

I - 78
69

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000190245

849.53

01K

5

ΤΟ ΣΟΥΛΙ - ΟΙ ΣΟΥΛΙΩΤΑΙ

ΚΑΙ

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΜΠΟΤΣΑΡΗ

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
ΚΕΦ. 1ον. Τὰ Ἄρματολίκια καὶ τὰ προνόμια ἐπὶ Τουρκοκρατίας	» 3
» 2ον. Τὸ Σοῦλι καὶ οἱ Σουλιῶται	» 8
» 3ον. Καταγωγή καὶ Γενεαλογία τῆς Οἰκογενείας Μπότσαρη	» 19
» 4ον. Κυριάκος Μπότσαρης	» 24
» 5ον. Γεώργιος Κυριάκου Μπότσαρης	» 26
» 6ον. Δέσπω Γεωργίου Μπότσαρη	» 36
» 7ον. Τούσας Γεωργίου Μπότσαρης	» 37
» 8ον. Κίτσος Γεωργίου Μπότσαρης	» 38
» 9ον. Ἀναστασία Κίτσου Μπότσαρη	» 50
» 10ον. Νίκηζας Γεωργίου Μπότσαρης	» 51
» 11ον. Μαρία Γεωργίου Μπότσαρη	» 52
» 12ον. Ἀθανάσιος Τούσα Μπότσαρης	» 58
» 13ον. Ἰωάννης Κίτσου Μπότσαρης	» 70
» 14ον. Ἐλένη Κίτσου Μπότσαρη	» 71
» 15ον. Μάρκος Κίτσου Μπότσαρης	» 76
» 16ον. Χρυσούλα Μάρκου Μπότσαρη	» 192
» 17ον. Κώστας Κίτσου Μπότσαρης	» 202
» 18ον. Γεώργιος Κίτσου Μπότσαρης	» 314
» 19ον. Νικόλαος Κίτσου Μπότσαρης	» 315
» 20ον. Γεώργιος Κίτσου Μπότσαρης	» 322
» 21ον. Στρατῆς Κίτσου Μπότσαρης	» 323
» 22ον. Δημήτριος Μάρκου Μπότσαρης	» 324
» 23ον. Αἰκατερίνη - Ρόζα Μάρκου Μπότσαρη - Καρατζᾶ	» 343
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	» 356
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	» 357
ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ	» 401
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	» 403

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΚ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

1. Τὸ Σοῦλι	Σελ.	8— 9
2. Τύπος Σουλιώτου Ἀξιωματικοῦ	»	12— 13
3. Τύπος Σουλιώτου Ἀγωνιστοῦ	»	16— 17
4. Νότης Μπότσαρης	»	20— 21
5. Οικία Γεωργίου Μπότσαρη	»	28— 29
6. Μάρκος Μπότσαρης	»	80— 81
7. Μάρκος Μπότσαρης	»	96— 97
8. Μάρκος Μπότσαρης καὶ ἡ σφαῖρα ἣτις τὸν ἐφό- νευσε	»	156—157
9. Θάνατος Μάρκου Μπότσαρη	»	160—161
10. Ὁ Βύρων ἐπὶ τοῦ τάφου Μάρκου Μπότσαρη	»	176—177
11. Τὸ Τουρκικὸν Διοικητήριον Μεσολογγίου	»	184—185
12. Κώστας Μπότσαρης	»	202—203
13. Κώστας Μπότσαρης	»	208—209
14. Ἡ ἄλωσις τῶν Σαλόνων	»	216—217
15. Τὸ Στρατόπεδον τοῦ Καραϊσκάκη	»	240—241
16. Ἀναχώρησις τοῦ Ὀθωνος ἐκ τῶν Ἀνακτόρων Μονάχου	»	298—299
17. Εἴσοδος τοῦ Ὀθωνος εἰς Ναύπλιον	»	304—305
18. Ὁ Ὀθων περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῆς Ἐπιτρο- πῆς ἣτις τὸν ἐκάλεσε, τῶν Βασιλέων τῆς Βαυα- ρίας γονέων του καὶ τῆς Αὐλῆς του	»	308—309
19. Δημήτριος Μπότσαρης	»	324—325
20. Ρόζα Μπότσαρη	»	344—345
21. Ρόζα Μπότσαρη	»	352—353

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Κατὰ τὸ 1934 ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς «Ναυτικῆς Ἐπιθεωρήσεως», ἐκπονηθὲν ὑπ' ἐμοῦ, τὸ «Ἀρχεῖον τοῦ Στρατηγοῦ Κώστα Μπότσαρη» ἀποτελούμενον ἐξ 192 σελίδων. Ἐν αὐτῷ περιλαμβάνεται καὶ ἀλληλογραφία τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, προσβυτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Κώστα, ἐπίσημος καὶ ἰδιωτικὴ.

Τὸ Ἀρχεῖον ἐκεῖνο κατανέμεται εἰς τρία Μέρη καὶ ἓν Παράρτημα μὲ τὰ ἑξῆς θέματα :

Μέρος Α΄.	1822—1828
»	1829—1832
»	1833—1846
Παράρτημα	Ἀλληλογραφία ἰδιωτικὴ.

Ἐν αὐτῷ περιελήφθησαν μόνον τὰ σημαίνοντα ἐκ τῶν ἐγγράφων καὶ ἐπιστολῶν ἅτινα τὸ ἀπαρτίζουν καὶ οὐχὶ τὸ σύνολον, διότι ὑπάρχει σειρά μακρά, ἰδίᾳ ἐπιστολῶν, αἵτινες δὲν παρουσιάζουν γενικὸν ἐνδιαφέρον, ἀφορῶσι δὲ μᾶλλον εἰς τὴν ἐνάσκησιν τῶν καθηκόντων, ἅτινα ἀνετέθησαν εἰς τὸν Κώσταν Μπότσαρη κατὰ καιροῦς.

Ἡ ταξινόμησις τοῦ ἐγένετο ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ πάππου μου Ἰωάννου Τυπάλδου Ἀλφονσάτου, συζύγου τῆς θυγατρὸς τοῦ Κώστα Μπότσαρη Ἀσπασίας, εἰς ἣν εἶχε περιέλθει, μετὰ τὸν θάνατον τῶν ὁποίων, περιῆλθεν εἰς τὴν θυγατέρα των Ἀναστασίαν, τὴν μητέρα μου, σύζυγον Ἀλεξάνδρου Οἰκονόμου, τοῦ πατρός μου.

Ἡ μήτηρ μου εἰργάσθη ἐπίσης ἐπ' αὐτοῦ, ἥδη δὲ εὐρίσκεται εἰς χεῖρας τῆς οἰκογενείας μας.

Ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτη προσεπάθησα ὄχι βέβαια νὰ συγγράψω ἱστορίαν τοῦ Σουλίου, τῶν ἀγώνων τῶν Σουλιωτῶν καὶ τῆς Οἰκογενείας Μπότσαρη, ἀλλὰ νὰ ἐκθέσω γενικότητος περὶ τῶν δύο πρώτων καὶ νὰ σκιαγραφήσω τὰ κυριώτερα μέλη τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη καὶ τὴν δρᾶσιν των, παραθέτων κυρίως γεγονότα ἀπορρέοντα ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ Ἀρχείου, οἰκογενειακῶν παραδόσεων καὶ ἐξ ἱστορικῶν πηγῶν ἐνίοτε, οὐχὶ γνωστῶν πολλοῖς.

Βεβαίως ἅπαντες οἱ ἱστορικοὶ ἠσχολήθησαν μὲ τὰ θέματα ταῦτα,

“Ελληνες καὶ ξένοι, ὑφίστανται ὅμως ἐνίοτε διαφωνίαι μεταξύ των, ὡς καὶ ἑλλείψεις, τὰς ὁποίας θὰ προσπαθῆσω νὰ ἀποκαταστήσω καὶ νὰ συμπληρώσω κατὰ τὸ δυνατόν.

Διὰ τὸν κλάδον τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη, τὸν κατερχόμενον ἀπὸ τὸν Νότην, γνωστὸν ἐκ τῆς μακρᾶς ζωῆς του καὶ τῆς ἀξιολόγου δράσεώς του ὡς Γέρο Νότη, δὲν θέλω ἀσχοληθῆ, τὸ μὲν διότι δὲν κατέχω ἢ ἀσήμαντα στοιχεῖα ἐκ τοῦ ἀνα χειρας μου ἀρχείου, τὸ δὲ διότι ὁ ἀπόγονος αὐτοῦ καὶ θεῖος μου Στρατηγὸς κ. Δημήτριος Νότη Μπότσαρης, κατέχων τὸ ἀρχεῖον τοῦ κλάδου του εἶναι ὁ ἀρμόδιος νὰ ἐξιστορήσῃ τὰ κατ’ αὐτόν.

Δ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Ψυχικὸ, Σεπτέμβριος 1951.

ΤΑ ΑΡΜΑΤΟΛΙΚΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ἄμα τῇ πτώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἐπηκολούθησεν ἄμεσος κατάληψις τῆς Ἐπικρατείας ὀλοκλήρου, τμήματα τῆς ὁποίας καὶ κατείχοντο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ τῶν ὑπολοίπων τῶν Σταυροφόρων.

Ὁ κατακτητὴς Μωάμεθ, ἀποβλέπων ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ὑποταγῆς τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἀφ' ἑτέρου ἀντιλαμβανόμενος τὸ δυσχερὲς τῆς στρατιωτικῆς κατοχῆς ἑνὸς τόσον ἔκτεταμένου χώρου καὶ κυρίως τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, οἱ κάτοικοι τῶν ὁποίων ἦσαν πολεμισταὶ οὐχὶ δὲ καὶ τόσον εὐάγωγοι, ἐσκέφθη πολιτικώτατα νὰ ἀναγνωρίσῃ εἰς αὐτοὺς ὁρισμένα προνόμια αὐτοδιοικήσεως, ἵνα οὕτως ἐπιτύχῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν του.

Οὕτως εἶδον τὸ φῶς περιοχαὶ προνομιοῦχοι, αἱ κυριώτεραι τῶν ὁποίων εἶναι ἡ Ὑδρα καὶ ἡ Μάνη, ἀπολαύουσαι σημαντικῶν προνομίων, οὐσα οὐτόνομοι δύναται νὰ λεχθῇ ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου.

Ταῦτοχρόνως ἀνεγνωρίσθησαν τὰ «ἀρματολίκια», ἀποτελούμενα ἐξ ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος, μέχρι καὶ τοῦ Ὀλύμπου συμπεριλαμβανομένου, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων ἀνεγνωρίζοντο δι' ἐπισήμου διορισμοῦ Ὀθωμανικοῦ, προϊῶντες Ἕλληνες τῶν περιοχῶν ἐκεῖνων. Οὗτοι ἦσαν ἀπόλυτοι κυρίαρχοι ἐπὶ τῶν ὑπ' αὐτοὺς περιοχῶν, εἶχον δὲ τὸ δικαίωμα νὰ διατηρῶσιν ἔνοπλον δύναμιν τῆς ἐκλογῆς των, ὑπὸ μορφὴν ἀστυνομίας πρὸς ἐπιβολὴν τῆς τάξεως. Εἰς ἀντάλλαγμα εἶχον τὴν ὑποχρέωσιν οὗτοι, νὰ ἐξασφαλίσωσι τὰς ζωτικὰς συγκοινωνίας αἰτίνες ἐνδιέφερον τοὺς Τούρκους ἀπὸ ἐπιδρομὰς ἀτάκτων, νὰ καταβάλωσι δὲ ὁρισμένους φόρους, οἵτινες δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι δὲν ἦσαν καταθλιπτικοί.

Οἱ Τούρκοι ἐν τῷ μεταξὺ κατένειμον διὰ λογαριασμόν των εἰς γενικὰς διοικήσεις τὴν χώραν, τὰ καλούμενα βιλαέτια, ὑπὸ τοὺς Πασάδες, οἵτινες ἐγκαθίσταντο εἰς κέντρα δεσπάζοντα καὶ ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως, ἅτινα ἦσαν ὠχυρωμένα τεχνικῶς, ἐν οἷς ἤδρευε καὶ ἡ ἔνοπλος δύναμις πρὸς ἐπιβολὴν τῶν θελήσεών των.

Δὲν ἦτο δυνατόν βεβαίως τὸ σύστημα τοῦτο διοικήσεως νὰ ἱκανοποιῇ τοὺς Τούρκους, οἵτινες ἀντελαμβάνοντο ὅτι δὲν ἦσαν κύριοι τῆς

καταστάσεως, ἀλλ' ἐπρόκειτο περὶ καταστάσεως ἀνάγκης. Δι' ὃ καὶ πᾶσα προσπάθεια κατεβάλλετο ἐξασθενήσεως τῶν ἀνεγνωρισμένων ἀρχηγῶν τῶν ἀρματολικιῶν, διὰ ραδιουργιῶν μεταξὺ καὶ τῶν Ἑλλήνων ἀκόμη τῶν ὑπ' αὐτούς, συχνάκις δὲ δι' ἀπαιτήσεων τοιούτων ὥστε νὰ ἀναγκάζονται νὰ τίθενται οἱ Καπεταναῖοι «ἐκτὸς νόμου», ἀνερχόμενοι εἰς τὰ ὄρη καὶ ἀντιμετωπίζοντες ἐνόπλιος τὸν στρατὸν τῶν Πασάδων, ὅστις εἰσέβαλλεν εἰς τὰ ἀρματολίγια των, ἐνασκῶν παντὸς εἴδους βίαν καὶ διαρπαγὴν.

Κατ' ἐπανάληψιν οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρησαν νὰ καταργήσωσι τὰ προνόμια τῶν ἀρματολικιῶν, ἀλλὰ ταχέως ἐπέσθησαν ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τὸ ἐπιτύχουν, διότι οἱ Ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ ἀνερχόμενοι εἰς τὰ ὄρη ἐδημιούργουν ἐμπόλεμον κατάστασιν, λίαν ἀσύμφορον διὰ τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν, διότι ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ κινητοποιήσωσι σημαντικὰς δυνάμεις πρὸς ἀντιμετώπισίν των, ἀλλὰ καὶ πρὸς κατοχὴν συνεχῆ τῶν ἐδαφῶν τούτων στρατιωτικῶς. Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνησύχει ἡ προκαλουμένη ἐντύπωσις περὶ ἐξασθενήσεως τῆς Ὀθωμ. Αὐτοκρατορίας. Δι' ὃ καὶ δσάκις ἐπεχειρήθη ἡ κατάλυσις τῶν προνομίων, κατέληγε μετὰ τὴν ἐξέγερσιν εἰς ἀμνηστειὰν καὶ ἐπαναφορὰν τῶν προνομίων. Μόνον μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, ἐπετεύχθη ἡ κατάργησις τῶν ἀρματολικιῶν, εἰς τὰ παραμείναντα ὑπὸ τὸν ζυγὸν Ἑλληνικὰ ἐδάφη.

Οἱ Καπεταναῖοι τῶν ἀρματολικιῶν ἀφ' ἑτέρου πᾶν ἄλλο ἢ ἦσαν βίον διῆγον. Εὐρίσκοντο εἰς μίαν διαρκῆ πάλιν μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς συνειδήσεώς των καὶ τῶν ὑποχρεώσεών των ἔναντι τοῦ δυνάστου καὶ τῶν παραλόγων ἀποιτήσεων αὐτοῦ, ἥτις ἦτο μία διαρκὴς ἀκροβασία. Ἰδίως εὐρίσκοντο εἰς δυσχερῆ θέσιν ὅτε, εἰς γειτονικά των ἀρματολίγια, ἐγίνοντο ἐξεγέρσεις, ὡς καὶ ἐκ τῶν βιαιοτήτων τῶν «Κλεφτῶν» κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν τῶν τιθειμένων ἐκτὸς νόμου ἔναντι τοῦ δυνάστου καὶ μὴ ἀναγνωριζόντων αὐτὸν ποσῶς, ὅτε οἱ Πασάδες ἤξιουν παρὰ τῶν καπεταναίων τῶν ἀρματολικιῶν τὴν καταδίωξίν των.

Εὐρίσκοντο ὅθεν ἠναγκασμένοι οὗτοι, νὰ ἐφευρίσκουν διαφόρους μεθόδους ἐξομαλύνσεως τῶν σχέσεων των πρὸς τοὺς Πασάδες, ὅτε αἱ σχέσεις των ἐξετραχύνοντο. Μία τοιαύτη μέθοδος, ἡ καὶ κυριωτέρα, ἦτο ἡ σύναψις συμφωνιῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἀνευθεῖτο ἡ ἀναγνώρισις τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας καὶ ἀνελαμβάνοντο ὁρισμέναι ὑποχρεώσεις, διότι πρέπει νὰ λεχθῆ ὅτι καθορισμὸς τῶν σχέσεων τῶν Ὀθωμανῶν πρὸς τὰ ἀρματολίγια ἀκριβῆς δὲν ὑφίστατο.

Ἡ σύναψις συμφωνιῶν μεταξὺ των εἰς ἀνωμάλους περιστάσεις, ὅτε οἱ Ἕλληνες Καπεταναῖοι ἀντιμετώπιζον δυσχερῆ κατάστασιν ἐνόπλου εἰσβολῆς εἰς τὰ ἀρματολίγια των, τῶν Τοῦρκων, ἀπεκλήθη ὑπὸ

τῶν Ἑλλήνων «ἔκαναν καπάκια». Ἡ ἔννοια αὐτῶν ἦτο ὅτι ἀνελάμβανον ὑποχρεώσεις τὰς ὁποίας ἐκ τῶν προτέρων ἦσαν ἀποφασισμένοι νὰ μὴ τηρήσουν, ἀλλὰ θὰ τοὺς ἐχρησίμευον μόνον διὰ νὰ παρακάμψωσι τὸν ἄμεσον κίνδυνον. Ἡ ἔννοια αὕτη διεσώθη μέχρι τῆς σήμερον εἰς τινὰ μέρη παρ' ἡμῖν διὰ τῆς φράσεως «τὸν ἔφερε καπάκι» τὸ ὅποιον σημαίνει τὸν ἐνέπαιξε.

Ἄτυχῶς ὑπῆρξαν περιπτώσεις κατὰ τὸν Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας κατὰ τὰς ὁποίας οἱ Τοῦρκοι ἐξεμεταλλεύθησαν ἐπιτυχῶς τὰς ἀντιζηλίας τῶν Ὀπλαρχηγῶν τοῦ ἀγῶνος περὶ τῆς ἡγεσίας τῶν ἀρματολικῶν, αἰτινες κατέληγον εἰς φυλετικὰς ἐριδας καὶ ἀγῶνας, οἵτινες ἀποτελοῦσι μελανά σημεῖα τῆς ἐνδόξου ἱστορίας μας.

Ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω ὁ φόνος τοῦ Κίτσου Μπότσαρη ὑπὸ τοῦ Γώγου Μπακόλα, εἶχεν ὡς ἐλατήριο τὴν ραδιουργίαν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ πρὸς τὸν φονεὰ ἐμμέσως, ὅτι τὸ ἀρματολίκι τὸ ὅποιον τοῦ εἶχεν ἀναθέσει, καὶ τὸ ὅποιον εἶχε προηγουμένως ἀνατεθῆ εἰς τὸν πατέρα τοῦ Κίτσου Μπότσαρη, Γεώργιον, ἀφηρέθη δὲ ὅτε οἱ Μποτσαραῖοι ἐξηγέρθησαν κατ' αὐτοῦ, ἐσκόπει διὰ νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν Κίτσον, νὰ τὸ ἐπαναδώσῃ εἰς αὐτόν. Ὑπελόγισεν ὀρθῶς ὁ πανοῦργος καὶ ἰσχυρὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ, ὅστις ἐπέζητει παντοιοτρόπως τὴν ἐξόντωσιν τοῦ Κίτσου, ὡς ἐπικινδύνου καὶ δυναμένου ὡς ἐκ τῆς προσωπικότητός του νὰ τοῦ δημιουργήσῃ πράγματα εἰς τὴν ἐπικράτειάν του. Ἐπέτυχε δὲ ἀπολύτως ἡ μηχανορραφία του, χάρις εἰς τὴν μικρότητα τοῦ ὄργάνου τὸ ὅποιον ἐξέλεξε, Ἕλληνας ἀτυχῶς ὅστις καὶ ἐσυνέχισεν, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὴν ἀντεθνικὴν δρᾶσιν του.

Ἐτερον στίγμα, δύναται νὰ ἀποκληθῆ, ὑπῆρξεν ὁ θάνατος τοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου, ὅστις περιῆλθεν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Προσωρινὴν Κυβέρνησιν, ἐχρησίμευσε δὲ ὡς ἀφορμὴ τῆς ἐναντίον του ἐκστρατείας, τῆς συλλήψεώς του καὶ τέλος τοῦ φόνου του, τὸ ὅτι «ἔκαμε καπάκια» μετὰ τῶν Τούρκων, ἐνῶ καπάκια ἔκαμαν ὅλοι σχεδὸν οἱ Καπεταναῖοι τοῦ Ἀγῶνος.

Ὁ αὐτὸς χαρακτηρισμὸς ἀνήκει καὶ εἰς τὴν κατὰ τοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη κατηγορίαν καὶ δίκην, ἥτις δὲν κατέστη μὲν δυνατὸν νὰ ἔλθῃ εἰς πέρας, γελοιοποιηθεῖσα, ἐκηρύχθη ὅμως ἔνοχος ὁ Καραϊσκάκης αὐθαιρέτως δι' ἀποφάσεως ὑφειλομένης εἰς τὸν Μαυροκορδάτον, κατὰ τοὺς ἀγῶνας Μεσολογγίου—Αἰτωλοακαρνανίας, μὲ ἐλατήρια τὴν ὑποκίνησιν ἀντιζηλιῶν μεταξὺ τῶν Καπεταναίων, οὐχὶ ὅμως τὴν φορὰν αὐτὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀλλ' ἀτυχῶς ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ δι' τοῦ Μαυροκορδάτου.

Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως, χάρις εἰς τὰ ἀρματολίκια καὶ τοὺς «ἀρματολοὺς καὶ κλέφτες» ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν Κλήρον, οἱ Ἕλληνες κατὰ

τὴν μακρὰν ὑποδούλωσιν των ὑπὸ τοὺς Τούρκους, διετήρησαν τὸν Ἔθνισμὸν των καὶ τὴν πολεμικὴν ἐμπειρίαν των, ἥτις ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν στρατιωτικὴν ἐκπαίδευσιν ἦν ἔλαβον ἡγήτορες ἐξ αὐτῶν, μορφωθέντες εἰς τὸν στρατὸν τῶν Γάλλων ἢ τῶν Ἀγγλων, ὅτε κατεῖχον τὰς Ἰονίους Νήσους, ὡς οἱ Μάρκος καὶ Νότης Μπότσαρης, ὑπερετήσαντες ὡς ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ ἐν τῇ Γαλλικῇ Στρατῇ καὶ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἐν τῇ Ἀγγλικῇ, ἀφ' ἐτέρου δὲ οἱ ἐκπαιδευθέντες εἰς τὴν στρατιωτικὴν σχολὴν τῶν Ἰωαννίνων, τὴν λειτουργήσασαν ἐπὶ Ἀλῆ-Πασᾶ ὑπὸ Γάλλους ἐκπαιδευτὰς, ἐν οἷς ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης, ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρουτσοῦ, ὁ Κώστας Μπότσαρης, τέλος δὲ αἱ Ἐθνικαὶ παρὰδύσεις πρὸ παντὸς ἐκ τῆς ἐνδόξου μακροαίωνος Ἱστορίας μας, πάντα ταῦτα τὰ ἐφόδια, ἐπετέλεσαν τὸν Ἐπικὸν Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας, ὅστις διαρκέσας ἐπὶ ὀκταετίαν ὁλόκληρον καὶ διεξαγόμενος ὑπὸ λαοῦ δεδουλωμένου ἐπὶ τεσσερισήμισυ αἰῶνας περίπου, στερούμενον τῶν πάντων καὶ ἀντιμετωπίζοντος τὴν δυσμένειαν τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς κατὰ τὴν ἔναρξίν του, κατώρθωσε διὰ τῶν κατορθωμάτων του κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν, τῶν θυσιῶν του καὶ τῶν ὀλοκαυτωμάτων του, νὰ διεγείρῃ τὸν θαυμασμὸν τῶν λαῶν καὶ τὸν φιλελληνισμὸν των, καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τέλος εἰς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Εὐρώπης νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸ δίκαιον τοῦ Ἱεροῦ ἐκείνου Ἀγῶνος καὶ νὰ ἐπιβάλλωσι εἰς τὴν Τουρκίαν τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀπελευθερώσεως ἐνὸς μικροῦ ἀτυχῶς τμήματος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Πρέπει δὲ νὰ μὴ λησμονῶμεν ὅτι καὶ μετὰ τὸ Ναυαρίνον καὶ τὸν χαρακτηρισμὸν του ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως ὡς «ἀτυχοῦς ἐπεισοδίου» παρ' ὄλον τὸν φιλελληνισμὸν πλείστων Ἀγγλων, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὑποίων εἶχον τὸν Κάνιγκα, τὸν Ἄστιγκα, τὸν Τσώρτς, παρὰ τὸν Γαλλικὸν φιλελληνισμὸν τῶν διανοουμένων ἰδίᾳ Γάλλων ἀλλὰ καὶ στρατιωτικῶν ὡς ὁ Φαβιέρως, παρὰ τὴν ἐνθερμον ὑποστήριξιν τῶν Βαυαρῶν, παρὰ τὰς θυσίας τῆς ζωῆς ὅλων ἐκείνων τῶν φιλελλήνων οὔτινες κατήλθον εἰς τὸν Ἀγῶνα μας, παρὰ τὴν ὑλικὴν τέλος ἐνίσχυσιν ἥτις παρεσχέθη εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ δωρεῶν, ἔστω δὲ καὶ τῶν δανείων, παρ' ὄλον λέγω τὸ Ναυαρίνον, ἐπικολούθησαν ἀντιξοότητες, ὡς ἐκ τοῦ ἀναγεννηθέντος φιλοτουρκισμοῦ ἰσχυρῶν τινῶν ἐξ ὑπολογισμοῦ, τὴν τελικὴν λύσιν ἐπέφερεν ὁ ἀποφασιστικὸς ἀγὼν τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ρωσίας κατὰ τῆς Τουρκίας, ὅστις κατέληξεν εἰς τὴν ὑπογραφήν τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως.

Θὰ σημειώσω ἐνταῦθα ὅτι ἡ πληρεστέρα περιγραφή τῶν ἀριματολικιῶν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς των, εἶναι, κατὰ τὴν ἀντίληψίν μου, ἡ τοῦ ἀγωνιστοῦ Νικολάου Κασομούλη, εἰς τὸ μνημειῶδες σύγγραμμά του «Ἐνθυμῆματα Στρατιωτικὰ τῆς Ἐπανάστασεως τῶν Ἑλλήνων, 1821-1833» τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη τὸ 1939 μόλις. Τὸ

πρῶτον μέρος τοῦ ἔργου τούτου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐποχὴ πρώτη, στρατιωτικὴ κατάστασις τῆς Βορείου Ἑλλάδος πρὸ τοῦ 1821» δίδει πλήρη εἰκόνα τῆς ὀργανώσεως τοῦ ἀρματολικιοῦ, μὴ παραλειπομένης μηδὲ γενεαλογίας Ἀρματολῶν καὶ Κλεφτῶν. Δὲν δύναμαι νὰ μὴ ἐκφράσω τὸν θαυμασμόν μου διὰ τὸν συγγραφέα τοῦ περισπουδάστου ἐκείνου ἔργου, τὸν κυριολεκτικῶς πανταχοῦ παρόντα κατὰ τὸν Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας, ὅστις στερούμενος ἐπαρκῶν γραμματικῶν γνώσεων καὶ ἰδίᾳ συντακτικῶν, χάρις εἰς τὴν λαμπρὰν μνήμην του, κατώρθωσε νὰ ἀφήσῃ τὸ πολύτιμον αὐτὸ ἔργον του ἐκ 1800 περίπου σελίδων, ἀποτελοῦν σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ διευκρινίζον πλείστας ἀμφιβολίας καὶ διαφωνίας, ἀλλὰ καὶ φέρον εἰς φῶς ἀγνώστους σελίδας τοῦ Ἀγῶνος. Εἶναι ἀδιστακτικῶς ὁ Νικόλαος Κασομούλης διὰ τοῦτο ἄξιος τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ Ἑθνικοῦ καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ δὴ τῶν στρατιωτικῶν, οἵτινες ὀφείλουσι νὰ τιμῶσι τὴν μνήμην του.

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς Ἀρματολοὺς καὶ Κλέφτας, νομίζω ὅτι τελειότερα ἀπόδοσις τῆς ἐννοίας τῆς ψυχοσυνθέσεώς των εἶναι ἢ τοῦ Ἱστορικοῦ Παπαρηγοπούλου ὅστις ἔγραψε τὰ ἑξῆς περὶ αὐτῶν :

«Εἶχον ἰσχυρὸν τὸν αὐτοματισμὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 2ον
ΤΟ ΣΟΥΛΙ ΚΑΙ ΟΙ ΣΟΥΛΙΩΤΑΙ

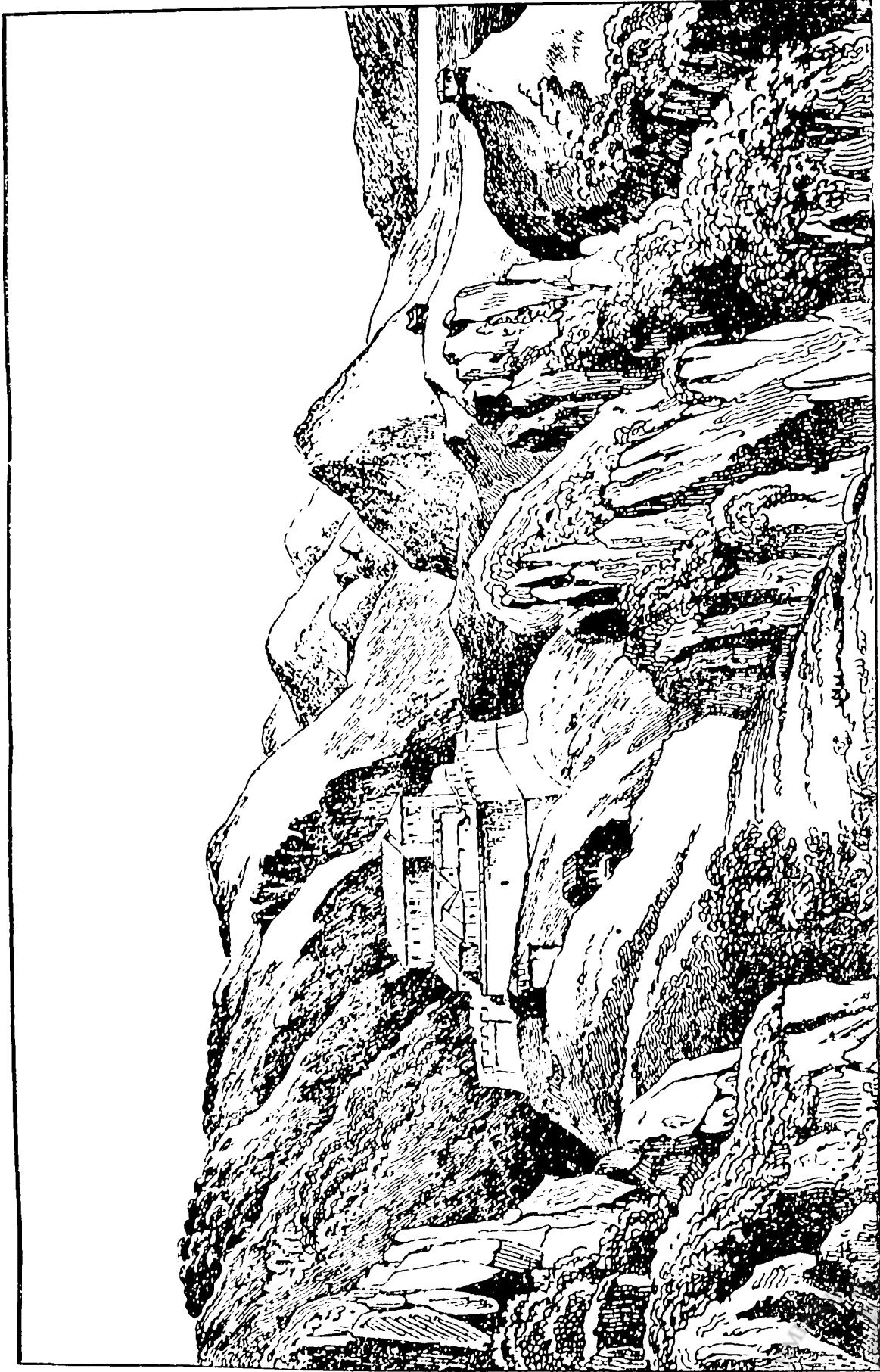
Τὸ Σοῦλι, ὡς ἱστορικῶς διαπιστοῦται, ἐδημιουργήθη τὸ πρῶτον περὶ τὸ 1600, ἀπεκαλεῖτο δὲ ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὴν ἀκμὴν του, «Μεγαλοσοῦλι» ἢ «Κακοσοῦλι», ἐπωνυμίας σημαίνουσαι τὴν δόξαν καὶ λαμπρότητά του.

Ἐκτίσθη, διὰ λόγους εὐνοήτους ἀσφαλείας, ἐπὶ τῶν ἀπροσίτων σχεδὸν κορυφῶν τῶν Κασσωπίων ὄρεων. Αὐξανομένον τοῦ πληθυσμοῦ του, ἀποικίζοντο οἱ Σουλιῶται βαθμηδὸν καὶ οὕτως ἀπετελέσθη τὸ πρῶτον συγκρότημα, τὸ ἀποκληθὲν «Τετραχώρι», διότι ἀπετελέσθη ἐκ τῶν τεσσάρων χωρίων, Σοῦλι, Σαμονίβα, Κιάφα, Ἄβαρικός.

Ἐπηκολούθησε τὸ «Ἑπταχώρι» μετ' ὀλίγον δὲ ἐπεξετάθη ἡ Συμπολιτεία αὕτη διὰ τῆς προσθήκης ὑπὲρ ἑξήκοντα χωρίων. Περιελάμβανε δὲ κατὰ τὸ 1760 ὁλόκληρον τὸ Ν.Α. τιμῆμα τῆς Ἡλείρου, τὸ περιλαμβανόμενον μεταξὺ τοῦ ποταμοῦ Λούρου καὶ τῶν πόλεων Ἰωάννινα, Παραμυθία, Μαργαρίτη καὶ Πάργα.

Οἱ κάτοικοι τῶν τεσσάρων πρώτων χωρίων, τοῦ τετραχωρίου, ἀπέτελεσαν αὐτόνομον πολιτείαν, μὲ ἰδίους νόμους, ἔνοπλον δύναμιν, νομοθετικὰ καὶ ἐκτελεστικὰ σώματα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πρώτων κατοίκων φέρεται ὡς ἀποτελούμενος ἐξ 150 οἰκογενειῶν. Ὁ πληθυσμὸς φέρεται αὐξανόμενος λόγῳ τῆς συρροῆς ἐποίκων καταφυγόντων ἐκεῖ διὰ νὰ ἀποφύγῃσι τὰς αὐθαιρεσίας τοῦ δυνάστου ἀπὸ τοῦ 1720 καὶ ἐντεῦθεν, ὁπότε ἀνῆλθε διὰ τὸ τετραχώρι μόνον εἰς 2.500 κατοίκους. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἠγωνίζοντο διαρκῶς διὰ νὰ ὑπερασπίζωνται τὴν Συμπολιτείαν ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Μπέηδων καὶ τῶν Ἀγάδων. Ἐκτοτε ὅμως αὐξηθέντος τοῦ πληθυσμοῦ των, ἀπέβησαν ἐπιθετικοὶ καὶ προσεπάθουν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀπελευθερώσῃ τοὺς καταδυναστευόμενους ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν γείτονάς των, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ νὰ αὐξήσῃ τὰ ἔσοδά των τὰ ὁποῖα αὐτομάτως ἠΰξανον ἐκ τῆς προσελεύσεως ἐποίκων, οἵτινες κατέβαλον φόρον εἰς εἶδη καὶ τροφίμα καὶ ὑπέκειντο εἰς στρατολογίαν. Ἡ πρωτεύουσα τῆς Συμπολιτείας, τὸ Σοῦλι, κατὰ τὸ 1760 ἠρῖθμει περὶ τοὺς 12.000 κατοίκους. Οἱ κάτοικοι τοῦ Τετραχωρίου, ἀπεκαλοῦντο Σουλιῶται, ἐνῶ πάντες οἱ λοιποὶ κάτοικοι τῆς Συμ-

Αποψις τοῦ Σουλίου με τὸ φρούριον τῆς Κιάφας ἐπὶ τοῦ ὄρους ἀνεπετάθη τὸ πρῶτον ἢ Σημαία τῆς Ἐπαναστάσεως τὴν 12 Ὀκτωβρίου 1820, ὑπὸ τοῦ ΜΑΡΚΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ.

Ἔκ τῆς Βιβλιοθήκης Nationales Παρισίων.

πολιτείας, Παρασουλιῶται ἐκ τῆς ὀνομασίας ὀλοκλήρου τοῦ ἐκτὸς τοῦ Τετραχωρίου τμήματος, Παρασοῦλι ἢ Παρασοῦλια. Ἡ Συμπολιτεία διετήρει στρωτὸν ἀνερχόμενον εἰς 2.500 ἄνδρας.

Ὁ Παπαρηγόπουλος γράφει τὰ ἐξῆς περὶ τῶν Σουλιωτῶν : « Πᾶσα αὕτη ἡ Συμπολιτεία ὁμοίαζε πολὺ πρὸς τὸ ἀρχαῖον Σπαρτιατικὸν πολιτεῖμα, αἱ δὲ σχέσεις τῶν 11 ἀρχικῶν χωρίων (τοῦ Τετραχωρίου καὶ τῶν ἑπτὰ ἐπομένων) καὶ τῶν κυριευθέντων 60 ἀνακαλοῦσιν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰς μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ περιοίκων σχέσεις ».

Ἡ Συμπολιτεία διωκεῖτο ὑπὸ Συμβουλίου καλουμένου « Κριτήριον τῆς Πατρίδος » ἀπετελεῖτο δὲ ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Πατριῶν ἢ Φαρῶν, προϊστάμενος τοῦ ὁποίου ἀνεδεικνύετο ὁ ἀπολαμβάνων τοπικῆς ἐκτιμήσεως διὰ τὴν ἀνδρείαν του καὶ τὴν σύνεσίν του. Τὸ « Κριτήριον τῆς Πατρίδος » ἐξέλεγε τὸν Ἀρχιστράτηγον, Πολέμαρχον ἀποκαλούμενον. Οὕτω βᾶσις τῆς διοικήσεως ἦτο ἀφ' ἑνὸς ὁ πολιτικὸς ἀρχηγὸς μετὰ τὸ Κριτήριον τῆς Πατρίδος καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ Πολέμαρχος— Ἀρχιστράτηγος. Δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ἀνῆκον αἱ ἡγεσίαι αὗται προνομιακῶς καὶ κληρονομικῶς τρόπον τινὰ δικαιώματι, εἰς τὰς οἰκογενεῖας Μπότσαρη καὶ Τζαβέλλα αἵτινες ἦσαν αἱ τὰ πρῶτα φέρουσαι.

Τὸ « Κριτήριον τῆς Πατρίδος » ἀπετέλει τὴν ἀνωτάτην δικαστικὴν καὶ νομοθετικὴν ἐξουσίαν τῆς Συμπολιτείας, συνεδρίαζε δὲ εἰς ἰδιαίτερον οἶκον κείμενον εἰς τὸ Σοῦλι, τοῦ ὁποίου καὶ σώζονται τὰ εἱρεπια. Τὰς μικροδιαφορὰς ἐκάστης φάρας ἐπέλυεν ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς. Πᾶσα ἴβρις πρὸς ἄτομόν τι τῆς φάρας ἐθεωρεῖτο ὡς ἀντανακλῶσα πρὸς αὐτὴν ὀλόκληρον, ἐξητάζετο δὲ ὑπ' αὐτῆς ἐν συσκέψει. Ἡ ἀντεκδίκησις ἐθεωρεῖτο, ὄχι μόνον ὡς ἐπιβεβλημένη, ἀλλὰ καὶ ὡς ἱερὰ ὑποχρέωσις. Αἱ γυναῖκες ἀπῆλανον μεγάλης τιμῆς, ἐλάμβανον δὲ μέρος εἰς τὴν ἐπίλυσιν διαφορῶν μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν. Ἡ ἠθικὴ ὅμως αὐτῶν ἦτο αὐστηροτάτη. Μόνον ἀπλῆ ὑπόνοια διὰ τὴν τιμὴν γυναικός, ἤρκει διὰ νὰ προκαλέσῃ τὸν λιθοβολισμόν της, κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς φάρας. Ἡ μοιχαλὶς ἐτίθετο ἐντὸς σάκκου καὶ ἐκρημνίζετο εἰς τὸν Ἀχέροντα. Ἀντιθέτως ὁ φόνος γυναικός ἐτιμωρεῖτο αὐστηρότατα, διότι ἐστερεῖτο δι' αὐτῆς ἡ Συμπολιτεία τῶν ἐξ αὐτῆς τέκνων.

Οἱ Σουλιῶται ἦσαν λιτοδίαιτοι, ὀλιγαρχεῖς καὶ πολὺ σκληραγωγημένοι. Τίποτε δὲν ἦτο ἀνώτερον καὶ πολυτιμώτερον τῆς ἀνδρείας. Πολλοὶ Παρασουλιῶται ἐγένοντο Σουλιῶται, δηλ. ἀπηλλάγησαν πάσης φορολογίας καὶ τοῖς ἐπετράπη νὰ κατοικήσουν εἰς τὸ Σοῦλι, διότι εἰς τὰς μάχας ἐπεδείξαντο ζηλευτὴν ἀνδρείαν.

Αἱ Σουλιώτισσαι, σεμνυνόμεναι πρὸ παντὸς διὰ τὴν ἀνδρείαν τῶν συζύγων των, ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν ἀξιοθαυμάστους ἡρωϊσμοὺς καὶ αὐτοθυσίας.

Τὰ δὲ Σουλιωτόπουλα ἔτρεφον ἀπεριόριστον σεβασμὸν πρὸς τοὺς γονεῖς των καὶ τοὺς πρεσβυτέρους, ἀπὸ μικρῆς δὲ ἡλικίας ἤσχοῦντο εἰς τὴν σκληραγωγίαν, τὰ ὄπλα καὶ τὸν πόλεμον.

Γενικῶς οἱ Σουλιῶται ἦσαν γενναῖοι, ριψοκίνδουνοι, ταχεῖς, ὀξυδερεκεῖς, εὐσταλεῖς, ὑπερήφανοι, ἀφιλοχρήματοι, μεγαλόψυχοι πρὸς τοὺς ἠττημένους, φιλοπάτριδες, ἀνιδιοτελεῖς, σεμνοὶ καὶ ἀφρωσιωμένοι εἰς τὸ καθῆκον. Εἶναι εὐνόητον ἐπομένως πῶς ἡ μικρὰ αὐτῆ φυλὴ, διέπρεψε καὶ προῖκάλεσε τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν ἐκτίμησιν ἐχθρῶν καὶ φίλων.

Οἱ Σουλιῶται πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἀλῆ-Πασᾶ, δηλ. τοῦ 1788, διεξήγαγον πλείστους ἀγῶνας, ὄχι μόνον πρὸς τοὺς Πασάδες τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Ἄρτης καὶ τοῦ Δελβίνου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν Ἀγιάδων τῆς Παραμυθιάς καὶ τοῦ Μαργαριτίου, τῶν ὁποίων οἱ κυριώτεροι ἀριθμοῦνται εἰς ἕξ. Πρὸς τὸν Ἀλῆ-Πασᾶν δὲ διεξήγαγον ἐπὶ 15ετίαν τέσσαρας σκληροὺς ἀγῶνας, ὑποκύψαντες τέλος πρὸ τῶν πολυαριθμῶν δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ, οἷχι διὰ τῶν ὄπλων ἀλλὰ κυρίως ἐκ τῆς ἐξαντλήσεως εἰς τὴν ὁποίαν περιῆλθον λόγῳ παντελοῦς ἐλλείψεως τροφίμων ὡς ἐκ τῆς στενῆς πολιορκίας ἣν ὑφίσταντο. Εἶναι δὲ γνωστὴ ἡ παρασπονδία τοῦ Ἀλῆ ὅστις παρὰ τὴν συνθηκολόγησιν, ἐπετέθη δολίως ἐναντίον των, μὲ ἀποτέλεσμα τὸν ὄλεθρον μὲν τῶν Σουλιωτῶν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀθανασίαν των μὲ τὰ ἔπη τοῦ Κοῦγκι, τοῦ Ζαλόγγου τῆς Ρηνιάσας, τοῦ Πύργου τοῦ Δαμουλά, τοῦ Σέλτσου κ.τ.λ.

Παρ' ὅλα ὅμως τὰ δεινὰ ταῦτα, ἐμφανίζονται καὶ πάλιν κατὰ τὸν πόλεμον τῶν Σουλτανικῶν στρατευμάτων πρὸς τὸν Ἀλῆ-Πασᾶν, ἀκμαῖοι μὲ τὰς λαμπρὰς ἀρετὰς των, ἐπιτυχόντες τὴν ἀνάκτησιν τοῦ Σουλίου καὶ τὴν λαμπρὰν ἐκείνην δρᾶσιν τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ὅστις ὡς πολεμικὸς ἀρχηγὸς των ἔγραψε τὴν ἀθάνατον ἐκείνην σελίδα τῆς ἱστορίας μας, τρομοκρατήσας κυριολεκτικῶς τὰ Σουλτανικὰ στρατεύματα, διασχίζων τὴν Ἡπειρον ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον καὶ ἐφαρμόζων τὴν τακτικὴν τοῦ «πολέμου—ἀστραπῆς», ὡς ἀπεκλήθη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας.

Καὶ ὑπέκυψε μὲν καὶ πάλιν ἐν τέλει τὸ Σοῦλι, εἶναι ὅμως ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως, ὅτι αἱ θυσίαι του ὑπῆρξαν τὸ ἔναυσμα τῆς Ἐθνεγερσίας τοῦ 1821, ἡ δὲ ἀπαράμιλλος δρᾶσις ἢ μᾶλλον τὸ ἔπος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ἐν Ἡπείρῳ, παρέτεινε τὴν ἀντίστασιν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἐπὶ μακρὸν καὶ ἔδωκεν οὕτω τὸν χρόνον εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ προπαρασκευασθῇ διὰ τὴν ἐπανάστασιν.

Ἡ ἐκτίμησις πρὸς τὸ Σοῦλι καὶ τοὺς Σουλιώτας ὑπῆρξεν ἀπόλυτος· ἡ Ἐνετία ἀπέβλεψε πρὸς αὐτοὺς ὡς πρὸς συμμάχους ἱκανοὺς νὰ τὴν ὠφελήσουν ἐναντι τῶν Τούρκων, οἱ δὲ κατέχοντες διαδοχικῶς τὰς Ἰονίους νήσους Ἄγγλοι καὶ Γάλλοι προθύμως ἐστρατολόγουν Σουλιώ-

τας καὶ ἀπένειμον εἰς αὐτοὺς ἀνωτέρους στρατιωτικοὺς βαθμούς.

Περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ ὀνόματος «Σούλι» πλείστα ἐγράφησαν, οὐδεμία ὅμως, δύναται νὰ λεχθῆ, ἀσφαλῆς πληροφορία ὑπάρχει. Κατὰ μίαν δοξασίαν τὸ ὄνομα ὀφείλεται εἰς Τουρκαλβανόν τινα Σούλην ἢ Σούλιον, ὅστις ἐφονεύθη ἐκεῖ ὑπὸ τῶν πρώτων οἰκιστῶν τοῦ Σουλίου. Τινὲς ἠθέλησαν νὰ συσχετίσουν τὸ ὄνομα πρὸς τοὺς ὀμηρικοὺς Σελλοὺς, ἄλλοι πρὸς τοὺς Σιλίονας καὶ ἄλλοι πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἀναφερομένην πόλιν Σόλιον κ.λ.π.

Εἰς τὴν «Πανδώραν» τοῦ 1867, 1. ΙΗ'. ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς :

«Οἱ Σουλιῶται Ἄλβανοὶ δὲν ἦσαν, ἀλλὰ λαὸς ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς Ἡπείρου, εἰς τὴν ὄρεινὴν ταύτην χώραν συναθροισθεὶς διὰ τὸ δεινὸν τῶν τότε χρόνων· ὁμίλει δὲ τὴν Ἀλαβανικὴν γλῶσσαν, διὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἀπανταχοῦ τῆς Ἡπείρου Ἄλβανικὸν στοιχεῖον, ὑπερ ἐναγκαλισθὲν τὸν Μωαμεθανισμόν, ἔτι μᾶλλον ἐπέεξε τὸ Χριστιανικόν».

«Ἐκ Σουλιανῶν οἱ Σουλιανῶται καὶ ἐκ τοῦ νῦν σωζομένου Ἀβαρικού, πρὸς Δ. τῆς Δοβριανῆς, ἔφυγον οἱ κάτοικοι πανδημί, ἀποτεφρώσαντες τὰς οἰκίας των καὶ κατώκησαν ἐπὶ τῶν ὄρεων ἐκείνων, οἷς μετέδωσαν τὸ ὄνομα τῆς Πατρίδος των, καλέσαντες τὸ κατὰ πρῶτον συσταθὲν χωρίον Σούλι ὡς καὶ λόφον τινα Ἀβαρικό».

«Ἄρα ὑποσείεται ἢ παρὰ τοῦ κ. Περραιβοῦ—τῷ ἀφελεὶ τούτῳ ἱστορικῷ καὶ οὕτως εἰπεῖν αὐτοσχεδίῳ, ὡς ἀπεκάλεσεν αὐτὸν ὁ ἱστορικὸς Νειβοῦρος (Niebuhr)—παράδοσις ὅτι τὸ Σούλι ὀνομάσθη οὕτω διὰ τὸν φόνον τοῦ Σούλη».

«Ἀμφὶ δὲ Σελλοὶ γαίουςιν τοῦ Ὀμήρου», δὲν ἦσαν οἱ ἐν Σουλίῳ, ὡς ἐδόξαζον οἱ ξένοι, ἀλλ' εἰς τὰ σημερινὰ Σελλά, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀργυροκάστρου, τὸ δὲ Σόλιον τοῦ Θουκυδίδου ἦν παραθαλάσσιον καὶ λιμὴν τῆς Δ. Ἑλλάδος, οὗ ἄπεχει Σούλιον περὶ τὰς τέσσαρας ἡμέρας».

Ἴσως πιθανωτέρα εἶναι ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ἡ ὀνομασία εἶναι Ἀλβανικὴ καὶ ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ σουλί, τὸ ὅποιον σημαίνει σκοπιάν, βίγλαν, ἐδόθη δὲ τὸ ὄνομα ἐξ αὐτοῦ, ὑπὸ τῶν πρώτων Ἀλβανοφώνων οἰκιστῶν του.

Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς προελεύσεως τῶν πρώτων οἰκιστῶν τοῦ Σουλίου ὑφίστανται πλείονες ἐκδοχαί.

Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εἶναι ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι οἱ πρῶτοι κάτοικοι ἦσαν Χριστιανοί. Ὁ Παπαρηγόπουλος γράφει τὰ ἑξῆς περὶ αὐτῶν:

«Οἱ Σουλιῶται ἦσαν κοῦμα Ἑλλήνων καὶ ἑξελληνισθέντων Ἀλβανῶν καὶ εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων γόνων τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο φυλῶν τοῦ ἀπὸ τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος ἀρξαιμένου καὶ τελουμένου μέχρι σήμερον. Ἡ Ἀλβανικὴ ἐκράτνε τὸ μάχιμον τῆς Ἑλληνικῆς πνεύμα, ἡ δὲ Ἑλληνικὴ ἐνεφύσησε εἰς τὴν Ἀλβανικὴν τὰ εὐγενέστατα αἰσθη-

ματα τῆς φιλοπατρίας, τῆς φιλομαθείας καὶ τῆς εὐνομίας. Τὰ δύο κάλλι-
στα προϊόντα τοῦ συνδυασμοῦ τούτου ὑπῆρξαν οἱ Σουλιῶται ἐπὶ τῆς
Στερεᾶς, οἱ Ὑδραῖοι καὶ οἱ Σπετσιῶται εἰς τὴν θάλασσαν».

Οὐδεμία ἀμφισβήτησις χωρεῖ περὶ τῆς Ἑλληνικότητος τῶν Σου-
λιωτῶν. Μαρτυροῦν τοῦτο καὶ τὰ ὀνόματα τῶν χωρίων τῆς Συμπολι-
τείας των, καθαρῶς Ἑλληνικά.

Τὸ ἔθνικὸν καὶ φυλετικὸν αὐτῶν φρόνημα ἦτο πάντοτε Ἑλληνι-
κόν, ἐμίσουν δὲ θανασίμως τοὺς Τουρκαλβανούς. Τὰ δημῶδη ἄσματα
των ἦσαν ἀπολύτως Ἑλληνικά. Ὅταν ἀπετάνθησαν πρὸς τὴν Αὐτοκρά-
τειραν τῆς Ρωσίας Μεγάλην Αἰκατερίνην, διὰ τῆς ἀποστολῆς τῶν
Τοῦσα Μπότσαρη καὶ Τσαβέλλα, ὡμίλησαν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Πατρι-
δος, τῆς ὁποίας τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐπεζήτησαν.

Τὸ ἄγονον τοῦ ἐδάφους των δὲν ἐπέτρεπεν οὐδεμίαν καλλιέργειαν
εἰμὴ μόνον τὴν κτηνοτροφίαν. Ἡ μόνη ἐνασχόλησις των ἦτο τὰ ὄπλα
καὶ ὁ πόλεμος. Ἦσαν κατὰ συνέπειαν κατάστασις ἀνάγκης αἱ ἐπιδρομαὶ
πρὸς τὰ εὐφορρότερα ἐδάφη τοῦ Φαναρίου καὶ τῆς Παραμυθιάς, διὰ τὰ
προσπορίζονται τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα. Οἱ δὲ περίοικοι μὴ δυνά-
μενοι τὰ ἀντιστῶσιν εἰς τὰς ἐπιδρομὰς των, ὑπετάγησαν εἰς τοὺς Τούρ-
κους διὰ τὰ ἔξασφαλίσουν τὴν ἡσυχίαν των, πληρώνοντες ἐτησίως φορο-
λογίαν ἀνάλογον τοῦ εἰσοδήματός του ἕκαστος. Οἱ Σουλτᾶνοι ἀνεγνώρι-
σαν τὸ καθεστῶς τοῦτο σιωπηρῶς, ἐπλήρωνον δὲ καὶ οἱ Σουλιῶται εἰς
αὐτοὺς ἐν εἰρήνῃ τὸν συνήθη φόρον τῶν ραγιαδῶν, ἀναγνωρίζομένης
οὕτω τῆς ὑψηλῆς κυριαρχίας των. Ὁ χαρακτήρ των θεωρεῖται γενικῶς
ὡς φιλέκδικος καὶ τραχύς, ἀλλὰ πάντοτε ἀκέραιος καὶ εὐθύς, ὅσον καὶ
ἀτίθασος. Αἱ δὲ γυναῖκες εἶναι ὀπλισμέναι καὶ πολεμοῦν καὶ αὐταὶ
παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν συζύγων των. Τὰ δημῶδη ἄσματα μὲ θανμασμὸν
περιγράφουν τὸν ἰδιότυπον βίον τῶν ὁρεσιβίων τούτων ἀνδρῶν καὶ
γυναικῶν. Ὅταν πολεμοῦν, μεταφέρουν πολεμοφόδια καὶ τροφίμα
εἰς τοὺς μαχομένους ἀνδρας καὶ ἐμψυχώνουν αὐτούς. Ὅπως αἱ ἀρχαῖαι
Λάκαιναι, μέμφονται τοὺς δειλοὺς καὶ φυγομάχους καὶ ἀποποιοῦνται
τούτους διὰ συζύγους.

Ὁ Γούδας ἀναγράφει εἰς τοὺς Παραλλήλους Βίους του, κατ' ἀφή-
γησιν τοῦ Σουλιώτου Βαρούχα, μεταβάντος εἰς Ἡπειρον καὶ ἀσχολη-
θέντος πρὸς ἀναζήτησιν πληροφοριῶν ἐκ προκειμένων, κατὰ τὸ 1854,
τὰ ἑξῆς:

«Μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Σκενδέρμπεη, ἀπόσπασμα ὀρθοδό-
ξων Ἀλβανῶν, ἐκ διακοσίων περίπου μαχίμων συγκείμενον, διεσώθη ἐν
Ἡπίρῳ καὶ ἀπεράσισε νὰ ἐγκατασταθῇ ἐν αὐτῇ. Οἱ προϊστάμενοι
τοῦ ἀποσπάσματος Μπότσαρης καὶ Τσαβέλλας ἐξελέξαντο τὰ ἀπρόσιτα
ὄρη τοῦ Σουλίου, ἵνα διατηρήσωσιν ἐν αὐτοῖς τό τε μάχιμον ἦθος καὶ

Τύπος Σουλιώτου 'Αξιωματικού.
'Ο πρώτος Γραμματεὺς τοῦ Μάρκου Μπότσαρη Βασίλειος Γούδας, 'Αντιστράτηγος.

Εικὼν Α. Dupré—1928

τὴν θρησκείαν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ὄρη ταῦτα κατεείχοντο πρὸ χρόνων ὑπὸ Ὀθωμανοῦ ποιμένος, Σούλη καλουμένου, οἱ μὲν ἔποικοι, φονεύσαντες αὐτὸν καὶ γενόμενοι κύριοι τῶν τε ποιμνίων καὶ τῶν νομῶν αὐτῶν, ἄγνωστοι πρότερον ὄντες, ὠνομάσθησαν ὑπὸ τῶν πέριξ Σουλιῶται δηλ. «Ἄνδρες φονεύσαντες τὸν Σούλην» ἅπαντα δὲ τὰ ὄρη περιληπτικῶς Σοῦλι.

«Τὸ μὲν πρότιστον μέλημα τῶν ἐποίκων ἦτο νὰ ὀχυρωθῶσι καὶ εἰς θέσεις καταλήλθουσι. Πρὸς τοῦτο ἐξελέξαντο τὴν Κιάφα καὶ τὸ Κούγγι· ἐν αὐτῷ ἀνήγειραν καὶ ναόν, τὴν Ἁγίαν Παρασκευήν. Καὶ τὰ μὲν ποιμνία τοῦ Σουλίου ἐπήρουν εἰς τὰς πρώτας ἀνάγκας τῶν. Μίαν ὅμως ἐξ αὐτῶν, τὴν σπουδαιότεραν μάλιστα, δὲν ἤθελον οἱ Σουλιῶται νὰ θεραπεύσωσιν οὔτε κατ' ἰδίαν ἕκαστος, οὔτε διὰ τῆς τυχούσης ἐπιμιξίας. Ἀλλὰ δὲν ἐβράδυναν νὰ μάθωσιν, ὅτι ἐν τοῖς πέριξ γίνεται πανήγυρις, ἐν ἣ συναθροίζονται ἄπειραι οἰκογένειαι· καὶ οἱ μὲν νέοι ἐξέφρασαν τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὴν πανήγυριν καὶ νὰ συνδέσωσιν εἰ δυνατόν καὶ συγγενικὰς μετὰ τῶν οἰκογενειῶν σχέσεις· ἀλλὰ δὲν ἐτόλμων νὰ διαπραγματευθῶσι τοῦτο ἕκαστος κατ' ἰδίαν καὶ ἄνευ μάλιστα τῆς συγκαταθέσεως τῶν γερόντων.

»Οὗτοι δέ, ἀκούσαντες ταῦτα, συνεβούλευσαν τοὺς νέους νὰ μιμηθῶσι τὸ παράδειγμα τῶν Ῥωμαίων πρὸς τοὺς Σαβίνους. Τελουμένης λοιπὸν τῆς λειτουργίας ἐξήκοντα νέοι ἐκ τῶν Σουλιωτῶν, ἐνδυσθέντες τὰς καλιτέρας αὐτῶν στολὰς καὶ λαβόντες τὰ ὄπλα περιεκύκλωσαν τὸν ναὸν καὶ εἰδοποίησαν τὸν τε ἱεροεργοῦντα καὶ τοὺς γέροντας ὅτι, καὶ οὗτοι Χριστιανοὶ ὄντες, ἦλθον νὰ συμπανηγυρίσωσιν, ἀλλὰ συνάμα καὶ νὰ συγγενείωσι διὰ νομίμων γάμων. Δεκτῆς γενομένης τῆς προτάσεως, ὁ ἱερεὺς καὶ οἱ πανηγυρίζοντες, προεκήρυξαν ὅτι μετὰ τὴν λειτουργίαν ἐκάστη οἰκογένεια θὰ εὐθυμήσῃ κατ' ἰδίαν, καὶ Ὀμηρικῶ τῷ τρόπῳ. Ἐκαστος δὲ τῶν ἐλθόντων ἄς καθίσῃ νὰ συνευθυμήσῃ μετ' ἐκάστης οἰκογενείας ἐχούσης νέαν ἄγαμον καὶ ἀρεστήν. Τοποθετηθέντων τῶν νέων, ὁ ἱερεὺς ἠλόγησε τοὺς γάμους ἀπάντων, ἀμέσως μετὰ τὴν εὐθυμίαν. Καὶ οὕτως οἱ μὲν πανηγυρίζοντες ἐπανέκαμψαν ὀλιγώτεροι κατὰ ἐξήκοντα παρθένους, αὗται δὲ ἀπετέλεσαν τὴν δόξαν καὶ τὴν οἰκιακὴν εὐημερίαν τῶν Σουλιωτῶν».

Ἡ παράδοσις αὕτη ἀπαντᾶται καὶ εἰς ἄλλους συγγραφεῖς. Ὅπως δὴποτε τὸ Σοῦλι καὶ οἱ Σουλιῶται ἀπετέλεσαν θροῦλον τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ὅστις θὰ παραμείνῃ ἕσαυτὸν διὰ μέσον τῶν αἰώνων. Ἡ πληρεστέρα περιγραφὴ τοῦ Σουλίου, Σουλιωτῶν καὶ ἠθῶν καὶ ἐθίμων αὐτῶν, εἶναι ἡ τῆς Σωτηρίας Ἀλιμπέρτη εἰς τὸ λαμπρὸν σύγγραμμά της «Αἱ Ἡρωίδες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως».

Θὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ἓνα χαρακτηριστικὸν διάλογον τοῦ Κολο-

κοτρώνη μετὰ τοῦ Ἄγγλου Διοικητοῦ Ναυτικῆς Μοίρας εἰς τὰ Ἑλληνικά ὕδατα, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπόλεως.

Ὁ Ἄμιλτων μετὰ τὴν συντριβὴν τοῦ Μουσταφᾶ εἰς τὸ Βαλτέτσι, ἐπεσκέφθη τὸν Κολοκοτρώνην εἰς τὸ στρατηγεῖον του καὶ τοῦ προέτεινε νὰ μεσολαβήσῃ ὁ ἴδιος διὰ τὴν ἔναντι προνομίων, συνθηκολόγησίν του μετὰ τὴν Ὑψηλὴν Πύλην.

Ὁ Κολοκοτρώνης μόλις ἤκουσε τὸν Ἄγγλον — ὅστις δέον νὰ λεχθῆ ὅτι ἐπεδείξατο πλειστάκις φιλελληνικά αἰσθήματα — τοῦ ἀπήντησε μετὰ ὑπερηφάνειαν, εἰς τὸ γνωστὸν θυμόσοφον ὕφος του.

— Τί λές, Καπετὰν Ἄμιλτων; Τί συνθηκολόγησι ζητᾶς; Ὁ Βασιληᾶς μας σκοτώθηκε. Ἡ φρουρά του δὲν παραδόθηκε. Τὰ κάστρα του μένου ἀπιαστα.

Ἄμιλτων: — Ποιὸς Βασιληᾶς σας σκοτώθηκε;

Κολοκοτρώνης: — Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος!

Ἄμιλτων: — Ποιὰ φρουρά του δὲν παραδόθηκε;

Κολοκοτρώνης: — Οἱ ἀρματολοὶ καὶ κλέφτες!

Ἄμιλτων: — Ποιὰ κάστρα του εἶναι ἀπιαστα;

Κολοκοτρώνης: — Τὸ Σοῦλι, τὰ Ἑλληνικά βουνά!

Ὁ Ἄμιλτων ἀπεστομώθη πρὸς τῆς ἀγερώχου ἀπαντήσεως τοῦ Κολοκοτρώνη, ἀλλὰ καὶ ἐθαύμασε τὸν ἄνδρα καὶ τὴν πίστιν του, τοῦτο δὲ ἀσφαλῶς συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπαύξησιν τοῦ φιλελληνισμοῦ του, ὃν ἐπεδείξατο ἐν συνεχείᾳ.

Ἀληθὴ εἶναι ἡ πίστις πρὸς τὰ πεπωμένα τῆς φυλῆς μας, ἣτις καὶ τὴν σώζει ἐκάστοτε διὰ μέσου τῶν αἰώνων εἰς τὰς ἀφαντάστους δυσχερείας ποῦ ἀντιμετωπίζει.

Εἶναι ὅμως καὶ μία τραγὴ ὁμολογία ὅτι τὸ Ἡρωϊκὸν Σοῦλι ὑπῆρξε τὸ προπύργιον καὶ ἡ ἐστία ἐξ ἧς ἐξεπορεύθη τὸ ἐπαναστατικὸν πνεῦμα καὶ μετεδόθη εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, μεταδῶσαν τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας διὰ τὴν ἐλευθερίαν.

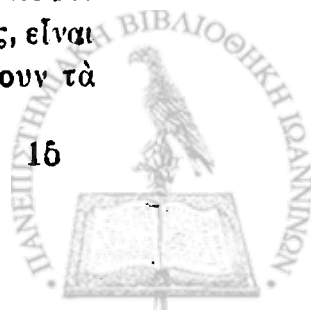
Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ περιγραφή τῶν Σουλιωτῶν τὴν ὁποίαν περιλαμβάνει τὸ βιβλίον τοῦ Emerson καὶ τοῦ Κόμητος Pecchio (Γαλλικὴ μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ), εἰς τὸ δεῦτερον αὐτοῦ μέρος: «Une Visite aux Grecs, dans le printemps de 1825» ὑπὸ τοῦ Κόμητος Pecchio, σελ. 327. Ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς συνομιλίας του μετὰ τὸν Κώσταν Μπούτσαρη, περὶ ἧς θὰ ἀναφέρωμεν περαιτέρω. Παραθέτομεν αὐτὴν ἐν μεταφράσει:

«Υπέθετα πάντοτε ὅτι οἱ Ἴταλοὶ ζωγράφοι ἀναπαριστῶντες τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας, ὑπερέβαλλον ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὸ χρῶμα τὸ ὁποῖον ἀπέδιδον εἰς τοὺς Ρωμαίους στρατιώτας. Τὰ σοβαρὰ χαρακτηριστικὰ των, τὰ ἀθλητικὰ μέλη τοῦ σώματός των αὐτὸ

τὸ σκοτεινὸν χρῶμα τοῦ δέρματος μοῦ ἐφαίνοντο ὑπερβολικά. Ἐν τούτοις, ἀφοῦ εἶδα τοὺς Ρουμελιώτας καὶ τοὺς Σουλιώτας ἐπείσθην ὅτι οἱ πίνακες αὐτοὶ εἶναι ὁμοίτυποι τοῦ φυσικοῦ. Οἱ Ρουμελιῶται καὶ οἱ Σουλιῶται εἶναι οἱ ὠραιότεροι καὶ οἱ ἰσχυρότεροι ἄνδρες ἐξ ὅσων ἔχω ἴδη. Τὸ δέρμα των ἐκτεθειμένον πάντοτε εἰς τὸν ἥλιον, ἔχει ἀπολύτως τὸ χρῶμα τοῦ χαλκοῦ. Τὸ στῆθος των εἶναι εὐρὺ ὡς θώραξ. Ἡ φύσις τοὺς ἐπροίκισε ἐπὶ πλεόν με ὑπέροχα μαλλιά, τὰ ὅποια ἀφήνουν νὰ πίπτουν ἐπὶ τῶν ὤμων των καὶ τὰ ὅποια θὰ ἔδιδαν πολὺ ὠραιότεραν ἀκόμη ἐντύπωσιν, ἐὰν δὲν ἐσυνήθιζον νὰ ξυρίζουν τοὺς κροτάφους. Οἱ Ἕλληνες εἶχον πάντοτε εἰδικὴν προτίμησιν διὰ μακρὰν κόμην. Μεταξὺ τῶν ἐπιθέτων τὰ ὅποια ὁ Ὅμηρος δίδει εἰς τοὺς συμπατριώτας του εἶναι καὶ «καρικομόοντες Ἕλληνες».

Ἐτὸ μέγιστον μέρος τῶν Σουλιωτῶν γεννῶνται καὶ ἀποθνήσκουν στρατιῶται. Ἀπὸ τῆς παιδικῆς των ἡλικίας φέρουσι εἰς τὴν ζώνην των πιστόλια καὶ σπάθην τὰ ὅποια δὲν ἀποχωρίζονται ποτέ. Ὡς καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες στρατιῶται, εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ προμηθεύωνται μόνοι τὰ ἱμάτιά των καὶ τὰ ὅπλα των. Αἱ ἀπολαυαί των εἶναι μία μερὶς ἄρτου καὶ δώδεκα παράδες καθ' ἑκάστην διὰ τὰς τροφάς των καὶ εἴκοσι πέντε πιάστρα κατὰ μῆνα διὰ τὰς λοιπὰς δαπάνας των. Δὲν ἔχουν οὔτε σκηνάς, οὔτε κλίνας, οὐδὲ κανὲν εἶδος προφυλάξεως. Ἡ κάπτα των εἶναι τὸ στῶμα των, μία πέτρα τὸ προσκέφαλόν των, στέγη των ἕνας οὐρανὸς πάντοτε αἴθριος. Κατὰ τὴν διάρκειαν ὕλοκλήρου ἐκστρατείας, δὲν ἐκδύονται οὐδ' ἀλλάζουν ὑποκάμισον. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἀπαισίως ἀκάθαρτοι τὰ ὅπλα των ὅμως εἶναι πάντοτε καθαρὰ καὶ στίλβοντα. Ὅταν ἐξυπνοῦν, πρώτη των σκέψις εἶναι νὰ τὰ γυαλίσουν καὶ νὰ τὰ ἐτοιμάσουν. Ἐρελαίνονται κυριολεκτικῶς δι' ὅπλα πλουσίως διακεκοσμημένα, ὃ δὲ χρυσὸς καὶ ὃ ἄργυρος πού ἀπαστρέπτει, παρουσιάζει χαρακτηριστικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ μαυρισμένο ἐσώρουχόν των. Ἄλλωστε δὲν ἔχουν οὔτε κιβώτιον οὐδὲ σάκκον ἐντὸς τῶν ὁποίων νὰ δύνανται νὰ περιλάβωσι τι. Καλῶς κατασκευασμένοι ἀπὸ πάσης ἀπόψεως εἶναι ἰσχυροὶ ὡς λέοντες καὶ εὐκίνητοι ὡς τράγοι. Εἶδον τοὺς ὑπερηφάνους γρεναδιέρους τοῦ Ναπολέοντος καὶ γνωρίζω τοὺς περιφήμους Ἄγγλους φρουρούς μοῦ φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ Σουλιῶται ὑπερέχουν καὶ τῶν μὲν καὶ τῶν δέ. Τὸ βάδισμά των, ἡ στάσις των εἶναι ἀπολύτως θεαματικὴ. Μάχονται πάντοτε ὡς ἐλεύθεροι σκοπευταί. Ἐκαστος ἐκλέγει τὴν θέσιν του. Δὲν συνηθίζουσι νὰ μάχωνται ἐκτεθειμένοι. Παρ' ὁμοίως ὡς οἱ ἀρχαῖοι οἱ ὅποιοι ἐκαλύπτοντο πάντοτε με τοὺς προφυλακτῆρας των κατακλίνονται με τὴν κοιλίαν ὀπισθεν βράχου τινός, ὅστις τοὺς προφυλλάσσει καὶ τοὺς καθιστᾷ ἀτρότους, εἶναι λίαν ἐπιδέξιοι εἰς τὸ νὰ κρατῶνται καὶ νὰ γερμίζουσι καὶ νὰ ἀδειάζουσι τὰ

όπλα των. Ἴνα ἔξαπατοῦν τοὺς ἐχθρούς των, συνηθίζουν νὰ τοποθετοῦν ἓνα κόκκινον σκοῦφον εἰς τινα ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ κρησφυγέτου των. Δὲν συνηθίζουν νὰ κατασκευάζουν χαρακώματα ὅταν θέλουν νὰ πολεμήσουν συσσωματωμένοι καὶ νὰ ὀχυρωθοῦν, κατασκευάζουν ἓνα ταμποῦρι, οὕτως ἀποκαλοῦσι ἓνα χώρον περιβαλλόμενον ἀπὸ προπέτασμα λίθων, ὀπισθεν τοῦ ὁποίου καταφέρουν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ φονικώτατον συνήθως πῦρ, διότι εἶναι πολὺ καλοὶ σκοπευταί. Ὁ στρατηγὸς Καρατάσσοσ, τοποθετημένος τὴν 17 Ἀπριλίου (δύο ἡμέρας πρὸ τῆς μάχης τοῦ Κρεμυδίου), ἔκαμε νὰ φῶνε χῶμα πολλαὶ ἑκατοντάδες Αἴγυπτίων, οἵτινες ἤθελον νὰ εἰσβάλουν εἰς τὸ πόστον του».

«Λέγουσιν ὅτι οἱ Σουλιῶται δὲν πυροβολοῦν ποτὲ πλέον ἀπὸ τρεῖς φορές, τοῦτο δὲ εἰς ἐγγυτάτην ἀπόστασιν, μεθ' ὃ ἀπορρίπτουν τὰ πυροβόλα ὅπλα, ὡς καὶ τὰς καπὸτας των καὶ ἐφοροῦν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ μὲ τὴν σπάθην ἀνὰ χεῖρας διότι χρησιμοποιοῦν τὴν σπάθην ἀντὶ τοῦ γιαταγανίου, τὸ ὁποῖον εἶναι ὄπλον τῶν στρατιωτῶν τοῦ Μωρέως. Ἐὰν δὲν ἐπιτύχουν χάνουν τὰ ὅπλα των καὶ τὶς καπότες των. Οἱ Ρουμελιῶται καὶ πρὸ παντὸς οἱ Σουλιῶται θεωροῦν ὡς μεγίστην δυστυχίαν τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἠγήτορός των, ἀδιαφόρως πῶς, εἰς τρόπον ὥστε εἰς μίαν μάχην, δὲν τοῦ ἐπιτρέπουν σχεδὸν ποτὲ νὰ ἐκτίθεται καὶ προσπαθοῦν νὰ τὸν προφυλάξουν ἀπὸ παντὸς κινδύνου. Ἄλλως τε ἀκολουθοῦν ἢ ἐγκαταλείπουν τοὺς ἀρχηγούς των κατὰ τὴν ἰδίαν των θέλησιν. Οὐδεμία ποινή, οὐδεμία ἀτίμωσις προσάπτεται εἰς τοιαύτην λιποταξίαν διότι τοῦτο δὲν εἶναι μοναδικὸν φαινόμενον· δὲν κάνουν παρὰ νὰ ἀφήνουν τὴν σημαίαν των διὰ νὰ ταχθοῦν ὑπὸ ἄλλην. Ἐὰν παρῆβαλλέ τις τοὺς στρατιώτας τούτους πρὸς τοὺς ἀρχαίους σχηματισμοὺς τῶν Ἰταλῶν «Condottieri» ἢ τῶν Ἰσπανῶν «Guerillas» δὲν θὰ ἐσχημάτιζε σαφῆ ἰδέαν ἐπ' αὐτῶν. Ὁμοιάζουν μᾶλλον πρὸς τοὺς παλαιούς Σκώτους «Claus». Τὰ ἰσχυρὰ μέλη τῶν πολεμιστῶν τούτων καὶ ἡ περιβολὴ των, καθιστοῦν αὐτὴν τὴν ὁμοιότητα πλέον τελειότεραν. Εἰς τὴν Ρούμελην, ἢ ἠγεσία παραμένει εἰς ὠρισμένας οἰκογενείας αἵτινες τὴν ἀπέκτησαν διὰ τῆς ἀξίας των, μεταβιβάζεται δὲ συνήθως ἀπὸ πατέρα εἰς υἱόν. Οἱ Σουλιῶται ὠρξίσθησαν αἰώνιον ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐτήρησαν τὸν ὄρκον των πιστότερα καὶ ἀπὸ τοὺς Ἰππῶτας τῆς Μάλτας. Ἄνω τῶν ἑκατὸν πενήκοντα ἐκ τῶν γενναίων αὐτῶν πολεμιστῶν, ἀπολέσθησαν κατὰ τὴν μάχην τῆς 19 Ἀπριλίου, καὶ τὸ αἷμα των εἶναι λίαν πολὺτιμον, διότι ἀπ' ὅτου οἱ Σουλιῶται ἔχασαν τὴν πατρίδα των, δὲν ἀπέμειναν παρὰ χίλιοι, διεσκορπισμένοι εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἰονίους Νήσους. Τὸ σῶμα στρατοῦ των ὅμως εἶναι πάντοτε πολυάριθμον· διότι πολλοὶ Ρουμελιῶται, προσελκνόμενοι ἀπὸ τὴν φήμην των ἀγαποῦν νὰ σχηματίζουσιν μετ' αὐτῶν μίαν συναδέλφωσιν ἐν ὅπλοις καὶ

Τόπος Σουλιώτου Ἀγωνιστοῦ.

Εἰκὼν Α. Dupré—1928

καθίστανται ἄριστοι στρατιῶται εἰς τὴν σχολὴν των. Ὡς ποτὲ οἱ Σπαρτιᾶται, περιλαμβάνουν ὑπὸ τὰς Σημαίας των Ἑλληνας ἐξ ὄλων τῶν ἐπαρχιῶν».

Καὶ ὡς ἐπίλογον παραθέτομεν ἕνα ἕμνον πρὸς τοὺς ἥρωας τοῦ Σουλίου, ἀληθῶς ἐμπνευσμένον, τοῦ Ἰακώβου Νερουλοῦ.

«Τὸ δὲ περίδοξον ὄρος Σοῦλι
ὅπου οἱ ἄνδρες κεραινοὶ ὄντες
κί' ὡς ἀπὸ σύννεφα καθορμῶντες
ποτὲ δὲν ἔπεσαν κάτω δοῦλοι
ὅπου ὁ Φάλαρις τῆς Ἡπείρου
πολλάκις ὤρμησε σπείρας του φθείρας
καὶ θυμωνίας χρυσοῦ ἀπείρου
ἠλώθη τέλος οὐδ' ἄνδρας ὄχι,
Ξίφος δὲ μόνον κ' ἐλευθερίαν
διαφυλάξαντες μ' εὐψυχίαν
τοὺς ὑπεδέχθησαν ξενοδόχοι».

Ἐπίσης τοὺς ἐξῆς στίχους τοῦ Κάλβου :

1
Φυσάει σφοδρὸς ὁ ἀέρας
Καὶ τὸ δάσος κυμαίνεται
Τῆς Σελαΐδος· Φθάνουσι
Μακρὰν ἐδῶ ὅπου κάθομαι
Μουσικὰ μέτρα.

2
Ἄφροντιστων Ποιμένων
Στίχοι δὲν εἶναι ἢ γάμου,
Ἡ πανηγυριζόντων
Νέων γυναικῶν καὶ ἀνθρώπων
Ἡ ἱερέων.

3
Ἄλλη λαμπρὰ πανήγυρις
Τὴν σήμερον ἐορτάζεται.
Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Ἄγγελος
Χορεύει τοῦ πολέμου,
Δάφνας μοιράζει.

7
Οὕτως ἐβῶν. Συμφώνως
Τᾶρματά τους ἐβρόντουν,
Καὶ τ' ἄντρα... Ὡς δὲν ἀκούω
Πλέον παρὰ τὸν ἄνεμον
καὶ τοὺς χειμάρρους!

4
Βράχοι ὕψηλοί, διαβόητοι,
Βουνὰ τοῦ Τετραχώρου
Ἄπὸ σᾶς καταβαίνουσι
Πολλοὶ καὶ δυνατοὶ
Ἄδάμαστοι ἄνδρες.

5
Κάθε χέρι καὶ κλαδί
Κάθε κεφάλι φέρνει
Στέφανον. Ἄπὸ βράχον
Πηδοῦν εἰς βράχον ψάλλοντες
Πολέμου ἄσμα.

6
«Μακρὰν καὶ σκοτεινὴν
»Ζωὴν τὰ Παλληκάρια
»Μισοῦν. Ὄνομα ἀθάνατον
»Θέλουν νὰ πάρουν ἔντιμον
»Ἄντι διὰ στρῶμα».

Τέλος δὲ τοὺς ἐξῆς δημῶδεις στίχους :

Ἄς ἔλθουν πόλεμο νὰ ἴδουν
τῶν Σουλιωτῶν ντουφέκια,
νὰ μάθουν Λάμπρου τὸ σπαθί
Μπότσαρη τὸ ντουφέκι,
Ποῦκαναν τὴν Ἀρβανιτιά
Τὰ μαῦρα νὰ φορέση

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 3ον

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ Η ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΜΠΟΤΣΑΡΗ

Εἰς τὰ ἐπίσημα καὶ ἀνεπίσημα ἔγγραφα τῆς οἰκονεείας τὸ ὄνομα τῶν μελῶν αὐτῆς ἀναγράφεται Μπότζαρης ἢ Μποτζίαρης, τὸ δὲ σύνολον τῆς οἰκογενείας Μποτζαῤᾤται. Ἀπαντᾷται ὅμως καὶ Μποτσίαρης καὶ Μποτσαῤᾤται, διότι οὕτω καὶ ἐπροφέρετο.

Περὶ τῆς προελεύσεως τῆς οἰκογενείας ὑπάρχουν διάφοροι ἔκδοχαί· ὁ Γούδας εἰς τοὺς «Παραλλήλους Βίους» του ἀναφέρει ὅτι ἐζήτησε πληροφορίας παρ' ἀπογόνου τῆς οἰκογενείας περὶ τῆς καταγωγῆς της καὶ ὅτι τὸν ἐπληροφόρησεν ὅτι ἡ οἰκογένεια κέκτηται ἔγγραφα, διασαφηνίζοντα καὶ τὴν καταγωγὴν της, ὡς καὶ τὴν προέλευσιν τῶν Σουλιωτῶν, ἐν τούτοις εἰς τοὺς ἐπιγιγνομένους δὲν περιεσώθησαν τοιαῦτα.

Ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι κατὰ Πεῤῥδαιβὸν ἡ καταγωγὴ τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη εἶναι ἐκ Δράγαρης, ἀπεχούσης τέσσαρας ὥρας ἐκ Παραμυθιάς.

Ἐπάρχει καὶ ἔκδοχή ὅτι προέρχεται ἐξ Αὐστρίας, συνδυαζομένη μὲ ἔμβλημα φερόμενον εἰς περισωθέντα ἀργυρᾶ σκεύη τῆς οἰκογενείας παριστᾶνον κόρακα, ὅτι δὲ συνεργασθέντες μὲ τὸν Σκενδέρμπεην, μετὰ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀπηνεῖς διωγμοὺς τῶν Τούρκων πρὸς ἐξόντωσίν των, κατῆλθον εἰς Ἡπειρον μετὰ τῶν συναγωνιστῶν των καὶ ἀπόκησαν τὸ Σοῦλι.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι τὴν καταγωγὴν τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη, διεκδικοῦν οἱ Οὐγγροὶ, οἱ Σέρβοι, οἱ Ρουμᾶνοι καὶ αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι, ἐπηρεαζόμενοι προφανῶς ἐκ τῆς αἵγλης τοῦ ὀνόματος καὶ ἐκ τῶν διεκδικήσεών των ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἔδαφῶν, πλεῖστα δὲ ἔχουσιν ἀναγραφῆ σχετικῶς ὑπὸ ἱστορικῶν.

Ὅπως δὴποτε θετικὸν τι στοιχεῖον, ἐξ ὧσων γνωρίζω, δὲν ὑφίσταται μετὰξὺ τῶν ἀπογόνων των. Οὔτε ὁ Κοραῆς, οὔτε ὁ Π. Α. Σ. (Σαλαπάγκας), οὔτε ὁ Πεῤῥδαιβός, ἀσχοληθέντες σχετικῶς, οὐδὲν σαφὲς ἀναγράφουσι.

Οἱ Μποτσαῤᾤται, κατὰ τὸν ἐποικισμὸν τοῦ Σουλίου, ἔλαβον τὴν

κατοχήν τῆς θέσεως καλουμένης «Κακολάκα», ἣτις μέχρι καὶ τῆς σήμερον ἀποκαλεῖται «Λάκα τοῦ Μπότσαρη», ἵνα νέμονται αὐτὴν ἀλλὰ καὶ τὴν προστατεύωσιν. Ἀνάλογογον θέσιν ἔλαβε καὶ ἡ ἑτέρα ἐπιφανῆς οἰκογένεια τῶν Σουλιωτῶν, οἱ Τζαβελαιοὶ. Εἰς τὰς ὀνομαζομένας «φάρες» ἢ «φατρίας» τῶν Σουλιωτῶν, ἐδίδοντο ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω ἀρχουσῶν οἰκογενειῶν, γαῖαι πρὸς καλλιέργειαν ἀραβοσίτου, ὅπου τοῦτο ἦτο δυνατόν εἰς ὀρεινὸν ἔδαφος τῆς περιοχῆς.

Περὶ τῆς γενεαλογίας τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη ἠσχολήθη ὁ Πάππος μου Ἰωάννης Ἀλφονσᾶτος Τυπάλδος, σύζυγος τῆς θυγατρὸς τοῦ Κώστα Μπότσαρη, ἀδελφοῦ τοῦ Μάρκου, Ἀσπασίας, ἔχων εἰς χεῖρας του τὸ ἀρχεῖον τοῦ πατρὸς τῆς, περιελθὼν εἰς αὐτήν. Ἡ θυγάτηρ των καὶ μήτηρ μου Ἀναστασία Ἀλεξάνδρου Οἰκονόμου, βοηθούμενη ὑπὸ τῆς ἀγγελῆς μου Ἐλένης, συνέχισε τὴν ἐργασίαν αὐτὴν καὶ ἐπεξεργάσθη πίνακα γενεαλογικόν, βάσει τοῦ ἀρχείου, τῶν ἱστορικῶν δοδομένων καὶ τῶν παραδόσεων τῆς οἰκογενείας, τελικῶς δὲ κατήρτισε τοῦτον ὁ ἀδελφός μου Στρατηγὸς Κωνσταντῖνος καὶ ἐπεμελήθη τῆς ἐκδόσεώς του τῷ 1943, εὑρίσκεται δὲ νῦν κατατεθειμένος παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ.

Ἐν τῷ πίνακι τούτῳ φέρεται ὡς ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας ὁ Κυριάκος Μπότσαρης, ζήσας τῷ 1680—1755. Ὁ ἕτερος κλάδος τῆς οἰκογενείας, ὁ ἐκ τοῦ Νότη, πρεσβεύει ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας, ὅστις ἦτο γνωστός, εἶναι ὁ πατὴρ τοῦ Κυριάκου Σπύρος. Καὶ εἶναι φυσικὸν νὰ ὑπῆρχε ὁ πατὴρ τοῦ Κυριάκου καὶ ὁ πατὴρ καὶ αὐτοῦ καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἡ μήτηρ μου, μὴ ἔχουσα οὐδὲν σαφὲς δεδομένον δὲν ἠθέλησε νὰ θέσῃ τοῦτον εἰς τὸν γενεαλογικὸν πίνακα, καίτοι τὸ γνωστὸν ἔτος γεννήσεως τοῦ Κυριάκου συμπίπτει μὲ τὸ ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖον περίπου τοποθετεῖται ὁ ἐποικισμὸς τοῦ Σουλίου.

Ἦδη ὅμως προέκυψεν ἐν νέον στοιχεῖον τὸ ὁποῖον θέτει πιθανότητας ὅτι ἴσως νὰ ἦσαν γνωστοὶ καὶ προγενέστεροι τοῦ Κυριάκου. Εἶναι τοῦτο ἐπιστολὴ ἀνευρεθεῖσα ἐσχάτως ἐν Ζακύνθῳ, ἀπευθυνομένη ὑπὸ τοῦ Γ'. Τερτσέτη πρὸς τὸν Δημήτριον Μπότσαρην, τὸν υἱὸν τοῦ Μάρκου, ὅταν οὗτος ἀναχωρήσας ἐκ Ζακύνθου, ὅπου παρέμενεν ἡ οἰκογένεια τοῦ Μάρκου κατὰ τὸν ἀγῶνα, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε καταφύγη εἰς Ἀγκῶνα τῆς Ἰταλίας ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει τῆς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας, μετέβη εἰς Βαυαρίαν πρὸς ἐκπαίδευσιν, προσκλήσει τοῦ Βασιλέως Λουδοβίκου, φέρει δὲ χρονολογίαν τὸ ἔτος 1830.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ κ. Ντ. Κονόμου, ἐδημοσιεύθη δὲ ἐσχάτως εἰς τὸ περιοδικὸν «Νέα Ἑστία». Τὸ περιεχόμενόν τῆς εἶναι νουθεσίαι πρὸς τὸν νεαρὸν Δημήτριον καὶ παραινέσεις, ὅπως ὁμοιάσῃ τὸν πατέρα του. Εἰς σχετικὴν παράγραφον ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς :

ΝΟΤΗΣ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ

Ἄρχηγός τοῦ πολιορκουμένου Σουλίου κατὰ τὴν πτώσιν του καὶ
Ἄρχηγός τοῦ πολιορκουμένου Μεσολογγίου, ἡγήθεις μίᾳς τῶν
φαλαγγῶν κατὰ τὴν ἔξοδον.

«Όταν όμως ἐσὺ φθάσης εἰς τὴν ἀνδρῖκία σου ἡλικία δὲν σὲ καλεῖ ἢ τύχη ἀπλὸ στρατιώτῃ ἀλλὰ Καπετάνιο γιατί ἀπὸ 5 ζωνάρια κατεβαίνει εἰς ἐσένα τὸ Καπετανάτο...».

Καὶ γεννᾶται τὸ ἐρώτημα τί ἐννοεῖ μὲ τὴν λέξιν ζωνάρια ; ἐννοεῖ γενεὰς ἢ Πολεμάρχους ; Ἐὰν μὲν ἐννοεῖ γενεὰς τότε κατὰ τὸν γενεαλογικὸν πίνακα τῆς μητρὸς μου, πρὸ τοῦ Δημητρίου ἀναφέρονται 4 γενεαί, ἢ τοῦ Κυριάκου, τοῦ Γεωργίου, τοῦ Κίτσου καὶ τοῦ Μάρκου, συνεπῶς λείπει μία γενεὰ καὶ τότε εὐσταθεῖ ἢ ἀποψις ὅτι ἦτο γνωστὸς ὁ πατὴρ τοῦ Κυριάκου, ὅστις κατὰ τὸν κ. Δ. Νότην Μπότσαρην ἐκαλεῖτο Σπῦρος. Ἐὰν ὅμως ἐννοεῖ Πολεμάρχους, τότε λογιζομένων ὡς Πολεμάρχων τῶν Γεωργίου, Κίτσου, Νότη, Μάρκου καὶ Κώστα εὐσταθεῖ ἢ ἀποψις τῆς μητρὸς μου, διότι εἶναι οὗτοι 5, ὅσα καὶ τὰ ἀναφερόμενα ζωνάρια. Ἐν συμπεράσματι καὶ πάλιν παραμένει ἡ ἀμφιβολία.

Συνεχίζω ἤδη τὴν γενεαλογίαν συμφώνως πρὸς τὸν ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ κατατεθειμένον πίνακα.

Ὁ Κυριάκος Μπότσαρης ἔζησε τῷ 1680—1755, υἱὸς αὐτοῦ εἶναι ὁ Γεώργιος τῷ 1719—1803. Οὗτος συζευχθεὶς τὴν Δέσπω Κουτσονίκα, τῆς γνωστῆς ἐπιφανοῦς Σουλιωτικῆς οἰκογενείας, ἀπέκτησε τέσσαρας υἱοὺς καὶ μίαν θυγατέρα, τοὺς Τούσαν, Κίτσον, Νότην, Νικήταν καὶ τὴν Μαρίαν, γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα «ἀδελφὴ Μακαρία».

Ὁ Τούσας ζήσας τῷ 1750—1792, ἀπέκτησεν ἓνα υἱόν, ὀνόματι Ἀθανάσιον—Τούσαν, ὅστις ἔζησε τῷ 1792—1827, ἄνευ ἀπογόνων.

Ὁ Κίτσος ζήσας τῷ 1754—1813, νυμφευθεὶς τρεῖς, ἀπέκτησε δέκα ὀκτῶ τέκνα, ὧν τὰ πέντε ἀπέθανον ἐν μικρᾷ ἡλικίᾳ. Ἐκ τοῦ πρώτου γάμου του μετὰ τῆς Χρυσούλας Παπαζώτῃ Γιώτῃ, ἀπέκτησε ἐπιζήσαντα τέκνα τούς : Ἰωάννην, θανόντα ἄτεκνον τῷ 1804, Ἑλένην, τὴν ἡρωίδα τοῦ Σέλτσου, ζήσασαν τῷ 1785—1804, ἄτεκνον, τὴν Μαρίαν, συζευχθεῖσαν τὸν Θεόδ. Σκυλοδήμον, πλείστοι ἀπόγονοι τῶν ὁποίων ἐπιζῶσιν, τὴν Ἀναστασίαν, ζήσασαν τῷ 1808—1870, καὶ συζευχθεῖσαν τὸν Ἀθ. Ἀλεξανδροῦν, ἀπόγονοι τῶν ὁποίων ἐπιζῶσιν καὶ τὸν ἥρωα Μάρκον, ζήσαντα τῷ 1790—1823, συζευθέντα δὶς. Ἐκ τοῦ δευτέρου γάμου του μετὰ τῆς Χρυσούλας Χρ. Καλογήρου, θανούσης τῷ 1854, ἀπέκτησε τέσσαρα τέκνα : τὸν Δημήτριον ζήσαντα τῷ 1814—1871, ὅστις συζευχθεὶς τὴν Χαρίκλειαν Δεληγιάννην, ἀπέκτησε ἐννέα τέκνα ὧν τέσσαρα ἄρρενα καὶ πέντε θήλεα, ἀπόγονοι τῶν ὁποίων ἐξ ἄρρενογονίας καὶ θηλυγονίας ὑφίστανται σήμερον, τὴν Βασιλικὴν, ζήσασαν τῷ 1818—1891 καὶ συζευχθεῖσαν δὶς, μετὰ τῶν Χρυσάνθου Σισίνη ἅμα δὲ τῷ θανάτῳ τούτου μετὰ τοῦ Χρήστου Ἀντωνοπούλου,

ἀπόγονοι τῶν ὁποίων ὑφίστανται, τὴν Ἀναστασίαν, ζήσασαν ἄγαμον τῷ 1820—1838 καὶ τὴν Αἰκατερίνην—Ρόζαν, τὴν περίφημον καλλονὴν, ζήσασαν τῷ 1822—1875, συζευχθεῖσαν δὲ τὸν Γεώργιον Καρατζᾶν, ἀπόγονοι τῶν ὁποίων ἐκ θηλυγονίας ὑφίστανται.

Ἐτερος υἱὸς τοῦ Κίτσου, εἶναι ὁ Κώστας, ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μᾶρκον εἰς τὴν πολεμικὴν ἡγεσίαν τῶν Σουλιωτῶν, ζήσας τῷ 1792—1753. Συνεζεύχθη μετὰ τῆς Ἑλένης Ἰσκου καὶ ἀπέκτησε τέσσαρα ἄρρενα τέκνα καὶ ἓν θῆλυ, τοὺς Γιαννακόν, ζήσαντα τῷ 1837—1915, ἄγαμον, Στρατηγόν, τὴν Ἀφροδίτην—Ἀσπασίαν, τὴν μητέρα τῆς μητρός μου, ζήσασαν τῷ 1838—1922 καὶ συζευχθεῖσαν τὸν Ἰωάννην Τυπάλδον Ἀλφονσαῖτον, ἀπέκτησαν δὲ τέσσαρα τέκνα, τὴν μητέρα μου Ἀναστασίαν, συζευχθεῖσαν τὸν Ἀλέξανδρον Οἰκονόμου, πατέρα μου, δύο γενεαὶ τῶν ὁποίων ἐπιζῶσιν ἐξ ἀρρενογονίας καὶ ἐκ θηλυγονίας τὴν Ἑλένην, ζήσασαν ἄγαμον τῷ 1859—1872, τὸν Παναγῆν, Ἀξιωματικὸν Πυρλοῦ, Πολιτευτὴν, ἄγαμον ζήσαντα τῷ 1850—1905 καὶ τὸν Κωνσταντῖνον, Ναύαρχον καὶ Πολιτευτὴν, ζήσαντα τῷ 1873—1945, ἄτεκνον.

Τρίτος υἱὸς τοῦ Κώστα, εἶναι ὁ Μᾶρκος, ζήσας τῷ 1842—1896, Πλοίαρχος τοῦ Β. Ναυτικοῦ, ὅστις συνεζεύχθη τὴν Μπήλιω Βάσσου, ἄνευ ἀπογόνων.

Τέταρτος ὁ Κίτσος, ζήσας τῷ 1843—1916, Στρατηγός, συζευχθεὶς μετὰ τῆς Αἰκατερίνης Σκουζέ, ἀπέκτησε δύο υἱούς, ἀπόγονος τοῦ ἐτέρου ἐξ ἀρρενογονίας ἐπιζει, ὡς καὶ ὁ ν.ώτερος υἱός.

Τέλος πέμπτος, ὁ υἱὸς τοῦ Κώστα, Ἀθανάσιος, ζήσας τῷ 1844—1901, Συνταγματάρχης τοῦ Πεζικοῦ, συζευχθεὶς μετὰ τῆς Ἀμαλίας Κεφαλαῖ, ἀπόγονοι τῶν ὁποίων ἐκ θηλυγονίας ἐπιζῶσιν.

Ἐπεταὶ ἡ κόρη τοῦ Κίτσου, Δέσπω, συζευχθεῖσα τὸν Γεώργιον Λιόλιον ἀπέκτησαν ἀπογόνους μὴ ὑφισταμένους πλέον.

Ἀκολουθεῖ ὁ Γεώργιος, ἀποβιώσας τῷ 1804.

Ἐκ τοῦ δευτέρου γάμου του ὁ Κίτσος ἀπέκτησεν ἐπιζῆσαν ἓν τέκνον, τὴν Ἀγγελικὴν, συζευχθεῖσαν τὸν Κ. Σαφάκαν, ἀπόγονοί των ὑφίστανται.

Ἐκ τοῦ τρίτου γάμου του ὁ Κίτσος ἀπέκτησεν ἐπιζῆσαντα τέσσαρα τέκνα.

Τὴν Ἑλένην θανοῦσαν τῷ 1884 καὶ συζευχθεῖσαν μετὰ τοῦ Εὐαγ. Κοντογιάννη ἀπέκτησαν ἀπογόνους ὑφισταμένους.

Τὸν Νικόλαον, θανόντα τῷ 1876. Συνεζεύχθη μετὰ τῆς Ρίνας Τζαβέλλα, ἄνευ ἀπογόνων.

Τὸν Γεώργιον, θανόντα τῷ 1822, ἐκ βιαίου θανάτου καὶ τὸν Στρατῆν.

Ὁ ἕτερος υἱὸς τοῦ Γεωργίου, Νότης, συζευχθεὶς τὴν Χριστίαν Μπέκα, ἀπέκτησε πλείστους ἀπογόνους, ὡς ἀναγράφεται ἐν τῷ γενεαλογικῷ πίνακι, οἵτινες ὅμως δὲν συμπεριλαμβάνονται ἐν αὐτῷ, ἐλλείψει στοιχείων, ἐναπόκειται δὲ εἰς τὸν ἀπόγονον τοῦ κλάδου Στρατηγὸν καὶ θεῖον μου κ. Δημ. Νότη Μπότσαρη, νὰ τὸν συντάξῃ.

Ἔπεται ὁ Νικήτας, ζήσας τῷ 1763—1804, ὅστις δις συζευχθεὶς μετὰ τῆς Σόφης καὶ τῆς Μάρως, ὧν ἀγνοοῦνται τὰ ἐπίθετα, δὲν ἀπέκτησεν ἀπογόνους.

Τέλος ἡ ὑστερότοκος θυγάτηρ τοῦ Γεωργίου, Μαρία, θανοῦσα τῷ 1863, συνεζεύχθη μετὰ τοῦ Λ. Παλάσκα· διαζευχθεῖσα κατόπιν ἐγένετο μοναχὴ ὀνομασθεῖσα Ἀδελφὴ Μακαρία.

Αὕτη εἶναι εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς ἡ γενεαλογία τῆς οἰκογενείας, ἐξ ὧν εἶναι ἱστορικῶς βεβαιωμένα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι διαφεύγουν πλείστα μέλη, διότι ἀναφέρονται καὶ ἕτεροι κλάδοι, διὰ τοὺς ὁποίους ὅμως μὴ ὑφισταμένων στοιχείων, δὲν ἐγένετο ἀναγραφή. Ὁ Στρατηγὸς κ. Ναπολ. Ζέρβας, μοῦ ἔλεγε πρό τινος, ὅτι ἡ ἐπιφανὴς Σουλιωτικὴ οἰκογένεια ἐξ ἧς κατάγεται, ἀποκαλουμένη Ζερβάται, στενῶς συνεργασθεῖσα κατὰ τὸν ἀγῶνα μετὰ τῶν Μποτσαραίων καὶ τσαύτας θυσίας ὑποστᾶσα καὶ ὑπηρεσίας προσενεγκοῦσα, εἶναι κλάδος τοῦ Μπότσαρη, λαβοῦσα τὸ ὄνομα Ζέρβας, ὅπερ καὶ ἐπεκράτησεν, ἐκ τοῦ ὅτι εἰς τῶν προγόνων του ἦτο ἀριστερόχειρ—ζερβός.

Τεκμαίρεται ἄλλως τε τοῦτο καὶ ἐκ παραδόσεως τῆς οἰκογενείας, ὅτι τὰ θύματα τῶν μελῶν της κατὰ τὸν Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας εἶναι πάμπολλα, χωρὶς νὰ εἶναι γνωστά. Ὁ κ. Δημ. Νότη Μπότσαρης γράφων ἐσχάτως, ἀναβιβάζει ταῦτα κατ' ἀφήγησιν τοῦ προγόνου του Γέρω—Νότη, εἰς πολὺν μεγάλον ἀριθμὸν.

Ἦδη θὰ προβῶ εἰς ἔκθεσιν διαφόρων ἐπεισοδίων τῆς ζωῆς τῶν διακριθέντων ἐξ αὐτῶν, ἀπορρέοντα ἐκ τοῦ ἀνὰ χεῖρας μου ἀρχείου καὶ διακεκριμένων πράξεων των βεβαιωμένων ἱστορικῶς.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν 4ο ν

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ

1680-1755

Ἐλέχθη ἤδη ὅτι ὁ ἱστορικῶς βεβαιωμένος πρῶτος τῆς οἰκογενείας, εἶναι ὁ Κυριάκος, ὀνομαζόμενος συντετμημένως παρὰ τῆ οἰκογενεία Κύρκος, ὁ ἰδρυτὴς τῆς συμπολιτείας τοῦ Σουλίου, μετὰ τῆς ἐτέρας ἐπιφανοῦς Σουλιωτικῆς οἰκογενείας Τζαβέλα, αἵτινες ἦσαν αἱ ἀρχαιότεραι καὶ τὰ πρῶτα φέρουσαι, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως φανατικῶς ἀντίζηλοι, μέχρι μίσους ἀκόμη.

Ἡ ἀντιζηλία ἐνετάθη ἐξ ἀφορμῆς συνοικεσίου τὸ ὅποιον εἶχεν ἀποφασισθῆ ὑπὸ τοῦ Κυριάκου καὶ τοῦ Λάμπρου Τζαβέλα, διὰ τὸν υἱόν του Γεώργιον μετὰ κόρης Τζαβέλα, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ἐνδιαφερομένων, κατὰ τὰ κρατοῦντα ἔθιμα ἐν Ἡπείρῳ. Ὁ Γεώργιος ὅμως, δεσμευμένος ὡν ἤδη, δὲν συνεμορφώθη πρὸς τὴν ἀπόφασιν ταύτην, οὕτω δὲ ἔδωκε ἀφορμὴν σοβαρᾶς διενέξεως, διότι οἱ Τζαβελαῖοι ἐθεώρησαν ἑαυτοὺς θιγομένους, χαρακτηρίσαντες τὴν πράξιν ὡς προσβολήν, ἔκτοτε δὲ ἡ ἀντίθεσις των ἐνεφανίζετο εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, ἀποτελοῦσα διαρκῆ διένεξιν. Ὅ,τι ἀπετέλει ἡμέραν διὰ τὴν μίαν οἰκογένειαν ἐθεωρεῖτο νύκτα διὰ τὴν ἐτέραν καὶ ἀντιστρόφως. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἱστορία ἐμφανίζει ἀποχώρησιν τῆς οἰκογενείας, ὅτε ἀνελάμβανε τὴν ἡγεσίαν ἡ ἐτέρα καὶ εἰς κρισίμους ἀκόμη στιγμάς. Ὁ ἄδολος ὅμως πατριωτισμός, αἱ θυσίαι, ἡ ἀνδρεία καὶ αἱ πολῦτιμοι ὑπηρεσίαι πρὸς τὸ Ἔθνος, ἀμφοτέρων τῶν οἰκογενειῶν, εἶναι ἱστορικῶς βεβαιωμένα καὶ ἀναμφισβήτητοι. Εἰς πλείστας δὲ μάχας συνειργάσθησαν ἀρμονικώτατα κατὰ τοῦ ἔχθρου.

Χαρακτηριστικὸν τῆς ἀντιζηλίας τῶν δύο οἰκογενειῶν εἶναι τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Κασομούλη, συμβὰν κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, ἔχον ὡς ἐξῆς :

Ὁ συντάκτης καὶ ἐκδότης τῆς πρώτης ἐφημερίδος «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» εἰς Μεσολόγγι κατὰ τὴν πολιορκίαν του, Μάγερ, περιγράφων μίαν τῶν ἐπιθέσεων κατὰ τοῦ Μεσολογγίου ὑπὸ τῶν Τούρκων ἔγραφε: «τοῦ προτειχίσματος τοῦ ἀειμνήστου Μάρκου Μπότσαρη», ὀρίζων οὕτω σημεῖον τῆς ἐπιθέσεως τοῦ ἔχθρου.

Ὁ Γεώργιος Τζαβέλας, ὢν μεταξὺ τῶν πολιορκημένων εἰς τὴν πόλιν, τοῦ ὁποῖου αἱ γραμματικαὶ γνώσεις ἦσαν ἀσήμαντοι, πληροφορηθεὶς τοῦτο, μεταβαίνει εἰς τὸ τυπογραφεῖον καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν «τυπογράφον Μεσθενέα, νέον ἐνάρετον καὶ ἄκακον» λέγει :

«Ποῦ εἶναι ὥρέ, τὸ φημερίδα ὅπου ἔγραψες—γιὰ διάβασέ το νὰ τὸ ἀκούσω».

«Ἄρχισεν ὁ Μεσθενεὺς νὰ ἀναγινώσκη· φθάνει ἐκεῖ ὅπου ἔλεγεν «εἰς τὴν τάμπιαν τοῦ Μάρκου Βότζιαρη» καὶ ὁ Τζαβέλας τοῦ λέγει : «Στάσου! Ποῦ εἶναι ὁ Μάρκος Βότζιαρης ποὺ τὸν ἔγραψες μέσα ; Τὶ θέλει σ' αὐτὸ τὸ ντάμπια—αὐτὸς ἀπέθανεν!».

«Ὁ Μεσθενεὺς προσπλαθοῦσεν νὰ τὸν πείσῃ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἐδόθη πρὸς τιμὴν ἀπὸ τὸν μηχανικόν, ὅχι ὅτι ἔκαμεν τὸν πόλεμον ἐκεῖνος. Ἴδου ὅπου λέγομεν κατ' ὄνομα ἄλλοῦ ὁποῖοι ἐπολέμησαν».

«Θυμώνει ὁ Γ. Τζαβέλας, τὸν ὑβρίζει καὶ ἀρπάζει τὰ φύλλα νὰ τὰ ξεσχίσῃ, ὑβρίζοντάς τον. Ἐκατέβημεν ὅλοι κάτω· τὸν εἶπαμε τὴ ζητεῖ. Ἐσυστάλη καὶ ἀνεχώρησεν».

«Ὡς προκειμένου περὶ σπουδαίου ὀπλιρχηγοῦ, ὅλοι ἐταράχθησαν διὰ τοῦτο, καθὼς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κίτσος Τζαβέλας, Στηρίζοντες δὲ οἱ Στρατηγοὶ Κότζικας, Στορνάρης, Μήτζιος Κοντογιάννης τὴν ἔφημερίδα, εἶπον εἰς τὸν Μάγερ : Ὅταν σκοπεύεις νὰ τυπώσῃς, ζήτησε δύναμιν νὰ σὲ δώσωμεν, καὶ γράψε ὅ,τι γνωρίζεις ἐλεύθερα, χωρὶς συστολήν, τὰ καλὰ καὶ τὰ κακά μας».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 3ον

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ

1719 - 1803

Ὡς ἐλέχθη ἤδη, εἶναι ὁ μόνος γνωστός υἱός, ἐξ ἱστορικῶν δεδομένων, τοῦ Κυριάκου, νυμφευθεὶς δὲ μετὰ τῆς Δέσπως Κουτσονίκα, ἀπέκτησε πολυμελεστάτην οἰκογένειαν.

Ὁ γάμος του ἐγένετο ἀφορμὴ νέας διενέξεως σοβαρᾶς μεταξὺ τῶν οἰκογενειῶν Μπότσαρη καὶ Τζαβέλα, ἣτις ἐπεδείνωσε τὰς ἐξ ἀντιζηλίας τεταμένας σχέσεις των.

Ὁ πατὴρ του Κυριάκος, ὡς ἐξετέθη, ἐμνήστευσεν αὐτὸν ἐν ἀγνοίᾳ του, ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας Τζαβέλα, Λάμπρου, μετὰ κόρης Τζαβέλα, τελούσης ἐπίσης ἐν ἀγνοίᾳ, κατὰ τὰ Ἑπειρωτικὰ ἔθιμα.

Ὁ νέος ὅμως Γεώργιος, συνεπάθει ἤδη τὴν μέλλουσαν σύζυγόν του, εὐρεθεὶς δὲ πρὸ διλήμματος, ἐπροτίμησε νὰ ἀπομακρυνθῆ ἐπὶ τινα χρόνον ἐκ Σουλίου, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς συμφωνίας τῶν γερόντων. Ὅτε δὲ ἐπανῆλθεν, ἐτέλεσε τὸν γάμον του μετὰ τῆς ἐκλεκτῆς του· τοῦτο οἱ Τζαβελαῖοι ἐθεώρησαν ὡς προσβολὴν καὶ δὲν τὸ συνεχώρουν.

Αἱ προνομίαι τῶν Σουλιωτῶν, στηριζόμεναι ἐπὶ ἀγράφων νόμων, ἦσαν σημαντικαί, ὠφείλοντο δὲ εἰς τὸ φύσει ὀχυρὸν τοῦ ἐδάφους των ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἰκανότητα, τὴν πολεμικὴν ἐμπειρίαν, τὴν ἀνδρείαν, τὴν τόλμην καὶ τὸ ἀτίθασον τοῦ χαρακτῆρος των, συνέπεια τῶν ὁποίων ἦτο ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἐλευθερίαν.

Πρώτη ἀφορμὴ διενέξεως Σουλιωτῶν—Τούρκων, ὑπῆρξεν ἡ ἐξῆς : Οἱ Τούρκοι, εἶχον ἀποπειραθῆ τὴν κατάργησιν τῶν « Ἀρματολικιῶν », ὅτε ὅμως ἀντελήφθησαν τὴν δυσχερῆ θέσιν εἰς ἣν περιῆλθον, λόγῳ τοῦ ὅτι οἱ Ἀρχηγοὶ τῶν ἀρματολικιῶν μετὰ τῶν ὁπαδῶν των ἀποσυρθέντες εἰς τὰ ὄρη, ἐπεδόθησαν εἰς ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν πόλεων λεηλατοῦντες καὶ καταστρέφοντες τὰ πάντα καὶ τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Ὀθωμανῶν δι' ὅσα ὑφίσταντο, αἰτούντων τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ πρῶην καθεστῶτος, κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἐχορήγησαν ἀμνηστειὰν εἰς τοὺς Ἀρχηγοὺς καὶ τοὺς ἄνδρας των καὶ ἀνε-

γνώρισαν αὐτοὺς ἐκ νέου εἰς τὰ Ἄρματολίκια των, ἐπελθούσης οὕτω σχετικῆς ἡσυχίας.

Μεταξὺ τῶν ἀμνηστευθέντων ἦτο καὶ ὁ Λάππας ὅστις μᾶλλον ἀνυπότακτος τῶν λοιπῶν, ἐξηκολούθει τὸ ἔργον τῶν ἐπιδρομῶν, ὀρμώμενος ἐξ Ἀσπροποτάμου ἔνθα τὸ ἄρματολίκι του, καὶ προκαλῶν οὕτω τὴν ὀργὴν τῶν Ὀθωμανῶν Τρικάλων, περιοχῆς ἦν κυρίως ἐλεηλάτει. Τὸν χειμῶνα εἶχε καταφύγιον εἰς φίλον του Μπέην Ἀλβανόν, τὸν Σουλεϊμὰν Τζιαράρη, εἰς τὸ Μαργαρίτι.

Πρὸ τῆς δημιουργηθείσης ἐξεγέρσεως ὁ Σουλτᾶνος διέταξε τοὺς Τούρκους Ἀρχηγοὺς Τρικάλων καὶ Ἰωαννίνων νὰ τὸν συλλάβουν ζῶντα ἢ νὰ ἀποστείλουν τὴν κεφαλὴν του. Βεζύρης Ἰωαννίνων ἦτο ὁ Καλιὸ Πασᾶς ὁ Ἰωαννίτης, ὁ πρὸ τοῦ Ἀλῆ—Πασᾶ. Οὗτος ἀπέστειλε πρὸς τὸν Σουλεϊμὰν—Μπέην ἀπειλητικὴν διαταγὴν, ζητῶν τὴν ἄμεσον παράδοσιν τοῦ Λάππα, καὶ αὐτὸς πρὸ τοῦ κινδύνου τῆς ζωῆς του, συνέλαβε τὸν Λάππαν μετὰ τοῦ συντρόφου του Τρίψα καὶ φυλακίσας τοὺτους σιδηροδεσμίους, παρέδωκε κατόπιν εἰς τὴν ἀποσταλεῖσαν φρουρὰν ἐξ Ἰωαννίνων.

Ὁ Λάππας κατώρθωσε νὰ γράψῃ σημεῖωμα μὲ πελεκηθέντα μόλυβδον πρὸς τοὺς Σουλιώτας, τοὺς ὁποίους ἐξώρκιζε νὰ τοὺς ἐλευθερώσουν κατὰ τὴν μεταφορὴν των εἰς Ἰωάννισα, ἐνεπιστεύθη δὲ τοῦτο εἰς Χριστιανὸν ὅστις ἔσπευσε νὰ τὸ ἐγχειρήσῃ εἰς Σοῦλι.

Οἱ Σουλιῶται ἕως τότε δὲν εἶχον κηρυχθῆ ἔχθροὶ τῶν Τούρκων, ἀπολαύοντες ἰκανῶν προνομίων. Ἄμα ἔλαβον τὸ σημεῖωμα οἱ προὔχοντες, συνῆλθον εἰς σύσκεψιν, καθ' ἣν παρὰ τὸ ἀσύμφορον διὰ τὴν χώραν των νὰ περιέλθουν εἰς ἐχθρότητα πρὸς τὸν Βεζύρην Ἰωαννίνων, ἀπεφάσισαν νὰ ἐνεργήσουν πρὸς ἀπελευθέρωσιν των ἐκ Χριστιανικῆς καὶ Ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης, ἃν καὶ οὐδένα σύνδεσμον εἶχον μετ' αὐτῶν.

Ὁ Γεώργιος Μπότσαρης, ὅς χαρακτηρίζεται, θερμόαιμος νέος καὶ ἀνδρείος, ἔλαβε 5 Σουλιώτας μετ' αὐτοῦ καὶ τρέχοντες μετέβησαν καὶ κατέλαβον θέσιν παρὰ τὴν γέφυραν τῆς Μπουρλίσιας, κειμένην μεταξὺ Παραμυθιάς καὶ Ἰωαννίνων, διὰ τῆς ὁποίας διέρχονται ὅλαι αἱ ὁδοὶ αἱ ἄγουσαι πρὸς Ἰωάννισα. Ἐνεδρεύοντες ἀντελήφθησαν Τούρκους ἵππεῖς βαίνοντας πρὸς Ἰωάννισα. Χωρὶς νὰ γνωρίζουν κἄν τοὺς Λάππαν καὶ Τρίψαν, ἐπυροβόλησαν καὶ ἐρόνευσαν τοὺς Τούρκους ἀλλὰ καὶ τὸν Τρίψαν, ἀρπάσαντες δὲ τὸν Λάππαν τὸν ἔφεραν εἰς Σοῦλι καὶ κατόπιν τὸν ἐφυγάδευσαν εἰς Πρέβεζαν.

Ἀντίζηλοι τῶν Σουλιωτῶν οἱ γείτονες Τσάμηδες Ὀθωμανοί, κατήγγειλαν τὴν πράξιν των εἰς τὰς ἀρχὰς τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἐπέτυ-

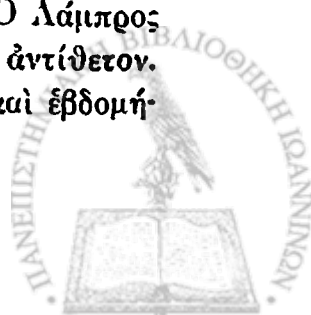
χον να επισύρουν την ὄργην τοῦ Σουλτάνου ὅστις ἐπεκήρυξεν τοὺς Σουλιώτας ὡς ληστές.

Ὁ Βεζύρης Ἰωαννίνων ἐξεστράτευσε τότε ἐπὶ κεφαλῆς 3 χιλ. ἀνδρῶν διὰ να τοὺς τιμωρήσῃ. Οἱ Σουλιῶται ἀντέστησαν καὶ ἐπέτυχον να τρέψουν εἰς φυγὴν τοὺς Ὀθωμανο-Ἀλβανοὺς μέχρι τῶν πέριξ τῶν Ἰωαννίνων, ἔκτοτε δὲ ἐκηρύχθησαν ἀποστάται. Πρὸ τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως ὁ Σουλτᾶνος διώρισε τότε τὸν Ἀλῆ-Πασᾶν ὡς Βεζύρη, θεωρούμενον ἔμπειρον τῶν μερῶν ἐκείνων καὶ ἱκανὸν να ἐπιβληθῆ. Οὗτος, ἀνὴρ εὐφρέστατος, πανούργος, δόλιος ἀλλὰ καὶ ἱκανώτατος, φιλόδοξος δὲ εἰς τὸ ἔπακρον, ἐπελήφθη διωγμοῦ τῶν Ἀρματολῶν, διὰ τῶν μεθύδων ραδιουργιῶν, δολοφονιῶν καὶ ἐναγκαλισμῶν. Ἰδιαιτέραν προσοχὴν ἔστρεψε πρὸς τοὺς Σουλιώτας τοὺς ὁποίους ἐξετίμα ἀλλὰ καὶ ἐφοβεῖτο λόγῳ τῆς ἀνδρείας καὶ λοιπῶν προσόντων των, ἐσκέφθη δὲ ὅτι θὰ τοῦ ἦσαν πολύτιμοι σύμμαχοι διὰ τὰ φιλόδοξα σχέδιά του. Δι' ὃ καὶ παρὰ τὰς διαταγὰς τοῦ Σουλτάνου ἐπεριποιήθη τούτους ἀρχικῶς καὶ σιωπηρῶς ἀπεδέχθη αὐξήσιν τῶν προνομίων των καὶ ἐπέκτασιν τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐπικυριαρχουμένων πέριξ τοῦ Σουλίου ἑδαφῶν. Ταχέως ὅμως ἀντελήφθη ὅτι δὲν ἐπετύγγανε τὸ ποθοῦμενον. Ἐχων τὴν πείραν τῶν ἀποτυχιῶν τῶν προκατόχων του εἰς τὰς κατὰ τῶν Σουλιωτῶν ἐκστρατείας, ἀπεφάσισε τὴν διὰ δόλου καθυπόταξίν των.

Παραθέτω χαρακτηριστικὴν ἐπιστολὴν του, ὅτε ἔθεσεν εἰς ἐνέργειαν τὰ σχέδιά του :

«Φίλοι μου καπετὰν Μπότσαρη καὶ Τζαβέλλα ἐγὼ ὁ Ἀλῆ Πασᾶς σᾶς χαιρετῶ καὶ σᾶς φιλῶ τὰ μάτια· ἐπειδὴ καὶ ἐγὼ ξεύρω πολλὰ καλὰ τῶν ἀνδραγαθιῶν σας καὶ τὴν παλληκαριά σας μοῦ φαίνεται να ἔχω μεγάλην χρεῖαν ἀπὸ λόγου σας, λοιπὸν μὴ κάμετε ἀλλέως, παρακαλῶ, ἀλλ' εἰθὺς ὅπου λάβητε τὴν γραφὴν μου να μαζώξητε ὅλα σας τὰ παλληκάρια καὶ να ἔλθετε να μὲ εἴρητε διὰ να ὑπάγω να πολεμήσω τοὺς ἐχθροὺς μου· αὕτη εἶναι ἡ ὥρα καὶ ὁ καιρὸς ὅπου ἔχω χρεῖαν ἀπὸ λόγου σας, καὶ μένω να ἰδῶ τὴν φιλίαν σας καὶ τὴν ἀγάπην ὅπου ἔχετε διὰ λόγου μου· ὁ λουφές σας θέλει εἶναι διπλοῦς ὅπου δίδω εἰς τοὺς Ἀρβανίτας, διότι ἡ παλληκαριά σας ξεύρω ὅτι εἶναι πολὺ μεγαλειτέρα ἀπὸ τὴν ἰδική τους· λοιπὸν ἐγὼ δὲν πηγαίνω να πολεμήσω πρὶν να ἔλθετε σεῖς καὶ σᾶς καρτερῶ γλήγορα να ἔλθετε· ταῦτα καὶ σᾶς χαιρετῶ».

Ἐπηκολούθησε ἡ συζήτησις ἐπὶ τοῦ πρακτέου. Πολέμαρχος τοῦ Σουλίου εἶναι ἤδη ὁ Γεώργιος Μπότσαρης, ὅστις ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ πρόσκλησις εἶναι δολία καὶ ἔπρεπε να μὴ εἰσακουσθῆ. Ὁ Λάμπρος Τζαβέλας μοιραίως, ὡς ἐκ τῶν σχέσεών των, ὑπεστήριξε τὸ ἀντίθετον. Ἐλήφθη τότε ἀπόφασις να σταλοῦν ὀλίγοι μόνον ἄνδρες, καὶ ἑβδομή-

Ἡ εἰς Παληοχώρι, ΝΑ. τοῦ Σουλίου, Οἰκία Γεωργίου Μπρότσαρη.

Ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1876

κοντα μόνον Σουλιῶται ἀπῆλθον ὑπὸ τὸν Λάμπρον Τζαβέλαν, ἔχοντα μεθ' ἑαυτοῦ τὸν υἱὸν του τὸν ἠρωϊκὸν Φῶτον, οἱ δὲ λοιποὶ παρέμειναν περὶ τὸν Πολέμαρχον Γεώργιον εἰς Σοῦλι. Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς εἶδεν ὅτι δὲν ἐπέτυχε τὸ σχέδιόν του πλήρως, πανοῦργος δὲ ὡς ἦτο δὲν ἔδειξε τι, ἀλλ' ἀπεναντίας ἐπεριποιήθη τὸν Τζαβέλαν. Εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ προετοιμάσει πολυάριθμον στράτευμα πρὸς ἐκστρατείαν, προοριζόμενον ὡς ἔλεγε ἐναντίον τοῦ Ἀργυροκάστρου.

Μετῆλθε τότε τὴν ἐξῆς σατανικὴν δολιότητα. Προεκήρυξεν ἀθλητικούς ἀγῶνας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μεταξὺ τοῦ στρατεύματος καὶ ἐκάλεσε τοὺς Σουλιώτας νὰ συναγωνισθῶσι. Ὡς ἦτο ἐπόμενον ἢ πρόσκλησις ἐγένετο δεκτὴ· οἱ ἀγωνιζόμενοι Τοῦρκοι ἐναπέθεσαν τὸν ὄπλισμόν των, συνεμορφώθησαν δὲ καὶ οἱ Σουλιῶται. Μόλις ὅμως οὔτοι ἀπέθεσαν τὸν ὄπλισμόν των, πολυάριθμοι Τοῦρκοι ὀπλισμένοι ἐπετέθησαν ἐναντίον των, ἐφόρνευσαν ἀρκετούς, συνέλαβον αἰχμαλώτους τοὺς ἐκουσίως ἀφοπλισθέντας ἐν οἷς καὶ ὁ Φῶτος Τζαβέλας, ἐλάχιστοι δὲ μόνον διεσώθησαν ὑπὸ τὸν Λάμπρον Τζαβέλαν, διανοίξαντες μαχόμενοι τὸν κλοιὸν τῶν Τούρκων.

Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς στρέφεται ἀμέσως πρὸς τὸ Σοῦλι, ἐλπίζων νὰ εὕρῃ τοῦτο ἀνέτοιμον καὶ νὰ τὸ καταλάβῃ. Εἰς ὅμως τῶν διασωθέντων, εἶχε σπεύσει εἰς τὸ Σοῦλι καὶ εἰδοποίησε τὸν Πολέμαρχον Γεώργιον Μπότσαρην περὶ τῶν συμβάντων. Οὗτος ἔλαβεν ἀμέσως τὰ μέτρα ἀμύνης, ἐπέτυχε δὲ ὄχι μόνον τὸ Σοῦλι νὰ σώσῃ διὰ τῆς συνέσεώς του καὶ τῆς ἀνδρείας τῶν Σουλιωτῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποκρούσῃ τὸν ἐχθρὸν μὲ σοβαρὰς ἀπωλείας, τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἐπανελθόντος εἰς Ἰωάννινα κατησχυμένου.

Τρεῖς ἐπανελήφθη ἡ ἀπόπειρα τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ νὰ κυριεύσῃ τὸ Σοῦλι καὶ ἀποτυγχάνει μετὰ σημαντικῶν ἀπωλειῶν ὑφιστάμενος ταπεινωτικὰς ἡττας. Μεθ' ἐκάστην δὲ ἀποτυχίαν κατελαμβάνετο κυριολεκτικῶς ὑπὸ μανίας. Τὰ τῶν πολέμων τῶν Σουλιωτῶν πρὸς αὐτὸν περιγράφονται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν λεπτομερῶς. Ἰδίᾳ ὁ τρίτος πόλεμος ἀπετέλεσε θρίαμβον τῶν Σουλιωτῶν, διότι ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἐκίνητοποίησε πολυαρίθμους δυνάμεις, συμμετεχόντων ὡς στρατηγῶν καὶ τῶν υἱῶν του, διηύθυνε δὲ ὁ ἴδιος τὰς ἐπιχειρήσεις, αἵτινες κατέληξαν εἰς οἰκτρὰν ἡτταν καὶ φυγὴν τῶν στρατευμάτων του. Καταληφθεὶς ὑπὸ μανίας, ἐξύβριζε τοὺς ὑπ' αὐτὸν ὡς δειλοὺς καὶ φυγάδας, αὐτοὶ ὅμως τοῦ ἀπῆντησαν, ὡς ἱστορικῶς ἀναφέρεται, ὅτι δὲν εἶναι δειλοὶ ἀλλὰ οἱ Σουλιῶται εἶναι ἀκαταγώνιστοι. Διαλυθέντος τοῦ πλείστου τοῦ ἐξ Ἀλβανῶν στρατεύματός του, ἐτράπη εἰς φυγὴν, διωκόμενος ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν οἵτινες ἐφθασαν σχεδὸν πρὸ τῶν πυλῶν τῶν Ἰωαννίνων. Φθάσας εἰς Ἰωάννινα κατελήφθη ὑπὸ νευρικῆς κρίσεως, ἀναφωνῶν

ὅτι οἱ Σουλιῶται θὰ εἰσέλθουν καὶ ἐντὸς αὐτῆς τῆς πόλεως, ἐκλείσθη δὲ εἰς τὴν κατοικίαν του καὶ ἐπὶ δύο ἑβδομάδας δὲν ἤθελε νὰ δεχθῆ οὐδένα.

Ἐκ παραλλήλου μὲ τοὺς πολέμους αὐτούς, δὲν ἔπαυε παρακολουθῶν ἀγρόπνως τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Συμπολιτείας τῶν Σουλιωτῶν πεπεισμένος πλέον ὅτι διὰ νὰ ἐπιτύχη τὴν ἐξόντωσίν των ἦτο ἀπαραίτητον νὰ ἐπιτευχθῆ ἢ διάσπασίς των.

Διὰ τοῦτο διαρκούντων τῶν πολέμων πλείσται διασπαστικαὶ ἐνέργειαι ἐμηχανεῖσθαι ὑπὸ τοῦ πανούργου καὶ εὐφυοῦς ἐκείνου ἀνδρός. Θὰ παραθέσω ἐνταῦθα μερικὰς ἐξ αὐτῶν. Ὡς βάσιν ἔθηκε τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς ἀντιζηλίας τῶν οἰκογενειῶν Μπότσαρη—Τζαβέλα, πρὸς τοῦτο δὲ ὑπέθαλπεν αὐτὴν διὰ τῶν σατανικῶν του σχεδίων.

Οὔτω κατὰ τὸ 1801, ὡς ἀναφέρει ὁ Rouqueville, ὁ Ἄλῃς ἐπρότεινεν εἰς τοὺς Σουλιώτας, διὰ νὰ περατωθῶσιν οἱ μακροὶ πόλεμοι οἱ ὅποιοι ἐρήμωσαν τὴν Ἠπειρον, ν' ἀγοράσῃ τὴν Πατρίδα των ἀντὶ 2.000 βαλαντίων. Ἡ Πύλη, τὴν ὁποίαν ἐπεσκίαζεν ἡ ἐνίσχυσις τῶν δυνάμεων τοῦ Βεζύρου, ἐπέταξεν αὐτῷ νὰ καταλήξῃ δι' εἰρηνικῆς συμφωνίας, ὑπερ αὐτὸς ἐφρόντισε νὰ ἀποσιωπήσῃ καὶ ἐζήτησε τὸ δικαίωμα ν' ἀναπετάσῃ ἐντὸς τοῦ Σουλίου τὴν Ἀυτοκρατορικὴν σημαίαν καὶ νὰ ἰδρῦσῃ καὶ φρούριον ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Γεωργίου Μπότσαρη ὑπὸ τὸν ὄρον ἀπομακρύνσεως τοῦ Φῶτον Τζαβέλα. Φυσικὰ ἢ πρότασις ἀπερρίφθη ἀρχικῶς.

Πληροφρορῶμενος τὰ τῆς διενέξεως τῶν δύο οἰκογενειῶν καὶ τὴν ἔντασιν αὐτῆς λόγῳ τῆς ματαιώσεως τοῦ συνοικεσίου, περὶ οὗ ὠμίλησα ἤδη, σπεύδει νὰ ἐπωφεληθῆ αὐτῆς. Πρὸς τοῦτο ἀποστέλλει πρὸς τοὺς Μποτσαραίους πλείστα δῶρα, τὸν δὲ Λάμπρον Τζαβέλαν ἀπειλεῖ ὅτι θὰ φονεύσῃ τὸν δολίως αἰχμαλωτισθέντα υἱὸν του Φῶτον. Διὰ τῆς τακτικῆς του αὐτῆς ἐπιτυγχάνει τὴν διχόνοιαν. Διότι οἱ Σουλιῶται στρέφονται μετὰ συμπαιθείας πρὸς τὸν Τζαβέλαν, ὅστις δι' ἀξιοπροποῦς ἐπιστολῆς του ἀπέρριψε τὰς προτάσεις ἀδιαφορῶν διὰ τὰς ἀπειλάς τοῦ Ἄλῃ Πασᾶ πρὸς αὐτόν. Οὔτω δὲ ἐξασθενεῖ ἡ ἐπιρροή τοῦ Πολεμάρχου Γεωργίου Μπότσαρη.

Θανόντος, κατὰ τὴν δευτέραν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Σουλίου, τοῦ Λάμπρου Τζαβέλα, ὁ Ἄλῃ Πασᾶς μετὰ τὴν ἀποτυχίαν του, ἀπελευθερώνει τὸν υἱὸν του Φῶτον ὃν ἐκράτει αἰχμάλωτον, διὰ νὰ προκαλέσῃ τὴν διαίρεσιν μεταξὺ τῶν Σουλιωτῶν. Ὁ ὑπολογισμὸς του αὐτὸς ἐπληγήθεισε. Οἱ Σουλιῶται συμπαιθοῦντες τὸν Φῶτον διὰ τὰ δεινοπαθήματα του, στρέφονται πρὸς αὐτόν μὲ διαθέσεις ἀνακηρύξεώς του ὡς Πολεμάρχου ἀντὶ τοῦ Γεωργίου Μπότσαρη. Ὁ Ἄλῃ Πασᾶς πληροφορηθεὶς τοῦτο, χαίρει διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν σχεδίων του. Πράγματι

ἀνακηρυχθέντος τοῦ Φώτου Τζαβέλα Πολεμάρχου, ὁ Γεώργιος Μπότσαρης ἀποσύρεται ἐκ Σουλίου χολωθεὶς, καὶ ἐγκαθίσταται εἰς τὴν ἔδραν τοῦ εἰς Παλαιοχώρι Κακολάκας, μὴ παριστάμενος οὐδέποτε εἰς τὰς συνελεύσεις τῶν συμπολιτῶν του.

Ὁ πανοῦργος καὶ πολυμήχανος Ἀλῆ Πασᾶς, βλέπων ἐνισχυόμενον τὸν Φῶτον Τζαβέλαν, σκέπτεται πάλιν πῶς θὰ τὸν ἐξασθενήσῃ. Γνωρίζων τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν τοῦ Γεωργίου Μπότσαρη, τὴν ἐξεμεταλλεύθη δεξιότατα. Ἀναζητήσας κατάλληλον πρόσωπον διὰ νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μετ' αὐτοῦ, ἐπιτυγχάνει νὰ συνδεθῇ μετὰ τοῦ Λεονταρῆ Παλάσκα, γαμβροῦ τοῦ Γεωργίου Μπότσαρη, συζευχθέντος τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Μαρίαν τὴν μετέπειτα Ἀδελφὴν Μακαρίαν. Πείθει αὐτὸν πρῶτον, ὅτι τὸ συμφέρον τῶν Μποτσαραίων καὶ τῆς φάρας των εἶναι νὰ μετοικήσωσι ἐκεῖθεν, ὑποσχόμενος τὴν παραχώρησιν Ἀρματολικιοῦ εἰς τὸν Γεώργιον Μπότσαρη.

Ὁ Παλάσκας πεισθεὶς εἰς τὰς παραινέσεις καὶ ἐπιχειρήματά του, γίνεται ὄργανόν του καὶ καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν νὰ πείσῃ τὸν Μπότσαρη χωρὶς νὰ ἐπιτυγχάνῃ τοῦτο. Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἐκστρατεύσας, ἐπολιόρχησε τοῦτον εἰς Λακιὰν ἢ Κακολάκαν, ἔνθα διέμενε. Ὁ Γεώργιος Μπότσαρης μετὰ τῶν ὀπαδῶν του, περιῆλθον εἰς δεινὴν θέσιν, λόγῳ ἑλλείψεως τροφίμων κυρίως. Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἀποστέλλει τὸν Λ. Παλάσκαν ὅστις ἦτο ὄμηρος μὲ προτάσεις εἰρήνης. Ἐν τέλει πρὸ τοῦ ἀδιεξόδου, πείθεται καὶ συνθηκολογεῖ μετὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ 1799, ὁ Γεώργιος Μπότσαρης ἀνεχώρησεν ὀριστικῶς ἐκ Σουλίου μετὰ τῆς οἰκογενείας του, κατὰ τινὰς ἱστορικούς, συνοδευόμενος καὶ ἀπὸ 170 οἰκογενείας Σουλιωτῶν.

Ὁ Λαμπρίδης εἰς τὰ «Ἡπειρωτικὰ Μελετήματά» του, «Σουλιώτικα», γράφει τὰ ἑξῆς, σχετικῶς μὲ τὰς συνεννοήσεις καὶ τὴν συμφωνίαν Γ. Μπότσαρη—Ἀλῆ Πασᾶ :

«Ὁ Γ. Βότσιαρης ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἀλῆ τὸν Γούση Παπᾶ καὶ αὐτὸς οὐ μόνον τὸν Χουσεῖν τῶν Πόδαν ὡς Μπουγόρτσιν ἐξαποστέλλει, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς οὗτος καταφθάνει ἐκεῖ, πρὸς Βότσιαρη καὶ τὰ ἴδια αὐτοῦ ὄπλα ἀποστέλλει. Ἰδὼς δ' ἐκεῖνον περιβαλλόμενον ταῦτα καὶ πρὸς αὐτὸν προσερχόμενον, ἐξησφαλίσθη περὶ τῆς πίστεώς του ὑπεδέξατο αὐτὸν μετὰ θάρρους καὶ ἐδώρησατο αὐθωρεὶ 170.000 γρ. καὶ 230 ἡμίονους· ἐχορήγησε δὲ καὶ ἕτερα φορτηγὰ ζῶα πρὸς μετακόμισιν δωρεὰν 70 ἐτέρων οἰκογενειῶν ἐκ τοῦ Παλαιοχωρίου, Τετραχωρίου καὶ ἄλλων χωρίων».

Προφανῶς τὰ «καπάκια» ἐτέθησαν ἐν δράσει, ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων καταφαίνεται.

Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς παρεχώρησεν εἰς αὐτὸν τὸ Ἀρματολίκι τοῦ Ρα-

δοβιζίου, έκτεινόμενον ἀπὸ Γρεβενὸ ἕως τὸν Βάλτο, ὡς καὶ πλεῖστα δῶρα ὡς εἶδομεν, διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν καὶ τὰς μελλοντικὰς ἀνάγκας τῶν. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ἐγκατεστάθη εἰς Βουλγαρέλι.

Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἐπιτυχὼν οὕτω τὴν διάσπασιν τῶν Σουλιωτῶν, δὲν ἐπέμεινε εἰς τὴν συνέχισιν τῆς ἐκστρατείας πρὸς κατάληψιν τοῦ Σουλίου, ἐνθα παρέμεινε ὡς Πολέμαρχος ὁ Φῶτος Τζαβέλας, ἀλλ' ἐπανῆλθεν εἰς Ἰωάννινα ἀφοῦ προηγουμένως ἀφῆκε στρατὸν εἰς ὄχρους θέσεις, πρὸς ἀποκοπὴν τῶν συγκοινωνιῶν. Ἐπεδόθη ὅμως εἰς τὸ νὰ ἀπομονώσῃ τοὺς Σουλιώτας ἀπὸ τῶν γειτόνων τῶν Τσάμηδων, μεθ' ὧν εἶχον συνδεθῆ διὰ συμβάσεως ἀλληλοβοηθείας ἐνόπλου καὶ τὸ ἐπέτυχε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1801. Ἀμέσως τότε ἤρξατο παρασκευάζων τὴν τετάρτην ἐκστρατείαν του κατὰ τοῦ Σουλίου.

Τῇ 27 Ἰουνίου 1802 εἰσέβαλεν εἰς τὰς περὶ τὸ Σοῦλι χώρας νέος στρατὸς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν του καὶ τοὺς υἱοὺς του Βελῆν καὶ Μουχτὰρ ὅστις ἐπολιόρκησε στενῶς τὸ Σοῦλι, διακοπέσης πάσης συγκοινωνίας, εἰς τρόπον ὥστε οἱ ὑπερασπισταὶ του περιῆλθον εἰς ἀπόγνωσιν. Ὁ νέος αὐτὸς στρατὸς, διότι ἡ πολιορκία τοῦ Σουλίου ἐκ τῶν ὄχρων θέσεων ἐξηκολούθει, ἀνήρχετο εἰς 15 χιλιάδας Τουρκαλβανοὺς καὶ 3 χιλιάδας προσκυνημένους Ἕλληνας.

Θὰ παραθέσω ἐνταῦθα μίαν χαρακτηριστικὴν περιγραφὴν τοῦ ἱστορικοῦ Ὑδρωμένου :

«Ἐπάνω εἰς τοὺς δέκα μῆνας οἱ Σουλιῶται ἔλαβον μεγαλοτάτην χρειαὴν ἀπὸ τροφᾶς. Τὰ ὅσα κρέατα εἶχον ἀλατισμένα ἐβρώμεσαν· τὰ ἄλευρα καὶ ὅτι ἄλλο τρωγόσιμον εἶχον, τὰ ἐμοιράσθησαν ὅλοι ἀδελφικά... Ἰυναίκας, ἀδυνατοὺς γέροντας καὶ ἕως διακοσίους ἀπὸ τὰ πέριξ χωρία τοὺς ἔστειλαν εἰς τὰς νήσους τῆς Ἑπτανήσου πολιτείας...».

«Τελειώνοντας ἕνας χρόνος τῆς πολιορκίας, ἐκατήντησαν νὰ τρώγουν χόρτα τῆς γῆς, φλοῦδες τῶν δένδρων καὶ βελάνι...».

«Ἀπέθαναν καὶ ἱκανοὶ ἀπὸ τὴν πείναν, τὰ δὲ σώματα αὐτῶν νεκρὰ ὄντα ἐπρίσκοντο μόνον σ' ὄλο τὸ πρόσωπον. Εἰς τέτοιον βαθμὸν ἀδυναμίας εἶχον φθάσει ἀπὸ τὴν πολλὴν κακοπάθειαν ὅπου μόλις τινὰς φίλος τοὺς ἐγνώριζε διότι τὰ σώματά των ἐκατεστάθησαν ξηρότατα τὰ πρόσωπα κατάμαυρα τὰ ὄματα ἄγρια τὰ ποδάρια κλονούμενα ἐνθεν κακεῖσεν ἀπὸ τὴν πείναν καὶ κατ' ἀλήθειαν τοὺς ἐβλεπε τινὰς ὡς τόσα σκέλεθρα».

Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἔτι μᾶλλον περισφίγγων τὴν ζώνην τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἀπέστειλε τὸν Κίτσον Μπότσαρη, τὸν υἱὸν τοῦ Γεωργίου, τὸν ὁποῖον ἐκράτει ὡς ὄμηρον, κατὰ τὸ φαινόμενον μὲν ὡς κομιστὴν προτάσεων εἰρήνης, πράγματι ὅμως ὅπως προκαλέσῃ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Φώτου Τζαβέλα. Καὶ πάλιν ἡ πρόβλεψίς του ἐπηλήθευσε, διότι οἱ

πολιορκημένοι Σουλιῶται ἐν τῇ ἀπογνώσει των, θεωροῦντες τὸν τελευταῖον ὡς πρόσκομμα διὰ τὴν συνθηκολόγησιν, ἐστράφησαν πρὸς τὸν εἰς Βουλγαρέλι εὐρισκόμενον Γεώργιον Μπότσαρην καὶ ἀνεκήρυξαν αὐτὸν Πολέμαρχον.

Ὁ δὲ Φῶτος Τζαβέλας θυμωθεὶς ἔθεσε πῦρ εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ ἀπῆλθε.

Ὁ Γεώργιος Μπότσαρης ἐπανῆλθε τότε εἰς Σοῦλι καὶ ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν. Μέσω δὲ τοῦ κακοῦ δαίμονος Λ. Παλάσκα, ἤρξαντο συνεννοήσεις συνθηκολογήσεως, αἵτινες ὅμως δὲν εὐδοοῦντο, διότι ὁ Γεώργιος Μπότσαρης ἀπέκρουε τοὺς ὅρους τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Τότε οὗτος στρέφεται πάλιν πρὸς τὸν Φῶτον Τζαβέλαν, συνεννοηθεὶς δὲ μετ' αὐτοῦ, τὸν ἀπέστειλεν εἰς Σοῦλι μὲ νέους ὅρους συνθηκολογήσεως, πρῶτιστος τῶν ὁποίων κατὰ τὸν Ἀραβαντινόν, ἦτο ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Μπότσαρη αὐτὴν τὴν φορᾶν. Οἱ Σουλιῶται ὅμως δὲν ἐδέχθησαν τὸν ὅρον τοῦτον, διότι κατὰ τὸν Ἀραβαντινόν, «ἡ τῶν Μποτσαραίων οἰκογένεια σπουδαιοτάτην ἦσκη ἐν Σουλίῳ ἐπιροσὴν καὶ ὁ Τζαβέλας ἀπῆλθεν ἀπρακτος».

Ὁ Κίτσος Τζαβέλας, ἀνέλαβε καὶ πάλιν τὰς διαπραγματεῖσεις καὶ οἱ Σουλιῶται ὑπέκοντες εἰς τὴν ἀνάγκην, ἀπεδέχθησαν κατ' ἀρχὴν τὴν περὶ παραδόσεως τοῦ Σουλίου πρότασιν, ὑπὸ ὅρους εἰνοϊκοῦς διὰ ἀποχώρησίν των. Περὶ τὰ μέσα Νοεμβρίου ἦλθεν εἰς τὸ Σοῦλι καὶ ὁ Τζαβέλας διὰ νὰ μεσολαβήσῃ παρὰ τοῖς συμπολίταις του, ἀλλ' ἤδη εἶχον συνθηκολογήσει.

Οἱ συνθηκολογήσαντες Σουλιῶται διηρέθησαν εἰς δύο ομάδας. Εἶχον κατὰ τὴν συνθήκην δικαίωμα ἐκλογῆς ἐλευθέρας κατευθύνσεώς των, ὡς καὶ ἀνταλλάγματα. Καὶ οἱ μὲν ὑπὸ τὸν Τζαβέλαν ἔλαβον τὴν πρὸς τὴν Πάργαν ἄγουσαν συνοδευόμενοι καὶ ὑπὸ τῶν ὁμήρων οὓς εἶχε παράσχει ὡς ἐγγύησιν ὁ Ἀλῆ Πασᾶς, αἱ δὲ φάροι τῶν Μποτσαραίων, ἐτράπησαν ἄνευ ὁμήρων πρὸς τὸ Ροδοβίζι.

Ὁ Γεώργιος Μπότσαρης ἐπορεύθη μετὰ τῶν τελευταίων, ἡ ψυχικὴ του ὅμως κατάστασις καὶ ἡ λύπη διὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Σουλίου, ἐπέφερον τοιοῦτον κλονισμόν εἰς τὴν υἰεῖαν του ὥστε ἀπέθανεν μετὰ τινα χρόνον ἐκ μαρασμοῦ.

Αὕτη εἶναι ἡ ἀκριβὴς ἐξιστόρησις τῶν διατρεξάντων κατὰ τὴν τελευταίαν πολιορκίαν καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ Σουλίου, ὡς καὶ ἡ ἀνάμιξις τοῦ Γεωργίου Μπότσαρη. Πλεῖσται ἐκδόσεις ἐπ' αὐτῶν ὑφίστανται μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν, μὲ διαφοροὺς παραλλαγὰς. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ πανοῦργος καὶ πολυμήχανος Ἀλῆ Πασᾶς, ἐξεμεταλλεύθη εἰς τὸ τέλειον τὴν ἀρχὴν τοῦ «διαίρει καὶ βασίλευε», ἀναντιρρήτως δὲ καὶ ὁ Μπότσαρης καὶ ὁ Τζαβέλας, εἶχον τὰς ἀνθρωπίνους

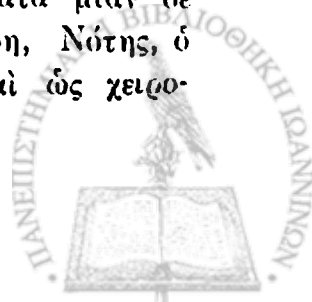

ἀδυναμίας τῆς ἀντιζηλίας τῶν ὁποίων καὶ ἐπωφελήθη ὁ πονηρὸς δυνάστης. Οὐχ ἦττον οὐδεὶς ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἔθεσεν ἐν ἀμφιβόλῳ τὰς ὑπηρεσίας τῶν δύο τούτων ἱστορικῶν ἀνδρῶν. Ἴσως ἡ σύμπνοιά των θὰ καθίστα τὴν ἄμυναν τοῦ Σουλίου ἰσχυροτέραν. Δὲν ἔπεται ὁμως ἐξ αὐτοῦ ὅτι ἡ σύμπνοια θὰ ἐτροφοδοτεῖ καὶ τοὺς πεινόντας Σουλιώτας, τῶν ὁποίων τὴν οἰκτρὰν κατάστασιν ἐκ τῆς πείνης, ἐκφραστικώτατα ἀποδίδει ὁ Ὑδρομένος, εἰς τὰς παραγράφους τὰς ὁποίας παρέθηκα ἀνωτέρω. Ἄλλως τε τὸ Σοῦλι δὲν ὑπέκυψε πρὸ τῆς δυνάμεως τῶν ὅπλων τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλ' εἰς τὴν ἀναπότρεπτον δύναμιν τῆς πείνης καὶ τῶν παντοειδῶν στερήσεων, τὰς ὁποίας δὲν ἠδύναντο οἱ πολιορκημένοι νὰ ἀντιμετοπίσωσιν, ὡς ἐκ τῆς συστηματικῆς κινητοποιήσεως πολλῶν δεκάδων χιλιάδων ἐχθρικοῦ στρατοῦ πρὸς πολιορκίαν των, ἐρειδομένων ἐπὶ πλείστων ἰσχυρῶν φρουρίων ἅτινα ὁ Ἄλῃ Πασῶς ἀνήγειρεν εἰδικῶς διὰ τὴν πολιορκίαν αὐτήν, κατόπιν ἐπισταμένης μελέτης τοῦ ἐδάφους καὶ ἐκτιμήσεως τῆς καταστάσεως.

Ὁ μόνος ἱστοριογράφος ὅστις ὑπαινίσσεται τὴν διαγωγὴν τοῦ Γεωργίου Μπότσαρη μονομερῶς εἶναι ὁ Χρ. Περραιβός, προσκείμενος πρὸς τοὺς Τζαβελίους, ὅστις ἀναφέρει μάλιστα ὅτι ὁ Γεώργιος Μπότσαρης, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ πνευματικοῦ του, τὴν ὁποίαν διατείνεται ὅτι τοῦ ἐβεβαίωσε μεθ' ὄρκου—διότι ὅταν ἔγραφε δὲν εὐρίσκετο πλεόν ἐν τῇ ζωῇ—«ἔπιεν ἐπίτηδες τὸ κώνιον . . . , καθ' ὅτι, ὡς ἐλέγετο, μετεμελήθη αἰσθαντικώτατα».

Ὁ Χρ. Περραιβὸς ἦτο ἀνὴρ ἐγγράμματος, τοῦτο δὲ ἀπετέλει βέβαια προσὸν κατὰ τὸν ἀγῶνα, μὴ δυνάμενον ὁμως νὰ παραβληθῇ μετὰ τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν διεξαγόντων τὸν ἀγῶνα διὰ τῶν ὅπλων. Ἐχει παραμείνῃ ἱστορικὴ ἢ ἐκφρασις «μὲ τὸ πένα» καὶ «μὲ τὸ πάλα» δι' ὧν οἱ πολεμισταὶ εἰρωνεύοντο τοὺς ἐγγραμμάτους. Καὶ ἔφθανον βεβαίως μέχρις ὑπερβολῶν, διότι καὶ οἱ μὲ «τὸ πένα» ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν τὰς ὑπηρεσίας των, οὐχὶ εὐκαταφρονήτους.

Ὁ Περραιβὸς ὁμως, καίτοι οὐδεμίαν ἔχον νὰ ἐπιკλεσθῇ ὑπὲρ αὐτοῦ πολεμικὴν ὑπηρεσίαν, ἐπέχει νὰ ἐμφανίζεταί ὡς ἐκπρόσωπος τῶν Σουλιωτῶν αὐτόκλητος καὶ αὐτοχειροτονούμενος. Ἐπέτυχε μάλιστα νὰ χρησιμοποιηθῇ ἐνίοτε εἰς ἀποστολὰς διπλωματικῆς φύσεως. Ἀπόδειξιν τῶν ἀνωτέρω, ἀποτελοῦσι ἐπιστολαὶ κατεχωρημέναι εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς νήσου Ὑδρας, δι' ὧν ἀπηυθύνετο πρὸς τοὺς προκρίτους, αἰτῶν ἀποστολὴν πλοίων κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας, εἰς ἃς οὐδεμία ἀπάντησις ἐδόθη, ἐνῶ ἀντιθέτως ἐμφαίνονται αἱ συνεννοήσεις σχετικαὶ μὲ τὸν Μάρκον Μπότσαρη. Κατὰ μίαν δὲ παράδοσιν οἰκογενειακὴν, ὁ υἱὸς τοῦ Γεωργίου Μπότσαρη, Νότης, ὁ γνωστὸς ἐν συνεχείᾳ «γέρο Νότης», ὅστις ἦτο γνωστὸς καὶ ὡς χειρο-

δύναμος, ἐχειροδίκησε κάποτε ἐπ' αὐτοῦ, λόγῳ τῶν τάσεών του αὐτῶν. Ὅπως δῆποτε εἶναι γεγονός ὅτι ὁ Περραιβὸς κατεφέρετο κατὰ τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη, ἐξ οὗ καὶ τὰ ὅσα ἔγραψεν. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι περὶ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ἀρκεῖται νὰ παραθέσῃ ὅτι προσέφερον ὑπηρεσίας ἀντισταθμιζούσας τὸ σφᾶγμα τοῦ πάππου του Γεωργίου!

Τέλος ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τῶν ἀναγραφομένων ὑπὸ τοῦ Χρ. Περραιβοῦ, ὁ Περικλῆς Ζερλέντης τῷ 1889 ἐξέδωκε τὰ Ἑπειρωτικὰ Μελετήματα. Ἐν αὐτοῖς ἐν κεφάλαιον ἀναγράφεται «Α'. Ἱστορία Σουλίου καὶ Πάργας Χ. Περραιβοῦ ὑπὸ ἔποψιν τοῦ ἀξιοπίστου ἔξεταζομένη». Θὰ παραθέσω δύο περικοπὰς αὐτοῦ:

«Ἱστορίαν τοῦ Σουλίου ἀκριβῆ καὶ ἀπηλλαγμένην προσωπικῶν παθῶν δυστυχῶς δὲν ἔχομεν. Ἡ δὲ τοῦ Περραιβοῦ οὐδεμίαν ἱστορικὴν ἀξίαν ἔχει. Ὁ συγγραφεὺς καταφωρᾶται ὡς ἐπιπόλαιος καὶ ἀλλοπρόσαλλος καὶ θέλει νὰ φαίνεται ὅτι αὐτὸς μόνος ὑπῆρξεν ὁ κύριος μοχλὸς τῶν διαπραττομένων. Δι' ὃ τυφλοῖμενος ὑπὸ τοῦ πάθους τῆς διαβολῆς καὶ ἀνήκων εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν μερίδα τῶν διαβαλλομένων προσώπων, προσπαθεῖ νὰ ἐκφραλίσῃ αὐτούς, ἐπιτιθέμενος ἀκρίτως καὶ ἀσυστόλως κατὰ τε τῶν Μητροπολιτῶν Ἰγνατίου καὶ Ἱεροθέου, τοῦ μοναχοῦ Σαμονήλ, τοῦ Γεωργίου Μπότσαρη, τοῦ Λεονταρίου Παλάσκα (οὔτινος καὶ τὸ ὄνομα μεταλλάσσει), τοῦ Πήλιου Γούση, τοῦ Διαμαντῆ Ζέρβα, τοῦ Χρηστάκη Καλογήρου καὶ τοῦ Καλούλη Τζιγκάνου καὶ κατηγορῶν καὶ συκοφαντῶν αὐτούς ὡς προδότας τῶν ἰδίων Πατρίδων, ὅτε μὲν τὸν ἓνα, ὅτε δὲ τὸν ἄλλον περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον κατὰ τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ διαθέσεις».

Καὶ περαιτέρω:

«Εἶμαι βέβαιος ὅτι, καὶ τετάρτην ἂν ἐξεπόνῃ ἔκδοσιν, ἤθελε μεταβάλλῃ καὶ ἐν αὐτῇ τὰ γεγονότα, ὅπως καὶ εἰς τὰς προηγουμένας τρεῖς».

Εἰς δὲ τὴν «Πανδώραν» I. Η'—1867, ἀναγράφεται, σχετικῶς μὲ τὸν Περραιβὸν ὡς ἱστορικὸν κρινόμενον, καὶ τὴν ὀνομασίαν τοῦ Σουλίου, ἣν οὗτος ἀπέδωσε εἰς τὸν φόνον τοῦ Σούλη:

«Ἄρα ὑποσεῖεται ἡ παρὰ τῷ Περραιβῷ—τῷ ἀφανῆ οὕτω ἱστορικῷ καὶ οὕτως εἰπεῖν αὐτοσχεδίῳ, ὡς ἀπεκάλεσεν αὐτὸν ὁ ἱστορικὸς Νειβοῦρος (Niebuhr)».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 6^{ον}

ΔΕΣΠΩ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ

Σύζυγος τοῦ Γεωργίου Μπότσαρη, τὸ γένος Κουτσουνίκα. Τὸ χρονικὸν τοῦ Σουλίου ἀναφέρει αὐτὴν μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν «γυνὴ εὐγενεστάτη καὶ ἀνδρειοτάτη».

Κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ κατὰ τῶν ἐν Ραδοβιζίφ ἐγκατεστημένων Σουλιωτῶν πρὸς ἐξόντωσίν των πλήρη, κατέφυγεν μετὰ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας εἰς τὴν Μονὴν Σέλτσου, ἔνθα διὰ τὴν ἀποφύγη τὴν αἰχμαλωσίαν ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν, εὔρε τὸν θάνατον κριμνησθεῖσα ἀπὸ τῶν ἀποκρήμων βράχων τῆς Μονῆς, τῷ 1804.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 7ον
ΤΟΥΣΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ
1750 - 1792

Πρωτότοκος υἱὸς τοῦ Γεωργίου.

Κατὰ τὸ 1780, κατόπιν ὑποδείξεως ἐκ Ρωσίας ἀπεστάλη ἐκεῖ ὡς ἐκπρόσωπος τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν Σουλιωτῶν, ἵνα ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τῆς, πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ὅτε ὅμως ἔφθασεν ἐκεῖ, ἡ Ρωσία εἶχε συνδιαλλαγῆ μετὰ τῆς Τουρκίας καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς ἐναντι αὐτῆς εἶχε μεταβληθῆ εἰς φιλειρηνικὴν, ἡ δὲ ἀποστολὴ ἐκείνη ἀπέβη ἄκαρπος. Ἡ Αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνη ἐδέχθη τοῦτον μετὰ τιμῶν, ἐδώρησατο δὲ δι' αὐτοῦ εἰς τὴν οἰκογένειαν Μπότσαρη βαρύτιμον ἀργυροῦν σερβίτιο σκευῶν τραπέζης, φέρον τὸ ἔμβλημα τῆς οἰκογενείας, ὅπερ εἶναι κόραξ μὲ τὰς πτέρυγας ἀνοικτάς, καθήμενος ἐπὶ τριφύλλου.

Τεμάχια τῶν σκευῶν τούτων, σώζονται μέχρι τῆς σήμερον εἰς χεῖρας μελῶν τῆς οἰκογενείας, κατέχει δὲ τοιαῦτα καὶ ἡ οἰκογένειά μου.

Ἡ ἀποστολὴ αὕτη ἐβράδυνε νὰ γίνῃ γνωστὴ. Ὅτε δὲ ἐπληροφωρήθησαν ταύτην οἱ Τοῦρκοι εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰδοποίησαν σχετικῶς τὰ Ἰωάννινα.

Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἐπεδείξατο πάλιν τὴν σατανικὴν του διανόησιν. Ἀπέφυγεν ἐπιμελῶς νὰ δείξῃ ἐχθρότητα ἐναντι τοῦ Τοῦσα. Ἀπ' ἐναντίας τὸν ἐπεριποιήθη ἵνα ἀποκτήσῃ οἰκειότητα μετ' αὐτοῦ. Τούτου ἐπιτευχθέντος, μετῆλθε τὴν δολιότητα ἣτις τὸν διέκρινε πρὸς ἐξόντωσίν του.

Ἡ μέθοδος τὴν ὁποίαν μετεχειρίσθη, εἶναι ἀσφαλῶς ἐμπνευσμένη ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Μυθολογίας. Ἴδου αὕτη:

Ἐδόρησεν εἰς αὐτὸν μηλωτὴν δηλητηριασμένην. Ὁ Τοῦσας ἀνίποπτος, ἐκαλύφθη μὲ αὐτὴν κατακλιθεὶς καὶ ἐκοιμήθη. Δηλητηριασθεὶς ἐκ τῆς ἐπαφῆς τῆς, ἐξέπνευσεν ἐν μέσῳ φρικτῶν ἀλγηδόνων.

Κατὰ συμπλοκὴν Σουλιωτῶν μετὰ Τουρκαλβανῶν, ὁ Τοῦσας ἐπροκάλεσε τὸν ἀρχηγόν των εἰς μονομαχίαν, ὅστις ἦτο τὸ προτοπαλλήκαρό των, ὁ ἀνδρεῖος καὶ ρωμαλαῖος πράγματι Γκιολέκας. Οὗτος ἀπεδέχθη τὴν πρόκλησιν καὶ ἡ μονομαχία ἔλαβε χώραν, κατὰ τρόπον ἐνθυμίζοντα τὴν μονομαχίαν Ἀχιλέως—Ἐκτορος κατὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, ἐν ᾧ τῶν ἀντιπάλων στρατευμάτων παρατεταγμένων ἐναντι ἀλλήλων, μὲ ἀποτέλεσμα τὸν φόνον τοῦ Γκιολέκα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 8ον
ΚΙΤΣΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ
1754-1813

Δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Γεωργίου. Ἐλέχθη ἤδη ὅτι ὑπανδρευθεὶς τρεῖς, ἀπέκτησε 18 τέκνα, ὧν 12 ἐπέζησαν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ ἡρώϊς Ἑλένη, ὁ ἡρως Μάρκος καὶ ὁ Κώστας.

Εἰς τὸ περὶ τοῦ πατρὸς του Γεωργίου κεφάλαιον εἶδομεν ὅτι εἶχε δοθῆ εἰς τὸν Ἀλῆ Πασᾶν ὡς ὄμηρος. Ἄμα τῇ ἀποχωρήσει τοῦ Γεωργίου εἰς Ροδοβίζι, ἠκολούθησε τὸν πατέρα του ἐκεῖ. Τούτου δὲ θανόντος, διεδέχθη αὐτόν, ἀναδειχθῆς Ἀρχηγὸς τῶν ἀκολουθησάντων τὸν πατέρα του Σουλιωτῶν.

Καθ' ὃν χρόνον διετελεῖ ὄμηρος, ὅτε ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἐξεστράτευσε κατὰ τοῦ Σουλίου διὰ τελευταίαν φορὰν καὶ κατέλαβε τοῦτο διὰ συνθήκης, δὲν ἐδίστασε νὰ σπεύσῃ νὰ ἀγωνισθῆ ὑπὲρ τοῦ πατρίου του ἐδάφους. Ἀφῆκε δὲ ἀντ' αὐτοῦ, παρὰ τῷ Ἀλῆ Πασᾶ τὸν υἱὸν του Κώσταν ὡς ὄμηρον, ἤδη ὅμως εἶχεν ἐπέλθῃ ἡ συνθηκολόγησις.

Οἱ Σουλιῶται ἔζησαν ἐπὶ διετίαν περίπου εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ροδοβίζι, σχετικῶς ἡσυχοὶ. Ἡ ἀναταραχὴ τῆς Εὐρώπης λόγῳ τῆς ἐποχῆς τῶν Ναπολεοντίων πολέμων, ὡς καὶ αἱ πληροφορίες ὅτι οἱ καταφυγόντες εἰς Πάργαν Σουλιῶται ἐνετάσσοντο εἰς τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα τῶν Ἰονίων Νήσων κατὰ τὴν κατοχὴν των ὑπὸ τῶν Γάλλων, ἐκίνησαν ἐκ νέου τὰς ὑποψίας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ κατὰ τῶν Σουλιωτῶν.

Κατὰ τὸν Ἀπριλίον τοῦ 1803 (;) συναθροίσας πάλιν 15 χιλιάδας Ἀλβανοὺς ἐξεστράτευσε κατὰ τοῦ Ροδοβίζι, πρὸς τελικὴν ἐξόντωσιν τῶν ἐκεῖ ἐγκατεστημένων Σουλιωτῶν. Μία φάλαγξ κατηυθύνθη εἰς Ζάλογγον, ἔνθα εἶχον συνοικήσει Σουλιωτικαὶ οἰκογένειαι. Εἶναι γνωστὸν τὸ δράμα ἀλλὰ καὶ τὸ κλέος τοῦ χοροῦ τοῦ Ζαλόγγου, ὑπὸ τῶν τετιμημένων εἰς τὴν αἰωνιότητα Ἑλληνίδων Σουλιωτισσῶν. Οὐδεὶς διεσώθη ἐκ τῶν ἐκεῖ ἐγκατεστημένων, οἵτινες κατελήφθησαν ἀνίδεοι καὶ ἀνέτοιμοι.

Σχετικῶς μὲ τὸ Ζάλογγον ὁ Περικλῆς Ζαφλέντης ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ Περιοδικὸν «Ἐστία»—τόμος ΚΗ', 1889, σελ. 285—μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἐν Ζαλόγγῳ καταστροφὴ», κατόπιν ἐπιτοπίου ἐρεῦνης, ἐξ ἧς ἀποσπῶμεν τὰ ἑξῆς :

«Τὰ περὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ καὶ ἐνδόξου τούτου γεγονότος ἀνέγραψαν ἐκ μὲν τῶν ἡμετέρων ὁ Χρ. Περραιβός, ὁ Ἀραβαντινός, ὁ Π. Α. Σ., ὁ Κουτσονίκας, ὁ Ἰ. Γούσης καὶ ἄλλοι, ἐκ δὲ τῶν ξένων πολλοί. Ἐνταῦθα δὲ μόνον τῶν ἡμετέρων ἐπανορθῶ ἀσυμφωνίας τινὰς καὶ ἀμαρτήματα· διότι ἐξ αὐτῶν πλανηθέντες καὶ οἱ ξένοι παριστόρησαν τὸ πρᾶγμα. Προβαίνω λοιπὸν εἰς τὴν διήγησιν τοῦ γεγονότος ὅπως ἐξιστόρησεν αὐτὸ πρὸς τοὺς Καμαριναίους, (*) ὁ κατὰ τὸ 1886 τελευτήσας ἡγούμενος τῆς μονῆς τῶν Ταξιαρχῶν Ἀγαθάγγελος, ὅστις ἤκουσεν ὅλην τὴν τραγικωτάτην αὐτὴν ἱστορίαν ἀπὸ στόματος τῆς ἐκ τῆς καταστροφῆς ἐκείνης διασωθείσης Λάμπρος, ἣτις διήνυσε τὸν βίον της ἐν τῇ ἰδίᾳ μονῇ.

«Τὴν παντελῆ τῶν Σουλιωτῶν ἐξολόθρευσιν μηχανώμενος ὁ θηριώδης Ἀλῆς κατώρθωσε διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Βελῆ Πασᾶ, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἔνεκα τῶν μεταξὺ αὐτῶν διαιρέσεων καὶ διχοστασιῶν, νὰ διασπάσῃ αὐτοῖς, μετὰ τὴν ἔντιμον ἐκείνην συνθήκην τῆς παραδόσεως τοῦ ἐνδόξου Σουλίου καὶ τῆς ἐνόπλου ἀναχωρήσεως αὐτῶν μετὰ τῶν κινητῶν αὐτῶν πραγμάτων. Οὕτως οἱ ἔνδοξοι αὐτοὶ μαχηταὶ ἐγκαταλιπόντες τὴν πατρίδα αὐτῶν κατὰ τὴν 16 Δεκεμβρίου τοῦ 1803 διηρέθησαν εἰς τρεῖς μοίρας, ἐξ ὧν ἡ μεγαλητέρα περὶ τοὺς δισχιλίους ὑπὸ τὸν Τζαβέλαν, Δράκον, Δογλῆν, Ζέρβαν καὶ ἄλλους ἐτράπησαν τὴν πρὸς τὴν Πάργαν ἄγουσαν, ἔνθα καὶ διεσώθησαν διαφυγόντες τὸν κίνδυνον τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ παρασπονδήσαντος τυράννου· ἐννεακόσιοι δὲ περίπου ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Κίτσου Μπότσαρη, Ν. Κουτσονίκα, καὶ ἕτεροι πάλιν περὶ τοὺς ἑξακοσίους ὑπὸ τὸν Μπότσαρην ἐτράπησαν τὴν εἰς Βουλγαρέλιον τῶν Τσουμέρκων (Κιμέρκων ἔνθα πρὸ ἐτῶν εἶχεν ἀποκατασταθῆ ὁ Γεώργιος Μπότσαρης)· οἱ δὲ λοιποὶ τριακόσιοι περίπου, παρελείσθησαν, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τοῦ τυράννου ὑποσχεθέντος αὐτοῖς ὅτι θὰ τοὺς δώσῃ οἶον θελήσωσι τόπον πρὸς κατοίκησιν καὶ πρὸς καπετανάτα. Ἐπίστευσαν λοιπὸν λέγει ὁ Ἀραβαντινός, βασισθέντες εἰς τὴν συνείδησιν καὶ τὴν πίστιν τοῦ Ἀλῆ, καὶ ἐξέλεξαν κατοικίαν τὴν τὴν περιοχὴν Λάμαρης. Ἐξέλεξαν λοιπὸν ὡς πρόσκαιρον κατοίκησιν τὴν μονὴν τοῦ Ζαλόγγου, ἐν ἣ ἔφθασαν τὴν 18 Δεκεμβρίου τοῦ 1803· αἱ δὲ πατριαὶ αἱ αὐτόσε μετοικήσασαι ἦσαν αἱ τοῦ Κουτσονίκα, Γούση, Μπόμπου, Μαλαμάτων, Καραμπινάτων, Φωτομάρα, Τζωρτζιάτων καὶ Μποτζιάτων».

(*) Καμαρίνα, χωρίον κείμενον πλησίον τοῦ Ζαλόγγου, ἐν τῇ ὁποίᾳ κατοίκει ἀπὸ τοῦ 1828, ἡ ἀδελφὴ τοῦ Μάρκου καὶ Κῶστα Μπότσαρη, Ἀγγελική, σύζυγος Κώστη Γεωργίτζα Σαφάκα, γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Καπετανισσα», μὴ θέλουσα νὰ ἀπομακρυνθῆ τῆς γῆς τῶν προγόνων της καὶ ζῶσα κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ζαυρλέντη τὰ τέλη Ἀπριλίου 1888.

« Οὔτοι λοιπὸν περὶ τοὺς τριακοσίους συμποσούμενοι σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις ἔφθασαν τὴν 18 Δεκεμβρίου εἰς τὴν ἐν Ζαλόγγῳ μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν, ἀνατολικῶς τοῦ Σουλίου κειμένην, δεκάωρον δὲ ἀπέχουσαν αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ παρέμειναν περὶ τὰς δύο ἡμέρας, ὁπότε τὴν 20 Δεκεμβρίου ἐπεφάνη στρατιὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὃν διεβουκόλει ἡ ἰδέα ὅτι ἐμελλεν οὕτω νὰ ζωγραφῆσιν τοὺς πάντας ἀποκλείων αὐτοὺς ἐντὸς τῆς μονῆς, ἢ καὶ ἀναγκάζων νὰ ἀνέλθωσιν εἰς τὸ βουνὸν τοῦ Ζαλόγγου, ὅπου προλαβὼν ἔστειλε στρατὸν καὶ κατέλαβεν ἐν τῷ κρημνῷ αὐτῷ τόπῳ πάντα τὰ πρὸς διὰ δρᾶσιν τοῦ καταδιωκομένου θηράματος αὐτοῦ ἐπιτήδεια μέρη. Συνέκειτο δὲ ὁ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον σταλὲς στρατός, ὅστις ἐξεκίνησεν ἀπὸ τοῦ Παλαιορροφύρου, ἐκ χιλίων Ἀλβανῶν ὑπὸ τὸν Μπεκίρ Τζογαδοῦρον· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ σατράπου Βελῆς μεθ' ἑτέρων χιλίων περίπου ἐπορεύθη εἰς Καμαρίναν καὶ κατέλυσε παρὰ τῷ Γεωργίτσα, ὃν καὶ ἀπέστειλε μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Γεωργίτσα Πάνου κατὰ τῶν ἐν τῇ μονῇ ἀμερίμνωσ διατριβόντων, ἵνα συλλάβωσιν ἅπαντας καὶ ἀπάξωσι πρὸς αὐτόν».

« Ἐνῷ λοιπὸν οἱ Σουλιῶται διῆγον ἡσυχοὶ ἐν τῇ μονῇ μηδὲν ὑποπτεύοντες, τὴν 23 Δεκεμβρίου ἐκίνησαν ἐκ Καμαρίνας οἱ στρατοὶ τοῦ Ἀλῆ ὀδεύοντες κατὰ τῆς μονῆς καὶ περὶ τὴν ὀγδόην πρωϊνὴν ὥραν παιδιὰ τινὰ τῶν Σουλιωτῶν παίζοντα ἔξωθεν τῆς μονῆς ἰδόντα αὐτοὺς ἐπερχομένους ἔτρεξαν ἐντὸς φωνάζοντα «Τοῦρκοι, Τοῦρκοι». Παρευθὺς δὲ οἱ Σουλιῶται συνασπισθέντες σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, καὶ αὐτοφει βεβαιωθέντες περὶ τῆς ἐπελεύσεως αὐτῶν, ἐτρόπησαν τὴν πρὸς τὸ βουνὸν ἄγουσαν, οὐδεμιᾶς ἄλλης διεξόδου ὑπαρχούσης πρὸς ὑποχώρησιν, σκοποῦντες δὲ οὕτω νὰ κατέλθωσιν ἐκ τοῦ ἀρκτικοῦ μέρους πρὸς τὸ Παλαιορροφύρον καὶ σωθῶσι διὰ τῆς φυγῆς. Ἀλλ' ὅταν ἀνελθόντες εἰς τὸ βουνὸν καὶ πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο ὀδεύοντες εἶδον τοὺς περὶ τὸν Μπεκίρ Τζογαδοῦρον κατέχοντας αὐτό, τότε δὴ τότε κατανοήσαντες τὸν μέγιστον κίνδυνον ὃν ἐκινδύνεον τεθειμένοι ὄντες μεταξὺ δύο ἐχθρικών πυρῶν ἐκ τε τῶν ἔμπροσθεν καὶ τῶν ὀπισθεν, ἀπεφάσισαν, ἵνα ἀποφύγωσι τὰ δεινὰ τοῦ ἀργαλέου ἐξανδραποδισμοῦ, νὰ δώσωσι τέλος τῆς ζωῆς των διὰ πράξεως τόσον σπαραξικαρδίου ὅσον καὶ ἡρωϊκῆς· διότι φέροντες ἔρριψαν πρῶτον τὰ τέκνα αὐτῶν κατὰ τοῦ φρικώδους βαραθροῦ, εἶτα δὲ διὰ τῆς σπάθης μαχόμενοι ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἔρριψαν ἑαυτοὺς καὶ οὔτοι ἐπὶ τῶν ἀσπαιρόντων πτωμάτων τῶν φιλιότων αὐτῶν. Ἐκ τούτων δὲ ὅσοι μὲν κατέπεσαν ἐκ τῆς τοποθεσίας «Εἰκόνας» εἰς τὸ βύραθρον ἐτελεύτησαν συντριβέντες· πολλοὶ δὲ ἐξ ὅσων ἔρριφθησαν ἐκ τῶν παραπλεύρως ἀποκρήμων αὐτῆς βράχων, ἐμπλακέντες μεταξὺ τῶν συμφύτων δενδρουλίων

καὶ ἄλλων ἀκανθωδῶν θάμνων διεσώθησαν ἐπ' αὐτῶν στηριζόμενοι, ἀναξίως ἑαυτῶν φιλονηχῆσαντες καὶ τοῦ ἐνδόξου θανάτου προτιμότεραν θεωρήσαντες τὴν αἰσχρὰν αἰχμαλωσίαν παρ' ἀπίστῳ καὶ ἀπνηστᾷ τυράννῳ. Ἐκ τούτων δὲ ὁ μὲν Φωτομάρας «βλάμης» ὢν τοῦ Μπεκίρ Ἰζογαδούρου καὶ ὑπ' αὐτοῦ βοηθηθεὶς διέφυγε πρὸς τὸ Παλαιορρόφορον καὶ ἀπῆλθεν εἰς Πάργαν. Ὁ δὲ Ν. Κουτσονίκας τραυματισθεὶς εἰς τὸν πόδα ἐξωργήθη μετ' ἄλλων δέκα περίπου. Κατὰ τὴν κατάπτωσιν δὲ ἀπέθανον περὶ τοὺς τριάκοντα, ἐτραυματίσθησαν περὶ τοὺς δέκα καὶ ἐκ τῶν φευγόντων καὶ καταδιωχομένων ἐπὶ τῶν δυσβάτων ἐκείνων μερῶν ἐξωργήθησαν ὀλίγοι τινές· ἄλλοι δὲ ἐκρύβησαν ὅσον ἡδυνήθησαν· ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων πάλιν τινὲς μὲν ἐξωργήθησαν, ἐκ τῶν κλαυθμυρισμῶν προδοθέντες τῶν ἐπιζησάντων παιδίων, ἅτινα ἠναγκάζοντο τοῦτου ἕνεκα νὰ ἀποπνίγωσι· πολλοὶ δὲ διέμειναν κεκρυμμένοι, ὀλίγιστοι δὲ διεσώθησαν καταφυγόντες εἰς Πάργαν, ἐν οἷς καὶ ὁ Φωτομάρας, ὡς ἀνωτέρω διέλαβον. Πάντα δὲ ταῦτα συνέβησαν ἐντὸς ὀλίγων ὥρῶν. Τὰ δὲ λεγόμενα περὶ ὀχυρώσεως αὐτῶν καὶ διανυκτερεύσεως ἐπὶ τοῦ βουνοῦ δὲν ἔχονται ἀληθείας».

«Ἐκ δὲ τῶν καταρριφθέντων παιδίων πέντε διεσώθησαν μετενεχθέντα εἰς Καμαρίναν, ἐξ ὧν ἓν ἄρρεν καὶ ἓν θῆλυ κατέμειναν αὐτόθι. Ἐν δὲ ἑτερον κοράσιον ἑπταετὲς Λάμπρῳ καλούμενον, αἰξηθὲν τῇ ἡλικίᾳ ἐγένετο μοναχὴ καὶ διήνυσεν τὸν βίον αὐτῆς εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ζαλόγγου. Ἐκ ταύτης λοιπὸν τῆς γυναικὸς διεσώθη ἐν Καμαρίνᾳ ἡ παράδοσις τοῦ λαμπροῦ τοῦτου ἔργου τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας».

Περικλῆς Γ. Ζαυλέντης

Εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ὑφίστανται διαφοραὶ μεταξὺ τῆς παρουσίας ἀφηγήσεως καὶ τῶν ἱστορουμένων ὑπὸ πλείστον ἱστορικῶν.

Μικρὸν ἀπόσπασμα πρὸ τοῦ Ζαλόγγου ἀποχωρισθὲν καὶ κατευθυνθὲν εἰς Ρηνιάσαν, κατεστράφη ὑπὸ στίφους Ἀλβανῶν μετὰ τριήμερον, μετὰ ἑτέρων 27 οἰκογενειῶν Σουλιωτικῶν, αὐτόθι ἀπὸ καιροῦ ἐγκατεστημένων. Τότε διεδραματίσθη καὶ ἡ πλήρης ἡρωϊσμοῦ σκηνὴ τῆς ἀνατινάξεως εἰς τὸν ἀέρα τῆς ἐν τῷ Πύργῳ τοῦ Λημουλά ἐγκλεισθείσης Δέσπως Μπότση, τὸ γένος Σέχου, μετὰ τῶν τέκνων, νυμφῶν καὶ ἄλλων συγγενῶν τῆς. Ἡ λαϊκὴ μοῦσα τὴν ἀπεθανάτησε καὶ διατηροῦνται εἰσέτι τὰ δημῶδη ἄσματα μέχρι σήμερον ἐν Ἡπείρῳ.

Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ Βελῆς, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἑτέρας φάλαγγος κατηυθύνθη εἰς Βρεστενίτσαν, ἔνθα ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἐπίσης πλείστοι Σουλιῶται.

Ὁ Κίτσος Μπότσαρης κατ' ἀρχὰς κατηυθύνθη εἰς Βουλγαρέλι, ἔνθα ὁ συνοικισμὸς τῶν τῆς ἰδίας φάλαγγος Σουλιωτῶν καὶ παραλαβὸν τούτους πάντας ἀνερχομένους εἰς 1148 ψυχάς, κατέφυγε μετὰ τετραή-

μερον εις την παρὰ τὸν Σέλτσον Μονὴν τῆς Κοιμήσεως, ἐν Ἀγραφοῖς, διασχίσας ξιφῆρης τὰς τάξεις τοῦ ἐχθροῦ καὶ διασωθεὶς μετὰ 147 ἀνδρῶν, ἐνθα καὶ ὠχυρώθη, συναποκομίζων καὶ τὰς παροικούσας Σουλιωτικὰς οἰκογενείας.

Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἐτοιμάσας στρατὸν στενωῶς τὸν ἐπολιόρησεν ἐπὶ τετράμηνον.

Ἐναντίον των ἐπετέθη πολυάριθμον σῶμα Ἀλβανῶν ὑπὸ τὸν Μπεκίρ Τζογαδοῦρον, τοὺς ὁποίους ἡρωϊκῶς ἀπέκρουσαν, ὑποστάντας σοβαρὰς ἀπωλείας.

Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς μετὰ τὴν ἀποτυχίαν, βλέπων παρατεινομένην τὴν ἀντίστασιν, κατέφυγε πάλιν εἰς τὸν δόλον. Ἀνεζήτησε καὶ ἀνεῖρε τὸ κατάλληλον πρόσωπον εἰς οὔτιδανόν τινα Γεώργιον Κύργιον, τὸν ὁποῖον ὁ ἱστορικὸς Σπ. Ἀραβαντινὸς λέγει συγγενῆ τοῦ Μπότσαρη, τοῦτο ὅμως οὐδαμοῦ παρὰ τῇ οἰκογενεῖα διαπιστοῦται. Εἰς αὐτὸν ὑπεσχέθη νὰ τὸν διορίσῃ Ὀπλαρχηγὸν τῆς Λάκκας, ἐὰν ἤθελε διευκολίη τὴν παράδοσιν τῆς Μονῆς. Κατὰ τινα ἔκδοσιν ὁ προδότης οὗτος εἶχε συνεργὸν καὶ ἀδελφόν του, ὅστις ὠδήγησε τοὺς ἐχθροὺς δι' ἀγνώστου εἰς αὐτοὺς διαβάσεως κατὰ τὴν ἔφοδον,

Ὁ Γ. Κύργιος, προσελθὼν εἰς τὴν Μονὴν, ἐξελιπάρησε τοῦ Κίτσου τὴν προστασίαν, ἦν καὶ τῷ παρέσχε, δεχθεὶς καὶ ἐντάξας αὐτὸν εἰς τὸν στρατὸν του. Ὁ ἄθλιος οὗτος ἀποκτήσας τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν πολιορκημένων, προσυεννοημένος ὢν μετὰ τῶν ἐχθρῶν, μίαν νύκτα καθ' ἣν ἐφρούρει ἠνοιξεν τὴν θύραν τῆς Μονῆς. Εἰσβαλόντες οἱ ἐχθροὶ ὅτε οἱ πολιορκημένοι ἐκοιμῶντο, κατέσφαξαν καὶ ἐξηνδραπόδησαν αὐτούς.

Ὁ Κίτσος μετὰ τῶν μαχητῶν, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἀφτέστη ὑπερανθρώπως, ἐκάμφθησαν ὅμως πρὸ τοῦ ὄγκου τοῦ ἐχθροῦ. Τότε αἱ γυναῖκες κατέφυγον εἰς τὸν παρακείμενον ἀπόκρημνον βράχον, οἱ δὲ λοιποὶ ὑπὸ τὸν Κίτσον διέσχισαν ξιφῆρεις τὰς τάξεις τῶν πολιορκητῶν. Μία μικρὰ ὁμάς παρεδόθη, αἰχμαλωτισθεῖσα.

Αἱ δύο πρῶται κατηγορίαι, ἐπέπρωτο νὰ δοξάσωσι τὸ ἔθνος διὰ τῆς θυσίας των, ἐγγράψασαι λαμπρὰς σελίδας δόξης ἀμαράντου διὰ μέσου τῶν αἰώνων, καὶ συμβαλοῦσαι σημαντικῶς εἰς τὴν ἐθνεγεσίαν τοῦ 1821 διὰ τοῦ παραδείγματός των.

Οὕτως, αἱ ἐπὶ τοῦ βράχου καταφυγοῦσαι ἡρωίδες, ἐκηρυκίσθησαν εἰς τὸ περὶ τὰ 250 μέτρα βάραιθρον ἀφοῦ πρότερον κατεκρήμνησαν τὰ τέκνα των. Ἐκ δὲ τῶν ὑπὸ τὸν Κίτσον ἐπιχειρησάντων τὴν ἔξοδον καὶ διασπασάντων τὸν κλοιόν, διεσώθησαν 80 μόνον ἄνδρες, ἐν οἷς οὗτος καὶ ὁ υἱὸς του Μάρκος.

Μεταξὺ τῶν φονευθέντων περιλαμβάνοντο ἡ μήτηρ τοῦ Κίτσου,

Δέσπω, τὰ τέκνα του Γιαννάκης καὶ Γεώργιος καὶ ἡ κόρη του ἡ ἡρώϊς
Ἑλένη, ὁ ἀδελφός του Νίκαιζας, ὁ Ν. Κουτσονίκας κ.λ.π.

Μεταξὺ δὲ τῶν αἰχμαλωτισθέντων, ἡ σύζυγός του Ἀναστασία δια-
τελοῦσα ἐν ἀναισθησίᾳ συνεπείᾳ τραύματος, ὁ ἀδελφός του Νότης
τραυματίας ἐπίσης, ὁ Κώστας Μπότσαρης, ὁ Γ. Νότης, αἱ Χρηστίνα
καὶ Ἀγγελικὴ Νότη Μπότσαρη καὶ ἄλλοι.

Ἐκ τῶν περὶ τὸν Κίτσον διασωθέντων, ὅδ' ἐτράπησαν πρὸς τὰ
Ἄγραφα, ὁ δὲ Κίτσος ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ τὸν υἱὸν του Μάρκον, διω-
κόμενος καὶ μαχόμενος διαρκῶς κατηνθύνθη εἰς Πάργαν, ἔνθα ἔφθασε
διασωθεὶς μετὰ τοῦ υἱοῦ του Μάρκου καὶ ἕξ μόνον ἀνδρῶν καὶ συνη-
τήθη μετὰ τοῦ Φώτου Τζαβέλα καὶ τῶν καταφυγόντων Σουλιωτῶν,
ἐκεῖ δὲ οἱ δύο ἐφάμιλλοι Ἀρχηγοὶ τοῦ Σουλίου καὶ ἀντίζηλοι, ὁ Κί-
τσος καὶ ὁ Φῶτος, ἔδωκαν ἀδελφικὸν ἀσπασμόν, συμφριλιωθέντες.

Κατὰ τὴν περιπέτειαν τῆς φυγῆς τοῦ Κίτσου πρὸς Πάργαν,
ἐσώθη μετὰ τοῦ υἱοῦ του Μάρκου, ἀποκρουθεὶς ἐντὸς σπηλαίου, τοῦ
ὁποίου τὴν εἴσοδον ἀπέκρυπτον θάμνοι, ἐπὶ ἐνεαήμερον, τρεφό-
μενοι μὲ ἀγριόχορτα καὶ γιόνι ἀντὶ ὕδατος ἔχοντες.

Τὸ χρονικὸν ἐξίμνησε τὸν ἀγῶνα αὐτὸν τοῦ Κίτσου καὶ ἐπιλέγει
τὰ ἑξῆς: «Ὁ ἀνδρεῖος καὶ ἀκαταμάχητος Κίτσος, ἔδωκεν εἰς τοὺς
ἐχθροὺς νέον μᾶθημα εἰς Ζάλογγον καὶ Σέλτσον».

Τὴν καταστροφὴν τοῦ Σέλτσου οἱ Τουρκαλβανοὶ ἐθεώρησαν ὡς
ἡρωϊκὸν κατόρθωμα ὁ δὲ ἱστορικός των Σεχρέτης περιγράφει διὰ τῶν
ἐπομένων στοίχων:

«Μέσ' τῶν Τζουμέρκων τὰ βουνά εἰν' ἓνα μοναστήρι,
Μὲ πεντακόσιους κλείστηκε νὰ γλύση ἀπ' τὸν βεζύρη.

Ὁ Κίτσος ἐπροβόδησε καϊκία νὰ τοῦ βροῦνε,
Κι' ἡ Πάργα νὰ τοῦ στείλουνε τοῦ Κίτσου δὲν τρομοῦνε.

Καὶ τοῦ ἴπανε τ' Ἀληπάσα τοῦ Κίτσου τὸ χαμπέρι,
Καὶ ὁ Βεζύρης προβοδᾷ ἀπὸ κοντὰ τ' ἀσκέρι.

Ταχμίνοι χίλιοι ποῦ ἦτανε μουχασερέ χαθῆκαν,
Σ' τὸ μοναστήρι τὰ κελλιά ἀπὸ τὸ αἶμα ἴπνηκαν.

Σ' ἄνδρες, γυναῖκες, σὲ παιδιὰ τοὺς ἔβαλαν λεπίδι,
Ἄκόμα καὶ τὸ Γούμενο τὸν ἔφαγε τὸ φεῖδι.

Καὶ τὰ κελλιά χαλάσθηκαν καὶ τὰ ἴκονεῖσματά τους,
Τοῦρθε τοῦ Κίτσου Μπότσαρη τέτοιας λογῆς γκιντέρι,
Τὶ δὲν ἀπόμεινε ψυχὴ ἀπ' τὸ δικό του ἀσκέρι».

Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1804 οἱ Ἀλβανοὶ ἐζήτησαν τὴν σύμπραξιν τῶν
Σουλιωτῶν ἐναντίον τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ἀποστείλαντες εἰς Κέρκυραν τὸν
υἱὸν τοῦ Τσαπάρη, Μουσαῖν. Οὗτοι ἀποδεξάμενοι προθύμως, ἀπέστει-
λαν τὸν Κίτσον Μπότσαρη μετ' ἄλλων εἰς Πάργαν, ὅπου τὴν 2αν

Ἰουλίου συνωμολογήθη σύμβασις συμμαχίας ἥς ὄρος ἦτο καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ Σουλίου. Ἄλλ' ἡ συμμαχία αὕτη μετ' ὀλίγον ἐματαιώθη καὶ ὁ Κίτσοσ ἐπανῆλθεν εἰς Κέρκυραν,

Ἰδοῦ ἡ μεταξὺ Σουλιωτῶν καὶ Ἀλβανῶν Ἀγάδων συνθήκη ἣτις ὑπεγράφη ἐν Πάργα, ἐνθα οἱ ἐκπρόσωποί των μετέβησαν ἐκ Κερκύρας, κληθέντες ὑπὸ τῶν συνομοτουόντων Ἀγάδων, οἵτινες ἀπέστειλαν εἰδικῶσ ἐκεῖ τὸν υἱὸν τοῦ Ἰσαπάρη, Μουσαῖν.

1804 Ἰουλίου 2 Πάργα.

«Ἡμεῖσ οἱ ὑποκάτωθεν ὑπογεγραμμένοι μετ' τὸν λόγον τοῦ Ὀτζακίου μας, καὶ βεβαιωμένοι διὰ χειρὸσ μας :

«(Χασαῖν Ἰσαπάρησ)». Πρῶτον μὲν οἱ ἐνδοξότατοι Ἀγάδες καὶ Μαργαριτιῶται, καὶ Καπετανεοὶ Σουλιῶται ὅτι ὀρκισθῆκαμεν καὶ ἐγενήκαμεν ἀδέλφια χῶρια ἀπὸ μίαν πίστην, νὰ ἡμαστέ στὸ καλὸ καὶ στὸ κακὸ τοῦ ἐχθροῦ μας, ὅπου ὁ ἐχθρὸσ μας κατὰ τὸ παρὸν εἶναι ὁ Ἀλῆ Πασιαῖσ Βεζύρησ, καὶ ὅποιος ἄλλοσ γένη ἐχθρὸσ μας, νὰ ἡμαστέ καὶ τὰ δύο μέρη ἕνα καὶ νὰ τὸν βαροῦμεν' καὶ τὴν σήμερον ὅπου κάνομεν τὸ γράμμα μας καὶ τὸν ὄρκον μας, ἔχομεν ἀρχὴ νὰ πολεμήσωμεν τὸν ἐχθρόν μας Ἀλῆ Βεζύρη, καὶ ὁ Θεὸσ ὁ μεγαλοδύναμοσ νὰ μᾶσ βγάλη ἐμᾶσ καὶ ὄλον τὸ σαιτζάκι μας ἀσπροπροσώπους' νὰ γλυτώσωμεν τὰ μούλικα μας, καὶ σπήτια μας, καὶ τὴν τιμὴν μας ἀπὸ αὐτόν' καὶ αὐτόν ὡσ πταίστην ὁ Θεὸσ νὰ τὸν ἐντροπιάσῃ. Ναὶ Θεέ μου».

«(Γιαχοῦπ Ἀγάσ)». Ἡ συμφωνία μας ὅπου ἔχομεν ἕνασ μετ' τὸν ἄλλον εἶναι τὰ κάτωθεν, ὅπου λέγουν καὶ τὰ γράμματά μας, καὶ τὸν ὄρκον μας, ὅπου ἔχομεν κάμη καὶ τὸ ἀνάμεσόν μας εἰσ τὸ χωρίον Ἀγυιὰν καὶ Μαργαρίτι, σὲ κεῖνο νὰ εἶμαστέ ὅπου κανένας νὰ μὴν σπαράξῃ ἀπὸ τὴν συντροφίαν μας' καὶ ὅποιος ἔβγη ἀπὸ τὴν συντροφίαν μας νὰ πασχίσῃ τὸ κακὸν τοῦ Βιλαετίου καὶ συντροφίας μας κοινῶσ, καὶ δουλεύσῃ τὸν Ἀλῆ Πασιαῖ καλὰ, ἀπὸ τὴν πίστιν του καὶ τὴν τιμὴν του νὰ εἶγῃ».

«(Δελῆ Χασιάνησ). Ἀκόμα εἰσ τὸ μαρτίσι ἂν μᾶσ γυρεύσῃ ὁ Ἀλῆ Βεζύρησ νὰ κάμωμεν, χῶρια ὅπου νὰ μὴν ἐρωτηθῶμεν ὄλοι, ὡσ καθὼσ ἡμαστέ γραμμένοι, μαρτίσι νὰ μὴ κάμωμεν, ὥστε ὅπου νὰ βγάλωμεν τοὺσ τζακωμένουσ Τούρκουσ καὶ Ρωμαίουσ, ὅπου μᾶσ ἔχει πιάσῃ. Πρῶτον μὲν τὸν ἐνδοξότατον Ἰσλάμ Ἀγᾶ Πρόνιον, καὶ ἀποδέλοιπουσ Τούρκουσ μικροὺσ καὶ μεγάλουσ, ὁμοίωσ καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Μπότσαρη τὸν Καπετᾶν Νότη, καὶ ἐπιλοίπουσ Ρωμαίουσ ὅπου εἶναι τζακωμένοι ὅπου χωρὶσ νὰ βγάλωμεν αὐτούσ, ὅπου ἐπάνωθεν εἶπαμεν, μαρτίσι νὰ μὴ γένη».

«(Μουσαῖ Ρούσῃσ). Ἀκόμα ἐκαθαρίζομεν, ὅπου ὁ Θεὸσ ἂν μᾶσ δώσῃ δύναμιν καὶ βγάλωμεν τὸ Σοῦλι ἀπὸ τὸν ἐχθρόν, οἱ Σουλιῶται

ἡγουν κοινῶς πρέπει νὰ ἔχουν τὸν τόπον τους, τὰ σπίτια τους, καὶ τὸ Κάστρον νὰ μείνῃ εἰς τὰ χέρια τῶν ἐνδοξοτάτων Ἀγάδων, Χασὰν Ἀγᾶ, καὶ ἐπιλοίπων νὰ ἦναι εἰς τὴν ἐξουσίαν τους ὡς αὐθεντάδες, καὶ νὰ κρατοῦμεν τὸ ζῆλην εἰς τὸ ἀναμεταξύ μας διὰ τὴν ἡσυχίαν».

«(Μπάλιο Χουῖσος). Ἀκόμα ἀπὸ τὴν σήμερον καὶ ὀμπρὸς ἡμεῖς οἱ Σουλιῶται μεγάλοι καὶ μικροὶ θέλομεν καὶ ἀποφασίζομεν, ὅτι μένομεν εἰς τὸ ἡνταεχάτη τῶν Ἀγάδων νὰ μᾶς βοηθήσουν καὶ νὰ βοηθήσωμεν καὶ ἡμεῖς ἕνας τὸν ἄλλον νὰ πολεμήσωμεν τὸν τόπον μας νὰ τὸν ἐβγάλωμεν, καὶ ὅπου κάμει χρεία ὁποῦ χρειαζόμεθα καὶ μερικοὶ ἀπὸ ἡμᾶς ὡς μεντάτη τῆς συντροφίας νὰ πᾶμεν νὰ βοηθήσωμεν, ὁμοίως καὶ ἡμεῖς ἂν χρειασθοῦμεν βοήθειαν νὰ μᾶς δίδουν».

«(Γζάνος Σπαχῆς, Μερτζὰν Χούσης, Σένης καὶ Μουσταφᾶ Ἀγᾶ). Ἀκόμα εἰς κάθε Βασιλικὴν προσταγὴν ὁποῦ νὰ μᾶς ἔρθῃ νὰ ἤμαστε ἡνταίτη, καὶ νὰ σμίγωμεν κοινῶς νὰ ἐρωτώμεθα ὡς σύντροφοι, καὶ ὅπως τὸ βροῦμεν νὰ κάνομεν. Πάντοτε εἰς τὴν κουβέντα μας νὰ ἀκουρμένεται ἕνας τὸν ἄλλον εἰς τὸ καλό, καὶ εἰς τὸ κακὸ μὲ τοὺς Ἀγάδες, ὁποῦ ἔχομεν τὴν συντροφίαν· καὶ ἡμεῖς νὰ ἤμαστε πάντοτε στὸν πόλεμον μὲ τοὺς ἀνθρώπους μας καὶ ἂν ὁ Χασὰν Ἀγᾶς τοῦ τύχη καμμία δουλιὰ, διὰ νὰ πάγῃ εἰς κανένα μέρος διὰ δουλιὰ τῆς συντροφίας μας, νὰ ἤθελεν ἀπομένῃ τὸ παιδί του ὁ Μουσαῖ Ἀγᾶς καὶ ὁ Μέταγας, καὶ ἐπίλοιποι Ἀγάδες· οὔτω δὲ βεβαιώνωμεν διὰ χειρός μας.

Καπετὰν Δῆμος Δράκου

Καπετὰν Φῶτος Τζαβέλλας

Καπετὰν Τούσας Ζέρβας

Καπετὰν Κίτσος Μπότσαρης

Καπετὰν Γκόγκα Δαγκλῆς».

Μετὰ τὴν ὑπογραφήν τῆς συμβάσεως ταύτης ἦλθον ἐκ Κερκύρας εἰς Πάργαν πάντες οἱ ἐκεῖ καὶ ἐν τῇ νήσῳ τῶν Παξῶν δυνάμενοι νὰ φέρωσιν ὅπλα Σουλιῶται, περὶ τοὺς τριακοσίους.

Ἄλλ' ἢ παράδοξος ἐκείνη συμμαχία καὶ σύμπραξις δύο ἐντελῶς ἀντιθέτων στοιχείων ἀπεσυνετέθη μετ' ὀλίγον καὶ ἐματαιώθη χάρις τῶν μηχανορραφιῶν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ.

Μόλις ἐνεφανίσθη εἰς τὸ Αἰγαῖον ὁ Ρωσικὸς Στόλος ὑπὸ τὸν Συναβίν, τῷ 1806, πρωτοπόρος τῆς ἐπαναστάσεως, ἀνέλαβε πρῶτος ὁ Κίτσος Μπότσαρης τὸν ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας. Συγκεντρῶσας ἰσχυρὰν δύναμιν ἐκ Σουλιωτῶν κυρίως, ἀπεβιβάσθη ἔναντι τῆς Λευκάδος, ἐνθα ἐπολέμησε γενναίως μετὰ τῶν ἀνδρῶν του, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν Ρώσων κατὰ τῶν δυνάμεων τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἐκεῖθεν εἰσέβαλεν εἰς τὰ Ἄγροφα καὶ εἰς Κλινοβὸν καὶ κατενίκησε σῶμα ἢ χιλιάδων Τουρκαλβανῶν. Μὴ τυχὸν ὅμως συνδρομῆς ὑπὸ τῶν Ρώσων, τῶν ὁποίων ἡ πολιτικὴ μετεστράφη ἔναντι τῆς Τουρκίας, ἀπεσύρθη εἰς Ἀκαρνανίαν, ὁπόθεν ἐπανῆλθεν εἰς Κέρκυραν.

Ἐκεῖ ἐδόθη εἰς αὐτὸν ὁ βαθμὸς τοῦ Ταγματάρχου εἰς τὸν Γαλιζὸν Στρατόν, ὑπὸ τοῦ Στρατηγοῦ Βερθιέρου ὅστις εἶχε συγκροτήσει εἰδικὸν σῶμα ἐκ Σουλιωτῶν καὶ Ἑπειρωτῶν, ἔλαβε δὲ μέρος εἰς πάσας τὰς κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις ἐν Ἰταλίᾳ, Λευκάδι καὶ Στερεᾷ, τῷ ἀπενεμήθη δὲ καὶ ὁ βαθμὸς τοῦ Συνταγματάρχου.

Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς, παρακολουθῶν ἀγρύπνως τὴν δρασίμω του ἐν Κερκύρᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἐμηχανεῦετο τίνι τρόπῳ θὰ τὸν ἐξουδετερώσῃ καὶ ἐνήργησεν ὡς ἑξῆς :

Ὡς εἶδομεν ὁ ἀδελφὸς του Νότης εἶχεν αἰχμαλωτισθῆ, κατόρθωσε δὲ νὰ δραπετεύσῃ καὶ τῇ μεσολαβήσῃ τοῦ Τούρκου ἡγεμόνος Βερατίου Ἰβραΐμ Πασᾶ, συγγενοῦς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ἔλαβε χάριν παρ' αὐτοῦ, ἵνα προσελκύσῃ οὔτω καὶ τοὺς ἐν Κερκύρᾳ Σουλιώτας καὶ διὰ τὸν Κίτσον.

Κατὰ τὸν Πουκεβίλ, ὡς καὶ τὸν Γούδα, ὁ σατράπης μετῆλθε τὸ ἑξῆς τέχνασμα. Τὸν μὲν Νότην περιποιῆτο μεγάλως, εἰς δὲ τὸν ἀδελφόν του Κίτσον ὑπέσχετο, ὅτι ἐὰν προσέλθῃ θέλει τὸν περιποιηθῆ περισσότερον παντὸς ἄλλου διότι ἀναγνωρίζει τὴν ἀξίαν του. Ἐὰν δὲ δὲν προσείχετο, τὸν ἠπειλῆ, ὅτι τοὺς μὲν ἄρρενας τῆς οἰκογενείας του, τὴν ὁποίαν ἐκράτει αἰχμάλωτον ὡς εἶδομεν, θέλει περάσῃ ἅπυντας ἐν στόματι μαχαίρας, τὰ δὲ θήλαα θὰ ὑπανδρεύσῃ μὲ γύφτους.

Εὐρεθεὶς πρὸ τοῦ διλήμματος τούτου ὁ Κίττος ἀπεφάσισε νὰ ἐπανεέλθῃ, ἀφήσας ἀρχικῶς μόνον τὸν υἱὸν του Μῦρκον ἐν Κερκύρᾳ. Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἐδέχθη τοῦτον μετὰ τιμῶν καὶ πολλῶν περιποιήσεων, ἐδωρήσατο δὲ αὐτῷ ὑποστατικὸν ἀξιόλογον, τὸν Κακόλακον, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πογωνιανῆς καὶ τὸν ὑπεχρέωσε νὰ μεταφέρῃ ἐκεῖ σύμπασαν τὴν οἰκογένειάν του. Ἄν καὶ ἐκράτει πάντοτε ἓνα τῶν υἱῶν του παρ' αὐτῷ ὡς ὄμηρον, εἰς αὐτὸν σπανίως ἐπέτρεπε νὰ ἀπομακρυνθῆ τῶν Ἰωαννίνων, προφρασιζόμενος ὅτι εἶχεν ἀνάγκην τῶν ὑπηρεσιῶν του. Ἀπαξ δὲ μόνον τῷ ἐπέτρεψε νὰ μεταβῆ εἰς Βουλγαρόλι, ἵνα συνάξῃ ἐκεῖ καθυστερούμενα τινὰ εἰσοδήματά του. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε στήσῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἑξῆς καταχθόνιον παγίδα : Τὸ ἀρματολίκι Ραδοβιζίου, τὸ ὁποῖον εἶχε ἐκχωρηθῆ εἰς τὸν πατέρα τοῦ Κίττου, Γεώργιον καὶ τοῦ ὁποίου ἠγγῆτο κατὰ τὴν δολίαν ἐπίθεσιν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ πρὸς ἐξολόθρευσιν τῶν ἐκεῖ ἐγκατεστημένων Σουλιωτῶν ὁ Κίττος, εἶχε παραχωρηθῆ μετὰ τὸν ὄλεθρον τῶν Σουλιωτῶν εἰς τὸν Γεώργιον Μπακάλαν. Τεχνιέντως διέδωσε ἵνα γνωσθῆ ὑπὸ τοῦ τελευταίου, ὅτι ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ τὸ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν Κίττον, μετὰ τὴν συμφιλίωσίν των, ἐκτὸς ἐὰν οὔτος ἐξέλιπεν, ὅπερ ὑπεδείκνυεν ἐμμέσως διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ. Ἡ χορήγησις δὲ ἀδείας εἰς τὸν Κίττον νὰ μεταβῆ εἰς

Βουλγαρέλι, ἀπετέλη ἔνδειξιν καὶ ἀπειλὴν συνάμα πραγματοποιήσεως τῆς ὡς ἄνω προθέσεως τοῦ Ἄλῃ Πασᾶ.

Ὁ Μπακόλας πρὸ τῆς ἀπειλῆς του νὰ χάσῃ τὸ ἀρματωλίκι, ἀπεφάσισε νὰ γίῃ ὄργανον τοῦ καταχθονίου του δυνάστου. Γνωρίζων ὅτι ὁ Κίτσος θὰ διήροχτο ἐξ Ἄρτης ἵνα μεταβῇ εἰς Βουλγαρέλι, προηγήθη ἐκεῖ καὶ τὸν ἀνέμενε, ἐλθόντα δὲ τὸν ἐκάλεσε νὰ τὸν φιλοξενήσῃ. Κατὰ δὲ τὸ γεῦμα, τὸν ἐδολοφόνησε ἀνάνδρως κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1813.

Εἰς τὸν ἀδελφόν του Νότην καὶ τὰ τέκνα τοῦ Κίτσου ὁ Ἄλῃ Πασᾶς, προσεποιεῖτο πάντοτε ἄγνοιαν τῶν δολοφόνων καὶ ὅτι κατέβαλε προσπάθειαν πρὸς ἀνεύρεσιν αὐτῶν. Οὐδέποτε ὅμως ἐπέτρεπεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἀπομακρυνθῶσιν ἐξ Ἰωαννίνων καὶ Κακολάκου ἐνῶ παρεχώρησεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Κίτσου τὸν ἱστορικὸν πύργον (Κούλιαν) τοῦ Κοῦρτ Πασᾶ, τὸν ὁποῖον εἰς μέγαρον τοῦ υἱοῦ του Μάρκου μετέβαλε καὶ γεώμορον διέθεσε διὰ συντήρησίν του.

Ἡ λαϊκὴ μούσα τῆς χρονογραφίας τῆς Ἡλείρου περιγράφει ὡς ἑξῆς, εἰς τὸ σωζόμενον εἰσέτι δημῶδες ἄσμα, τὰ τῆς δολοφονίας του :

«Κι' ἐκεῖ κονάκι τῶκαμαν
στοῦ Παπουτζῆ τοῦ Ρίζου
τραπέζι τότε τῶβαλαν
ψωμί γιὰ νὰ δειπνήσουν.
Τρία τοῦφέκια τῶριξαν
τὰ τρι' ἀρράδ' ἀρράδα».

Καὶ ἕτερον :

«Τρίτη, Τετράδη θλιβερή, Πέμπτη φαρμακωμένη
Παρασκευὴ ξημέρωνε νὰ μ' εἶχε ξημερώσει
Πηγαίν' ὁ Κίτσος στὸν Πασᾶ, πηγαίνει στὸν Βεζύρη
Κι' ὁ Γῶγος εἶχε προσταγὴ ἄχ τὸν Ἄλῃ Βεζύρη
Κι' ἴσα πρὸς τὰ μεσάνυχτα ταῖς τέσσαρες ἡ ὥρα
Τρία ντουφέκια τοῦ δωκαν στὸν ὕπνο ποῦ κοιμῶταν
Τὸ ἴνα τὸν πέρνει στὸ πλευρὸ καὶ τ' ἄλλο στῆς παλάσκες
Τὸ τρίτο τὸ φαρμακερὸ τὸν πέρνει στὸ κεφάλι.
Τὸ στόμα γαῖμα γιῶμισε τὰ χεῖλη του φαρμάκι».

Καὶ Τρίτον :

Ὁ Κίτσος Μπότσαρης.

Τρίτη, τετράδη φλιβερή, πέφτη φαρμακωμένη,
Παρασκευὴ ξημέρωνε, μὴν εἶχε ξημερώσει :
Πάνει ὁ Κίτσος στὸμ Πασσιᾶ κι' ἀφέφ(η)κε στὸ Βεζύρι,
πάνει νὰ βγάλλῃ μπουγιουρτί νὰ πᾶν στὸ Βουλγαρέλι,
στὴν Ἄρτα πάει κ' ἐκόνεψε, σ' ἐνοῦ παππᾶ τὸ σπίτι,
κ' ἐκ' ἔκατσε νὰ φάῃ ψωμί, νὰ πικρογιωματίσῃ,

κι' αὐτός ὁ Γῶγος τὸ σκυλί, νὰ τοῦχε πέσ' τὸ χέρι
 —καλήμερά σου, βλάμη μου, καλῶς τὸ βλάμη ποῦρθε.
 Τὸ λόγο δὲν ἀπόσωσε, τὸ λόγο δὲν ἀπόειπε,
 τρία ντουφέκια τῶδωσε, τὰ τρι' ἀράδ' ἀράδα,
 τὸ 'να τὸν πῆρε ξώδεμα καὶ τ' ἄλλο στῆς παλάσκαις,
 τὸ τρίτο τὸ φαρμακερὸ τόμ πῆρε στὸ κεφάλι.
 Τὸ στόμα τ' αἷμα γιώμουσε, τ' ἀχείλι του φαρμάκι,
 κ' ἡ γλῶσσα τ' ἀηδονολαλεῖ καὶ λέ(γ)ει·
 «ποῦ εἶστε, παλληκάργια μου, πιστά κι' ἀντρειωμένα,
 γυρίστε πίσω πάρτε μου τὸ ἔρμο τὸ κεφάλι,
 μὴ μοῦ τὸ πάρουν ἡ Τουρκιά, καὶ μοῦ τὸ πᾶν στήμ Πόλι,
 τὸ βλέπ(ου)ν ὄχτροι καὶ χαίρουνται σκλάβοι καὶ καμαρώνουν,
 τὸ βλέπ' κ' ἡ μαύρη μάνα μου καὶ σκοῦζει καὶ φωνάζει·
 «κεφάλι, ποῦνε τὸ κορμί, κεφάλι, ποῦν' τὰ χέργια!»

Καὶ Τέταρτον:

Ἡ δολοφονία τοῦ Κίτσου Μπότσαρη.

1813

«Ὁ ἥλιος ἐσκοτείνιασε καὶ τὸ φεγγάρι ἐχάθη
 Κι' ὁ καθαρὸς αὐγερινὸς μυρολογάει καὶ λέει:
 Βαρέσανε τὸ Μπότσαρη, τ' ἄξιο τὸ παλληκάρι,
 Ποῦ στὸν ντουניὰ δὲν βρίσκεται καὶ δὲν ματαγεννιέται.
 Ὁ Γυφτογιῶργος τὸ σκυλί μὲ τὸν Νουρῆν ἀντάμα,
 Βαλμένοι ἀπ' τὸν Ἀλῆ Πασιᾶ κι' ἀπὸ τὸν Σουλιχτάρη,
 Στὸ μέρος ὅπου ἐκόνεψε, τὸν ἔφαγαν μὲ μπέσα,
 Τρία ντουφέκια τῶριξαν ὄλο μὲ μπαλαρμάδες.
 Ψιλὴ φωνίτσαν ἔσυρεν ὥσπου νὰ ξεψυχῆση:
 Ποῦ εἶσε, μωρὲ Νώτη μου ἀδερφέ, κι' ἐσὺ παιδί μου Μάρκο!
 Τὸ γαῖμα νὰ μοῦ πάρετε τ' Ἀλῆ Πασιᾶ τὸ τζάκι.
 Δὲν τῶχω πῶς μὲ βάρεσαν, δὲν τῶχω πῶς πεθαίνω,
 Μὸν τῶχω πῶς δὲν ἔζησα σ' ἓνα μεγάλο τσιέγγι,
 Ν' ἀδειάσω τὸ ντουφέκι μου, νὰ παίξω τὸ σπαθί μου,
 Στείλτε μανιτάτα στοὺς Κορφοὺς, στοὺς μαύρους μου συντρῶφους,
 Τούρκους νὰ μὴν μπιστεῦνται, δὲν ἔχει μπέσα ὁ Τούρκος».

Ἄλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ δὲν ἔλειψαν νὰ τὸν ὑμνήσουν. Ἴδου
 ἄσμα τοῦ Τουρκαλβανοῦ Χατζῆ Σωχρέτη:

«Αὐτοὶ (οἱ Σουλιῶται) τὸν Κίτσο Μπότσαρη τὸν ἔχουνε Τζιαούση
 τὰ πάντα τοὺς προβόδαε μολύβι καὶ μαροῦτι.
 Καὶ στὸ φτερό τ' Ἀλῆ - Πασᾶ αὐτὸς εἶχ' ἀκουμπήσει
 Μπροστά στὸν κόσμον φαίνονται πῶς εἶχε προσκυνήσει.
 Αὐτὸς ὁ Κίτσος Μπότσαρης ἦτον προσκυνημένος
 Κι' αὐτὸς Τζιαούσης ἦτανε ὁ φειδοφαγωμένος.
 Κι' Ἀλῆ Πασᾶς τὸν θάρρεψε πῶς ἦτον ἰδικός του
 Κ' ὁ Κίτσος ἦταν ἄπιστος καὶ δυνατὸς ἐχθρός του.

Ὁ ἱστορικὸς Rouquerville γράφει τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ Κίτσου :

«Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἔλεγε περὶ τοῦ Κίτσου : «Ὁ μόνος τὸν ὁποῖον πτοῦμαι ὑπὲρ πάντα εἶναι ἐκεῖνος ὁ Σουλιώτης ὁ Χρῆστος Μπότσαρης».

Καὶ περαιτέρω :

«Ὁ Κίτσος, ὁ ἀνδρεῖος Κίτσος καὶ ἡ ὡραία Ἑλένη (ἡ κόρη του ἠ ἠρωῖς), εἶναι οἱ δύο πρωταγωνισταὶ τοῦ δράματος τοῦ Σέλτσου. Ἦκουσα ἀπ' αὐτὸ τὸ στόμα τοῦ Κίτσου Μπότσαρη τὴν διήγησιν τῶν γεγονότων τούτων καὶ τὴν θλίψιν του διὰ τὰς συμφορὰς τῆς πατρίδος του. Ἀλλ' οὐδέποτε τὸν ἤκουσα νὰ λέγῃ καὶ ὅσα αὐτὸς ὁ ἴδιος ἔπραξε πρὸς ὑπεράσπισίν της, διότι ἐλησμόνει ἑαυτόν. Καὶ μόνον ἀπὸ τὸ στόμα τῶν ἐχθρῶν του ἔμαθα ποῖον ὑπῆρξε τὸ θάρρος του».

«Εἶχεν ἐν τῇ ἐκφράσει τὶ τὸ παράδοξον. Προησιθάνετο ἦν δὲν ἀπέφυγε τύχην».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 9ον
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΙΤΣΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ

Σύζυγος τοῦ Κίτσου Μπότσαρη εἰς δεύτερον γάμον αὐτοῦ, τὸ γένος Μακαντόνη. Τραυματισθεῖσα κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τῶν Τουρκαλιβανῶν εἰς Σέλτσον, συνελήφθη καὶ ἀπήχθη ὑπ' αὐτῶν, ἐν ἀναισθησίᾳ τελοῦσα, εἰς Ἄρταν, ἔνθα καὶ ἀπεβίωσεν ἐκ τοῦ τραύματός της καὶ τῆς δεινοπαθείας, τὸ 1804.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 10^{ον}
ΝΙΚΗΖΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ
1763 - 1804

Υἱὸς τοῦ Γεωργίου τεταρτότοκος καὶ ἀδελφὸς τοῦ Κίτσου. Ὑπανδρεύθη δις μετὰ τῶν Σόφως καὶ Μάρως, τῶν ὁποίων τὰ ἐπώνυμα δὲν εἶναι γνωστὰ εἰς τοὺς ἐπιγιγνομένους, ἦτο δὲ ἄτεκνος. Τὸ ὄνομά του ἦτο Νικόλαος. Εἰς τὴν οἰκογένειαν ἐκαλεῖτο Νίκαιζας, οὕτω δὲ ἀναγράφεται καὶ ὑπὸ τινῶν ἱστορικῶν.

Ὁ φιλόστοργος Φ. Κολοβὸς παρέχει ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα περὶ αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἀνεῦρεν ἐρευνῶν τὰ βιβλία τῆς Μονῆς Παναγίας τῆς περιοχῆς Θεοδοριάνων. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀναφέρονται εἰς ἐπεισόδιον μεταξὺ Σουλιωτῶν κατὰ τὸ 1795, καὶ ἀφίξιν τοῦ Νίκηζα τὸ 1800 εἰς Θεοδώριανα.

Εἰς ἓνα δὲ μηναιὸν τοῦ Μοναστηρίου ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς :

«1800 κάνω θύμησι ἐγὼ ὁ Ἄναγνώστης τοῦ Πρωτόπαπα ὅτι πῶς ἔγινε ὁ Καπετᾶν Νικόλας (Νίκηζας) Βερίκης μὲ τὸ θέλημα τῆς χώρας καὶ μὲ ἔβαλαν δάσκαλο νὰ διαβάζω τὰ παιδιὰ τῆς χώρας γράμματα καὶ ἄλλα παιδιὰ ποῦ νὰ ἔρθουν ἀπὸ ἄλλα χωριά καὶ μοῦ ἔδωσαν ρόγυ (μισθὸν) τὸ χρόνο γρόσια 35 ἢ χώρα καὶ ἔδωκε καὶ ὁ Καπετᾶνος Νικόλας γρόσια δέκα καὶ ἔγιναν 45 καὶ ἀπὸ ἓνα βεδοῦρι γέννημα τὸ πάσα παιδί ὅπου νὰ ἔρθῃ νὰ διαβάζῃ».

Ἄξιόπροσεκτον εἶναι ὅτι μέσα εἰς τοὺς ἀγῶνας, τὰς διώξεις καὶ τὰς θυσίας, ὁ ἀγνὸς Νίκηζας ἐφρόντισε—διέθεσε δὲ καὶ χοῦμα—νὰ μορφώσῃ τὰ Ἑλληνόπουλα.

Τὰ ἀνωτέρω προέρχονται ἐξ ἀρηγήσεως τοῦ κ. Δημ. Νότη Μπότσαρη.

Κατὰ τὴν δολίαν ἐπίθεσιν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ εἰς Ραδοβίτσι πρὸς ἐξόντωσιν τῶν ἐκεῖ ἐγκατεστημένων Σουλιωτῶν, ἔπεσε γενναίως μαχόμενος παρὰ τὸν Ἀγελῶν, τὸ 1804.

Εἰς τὸ ἔπος τῆς ἡρωίδος Ἑλένης Μπότσαρη, ἀναφέρεται ὅτι αὐτῇ, ὅτε ἐφρονεύθη ὁ ἀδελφὸς τῆς Γιαννάκης μεθ' οὗ συνεπολέμει, ἔσπευσε εἰς συνάντησιν τοῦ θείου τῆς Νίκαιζα, ὅστις ὡς ἐπληροφόρηθη εἶχε διαβῆ τὸν ποταμόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 11ον

ΜΑΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ

Ἀπέθανε τὸ 1863

Ὑστερότοκος θυγάτηρ τοῦ Γεωργίου καὶ ἀδελφὴ τοῦ Κίτσου. Ὡς ἐλέχθη ἤδη, ὑπανδρεύθη μετὰ τοῦ Λεονταρῆ Παλάσκα, ἀποκτήσασα τέκνον ἄρρεν.

Ὅταν ὁ σύζυγός της ἐγένετο ὄργανον τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ ἐνήργει παρὰ τῷ πατρὶ της Γεωργίῳ, ὅπως πείσῃ αὐτὸν νὰ συνθηκολογήσῃ ἀποδεχόμενος τὴν ἀπομάκρυνσίν του ἐκ Σουλίου, αὕτη καταδικάζουσα τὴν διαγωγὴν του ἦν ἔκρινεν ὡς ἀναξίαν, τὸν ἐγκατέλειψε καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν οἰκογένειάν της, ἔνθα ἀπέκτησε καὶ τὸ τέκνον της.

Τὸ τέλος τοῦ ἐγκαταλειφθέντος συζύγου της, ὑπῆρξεν οἰκτρὸν. Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἀφοῦ τὸν μετεχειρίσθη διὰ τοὺς ἐπιδιωκόμενους σκοποὺς του, ὅταν εἶδεν ὅτι ὁ Γεώργιος Μπότσαρης δὲν ὑπετάσσετο εἰς τὰς θελήσεις του, τὸν ἐφόνευσε, κατόπιν δὲ ἐξεστράτευσε τὸ 1821, ὡς εἶδομεν καὶ πολιορκήσας τὸν Γεώργιον εἰς Κακολάκον, ἐπέβαλεν αὐτῷ τὴν διὰ συνθήκης ἀποχώρησίν του ἐκ Σουλίου.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας αὐτῆς, ἡ Μαρία Μπότσαρη, διαφεύγουσα μετὰ μελῶν τῆς οἰκογενείας ἐκ τῆς πολιορκίας, ἐξηναγκάσθη κατὰ τὴν φυγὴν, ὅτε κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ τέκνον της εἰς ἓνα χάνι, εἰς βρεφικὴν ἡλικίαν, ἵνα μὴ προδώσῃ τοὺς φεύγοντας διὰ τῶν κλαυθμηρισμῶν του.

Ἐκτοτε ἡ Μαρία ἀπεφάσισε νὰ γίνῃ μοναχὴ καὶ ἐπραγματοποίησε τοῦτο, τῆς ἐπετρόπη ὅμως νὰ παραμείνῃ παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ, φέρουσα τὸ Μοναχικὸν σχῆμα καὶ ἀπεκλήθη «Ἀδελφὴ Μακαρία». Παρὰ τῆς οἰκογενείας της, ἀπεκαλεῖτο «Μάρω» κατόπιν δὲ ἐπεκράτησε τὸ ὄνομα «Θειακοῦλα» μὲ τὸ ὁποῖον τὴν ἀπεκάλουν οἱ ἀνεψιοὶ της Μάρκος, Κώστας κ.λ. καὶ οἱ ἔγγονοί της. Εἶναι δὲ τὸ Θειακοῦλα ὑποκοριστικὸν τοῦ Θεία ὡς καὶ τὸ Θεῖκος τοῦ Θεῖος, κατὰ Σουλιωτικὸν ἰδίωμα.

Ὡς ἐμφαίνεται ἀπὸ τὰς ἐπιστολὰς καὶ ἰδιόχειρα σημειώματά της ἐν τῷ ἀρχεῖῳ, ἡ γραμματικὴ της μόρφωσις δὲν ἦτο τελεία. Λόγω τῶν ἀρετῶν της ὅμως ἀπῆλθεν ἀπολύτου σεβασμοῦ παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ,

τὴν ὁποῖαν διηύθυνε καὶ ἐπέβλεπε τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων, μὴ ἀποχωρισθεῖσα οὐδέποτε αὐτῆς μέχρι τοῦ θανάτου της. Ὅταν ἡ οἰκογένεια κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐφυγαδεύθη εἰς Ἰταλίαν καὶ Ἰονίους Νήσους, μετ' αὐτῆς ἀλληλογράφουν οἱ Μάρκος καὶ Κώστας Μπότσαρης, ἀνεψιοὶ της, εἶναι δὲ αἱ ἐπιστολαὶ χαρακτηριστικαὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς αὐτὴν καὶ τοῦ κύρους της.

Ὅταν ὁ ἀνεψιὸς της Κώστας Μπότσαρης, ἐσχεδιάζε γάμον του μετὰ τῆς Ἑλένης Ἰσκου, ἣτις ἦτο συγγενὴς τοῦ Γεωργίου Μπακόλα, ὁ ὁποῖος εἶχε δολοφονήσῃ τὸν ἀδελφόν της Κίτσον, ἠρώτησε τὴν «Θειακοῦλα», ἂν θὰ ἐπέτρεπε τοῦτο καὶ ἂν δὲν ἠσθάνετο μνησιζακίαν τινά. Ἐχει παραμείνῃ εἰς τὴν παράδοσιν τῆς οἰκογενείας ὁ κάτωθι διάλογος :

« Ἄν ἔχῃς τίποτε σ' τὴν ψυχὴν σου, νὰ μὴ τὴν πάρωμε. Ἡ ἀπάντησίς της ἦτο : « Ὁχι, τί μοῦ φταίει τὸ κορίτσι, νὰ τὸ πάρως ».

Ὅντως δὲ γενομένου τοῦ γάμου, ἡ Ἑλένη Κώστα Μπότσαρη, ἐπῆρξε τύπος καλωσύνης καὶ χριστιανικῆς ἀγάπης δι' ὅλην τὴν οἰκογένειαν, ζήσασα ἀρμονικώτατα μετὰ τὴν Θειακοῦλα καὶ τὴν Μάρκαινα—ὡς ἀπεκαλεῖτο παρὰ τῆς οἰκογενείας ἡ σύζυγος τοῦ Μάρκου—ἀπέθανε δὲ νέα, ἀφήσασα τὸν Κώσταν ἀπαρηγόρητον κατὰ τὸν ὑπόλοιπον βίον του. Τὰ δὲ τέκνα της, ἀνετράφησαν ὑπὸ τῆς Θειακοῦλας καὶ τῆς Μάρκαινας.

Μετὰ πολλὰ ἔτη, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, αἱ οἰκογένειαι Μάρκου καὶ Κώστα κατοικοῦν εἰς τὸ πρῶν Τονρκικὸν Διοικητήριον ἐν Μεσολογίῳ, τὸ ὁποῖον εἶχε παραχωρηθῆ εἰς τὸν Μάρκον, ὅτε ἐσώθη ἡ πόλις ἐκ τῆς πρώτης πολιορκίας χάρις εἰς τὴν πολιτικότητά του, τὴν στρατηγικὴν του ἰκανότητα, τὴν σύνεσιν καὶ τὴν ἀνδρείαν του. Παρουσιάσθη τότε εἰς ἀνήρ, ὅστις ἐζήτησε νὰ ἴδῃ τὴν Θειακοῦλα, λέγων ὅτι ἦτο ὁ ἐγκαταλειφθεὶς υἱὸς της. Ἡ ἀδελφὴ Μακαρία ἠρνήθη νὰ τὸν δεχθῆ. Τοῦ ἐμήνυσεν ὅτι, τὸ παιδί της θεωρεῖ πεθαμένον. Νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν ταυτότητα του δὲν εἶναι δυνατόν. Τὴν ζωὴν της ἔχει ἀφιερῶσθαι πλέον εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὰ ἐγκόσμια δὲν τὴν ἐνδιαφέρουν. Τοῦ εἴγεται νὰ ζήσῃ εὐτυχισμένος.

Θὰ παραθέσω ἤδη δύο ἐπιστολάς τοῦ Μάρκου Μπότσαρη πρὸς τὴν οἰκογένειάν του εἰς Ἀγκῶνα, περιεχομέναις εἰς τὸ παρὰ τῆς οἰκογενείας μου ἀρχεῖον. Αἱ ἐπιστολαὶ ἀπευθύνονται πρὸς τὴν θείαν του Μάρω.

« Τίμια κυρὰ Θεία μου μάρω Προσκυνῶ. Ἐλάβον τὸ γραμματάκι σου ἐχάρηκα τὴν υγείαν σας καὶ τὰ γραφόμενα ἐκατάλαβα. Ἴδοῦ λοιπὸν ὅπου γράφω καὶ τοῦ πανιερότατου δεσπότη καὶ κυρίου Ἰωάννη μελῶ νὰ μὴν σᾶς κοποῦν τὰ ἔξοδα καὶ ἐγὼ εἶμαι ἔτοιμος νὰ τὰ ἀποκριθῶ νὰ σᾶς γράψω εἰς πλάτος διὰ τὴν ὑπό-

θεσιν τῆς Πατρίδος δὲν εἶναι χρεία ἐπειδὴ καὶ γράφω τοῦ πανιεροτάτου καὶ ὁ κύριος μελᾶς θέλει σᾶς τὰ εἰπῆ' ὅμως σᾶς γράφω διὰ νὰ ἐβγῆτε ἀπὸ κάθε ὑποψίαν ὅτι ὁ Κώστας μὲ τοὺς ὑπολοίπους σουλιώτας μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ σουλίου ἀπέρασεν εἰς κεραλονιὰν καὶ ἐκεῖ εὐρίσκεται καὶ μάλιστα τοῦ ἔγραψα ὅπου νὰ κάμη κάθε τρόπον νὰ ἀπεράσῃ μὲ ὅλην τὴν φαμίλια τὸν καπετὰν λιόλιον καὶ μὲ τὸν θανάσῃ δι' αὐτοῦ, ὅτι εἰς τὴν στεριὰν ἐδῶ δὲν εἶναι τρόπος νὰ τοὺς ἀφήσουν νὰ ἐβγοῦν. Σᾶς ἔχω γράψῃ καὶ ἄλλαις φοραῖς πλὴν ὡς φαίνεται δὲν θὰ ἔχετε λάβει καθὼς καὶ τὰ ἰδικὰ σας γράμματα ὅπου κάνουν ἀπὸ δύο τρεῖς μῆνες καὶ ὕστερα τὰ λαμβάνω. Ὁ νοῦτζος σᾶς προσκυνᾷ καὶ καλὰ εἶναι αὐτὰ ὅπου μοῦ γράφετε τὰ ἔλαβα ἀπὸ τὸν καρaboκίρην καὶ τὰ γράμματά σας νὰ μὴ μοῦ λείψουν, τὰ παιδιὰ νὰ μὴν ἀποκοποῦν ἀπὸ τὸ σχολεῖον, ἀπὸ ἐδῶ διὰ ἔμένα κανένα νὰ μὴν ἔχετε φόβον. Ὅλους τοὺς ἰδικούς μας μεγάλους καὶ μικροὺς τοὺς ἀσπάζομαι καὶ μένω

1822 νοεμβρίου 1
μισολόγκιον

ὁ υἱὸς σας
μάρκο μπότηζαρης».

«Ἐγὼ ὁ Βασίλειος Γούδας ταπεινῶς σᾶς προσκυνῶ κυρὰ μάρκο, νὰ ὁποῦ ξαναγράφω τοῦ κυρίου Ἰωάννου μελᾶ διὰ τὰ σαράντα τάλαρα ὅπου νὰ σᾶς τὰ δώσῃ, ὅτι δὲν ἤμπορῶ νὰ γίνω Τούρκος νὰ προσκυνήσω διὰ νὰ πιάσω τὸν γιάννη φίλην νὰ μοῦ τὰ δώσῃ καθὼς γράφει. ὅτι ὁ γιάννης φίλης ἐτούρκεψεν».

«Τῇ σεβαστῇ μου θεῖα κυρία Μαρία Μπότηζαρη Ἀγκῶνα».

Ἡ ἑτέρα ἐπιστολὴ ἐκ Μεσολογγίου ἐπίσης :

«Κυρία θεῖα σὲ προσκυνῶ.

περιχαρῶς ἐδέχθην τὸ ποθητόν μου γράμμα σου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐχάρην μαθὼν διὰ τὴν ἀγαθὴν ὑγείαν σας καὶ γὰρ ὑγιαίνω. Μὲ μεγάλην μου ἀπορίαν εἶδον νὰ μοῦ γράφῃς ὅτι δὲν ἔλαβες κανένα γράμμα μου, ἐνῶ σᾶς ἔστειλα τρία τέσσαρα καὶ κατ' εὐθείαν καὶ διὰ μέσου Κορφῶν. Τὴν ἄλωσιν τῆς Πατρίδος μας πρὸ καιροῦ στοχάζομαι τὴν ἐμάθατε. Ἐγὼ ἐπειδὴ καὶ ἔλειπα ἀπὸ τὸν ἀποκλεισμόν τῆς Πατρίδος μας, ἡ τύχη μὲ ἔφερε καὶ ἀποκλείσθην εἰς τὸ Μεσολόγγι, καὶ ἐπολιορκήθημεν ἑβδομήντα πέντε ἡμέραις, πολεμούμενοι μὲ μεγάλην ὀρμὴν ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα ἔχομον καὶ ἓνα γιουροῦσι πλὴν δὲν ἐκατώρθωσαν τίποτε, ἐσκοτώθησαν ἕως τετρακόσιοι καὶ ἐτράπησαν εἰς τὰ ὀπίσω, μετὰ ὀκτὼ ἡμέρας, ἔπειτα ἀπὸ τὸ γιουροῦσι, αἰφνιδίως τοὺς ἐνέ-

πεσε πανικός φόβος και διά νυκτός ἔφυγαν, ἀφίνοντες τὰ κανό-
νια, τζιουπχανέδες, τζατήρια και ὅλα τὰ πράγματά τους και ἐστά-
θησαν εἰς Βραχῶρι, ἐκεῖ ἔμειναν τριάντα σχεδὸν ἡμέρας ἀπο-
κλεισμένοι ἀπὸ τὸν ποταμὸν και ἀπὸ τὰ ἰδικά μας ἀσκέρια πέριξ,
ἔκαμαν πολλοὺς ἀκροβολισμοὺς, και ἐσκοτώθησαν ἀρκετοί, και
τέλος πάντων μὲ μανιώδη ἀπόφασιν ἐπέρασαν τὸν ποταμὸν, ὅπου
ἐπνίγησαν περίπου ὀκτακόσιοι, και δίχως νὰ σταθοῦν πουθενὰ ἐτρα-
βήχθησαν εἰς Βόνιτζαν, πλὴν και ἐκεῖ δὲν θὰ σταθοῦν. Ὁ χασμὸς
τους εἰς ὅλην τὴν ἐκστρατείαν ταύτην ἔγινεν ἀπὸ χιλιάδες τρεῖς
και ἐπέκεινα, μέχρι τοῦδε ἡ θεία χάρις μᾶς ἐβοήθησεν, οὔτω και
εἰς τὸ ἐξῆς ἄμποτε τὸ μηνιαῖον ὅπου σᾶς ἐμβάζει ὁ μητροπολί-
της ἰγνάτιος σᾶς ἀρκεῖ, σταθῆτε ἐν ἡσυχίᾳ νὰ ἰδῶμεν ἀκόμη δύο
μῆνες και κατὰ τὴν ὁδηγίαν τοῦ καιροῦ, τότε σᾶς γράφω και
βγέnete. Θεοῦεν δὲ ἰγναίνετε»

τῆ 11 Φεβρουαρίου 1823
μεσολόγχι

Ὁ υἱὸς σας
μάρο μπότζαρης

Ὁ καπετὰν νότις κόστας λιόλιος και θανάσης και ἡ δέσπω
και ὁ νικολάκις και διμίτρις εἶνε εἰς Κορφοὺς και εἶναι καλὰ και
τοὺς ἔγραψα διὰ νὰ ἐλθοῦν ἐδὸ ἀφίνοντας τὴ δέσπω εἰς Κορφοὺς.
κε εγο νουτζο σας προσκινὸ κε γέρεψα απο το λαβομα κε τορα
σαν θειει ο θεος»

τὴ σεβαστὴ μου θεία κυρία Μακαρια Μπότσαρη Ἀγκῶνα.

Ἦδη θὰ παραθέσω ἐπιστολὴν τῆς ἀδελφῆς Μακαρίας, ἀπευθυ-
θεῖσαν πρὸς τὸν Κώσταν μετὰ τινὰς ἡμέρας ἀπὸ τῆς συμφορᾶς τοῦ
Φαλήρου κατὰ τὴν ἐκστρατείαν πρὸς ἐκπολιόρκησιν τῆς Ἀκροπόλεως :

Τέχνον Κωνσταντὶ εὐχωμέσε ἐν κυρίῳ

Τὴν 29 ἀπριλίου τιμᾶν σας ἐλάβομεν εἰς 15 τοῦ παρόντος. ἔδο-
ξάσαμεν τὸν Θεὸν διὰ τὴν ὑγείαν σας, ἐλυπεύθημεν μὲ ὑπερβολὴν
τὰ εἰς τὰς ἀθήνας συμβάντα μας· μέγας κοπετός, μέγας θρηῆνος
ἐστάθη εἰς τὴν Γεναιάν μας Γλυκύτατέ μοι, δὲν ἔχομεν αἴσθησιν
νὰ σᾶς περιγράψωμεν λεπτομερῶς τὴν ἄκραν και τρομερὰν θλί-
ψιν ὅπου αἱ καρδίαις μας ἐδοκίμασαν, αὐτὴν τὴν ἡμέραν ἐστάθη
ἄξια νὰ μᾶς φέρη και τὰ παραμικρὸν εἰς ἡμᾶς συμβάντα πρὸ
ὀφθαλμὸν. πλὴν τέχνον μοι ποθηνότατον εὐχαριστοῦμεν τὴν
παντοδύναμον δεξιὰν τοῦ ὑψίστου, ὅπου σᾶς ἐνίσχυσε και σᾶς
ἔδωσε ὑπομονὴν νὰ ὑποφέρετε τέτοιον φαρμακερὸν ποτήριον,
οὔτω παρακαλοῦμεν θερμῶς αὐτὸν τὸν χτίστην τῶν ἀπάντων και
κηδεμόνα Θεόν, νὰ σᾶς τὴν χαρίζη και εἰς τὸ ἐξῆς. τοιοῦτο τρόπο

παρακαλοῦμεν καὶ σᾶς νὰ τὴν ἔχετε μὲ γενναῖαν ψυχὴν καὶ καρ-
 δίαν, ἡμεῖς δὲ ἄς ὑποφέρομεν περισσότερον ταῦτας τὰς καταδρο-
 μὰς τῆς δυστιχοῦς τύχης μας, ἐπειδὴ καὶ ἀπὸ ἡμᾶς δὲν εἶναι
 κανένα πρᾶγμα ἄξιον διὰ ὠφέλειαν τόσον τοῦ κοινοῦ ὅπόσον καὶ
 τῆς Γεναιᾶς μας σεῖς λέγω πάλιν νὰ ἔχετε ζωὴν καὶ μεγαλοψυ-
 χίαν, καὶ ἄκραν προσοχὴν, ἐπειδὴ εἰς ἐσᾶς κρέμονται τόσαις
 ἀδύνατες ψυχαῖς ὡς ἠξεύρης, διὰ δὲ τοὺς ἐξ ἡμῶν μεταστάντας
 ἐνδόξως ἀθανάσιον νοῦτζον καὶ ἐπιλοίπους, ὁ κύριος νὰ τοὺς ἀνα-
 παύσῃ ἐν κόλποις Ἰακώβ, Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ ἐνθα ἐστὶ πάντων
 τῶν εὐφραινομένων ἢ κατοικία διὰ τοὺς ὁποίους οὕτως πιστεύο-
 μεν καὶ οὕτως ἐλπίζομεν. Καλὸν εἶναι νιέ μου παμπόθητε βέβαια
 ὁ ὑπὲρ Πατρίδος θάνατος, ὅμως βλέπομεν ὅτι δὲν ἀκολουθοῦν
 πάντες ὁμοίως, τὸ ὁποῖον μᾶς φέρει καὶ περισσότερον παράπο-
 νον, βλέπομεν ὅτι ἀπὸ τὸ γένος μας ἐθυσιάσθησαν πάντες, καὶ
 διὰ τοῦτο λέγω ὅτι καὶ ἐκεῖνα τὰ λείψανα ὁποῦ ἔμειναν, πάντα
 καὶ διὰ τὰ πάντα νὰ ἔχουν προσοχὴν τῆς ζωῆς τους. εἰς τὰς ἡμέ-
 ρας ταῦτας τοῦ θρήνου μας καὶ κοπετοῦ μας κατακλυσμένες, μᾶς
 ἦλθεν ἐδῶ πρὸς χαιρετισμὸν κάποιος βᾶσκιος ἀμερικάνος (πρό-
 κειται περὶ τοῦ Οὐάσιγκτων), ὁ ὁποῖος εἶναι γνωστός σας, καὶ ὁ
 ἴδιος κομιστὴς τῆς παρουσίας μας, αὐτὸς λέγω μᾶς ἐπερίσευε τὴν
 λύπην μας ζητῶντας τὴν βασιλικὴν (ἢ μεγαλυτέρα κόρη τοῦ Μάρ-
 κου) διὰ γυναικᾶν του νόμιμην, ἡμεῖς ἄλλο δὲν ἀποκρήθημεν εἰ
 μὴ ὅτι αὐτοῦ ὅπου ἔρχεστε νὰ ὀλιλήσετε οἱ δύο σας, καὶ μᾶς συγ-
 συγχωρῆτε ὁποῦ σᾶς γράφωμεν, καὶ σᾶς ρίχνωμεν τὸ βᾶρος, πρῶ-
 τον ἐπειδὴ οὕτως πρέπει μὲ τὸ νὰ ἦσαι πατὴρ πάντων ἡμῶν,
 δεύτερον καὶ μᾶς ἐβίασεν πολὺ νὰ σᾶς γράφωμεν, λοιπὸν παμφίλ-
 τατέ μοι πάρε μέτρα δραστήρια μὴν ἀκολουθήσῃ κανένα σφάλμα
 καὶ γίνομεν ὄνειδος θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Εἰς τὰς 12 τοῦ παρόν-
 τος σᾶς ἐγράψαμεν διὰ χειρὸς τοῦ κίτζου ἐδικοῦ μας, καὶ σᾶς
 εἰδοποιοῦμεν διὰ τὴν πολυδύστιχην νίκενα, ὅπου αὐτὴ τῶρα ἔχασε
 διόλου τὴν ἐλπίδα τῆς ζωοτροφίας της, αὐτὴ καὶ ἔως τῶρα ἔζησε
 μὲ δανικὰ καὶ χρεωστῆ ἀρχετῆ, ἐπειδὴ καὶ εἶχε καιρὸν ὁ μακα-
 ρίτης θανάσης νὰ τῆς στείλλῃ ἔξοδα, λοιπὸν συμβουλέψου μὲ τὸν
 μπάρομα σου τὸν Κο. Νότι, καὶ βάλτε κανα κεμερί διὰ κυβέρονη-
 σίν της, τόσον δι' αὐτὴν ὅσον καὶ διὰ τὸν δημήτρι τῆς μπέλας,
 καὶ παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς γράψετε μὲ πρῶτον τὴν συμβουλήν σας
 πῶς νὰ φερθῶμεν».

«σᾶς εἰδοποιοῦμεν προσέτι, ὅτι εἰς τὰς 13 τοῦ παρόντος ἐμείσε-
 ψαν ἀπ' ἐδῶ ὁ Δημητράκης μας καὶ ὁ Κίτζος διὰ χορφοὺς καὶ
 ἀπὸ ἐκεῖ θεοῦ εὐδοχοῦντος διὰ μπαβαρία, αὐτὴν τὴν ἰδίαν ἡμέ-

ραν ἐλάβομεν ἐκ χειρὸς τοῦ ντετόρου καρβελᾶ τάλαρα κολωνᾶτα διακόσια εἴκοσι πέντε διὰ ξάμηνον, ὡς τὸν ἐδιόρισεν ὁ Κόντε βίανος Καποδίστριας ὡς κομεσονάριος τοῦ βασιλέως τῆς βαυαρίας. Τὸν αὐτάδελφόν μου Κο νότιν ὀλοψύχως ἀσπάζομαι, ἢ νύμφη, ἢ ἀγγέλο, ἢ δέσπο, ἢ νίκενα, ἢ βαβοῦλα, σᾶς προσκυνοῦν ταπεινῶς, ὁμοίως καὶ τὰ παιδιά μας ἀσπάζοντας τὴν δεξιάν σας, ὅλους τοὺς αὐτόθεν νικολάκιν, σταῦρον καὶ χρίστον καὶ λοιποὺς ἀκριβῶς χαιρετοῦμεν.

Παρακαλοῦμεν μὲ κάθε πεζόν, ἢ Ἰκόντρο νὰ μᾶς γράφετε συχνὰ πρὸς παρόδηγορίαν μας. Τὸν δημητράκι Νότι ἀσπαζόμεθα ποθητῶς, μένω εἰς θεὸν ἄγρυπνος εὐχέτισας

1827

ἢ ὡς μητηρ σας μακαρία».

24 Μαΐου Ζάκυνθος

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, τῆς διανοητικότητος τῆς ἠνωτέρας ἐκείνης γυναικός. Ὁ βίανος τὸν ὁποῖον ἀναφέρει, εἶναι ὁ Ἀμερικανὸς Washington ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἔγραψε πολλὰ σχετικῶς, ἐζήτησε δὲ εἰς γάμον τὴν μεγαλυτέραν κόρην τοῦ Μάρκον, Βασιλικήν. Αἱ δὲ ἀμφιβολίαι τῆς ἐκδηλώνονται διὰ τῶν φράσεων «σᾶς ρίχνωμεν τὸ βῆρος» καὶ «λοιπὸν τιμιφίλτατέ μου, πάρε μέτρα δραστήρια μὴν ἀκολουθήσῃ κανένα σφάλμα καὶ γίνομεν ὄνειδος θεοῦ καὶ ἀνθρώπων».

Ὁ Washington, ἦτο νέος ἀξιωματικὸς Ἀμερικανός, ἀφιχθεὶς τὸ πρῶτον εἰς Ἑλλάδα τὸν Ἰούνιον τοῦ 1825, κομίζων ἐμπιστευτικὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἑλληνο-Ἀμερικανικοῦ συνδέσμου Βοστώνης. Ἦτο βεβαίως φιλέλλην.

Ἐνεπλάκη ὅμως εἰς πολιτικὰς ραδιουργίας, κατὰ τὸν Ἀγγλον ἱστορικὸν Emerson, καὶ μετὰ τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ Roche, ἀπετέλεσαν κοινὸν μέτωπον κατὰ τῆς Ἀγγλικῆς ἐπιτροπῆς, ἀπηύθυναν δὲ διαμαρτυρίαν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ἐκφραζόμενοι διὰ δομημένων ἐπικρίσεων ἐναντίον ὀρισμένων προσώπων ἐν τῇ Κυβερνήσει, ἀτινὰ ἐπέζητουν τὴν ἐπέμβασιν τῆς Ἀγγλίας πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν Ἑλληνικῶν δικαίων καὶ ἀνέφερον τὰς προσφεροθείσας ὑπηρεσίας εἰς τὸν Ἀγῶνα ἐκ μέρους τῆς Ἀμερικῆς καὶ Γαλλίας, τῶν ὁποίων ἐνεφανίζοντο οἰονεὶ ὡς ἐκπρόσωποι, αἵτινες παρεγνώριζοντο.

Ἡ διαμαρτυρία αὕτη προὐκάλεσε ζωηρὰν ἀντίδρασιν τῶν ἐν τῇ Κυβερνήσει διγομένων ὡς Ἀγγλοφίλων, ἀποτέλεσμα δὲ αὐτῆς ἦτο ὀλίγον βραδύτερον, ὁ Washington, νὰ ὑποχρεωθῇ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τρόπον ὑποπτον δυσφημιούμενος ὑπὸ τῶν φιλάγγλων.

Ἡ Θειακοῦλα ἀπέθανε τὸ 1863.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 12ον

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΟΥΣΑΣ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ
1792 - 1827

Υἱὸς τοῦ Τοῦσα τὸν ὁποῖον ἐμνημονεύσαμεν ἤδη, ὅστις ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ Ἄλῃ Πασᾶ, δηλητηρησθεὶς διὰ τῆς μηλωτῆς τὴν ὁποίαν τοῦ ἐδώρησε καὶ πρωτεξάδελφος τῶν Μάρκου καὶ Κώστα. Ἐγεννήθη ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ πατρὸς του.

Ἐπῆρξεν ἓνα σεινόν, ὄμοιον καὶ ἀτρόμητο παλληκάρι, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐμπνεύσει τὴν ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμὸν εἰς ὅλους τοὺς συναγωνιστάς. Ὁ Κασομούλης εἰς τὰ «Ἐνθυμήματα Στρατιωτικά» του, ἀποκαλεῖ αὐτόν, «ἦρωα, ἄνδρου ἀθάνατον». Ἐπὶ δὲ τῶν συμπατριωτῶν του ἐκαλεῖτο «ἡμίθεος», ἔχων δύναμιν Αἴαντος καὶ ὄψιν Ἄρεως. Ἦτο ἓνας ὄμοιος ἄνδρας. Κατὰ τὰς μάχας ἐχρησιμοποιοῦσε κυρίως τὰ ἀγγέμαχα ὄπλα. Τόσῃν δὲ χρῆσιν ἔκαμε τῆς πάλας καὶ τοῦ γαταγανιοῦ ὥστε προσέδενε αὐτὰ μὲ βοῦνευρον εἰς τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς του, ἵνα μὴ ἐκφύγουν λόγῳ κοπώσεως ὡς ἐκ τῆς μεγάλης χρήσεως, ἐκτύπα δὲ κατὰ προτίμησιν εἰς τὴν κοιλίαν τοῦ ἀντιπάλου του, ἐπιφέρων θανατηφόρα τραύματα.

Πλεῖστα εἶναι τὰ ἀνέκδοτα περὶ τῆς ἀνδρείας, τοῦ θάρρους, τῆς μαχητικότητος καὶ τῆς ῥώμης του, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἱπποτικοῦ χαρακτικῆς του.

Συνεδέετο στενῶς καὶ ἠγάπα τὸν ἐξάδελφόν του Μάρκον Μπότσαρη, τὸν ὁποῖον ἠκολούθη εἰς ὅλας τὰς δυσκόλους ἐπιχειρήσεις καὶ ἀνελάμβανε ὅλας τὰς ἐμπιστευτικὰς καὶ ἐπικινδύνους ἀποστολάς.

Παραθέτω τινὰς ἐξ αὐτῶν:

Κατὰ τινὰ τῶν πολέμων Σουλιωτῶν—Ἀλβανῶν, οἱ Ἀλβανοὶ ἐθρῖσκοντο ὠχυρωμένοι ἐντὸς πύργου, ὁ δὲ Τοῦσας μετὰ Σουλιωτῶν ἐνήδρευε ἐντὸς οἰκίας πλησίον τοῦ πύργου, ἵνα αἰφνηδιάσῃ αὐτοὺς ἔξερχομένους. Ἴδου ἡ ἱστορικὴ περιγραφή τοῦ ἐπεισοδίου αὐτοῦ:

«Ἐξελθὼν ὁ Θανάσης τῆς οἰκίας ἐν ἣ ἦτο μετ' ἄλλων κλεισμένος, ὤρμησε ξιφίρης κατὰ τινος πύργου, ἐν τῷ ὁποίῳ ἦσαν πολλοὶ ἔγκλειστοὶ Ἀλβανοὶ καὶ θραύσας τὴν θύραν αὐτοῦ, εἰσῆλθεν ἐντὸς ἀτρομήτως. Οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐπὶ τοσοῦτον ἐδειλίασαν ἀπὸ τὴν ἀκίχδερτον

δρμὴν τοῦ ἥρωος, ὥστε πυροβολήσαντες ἅπαξ κατ' αὐτοῦ καὶ μὴ ἐπι-
τυχόντες αὐτόν, ἐπήδησαν ἵνα σωθῶσιν ἀπὸ τὸ φάσγανον τοῦ Σουλιώ-
του, ἐκ τῶν παραθύρων καὶ ἀλλαγόθεν, ὅπως ἕκαστος ἠδυνήθη. Τὸ
ἡρωϊκὸν τοῦτο κατόρθωμα τοῦ Τούσα μαθόντες ὁ τε Ὁμέρ Πασᾶς
καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσημοι ἀρχηγοὶ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τοσοῦτον
ἐξεπλάγησαν, ὥστε ἔπεμψαν εἰς τὸν Μάρκον Μπότσαρην ζητοῦντες τὸν
ἥρωα, ἵνα ἴδωσι αὐτὸν ἐκ τοῦ πλησίον. Ἄλλ' οἱ συμπολεμισταὶ ὀπλαρ-
χηγοὶ τοῦ Μάρκου φοβούμενοι μὴ κακοποιήσουν οἱ ἐχθροὶ τὸν Τού-
σαν, ἀπέρριψαν τὴν αἴτησιν τοῦ Ὁμέρ Πασᾶ. Ὁ δὲ Μάρκος γινώ-
σκων τὶ ἐστὶ τὸ «μπέσα» παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς, ἔπεμψεν ἀφόβως εἰς
τοὺς ἐχθροὺς τὸν Τούσαν, οὔτινες, θαυμάσαντες καὶ πλουσίως φιλοδο-
ρήσαντες τὸν ἥρωα, ἀπέπεμψαν αὐτὸν ἀβλαβῶς εἰς τοὺς συμπολίτας
αὐτοῦ. Αὐτόχρομα ἔθιμα καὶ ἦθη τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων τοῦ Ἀγαμέ-
μνονος καὶ τοῦ Αἴαντος!».

Καὶ ἕτερον: «Ἰδὼν ποτὲ ἐν Ἄρτη ὁ Τούσας τὸν Ἰσμαῆλ Πα-
σᾶν Πλιάσαν καθήμενον ἀνυπόπτως εἰς τὸ παράθυρον καὶ μὴ βλέ-
ποντα τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ Τούσαν, ἐσκόπευεν οὗτος ἵνα πυροβολήσῃ
κατ' αὐτοῦ· ἀλλ' αἰσθανθεὶς ὅτι τὸ τοιοῦτον εἶναι ἀνανδρον καὶ δολο-
φόνον, ἀνεστάλη. Ἐτερος δὲ συμπολεμιστὴς τοῦ Τούσα τοῦτο ἰδὼν,
εἶπεν αὐτῷ «γιατὶ δὲν τὸν σκοτώνεις μωρὲ Τούση; τὸ σκυλὶ τὸ ἀπι-
στο;» «Γιατὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Τούσας δὲν εἶναι παλληκαριὰ νὰ σκοτώ-
σῃς ἕναν ἄνθρωπον ποὺ δὲν σὲ βλέπει». Τοῦτο εἰπὼν ὁ Τούσας, ἀνε-
χαίτισε τὸν συμπολεμιστὴν αὐτοῦ προτιθέμενον ἵνα πυροβολήσῃ κατὰ
τοῦ Ἰσμαῆλ Πασᾶ, ὅστις ἐσώθη διὰ τῆς γενναιότητος τῆς ψυχῆς
τοῦ Τούσα».

Ὅταν ὁ Τζελαεντὶν Μπέης ἐφθάσε στὸ Κεφαλόβρυσσο, ἐπὶ κεφα-
λῆς τοῦ στρατοῦ του τὴν ἡν Αὐγούστου 1823, εἰς ἐκτέλεσιν τῆς ἐκ-
στρατείας τοῦ Μουσταῖ Πασᾶ τῆς Σκόδρας, κατὰ τοῦ Μεσολογγίου,
ὁ Μάρκος ὅστις εἶχεν ἀναλάβῃ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος
μὲ δυνάμεις πολὺ μικροτέρας, ἐστρατοπέδευσε εἰς τὸ Μικρὸ Χωριὸ
καὶ κατέστρωσε τὸ σχέδιόν του, τοῦ τολμηροῦ νυκτερινοῦ αἰφνηδια-
σμοῦ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, μόνης ἐλπίδος ἐπιτυχίας. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ὁμοως
τοῦτο ἀπρητεῖτο ἀναγνώρισιν τῶν θέσεων τοῦ ἐχθροῦ. Εἶναι εὐνόητον
πόσον ἐπικίνδυνος ἦτο ἡ ἀποστολὴ αὕτη.

Ὁ Τούσας προσεφέρθη ἀμέσως νὰ ἀναλάβῃ αὐτήν, ὁ δὲ σημαιο-
φόρος τοῦ Μάρκου, Γιάννης Μπαῖρακτάρης προσεφέρθη ἐπίσης νὰ
συνοδεύσῃ τὸν Τούσαν. Φθάσαντες εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον
προσεποiehσαν τοὺς Ἀλβανοὺς στρατιώτας καὶ κατόρθωσαν μὲ τὰ
Ἀρβανίτικα καὶ τοὺς ἀρελεῖς τρόπους των νὰ μὴ δώσουν ὑποψίας
εἰς κανένα καὶ ἐπέτυχον συνομιλοῦντες μὲ τοὺς Τουρκολβανοὺς στρα-

τιώτας νὰ φέρουν εἰς πέρας τὴν παράτολμον κατασκοπεῖαν των.

Τὸ μόνον ἐπεισόδιον ποῦ συνέβη εἰς τὸν Τούσαν, ἦτο ἐρώτησις ἐνὸς Τούρκου στρατιώτου, «πῶς ἔπιασες τ' ἄρματα τόσο νέος;». Μὲ τὴν διακρίνουσαν δὲ αὐτὸν ἐτοιμότητα ἀπήντησε: «Θέλω νὰ ἐκδικηθῶ τὸν ἀδελφὸ μου, ποῦ μωῦ τὸν σκότωσαν οἱ Σουλιῶτες!».

Ἡ ἐπιτυχοῦσα ἡρωϊκὴ κατασκοπεῖα αὕτη, ἔδωκεν εἰς τὸν Μάρκον τὰ στοιχεῖα διὰ νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἐπομένην νύκτα ἐπιτυχῶς αἰφνηδιασμὸν ποῦ ἐπλήρωσεν ὅμως μὲ τὴν ζωὴν του.

Ὁ Ζαλοκώστας ἀπεθανάτισε τὴν ἡρωϊκὴν πράξιν μὲ τοὺς χαρακτηριστικοὺς στίχους του:

«Ἀρχαϊκὴ ἡ ὄψις του
παρίστα χαρακτῆρα
μὲ ἀτενῆ τὰ βλέμματα
μὲ σταυρωτὰς τὰς χεῖρας
διενοεῖτο τόλμημα
πολέμου μελετῶν.

«Τούση!» ἐξαίφνης ἔκραξε (ὁ Μάρκος)
κι' ἐστράφη περιμένων.
Καὶ ἰδοὺ νέος ὁμορφος
μὲ τ' ὄπλον χρυσωμένον
λοξὰ φορῶν τὸ φέσι του
βαρὺς περιπατεῖ.....».

Ἐπηκολούθησεν ὁ νυκτερινὸς αἰφνηδιασμὸς τοῦ Μάρκου εἰς Κεφαλόβρυσον, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Τούσης ἠνδραγάθησε, σπαθίζων κατὰ τὴν συνήθειάν του μὲ τὸ γιαταγάνι του. Ἄμα τῷ θανατηφόρῳ τραυματισμῷ τοῦ Μάρκου, ἔλαβε αὐτὸν ἐπὶ τῶν ὤμων του καὶ τὸν ἐκάλυψε μὲ μανδύαν, ἵνα μὴ γίνῃ ἀντιληπτὸς ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν του καὶ ἐπηρεάσῃ τὴν νικηφόρον ἐξβασιν τοῦ ἀγῶνος. Ἀπεσύρθη εἰς τὰ μετόπισθεν μεταφέρον τὸν Μάρκον ὅστις εἶχεν ἤδη ἀποθάνῃ.

Ἐκλιπόντος τοῦ Μάρκου ἐτάχθη ὑπὸ τὸν διαδεχθέντα αὐτὸν ἀδελφόν του Κώστα καὶ ἠκολούθησεν αὐτὸν πανταχοῦ, διατρέπων κατὰ τὰς μάχας.

Κατὰ τὴν εἰς Κρεμύδι μάχην, καθ' ἣν ὁ Κώστας Μπότσαρης ἔσπευσε πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ὑπὸ τὸν Σκούρτην ὑποχωροῦντος κέντρον τῆς παρατάξεως συμμετεῖχε τοῦ σώματος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον διέτρεξε μέγαν κίνδυνον, προσβληθὲν ὑπὸ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ ἰππικοῦ. Ὁ Τούσης διεκρίθη ὡς συνήθως.

Βλέπομεν αὐτὸν κατόπιν εἰς Κηλλήνην μετὰ τοῦ Κώστα πάντοτε, ἐνθα ἐστάλησαν ἵνα παρεμποδίσωσι τὰς πρὸς λεηλασίαν τῶν πέριξ ἐξόδους τῆς φρουρᾶς τῶν Πατρῶν, μεθ' ἧς συνεπλάκησαν νικηφόροις.

Κατόπιν ἐμφανίζεται ὡς Ἀρχηγὸς τῆς φρουρᾶς Μεγ. Σπηλαίου,

ἐνθα ἅμα τῇ ἀποβάσει τοῦ Ἱμπραήμ εἰς Πελοπόννησον, κατέρυγον αἱ οἰκογένειαι ἐκ τῶν ἀπειλουμένων περιοχῶν.

Ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ τοῦ Κώστα Μ. ὑπάρχει ἡ ἐπιστολὴ δι' ἧς ἐξητήθη ἡ ἀνάθεσις εἰς τὸν Τούσαν τῆς φυλάξεως τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Ἴδου αὕτη :

«Ἐξοχώτατε Στρατηγέ,

Ἀλλεπάλληλοι πολεμικαὶ ἀσχολίαι δὲν μ' ἔδωκαν καιρὸν νὰ σᾶς γράψω· ἀλλὰ καὶ ἤδη γράφων σας περιορίζομαι μόνον νὰ σᾶς εἶπω ὅτι, ἐπειδὴ τὰ πράγματα τῆς Πελοποννήσου ἔχουσιν οὐ κατ' εὐχρὴν πολεμικῶς, κρίνομεν λυσιτελεῖς διὰ πολλοὺς λόγους νὰ ἀσφαλισώμεν τὸ μέγα σπήλαιον, μὲ μίαν ἀποχωρῶσαν στρατιωτικὴν φρουράν. Ἐπειδὴ λοιπὸν γνωρίζω τὸν ἰδικόν σας Καπτὰν Θανάση Τούσαν, ἄξιον νὰ δεχθῆ τὴν ἀρχηγίαν της, Σᾶς παρακαλῶ καὶ ὡς φίλον καὶ ὡς πατριώτην, νὰ μᾶς τὸν ἀποστείλετε μὲ ἑκατὸν στρατιώτας ἐν τάχει, ἂν δύσκολον νὰ λάβῃ ἑκατὸν ἄς τῷ δοθῶσι πενήντα, μόνον νὰ ἔλθῃ τὸ γληγορώτερον. Θαρσούντως ζητῶ ταύτην τὴν χάριν, καὶ δὲν ἐλπίζω νὰ ἀκούσω τὸ ὄχι, θέλει ὑποχρεώσεις καὶ ἐμὲ καὶ πολλοὺς ἄλλους.

10 Ἰουλίου Μεγασπήλαιον
1825

μένω ὁ ἀδελφός
Ἄνδρέας Ζαΐμης

Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Στρατηγὸν Κύριον Κώσταν Μπότζαρην».

Ἐἰς τὸ αὐτὸ Ἀρχεῖον ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Κώσταν :

«Γὴν γεναιότητά σου ταπηνῶς προσκυνῶ.

Σ' ἐρωτώντας καὶ διὰ τὴν ποιητὴν μου ἠγήαν σου, ἂν ὀρήξῃς καὶ περὶ διὰ λόγου μου, θεία χάρητη, καλῶς ἠγηαίνω. τὰ τρέχοντα τοῦ μεσολογηοῦ σοῦ τὰ διηγεῖται ὁ παναγιότης μαλάμορ, διὰ στόματος, τὰ ὅσα τρέχουν, ἐκεῖ, ἀκόμη μὲ τὸν παναγιότη ὁμίλησα, καμπόσες ὑποθέσεις, καὶ μοῦ εἶπε, ὅτι θέλει σοῦ τὰ διηγηθῆ καὶ τῆς γεναιότητος σου, καὶ ἂν τὸ καταλάβῃς, ὅπου νὰ μᾶς εἶναι ἀρεστόν, κάνεις τὸ χρέως σου, καὶ ἡ γεναιότη σου, ὄχι καὶ μή, πάλι ὅπως γνωρίζῃς, τὸ καλῆτερον κάμε. Τὸ ἀπὸ ἔδω τρέχοντα τοῦ Ἱμπραήμ ὄλω τύφλα πηγαίνουν, σᾶς βεβαιώνη καὶ παναγιότης διὰ στόματος, ἀκόμη διὰ τὸν βασιλεῖ γούδα, ἂν ἀγαπᾶς στείλ' τον δώθε, ὡς καθὼς σοῦ προσέγραψα καὶ προτίητρα μὴν ἔχοντας ἄλλο, μένω

1825 σεπτεμβρίου 22
Σπηλιὰ

ὡς ἀδελφῷ σου
Θνάσι μπότζαρις

Τοὺς στρατηγούς καπητανέους συγκενῆς καὶ φίλους ἀσπάζομαι ἀδελφικῶς

Τῷ γενναιοτάτῳ στρατηγῷ Κώστα μποτζαρη
Εἰς σαλῶνα».

Ἐπίσης ἡ ἀκόλουθος :

«Ἐξωχώτατε στρατηγὲ ἀσπάζομαί σε ἀδελφικῶς

Ἄν ὀρίζεις μάθε καὶ διὰ ἐμένα μὲ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ ὑγιαίνω ἔχω πέντε ἡμέρες ὅπου ἤρθα ἐδῶ μὲ ταῖς φαρμακείαις τοῦ κύρ Ἄνδρέα (Ζαΐμη), καὶ μὲ διόρισαν νὰ πηγαίνω πάλιν εἰς τὸ σπήλαιον μὲ τριακοσίους καὶ νὰ περιφέρομαι καὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν, καὶ ἂν ἠμπορέσωμεν νὰ κάμωμε καὶ κανέναν πόλεμον μὲ τὸν ἐχθρὸν ἂν πλησιάζῃ εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη, εἰδὲ καὶ δὲν ἠμπορέσωμεν νὰ ἰντισταθοῦμεν ἔχω διαταγὴν νὰ πάγω εἰς τὸ κάστρον τῆς κορίνθου ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ νοταροπούλου, γράφε μου καὶ ἡ γαινεότη σου διὰ τὴν καλὴν σου ὑγείαν καὶ ὅτι νέα ἔχετε, τὰ ἐδῶ τρέχοντα πληροφοροεῖσαι ἀπὸ τὸν χρίστο θανάσι, καὶ μένω

1826 Ἄπριλιου 28

Ναύπλιον

ὡς ἀδελφὸς σου

Θανάσι μπότζαρις

Πρὸς τὸν ἐξωχώτατον στρατηγὸν κύριον Κώστα μποτζαρη
Εἰς Σάλωνα».

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τεκμαίρεται ὅτι ἡ ἐκδοχὴ ἣτις ἰφρίσταιται, ὅτι ὁ Τοῦσας κατὰ τὴν ἠρωϊκὴν Ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου ἔσπευσεν εἰς βοήθειαν τῶν ἐξερχομένων εἰς Ζυγόν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀκριβής. Διότι δεδομένου ὅτι ἡ Ἔξοδος ἔλαβε χώραν τὴν 10-4-1826, εἶναι φύσει ἀδύνατον, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν μεταφορικῶν μέσων τῆς ἐποχῆς, νὰ προλάβῃ οὗτος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Μ. Σπήλαιον, νὰ παραλάβῃ τὰς οἰκογενείας, ὡς μνημονεύει εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ ἀνωτέρω, νὰ μεταβῇ ἐκεῖθεν εἰς Ναύπλιον, ὅπου, κατὰ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ πάντοτε, ἔφθασε πέντε ἡμέρας πρὸ τῆς 28 Ἄπριλιου ἢτοι τὴν 23 Ἄπριλιου. Εἶναι τοῦτο φύσει ἀδύνατον, χωρὶς νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι μετὰ τὴν Ἔξοδον οἱ Τοῦρκοι ἦσαν κύριοι πλέον ὀλοκλήρου τῆς περιοχῆς Αἰτωλοακαρνανίας ἢν ἐπετήρουν καὶ ἀπὸ θαλάσσης, ἣς τότε ἦσαν κύριοι διὰ τοῦ Στόλου των καὶ ἡ διαφυγὴ φαίνεται ἀπίθανος ἂν μὴ ἀδύνατος εἰς τόσον ὀλίγον χρόνον κατὰ τὰς παρατιθεμένας ἡμερομηνίας.

Πρόκειται ἐπομένως περὶ συγχύσεως συνωνυμίας, διότι εἰς τὸ Ζυγόν, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐν τῷ ἀρχεῖῳ Κώστα Μπότζαρη καταχωρημένης τελευταίας ἐπιστολῆς τῶν πολιορκημένων πρὸς αὐτὸν καὶ

τῆς ὑποσημειώσεώς του, ὁ Κώστας μετέβη εἰς Ζυγὸν πρὸς ὑποστήρι-
ξιν τῶν ἐξερχομένων.

Ἐκ Μ. Σπηλαίου ἀπηύθυνε τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν του πρὸς
τὸν Κώστα, ὅταν ὁ τελευταῖος μετὰ τὴν Ἔξοδον ἔφθασεν εἰς
Ναύπλιον :

« Ἐξοχότατε στρατηγέ.

μετὰ τὴν ἔρευναν τῆς ἐπιποθητῆς μου ὑγείας τὴ ἰδοποιῶ ὅτι καὶ
ἐγὼ θεία χάριτι ὑγιένω ἔμαθα τὸν καλὸν σας ἐρχομὸν εἰς ναύ-
πλιον καὶ ἀμέτρος ἐχάρικα παρακαλῶ νὰ μοῦ γράψης συχνὰ νὰ
μανθάνω τὴν ὑγείαν σου καὶ τὰ αὐτοῦ τρέχοντα γράψε μου καὶ
εἰς πλάτος τί δρόμον ἐβάλλεται διὰ τὴν κάθε δουλιάν ὅλους τοὺς
συντρόφους τοὺς ἀσπάζομαι τοῦ νικολάκη (ὁ ἐξάδελρός του, ἕτε-
ρος ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου) τοῦ φιλοῦ τὰ μάτια καὶ μένω μὲ ὄλην
τὴν ἀδελφικὴν ἐλιχορύνειαν

1826 μαΐου 21

σπύλαιον

ὁ ἀδελφὸς σου

θανάσι μπότσαρης

Πρὸς τὸν ἐξοχότατον στρατηγὸν κύριον

Κώστα μπότσαρη

Εἰς Ναύπλιον».

Κατὰ τὴν παραμονὴν του εἰς Μ. Σπήλαιον ὁ Τούσας εἶχε καὶ τὸ
εἰδύλλιον τῆς ζωῆς του. Περὶ αὐτοῦ ὁ λογοτέχνης Καρκαβίτσας ἔγραψε
χρονογράφημα ἐπιτυχές, τὸ ὁποῖον καὶ παραθέτω :

ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΜΕΓΑ ΣΠΗΛΑΙΟ.....

Ἡ Παναγία τοῦ Μπότσαρη.

Μέσα στὸ Μέγα Σπήλαιον, τὸ ἄσπλαγγο μαχαίρι τοῦ ἐχθροῦ ἐμάν-
τρισε χιλιάδες τὰ γυναικόπαιδα. Καπετάνισσες, ἀρχόντισσες, φτωχῆς
καὶ πλούσιες φαμελιῆς ἄλλες, ἀπὸ κάθε τοῦ Μωρηᾶ χωριό, ἐκεῖ ἐστρι-
μώχθησαν ἴσιες καὶ ὅμοιες. Στὴν ἐκκλησιά, στὰ κελιά γύρω, στὰ ὑπό-
γεια, τὶς ἀποδηῆχες καὶ τὰ κελάρια, στὴν ξέσκεπη αἰθλή ἀκόμα, σωρια-
σμένα κοίτονταν γεράματα σεβαστά, φημισμένα ὀνόματα, κάλλη δρο-
σερά, χρυσᾷ νεύατα. Ὁλος ὁ ἠθικὸς πλοῦτος τοῦ ἐπαναστατημένου
ραγιά ἐκεῖ μέσα βρῖσκεται. Κι' ἀπ' ἔξω, στὶς βίγλες καὶ τὶς τάπιες,
ἄγρυπνοι σὺν τὸν δράκο ποὺ φυλάει τὸν κῆπο τοῦ παραμυθιοῦ κά-
θονται καὶ βιγλίζουν ἀριματοζωσμένοι ὀλομόφοροι. Ἀρχηγὸς τους ὁ
Τούσας Μπότσαρης.

Τώρα όμως ο άμοιρος Σουλιώτης δὲ φυλάει μόνο τὰ γυναικό-
 παιδα τοῦ ραγιαῖ, φυλάει καὶ τῆς καρδιάς του τὸ πάναγγο βλαστάρι.
 Μιὰν ἑβδομάδα πρὶν, ἐκεῖ μπῆκε νὰ προσφυλαχθῆ ἄρχοντικὴ φαμελιὰ
 τῶν Καλαβρύτων. Κι' εἶχε μαζί, καύχημα καὶ στολίδι της, ὁμορφου-
 γατέρα δεκαπεντάχρονη, μεγαλομάτα, λαμπρομέτωπη, χρυσάφι τὰ μαλ-
 λιὰ στὸ κεφάλι, ἀμέτρητες οἱ χάρες τοῦ κορμιοῦ. Τὴν εἶδεν ὁ Τούσας
 καὶ ξαφνιαστήκε. Κάποια εἰκόνα σεβαστή, μεγάλου Ἐὐαγγελιστοῦ καλ-
 λιτέχνημα, ἦρθεν εὐθὺς στὴν πύρινη φαντασία του, συμπληρωμένη
 ἀπὸ τὸ αἴσθημα τοῦ ζωντανοῦ καὶ τοῦ ὑπερανθρώπου. Τὴν εἶδε κι'
 ἀπομένει ἐκεῖ, ἄτολμος καὶ ὄνειροπόλος, σὰν νὰ εἶδεν ὄραμα. Καὶ
 τώρα βγαίνει στὶς βίγλες, ἀνεβαίνει στὶς τάπιες, μιλεῖ μὲ τὰ παλληκά-
 ρια, κυττάζει τ' ἄρματά του καὶ ξεχνιέται δὶγνωμος κι' ἀναποφάσι-
 στος. Λουλοῦδι μυστικὸ ἀρωματίζει τὴν τραχύτατη ὑπαρξί του ἢ κόρη,
 ἀλλὰ δὲν φαίνεται πουθενὰ γύρω του. Ὁ ναὸς μέγας, χιλιόχρονος σκυ-
 θρωπὸς ἔσκυψε στὴν ἀβίαστη ἀγκυλιά του τὸ ἄβρὸ πλάσμα τῶν Καλα-
 βρύτων, ὅπως καὶ τὸ καλλιτέχνημα τοῦ Ἐὐαγγελιστοῦ. Καὶ στὴν ἀνοι-
 χτὴ Πύλη του στέκει νυχτοήμερα φύλακος αὐστηρός, ἀδέκαστος·
 ἡ τιμὴ.

Ὁ Σουλιώτης ποθεῖ νὰ ἦταν πέντε, δέκα χιλιῶδες Τοῦρκοι προ-
 στὰ ἐκεῖ νὰ χυθῆ μὲ τὸ δαμασκὶ ἐπάνω τους, νὰ κάψῃ καὶ νὰ θερίσῃ
 κορμιὰ, νὰ διαβῆ πέρα στὸ ποθητὸ ὄνειρό του. Πῶς νὰ πατήσῃ ὅμως
 τὸν ἀόρατο ἐκεῖνο φύλακα, ποὺ τοῦ ἔστησε ψηλὸν ἐκεῖ σὰν Ὀλυμπον
 καὶ δυνατὸ σὰν δράκοντα ἢ κοινωνικὴ παράδοσις; Ὁῶμέ, δὲν γίνεται!
 Μιὰ στιγμή ἐχάραξε ἡ αὐγὴ καὶ πάλιν ἔσκοτείνιασε στὴν καρδιά τοῦ
 Μπότσαρη. Καὶ ἀκόμα μελαγχολικός, ἄτολμος ἀκόμα καὶ ὄνειροπόλος
 βλέπει τοὺς σκυθρωποὺς τοίχους μὲ μισητὸ σεβασμὸ, βγαίνει στὶς
 βίγλες, ἀνεβαίνει στὶς τάπιες, μιλεῖ μὲ τὰ παλληκάρια, κυττάζει τ' ἄρ-
 ματά του λυπητερά! Τί τὸν ὄφελουν κι' ἂν εἶναι τόσο λαμπρὰ κι' ἂν
 εἶναι τόσο ἀστόμοιτα, ἀφοῦ δὲν μποροῦν νὰ βοηθήσουν τῆς ψυχῆς του
 τὸν ἀχοίμητο πόθο;

Τέλος ἓνα κοντόβραδο, τὸ σήμαντρο τρανολαλεῖ τὸν ἑσπερινό.
 Τὸν ἀκούει ὁ Τούσας, σὰν Δευτέρας παρουσίας σάλπισμα, καὶ τρέχει
 στὴν ἐκκλησιά. Στὴν πύλη ὅμως προβάλλει ἄξαφνα τὸ μαῦρο ράσο
 τοῦ ἡγουμένου.

— Πῶς ἐδῶ καπετάνιε; Δὲ μπαίνει ἄντρας ἐδῶ! τοῦ λέει μὲ
 αὐστηρὴ φωνή.

Ἐστάθηκε χρονοπαγωμένο τὸ παλληκάρι.

— Συμπάθησέ με, γέροντα— τοῦ λέει φιλῶντας τὸ χέρι του—
 συμπάθησέ με... Ἦρθα νὰ ἰδῶ τὴν Παναγία...

Ταπεινὸς γυρίζει στ' ἀχνάρια του, βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὸ μοναστήρι.

Καὶ ὁ ἴδιος ἀκόμα δὲν ξέρει ἂν εἶχε Παναγιά τὴν εἰκόνα τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ἢ τὴν ἀρχοντοθυγατέρα τῶν Καλαβρῦτων.

Ἄνδρας Καρκαβίτσας

Περὶ τοῦ εἰδυλλίου τοῦ Τούσα, ὁ Ν. Κασομούλης εἰς τὰ «Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματά του» γράφει τὰ ἑξῆς :

«Ὁ Θανάσης Τούσια, καὶ διὰ τὴν γενναιότητά του καὶ φρόνησιν, ἐτιμᾶτο γενικῶς ἀπὸ ὅλους. Πάντοτε ὑπηρέτησεν ἐπισήμως μὲ τὸν Κώσταν Βότζιαρη. Ὁ Ζαΐμης τὸν εἶχε διορίσει φρούραρχον εἰς Μέγα Σπήλαιον ἐκεῖ εὐρισκομένη ἢ θυγατέρα τοῦ Μορτογιάννη καὶ ἀνεμιά τοῦ Ζαΐμη, ἐρωτεύθη μὲ τοῦτον, καὶ ἐδιεπραγματεύοντο, μὲ χωρὶς τὴν γνώμην τῶν συγγενῶν των, νὰ ὑπανδρευθοῦν. Οἱ συγγενεῖς τῆς κόρης δὲν εὕρισκον ἀρμόδιον τὸ συνοικέσιον τοῦτο ἐνήργησαν ὅθεν νὰ τὸν ἀποβάλουν ἀπὸ φρούραρχον. Φαίνεται ὡς φίλος τοῦ Προέδρου (Ζαΐμη) ὁ Κώστας Βότζιαρης, καὶ ὡς συγγενής, τὸν ἐπίπληξεν (τὸν Τούσαν) καμμιὰν φορὰν».

Τοῦτο ὅμως ἐλέγχεται ἀνακριβὲς ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθεισῶν ἐπιστολῶν, ἐξ ὧν προκύπτει ὅτι πᾶν ἄλλο ἢ ἀπεβλήθη ἐκ τῆς φρουραρχίας τοῦ Μεγ. Σπηλαίου ὁ Τούσας, οὐδὲ καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Ζαΐμη ἀπώλεσε, διότι συνώδευσε τὰς οἰκογενεῖας εἰς Ναύπλιον, διετάχθη δὲ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Μ. Σπήλαιον, μὲ σῶμα ἰσχυρὸν ἐκ 300 ἀνδρῶν. Ὡς πρὸς τὰς σχέσεις του μὲ τὸν ἐξάδελφόν του Κώσταν, καταμαρτυροῦνται αὐταὶ τρανῶς ἐκ τῶν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῶν τοῦ Τούσα, τὰς ὁποίας παρεθέσαμεν.

Εἰς Μ. Σπήλαιον ὁ Τούσας παρέμεινε μέχρις ὅτου οἱ Σουλιῶται ἐτάχθησαν εἰς τὴν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τὸν Καραϊσκάκην ἐκστρατεῖαν, ὁπότε ἀνεκλήθη ὑπὸ τοῦ Κώστα καὶ ἐτάχθη ὑπ' αὐτόν.

Ἐμφανίζεται τότε εἰς τὸ Μετόχι κατὰ τὰς πρώτας ἀψιμαχίας πρὸς τοὺς Τούρκους, μεταξύ Ἀθηνῶν—Πειραιῶς. Ἀφοῦ κατελήφθη τὸ Μετόχι, ὁ Καραϊσκάκης διέταξε τὴν ὀχύρωσιν ἐν αὐτῷ, ἀναμένον ἀντεπίθεσιν τῶν Τούρκων, ὥρισε δὲ καὶ τὸν Τούσαν διὰ τὴν ἄμυναν. Ἡ θέσις ἦτο ἐπικίνδυνος καὶ ὡς φαίνεται ἄνδρες τινὲς ἐλιποψύχησαν καὶ ἀπεπειράθησαν νὰ ἀπομακρυνθῶσιν, ἐπενέβη δὲ ὁ Τούσας νὰ τοὺς συγκρατήσῃ. Ὁ Ν. Κασομούλης περιγράφει ὡς ἑξῆς τὸ ἐπεισόδιον :

«Ἐνῶ καταγινόμασθαι, ἀνασκουμπωμένοι ὅλοι, νὰ τρυπήσωμεν τοὺς τοίχους, ὁ Γιάννης Λογοθέτου περιήρχετο τὴν οἰκίαν, καὶ ἀγάλι—ἀγάλι ἔβγαιεν ἀπὸ τὴν θύραν. Ὁ Θανάσης Τούσια, μὴ ὑπομένων τὸ κακὸν τοῦτο παράδειγμα δειλίας ἐνὸς ἀξιωματικοῦ, τὸν ἐπίπληξεν

ἐκφωνήσας ἀναισχύντους λόγους, ὡς δειλὸν καὶ τοῦ ἐφρόναξεν τὰ ἔξ ἀμάξης».

Καὶ περαιτέρω :

«Οἱ ἐν τῷ Μετοχίῳ ἐτοποθετήθημεν οὕτως: Ὁ ἀθάνατος Θανάσης Τούσας, ὁ Νικολάκης Κοντογιάννης, μὲ ἕως 40 στρατιώτας, ἐδιορίσθησαν εἰς τὴν δεξιὰν λουνέτταν.....».

«Τὸ Μετόχι εἶχεν καὶ δεύτερος τοίχους ἀπὸ μέσα· ἐνομίσαμεν λοιπὸν κατ' ἀρχὰς ὅτι κάτι θὰ βαστάξῃ. Ἄμα ἄρχισεν τὸ πῦρ ἀπὸ τὸ δεξιὸν καὶ κατὰ μέτωπον, καὶ εἶδαμεν ταῖς σφαῖρας νὰ διαπεροῦν ὅλα τὰ τοίχη, χωρὶς νὰ ταραχθῇ κανένας—ἐδῶ θὰ ἀποθάνομεν ὅλοι! εἶπαμεν—καὶ ὅλοι ἀνασκουμπώθησαν. Ἐσήμανεν ἡ σάλπιγξ· προετοιμάσθημεν, καὶ δὲν ἄκουγες καθόλου φωνὴν ἀπὸ κανέναν».

«Ἄρχισαν νὰ πίπτουν καὶ νὰ σωρόνωνται οἱ τοῖχοι, καὶ εὐθὺς ὅλοι ἀρχίσαμεν νὰ ἐργαζόμεθα ἀνεγείροντες ταῖς πέτραις καὶ κατασκευάζοντες καλύτερον τὸ ὀχύρωμα».

Καὶ συνεχίζει περιγράφων τὴν ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων, ἰππικοῦ καὶ πεζικοῦ πολυαρίθμου, μετὰ προπαρασκευὴν πυροβολικοῦ ἐπὶ τετραῶρον, ρίψαντος «περίπου ἀπὸ 300 κανόνια», δηλ. βολές.

Ἡ μάχη κατέληξε εἰς θρίαμβον τῶν Ἑλλήνων, τοῦ ἐχθροῦ τραπέντος εἰς φυγὴν μὲ πολλὰς ἀπωλείας, ὁ δὲ Καραϊσκάκης μετὰ τὸ τέλος τῆς μάχης μετέβη ἐπὶ τόπου αὐτοπροσώπως διὰ νὰ συγχαρῇ τοὺς ἀμυνθέντας ἐπιτυχῶς. Ἐπιλέγει δὲ ὁ Κασομούλης, ὅστις ἦτο μεταξὺ τῶν ἀμυνομένων :

«Τὴν νύκτα, μᾶς ἔπεμψεν (ὁ Καραϊσκάκης) τὴν μουσικὴν τοῦ Τακτικοῦ καὶ κρασί. Τὴν αὐγὴν ἐχάρισεν ἀπὸ ἓνα φλωρὶ εἰς τὸν κάθε στρατιώτην». (Ἐνα φλωρὶ=ἓνας Τουρκικὸς ρουμπιῆς=2 1/2 φράγκα χρυσᾶ).

Τέλος ἀναφέρει γεγονὸς τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ περὶ τοῦ λαμπροῦ καὶ ἀνιδιοτελοῦς χαρακτῆρος τοῦ Τούσα ὡς καὶ τῆς φρονήσεώς του :

«Ὁ Καραϊσκάκης τὴν αὐγὴν εἰς τὰς 5 Μαρτίου 1827, διέταξεν τὸν Κον Γιάνκον Σούτζιον, ὅστις τὸν παρακολουθοῦσεν ἢ ὡς γραμματεὺς ἢ ὡς σύμβουλος, νὰ κάμῃ σχέδιον ἀναφορᾶς πρὸς τὴν Διοίκησιν περὶ τῆς μάχης καὶ νὰ σταλθῇ ἀμέσως· τὸ ὁποῖον, ἀφοῦ ἐσχεδιάσθη, ἀνεγνώσθη ἔμπροσθεν ὅλων τῶν Ἀξιωματικῶν, οἵτινες βλέποντες τὴν δικαιοσύνην ὡς πρὸς τὴν περιγραφὴν, κανένας δὲν ἔκαμε τὴν παραμικρὰν παρατήρησιν».

Ἐν ὑποσημειώσει μετὰ τὴν λέξιν «περιγραφὴν» γράφει : «Μερικοὶ ἐκ τῶν τοῦ Μετοχίου ἐδυσσαρεστήθησαν μόνον διὰ τὴν τάξιν τῆς προηγίσεως τῶν ὀνομάτων. Ἀπὸ τοῦτο κάτι τι προέκυψεν, καὶ ἀκολούθως θὰ τὸ ἰδοῦμεν».

Τὸ «ἀκολούθως» εἶναι τὸ παράδειγμα ποὺ ἔδωκεν ὁ Τούσας, ὡς τὸ παραθέτει ὁ Κασομούλης, ἀποδεικνύον τὴν ἀνωτερότητα τοῦ ἀνδρός.

«Μόνον ὁ Θανάσης Τούσας εἶπεν νὰ τὸ βάλουν ρητῶς τὸ ὄνομά του μετὰ τὸ τοῦ Παναγιώτη Νοταρᾶ, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐξεστράτευσεν».

Ἡ περιγραφὴ αὕτη, τῆς πρώτης περὶ τὴν Ἀκρόπολιν μάχης, τὴν ὁποῖαν οἱ πολιορκημένοι ἐν αὐτῇ παρηκολούθουν μὲ τὸ τηλεσκόπιον, συμφωνεῖ ἀπολύτως μὲ τὴν περιγραφὴν τοῦ ἱστορικοῦ Δ. Αἰνιᾶνος. Σύμφωνος ἐπίσης εἶναι ἡ περιγραφὴ τῆς μάχης καὶ ἀπὸ τὸν Μακρυγιάννη, εἰς τὰ ἀπομνημονεῖματά του.

Ἐπακολουθεῖ ἡ τελικὴ ἔφοδος πρὸς ἐκπολιόρκησιν τῆς Ἀκροπόλεως, καθ' ἣν ὁ Τούσας εὔρεν ἡρωϊκὸν θάνατον ἀλλὰ καὶ δόξαν ἀμάραντον.

Πλείστοι ἐκδόσεις περὶ τοῦ θανάτου του ὑπάρχουν. Θὰ ἀναφέρω τὰς κυριωτέρας :

Ὁ Χ. Βυζάντιος γράφει : «Ὁ ἦρως Θανάσης Ντούσας, ἐλθὼν εἰς τὴν παραλίαν καὶ μαθὼν ὅτι οὐδεὶς τῶν συναδέλφων αὐτοῦ ἐσώθη, ἐπέστρεψεν εἰπὼν—ἀφοῦ ὅλοι οἱ δικοὶ μας ἐχάθησαν πρέπει νὰ χαθῶ καὶ ἐγώ—οὔτω δὲ μαχόμενος ἔπεσεν ἐνδόξως καὶ μαρτυρικῶς ὁ ἦρως οὗτος».

Ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης γράφει : «Ὁ Ἀθανάσιος Δούσια Βότσαρης, διατελὼν εἰς τὸ σῶμα τοῦ Παν. Νοταρᾶ, ὅτε ἔφρουγον ἱππεύσας ἐπὶ τινος ἐχθρικοῦ ἵππου, τοῦ ὁποῖου τὸν κύριον ἐφόνευσεν, εἶδε τὴν τρομερὰν τῶν Σουλιωτῶν σφαγὴν. Θεωρήσας κόλασιν τὸν κόσμον τοῦτον, θυσιαζομένων τῶν πατριωτῶν καὶ συγγενῶν του, ἀπεφάρισεν νὰ συναποθάνῃ μετ' αὐτῶν καὶ ὁρμήσας πρὸς βοήθειάν των ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πυρὸς τῆς καταστροφῆς των, ἔπεσεν ἐνδόξως».

Ὁ Ν. Κασομούλης τὰ ἐξῆς γράφει :

«Ὁ Θανάσης Τούσια, ἀφοῦ ἐσώθη ἀπὸ τὸν κίνδυνον, εἶδεν μίαν συμμορίαν ἐχθρῶν νὰ τοῖς κυνηγοῦν, τὸν Κώστα Βότζιαρη τρέχοντα νὰ σωθῆ, καὶ αὐτὸς ἐπιστρέψας μὲ μερικὸς κατὰ τῶν διωχόντων, μὴ ὑποφέρων πλέον τὴν καταισχύνην, ἐπέστρεψεν μὲ μερικὸς, καὶ ἀπαντηθεὶς μὲ τοῖς ἐχθροῦς ἐφονεύθη, ἐκδικούμενος οὔτω».

Ὁ κ. Δ. Νότη Μπότσαρης, γράφων ὡς ἐξῆς ἀφηγεῖται τὸν θάνατον τοῦ Τούσα, ἐξ οἰκογενειακῆς του παραδόσεως :

«Ὁ πάππος μου ζωηρότατα περιέγραφε τὸν θάνατον τοῦ ὄραίου αὐτοῦ ἦρωος, τὸν ὁποῖον ὑπερηγάπα. Διηγείτο εἰς τὸν πατέρα μου ὅτι ὁ Θανάσης Τούσας, σωθεὶς εἰς τὶς Τζιτζιριές, ἀφοῦ κατεκερμάτισε πλείστους ἐχθρούς, ἐπληροφορήθη ἀκόμη ὑπερβολικώτερα τὴν ἔκτασιν τῆς καταστροφῆς. Ὅτι τοῦ εἶπαν πῶς ὅλοι οἱ Σουλιῶται καὶ ὁ Κώστας καὶ ὁ Πάππος μου εἶχον ἐξοντωθῆ. Τότε εἶπεν ὁ ἦρως : «Ὡστε

μόνος ἐγὼ θὰ μείνω διὰ νὰ πάω τὰ μαντάτα στὶς γυναῖκες;».

«Καβάλλα ὁ Τούσας καλπάζει πρὸς τὰς Ἀθήνας διὰ μέσου τῶν ἐχθρῶν, ἐπιφέρων θραῦσιν μὲ τὸ πελώριον γιαταγάνι του, ποῦ τὸ εἶχε γερὰ τυλιγμένον στὸ ἠράκλειο χέρι του μὲ χονδρὸν ἱμάντα. Φονεύεται τὸ ἄλογό του, ἀλλ' αὐτὸς συνεχίζει νὰ μάχεται κυκλωμένος ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς. Οἱ Τοῦρκοι τὸν ἀναγνωρίζουν καὶ ὁ ἐπὶ κεφαλῆς ἀξιωματικὸς διατάσσει νὰ τὸν συλλάβουν ζῶντα. Ματαίᾳ κανησιολογία! Τὸ γιαταγάνι τοῦ Τούσα θερίζει ἀλίπτητα. Ἐπὶ τέλους τὸν πυροβολοῦν ἀπὸ παντοῦ καὶ ὁ ἥρωας πίπτει διάτρητος ἀπὸ τὰς σφαίρας. Δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τὴν θέσιν τοῦ δράματος. Ἄλλοι νομίζουν ὅτι ἦτο μετὰξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ἀναλάτου. Ἄλλοι εἰς τὴν Γαργαρέτταν, ὅπου καὶ ἡ φερώνυμος τοῦ ἥρωος ὁδός. Ὁ Χριστοβασίλης πιστεύει ὅτι ὁ Τούσας ἔπεσεν εἰς τὴν Πλάκα».

Τέλος ὁ κ. Ε. Κοντογιάννης, γόνος τῶν Μποτσαραίων ἐκ θηλυγενίας, δι' ἐπιστολῆς του, ἐξ ἀφορμῆς ἀφηγήσεώς μου σχετικῆς εἰς τὸ «Ἐθνος»; γράφει τὰ ἀκόλουθα :

«Ὁ ἀπόγονος τοῦ Ι. Μπαϊρακτάρη, τοῦ σημαιοφόρου τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ὁ περίφημος διευθυντῆς τῆς ἀστυνομίας Ἀθηνῶν Μῆτσος Μπαϊρακτάρης, τοῦ ὁποίου ἡ γενναιότης ἦτο ἀνταξία τοῦ πατρός του, εἶχεν ἀκούσει παρ' αὐτοῦ νὰ διηγῆται ὡς ἑξῆς τὰ τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ Τούσα Μπότσαρη : Ὁ Τούσας κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς μάχης τοῦ Φαλήρου εἶχεν ἀσθενήσει καὶ ἀποσυρθῆ μετὰ τοῦ σείζη του (ἱπποκόμου) εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Ἀγ. Σπυρίδωνος πρὸς νοσηλείαν. Ἐκεῖ τὴν ἐπομένην μοιραίαν διὰ τοὺς Ἕλληνας ἡμέραν, ἤκουσε τοὺς πυροβολισμοὺς τῆς μάχης καὶ πάραντα διέταξε τὸν σείζην του νὰ τοῦ ἐτοιμάσῃ τὸ ἄτι του διὰ νὰ σπεύσῃ εἰς τὴν μάχην. Μετ' ὀλίγον ἔφιππος ἔσπευδε εἰς τὸν ἀγῶνα. Συνήντησε καθ' ὁδὸν τοὺς Σουλιώτας μαχομένους ἐν ὑποχωρήσει.

— «Ποῦ πᾶτε ὁρὲ Σουλιῶτες; ἐφώναξε».

Ἐκεῖνοι πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπηύθυνε τὴν ἐρώτησιν ἦσαν οἱ τὰ πρῶτα φέροντες τοῦ Σουλίου, καὶ ἤκουον τὴν ἐρώτησιν καὶ ἅμα μομφὴν ἐκείνην, μαχόμενοι πρὸς ἐπελαύνοντας δισχιλίους ἵππεις τοῦ Κιουταχῆ.

Εἷς ἐκ τούτων, γέρον παλαίμαχος, ἀπήντησε :

— «Μεγάλο κακὸ σήμερα καπετὰν Τούσα! πολὺ τ' ἀσχέρι, οἱ ντελίδες (ἵππεις) δὲν κρατιῶνται».

— «Ἐ! καὶ ποῦ θὰ πᾶμε;» ἠρώτησε πάλιν ὁ ἥρωας.

— «Στὰ Σάλωνα ποῦνε οἱ γυναῖκες μας καὶ τὰ παιδιὰ μας», ἀπήντησαν τινές.

Τότε ἐν μέσῳ τῆς βοῆς τῆς μάχης, ἠκούσθησαν οἱ ἑξῆς λόγοι :

— «Τραβᾶτε στὰ Σάλωνα γιὰ ν' ἀπομείνετε σπορίτες· ἀλλὰ κεὶ ποὺ θὰ πᾶτε νὰ πῆτε στὶς Σουλιώτισσες πῶς ὁ Τούσας Μπότσαρης δὲν ἦταν γιὰ σπορίτης καὶ δὲ γίνηκε.....» εἶπε καὶ ἔσυρε τὸ σπαθί του, ἐπτέρνισε τὸ ἄτι καὶ μόνος ὄρμησε κατὰ τῶν ἐπελαυνόντων Τούρκων ἱππέων, ἀντεπελαύνων αὐτός. Μόνος κατὰ δισχιλίων. Ἐχάθη».

Καὶ ἐπιλέγει :

«Παρακαλοῦνται οἱ ἱστορικοὶ τῶν Ἑθνῶν ὅλων νὰ ἐρευνήσουν τὰς ἱστορίας των καὶ νὰ μᾶς δείξουν ὁμοίον τι παράδειγμα αὐτοθυσίας καὶ ὑπερηφανείας πολεμιστοῦ».

Ἐν συμπεράσματι, ὁ Τούσας ἐφρονεύθη ἐνδόξως, κατὰ πάσας τὰς μαρτυρίας, ὀρμήσας ἀκάθεκτος κατὰ τῶν καταδιωκόντων τοὺς ὑποχωροῦντας Ἑλληνας. Κατὰ δὲ τὴν παράδοσιν τῆς οἰκογενείας Κώστα Μπότσαρη, ἐξ ἀφηγήσεως αὐτοῦ, ἔσπευδεν ὁ Τούσας νὰ βοηθήσῃ τὸν ὑποχωροῦντα καὶ κινδυνεύοντα νὰ συλληφθῇ ἀρχηγὸν καὶ ἐξάδελφόν του Κώσταν.

Εἰς τὸ ἐν Ν. Φαλήρω μνημεῖον τῶν πεσόντων κατὰ τὸν ἀγῶνα ἐκεῖνον, τὸ ὄνομα τοῦ Τούσα ἀναγράφεται δεύτερον· πρῶτον εἶναι τοῦ Καραϊσκάκη, ἔπειτα τὸ τοῦ Τούσα Μπότσαρη καὶ τρίτον τὸ τοῦ Σουλιώτου ἐπίσης Γεωργίου Δράκου.

Τέλος παραθέτομεν μίαν φράσιν, χαρακτηριστικὴν τοῦ ἀνδρός, λεχθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ, κατὰ συνέντευξιν τοῦ Γάλλου φιλέλληνος Στρατηγοῦ Roche μετὰ τοῦ Κώστα Μπότσαρη, ἣν θέλομεν ἐκθέσει περαιτέρω.

Ἡ συνέντευξις αὕτη ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ 1825, παρισταμένου καὶ τοῦ Κόμητος Ρεσχιό, ὅστις ἐκθέτει ἐν τῷ ἱστορικῷ βιβλίῳ του, τὸν διάλογον τῶν δύο ἀνωτέρω ἀνδρῶν.

ἌΟ Στρατηγὸς Roche ὑπέβαλεν εἰς τὸν Κώσταν Μπότσαρη, τὴν ἀκόλουθον ἐρώτησιν :

ἌΟ Στρατηγός.— «Υπάρχει κανεὶς μεταξὺ τῶν Σουλιωτῶν, ὁ ὁποῖος νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα διακεκριμένου τινὸς Ἀρχαίου Ἑλληνοῦ;»

«Εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτήν, εἰς ἐξάδελφος τοῦ Μπότσαρη, εὐρισκόμενος ὀπισθεν αὐτοῦ, ἀπεκρίθη εἰς τόνον ἀποφασιστικόν:— Εἶναι ἡ καρδιά καὶ δὲν εἶναι τὸ ὄνομα ποὺ κάμνει τὸν ἥρωα!»

ἌΟ ἐξάδελφος τοῦ Κώστα Μπότσαρη ὅστις ἔδωκε τὴν ἀπάντησιν αὐτήν, ἦτο ὁ Ἀθανάσιος Τούσας Μπότσαρης.

Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, τιμῶσα τὸν ἄνδρα, ὠνόμασε μίαν τῶν ὁδῶν της «Ὀδὸς Τούσα Μπότσαρη».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 13^{ον}

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΙΤΣΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ

Ἄπέθανε τῷ 1804

Πρωτότοκος υἱὸς τοῦ Κίτσου, ἀποκαλούμενος ὑπὸ τῆς οἰκογενείας Γιαννάκης.

Κατὰ τὴν ἐν Σέλτσῳ καταστροφὴν τῶν Σουλιωτῶν, εὗρισκετο ἐν τῇ Μονῇ καὶ ἐμάχετο κατὰ τῶν Τουρκαλβανῶν, κατὰ τὴν δολίαν εἰσβολὴν των ἐν αὐτῇ, μετὰ τῆς ἀδελφῆς του ἡρωίδος Ἑλένης ἐκεῖ εὗρε τὸν θάνατον.

Ἄνα φέρεται εἰς τὰ δημώδη ἄσματα τὰ ἐξυμνοῦντα τὴν ἀδελφὴν του Ἑλένην, καυχωμένην ὅτι εἶναι «ἀδελφὴ τοῦ Γιάννη».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 14ον

ΕΛΕΝΗ ΚΙΤΣΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ

1785 - 1804

Δευτερότοκον τέκνον τοῦ Κίτσου.

Εἶναι ἡ ἡρώϊς, ἣτις ὑμνήθη διὰ τὸ ἔνδοξον τέλος της καὶ ἐνεγράφη εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ὡς μία δόξα αὐτῆς. Παρὰ τῇ οἰκογενεῖα ἐκαλεῖτο Λένη ἢ Λένω.

Ὅλοι οἱ ἱστορικοὶ συγγραφεῖς, Ἕλληνες καὶ ξένοι, ἠσχολήθησαν περὶ τὴν δρᾶσιν της καὶ τὸν θάνατόν της.

Ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ἠσχολεῖτο μὲ τὰ ὄπλα, ὡς καὶ πλείσται Σουλιώτισσαι, φέρεται δὲ ὅτι εἶναι ἡ διδάξασα ἀρχικῶς τὴν χρῆσιν των εἰς τὸν ἀδελφόν της Μάρκον.

Κατὰ τὰ τραγικὰ γεγονότα ποῦ ἐπηκολούθησαν τὴν δολίαν ἐπίθεσιν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, πρὸς τελικὴν ἐξόντωσιν τῶν Σουλιωτῶν, ἀκολουθοῦσα τὴν οἰκογένειάν της, κατέφυγε τελικῶς εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Σέλτσου, ἔνθα ἐμάχετο διὰ τὴν ἄμυναν τῶν πολιορκημένων. Ἦγε τότε τὸ 19ον ἔτος τῆς ἡλικίας της.

Ὅτε οἱ Τουρκαλβανοὶ εἰσέβαλον κατόπιν προδοσίας εἰς τὴν Μονὴν, ἐμάχετο γενναίως κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Εἶδεν ἀλληλοδιαδόχως πύπτοντας, τὴν μητέρα της, τὸν ἀδελφόν της Ἰωάννην μετ' οὗ ἐμάχετο καὶ τὸν ἀδελφόν της Γεώργιον.

Ἄμα ἐφονεύθη ὁ Γιάννης, πληροφορηθεῖσα ὅτι ὁ θεῖος της Νίκηζας εὗρισκετο παρὰ τὸν Ἀγελῶν καὶ ἐμάχετο ἐκεῖ, ἔσπευσε πρὸς συνάντησίν του, ἠγουμένη μικρᾶς ὀμάδος. Φονευθέντος καὶ τοῦ Νίκηζα ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἀνδρῶν. Κατὰ τινα στιγμὴν οἱ ἄνδρες της ἐδίστασαν, βλέποντες πολυαρίθμους ἐχθροὺς περὶ αὐτούς. Τοὺς ἐπεβλήθη καὶ συνέχισε τὴν ἀντίστασιν, φρονεύσασα πολλοὺς Τούρκους. Ἐν τέλει εὗρεν ἡρωϊκὸν θάνατον, κρημνισθεῖσα εἰς τὸ βράδιρον.

Θὰ παραθέσω τὰς σημαντικωτέρας μαρτυρίας τῶν ἱστορικῶν συγγραφέων.

Ὁ Λαμπρίδης εἰς τὰ «Ἡπειρωτικὰ Μελετήματα» ἐν τῷ τεύχει «Σουλιωτικά» ἀπαριθμῶν τὰ τέκνα τοῦ Κίτσου Μπότσαρη ἐκ τοῦ πρώτου γάμου λέγει :

«..... και την περιβόητον 'Ελένην.

'Εν τῷ εἰς Βριστενίτζαν ἀπροόπτῳ ἐκείνῳ ἀγῶνι μεταξύ πάντων και πασῶν, διεκρίθη ἡ 'Ελένη Κίτσου Βότσαρη δεκαοκταέτις και ἀγαμος οὔσα. Κατ' ἀρχὴν μὲν αὕτη ἐπολέμησε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ της Γιαννάκη. Φονευθέντος δὲ τούτου, ἔμεινε μετὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ μόνῃ και ἡρωϊκῶς μετ' αὐτῶν ἠγωνίζετο. Μαθοῦσα δ' ὕστερον ὅτι ὁ θεῖος αὐτῆς Νικαίζης διῆλθε τὸν ποταμὸν, ἔσπευσε νὰ προλάβῃ αὐτόν. 'Επειδὴ δὲ παρηκολουθεῖτο ὑπὸ Τουρκαλβανῶν και νὰ συλληφθῆ ἔκινδύνευε, ὀρμᾶ κατ' αὐτῶν, φονεύει τρεῖς, ἔξασφαλίζει οὕτω τὴν τιμὴν της, ρίπτεται εἰς τὸν 'Αχελῶον και παρασύρεται ὑπὸ τῶν κυμάτων αὐτοῦ».

'Ο Ν. Πολίτης γράφει τὰ ἐξῆς :

«'Η Λένω εἰς ἣν ἀναφέρεται τὸ ἐπόμενον τραγοῦδι, δεκαπενταέτις (σφάλμα) θυγάτηρ τοῦ Κίτσου Βότσαρη ἐκ πρώτου γάμου, ἐπολέμησε εἰς τὴν Μονὴν παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ ἀδελφοῦ της Γιαννάκη. Φονευθέντος δὲ τούτου, μετέβη πλησίον τοῦ θείου της Νικηζα, πολεμοῦντος παρὰ τὸν 'Αχελῶον και ἐφόνευσε πολλοὺς Τούρκους. 'Αλλὰ περικυκλωθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, ὅπως μὴ συλληφθῆ, ἔπεσεν εἰς τὸν ποταμὸν και ἐπνίγη».

'Επακολουθεῖ τὸ δημῶδες τραγοῦδι :

'Εγὼ εἶμαι ἡ Λένω Μπότσαρη
ἡ ἀδελφὴ τοῦ Γιάννη κ.λ.π.

.

'Η Σωτηρία 'Αλιμπέρτη εἰς τὸ περισπούδαστον ἔργον της «Αἱ ἡρωῖδες τῆς 'Ελληνικῆς 'Επαναστάσεως» ὁμιλεῖ διὰ μακρῶν περὶ τῆς 'Ελένης. Παραθέτω περικοπὴν :

«'Η δὲ ἡρωῖς 'Ελένη, ἡ ὀραία και ἀνδρεία Μποτσαροπούλα, εὔρεν ἐνδοξὸν θάνατον εἰς τὸν Σέλτον. Κατ' ἀρχὰς ἐμάχετο ἐν τῇ μονῇ, παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ ἀδελφοῦ της Γιαννάκη. "Ὅτε δὲ οὗτος ἐφρονεύθη ἔτρεξε πλησίον τοῦ θείου της Νικαίζης ὅστις ἐπολέμει παρὰ τὸν 'Αχελῶον. 'Εφόνευσε δὲ ἐκεῖ ὄχι ὀλίγους ἐχθρούς. Φονευθέντος δὲ και τοῦ θείου της Νικαίζης και βλέπουσα ὅτι εἶχεν ἀπομονωθῆ και ἐκινδύνευε νὰ συλληφθῆ αἰχμάλωτος, ἔτρεξε πρὸς τὴν ὑψηλὴν ὄχθην τοῦ 'Αχελῶου, εἰς τὸ μέρος, τὸ ὁποῖον ὀνομάσθη ἔκτοτε «τὸ πήδημα τῆς Καπετάνισσας 'Ελένης.....».

Περὶ τῆς 'Ελένης Μπότσαρη δύο ἱστορικοί, οὐχὶ σύγχρονοι τοῦ ἀγῶνος, ἀναφέρουν ὅτι ἦτο κόρη τοῦ Νότη. 'Ετερος ὁμιλεῖ περὶ ἀδελφῆς τοῦ Νότη.

'Ο Γιάννης Βλαχογιάννης γράφει τὰ ἐξῆς εἰς τὴν «'Ηρωῖαν», ἐπ'

εὐκαιρία τῶν ἑορτῶν τῆς 100ετηρίδος ἀπὸ τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογίου, ἀναφορικῶς πρὸς τὴν Ἑλένην :

«Ἡ προσπάθεια νὰ πλασθῇ νέο ἀντίτυπο τῆς περίφημης Λένης Μπότσαρη, εἶναι προσπάθεια ποὺ πρέπει κάθε φίλος τῆς ἔρημης ἀλήθειας νὰ τὴν καταδικάσῃ καὶ νὰ στείλῃ τὴν ψευτο—Λένη πίσω στ' ἄπατα τῆς φαντασίας, ποῦ τόλμησε στὸν κόσμον νὰ τὴν βγάλῃ».

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου εὐρέθην εἰς ἀντιγνωμίαν ἐπὶ τῆς σχετικῆς ἀφηγήσεώς μου εἰς τὸ «Ἔθνος» πρὸς ἀνάλογον ἀφήγησιν τοῦ θείου μου Δημ. Νότη Μπότσαρη.

Ἦναγκάσθην νὰ ἀπευθίνω ἐπιστολὴν πρὸς τὸ «Ἔθνος», ἐπεξηγῶν ποῦ ἐστήριξα τὴν ἀποψίν μου ὅτι ἡ Ἑλένη ἦτο κόρη τοῦ Κίτσου Μπότσαρη. Τὴν ἐπιστολὴν μου ταύτην παραθέτω ἐν παραρτήματι Α' τῆς παρουσίης μελέτης.

Συμπληρῶν τὰ περὶ Ἑλένης θὰ παραθέσω τὰ κυριώτερα ἐκ τῶν πλείστων δημοδῶν ἀσμάτων περὶ αὐτῆς, μὲ διαφόρους παραλλαγὰς.

«Ὅλες οἱ καπετάνισσες ἀπὸ τὸ Κακοσοῦλι
ὅλες στὴν Ἄρτα πέρασαν, στὰ Γιάννενα τίς πᾶνε.
Σκλαβώθηκαν οἱ ἀρφανές, σκλαβώθηκαν οἱ μαῦρες.
Μὰ ἡ Λένω δὲν ἐπέρασε, δὲν τὴν ἐπῆραν σκλάβα.
Μὸν πῆρε δίπλα τὰ βουνά, δίπλα τὰ κορφοβούνια.
Σέρνει τουφέκι σισανὲ κ' ἐγγλέζικα κουμπούρια.
Ἔχει καὶ στὴ μεσοῦλα τῆς σπαθὶ μαλαματένιο.
Πέντε Τοῦρκοι τὴν κυνηγοῦν, πέντε τζοχανταραῖοι.
—Τοῦρκοι, γιὰ μὴν παιδεύεστε, μὴν ἔρχεστε σιμά μου.
Σέρνω φουσέκια στὴν ποδιά καὶ βόλια στίς μπαλάσκες.
—Κόρη, γιὰ ρίξε τάρματα, γλύτωσε τὴν ζωὴ σου.
—Τί λέτε, βρὲ παλιότουρκοι, καὶ σεῖς παλιοζαγάρια.
Ἐγὼ εἶμαι ἡ Λένω Μπότσαρη, ἡ ἀδελφὴ τοῦ Γιάννη,
καὶ ζωντανὴ δὲν πιάνομαι εἰς τῶν τούρκων τὰ χέρια».

Ἐκ τῆς συλλογῆς τῶν κατὰ τὴν Ἠπειρὸν Δημοτικῶν Ἀσμάτων

Γ. Χρ. Χασιώτου 1866.

Κλέφτικα σελ. 102. 19

Ἑλένη Μπότσαρη.

«Ὅλαις ἡ καπετάνισσες, κι' ὄλαις ἡ μαυρομάτες,
ὄλαις ἐσκλαβώθηκαν καὶ τῆς ἐπῆραν σκλάβαις,
κι' αὐτὴ ἡ Λέν' τοῦ Μπότσαρη, αὐτὴ ἡ μαυρομάτα
αὐτὴ δὲν ἐσκλαβώθηκε, δὲν τὴν ἐπῆραν σκλάβα.
πέντε τοῦρκοι τὴν κυνηγοῦν καὶ πέντε γιαντισάροι,
γυρίζ' ἡ Λένη καὶ τοὺς λείει, γυρίζει καὶ τοὺς κραίνει.
Τοῦρκοί μου μὴ παιδεύεστε, μὴ χάνετε τὸν κόπο,
ἐγὼ εἶμαι ἡ Λέν' τοῦ Μπότσαρη καὶ ἀδερφὴ τοῦ Μάρκου,
σέρνω ντουφέκι ντιμισκί, πιστόλες ἀσημένιαις,
καὶ ζωντανὴ δὲν πιάνομαι εἰς τῶν τουρκῶν τὰ χέρια».

Εἰς τὴν συλλογὴν Ἀραβαντινοῦ ἡ παραλλαγή τοῦ ἄσματος ἔχει ὡς ἑξῆς :

«Τόπους πολλοὺς ἐγύρισα, Φραγκιῆς καὶ Φραγκονῆσια
εἶδα Ρωμιῆς καὶ Τούρκισσες, Φράγκες καὶ Φραγκοπούλες
καὶ δὲν εἶδ' ἄλλη πουθενά φρόνιμη κι' ἀνθρωπενή
σὰν κείνη τὴ Σουλιώτισσα, τὴν ἀδελφὴ τοῦ Νότη.
Σέρνει πιστόλες καὶ σπαθί, τουφέκι, καριοφύλι
καὶ μοναχὴ τῆς ἔτρεχε νὰ πάη νὰ βρῆ τὸ Νότη.
Τρεῖς Τούρκοι τὴν ἐσταύρωσαν καὶ θέλουν νὰ τὴν πιάσουν.
— Γυναίκα, ρίξε τάρματα νὰ γλύσης τὴ ζωὴ σου.
— Τί λές, τί λές, παλιότουρκε, τί λές παλιαρβανίτη;
'Εγὼ εἶμαι κόρη ἀνύπαντρη, τοῦ Μπότσαρη ἡ Λένη,
καὶ σὰν τραβάει τὸ σπαθί τοὺς τρεῖς τοὺς πελεκάει».

Ὁ δὲ Ι. Λαμπροῖδης, ὡς ἑξῆς τὸ ἀναφέρει :

«Ὅλες οἱ καπετάνισσες στέκονται μαραμέναις,
κι' αὐτὴ ἡ Ἰλένη τοῦ Βότσιαρη ς' τὸ νοῦν τῆς δὲν τὸ βάνει.
Πέντε Τούρκοι τὴν κυνηγοῦν, πέντε μπουλουμπασιάδες
γυρίζ' ἡ Λένη καὶ τοὺς λέει, γυρίζει καὶ τοὺς κρένει.
'Εγὼ εἶμαι ἡ Ἰλένη τοῦ Βότσιαρη κι' ἡ ἀδελφὴ τοῦ Μάρκου,
σέρνω ντουφέκι Σιουσιανέ, πιστόλαις πέρα πέρα,
κι' οἱ Τούρκοι ἀπ' τὸν φόβον τοὺς κι' ἀπὸ τὴν ἐντροπὴν τοὺς,
εὐθὺς ὀπίσω γύρισαν».

Θὰ κλείσω τὸ κεφάλαιον τοῦτο, παραθέτων ἕνα νεώτερον ὕμνον
πρὸς τὰς Σουλιώτισσας, τοῦ Χ. Χριστοβασίλη, ἐν τῷ ὁποίῳ γίνεται
μνεῖα τῆς ἡρωίδος Ἰλένης, διὰ τὴν ὁποίαν, ὡς εἶπον, ὁ Rouquerville
γράφει «ὁ Κίτσος, ὁ ἀνδρεῖος Κίτσος (ὁ πατὴρ τῆς) καὶ ἡ ὄραία
'Ἰλένη, εἶναι οἱ δύο πρωταγωνισταὶ τοῦ δράματος τοῦ Σέλτσου».

Στὶς Σκιῆς τῶν Σουλιωτισσῶν,
ποῦ ἔπεσαν ἀπὸ τοὺς βράχους τοῦ Ζαλόγγου

Ἀπαγγέλιθη στὸ Ζάλογγο
στὶς 22 Μαγιοῦ 1930.

«Γυναῖκες στὴν Ἀνατολή, γυναῖκες καὶ στὴν Δύση,
'Ἄλλες μὲ μάτια γαλανά, κι' ἄλλες μὲ μάτια μαῦρα,
Κι' ἄλλες μὲ καταγάλαζια, ποῦ τᾶχουν οἱ Ἀγγέλοι.
'Ἄλλες πρωτεύουν στὸν χορὸ καὶ στὸ γλυκὸ τραγοῦδι,
Κι' ἄλλες παινιοῦνται στὸ καλὸ νοικοκυρεῖο καὶ σ' ἄλλα,
'Ἀλλὰ γυναῖκες ἀντρισσες, στρατιώτισσες γυναῖκες,
Δὲν εἶχεν ἡ Ἀνατολή, δὲν εἶχεν οὔτε ἡ Δύση,
Τέτοιες γυναῖκες μοναχὰ στὸ Σοῦλι γεννηθῆκαν,
Τέτοιες γυναῖκες γέννησαν στὸ Σοῦλι τοὺς Σουλιώτες.
Τὸ μαρτυράει ἡ Τζαβέλλαινα, τὸ μαρτυράει ἡ Δέσπω,

Τὸ μαρτυράει μὲ τὸ σπαθὶ τοῦ Μπότσαρη ἢ Ἑλένη,
Κ' οἱ βράχοι τοῦ πανένδοξου καὶ φοβεροῦ Ζαλόγγου.

*
**

Ζάλογγον! ὄνομα ἱερό, πανένδοξο, μεγάλο,
Ἄγιασθήρι ἀθάνατο, ὑπέρτατη θυσία,
Χορὸς ἐξήντα γυναικῶν ἀπὸ τὸ Κακοσοῦλι,
Βωμὸς αἰώνιος, ἱερὸς τῆς γυναικείας ἀντρείας!...
ὦ! Δὲν ὑπάρχει πουθενά, στὴν Οἰκουμένην ὅλην,
Ἄλλο κανένα Ζάλογγο κι' ἀθανασία τέτοια!

*
**

Τέτοιες γυναῖκες χόρευαν στοὺς βράχους τοῦ Ζαλόγγου,
Καὶ πήδησαν χαρούμενες, μὲ τὰ παιδιὰ στὰ χέρια,
Στὸ χάος κάτω τὸ φριχτό, στὸ στόμα τοῦ θανάτου,
Νὰ σώσουνε τὴν πίστη τους, τὴν ἀρχραυτὴ τιμὴν τους,
Γιὰ νὰ μὴν πέσουν ζωντανές, στὰ τούρκικα τὰ χέρια.
Κι' ἔγραψαν μὲ τὸ αἷμα τους, τὸ χιλιοτιμημένο,
Σ' τὴν ἱστορία ἀθάνατη Ἑλληνικὴ σελίδα!
Τέτοιες γυναῖκες ἀντρίτσες, στρατιώτισες γυναῖκες,
Σὰν τὴν Ἑλένη Μπότσαρη, τὴν Μόσχω τοῦ Τζαβέλλα,
Κι' ἐκείνην τὴν ἡρώϊσα Δέσπω τοῦ Γιώργου Μπότση,
Μόνον τὸ Σοῦλι γέννησε, κανένας ἄλλος τόπος,
Καὶ γείνηκεν παράδειγμα σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύση!».

Χ. Χρηστοβασίλης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 15ον

ΜΑΡΚΟΣ ΚΙΤΣΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ
1790 - 1823

Ὁ Ἐθνικός ἥρως, ὁ ἀποκληθεὶς «Ἄητός τοῦ Σουλίου».

Πέμπτον τέκνον τοῦ Κίτσου, ἐκ τοῦ πρώτου γάμου του μετὰ τῆς Χρυσούλας Παπαζώτου Γιώτη.

Ἐκ μικρᾶς ἡλικίας ἀνεφάνησαν τὰ μεγάλα προσόντα του, ὡς ἡγήτορος. Ὁ Ἐθνομάρτυς Καλόγηρος, ὁ ἀνατιναχθεὶς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εἰς Κοῦγκι κατὰ τὴν πτώσιν τοῦ Σουλίου, ὁ ἥρως Σαμουήλ, τοῦ ἐδίδαξε τὰ πρῶτα γράμματα, τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸ μῖσος πρὸς τὸν κατακτητὴν, διὰ τῆς ἐξιστορήσεως τῶν κατορθωμάτων τῶν μεγάλων Ἑλλήνων ἀνδρῶν τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς δόξης των.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπετειῶν τῆς οἰκογενείας του καὶ τῶν Σουλιωτῶν, ἠσχίθη εἰς τὴν περιφρόνησιν τῶν κινδύνων καὶ τὴν πολεμικὴν τέχνην. Διὰ τῆς ἀσκήσεως ἀπέκτησεν ἀθλητικὴν ρώμην ἐκ παραλλήλου δὲ ἀπέκτησε καὶ ὑψηλὸν φρόνημα, γεναιοφροσύνην, ἱπποτισμὸν καὶ πρὸ παντὸς ἀνιδιοτέλειαν καὶ πίστιν εἰς τὸ δίκαιον τοῦ ἀγῶνος τῆς φυλῆς.

Κατὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Σουλιωτῶν ἐν Ζαλόγγῳ—Σέλτσῳ, ἦτο 13 ἐτῶν καὶ ἐκεῖ ἔλαβε τὸ πρῶτον βάπτισμα τοῦ πυρὸς ἀλλὰ καὶ τὸ πρῶτον τραῦμα εἰς τὸν βραχίονα, οὐχὶ εὐτυχῶς σοβαρὸν. Ἡ τραγωδία ἐκείνη τὸν ἐσκήρυνε καὶ τοῦ ἐγέννησε τὸ μῖσος του κατὰ τοῦ κατακτητοῦ, μὲ τὸ θέαμα τῆς θυσίας τῶν Σουλιωτῶν καὶ τὸν χαμὸν τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας του, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸν στέρησῃ ἀνθρωπιστικῶν αἰσθημάτων. Ἐσώθησαν τότε μὲ τὸν πατέρα του Κίτσον, ὡς εἶδομεν, ἀποκρουθέντες ἐντὸς σπηλιάς. Ἡ δὲ κατόπιν δολοφονία τοῦ πατρὸς του, ἐντολῇ τοῦ Βεζίρου Ἰωαννίνων, ἀπεχορύφωσε τὸ μῖσος του κατὰ τοῦ κατακτητοῦ.

Ἐξῆσε πολλὰ ἔτη εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, κρατούμενος ὡς ὄμηρος καὶ εἶχεν ἐπισύρη τὴν προσοχὴν αὐτοῦ τὸ ἦθος του καὶ ἡ σοβαρότης του καὶ κάποτε εἶχεν εἶπη δεικνύων αὐτόν: «Αὐτὸς ἐκεῖ ὁ

σιωπηλὸς θὰ φάγη πολλὴν Τουρκιά!». Παρὰ ταῦτα ὅμως, ἐφοίτησε καὶ εἰς τὸ Στρατιωτικὸν σχολεῖον τὸ ὁποῖον εἶχε ἰδρῦση ὁ Ἄλῃ Πασῶς, μὲ ἐκπαιδευτὰς Γάλλους ἀξιωματικούς, ὅπου ἐφοίτησαν ἐπίσης ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Ἀνδροῦτσος καὶ ὁ ἀδελφὸς του Κώστας.

Ὅταν ὁ Χουρσίτ Πασῶς, μετὰ τὴν οἰκτρὰν ἀποτυχίαν τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ Σουλίου, κατόπιν τῆς ἀρνήσεως τῶν Σουλιωτῶν νὰ συνθηκολογήσωσι μετ' αὐτοῦ κεχωρισμένως τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων, ἐμέμφετο τῶν Ἀλβανῶν, εἰπὼν «ὁ Θεὸς ἀρῆρσεν ἀπὸ τοὺς Μουσλήμι τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἔδωκεν εἰς τοὺς γκιαούρηδες», διότι δὲν κατόρθωσαν νὰ καταβάλωσι τοὺς Σουλιώτας, γηραιὸς πολεμιστῆς Ἀλβανός, πλήρης οὐλῶν ἐκ τραυμάτων, ἔμπιστός του, ὀνόματι Χασὰν Ἀρσίν, τῷ ἀπεκρίθη: «Ὁχι αὐθέντα! οἱ Ἀλβανοὶ ἔδειξαν πάντοτε ὅτι δὲν στεροῦνται γενναιότητος, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ (οἱ Σουλιώται) εἶναι ἔκτακτα παλληκάρια καὶ ὁ Μάρκος μάλιστα εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀητήτους ἀνδρείους τοῦ καιροῦ μας. Ἄν ἦτο Μουσουλιμῆνος, θὰ ἐπιστεύαμεν ἀδιστακτως, ὅτι ὁ προφήτης Ἀσμὲτ Ἀλῆς, ἐπανῆλθεν εἰς τὸν κόσμον!».

Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ ἐπιβολή του καὶ ὁ τρόμος τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐμπνεύσει εἰς τοὺς Ἀλβανούς, ὥστε εἶχε ἐπικρατήσει ὁ ὄρκος «νὰ μὲ φάη τὸ σπαθὶ τοῦ Μάρκου».

Ἐξῆσεν εἰς τὴν Κέρκυραν, εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ὑπηρέτησεν εἰς τὸν Γαλλικὸν στρατὸν εἰς Λευκάδα, ὅταν ἡ Ἑπτάνησος διετέλει ὑπὸ τοὺς Γάλλους. Διατρίβων εἰς Ἀγκῶνα ἔνθα εἶχε καταρύγη ἀρχικῶς ἡ οἰκογένεια, ἐξέμαθε τὴν Ἰταλικὴν καὶ ἐπεδόθη εἰς τὴν σύνταξιν Ἑλληνο—Ἀλβανικοῦ λεξικοῦ, σελίδες ἰδιόχειροι τοῦ ὁποίου διεσώθησαν παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ μου. Τὸ πρωτότυπον ἐκ σελ. 244 εὑρίσκεται εἰς τὰ Ἀλβανικὰ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων.

Ὁ Rouquerville εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἔργου του «Voyage en Grèce» λέγει περὶ τοῦ λεξικοῦ τούτου:

«Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν κατέθεσα εἰς τὰ γραφεῖα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βασιλέως (τῆς Γαλλίας) ἓν λεξιλόγιον Ἀλβανικὸν καὶ Ἑλληνικὸν καθομιλουμένης γλώσσης, τὸ ὁποῖον ἐγράφη καθ' ὀλοκληρίαν διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ πατρὸς του, τοῦ θείου του καὶ τοῦ πενθεροῦ του Χριστάκη».

Περὶ αὐτοῦ γράφει ἐπίσης ὁ Σ. Λάμπρος εἰς τὸν «Νέον Ἑλληνομνήμονα» ὅτι: «Τὸ λεξικὸν ἐγράφη ἐν Κερκύρα τῷ 1809». Ὁ ἴδιος δὲ ἐδημοσίευσε ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἔστια»—φύλ. Χριστουγέννων 1895—τὴν πρώτην σελίδα τοῦ γραφέντος ἐνώπιον Rouquerville λεξικοῦ.

Ὁ Ν. Παρανίκας γράφει εἰς τὸν «Ἑλληνικὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον ἐν Κωνσταντινπόλει» τὰ ἑξῆς:

«Εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Μοροδενδρίου ἐμαθήτευσεν καὶ ὁ μεγάλθυμος ἦρος Μάρκος Μπότσαρης κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1792 ὅτε ἀποσταλεῖς παρὰ τοῦ διαβόητου τυράννου τῆς Ἡλείου, Ἀλῆ Πασᾶ Τελελενίη διέτριβεν ἐν τῇ ἱστορικῇ Μονῇ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ».

Ὁ Rouquerville ἀλλαγῶν πάλιν τοῦ ἔργου του γράφει: «Ὁ Μάρκος εἶχε τὸ δῆρον τῆς φωνῆς καὶ τῆς καθάρως. Ἡ ἐλαφρότης του ἦτο τοιαύτη ὥστε Ἡπειρωτικὸν ποίημα τὸν παραβύλλει πρὸς τὸν Ζεφυρον, ἰπτάμενον διὰ μέσου τῶν σφαυτῶν χωρὶς καὶ λυγρῆς τοῖς στάχεις. Οἰδεὶς ἔξισοῦτο πρὸς αὐτὸν ὅσον ἀφορᾷ τὴν πᾶν καὶ τὴν δισχοβολίην. Ὅταν οἱ νεανοὶ ἰφθαίμοι του ἐνεψυχοῖντο, ἐκνυμάτιζεν ἢ μαζρά του ζῶν καὶ τὸ ἐξουσιμένον μέτωπόν του ἀντενάλλα τὰς ἀκτίνας τοῦ ἡλίου, ἠδύνατο καὶ ἐλῆφθῆ ὡς ἀπόγονος τῶν Πειλογῶν».

Καὶ περαιτέρω: «Ὁ Ἀλῆς τὸν ἐπωνόμαζε «ὁ ἀετὸς τῆς Σαμουίβας».

Ὁ Διτῆς τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης κ. Δ. Κόζζανος, Ἀκαδημαϊκός, εἰς τὴν Ἱστορίαν του τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως λέγει εἰς τὰ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1821:

«Ὁ Μάρκος εἶχεν ἤδη τὴν δόξαν τῶν περισσότερων ἐκ τῶν τελευταίων κτητῶν τῶν Σουλτανῶν κατὰ τῶν Σουλτανικῶν στρατευμάτων. Ἐναργητικῶς, ἀποφασιστικῶς, γενναίως, γοργῶς καὶ εἰς τὴν σκέψιν καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν, εἶχε ἀποβῆ ἢ ψυχὴ τοῦ ἀγῶνος τῆς Ἡλείου».

Συγχρόνως μὲ τὰς ἀρετὰς του αὐτὰς συνεβάδιζεν ἡ σεμνότης, ἡ ἀγάπη καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν οἰκογένειαν καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὰ θεῖα. Θὰ δημοσιεύσω περαιτέρω ἐπιστολάς ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ μου ἀρχείου, πρὸς τὴν ὡς μητέρα θεῖαν του Μάρκου, ἐνδεικτικὰς τούτου.

Ἐκ παλαιήμων ὅμως ἦτο ἀτίσθηρός πρὸς τὸν ἑαυτὸν του πρῶτον καὶ πρὸς τὴν οἰκογένειάν του. Παραθέτω ἀνέκδοτον τῆς οἰκογενειακῆς του ζωῆς. Εἶχεν ἰπανδρευθῆ δὶς.

Εἰς τὸν πρῶτον του γάμον δὲν ἠτύχησε· δὲν συνεννοήθη μὲ τὴν σύζυγόν του. Ἀπειρίσσε καὶ διαζυγθῆ. Ἐπανελθὼν εἰς τὸ Σοῦμι μετὰ ἀπουσίαν, συνεπέσε τοῖς «γέρονς» εἰς μυστικὴν συνέλευσιν καὶ ἀνεκοίνωσε τοῖς λόγους τοῦ διαζυγίου. Ἀμέσως κατόπιν ἔστειλε τὴν σύζυγόν του εἰς τὸν πατέρα τῆς, χωρὶς καὶ ἀνακοινώσῃ τι εἰς τοὺς οἰκείους. Τὸ ὄνομά τῆς δὲν διεσώθη. Ἡ θεῖα του Μάρκου, ἡ ἀποκαλινομένη Θειωκοῦλα καὶ αἱ ἀδελφαὶ του ὠρρίζοντο ὅτι οὔτε εἶδον οὔτε ἀντελήφθησαν τί τὸ ἐπιλήρημον καὶ «ψυχὴ θὰ παραδώσῃμε στὸ Θεόν», εἶλεγον.

Κάποτε ἡ δευτέρα σύζυγός του προσεπάθησε καὶ τὸν καταπραῖνῃ, ὠργισμένον ἐναντίον ὑπάρχου του, λέγουσα «ἄνθρωποι δὲν εἶναι καὶ

αὐτοί ; ψυχὴ δὲν ἔχουν ; » ἔλαβε τὴν ἀπάντησιν « πρόσεξε νὰ μὴ πᾶς νὰ βρῆς τὴν ἄλλη ».

Ἄφ' ἑτέρου ἡ δικαιοσύνη του εἶναι πανθομολογούμενη· ὁ Ἕλληνας πρόξενος Εὐαγγ. Γεμενῆς ἀρνηγεῖται ὅτι εἶχε σώσει τὴν ζωὴν ἐνὸς ποιμένου, ὁ ὁποῖος ἐφόνευσεν Σουλιώτην Καπετάνιον, ἀρπάσαντα διὰ τῆς βίας ἓνα πρόβατον.

Ἡ εὐθύτης τοῦ χαρακτῆρος του ἀπερίγραπτος.

Ὁ Θ. Κολοκοτρώνης διηγεῖτο ὅτι τὸν Μάρκον συνήντησε διὰ πρώτην φοράν τὸ 1814, ὀλίγον πρὸ τοῦ Ἄγγλο—Γαλλικοῦ πολέμου, ἦτο δὲ οὗτος ἐπὶ κεφαλῆς Πελοποννησίων μὲ τοὺς Ἄγγλους ὑπηρετῶν εἰς τὰς τάξεις των ὡς Ἀξιωματικός. Οἱ Σουλιῶται ἦσαν μὲ τοὺς Γάλλους, ὁ δὲ Μάρκος ἦτο ἐπίσης Ἀξιωματικός εἰς τὰς τάξεις τῶν Γάλλων. Μόλις συνηντήθησαν ἐκ τοῦ μακρόθεν, ὁ Κολοκοτρώνης ἐκάλεσε τὸν Ἀρχηγὸν τῶν Σουλιωτῶν Μάρκον, πού δὲν τὸν ἐγνώριζεν ἀκόμη, εἰς συνάντησιν πρὸ τῆς μάχης. Ὁ Μάρκος τῷ ἀπήντησε.

« Πῶς θέλεις νὰ προδώσω τὴν ὑπόθεσι ποῦ ὠρκίσθηκα νὰ ὑπηρετήσω ; Ἄς μείνῃ ὁ καθένας στὴ θέσι του. Ὅταν θὰ σταματήσουν τὰ τουφέκια τότε θὰ φιληθοῦμε ! » Καὶ ἐπηκολούθησε μάχη μετὰ τῶν.

Τόσον τὸν ἐξετίμησεν ὁ Κολοκοτρώνης, ὥστε μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ πολέμου ἔγιναν ἀδελφοποιητοὶ ἐν Κερκύρα.

Εἰς τὰ 1822 συνηντήθησαν εἰς Κόρινθον· ὁ Κολοκοτρώνης τὸν ἐπαινοῦσε διὰ τὴν παλληκαριά του, ὁ δὲ Μάρκος ἐκοκκίνησε σὰν κορίτσι. Κάποια στιγμή εἶπεν εἰς τὸν Κολοκοτρώνη :

« Ἀδελφὲ γιατί ἄφησες στὴν Τριπολιτσᾶ νὰ γίνουν τόσα κακὰ ποῦ κακοσυσταίνουν τὸν ἀγῶνα μας ; ἀντὶ νὰ θυσιαθοῦν τόσες ἀδύνατες ψυχές, γυναῖκες καὶ παιδιὰ καὶ γέροι, δὲν ἦτανε καλύτερα νὰ τοῖς στείλετε στὴν Πάτρα καὶ στὰ Μεθονοκόρωνα, ὅπου οἱ κλεισμένοι Τοῦρκοι θὰ σῶνανε πειρὸ γλήγορα τῆς τροφῆς τους, κ' ἡ Εὐρώπη δὲ θὰ μᾶς ἔρωιγε τόσες κατηγορίες ; ».

Θὰ παραιδέσω ἐνταῦθα τὸ Πρακτικὸν τῆς ἀδελφοποιήσεως τοῦ Μάρκου Μπότσαρη καὶ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη τὸ ὁποῖον συνέδεσε αὐτοὺς ἐνόρκως διὰ φιλίας, πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως κατὰ τὴν συνάντησιν των εἰς Κέρκυραν, μετὰ τὴν ἀντιμετώπισιν των ὡς ἀντιπάλων, ὡς εἶδομεν. Ἀνενεώθη δὲ ἐνόρκως κατὰ τὴν μετάβασιν τοῦ Μάρκου εἰς Κόρινθον τῷ 1822, προστεθέντων καὶ ἑτέρων σημεινόντων μελῶν. Τὸ παρατιθέμενον εἶναι τὸ ἀνανεωθὲν :

« Ἐν ὀνόματι τῆς θείας Προνοίας ».

« Ὅπου ὡσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι ἐν τῷ ὀνόματί μου, κάγῳ

ἐν μέσῳ αὐτῶν». με τούτο ἠθέλησε νὰ δείξῃ ὁ φιλόανθρωπος Ἰησοῦς τὸ μέγα καλὸν τῆς ἐνώσεως, ὅταν γίνηται με καθαρὰν συνείδησιν, με βάσεις τοιαύτας ἀπεφασίσαμεν νὰ κάμωμεν ἀδελφικὸν δεσμόν, ὅστις θέλει φροντίζει τὸ κοινὸν τῆς Πατρίδος συμφέρον· διὰ τοῦτο κάμνομεν τὸν ἱερὸν τῆς ἀνωμότητος ἡμῶν πίστεως ὄρκον νὰ διαφυλάξωμεν

α'. Τὰ ἀδελφικὰ ἱερά μετὰξὺ μας χρὴ ἀδιάσειστα.

β'. Ὅταν μέλλομεν νὰ κινήσωμεν τινὰ ὑπόθεσιν, χρεωστοῦμεν εἰς κοινὴν συνέλευσιν νὰ τὴν προβάλλωμεν, ἢ ἂν δὲν εἴμεθα εἰς ἓνα μέρος νὰ ἀγροικώμεθα με ἄλλον τρόπον ὅπου ἡ περίστασις ἤθελε μᾶς ὀδηγήσει, καὶ ἀφοῦ ἀκριβῶς τὴν ἐρευνήσωμεν νὰ τὴν ἀποφασίζωμεν καὶ ἐντόνως νὰ τὴν ἐνεργῶμεν.

γ'. Ἄνισως ἤθελε λάβει χρειαίαν χρηματικὴν διὰ νὰ κινήσῃ τι πρὸς ὄφελος τῆς πατρίδος, χρεωστοῦμεν καὶ ἐξ ἰδίων μας νὰ τοῦ χορηγῶμεν, ὅσα δυνάμεθα, καὶ ἄλλοθεν νὰ ἐνεργῶμεν νὰ τοῦ δίνονται, καὶ νὰ συνεργῶμεν διὰ νὰ λάβῃ τὸ αἴσιον τέλος· πλὴν καὶ τοῦτο με κοινὴν ὁσαύτως συναίνεσιν.

δ'. Ἄνισως ἤθελε λάβει κανεὶς ἐξ ἡμῶν καταδρομὴν ὑποσχόμεθα ὅλοι νὰ τὸν ὑπερασπιζώμεθα καὶ κοινὸν ἐχθρὸν νὰ νομίζωμεν τὸν κατατρέχοντα τὸν ἀδελφόν μας.

ε'. Διὰ νὰ γίνῃ ὠφελιμωτέρα ἡ ἐνωσίς μας, χρεωστοῦμεν νὰ φυλάττωμεν τὸν ἱερὸν τοῦτον δεσμόν μυστικὸν καὶ ἀπὸ τὸν πλησιέστερόν μας συγγενῆ, καὶ μόνον ἐκεῖνον νὰ δεχώμεθα εἰς τὴν ἀδελφότητά μας, ὅστις νὰ κριθῆ ἄξιος ἀπὸ ὄλους καὶ τὸ μυστικὸν νὰ φυλάξῃ καὶ τὸ γένος διὰ τῆς ἐνώσεώς του νὰ ὠφελήσῃ.

ς'. Ὅστις ἐξ ἡμῶν ἤθελεν ἀθετήσῃ τὰ ρηθέντα χρὴ τοῦ κάμνομεν ὄρκον εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα νὰ τὸν παιδεύωμεν με θανάτου ποινήν, ὡς κακὸν προδότην καὶ τῆς ἀδελφότητος καὶ τῆς πατρίδος.

Πρὸς τοῦτο ἐγράφησαν τέσσαρα ὁμοῖα, καὶ τὸ ἐν δίδεται πρὸς τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην, τὸ δὲ β' πρὸς τὸν Μάρκον Βότσαρη, τὸ γ' πρὸς τὸν Παναγιώτην Γιατροῦλον, τὸ δὲ δ' πρὸς τὸν Ἀλέξιον Βλαχόπουλον, τὰ ὅποια ἔχει χρὸς ὁ καθεὶς νὰ ἔχῃ εἰδοποιημένον εἰς τοὺς ἀδελφοὺς τὸ μέρος, ὅπου θέλει ἐναποταμιεύσει τὸ ἰδικόν του, ὥστε ἂν, φυλάξῃ Κύριος, ἀποθάνῃ κανεὶς νὰ τὸ λαμβάνωσι οἱ λοιποὶ, καὶ νὰ τὸ ἐναποταμιεύωσιν ὅπου κριθῆ, καὶ ἀποχρεοῦνται νὰ προστατεύωσι τὴν οἰκογένειαν τοῦ ἀποθανόντος με ζῆλον ἀνήκοντα εἰς τὴν ἀδελφότητα.

Ἐγράφη τὴν κζ'. Μαΐου αὐχβ'.

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Μάρκος Βότσαρης, Παναγιώτης Γιατροῦλος,
'Αλέξιος Βλαχόπουλος, Γεώργιος Σισίνης».

Ἐτέρα προσωπογραφία ΜΑΡΚΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ.
Φέρεται ὡς ἡ μᾶλλον ὁμοιάζουσα.

Εὑρίσκεται εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Σέλτσου

Ἐκ φύσεως ὁ Μάρκος ἦτο λεπτός, ρομαντικός καὶ ὄνειροπόλος. Εἶχε νοῦν στρατηγικὸν ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν σύνεσιν. Ἀπτόητος ἦρος ἀλλὰ καὶ δεξιὸς διπλωμάτης. Ἦτο ἀφιλοκερδὴς ἀγωνιστὴς καὶ ἀνώτερος ἄνθρωπος. Συνεκέντρωνε τὴν Σουλιώτικην εἰρηνυχίαν καὶ τὴν Μποτσαραϊκὴν εἰργένειαν. Ἦτο ὁ κορυφαῖος Σουλιώτης καὶ κορυφαῖος Μπότσαρης.

Ὁ Σουλιώτης ποιητὴς Χριστοβασίλης ἀποδίδει τοῦτο εἰς τοὺς ἐπιτυχεῖς στίχους του :

«Καὶ στὴν πανένδοξην γενιὰ τῶν Μποτσαραίων δλων
ὁ πειδὸς μεγάλος Μπότσαρης, ὁ πειδὸς τρανδὸς Σουλιώτης!».

Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς παρ' ὅλα τὰ διατρέξαντα μεταξὺ τῆς οἰκογενείας του καὶ τῶν Σουλιωτῶν, ἀπέβλεπε πρὸς αὐτὸν ὡς δυνάμενον νὰ τοῦ χρησιμεύσῃ καὶ δὲν ἠπατήθη. Τὸ 1815 μάλιστα τὸν εἶχε διορίσει Λιοικητὴν Κακολάκου, ἂν καὶ ὑπάρχει ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ἀπώτερος σκοπὸς τοῦ Ἀλῆ ἦτο ἡ ἐξόντωσίς του δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου, ὁ δὲ Μάρκος ἀντιλήφθεις τοῦτο καὶ συνετῶς ἐνεργῶν ἀπέφυγε τὴν παγίδα. Ἐν συνεχείᾳ ὅμως ἐστράφη πάλιν ἐναντίον του.

Ἡ σταδιοδρομία τοῦ Μάρκου ὑπῆρξε βραχεῖα ὡς ἐκ τοῦ προώρου θανάτου του. Παρ' ὅλην ὅμως τὴν βραχύτητά της εἶναι πλήρης δράσεως καὶ ἔργων, δύναται δὲ νὰ λεχθῆ, ἂν ὄχι ὅτι ὑπερέχει, πάντως ὅτι δὲν ὑστερεῖ τῆς δράσεως εἰς ἀριθμὸν σημαντικῶν ἐκστρατειῶν καὶ νικῶν οἰουδήποτε ἐτέρου Ἀρχηγοῦ τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας.

Θὰ παρακολουθήσωμεν τὴν σταδιοδρομίαν του μὲ τὰ σημαντικώτερα γεγονότα, χρονολογικῶς.

Μνεῖα περὶ αὐτοῦ ἱστορικῶς, γίνεται εἰς τὸν «Νέον Ἑλληνομνημονα» τοῦ Σπύρου Λάμπρου, ἐνθα ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς :

«Τὸ ὑπὸ τὸν Κίτσον (πατέρα τοῦ Μάρκου) σῶμα, μετὰ τὴν συνθηκολόγησιν τῇ Ἀγ. Παρασκευῇ, διηυθύνετο εἰς Βουλγαρέλιον, ὅπου ὁ Μάρκος, παῖς ὢν εἶχε προαποσταλῆ».

Καὶ περαιτέρω :

«Ὁ Μάρκος τῷ 1802, ἔγραψε τὸ γνωστὸν ἐπὶ μνηαίου σημείωμα ἐν Βουλγαρέλιῳ, ὅπου οἱ Μποτσαραῖοι εἶχον ἐγκατασταθῆ πρὸ τοῦ 1803, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ παρέμειναν ἐπὶ dietίαν. Σώζεται ἡ οἰκία ἐν ἣ κατώκησαν, πλὴν δὲν ὀρίζεται ἀκριβῶς ὁ χρόνος τῆς ἀφίξεώς των. «Στὸ χαλασμὸ τοῦ Σοῦλι» μοῦ ὀρίζαν αὐτήν, ἐπιπροσθέτοντες ὅτι ἦτο ἐκεῖ καὶ ἡ περίπυστος Λένω τοῦ Μπότσαρη, ἧς τὸ τραγικὸν τέλος ὅλαι αἱ γράϊαι τοῦ χωρίου μοῦ διηγοῦντο ὡς συμβάν εἰς τὸν Ἀγγελῶν παρὰ τὸ Σέλτσον».

Τὸ Μνηαῖον περὶ τοῦ ὁποίου ἠμλεῖ ὁ Σ. Λάμπρος πρέπει νὰ εἰ-

ρίσκεται κατατεθειμένον εἰς τὴν Ἱστορικὴν καὶ Ἐθνολογικὴν Ἐταιρείαν, εἰς ἣν ὑπέβαλε τοῦτο ὁ Σ. Λάμπρος δημοσίᾳ εἰς τὴν κατὰ Μάϊον γενικὴν συνέλευσιν τῷ 1909. Ἡ ἱστορία αὐτοῦ ἔχει ὡς ἑξῆς, κατ' ἀφήγησιν τοῦ ἰδίου :

«Τῆ 25 Ἰανουαρίου ἐνεστῶτος ἔτους 1909 ὁ ἐν Βουλγαρείῳ δημοδιδάσκαλος Γ. Παπαδημητρίου ἀνεκοίνωσέ μοι τάδε. «Ὁ πατήρ μου ὅστις εἶναι ἱερεὺς, ἱερουργῶν ἐν τῇ συνοικίᾳ Βουλγαρείου Παλαιοκατούνῳ, ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τῆς Παναγίας, εὔρεν ἐκεῖ ἔντυπον παλαιὸν Μηναῖον, φέρον ἑξωτερικὰ καλύμματα ἐκ λεπτῆς σανίδος περικεκαλυμμένης διὰ λεπτοῦ ἐπίσης δέρματος, ὡς συνήθιζον νὰ κατασκευάζωσιν οἱ παλαιοὶ τὰ καλύμματα τῶν βιβλίων. Ἡ παλαιότης αὐτοῦ διήγειρε τὴν προσοχὴν τοῦ πατρὸς μου, ὅστις, ἑξετάσας μετὰ περιεργείας αὐτό, ἀνεκάλυψεν, ὅτι εἶχε δωρηθῆ ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου τῆς ἐνταῦθα Μονῆς εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος παρεκκλήσιον πρὸ πεντήκοντα ἔτων. Προχωρῶν δὲ εἰς τὴν ἔρευνάν του, εὔρεν, ὅτι τῇ Μονῇ εἶχε δωρηθῆ ὑπὸ τοῦ Ἰωαννίνων καὶ Βελλᾶς προηγουμένως. Ταῦτα ἦσαν γεγραμμένα παλαιοῖς γράμμασιν ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἑτέρου τῶν περικαλυμμάτων. Ἐπὶ δὲ τοῦ ἑτέρου ἦσαν πολλὰ χαρτία ἐπικεκολλημένα ὡς ἂν ἐπίτηδες τρόπον τινά. Τὰ χαρτία δὲ ταῦτα ἀποξέσας ὁ πατήρ μου ἀπεκάλυψεν κάτωθεν ἐπὶ τῆς σανίδος τὰ ἑξῆς ἄτινα ἀντιγράφω ἀκολουθῶν τὴν ὀρθογραφίαν των».

«1803
νοεμβρίου
3

Κανο θήμισι τὸ καιρο οπου μπικε το ασχερι μεσα στο σουλι και καμαν απο τό ευγα του σεμτεβριου εος βριου και ο θεος να καμη τα δηκα του δυατι εσταβροθικα οι χριστιανοι απο την μπινα και ο θεος ναν τους βγαλ ισε σελυαμετι. του χριζουγενου εξ αποφασεως

μαρκο μποτζιαρης»

«Ὁ τρόπος τῆς εὐρέσεώς του, ὁ χαρακτήρ ὁ γραφικὸς, ἡ ἀκρίβεια τῶν χρονολογιῶν μὲ πείθουσιν ὅτι πρόκειται περὶ γνησίου χειρογράφου τοῦ Μάρκου Μπότσαρη γραφέντος ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς. Αἱ ἀνεπαρκεῖς μου ὅμως ἱστορικαὶ γνώσεις δὲν μοῦ ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίσω πεποιθήσιν, ἀφ' οὗ ἀγνοῶ καὶ ἂν ἦτο ὁ Μπότσαρης ἐντὸς τοῦ Σουλίου κατὰ τὴν καταστροφὴν του ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν προσφεύγω εἰς ὑμᾶς, ὅπως μοὶ ὑποδείξητε τὸν καταλληλότερον τρόπον τῆς ἀποστολῆς του αὐτόσε πρὸς ἑξέτασιν καὶ τοποθέτησιν ἐν τῷ Ἐθνολογικῷ Μουσείῳ διότι μολονότι δὲν προσθίεται τίποτε εἰς τὴν ἱστορίαν, καταδεικνύει ὅμως ὑφ' οἷων σκέψεων

κατείχοντο οί Σουλιῶται κατὰ τὴν 3 Νοεμβρίου 1803 καὶ τὴν πρῶτον ἀνάπτυξιν τοῦ φλογεροῦ πατριωτισμοῦ τοῦ μικροῦ τότε Μάρκου».

Τοῦ σημειώματος τούτου τοῦ ἐπὶ ξύλου γεγραμμένου ὑπὸ τοῦ Μάρκου, ὁ Σ. Λάμπρος δημοσιεύει καὶ φωτοτυπίαν, συνοδεύει δὲ αὐτὴν μὲ παρατηρήσεις του, αἱ σημαντικώτεραι τῶν ὁποίων εἶναι αἱ ἀκόλουθοι :

Ἐπὶ τῆς γνησιότητος τῆς ἐπιστολῆς οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Θεωρεῖ ἄξιον σημειώσεως ὅτι, ὁ Μάρκος κατὰ τὸ 1803 ὑπεγράφετο Μπότζιαρις, ἐνῶ βραδύτερον ὑπογράφεται Μπότζαρης.

Ἐξάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Μάρκος δὲν εὗρισκετο εἰς Σοῦλι κατὰ τὸ 1803 ὅτε παρεδόθη τοῦτο.

Ἀσάφειαν τῆς ἱστορικῆς ἐρμηνείας παρέχει ἢ μὴ βεβαία ἀνάγνωσις τῶν τελευταίων λέξεων τοῦ προτελευταίου στίχου «σὲ σελναμέτι», τὰς ὁποίας ὁ ἔμπειρος περὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν τοῦ Ἁγῶνος γραφῶν, Ν. Βλαχογιάννης ἐπρότεινε νὰ ἀναγινώσκονται «σε τελουμον» (=τελειωμόν). Ἐπίσης δὲν εἶναι σαφῆς ὡς ἡ πραγματικὴ ἔννοια τῶν ἐπομένων λέξεων «τοῦ χριστογενον ἐξ ἀποφάσεως».

Θεωρεῖ λυπηρὸν ὅτι ἐξηλείφθησαν τὰ γράμματα ἢ καὶ οἱ ἀριθμοὶ μεταξὺ τῶν λέξεων «σεμπεβρίου—βρίου», διὰ τῶν ὁποίων θὰ παρείχοντο τὰ ἀκριβῆ δεδομένα τῆς καταστροφῆς τοῦ Σουλίου.

Τέλος παρατηρεῖ ὅτι, ἐνῶ ὁ Μάρκος ἔγραφε τὸ ἐπώνυμόν του μὲ ζ, ἐπεκράτησε κατόπιν τὸ σ. Δίδει δὲ τὴν ἐξήγησιν, ὅτι τὸ ζ δὲν δίδει ἐπαρκῶς τὴν προφορὰν καὶ φέρει σχετικὰ παραδείγματα καὶ ἄλλων λέξεων.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται εἶναι ἀπολύτως ὀρθαί. Ἐπιπροσθέτομεν δὲ ὅτι, ὁ Μάρκος τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν θὰ εἶχε παρὰ μόνον τὰς γραμματικὰς γνώσεις τὰς διδαχθείσας αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἐθνομάρτυρος Σαμουήλ, βραδύτερον δὲ ἀπέκτησε πλειοτέρας ἐν Κερκύρῃ κυρίως, ὅτε ἠσχολήθη μὲ τὸ Ἑλληνο—Ἀλβανικὸν λεξικὸν περὶ οὗ ὁμιλήσαμεν, ἐν δὲ Ἰταλίᾳ εἰς Ἀγκῶνα, ἐξέμαθε τὴν Ἰταλικὴν πρακτικῶς. Πάντως αἱ γραμματικαὶ του γνώσεις ἦσαν μέτραι.

Ἐπακολουθεῖ ἢ φυγῆ ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Σέλτσου, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὡς εἶδομεν εἰς τὴν ἀφήγησιν περὶ τοῦ πατρὸς του Κίτσου, διεσώθη εἰς Πάργαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κέρκυραν. Ἐκεῖ ἠνδρώθη καὶ ἐμορφώθη, μέχρις ὅτου ὁ πατήρ του ἐξηναγκάσθη νὰ ἐπαναπατρισθῇ μετὰ τῆς οἰκογενείας του, κατόπιν τῶν ἀπειλῶν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ἐὰν δὲν ὑπήκουε, νὰ ἐξολοθρευθῇ πάντας τοὺς ὀμήρους οὓς ἐκράτει, ἐν οἷς καὶ τὸν υἱὸν του Κώσταν, ὡς καὶ πάντας τοὺς εἰς τὴν διάθεσιν του Σουλιώτας.

Δολοφονηθέντος τοῦ πατρὸς του, παρέμεινεν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ

«διὰ τοὺς γκριαούρηδες μόνον σίδηρα καὶ ξύλα ἔχει ὁ Σουλτάνος».

Τῇ ἐπιμονῇ τῶν Μπέηδων καὶ Ἀγάδων Ἀλβανῶν, οἱ ὁποῖοι ἐφοβοῦντο τὴν ἐπανεγκατάστασιν τῶν Σουλιωτῶν εἰς τὴν πατρίδα των, ὁ Στρατάρχης Ἰσμαήλ Πασᾶς, ἵποπτευόμενος αὐτοῖς, ἐμελέτα τὴν ἐξόντωσίν των, ἀπεφίσεισε δὲ νὰ ὀρίσῃ τόπον ἐγκαταστάσεώς των παρὰ τὸν Λοῦρον, εἰς χῶρον τελείως ἀνθυγιεινὸν καὶ ἄγονον, ἵνα ἡ ἐξόντωσις ἐπέλθῃ φυσιολογικῶς.

Οἱ Μποτσαραῖοι, ἀντιληφθέντες τὰς προθέσεις του, χωρὶς νὰ δείξωσι τὴν παραμικρὰν δυσαρέσκειαν, ἐζήτησαν τὴν ἄδειαν νὰ στρατοπεδεύσωσι προσκαίρως χωριστά, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ στραταρχείου, ἵνα προφυλάττωσι τὰς οἰκογενείας των ἀπὸ τῶν Ἀλβανῶν, ὑπέδειξαν δὲ τὴν θέσιν «Κορίνους» παρὰ τὸν Ἀγ. Νικόλαον, κειμένην παρὰ τὴν λίμνην τῶν Ἰωαννίνων, ἅτινα ἐπολιορκοῦντο, μὲ ἀπώτερον σκοπὸν νὰ διαφύγωσιν ἀπαρατήρητοι.

Ὁ Ἰσμαήλ Πασᾶς, παρακινούμενος ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν Ἀγάδων καὶ Μπέηδων ἐπιμόνως, κατέληξεν εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐξοντώσῃ πλέον αὐτοὺς αἰφνιδιαστικῶς, δι' ὃ καὶ ἐνέκρινε τὴν αἴτησίν των, ἥτις ἐξυπηρέτει τὸν ἀνωτέρω κακοῦργον σκοπὸν του. Ἡ μεταστάθμευσις των ἐγένετο αὐθημερόν.

Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς πολιορκημένος, διὰ τῶν κατασκόπων του ἐπληροφορήθη τοῦτο. Ἀρχίζει τότε νὰ βάλῃ κατὰ τῶν στρατοπεδευμένων Σουλιωτῶν ἀστόχως καὶ ἀδιαλείπτως, οὐδὲν ὅμως τῶν βλημάτων ἐξεργηγνύετο. Τοῦτο ἐκίνησε τὴν περιέργειαν τῶν Σουλιωτῶν καὶ ἀνοίξαντες βλήμα, εὔρον ἐντὸς αὐτοῦ χρήματα καὶ ἐπιστολὴν ἐκ μέρους τοῦ Ἀλῆ Παπᾶ καλοῦντος αὐτοὺς πρὸς μυστικὴν συνεννόησιν. Διαρρηξάντες καὶ ἄλλα βλήματα εὔρον ἐντὸς αὐτῶν ἄρκετὸν χρυσίον καὶ πανομοίωτον ἐπιστολήν. Ἔλεγε δὲ ὅτι θὰ ἀπέστελλε πλοιάριον νὰ παραπλέῃ τὴν λίμνην ἵνα οἱ μεταβαίνοντες πρὸς συνεννόησιν ἐπιβῶσιν αὐτοῦ καὶ προσέθετε ὅτι, ἐὰν ἦσαν σύμφωνοι νὰ ἀνάψουν πυρὰν πρὸς ἀπάντησιν συνθηματικὴν.

Οἱ Σουλιῶται Ὀπλαρχηγοὶ συνελθόντες συνεζήτησαν τὴν πρότασιν καὶ ἦσαν πολὺ διστακτικοὶ ἂν ἔπρεπε νὰ ἀποδεχθῶν γνωρίζοντες τὴν δολιότητα τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὁ Μάρκος ὅμως ἐπέμεινε καὶ τελικῶς ἡ γνώμη του ἐπεβλήθη.

Εἶναι ἀληθῶς ἀξιοσημείωτος ἡ ἀνωτερότης τοῦ ἀνδρός, καταπνίγοντος πᾶν αἴσθημα ἀποτροπιασμοῦ πρὸς τὸν δυνάστην ὅστις ὑπῆρξεν ὁ διώκτης τῆς οἰκογενείας του καὶ ὑπαίτιος τοῦ φόνου τοῦ πατρός του, τῶν ἀδελφῶν του, τῆς ἀδελφῆς του, τόσων συμπατριωτῶν του καὶ τῆς ὑποδουλώσεως τῆς Πατρίδος του, ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν ἀναβίωσιν αὐτῆς.

διαπεραιωθείς εἰς τὸ φρούριον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀντήλλαξε τὴν συνθήκην μετὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, λαβὼν ὡς ὄμηρον τὸν Χουσεῖν Πασᾶν. Ὅτε δὲ ἐπανῆλθεν εἰς τὸ στρατόπεδόν των, ἀπέστειλαν τοὺς ὁμήρους μετὰ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου Κώστας Μπότσαρης, ἡ σύζυγος τοῦ Μάρκου καὶ τὰ δύο τέκνα της.

Τὴν νύκτα τῆς 28 πρὸς 29 Νοεμβρίου ὁ Νότης παραλαβὼν τὰ γυναικόπαιδα καὶ ὀλίγους ὀπλοφόρους, ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ, ἀνεχώρησε τὸ μεσονύκτιον πρὸς τὴν ποθητὴν πατρίδα, ἔχων τὴν διαταγὴν τοῦ Ἀλῆ πρὸς τὰ στρατεύματά του, νὰ τοῦ παραδοθοῦν τὰ φρούρια καὶ τὰ ἐδάφη των.

* * *

Ὁ Μάρκος ἀναλαβὼν τὴν ἀρχηγίαν καὶ φέρων μετ' αὐτοῦ καὶ τὸν ὄμηρον Χουσεῖν Πασᾶν, ἐνεφανίσθη ἐπὶ τοῦ ὄρους Σατοβίτζας, ἔναντι τοῦ Σουλτανικοῦ στρατοπέδου. Πρὶν δὲ ἐπιτεθῆ, ἐπὶ κεφαλῆς μόνον 350 Σουλιωτῶν, ἀναπετάσας τὴν Σημαίαν τοῦ Σταυροῦ, διέταξε πυροβολισμούς, μεθ' οἷς ἀνέκραξεν «Τοῦρκοι ἔχομεν πόλεμον» συνεπῆς οὕτω πρὸς τὸν ἱπποτικὸν χαρακτῆρα του. Πλησιάσαντες δὲ οἱ ἥρωες τοὺς σταθμούς τῶν Τούρκων, ξιφίρεις ἐπέπεσαν κατ' αὐτῶν καὶ κατέσφαξαν ἅπαντας.

Οἱ Τοῦρκοι, οἱ ὅποιοι κατ' ἀρχὰς δὲν ἔδωκαν σημασίαν εἰς τοὺς πυροβολισμούς τοῦ Μάρκου, ὅστις μετὰ τὴν ἔφοδον καὶ τὴν σφαγὴν τῆς φρουρᾶς, ἀπεχώρησε μετὰ τῶν ἀνδρῶν του ἀνενόγητος πρὸς Βαριάδες, λυσσῶντες διὰ τὸ πάθημά των, ἐξέθησαν δημοσίᾳ τὰ πτώματα τῶν πεσόντων. Ἐκηρύχθη ὑπέρογκος ἀμοιβὴ διὰ τὰς κεφαλὰς τοῦ Μάρκου καὶ Νότη καὶ διέταξαν τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Γαβριὴλ ν' ἀφορίσῃ τοὺς Σουλιώτας, τὰ χωρία αὐτῶν, ἔτι δὲ καὶ τὰ δένδρα τῶν χωρίων. Ἐπειδὴ δὲ οὗτος ἠρνήθη τὸν ἐνέκλεισαν εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης.

Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἰδὼν τὸ ἀνδραγάθημα τοῦτο τῶν Σουλιωτῶν εἶπε: «Τὸ μόνον λάθος ὅπερ ἔπραξα ἐφ' ὅλης τῆς ζωῆς μου, εἶναι ὅτι παρεγνώρισα τοὺς Σουλιώτας. Ἐὰν ἐξ ἀρχῆς ἐγνώριζα νὰ τοὺς μεταχειρισθῶ, σήμερον ἦθελον ἔχω ὅλους τοὺς Σουλιώτας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μου καὶ δὲν θὰ κατήντων νὰ κλεισθῶ ἐδῶ ὡς ποντικὸς εἰς τὴν τρίπαν. ! Βλέπετε τοὺς εἶπεν, τόσοι ὀλίγοι περιφρονοῦσι καὶ ἀψηφροῦσι τοὺς πολλοὺς πολιορκητάς μας. Ἄχ! Ἄχ! τί ἔκαμα». Ταῦτα εἶναι γνωστὰ ἐξ ἀφηγήσεως τοῦ ἀρχιθαλαμηπόλου τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὀνόματι Νουρῆ Μπέη.

Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ἡ λεπτομερὴς ἐξιστόρησις τῆς δράσεως τοῦ Μάρκου κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην, καθ' ἣν διατρέχων τὴν Ἡπει-

ρον ἀπὸ Ἄρτης εἰς Ἰωάννινα καὶ δις πληγωθεὶς, ἔγραψε μίαν λαμπρὰν σελίδα τῆς ἱστορίας μας, ἐφαρμόσας τὸν «πόλεμον—ἀστραπή», τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ὑπῆρξεν ἐποποιία καὶ παρέμεινεν θρύλος, θὰ δώσω μόνον γενικὴν ἀφήγησιν τῶν γενομένων ἐπιχειρήσεων.

Ὡς εἶδομεν, ὁ Νότης παραλαβὼν τὰ γυναικόπαιδα κατηνύθη εἰς Σοῦλι, κατεχόμενον ὑπὸ στρατευμάτων τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἀλλὰ τὰ φρούρια τῆς περιοχῆς τοῦ Σουλίου, κατεῖχεν ὁ πιστὸς φρούραρχος τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, Μουῦρος Τσάλης, ὅστις ἀνεγνώρισε μὲν τοὺς Σουλιώτας ὡς συμμάχους, ἀλλ' οὔτε τὰ φρούρια παρέδωκεν, οὐδὲ τὴν ἐξασφάλισιν ἐν αὐτοῖς τῶν γυναικοπαίδων ἐπέτρεψε. Οἴτως οἱ Σουλιῶται ὡς καὶ συσσωρευθέντες ἐκεῖ πανταχόθεν ἐκ τῶν πέριξ Ἑλλήνες, παρέμεινον εἰς τὸ ἀνοχύρωτον καὶ ἔρημον πρὸ δεκαετίας Σοῦλι.

Εἰδωποιοθεὶς ὁ Μάρκος περὶ τῶν διατρεχόντων διεμαρτυρήθη πρὸς τὸν Ἀλῆ Πασᾶν διὰ τὴν ἀθέτησιν τῶν ὑποσχέσεων, ἐκεῖνος δὲ ἐκῶν—ἄκων, ὅταν ὁ Μάρκος κατηνύθη μετὰ τῶν ἀνδρῶν εἰς Σοῦλι, διέταξε τὴν ἀπόδοσιν καὶ τῶν φρουρίων. Εἶχε συγκεντρωθῆ ἤδη εἰς Σοῦλι δύναμις 3.000 μαχητῶν.

Ἐν τούτοις καὶ πάλιν ὁ φρούραρχος, ἀσφαλῶς καθ' ὁδηγίαν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, παρέδωκε τὰ φρούρια πλὴν τῆς Κιάφας τὴν ὁποίαν κατεκράτει.

Ὁ Χουρσίτ, πληροφορούμενος τὰ συμβαίνοντα, ἀναθέτει εἰς τὸν ἐν Πρεβέζῃ σταθμεύοντα Ὑποναύαρχον, νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μὲ τὸν Μάρκον καὶ τοὺς Σουλιώτας, διὰ νὰ τοὺς καταστήσῃ οὐδέτερους. Οὗτοι ὅμως, ἀπέρριψαν τὰς προτάσεις του.

Βραδύτερον συγκατένευσαν εἰς ἀνακωχὴν, ἀνασταλίσων τῶν ἐχθροπραξιῶν μετὰ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ καὶ Σουλτανικῶν, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ ἔστειλαν ἀντιπροσώπους εἰς Κάντζιαν ὅπως διαπραγματευθοῦν ὀριστικὸν συμβιβασμόν.

Οἱ Σουλιῶται μὴ ἐπιτυχόντες τὴν ἀναγνώρισιν αὐτονομίας τῶν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου, ἐπανελάβον τὰς ἐχθροπραξίας. Ἐπέτυχον τότε παρὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, τὴν ἀπόδοσιν τῆς Κιάφας.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις πραγματικῶς ἤρχισεν εἰς τὸ Σοῦλι καὶ τὴν Χειμᾶραν τὸ πρῶτον καὶ κατόπιν εἰς τὴν Βλαχίαν, τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰς Νήσους. Ὄντως εἰς τὰς 12 Δεκεμβρίου 1820 ὁ Μάρκος Μπότσαρης εἰσήρχετο εἰς τὸ Σοῦλι, κατελάμβανε τὴν θέσιν Βαρειάδες καὶ ἐκεῖθεν ἐπροχώρησε μέχρι τῆς Κιάφας, ὅπου ἐπὶ τῶν ἐπάλλεων τοῦ φρουρίου τῆς ἀνεπέτασε τὴν φέρουσαν τὸν Σταυρὸν Σημαίαν τῆς Ἐπανάστασεως. Δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι τὸ κίνημα τοῦτο τῶν Σουλιωτῶν ὑπῆρξε τὸ ἔναυσμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως.

Ὁ Ὑψηλάντης ἔγραψε πρὸς τοὺς Σουλιώτας καὶ ἀπέδιδε τοιαύ-

την σημασίαν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Σουλίου ὥστε εἶχεν ἀρχικῶς ἀποφασίσαι νὰ κατέλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀρχίζων τὴν Ἐθνεγεροσίαν καὶ τὸν Ἄγωνα ἀπὸ τὴν Ἡπειρον καὶ οὐχὶ τὴν Βλαχίαν. Ἀλεσιτάλη δὲ καὶ ὁ Περραιβὸς ὑπὸ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας διὰ νὰ προετοιμάσῃ τὴν κἀθοδὸν του.

Παραθέτομεν ἔνταῦθα συνθήκην μεταξὺ Σουλιωτῶν καὶ Ἀλβανῶν.

«Ἡμεῖς οἱ ὑπογεγραμμένοι Ἀγαθοὶ Ἀλβανοὶ καὶ Καπεταναῖοι Σουλιῶται ὀρκιζόμεθα ὁ καθείς εἰς τὴν πίστιν του νὰ βαστάξωμεν τὸ παρὸν γράμμα στερεόν, βέβαιον καὶ ἀμετάτρεπτον καὶ ὅτι ἐπειδὴ καὶ ὁ ἀφέντης μας Ἀλῆ Πασσᾶς πολιορκεῖται στενὰ ἀπὸ τὸν Ἰσμαήλ καὶ λοιποὺς Πασσᾶδες, νὰ εἴμαστε ἀδέλφια, ἕνα κορμὶ καὶ μιὰ ψυχὴ καὶ νὰ γύσωμε τὸ αἷμα μας διὰ τὸ σαλαμέτι αὐτοῦ τοῦ Ἀφέντου· καὶ ἐὰν κανένας ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς Τούρκους γίνῃ ἄπιστος καὶ ἀρνηθῇ τὸν ὄρκον, νὰ ἦναι ἔξω ἀπὸ τὸ ντὶν—Ισλάμ καὶ νὰ ἀποδιάνῃ Ὀβριός· εἰδὲ καὶ ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς Ρωμαίους κανένας, νὰ ἦναι ἀρνητῆς τοῦ Χριστοῦ.

Αὐτὰ στέργομεν ὅλοι μας, καί, ὡς ἄνωθεν, μετ' ὄρκου ὑπογράφομεν.

Σοῦλι, 15 Ἰανουαρίου 1821

Οἱ Ἀγάδες Ἀλβανοὶ

Σελιχτάρ Πόττας
Ἄγο Μπουγουρδάρης
Ταχῆ Ἀμπάζης
Τσεγκο βέγης
Μουρτοτσιαλις
Ἑλμᾶς Μέτος
Λέας Λουλέχης
Κοζιὰρ Μίτσανης
Χασὰν Πελούσης
Τέμης Σαλίτσης

Οἱ Καπεταναῖοι Σουλιῶται

Μάρκος Μπότσαρης
Νότης Μπότσαρης
Γεώργιος Δράκος
Κίτσος Τζαβέλλας
Γιώτης Δαγκλῆς
Λάμπρος Βεΐκος
Τούσας Ζέρβας
Νάστος Καραμπίνης
Κίτσος Διαμάντη Τζαβέλλας
Κότσης Λέπης κ.λ.π.»

Τὸ ἀνωτέρω περιέχεται εἰς τὸ «Ἱστορικὸν Δοκίμιον περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», τοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος.

Περὶ τῆς συνθήκης Σουλιωτῶν—Ἀλῆ Πασᾶ, τῆς ὁποίας παράρτημα ἀποτελεῖ τὸ ἀνωτέρω, πλείσται κρίσεις ἐγένοντο. Θὰ παραθέσωμεν ἔνταῦθα ἀποσπάσματα ἐκ τῆς Ἱστορίας τοῦ Μένδελσον—Βαρθόλδι :

«Διὰ τῆς συνθήκης Μάρκου—Ἀλῆ, 6 Δεκεμβρίου 1820, οἱ Σουλιῶται κατώρθωσαν νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα μετὰ 17 ἐτῶν ἔξοριαν καὶ διώρισαν παρευθὺς προσωρινὴν ὀκταμελῆ κυβέρνησιν ὑπὸ τὴν ἀρ-

χηγίαν τοῦ Νότη, ἀφέντες εἰς τὸν Μάρκον τὴν ἐν πολέμῳ ἀρχιστρατηγίαν».

«Ἐπεμψαν ἀπεσταλμένον εἰς Πίσαν πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀρτης Ἰγνάτιον, ζητοῦντες τὴν εὐλογίαν του, πρὸς τούτοις δὲ τροφὰς καὶ πολεμοφοδία».

Περαιτέρω :

«Ὁ Ἀλῆς ὠφέλησε τοὺς Ἕλληνας, χωρὶς νὰ ἀνταποδώσωσιν αὐτῷ ἐκεῖνοι ὄφελος οἰονδήποτε».

«Εἰς ὅλας τὰς ἐκστρατείας κατεδεικνύετο ὅτι ἐσκέπτοντο περὶ τοῦ ἰδικοῦ των μᾶλλον συμφέροντος, παρὰ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ παλαιοῦ των ἐχθροῦ».

Τὸ τελευταῖον δὲν φαίνεται ἀπολύτως ἀκριβές. Βεβαίως οἱ Σουλτιῶται πρὸ παντὸς περὶ ἑαυτῶν ἐσκέπτοντο, ἀλλὰ εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι αἱ ἐπιχειρήσεις ὑπὸ τὸν Μάρκον ἀνὰ τὴν Ἡπειρον, ἐνῶ ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἐπολιορκεῖτο εἰς Ἰωάννινα, παρεῖχον εἰς τὰ Σουλτανικὰ στρατεύματα σημαντικὰς δυσχερείας καὶ σοβαρὰς ἡττας, ἀπόδειξις τοῦ ὁποίου ἦτο ἡ καταβληθεῖσα κατ' ἐπανάληψιν προσπάθεια ὑπὸ τοῦ Χουρσίτ Πασᾶ, νὰ συνδιαλλαγῇ μετ' αὐτῶν. Δὲν εἶναι δὲ δυνατόν νὰ ὑποστηρικθῇ ὅτι ὁ Μάρκος μὲ τοὺς ὀλίγους Σουλτιώτας, ἠδύνατο νὰ ἐπικρατήσῃ πλήρως τῶν πολυαρίθμων Σουλτανικῶν στρατευμάτων. Ἀσφαλῶς ὅμως παρέτεινε τὴν ἀντίστασιν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ.

Ἐγκατασταθέντων τῶν Σουλτιῶτων εἰς τὴν πατρίδα των, ἤρξατο ἡ λειτουργία τοῦ πολιτεύματος τῆς Συμπολιτείας των, διὰ τῆς ἀναλήψεως τῆς Κυβερνήσεως ὑπὸ ὀκτὼ μελῶν ὑπὸ τὸν Νότην Μπότσαρην, ὡς πολιτικὸν Ἀρχηγὸν ἢ Πρωθυπουργὸν καὶ τῆς ἀναθέσεως τῆς Ἀρχιστρατηγίας εἰς τὸν Μάρκον ἀποκαλούμενον Πολέμαρχον, ὡς εἶδομεν.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν θρυλικὴν ἐξόρμησίν του.

Ὡς εἶδομεν εἶχε καταλάβῃ τοὺς Βαριάδες, ἐρχόμενος πρὸς τὸ Σοῦλι. Ἄμα τῇ παραλαβῇ τῆς Κιάφας, πληροφορηθεὶς ὅτι ἐφοδιοπομπὴ συνοδεία Σουλτανικοῦ στρατοῦ ἐκ 200 ἰπέων, διέρχεται τὸ στενὸν τῶν Κουμτσάδων, προερχομένη ἐξ Ἀρτης δι' Ἰωάννινα, ἡγούμενος 200 ἐκλεκτῶν Σουλτιῶτων ἐπιτίθεται καὶ διασκορπίζει ταύτην, φονεύει τοὺς πλείστους τῶν συνοδῶν καὶ γίνεται κύριος 400 ὑπόζυγιων, φερόντων πλούσια λάφυρα ἐκ πολεμοφοδίων καὶ τροφίμων. Ὁ Νότης, κατελθὼν ἐκ τοῦ ὄρους, ἐν συνοδείᾳ γυναικῶν καὶ παίδων, ἀνέλαβε τὴν μεταφορὰν τῶν λαφύρων εἰς Κοῦγγι, ἐνῶ ὁ Μάρκος πετᾷ κυριολεκτικῶς εἰς Πέντε Πηγᾶδια καὶ γίνεται κύριος τῆς σημαντικῆς ταύτης θέσεως, διακόπτων οὕτω τὴν συγκοινωνίαν μετὰ τῆς Ἀρτης ἐκ Πρεβέζης.

Ἐνα χαρακτηριστικὸν ἐπεισόδιον τῆς τόλμης, τῆς εὐστροφίας

ἀλλὰ καὶ φαντασίας τοῦ Μάρκου, εἶναι τὸ πάθημα τοῦ Καπλὰν Μπέη.

Ὄταν ὁ Μάρκος συνέτριψε τὸν στρατὸν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ εἰς τὰ σιενὰ τῶν Πέντε Πηγαδιῶν καὶ κατέλαβε τὸ Τόσκεσι, ἀπεφάσισε τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν Τούρκων εἰς Δερβιζανά, παραλαβὸν μετ' αὐτοῦ τὸν Λάμπρον Ζάρμπαν. Τὸ τόλμημα ἦτο λίαν παρακεκινδυνευμένον, διότι ἔναντι τῶν κατεχόντων τὴν περιοχὴν αὐτὴν 1500 Τούρκων εἶχε μόνον 350 ἄνδρας, κατώρϋωσαν ὅμως νὰ πολιορκήσουν τὰ Δερβιζανά. Οἱ Τοῦρκοι ἐζήτησαν ἐνισχύσεις ἀπὸ τὸν Στρατάρχην τῶν Χουρσίτ, οὗτος δὲ μὴ διαθέτων ἐφεδρείας λόγῳ τῆς πολιορκίας τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς διασπορᾶς τῶν δυνάμεών του, συνεννοήθη μὲ τὸν Καπλὰν Μπέη ὅστις ἠγάγετο σώματος μισθοφόρων Τουρκομακεδόνων, νὰ μεταβῆ ἐκεῖνος εἰς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων, ἀντὶ γενναίας χρηματικῆς ἀμοιβῆς τῶν ἀνδρῶν του. Οὗτος ἐνεφανίσθη μίαν ἡμέραν εἰς ὕψωμα καλούμενον Προφήτης Ἡλίας, ἔναντι τῶν Δερβιζανῶν, διέταξε δὲ ἀμέσως τυμπανοκρουσίαν δαιμονιώδη, ἵνα προφανῶς εἰδοποιήσῃ τοὺς μὲν πολιορκουμένους περὶ τῆς ἀφίξεώς του, τοὺς δὲ Σουλιώτας ὅτι θὰ τεθῶν μεταξὺ δύο πυρῶν. Ὁ Μάρκος μετὰ τοῦ Ζάρμπα, κατεῖδον ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιστοῦν ἐπιτυχῶς καὶ κατέφυγον εἰς τὴν πάνουρ-γίαν, ἀλλὰ λίαν παρακεκινδυνευμένην καὶ λογικῶς ἀπολύτως καταδικασμένην.

Διήρσαν τοὺς 350 Σουλιώτας εἰς δύο τμήματα, τὰ ὅποια θὰ προσεποιῶντο ὅτι ἦλθον εἰς ἔνοπλον ρῆξιν, θὰ ἔρριπτον ἀρκετοὺς πυροβολισμούς, κατόπιν δὲ τὸ ἓν τῶν τμημάτων θὰ ἐτρέπετο εἰς φυγὴν πρὸς τὸν Καπλὰν Μπέη εἰς Προφήτην Ἡλίαν, ὅπου ἦσαν στρατοπεδευμένοι 400 Τουρκαλβανοί, προσποιούμενοι ὅτι ἦσαν Τουρκαλβανοὶ ἐλθόντες ἐκ Πρεβέζης πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν πολιορκουμένων. Ἐνδυμασία ἦτο ἡ αὐτὴ τῶν ἀντιπάλων, ὅλοι δὲ οἱ Σουλιῶται ὁμίλουν τὴν Ἀλβανικὴν. Τοῦτου ἐπιτυχᾶνοντος οἱ Σουλιῶται θὰ κατενέμοντο μεταξὺ τῶν Τουρκαλβανῶν ἵνα συμπολεμήσουν.

Ὄταν θὰ ἐγίνετο ἡ ἐκκίνησις κατὰ τῶν Σουλιωτῶν, οἱ ἀναμιεμιγμένοι μετὰ τῶν Τουρκαλβανῶν Σουλιῶται, κατόπιν συνθήματος θὰ ἐπετίθεντο ἐναντίον των, ἐνῶ συγχρόνως θὰ ἐπετίθεντο καὶ οἱ λοιποὶ Σουλιῶται. Εὐνόητοι οἱ κίνδυνοι τοῦ τολμήματος. Διὰ τοῦτο ὁ Μάρκος ἐκάλεσε τοὺς ἄνδρας του, τοὺς ἐξέθηκε τὴν πρόθεσίν του καὶ ἐκάλεσεν ἐθελοντικῶς τίνες θὰ ἠθέλον νὰ συμμετάσχωσι τοῦ τολμήματος.

Οἱ Σουλιῶται ἐνθουσιωδῶς ἀπεδέχθησαν τὸ σχέδιον καὶ ὠρίσθησαν 100 παλληκάρια διὰ τὴν ἐκτέλεσίν του, ἐπὶ κεφαλῆς των δὲ ἐτέθη ὁ Μάρκος αὐτοπροσώπως παραλαβὸν καὶ τὸν Ζάρμπαν.

Ἡ πρώτη φάσις τοῦ τεθέντος εἰς ἐκτέλεσιν σχεδίου ἐπέτυχε, διότι οἱ Τουρκαλβανοὶ δὲν ἐκτύπησαν τοὺς προσερχομένους, φωνάζοντας ὅτι

είναι Τουρκαίβανοι και ἐξήτουν ὅπως ταχθούν ὑπὸ τὸν Καπλάν Μπέην διὰ νὰ πολεμήσουν τοὺς Σουλιώτας. Δύσπιστοι ὁμως φύσει τοὺς ἀπεμόνωσαν και τοὺς ὑπέβαλον εἰς ἀνάγκησιν. Χάρις εἰς τὴν προνοητικότητα τοῦ Μάρκου, αἱ ἀποκρίσεις τῶν Σουλιωτῶν ἦσαν πανομοιότυπαι με ὅσα τοὺς ἀνέπτυξε.

Ὁ Καπλάν ἐλείσθη και μετ' ὀλίγον διέταξε τὴν ἐπίθεσιν. Ὅταν ἐπλησίαζον τοὺς Σουλιώτας ἀκούεται ἡ στεντορία φωνὴ τοῦ Μάρκου, κραυγάζοντος «Σπαθί». Ἦτο τὸ σύνθημα τὸ ὁποῖον εἶχε καθορίσῃ. Οἱ ἀναμεμιγμένοι Σουλιῶται ἐπανελάμβανον τὴν λέξιν «σπαθί» πρὸς ἀναγνώρισιν μεταξύ των και ἐπετέθησαν κατὰ τῶν καταπλήκτων Τουρκομακεδόνων με τὰ ξίφη των, κατασπαθίζοντες αὐτούς, ἐνῶ συγχρόνως ἐξόρμων ἐκ τῶν θέσεών των οἱ λοιποὶ Σουλιῶται. Ἡ σύγκρουσις ἐπῆλθεν, ἐπηκολούθησεν ὁ τρόμος και ὁ πανικὸς ὥστε οὐδεμία σχεδὸν ἀντίστασις προεβλήθη. Ἡ ἐπιτυχία ἦτο πλήρης. Ὑπὲρ τοὺς 200 ἐσφάγησαν, 30 συνελήφθησαν τραυματῖαι μεταξύ τῶν ὁποίων και αὐτὸς ὁ Καπλάν Μπέης, οἵτινες και ἀπεστάλησαν εἰς Σούλι, οἱ δὲ ὑπόλοιποι ἐσώθησαν διὰ τῆς φυγῆς, καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν κραυγῶν τῶν Σουλιωτῶν «Σπαθί», εἰς τὴν ὁποῖαν τρέμοντες ἐψέλλιζον «μπαμπές, μπαμπές».

Οἱ πολιορκημένοι, ἐμβρόντητοι ἐκ τῶν συμβαινόντων, ἀπώλεσαντες πᾶσαν ἐλπίδα, ἀλλὰ και τὸ ἠθικόν των, ἅμα ἐπερατώθη ὁ ἀγὼν, ἀπέστειλαν πρεσβείαν εἰς τὸν Μάρκον ζητοῦντες συνθηκολόγησιν. Ὁ Μάρκος ἐδέχθη αὐτοὺς φιλοφρόνως και ἔθηκεν τοὺς ὅρους κατὰ τοὺς ὁποίους θὰ τοὺς ἄφηνεν ἐλευθέρους με τὸν ὄπλισμόν των και τὰ ἀγαθὰ των. θὰ ἐδήλουν ὁμως ὅτι μελλοντικῶς δὲν θὰ ἐπολέμουν ἐναντίον τῶν Σουλιωτῶν. Οἱ ἠττημένοι πλήρεις θαυμασμοῦ ἀπεδέχθησαν τοὺς ὅρους τοῦ Μάρκου, ὅστις εἰς ἀπάντησιν τῶν θαυμαστικῶν ἐπιφωνημάτων των, διέταξε τὸ ψήσιμο 300 ἀμνῶν και κοινὸν συμπόσιον νικητῶν και ἠττημένων. Αὐτὸς ἦτο ὁ ἐπιζὸς και ἱπποτικὸς χαρακτήρ τοῦ Μάρκου, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ἱστορικὸς, Ἀκαδημαϊκὸς και Διευθυντὴς τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης κ. Δ. Κόκκινος, λέγει ὅτι «ἔλαμπε ἀπὸ ἀρετὴν και ἠρωϊσμόν».

Ὁ Στρατάρχης Χουρσίτ Πασᾶς, πληροφορηθεὶς τοῦτο, ἐτοιμάζει ἐν μυστικότητι ἐκστρατείαν πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ σημαντικοῦ τούτου κόμβου συγκοινωνιῶν, διὰ δυνάμεως 5.000 Τουρκαίβανῶν, ὑπὸ τοὺς Σελήμ Πασᾶν και Χασᾶν Μπαλτατζῆ.

Ὁ Μάρκος, ὅστις εἶχεν ἤδη ἐνισχύσει τὴν δύναμιν τῶν ἀνδρῶν του, πληροφορηθεὶς τὴν μελετωμένην ἐπίθεσιν ἔστησεν εἰς αὐτοὺς ἐνέδρας, αὐτὸς δὲ παρέμεινεν ἐντὸς τοῦ φρουρίου με ὀλιγάριθμον δύνα-

μιν. Τοὺς λοιποὺς ἔταξεν ἑκατέρωθεν τῶν στενωμάτων, διατάξας αὐτοὺς νὰ μὴ ἀντιτάξωσιν ἀντίστασιν εἰς τὸν προελαύνοντα ἔχθρον.

Ὅτε δὲ ὁ ἔχθρὸς ἔφθασεν εἰς τὸ φρούριον, νομίζων ὅτι εἶχον ἀποσυρθῆ οἱ Σουλιῶται, προσεπάθει νὰ εἰσέλθῃ ἐν αὐτῷ διὰ κλιμάκων ὡς καὶ νὰ θραύσῃ τὰς θύρας, ἐνῶ οἱ Δεσβίσαι ἐφανάτιζον τοὺς ἄνδρας τῶν κατὰ τῶν ἀπίστων, ὡς ἀπεκάλουν τοὺς Ἕλληνας. Τότε ὁ Μάρκος μετὰ τῶν ἐγγλείστων ἐκκενώσαντες διὰ μιᾶς τὰ πυροβόλα ὄπλα τῶν, ἔδωκαν τὸ σύνθημα τῆς ἐπιθέσεως καὶ ὤρμησαν ξιφῆρεις.

Οἱ Τοῦρκοι αἰφνιδιασθέντες ὑπέστησαν πανικόν, καὶ κατὰ τὸν Πουκεβίλ, τρεπόμενοι εἰς φυγὴν, ἐφώναζον «Γιαῖο γκλιδῆ» (ἄπιστοι ἦλθον), ἐνῶ τὸ Τουρκικὸν ἰππικὸν τοὺς ἐποδοπάτει ἐν τῇ φυγῇ τῶν καὶ οἱ Σουλιῶται τοὺς κατέσφαζον. Ἐν τῇ καταστάσει αὐτῇ ἐνέπεσαν εἰς τὰς ἐνέδρας πὺν εἶχε στήσει ὁ Μάρκος, καὶ ἔπαθον πανωλεθρίαν. Οἱ δύο προμνησθέντες Ἀρχηγοὶ τῶν, ἔφθασαν εἰς τὸ στρατόπεδόν τῶν κατησχιμένοι, ἐγκαταλείποντες εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης 500 πτώματα, 1500 τυφέκια καὶ πλείστα λάφυρα, ἅτινα ἀπεκόμισαν οἱ Σουλιῶται, ὑποστάντες ἀσημάντους ἀπωλείας. Οἱ ἄνδρες τοῦ Μάρκου ἠθέλησαν νὰ στήσωσι καὶ τρόπαιον ἐκ τῶν κεφαλῶν τῶν ἐχθρῶν. Οὗτος ὅμως ἀπηγόρευεν ρητῶς τοῦτο, ἀρκεσθεὶς μόνον εἰς δέησιν πρὸς τὸν Ὑψιστον, ἐνῶ πάντες οἱ Σουλιῶται ἔψαλλον τὸ «Σῶσον Κύριε τὸν λαόν σου κ.λ.π.».

Ἐκεῖθεν ὁ Μάρκος σπεύδει εἰς Βαριάδες καὶ παραλαβὸν ἐκ τοῦ ἐκεῖ στρατοπέδου του 200 ἔτι ἄνδρας, ἀπέρχεται εἰς Ρηνιάσαν καὶ ἐξ ἐφόδου λύει τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου αὐτῆς, κατεχομένου ὑπὸ ἀνδρῶν του. Ἀκολούθως στρέφεται πρὸς τὴν Ρηνιάσαν, τὴν ὁποίαν ἐπίσης κυριεύει. Ὁ Ἀραβαντινὸς ὡς ἐξῆς ἀφηγεῖται τὴν συνέχειαν τῶν ἐπιχειρήσεων :

«Τότε δὲ ὁ Μάρκος Μπότσαρης, ἤδη ἄγων ἱκανοὺς ἐκ τῶν συμπατριωτῶν του, εἰσήλασεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Ἄρτης, διέβη τὸν Ἄραχθον, ἵνα ἀποπειραθῆ τὴν κυριεύσιν αὐτῆς, συνεννοημένος μετὰ τῶν Ἀκαρνάνων Ὀπλαρχηγῶν. Ἐντεῦθεν δὲ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Γ' ὄγου Ὀπλαρχηγοῦ τοῦ Ροδοβιτισίου καὶ Ἰωάννου Κουτελίδα Ὀπλαρχηγοῦ τῶν Τσουμέρκων, συνεφώνησαν νὰ προσβάλλωσι ταυτοχρόνως τὸ βασιλικὸν στρατόπεδον, σχεδιάσαντες ὅπως οἱ μὲν δύο ἀνωτέρω Ὀπλαρχηγοί, διαβάντες διὰ τῶν ὄρεινῶν διόδων, καταλάβωσι τὰ Κατζανοχώρια, ὁ δὲ Ὀπλαρχηγὸς τοῦ Ἀσπροποτάμιου Στουρνάρης, τοποθετηθῆ ἐν ταῖς τοῦ Συρράκου καὶ Καλλαρητῶν κώμαις, καὶ συγχρόνως ὁ Μάρκος μετὰ τῶν Σουλιωτῶν παρουσιασθῆ εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Ἰωαννίνων κατὰ τὸ ξενοδοχεῖον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ὅτε καὶ οἱ ἀπέναντι τοῦ εἰς Βαριάδες Πασᾶ (Σουλιῶται) ἔμελλον νὰ προσβάλλωσι

καὶ καταδιώξωσι πρὸς τὸ στρατόπεδον τοὺς ἐκεῖσε τοποθετημένους Ὀθωμανούς».

Καὶ ὁ μὲν Μάρκος ἐξετέλεσε τὰ ὑποσχεθέντα, ἀλλὰ τὸ σχέδιον ἐματαιώθη, διότι προσεκλήθη νὰ σπεύσῃ εἰς Σοῦλι, ἵνα ματαιώσῃ τὴν ἐξ ἀπιστίας τῶν Τσαμηδῶν πρὸς τὴν ὑπογραφείσαν συνθήκην, εἰσβολὴν αὐτῶν. Ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἀπιστία ὤφειλετο εἰς ὑποκίνησιν Ἄγγλων πρρικτόρων. Ἐπιτευχθέντος καὶ τούτου, ὁ Μάρκος ἐπιτίθεται τὴν 14ην Ἰουλίου 1821 κατὰ τῶν εἰς Βαριάδες ἐστρατοπεδευμένων Τούρκων, ἐκδιώκει τούτους καὶ μετὰ 600 μόνον ἀνδρῶν, τρέπεται εἰς Δραμασοὺς κατεχομένους ὑπὸ 1300 Τούρκων, φονεύει 200, ἐκδιώκει τοὺς λοιποὺς μέχρι τοῦ ἐν Ἰωαννίνοις στρατοπέδου καὶ διαβὰς τὰ Ὀλιγάνια ὄρη, ἀφικνεῖται αὐθημερὸν εἰς Κασμηρᾶν, δύο ὥρας ἀπέχουσαν τῶν Ἰωαννίνων. Κατερχόμενος πρὸς τὴν πεδιάδα τοῦ Πασσάρου συνήντησε τὸν Πασόμπην τὴν 22 Ἰουλίου μετὰ 2.000 ἐκλεκτῶν Γεντισάρων, τὸν ὁποῖον καὶ κατενίκησε. Μετὰ δευτέραν κατὰ τῶν Τούρκων νίκην, ὁ Μάρκος κατεσκήνωσεν εἰς Ρατζίσταν, ἀπέχουσαν ἐξ Ἰωαννίνων 1 1/2 λεύγαν καὶ ὁ Ἀλῆ Πασᾶς, ὡς ἀναφέρει ὁ Rouquerville, ἐκ τῶν ἐπάλξεων τοῦ εἶδε κυματίζουσαν τὴν Σημαίαν τοῦ Σταυροῦ, τοῦ Μάρκου.

Εἰδοποιηθεὶς ἐκεῖ ὁ Μάρκος, ὅτι ὁ Χουρσίτ προϋτίθετο νὰ ἐνισχύσῃ τὰς φρουρὰς Συρράκου καὶ Καλλαρητῶν, ἔσπευσε καὶ κατέλαβε τὴν θέσιν Πλαγιὰν καὶ τὴν 30 Ἰουλίου, ἐπιπεσὼν κατὰ ἐπερχομένον σῶματος, ὑπὲρ 2.000 Τούρκων, διεσκόρπισε τοῦτο ἐντελῶς μετὰ σημαντικῶν ἀπωλειῶν. Τραυματισθεὶς ὁμως εἰς τὸν μηρόν, ἀναγκάζεται νὰ ἀδρανήσῃ μέχρι τῆς 6 Αὐγούστου. Τοῦτο ὁμως δὲν τὸν ἠμπόδισε νὰ στείλῃ ἀπόσπασμα Σουλιωτῶν εἰς Γραμμενοχώρια ἵνα τὰ ἐπαναστατήσωσι.

Ἀναγκάζεται ὁμως καὶ πάλιν νὰ σπεύσῃ εἰς Σοῦλι, πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ Χουρσίτ ἐπανήρχετο μετ' ἰσχυρῶν δυνάμεων, ἵνα καταλάβῃ Βαριάδες καὶ Πέντε Πηγάδια. Τὴν 24 Αὐγούστου ἐπιτίθεται ἐκ νέου κατὰ τῶν εἰς Βαριάδες Τούρκων, τοὺς ὁποίους κατεδίωξε μέχρι τῆς πεδιάδος τῶν Ἰωαννίνων, ἔνθα ἐσώθησαν διὰ τῆς ἐφίππου ἰσχυρᾶς ἐπικουρίας, ἣν ἔλέγετο ὅτι ὠδήγει αὐτοπροσώπως ὁ Στρατάρχης Χουρσίτ.

Ἐκεῖθεν παρενοχλεῖ διαρκῶς τὰ στρατεῖματα τοῦ Χουρσίτ. Πλειστάκις ὁ Μάρκος ἐξετέλει κατοπτεύσεις τοῦ στρατοπέδου τοῦ Χουρσίτ πρὸ τῶν Ἰωαννίνων, φθάνων μέχρις αὐτῶν τῶν σκηνῶν του. Κατὰ τινα κατοπτεύσιν ἀπήγαγε τοὺς ἵππους του. Παρὰ τὸ Λέλοβον, ἐν τῶν ἀποσπασμάτων του, κατετρόπωσε τὸν Ταχῆρ Μπέην, ὅστις ἀπετόλμησε νὰ βαδίσῃ κατὰ τῆς Κάντζιας καὶ συνέλαβεν αὐτὸν αἰχμάλωτον μετὰ 300 ἀνδρῶν.

Μετὰ τὰ ἀνδραγαθήματα ταῦτα, ὁ ἀκούραστος ἦρως, πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ Χάσάν Πασᾶς, ἔχων ἐν Ἄρτῃ πολλοὺς πεζοὺς, χιλιούς ἐφίππους καὶ τροφάς, πολεμοφόδια καὶ χρήματα, ἐμέλλε νὰ διέλθῃ διὰ τῶν Κουμτσάδων μεταβαίνων εἰς Ἰωάννινα, προκαταλαμβάνει τὴν θέσιν ταύτην ὁ Μάρκος, φονεύει τὸ πέμπτον τῆς στρατιᾶς τοῦ Χασάν, διαρπάζει σύμπασαν τὴν ἀποσκευὴν καὶ ἀποκλείει αὐτὸν εἰς Ἄρταν, περὶ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου.

Ἀποφασίζει τότε νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον ἔξω τῶν ὄρεων, ἵνα περικλείσῃ τὴν στρατιὰν τοῦ Χουρσίτ ἐν κύκλῳ ἐπαναστατημένων χωρίων. Ἐσκόπει νὰ προσβάλλῃ τοὺς Καλλαρήτας καὶ τὸ Συρράκον μὲ ἀπώτερον σκοπὸν τὴν κατάληψιν τῆς Ἄρτης ἢ ἂν τοῦτο ἀπέβαινε δυσχερές, τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ὑπὸ ἀποσπίσματος, ἐνῶ τὸ κύριον σῶμα θὰ ἀπέβλεπε πρὸς Ἰωάννινα, ἐνῶ ἡ ἔδρα τῆς στρατιᾶς τοῦ Χουρσίτ.

Ἡ ἐπιχείρησις καὶ δυσχερὴς ἦτο καὶ ἐπικίνδυνος, δι' ὃ καὶ ἐξετέθη ὑπὸ τοῦ Μάρκου εἰς συγκροτηθὲν πολεμικὸν συμβούλιον, ὅπερ τὴν ἐνέκρινε. Πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Μάρκου κατέρχεται ἐκ τοῦ ὄρους καὶ ὁ πολιτικὸς Ἀρχηγὸς τοῦ Σουλίου, θεῖος του Νότης Μπότσαρης μὲ σῶμα Σουλιωτῶν.

Ἀφοῦ κατέλαβον πρῶτον τὸ Συρράκον καὶ Καλλαρήτας, ἐπιτίθενται αἰφνιδιαστικῶς κατὰ τῆς Ἄρτης τὴν 28 Νοεμβρίου 1821 καὶ γίνονται κύριοι τῶν δύο τρίτων τῆς πόλεως. Ὁ Μάρκος βλέπων τοὺς ἄνδρας σπεύδοντας νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς λεηλασίαν καὶ διασκορπισιν, ἔθεσε πῖρ εἰς τινὰς οἰκίας. Λόγῳ ὅμως τοῦ πνέοντος ἀνέμου, τὸ πῖρ ἔλαβε τοιαύτην ὀρμὴν καὶ ἔκτασιν, ὥστε ἡ μάχη διεκόπη. Μετ' ὀλίγον καταφθάνουσι σημαντικαὶ δυνάμεις τοῦ Χουρσίτ πρὸς βοήθειαν τῆς Ἄρτης. Ὁ Μάρκος ἄρχεται τῆς μάχης ἀμυνόμενος, ἀρχικῶς, διὰ νὰ καλύψῃ τὴν μεταφορὰν τῶν τραυματιῶν καὶ τῶν ἐφοδιοπομπῶν του, συγχρόνως δὲ νὰ διευκολύνῃ τὴν ἀποχώρησιν τῶν μετ' αὐτοῦ συνεργαζομένων Ἀκαρνάνων. Βεβαιωθείς δὲ ὅτι μετεφέρθησαν οἱ τραυματῖαι καὶ ἡ ἀποχώρησις τῶν Ἀκαρνάνων ἦτο ἐλευθέρα, διατάσσει νὰ ἐπιτεθῶσιν οἱ ἄνδρες του, προωθοῦντες πρὸ αὐτῶν ἀγέλην βουβάλων, τὴν ὁποίαν εἶχε προβλέψῃ νὰ συναθροίσῃ. Τὰ ζῶα ἐξαγριωθέντα, ἐπιπίπτουσι κατὰ τοῦ Τουρκικοῦ ἵππου, οἱ ἵπποι τοῦ ὁποίου ἀρηνιάζοντες τρέπονται εἰς φυγὴν, ποδοπατοῦντες καὶ ἐπιφέροντες τὴν σύγχυσιν εἰς τὸ πεζικόν, ἐνῶ οἱ Σουλιῶται ἐφορμῶσι ξιφῆρεις κατ' αὐτῶν καὶ διέρχονται διὰ τῶν τάξεων των ἀνενόγητοι, σφάζοντες τοὺς ἐν ἀταξίᾳ Τουρκαλβανούς.

Αὗται εἶναι ἐν περιλήψει αἱ ἐπιχειρήσεις τὰς ὁποίας διηύθυνε καὶ ἐνήργησεν ὁ Μάρκος Μπότσαρης, ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου κατὰ τῶν Σουλτανικῶν στρατευμάτων ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν, μέχρι τῆς ἐξοντώσεως τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ὑπὸ τῶν Σουλτανικῶν. Διήρκεσαν ἐπὶ διε-

τίαν περίπου καὶ παρέτειναν μὲν τὴν ἀντίστασιν τοῦ δυνάστου, ἀλλὰ ἡ διετία αὕτη ὠφέλησε πολὺ περισσότερον τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, ὡς πανθομολογεῖται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν ἀπάντων, διότι ἔδωκεν εἰς αὐτὴν τὸν χρόνον νὰ ὀργανωθῇ σχετικῶς ἐν ἀνέσει καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰς πρώτας κατὰ ξηρὰν ἐπιτυχίας της, ὧν αἱ σημαντικώτεραι εἶναι ἡ ἄλωσις τῆς Τριπόλεως καὶ κατοπιν τοῦ Ναυπλίου. Ἐὰν δὲν εἶχεν ἐπέλθει ἡ ρῆξις Ἄλῃ Πασᾶ πρὸς τοὺς Σουλτανικοὺς, ἢ ἐὰν ὁ Ἄλῃ Πασᾶς ὑπέκυπτεν ἀπ' ἀρχῆς καὶ τὰ Σουλτανικὰ στρατεύματα ἦσαν ἐλεύθερα νὰ εἰσβάλωσιν εἰς Πελοπόννησον ἅμα τῇ Ἐπαναστάσει, εἶναι πιθανὸν ἄλλοιᾶ νὰ ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα καὶ ἴσως νὰ κατεπνίγετο αὕτη ἐν τῇ γεννέσει της.

Ἀποσπῶμεν ἐκ τῆς «An Historical Outline of the Greek Revolution» τοῦ William Martin Leake, ἐκδοθείσης ἐν Λονδίῳ τῷ 1826, τὰς ἀκολούθους σχετικὰς ἀξιολογητικὰς περιχοπὰς:

«Οὕτως εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ κήρυξις τοῦ πολέμου τῆς Πύλης ἐναντίον τοῦ Ἄλῃ, ἦτο ἡ ἄμεσος αἰτία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως».

«Ὁ Ἄλῃς ἔδωκε τῶρα τὴν ἰσχυροτέραν ἀπόδειξιν ὅτι αἱ ἐλπίδες του ἐβασίζοντο ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ἐνόπλιους Χριστιανούς, διὰ τῆς παραδόσεως εἰς τοὺς Σουλῶτας τοῦ φρουρίου, τὸ ὁποῖον εἶχε κτίσῃ εἰς τὴν θέσιν ἐνὸς ἀπὸ τὰ ἰσχυρὰ σημεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ἀπετέλει σκοπὸν τῆς ζωῆς του, νὰ τοὺς ἐκδιώξῃ. Ὁ χειμὼν τοῦ 1820—21 εἶχε μόνον ἐκπνεύσῃ προτοῦ ἀντιληφθῆ, ὅτι εἶχε γίνῃ κατὰ περισσότερο ἀπὸ ὄργανον εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας των».

«Αἱ εἰδικαὶ περιστάσεις αἱ ὁποῖαι ἀνέτρεψαν τὸ Τουρκικὸν σχέδιον ἐπιχειρήσεων ἦσαν πρωτίστως ἡ συνέχισις τοῦ πολέμου ἐν Ἠπειρῷ. Οἱ Σουλῶται, ἔχοντες καὶ πάλιν εἰς τὴν κατοχὴν των τὸ ἀπόρρητον φρούριον, χάρις εἰς τὸν Ἄλῃ Πασᾶ, ἐνεψύχωσαν τὸ ἐπαναστατικὸν πνεῦμα μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν κατοίκων τῶν ὄρεων, τῶν περιβαλλόντων τὰς πεδιάδας τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς Ἄρτης. Ὁρμώμενοι ἐκείθεν οἱ Σουλῶται ὑπὸ τὸν Μάρχον Μπότσαρη, παρηνόχουν τὰς συγχωρονίας τῶν Τούρκων διὰ τῶν διόδων τῶν χωριζουσῶν αὐτὰς τὰς δύο πεδιάδας καὶ τοὺς ἠνάγκασαν νὰ περιορίσων τὴν προσοχὴν των εἰς τὸ Βόρειον μέρος τοῦ Ἀμβρακικοῦ Κόλπου, οὕτω δὲ ἔδωκαν τὸν καιρὸν εἰς τοὺς ἀντιπάλους των, νὰ ἐτοιμασθοῦν διὰ νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσων . . .».

«Προσεβλήθησαν τὴν νύκτα τῆς 21 Αὐγούστου καὶ ἡττήθησαν μετὰ μεγάλης σφαγῆς καὶ λαφυραγωγίσεως τοῦ στρατοπέδου των. Αἱ ἀριθμητικαὶ ἀπώλειαι τῶν Ἑλλήνων ἦσαν ὅλως ἀσήμαντοι, ἀλλ' ἡ

νίκη ξεηγοράσθη ἀκριβὰ μὲ τὴν ζωὴν τοῦ ἡρωϊκοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ὁ ὁποῖος μὲ ἐκλεκτὸν σῶμα Σουλιωτῶν, εἰσέδυσεν εἰς τὸ κέντρον τῶν ἐχθρικῶν γραμμῶν . . .».

«Ὡς πρὸς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἀναγεννήσεως (τοῦ Rouqueville) τὴν εὐρίσκομεν γραμμὴν εἰς τὸν αὐτὸν ρωμαντικὸν καὶ ποιητικὸν τόνον, ὁ ὁποῖος δὲν προσαρμόζεται εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν γεγονότων . . .».

«Φαίνεται ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος νὰ ἡσυχάσῃ αὐτὴ ἡ Χώρα παρὰ ἐκείνος τὸν ὁποῖον συνιστᾷ ὁ εὐγλωττος συγγραφεὺς, ὅστις πρὸ μικροῦ ἀκόμη ἦτο Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐν Γαλλίᾳ» :

«...» Ἀς εἰποῦν ἀπλῶς εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐλὴν (εἰς συλλογικὸν τηλεγράφημα, ἀπευθυνόμενον ὑπὸ τῶν Χριστιανικῶν Δυνάμεων πρὸς τὸ Διβάνιον) :

«Ἀναγνωρίσατε τὴν Ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ ὄρους ἡ ἄνευ ὄρων· ἐὰν δὲν θέλετε νὰ λάβετε αὐτὴν τὴν ἀπόφασιν, θὰ εἴμεθα ἡναγκασμένοι ἡμεῖς αὐτοὶ ν' ἀναγνωρίσωμεν αὐτὴν τὴν Ἀνεξαρτησίαν, διὰ τὸ καλὸν τῆς ἀνθρωπότητος γενικῶς, διὰ τὴν εἰρήνην τῆς Ἑυρώπης εἰδικῶς, διὰ τὰ συμφέροντα τοῦ Ἐμπορίου».

Chateaubriand
Note sur la Grèce

Ἡ προκαλοῦσα τὸν θαυμασμὸν ἐνδοξὸς αὕτη δρᾶσις τοῦ Μάρκου καὶ τῶν Σουλιωτῶν, ἦν ἀπεκαλέσαμεν ἤδη «πόλεμον - ἀστραπήν», παρομοιοῦντες αὐτὴν πρὸς τὴν σημερινὴν ἐξέλιξιν τῆς πολεμικῆς τακτικῆς, προκαλεῖ συγχρόνως καὶ τὴν περιέργειαν, πῶς οἱ ὀλιγάριθμοι ἐκεῖνοι Σουλιῶται κατώρθωσαν τὰ ἀνδραγαθήματά των ἐκεῖνα, ἔναντι τῶν πολυαριθμωτέρων, ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ, ἐνόπλιον δυνάμεων, ἐκ στρατευμάτων ἡσκημένων, πειθαρχούντων καὶ ἐχόντων ὀπισθεν αὐτῶν μίαν ἰσχυρὰν Αὐτοκρατορίαν.

Διὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ πράγματος θὰ παραθέσωμεν μερικὰς λεπτομερείας, ὡς ἀναγράφονται ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Rouqueville :

«Ὁ Πολέμαρχος Μάρκος εἶναι πανθομολογούμενον ὅτι ἦτο ἐξαιρετικὴ στρατιωτικὴ διάνοια, μὲ ἔμφυτον τὸ ἐνστικτὸν τῆς στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς, εἰς τὰ ὁποῖα προσετίθετο ἀνδρεία ἀπαράμιλλος. Εἰς ταῦτα δύναται νὰ προστεθῇ καὶ εὐνοία τῆς τύχης δι' αὐτόν. Ὁ Καραϊσκάκης ὁμιλῶν περὶ τοῦ Μάρκου ἔλεγεν : «Ὅπου Μάρκος, ἐκεῖ νίκη!».

«Ἐὰν ἐπὶ τοῦ χάριτος ἐξετάσῃ τις τὰς ἐπιχειρήσεις ταύτας θὰ ἀντιληφθῇ πόσον μελετημέναι ἦσαν ἀπὸ πάσης πλευρᾶς. Αἱ θέσεις τὰς ὁποίας ἔσπευσε νὰ καταλάβῃ ἀπ' ἀρχῆς, ἦσαν κόμβοι συγκοινωνο-

νῶν σημαντικώτατοι, ἢ κατοχὴ τῶν ὁποίων παρέλυσεν τὰς κινήσεις τοῦ Στρατάρχου τῶν Σουλτανικῶν στρατευμάτων Χουρσίτ Πασᾶ. Διὰ δὲ τῆς κατοχῆς τῆς Ρηνιάσης ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξασφάλισιν λιμένος ἀνεφοδιασμοῦ σημαντικωτάτου, τοῦ ὁποίου ὅμως αἱ Ἀγγλικαὶ ἀρχαὶ Ἰονίων Νήσων, ἐπινοήσασαι δικαίωμα ναυσιπλοίας ἐξόχως εὐνοϊκὸν διὰ τοὺς Τούρκους, παρημπόδιζον τὴν ἀπόδοσιν».

«Ἡ εἰσβολὴ εἰς τὰς εὐφόρους πεδιάδας τῆς Κασσιόπης εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐντὸς 15θήμερου ἐπανάστασιν εἰς ἅπασαν τὴν ἐπαρχίαν ταύτην καὶ κατὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ Μάρκου, οἱ κάτοικοί της μετέφερον τὰς οἰκογενείας των καὶ τὰ ἀγαθὰ των, ἐπὶ τῶν ὁρέων τοῦ Σουλίου».

«Ἀφ' ἑτέρου οἱ Σουλιῶται, ἦσαν ἄνδρες τραχεῖς καὶ ἐμπειροπόλεμοι πολεμισταί, ἀναμφισβητήτου ἀνδρείας. Ἴδου μερικαὶ τῶν μεθόδων των :

«Οἱ ποιμένες τῶν περιοχῶν δρώσεώς των, ἦσαν τελείως ὁργανωμένοι ὡς πρόσκοποι, εἶχον δὲ ἐν χρήσει σηματολόγιον, μεταδιδόμενον διὰ πυρῶν. Τὰ τηλέφωνα ταῦτα, τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες μετεχειρίζοντο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, συνεδυσάσθησαν οὕτως ὥστε νὰ κρατῶσιν ἐνημέρους τοὺς εἰς ὅλα τὰ πέριξ διεσπαρμένους πολεμιστάς, περὶ τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ εἴδους τῶν ἐχθρικῶν στρατευμάτων».

«Κατόπιν καθώρισαν σημεῖα ἀναγνωρίσεως μεταξύ των κατὰ τὰς νυκτερινὰς πορείας· σπινθῆρες πυρολίθου καὶ δᾶδες ἀνημμένοι, οὕτως ἢ ἄλλως συνδυαζόμεναι, ἀπήρτιζον μέσον συνεννοήσεως».

«Ἐπίσης ἐγνωστοποιοῦν τὸ χωρίον ἐξ οὗ κατήγοντο, διὰ μιμήσεως κελαδημάτων διαφόρων πτηνῶν, εἰς ἣν ἐκέκτηντο ἀληθῆς τάλαντον».

«Τέλος ὅπως συνεννοοῦνται μετὰ τῶν ὀπισθοφυλακῶν των περὶ τῆς πορείας τὴν ὁποίαν ἐλάμβανε τὸ κύριον σῶμα, ἔκαμνον ἐντομάς ἐπὶ κορμῶν δένδρων, ἢ ἀπέσπων ὠρισμένους κλάδους».

«Ταυτοχρόνως, τὰ ἐπὶ τῶν ὁρέων σπήλαια μετεσκευάσθησαν εἰς ὄπλοστάσια, εἰς ἀποθήκας τροφίμων καὶ πολεμοφοδίων, ἰδίᾳ δὲ εἰς θεραπευτήρια, ὅπου θὰ ἀπέθετον τοὺς τραυματίας των, τοὺς ὁποίους ὤφειλον, ἐν περιπτώσει ὑποχωρήσεως, νὰ ἀσφαλίζωσιν ἀπὸ τῆς βαρβαρότητος τῶν Τούρκων».

«Ἱερεῖς, μοναχοὶ καὶ μοναχαί, ἐλεφορτίσθησαν τὴν φύλαξιν τῶν κρυπτῶν τούτων».

«Τέλος αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά ἦσαν ὠργανωμένα διὰ τὰς στρατιωτικὰς μεταφοράς, δὲν παρέλειπον ὅμως νὰ λαμβάνωσι καὶ τὰ ὄπλα, ὅταν αἱ περιστάσεις τὸ ἐπέβαλλον».

«Τοιαῦται ἦσαν αἱ πολεμικαὶ ἀρεταὶ τῶν Σουλιωτῶν οἵτινες εἶχον ὡς ἔμβλημα τὸ δίστιχον» :

«Τὸ αἷμα μας τὸ χύνουμε,
τάρματα δὲν τὰ δίνουμε !»

Ἐὰν ὁμως ἡ θανατολογία αὐτὴ δρᾷσις τῶν Σουλιωτῶν ἐξυπηρέτησε τὴν Ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων, ἢ ἐξόντωσις τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἄφηγε τὸ Σοῦλι ἐκτεθιμένον νὰ ὑποστῇ μόνον τὴν ἐπίθεσιν τῶν πολυαρίθμων Σουλτανικῶν δυνάμεων, ἐλευθέρων πλέον ἀπὸ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, μὲ εὐλογον δὲ μίσος ἄσπονδον κατὰ τῶν Σουλιωτῶν, διὰ τὰ παθήματά των. Ὁ Μάρκος διείδεν ἐγκαίρως τὸν κίνδυνον τοῦτον.

Συγχρόνως ὁμως ὑφίστατο καὶ ἄμεσον πλῆγμα. Ὡς ἐλέχθη ἡ σύζυγός του, τὰ δύο τέκνα του, οἱ ἀδελφοὶ του Κώστας καὶ Γεώργιος, εἶχον δοθῆ εἰς τὸν Ἀλῆ Πασᾶν ὡς ὄμηροι κατὰ τὴν συναφθεῖσαν συνθήκην. Μὲ τὴν πτώσιν τῶν Ἰωαννίνων οὗτοι περιῆλθον εἰς χεῖρας τοῦ Χουρσίτ Πασᾶ, πλὴν τοῦ Κώστα ὅστις εἶχε παραληφθῆ ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, κατὰ τὴν ἀποχώρησίν του ἐξ Ἰωαννίνων καὶ ἐγκατάστασίν του εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ἐν τῇ λίμνῃ νησίδος Μονή, μετ' ἐλαχίστων ἀνδρῶν συνοδείας του, ἐνθα καὶ ἐρονεύθη. Παρευρεθεὶς δὲ ὁ Κώστας εἰς τὸν φρόνον τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, κατώρθωσεν ὡς ἐκ θαύματος νὰ διασωθῆ ἀνταλλαγεὶς μετ' ἀξιωματικῶν τοῦ Χουρσίτ, αἰχμαλώτων τῶν Σουλιωτῶν καὶ νὰ συναντηθῆ μετὰ τοῦ Μάρκου.

Ὁ Μάρκος πληροφορηθεὶς ὅτι ἡ οἰκογένειά του ἐκρατεῖτο εἰς τὸ Ἀρχιμανδρεῖον, ἐσχέδιασεν ἀρπαγὴν τῆς ἐξ Ἰωαννίνων, ὁ Χουρσίτ ὁμως διὰ λόγους ἀσφαλείας, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς Λάρισαν καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς Δράμαν. Ἄμα τῇ καταλήψει τῆς Τριπόλεως ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη, τὸ χαρῆμι τοῦ Χουρσίτ καὶ τὰ τέκνα του, συνελήφθησαν αἰχμάλωτα. Ὁ Μάρκος ἐζήτησεν ἀπὸ τὴν προσωρινὴν Διοίκησιν, νὰ γίνῃ διαπραγματεύσις πρὸς ἀνταλλαγὴν τῶν αἰχμαλώτων τῆς οἰκογενείας του πρὸς τοὺς τῆς οἰκογενείας τοῦ Χουρσίτ Πασᾶ. Ἐπ' αὐτοῦ ὁμως ὑπῆρξαν ἀντιρροήσεις ἐκ μέρους Ὀπλαρχηγῶν τινῶν τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες ἐζήτησαν τὴν ἀνταλλαγὴν τῆς οἰκογενείας τοῦ Χουρσίτ, ἀντὶ χρημάτων. Τοῦτο ἐκίνησε τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Μάρκου, ὅστις ἠξίωσε τὴν ἀνταλλαγὴν των μετὰ τῆς οἰκογενείας του.

Ἀμφότερα τὰ ζητήματα ταῦτα τὸν ἔκαμαν νὰ ἀποφασίσῃ νὰ μεταβῆ αὐτοπροσώπως εἰς Πελοπόννησον.

Μετὰ τὴν κατὰ τῆς Ἄρτης ἐπιχείρησιν, ὁ Μάρκος εἶχε μείνει μετὰ τῶν ἀνδρῶν του στρατοπεδευμένος ἐν καιρῷ χειμῶνος, κατὰ Νοέμβριον, πέραν τῆς κατεχομένης ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ὀχυρωθείσης γεφύρας τῆς Ἄρτης.

Τοῦτο ὁμως δὲν ἠμπόδισε τὸν Μάρκον νὰ διέλθῃ αὐτὴν ξιφῆρης

τὴν νύκτα, αἰφνιδιάσας τὴν φρουράν της, καὶ ἀφήσας μάλιστα ἐπὶ τῆς γεφύρας ἐπιστολήν, δι' ἧς εἰδοποιεῖ τὸν ἐχθρὸν περὶ τῆς διαβάσεώς του.

Ἐκεῖθεν ὁ Μάρκος ἀφίχθη εἰς Μεσολόγγιον κατὰ Μάρτιον τοῦ 1822, ἔνθα ἔτυχε θεομῆς ὑποδοχῆς. Ἐξέθηκε τὴν ἐν Ἠλείῳ κατάστασιν καὶ κατέληξεν ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ ἐνισχυθῇ ὁ ἀγὼν τῶν Σουλιωτῶν, διότι ἐὰν πέσῃ τὸ Σοῦλι, τὸ Μεσολόγγι ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ Πελοπόννησος θὰ προσεβάλλοντο ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Οἱ ἐν Μεσολογγίῳ Ὀπλαρχηγοὶ παρεδέχθησαν τὰς ἀπόψεις του καὶ συνεφώνησαν νὰ ἐνεργήσῃ οὗτος παρὰ τῆ προσωρινῆ Κυβερνήσει καὶ τοῖς Ἀρχηγοῖς τῆς Πελοποννήσου ὡς καὶ τῆς Ὑδρας, νὰ ἐνισχύσωσι τὴν ἀμυναν τῆς Β. Δ. Ἑλλάδος.

Ἐνῶ ὅμως ἐπρόκειτο νὰ διαπεραιωθῇ εἰς Πελοπόννησον, εἰδοποιεῖται ἐξ Ἠλείου ὅτι τὸ φρούριον τῆς Ρηνιασῆς πολιορκεῖται ὑπὸ ἰσχυρᾶς στρατιᾶς Τουρκαλβανῶν καὶ διατρέχει κίνδυνον ἀλώσεως. Κατὰ τὸν Γούδαν «ἐπέταξε καὶ αὐτὸς ὡς αἰτός, ἐπέπεσεν ὡς κεραυνὸς κατὰ τῶν πολιορκούντων καὶ διεσκόρπισεν αὐτούς».

Ὁ Χουρσίτ τότε τῆ ὑποκινήσει τῶν Τσάμηδων ζητεῖ συνδιαλλαγὴν μετὰ τῶν Σουλιωτῶν, καὶ ἔχων πικρὰν πείραν τῶν κατορθωμάτων του καὶ τῆς ἰκανότητος τοῦ Μάρκου, ὑπόσχεται συνδιαλλαγὴν καὶ πλήρη ἐλευθερίαν.

Ἡ ἐπανάστασις ὅμως ἔχει πλέον γενικευθῆ καὶ οἱ Σουλιῶται διὰ σεμνῆς ἐπιστολῆς ἀπαντῶσιν εἰς αὐτὸν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποχωρισθῶσι τῶν Ἑλλήνων. Ἴδου τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης πρὸς τὸν Χουρσίτ :

«Μᾶς προσφέρετε τὴν Πατρίδα, τὴν ἀμνηστίαν, τὰ προνόμια κ.τ.λ. ἐπὶ τῆ ὑποταγῆ εἰς τὸν Σουλτᾶνον. Καὶ ἡμεῖς Ὑψηλότατε, ἐπιθυμοῦμεν τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν εἰρήνην, ἀλλὰ δυστυχῶς τὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος κινήματά σας, δὲν μᾶς ἀσφαλίζουν αὐτάς, διότι καὶ οἱ Ἕλληνες ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας, ὡς καὶ ἡμεῖς, ὠπλίσθημεν κατὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, σκοπούσης τὴν ὀλοσχερῆ καταστροφὴν τῶν Ἑλλήνων, διὰ τοῦτο καὶ ἅπαντες πρὸς ὑπεράσπισίν μας. Καὶ ἂν οἱ Ἕλληνες δέχονται τὴν ἀμνηστίαν, τότε δεχόμεθα καὶ ἡμεῖς αὐτήν, ἄλλως προτιμῶμεν νὰ ἀποθάνωμεν μέχρις ἐνὸς μαχόμενοι, ἢ νὰ ἀμανρώσωμεν τὸ Σουλιωτικὸν ὄνομα, ἀποσπώμενοι τῶν ἀδελφῶν μας συμπολεμιστῶν Ἑλλήνων.

Ταῦτα καὶ σᾶς προσκυνοῦμεν

Οἱ Σουλιῶται
μικροὶ καὶ μεγάλοι».

Ἀποτελεῖ ἡ ἐπιστολὴ αὕτη μίαν ἀποστομωτικὴν ἀπάντησιν πρὸς

ὄσους ἰσχυρίσθησαν ὅτι οἱ Σουλιῶται ἦσαν Ἀλβανόφωνοι ἢ Ἀλβανοὶ καὶ μάλιστα πρὸς τοὺς ξένους. Ἀποδεικνύει τὸν ἀκραιφνέστερον, γνησιώτερον καὶ ὑψηλότερον Ἑλληνισμόν των.

Ὁ Χουρσίτ λαβὼν τὴν ὑπερήφανον αὐτὴν ἀπάντησιν, ἐξεμάνη καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐξαφανίσῃ τὸ Σοῦλι ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Συγκεντρώσας 14.000 ἐπιλέκτους Τουρκαλβανούς, βαδίζει κατὰ τοῦ Σουλίου. Οἱ Σουλιῶται παρέτασσαν 1.000 μόνον μαχητὰς διὰ τὴν ἄμυναν τοῦ Σουλίου. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἀντέταξαν ἡρωϊκὴν ἄμυναν καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπεχώρησαν ἐν οἰκτρᾷ ἀταξίᾳ. Ὁ Χουρσίτ παρακολουθῶν τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀγῶνος, ὡς ἀναφέρει καὶ ὁ ἱστορικὸς Μένδελσον-Βαρθόλδι, ἅμα εἶδε νὰ τρέπωνται εἰς φυγὴν τὰ στρατεύματά του, ἀνέκραξεν: «Ὁ Θεὸς ἀφήρσεν ἀπὸ τοὺς Μουσλήμ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἔδωσεν εἰς τοὺς γκριαούρηδες». Χάσας δὲ τὴν ὑπομονὴν του καὶ ἐκνευρισμένος, ἀνεχώρησεν εἰς Λάρισαν, ἀναθέσας τὴν διοίκησιν τῶν στρατευμάτων εἰς τὸν Ὁμέρ Βρυώνην.

Ἐκεῖ τότε, ἐν τῷ ἀναβρασμῷ ψυχῆς ὅστις τὸν κατεῖχεν, ἀπέπνιξεν ὀμήρους καὶ αἰχμαλώτους, συλληφθέντας κατὰ τὴν πτώσιν τῶν Ἰωαννίνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν νεώτερον ἀδελφόν τοῦ Μάρκου, Γεώργιον.

Ὁ Ὁμέρ Βρυώνης ἀνασυντάξας τὰς δυνάμεις του καὶ ἐνισχυθεὶς, προέβη εἰς στενὸν ἀποκλεισμόν τῆς Κιάφας καὶ τοῦ Σουλίου.

Ὁ Μάρκος βλέπων τὸν προφανῆ κίνδυνον πτώσεως τοῦ Σουλίου κινεῖται πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Σουλιωτῶν. Τὸ στρατηγικόν του πνεῦμα καὶ ἡ διορατικότης του καταφαίνεται ἐκ τῆς σχετικῆς ἀλληλογραφίας.

Θὰ παραθέσω πρῶτον ἐπιστολὴν τῶν Σουλιωτῶν ἐκ Κιάφας πρὸς τὸν Μάρκον περὶ τῆς κατ' αὐτῆς ἐπιθέσεως τῶν Τοῦρκων:

ΑΡΧΕΙΟΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΥΔΡΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΟΓΔΟΟΣ

1 8 2 2

Σελ. 216

«Φιλογενέστατε ἀδελφέ μου καπετὰν Μάρκο, ἀδελφικῶς ἀσπαζόμεθα.

1822 Ἰουνίου 6 Κάστρο Κιάφας.

Ἐλάβομεν τὴν τιμίαν σας σημειωμένην ἀπὸ 25 Μαΐου· τὴν ἐλάβομεν εἰς τὰς 5 Ἰουνίου· εἶδομεν τὸ χερεκέτι τοῦ κινήματός σας καὶ ἐχαρήκαμεν κατὰ πολλὰ, ὅπου ἀρχίνησεν ὁ Χριστιανισμὸς μετὰ τὴν ἔνωσιν διὰ νὰ λάβῃ καὶ κατάστασιν. Σᾶς εἰδοποιοῦμεν τὰ τρέχοντα ἀπ' ἐδῶ· ἡ ὁρμὴ τοῦ ἐχθροῦ ἐστάθηκεν εἰς τὰς ἀρχάς,

τολμηρή και με βάσιν μεγάλην, ὅπου ἔστοχάσθησαν με τρεῖς με τέσσαρας ἡμέρας νὰ τελειώσουν τὸ ἔργον τους. Ὁ Θεὸς μᾶς ἐφώτισε καὶ μᾶς ἐβοήθησε, καὶ ἐμάσαμεν καὶ ἡμεῖς τὴν δύναμίν μας ὅλην εἰς τὴν Κιάφα, καὶ τοὺς ἀντιστάθημεν με στῆθος, καὶ τοὺς ἐκάμαμεν νὰ χάσουν τὴν ἐλπίδα ὅπου ἔστοχάζονταν. Κοντὰ εἰς αὐτὰ ἐμοιράσθησαν καὶ ἔπιασαν τοὺς τόπους ὀλοτρόγυρα με τὰ μιπόρια· περιπλέον ἔκαμεν ἓνα τερτίπι ὁ Χουρσίτ Πασᾶς με τὸν Ὅμερ Πασᾶ καὶ με τὸν Ἄγον εἰς τὰς 29 Μαΐου, τὴν Δευτέραν πρὶν ξημερώση, εἰς τὰς . . . ὥρας τῆς νυκτὸς καὶ πέρνουν ἀπὸ ὅλα τὰ στρατεύματα τοὺς ἐκλεκτοὺς ἕξ χιλιάδας, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ὅμερ Πασᾶς με τὸν Ἄγον καὶ ἐρρίφθησαν ἐπάνω μας νὰ μᾶς πάρουν τὸν Ναυαρίκον καὶ τὸ νερόν, καὶ με τόσον κάστι ὅπου μᾶς ἐβάρεσαν δύο καὶ τρεῖς φορὲς τὰ ταμπούρια με τὰ χέρια· ἐβαστάξαμεν τὸν πόλεμον ὅλην τὴν ἡμέραν, καὶ ταῖς δύο ὥρες τῆς νυκτὸς τοὺς ἐρριχθήκαμεν ἐπάνω τους, ἢ θὰ χαθοῦμεν ὅλοι, ἢ νὰ τοὺς ἐβγάλωμεν, καὶ τόσον ἀποροπὴν τοὺς ἔδωσεν ὁ Θεὸς ὅπου δὲν εἶδαν ἓνας τὸν ἄλλον ποὺ ἔκαμαν, ὅπου ὀλίγον ἔλειψε νὰ πιάσωμεν καὶ τὸν Ὅμερ πασᾶ ζωντανὸν καὶ τὸν Ἄγον. Εἴκοσιν μία ὥρα ὁ πόλεμος ἐγένεν ἀκατάπανστα· κοντὰ ἀπ' αὐτὸ τοὺς ἐβγάλαμεν ἀπὸ τὴν Σαμονίβα με μεγάλην τρομάραν, καὶ τοὺς ἐρρίξαμεν ἀπὸ τὰ βράχια κάτω, καὶ ἐσκοτώθησαν στοὺς γκρημοὺς οἱ περισσότεροι παρὰ ἀπὸ τὰ ντουφέκια. Εἰς τὰς δύο Ἰουνίου ἐγένη αὐτό. Αὐτὰ ὅλα ἐστάθησαν διὰ νυκτὸς. Ἀπὸ τὴν πρώτην ἡμέραν ὅπου ἦλθαν οἱ ἐχθροὶ ἕως τὴν σήμερον γίνεται πόλεμος ἀκατάπανστος μέρα νύκτα· ξεχωριστὰ τὰ τόπια καὶ κουμπαράδες, λοιπόν, ἀδελφια, μὴ χάσετε τὸν καιρόν, ὅτι πολλὰ πράγματα μᾶς στενοχωροῦν, ὅπου οἱ ἄνθρωποι μας σᾶς τὰ παρισταίνουν εἰς πλάτος».

«Τὸ κίνημά σας καθὼς ἡμεῖς τὸ στοχαζόμεθα, ἡ δύναμίς σας ἡ πρώτη νὰ πέση εἰς Κουμουζάδες, καὶ χίλιοι ἄνθρωποι νὰ ἐβγουν με τὸν καπετὰν Γόγο καὶ Κουτελίδα εἰς τὴν Μπλάκα καὶ γεφύρι Πάσενας, ἕως Πριάλα καὶ Καστρι καὶ τὰ ἴσα τὴν Κρανιάν, καὶ εὐθὺς νὰ μᾶς ἔλθουν ἄνθρωποι ἐμπρός, ὅπου νὰ ἀπλώσωμεν καὶ ἡμεῖς πρὸς τὰ Σιριζανά· ἐλπίζομεν εἰς τὸν Θεὸν εὐθὺς ὅπου νὰ ἀκούσουν θέλουν φύγη διὰ νυκτὸς, ὅτι τὰ στρατεύματα ὅπου ἦλθον εἰς τὰς ἀρχάς, εἶναι τὴν μισά, ἄλλοι σκοτωμένοι καὶ ἄλλοι λαβωμένοι· ἄλλοι με πλιάτσια ἓνα τρίτον μερδικὸν ἔχουν φύγει. Τὸ ἀσκέρι ὅπου εἶναι τριγύρω μας ὅλον καθὼς στοχαζόμεθα ὡς δέκα χιλιάδες νὰ εἶναι, πλὴν ἔκαμαν τοὺς τόπους ὅλους με τὰ ταμπούρια μαστορικά διὰ νὰ τοὺς βαστάξουν. Κοντολογία,

πασχίσατε τὸ πλεόν δυνατώτερον μὲ ὀρμὴν, ὅπου νὰ μὴν προφθάσουν καὶ πάρουν μέτρα, καὶ σᾶς πιάσουν κανένα στένωμα· κυβερνάτε καὶ μὲ τὴν γνώμην σας, ὅτι ἡμεῖς δὲν ἠξεύρομεν ὁ ἐχθρὸς ποῦ ἔχει δύναμιν καὶ ποῦ δὲν ἔχει. Ὁ ἀπεσταλμένος Ἀποστολάκης σᾶς πληροφορεῖ ἐκ στόματος καὶ εἶναι καλὸς νὰ σύρῃ καὶ τὸ σῶμα. Μένομεν εἰς τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην»

«Ὁ πατὴρ σου Ζυγούρης Τζαβέλας Τούσας
Νότης..... Μπότζαρης
Ζέρβας Γομάρας.

Ἴσον καὶ ἀπαράλλακτον τῷ πρωτοτύπῳ.

Ὁ Γενικὸς γραμματεὺς [τοῦ Ὑπουργείου Ναυτικῶν]

(Σ) Γεράσιμος Κώπας».

Ὁ Μάρκος σπεύδει πάλιν εἰς Μεσολόγγι ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν Σουλιωτῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἀπασχολοῦσα αὐτὸν ὑπόθεσις τῆς αἰχμαλώτου οἰκογενείας του, μετὰ πολλὰς προσπαθείας ἔληξεν, ἀποδοθείσης τῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν σύζυγόν του καὶ τὰ τέκνα του. Πρὸ τῆς ἐντόνου ἀξιώσεως τοῦ Μάρκου περὶ ἀνταλλαγῆς τῆς μὲ τὸ χαρέμι τοῦ Χουρσίτ, οἱ Πελοποννήσιοι Ὀπλαρχηγοὶ ὑπεχώρησαν καὶ ἔγινε τοῦτο δεκτόν. Ἀπήτησε τότε ὁ Μάρκος ἀπὸ τὸν σερασκέρην Χουρσίτ, τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὁμήρων οἵτινες ἐκρατοῦντο ἐν τῷ φρουρίῳ τῶν Ἰωαννίνων κατὰ τὴν κατάληψίν του, ἐπὶ ἀνταλλαγῇ τοῦ χαρεμίου του καὶ τοῦ εἰς χεῖρας του ὁμήρου ἐγγονοῦ τοῦ Ἀσλὰν Πασᾶ Χουσεῖν Μπέη. Ὁ Χουρσίτ ὅμως ἐδυστρόπει καὶ ὡς εἶδομεν ἐν τῇ μανίᾳ του ἀπέπνιξεν αὐτοὺς ὡς καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Μάρκου Γεώργιον, σεβασθεὶς μόνον τὴν σύζυγόν του καὶ τὰ τέκνα του, τὴν περιπέτειαν τῶν ὁποίων θὰ ἴδωμεν περαιτέρω. Τέλος ἐπεμβάσει τῶν ἄγγλων, ἐγγυηθέντων τὴν ἀσφάλειάν των, ἐγένετο ἡ ἀνταλλαγή, ἡ δὲ οἰκογένεια τοῦ Μάρκου ἔφθασεν εἰς Κόρινθον.

Ὅταν ἔφθασεν εἰς Μεσολόγγι ὁ Μάρκος, ἔγινε δεκτὸς μὲ ἄπειρον ἐνθουσιασμὸν ἀπὸ τοὺς Ὀπλαρχηγούς καὶ τὸν Λαόν, οἱ ὅποιοι ἐθαύμαζον τὰ ἥρωικά του κατορθώματα καὶ τὸν ἀγαποῦσαν· τότε συνητήθη μὲ τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, ὁ ὅποιος ἦτο Πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ καὶ τοῦ ἔκαμε μεγάλας τιμὰς καὶ ἐπαίνους διὰ τὴν ἀνδρείαν του καὶ τὴν πολύτιμον συμβολὴν του εἰς τὸν ἀγῶνα.

Ἀποφασισθείσης κατ' ἀρχὴν τῆς ἀποστολῆς ἐνισχύσεων εἰς Ἡπειρον πρὸς ἀνακούφισιν τῶν Σουλιωτῶν, ὁ Μάρκος διεπεραιώθη εἰς Πελοπόννησον ἵνα συνεννοηθῇ μετὰ τῶν Ὀπλαρχηγῶν αὐτῆς, παρὰ τῶν ὁποίων εὔρε κατανόησιν καὶ ἔλαβε τὴν ὑπόσχεσιν συνδρομῆς των.

Ἐπωφελούμενος τῆς ἐκεῖ μεταβάσεώς του, μετέβη εἰς Κόρινθον

πρὸς συνάντησιν τῆς οἰκογενείας του, διὰ πρώτην φορὰν ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας της. Διὰ νὰ εἶναι ἀπερίσπαστος εἰς τὸ ἔργον του, ἀπέστειλεν αὐτὴν εἰς Ἄγκωνα, παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τῆς συζύγου του, ἐπιθυμούσης νὰ παραμείνῃ πλησίον του.

Ἐπανελθὼν εἰς Μεσολόγγι, ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν Μαυροκορδάτον τὰ τῆς συνεννοήσεώς του μετὰ τῶν Ὀπλαρχηγῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ κατέστρωσαν τὰ σχέδια ἐκστρατείας εἰς Ἡπειρον.

Ὁ Μαυροκορδάτος ἐζήτησε παρὰ τοῦ Μάρκου νὰ ἀναλάβῃ τὴν Ἀρχιστρατηγίαν, οὗτος ὁμως μετριοφρόνως ἀπὸ χαρακτηῆρος σκεπτόμενος καὶ διὰ νὰ ἀποφευχθοῦν αἱ ἀντιζηλῖαι τῶν Ρουμελιωτῶν Ὀπλαρχηγῶν τὰς ὁποίας διησθάνετο, δὲν ἀπεδέχθη τὸν διορισμὸν καὶ ἐτέθη ὑπὸ τὰς διαταγὰς του, ἵνα καθοδηγήσῃ τὰ τοῦ ἀγῶνος τῆς Ἡλείου, κίριος σκοπὸς τοῦ ὁποίου ἐτέθη ἡ λύσις τῆς πολιορκίας τοῦ Σουλίου. Ἡ ἀνάληψις ὁμως τῆς Γενικῆς Ἀρχηγίας ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἐπεκρίθη ἐκ τῶν ὑστέρων, διότι οὗτος ἠθέλησε νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τὴν διάταξιν τῶν σωματίων.

Ἐν τῇ Ἱστορίᾳ Μένδελσον - Βαρθόλδι, ἀναγράφονται περὶ αὐτοῦ τὰ ἑξῆς :

«Ὁ Μαυροκορδάτος ἐστερεῖτο στρατιωτικῆς ὀξυδερκείας, ὅσον δὲ ἐπιμελῶς ἐφαίνετο μελετῶν τὰ βαθύτερα σχέδια ἐπὶ τοῦ χάρατος τῆς Ἡλείου, οὔτε ἐνότης οὔτε σίνδεσμος κατεφαίνετο εἰς τὰς κινήσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ».

Ὁ Μάρκος συνεκέντρωσε 1.400 παλληκάρια ἐν Τροιζονίᾳ καὶ ἔμελλε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πυρὴν καὶ ὄδηγὸς τοῦ στρατοῦ διὰ τὸν μελετώμενον ἐν Ἡλείῳ πόλεμον.

Ἐκ Πελοποννήσου ἀπεστάλη ἐνίσχυσις ἐκ 500 Μανιατῶν ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην.

Ἐπίσης διετέθη τὸ σῶμα τῶν φιλελλήνων, ὀργανωμένων εἰς τακτικὸν στρατὸν ὑπὸ τὸν Νόρμαν.

Ὁ Μαυροκορδάτος συνέστησε τότε εἰς τὸν Μάρκον νὰ συμφιλιωθῇ μετὰ τοῦ Γώγου Μπακόλα, τοῦ φονέως τοῦ πατρὸς του, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀνεμένετο ἐνίσχυσις τῶν Ρουμελιωτῶν, τούτου ὄντος Ἀρχηγοῦ τοῦ ἀρματωλικῆ Ἀσπροποτάμου.

Ἐνταῦθα κατεφάνη ἡ ἀνωτερότης τοῦ Μάρκου. Καταπνίγων τὸ φρυσικὸν αἶσθημα ἀποτροπιασμοῦ πρὸς τὸν, ὡς εἶδομεν, δολοφόνον τοῦ πατρὸς του Κίτσου, δέχεται πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἀγῶνος τὴν πρότασιν τοῦ Μαυροκορδάτου.

Πρὸ τοῦ κινδύνου τῆς Πατρίδος, ἵνα συνενωθῶσι πάντες εἰς τὸν ἀγῶνα δίδει τὸ παράδειγμα, ἐνώπιον τοῦ Μαυροκορδάτου, συνα-

τώμενος μετὰ τοῦ Γώγου Μπακόλα. Ὁ Μάρκος ἐσήκωσε μιὰ μεγάλη πέτρα καὶ τὴν ἄφησε νὰ πέση, λέγων :

«Κάτω ἀπ' αὐτὴ τὴν πέτρα θάβω τὸ μῖσος μου. Ὅταν ἡ Πατρις ἐλευθερωθῆ, ξαναβρίσκομε τοὺς λογαριασμοὺς μας. Τώρα θὰ σ' ἔχω πατέρα!».

Καὶ τοῦ ἐφίλησε τὸ χέρι, λέγων ὅτι θὰ τὸν θεωρεῖ ὡς ἄλλον πατέρα του. Λέγεται μάλιστα ὅτι, πρὸς ἀπόδειξιν τῆς εἰλικρινείας του, εἰς γενομένην πρότασιν τοῦ Μπακόλα ὅπως συνδεθῶσι καὶ διὰ συγγενείας, μνηστεύοντες τὸν υἱὸν τοῦ Μπακόλα μετὰ τῆς πρωτοτόκου θυγατρὸς τοῦ Μάρκου, κατὰ τὰ Ἑπειρωτικὰ ἔθιμα τῶν μνηστευμένων εὐρισκομένων εἰς παιδικὴν ἡλικίαν, ὁ Μάρκος ἀπεδέχθη τοῦτο, παρακινούμενος ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ Ἐπιτελείου του.

Γνωσθείσης τῆς μελετωμένης ἐστρατείας, ὁ Ἄγγλος ἀρμοστής τῶν Ἰονίων Νήσων ἀπηύθυνεν ἀπειλητικὴν ἐπιστολὴν πρὸς ματαίωσιν τῆς, ἀσκουμένης φιλοτουρκικῆς πολιτικῆς ὑπ' αὐτοῦ. Καὶ δὲν παρημποδίσθη μὲν ἢ ἐκτέλεσίς τῆς, παρενεβλήθησαν ὅμως περιορισμοί, οἵτινες συνετέλεσαν ἐν τινι μέτρῳ εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῆς.

Ὁ Μαυροκορδάτος, παρὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ Μάρκου, καθώρισε μόνος του τὰ τῆς ἐπιχειρήσεως ἐκείνης. Οὕτως ἀπέστειλε τὸ σῶμα τῶν Μανιατῶν νὰ ἀποβιβασθῆ εἰς Φανάριον, ἵνα ἐκεῖθεν ἐφοδιάσῃ τὸ φροῦριον τῆς Κιάφας, ἀπέχον ἑπτὰ ὀλοκλήρους ὥρας ἀπ' αὐτοῦ.

Καὶ ὡς νὰ μὴ ἤρκει ἡ ἀπόσπασις αὕτη, ἐπακολουθεῖ καὶ ἕτερα διασπορὰ δυνάμεων. Τὴν εὐρισκομένην εἰς Κομπότι δύναμιν, κατανέμει εἰς δύο σώματα, καὶ τὸ μὲν ἐν ὑπὸ τὸν Μάρκον ἀποστέλλεται πρὸς τὸ Σοῦλι διὰ τῶν Πέντε Πηγαδίων, τὸ δὲ ἕτερον καὶ τὸ ἰσχυρότερον, ἐτράπη τὴν 4 Ἰουνίου πρὸς τὸ Πέτα.

Ἡ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων ἦτο μεγίστη, ἡ δὲ διασπορὰ τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων κατέστησε τὴν θέσιν των ἔτι δυσχερεστέραν.

Ἡ ἀναληφθεῖσα ἐπιχείρησις ἦτο παρακεκινδυνευμένη καὶ δυσχερεστάτη. Εἰς ταῦτα προστεθείτω ὅτι ἀντὶ νὰ αἰφνιδιάσῃ τὰ Σουλτανικὰ στρατεύματα, εὗρον αὐτὰ ἀναμένοντα τὴν ἐπίθεσιν μὲ ἰσχυροτάτας δυνάμεις, κατεχούσας τὰς δεσποζούσας θέσεις τῶν ἀντικειμενικῶν σκοπῶν τῶν Ἑλλήνων.

Τὰ ἀποτελέσματα ἦσαν ὀλέθρια.

Τὸ σῶμα τῶν Μανιατῶν ἀφεθὲν νὰ ἀποβιβασθῆ εἰς Φανάριον, εὐρέθη αἰφνιδιαστικῶς ἐναντι ἐχθροῦ πολυαρίθμου, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑποστῇ μεγάλῃ ἀπολείας, φρονευθέντος καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ του Κυριακούλη Μαυρομιγάλη, ἡρωϊκῶς μαχομένου, παρὰ τὴν Σπλίντζαν, οἱ δὲ διασωθέντες ὀπισθοχωροῦντες καὶ σκληρῶς μαχόμενοι ἔφθασαν εἰς Φα-

νάριον, ὅπου οἱ ἐπιζῶντες κατώρθωσαν νὰ ἐπιβιβασθῶσι τῶν πλοίων.

Ὁ Μάρκος βαδίζων πρὸς τὸ Σοῦλι, εὔρε τὰ Πέντε Πηγάδια τελείως κατεχόμενα ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἀδιάβατα, ἐνῶ συγχρόνως ἠπειλείτο ὑπὸ σώματος 2000 Τούρκων ἐκ τῶν νώτων.

Τὸ σῶμα τῶν φιλελλήνων ὑπὸ τὸν Νόρμαν κατευθυνθὲν εἰς Πέτα παρετάχθη ἐκεῖ ὁμοῦ μετὰ τῶν σομαίων τοῦ Βαρνακιώτη, τοῦ Μπακόλα καὶ τῶν Ἑπτανησίων.

Ὁ Μάρκος βλέπων ματαιούμενον τὸν ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τοῦ λύσεως τῆς πολιορκίας Σουλίου καὶ Κιάφας, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ διάσπασιν τοῦ κλοιοῦ ὅστις τὸν περιέσφιγγε, παραιτούμενος τοῦ σκοποῦ του καὶ νὰ προσπαθῆσῃ νὰ συνενωθῆ μετὰ τῆς ἐν Πέτα δυνάμεως. Μὲ συντριβὴν καρδίας ἀτενίζει τὰ ὄρη τοῦ Σουλίου χωρὶς νὰ δύναται νὰ τὰ συνδράμῃ. Διατάσσει ὑποχώρησιν καὶ μαχόμενος ὡς λέων κατὰ τοὺς ἱστορικούς, διανοίγει ὁδὸν διὰ μέσου τῶν ἐχθρῶν καὶ μετὰ πεισματώδεις μάχας ἐν Πλάκα καὶ Σκλαβάνι τὴν 12 Ἰουλίου, διασώζεται μετὰ λειψάνων τῆς δυνάμεώς του ἐκ 32 ἀνδρῶν, καὶ φθάνει εἰς Πέτα ἐνθα συνενεῖται μετὰ τῶν ἐκεῖ στρατευμάτων καὶ ἀνασυγκροτεῖ τὸ σῶμα του.

Ἐπακολουθεῖ ἡ μάχη τοῦ Πέτα, ὅπου οἱ Τούρκοι ἐπιτίθενται μὲ ὄλας πλέον τὰς πολυαρίθμους δυνάμεις των, ὁ δὲ ὄλεθρος τῶν Ἑλλήνων καὶ φιλελλήνων ὑπῆρξε τρομακτικὸς. Ὁ Μαυροκορδαῖος εὗρίσκετο εἰς Λαγκάδα μετὰ τοῦ ἐπιτελείου του καὶ μικρᾶς δυνάμεως. Οἱ φιλέλληνες ὑπέστησαν τὴν ἐξολόθρευσίν των δύναται νὰ λεχθῆ, γενναίως μαχόμενοι ἀλλ' ἄπειροι τοῦ κλεφτοπολέμου. Χάρις τῇ ἐπεμβάσει τοῦ Μάρκου διεσώθησαν περὶ τοὺς 100 ἀνδρας, λαβόντες τὴν πρὸς Λαγκάδα ὁδόν. Ἐκ τοῦ σώματος τοῦ Μάρκου μόνον 90 ἀνδρες ἀπέμειναν, κατὰ τὴν γενομένην ἀπαρίθμησιν πέραν τῆς Ἄρτας.

Εἰς τὸ Περιοδικὸν «Ἐστία»,—Τόμος 4ος, 1877, σελ. 510—δημοσιεύεται ἡ κάτωθι ἐπιστολὴ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, σύγχρονος τῶν γεγονότων τοῦ Πέτα :

«Κιό γιόργι

Εἰξέρεις ὅπου ἔχω καλάμπάλικι πολεὶ καὶ ναμοῦ δῆνις τὴν κάθε εἰμέρα ἀπὸ τέσερες μοτίλες κρασεὶ καὶ μισὶ οκὰ ρίζι καὶ μένο

1822

Ἰουλίου 2

Πέτα.

αδελφόσου

Μαρχο Μποτζαρις

»

Ἐν σημειώσει τῆς Δίγσεως τοῦ Περιοδικοῦ, ὑπογραφομένη μετὰ τὰ στοιχεῖα Σ.Ζ.Δ., ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἀνῆκε εἰς τὸν συνδρομη-

τήν της ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Γ.Π. ἐν Λιβόρνῳ ὅστις κέκτηται συλλογὴν αὐτογράφων, ἀφορώντων τὸν ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνα, τῶν κορυφαίων πρωταγωνιστῶν, ὅστις τὴν ἀπέστειλεν πρὸς δημοσίευσιν, προσθέτων ὅτι : «εὐλαβείας ἄξιον ἐκρίναμεν τὸ ἀνορθόγραφον».

Ἐν ὑποσημειώσει δὲ τῆς ἐπιστολῆς ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς :

«[Αἱ μὲν φιάλαι οἴνου αἰνίττονται βαρέλια πυρίτιδος, ἡ δὲ ὀκὰ ρίζι, καντάριον μολύβδου]».

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ὑποσημείωσις ἐτέθη ὑπὸ τοῦ παραλήπτου καὶ ὅτι ὑπῆρχε κρυπτογραφικὸν λεξικὸν διὰ τὴν συνεννόησιν.

Ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ ἡρωϊσμός τοῦ Μάρκου ἐθαυμάσθησαν ὑπὸ πάντων. Ὑπάρχουν δύο ἐπιστολαὶ τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, καταχωρημέναι εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Ὑδρας, εἰς τὰς ὁποίας οὗτος ἐξαίρει τὰς ἀνδραγαθίας τοῦ Μάρκου καὶ τῶν Σουλιωτῶν, ἡ μία διὰ τὴν νίκην των κατὰ τοῦ Χουρσίτ καὶ Ὀμερβουώνη καὶ ἡ ἑτέρα διὰ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ δευτέρου μετὰ δυνάμεως 8000 ἀνδρῶν κατὰ τοῦ Μάρκου ἔχοντος μόνον 1500 ἀνδρας ἐν Πλάκα, ἣν ἀντεμετώπισε νικηφόρος.

Παρὰ ταῦτα, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀτυχοῦς ἐκείνης ἐκστρατείας καὶ καταστρεπτικὸν ἦτο καὶ ἐματαίωσε τὸν σκοπὸν της, δηλ. τὴν λύσιν τῆς πολιορκίας τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Κιάφας καὶ τὴν διατήρησιν τῶν θέσεων ἐκείνων ὡς προγεφυρώματος τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον θὰ παρεκώλυε τὴν ἐλευθέραν κἀίθροδον τῶν ὀρδῶν τοῦ ἐχθροῦ κατ' αὐτῆς.

Ἡ ἐξήγησις τῆς καταστροφῆς ἐκείνης, ἀπεδόθη τότε εἰς προδοσίαν τοῦ Γώγου Μπακόλα, ὅστις ἐχαρακτηρίσθη διὰ βοῆς ὅτι ὑπῆρξε διπρόσωπος. Ἐνῶ δηλ. ὡς εἶδομεν ἔκαμε τὴν θεαματικὴν ἐκείνην συμφιλίωσιν μετὰ τοῦ Μάρκου καὶ φαινομενικῶς συνέξεστράτευσε μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου, εὐρίσκετο συγχρόνως εἰς ἐπαφὴν μὲ τὰ Σουλτανικὰ στρατεύματα καὶ κατέδωσε τὸν σκοπὸν καὶ τὰς κατευθύνσεις τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος. Οὕτω πῶς δὲ οἱ Τούρκοι εὐρέθησαν πανέτοιμοι πρὸς εὐνοϊκὴν δι' αὐτοὺς ἀντιμετώπισίν του. Συγκεκριμένως κατελογίζετο εἰς αὐτὸν ὅτι, ἐνῶ ἐμάχοντο εἰς τὴν πατρίδα του καὶ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἀρματολικιοῦ του, οὐδόλως συνέδραμε. Κατόπιν ἐπέδειξε σπουδὴν νὰ σώσῃ λείψανα τινὰ τῶν ἱερολογιτῶν—φιλελλήλων, ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά' ἢ καταστροφή εἶχε συντελεσθῆ.

Ὡς ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ἐλέχθη, σκοπὸς τῆς παρούσης μελέτης δὲν εἶναι ἡ συγγραφὴ Ἱστορίας, ἀλλὰ ὡς καθορίζεται ὑπὸ τοῦ τίτλου της, τὰ τῆς δράσεως τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη καὶ κατ' ἀνάγκην μία γενικὴ περιγραφὴ τῶν γεγονότων εἰς ἃ ἦτο αὕτη ἀναμειγμένη. Τὸ παρὸν θέμα εἶναι οὐσιῶδες καὶ θὰ ἐπεκταθῶμεν ὀλίγον εἰς τὴν ἀνάλυσίν του.

Ἡ καταστροφὴ τοῦ Πέτα περιγράφεται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν μὲ

πολλὰς λεπτομερείας ἀλλὰ καὶ ἀντιφάσεις σημαντικὰς μεταξύ των, ὡς πρὸς τὴν διεξαγωγὴν καὶ τὰ σφάλματα ἅτινα ἐγένοντο. Δὲν ἐξαιρεῖται κριτικῆς δυσμενοῦς οὐδ' αὐτός, ὁ σκοπὸς τῆς ἐκστρατείας ἐκείνης, ἣτις κατέληξεν εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ Πέτα.

Καθ' ἡμᾶς ἡ ἀκόλουθος ἀποψις εἶναι ἡ ὀρθότερα :

Ἡ ἐκστρατεία πρὸς Βορ. Ἡπειρον ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸν Μάρκον, ὅστις ἀντιλαμβανόμενος τὸν κίνδυνον πτώσεως τοῦ Σουλίου, κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν ὅπως πείσῃ τὴν Κυβέρνησιν καὶ τοὺς Ἡγήτορας τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, περὶ τῆς σημασίας τῆς δεσποζούσης ἐκείνης θέσεως εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας, καθ' ἣ παρακωλυούσης τὰς ἐλευθέρως κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ πρὸς Αἰτωλοακαρνανίαν καὶ τὸν ἐφοδιασμόν του, ἂν ἐπειρᾶτο νὰ προελάσῃ χωρὶς νὰ γίνῃ κύριος αὐτῆς. Ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἰσχυρισθῇ τις ὅτι ἐπηρεάζετο ὁ Μάρκος ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ πατρίου ἐδάφους καὶ τῶν ἀποκεκλεισμένων ἐκεῖ Σουλιωτῶν, δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν ὀρθότητα τῆς ἀπόψεώς του ταύτης. Ἄλλωστε ἀποτελοῦσι τραγὴν ἀπόδειξιν αἱ ἐπανειλημμέναι προσπάθειαι τῶν Τούρκων ἵνα πείσωσι τοὺς Σουλιώτας ὅπως διὰ συνθήκης παραδώσωσι τὰ ἐδάφη των, ὑποσχόμενοι δελεαστικὰ ἀνταλλάγματα. Δι' ὃ καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς ἐπεκράτησε καὶ ἐπεβλήθη.

Ὡς πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τῆς ὅμως, δικαίως ἐπικρίνεται αὕτη. Ὁ Μαυροκορδάτος, ταχθεὶς ἐνθέρμως ὑπὲρ αὐτῆς, ἐπέτυχε νὰ περιβληθῇ δικτατορικὴν ἐξουσίαν ὄχι μόνον πολιτικὴν, ἀλλὰ καὶ στρατιωτικὴν. Ὑπῆρξε τοῦτο κεφαλαιῶδες σφάλμα εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλεται καὶ ἡ καταστροφή. Ὡς ὁμολογεῖται ἐβασίζετο εἰς τὸν Μάρκον Μπότσαρη, τὸν ὁποῖον, ὡς εἶδομεν, ἤθελε νὰ ἐγκαταστήσῃ καὶ ὡς Ἀρχιστράτηγον, ἤθελεν ὅμως νὰ διατηρῇ τὴν ἀνωτάτην ἡγεσίαν. Καὶ ὁ μὲν Μάρκος δὲν ἀπεδέχθη τοῦτο, ἀλλὰ καὶ δὲν παρέμεινε παρ' αὐτῷ ὡς σύμβουλός του, ἐπειγόμενος νὰ σπεύσῃ πρὸς βοήθειαν τοῦ Σουλίου, ὅπερ καὶ ἐπραξε.

Ὁ Μαυροκορδάτος παρέμεινεν οὕτω μὲ δικαιοδοσίας Ἀρχιστρατήγου, βασιζόμενος εἰς ἐπιτελεῖον ὅπερ κατήρτισεν ὑπὸ τὸν Νόρμαν καὶ φιλέλληνας βοηθούς του. Οἱ ἡρωϊκοὶ ἐκεῖνοι ἄνδρες, οἵτινες δικαιούνται Ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης, ἐμφανίζουσι τὸ μειονέκτημα ὑποτιμήσεως τοῦ ἐχθροῦ, καὶ πλήρους ἀγνοίας τῶν συνθηκῶν τοῦ ἰδιοτύπου ἐκείνου ἀγῶνος. Ἄνδραιοι καὶ ἀποφασισμένοι νὰ θυσιασθῶσι χάριν τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος, ὅπερ καὶ ἀπέδειξαν διὰ τοῦ ἐνδόξου θανάτου τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν, δὲν ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν τὰς ὑποδείξεις τῶν πεπειραμένων Ἑλλήνων Ὀπλαρχηγῶν εἰς τὸν δυνάμενον νὰ ἀποκληθῇ κλεφτοπόλεμον. Ἐνόμισαν ὅτι ἠδύναντο νὰ διεξαγάγωσι

πόλεμον ἐκ παρατάξεως, μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν τρομακτικὴν
δυσαναλογίαν τῶν δυνάμεων τῶν ἔναντι τῶν τοῦ ἐχθροῦ.

Μὲ τὸ κεφαλαῖῳδες αὐτὸ σφᾶλμα, προέβησαν εἰς διασπορὰν τῶν
ὀλιγαρίθμων δυνάμεόν των αἵτινες συνεκεντρώθησαν διὰ τὴν ἐκστρα-
τείαν, κατὰ πολὺ ὑπολειπόμεναι τῶν προβλεφθεισῶν, ἐκ πολλῶν αἰτίων
καὶ ἀπροθυμίας.

Οὕτως ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης μετὰ τοῦ σώματός του ἐκ
500 περίπου ἀνδρῶν ἀπεβιβάσθη εἰς Φανάρι καὶ κατέληξεν, εἰς τὴν
ἀποτυχίαν τῆς Σπλάντζας, θυσιάσας καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν του. Ὁ
Μάρκος προωθῆθη πρὸς Πέντε Πηγᾶδια ἔνθα εὔρε ταῦτα ἰσχυρῶς
κατεχόμενα ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐκκλώθη ὑπ' αὐτοῦ. Κατορθώνει νὰ
διασπᾶσθαι τὸν κλοιόν, πλὴν ὑφίσταται τρομερὰς ἀπωλείας ἐν Πλάκα, ὡς
εἶδομεν ἤδη. Αἱ ὑπολοιπόμεναι δυνάμεις ἐστρατοπέδευσαν εἰς Πέτα,
ἔνθα ἐτάχθησαν εἰς πρώτην γραμμὴν οἱ φιλέλληνες καὶ τὸ τακτικὸν
σῶμα, εἰς δευτέραν δέ, ἐπὶ ὑπερκειμένων λόφων, οἱ Ἕλληνες Ὀπλαρ-
χηγοί. Ἡ δευτέρα αὕτη γραμμὴ, μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ Μάρκου μὲ τὰ
λείψανα τοῦ σώματός του καὶ τὴν ἀνασύνταξιν ὀλιγαρίθμου τοιούτου
διὰ στρατολογίας ἐντοπίων, διεμορφώθη ὡς ἑξῆς :

Τὸ κέντρον κατέλαβε τὸ ὑπὸ τὸν Βαρνακιώτην σῶμα, τὸ ὁποῖον
ἦτο καὶ τὸ πολυπληθέστερον. Τὸ ἀριστερὸν κατέλαβεν ὁ Μπακόλας
μετὰ τοῦ σώματός του καὶ τὸ δεξιὸν ὁ Μάρκος μὲ τὸ ὀλιγαρίθμον
σῶμα του.

Ὁ Μαυροκορδαῖος ἐγκαθίσταται μετὰ τοῦ Στρατηγείου του εἰς
Λαγκάδα. Ἐκεῖνο ποῦ ἐξωφθάλμως πηγάζει ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἐκστρα-
τείας ἐκείνης, εἶναι ἡ παντελής ἔλλειψις ὑπηρεσίας πληροφοριῶν διὰ
τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Τούρκους, τελείως
ἐνημέρους περὶ τῶν δυνάμεων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν κινήσεών των.
Ἱέρπει ὅμως νὰ τονισθῇ ἐνταῦθα ἡ συμβολὴ εἰς τὴν ἐνημερότητα τῶν
Τούρκων, τῆς Ἀγγλικῆς Διοικήσεως Ἑπτανήσου, ἣτις δυσμενῶς διέ-
κειτο διὰ τὴν ἐκστρατείαν τῶν Ἑλλήνων, ὄχι μόνον ἐνημερώνουσα τοὺς
Τούρκους μὲ πληροφορίας της περὶ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ παρεμβάλ-
λουσα παντὸς εἴδους προσκόμματα εἰς αὐτοὺς ὅπου ἦτο δυνατόν.

Ἐπὶ τὰς συνθήκας αὐτὰς οἱ Τούρκοι ἐπεχείρησαν κροῦσιν τῆς
παρατάξεως ἐν Πέτα, διὰ δυνάμεως ἰπικῶν κυρίως. Οἱ φιλέλληνες
ἀντεμετώπισαν αὐτοὺς μετὰ πραγματικοῦ ἡρωϊσμοῦ καὶ τοὺς ἔτρεψαν
εἰς φυγὴν. Ἐπηκολούθησεν ἀκράτητος ἐνθουσιασμός καὶ ἀποθέωσις
τοῦ Νόρμαν, ὅστις διηύθυνε τὴν ἐπιχείρησιν.

Οἱ Ἕλληνες Ὀπλαρχηγοὶ ὑπέδειξαν ἐπανειλημμένως τὴν ἀνάγκην
ὀχυρώσεως προχείρου τῆς παρατάξεως τῶν φιλελλήνων, ἀλλ' οὗτοι οὐδὲ

να ἀκούσωσι ἤθελον περὶ αὐτοῦ καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Τούρκων ἰππέων.

Τὴν ἐπομένην ἀκριβῶς τῆς κρούσεως ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἐξαπέλυσεν οὗτος γενικὴν ἐπίθεσιν δι' ὀλοκλήρου τῆς δυνάμεώς του, ὑπολογιζομένης ἄνω τῶν 8000 ἀνδρῶν, ἐνῶ ταυτοχρόνως ὄπισθεν τῆς δευτέρας γραμμῆς, ἐνεφανίσθη δύναμις 2000 ἀνδρῶν, ἵνα ἀπειλήσῃ τὰ νῶτα τῆς ὅλης παρατάξεως. Ὁ Μπακόλας τότε ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας παραλαμβάνει τὸ σῶμα του καὶ σπεύδει πρὸς ἀντιμετώπισίν των, ἀφίνων οὕτως ἀκάλυπτον τὸ ἀριστερὸν ἔνθα εἶχε ταχθῆ. Μικρὰ δύναμις Τουρκικὴ τότε, ἐξ 80 ἀνδρῶν συγκειμένη, ἀνέρχεται ἐπὶ τοῦ λόφου ἔνθα εἶχε ταχθῆ ὁ Μπακόλας καὶ ὑψώνει Τουρκικὰς Σημαίας, ἡ ἐμφάνισις τῶν ὁποίων ἐπιφέρει σύγχυσιν, ὑποτεθέντος ὅτι σοβαραὶ δυνάμεις κατέλαβον τὰ νῶτα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ πρώτη γραμμὴ τῶν φιλελλήνων καὶ τακτικῶν, ὑφίσταται τὴν ἐπίθεσιν ἄνω τοῦ δεκαπλασίου εἰς ἀριθμὸν ἐχθροῦ, κáμπτεται καὶ ἀποπειρωμένη νὰ ὑποχωρήσῃ, ἡρωϊκῶς μαχομένη, κατακόπτεται κυριολεκτικῶς ὑπὸ τῶν μαχομένων ἐχθρῶν, κατακρουροῦντων καὶ ἀποκεφαλιζόντων πάντα πίπτοντα εἰς χεῖρας των, ἵνα ἀποζημιωθῶσι διὰ πᾶσαν κεφαλὴν περιορχομένην εἰς χεῖρας ἐκάστου μαχητοῦ.

Ἐὰν ἡ δευτέρα γραμμὴ εὐρίσκετο εἰς τὴν θέσιν της, ὁ ὄλεθρος ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἦτο τόσον μεγάλος. Δὲν δύναται βεβαίως νὰ λεχθῆ ὅτι θὰ ἐνίκων, πάντως ὅμως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς Λαγκαδά, ἔνθα ὁ Μαυροκορδάτος μετὰ τινος δυνάμεως, χωρὶς νὰ ὑποστῶσι τόσον τρομακτικὰς ἀπωλείας.

Ἀλλὰ ἡ κυρία δύναμις τῆς δευτέρας γραμμῆς ἦτο ὁ Βαρνακιώτης, ὅστις ἅμα τῇ ἐμφανίσει τῶν Τουρκικῶν Σημαίων εἰς τὸ ἀριστερὸν, ἀντὶ νὰ ἐξετάσῃ περὶ τίνος πρόκειται, ἐγκαταλείπει τὸ κέντρον καὶ ἀμαχητὶ ἐμφανίζεται εἰς Μακρυνόρος. Παρέμεινε οὕτω μόνον ὁ Μπακόλας, ὅστις ὡς εἶδομεν τραπεῖς πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐχθροῦ, ἀφῆκε κενὴν τὴν θέσιν του καὶ ὁ Μάρκος μὲ τὸ ὀλιγάριθμον σῶμα του, ὅστις κατέβαλεν, ὡς ἐπιβεβαιοῦται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν, πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τοὺς διαφυγόντας Φιλέλληνας. Ἐπιβαιοῦνται ἐπίσης ὅτι ὁ Μπακόλας ἐπανῆλθε πρὸς τὴν θέσιν του καὶ ἠγωνίσθη καὶ οὗτος πρὸς ὑποστήριξιν τῶν φευγόντων φιλελλήνων. Τὸ σῶμα τοῦ Μάρκου ὑπέστη καὶ πάλιν μεγάλας ἀπωλείας.

Εἰς αὐτὸ τὸ συμπέρασμα καταλήγομεν ἐκ τῆς μελέτης τῶν κορυφαίων ἱστορικῶν, οἵτινες ὅμως διαφωνοῦν πρὸς ἀλλήλους εἰς πλείιστα σημεῖα. Πιστεύομεν ἀδιστακτικῶς ὅτι αὕτη εἶναι ἡ λογικὴ ἐρμηνεῖα τῆς μάχης ἐκείνης ἐξεταζομένης ἀλλὰ τακτικῆς ἀπόψεως.

Ἡ ἄποψις αὕτη εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς της, συμπίπτει πρὸς τὴν ἀναπτυσσομένην ὑπὸ τοῦ κ. Α. Κοκκίνου, εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ἡ

Ἑλληνική Ἐπανάστασις», Τόμος Πέμπτος, τὴν ὁποίαν καὶ συνιστῶμεν εἰς πάντα ἐπιθυμοῦντα νὰ μελετήσῃ πληρέστερον τὸ θέμα τοῦτο.

Ὁ Μάρκος, μετὰ τὴν καταστροφὴν ἀπεσύρθη μετὰ τῶν ἄλλων εἰς Λαγκάδα, ἔνθα ὁ Μαυροκορδάτος εἶχεν ἐγκαταστήσει τὸ στραταρχεῖον του.

Ἡ συνάντησις τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ὑπῆρξε συγκινητικὴ. Ὁ Μαυροκορδάτος συντετριμμένος ἐκ τῆς καταστροφῆς καὶ κλαίων, ἐνηγκαλίσθη καὶ ἠσπᾶσθη ἀδελφικῶς τὸν Μᾶρκον, διὰ τὴν λεβεντιὰν καὶ ἡρωϊκὴν δρᾶσιν τοῦ ὁποίου ἠσθάνετο θαυμασμόν, ἐξ ἰδίας πλέον ἀντιλήψεως κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, καὶ διότι τὰ περισωθέντα λείψανα τῶν 100 ἀνδρῶν ἐκ τῆς δυνάμεως τῶν φιλελλήνων καὶ τακτικῶν, ὄφειλον τοῦτο εἰς τὸ ὅτι ὁ Μάρκος ἐκάλυψε τὴν ὑποχώρησίν των, διατρέξας ἔσχατον κίνδυνον.

Ἐκεῖ προσῆλθε καὶ ὁ Γῶγος Μπακόλας, παρουσιασθεὶς δὲ πρὸ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ Μάρκου, προσεπάθει νὰ δικαιολογήσῃ τὴν διαταγὴν του ἐν Πέτῃ. Ὁ Μάρκος ἐπεδείξατο καὶ πάλιν τὴν ἀνωτερότητά του. Οὐδὲν ἀπολύτως εἶπεν ἢ ἠρώτησε, οὐδὲ ἔδειξεν ἀγανάκτησιν τινά, ἐνῶ οἱ παριστάμενοι Ὀπλαρχηγοὶ κατεφέροντο κατ' αὐτοῦ. Ὅτε δὲ ὁ Γῶγος Μπακόλας ἀπῆλθεν, ἠρκέσθη μὲ μεγάλην ψυχραιμίαν νὰ εἴπῃ «ἂν εἶναι ἔνοχος ἄς ὄψεται!».

Ἀτυχῶς, κατὰ τοὺς ἱστορικούς, τὸ ἡρωϊκὸν παράδειγμα τοῦ Μάρκου δὲν ἠκολούθησαν καὶ οἱ συμπράττοντες Ρουμελιῶται Ὀπλαρχηγοί, ἀλλὰ μόνον οἱ Ἐπτανήσιοι, οἱ ὀλίγοι τακτικοὶ Ἕλληνες καὶ φιλέλληνες καὶ τινες ἐκ τῶν ἀτάκτων τὸν ἐμιμήθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ παρέμειναν θεαταί.

Οἱ Σουλιῶται ἐγκαταλειφθέντες ὡς ἐκ τῆς καταστροφῆς καὶ στενῶς πολιορκούμενοι ὑπὸ τῶν Σουλτανικῶν στρατευμάτων, ἀπολύτων κυριῶν τῆς Ἠπείρου, οὐδεμίαν ἐλπίδα ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πλέον. Μεσολαβούντων τῶν Ἄγγλων, προῆλθεν εἰς διαπραγματεύσεις συνθηκολογήσεως ἢ ὑπὸ τὸν Νότιον Μπότσαρην κυβέρνησίν των, αἵτινες ἀπέληξαν εἰς συμφωνίαν ὑπογραφεῖσαν τὴν 9ην Αὐγούστου μετὰ πληρεξουσίων τῆς Ἀγγλο-Ἰονικῆς Κυβερνήσεως, δι' ἧς τὰ ἐξεκένουν τὰ ὄρη των, ἀποχωροῦντες καὶ συναποκομίζοντες τὰ ὑπάρχοντά των ἐλευθέρως. Τὴν δὲ 15ην Σεπτεμβρίου ὁ μεταγωγικὰ, μετέφερον ἐκ Φαναρίου εἰς Κεφαλληνίαν τὰ συναθροισθέντα ἐκεῖ λείψανα τῶν Σουλιωτῶν, συνοδευόμενα ὑπὸ δύο Ἀγγλικῶν πολεμικῶν.

Παραθέτομεν ἐνταῦθα δύο χαρακτηριστικὰς συγχρόνους ἐπιστολάς :

Ἐπιστολὴ Σπυριδ. Καλογεροπούλου πρὸς καπετὰν Γιάννην ἐκ Σαλῶνων τῇ 25 Αὐγούστου 1822, περιέχουσα τὰ ἑξῆς :

«Τὸ Κάρεμι ἐνδυναμοῦται ἀπὸ Ἑλληνικὰ στρατεύματα, καὶ οἱ

ἔδικοί μας ἔδιωξαν ἀπὸ αὐτὸ τὸ μέρος τοὺς ἐχθρούς. Ἡ Ἄρτα δὲν ἔχει εἰμῆ τριακοσίους Ἄλβανούς τοῦ Ὁμέρ Πασᾶ· καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ὁμέρ Πασᾶς μὲ τὸ στρατεύμα του ἔπειτα μετὰ τὴν ἐσχάτην μάχην τῶν Σουλιωτῶν, ὅπου ἔπιασαν τὸν Ἄγο Μουχουρδάρη καὶ τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Πασᾶ, ἐπῆραν τὰ ρακίμια τους οἱ Σουλιῶται καὶ ἔδωσαν αὐτοὺς ὀπίσω, καὶ ἔκτοτε ἔγινε ἀνακωχὴ ἀρμάτων, μὲ τὸ νὰ ἐτραβήχθῃ ὁ στρατὸς τῶν Ἄλβανῶν ἀπὸ τὸ Σοῦλι μακρὰν ἕως τέσσαρες ὥρας . . .».

(Πρόκειται περὶ τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Μάρκου Μ. εἰς Ἡπειρον).

Ἐτέραν ἐξ ἧς ἐμφαίνεται ὅτι ἐδίσταζον νὰ πιστεύσουν ὅτι τὸ Σοῦλι ἔπεσε :

«Γενναιότατοι χιλιάρχοι τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος
Αἱ εἰδήσεις τούτου τοῦ μέρους δὲν εἶναι ἀμφιβολία ὅτι Σᾶς ἐλύπησαν, καὶ μάλιστα ἡ φήμη ὅπου διεδόθη ὅτι τὸ Σοῦλι ἔπεσεν. Αὕτη ἡ φήμη ἀκόμη δὲν ἀληθεύει, ἢ τοῦλάχιστον δὲν εἶναι βεβαία, διότι οὔτε σελλίγια ἔγιναν εἰς Ἄρταν, Βόνιτζαν καὶ Πρέβεζαν, καθὼς ἔπρεπε νὰ γίνουν ἀφεύκτως, οὔτε κανένα γράμμα ἀπὸ τοὺς Σουλιώτας ἐφάνη καὶ ἔπρεπε χωρὶς ἄλλο νὰ γράφουν τὸν καπ. Μάρκον, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ὁμέρ Πασᾶς ἔπρεπε νὰ κάμῃ κάθε τρόπον νὰ στείλῃ γράμμα τῶν Σουλιωτῶν, διὰ νὰ πιστοποιήσῃ τοὺς καπιτάνους ὅτι παρεδόθη τὸ Σοῦλι καὶ ὄχι νὰ τὸ γράφῃ μόνος αὐτός, καθὼς καὶ τόσαις ἄλλαις φορῆς τὸ ἔγραψε, καὶ ποτὲ δὲν ἦτον ἀληθινόν. Ἐκεῖνο ὅπου εἶναι βέβαιον ὅμως, καὶ τὸ ὁποῖον πρέπει πρὸ ὀφθαλμῶν νὰ ἔχωμεν, εἶναι ὅτι εἴτε κρατεῖ τὸ Σοῦλι, εἴτε ὄχι, ἡμεῖς πρέπει νὰ σταθῶμεν μὲ ἀπόφασιν καὶ μὲ γενναιότητα· διότι ἀλλῶς ἔχωμεν προφανῆ τὸν ὀλεθρὸν μας, ἐνῶ ἐξ ἐναντίας, ὅταν ἀπαντήσωμεν εἰς αὐτὴν τὴν ὁρμὴν τοῦ ἐχθροῦ, βεβαιώνομεν τὴν ἐλευθερίαν μας

14 Ἰουλίου 1822. Ἀνατολικὸν

Ἐρρεσθε
Ὁ Πατριώτης
Α. Μαυροκορδάτος».

Χωρὶς νὰ χάσῃ καιρὸν ὁ Μάρκος ἀνασυγκροτεῖ τὸ σῶμα του, στρατολογήσας 600 παλληκάρια. Μεριμνᾷ περὶ τῆς ἀφίξεως τῶν ἐν Κεφαλληνίᾳ καταφυγόντων μαχίμων συμπατριωτῶν του. Οὗτοι ὅμως ὑπέστησαν πολλὰς περιπετείας. Ὡς εἶπομεν, οἱ Σουλιῶται ἀνεχώρησαν ἐκ Φαναρίου, τὴν 15ην Σεπτεμβρίου σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις μετὰ τῶν ὑπαρχόντων των καὶ τοῦ ὀπλισμοῦ των, ἐπιβαίνοντες τῶν Ἀγγλικῶν μεταγωγικῶν ἅτινα μετέφερον καὶ ἀπεβίβασαν αὐτοὺς εἰς τὴν Ἀσσω τῆς Κεφαλληνίας. Ὁ Σ. Δ. Μ. (Σηλαπάγχα;) εἰς τὸ βιβλίον του «Ἡρωϊκὰ Θαύματα» γράφει τὰ ἑξῆς περὶ αὐτῶν :

«Αμα τῇ ἀποβιάσει των, ἀρωπλίσθησαν ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως καὶ ὑπεβλήθησαν εἰς 70ήμερον κάθαρσιν. Λαβόντες τέλος ἐλευθέραν κοινωνίαν, μετὰ πολυώδυνα δεινά, οἱ πλείστοι διετάχθησαν νὰ μεταβῶσιν εἰς Κέρκυραν.

Ἐνῶ ἐφυλάσσοντο ἀκόμη ἐν τῷ λοιμοκαθαρητίῳ, οἱ Ἄγγλοι στρατιῶται ἔκλειψαν τὰ πλέον πολίτιμα ὄπλα των καὶ ὅσα ἦσαν ἠοργυρωμένα τὰ ἔσπασαν ἵνα λάβωσι τὸν ἄργυρον».

Ἡ προθυμία τῶν Ἄγγλων ὅπως μεταφέρωσι τοὺς ἐκπατριζομένους Σουλιώτας, ἀπεδόθη εἰς ἐπιθυμίαν παρεμποδίσεως μεταβάσεώς των εἰς Μεσολόγγι.

Αὐτὰ καὶ αἱ παρεμβαλλόμεναι δυσχέρειαι εἰς τοὺς Ἕλληνας ἔπανάστατας δι' ἀποκλεισμῶν τοῦ Ἴονίου Πελάγους κ.λ.π., ἐξηγοῦσι διατὶ ὁ Μάρκος, γράφων πρὸς τοὺς Παργίους, παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς :

«Οἱ Ἕλληνες εἰσὶ δοῦλοι ἐκεῖ ὅπου κυματίζει ἡ Βρετανικὴ σημαία».

«Μάρκο μπότηζαρης».

* * *

Προβλέπων ὁ Μάρκος τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ἀπευθύνει πρὸς τοὺς Νησιώτας τὴν ἑξῆς ἐπιστολήν :

«Πανευγενέστατοι ἄρχοντες Ὑδρας, Σπέτζες καὶ Ψαρά,
ταπεινῶς σᾶς προσκυνῶ.

1822 Ἰουλίου 23 Μεσολόγγι»

«Μετὰ τὴν ἐρώτησιν τῆς τιμίας ὑγείας της τῆς φανερώνω, εἶναι κάμποσες ἡμέρες ὅπου σᾶς ἔγραψα μὲ τὸν συμπατριώτην μου κύριον Χρῆστον Φωτομάραν καὶ σᾶς ἐπαράσταινα τὸν κίνδυνον τοῦ Σουλίου καὶ ἡ ἐλπίδες τους στέκονται μόνον εἰς τὰ καράβια σας· τὴν ὥρην ὅχι τὸ Σοῦλι κινδυνεύει, παρὰ ὅλη ἡ Ροῦμέλη καὶ ἡ Πελοπόννησος, καὶ μόνον ἡ ἐλπίδα στέκει εἰς τὴν πανευγενειάν σας ἢ νὰ σώσετε τὴν Ἑλλάδα ἢ νὰ τὴν χάσετε. Πανευγενέστατοι ἄρχοντες, νὰ μὴν καταδεχθῆτε νὰ κάμειτε χάξι τὸν ἀφανισμόν τῆς Χριστιανοσύνης διὰ ἀσπροδουλειαῖς, παρὰ νὰ κινήσετε τὰ καράβια σας νὰ ἔλθουν διὰ νὰ κλείσουν τὴν ἀρμάταν τὴν ἐχθρικήν, ὅτι εἰς καλῆτερον τόπον ὅπου τὰ βρῖσκουν τώρα, δὲν θέλει ματὰ τὰ εὔρουν νὰ τὰ ἀφανίσουν, καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον θέλετε ἀφήσει καὶ τὰ ὀνόματά σας ἀθάνατα, καὶ οἱ κόποι σας, ἀφοῦ δώση ὁ Θεὸς ἐλευθερίαν τοῦ γένους, δὲν θέλει πᾶνε χαμένοι. Εἰς ταύτην τὴν περίστασιν νὰ δείξετε τὴν φιλανθρωπίαν σας καὶ τὴν γενναιοῦτά σας καθὼς καὶ ἔως τώρα, ὅτι ἂν δὲν προφθάσετε τὸ

ὀγληγορώτερον, τὰ ὅσα ἐδουλέψαμε πηγαίνουν ὅλα χαμένα. Διὰ τοῦτο στέλνω μαχσοὺς τὸν γραμματικόν μου διὰ νὰ σᾶς πληροφορήσῃ καὶ στοματικῶς τὸν κίνδυνον τῆς Χριστιανοσύνης· καὶ ξαναπροσκυνῶντας μένω»

«εἰς τοὺς ὁρισμοὺς σας
Μάρκο Μπότζαρης»

«Τὸν κίνδυνον τοῦ Σουλίου θέλετε πληροφορηθῆ καὶ ἀπὸ τοὺς καπιταναίους τῶν καραβιῶν σας ὅπου εἰς Σπλάντζαν εὐρίσκονται».

Προσκαλεῖ τοὺς εἰς Ἰονίους Νήσους εὐρισκομένους Σουλιώτας μαχίμους, ὅπως ἔλθωσι νὰ συνεχίσωσι τὸν ἀγῶνα, οὗτοι δὲ ἀπαντῶσιν ὅτι τάσσονται ὑπὸ τὰς διαταγὰς του καὶ παρακαλοῦν νὰ μεριμνήσῃ διὰ τὴν μεταφορὰν των. Τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ λόγος τῶν δεινοπαθημάτων των, τῶν Ἄγγλων ἐπιθυμούντων νὰ παρεμποδισθῆ ἢ μετάβασίς των εἰς Ἑλλάδα, ἣτις καὶ ἀπηγορεύθη. Ἀληθῆθησαν μεγάλαι προσπάθειαι ἵνα ἐγκριθῆ τέλος ἢ ἀναχώρησίς των ὑπὸ τῶν Ἀγγλικῶν ἀρχῶν.

Ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, περὶ τὰ τέλη Δεκεμβρίου τοῦ 1822 ὁ Μάρκος ἀροστέλλει τὸ πλοῖον του πρὸς παραλαβὴν των, δὲν εἶναι ὅμως γνωστὸν πότε αὕτη συνετελέσθη.

Ὁ Μάρκος διαβλέπων τὴν ἀνάγκην ὑπάρξεως πλωτῶν μεταφορικῶν μέσων διὰ τὰς στρατιωτικὰς μεταφοράς, προβαίνει ἐξ ἰδίων εἰς ἀγορὰν πλοίου, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη ἐπωφελῶς καὶ παρέσχε πλείστας ὑπηρεσίας εἰς τὸ Μεσολόγγι, ἐν οἷς καὶ τῶν ἐλευθερωθέντων Σουλιωτῶν πολεμιστῶν ἐξ Ἰονίων Νήσων, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη.

Παραθέτομεν ἔγγραφον ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ Ἀρχείου Μπότσαρη μαρτυροῦντος τοῦτο :

«Περίοδος Β.

Ἄρ. 129

τοῦ Πρωτοκόλου»

«Προσωρινὴ Διοίκησις Ἑλλάδος.

Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν.

Πρὸς ἕκτακτον Κριτήριον καὶ Ἐξουσίαν».

«Δηλοποιεῖ ὅτι ὁ Στρατηγὸς Μάρκος Μπότζαρης, κάτοικος ἐν τῇ Δυτικῇ Ἑλλάδι, ἐκ πόλεως Σουλίου, ἐγνώσθη κύριος, χωρὶς Μετόχους, τοῦ Μύστικου ὀνομαζομένου «Σουλιώτης», μὲ τρία κατάρτια λατίνια, καὶ γαῖά, ἀνήκοντος τῇ Δυτικῇ Ἑλλάδι, διὰ τῆς νομίμου αὐτοῦ ἀγορᾶς, ὡς ἐκ τῶν παρουσιασθέντων εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο μαρτυρικῶν ἐγγράφων δείκνυται, ἅτινα ὑπομνηματίσθησαν ἐν τῷ Πρωτοκόλῳ Α'. φύλ. 5, τῆς 13 Ἰουνίου 1823 ὑπὸ ἀριθμὸν 129».

«Τὸ ἄνω φερόμενον μύστικον εἶναι μονοκούβερτον, τραβᾶ καὶ κωπία, τοῦτο ἔχει τρία κατάρτια, τὸ κατ' εὐθείαν γραμμὴν μῆκος τῆς τρόπιδος αὐτοῦ πόδας πεντήκοντα πέντε, τὸ μέγιστον μῆκος τῆς στέγης ποδ. ἑξήκοντα τρεῖς, τὸ μέγιστον πλάτος ποδ. δέκαοκτώ, τὸ βάθος τῆς στείβης πόδ. ἑπτὰ, τὸ ὕψος τῆς ἔξοφλήσεως ἐκ τῶν περάτων πόδ. δέκα, τὸ χωρητικὸν τοῦ ἔμβαδοῦ αὐτοῦ φέρει τόνους ἑλληνικοὺς πεντήκοντα. Διατάττοντες οἱ μὲν κατὰ γῆν τε καὶ θάλασσαν ἀρχεῦντες ἡμέτεροι ἀπαξάπαντες, ὅπως ἐν ταῖς ἀνάγκαις τοῦ Στρατηγοῦ Μάρκου Μπότζαρη, ἢ τοῦ ἐπιτρόπου αὐτοῦ, παρόρησιαζομένου ἐν τούτοις ἐπιδώσωσιν αὐτῷ, ἄνευ ἀναβολῆς, τὴν ταχείαν ἀντίληψιν καὶ βοήθειαν».

«Αἱ δὲ ξέναι φιλικαὶ ἔξουσίαι καὶ δυνάμεις νὰ ἐπιδώσωσι τὴν ἐν ἀνάγκαις ταχείαν ἀντίληψιν καὶ προστασίαν, ὡς καὶ ἡμεῖς εἰώθαμεν πράττειν ταῖς φιλικαῖς δυνάμεσι».

Ἐδόθη κεκυρωμένον διὰ τῶν ὑπογραφῶν τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, καὶ τῆς σφραγίδος αὐτοῦ».

«Ἐν Τριπόλει τῇ 13 Ἰουνίου 1823

Γεώργιος Κιβωτὸς

Ἰωάννης Νικολ. Λαζάρου

(Σφραγὶς μὲ τὴν Ἀθηναῶν
εἰς τὸ μέσον καὶ πέριξ
Μινιστέριον τῶν Ναυτικῶν)

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
Γεράσιμος Κώπας»

Τὸ δὲ τέλος τοῦ πλοίου τούτου ὅπερ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μάρκου περιῆλθεν εἰς τὸν ἀδελφόν του Κώστα, ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ κάτωθι ἐγγράφου περιλαμβανομένου εἰς τὸ αὐτὸ ἀρχεῖον.

«Ἄριθ. 2685.

Προσωρινὴ Διοίκησις Ἑλλάδος

Ἡ προσωρινὴ Διοικ. τὰ τῆς Χ. Ἑλλ. Ἐπιτροπὴ

Δηλοποιεῖ

«Ὅτι τὸν παρελθόντα Ἰούλιον, ὅτε τὰ ἐχθρικά Λανηζάνια ἐκατόρθωσαν νὰ ἐμβοῦν εἰς τὴν ἐνταῦθα θαλασσολίμνην, εὗρισκετο αὐτόθι μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ἐν Μύστικον τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ Στρατηγοῦ Κώστα Μπότζαρη, καὶ διὰ νὰ μὴ κυριευθῆ ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς καὶ χρησιμεύσῃ εἰς βλάβην μᾶλλον τοῦ τόπου, ἐνεκρίθη νὰ καῆ. Δίδεται λοιπὸν εἰς τὸν Γενναϊότατον τὸ παρὸν ἐπίσημον ἀποδεικτικόν, διὰ νὰ ἀποζημιωθῆ παρὰ τῆς Σ. Διοικήσεως».

«Μεσολόγγιον

Ἰω. Παπαδιαμαντόπουλος

τῇ 5ῃ Δεκεμβρίου 1825.

Δημ. Θέμελης

(Σφραγὶς μὲ τὴν Ἀθηναῶν)

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς»

Τὸ ὅτι τὸ πλοῖον τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν Σουλιωτῶν, ἐμφαίνεται ἐξ ἐγγράφου τῶν καπεταναίων τῶν εἰς Μεσολόγγι Ὑδραϊκῶν πλοίων, κατεχωρημένου εἰς τὸ Ἄρχεῖον Ὑδρας, καταλῆγον ὡς ἑξῆς :

«Εὐγενέστατοι πρόκριτοι τῆς νήσου Ὑδρας»

«Σήμερον ὁ Μάρκο Μπότζαρης στέλνει μίαν μπρατζέραν εἰς Κεφαλονίαν, διὰ νὰ ζητήσῃ τοὺς Σουλιώτας· δὲν ἤξεύρομεν ὅμως ἂν θὰ τοὺς ἀφήσουν ἢ ὄχι».

«Ταῦτα καὶ μένομεν

Μεσολόγγι τῇ 10 Δεκεμβρίου 1822.

Πρόθυμοι εἰς τὰς διαταγὰς σας

Οἱ Καπεταναῖοι τῶν ἐνταῦθα πλοίων».

Ὅ,τι προέβλεπεν ὁ Μάρκος ἐπηκολούθησεν. Ὁ Ὀμέρ Βουώνης καὶ ὁ Κιουταχῆς ἐκστρατεύουν ἐξ Ἡλείου καὶ εἰσβάλλουν εἰς Αἰτωλο-Ἀκαρνανίαν μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν κατάληψιν τοῦ Μεσολογγίου. Ὡς ἦτο ἐπόμενον ἢ εἶδησις κατεδορύβησε τοὺς ἐκεῖ Ὀπλαρχηγούς. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν σύσκεψιν περὶ τοῦ πρακτέου, ἠκούσθησαν γινῶμαι περὶ ἐγκαταλείψεως τῆς πόλεως καὶ διενεργείας κλεφτοπολέμου. Ὁ Μαυροκορδάτος τότε ἔδειξεν ἐπαινετὴν σταθερότητα, εἰπὼν : «Ὅστις θέλει ἄς ἐξέλθῃ ἐντεῦθεν, ἐγὼ θὰ μείνω καὶ θὰ ταφῶ ἐδῶ!». Ὁ Μάρκος ἀμέσως ἀπήντησεν «οὔτε ἐγὼ θὰ ἐξέλθω!». Ἡ ἀκλόνητος ἀποφασιστικότης τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν ἐπεβλήθη.

Οἱ δισταγμοὶ ὠφείλοντο εἰς δύο πράγματα : Ἐὐνοίαν τροφίμων καὶ τὰς νόσους, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπέφερον ἡ πόλις.

Λέγεται ὅτι ὁ Μακρῆς καὶ ὁ Δεληγιάννης εἶπον : «Αὐτὰ τὰ δύο εἶναι ποὺ θὰ ἐκμεταλλευθῇ ὁ ἐχθρὸς ὅταν μᾶς πολιορκήσῃ».

Ὁ Μάρκος ἀπήντησε : «Ἴσως. Ἀλλὰ ξέρετε τί θὰ πῶ στοὺς Τουρκαίβανους σὰν ἔρθουν ; Ἄν θέλετε τὸ Μεσολόγγι κοπιᾶστε νὰ τὸ πάρετε!».

Μετὰ τὰ ρομαλέα αὐτὰ λόγια τοῦ Μάρκου, ἐπεκράτησε πλέον ἡ γνώμη αὐτή, τοῦ Μαυροκορδάτου ἐπιλέγοντος : «Πρέπει, παιδιά, νὰ κρατηθῇ τὸ Μεσολόγγι μὲ κάθε θυσία».

Αὐτὸ ὑπῆρξε τὸ τέλος τοῦ Συμβουλίου. Κάθε συζήτησις πλέον ἔπαυσε καὶ ἤρξατο πυρετώδης προετοιμασία πρὸς ἄμυναν.

Ὁ Μάρκος ἐπεδείξατο καταπληκτικὴν δραστηριότητα καὶ ἐνεργητικότητα, τόσον διὰ τὴν πολεμικὴν παρασκευὴν ὅσον καὶ διὰ τὴν ἐνίσχυσιν ἀπὸ ξηραῶς καὶ θαλάσσης, ἐκ Πελοποννήσου καὶ τῶν Νήσων.

Σπεύδει πρὸς συνάντησιν τοῦ Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη εἰς Κα-

τοχήν, ὅστις καὶ συναινεῖ εἰς τὴν ἀποστολὴν ἐνισχύσεως ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν του, παρὰ τὴν πρό τινας συμφορὰν τῶν Μανιατῶν εἰς Φανάριον — Σπλάντζα καὶ τὸν ἠρωϊκὸν θάνατον τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη.

Παραδέτομεν ἐνταῦθα χαρακτηριστικὴν ἐπιστολὴν περὶ τῆς κρατουίσης οὐχὶ εὐχαρίστου καταστάσεως :

«Τὴν εὐγενειάν σας ταπεινῶς ἀσπαζόμενοι προσκυνοῦμεν.

Ἄπο τὰ κλειόμενα γράμματα θέλετε πληροφορηθῆ εἰς τὴν κακὴν κατάστασιν τῆς δυστυχησμένης Δυτικῆς Ἑλλάδος, ὅπου αὐτοὶ οἱ μισοὶ καὶ ἐθνοκατάρτατοι πρῶτοι τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀπερῆσαν νὰ χάσουν τὸ γένος καὶ νὰ κερδίσουν αὐτοὶ ὑπόληψιν ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς· δὲν εἴμεθα βέβαιοι ἂν ἐπῆραν καὶ βίος. Ὅθεν ἐπῆραν καὶ ἀντάμωσαν τὸν Ὁμέρ πασᾶ· τὸν ὑπεσχέθησαν διὰ νὰ προσκυνήσουν μὲ τὸ χέρι τους ἐκεῖναι αἱ ἐπαρχίαι, νὰ δώσουν τὰ ἄρματα, καὶ νὰ πληρώσουν δύο χρόνων δασίματα, νὰ τοὺς ἐβγάλουν τέσσαρας χιλιάδας κάρους σιτάρι εἰς τὸ Βραχώρι μέσα καὶ ἕξ χιλιάδας κάρους κριθάρι διὰ τὰ ἄλογά των· ὁ δὲ κόσμος ὡς ἤκουσαν ἐξάλισθησαν, ὥστε καὶ ἐδικὰ τῶν ἀδέλφια τῶν προδοτῶν ἀνεχώρησαν μαζὺ μὲ τὸ πόπουλον εἰς τὰς δυνατὰς θέσεις, ἀποφασισμένοι νὰ ἀποθάνουν καλῆτερα, ὄχι νὰ γίνῃ αὐτό. Οἱ ἐχθροὶ ὡς ἐμψυχωμένοι ἀπὸ τὰ λόγια τῶν μισῶν, ἔκαμαν κίνημα, καὶ χωρὶς πόλεμον ἦλθον εἰς Λεμπινοὺς εἰς τὴν ἄκρην τοῦ Ἄσπρου ποταμοῦ καὶ ἔρριψαν τὰ τζατίρια των. Οἱ ἄλλοι καπεταναῖοι μὲ τὸν πρόεδρον ὠρκίσθησαν καὶ ἔγιναν ἓν κόμμα, ὁ Μάρκο Μπότζαρης, ὁ Τσόγκας, ὁ Μακρῆς, ὁ Σαδήμιας, ὁ Ἀλεξάκης, ὁ Σαφάκας καὶ λοιποὶ, καὶ ἔπιασαν δύο μέρη, τὰ στενώτερα, διὰ νὰ κάμουν ἓν τουφέκι μὲ τοὺς ἐχθρούς· ἕως τὴν σήμερον αὐτὰ μᾶς γράφουν, ἂν καὶ διαφορετικὰ. Μόλον τοῦτο φαίνεται νὰ δυστυχῆ ἡ Δυτικὴ Ἑλλάς· καὶ αὐτοὶ οἱ καπεταναῖοι ὅπου στέκουν ἐκεῖ, γράφουν εἰς τοὺς ἐδῶ διὰ βοήθειαν, νὰ ἠμποροῦσαν νὰ ἐμψύχωναν τοὺς ἐκεῖ Ἕλληνας, καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀφήσουν τὰ κόκκαλα ἐκεῖ ὅσοι καὶ ἂν ἐμβῆκαν· μάλιστα καὶ ὁ τόπος ὅπου στέκονται σήμερον οἱ ἐχθροὶ, εἶναι ἀρκετὸς νὰ τοὺς χάσῃ».

.....
«1822 ὁ Ὀκτωβρίου Βιτρινίτζα

οἱ ἔφοροι Μαλανδρίνου

Ἄναγνώστης Καλίκα Θεκλούλας

Ἄναγνώστης Σταματόπουλος»

ΣΗΜ. Δὲν λέγει πρὸς ποῖον ἀπευθύνεται, ἐκ τῆς συνεχείας ὅμως εἰκάζεται ὅτι εἶναι πρὸς τὸν Πετρόμπεην Μαυρομιχάλην, καὶ τοῦ ζητοῦν νὰ συνεννοηθῆ μὲ τὸν Κολοκοτρώνην καὶ νὰ στείλουν στρατὸν εἰς Δυτ. Ἑλλάδα διὰ νὰ μὴ πέσῃ τὸ Μεσολόγγι.

Ὁ Μάρκος μὲ σῶμα 500 παλληκαριῶν, προελαύνει πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐπερχομένου ἐχθροῦ καὶ ὑφίσταται ὅλον τὸ βῆρος τῶν ἐγχειρημάτων τοῦ Τουρκικοῦ Στρατοῦ ὑπὸ τὸν Ὁμέρ Βρυώνην καὶ Χουρσίτ Πασᾶ, ὀχυρωθεὶς παρὰ τὸ Κεφαλόβρυσον ἐναντι τοῦ Αἰτωλικοῦ. Ἡ ἐπακολουθήσασα σύγκρουσις ὑπῆρξε πεισματωδεστάτη, ἡ δὲ ἀντίστασις τῶν ὀλίγων ἐκείνων ἀνδρῶν, ὁ ἡρωϊσμός των καὶ ἡ αὐτοθυσία των, ἀνωτέρα πάσης περιγραφῆς.

Ὁ Μένδελσον γράφει περὶ αὐτῆς τὰ ἑξῆς :

«Αἱ Θερμοπύλαι θὰ ὠχριάσουν ἡμέραν τινὰ ἐπὶ τῇ διηγῆσει ταύτῃ! Τὴν 5 Νοεμβρίου 1822, εἰσήρχετο εἰς Μεσολόγγιον ὑπὸ 22 Σουλιωτῶν ἀκολουθούμενος ὁ Μάρκος, τὸ ὑπόλοιπον ὅπερ ἔκ τῶν γενναίων τούτων (τῶν 600) εἶχεν ἐπιζῆσει! Χάρις εἰς τὴν ἡρωϊκὴν αὐτὴν ἀντίστασιν, ὁ Πρόεδρος Μαυροκορδάτος ἠσχολήθη νὰ ἐφοδιάσῃ τὸ φρούριον διὰ ζωοτροφιῶν, κτηνῶν καὶ πολεμοφοδίων καὶ νὰ ἀποβιβάσῃ εἰς Πελοπόννησον τοὺς γέροντας, τὰς γυναῖκας, τὰ παιδία καὶ τοὺς ἱκανοὺς μόνον νὰ τρώγωσι. Ἡ δὲ συμπλήρωσις τῆς ὀχυρώσεως, εἶχεν ἤδη συντελεσθῆ».

Θὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ἐπιστολὴν ἐμφανίζουσαν τὴν κατάστασιν, μετὰ τὴν κάμψιν τοῦ σώματος τοῦ Μάρκου :

«Εὐγενέστατοι Κύριοι

«Τὸ ἀπὸ 23 τοῦ ἀπελθόντος ἀποκριτικὸν γράμμα σας ἐλάβομεν καὶ εἶδομεν ὅτι οἱ γενναῖοι θαλασσινοὶ μας ἀπεφάσισαν τὴν ἐκπλευσιν τῶν ἀναγκαιούντων πλοίων διὰ τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, καὶ ἀνυπομόνως περιμένομεν νὰ ἰδῶμεν τὸ φιδάσιμόν των εἰς τὴν θάλασσαν ταύτην, διότι ἔπεται ἡ ἔκ τούτων ὠφέλεια ἀναντιρρήτως. Ἡ μέλαινα στάσις τῶν πραγμάτων ἄρχισε νὰ ἀλλάσῃ μορφὴν». (Περιγράφει κινήσεις Πελοποννησίων ὑπὸ τὸν Ἄ. Λόντον εἰς Δ. Ἑλλάδα πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐκεῖ μαχομένων). «Ὅλα τὰ εἰς Πάτρας εὐρισκόμενα ἐχθρικὰ καράβια εὐρίσκονται τῶρα πλησίον εἰς τὸ Μεσολόγγι δύο χιλιάδες στρατιῶται μεθ' ὅλων τῶν καπιτάνων των, ὅσοι ἔμειναν Χριστιανοὶ εἰς ἐκεῖνο τὸ τουρκομέρος, ἦσαν στρατοπεδευμένοι εἰς τὸ Κεφαλόβρυσον τοῦ Ἀνατολικοῦ, ἐπολέμησαν δις μὲ τοὺς ἐχθροὺς, καὶ εἰς τὴν πρώτην μάχην ἀντέκρουσαν γενναίως, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἐπιπεσόντες οἱ ἐχθροὶ ὀρμητικώτερον καὶ μὲ νέας δυνάμεις ὅπου ἔφθισαν νεωστὶ τότε, τοὺς ἐνίκησαν τοὺς ἐδικούς μας, καὶ τοὺς ἐνίκησαν ἀχρεῖα, ὥστε δὲν εἶδαν ὁ εἰς τὸν ἄλλον πόθεν ἐπῆγεν. Εἰς αὐτὴν τὴν μάχην ἦτον καὶ ὁ ἀνδρεῖος Μάρκος Μπότζαρης· μετὰ ἕξ ἡμέρας οἱ λοιποὶ καπιτάνοι εὐρέθησαν, ὅ,τε Τσόγκας, Μακρῆς, Ἀλεξάκης,

Χορμόβας, Σιαδήμας, Σιαφάκας, Πηλάλας έβγαλμένοι δ μὲν ἀπὸ τὸν Βάλτον ὁ δὲ ἀπὸ τὰ δάση. Ὁ Μάρκος ὅμως δὲν ἐφάνη ἀκούσαμεν ἀπὸ τοὺς Μεσολογγίτας ἐξεληθόντας τοῦ Μεσολογγίου μετὰ τὴν μάχην, ὅτι χωσμένος ἀπὸ τὸν Βάλτον μετὰ ἕξ ἡμέρας ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Μεσολλόγγι, πλὴν δὲν ἠξέυρομεν ἂν εἶναι βέβαιον». . . . (ἐν συνεχείᾳ λέγει ὅτι ἀναμένει τὸν Πετρόμπεην καὶ λοιποὺς Πελοποννησίους ἀρχηγούς διὰ νὰ σπεύσουν εἰς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου ἀλλ' εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη ἀποστολῆς Στόλου διὰ τὴν μεταφορὰν καὶ τὴν προύσπισιν ἀπὸ τοῦ πολιορκουῦντος ἐχθρικοῦ στόλου).

«Τῇ β' Νοεμβρίου αὐχβ', ἐν Κερπινῇ.

Τῆς εὐγενείας σας πρόθυμος δοῦλος καὶ ἀδελφὸς
Ἄνδρέας Ζαήμης».

(ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς Προκρίτους Ὑδρας).

Ἡ πρώτη ἐμφάνισις Τουρκικῆς στρατιᾶς πρὸ τοῦ Μεσολογγίου ἐγένετο τῇ 25 Ὀκτωβρίου 1822. Ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἀτυχῶς, οἱ ὀπλαρχηγοὶ τοῦ Βάλτου, πτοηθέντες ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ Ὁμέρ εἰς Πέτα καὶ μὴ βλέποντες ποία δύναμις θὰ ἠδύνατο ν' ἀναγκαιτίση τὰς πολυαριθμοὺς δυνάμεις του ἐνουμένας μετὰ τῶν τοῦ Κιουταχῆ, συνεννοήθησαν μετὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ ἂν δὲν ἐπρόδιδον τὸν ἀγῶνα, ὡς ἐμφαίνεται εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐπιστολήν, πάντως ἔκαμαν μετ' αὐτῶν τὰ περιώνυμα «καπάκια», συμφωνήσαντες νὰ διευκολύνωσι τὴν διάβασίν των πρὸς Μεσολόγγι.

Ἡ κατάστασις ὅταν ὁ Μάρκος εἰσῆλθεν εἰς τὸ Μεσολόγγι, ἐνεφανίζετο ὡς ἑξῆς: Οἱ ἐπιτιθέμενοι Τοῦρκοι ἦσαν 11.000 καὶ διέθετον 11 πυροβόλα καὶ 4 βομβοβόλα, οἱ δὲ ὑπερασπισταὶ τῆς πόλεως ἦσαν μόνον 650, ἐξ ὧν 300 ἐντόπιοι πολεμισταὶ καὶ 350 ἄλλοι Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Μάρκον καὶ τοὺς συνεργαζομένους μετ' αὐτοῦ ὀπλαρχηγούς.

Οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρησαν τρομοκρατικὸν κανονιοβολισμὸν ἐπὶ δύο ἡμερονύκτια, πιστεύοντες ὅτι οἱ πολιορκούμενοι θὰ ἐπτοῦντο καὶ θὰ ἐσυνθηκολόγουν παραδίδοντες τὴν πόλιν. Ὑπέστησαν ὅμως ἀπογοήτευσιν ταχέως. Ἡ γενναία ἀντίστασις τῶν ὀλίγων πολιορκουμένων, ἐμπνεομένων ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἀμύνης Μάρκον μὲ τὸ ἀδάμαστον ψυχικὸν σθένος του, ὑπῆρξε διὰ τοὺς ἐχθροὺς ἐκπληξίς τὴν ὁποίαν δὲν ἀνέμενον, γνωρίζοντας τὸ ὀλιγάριθμον αὐτῶν.

Ἐπαισαν τότε τὸν κανονιοβολισμὸν καὶ ἀπεσύρθησαν κατὰ τι, πολιορκήσαντες τὴν πόλιν, καὶ ἀποφασίσαντες νὰ ἔλθουν εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς πολιορκουμένους, ἐλπίζοντες νὰ πείσουν αὐτούς, ἐν γνώσει ὄντες τῶν μεγάλων ἐλλείψεών των. Ἐχοντες μετ' αὐτῶν τὸν

Ὁπλαρχηγὸν Βαρνακιώτην, ὅστις εἶχε προσκυνήση καὶ τοὺς ἠκολούθει ἐκὼν—ἄκων, ἐχρησιμοποίησαν αὐτὸν διὰ τὴν διαπραγμάτευσιν.

Ὁ Μάρκος, ὀρθῶς ἐκτιμῶν τὴν κατάστασιν, ἔβλεπεν ὅτι ἡ σωτηρία δὲν ἦτο δυνατὴ παρὰ μόνον διὰ σημαντικῶν ἐνισχύσεων ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων, πρὸς διεξαγωγὴν συνδεδυασμένων ἐπιχειρήσεων, διότι ἐνῶ ἐπολιορκοῦντο ἀπὸ ξηρᾶς ταυτοχρόνως ἀπεκλείοντο καὶ ἀπὸ θαλάσσης ὑπὸ σημαντικοῦ Τουρκικοῦ Στόλου ὀρμουμένου ἐκ Πατρῶν. Συνέφερε συνεπῶς διὰ παντὸς μέσου νὰ κερδηθῇ χρόνος πρὸς ἀφίξιν των.

Εἰς τὴν περίστασιν ἐκείνην ἐπεδείξατο ὄχι μόνον τὴν στρατηγικὴν του ἱκανότητα ἀλλὰ καὶ σημαντικὴν διπλωματίαν ὡς καὶ πολιτικότητα. Μὴ παύων νὰ ἐπιζητῇ τὴν ταχείαν ἀποστολὴν ἐνισχύσεων διὰ τῶν ἀδρῶν ἐπιχειρημάτων τὰ ὅποια βλέπομεν εἰς τὰς παρατιθεμένας ἐπιστολάς του, ἔθεσεν εἰς ἐνέργειαν μέσα παραπλανήσεως τοῦ ἐχθροῦ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀμυνομένων. Πρὸς τοῦτο ἡ ἐπιχειρηματικότης του μετήλθε τὸ τέχνασμα τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἀμυνομένων εἰς ἓν μέρος τοῦ φρουρίου ὁπόθεν νὰ βάλωσι ὀμαδὸν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ἐν συνεχείᾳ τροχάδην ἔσπευδον εἰς ἕτερον μέρος καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Ἐτερον τέχνασμα τεθὲν ἐν χρήσει ἦτο, οἱ ἄνδρες νὰ τοποθετῶνται εἰς ἓν μέρος τοῦ φρουρίου ὄρατὸν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἀφοῦ ἔβεβαιοῦτο ὁ Μάρκος ὅτι τὰ πύληκάρια του εἶχον γίνεи ὄρατὰ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἀπεχώρουν τρέχοντα κίκλῳ τοῦ τείχους ἵνα μὴ φαίνονται, μετ' ὀλίγον δὲ διήρχοντο ἐκ νέου ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὄρατοῦ σημείου, δίδοντα τὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἐχθρὸν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἄλλων ἀνδρῶν. Πρὸς ἐνίσχυσιν δὲ τῆς ἐντυπώσεως αὐτῆς ἐκάρφωναν τὰς λόγχας των ἐπὶ τοῦ τείχους, ὥστε νὰ γεννηθῇ ἡ ἐντύπωσις ὅτι εἶναι ἐκεῖ ἐν ἐναποθέσει, ἵνα χρησιμοποιηθοῦν ἐν περιπτώσει ἐπιθέσεως ὑπὸ τῶν ἀμυνομένων. Ἐνῶ δὲ ἀπεσύροντο τροχάδην διὰ νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐκ νέου εἰς τὸ αὐτὸ μέρος, κατὰ τὴν διαδρομὴν των ἐφωδιάζοντο διὰ νέων ξιφολογγῶν, τὰς ὁποίας ἐκάρφωναν ἐπανερχόμενοι παρὰ τὰς προηγουμένας. Ὑπῆρχεν ἐν Μεσολογγίῳ μέγας ἀριθμὸς ἑξ' αὐτῶν, τὰς ὁποίας εἶχεν προσκομίσει ὁ Μαυροκορδάτος, δὲν ἦσαν ὅμως πρακτικῶς χρησιμοποιήσιμα παρὰ μόνον διὰ τὸν ἀγῶνα σώματος πρὸς σῶμα, ἀλλὰ ἦσαν κατὰ πολὺ κατώτεραι τῆς πάλας καὶ τοῦ γιαταγαυιοῦ, δι' ὃ καὶ ἔμενον ἀχρησιμοποίητοι.

Ἐτερον τέχνασμα ἦτο οἱ τυμπανισταὶ νὰ κτυποῦν διαρκῶς τὰ τύμπανα ἵνα δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωσις ὅτι οἱ ἀμυνομένοι κινητοποιοῦνται διαρκῶς.

Δι' αὐτῶν καὶ ἐτέρων παρεμφερῶν μέσων ὁ εἰρηνῆς ἡγέτης Μάρκος ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ του νὰ ἐξαπατήσῃ τὸν ἐχθρὸν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ

τῶν ἀμυνομένων καὶ νὰ διαδώσῃ καταλλήλως ὅτι εὐρίσκοντο καὶ φιλέλληνες μετ' αὐτῶν, γνωρίζων ὅτι τοῦτο θὰ τὸν ἀνησύχει.

Ὁ Βαρνακιώτης ἀναλαβὼν τὴν ἐντολὴν διαπραγματεύσεων ἔγραψε πρὸς τὸν Μάρκον προτείνων τοῦτο. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὁ Μάρκος ἀντὶ ἄλλης ἀπαντήσεως ἀντέταξε τὰ ἀνωτέρω τεχνάσματα.

Παραθέτομεν ἐνταῦθα ἐπιστολὴν τοῦ Μάρκου πρὸς τὸν Νικηταρῶν ἐξ ἧς ἐμφαίνεται ἢ ἐκ παραλλήλου προσπάθειά του διὰ τὰς ἐνισχύσεις.

«Τῷ γενναιοτάτῳ στρατηγῷ καὶ ἀδελφῷ μοι κυρίῳ κυρίῳ
Νικήτῃ Σταματελόπουλον, ἀσπασίως, ὅθεν τύχη.

Γενναιότατε στρατηγὲ καὶ περιπόθητε ἀδελφὲ κύριε Νικήτα,
ἀδελφικῶς ἀσπάζομαι».

«Μὲ ἄκραν μου εὐχαρίστησιν ἔλαβα τὸ ἀδελφικὸν γράμμα σου καὶ ἀμέτρως ἐχάρηκα τὴν ἀδελφικὴν τῆς ὑγείαν' σᾶς εἰδοποιῶ ὅτι καὶ ἐγὼ θεῖα χάριτι ὑγιαίνω. Ἐπληροφορήθην καλῶς καὶ τὰ ὅσα μοῦ ἐγράφατε. Ἀδελφέ, τὰ ἐδῶ τρέχοντα ἴσως τὰ ἐμάθατε' μ' ὅλον τοῦτο σᾶς πληροφοροῦ καὶ ἐγώ, ἔχομεν ἡμέρας εἴκοσι πέντε ὁποῦ ἐκλειστήκαμε ἐδῶ καὶ πολεμοῦμε μὲ τόπια καὶ κονμπαραδες καὶ μὲ λιανοντούφεκα ἀκατάλαυστα' τὸ κακὸν ἐπροξενήθη ἀπὸ τὸν Βαρνακιώτην, Ἀνδρέα Ἰσχο, Γιαννάκη Ράγκο καὶ καπετὰν Γόγο ὁποῦ ἐπροσκύνησαν καὶ ἐπῆραν τοὺς ἐχθροὺς καὶ τοὺς ἠφεραν ἕως ἐδῶ χωρὶς ντουφέκι' ἔχω ἐλπίδες ὅμως εἰς τὸν Θεόν, ὁποῦ νὰ πάρωμεν τὸ χάκι μας καὶ ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἀπὸ τοὺς τουρκολάτρους. Τὰ καράβια τὰ Νυδριώτικα ἦλθαν, καὶ ἐμψυχώθησαν ὀλίγον ὁ κόσμος, καὶ προσμένονται καὶ τὰ Σπετζιώτικα νὰ ἔλθουν διὰ νὰ μπαρκάρουν εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον. Ἐχθὲς ἐλάβομεν γράμματα ἀπὸ τὸν Πετρόμπεην καὶ Ἀνδρέα Ζαίμη καὶ Κανέλο Ντεληγιάννη καὶ ἀπὸ τὸν Σισίνη, ὅτι ἐτοιμάσθησαν τὰ στρατεύματα καὶ σήμερον ἐκίνησαν τὰ καράβια καὶ ὅλα τὰ καΐκια καὶ ἐπῆγαν εἰς καρaboστάσι νὰ μπαρκάρουν τὰ στρατεύματα διὰ ἐδῶ, καὶ ἐρχόμενα, ἔχομεν ἐλπίδας εἰς τὸν Θεόν ὁποῦ νὰ ἀφανίσωμεν τοὺς ἐχθροὺς. Ὁ καπετὰν Μακρὶς, καπετὰν Τσόγκας καὶ καπετὰν Ἀλεξάκης καὶ λοιποὶ καπεταναῖοι βρίσκονται εἰς τὸ Ἀπόκορον καὶ κάνουν σὺνάξιν ἀπὸ ἀσκέρια, διὰ νὰ ἔλθουν καὶ αὐτοὶ ἰμητάτι. Ἀδελφέ προσπάθησε ὁποῦ τὰ καράβια νὰ μὴν τύχη καὶ σηκωθοῦν ἀφοῦ τελειώσῃ ὁ μῆνας καὶ δὲν πληρωθοῦν διὰ τὸν ἐρχόμενον μῆνα, ὅτι φεύγοντας τὰ καράβια, χάνομεν ὅλον τὸ πᾶν. Νὰ γίνῃ σκέψι εἰς Πελοπόννησον διὰ στρατεύματα, νὰ ριχθοῦν εἰς τὴν Ρούμελην διὰ νὰ χαλασθῇ ὁ ἐχθρὸς, καὶ μὴν κοιμοῦνται,

ὅτι ὁ ἐχθρὸς μᾶς ἐξύγωσε πάρα πολύ, καὶ ἀφοῦ χαλασθῆ ἡ Ροῦ-
μελη, βέβαια καὶ ἡ Πελοπόννησος χαμένη εἶναι. Ἐάν ἴσως, οἱ
ἄρχοντες τῆς Πελοποννήσου μὲ ἤκουγαν ὅταν ἤμουν αὐτοῦ, βέ-
βαια δὲν ἐρχόμεσθαι εἰς τέτοιον κίνδυνον. Παρακαλῶ τὰ γράμ-
ματά σου νὰ μὴν μοῦ λείπουν, καὶ μένω»

«1822 Νοεμβρίου 13 Μισολόγγι

Ἄδελφός σου
Μάρκο Μποτζαρης».

Βλέποντες οἱ Ὀμέρ Βρυώνης καὶ Κιουταχῆς ὅτι διὰ τοῦ Βαρνα-
κιώτη δὲν ἐπιτυγχάνουν τὴν διαπραγματεύσιν τῆς συνθηκολογήσεως,
τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Ὀμέρ ἀπεράσισαν νὰ χρησιμοποιήσωσι τὸν Ἄγον
Βασιάρη, ὅστις ἦτο παλαιὸς γνώριμος τοῦ Μάρκου, ἐλπίζοντες δι'
αὐτοῦ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἐπαφὴν, ὅπερ καὶ ἐπετεύχθη. Ἦτο οὗτος
Ἄλβανὸς ἐξωμότης, ὀνομαζόμενος Ἀγοβάσαρ.

Ὁ Μάρκος λαβὼν τὸ μήνυμα τοῦ Βασιάρη, συνεννοήθη μετὰ τοῦ
Μαυροκορδάτου καὶ ἀπεράσισαν νὰ γίνῃ ἡ συνάντησις, ἣτις ἐγένετο
εἰς σημεῖον ἐκτὸς τοῦ τείχους καὶ παρ' αὐτό. Ὁ Βασιάρης ἐζήτησε
παρὰ τοῦ Μάρκου νὰ συστήσῃ τὴν συνθηκολόγησιν τοῦ Μεσολογγίου
ὑπὸ τὸν ὄρον παροχῆς ἀμνηστίας εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ Μεσολογ-
γίου καὶ ἐλευθέραν ἀναχώρησιν τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ Μάρκου μετὰ
τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων μετὰ τοῦ ὀπλισμοῦ των καὶ τῶν ἀγαθῶν των εἰς
Πελοπόννησον, ἀφήνων νὰ ὑπονοηθῆ ὅτι θὰ ἐδίδετο καὶ χρηματικὴ
ἀποζημίωσις.

Ἐπανελθόντος τοῦ Μάρκου, ἐξετέθησαν αἱ προτάσεις ἐν συμβου-
λίᾳ, αὐτοῦ συνιστῶντος φυσικὰ τὴν ἀπόρριψίν των, οὐχ ἦττον ὅμως
τὴν παράτασιν τῶν διαπραγματεύσεων ὅπως κερδηθῆ χρόνος. Αἱ ἀπό-
ψεις του υἱοθετηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐνεκρίθησαν ὁμοφώ-
ως, δοθείσης πληρεξουσιότητος εἰς τὸν Μάρκον πρὸς διαχείρισιν τῆς
ὑποθέσεως.

Ὁ Μάρκος ἐπεδείξατο τότε τὴν εὐστροφίαν, πολιτικότητα καὶ
διπλωματικότητά του. Ἐπηκολούθησε σειρὰ ὀλόκληρος συναντήσεων
μετὰ τοῦ Βασιάρη. Ὁ εὐφυῆς ἐκπρόσωπος τῶν Σουλιωτῶν, εἰς κάθε
συνάντησιν, προσέβαλλεν ὄρους ἀπαιτοῦντας συνεννόησιν μετὰ τῶν Τούρ-
κων ἡγητόρων.

Τὰ «καπάκια» τοῦ Μάρκου συνεχίζοντο ἐπιτυχῶς, τοῦ Ὀμέρ
Βρυώνη, ὅστις ἦτο ὁ ἐπικρατέστερος τῶν Πασάδων καθ' ὃ Βεζύρης
Ἰωαννίνων, εὐνοοῦντος τὰς συνεννοήσεις, ἐνῶ ὁ ἕτερος συναρχηγὸς
Κιουταχῆς, ἐξ ὑποψίας ἢ μᾶλλον ἀντιζηλίας πρὸς τὸν Ὀμέρ, διεμαρ-
τύρητο διὰ τὴν παράτασίν των. Ἡ διάστασις αὕτη, καλλιεργούμενη
καταλλήλως ὑπὸ τοῦ Μάρκου, ἐξυπηρέτει βεβαίως τοὺς σκοποὺς του.

Ἐπεισόδιον μεταξύ πολιορκουμένων καὶ ἀρχηγοῦ τοῦ ἀποκλείοντος Τουρκικοῦ Στόλου, Γιουσούφ, ἐξυπηρέτησεν ἐπίσης τὴν παράτασιν τοῦ χρόνου διαπραγματεύσεων. Ἀφορμὴν ἔδωκεν ἡ προσάραξις Τουρκικοῦ πλοίου παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Εὐήνου, κατευθυνομένου ἐκ Ρίου πρὸς Πρέβεζαν. Ἐκ Μεσολογγίου ἔσπευσεν ἀμέσως δύναμις ἀνδρῶν ἐπὶ πλοιαρίων διὰ νὰ καταλάβῃ τὸ πλοῖον, τοῦ ὁποίου ἐπέβαινον 125 Ἀλβανοί, τοὺς ὁποίους ἤθελον νὰ συλλάβουν. Μὴ ἐπιτευχθείσης συμφωνίας, διεξήχθη αἱματηρὰ συμπλοκὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἐφρονεύθησαν πλείστοι τῶν ἐπιβαινόντων. Πληροφορηθεὶς ὁ Γιουσούφ τὰ συμβαίνοντά ἔσπευσεν ἐπὶ τόπου καὶ χωρὶς νὰ συνεννοηθῇ μὲ τοὺς Ὁμέρ Βρουώνην καὶ Κιουταχὴν, ἀπέστειλε τελεσίγραφον εἰς Μεσολόγγι ἐξωφρενικόν, ζητῶν τὴν παράδοσιν Μαυροκορδάτου, Μάρκου καὶ Ὀπλαρχηγῶν, ὡς καὶ ἀποζημιώσιν αἱματος, ἀποτελούμενην ἐκ δύο Ἑλλήνων δι' ἕκαστον φρονευθέντα Τούρκον, οἵτινες ἔδει νὰ παραδοθῶσιν ὅπως φρονευθῶσι. Ἄλλως ἠπεῖλει γῆν καὶ οὐρανόν, πυρπόλησιν Μεσολογγίου κ.λ.π.

Ὁ Μάρκος διείδεν ἀμέσως μέσον προκλήσεως προστριβῶν μεταξύ τῶν Τούρκων ἠγητόρων, πρὸς τὸ συμφέρον τῶν σκοπῶν του. Καλέσας ἀμέσως τὸν Βασιάρην ἐπέδωκεν εἰς αὐτὸν τὸ τελεσίγραφον τοῦ Γιουσούφ, διαμαρτυρόμενος ἐντόνως πρὸς τὸν Ὁμέρ Βρουώνην καὶ ἐρωτῶν αὐτὸν ἐὰν ἰσχύουν αἱ διεξαγόμεναι μεταξύ των διαπραγματεύσεις ἢ ἂν πρέπει νὰ θεωρηθῶσι ἄκυροι καὶ νὰ διαπραγματευθῇ μετὰ τοῦ Γιουσούφ.

Τὸ ἐπιχείρημα ἐπέτυχεν ἀπολύτως. Ὁ Ὁμέρ, ἠγανάκτησε διὰ τὴν παρέμβασιν τοῦ Γιουσούφ ἄνευ τῆς ἐγκρίσεώς του. Διειμήνυσεν ἀμέσως εἰς τὸν Μάρκον ὅτι ἐμμένει εἰς τὰς προτάσεις του καὶ νὰ μὴ ληρθῶσιν ὑπ' ὄψει αἱ ἀξιώσεις τοῦ Γιουσούφ. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα ἦτο νὰ αὐξηθῇ ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ Ὁμέρ πρὸς τὸν Μάρκον καὶ νὰ ἐπαναληρθοῦν μετ' ἐμπιστοσύνης αἱ χρονίζουσαι διαπραγματεύσεις ἢ μᾶλλον τὸ παιγνίδι τοῦ Μάρκου.

Ἀντιλαμβανόμενος τέλος ὅτι τοῦτο δὲν ἠδύνατο ἐπ' ἄπειρον νὰ συνεχισθῇ, ἐπροχώρησεν εἰς τὴν οὐσιαστικωτέραν διατύπωσιν τῆς συμφωνίας ἢ «καπακιῶν» μᾶλλον. Ἐξήτησε τελικῶς τὴν σύναψιν ὀκταήμερου ἀναχωγῆς μὲ πρόφασιν ἐξευρέσεως τῶν πλοίων ποὺ θὰ μετέφερον τοὺς ἀποχωροῦντας εἰς Πελοπόννησον.

Ἐν τῇ μεταξύ, ὡς τονίζουν οἱ ἱστορικοί, ἡ διπλωματικὴ ἱκανότης τοῦ Μάρκου ἐπενόει μεθόδους, ποὺ καὶ ἡ σημερινὴ ἐξέλιξις κατασκοπείας καὶ ἀντικατασκοπείας θὰ ἐξήλευον. Π.χ. διέδιδεν ἐντὸς τοῦ Μεσολογγίου τεχνηέντως καὶ διεδίδετο μεταξύ τῶν κατοίκων ὅτι διεπραγματεύετο μετὰ τῶν Τούρκων τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως, ἀντὶ χρημάτων. Οὕτω πῶς ἀπέκτα τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν Πασάδων. Ἀφ'

ἐτέρου εἶχε διαμηνύσει εἰς τὸν Ὀμέρ ὅτι, διὰ τὴν ἀποκοιμίζην τοῦ Μεσολογγίτου δὲν πρόκειται νὰ τοὺς ἐγκαταλείψῃ, ὡς καὶ ὁ Μαυροκορδαῖτος καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, τοὺς ἔδιδε ἐργασίαν ἐνισχύσεως τῶν ὀχυρώσεων τῆς πόλεως καὶ ἀνεγέρσεως νέων. Οὕτω δέ, ἐγκρίσει τοῦ Ὀμέρ ἢ ἄμυνα τῆς πόλεως ἐνισχύετο.

Χορηγηθείσης τῆς ὀκταήμερου ἀνακοχῆς, ἤρξατο ἡ ἀγωνία ἀναμονῆς τῆς ἀρίξεως τῶν Ὑδραϊκῶν πλοίων καὶ τῶν ἐνισχύσεων, διὰ τὰ ὁποῖα οὐδεμία εἶδησις ὑπῆρχε. Ἦτο ἐξόφθαλμον ὅτι τὰ «καπάκια» δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συνεχισθοῦν.

Εὐτυχῶς τὴν 8 Δεκεμβρίου 1822 ἐνεφανίσθησαν 7 σκάφη Ὑδραϊκὰ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λαζάρου Παναγιώτα. Ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν πολιορκημένων ἦτο ἀπερίγραπτος, ἀπεχορφώθη δὲ ὅταν ἐγνώσθη ὅτι 4 ἐξ αὐτῶν κατέπλευσαν εἰς Καρaboστῆσι τοῦ Μωρηῆ καὶ ἐπεβίβασαν 1300 Πελοποννησίους πολεμιστάς, ἐρχομένους πρὸς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου. Τὰ περιπολοῦντα διὰ τὸν ἀποκλεισμὸν Τουρκικὰ σκάφη, ὀλιγάριθμα ὄντα, ἅμα ἐνεφανίσθησαν τὰ Ὑδραϊκὰ, ἔσπευσαν νὰ καταριύωσιν εἰς Πάτρας.

Τὸ ὄραϊον ὅμως εἶναι ὅτι ἔμεινεν ἐνθουσιασμένος καὶ ὁ Ὀμέρ, ὅστις ἐξέλαβε τὰ πλοῖα ὡς τὰ μεταγωγικὰ ποῦν θὰ μετέφερον τοὺς ἀποχωροῦντας ἐκ Μεσολογγίου εἰς Πελοπόννησον. Δὲν τοῦ ἔμενε καμμία ἀμφιβολία περὶ τῆς εὐλοκίαιας τοῦ Μάρκου. Ὅταν ὅμως εἶδον ὅτι ἀντὶ νὰ ἐπιβιβάζονται τῶν πλοίων πρὸς ἀναχώρησιν, ἀπεβιβάζοντο ἐξ αὐτῶν, ἤρξαντο ὑποπτευόμενοι.

Ὁ ἔξωμότης Ἄγγελος Βασιάρης ἐκάλεσε πρὸς συνάντησιν τὸν Μάρκον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐν θυμῷ ἐζήτησεν ἐξηγήσεις. Ὁ Μάρκος, ἀποφασισμένος νὰ κερδίσῃ ὅπωςδήποτε χρόνον, ἵνα αἱ ἐνισχύσεις κατανεμηθῶσιν ἀμέσως εἰς θέσεις ἀμύνης, ἔπαιξε τὸ τελευταῖον του παιγνίδι. Ἀπῆντησεν ψυχραιμότητα ὅτι αἱ ἐνισχύσεις δὲν πρόκειται νὰ μεταβάλλωσι τὰς ἀποφάσεις τῶν πολιορκημένων περὶ συνθηκολογήσεως ὡς καθορίσθη. Καὶ τοῦ ἐζήτησε νὰ μεταβιβάσῃ εἰς τὸν Ὀμέρ Βουώνην ὅτι τὴν ἐπομένην ἀντιπροσωπεῖα ἐκ προκρίτων θὰ μετέβαινεν εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον νὰ προσκυνήσῃ τοὺς Πασάδες. Ὁ Βασιάρης ἐνέπεσεν εἰς τὴν παγίδα.

Παραθέτομεν ἐνταῦθα ἐπιστολὴν τῶν ἐλθόντων εἰς ἐνίσχυσιν καπεταναίων τῶν πλοίων:

«Ἐὐγενέστατοι πρόκριτοι τῆς νήσου Ὑδρας.

«Μὲ μεγάλην χαρὰν ἐλάβομεν τὸ ἀπὸ 24 Νοεμβρίου γράμμα σας. Μὲ δυσαρέσκειάν μας πάλιν σᾶς γράφομεν, ὅτι, τὰ ὅσα γράφουν καὶ σᾶς ὑπόσχονται οἱ Μεσολογγῖται, ὡς κείμενον καὶ εἰς

Ὁ Ὀμέρ Βουώνης μοιραίως ἔπεσε καὶ αὐτὸς εἰς τὴν παγίδα. Πλήρης χαρῆς ἠθέλησε νὰ ἐνοχλήσῃ τὸν δυσπιστοῦντα πρὸς τὴν διπλωματικὴν του ἰκανότητα, Κιορταχῆν. Μετέβη πρὸς συνάντησίν του, τῷ ἀνεκρίνωσεν ἑπαιτητικῶς τὰ συμβαίνοντα καὶ καθώρισε τὰς λεπτομερείας τῆς ἐποδοχῆς τῆς ἀντιπροσωπεύσεως, τὴν ὁποίαν διὰ νὰ ἐνοχλήσῃ ἔτι πλέον τὸν Κιορταχῆν, διὰ ἔδεδετο εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ τελευταίου.

Ἐπιπολοῦνθσαν κομιζοτραγικαὶ σκηναί. Ἠρῶντο αἱ προτομικαὶ τῆς ἐποδοχῆς τῶν Ἑλλήνων ἀπεσταλέμενων, ἤρχισαν νὰ στολιζόντου τὰ ἄλογα τῶν Πασαῶν διὰ τὴν θριαμβευτικὴν εἰσοδὸν των εἰς τὸ Μεσολόγγι, κήρυκες διεσπείρονται εἰς ὅλον τὸ στρατόπεδον καὶ ἀνήγγελλον ὅτι τὸ Μεσολόγγι παραδίδεται κ.τ.λ. Προσεγγιζούσης τῆς ὥρας ἀφίξεώς τῆς ἀντιπροσωπεύσεως ὁ Ὀμέρ Βουώνης, ὁ Κιορταχῆς καὶ οἱ λοιποὶ ἄρχηγοί, ἐνδεδυμένοι ἐορτασίμως, συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Κιορταχῆ διὰ τὴν ἐπιχειρημένην τελετὴν τοῦ προσκηνήματος.

Αἱ ὤραι ὁμοῦς παρήρχοντο καὶ ἡ ἀντιπροσωπεύσεως δὲν ἐνεφανίζετο. Τῆμος ἐνεφανίσθη εἰς κήρυξ ἐκ Μεσολογγίου. Αἱ Τουρκαὶ προσφιλῆ καὶ ἔχοντι ἐντολήν νὰ διενκολύνουν τὴν διαβασίαν πολυαῖθμον ὁμιλίας, μετ' ἐκλήξεως εἶδον νὰ προσέρχεται εἰς μόνον ἀνὴρ, ὅστις ὄταν τοῦ ἐπροσέδη καὶ τὸν ὀδηγήσαν ἐν τοῖς Πασαῖς ἠοιήθη, περιουσιεὶς μόνον νὰ παραδώσῃ ἐπιστολὴν εἰς Τουρκαίβαν Ἀξιωματικόν.

Ἡ ἐπιστολὴ διεβασίθη ἀμέσως εἰς τὴν σκηνὴν τῶν Πασαῶν καὶ ἠνοήθη αὐταυτοκόπως ἐπὶ τοῦ Ὀμέρ Βουώνη, περιεῖχε δὲ μόνον τὰς ἑξῆς λέξεις:

«Ἄν θέλετε τὸν τύπον μας, ἔλατε νὰ τὸν πιάσετε!».

Ὁ Ὀμέρ, τότε μόνον ἀντιλήφθη τὸ μέγεθος τοῦ ἐμπαιγμοῦ του ἐπὶ τοῦ Μάρκου, κατελήφθη ἐπὶ πραγματικῆς λύσεως, τὴν ὁποίαν περιώρισε ἔτι μᾶλλον, ἢ εὐνοϊκῆ στίσις τοῦ Κιορταχῆ, ἐδικονόμενον οὕτως.

Ἀμφιθέτω ἔπ' ὄψιν ὅτι οἱ ἀμνησμένοι δὲν ἦσαν πλέον οἱ ἀρχαῖοι κώλα ὡς εἶχον προσηυθῆ οἱ ἱερεῖς Ἡεκατονήσιας τοῦ Πετροῦσκη, ἀπὸ δὲ θηλικίωτός οὗ ἀποκαίοντος εἶχε ληθῆ, προσηυθέντων εἰς τὰ Ὑδρακὰ πλοῖα καὶ τῶν ἀφίχθέντων τῆς Σπετσιωτικῆς Μοίρας. Ἡ λατρεῖα μοῦσα ἀπεθανάτισε τὴν σκηνὴν. Κατὰ τὸ λαϊκὸν τραγοῦδι ὅτε αἱ ἐπιστολαὶ αὐτῶν ἀφίχθησαν:

«Ὁ Μάρκος ἀποκρίθηκε

μὲ τὸ σπαθὶ στὰ χέρι:

«Στὴν πόρτα εἶχω τὰ κλειδιά

τοῦ Κάστρου κρεμασμένα

καὶ ἂν εἶσαι θεῖος καὶ καλὸς

ἔλα ξεκράμασέ τα».

Ὡς ἐννοεῖται, ἤρξαντο ἀμέσως αἱ ἐχθροπραξίαι, καὶ οἱ Πασάδες ἐμελέτων τρόπον ἀνηλεοῦς ἐξοντώσεως τῶν πολιορκημένων, πρὸς ἐκδί-
κην.

Ἄλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες ἐνισχύθησαν διὰ τῆς ἀφίξεως 700 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν Λόντον, ὡς καὶ ἄλλων ὀπλαρχηγῶν ἐν οἷς ὁ Μακρῆς καὶ ὁ Τσόγκας, ἐνῶ ἡ λύσις τοῦ ναυτικοῦ ἀποκλεισμοῦ ἀνεκούφισε τὴν πόλιν.

Συγχρόνως ἀπὸ τοῦ πρώτου δεκαήμερου τοῦ Δεκεμβρίου πολλοὶ Ὀπλαρχηγοὶ τῆς Ρούμελης ποῦ εἶχον προσκυνήσῃ τοὺς Πασάδες, ὡς καὶ οἱ διστακτικοὶ ἐξ αὐτῶν, ἀναθαρρήσαντες ὡς ἔβλεπον τὸ Μεσο-
λόγγι ἀνθιστάμενον καὶ ἀντέχον, ἀπέρριψαν τὸ προσωπεῖον καὶ τὰ «καπίκια», καὶ ἔσπευσαν νὰ θέσουν τὸν ἑαυτὸν τῶν καὶ τὰ σώματά τῶν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐπαναστατημένου Ἑθνους καὶ τοῦ ἀμυνο-
μένου Μεσολογγίου. Μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνετο καὶ ὁ Ράγκος, ὀπλαρχηγὸς σημαίων τῶν Ἀγρᾶφων, ὅστις πεισθεὶς ἀπὸ τὸν Βαρνα-
κιώτην εἶχε συναντηθῆ μετὰ τῶν Πασάδων καὶ ἔκαμε «καπίκια» μετ' αὐτῶν. Ἡ προσχώρησις του ἐνεῖχε μεγάλην σημασίαν, λόγῳ τῆς δεσπο-
ζούσης θέσεως τῶν Ἀγρᾶφων.

Ταυτοχρόνως δὲ ἀνηγγέλλετο ὅτι ἐπῆλθε συμφιλίωσις μετὰ τὸν Γεωργίου Καραϊσκάκη καὶ τοῦ Ράγκου, οἵτινες διέκειντο ἐχθρικῶς λόγῳ τοῦ ἀμφισβητουμένου ἀρματωλικοῦ τῶν Ἀγρᾶφων, ὁ δὲ Καραϊ-
σκάκης εἰδοποίησε τὸν Μάικρον καὶ τὸν Μαυροκορδαῦτον ὅτι ἦτο εἰς τὴν διάθεσιν τῶν. Τοῦτο ἐπροξένησε μεγάλην εὐχαρίστησιν εἰς τοὺς ἀμυνομένους, μετὰ τῶν ὁποίων ὁ Καραϊσκάκης ἐξετιμᾶτο ἰδιαιτέρως.

Παραθέτομεν ἐπιστολὴν ἀπευθυνθεῖσαν πρὸς τοὺς ἀνωτέρω δύο Ὀπλαρχηγούς, ὑπὸ τῶν ἐν Μεσολογγίῳ ἡγητόρων, οἵτινες ἅμα τῇ λήψει τοῦ μηνύματος τοῦ Καραϊσκάκη, συνῆλθον εἰς σύσκεψιν, εἰδι-
κῶς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Τόση ἦτο ἡ σημασία του καὶ ἡ αἴσθη-
σις τὴν ὁποίαν προεκάλεσε. Οἱ συνελθόντες Στρατηγοὶ συνέταξαν καὶ ἀπέστειλαν τὴν ἐπιστολὴν ἣν παραθέτομεν :

«Πρὸς τοὺς γενναιοτάτους χιλιάρχους Γιαννάκην Ράγκον
καὶ Γεώργιον Καραϊσκάκην :

«Πόσῃν χαρὰν μᾶς ἐπροξένησεν ἡ ἐνωσίς σας εἶναι περιττὸν
νὰ σᾶς τὸ παραστήσωμεν· ἐνωμένοι ἀδελφικά, χωρὶς νὰ ἐνθυμη-
θῆτε πλέον κανὲν ἀπὸ τὰ περασμένα, θέλετε φανῆ ὁποίους σᾶς
φρονεῖ ἡ Πατρίς καὶ θέλετε κάμει ἄξια ἔργα τοῦ ὀνόματός σας.

Γενναιώτατε Ράγκε! Ἄπ' ἀρχῆς ἐδούλευσες πιστὰ καὶ ἔκαμες
ὅ,τι ἤμποροῦσες διὰ τὴν ἐλευθερίαν· αἱ περιστάσεις δὲν σὲ ἐβοή-
θησαν καὶ αἱ ἴδιαι περιστάσεις σὲ ἠνάγκασαν νὰ εὐρεθῆς, μετὰξὺ

τῶν ἐχθρῶν τῆς Πίστεως καὶ Πατρίδος, τῆς ὁποίας ὁμως φαί-
νεσαι καὶ αὐτὴν τὴν στιγμήν τέκνον καθαρὸν καὶ ἄξιον, μετα-
χειριζόμενος τὸν ἐξολοθρευμὸν τῶν βαρβάρων, τοὺς ὁποίους ἡ
προδοσία, ἴσως ὁμως καὶ ἡ τῆς Ἑλλάδος, ἔφερον ἕως τὴν
πόρτα τοῦ Μεσολογγίου. Ἀπὸ τὸ μέρος μας θέλουν γενῆ ὅλα τὰ
ἀναγκαῖα κινήματα, καθὼς στοματικῶς θέλει σὲ πληροφοροῦσιν
ὁ ἄνθρωπός σου, ὁ ὁποῖος καὶ τὰς ἐδῶ εὐρισκομένας δυνάμεις
εἶδε καὶ διὰ κάθε ἄλλο ἐπληροφορήθη».

«Γενναιότατε Καραϊσκάκη! Ἦξεύρομεν ὅτι ἡ ἀπόφασίς σου
εἶναι νὰ ἀποθάνῃς Χριστιανὸς καὶ μὲ τοὺς Χριστιανούς. Παρε-
τήρησες ὁμως πόσο κακὸ ἔκαμαν εἰς τὴν Χριστιανωσύνην αἱ διχό-
νοιαί· πρέπει νὰ ἀποφασίσῃς νὰ εἶσαι ἀδελφὸς τοῦ Ράγκου, καθὼς
καὶ ὁ Ράγκος θέλει εἶναι ἰδικὸς σου ἀδελφός, πρέπει χωρὶς ἄλλο
νὰ κατεβῆς ὁ ἴδιος καὶ νὰ ἐνωθῆς μὲ τὸ σῶμα τῶν Βαλτινῶν,
τόρα εἶναι καιρὸς νὰ μὴ γλυτώσῃ οἷδὲ ποδάρι ἀπ' ὅσους ἐμβή-
καν, χρειάζεται ὁμως ἔνωσις καὶ πάλιν ἔνωσις».

«Ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἀπὸ τοὺς δυὸ σας προσμένομεν δούλευσιν εἰς
τὴν Πατρίδα, ἀξίαν τοῦ ὀνόματός σας, τῆς ἀνδρείας σας καὶ τοῦ
ζήλου σας. Ἐρρωσθε».

«10 Λεκεμβρίου 1822, ἀπὸ Μεσολόγγι.

Οἱ Πατριῶται

Λ. Μαυροζορδάτος, Πετρόμπεης Μαυρομυχάλης, Ἀνδρέας Ζαΐ-
μης, Κανέλλος Δεληγιάννης, Πᾶνος Ταλάνης, Μάρκος Μπότσαρης».

Εἶναι χαρακτηριστικὸν εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὅτι ὁ Μάρκος,
καίτοι ἀρχηγὸς τῆς ἀμύνης τῆς πολιορκημένης πόλεως, ὑπογράφεται
τελευταῖος. Ἀποτελεῖ ἔνδειξιν τῆς πολιτικότητός του, τὸ νὰ μὴ δυσα-
ρεστήσῃ τοὺς συνυπογράφοντας οἵτινες ἦλθον πρὸς ἐνίσχυσίν των, ἐνῶ
δεικνύει τὴν ἀνωτερότητά του καὶ περιφρόνησιν ἐπιδείξεων ματαίων.

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων συνάγεται ὅτι ἡ κατάστασις διὰ τοὺς ἀμυνο-
μένους εἶχε βελτιωθῆ σημαντικῶς. Αἱ μάχιμοι δυνάμεις των ἀνήρχοντο
ἤδη εἰς 3.000 ἄνδρας, ἀντὶ τῶν ἀρχικῶς 650. Σημαίνοντες ἡγήτορες,
ὡς οἱ ἄνω ὑπογραφόμενοι εὐρίσκοντο μεταξύ των. Τὸ ἠθικὸν τῶν
πολιορκουμένων εἶχεν ἀναπτρωθῆ καὶ ἦτο ἀκμαῖον. Ἡ ἀμεσὸς ἀπειλή
εἶχε παρῆλθῃ.

Ἀπ' ἑτέρου, εἰς ἐνίσχυσίν των ἦλθεν ὁ ἰσχυρὸς παράγων «Χει-
μών». Ὅταν δὲν ἐχιόνηζεν, ἔβρεχε καταρρακτωδῶς καὶ «ἡ λάσπη ἐφθα-
νεν ὡς τὰ γόνατα», οἱ πυρετοὶ καὶ ἄλλαι ἐπιδημίαι συνήθεις εἰς τὰ
στρατόπεδα ἐμάστιζαν τοὺς ὄρεινους Τουρκαλβανούς. Ἀπ' ἑτέρου ὁ
ἐφοδιασμὸς των ἐξ Ἄρτης, καθίστατο δυσχερής, διότι πλὴν τῶν δυσ-

μενῶν καιρικῶν συνθηκῶν, ἀντιμετώπιζε τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἀτάκτων σωμάτων, ὀργανωμένων πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Μάρκου. Ἰδίᾳ ὁ Καραϊσκάκης ἦτο ἀριστοτέχνης εἰς τὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ πολέμου.

Ἐκ τῆς πέριξ περιοχῆς οὐδὲν ἠδύνατο νὰ προσπορισθῶσι, διότι ὁ Μάρκος ὑποχωρῶν ἐκ Πέτα πρὸς Μεσολόγγι εἶχε φρονίμως προνοήσῃ νὰ κατακαύσῃ καὶ ἐρημώσῃ τὰ πάντα.

Οὕτω προσεγγιζουσῶν τῶν ἐορτῶν τῶν Χριστουγέννων, οἱ Τούρκοι ἦσαν εἰς δυσχερεστέραν θέσιν τῶν Ἑλλήνων οὔτινες εὐρίσκοντο ἐντὸς μιᾶς πόλεως. Εἶχον δὲ ἀρχίσῃ νὰ σημειοῦνται λιποταξίαι ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοπέδου, ἰδίᾳ Τουρκαλβανῶν.

Πρὸ τῆς καταστάσεως αὐτῆς οἱ Ὁμέρ καὶ Κιουταχῆς ἔλαβον τὴν ἀπόφασιν νὰ θέσουν τέρμα εἰς τὴν δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν, ἐνεργοῦντες ἀποφασιστικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς πόλεως πρὸς κατάληψίν της. Τὸ ἐγγεῖρημα βεβαίως δὲν ἦτο εὐκόλον διότι ὑπῆρχε ἰκανὸν τεῖχος καὶ τάφρος, οἱ δὲ ἀμυνόμενοι εἶδομεν τίνες καὶ πόσοι ἦσαν.

Μεγάλα μέσα ἐτέθησαν εἰς ἐνέργειαν. Ἔπρεπε νὰ διατεθοῦν πολλὰ μεγάλα κλίμακες, φθάνουσαι εἰς τὸ ὕψος τῶν τειχῶν τοῦ φρουρίου, ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ ἄνδρες ἀνερχόμενοι θὰ εἰσέβαλον εἰς τὸ φρούριον καὶ θὰ ἤρχοντο εἰς ἀγῶνα ἐκ τοῦ συστάδην μετὰ τῶν ἀμυνομένων. Προεκηρύχθησαν ἀμοιβαὶ 1000 γροσίων δι' ἕκαστον ἄνδρα κατατασσόμενον εἰς τὸ σῶμα ἐφόδου πὸν θὰ ἀνήρχετο διὰ τῶν κλιμάκων. Οἱ δὲ σημαιοφόροι οἱ ὁποῖοι θὰ ὕψωναν τὴν Τουρκικὴν σημαίαν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων, θὰ ἠμοίβοντο γενναιότατα, διότι ἀπέδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τὸν ψυχολογικὸν αὐτὸν παράγοντα διὰ τὰ στρατεύματά των. 1000 Τουρκαλβανοὶ κατετάχθησαν εἰς τὸ σῶμα αὐτὸ ἐφόδου.

Περατωθείσης τῆς προπαρασκευῆς ταύτης, ἐν πολεμικῇ συμβουλίᾳ οἱ Πασᾶδες, ἀλεφάσισαν ὅτι αἱ πιθανότητες ἐπιτυχίας ἐξηρτῶντο κυρίως ἐκ τοῦ ἀιφνιδιασμοῦ τῶν ἀμυνομένων. Γνωρίζοντες τὴν σημασίαν τῆς ἐορτῆς τῶν Χριστουγέννων διὰ τοὺς Ἕλληνας, ὀρθῶς σκεπτόμενοι, καθώρισαν τὰς πρωϊνὰς ὥρας τῆς ἐορτῆς, διὰ τὴν ἐπίθεσιν, βέβαιοι ὄντες ὅτι οἱ ἀμυνόμενοι θὰ ἔσπευδον νὰ ἐκκλησιασθῶσι. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐπιχείρησις ἦτο καλῶς μελετημένη. Τόση δὲ ἦτο ἡ πεποίθησις τῶν Πασάδων περὶ τῆς ἐπιτυχίας των, ὥστε ὁ Βρυώνης τὴν παραμονὴν τῆς ἐπιθέσεως ἔγραφε πρὸς τὸν Ἄγον Βασιάρον ὅτι τὴν ἐπομένην θὰ ἐγευμάτιζον εἰς Μεσολόγγι.

Δὲν ἔλαβον ὅμως ὑπ' ὄψιν τὸν Θεὸν τῆς Ἑλλάδος, ὅστις καὶ ἐπενέβη. Τὴν παραμονὴν τῆς ἀποφασισθείσης ἐπιθέσεως τῶν Τούρκων καὶ τῶν Χριστουγέννων, κατὰ τὰς ἀπογευματινὰς ὥρας τὸ Μεσολόγγι εἰδοποιεῖτο ὅτι ἡ ἐπίθεσις θὰ ἐλάμβανε χώραν ὀλίγον μετὰ τὸ μεσονύκτιον. Ἡ εἶδησις μετεδόθη ὡς ἑξῆς :

Ἐνα παλληκάρι ἐκ τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου ἤρχετο ἐκ τοῦ Αἰτωλικοῦ, ὅταν δὲ ἔφθασεν εἰς τὴν Ἀσπρην Ἀλκῆν, εἶδε κάποιον εὐρισκόμενον εἰς τὴν ἀκτὴν ὅστις τὸν ἐκάλει νὰ πλησιάσῃ. Ὁ καλῶν αὐτὸν ἦτο κυνηγὸς καὶ τῷ εἶπεν ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὁμέρο, προσθέσας ὅτι ἦτο Χριστιανὸς καὶ Ἰππειώτης, εἶχε δὲ νὰ τοῦ ἀνακοινώσῃ ἐμπιστευτικὴν πληροφορίαν σοβαρὰν, ἣ ὁποία ἔπρεπε νὰ διαβιβασθῆ ἄμέσως εἰς τὸν Μάρκον. Ὡς ἐγνώσθη κατόπιν ὁ κυνηγὸς ὠνομάζετο Ἰωάννης Γούναρης, ἀνῆκε δὲ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὁμέρο καὶ ἐκυνηγοῦσε διὰ λογαριασμόν του. Λέγεται ὅτι εἶπε τὰ ἑξῆς:

«Ἐχουν στὰ χέρια τους τὴν γυναῖκα μου καὶ τὰ παιδιὰ μου καὶ δὲν μπορῶ νὰ κάνω διαφοροτικά. Γιὰ τὴ χάρι ὅμως τοῦ Χριστοῦ, ποὺ γεννιέται αἴριο, σὲ παρακαλῶ νὰ πᾶς, ὅσο πιὸ γρήγορα μπορεῖς, στὸ Μεσολόγγι καὶ νὰ εἰδοποιήσῃς τοὺς Καπεταναίους πῶς αἴριο τὰ χαράματα οἱ Τούρκοι θὰ κάνουν ἔφοδο». Προσέθεσε δὲ ὅτι ἡ ἐπίθεσις θὰ ἐκδηλωθῆ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ τείχους.

Ἡ πληροφορία μετεβιβάσθη ἄμέσως εἰς τὸν Μάρκον ὅστις ἔλαβεν ἔκτακτα μέτρα καὶ ἔθεσε τὸ φρούριον εἰς συναγερμὸν ἐν ἀναμονῇ τοῦ αἰφνιδιασμοῦ τοῦ ἐχθροῦ.

Ταῦτοχρόνως ὁ Μαυροκορδάτος ἔλαβε τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα διὰ τὸν πληθυσμόν, ἀπηγόρευσε δὲ καὶ τὸ ἀνοιγμα τῶν ἐκκλησιῶν, πρὸς ἀποφυγὴν συνωστισμοῦ καὶ συγχύσεως, συμφωνοῦντος καὶ τοῦ Μητροπολίτου.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ Μάρκος, ἀπὸ τὰς 12 Ὀκτωβρίου 1822 δι' ἀποφάσεως τοῦ ἐκτελεστικοῦ, εἶχεν ὀνομασθῆ Στρατηγός, ἣ δὲ προαγωγή του αὕτη, συνωδεύετο μὲ ἀναγνώρισίν του ὡς Ἀρχιστρατήγου ὅλων τῶν στρατευμάτων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ἔχοντας ὑποτεταγμένους ὅλους τοὺς Ὀπλαρχηγούς, ἀσχέτως βαθμοῦ. Τοῦτο εἶχε προκαλέσῃ πολλὰς ἀντιζηλίαις, χάρις ὅμως εἰς τὴν σύνεσιν καὶ τὴν πολιτικότητα τοῦ Μάρκου, ἐπετεύχθη νὰ ἐπιβληθῆ ἡ ἰθύνουσα φυσιογνωμία του διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου. Ὡς εἶδομεν καὶ τὴν ὑπογραφήν του ἀκόμη ἔθιτε ἀνωθι τῶν λοιπῶν ἡγητόρων.

Τῆ συνεννοήσει τῶν Μάρκου—Μαυροκορδάτου, ἀνεκλήθησαν ἀμέσως ὁ Πετρόμπεης μετὰ τῶν Ὀπλαρχηγῶν Γρίβα καὶ Τσόγκα, οἵτινες ἐκείνην τὴν ὥραν ἐπεβιβάζοντο δύο πλοίων τοῦ Στόλου, μετὰ 100 παλληκαριῶν προκειμένου νὰ ἐνεργήσουν καταδρομὰς εἰς τὰ νῶτα τῶν Τούρκων, ἀποβιβαζόμενοι εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀκαρνανίας, μακρὰν τοῦ Μεσολογγίου. Τοιαῦται καταδρομαὶ ἐγίνοντο συχνά, ἀπὸ τῆς ἄρσεως τοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀσχομένου ἀποκλεισμοῦ, καὶ πρὸς ἀνακούφισιν τῶν εἰς τὰ ἐνδότερα πληθυσμῶν, οἵτινες ὑφίσταντο τοὺς ἐκτραχηλισμοὺς τῶν Τουρκαλβανικῶν τμημάτων.

Ἡ παρόταξις τῶν ἀμυνομένων ἐγένετο ὡς ἑξῆς: Ὁ Μάρκος ἔδρασε τὸ ἀρχηγεῖον του εἰς τὸ κέντρον τοῦ φρουρίου ὅπου εὐρίσκετο ἡ κυρία πύλη, διὰ τὴν φύλαξιν τῆς ὁποίας ἐτάχθη ὁ Λόντος μετ' 400 ἀνδρας. Τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἀνέλαβε νὰ υπερασπίσῃ ὁ Ζαΐμης μετ' 600 ἀνδρας. Τέλος τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν, ὅθεν καὶ ἀνεμένετο ἡ ἐπίθεσις θὰ υπερερήσπιζον οἱ Ὀπλαρχηγοὶ Γρίβας, Μακρῆς, Λεληγιάννης καὶ Ραζικότσικας. Οἱ ὑπόλοιποι ἀπετέλεσαν τὴν ἐφεδρείαν παρὰ τὸν Ἀρχιστρατήγον Μάρκον. Πάντα τὰ ἀνωτέρω ἐγένοντο ἐν ἄκρα σιγῇ, ἵνα μὴ ὁ ἐχθρὸς ἀντιληφθῇ τὸν συναγερμὸν.

Τὴν ὀρισμένην ὥραν διὰ τὴν λειτουργίαν τῶν Χριστουγέννων, ἐσήμαναν οἱ κώδωνες τῶν ἐκκλησιῶν, ὄρθρου βαθέως ὄντος. Ὡς γνωστὸν ἡ λειτουργία αὕτη ἀρχεται πρὶν ἔτι ἑξημερώσῃ.

Συγγίνησις γενικὴ ἐπεκράτει ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐπιθέσεως. Πράγματι μετ' ὀλίγον ἀπεδείχθη ὅτι ἡ πληροφορία τοῦ Γούναρη ἦτο ἀκριβής. Ὀλίγον πρὶν ἑξημερώσῃ, ἤρχισεν βολὴ πυροβολικοῦ καὶ ἔντονος τυφεκιοβολισμὸς ἐξ ὀλοκλήρου τῆς Τουρκικῆς παρατάξεως.

Μόλις διετάχθη ἡ ἐφοδος, ὀλοκλήρον τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον ἐδομήθη ἀπὸ ἀτελειώτους κραυγὰς καὶ συνεχεῖς ἀλλαλαγμοῦς, ἐνῶ τὸ σῶμα ἐφόδου τῶν ἐπιλέκτων 1000 Τουρκαίβανων καὶ οἱ σημαιοφόροι, ἐξερχόμενοι τῶν κρουπτῶν τῶν ἔσπευδον νὰ τοποθετήσωσι τὰς κλίμακας ἐπὶ τῆς ἀνατολ. ἀκριβῶς πλευρᾶς τοῦ φρουρίου καὶ ἀκάθεκτοι νὰ ἀνερχῶνται ἐπ' αὐτῶν πρὸς τὰς ἐπάλλξεις του. Ἀνεγνωρίσθη ὅτι ἡ ὁρμή των ἦτο ἀκάθεκτος, ἡ τόλμη των ἀναμφισβήτητος καὶ ἡ γενναιότης των ἐξαιρετος. Εἰς οὐδὲν ὅμως ταῦτα ὠφέλησαν.

Οἱ ἀμυνόμενοι παρέμενον ἀκίνητοι, ἀναμένοντες νὰ φθάσωσιν οἱ ἀνερχόμενοι εἰς τὸ ὕψος των. Μόλις τοῦτο συνετελέσθη, ὁρμήσαντες ξιφίηρις κατέκοιμαν τοὺς ἀνελθόντας, τινὲς τῶν ὁποίων εἶχον πατήσῃ ἤδη ἐπὶ τοῦ τείχους, ἐν οἷς καὶ τρεῖς σημαιοφόροι, κατακρημνιζομένους οὕτως εἰς τὴν τάφρον.

Ἡ ἐκπλήξις ἦτο μεγάλη διὰ τοὺς ἐπιτιθεμένους, διότι ἐνῶ υπερίσχιζον, κατὰ τὰς πληροφορίας των, ἡ ἀνατολ. πλευρὰ νὰ εἶναι ἡ ἀσθενεστέρα καὶ πλέον ἐδάλωτος, διὰ τοῦ ὄγκου καὶ τοῦ δυναμισμοῦ τῶν ἐκεῖ ἀμυνομένων, ἀνετρέποντο τὰ σχέδιά των ὡς ἀνετρέποντο καὶ αὐτοί.

Παρὰ ταῦτα συνείθοντες ἐκ τῆς πρώτης ἐκπλήξεώς των, ἐπανήλθον δομιύτεροι. Ἦρχισε τότε σκληρὰ πάλιν σῶμα πρὸς σῶμα, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἐπέτυχον νὰ διασπάσωσιν τὴν ἀμυντικὴν ζώνην τῆς πόλεως. Οἱ 2250 ἀνδρες, οἱ φρουροῦντες τὸ τεῖχος, τὸ υπερέσπισαν μετ' ἀπαράμιλλον ἡρωϊσμὸν καὶ αἱ ἀλλεπάλληλοι ἐφοδοὶ τῶν ἀνδρῶν τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη καὶ τοῦ Κιουταχῆ ἀπέβησαν ἄκαρποι καὶ μετ' ἰσοβαρᾶς

ἀπολείας ὡς ἐκ τοῦ εἶδους τοῦ ἀγῶνος. Ὅταν δὲ μετὰ τρίωρον ἀπε-
γνωσμέτου διὰ τὸν ἐχθρὸν ἀγῶνα, ἐπεχώρησεν οὗτος ὀριστικῶς, οἱ
Ἕλληρες ἐπανηγάριζον τόσον διὰ τὴν θριαμβετικὴν νίκην των, ὅσον
καὶ διότι αὐτὴ ἐπετείχθη ἀναιμάτως. Τὸ σύνολον τῶν ἀπολείων των
ἦσαν 4 νεκροὶ καὶ 2 τραυματίαι, ἐνῶ τῶν ἐχθρῶν αἱ ἀπολείαι ἀνῆλ-
θον εἰς 300 ἐπιπέτους ἄνδρας.

Ἀποσπάσματα Ἑλλήνων ἀγωνιστῶν, ἐξελθόντα τῶν τειχῶν περι-
συνέειπον δωδεκάδα Τουρκαζῶν σημαίων ἐγκαταλειμμένων ὡς καὶ τὸν
ὀπλισμὸν ἑκατοντάδων φονευθέντων.

Ταῦτοχρότως οἱ κώδωνες τῶν Ἐκκλησιῶν ἤχον χαμοσύνως καὶ
ἐκπῶλον τοῖς πιστοῖς, οἵτινες ἔσπεινον διὰ τὴν καθυστερημένην λει-
τουργίαν καὶ ὁ Μητροπολίτης μετὰ τοῦ ἱεροῦ κλήρον ἀνέπειπον δεή-
σεις καὶ ἐκπῶλον «τῇ ὑπεριμάχῳ Στρατηγῷ τὰ νικητήρια».

Εἶναι ἀσφαλῶς τὰ καλύτερα καὶ εὐτυχέστερα Χριστούγεννα τῆς
Ἑθνικῆς Ἱστορίας μας διὰ μέσον τῶν αἰώνων. Ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἰωάν-
νου Γούναρη ἡ μνήμη πρέπει νὰ εἶναι αἰωνία καὶ θὰ ἐδικαιοῦτο ἔστω
καὶ ἀναμνηστικῆς πλοῦς εἰς τὸ πάνθεν τῆς ἱστορικῆς καὶ Ἱερῆς
Πόλεως.

Ἡ νίκη τοῦ Μεσοιόγγιου εἶχε ζωηρὰν ἀπήχησιν ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ
τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Βαλτινοὶ ὀπλιοηγετοὶ, οἱ «προσσηνημένοι», ἀνανή-
ψαντες ἐπαπεστάτησαν. Ὁ Ἰσως, ἐγκαταλείπει τὸν Βαρνασιώτην καὶ
τὸν Γῶνον καὶ ἐπανερχεται ἐπὶ τὰς Ἑλληνικὰς Σημαίας. Τέλος ἔρχε-
ται ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Ἀνδρούτσος ἐανήθη πρὸς τὸ Μεσοίγγι.
Συγγρότως ὁ Πετρόμπεης μὲ τοὺς ἄνδρας του καὶ τὰ Ὑδραϊκὰ καρά-
βια, ἐπέδρασαν εἰς Κατοχήν, ἐπλήσαν τὰ ἐκεῖ ἰσχυρὰ τμήματα ἐπι-
τηχῶς καὶ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν των αἰχμαλωτίζον Τουρκαζῶν φορη-
τηρὸν πλοῖον, πλήρες τροφίμων προσφιζόμενον διὰ τοὺς Πασάδες.

Ὁ Ὁμιὸρ Βορώνης καὶ ὁ Κιονταχῆς ἀντελήφθησαν ὅτι ἡ τροπὴ
τῶν πραγμάτων εἶναι εἰς βάρος των. Τὸ Ἡρωϊκὸν Μεσοίγγι, μὲ
τοὺς ἠγχομένους ἡγέτας του, Μανροκοδαῖτον καὶ Μάρκον καὶ τὴν
θεάσσαν ἐλενδέραν, ἠδύνατο νὰ ἀνδῆξῃ ἐπ' ἄπειρον. Ἐνῶ ἀντιθέτως
ἐκείνοι, μὲ τὴν προσέγγισιν τοῦ Ἀνδρούτσου καὶ τὴν ἐξήγησιν τῶν
Βαλτινῶν, ἐκινδύνεον ὑπὸ πολιορκουίντες, νὰ εὐρεθοῦν πολιορκουί-
μενοι ἄλλὰ καὶ τοὺς ἀνησίχει ἡ ἀπροθυμία τῶν στρατευμάτων των,
ὡς καὶ αἱ λιποταξίαι τῶν Τουρκαζοβατῶν, οἵτινες δὲν ἀπέχρηπτον ὅτι
θὰ ἀτελέθουν εἰς τὰ ἴδια πρὸς διαχείμασιν.

Πρὸ τῆς καταστάσεως αὐτῆς, οἱ Πασάδες ἀπεφάσισαν νὰ ἐγκατα-
λείψουν τὸ Μεσοίγγι. Ἡ ἀπόφασίς των αὐτὴ, ἐκτελεσθεῖσα ἐν σπουδῇ,
ἦλθεν ὡς Προτοχροπιάτικο δῶρον εἰς τοὺς ἐν Μεσοιόγγι, διότι
ἔλαβε χώραν τὴν 31 Δεκεμβρίου 1822.

Τόση ήτο ή σπουδή των πρὸς ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς ἐπικινδύνου περιοχῆς τοῦ Μεσολογγίου, ὥστε ἐγκατέλειψαν τὰ 12 πυροβόλα καὶ τὰ 4 ὄλμοβόλα των.

Οἱ πολιορκημένοι ἀντελήφθησαν ἀμέσως τὴν ἀποχώρησίν των καὶ ἀπέστειλαν ἀμέσως ὀμάδας πρὸς παρακολούθησιν τῶν κινήσεών των. Οὕτως ἐπληροφορήθησαν ὅτι αἱ ἐχθρικαὶ ὀμάδες εἶχον διαιρεθῆ εἰς δύο τμήματα καὶ μέσῳ Κλεισούρας ἢ μία καὶ Κερασόβου ἢ ἄλλη, κατηυθύνοντο πρὸς τὸ Βραχῶρι διὰ νὰ διέλθωσι τὸν ποταμόν.

Ὁ Μάρκος ἔδειξε πάλιν, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω πληροφοριῶν, τὴν στρατιωτικὴν ἰδιοφυίαν του. Συνέλαβε τὸ σχέδιον τὰ στρατεύματα τοῦ Μεσολογγίου, διαιρούμενα ἀμέσως εἰς δύο τμήματα, νὰ ἐπιδιώξουν αἰφνιδιαστικῶς νὰ ὑπερφαλαγγίσουν τὸ Βραχῶρι καὶ νὰ κυκλώσουν τοὺς ἐκεῖ Τούρκους, οἵτινες στερούμενοι συγκοινωνιῶν ἐφοδιασμοῦ, ἦσαν καταδικασμένοι εἰς ἐξόντωσιν.

Ἐν τούτοις ἡ ἀντιζηλία κυρίως, φαίνεται ὅτι δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου του, οὕτω δὲ δὲν συνετελέσθη ἡ κύκλωσις εἰς τὸ Βραχῶρι.

Παρὰ ταῦτα ὅμως ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ὑπέστη δραματικὰς περιπετείας, κατὰ τὴν προσπάθειάν του νὰ διέλθῃ τὸν ποταμόν. Τοὺς ἐκτύπησεν ὁ Καραϊσκάκης εἰς τὸν Ἅγιον Βλάσην καὶ βραδύτερον, τὴν 28 Ἰανουαρίου 1823, ὅταν ἐπέτυχαν νὰ περάσουν πρὸς τὴν Λεπενοῦν, ἐδέησε νὰ θυσιάσουν 500 περίπου ἄνδρας, διὰ νὰ διαβοῦν τὸν ποταμόν, νὰ φθάσουν εἰς Καρβασαράν καὶ νὰ καταλήξουν εἰς Πιρέβεζαν. Οὕτω πως ἡ λύσις τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, ὠλοκληρώθη κατὰ θαυμάσιον τρόπον.

Ὁλόκληρος ἡ Ἑλλὰς ἐσκιροῦσεν ἀπὸ χαρὰν καὶ ὑπερηράνειαν, πληροφορομένη τὸν θρίαμβον τοῦ Μεσολογγίου. Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ Μάρκου, προφερόμενον μὲ θαυμασμόν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, κατέστη θρύλος.

Θὰ κλείσωμεν τὸ κεφάλαιον τοῦτο, παραθέτοντες ἐπιστολὴν τοῦ Μάρκου πρὸς τὸν Θ. Κολοκοτρώνην, ἐκ τοῦ ἀρχείου αὐτοῦ :

«Γενναϊότητα Στρατηγέ!

3 Ἰανουαρίου 1823. Μεσολόγγι».

«Τὸ ἀδελφικόν μοι γράμμα σου ἔλαβον, διὰ τὸ αἴσιον τῆς ἐκλεκτῆς μοι ὑγείας σας ἄκρως ἐχάρην, γνοὺς τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ γὰρ ὑγιαίνω».

«Σᾶς εἰδοποιῶ ὅτι κατὰ τὰς 25 παρελθόντος μηνὸς ἔγεινεν ἔροδος τῶν ἐχθρῶν κατ' ἐπάνω μας μὲ μεγαλωτάτην φθοράν τους ὡς τὸ ἐμάθατε στοχάζομαι. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐβγῆκαν κάμποσοι

Ἕλληνες πρὸς ἀπόπειραν τῆς δυνάμεώς των, καὶ ἐπῆγαν ἕως εἰς τὰ ταμπούρια τους, καὶ αὐτοὶ δὲν ἐβγήκαν ποσῶς εἰς ἀπάντησίν των· εἰς τοσαύτην δειλίαν ἔπεσαν. Εἰς τὰς 31 περὶ τὸ μεσονύκτιον ἔφυγαν μὲ μεγαλωτάτην ἠσυχίαν, φοβούμενοι νὰ τοὺς πάρωμεν ἀπὸ κατόπιν, καὶ ἄφησαν ὅλα τὰ τζαντίρια, τὰ κανόνια τους, τοὺς τζιουμπχανέδες τους καὶ ὅλην τὴν ἀποσκευὴν των, θαῦμα ἀπαραδειγμάτιστον καὶ τῆς θείας προνοίας ὄντως φανερὰ βοήθεια. Ἰδὼν καὶ τὰ νέα τῆς Εὐρώπης καὶ ἄμποτε νὰ ἔχουσιν οὕτως. Περὶ τῆς συνελεύσεως, ὅπου μὲ λέγετε εἶναι παράκαιρα, εἴαν εἶναι γενική, διότι ἡμεῖς δὲν εἴμεθα εἰς κατῴστασιν κατὰ τὸ παρὸν νὰ στείλωμεν ἀνθρώπους, ἐπειδὴ ὁ ἐχθρὸς ἀκόμη δὲν ἐβγήκεν ἀπὸ τοὺς τόπους μας, καὶ κατ' ἀνάγκην μέλλομεν νὰ ἐκστρατεύσωμεν μαζῇ μὲ τὸν Ἐκλαμπρότατον Πρόεδρον διὰ τὰ ἔξω, διὰ νὰ πολιορκήσωμεν τοὺς ἐχθρούς, εἴαν μείνωσιν εἰς Βραχῶρι, εἰ δὲ φύγωσιν, ἐκεῖ ἔχομεν νὰ κάμωμεν συνέλευσιν τῶν Προεστῶτων καὶ Καπεταναίων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, διὰ νὰ βάλωμεν εἰς τάξιν καὶ ἐνδυναμώσωμεν πρῶτον τὴν τοπικὴν Διοίκησιν καὶ ἔπειτα νὰ γενῆ ἡ ἐκλογὴ ἀπὸ ἀνθρώπους τιμίους καὶ εὐγενεῖς διὰ νὰ στείλωμεν αὐτοῦ. Ἡ Γεναιότης σου λοιπὸν καθὼς εἰς ὅλας τὰς δεινὰς περιστάσεις τῆς Πατρίδος ἐδείχθη ὄντως πρόμαχος καὶ ὑπερασπιστὴς αὐτῆς, καὶ εἰς σὲ μόνον ἀνήκει ὁ στέφανος τῆς ἀθινασίας, οὔτω καὶ τώρα καθ' ὅσον σοὶ δυνατὸν νὰ ἐμποδίσῃς αὐτὴν τὴν συνέλευσιν διὰ νὰ προφθάσῃ καὶ οἱ ἐδικοί μας καὶ νὰ γενῆ ὡς πρέπει, ὅπου νὰ διορισθῇ Διοίκησις τακτικὴ κατὰ νόμους, καὶ νὰ ἐνδυναμωθῇ εἰς τρόπον ὥστε ὑπὸ νόμους οὕσα νὰ ἐνεργῇ τὰ κατὰ νόμον ὡς δεῖ, καὶ ἐπ' ἐξουσία, καὶ νὰ μὴ χορευῆ ὁ καιεὶς ὡς θέλει, καθὼς ἕως τώρα· καὶ ἐλπίζομεν ἐντὸς ὀλίγου νὰ ἔξέλθῃ καὶ ὁ ἀδελφός μας στρατηγὸς Ὀδυσσεύς, καὶ συνομιλοῦμεν καὶ μ' αὐτὸν καὶ βάνομεν τὰ πάντα εἰς δρόμον· ἐν τοσοῦτω δὲ ὑγειαίνοις εὐτυχῶν καὶ τὸ συμφέρον τῆς Πατρίδος πράττων».

«Ὁ εἰληκρινὴς ἀδελφός σας Μάρκος μπότηζαρης».

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τῆς ἀνωτερότητος καὶ τῶν προσόντων τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου. Ἄφ' ἑνὸς μετὰ πόσης μετριοφροσύνης καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπάρσεως ἀτομικῆς ἐκιρράζεται διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς λύσεως τῆς πρώτης πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, ἀφ' ἑτέρου πόσῃ ἀνιδιοτέλειαν καὶ ἀδιαφορίαν δεικνύει διὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα, προκειμένου περὶ συνελεύσεως. Ἄλλὰ καὶ πόσον καθαροὶ εἶναι αἱ σκέψεις του καὶ ἀπλάι!

**

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1823 ἡ Τουρκία, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρώτης πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, ἀπεφάσισε νὰ ἐξαπολύσῃ νέαν μεγάλην ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Ἡ Ἀρχιστρατηγία διὰ τὴν ἐπιχείρησιν αὐτὴν ἀνετέθη εἰς τὸν Πασᾶν τῆς Σκόδρας, Μουσταῖ, Ἀλβανὸν τὴν καταγωγὴν. Οὗτος, τῇ συμμετοχῇ καὶ τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη μετὰ τῶν δυνάμεων αἰτινες τῷ ὑπελείφθησαν, συνεκρότησε στρατιὰν ἐξ 20.000 ἀνδρῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μαυροκορδάτος ἀνακαλεῖται εἰς Πελοπόννησον, λόγῳ τῶν παρὰ τῷ ἐκτελεστικῷ καθηκόντων του. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν, παραθέτομεν ὅμως ὅτι ἡ ἀνάκλησις ἐκείνη, ὠφείλετο εἰς πολιτικὰς ραδιουργίας καὶ ἀντιζηλίας, διότι δυσαρέστως οἱ πολιτικοὶ του ἀντίπαλοι, εἶδον τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Μεσολογγίου ἀνανακλῶσαν καὶ ἐπ' αὐτοῦ.

Ὁ Μάρκος δὲν μένει ἀργός. Προβλέπων τοὺς ἐπικειμένους ἀγῶνας εἰς Αἰτωλίαν, καταβάλλει ὑπερανθρώπους προσπάθειας ὅπως καταστήσῃ τὸ Μεσολόγγι φρούριον εἰς τὸ ὁποῖον νὰ ἠδύναντο νὰ καταφύγουν οἱ πληθυσμοὶ τῆς ἐπαρχίας ταύτης.

Ἐκ παραλλήλου ἐκτελεῖ καταδρομὰς. Τὴν 8ην Μαρτίου 1823, ἡ ὀπισθοφυλακὴ τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη προσβάλλεται ὑπ' αὐτοῦ εἰς Βόνιτσαν καὶ οὕτω γίνεται κύριος μέρος τοῦ σώματος τούτου μετὰ τῶν ἐφοδίων του.

Ἐξ ἄλλου γράφει πρὸς τὴν Βουλὴν τὰ τέλη Μαΐου, τονίζων ὅτι ἡ Αἰτωλοκαρνανία εὐρίσκεται πάλιν ἐν κινδύνῳ καὶ ὑπὸ δυσμενεστέρας ἢ πρότερον συνθήκας καὶ ζητεῖ ἐνισχύσεις κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν. Εἰς ἀπάντησιν ἀποστέλλεται ὁ Κωνσταντῖνος Μεταξᾶς, διοριζόμενος ἑπαρχος τῆς περιφερείας.

Παραθέτομεν ἐνταῦθα δύο ἐπιστολάς τοῦ ἀρχείου, εὐγλώττως ὁμιλούσας περὶ τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως :

« Πρὸς τὸν εὐγενέστατον κύριον Ἀνδρέαν Ζαΐμην ».

« Ἐλαβα τρία γράμματά σας μὲ τὰς ἐγκλείστους τῆς Διοικήσεως διαταγὰς καὶ ἐκατάλαβα. Μὲ φαίνεται περιττὸν νὰ σᾶς καταγράψω καὶ τώρα τὸν χαρακτῆρα τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ὡσὰν ὅπου ἡ εὐγενεία της ὀφθαλμοφανῶς εἶδε καὶ ἐγνώρισεν ἀρκετά. Ἡ Δυτικὴ Ἑλλὰς πάντοτε ἐπικειμένη ἀπ' ἀρχῆς εἰς ἐμφυλίους καὶ ἀλλοτρίους κινδύνους, κατήντησεν ἐρημωμένη καὶ στερουμένη ἀπὸ κάθε ἀναγκαῖον πολεμικὸν ἐφόδιον, διὰ νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὸν τωρινόν

ἐπαπειλούμενον κίνδυνον τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες βλέποντες τὴν ἀδυναμίαν μας, ἤδη ἐσυνάχθησαν νὰ ἐξέλθουν εἰς θανατηφόρον ἀπάντησίν μας. Ὁ Ἰσοῦρ Πασῶς ἦλθεν εἰς Ξηρόμερον μὲ χιλ. 12. Ὁ Ὅμηρ Πασῶς μὲ χιλ. πέντε ἔφθασεν εἰς Ἄρταν, καὶ ἤδη ἐτοιμάζεται διὰ νὰ ριχθῇ εἰς τὴν Βάλτον καὶ νὰ κατηφορήσῃ συγχρόνως μετὰ τοῦ Ἰσοῦρ Πασῶ. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ Μουσταφᾶ Πασῶς Σκόδρας ἔφθασεν εἰς Ἄγραφα μὲ δέκα ὀκτὼ χιλ. καὶ ἄλλοι ἀλλοχόθεν. Λιὰ νὰ μὴ μακρολογῶ ἐκτεινόμενος, ἡ Δυτικὴ Ἑλλὰς τέλος πάντων ἐπλημύρησεν ἀπὸ τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους, καὶ φοβοῦμαι, φοβοῦμαι μὴ βυθισθῇ. Κρίνω, εὐγενέστατε, χρέος μου πατριωτικὸν νὰ σᾶς γράψω καὶ τώρα, τὸ τελευταῖον γράμμα μου, διὰ τοῦ ὁποίου νὰ ἀναφερθῆτε γενικῶς πρὸς τὴν Ὑπερτάτην Διοίκησιν, παριστάνοντες τὸν ἀναπόφευκτον κίνδυνον, ὅτι ἂν ἴσως τὰ Ἑλληνικὰ καρᾶβια δὲν προφθάσουν νὰ μᾶς διαλύσουν τὴν θαλάσσιον πολιορκίαν τὸ πολὺ ἕως ἡμέρας δεκαπέντε ἢ εἴκοσι, τότε προφθάνει ἡ τῆς ξηρᾶς δύναμις καὶ μᾶς ἀποκλείει μὲ μέγαν χαῖμόν καὶ θάνατον. Τὸ Μεσολόγγι μὴ στοχασθῆτε ὅτι ἰσχύει τόσον διὰ νὰ ἀνθέξῃ περισσότερον ἀπὸ ἡμέρας καὶ ὄχι μῆνας. Εἶμαι ὅμως βέβαιος ὅτι τῶν γενναίων φρονημάτων σου τὰ τῆς ἐλευθερίας περιθαλπόμενα σπέρματα θέλουσι φέρει ἐν καιρῷ καρπὸς δόξης καὶ εὐδαιμονίας. Σὺ, ἀδελφέ, ὡς πατριώτης καὶ ὡς μέλος τοῦ σεβᾶστοῦ Ἐκτελεστικοῦ σώματος, μὴ λείψῃς νὰ γνωστοποιήσῃς ἀμέσως ἔνθα ἀνήκει τὰ γραφόμενά μου, ὅτι στοχάσου καλὰ πόσον πικρὸν εἶναι τῆς Πελοποννήσου, ὅταν ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς ἀφανισθῶσι τὰ προπύργιά της. Ἐλπίζω τώρα εἰς τὸν ἔσχατον τοῦτον κίνδυνον ἡ Πελοπόννησος νὰ ξυπνήσῃ ἀπὸ τὸν βαρὺν τῆς ἀδιαφορίας ὕπνον, καὶ νὰ μᾶς προφθάσῃ μὲ θαλασσίαν καὶ στεριανὴν δύναμιν, μὲ τὰ ἀναγκαῖα πολεμικὰ ἐφόδια, τὰ ὁποῖα ἡμεῖς διόλου εἰς πολιορκίαν στερούμεθα ἐνταῦθα. Ὁ ἐρχομὸς τοῦ ἐπάρχου ἐνταῦθα δὲν ἠμπορεῖ νὰ βάλῃ καμμίαν θεραπείαν εἰς τὰ πράγματά μας, ὡσὰν ὁποῦ ἦλθε καὶ αὐτὸς μὲ πολλὰ ὀλίγα παξιμάδια, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπαρκοῦν μόνον τοῦ λόγου του, καὶ θαυμάζω πῶς νὰ μὴ ἐροδιασθῇ ἀρχετὰ καὶ νὰ ἔλθῃ, ὅτι τώρα ὁ ἐρχομὸς του δὲν σημαίνει ὡς ἔπρεπε».

«Ἐὐγενέστατε, μὴ στοχασθῆς νὰ εὐρίσκεται ἐδῶ ζαῖρὸς περισσότερον ἀπὸ δέκα ἡμερῶν, ἐνῶ εὐρίσκονται ἐνταῦθα ψυχὰι πολιορκημένοι σχεδὸν χιλιάδες εἴκοσι, καὶ ἠμπορεῖτε νὰ συμπεράνετε ὅτι πολὺ ὀγλήγορα χάνεται τὸ πᾶν, ἂν δὲν προφθάσῃ αὐτοῦθεν ἡ ἀναγκαῖα δύναμις. Ἡ Ἀντικὴ Ἑλλὰς ἀποφεύγουσα τὸ ἐκδικη-

τικόν σπαθί τοῦ ἐχθροῦ, πίπτει εἰς τὸ σπαθί τῆς πείνας, καὶ χάνεται ἂν δὲν προφθασθῆ. Ἔρωσο».

«Ἰουλίου 21, 1823 Μεσολόγγι.

ὁ ἀδελφός σου
Μ. Μπότζαρης».

«Τῆ 21 τοῦ αὐτοῦ. Σήμερον ἔλαβα καὶ τὸ ἐσώκλειστον ἀπὸ τὸν καπ. Στουρνάρη καὶ πληροφοροῦσθε».

«Μάρκω Μπότσαρη, εἰς Μεσολόγγιον

Τῆ 15 Ἰουλίου 1823. Κότζιανα».

Γενναιότητα ἀδελφέ.

«Προχθὲς ἔλαβα γράμμα σου μὲ τὸν ἐξάδελφόν σου Κώσταν καὶ εἶδα ὅσα ἔγραφες. Διὰ τοῦ παρόντος μου σὲ εἰδοποιῶ, ἀδελφέ, ὅτι εἰς τὰς 8 τοῦ παρόντος ἦλθεν ὁ Σκόρδος μὲ τὸν Κεχαγιάμπην του, Οὐτζελιντίμπην Ὀχρίδας εἰς Τρίκαλα, καὶ καθὼς βεβαιούμεθα, καὶ βλέπομεν εἰς τὰς τέντας εἰς τὴν Πολτάναν στὸν κάμπον εἶναι ἕως δέκα χιλιάδες καὶ περίπου στράτευμα».

«Τὸ σχέδιόν των δὲν τὸ μάθαμεν. Σήμερον ὁ κατάσκοπος μᾶς παρήγγειλεν, ὅτι ἦλθε καὶ ὁ Γκαβὸς μοιχουρντάρης αὐτοῦ, καὶ ὁ δερβίς Χασάνης ἦλθε καὶ ὁ Ρούμελης μὲ 15 ἀνθρώπους ἀπὸ Λάρισσαν νὰ ἀνταμωθοῦν».

«Σήμερον τὸ στρατόπεδον τὸ μετακομίζουν εἰς Γιέτζαν στ' Ἄγραφα. Τὰ κινήματά τους λοιπὸν ἀποβλέπουσι νὰ μῖς ριχθοῦν καὶ ἐδῶ καὶ εἰς Ἄγραφα. Ἡμεῖς, ἀδελφέ, παρασυρόμενοι καὶ ἀπὸ τὰ . . . τῶν γειτόνων καὶ ἀπὸ τὴν γύμνωσιν, δὲν ἠξεύρομεν ποῦ νὰ καταφύγωμεν τοὺς ἀδυνάτους, καὶ νὰ ἀντισταθῶμεν τὸ κατὰ δύναμιν μὲ ὅσους διαλεχθοῦν. Διὰ τοῦτο, ἀδελφέ, σᾶς προῖδεάζομεν νὰ πάρετε τὰ ἀναγκαῖα μέτρα, καὶ νὰ προσέχετε γύρωθεν, καὶ ἂν ἦσθε δυνατώτεροι καὶ μᾶς προφθάσετε, ἂν ἡ χρεὶὰ τὸ καλέση, εἰς τὴν ἀνάγκην μας, διότι ὁ Καραϊσκάκης ἀρρώστησε, καὶ ἀπὸ τὴν ἀσθενείαν του ἴσως δὲν ἠξεύρει καὶ πόθεν νὰ τζακωθῆ, καὶ μᾶς γράφει ἄλλα ἀντ' ἄλλων, φοβερίζοντας ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸν ἀντισταθοῦμεν καὶ πρέπει νὰ τραβηχθοῦμεν ἄφρευκα χωρὶς τουφέκι. Δόσε λόγον εἰς ὅλους τοὺς στρατηγούς νὰ προσέχουν γράψετε καὶ ἐκ μέρους σας πρὸς τὴν Πελοπόννησον νὰ βιασθοῦν νὰ ἐξέλθουν τὰ στρατεύματα καὶ εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ προλάβωμεν ἂν εἶναι δυνατόν τὸν κίνδυνον ἐκεῖ ὅπου μᾶς βοηθοῦν αἱ στεναὶ θέσεις, ἂν δὲν τοὺς βαστάζωμεν ἐδῶ».

«Διὰ τοὺς Τζαβελέους ὁποῦ γράφεις ὅτι οἱ φρόνιμοι κατακρί-
νονται καὶ ἂν δὲν τοὺς ἤθελα ἄς μὴν τοὺς ἔγραφα, ἀδελφέ, ἐγὼ
σοὶ ἔγραφα λεπτομερῶς τὴν ὑπόθεσιν· μὰ τὴν Πατρίδα μας ὅμως
ὁποῦ πάσχομεν, ὅτι καμμίαν ὑπόσχεσιν δὲν τοὺς ἔδινα· μάλιστα
τοὺς ἔστειλα τρία γράμματα νὰ τραβηθοῦν, νὰ σταθοῦν κρυφὰ
εἰς ἓν μέρος πέντε ἕξι ἡμέρας· αὐτοὶ δὲν ἤκουσαν, καὶ ἤλθαν
δώδεκα ὥρας μέσα Ὁ ἄλλος ἀντίχριστος πάλιν, ἔχοντας ἄλλα
πάθη, μὲ πῆρε σβάρνα καὶ δὲν ἤξευρα ποιὸν νὰ οἰκονομήσω,
αὐτὸν ἢ αὐτούς· καὶ νὰ ἤξερα ὅτι θὰ καταντήσῃ ἡ δουλειὰ ἕως
εἰς τὸν πόλεμον, νὰ σκοτοθῶμεν, πρόκρινά καλῆτερα τὸν θάνατόν
μου, παρὰ αὐτὸ ὁποῦ ἔγινεν».

«Ἐγὼ ἀδελφέ, σοὶ τὰ γράφω αὐτά, ἐπειδὴ ἠξέυρεις τὴν καρδιά
μου καὶ τὰ φρονήματά μου· καὶ ἂν θέλεις νὰ πληροφορηθῆς, ζή-
τησε τὰ γράμματά μου ὁποῦ τοὺς ἔστειλα, καὶ ὕστερα καταδίκασέ
με. Ὅθεν μένω περιμένοντας ἀδελφικὴν ἀπόκρισίν σας ὀγλήγορα
μὲ ἐπίτηδες ἀνθρώπων, νὰ ἠξεύρωμεν ὅλοι τί μᾶς γίνεται».

«Ὁ ἀδελφός σας
Νικόλαος Στορνάρης»

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐπιστολῶν συνάγεται ὅτι ἡ ἐπικρατοῦσα κατά-
στασις πᾶν ἄλλο ἢ εὐχάριστος ἦτο. Πολιτικῶς ἀκέφαλος, στρατιωτι-
κῶς ἀντιζηλία, ἔριδες, διχόνοια. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μάρκου ἐμ-
φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο εὐχαριστημένος ἐκ τοῦ διορισμοῦ τοῦ ἐπάρχου Κ.
Μεταξᾶ. Δὲν φαίνεται ὅμως τοῦτο καὶ ἀνεξήγητον. Ἦτο φρουρὸν νὰ
ἔχῃ συνδεθῆ στενῶς μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου, μετὰ τὴν συνεργασίαν
καὶ ἀντιμετώπισιν δυστυχῶν καὶ εὐτυχῶν ἡμερῶν.

Ὁ Μαυροκορδάτος παρ' ἄλλων μὲν ἱστορικῶν ἐκθειάζεται, ἐνῶ
παρ' ἑτέρων καταδικάζεται ὡς ἐπιβλαβὴς εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἡ πραγματι-
κότης εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἶχεν ἰκανό-
τητας καὶ ἠθέλε μὲ κάθε τρόπον νὰ ὑπηρετήσῃ τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν πα-
τρίδα του. Εἶχεν ὅμως μεγάλον ἐγωϊσμόν καὶ φιλαρχίαν, τὰ ὁποῖα
ἔβλαψαν εἰς ὠρισμένας περιστάσεις καὶ μάλιστα κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἀγῶ-
νος καὶ μετέπειτα, ὡς καὶ ἐν Πέτῃ.

Ἀφ' ἑτέρου ὁ Μάρκος ὡς ἐκ τῶν ἐξαιρετικῶν προσόντων του, τῆς
πολεμικῆς ἐμπειρίας του, τῶν θριάμβων του καὶ τῆς ἠθικῆς ἀνωτερό-
τητός του, ὑπερεῖχε πάντων τῶν λοιπῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Ρούμελης καὶ
ἡ ὑπεροχὴ του ἐπεβλήθη ἐπὶ πάντων, διαρκούσης τῆς πολιορκίας τοῦ
Μεσολογγίου καὶ τοῦ μεγάλου κινδύνου ὃν ἀντεμετώπιζον. Ὅταν ὅμως
ἐλύθη ἡ πολιορκία, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀπορῦγωσι τὸ μικρόβιον τῆς
ἀντιζηλίας. Θεωρεῖται ὅτι εἰς ἐνεργείας τῶν ἀντιζήλων του ὀφείλετο

καὶ ἡ ἀνάκλησις τοῦ Μαυροκορδάτου, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ πολιτικοὶ ἀντίπαλοι ἐξ ἀντιζηλίας, ἔσπευσαν νὰ συνεργήσουν. Οἱ Ρουμελιῶται ὄπλαρχηγοί, κατὰ τὸ πλεῖστον, δὲν τῷ ἐσυγχώρουν ὅτι εἰς αὐτὸν ὠφείλετο ἡ προαγωγή τοῦ Μάρκου εἰς Στρατηγὸν καὶ ἡ ἀνάθεσις τῆς Ἀρχιστρατηγίας εἰς αὐτόν. Διότι βεβαίως ὁ Μαυροκορδάτος ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητὴς ἀμφοτέρων, ἡ ἔγκρισις τῶν ὁποίων ἐγένετο ἀμέσως ὑπὸ τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως, πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ κινδύνου.

Ὁ διορισθεὶς ἑπαρχος Κ. Μεταξᾶς, Κεφαλλὴν τὴν καταγωγήν, ἦτο γνωστὸς ὡς ἔχων ἐνεργὸν δρᾶσιν εἰς τὴν ἐναντίον τοῦ Λάλια ἐκστρατείαν, ὡς διοικητὴς τάγματος Κεφαλλήνων, ἔχαιρε δὲ φήμην ἀνδρὸς ἐξαιρετικῆς ἱκανότητος. Καὶ ἂν μὲν ἐπρόκειτο περὶ πολιτικῆς ἡγεσίας ἐν Δυτ. Ἑλλάδι θὰ ἠδύνατο νὰ εὐσταθήσῃ κάπως, ἀλλ' ἐδόθησαν φαίνεται καὶ σχετικὰ δικαιώματα ἀναμίξεώς του εἰς τὰ τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας. Καὶ τοῦτο ἵνα οἱ πολιτικοὶ κολακεύουν τοὺς λοιποὺς Ὀπλαρχηγούς, μειουμένων κάπως τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἀρχιστρατήγου. Εἶναι κανὼν διεθνῆς καὶ ἀπαράβατος ἡ ἀντιζηλία αὕτη τῶν πολιτικῶν πρὸς τοὺς στρατιωτικοὺς καὶ εἶναι ἐπομένως φυσικὴ ἢ ἐπιφυλακτικότης τοῦ Μάρκου. Πρέπει ὅμως νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι καὶ οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες ἐπεδείξαντο πατριωτισμὸν καὶ ἀνωτερότητα. Ὡς θὰ ἴδωμεν ὁ Μεταξᾶς ἐπεδείξατο σύνεσιν κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ὁδηγιῶν τὰς ὁποίας εἶχε παρὰ τῆς Κυβερνήσεως. Ὁ δὲ Μάρκος ὑπῆρξε ἀπαράμιλλος εἰς ἀνωτερότητα καὶ αὐταπάρνησιν. Ἐς σκεφθῆ τις τοὺς χαρακτῆρας Κολοκοτρώνη καὶ Καραϊσκάκη καὶ ἄς ὑποθέσῃ πρὸς στιγμὴν αὐτοὺς εἰς τὴν θέσιν τοῦ Μάρκου, ἰδίᾳ τὸν δεύτερον μὲ τὸν βίαιον χαρακτῆρα του.

Θὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ἀπόσπασμα τοῦ ἱστορικοῦ Μένδελσον-Βαρθόλδι ἐξιστοροῦντος τὴν περίοδον ἐκείνην.

«Ὁ ἀρχηγὸς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος Μαυροκορδάτος ἀπουσίαζεν εἰς τὸ Ἄργος, ὃ δὲ τοποτηρητὴς του (:) Μεταξᾶς ὀλίγην εἶχεν ἔκτοτε καταδείξῃ στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν ἱκανότητα. Οἱ πρόκριτοι καὶ ὄπλαρχηγοὶ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ἐβοήθουν μᾶλλον τοὺς Τούρκους διὰ τῶν πράξεών των. Ἐν μέσῳ τῆς φοβερᾶς ἐκείνης ἀναρχίας, ἴστατο ἡ ἥρωϊκὴ μορφή τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ὡς παρηγορία καὶ καύχημα τοῦ Ἑθνους!»!

«Αἰ κατὰ τοῦ Χουρσίτ μάχαι, ὡς καὶ ἡ ὑπεράσπισις τοῦ Μεσολογγίου, εἶχον περιβάλει τὸ μέτωπον τοῦ Μάρκου μὲ δάφνας, ὑπὸ πάντων τῶν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸ σῆνηδες φρονούμενον. Ἴσως δὲ τὸ μόνον του ἐλάττωμα ἦτο, ὅτι ἠσθάνετο ἑαυτὸν πολὺ ὑπέρτερον τοῦ χαμωζήλου φθόνου τῶν περὶ αὐτὸν καὶ δὲν ἀνελογίζετο ἐπαρκῶς τὴν ἀληθῆ κατάστασιν τῶν πραγμάτων. Ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὅστις ἔσχισε τὸ προσε-

νεχθὲν αὐτῷ δίπλωμα στρατηγοῦ (ἀρχιστρατηγίας), ἅμα ἤκουσε τὰς ἐπὶ τούτου φθονεράς παρατηρήσεις τῶν συμπατριωτῶν του, ὀλίγον βέβαια ἐσυλλογίζετο ὅτι τὸν περιεστοίχιζον ραδιοῦργοι, οἵτινες ἔβλεπον αὐτὸν μετὰ χαρᾶς περιπλεκόμενον εἰς κινδύνους, ἵνα τὸν ἐγκαταλείπωσιν ἔπειτα ἔρμαιον τῆς μοίρας του».

Ὁ Μάρκος παρακολουθεῖ ἐν τῷ μεταξύ ἀγρύπνως τὰ συμβαίνοντα εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατεύμα. Ἐπωφελούμενος τῆς ζηλοτυπίας τοῦ Ὁμέρ Βρουῶνη κατὰ τοῦ Γιουσούφ Πασᾶ, συνεννοεῖται μετὰ τοῦ Ὁμέρ καὶ ματαιώνει τὰ σχέδια τοῦ Γιουσούφ. Τὴν 7 Μαΐου 1823, προσβάλλει τοὺς παρὰ τὸ Καραβάν-Σερᾶ ἑστρατοπεδευμένους Τούρκους καὶ τρέπει αὐτοὺς εἰς φυγὴν. Τὴν δὲ 11 τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἀφήνει τοὺς στασιάσαντας Σκιπιτάρας, νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ὄρη των, στερουμένον οὕτω τοῦ ἐχθροῦ ἐμπειροπολέμιον πολεμιστῶν.

Αὕτη ἦτο ἡ ἐπικρατοῦσα ἀτμόσφαιρα, ὅτε ὁ Κ. Μεταξᾶς ἔφθασεν εἰς Μεσολόγγι. Ὡς ἀναφέρει εἰς τὰ «Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματά» του, εὔρε πολὺν δυσάρεστον κατάστασιν ἐπικρατοῦσαν, λόγῳ διαστάσεως Σουλιωτῶν καὶ Ρουμελιωτῶν καὶ ἀντιθέσεως τῶν περισσοτέρων Καπεταναίων πρὸς τὸν Μάρκον ἐκ ζηλοτυπίας.

Ὁ διορισμὸς τοῦ Κ. Μεταξᾶ εἶχε θεωρηθῆ ὡς αἰχμὴ κατὰ τοῦ Μάρκου καὶ εὐνοία πρὸς τοὺς δυσηρησθημένους κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ ἀντιζήλους τοῦ Μάρκου. Δύναται ὅμως νὰ λεχθῆ ὅτι τοῦτο δὲν ἐπληθήθευσε. Ὁ Μεταξᾶς ἀντελήφθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὅτι ἡ ἡγεσία τοῦ Μάρκου ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων ἦτο ἐπιβεβλημένη καὶ ἀπαραίτητος. Ἀφ' ἑτέρου, εἰθεώρει ἐπιβεβλημένην τὴν συνένωσιν πάντων πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐπερχομένου κινδύνου. Εἶχε δὲ καὶ ἐντολὴν τοῦ ἐκτελεστικοῦ νὰ ἐπέμβῃ διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τῶν πολεμικῶν δυνάμεων τῆς Ρούμελης καὶ ἐκτέλεσιν ληφθεῖσων ἤδη ἀποφάσεων.

Πρώτη του ἐνέργεια ἦτο νὰ καλέσῃ τὸν Μάρκον εἰς σύσκεψιν, ὅστις καὶ μετέβη μὲ ὠρισμένας ἐπιφυλάξεις ἔναντί του. Εἶδομεν ἤδη ἐκ τῆς παρατεθείσης ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Α. Ζαΐμην, πῶς ἔκρινεν αὐτὸν καὶ τὴν κατάστασιν.

Ὁ Μεταξᾶς ἐξέθηκε τὰς ἀντιλήψεις του, ἀφοῦ ὁ Μάρκος τὸν ἐνημέρωσε περὶ τῆς ὑφισταμένης στρατιωτικῆς καταστάσεως. Τότε ὁ Μεταξᾶς ἔκαμε πρὸς αὐτὸν ἔκκλησιν περὶ συμφιλιώσεως πάντων τῶν Ὀπλαρχηγῶν.

Ὁ Μάρκος τῷ ἀπήντησεν ἀδιστάκτως ὅτι, ἀπὸ μέρους του, ἦτο πρόθυμος νὰ πειθαρχήσῃ, νὰ ὁμονόησῃ καὶ νὰ συμβάλῃ μὲ ὅλας του τὰς δυνάμεις, εἰς τὴν δημιουργίαν κοινοῦ καὶ ἀρρήκτου μετώπου ἔναντι τοῦ Μουσταῖ Πασᾶ. Ἐξέφρασεν ὅμως ἀμφιβολίας, κατὰ πόσον οἱ

λοιποὶ Ὀπλαρχηγοὶ θὰ ἐδείκνυον τὴν αὐτὴν προθυμίαν καὶ ἀνδιω-
τέλειαν. Δὲν ἐδίστασε νὰ ὑποδείξῃ ὅμως ὅτι καὶ ἐκεῖνος ὡς ἑπαρχός,
θὰ ἔπρεπε νὰ δώσῃ δείγματα ὅτι ἡ ἔκκλησις του δὲν ἦτο φιλολογία
καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἴσταται ὑπεράνω ομάδων καὶ προσώ-
πων, πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν.

Ὁ Μεταξᾶς δὲν ἐδίστασε τότε νὰ παράσχῃ μίαν ἔμπρακτον ἀπό-
δειξιν τῶν προθέσεών του. Ἀναφέρεται ὁ ἐπακολουθήσας διάλογος
ὡς ἑξῆς :

Μεταξᾶς : «Στρατηγέ μου, ἐπιθυμῶ νὰ σοῦ δείξω ἀμέσως ὅτι ὅλα
ὅσα σοῦ εἶπα εἶναι ἀκριβέστατα. Πρόκειται νὰ προσλάβω ἓνα ἔμπι-
στον πρόσωπον γραμματέα μου. Παρακαλῶ νὰ μοῦ ὑποδείξῃς σὺ τὸ
πρόσωπον αὐτό».

Καὶ ἤρεμος καὶ ἀποφασιστικός, ἀνέμενε τὴν ἀπάντησιν τοῦ Μάρ-
κου. Ὁ Σουλιώτης Στρατηγὸς εὐρέθη πρὸ ἐκπλήξεως καὶ εἰς δυσχεροῦ
κάπως θέσιν. Ἀπήντησε :

Μάρκος : «Ἐνας καλὸς πατριώτης καὶ χρήσιμον πρόσωπον θὰ
ἦταν ὁ Λουριώτης».

Ἐπρόκειτο περὶ τοῦ Νικολάου Λουριώτη, ἐμπίστου τοῦ Μαυρο-
κορδάτου καὶ προσωπικοῦ φίλου τοῦ Μάρκου. Ὁ Μεταξᾶς ἀντὶ ἀπαν-
τήσεως, ἐπῆρε ἓνα χαρτί ἀμέσως καὶ σιωπηλὸς κάτι ἔγραψε καὶ τὸ ὑπέ-
γραψε. Τείνων δὲ αὐτὸ πρὸς τὸν Μάρκον εἶπε :

Μεταξᾶς : «Αὐτὸς Στρατηγέ, εἶναι ὁ διορισμὸς τοῦ Λουριώτη. Σὲ
παρακαλῶ πολὺ νὰ ἀναλάβῃς προσωπικῶς νὰ τοῦ τὸν δώσῃς καὶ νὰ
ἔλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του».

Ἡ χειρονομία αὕτη τοῦ Μεταξᾶ κατενίκησε πάντα δισταγμὸν τοῦ
Μάρκου. Ἐπείσθη περὶ τῶν ἀγαθῶν προθέσεών του, ἐτέθη εἰς τὴν
διάθεσίν του καὶ ἡ συνεργασία των μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Μάρκου
ὑπῆρξεν ἀρμονικωτάτη.

Ὁ Μεταξᾶς τοῦ ἐζήτησε ἐν συνεχείᾳ πρὸς εὐόδωσιν τῆς συνεργα-
σίας των καὶ τοῦ κοινοῦ σκοποῦ, τὴν συμφιλίωσίν του μετὰ τοῦ Τζα-
βέλα, τὴν ὁποίαν ὁ Μάρκος ἄνευ δισταγμοῦ ἐπίσης ἀπεδέχθη καὶ
ἐπραγματοποίησε.

Περαιτέρω τῷ εἶπεν ὅτι ἐπεβάλλετο νὰ ἀρθοῦν αἱ παρεξηγήσεις
μεταξὺ Σουλιωτῶν καὶ Ρουμελιωτῶν καὶ ὅτι ἐσκόπει νὰ συγκαλέσῃ αὐ-
τοὺς ὅπως τοὺς καταπέσῃ. Ὁ Μάρκος οὐδεμίαν ἀντίρρησην ἔφερε, προ-
εξοφλῶν τὰς ἀντιλήψεις τῶν Σουλιωτῶν, οἱ ὅποιοι ἐτόνισεν ὅτι δὲν
ἔδωσαν ἀφορμὰς πρὸς διάστασιν.

Τέλος τῷ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἀποφάσει τῆς Βουλῆς, διὰ νὰ κατα-
παύσῃ ἡ ἀντιζηλία τῶν Ὀπλαρχηγῶν Δυτ. Ἑλλάδος διὰ τὴν ἀπονομὴν
τοῦ βαθμοῦ τοῦ Στρατηγοῦ εἰς αὐτόν, ἀπεφάσισε τὴν προαγωγὴν

καὶ τῶν σημαινόντων ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ Στρατηγοῦ.

Ὁ Μάρκος, καίτοι μὴ πιστεύων ὅτι τὸ μέτρον τοῦτο, θὰ ἐπέφερε τὸ ὑπ' αὐτοῦ προσδοκώμενον, ὡς καὶ ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐν τούτοις δὲν ἀντέτεινε.

Ἐπὶ τῆς ἀθρόας ταύτης προαγωγῆς πλεῖσται ἐπικρίσεις ἐγένοντο, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ πολιτικοῦ ὑπολογισμοῦ καὶ ἀντιδράσεως κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου κυρίως. Δὲν φαίνονται δὲ καὶ ἀβίασιμοι, ἐὰν σκεφθῆ τις ὅτι οἱ πολεμισταὶ τῆς Δυτ. Ἑλλάδος ἐκείνην τὴν περίοδον δὲν ἀνήρχοντο εἰς πλείονας τῶν 2.500, διότι οἱ ἐλθόντες ἐκ Πελοποννήσου εἰς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν του, ἐπανήλθον εἰς Πελοπόννησον. Ἐνθυμίζει τὸ μέτρον τοῦτο τὰς ἀθρόας προαγωγὰς κατὰ τὰς ἀνωμάλους περιστάσεις τῆς συγγρόνου ἐποχῆς, τοὺς ἀποϊκίτους, τὰ πλασματικὰ ἔτη, τοὺς πλασματικοὺς Στρατηγοὺς κ.τ.λ.

Ἡ ἀθρόα αὐτὴ στρατηγοποίησις, ὅχι μόνον δὲν ἀπέδωκεν ὡς ἀνεμένετο κατὰ τὰς προσεχεῖς ἐπιχειρήσεις, ἀλλ' ἐπέτρωτο νὰ προκαλέσῃ μελλοντικῶς ἀφορμὴν διενέξεων μὲ δυσάρεστα ἀποτελέσματα διὰ τὸ ἀναγεννηθὲν Ἔθνος. Πράγματι ὅταν ὁ Κυβερνήτης Ἰωάννης Καποδίστριας ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά του, πρῶτον μέλημά του ὑπῆρξεν ἡ συγκρότησις ἐνόπλου δυνάμεως, ὀργανωμένης καὶ πειθαρχούσης.

Ὡς εἶναι εὐνόητον στρατὸς ἐν κυριολεξίᾳ τῆς λέξεως δὲν ὑφίστατο. Ὑπῆρχον ὁμῶς ὅλοι οἱ Ἀγωνισταὶ οἵτινες, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, εἶχον προσφέρει τὰς ὑπηρεσίας των χάρις εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἐπεβλήθη εἰς τὸν κόσμον ὀλόκληροι ἢ ἰδέα τῆς Ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἦτο φυσικὸν νὰ ἔχουν τὰς ἀξιώσεις των ὅπως τύχωσιν ἱκανοποιήσεως. Τὰ μέσα ὁμῶς ἦσαν πενιχρότατα. Παρὰ ταῦτα ὁ Κυβερνήτης, εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι δὲν ἐφείσθη προσπαθειῶν καὶ θυσιῶν, διὰ νὰ καταρτισθοῦν ὀργανωμένα σώματα, εἰς χιλιαρχίας καὶ τάγματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁμῶς δὲν ἠδύναντο νὰ καταταχθοῦν ὅλοι οἱ Ἀγωνισταί, ἐξ οὗ δυσαρέσκαι καὶ διαμαρτυρίαι προέκυψαν.

Τὸ μεγαλύτερον ὁμῶς πρόσκομμα συνήνητησεν εἰς τὸ ζήτημα τῶν ἡγητόρων. Ἐνρέθη πρὸ τῆς πληθώρας τῶν Στρατηγῶν τοῦ Ἄγῶνος, οἵτινες καὶ ἠξίουσαν ἡγεσίαν. Ἦναγκάσθη τότε νὰ καταργήσῃ τὸν βαθμὸν τοῦ Στρατηγοῦ, ὅστις τόσον ἐπιπολαίως ἀπενεμήθη εἰς τοιαύτην ἔκτασιν, ἀπονεμομένον τοῦ βαθμοῦ τοῦ χιλιάρχου εἰς τοὺς ἐκλεγμένους διὰ τὴν διοίκησιν τῶν ἰδρυομένων σωματίων, ἐνῶ τοὺς λοιποὺς ἔθετε εἰς κατὰστασιν πολεμικῆς διαθέσιμότητος. Τὸ μέτρον ὁμῶς προῦκάλεσε τοιαύτην ἐξέγερσιν, ὥστε κατέληξεν εἰς ἐπανάστασιν, ὑποκινουμένην τόσον ὑπὸ τῶν πολιτικῶν τῆς ἐποχῆς, ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν δύο προστατίδων δυνάμεων, αἵτινες ἐχαρακτήρισαν τὸν Κυβερνήτην ὡς Ρωσσοφίλον καὶ ἐπεδίωκον τὴν ἔκτασιν του. Ὁ δὲ ἐπίλογος ὑπῆρξεν ὁ φόνος

τοῦ Ἰωάννου Καποδίστρια καὶ ἡ διάλυσις τοῦ πρώτου ἐκείνου στρατοῦ, τοῦ μὲ τόσας θυσίας καὶ μόχθους οργανωθέντος.

Μετὰ τὴν συνεννόησιν καὶ τὴν ἔξασφαλισθεῖσαν συνεργασίαν μετὰ τοῦ Μάρκου, ὁ Μεταξᾶς συνεκάλεσεν εἰς σύσκεψιν πάντας τοὺς ὀπλαρχηγούς τῆς Ρούμελης καὶ Σουλιώτας, εἰς τὰ Κερασσιβίτικα καλύβια. Ἐίχε μελετήσῃ τὴν ὑφισταμένην κατάστασιν καὶ ἐγνώριζεν ὅτι δύο ἦσαν τὰ ἐπίμαχα ζητήματα : ἡ στρατηγοποίησις ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ παραχώρησις εἰς τοὺς Σουλιώτας τοῦ Ζαπάντι, τὸ ὁποῖον εἶχον ἐλευθερώσει οἱ Ρουμελιῶται. Τὸ κατεῖχον δὲ ἤδη καὶ τὸ ἐνέμοντο οἱ πρῶτοι.

Οἱ Αἰτωλο-Ἀκαρνανεὺς Καπεταναῖοι, γνωρίζοντες ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἀνῆκεν εἰς τὴν ἀντίθετον πρὸς τὸν Μαυροκορδαῖον παράταξιν, καὶ ὅτι εἰς τὴν Πελοπόννησον εἶχεν ἐπέλθῃ ἀλλαγὴ τῆς Κυβερνήσεως, ὁ δὲ Μεταξᾶς ὑπ' αὐτῆς ἐδιορίσθη, ἀνέμενον ὅτι θὰ τύχουν τῆς εὐνοίας του, ὡς δυσηρεστημένοι καὶ ἀντίθετοι ὄντες πρὸς τὸν Μαυροκορδαῖον. Δι' ὃ καὶ ποσοῆλθον εὐχαρίστως εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Μεταξᾶ, ἀκολουθούμενοι ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τῶν σωματίων των, ἀνερχομένων εἰς 2.000. Εἰς τὸν Μεταξᾶν ἐπεφύλαξαν ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἐγκάρδιον ὑποδοχὴν.

Ἀρχομένης τῆς συσκέψεως, ὁ Μεταξᾶς ἐκάλεσε τοὺς ὀπλαρχηγούς νὰ ἐκθέσουν τὰ παράπονά των, ἀφοῦ προηγουμένως ὁμίλησε σοφῶνως, τονίζων ὅτι μόνον διὰ τῆς ὁμονοίας καὶ τῆς συνεργασίας ἔδει νὰ ἀντιμετωπισθῇ ὁ ἐπάπειλούμενος κίνδυνος.

Ἀφοῦ ἤκουσε μεθ' ὑπομονῆς τὰ μακρὰ παράπονά των, ὡς δὲ προέβλεπε τὰ οὐσιωδέστερα ἦσαν τὸ τῆς προαγωγῆς εἰς Στρατηγούς καὶ τὸ Ζαπάντι, ἀπότησε τὰ ἑξῆς : Ὅτι ἡ Βουλὴ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου 1823 ἐνέκρινε πρότασιν τοῦ ἐκτελεστικοῦ, δυνάμει τῆς ὁποίας προήχθησαν εἰς στρατηγούς οἱ, Ἰσκος, Γιολδάσης, Τσόγκας, Μακρῆς, Πεζλῆς, Ράγκος, Σαδήμιος, Γρίβας, Βλαχόπουλος, Γοιβογιῶργος, Ζυγούρης, Τσαβέλας καὶ ὁ Καραϊσκάκης. Ἀνήγγειλεν ἀκόμη προαγωγὰς ἄλλων καπεταναίων εἰς Ἀντιστρατήγους καὶ Χιλιάρχους καὶ τέλος ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις διώρισεν ἐπάρχους εἰς τὸ Καρπενῆσι τὸν Γιώτην Λαγλῆν καὶ εἰς τὴν Ἐπαρχίαν Κραβάρου τὸν Κώσταν Μπότσαρην, ἀδελφὸν τοῦ Μάρκου. Τέλος εἰς τὸν Μάρκον ἐδωρεῖτο τὸ Τουρκικὸν Λοικητήριον τοῦ Μεσολογγίου, τὸ σεράϊ. Καὶ ὁ μὲν Μάρκος δὲν ἐπρόλαβε νὰ κάμῃ χρῆσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει κατόκησαν ἐν αὐτῷ ἡ οἰκογένειά του καὶ ὁ ἀδελφός του Κώστας μετὰ τῆς οἰκογενείας του, διατελὼν στρατιωτικὸς Λοικητὴς Αἰτωλοακαρνανίας ἐπὶ Ὄθωνος. Ἐν τέλει ἔξεποιήθη πρὸς προϊκῆσιν τῶν θυγατέρων τοῦ Μάρκου, ἐσχάτως δὲ κατεστράφη ἐκ πυρκαϊᾶς. Ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Σ. Τρικούπη εἰς τὴν ἱστορίαν του περὶ τῆς δωρεᾶς ταύτης, ὅτι δὲν εἶχε ἀναγνωρισθῆ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, τοῦτο ὅμως ἐλέγχεται ἀνα-

κοιβέξ, δεδομένου ὅτι περιήλθεν εἰς τὴν κυριότητα τῆς οἰκογενείας τοῦ Μάρκου.

Ὡς πρὸς τὸ Ζαπάντι, εἶπεν ὅτι δὲν ὑπῆρχε θέμα, διότι τοῦτο ἐδόθη προσωρινῶς εἰς τοὺς Σουλιώτας οἱ ὅποιοι μετὰ τὸν ἐκπατρισμὸν των καὶ τὰς ὑπηρεσίας καὶ θυσίας των, ἔπρεπε κάπου νὰ ἐγκαταστήσουν τὰς οἰκογενείας των. Ὅταν τὸ γένος θὰ ἦτο ἐλεύθερον καὶ μαζί μὲ αὐτὸ καὶ τὸ Σοῦλι, τὸ Ζαπάντι θὰ ἐξεκενοῦτο ἀπὸ τοὺς Σουλιώτας.

Τέλος ἀπηύθυνεν ἔκκλησιν, ὅπως τεθῆ ἕρμα εἰς τὰς διαφορὰς Σουλιωτῶν καὶ Αἰτωλοακαρνανῶν, ὅπως διὰ κοινῆς συμπράξεως ἀντιμετωπισθῆ ὁ Μουσταῖ Πασᾶς.

Οἱ Καπεταναῖοι, ἱκανοποιημένοι, ἰδίᾳ διὰ τῆς προαγωγῆς των ἦσαν τὰς ἐπιφυλάξεις των καὶ ἐπῆλθεν ὁ κατευνασμός, ὅστις ὅμως ἦτο πρόσκαιρος καὶ μᾶλλον φαινομενικός, ὡς θὰ ἴδωμεν. Ὁ φθόνος κατὰ τοῦ Μάρκου παρέμεινε.

Ἀμέσως μετὰ τὴν σύσκεψιν ὁ Μεταξᾶς ἐκάλεσε τὸν Μάρκον καὶ τῷ ἐξέθεσε τὰ διαμειφθέντα, εὐχαριστημένος καὶ αἰσιόδοξος ὅτι ἐπετέυχθη ἡ συνδιαλλογή. Καθ' ἣ ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος εἰς τὰ ἀπομνημονεῖματά του, ὁ Μάρκος οὐδεμίαν διαμαρτυρίαν ἢ δυσαρέσκειαν ἐξέφερε.

Κατέπνιξε πᾶσαν πικρίαν τὴν ὁποίαν θὰ ἦτο φυσικὸν νὰ συναισθάνεται ἀφομοιούμενος μὲ τοὺς λοιποὺς Ὀπλαρχηγούς, αὐτὸς ὁ τοσαύτας ὑπηρεσίας προσενεγκῶν εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ ἀπεδέχθη τὰ γενόμενα χάριν τοῦ συμφέροντος τῆς Πατρίδος.

Τέλος ὁ Μεταξᾶς τῷ ἐζήτησε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ὑπόσχεσίν του περὶ συμφιλίωσης μετὰ τοῦ Τζαβέλα.

Πρὸς τοῦτο ὁ Μάρκος συνεχάλεσεν ἐν συνεχείᾳ τοὺς Σουλιώτας. Ὁ Μεταξᾶς περιγράφει καὶ τὴν σκηνὴν αὐτὴν εἰς τὰ ἀπομνημονεῖματά του.

Ὁ Σουλιώτης Πολέμαρχος μὲ ἀπλᾶ ἀλλὰ θερμὰ καὶ παλλόμενα ἀπὸ πατριωτισμὸν λόγια, ἀπηύθυνεν ἔκκλησιν πρὸς τοὺς συμπατριώτας του νὰ λησμονήσουν τὰς διαφορὰς των καὶ νὰ συσσωματωθῶν διὰ νὰ ἀποκρούσουν τὸν ἐπερχόμενον Σκόδρα Πασᾶν Μουσταῖ. Εἰς τὰ ἐπιχειρήματά του, ποὺ παρέταξε μὲ χειμαρώδη, κατὰ τὸν Μεταξᾶν, εὐγλωττίαν, ἀνέφερον ὅτι καὶ ἀπὸ στενῆς τοπικιστικῆς ἀπόψεως, εἶχον συμφέρον οἱ Σουλιῶται νὰ ἀποτελέσουν ἑνιαῖον σύνολον, διότι διηρημένοι, μοιραίως θὰ ἔπρεπε νὰ ταχθοῦν καθ' ὁμάδας ὑπὸ τὰς διαταγὰς ἐτέρων Ἑλλήνων Ὀπλαρχηγῶν, μὴ Σουλιωτῶν. Κατέληξε δὲ μὲ ἐπίλογον ὑψηλῆς προῆς, τονίζων ὅτι δὲν ἐπεζήτησεν βαθμοὺς καὶ ἀξιώματα, οὐδ' ἠθέλησε νὰ ἐπικυριαρχήσῃ τῶν ἄλλων καὶ νὰ ἀναγορευθῆ Ἀρχηγός. Γιὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀρχηγοῦ τῷ ἀνετέθη διότι ἦτο ἀπαραίτητον νὰ ἡγηται

κάποιος τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ δι' αὐτὸ ἄξιοι ἦσαν καὶ πολλοὶ τῶν συμπατριωτῶν του.

Ἡ πολιτικότης καὶ ἡ διαλλακτικὴ αὐτῆ ὁμιλία ἔφερε τὸ ποθοῦμενον ἀποτέλεσμα καὶ ὅλοι οἱ Σουλιῶται Ὀπλαρχηγοὶ ἔδωκαν τὰ χεῖρα ἀποφασίσαντες νὰ συνεργασθῶσι.

Ἐν τῷ μεταξὺ αἱ εἰδήσεις ἐκ Δυτικῆς Ἑλλάδος κατέφθανον λίαν ἀνησυχηταί, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Ν. Στουρνάρη. Ὁ Μάρκος συνέστησε τῷ Μεταξᾷ, ὡς ἐπιβεβλημένην τὴν λήψιν ἀποφάσεων πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐχθροῦ πρὶν προκαταληφθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ καὶ συνεφώνησαν ὅπως κληθῆ Πολεμικὸν Συμβούλιον τῶν Ὀπλαρχηγῶν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Μεταξᾶ.

Κατ' αὐτὸ ὁ Μάρκος ἐξέθεκεν τὰς ὑπαρχούσας πληροφορίας περὶ τῆς δυνάμεως καὶ θέσεως τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐτόνισεν ὅτι ἡ ἀντίστασις κατὰ τοῦ ἐπιδρομέως ἔπρεπε νὰ προβληθῆ ὅσον τὸ δυνατόν βορειότερον, διότι τυχὸν προέλασις τῶν δυνάμεών του πρὸ τῆς ἱστορικῆς πόλεως, ὡς ἐκ τῆς μεγίστης ἀριθμητικῆς διαφορᾶς τῶν δυνάμεων, θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ ἀντιμετωπισθῆ.

Ἐπηκολούθησεν ὅ,τι προέβλεπεν ὁ Μάρκος. Οἱ πλεῖστοι Ρουμελιῶται Ὀπλαρχηγοὶ καὶ Στρατηγοὶ ἤδη, παρὰ τὰς διαβεβαιώσεις των, ὡς εἶδομεν, πρὸς τὸν Μεταξᾶν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀποφύγουν, κατὰ τὰς κρίσιμους ἐκείνας περιστάσεις, τὸ μικρόβιον τῆς ζήλειας. Καὶ ἐκ πνεύματος φθόνου καὶ ἀντιδράσεως ὀρμώμενοι κυρίως, διετύπωσαν ἀντιρροήσεις ἐπιμόνους πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Μάρκου, ἐπιμένοντος εἰς τὴν ἄμυναν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐν Μεσολογγίῳ μόνον.

Ὁ θρυλικὸς ἦρως ἀντελήφθη τὴν πραγματικότητα. Κατενόει ὅτι ἡ ἀντιλογία των ὀφείλετο εἰς τὰ ἀνωτέρω ταπεινὰ ἐλατήρια, ἐνῶ κατὰ βάθος τὰ ἐξαιρετικά του προσόντα, τῆς πολεμικῆς του ἐμπειρίας, τῆς τόλμης, τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς ἠθικῆς του ἀνωτερότητος, ἀνεγνωρίζοντο ὑπὸ πάντων, δι' ὃ καὶ κατὰ τὰς κρίσιμους ὥρας τῆς πρώτης πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, ὑπήκουον πιστῶς εἰς τὰς ἀποφάσεις του.

Τότε ὁ Μάρκος ἀνυψώθη εἰς μίαν ἔξαρσιν, ἡ ὁποία καὶ μόνη παρεῖχεν ἀνάγλυφρον τὴν εἰκόνα τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου.

Ἐνῶ αἰσθημα ἀνησυχίας κατεῖχε τὸν Μεταξᾶν καὶ γενικῶς περιεργείας τοῦ τί ἔμελλε νὰ ἐπακολουθήσῃ, ὁ Μάρκος ἐγερωθεὶς, ἐν ἀπολύτῳ ψυχραιμίᾳ καὶ ἡρεμίᾳ, ἐξήγαγεν ἐκ τοῦ σελαχίου του τεμάχιον χάρτου, τὸ ὁποῖον ἦτο τὸ δῖπλωμα τῆς Ἀρχιστρατηγίας του. Ἀφοῦ ἠσπᾶσθη τοῦτο, εἰς ἔνδειξιν σεβασμοῦ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἤτις τοῦ τὸ ἀπένευμε, τὸ ἔσχισεν εἰς μικρὰ τεμάχια καὶ τὸ ἀπέροριψε, λέγων: «Ὅποιος εἶναι ἄξιος; πέρνει τὸ δῖπλωμά του ἀπὸ τὸν Πασᾶ!».

Τὸ ἐπακολουθῆσαν συναίσθημα ὑπῆρξε κατάπληξις γενική. Θαυμασμός τῶν συμπαθόντων αὐτὸν Ὀπλαρχηγῶν καὶ κόλαφος καὶ ταπεινωσις διὰ τοὺς φθονεροὺς ἀντιζήλους του, οἵτινες ἔπαυσαν πλέον ἀντιλέγοντες καὶ ἐπεβλήθη ἡ γνώμη τοῦ Μάρκου ὡς συμπέρασμα τῆς συσκέψεως. Ὁ δὲ Μεταξᾶς ἀναφέρεται ὅτι, συγκεκρινημένος, τοῦ ἔσφιξε τὴν χεῖρα, λέγων αὐτῷ :

«Δὲν σὲ ἐφантаζόμιον ὀλιγότερον μεγαλόψυχον. Ἄλλ' ἀπορρίπτων τὸ ἀξίωμα, δικαιοῦσαι νὰ κρατήσης τὴν τιμὴν τῆς ἀπονομῆς του καὶ τὸν τίτλον».

Παρὰ ταῦτα ὅμως ὅταν ἐπέστη ἡ στιγμή τῆς ἐκτελέσεως, οἱ ἀντιλέγοντες εἰς τὸ Πολεμικὸν Συμβούλιον, ἤρξαντο παρεμβάλλοντες προσκόμματα, διὰ παιθητικῆς ἀντιδράσεως, ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐλατηρίων παρακινούμενοι.

Ὁ Μάρκος τότε, ἀγανακτήσας πλέον, σταθερὸς εἰς τὰς ἀντιλήψεις του, εἶπεν ὅτι θὰ ἀναλάβουν μόνοι των οἱ Σουλιῶται νὰ ἐκτελέσουν τὸ ἐγκριθὲν σχέδιον. Συγκεντρώσας δὲ τοὺς ὁμονοοῦντας πλέον Σουλιώτας, ἐξεκίνησε πρὸς τὸ Καρπενῆσι, πρὸς τὸ ὁποῖον ὑπῆρχον πληροφορίαι ὅτι προσήγγιζον αἱ προφυλακαὶ τοῦ Μουσταῆ. Κατόπιν τούτου ἐξεκίνησαν καὶ οἱ λοιποὶ διαφωνοῦντες Ὀπλαρχηγοί.

Κατωρθώθη οὕτως ἡ συγκέντρωσις στρατοῦ ἐκ 5.000 ἀνδρῶν, ὅστις κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ ἐμπείρου Σουλιώτου Ἀρχηγοῦ κατενεμήθη ὡς ἑξῆς :

Ὁ Μάρκος μὲ τοὺς Σουλιώτας θὰ ᾤδευεν πρὸς τὸ Καρπενῆσι, εἰς τὰ πέριξ τοῦ ὁποίου εὐρίσκοντο καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ Πεζλῆς, Σαδήμας, Γιολδάσης καὶ ἄλλοι. Εἰς τὸ Μακρυνόρος θὰ ἐλάμβανε θέσιν ὁ Ράγκος καὶ ὁ Ἰσκος μὲ τοὺς Βαλτινοὺς. Ὁ Μακρῆς θὰ κατεῖχε τὴν Λάσπην, ὁ Τσόγκας τὴν Βόνιτσαν καὶ οἱ λοιποὶ θὰ κατελάμβανον ἄλλας στρατηγικῆς σημασίας θέσεις καὶ διόδους. Περαιτωθεισῶν τῶν συνεννοήσεων, διετάχθη ἡ προέλασις τῶν τμημάτων εἰς τὰς καθορισθείσας θέσεις, ἐξησφαλίσθη δὲ ἡ συνεννόησις τόσον μεταξὺ τῶν τμημάτων καὶ αὐτοῦ, ὅσον καὶ μετὰ τοῦ ἐπάρχου Μεταξᾶ.

* *

Θὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ τῶν σχέσεων τοῦ Μάρκου μετὰ τοῦ Λόρδου Βύρωνος καὶ τινὰς ἐπιστολάς, ἀρχόμενοι ἀπὸ σχετικῆς περικοπῆς ἐκ τῆς «Ἱστορίας Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως» τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Δ. Κοκκίνου :

«Ὁ Μπαῖρον πὺ εἶχε φθάσει πρὸ ὀλίγου εἰς τὴν Κεφαλληνίαν, ἔφερερ συστατικὰ γράμματα τοῦ Μητροπολίτου Ἰγνατίου, τὸ ἓνα πρὸς τὸν Μαυροκορδίτον καὶ τὸ ἄλλο πρὸς τὸν Μάρκον Μπότσαρη. Ὁ

Μπαίρον απέστειλεν εἰς τὸ Μεσολόγγι ἄνθρωπον πρὸς συνάντησιν τοῦ Μπότσαρη καὶ ἐπίδοσιν τῆς ἐπιστολῆς. Ὁ ἀποσταλείς, μὴ εὐρῶν τὸν Στρατηγὸν εἰς Μεσολόγγι, μετέβη εἰς Καρπενῆσι καὶ ἐξεπλήρωσε τὴν ἀποστολήν του. Γεμάτος χαρὰν ὁ Σουλιώτης διὰ τὴν προσωπικὴν τιμὴν—ἦτο ὁ πρῶτος στρατιωτικὸς τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ γνωρίσῃ ὁ ἐπιφανὴς Ἄγγλος—καὶ θεωρῶν τὴν μετάβασιν τοῦ Μπαίρον εἰς Μεσολόγγι ὡς σημαντικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγῶνος τοῦ τμήματος ἐκείνου τῆς χώρας, ἔγραψε τὴν 30 Ἰουλίου εἰς τὸν Μεταξᾶν συνιστῶν εἰς αὐτὸν νὰ προσκαλέσῃ τὸν λόρδον ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἀνέμενεν ἔγκρισιν τῆς συστάσεώς του, διὰ νὰ ἀπαντήσῃ ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν Μπαίρον».

«Ὁ Μεταξᾶς, γνωρίζων ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος μὲ τὸν σκοπὸν νὰ μεταβῆ πάλιν εἰς Μεσολόγγι, εἶχεν ἐνεργήσῃ νὰ ἀναβληθῆ ἕως τότε τὸ ταξίδι τοῦ λόρδου, ὥστε νὰ τὸν ὑποδεχθῆ αὐτὸς καὶ νὰ τὸν κρατήσῃ πλησίον του, ἔγραψε πρὸς τὸν Μπότσαρη ὅτι δὲν ἠμπορεῖ νὰ προσκαλέσῃ τόσον ἐπιφανῆ ξένον, ἔφ' ὅσον δὲν εἶχε τοιαύτην ἔξουσιοδότησιν, ἀλλ' ἂν ἤθελεν ἐκεῖνος καὶ οἱ πρόκριτοι νὰ τὸ κάμουν, αὐτὸς ἀνελάμβανε ν' ἀποστείλῃ ἀσφαλῶς τὰς ἐπιστολάς των. Εἰς ταῦτα ὁ Μπότσαρης ἀπήντησε τὴν 4ην Αὐγούστου ὅτι συμφωνεῖ».

Τὴν 1ην Αὐγούστου ὁ Μάρκος ἀπηύθυνε τὴν ἐξῆς ἐπιστολήν πρὸς φίλον τοῦ Μπαίρον εὐρισκόμενον ἐν Κεφαλληνίᾳ, πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ λόρδου, μεθ' οὗ ἐτέλει πρὸ καιροῦ ἐν ἀλληλογραφίᾳ :

«Εἶμαι καταγοητευμένος ἀπὸ ὅσα μοῦ λέγετε περὶ τῶν διαθέσεων τοῦ λόρδου Βύρωνος ἀπέναντι τῆς χώρας μας. Ἦ συμβουλή πού ἐδώσατε εἰς τὸν μυλόρδον νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχήν του ἐπὶ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος μᾶς ἐπροξένησε τὴν ζωηροτέραν εὐχαρίστησιν καὶ εἶμαι εὐγνώμων διὰ τὰς συνεχεῖς σας προσπαθείας διὰ τὸν τόπον μας. Δοκιμάζω ἀληθινὴν χαρὰν διὰ τὴν προτίμησιν πού ἐπέδειξε πρὸς τοὺς γενναίους συμπατριώτας μου, τοὺς Σουλιώτας, διὰ τῆς τιμῆς νὰ τοὺς ἐκλέξῃ διὰ νὰ ἀποτελέσουν τὴν φρουράν του. Ἐπωφεληθῆτε αὐτῶν τῶν διαθέσεων τῆς ἐξοχότητός του διὰ νὰ τὸν πείσετε νὰ ἔλθῃ τὸ ταχύτερον εἰς Μεσολόγγι, ὅπου θὰ τὸν ὑποδεχθῶμεν μὲ ὅλας τὰς τιμὰς τὰς ὀφειλομένας εἰς τὸ πρόσωπόν του. Ἀμέσως μόλις πληροφορηθῶ τὴν ἄφιξίν του, θ' ἀφίσσω τὸν στρατὸν καὶ θὰ σπεύσω πλησίον του μὲ μερικοὺς συντρόφους. Ὅλα θὰ τακτοποιηθοῦν πολὺ γλήγορα. Λί ταραχαὶ τῆς Ρούμελης εἶναι παροδικαὶ καὶ θὰ κατευνασθοῦν ἐντὸς ὀλίγου. Φαντάζομαι ὅτι ἔχετε μάθει ὅλα ὅσα συνέβησαν ἐδῶ. Ὁ Πασᾶς τῆς Σκόδρας ἐπροχώρησε ἀπὸ τὸν Ἀσπροπόταμο καὶ τὰ Ἄγραφα

πρὸς τὸ Καρπενῆσι. Βαδίζομεν πρὸς συνάντησίν του. Εἴμεθα κύριοι τῶν σημαντικωτέρων σημείων καὶ ἐλπίζω ὅτι ὁ ἐχθρὸς θὰ ἀποκρουσθῆ».

Ἐπίσης τοῦ Μπαίρον περὶ οὗ γίνεται λόγος εἶναι ὁ Βλάκιερ, Ἕλληνας φιλέλληνα.

Ἐπίσης τοῦ Μπαίρον μετὰ τὴν ἐπιστολὴν του πρὸς Μάρκον, φθάσας εἰς Μεσολόγγι καὶ πληροφορηθεὶς ὅτι οὗτος εὗρίσκετο πρὸς Καρπενῆσι, μετέβη πρὸς συνάντησίν του καὶ τῷ ἐνεχείρισε τὴν ἐπιστολήν.

Ἐπίσης Μάρκος, συνεννοηθεὶς ὡς εἶδομεν μετὰ τοῦ Μεταξᾶ, ἔγραψε πρὸς τὸν Μπαίρον τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν :

«Τὸ γράμμα σας, καθὼς καὶ τοῦ σεβασμιωτάτου κ. Ἰγνατίου, μετέβησαν χαρᾶς. Ἡ ἐξοχότης σας εἶναι ἀκριβῶς ὁ ἄνθρωπος ποὺ μᾶς ἐχειρίζετο. Κανὲν ἐμπόδιον ἄς μὴ σταματήσῃ τὸν ἐρχομὸν σας εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς Ἑλλάδος. Πολυάριθμος στρατὸς μᾶς ἀπειλεῖ, ἀλλὰ μετὰ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐξοχότητός σας θὰ εἶσθε ἐδῶ τὴν πρόεπουσαν ἀντίστασιν».

«Ἀπόψε σκοπεύω κάτι νὰ ἐπιχειρήσω ἐναντίον ἑνὸς σώματος Ἀλβανῶν ἕξ ἕξ ὡς ἑπτὰ χιλιάδων, στρατοπεδευμένων σιμὰ εἰς αὐτὸ τὸ μέρος, Μεθαύριον θὰ ἀναχωρήσω μαζί με μερικὸν ἐκλεκτὸν ἄνδρα μου διὰ νὰ ἔλθω πρὸς ὑπάντησιν τῆς Ἐξοχότητός σας».

«Μὴ βραδύνετε πολὺ νὰ ἔλθετε. Σᾶς εὐχαριστῶ διὰ τὴν ἀγαθὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν ἔχετε διὰ τοὺς συμπατριώτας μου καὶ ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ τὴν εὔρετε ἀδικαιολόγητον. Σᾶς εὐχαριστῶ καὶ πάλιν διὰ τὴν φροντίδα ἧς ἐλάβατε τόσον γενναίως ὑπὲρ αὐτῶν».

«Μάρκο μπότζαρης».

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐγράφη τὴν 8 Αὐγούστου 1823, παραμονὴν τοῦ θανάτου του. Ὡς ἔξ αὐτῆς ἐμφαίνεται, ὁ Μάρκος τὴν προσγενομένην εἰς αὐτὸν τιμὴν ὑπὸ τοῦ Μπαίρον, νὰ ἀποστείλῃ εἰδικὸν ἀπεσταλμένον ὅπως τῷ ἐγγείρισεν τὴν ἐπιστολήν του ὡς καὶ τὴν τοῦ Ἰγνατίου καὶ τὴν προτίμησιν ἣν ἐπεδείκνυε νὰ γνωρίσῃ πρῶτον αὐτὸν ἐξ ὅλων τῶν Ὀπλαρχηγῶν, ἔσπευσε νὰ τὴν μετατρέψῃ εἰς ὑπόθεσιν ἐθνικῆς ὠφελείας. Ἡ ἄφιξις τοῦ διακεκριμένου φιλέλληνος καὶ πανευρωπαϊκῆς φήμης ποιητοῦ, ἦτο γεγονὸς σημαντικὸν καὶ ἐξυπηρετικὸν τῆς Ἐθνικογενεσίας. Ὁ Μάρκος ἠθέλησε νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ καὶ νὰ τὸ ἐμεταλλευθῆ εὐθὺς ἀμέσως πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ νέου ἀγῶνος τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Μεσολογγίου. Παράλληλως μετὰ τὴν ἄμυναν τῶν παρατεταγμένων μαχητικῶν δυνάμεων, διείδε μετὰ τὸ πολιτικὸν αἰσθητήριον ποὺ τὸν ἐχαρακτήριζε, τὸ ἠθικὸν ἔρεισμα τὸ ὁποῖον διὰ ἀπέχτα ὁ νέος

ἀγών ὑπὲρ τῆς ἱστορικῆς πόλεως. Ὡς εἶδομεν ἔγραφε τότε πρὸς τὸν Μεταξᾶν τὴν 30 Ἰουλίου συνιστῶν τὴν πρόσκλησιν τοῦ Μπαίρον, ὡς καὶ τὴν ἀπάντησίν του.

Ὁ Μάρκος, ἀγνὸς καὶ ἔξω τῶν παρασκηνίων τῶν πολιτικῶν ραδιουργιῶν, δὲν ἔφευγεν ἀντίρρησην εἰς τὸν Μεταξᾶν διαισθανόμενος τὸ δυσχερὲς τῆς θέσεώς του, τῷ ἀπήντησεν ὅτι συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀποψίν του ἀλλὰ καὶ ἀναβάλλει τὴν πρόσκλησιν τοῦ Μπαίρον, τὴν ὁποίαν μόνος θὰ ἀνελάμβανε, ἵνα τὴν συντονίσῃ μὲ κάποιαν σημαντικὴν νίκην τὴν ὁποίαν ἐμελέτα. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐγράφη τὴν 4 Αὐγούστου 1823.

Διὰ μέσου τῶν γραμμῶν τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῆς ἔξιστορήσεως τῶν γεγονότων ἐκείνων, καταφαίνεται ὅτι ἡ ἀφιξίς τοῦ Μπαίρον ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολιτικὰς διχονοίας λόγῳ τῶν ὑφισταμένων ἤδη διαφορῶν μεταξὺ τῶν πολιτικῶν παρατάξεων. Συγκεκριμένως ἡ διαμάχη ἦτο ἐὰν ὁ ἐπιφανὴς φιλέλλη, θὰ συνέτρεχε τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, ἐκπροσωπομένην ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ Μάρκου, ἢ τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰς Νήσους ὡς ἠθέλεν ἡ Κυβέρνησις. Ὁ «καυγᾶς» ἦτο διὰ τὰ χρήματα ποῦ ἔφευγεν ὁ Μπαίρον. Ἐξ οὗ καὶ ἡ στενοχωρία τοῦ Μεταξᾶ διὰ τὴν πρόσκλησίν του ἐν τούτοις ἀνέλαβε τὴν πρωτοβουλίαν νὰ συστήσῃ εἰς τὸν Μάρκον νὰ τὸν προσκαλέσῃ.

Παραθέτομεν ἐνταῦθα ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς, κατεχωρημένης εἰς τὸ Ἄρχεῖον Ὑδρας, εἰς ἐπίρρωσιν τούτων. Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι τῶν Ζαΐμη καὶ Φωτίλα καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς προκρίτους Ὑδρας, ὁμιλοῦσα περὶ ἐράνου διὰ τὰ πλοῖα τοῦ Στόλου ἐν Πελοποννήσῳ ἢ δευτέρα παράγραφος ἔχει ὡς ἑξῆς :

«Εἰς Κεφαλληνίαν, καθὼς νεωστὶ γράφουν ἐκ Ζακύνθου, ἔφθασεν ὁ λόρ Βάϋρον κατὰ πρόσκλησιν τοῦ Βλάκιερ, διευθυνόμενος εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ συνδράμῃ καὶ χρηματικῶς καὶ ὅπως ἄλλως ἠμπορέσῃ ἔταράχθῃ ὅμως πολὺ μαθὼν τὴν διὰ Λόνδρον ταχεῖαν τοῦ Βλάκιερ ἀναχώρησιν, ὑποπτευόμενος μήπως ἀνεχώρησε κακοευχαριστημένος ὢν ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά· οἱ δὲ εἰς Ζάκυνθον φιλογενεῖς μ' ὄλον τοῦτο δὲν ἔλειψαν νὰ τὸν καταπέισουν, ὅτι ὁ Βλάκιερ ἀνεχώρησε πάντῃ εὐχαριστημένος, καὶ ὅτι τὰ Ἑλληνικά εἶναι εἰς καλὴν κατάστασιν. Ὁ ρηθεὶς λόρ Βάϋρον εἶναι φιλελεύθερος καὶ φιλέλλη, ἔχει ὅμως τὸν χαρακτῆρα σταθερόν, καὶ ἂν δὲν ὑποδεχθῇ Ἑλληνικῶς, μὲ εὐ . . . (.) δηλ., ἄφενκα ἠμπορεῖ νὰ δυσωρεστηθῇ. Ἰδεάζομεν λοιπὸν τὴν εὐγένειάν σας, διὰ νὰ ἰδεάσετε καὶ τοὺς λοιποὺς ἀδελφούς, ὅτι ἅμα φθάσῃ, νὰ ὑποδεχθῇ καθὼς πρέπει μὲ ὅλας τὰς περιποιήσεις, καὶ τὰ χρήματα τὰ ὅποια θέλει

προσφέρει, ἢ γνώμη μας εἶναι νὰ χρησιμεύσουν εἰς τὴν ναυτικὴν δύναμιν τῶν Ἑλλήνων. Ταῦτα».

«Τῆ 14 Αὐγούστου 1823. Καλάβρυτα.

Οἱ ἀδελφοὶ
Ἄνδρέας Ζαΐμης
Ἀσημάκης Φωτίλας».

«Ὁ λόρ Βάϋρον ἦλθε μὲ τὸν Γεώργιον Βιτάλην, καὶ δι' αὐτοῦ γράφουν φίλοι ὁμογενεῖς ἀπὸ Λιβόρνον, ὅτι ὁ λόρ αὐτὸς φέρει καὶ χρηματικὴν βοήθειαν· μεταχειρίσθητε ὅλους τοὺς συντείνοντας τρόπους διὰ νὰ τὸν φέρετε εἰς Ὑδραν, ὅπως καὶ ἡ χρηματικὴ ὕλη χρησιμεύσῃ διὰ τὸν στόλον, καὶ αὐτὸς δὲν ἴδῃ τὴν ἀξιόμειπτον κατάστασίν μας.

«Ἀπὸ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα οὐδὲν κατ' αὐτάς· διὰ λόγου σήμερον ἐμάθαμεν ὅτι ὁ στρατηγὸς Μάρκος Μπότσαρης ἔπεσε φονευμένος εἰς μίαν μάχην πρὸς τοὺς Τούρκους εἰς τὸ Καρπενήσι».

Προκαλεῖ κάποιαν ἐντύπωσιν τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ χρήματα τοῦ Μπαϊῆρον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀδιαφορίαν διὰ τὴν πληροφορίαν περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μάρκου!

Παραθέτομεν ἐπίσης ἀποσπάσματα ἐπιστολῆς τοῦ Μαρίνου Μεταξᾶ πρὸς τὸν πρωτότοκον ἀδελφὸν τοῦ μετέπειτα Κυβερνήτου Ἰωάν. Καποδίστρια, τὸν Βιάρων Καποδίστριαν, εἰς Κέρκυραν, ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ τελευταίου, ἀνεκδότου :

«Ἐντιμότητε Φίλε».

«Τὸ ἐσώκλειστον γράμμα θὰ σᾶς δώσῃ ἰδέαν τῶν τελευταίων, ἅτινα ἔλαβον χώραν εἰς τὴν γειτονικὴν μας Ἑλλάδα ὡς καὶ τὰ τοῦ θανάτου τοῦ περιφήμου Μάρκου Μπότσαρη».

«Ὁ ἐχθρικός Στόλος ὁ ὁποῖος ἀπὸ πολλοῦ χρόνου παρηνώχλει τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν ἡμετέρων ἀνεχώρησε διὰ τὸ Ἀρχιπέλαγος καὶ ἀγνοοῦνται ὅ τε σκοπὸς καὶ ἡ κατεύθυνσίς του. Προτοῦ ὅμως ἀναχωρήσῃ ἐπεχείρησε μίαν ἀπόβασιν εἰς θέσιν μικρὸν ἀπέχουσαν τοῦ Μεσολογγίου διὰ νὰ ἐνεργήσῃ ἐκ παραλλήλου μετὰ τοῦ σώματος τῶν Σκορδιανῶν οἵτινες ἐβάδιζον ταχέως κατὰ τῆς πόλεως. Ἀλλὰ, ταῦτοχρόνως μετὰ τῶν ἐξελθουσῶν ἐκ Μεσολογγίου δυνάμεων αἵτινες ἀπέκρουσαν τὴν ἀπόπειραν τοῦ στόλου προξενήσασαι εἰς τοὺς ἐχθροὺς μεγάλας ἀπωλείας, οἱ γενναῖοι Σουλιῶται ὑπὸ

τάς διαταγὰς τοῦ Μάρκου τῶν κατέκοψαν τοὺς Σκοδριανούς.

Εἶδον τὸν λόρδον Βύρωνα, ὠμίλησα μετ' αὐτοῦ· ἐλάχιστα σύμφοροι καὶ δὴ ἀξιοθρήνητοι σχέσεις εἶχον χαλαρώσει τὸν ζῆλον του· ἐπεχείρησα νὰ τὸν ἀναπτεινώσω καλλίτερον καὶ τὸ κατώρθωσα· τὰ πράγματα ὁμιλοῦν ἀφ' ἑαυτῶν· ἡ ἀλήθεια γρήγορα ἢ ἀργὰ γίνεται γνωστὴ καὶ ξαναπαίρνει τὰ δικαιώματά της».

«Ἀπέστειλε μίαν ποσότητα φαρμάκων καὶ ἐπιδέσμων διὰ τοὺς πληγωμένους εἰς Μεσολόγγι καὶ ἐλπίζω ὅτι θὰ ὑπάγη αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐκεῖ προσωπικῶς, ἢ θὰ μεταβῇ εἰς Πελοπόννησον· ἔλαβε τελευταίως ἐπιστολὰς καὶ πληρεξούσια τοῦ ἐν Λονδίῳ κομιτάτου καὶ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐνεργήσῃ μὲ μεγάλα μέσα ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων· ἀλλὰ δὲν ἐννοεῖ νὰ ἀποστείλῃ ἀκόμη χρήματα, καὶ τὸ Μεσολόγγι στερεῖται τῶν πλέον ἀναγκαίων καὶ ἐπειγόντων δηλαδὴ πολεμοφοδίων, τροφῶν καὶ παντελῶς χρημάτων».

«Ὅσον οὐπω θὰ σᾶς δώσω πληροφορίας λεπτομερεῖς καὶ ἐπισημοὺς περὶ τῶν τελευταίων γεγονότων».

Ἵμέτερος καλὸς θεράπων καὶ φίλος
Μαρίνος Α. Μεταξᾶς

Κεφαλληνία 24 Αὐγούστου 1823 ἔ.π.».

Εἶναι ἐξόφθαλμον, ἄλλως τε ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν, ὅτι ἡ σπουδὴ διὰ τὰ χρήματα τὰ ὅποια διέθετεν ὁ Μπάϋρον, ἐψύχρανε κάπως αὐτόν, εὐτυχῶς πρὸς στιγμὴν μόνον. Δὲν δύναται ὅμως καὶ νὰ μεμφθῇ τις καὶ τοὺς σπεύδοντας, ἀναλογιζόμενος τὰς τεραστίαις δυσχερείαις τῆς διεξαγωγῆς τοῦ ἀγῶνος μὲ τὰ πενιχρότατα ὑφιστάμενα ὑλικά μέσα.

Ἡ συνάντησις τοῦ Μπάϋρον μετὰ τοῦ Μάρκου ἐπέπρωτο νὰ μὴ λάβῃ ποτὲ χώραν. Τὴν ἐπομένην τῆς ἀποστολῆς τῆς ἀπαντήσεώς του, εὔρισκε τὸν ἡρωϊκὸν θάνατόν του.

Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ θάνατός του, ἐχρησίμευσεν εἰς τὸ νὰ ἀναπτειρώσῃ τὸν φιλελληνισμόν τοῦ Βύρωνα. Ὡς θὰ ἴδωμεν, ὅτε ἀφίχθη εἰς Μεσολόγγι, πρῶτον του μέλημα ἦτο νὰ μεταβῇ παρὰ τὸν τάφον τοῦ Μάρκου καὶ νὰ ὀρκισθῇ ἐπ' αὐτοῦ ἐν πανηγυρικῇ ἐορτῇ, ὅτι θὰ ἀφιερῶσιν ὅλας του τὰς δυνάμεις διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Καὶ προσέφερον ὅ,τι πολυτιμώτερον εἶχε: τὴν ζωὴν του!

* * *

Ὁ Μάρκος ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν ἑπαρχον Μεταξᾶν, ἦν ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω, τῆς 4ης Αὐγούστου 1823, ἀφοῦ ἐκ τῆς δυνάμεως τῶν πραγμάτων, οἱ ἐξεληθόντες ἐκ Μεσολογγίου Ὀπλαρχηγοὶ πρὸς ἀνα-

χαίτισιν τῶν Τούρκων εἰς τὴν Εὐρυτανίαν, τὸν ἀνεγνώριζον ὡς Ἄρχιστράτηγον, ἔλεγεν ὅτι εἶχε καταλήξει εἰς ὀριστικὴν ἀπόφασιν νὰ ἐφαρμοσῆ τὸ ἀρχικόν του σχέδιον, περὶ ἀντιμετωπίσεως καὶ ἀναμετρούσεως τῶν ἐπευχομένων δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ, πρὶν κατέλθουν εἰς Λιτωλίαν.

Θὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα δύο ἐπιστολάς του ἐμφαινούσας τὴν ὑφισταμένην κατάστασιν πέντε ἡμέρας πρὸ τοῦ θανάτου του :

« Ἀπὸ Σοβολάκου τὴν 3 Αὐγούστου 1823 ».

« Ὁ ἐχθρὸς ἐπροχώρησεν εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, ὑπέταξε τὸν Ἀσπροπόταμον καὶ τὰ Ἄγραφα αἰχμαλώτισε καὶ κατέσφαξε πολλοὺς τῶν κατοίκων ὅσοι ἐξέφυγον τὴν ὄργην του κατέφυγον εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ Σοβολάκου μέρη καὶ τὰς λοιπὰς χώρας ».

« Ἡμεῖς ἐξήλθομεν εἰς ἀπάντησίν του, καὶ εἴμεθα στρατοπεδευμένοι εἰς τὸ μέρος τοῦ Καρπενησίου τὰς δὲ ἀναγκαίας θέσεις τοῦ Καρλελίου τὰς κρατοῦν οἱ ἐντόπιοι. Ἄρχηγὸς τοῦ ἐχθρικοῦ στρατεύματος τοῦ ἐρχομένου πρὸς τὸ μέρος τοῦτο, εἶναι ὁ Σκόδρας Πασᾶς. Εἴθε ἡ Θεία δύναμις νὰ μᾶς δώσῃ θάρρος πρὸς ἀντίστασιν τῶν ἐχθρῶν καὶ νὰ ἐξοικονομήσῃ τὰ πάντα ».

« Μάρκο μπότηζαρης »

« Τῆ 3 Αὐγούστου 1823 Ἅγιον Βλάση.

Πρὸς τὸν ἐντιμον καὶ φιλογενέστατον Κύριον
Γεώργιον Τουρτοῦρη ».

« Ἐλαβον τὸ ἀδελφικόν σας καὶ χαίρων διὰ τὸ αἷσιον τῆς ἐρετῆς μου ὑγείας σας ἔγνων τὰ ἐν αὐτῇ ἔλαβον καὶ τὰ περικλεισμένα καὶ σᾶς εὐχαριστῶ. Ἴδοῦ σᾶς περικλείω καὶ τὴν ἀπόκρισίν των καὶ σᾶς παρακαλῶ νὰ τὴν στείλετε, σᾶς σημειῶνω καὶ τὰ ἐδῶ τρέχοντα. Ὁ Σκόδρας ἐξεστράτευσεν ἀπὸ Τρίκαλα καὶ ὑπέταξεν ὅλον τὸ Ἀσπροπόταμον καὶ Ἄγραφα καὶ αἰχμαλώτισε καὶ κατέσφαξε πολλοὺς καὶ ἤδη ἐπροχώρησεν εἰς τὰ σύνορα τοῦ Καρπενησίου ἡμεῖς ἐξήλθομεν εἰς ἀπάντησίν των καὶ εὐρισκόμεθα εἰς τὰ μέρη τοῦ Καρπενησίου στρατοπεδευμένοι καὶ ἄμποτε ἡ δύναμις τοῦ νικηφόρου σταυροῦ νὰ δοξάσῃ τὰ ὄπλα μας μετὰ τῶν ἐχθρῶν νίκην, ἀπὸ τὰ μέρη τοῦ Καρλελίου δὲν ἠξεύρω τί γίνεται νὰ σᾶς φανερώσω σᾶς ἀσπάζομαι ἀδελφικῶς, μένω »

« ἀδελφός σας

Μαρχομπότηζαρης ».

Ἐπίσης ἔγραψε καὶ πρὸς τὴν οἰκογένειάν του.

Κατὰ τὴν παραμονὴν του εἰς Σοβολάκο ὁ Μάρκος συνητήθη μετὰ τὸν Καραϊσκάκη, ὅστις ἐγκαταλείψας τὰ «καπάκια» ποῦ ἔπαιζε μετὰ τὸν

ἐχθρὸν ὡς Ἀρχηγὸς τοῦ Ἀρματωλικοῦ Ἀγρᾶφων, ὅταν ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Μουσταῆ ἵνα ἐμφανισθῇ ἐνώπιόν του, ἀσθενῶν δὲ ἐκ τοῦ ἀνιάτου νοσήματός του βαρέως, ἐτρόπη πρὸς Νότον ἐπὶ φορείου φερόμενος.

Ὁ Καραϊσκάκης ἔδωκεν εἰς τὸν Μάρκον τὰς περὶ τοῦ ἐχθροῦ τελευταίας πληροφορίας, λίαν δυσαρέστους. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἴδιος ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐνεργήσῃ τί ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως τῆς ὑγείας του, ἔθεσε τὰ ὑπὲρ τριακόσια παλληκάρια του εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Μάρκου διὰ τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, ἐνῶ αὐτὸς θὰ κατηυθύνετο εἰς Προυσὸν πρὸς θεραπείαν του.

Ὁ Μάρκος ἀντελήφθη τότε ὅτι οἱ Ὀπλαρχηγοὶ τῆς Ρούμελης καὶ Στρατηγοὶ πλέον, μὲ τὰς πληροφορίας αὐτὰς ὡς καὶ μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν προφυλακῶν τοῦ Μουσταῆ, ἐξέφερον δισταγμοὺς καὶ ἀντιρροήσεις πάλιν διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν ἐκεῖ τοῦ ἐχθροῦ καὶ ὄχι εἰς Μεσολόγγι.

Συνεκάλεσε τότε τοὺς Στρατηγοὺς καὶ Καπεταναίους εἰς πολεμικὸν συμβούλιον πρὸς λήψιν τῶν τελικῶν ἀποφάσεων. Ἀφοῦ ἐξέβηκε τὴν ὑφισταμένην κατάστασιν ἐζήτησε τὰς γνώμας τῶν συσκεπτομένων, οἵτινες διετύπωσαν τὴν ἄποψιν ὅτι δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιπαραταχθῶν τὰ Ἑλληνικὰ σώματα πρὸς τόσον μεγάλον ἀριθμὸν ἐχθρικῶν δυνάμεων. Ἐχαρακτήρισαν δὲ τὴν τοιαύτην ἐπιχείρησιν ἰσοδύναμον περιόπου πρὸς αὐτοκτονίαν. Διὰ τῆς λογικῆς ἐξετάσεως τοῦ ζητήματος, δὲν εἶχον ἄδικον.

Ὁ Μάρκος ἤκουσε τὰς ἀντιρροήσεις χωρὶς νὰ ἐπιρβαίνει, ὅταν δὲ ἐτελείωσαν ἔλαβε τὸν λόγον. Πρὸς γενικὴν ἐκπληξιν ὁ Σουλιώτης Ἀρχιστράτηγος ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἐγκαταλείπει τὴν ἰδέαν τῆς ἐκεῖ ἀντιστάσεως. Παρὰ τὴν δυσαναλογίαν τῶν δυνάμεων τὴν ὁποίαν ἀνεγνώριζεν, ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ Ἄγων τῆς Ἀνεξαρτησίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διεξαχθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς λογικῆς. Ἐτόνισεν ὅτι περισσύτερον τότε παρὰ ποτέ, εἶχον ὑποχρέωσιν νὰ ἐπιχειρήσουν δυναμικὸν κτύπημα κατὰ τῶν Τούρκων. Διὰ νὰ καταδείξῃ δὲ ὅτι ἡ ἀπόφασίς του αὕτη δὲν ἀπέρρεε ἀπὸ αἰσθημα γενναίας περιφρονήσεως τοῦ κινδύνου ἢ σκοπιμότητος, ἀλλ' ὑπηρετοῦετο ἀπὸ ἐπισταμένην ἐκτίμησιν τῆς καταστάσεως, κατέληξε μὲ τὴν δήλωσιν ὅτι ἐπιμένει εἰς τὴν ἐπίθεσιν ἀλλὰ μὲ τροποποίησιν τῆς ἐξαπολύσεώς της.

Λεγόμενος ὅτι ἀποκλείεται ἡ γενικὴ ἐπίθεσις πρὸς μάχην ἐκ τοῦ συστάδην, κατέληγεν εἰς τὸ νὰ δοθῇ τοιοῦτον καίριον πλήγμα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ κεραινοβόλον, ὥστε αἱ δυνάμεις του νὰ ἀποσυντεθοῦν. Καθώριζε δὲ ὅτι ἡ ἐπίτευξις τοιοῦτου πλήγματος, μόνον διὰ τῆς ἐξουδετερώσεως τῶν Πασάδων ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτύχῃ: διὰ τοῦ φόνου των δηλαδὴ ἢ τῆς αἰχμηλωσίας των. Ἐὰν τὸ τολμηρὸν τοῦτο ἐπιχει-

ρημα ἐπετύγχανεν, ἢ στρατιά των, παραμένουσα ἀκέφαλος, θὰ ἀπεσυνετίθετο. Ἄνευ τοιούτου πλήγματος καὶ ἂν ἀκόμη κατεπάτου τὸ στρατόπεδον τοῦ Μουσταῖ καὶ ὅσους δῆποτε ἂν ἐφόνευον Τουρκαλβανούς, οἱ Πασάδες διέθετον ἀρκετὰς δυνάμεις διὰ νὰ ἀναπληρώσουν τὰ κενὰ καὶ νὰ συνεχίσουν τὴν ἐκστρατείαν.

Καταλήγων καθώριζεν ὅτι, μόνον μὲ νυκτερινὸν αἰφνηδιασμὸν κατὰ τοῦ ἐν τῷ στρατοπέδῳ καταυλισμοῦ τοῦ Στρατηγείου καὶ τῶν Πασάδων, ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῆ. Καὶ ὑπέμνησε τὸ διασωθὲν γνωμικόν του ἔχον ὡς ἑξῆς :

«Καθὼς τὸ ὀλίγον πῦρ θριαμβεύει εἰς τὰ πολλὰ καὶ στεγνὰ ξύλα, οὕτω θριαμβεύει καὶ ὁ πολεμιστὴς Στρατηγὸς ὅταν εἴρῃ τὸν ἐχθρὸν εἰς ἕπνον καὶ παραλυσίαν».

Τὸ παρακινδυνευμένον τοῦ ἐγχειρήματος ἦτο ἐξόφθαλμον. Δι' ὃ καὶ ὁ ἀτίθασος Σουλιώτης περαίνων, ἐδήλωσεν ὅτι τὴν ἐπιχείρησιν θὰ διηύθυνεν αὐτοπροσώπως, τιθέμενος ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Σουλιωτῶν τον, οἵτινες θὰ ἐνήργουν τὸν αἰφνηδιασμὸν. Ἐκθέτων ὁμως τὴν ζωὴν του εἰς ἄμεσον κίνδυνον, μοιραίως ἢ θαυμασία αὕτη στρατηγικὴ σύλληψις ἠδύνατο νὰ ἔχῃ εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον ἐπεδίωκε κατὰ τῆς ἡγεσίας τῆς Τουρκικῆς στρατιᾶς, ὅπως ἀτυχῶς καὶ συνέβη.

Ὁ Μάρκος μὲ τὴν ἀκάθεκτον γενναιότητα ἣτις τὸν διέκρινεν, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν διστακτικὴν τῶν λοιπῶν Ὀπλαρχηγῶν καὶ ἀποβλέπων εἰς τὸ ἀποτέλεσμα, δὲν ἀνεμέτρησε τὸν κίνδυνον τοῦτον.

Πρὸ τῆς σταθερᾶς θελήσεώς του, οἱ λοιποὶ Ὀπλαρχηγοὶ ἔπαισαν τὰς ἀντιρρήσεις των ἢ μᾶλλον ἐπεβλήθη εἰς αὐτοὺς τὸ ἀδάμιαστον ψυχικὸν βᾶθρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίζετο τὸ σχέδιον, ἢ προσωπικότης τοῦ Μάρκου. Καὶ χωρὶς περαιτέρω συζητήσεως, ἡ δυναμικὴ ἔμπνευσις ἤρχισε νὰ τίθεται εἰς ἐφαρμογὴν.

Ὡς θὰ ἴδωμεν ἀτυχῶς κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν οἱ δισταγμοὶ καὶ αἱ ἀντιρρήσεις τινῶν ἐκ τῶν Ὀπλαρχηγῶν, ἐνεφανίσθησαν διὰ τῆς ἀδρανείας των κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν τῆς ἐκτελέσεως.

Καθωρίσθη ἡ διάταξις τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων καὶ οἱ ἡγήτορες ἀνέλαβον νὰ ὀδηγήσουν τὰ σώματά των καὶ ἐδόθησαν εἰς αὐτοὺς αἱ ὀδηγίαι διὰ τὴν μέλλουσαν δρᾶσιν ἑνὸς ἐκάστου. Ὡς ἐλέχθη τὸ σύνολον τῶν δυνάμεων ἀνήρχετο εἰς 5.000 περίπου ἄνδρας, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς φρουρᾶς ἣτις παρέμενε περὶ τὸ Μεσολόγγι, διὰ τὴν ἄμυναν τυχόν ἀπὸ θαλάσσης ἀποβάσεως, ὡς εἶχεν ἤδη συμβῆ.

Ὁ Σουλιώτης Ἀρχιστράτηγος ἐκράτησε τὰ σώματα τῶν Σουλιω-

τῶν κυρίως, ἀνερχόμενα εἰς 1300 ἄνδρας περίπου, διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου του.

Τὸ στρατόπεδον τοῦ ἐχθροῦ εὗρίσκετο εἰς τὸ Κεφαλόβρυσον καὶ τὰ Λειβαδάκια τοῦ Καρπενησίου, αἱ δὲ προφυλακαὶ του εἰς τὰ Πλατάνια· κατὰ τὰς πληροφορίας ἐκεῖ παρέμενον καὶ οἱ Πασάδες.

Ὁ Μάρκος ἀπεφάσισε νὰ προσβάλλῃ αὐτὸς τὰς προφυλακὰς τοῦ ἐχθροῦ οἱ δὲ Τζαβελαιοὶ μὲ τοὺς λοιποὺς Σουλιώτας νὰ παρεμποδίσωσι τὴν ἐπικοινωνίαν τῶν ἐχθρικών τμημάτων. Δι' αὐτὸ εἶχε καταλείμῃ τὴν δύναμιν εἰς 900 ἄνδρας τοὺς ὁποίους θὰ διώκει ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἔξοδον, τοὺς δὲ ὑπολοίπους περὶ τοὺς 400 ἔταξεν ὑπὸ τοὺς Τζαβελαίους.

Χωρικός ὅμως τῆς περιοχῆς τοῦ Τουρκικοῦ καταυλισμοῦ, ὀδηγηθεὶς ὑπὸ περιπολίας εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Σουλιωτῶν, παρέσχε τὴν πολύτιμον πληροφορίαν, ὅτι εἶχε γίνῃ μεταστάθμευσις τῶν ἐχθρικών δυνάμεων καὶ ἐνισχύθησαν αὗται σημαντικῶς, κατὰ 8.000 ἄνδρας.

Ὁ Μάρκος ἄνευ δισταγμοῦ, διατάσσει μεταβολὴν τῆς συνθέσεως τῶν σωμάτων. Ἔδωκεν εἰς τὸν Τζαβέλαν περὶ τοὺς 1000 ἄνδρας, αὐτὸς δ' ἐκράτησε μόνον 300 παλληκάρια, ἀλλὰ ἐκλεκτοὺς Σουλιώτας καὶ παλαιοὺς συμπολεμιστὰς του, διὰ τὸ τολμηρὸν καὶ ἐπισφαλὲς ἐγχείρημα. Καὶ τὸ μὲν σῶμα αὐτοῦ ἐστάθμευσεν εἰς τὸ Μικρὸ Χωριό, τὸ δὲ ὑπὸ τὸν Τζαβέλαν, τοῦ ὁποίου ἀποστολὴ ἦτο κυρίως ἢ παρεμπόδισις ἀποστολῆς ἐνισχύσεων ἐκ τῶν προφυλακῶν εἰς τὸ κύριον στρατόπεδον, ἐστάθμευσεν εἰς τὸ Μεγάλον Χωριό.

Ἐπηκολούθησεν ἀμέσως ἡ προπαρασκευὴ τῆς αἰφνηδιαστικῆς ἐπιθέσεως. Τὸ πρῶτον μέλημα ἦτο ἡ λήψις πληροφοριῶν περὶ τῆς διατάξεως τοῦ στρατοπέδου καὶ κυρίως τῆς θέσεως τῶν σκηνῶν τῶν Πασάδων.

Τὴν ἐπικίνδυνον αὐτὴν ἀποστολὴν ὁ Μάρκος ἀνέθεσεν εἰς τὸν ἐξάδελφόν του Ἀθανάσιον Τούσαν, ὅστις ὡς ἐν τῷ περὶ αὐτοῦ κεφαλαίῳ ἐξεθέσαμεν, μετὰ τόλμης καὶ ἐπιδεξιότητος, ἔφερεν αὐτὴν ἐπιτυχῶς εἰς πέρας.

Ἐχὼν πλέον τὰς ἀναγκαίας πληροφορίας, ἐξέδωκε τὰς τελικὰς ὁδηγίας του. Ἐν συσκέψει μετὰ τοῦ Κίτσου Τζαβέλα καθωρίσθη ὅπως ἢ ἐπίθεσις γίνῃ τὸ μεσονύκτιον καὶ ἀπεχωρίσθησαν. Οἱ Τζαβελαιοὶ μὲ τὸ σῶμα των θὰ κατελάμβανον τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον, κόμβον συγκοινωνιῶν μεταξὺ τῶν δύο καταυλισμῶν τοῦ ἐχθροῦ.

Ὀλίγον πρὸ τοῦ μεσονυκτίου ὁ Μάρκος ἀπέστειλε μικρὸν τμημα ἐκ τῶν ἀνδρῶν του ἵνα εἰσελάσῃ εἰς τὸ στρατόπεδον ἐκ τῶν ὀπισθεν αὐτοῦ, μὲ τὴν ἐντολήν, ὅταν θὰ εἰσῆρχοντο εἰς αὐτό, νὰ ρίψουν ὀμαδικὸν πυροβολισμόν, ἵνα γνωρίζῃ ὅτι εἰσῆλθον.

Εἰς τὰ παλληκάρια του ἐγένετο ἐπίμονος διδασκαλία περὶ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ αἰφνυδισμοῦ καὶ τῶν καθηκόντων των, τὰ ὅποια θὰ ἴδωμεν ἐν τῇ ἐκτελέσει.

Κατόπιν ὁ Σουλιώτης Ἀρχιστράτηγος, μὲ σαφεῖς συναίσθησιν τοῦ κινδύνου καὶ μὲ τὴν προαίσθησιν τὴν ὁποίαν εἶχε περὶ τοῦ θανάτου του, ὥς θὰ ἐκθέσωμεν περαιτέρω, προσηυχήθη. Μεθ' ὃ ἐστράφη πρὸς τὰ παλληκάρια του καὶ εἶπεν :

«Ὁ Θεὸς μᾶς βλέπει καὶ μᾶς ὁδηγεῖ».

Καὶ ἐν συνεχείᾳ :

«Ἄν μὲ χάσετε, θὰ μὲ βοῆτε στὸ τσαντήρι τοῦ Πασᾶ!».

Καὶ ἔδωκε τὴν διαταγὴν τῆς ἐξορηγήσεως περὶ τὸ μεσονύκτιον, ἀφοῦ ἀνεκεφαλαίωσε τὰς ἐντολάς του ὡς ἑξῆς: Τὰ παλληκάρια δὲν ἔπρεπε νὰ πυροβολήσουν πρὶν αὐτὸς δώσει τὸ παράγγελμα. Θὰ προχωροῦσαν μὲ τὰ σπαθιά γυμνά εἰς τὸ χέρι καὶ θὰ τὸν ἠκολούθουν συνομιλοῦντα μετὰξὺ των Ἀλβανιστί, εἰς τρόπον ὥστε οἱ Τουρκαλβανοὶ τοῦ Μουσταῖ ἵνα μὴν ἀντιληφθοῦν ὅτι πρόκειται περὶ Ἑλλήνων. Εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Ἀρχιστράτηγος ὅτι εἰς τὰ Τουρκαλβανικὰ στρατεύματα αἱ στάσεις τῶν ἀνδρῶν καταλήγουσαι εἰς ρήξεις, ἦσαν συνήθειαι ἐξ ἀφοριμῆς κυρίως καθυστερήσεως τῆς μισθοδοσίας των, ὡς καὶ διανομῶν λαφύρων, τὴν ἐποχὴν δ' ἐκείνην ὑπῆρχον δυσαρέσκυτοι μετὰξὺ τῶν ἀνδρῶν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν αἰτίων. Ἡθέλησε νὰ ἐκμεταλλευθῆ τοῦτο καὶ νὰ προκαλέσῃ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μικροανταρσίας. Θὰ ἔπρεπε νὰ κατασφάζουν τοὺς τυχόν ἀντισημαμένους ἐχθρούς, νὰ ἀκολουθοῦν δὲ τοὺς ὁδηγοὺς Ἀθανάσιον Τούσαν Μπότσαρη καὶ Μπαϊρακτάρην, οἵτινες ὡς εἶδομεν εἶχον ἐκτελέσει τὴν προηγουμένην τὴν κατασκοπεῖαν καὶ οἵτινες θὰ τοὺς ὠδήγουν εἰς τὰς σκηνὰς τοῦ Μουσταῖ καὶ τῶν Τούρκων ἡγητόρων. Τέλος ἔδωκε τὸ σύνθημα ἀναγνωρίσεως εἰς τὸ σκότος, τὸ ὁποῖον ἦτο «σπαθί» καὶ τὸ παρασύνθημα «σκοτάδι».

Ἡ ἔφοδος ὑπῆρξεν ἀκρίβητος. Τόση ἦτο ἡ ὀρμὴ τῶν παλληκαριῶν ὥστε οἱ σκοποὶ δὲν ἐπρόλαβαν νὰ τοὺς ἀντιληφθοῦν καὶ κατεσφάζοντο, χωρὶς νὰ κατορθώσουν νὰ εἰδοποιήσουν τοὺς ἡγήτορας περὶ τῆς εἰσβολῆς.

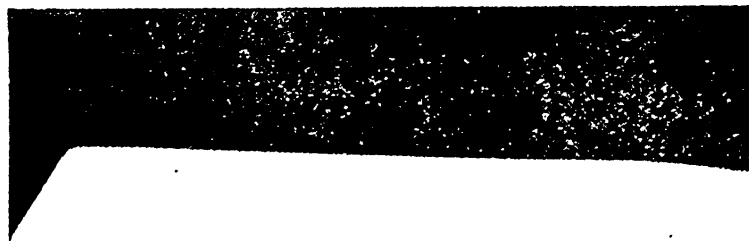
Οἱ Σουλῖοι, ἔχοντες σκοπὸν νὰ προκαλέσουν τὴν σύγχυσιν εἰς τὸ στρατόπεδον, δὲν παρέμενον νὰ ἐκκαθαρίσωσι τελείως τοὺς πρὸ αὐτῶν ἐχθρούς, ἀλλὰ τρέχοντες καὶ σπαθίζοντες πάντα συναντώμενον πρὸ αὐτῶν, ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ των ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου. Οἱ Τουρκαλβανοὶ αἰφνυδισθέντες, δὲν κατελάμβανον τὴν ἀκριβῆσιν συνέβαινε. Τὴν σύγχυσιν ταχύτατα ἐπηκολούθησεν ὁ πανικός. Ἄλλοι ἐκ τῶν ἀνδρῶν τῶν Πασᾶδων ἔτρεχαν νὰ κρυφθοῦν, ἐνῶ ἄλλοι ἤρπαζαν

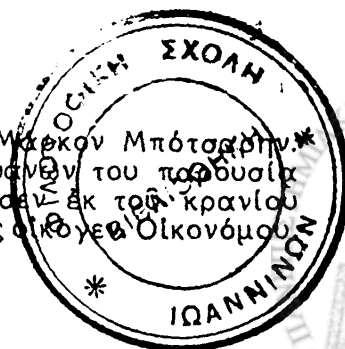

ΜΑΡΚΟΣ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ

Εικών δημοσιευθείσα ἐν Λειψία κατὰ τὸ 1824 εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατόν του.
Εἶναι περίεργον διὰ καὶ αἱ τρεῖς εἰκόνες του παραλλάσσουσιν.

* Ἡ σφαῖρα ἥτις ἐφόνευσε τὸν Μάρκον Μπότσαρη. *
Κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων του παρὰ τοῦ
του Βασιλέως Ὀθωνος, κατέπεσαν ἐκ τοῦ κρανίου
του καὶ εὕρεται εἰς χεῖρας τῆς οἰκογενεῖς Οἰκονόμου

τὰ ὄπλα καὶ ἔτρεχαν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῶν Σουλιωτῶν, χωρὶς ὁμως καὶ νὰ πυροβολοῦν, διότι κατὰ τὴν διαταγὴν τοῦ Μάρκου τὰ παλληκάρια του δὲν ἐπυροβόλουν. Ὡς ἐκ τούτου ἐδημιουργήθη ἡ ἐντύπωσις εἰς τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ ἐχθροῦ, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μικροανταρσίας καὶ ἐκάλουν τοὺς ἄνδρας των νὰ ἐπιστρέψουν.

Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἠκούσθη ὁ συνθηματικὸς ὁμαδικὸς πυροβολισμὸς τῶν Σουλιωτῶν οὔτινες εἰσῆρχοντο εἰς τὸ στρατόπεδον ἐκ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς, ἡ δὲ σύγχυσις ἐκοιμώθη. Ὁ Μάρκος ὅστις μὲ τοὺς ἄνδρας του ἐν τῷ μεταξύ κατηυθύνετο πρὸς τὸ Τουρκικὸν στρατηγεῖον, ἀκούσας τοὺς πυροβολισμοὺς, ὥρμησε ξιφίρης, φωνάζων «Ποῦ εἶναι οἱ Πασάδες ;». Οἱ Τουρκαλβανοὶ μὲ τοὺς πυροβολισμοὺς τῶν Σουλιωτῶν, ἤρχισαν πυροβολοῦντες ἀσκόπως, ἐν δὲ τῇ συγχύσει καὶ τῷ πανικῷ προσεβάλλοντο ἐκ τῶν νότων ὑπὸ ἀνδρῶν λαλοῦντων Ἀλβανικῆν. Ἦκούοντο ἐπιζήσεις καὶ κραυγαὶ Ἀλβανιστὶ «Χριστιὰν ντόστ βάρ» ὅπερ σημαίνει «Χριστιανὸς εἶμαι καὶ φίλος». Καὶ τοῦτο διότι πλείστοι Ἀλβανοὶ ἦσαν Χριστιανοί. Οἱ Σουλιῶται χάρις εἰς τὰς λέξεις τοῦ συνθήματος «σπαθὶ» - «σκοτάδι», ἀνεγνωρίζοντο μεταξύ των καὶ δὲν ἀλληλοεσκοτώνοντο, ὡς συνέβαινε μεταξύ τῶν ἐχθρῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπροξένουν θραῦσιν μὲ τὰ γιαταγάνια των καὶ τὰς πάλας. Ὁ Μάρκος κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐπροχώρει μὲ τὴν ἀκολουθίαν του, σπαθίζων καὶ θερίζων κυριολεκτικῶς τοὺς εὐρισκομένους ἐμπρὸς του. Ἐφθάσεν οὕτω πρὸ τῶν πρώτων σκηνῶν τῶν ἡγητόρων τῶν ἐχθρῶν. Ὁ Μάρκος εἰσορμήσας εἰς τὴν πρώτην σκηνὴν ἠχηματώτισεν ἰδιοχείρως τὸν Ἰζαφέρ Πασᾶν, κατὰ τὸν Πουκεβίλ.

Συνεχιζομένης τῆς σφαγῆς, εἰσώρμησαν εἰς ἑτέραν σκηνὴν, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὔρον τὸν ἐξωμότην Ἄγον Βασιάρην, γνωστὸν ἐκ τῆς πρώτης πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, ὅτε διεξῆγε συνεννοήσεις μετὰ τοῦ Μάρκου ὡς ἐντολοδόχος τῶν Πασάδων, οὔτινες καὶ ἐνεπαίχθησαν ὑπ' αὐτοῦ, ὡς εἶδομεν. Τὸν προδότην τοῦτον παρέδωκεν εἰς τὰ παλληκάρια του, διότι ἤθελε νὰ τὸν κρατήσῃ ζωντανὸν διὰ νὰ ὑποστῇ ἀνάλογον τιμορίαν τῆς προδοσίας του καὶ ἐπροχώρησε.

Τότε, εἰς τὸν πυρετὸν τῆς ἰδιοτύπου ἐκείνης μάχης, Ἀλβανικῆ σφαῖρα εὔρε τὸν Μάρκον εἰς τὴν δεξιὰν βουβῶνα καὶ τὸν ἐτραυμάτισε μᾶλλον σοβαρῶς. Χωρὶς νὰ εἴπῃ τίποτε, διέταξε νὰ ἀποσυρθοῦν πρὸς τὰ ὀπίσω, ὅσοι ἦτο δυνατὸν νὰ εἰδοποιηθοῦν ἐκ τῶν παλληκαριῶν πρὸς ἀνασύνταξιν, οὕτω δὲ ἐν σχετικῇ ἡσυχίᾳ ἐπέδρασε τὴν πληγὴν του.

Ἡ κίνησις αὕτη ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν μὴ πυροβολισμὸν ἐκ μέρους τῶν Σουλιωτῶν, ἐπέφερε κάποιαν ἀνάπαυαν καὶ ἀραιώσιν τῶν ἀσκόπων πυροβολισμῶν τοῦ ἐχθροῦ. Οἱ ἱστορικοὶ ἀναβιβάζουν τὰς

ἀπολείας τῶν Τουρκαλβανῶν κατὰ τὴν πρώτην αὐτὴν φάσιν τοῦ ἀγῶ-
νος εἰς 500 νεκρούς.

Ὁ Ἀρχιστρατήγος Μάρκος δὲν ἠθέλησε νὰ ἀνακοπῇ ἡ ἔφοδος
λόγω τοῦ τραυματισμοῦ του. Ἄν καὶ τραυματισμένος ἤθελε νὰ δλο-
κληρώσῃ τὸ παράτολμον σχέδιόν του, τῆς αἰχμαλωσίας τῶν Πασάδων
καὶ μάλιστα τοῦ Μουσταῆ.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἐνῶ ἐπεριποιεῖτο καὶ ἐπέδενε τὴν πληγὴν του,
ἔπαισαν καὶ οἱ πυροβολισμοὶ καὶ ἠκούσθησαν αἱ φωναὶ τῶν Τουρκαλ-
βανῶν βαθμοφόρων λεγόντων «Χατάς, χατάς, δὲν εἶναι γκισούρηδες».
Ἡ λέξις Χατάς σημαίνει Ἀλβανιστὶ λάδος.

Ὁ Μάρκος τότε ἐπιδεδείσθη τῆς πληγῆς του, ἀνέκραξεν Ἀλβα-
νιστί: «Δὲν εἶναι «χατάς», ὁ Μάρκος σᾶς σφάζει». Καὶ διέταξε διὰ
σαλπίσματος τὴν τελικὴν ἐξόρησιν καὶ χοῆσιν τῶν πυροβόλων ὄπλων
πλέον, τιθέμενος ἐπὶ κεφαλῆς ξιφήρης.

Ἡ φωνὴ τοῦ Σουλιώτου Ἀρχιστρατήγου, τὰ σαλπίσματα, αἱ
ὁμοβροντίαι καὶ αἱ πολεμικαὶ κραυγαὶ τῶν παλληκαριῶν, ἐπὶ πλέον δὲ
τὸ ὄνομα τοῦ Μάρκου τὸ ὁποῖον ἔπαισεν ὡς κεραυνὸς μεταξύ τῶν
ἐχθρῶν, οἱ ὁποῖοι ἐνόμιζαν ὅτι εὗρισκοντο πρὸ ἀνταρσίας τῶν ἰδίων
αὐτῶν ἀνδρῶν, αἴφνης δὲ ἀντελαμβάνοντο ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἐπιδρο-
μῆς τῶν Σουλιωτῶν ὑπὸ τὸν Μάρκον, ἐπέφεραν τὸ τελειωτικὸν κτύ-
πημα εἰς τὴν ὑφισταμένην σύγχυσιν. Οἱ Ἀλβανοὶ ἠκούοντο κραυγά-
ζοντες «ἔρδε Μάρκο Μπότζαρης» δηλ. «ἔρχεται ὁ Μάρκο Μπότζαρης»
καὶ ἐτρέποντο εἰς φυγὴν, καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν καὶ
κατασφραζόμενοι.

Εἰς τὸ κρίσιμον αὐτὸ σημεῖον τοῦ ἀγῶνος, ὁ Τζελαλεντὶν Μπέης
ἐπεδειξάτο εὐστροφίαν, ψυχραιμίαν καὶ στρατιωτικὴν ἡγετικὴν ἱκανό-
τητα. Πρῶτον του μέλημα ὑπῆρξε νὰ ἀπομακρύνῃ ἐκεῖθεν τὸν Μου-
σταῆ Πασᾶν, Ἀρχιστρατήγον. Πρὸς τοῦτο συνεχέντροσε ἱκανὴν δύ-
ναμιν, ἐκ τῶν εὗρισκομένων τμημάτων εἰς τὸ ἄκρον τοῦ στρατοπέδου,
ἐνθα δὲν εἶχον εἰσβάλλῃ οἱ Σουλιῶται καὶ δὲν εἶχεν ἐπέλθῃ ἀποσύνθε-
σις τοῦ καταυλισμοῦ, διὰ τῆς δυνάμεως δὲ ταύτης ἐσημιάτισεν ἀμυντι-
κὴν ζώνην πέριξ τῶν σκηνῶν τοῦ Ἀρχιστρατήγου Μουσταῆ Πασᾶ.
Χάρις εἰς αὐτὴν ἐπετεύχθη ἡ ἀσφαλῆς διαφυγὴ του εἰς ἀσφαλέστερον
μέρος πρὸς τὰ μετόπισθεν.

Μετὰ τὴν πρώτην αὐτὴν ἐπιτυχὴ ἐνέργειάν του ὁ Τζελαλεντὶν
Μπέης ἐγκαιροστάθῃ μὲ ἐν σημαντικὸν τμημα ἀνδρῶν του ὀπισθεν μάν-
δρας, χρησιμοποιῶν τὸ περιτοίχισμά της ὡς ἀμυντικὸν πρόχομα, ἐκεῖ-
θεν δὲ ἤρρισε φονικὸν πῦρ πρὸς τὸ μέρος τοῦ στρατοπέδου ἐνθα ἔδρων
οἱ Σουλιῶται, ἀδιαφορῶν δι' ἐχθροὺς ἢ φίλους, διότι ὑπῆρχον καὶ
ἀρχετοὶ Τουρκαλβανοὶ ἐκεῖ προσπαθοῦντες νὰ ἀντιστῶσι.

Ὁ Μάρκος προχωρῶν πάντοτε ἐν σπουδῇ διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἀρχιστρατήγου τῶν ἐχθρῶν, ἔφθασε πρὸ τοῦ προχείρου ὀχυρώματος τὸ ὁποῖον ἠμύνετο καὶ παρημποδίζε τὴν προέλασίν του. Ἐξετίμησεν ἀμέσως τὴν κατάστασιν καὶ εἶδεν ὅτι ἔπρεπε πάσῃ θυσίᾳ νὰ ὑπερπηδηθῇ τὸ ἐμπόδιον τοῦτο τὸ ταχύτερον, ἵνα φθάσῃ εἰς τὸν τελικὸν σκοπὸν του, διότι ἂν ὁ ἀγὼν ἐχρόνιζε καὶ ἐξημέρωνεν, οἱ Τοῦρκοι ἀντιλαμβανόμενοι τὴν πραγματικὴν κατάστασιν, θὰ ἀνεσυντάσσοντο καὶ ὁ ἀγὼν θὰ ἦτο κρίσιμος ἢ μᾶλλον καταστρεπτικὸς διὰ τοὺς Σουλιώτας, ὡς ἐκ τῆς τεραστίας ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἐχθροῦ ἣτις ἦτο συντριπτικὴ, παρὰ τὰς μέχρῃ τῆς στιγμῆς σημαντικὰς ἐπιτυχίας των.

Ἐλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐνεργήσῃ ἀμέσως ὅπως ἐκπορθήσῃ τὴν μάνδραν. Συνεκέντρωσε περὶ αὐτὸν μερικὰς δεκάδας, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν ἀτομικὴν φρουράν του καὶ τὸν παρηκολούθουν καὶ κατηυθύνθη πρὸς τὴν μάνδραν ἵνα μόνος κατοπτεύσῃ καὶ κατευθύνῃ κατῶπιν τὴν ἔφοδον. Μέχρι τῆς στιγμῆς ἐμάχετο ξιφῆρης παρὰ τὸ τραῦμα του, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀποκορυβῆ εἰς τοὺς Σουλιώτας. Τὸ τραῦμα ἐκεῖνο ὑπῆρξε μοιραῖον, διότι ἄνευ αὐτοῦ, δὲν θὰ ἐπήρχετο ἡ ἐπιβράδυνσις λόγῳ τῆς ἀποχωρήσεώς του προσκαίρως πρὸς ἐπίδρασίν του, εἶναι δὲ πολὺ πιθανὸν ἄνευ αὐτῆς τῆς καθυστερήσεως, νὰ μὴ ἐπρολάβανεν ὁ Ἰζελαεντὶν νὰ ἀνασυγκροτήσῃ τὸ τμήμα στρατοῦ ὅπερ ἠμύνετο ἐν τῇ μάνδρᾳ, οἷδὲ νὰ φυγαδεύσῃ τὸν Μουσταῖ Πασᾶν, ὅστις ἐνδεχομένως νὰ ἐπρολαμβάνετο ἐν τῇ σκηνῇ του.

Ἐπέπρωτο ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῆς τὴν ὁποίαν ἀπεφάσισεν ὁ Μάρκος, νὰ εἶναι καὶ ἡ τελευταία τῆς ζωῆς του. Φθάσας εἰς τὴν μάνδραν, ἠθέλησε νὰ ἀντιληφθῇ αὐτοπροσώπως πόσοι ἦσαν οἱ ἀμυνόμενοι καὶ πῶς ἦσαν τεταγμένοι. Διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἀνυψωθῇ εἰς τὸ ὕψος τοῦ τοῖχου. Πρὸς τοῦτο, ἐχρησιμοποίηθη ὡς ὑπόβαθρον, τὸ καρποφύλλι τοῦ ἀκολουθοῦντος αὐτὸν ἑξαδέλφου του Χρίστου Γιώτη, στηριζομένου ἐπὶ βάτου εἰς τὸ ἐν ἄκρον του καὶ εἰς τὸ ἕτερον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Γιώτη καὶ τὸν τοῖχον. Πατήσας ἐπὶ τῆς κἀνης ἀνυψώθη καὶ ἡ κεφαλὴ του ὑπερέβη τὸν τοῖχον. Ἀὐτὸν ἐπρόφθασεν ὅμως νὰ παρατηρήσῃ, διότι ἀμέσως κατέπεσε. Σφαῖρα πλανωμένη, εὔρεν αὐτὸν εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ ὁ θρουλκὸς ἦρως ἔπεσε θανασίμως τραυματισμένος. Ἡ σφαῖρα εἶχε πλήξῃ αὐτὸν παρὰ τὸν δεξιὸν ὀφθαλμόν, ὁπόθεν εἰσῆλθεν εἰς τὴν κεφαλὴν του. Ἐπρόφερε τὰς λέξεις «Ἀδέφρια, ἐβαρέθηκα».

Οἱ συγγενεῖς του, ἀδελφός του Κώστας, ἑξάδελφοί του Ἀθιανάσιος Τούσας Μπότσαρης καὶ Χρίστος Γιώτης καὶ οἱ πιστοὶ του σὺν-

τρόφοι πού τὸν ἠκολούθουν παντοῦ, τὸν ἀνεσήκωσαν καὶ ἀντελήφθησαν ἀμέσως ὅτι τὸ μοιραῖον ἐπλησίαζε.

Ὁ Μάρκος δι' ἐλάχιστον χρόνον ἐπανεῦρε τὰς αἰσθήσεις του καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς μὲ τρανιλίζουσαν γλῶσσαν εἶπε :

« Ἀδέλφια, ἐγὼ ἔκαμα τὸ χρέος μου πρὸς τὴν Πατρίδα καὶ πεθαίνω εὐχαριστημένος. Κρεμῶ τὰ παιδιά μου εἰς τὸν λαϊμόν σας καὶ εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Ἔθνους! Μείνατε πιστοὶ εἰς τὴν Πατρίδα καὶ πιστοὶ δοῦλοι τοῦ Θεοῦ! ».

Γύρω των ἡ μάχη ἐμαίνεται. Οἱ συγγενεῖς του καὶ οἱ πιστοὶ του σύντροφοι μὲ βιαστικὰ συγκίνησιν, ἤκουσαν τὰς τελευταίας του λέξεις αἱ ὁποῖαι ἦσαν αἱ ἐξῆς :

« Ἀρῆστε με—ἐπιθύρῃσεν εἰς τὸν ἐπιθανάτιον ρόγγον του— Ἀρῆστε με καὶ τρέξατε νὰ τελειώσετε ἐκεῖνο ποῦ ἄρχισα! ».

Ἐπληθήρυσεν οὕτως ἡ προαἰσθησίς του περὶ τοῦ θανάτου του, τὴν ὁποίαν κατ' ἐπανάληψιν ἐξεδήλωσεν, ὡς νὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις.

Οἱ ἀκόλουθοί του τότε τὸν ἐκάλυψαν μὲ χλαίνην, ἵνα μὴ ἀντιληφθοῦν οἱ μαχόμενοι Σουλῳται τὸ τέλος του καὶ ὁ ἐξαδέλφος του Τούσας, ὁ ὑπασπιστής του Νοῦτζος καὶ ὁ σημαιοφόρος του Μπαϊρακτάρης, ἔλαβον τοῦτον νεκρὸν ἐπὶ τῶν ὤμων των καὶ τὸν μετέφεραν ἐκτὸς τοῦ Τουρκικοῦ καταυλισμοῦ.

Οἱ ἀκόλουθοί του ξεαγριωθέντες κατέσφαξαν ἐπὶ τόπου τοὺς ἐπιφανεῖς αἰχμαλωτισθέντας ἐν οἷς καὶ τὸν Πασᾶν.

Ἐν παραρτήματι Β', θὰ παραθέσω ἐνδιαφέρουσαν ἀφήγησιν τοῦ Ἰωάννου Χρ. Γιώτη, ἀξιωματικοῦ τοῦ Πεζικοῦ, υἱοῦ τοῦ προαναφερθέντος Χρήστου, ἐξαδέλφου τοῦ Μάρκου, περὶ τῆς μάχης Καρπενησίου, γενομένην τὸ 1887, πρὸς τὸν ἀνεψιὸν του Στρατηγὸν Χ. Ψιλόπουλον.

* *

Ἡ νοκτομαχία συνεχίσθη καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μάρκου, ὅστις ἐτηρηθῆ μυστικός, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἀδελφοῦ του Κόστα, ὅστις καὶ ἀνεκηρύχθη ὑπὸ τῶν Σουλῳτῶν Ἀρχηγός των, ὅτε ἀνεκοινώθη ὁ θάνατος τοῦ Μάρκου. Κατὰ τινα ἔκδοσιν ὁ Ζυγούρης Τζαβέλας, δὲν ἠθέλησε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κόστα Μπότσαρη. Ἡ ἀντιζηλία ἥτις πρὸς στιγμὴν εἶχεν ἀτονίση ἐπανελαμβάνετο.

Εἰς τὸν συνεχιζόμενον ἀγῶνα, ἔλαβε μέρος καὶ ὁ Κίτσος Τζαβέλας κατελθὼν ἐκ τοῦ τοιμέως του, μετ' ὀλίγων ἀνδρῶν, διότι οἱ λοιποὶ πάρεμενον ὑπὸ τὸν Ζυγούρη Τζαβέλαν ἔνθα εἶχον ταχθῆ. Οὕτω πως συμμετέσχε καὶ ὁ Κίτσος Τζαβέλας, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μάρκου,

εἰς τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος, συνεχιζομένου ὑπὸ τοῦ Κώστα Μπότσαρη καὶ αὐτοῦ.

Οἱ ἐχθροὶ ἐξεβλήθησαν τῶν θέσεών των καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, ἀφήσαντες τὸ πεδίον ἐλεύθερον εἰς τοὺς Σουλιώτας, οἵτινες περὶ τὸ λυκαυγές, συγκεντρώσαντες τὰ πολίτιμα λάφυρα, ἀπῆλθον ἀνενόχλητοι.

Ἡ νίκη ἦτο πλήρης καὶ περιφανής. Οἱ νεκροὶ τῶν Τουρκαλβανῶν ἀνέρχονται κατὰ τοὺς ἱστοριογράφους εἰς 1.500 καὶ ἀγνώστους ἄλλους πολλοὺς τραυματίας, ἔναντι 60 μόνον νεκρῶν Σουλιωτῶν καὶ 42 τραυματιῶν. Τὰ λάφυρα ἦσαν ἀπάνταστα καὶ ἀνυπολόγιστα. Οἱ ἀπορφανισθέντες ἄνδρες τοῦ Μάρκου συναπεκόμισαν 1.600 τρυφένια, 1.800 πιστόλια, 300 σπαθιά, 4 σημαίας, 1.200 ἄλογα καὶ πάμπολλους ἡμιόνους καὶ γιδοπρόβατα. Ὀλόκληρος ἡ ἀποσκευὴ τοῦ Μουσταῆ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν καταυλισμένων ἡγητόρων περιῆλθεν εἰς χεῖρας των. Σημαντικὸς ἐπίσης ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν αἰχμαλώτων.

Ἐπεσκιάζοντο ὅμως ταῦτα καὶ ἡ νίκη ἀπὸ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἡρωικοῦ Ἀρχηγοῦ, τὸν ὁποῖον κυριολεκτικῶς ἐλάτρευον οἱ ἄνδρες του. Οἱ γενναῖοι Σουλιῶται, ἐξεδήλουν τὴν ἄδολον θλίψιν των. Δὲν ἠδυνήθησαν δὲ νὰ συγκρατήσωσι τὴν ἀγανάκτησίν των καὶ ὁ ἐξωμότης Ἄγιος Βασιλάρης, ὅστις μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκρατεῖτο μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων, ὑπέστη τὰ ἐπίχειρα τῆς προδοσίας του, κατασφαγεῖς ὑπὸ τῶν παλληκαριῶν.

Ἡ περιλάμπρος ἐκείνη νίκη θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἦτο πληρεστέρα, ἔὰν καὶ οἱ λοιποὶ νεότευκτοι Στρατηγοὶ καὶ Καπεταναῖοι, ἐκινουῖντο ἐκ τῶν θέσεών των ἐπιτιθέμενοι κατὰ τοῦ φεύγοντος πανικοβλήτου ἐχθροῦ, ὅποτε ὁ ὄλεθρος θὰ ἦτο πλήρης. Ἀτυχῶς κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς δὲν ἐκινήθησαν.

Θὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα μερικὰ ἐνδιαφέροντα ἱστορικὰ κείμενα. Ἐκ τῶν «Ἑλληνικῶν Ὑπομνημάτων» τοῦ Ἰωάννου Θ. Κολοκοτρώνη, ἐκδοθέντων τῷ 1856 ὑπὸ τοῦ Χ. Φιλαδελφῆως, ἀποσπῶμεν περιγραφὴν τῆς μάχης Καρπενησίου. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος εἶχεν εἰς χεῖρας του τὸ ἀρχεῖον τοῦ πατρὸς του Θεοδώρου.

«Ὁ Ὀμὲρ Βρουώνης, ὅστις, ἐν ἀρχῇ τοῦ 1823 ἀπῆλθε, κακῶς ἔχων, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, ἐτοιμάσθη, περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου, νὰ εἰσβάλῃ καὶ πάλιν εἰς τὰς ἐπαρχίας ταύτας· ἀπῆλθε διὰ νὰ συμπράξῃ μετ' αὐτοῦ, καὶ ὁ Μουσταφᾶς Πασᾶς τῆς Σκόδρας, συνεπαγόμενος πολυάριθμον Ἀλβανικὸν στρατόν. Τὰ Ἄγραφα καὶ ὁ Ἀσπροπόταμος καθυπετάχθησαν εὐχερῶς· ἡ δ' εὐ-ἀριθμὸς φρουρὰ καὶ τὰ ἀσθενῆ τεῖχη τοῦ Μεσολογγίου δυσκόλως ἤθελον ἀνθῆξει εἰς τοὺς πολεμίους, ἂν δὲν εὕρισκετο ἐκεῖ ὁ Σουλιώτης Μάρκος Βότζαρης, ὅστις ἔχων μεγαλοψυχίαν καὶ φιλοπατρίαν, ὁποῖαν

σπανίως αναφέρει ή ιστορία, περιστοιχίζετο και υπό τινων εκ τών Σουλιωτών εκείνων, οίτινες έγεννήθησαν, ανετράφησαν και έζησαν εν μέσω τών ενδοξοτέρων προς τούς Τούρκους αγόνων. Μετά τών λογάδων τούτων ανδρών έξεστράτευσεν ο Βότζαρης την 30 'Ιουλίου κατά του προελαινόντος έχθρου, και, παραλαβών καθ' όδον επικουρίας τινάς, δι' ών ο μικρός αυτού στρατός συνεποσώθη εις 1200 άνδρας, έπλησίασεν εις την έμπροσθοφυλακήν του Πασά της Σκόδρας, ήτις, τεταγμένη υπό τον ανειμιόν του Ζελαδίμπεην, κατείχε τούς λειμώνας και τούς κήπους του Καρπενησιου. Η έμπροσθοφυλακή αύτη συνέκειτο εκ 5.000 μαχιμωτάτων Άλβανών. Τη 8 Αυγούστου ο Μάρκος, συγκαλέσας τούς λοιπούς αρχηγούς εις συμβούλιον, απέδειξεν εις αυτούς, ότι, δι' έλλειψιν τροφών και πολεμοφοδίων, δέν δύναται να παρατείνωσι τον πόλεμον, και ότι ανάγκη, άνευ αναβολής, να επιπέσωσι κατά τών έχθρων και να ζητήσωσιν, εις έφοδον κρίσιμον, την νίκην, ή τον θάνατον. Η ήρωική πρότασις έπεδοκιμάσθη και ώρισθη να εκτελεσθη την ακόλουθον νύκτα. Ο Έλληνικός στρατός διηρέθη εις τρία σώματα, εκ ών ο Βότσαρης ανέλαβε τó εκ Σουλιωτών συγκείμενον κέντρον' ή δέ έφοδος συνεφωνήθη να αρχιση από κοινοϋ ή ώρας μετά την δύσιν του ήλιου. Έλθούσης της ώρισμένης στιγμής, ο Μάρκος περιέμενεν εισέτι εν τέταρτον της ώρας δια να δώση καιρόν εις τας πτέρυγας να προφθάσωσι, και μη βλέπων ταύτας κινουμένας, ώριμην αυτός μετά 350 ανδρών εις τó στρατόπεδον του Ζελαδίμπεη. Οί Σκοδριανοί, καταληφθέντες εν τῷ μέσω του ύπνου αυτών, έπαθον ήτταν φοβεράν. "Αν όλος ο Έλληνικός στρατός έπραττεν ό,τι έπραξαν οί Σουλιώται, οί Έλληνες ήθελον επιτίχει νίκην όλοσχερῆ κατά δυστυχίαν οί πλείστοι τών τεταγμένων εις τας πτέρυγας απεποιήθησαν ν' ακολουθήσωσι τούς αρχηγούς των. Ουδέν ήττον οί Σουλιώται, μαχόμενοι ξιφήρεις, εξέβαλον τούς έχθρούς αφ' όλων τών χαρακωμάτων αυτών, εκτός ενός μόνου, τó όποιον ματαίως ήγωνίσθη να εκπορθήση ο Μπότζαρης. Πληγωθείς δια πυροβόλου εις τον μηρόν, εκρουσε την πληγήν τούτου και εξηκολούθησε μαχόμενος, μέχρις οϋ σφαίρα, προσβαλουσα αυτόν εις την κεφαλήν, τον έσθριψε νεκρόν κατά γης. Η μάχη διήρκεσεν έτι μίαν και ήμισίαν ώραν' άλλ' αφού διεθρυσθή η θάνατος του Μπότζαρη και ήρχισε να εξημερόνη, οί Σουλιώται υπεχώρησαν εις την θέσιν την όποιαν κατείχον την προτεραίαν. 690 όπλα (τουφέκια), 1000 πιστόλια, πολλοί ίπποι, ήμίονοι και άλλη πλείστη λεία υπήρξαν οί καρποί της νίκης' και οί έχθροί μόν έπεσαν 800, "Έλληνες δέ όχι πλείονες τών 50».

Ταυτα έγραφεν ο συγγραφεύς Ι. Κολοκοτρώνης, ο εκδότης όμως Χ. Φιλαδελφεύς, προσθέτει τα ακόλουθα :

«Ἐπὶ τούτοις παρατηροῦμεν, ὅτι, καθ' ἃ ἐπληροφορήθημεν, δις ἐξετάσαντες περὶ τῆς ρηθείσης μάχης ἐπιτοπίως εἰς τὴν θέσιν καθ' ἣν συνέβη, καὶ ἀκούσαντες πολλοὺς αὐτόπτας διηγουμένους αὐτὴν λεπτομερῶς, καὶ μάλιστα τὸν Νικοθέον, ὅστις ἀπετέλει μέλος τῆς συνοδείας τοῦ Ζελαδήμπεη, ὁ ὑπὸ τὸν Σκόδρα στρατὸς συνέκειτο ἐκ 10 χιλιάδων. Καὶ ὁ μὲν Ζελαδήμπεης μετὰ τοῦ ἡμίσεως τοῦ στρατοῦ τούτου ἐστρατοπέδευσεν εἰς Καρπενῆσι καὶ πέριξ αὐτοῦ· ὁ δὲ Πασᾶς ἔμεινεν εἰς Νευρόπολιν τῆς ἐπαρχίας Ἀγρούφων».

«Συνεπεία δὲ τοῦ σχεδίου τοῦ Μάρκου διὰ τὴν ἔφοδον ἐν ὄρῳ νυκτὸς (ὅστις πρὸς τοῦτο ὠδηγήθη καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν ἐκείνης τῆς ὁμοίας μὲ ταύτην ἐφόδου, τὴν ὁποίαν εἶχε κάμει τὸ 1821 πέριξ τῶν Πέντε Πηγαγίων, ὅτε μὲ 100 μόνον Σουλιώτας ἐπέπεσε νύκτωρ κατὰ 2.500 Τούρκων, ἐξ ὧν ἐφόνευσε πολλοὺς καὶ συνέλαβε τὸν Καπ. Πουλῆ· ἐκ δὲ τῶν Σουλιωτῶν ἐφονεύθησαν ὀλίγοι πληγωθέντος καὶ τοῦ ἰδίου), ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς διηρέθη εἰς δύο σώματα καὶ τὸ μὲν ὠδήγησεν ὁ Μπότζαρης πρὸς τὰ δυτικά, τὸ δὲ οἱ Τζαβελαῖοι, Γιολδασαῖοι, Λάμπρος Βέϊκος καὶ Γ. Κίτσιου πρὸς τὰ Μεσημβρινὰ κατὰ τὸ Κεφαλόβρυσον καὶ Ἅγιον Ἀθανάσιον. Μετὰ ταῦτα ὁ Μάρκος εἰς τὴν ὀρισθεῖσαν ὥραν ἅμα ἔδωκε καὶ εἰς τὸ ἕτερον σῶμα τὸ σημεῖον τῆς ἐφόδου, διὰ τῆς σάλπιγγος κατὰ τὸ σύνθημά των, ὥρμησε συγχρόνως μὲ παραδειγματικὴν ἀνδρείαν κατὰ τῶν ἐχθρικῶν ὄχυρωμάτων. Ἀλλὰ μόλις πλησιάσαντα εἰς ταῦτα, σφαῖρα ντουφεκίου διαπεράσασα τὸ μέτωπον τοῦ ἔρριψεν αὐτόν, θῦμα τῆς ἀνδρείας καὶ τοῦ ἡρωϊσμοῦ του. Οἱ λοιποὶ ὅμως ἀγνοοῦντες τὸ λυπηρὸν τοῦτο συμβάν ἐξηκολούθησαν μαχόμενοι μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν».

«Πρὸς περισσοτέραν δὲ βεβαίωσιν περὶ τῆς ἀληθείας τῶν συμβάντων τῆς προκειμένης μάχης καταχωροῦμεν τὴν ἐπομένην ἔκθεσιν τοῦ Στρατηγοῦ Τζαβέλα».

Ἔκθεσις τοῦ Στρατηγοῦ Τζαβέλα περὶ τῆς μάχης
τοῦ Καρπενησίου καὶ τοῦ φόνου
τοῦ Μάρκου Βότζαρη.

«Ὅτε ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ Σκόδρα κατεσκήνωσεν εἰς Κεφαλόβρυσον τοῦ Καρπενησίου ἐκ πέντε χιλιάδων Γκέκκηδων συνισταμένη, ὁ Μάρκος Βότσαρης μετὰ πεντακοσίων περίπου ἐστρατοπέδευσεν εἰς Μικροχωριό, τὸ δὲ σῶμα τῶν Τζαβελαίων μετ' ἐκείνων τοῦ Γιολδάση καὶ Γεωργίου Κίτσιου, ὀκτακόσιοι ὅλοι εἰς Μεγαλοχωριό· τότε πέμψας ὁ Μάρκος κατασκόπους εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Σκόδρα, ἐπληροφορήθη παρ' αὐτῶν ὅτι οἱ Τούρκοι ἦσαν ὀλιγάριθμοι· γράφει ὅθεν εἰς τὸν Ζυγοῦρην Τζαβέλαν ἀνακοινῶν αὐτῷ τὸ σχέδιον τοῦ νὰ ἐπιπέσῃσι

διὰ νυκτὸς κατ' αὐτῶν, ἀλλ' ὁ Ζυγούρης τῷ ἀπήντησεν, ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀποφασίσῃ ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Κίτσου Τζαβέλα, ὅστις εὐρίσκετο εἰσέτι εἰς τι πλησιόχωρον μέρος, ὅπου μεταβάς πρὸς ὀλίγον εἶχε συλλάβει περὶ τὰ 60 φορτία πολεμοφοδίων καὶ τροφῶν, ἐρχομένων εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον».

«Μετὰ δύο ἡμέρας ἐπιστρέψαντος τοῦ Κίτσου Τζαβέλα ἐκοινοποίησεν εἰς αὐτὸν ὁ Ζυγούρης τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μάρκου, οὗτος δὲ τῷ παρετήρησεν, ὅτι κακῶς ἔπραξε μὴ δοῦς τὸν λόγον του περὶ ἐκτελέσεως τοῦ σχεδίου· συνεννοηθέντες, ὅθεν, ἐξεκίνησαν ἕξ ἀμφοτέρων τῶν χωρίων πρὸς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον, καὶ ὁ μὲν Μάρκος ἔλαβε τὴν πρὸς τὸ στενὸν διεύθυνσιν, οἱ δὲ Τζαβελαῖοι καὶ λοιποὶ τὴν πρὸς τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον· καθ' ὁδὸν δὲ ἀποσπασθεὶς ὁ Κίτσος Τζαβέλας μετ' ὀλίγων συντρόφων, μετέβη πρὸς ἀντάμωσιν τοῦ Μάρκου, δύσαντος ἤδη τοῦ ἡλίου, διὰ νὰ συνεννοηθῇ μετ' αὐτοῦ περὶ τῆς ὥρας τῆς ἐφορμήσεως καὶ τοῦ συνθήματος αὐτῆς. Προηγουμένως ὅμως εἶχε πληροφορηθῆ ὁ Μάρκος παρ' ἄλλων κατασκόπων, ὅτι καὶ ἕτεροι ὀκτὼ χιλιάδες περίπου Τοῦρκοι ὑπὸ τὸν Ζελαδήμβην εἶχον ἤδη στρατοπεδεύσει πλησίον τοῦ Καρπενησίου. Ἰδὼν λοιπὸν τότε τὸν Κίτσον Τζαβέλαν ἐλθόντα τοῦ εἶπεν, τί ἔγιναν οἱ ἄλλοι καὶ δὲν ἦλθον; οὗτος δὲ τῷ ἀπήντησεν, ὅτι τραβοῦν πρὸς τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον, διότι πρέπει νὰ ἐπιπέσουν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐκ δύο μερῶν, καὶ ὅτι ἦλθον ἐπὶ τούτῳ διὰ νὰ συνεννοηθοῦν περὶ τῆς ὥρας τῆς ἐφορμήσεως κ.τ.λ. Τότε ὁ Μάρκος τοῦ λέγει, ὅτι ἦλθον καὶ ἄλλοι πολυάριθμοι Τοῦρκοι, ὅτι θὰ ἀποτύχωμεν, καὶ ἀκουμβῶν ἐπὶ τοῦ ὄπλου του ἐπρόσθεσεν, «εἰς ἐκείνον τὸν κόσμον θ' ἀνταμωθῶμεν». Ὁ Κίτσος τοῦ παρετήρησεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ λέγῃ τοιοῦτους λόγους, καὶ ὅτι εἴτε καλῶς εἴτε κακῶς ἢ ἀπόφασις πλεόν ἐγένετο καὶ δὲν πρέπει νὰ ὀπισθοδρομήσωμεν. Συμφωνήσαντες τέλος περὶ τῆς κατὰ τὴν 10ην καὶ 1/1 ὥραν μ.μ. τῆς αὐτῆς νυκτὸς 8ης Αὐγούστου ἐφορμήσεως, δοθησομένου τοῦ σημείου ἐκ μέρους τοῦ Μάρκου διὰ τῆς σάλπιγγος, ἀπεχωρίσθησαν. Κατὰ τὴν ὀρισθεῖσαν ὥραν ἤχησεν ἡ σάλπιγξ τοῦ Μάρκου καὶ συγχρόνως ἐρρίφθησαν τινὰ τουφέκια ἐκ μέρους τούτου, ἀλλ' ἔπαυσε ταχέως ὁ πυροβολισμὸς, διότι ὁ Μάρκος ἔπεσεν εὐθύς φονεμένος ἀπὸ τῆς πρώτης βολῆς, κτυπηθεὶς εἰς τὸ μέτωπον, πληγωθέντος καὶ τοῦ σαλπικτοῦ του· οἱ δὲ σύντροφοὶ του ἐξήγαγον αὐτὸν τῆς μάχης. Κατὰ δὲ τὴν στιγμὴν ταύτην ἐκ τοῦ ἀπέναντι μέρους ὁ Κίτσος Τζαβέλας, ὅστις εἶχε καταβῆ μετὰ ἑκατὸν πενήκοντα ἐκλεκτῶν τοῦ Λάμπρου Βεῖκου καὶ λοιπῶν ἀπὸ τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον, ἐπέπεσε κατὰ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοπέδου καὶ διέσχισεν αὐτό, κατασφάζων τοὺς εἰς τὴν πρώτην σκηνὴν εὐρεθέντας. Οἱ Τοῦρκοι κατεδρουβή-

θησαν καί, ὁρμούντες νὰ διασπάσωσι τοὺς Ἕλληνας καὶ νὰ δράμωσιν εἰς Καρπενήσιον, ἔκραζον «μπέσα γιὰ μπέσα»· οὗτοι δὲ ἀπέκρουον αὐτοὺς ἰσχυρῶς καὶ τοὺς ἠνάγκαζον νὰ ὀπισθοχωρῶσι. Κατὰ τὴν συμπλοκὴν ταύτην διαρκέσασαν μέχρι τοῦ ὄρθρου, ἔπεσαν τριάκοντα τέσσαρες Ἕλληνες φονευμένοι, ἐκ δὲ τῶν Τούρκων πολλαπλάσιοι· μέχρι τοῦδε οἱ μαχόμενοι οὗτοι ἠγνόουν τὸ συμβάν τοῦ Μάρκου, ἀλλ' ὁ Τζαβέλας ἰδὼν τυχαίως τὸν ὑπηρέτην του φέροντα τὸ ὄπλον του καὶ ἀπορῶν τὸν ἠρώτησε «ποῦ εἶναι ὁ Μάρκος;» μαθῶν δὲ παρ' αὐτοῦ τὸ συμβάν, τὸ ἐγνωστοποίησε πρὸς τὸν Λάμπρον Βεῖκον μυστικῶς· ἐπειδὴ δὲ ἐπλησίαζεν ἤδη νὰ φέξῃ ἤρχισαν νὰ ὑποχωρῶσιν· ὁ δὲ Ζελαδήμβρης θέλων νὰ ἐμποδίσῃ τὴν διόδον αὐτῶν ἐκινήθη πρὸς κατάληψιν τῆς περὶ τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον θέσεως· ἀλλ' οἱ μείναντες μετὰ τοῦ Ζυγούρη Τζαβέλα, Γιολδάσης καὶ λοιποὶ ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης ἀπέκρουσαν αὐτὸν μὲ ζημίαν του, ὥστε ἡ διόδος ἔμεινεν ἐλευθέρη καὶ ἐξῆλθον ἀβλαβεῖς τοῦ κινδύνου οἱ περὶ τὸν Τζαβέλαν· ἐνωθέντες δὲ καὶ μὲ τοὺς λοιποὺς μετέβησαν εἰς Μεγαλοχωριὸν καὶ ἐστρατοπέδευσαν, ἐκ δὲ τοῦ Μικροῦ χωριοῦ ὁ Κώστας Βότσαρης ἄρας τὸν νεκρὸν ἀνεχώρησε μετ' ἄλλων συντρόφων διὰ Μεσολόγγιον».

«Ἐπιβεβαιῶ τὰ ἄνωθεν.

Κίτσος Τζαβέλας».

Ἐκ τῆς ἐκθέσεως ταύτης προβάλλει ἐξόφθαλμος ἡ ἀντιζηλία, ἡ κληρονομικὴ καταστάσις μεταξὺ τῶν δύο οἰκογενειῶν. Οὐδὲ πρὸ τῶν νεκρῶν ὑποχωρεῖ. Ἐχομεν παραθέσει ἤδη τὸ ἐπεισόδιον κατὰ τὴν τελευταίαν πολιτορκίαν τοῦ Μεσολογγίου καθ' ὃ ὁ Τζαβέλας ἐδημιούργησε σκηνὴν διότι ἀνεγράφη εἰς τὴν ἐκδιδομένην ἐφημερίδα τοῦ Μάγερ «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» τὸ ὄνομα τοῦ Μάρκου Μπότσαρη.

Σημειοῦμεν ὅτι ὁ Κίτσος Τζαβέλας ἔρχεται εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὸ σύνολον τῶν ἱστοριογράφων τοῦ Ἀγῶνος. Ἄλλ' ἀντιφάσκει καὶ πρὸς τὸν ἑαυτὸν του ἐν τῇ ἐκθέσει του.

Ἐν πρώτοις, παριστάνει τὸν Μάρκον, οὔτε λίγο, οὔτε πολύ, ὡς ὑπαναχωροῦντα διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐπιχειρήσεως, ὅταν ἐπληροφορήθη τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἐχθροῦ ὑπὸ νέων δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ ὀμιλοῦντα περὶ θανάτου του, ὅτι δὲ ἐτονώθη ὑπ' αὐτοῦ, περίπου, καὶ ἐξώρμησε!

Εἶναι ἐξηκριβωμένον ὅτι ὁ Μάρκος εἶχε προαίσθησιν τοῦ θανάτου του, ὡς θὰ ἐκτεθῇ καὶ περαιτέρω, εἶναι δὲ δυνατόν νὰ εἴπῃ καὶ εἰς τὸν Κίτσον Τζαβέλαν «εἰς ἐκεῖνον τὸν κόσμον θὰ συναντηθῶμεν». Ἀπὸ τοῦ σημείου ὅμως τούτου, μέχρι τοῦ νὰ ὀμιλῇ περὶ ὀπισθοδρομήσεως ὁ Κίτσος Τζαβέλας, ὑπάρχει τεραστία ἀπόστασις. Εἶχεν ἓνα παρελθὸν ὁ Μάρκος, τὸ ὁποῖον ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἦτο δυνατόν νὰ ἀμαυρωθῇ ἐξ οἰουδήποτε ἰσχυρισμοῦ τρίτου καὶ δὴ ἀντιζήλου. Καὶ ἐν τῇ προκει-

Τὸ ἐν τῇ ἐκθέσει ἀναφερόμενον, ὅτι ὁ Κίτσος Τζαβέλας, ἅμα τῇ εἰσόδῳ του εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον συνήντησε τὸν ὑπηρετὴν τοῦ Μάρκου, φέροντα τὸ ὄπλον τοῦ Ἀρχιστρατήγου, τὸ ὁποῖον καὶ ἀνεγνώρισε, τὸν ἠρώτησε δὲ ποῦ εὐρίσκεται ὁ Μάρκος καὶ παρ' αὐτοῦ ἐπληροφορήθη τὸν θάνατόν του, τὸν ὁποῖον ἀπεσιώπησε, γεννᾶ βασίμους ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἀκριβείας του.

Εἶναι δυνατόν κατὰ τὴν νυκτομαχίαν νὰ ἀνεγνωρίζετο ὄπλον εἰς χεῖρας ἐνὸς παλληκαριοῦ; Καὶ εἶναι πιθανὸν ὁ ὑπηρετὴς, παραλαβὼν τὰ ὄπλα τοῦ κυρίου του, νὰ παραμείνῃ εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ νὰ μὴ ἀκολουθήσῃ τὸν νεκρὸν του;

Τέλος ἐὰν τὸ ὀλιγάριθμον σῶμα τοῦ Τζαβέλα εἶχε πολεμήσῃ, ὡς ἡ ἐκθεσις ἰσχυρίζεται, καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος, τὰ λάφυρα καὶ οἱ αἰχμάλωτοι θὰ ἀνῆκον καὶ εἰς αὐτούς, εἶναι δὲ πασίγνωστος ἡ σπουδὴ ἢ ἐπιδεικνυομένη ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τοῦ Ἀγῶνος, ἐπὶ τοῦ φλέγοντος αὐτοῦ συμφεροντολογικοῦ ζητήματος. Ἀλλὰ πάντα τὰ πλούσια λάφυρα καὶ οἱ αἰχμάλωτοι παρελήφθησαν ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Μάρκου, Κώστα Μπότσαρη καὶ μετεφέρθησαν μετὰ τοῦ ἡρωικοῦ νεκροῦ εἰς Μεσολόγγι. Ὁ δὲ Τζαβέλας ἐπανέκαμψεν εἰς Ἅγιον Ἀθανάσιον, ἐνθα ἦτο τὸ σῶμα του.

Ἡ ἐκθεσις αὕτη δὲν ἐγράφη βεβαίως ὑπὸ τοῦ Κίτσου Τζαβέλα, ἔβρβαιώθη ὅμως ὑπ' αὐτοῦ. Ἀσφαλῶς θὰ ἐγράφη ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τοῦ περιβάλλοντός του, ἐμπνεομένων ὑπ' αὐτοῦ ἀναντιρρήτως, φανατικωτέρων δὲ κατὰ τὸ σύνθηδες τοῦ ἐμπνευστοῦ των.

Ἡ οἰκογένεια Τζαβέλα προσέφερεν εἰς τὸν Ἀγῶνα πολυτίμους ὑπηρεσίας καὶ θὰ ἀπετέλει ἀσέβειαν καὶ νὰ διανοηθῆ τις νὰ τὰς ἀμφισβητήσῃ ἢ νὰ τὰς μειώσῃ. Ἀτυχῶς ἡ κληρονομικὴ ἀντιζηλία ἦτο κακὸς σύμβουλος καὶ ἐξημίωσεν ἐνίοτε τὸν Ἀγῶνα. Δὲν θέλομεν νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι καὶ ἐκ τῶν Μποτσαραίων δὲν ὑφίστατο οὐδεμίαν ἀφορμὴν. Ἐν τῇ προκειμένῃ ὅμως περιπτώσει τὰ πράγματα ὁμιλοῦν σαφῶς ἀφ' ἐαυτῶν.

Ὁ Κίτσος Τζαβέλας ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων τῆς οἰκογενείας του μὲ λαμπρὰς ὑπηρεσίας καὶ ἀνδρείαν ἀναμφισβήτητον, τὸ αὐτὸ δὲ ἀληθεύει καὶ διὰ τὸν Μάρκον. Ἡ ἱστορία ὅμως, ἔκρινε καὶ ἀπέδωκεν εἰς ἕκαστον ὅ,τι τοῦ ἀνῆκε. Ὁ Μάρκος εἶπεν ὅτι θὰ συναντηθῶν εἰς τὸν ἄλλον κόσμον καὶ ἀπεδήμησε πρὸς αὐτὸν μόνος. Ἀλλὰ τὸ «οὐκ ἔᾶ με καθεῦδειν τὸ τοῦ Μιλτιάδου τρόπαιον» εἶναι παράδοσις κληρονομικὴ τῶν Ἑλλήνων διὰ μέσου τῶν αἰώνων.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξιστόρησις ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη τῆς μάχης, ἔρχεται εἰς ἀντίφασιν πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς ἐπὶ ὀρισμένων σημείων, καίτοι

ὀμιλεῖ περὶ τοῦ Μάρκου λίαν εὐφήμως. Ἔχει προφανῶς ὑποστῆ ἐπιρρειαὶν τινὰ ἐκ τῆς ἐκθέσεως Κίτσου Τζαβέλα.

Περὶ τῆς συμμετοχῆς τῶν Ὀπλαρχηγῶν εἰς τὴν μάχην τοῦ Καρπενησίου, ὁ Παπαρηγόπουλος γράφει τὰ ἑξῆς :

«Οἱ Σκοδριανοὶ καταληφθέντες κοιμώμενοι καὶ ἐκπλαγέντες, ἔρριψαν τὰ ὄπλα καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν. Ἄν κατήρχοντο τότε ἐκ τῶν ὀρέων καὶ ὄλοι οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, ἢ καταστροφὴ τῶν πολεμίων ἤθελεν ἀποβῆ ὀλοσχερῆς. Δυστυχῶς, καίτοι ἀκούοντες τὸν πυροβολισμόν, δὲν προσῆλθον ἐκεῖθεν, εἰμὴ ὀλίγοι ὑπὸ τὸν Κίτσον Τζαβέλαν. Οὐδὲν ἦττον οἱ Σουλιῶται ἐξέβαλον τοὺς ἐχθροὺς ἀφ' ὀλων τῶν χαρακωμάτων».

Ὁ δὲ Φίνλαῦ λέγει τὰ ἀκόλουθα :

«Ὁ Μάρκος Μπότσαρης, ἔχων 250 Σουλιώτας ἐπέπεσε νύκτωρ κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ἐφόνευσε πολλοὺς καὶ ἐξετόπισε τοὺς ἄλλους. Ἐγένετο κύριος τοῦ στρατοπέδου τῶν καὶ οὕτως ἐξηγεῖται πῶς οἱ Σουλιῶται κατώρθωσαν τοιοῦτα καὶ τσαῦτα φέροντες λάφυρα. . . . Ἄν ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ἐπετίθεντο συνάμα κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἤθελον καταστρέφει αὐτοὺς τελείως. Τοιοῦτος ἦτο ὁ πανικός, ὅστις διηγέρθη εἰς αὐτοὺς ἐκ τῆς νυκτερινῆς ἐπιθέσεως τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Ἄλλ' ὅπως δήποτε καὶ ἂν ἔχῃσι τὰ περὶ τῆς μάχης ταύτης, τὰ ἐξ αὐτῆς ἀποτελέσματα ἦσαν μέγιστα».

Ὁ Μένδελσον - Βαρθόλδι γράφει :

«Ἀπεφάσισε (ὁ Μάρκος) νὰ ἐπιτεθῆ κατ' αὐτῶν τὴν νύκτα τῆς 23 (λάθος) Αὐγούστου, μετὰ 350 Σουλιωτῶν, ἐνῶ σῶμα Αἰτωλῶν καὶ Ἀκαρνανῶν ἤθελε προσβάλλει ἐκ τῶν βουνῶν, δηλαδὴ ἐκ τῶν χωρίων Νόστιμο καὶ Τρανὸ Χωριό. Μάτην ὁμως ἀνέμενε τὴν ὀρισμένην ὄραν μετὰ τῶν πιστῶν του συντρόφων. Οὐδαμοῦ ἐφάνη ἢ ὑπεσχημένη ἐπικουρία».

Καὶ περαίνομεν μὲ τὸν ἐπίλογον τοῦ Φίνλαῦ :

«Οἱ μὲν ἐχθροί, καίτοι πολυάριθμοι ὄντες καὶ ἐμπειροπόλεμοι, κατελήφθησαν ὁμως ὑπὸ τσαύτας ἐκπλήξεις, ὅστε οὔτε κἂν ἀπεπειράθησαν σπουδαίως νὰ πολιορκήσωσιν, ὅπως ἐπέμφθησαν, τὸ Μεσολόγγιον καὶ τὸ Αἰτωλικόν· ἀλλὰ κανονιοβολήσαντες ἐπὶ τινὰς ἡμέρας τὸ δεύτερον, ἀπῆλθον εἰς τὰ ἴδια. Οἱ δὲ Ἕλληνες ἔπαθον βλάβην μεγαλυτέραν· ἀπώλεσαν τὸν δυνάμενον καὶ θέλοντα νὰ διαπράξῃ πολλὰ ἐν τῇ ἀρχῇ σχεδὸν τοῦ σταδίου του καὶ ἐν νεαρῇ ἡλικίᾳ, τριάκοντα τριῶν μόλις ἐτῶν».

Καὶ τὸν ἐπίλογον ἐνὸς Ἕλληνος, τοῦ Α. Σκανδάμη :

«Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς, ὕστερα ἀπὸ τὴ μεγάλη καταστροφὴ ποὺ ἔπαθε κείνη τὴ νύκτα, μὴ μπορῶντας πιά νὰ συνεχίσῃ τὴν πορεία του

πρὸς τὸ Μεσολόγγι, γύρισε στὰ Γιάννενα κι' ἀπὸ κεῖ στὴ Σκόδρα».

«Ἔτσι ἡ τελευταία αὐτὴ ἡρωϊκὴ πράξι τοῦ ἀντρείου Ἀρχηγοῦ τῶν Σουλιωτῶν Μάρκου Μπότσαρη, ἔσωσε τὸ Μεσολόγγι καὶ ὅλη τὴ Δυτικὴ Ἑλλάδα ἀπὸ βέβαιο κίνδυνο».

«Ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη τὸ ἀγωνιζόμενο Ἑλληνικὸ Ἔθνος θρηνοῦσε τὸν ἔνδοξο, μὰ τόσο πρόωρο θάνατο τοῦ μεγάλου τούτου ἥρωα. Ἡ μαρτυρικὴ πόλη τοῦ Μεσολογγιοῦ στόλισε μὲ τὸ τιμημένο του ὄνομα ἓνα προμαχῶνα τῆς, πού τὸν ἔβγαλε «Τάμπια τοῦ Μάρκου Μπότσαρη». Ὁ Γάλλος γλύπτης Δ' Ἀνζιέρης ἐκόσμησε τὸν τάφο του μὲ μιὰ παράστασι, ἀριστούργημα τῆς τέχνης καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ποίησι, μαζὺ μὲ τὴ λύρα τοῦ Λόρδου Βύρωνα, ὕμνησαν τὶς ἀρετὲς τοῦ Μπότσαρη, τὴν ἀφθαστὴ παλληκαριά του καὶ τὴν αὐτοθυσία του, μὲ ὠραίους καὶ συγκινητικὸς στίχους. Καὶ ἡ Πατρίδα, πού δὲ λησμόνησε ποτὲ τὸ μεγάλο τῆς ἥρωα, ἔκλεισε στοὺς κόλπους τῆς ἀθάνατη καὶ ζωντανὴ τὴ μορφὴ του».

*
**

Ἡ σωρὸς τοῦ Μάρκου μεταφερομένη ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν ἀνδρῶν του ὡς εἶδομεν, ἐναπετέθη εἰς ἓνα ἐρημοκλήσι, ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀφίξεως τοῦ ἀδελφοῦ του, διὰ νὰ μεταφερθῇ εἰς Μεσολόγγι.

Βαδίζων εἰς τὴν τελευταίαν του ἐκστρατείαν καὶ τὴν δόξαν τῆς ἀθανασίας, εἶχε προαίσθησιν, ὡς εἶπομεν, περὶ τοῦ τέλους του. Καθ' ὁδὸν συνήνητησεν ἓνα ἐκκλησιάκι εἰς τὸ ὁποῖον εἰσῆλθε καὶ προσηυχῆθη μετὰ κατανύξεως. Ἐξερχόμενος ἔδωκε πολλὰ γρόσια εἰς τὸν παριστάμενον ἄγνωστόν του Καλόγηρον καὶ εἶπεν εἰς αὐτὸν νὰ τὰ μοιράσῃ εἰς τοὺς πτωχοὺς διὰ τὴν ψυχὴν τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Ὁ Καλόγηρος πού δὲν τὸν ἐγνώριζε κατετρόμαξε καὶ τὸ ἠρώτησε περίλυπος :

«—Τί ; πέθανε ὁ Μάρκος Μπότσαρης ;

—Ἦχι, ἀπήνητησεν ὁ Μάρκος. Πηγαίνει γιὰ νὰ πεθάνῃ! ».

Ἐνθυμίζει τοῦτο τὴν ἀπάντησιν τὴν ὁποίαν καὶ ὁ ἥρωας τοῦ Ἀγῶνος μπουρλοτιέρης Κωνστ. Κανάρης ἔδωκε βραδύτερον, ὅτε ἐπέστρεψεν ἀπὸ τὴν πυρπόλησιν τῆς τουρκικῆς Ναυαρχίδος ἐν Χίῳ καὶ ἠρωτήθη τί ἔκαμε καὶ ἐπέτυχε. «Εἶπα, ἀπήνητησεν, εἰς τὸν ἑαυτό μου «Κωνσταντῇ τῶρα θὰ πεθάνῃς» ὅταν ἐπήγαινα εἰς τὴν ἐπιχείρησιν».

Ἡρωῖσμοὶ χωρὶς νὰ ἀποφασίσῃ κανεὶς τὴν ζωὴν του δὲν γίνονται.

Εἰς τὸ ἴδιον ἐκεῖνο ἐκκλησιάκι κατὰ μοιραίαν σύμπτωσιν, ἀπέθεσαν τὸν Μάρκον νεκρὸν ὅταν τὸν μετέφεραν εἰς Μεσολόγγι. Ἐκεῖ προσέδραμεν ἀσθενῶν βαρέως καὶ φερόμενος ἐπὶ φορείου, ὁ Καραϊσκάκης καὶ τὸν ἠσπάσθη εἰς τὸ μέτωπον, λέγων μὲ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς :

«Ἄμποτε, ἥρωα Μάρκο, κ' ἐγὼ ἀπὸ τέτοιο θάνατο νὰ πάω!»
Καὶ ἡ εὐχή του εἰσηκούσθη.

Τὸ Μεσολόγγι ἐθρόνησε καὶ ἐτίμησε τὸν ἐπικὸν ἥρωα Μάρκον, ὅστις δις ἔσωσε τὴν ἱερὰν πόλιν ἀπὸ τὸν ἐχθρόν, τὴν δὲ δευτέραν διὰ θυσίας τῆς ζωῆς του, μὲ μοναδικὰς τιμὰς ἐνθυμιζούσας θριάμβους Ὑπάτων Ρωμαίων καὶ μὲ βαθὺν καὶ γενικὸν εἰλικρινῆς αἰθόρητον πένθος.

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς καὶ Διευθυντὴς τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης κ. Δ. Κόκκινος, εἰς τὸν Ἑκτον Τόμον τῆς βραβευθείσης ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἱστορίας του «Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις», ποιεῖται λαμπρὰν περιγραφὴν ἐξ ἧς ἀποσπῶμεν τὰ κάτωθι :

«Ὁ θάνατος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ἐγνώσθη τὴν πρωΐαν τῆς ἐπομένης τῆς μάχης, 10ην Αὐγούστου. Εἰς τὸν Ἐπαρχον Μεταξᾶν ἀνήγγειλε τὸ θλιβερὸν γεγονὸς ὁ Βασίλης Γούδας. Ἀμέσως ἤρρισαν νὰ κτυποῦν πενθίμως οἱ κώδωνες τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως καὶ οἱ κάτοικοι ἐξῆλθον εἰς τοὺς δρόμους, ὁ δὲ Μεταξᾶς ἐξῆλθε τῆς πόλεως συνοδευόμενος ὑπὸ πλήθους καὶ προϋπάντησε τὴν ἐρχομένην συνοδείαν. Τὸ Μεσολόγγι ἠτοιμάζετο νὰ δεχθῆ νεκρὸν ἐκεῖνον ποῦ ἀνέμενεν θριαμβευτήν».

«Ὅταν ἡ συνοδεία εὗρισκετο ὀλίγον ἔξω τῆς πόλεως, ἐστάλη ὁ Γούδας ὑπὸ τῆς εὐρισκομένης εἰς τὸ Μεσολόγγι ἀδελφῆς τοῦ Μάρκου διὰ νὰ παρακαλέσῃ ἐκ μέρους τῆς τὸν Μεταξᾶν νὰ μεταφερθῆ ὁ νεκρὸς εἰς τὸ σπῆτι τῆς. Ἐκεῖνος ἐξετέλεσε τὴν ἀδελφικὴν ἐπιθυμίαν. Ἐκεῖ αἱ Μεσολογγίτισαι ἔκλαυσαν τὸν ἥρωα μὲ τὴν γενναίαν Σουλιώτισσαν, ἡ ὁποία παρὰ τὴν συντριβὴν τῆς, κατὰ τοὺς θρήνους εὗρισκε νὰ εἰπῆ ἡρωϊκοὺς λόγους. Εἶχε συνηθίσει νὰ κλαίῃ τοιοῦτους νεκρούς. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, κατόπιν διαταγῆς τοῦ Μεταξᾶ, ἐρρίπτοντο κάθε τέταρτον ἀπὸ τοὺς προμαχῶνας τριαντατριεῖς κανονιοβολισμοὶ ἐμφαίνοντες τὴν ἡλικίαν τοῦ Μάρκου».

«Ἡ κηδεῖα ἀπὸ τὸ σπῆτι τῆς ἀδελφῆς τοῦ Μάρκου πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἐγινε μετ' ὀλίγας ὥρας, ἐνθυμίζουσα διὰ τὴν σίνθεσιν τῆς νεκρικῆς πομπῆς, σελίδας ἡρωϊκῶν ἐπῶν. Προεπορεύοντο οἱ αἰχμάλωτοι Τούρκοι μὲ τὰ χέρια δεμένα, ἀκολουθοῦσαν οἱ ἀποκομισθέντες ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἵπποι τῶν Πασάδων καὶ τῶν Μπέδων μὲ τὰ πολυτελῆ των ἐπιστάγματα, καὶ ἔπειτα αἱ ἀρπαγεῖσαι σημαῖαι. Εἶπετο ὁ κλῆρος τοῦ Μεσολογγίου μὲ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον. Μετὰ τοῦτον ἐφέρετο ὁ νεκρὸς σκεπασμένος μὲ κυανὴν γλαῖναν. Ἀκολουθοῦσαν ἡ ἀδελφή καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ νεκροῦ καὶ πλήθος γυναικῶν τῆς πόλεως, ὁ Ἐπαρχος καὶ οἱ ἄλλοι ἐπίσημοι καὶ πολῖται. Καὶ τέλος ἤγοντο ὀπίσω τὰ λαφυραγωγηθέντα γιδοπρόβατα τοῦ ἐχθροῦ, ὑπερ-

ζίλια ἄλογα καὶ μουλάρια φορτωμένα μὲ τὰ ἀποκομισθέντα ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Μουσταῆ ὄπλα καὶ τὰ ἄλλα λάφυρα».

«Εἰκὼν θριαμβοῦ θρυλικοῦ ἥρωος. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ θριαμβευτὴς μετεκομίζετο διὰ τὴν ταφῆν. Μετὰ τὴν ἀκολουθίαν ψαλεῖσαν εἰς τὴν Μητρόπολιν τοῦ Μεσολογγίου, ὁ νεκρὸς μετεφέρθη εἰς τὴν τελευταίαν του κατοικίαν μὲ τὴν αὐτὴν τάξιν τῆς συνοδείας καὶ ἐτάφη ὑπὸ τοὺς πυκνοὺς κανονιοβολισμοὺς τῶν πυροβολοστώνων».

Ἐπέπρωτο γὰρ μὴ μείνῃ ἡσυχος οὐδ' ἐν τῷ τάφῳ του. Ὅτε οἱ Τούρκοι κατέλαβον τὸ Μεσολόγγι, ὁμᾶς Τούρκων ἠθέλησε γὰρ ἀνασκάψουν τὸν τάφον τοῦ Μάρκου, ἐκ περιεργείας, ὀφειλομένης εἰς τὸν θανμασιδὸν τὸν ὁποῖον ὁ ἥρωος εἶχεν ἐμπνεύσει εἰς τὸν ἐχθρόν. Θὰ παραθέσωμεν τὰς λεπτομερείας περὶ αὐτοῦ.

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον ἦτο ἀπαίσιον, ἦτο ἡ ἱεροσυλία ἡ γενομένη ὑπὸ Ἑλλήνων ἀτυχῶς, κατὰ τὰς ἀνωμαλίας καὶ τὸν διχασμὸν μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ὀθωνος, μετὰ πάροδον 40 ὀλοκλήρων ἔτων. Ἀπαίσιοι τυμβωρύχοι, ἐκδικούμενοι τὸν υἱὸν του, Ὀθωνιστὴν, ἀνέσκαψαν τὸν τάφον, διεσκόρπισαν τὰ ὄστα τοῦ ἥρωος, καὶ ἠκρωτηρίασαν τὸ ἐπιτύμβιον ἀγαλμάτιον, τὸ φιλοτεχνηθὲν ὑπὸ τοῦ φιλέλληνοσ Δαβίδ ντ' Ἀνζέ, τῆ ἐμπνεύσει τοῦ Βίκτωροσ Οὐγκώ. Ἐπὶ τοῦ θέματοσ τούτου παραθέτομεν ἐν παραρτήματι Δ', σχετικὴν ἐπιστολὴν ἡμῶν, δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἐθνοσ».

Ἄμα τῆ ἀπελευθερώσει, ὁ Βασιλεὺσ Ὀθων, τιμῶν τὴν μνήμην τοῦ Μάρκου, ἠθέλησε γὰρ παραστῆ κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων του. Ἡ ἱεροτελεστία αὕτη ἔλαβε μορφήν ἐπισήμου τελετῆσ. Παρουσία τοῦ Ὀθωνοσ, τοῦ Κλήροσ, χοροστατοῦντοσ τοῦ Μητροπολίτου Ἄρτησ Ἰγνατίου, ὅστισ στενωῶσ συνεδέετο μετὰ τοῦ Μάρκου, τῶν Ἀρχῶν, ἀπάντων τῶν κατοίκων Μεσολογγίου καὶ τῆσ οἰκογενείασ τοῦ Μάρκου, ἀνεσκάφη ὁ τάφοσ καὶ ἀνεσύρθησαν τὰ ὄστα τοῦ ἥρωοσ.

Τότε ἀνευρέθη καὶ ἡ μοιραία σφαιρα ἣτισ ἐπροξένησε τὸν θάνατον, καταπεσοῦσα ἐκ τοῦ κρανίου. Αὕτη ἐν συνεχείᾳ ἐφέρετο ὑπὸ τῆσ θυγατρὸσ τοῦ Κώστα Μπότσαρη, κατὰ τὴν μικρὰν τῆσ ἡλικίαν, ὡσ φυλακτὸν εἰς τὸν λαιμόν τῆσ. Ἡ μάμμη μου αὕτη, Ἀσπασία Τυπάλδου Ἀλφονσάτου, μᾶσ ἐπεδείκνυε μικρὸν ἐρύθημα κάτωθι τοῦ λαιμοῦ τῆσ, ὀφειλόμενον εἰς τὴν σφαιραν ταύτην, ἐπακουμβοῦσαν εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ὅταν τὴν ἔφερε εἰς τὸν λαιμόν τῆσ ἐπὶ μακρόν, ἐντὸσ σακκιδίου ἐν τῷ ὁποίῳ ἐτέθη, μετὰ τινων τριχῶν τῆσ κεφαλῆσ τοῦ Μάρκου καὶ αἱματωμένων ρακῶν τοῦ καλύμματόσ του.

Ἡ μοιραία αὕτη σφαιρα παρέμεινε τελικῶσ εἰς χεῖρασ τῆσ μάμησ μου, κόρησ τοῦ Κώστα Μπότσαρη καὶ ἐξετέθη πλειστακίε εἰς διαφόροσ ἐκθέσεισ τοῦ Ἀγῶνοσ τῆσ Ἀνεξαρτησίασ. Ἔχουν γραφῆ περὶ

αὐτῆς κατ' ἐπανάληψιν ἄρθρα, ἰδίᾳ εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἐστία». Ἦδη εὐρίσκεται εἰς χεῖρας τῆς οἰκογενείας μας.

* * *

Θὰ παραθέσωμεν ἤδη ἔγγραφα τινά, ἐμφαίνοντα τὴν ἐκ τῆς ἀναγγελίας τοῦ θανάτου τοῦ Μάρκου προξενηθεῖσαν ἐντύπωσιν καὶ τὴν συμμετοχὴν τοῦ Κράτους εἰς τὸ πένθος ἐπὶ τῇ ἀπώλειά του. Τὰ πλείστα ἐλήφθησαν ἐκ τῶν Ἀρχείων τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ὑδρας.

«Σεβασμιώτατε Πάτερ

«Φθάσαντος εἰς Καρπενῆσι τοῦ ἀοιδίμου στρατηγοῦ, ἔφθασε συγχρόνως καὶ ὁ γενναιότατος Γ'. Καραΐσκου, οἵτινες ἐνωθέντες, ἔλαβον ἐκ συμφώνου τὴν εὐχαρίστησιν, καὶ ἐπιλέξαντες ὀκτακοσίους προμάχους Ἑλληνας, οἵτινες ἔμελλον ἀναμφιβόλως νὰ τοῖς ἀκολουθήσωσιν εἰς τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἔφοδον».

«Περὶ τὴν μίαν τῆς νυκτός, οἱ ἔμπειρότεροι εἰς τὸ κατασκοπεύειν τὰ ἐχθρικά στρατεύματα Σουλιῶται ἐμβῆκαν εἰς τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον, συνιστάμενον ἀπὸ δέκα χιλιάδας, καὶ μετὰ τὸ σκοπεῦσαι αὐτὸ ἀκριβῶς, ἀλλ' ἀνεπισιθῆτως ὅσον ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ ἐχθροῦ, ἐξῆλθον ἐπαγγέλλοντες ὅσα εἶδον καὶ ἐγνώρισαν. Περὶ τὰς ἕξ τῆς αὐτῆς νυκτός ὁ ἀοιδίμος στρατηγὸς καὶ ὁ γενναιότατος Γ'. Καραΐσκου συμφωνοῦντες καὶ συμπροπαρασκευασάμενοι, συνοδευόμενοι μὲ τοὺς ὀκτακοσίους εἰρημένους ἐπιλέκτους, εἰσῆλθον εἰς τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον, καὶ μὲ ἡσυχίαν καὶ ἀνεπισιθῆτως τῶν ἐχθρῶν προχωροῦντες, διεσκορπίσθησαν εἰς τὰ σπλάχνα αὐτοῦ ὥστε ἀφοῦ ἔφθασαν εἰς τὴν σκητὴν τοῦ Πλάσια πασσᾶ καὶ ἀνεψιοῦ τοῦ Σκόδρα καὶ κεχαγιά Τζέλ Ἀλτίμπεη, ἐπροστάθη τότε παρὰ τοῦ ἀοιδίμου μόνου στρατηγοῦ νὰ σημάνῃ ὁ τρουμπετζῆς τὸν πόλεμον, ἐνῶ πρωτοῦ σημάνῃ τὸν πόλεμον, κοιμωμένοι, οἱ γενναῖοι καὶ ἔμπειροι Σουλιῶται εἶχαν πάρει τὰ λάφυρα σωρηδόν, ἀπογυμνώσαντες ὅλους τοὺς ἐχθρούς. Σημανθέντος δὲ τοῦ πολέμου, ἐπέπεσαν ξεσπασθέντες κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. συγκροτήσαντες μάχην φρικτὴν καὶ σχεδὸν ἀσύγκριτον. Ὁ ἀοιδίμος στρατηγὸς φωνάξας, λέγων, ἀκολουθεῖτε, ὦ στρατιῶται, τὸν Μάρκον, καὶ διακριθεὶς ἐκτυπήθη κατὰ τὴν κεφαλὴν, καὶ ἀπέθανεν ἐνδόξως ἄπο δὲ τοὺς ἐχθρούς ἔπεσαν ὀκτακόσιοι, ὁ Πασσᾶς Πλάσιας, πληρωθέντος καὶ τοῦ Τζελιντίν μπεη. Ἦθελεν ἀφανισθῆ βέβαια ἕξ ὀλοκλήρου τὸ ἐχθρικὸν αὐτὸ στρατόπεδον, ἂν οἱ Τοῦρκοι δὲν εἶχον γουβιά φθιασμένα, μέσα εἰς τὰ ὁποῖα ἐμβάντες ἐδιαφευτεύθησαν ἄπο τοὺς ἡμετέρους ἔπεσαν τρεῖς, ἐπληρώθησαν

δὲ εἰς τοὺς πόδας σχεδὸν ὄλοι δεκαοκτώ. Οἱ γενναῖοι Σουλιῶται μετὰ ταῦτα κηρύξαντες εὐχαρίστως καὶ συμφώνως στρατηγὸν τοὺς τὸν ἀδελφὸν τοῦ ἀειμνήστου Μάρκου, τὸν Κωνσταντῖνον Μπότσαρη, ἐτοιμάζονται καὶ διὰ δευτέραν ἔφοδον. Τοιαύτη ἡ μάχη τοῦ Μάρκου, ἥτις καθ' ὅλα ὁμοιάζει μὲ τὴν τοῦ Λεωνίδα κατὰ τοῦ Ξέρξου.

«Τῆ 14 Αὐγούστου 1823 Βοστίτζα.

Ὁ ἀδελφὸς

Ἀνδρέας Λόντος

Ἴσον ἀπαράλλακτον

τῷ πρωτοτύπῳ

Ὁ γενικὸς γραμματεὺς

(Σ) Γ. Κώπας»

Σημ. Ἡ περιγραφή εἶναι ἀνακριβής κατὰ τὸ ὅτι ὁ Γ. Καραϊσκάκης δὲν συμμετέσχε τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ὅτι οἱ ἐπιτεθέντες ἦσαν 250 ἢ 350 κατ' ἄλλους. Ὡς εἶπομεν ὁ Καραϊσκάκης ἔδωκε τὰ παλληκάρια του εἰς τὸν Μάρκον.

Πρὸς τοὺς εὐγενεστάτους προκρίτους τῆς νήσου Ὑδρας.

.....»

«Πανταχόθεν..... μανθάνομεν, ὅτι κατὰ τὴν 8 Αὐγούστου νὰ συνέβη μία αἱματοδεστάτη μάχη εἰς τὰ λεγόμενα Λειβάδια τοῦ Καρπενησίου μεταξύ τῶν Σκοντριάων καὶ τῶν ἡμετέρων, συμποσομένων τῶν μὲν ἐχθρῶν εἰς 10 ἕως 12 χιλιάδας, τῶν δὲ ἡμετέρων 4 χιλιάδας διαφόρων καπεταναίων, καὶ 800 ἡρώων Σουλιωτῶν, στρατηγοῦντος τοῦ ἀοιδίμου στρατηγοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Καὶ ἰδοὺ ὁ τρόπος καθ' ὃν λέγουσιν ὅτι συνέβη ἡ μάχη : Ἀφοῦ τὴν ἡμέραν ὁ ἄξιος Μάρκος διέταξεν εἰς ὅλας τὰς διόδους τὰ τῶν ἄλλων καπεταναίων στρατεύματα, αὐτὸς μὲ τοὺς 800 ἀθανάτους του περὶ μέσσην νύκτα δούς τὸ σημεῖον τῆς μάχης διὰ τῆς σάλπιγγος ἐφώρμησε ξιφῆρης ἐπάνω τῶν σκηνῶν τῶν ἐχθρικῶν, ἅμα δὲ συνώρμησαν καὶ οἱ ἄλλοι καπετάνοι, καὶ ἐγένετο ἡ μάχη φρονικωτάτη καὶ ὄλεθρος εἰς τοὺς ἐχθρούς, ὥστε λέγουσι ἐφονεύθησαν στρατιῶται μὲν περὶ τὰς 5-6 χιλιάδας, ἐν οἷς καὶ ἓνας Πασᾶς Γκέκας ὁ παριστάνων τὸ πρόσωπον τοῦ Σκόδρα, καὶ μπέηδες καὶ ἀξιωματικοί· μετὰ δὲ ἀπείρων λαφύρων ἐξεχύθησαν πολλοὶ μπέηδες καὶ ἓνας Πασᾶς, ἐν οἷς ὁ Ἰζελαντίμπης θεῖος τοῦ Σκόντρα καὶ ἡγεμὼν τῆς Ὀχρῖδος. Ἄλλ' ὁ βάσκανος δαίμων δὲν

ἄφησε τὴν Ἑλλάδα ἐντελῶς νὰ χαρῆ ταύτην τὴν νίκην, διότι μᾶς ὑστέρησε τοῦ ἀξιωτέρου στρατηγοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀειμνήστου Μάρκου μετὰ 52 ἄλλων ἀξίων Σουλιωτῶν πόσος ἀριθμὸς ἄλλων ἡμετέρων ἐφρονεύθη ἀγνοεῖται. Ἐντὶ τοῦ Μάρκου ἀνηγόρευσαν στρατηγὸν τὸν ἀδελφόν του Κώνσταν Μπότσαρη. Μετὰ τὴν ἄτακτον ἀναχώρησίν των οἱ ἐχθροὶ λέγουσιν ὅτι μέλλουν νὰ ἀπεράσουν μεταξὺ τῶν ὄπλων Καραϊσκάκη καὶ Στουρνάρη. Ταῦτα μὲν ὅσα ἢ φήμη· ἐπειδὴ δὲ σχεδὸν παράδοξα, δὲν σᾶς βεβαιοῦμεν κατὰ τὸ παρόν, ἐνόσω νὰ ἔλθουν δεσποτικαὶ ἔγγραφοι εἰδήσεις, καὶ τότε φροντίζομεν νὰ σᾶς εἰδοποιήσωμεν».

«Ἐν Σαλαμῖνι τῇ 18 Αἰγιοῦστου 1823

Ὁ συναδελφὸς καὶ πατριώτης
Νικόλαος Οἰκονόμος»

«Περίοδος Β'. Ἀριθ. 2620.

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ
Διακηρύττει»

«Εὐδαίμων καὶ τρισολβία σκιὰ τοῦ ἀθανάτου στρατάρχου Μάρκου Μπότσαρη! Ἦδη περιῦπταμένη καθ' ὅλας τὰς Ἑλληνικὰς ὀμηγύρεις ἀγάλλεσαι βλέπουσα ὄλους τοὺς ὀφθαλμοὺς πλήρεις καρδιοσταλάκτων δακρύων χαρᾶς, καὶ ἀκούουσα ὅλα τὰ στόματα εὐλογοῦντα τὸ μνημόσυόν σου, κηρύττοντα στεντορείως τὸν ἡρωϊσμόν σου καὶ προφέροντα τὸ ἐνδοξόν καὶ λαμπρόν σου ὄνομα μὲ γλυκίαν συναίσθησιν εὐγνωμοσύνης καὶ σεβασμοῦ. Αἰωνία σου ἢ μνήμη, γενναίε ὑπερασπιστὰ τῶν Ἑλληνικῶν δικαίων! Ὡ πόσον ἐπίφθονος τύχη ἐσφράγισε τὸ περιβλεπτόν στάδιον τῆς κοινοφελεστάτης ζωῆς σου, τὴν ὁποίαν ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἐξέθεσας εἰς μυρίους κινδύνους ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ὡς γνήσιον τέκνον της.

Ἕλληνες! Ἴδού, φίλτατοι Ἕλληνες, ἰδοὺ καὶ ἄλλος Λεωνίδας εἰς τὸν αἰῶνα μας. Ὁ παλαιὸς ἐκεῖνος Σπαρτιάτης μὲ τοὺς τριακοσίους του, τῶν ὁποίων ὁ θάνατος καταπλήττει τὸ σύμπαν, ἀποφασισμένοι νὰ ἀποθάνουν κατὰ τοὺς νόμους τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρός, τοῦ ἀθανάτου Λυκούργου, ἐπέπεσαν νυκτὸς κατὰ τῶν μυλλιονίων τοῦ Ξέρξου. Ἄλλ' ὁ νέος οὗτος Σουλιώτης μὲ τὸν ἀξιωτάτον στρατηγὸν Γ. Καραϊσκόν καὶ μὲ ἐπιλέκτους ὀκτακοσίους συμπατριώτας του, τὸν πατριωτισμὸν ἔχοντες νόμον, καὶ ἀποφασισμένοι νὰ νικήσουν, ἐπέπεσαν διὰ νυκτὸς γυμνόσπλαθοι

κατὰ δέκα χιλιάδων βαρβάρων μὲν, ὄχι δ' Ἀσιατῶν, ἀλλὰ μαχιμωτάτων στρατιωτῶν, καὶ ἐνίκησαν. Ὀκτακόσιοι Τούρκοι καὶ ὁ Πλήσα Πασᾶς ἔπεσαν νεκροί, καὶ ὁ Τζελοντίν μπεγης ἐλαβώθη· ὀλίγιστοι δὲ ἐκ τῶν ἡρώων μας ἐτραυματίσθησαν καὶ ἐθνυσιάσθησαν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος. Εἰς αὐτὴν τὴν λαμπρὰν μάχην ἀπῆλθε καὶ ὁ ἀοίδιμος Μπότζαρης εἰς τὴν ἀοιδιότητα, διὰ τὴν καταθαμβώσῃ τοὺς ἥρωας μὲ τὰς ἀκτίνας τῆς δόξης του καὶ τὴν τοὺς χαροποιήσῃ μὲ τὴν διήγησιν τοιούτων κατορθωμάτων. Αἰωνία σου καὶ αὐθις ἡ μνήμη, περικλεέστατε Μπότζαρη! Ἡ Ἑλλάς ὀρφάνισε καὶ πενθηρορεῖ, ἀλλὰ παρηγορεῖται διότι ἐτελείωσες τὰς πολυτίμους ἡμέρας μὲ τ' ἄρματα εἰς τὰς χεῖρας, καταπολεμῶν καὶ καταστρέφων τὴν ἀνομίαν καὶ τὴν ἀσέβειαν. Τρις αἰωνία σου ἡ μνήμη, ἄριστε στρατιώτα!»

«Καὶ οὕτως ὁ μὲν Μπότζαρης ἐτελείωσε τὸ χρέος του καὶ ἐθνυσιάσθη διὰ τὴν πατρίδα· οἱ δὲ ἄνδρεῖοι Σουλιῶται ἐψήφισαν ἀρχηγὸν τὸν ἄξιόν του ἀδελφὸν Κωνσταντῖνον Μπότζαρη, καὶ ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ἐπιπέσουν καὶ δεῦτερον κατὰ τῶν ἐχθρῶν».

«Αὐτὰς τὰς εἰδήσεις ἔλαβεν ἡ Λοίχησις ἀπὸ τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα».

«Ἴδου δάκτυλος Κυρίου, φίλτατοι Ἕλληνες! Ἴδου ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων συμμάχεται κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χριστιανικοῦ ὀνόματος, καὶ ὀλίγοι στρατιῶται νικοῦν καὶ καταφανίζουσι ἀναρίθμητα σμήνη τυράννων. Ἴδου ὁ Σταυρὸς καὶ ὁ πατριωτισμὸς θριαμβεῖσιν· ἄρα πατριωτισμὸν μόνον ζητεῖ ὁ Θεὸς ἀπὸ ἡμᾶς, καὶ μαχομένους διὰ τὰ ἱερώτατα πράγματα δὲν μᾶς ἐγκαταλιμπάνει πώποτε. Καὶ ποῖος Ἕλλην ἄρα γε μὲ ἀληθῆ πατριωτισμὸν μαχόμενος δὲν ἐνίκησε; Ποῖος εὐαίσθητος Ἕλλην ἀκούει τοιαύτας ἀνδραγαθίας καὶ δὲν ἐνθουσιάζεται, καὶ δὲν φιλοτιμεῖται νὰ πολεμήσῃ καὶ νὰ ἀποθάνῃ τοιοῦτον ἔνδοξον θάνατον, ὡς ὁ Μπότζαρης; καὶ ποῖος Ἕλλην δὲν εἶναι εὐαίσθητος καὶ δὲν προτιμᾷ τὸν θάνατον ἀπὸ τὴν ἀτιμίαν καὶ ἀδοξίαν, ἀπὸ τὴν πικροτάτην δουλείαν καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀποπηγάζοντα δεινά; Ποῖος φιλόζωος Ἕλλην δὲν εὐχαριστεῖται νὰ ἀποθάνῃ διὰ τὴν πίστιν διὰ τὴν πατρίδα; Ὁ τοιοῦτος, εἴναι ὑπέροχη κανεῖς, εἶναι ἀνάξιος τῆς ζωῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ὀνόματος. Εἶναι δὲ ἀναμφίβολον ὅτι πᾶς Ἕλλην φθονεῖ τὴν δόξαν τῶν ἡρώων ἐκείνων, ὅσοι παρευρέθησαν εἰς ἐκείνην τὴν ἔνδοξον μάχην, καὶ λυπεῖται μὲν διότι δὲν ἦτο ἐκεῖ νὰ πολεμήσῃ καὶ αὐτός, δὲν αἰσθάνεται ὅμως εἰς τὴν καρδίαν του τὰ πληκτικὰ τοῦ πατριωτισμοῦ, ὥστε νὰ δράμῃ ἀνθόρμητος μετὰ προθυμίας καὶ εἰς τὸ εἰσέτι ἀνεωγμένον στάδιον τῆς δόξης καὶ τῆς

ἀθανασίας· διότι ὁ δεσποτισμὸς ἀπήμβλυνε τὴν ἐπὶ τὰ καλὰ ἔμφυτον ὁρμὴν τοῦ καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ τὴν δραστηριότητα, ἀλλὰ κατασπένεται εἰς τὴν ἀναλγησίαν καὶ εἰς τὴν νωθρότητα, καὶ προδίδει τὰς στιγμὰς τῆς ἐλευθερίας τοῦ περιμένον να βιασθῆ διὰ να κάμη τὸ χρέος του».

« Ἄς σᾶς βιάσῃ λοιπόν, ἀδελφοὶ συμπολίται, ὁ ἐπικείμενος κίνδυνος, ὅστις εἶναι ὁ τελευταῖος βέβαια, ἀλλ' εἶναι ὁ μέγιστος καὶ φοβερώτατος. Ἄς σᾶς βιάσουν οἱ γέροντες γονεῖς σας, αἱ γυναῖκες σας, τὰ φίλτατά σας, οἱ ἀδελφοὶ σας, ἡ τιμὴ σας, ἡ ζωὴ σας, ἡ ἰδιοκτησίᾳ σας καὶ αὐτὰ σας τὰ ἀξιώματα, ἃς σᾶς ἐμπνεύσουν πατριωτισμὸν καὶ ἃς σᾶς ὑποχρεώσουν να δράσετε κατὰ τῶν ἐχθρῶν διὰ να τὰ ὑπερασπισθῆτε. Ἄρκετὰ ἐποτίσατε τὴν γῆν μετὰ τὰ αἵματά σας· ἐξυπνήσατε ἀπὸ τὸν λήθαργον, ὀπλισθῆτε μετὰ πατριωτικὴν ἀγάπην καὶ ὁμόνοιαν, λάβετε μετὰ χαρᾶς τ' ἄρματα, καὶ δράσατε μετὰ τὰς σταυροφόρους σημαίας σας εἰς τὰ πεδία τοῦ Ἄρεως, διὰ να συλλέξετε τὰς ὀφειλομένας εἰς τὴν ἀνδρείαν σας δάφνας. Εἰς τὰ ἄρματα, Ἕλληνες! Τρέξατε, ἀποφασισμένοι μὲν ν' ἀποθάνετε (διότι ὀφείλετε τὴν ζωὴν σας εἰς τὴν πατρίδα), ἀλλὰ πεπεισμένοι, ὅτι δὲν θ' ἀποθάνετε, ἐξ ἐναντίας ὅτι θὰ νικήσετε τοὺς Βανδάλους, καὶ θὰ ζήσετε ἀνεξάρτητοι καὶ εὐδαίμονες· αὕτη εἶναι ἡ κρίσιμος ὥρα τῆς τύχης μας· ἂν νικήσετε καὶ αὖθις τὸν τύραννον (καὶ ἂν θελήσετε τὸν νικᾶτε ἐξ ἅπαντος) ἀπεκτήσατε διὰ παντὸς τὴν ἐλευθερίαν σας. Δεῦτε λοιπόν, ἀήττητοι Ἕλληνες. Ἡ πατρις πάσχει· εἰς τὸν πόλεμον, ἀδελφοί. Ἡ ἐκκλησία κλονίζεται· εἰς τὰ ἄρματα Χριστιανοί. Μιμηθῆτε τὸν ἀθάνατον προπάτορά σας Λεωνίδα, καὶ τὸν σύγχρονόν σας Μπότζαρη, καὶ τοὺς ἀξίους συμμάχους του. Ἄγωμεν εὐτολμοὶ να κτυπήσωμεν τὸν ἐχθρόν, ὅστις ἐτόλμησε να μολύνη τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος, καὶ μὴν ἀμφιβέλλετε ὅτι θὰ ἐπιστρέψωμεν νικηταὶ καὶ τροπαιοῦχοι εἰς τὸν κόλπον τῶν οἰκογενειῶν μας μετὰ κοινὰς εὐφημίας τῶν συμπολιτῶν μας, ψάλλοντες: Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Γνώτε ἔθνη, καὶ ἠττάσθε, ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός».

« Ἐκ Σαλαμίνοσ τὴν 19 Αὐγούστου 1823

Ἴσον καὶ ἀπαράλλακτον τῷ πρωτοτύπῳ

Ὁ πρόεδρος

Τριπολ. τὴν 27 Αὐγούστου 1823

Πετρόμπεης Μαυρομηχάλης

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς τοῦ τῶν

Εἰς ἀπουσίαν τοῦ Γενικοῦ

Ἐσωτερικῶν

Γραμματέως

(Σ) Γεώργιος Γλαρόκης

Ν. Σπηλιάδης»

Ο Βύρων κατά την άφιξίν του εις Μεσολόγγιον έν τελετῇ όρκίζετ αι έπί του τάφου του Μάρκου Μπότσαρη ότι θά

Παραθέτομεν τὴν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως περὶ τελέσεως μνημοσύνου τοῦ Μάρκου ἐν Ὑδρα. Παρόμοια ἔγγραφα ἀπεστάλησαν εἰς πᾶσαν τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα.

«Περίοδος Β'. Ἀριθ. 2061.

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος.

Πρὸς τοὺς Προκρίτους τῆς Νήσου Ὑδρας».

«Ἡ Πατρις χρεωστεῖ ἀνταμοιβὰς εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ μάλιστα μετὰ θάνατον. Ὁ ἀείμνηστος ἥρωες Μάρκος Μπότζαρης ἐφρονεῦθη ἐνδόξως εἰς τὴν κατὰ τὰς 9 τοῦ παρελθόντος συγκροτηθεῖσαν εἰς Καρπενῆσι ἀνήκουστον μάχην τῶν Σουλιωτῶν κατὰ τῶν βαρβάρων».

«Διὸ κατὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. διαταγὴν τῆς Διοικήσεως παρακαλῆσθε νὰ διορίσετε νὰ ἐορτασθῇ εἰς τὴν νῆσον σας τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ μετὰ τὴν δυνατὴν προπομπὴν καὶ παράταξιν, καὶ ἐν ταύτῳ νὰ δημοσιευθῇ ἢ παροῦσα ἐγκλειστος διακήρυξις».

«Τριπολ, τὴν 5 Σεπτεμβρίου 1823»

Εἰς ἀπουσίαν τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς

(Σ) Γ. Γλαράκης»

Τέλος ὅταν ὁ Λόρδος Μπάϋρον ἐφθασεν εἰς τὸ Μεσολόγγι, πρῶτον μέλημά του ὑπῆρξε τὸ προσκύνημα εἰς τὸν τάφον τοῦ Σουλιώτου Ἀρχιστρατήγου. Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἱστορικῆς πόλεως, πληροφορηθεῖσαι τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην τοῦ μεγάλου φιλέλληνος, ὠργάνωσαν εἰδικὴν τελετήν. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς προύχοντας, τοὺς Ὀπλαρχηγοὺς καὶ τὰ τμήματα τῶν πολεμιστῶν ποὺ εὐρίσκοντο εἰς τὸ Μεσολλόγγι, παρέστη καὶ ὅλος ὁ κληρὸς τῆς πόλεως, καθὼς καὶ ἄπειρον πλῆθος κόσμου.

Ὁ Λόρδος Μπάϋρον προσῆλθε ἐν προφανεῖ βαθεῖα συγκινήσει, φέρων στολὴν ἀρματολοῦ. Καθὼς ἀναφέρουν οἱ χρονικογράφοι τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος, ὁ Μπάϋρον, ἔσκυψε καὶ ἐφίλησε τὴν πλάκα τοῦ ἀπερίττου τάφου τοῦ ἥρωος, μετὰ κατάνυξιν. Ἐνῶ δὲ ῥιγὸς συγκινήσεως διέτρεχεν ὅλην τὴν πυκνὴν ἐκείνην συγκέντρωσιν, ἔσυρε καὶ ἀπέθεσεν τὴν πάλαν του, εἰς τὴν τελευταίαν κατοικίαν τοῦ Μάρκου. Ἐν συνεχείᾳ ὠρκίσθη ὅτι θὰ ἀγωνισθῇ διὰ νὰ συνεχισθῇ καὶ ἀχθῇ εἰς πέρας τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἐκεῖνος ἀνέλαβε.

Ἡ συγκινητικὴ αὕτη μυσταγωγία ἐγένετο τὴν 7 Ἀπριλίου 1823. Τὸ προσκύνημα αὐτὸ τοῦ Μπάϋρον, ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ φιλοτεχνηθῇ καὶ εἰς ἀναμνηστικὸς πίναξ.

Εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑταιρίας τῶν Ὁραίων Τεχνῶν, τῆς, «ὑπὸ τὴν ἰδιαιτέραν προστασίαν τοῦ Μεγαλειοτάτου Βασιλέως

Ἐθνικὸς, προεδρευομένης ὑπὸ τῆς Α. Μ. τῆς Βασιλίσσης τῆς Ἑλλάδος Ἀμαλίας»,— Β' φυλλάδιον τοῦ 1846, σελ. 90— ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς :

«Ὁ αὐτὸς ἐπὶ τριετία ἐπίτροπος καὶ εἰσηγητὴς (Γεώργιος Ζέζος), κατ' αἰτήσιν τοῦ ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει καθηγητοῦ τῆς ζωγραφικῆς κυρίου Λουδοβίκου Λιπαρίνη, μέλλοντος νὰ ζωγραφίσῃ ἐκ παραγγελίας εἰκόνα παριστῶσαν τὸν φιλέλληνα Λόρδον Μπάυρον, ὀρκιζόμενον ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἀοιδήμου Μάρκου Βότζαρη ὅτι θέλει ὑπερασπισθῆ τὸν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνα, ἐζήτησε νὰ τῷ προσκομίσωμεν σχεδιαγράφημα τῆς θέσεως ἐν ἣ κεῖται ὁ τάφος τοῦ Ἑλληνος ἥρωος ἐν Μεσολογγίῳ. Ἡ Προεδρία, ἐπιθυμοῦσα νὰ συντελέσῃ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς αἰτήσεως τοῦ εἰρημένου φιλέλληνος ζωγράφου, οὐ μόνον ὡς ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἑταιρίας ἀλλὰ καὶ διότι εἰς τὸ ὑποκείμενον τοῦ ζωγραφήματος ἐνυπάρχει τι Ἑλληνικόν, παρεκάλεσε τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως νὰ ἐνεργήσῃ, ἵνα ὁ ἐν Μεσολογγίῳ Ἀξιωματικὸς τοῦ Μηχανικοῦ παραγγεῖλθῇ νὰ ἐνασχοληθῇ ἀμέσως εἰς τὸ σχεδιαγράφημα τῆς ἐν ἣ ὁ τάφος κεῖται θέσεως, αὐτοῦ τοῦ τάφου, καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ ὡς εἰς κέντρον προσπιπτόντων εἰς τὴν ὄρασιν. Ἐλάβομεν δὲ προσφάτως ἀπάντησιν παρὰ τοῦ διαληφθέντος Ὑπουργείου, ὅτι ἡ παραγγελία ἐδόθη ἀμέσως κατ' αἴτησιν ἡμῶν, καὶ ὅτι ὁ Ἀξιωματικὸς τοῦ Μηχανικοῦ, ἐπιλαβόμενος τοῦ ἔργου, εἶναι ἔγγυς νὰ τὸ τελειώσῃ».

Ὅντως ὁ πίναξ ἐκεῖνος ἐφιλοτεχνήθη, μία δὲ ἐγχρωμος χαλκογραφία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εὐρίσκεται παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ μας. Δὲν δύνатаι νὰ λεχθῇ ὅτι εἶναι τελείως ἐπιτυχῆς. Πάντως εἶναι μία πιστὴ ἀναπαράστασις τοῦ γεγονότος.

Ἐτέρα χαλκογραφία εἶναι ἡ παριστῶσα τὸν θάνατον τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, πλεῖστα ἀντίτυπα τῆς ὁποίας ὑφίστανται ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Ἐξωτερικῷ.

* * *

Ὁ ἥρωϊκὸς θάνατος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ἐχρησίμευσε βεβαίως καὶ συνετέλεσε σημαντικῶς εἰς τὸ νὰ ἐξάρσῃ τὸν Ἀγῶνα τῆς Ἐθνεγεροσύνης, νὰ προκαλέσῃ τὰς συμπαθείας καὶ νὰ ἐξάψῃ τὸν φιλελληνισμόν ἐν τῷ Ἐξωτερικῷ, συμβαλὼν μεγάλως εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς ἀτμοσφαιρῆς διεθνῶς, ἣτις ἀπέληξεν εἰς τὸ Ναυαρίνον, εἴτε τὸ ἠθέλον εἴτε δὲν τὸ ἠθέλον τὰ Ἀνακτοβούλια.

Ἐστέρησεν ὁμοίως τὸν Ἀγῶνα ἐνὸς νέου Στρατηγοῦ, ὅστις λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς δράσεώς του καὶ τῶν πολυτίμων προσόντων του, πολλὰ ὑπέσχετο, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν κατορθωμάτων του.

Τὴν ἐποχὴν τοῦ θανάτου του, ἐλογίζετο ὡς Στρατηγὸς ἀνώτερος καὶ τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ Καραϊσκάκη, οἵτινες δὲν εἶχον ἀκόμη ἀναπτύξῃ τὰς μετέπειτα ἱκανότητάς των. Ὁ Δεσπότης τῆς Ἄρτης, Πορφύριος, ὅστις ἐγνώρισε ὅλους τοὺς Στρατηγοὺς τοῦ Ἀγῶνος, ἔλεγε :

«Ὁ Μάρκος, περισσότερον ὄλων, ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν γεννημένος Στρατηγός!».

Τὸ ἐνδοξον τέλος τοῦ ἀτρομήτου Πολεμάρχου, προκάλεσε κῦμα ἐκδηλώσεων συμπαθείας, τῶν ἀπανταχοῦ τῆς γῆς φιλελλήνων. Εἰς ὅλα τὰ Εὐρωπαϊκὰ Ἔθνη ἐκυκλοφόρουν εἰκόνες τοῦ Μάρκου καὶ ἀναπαραστίαι μαχῶν του, ἀνευρισκόμεναι μέχρι καὶ σήμερον. Ἀλλὰ καὶ ἐν Ἑλλάδι ὄχι ὀλιγώτερον ἐξετιμῆθη καὶ ἡ μνήμη του παρέμεινεν ὡς ἐν ἐκ τῶν συμβόλων τῆς φυλῆς μας.

Εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς μεγάλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ὑπάρχουν ὁδοὶ φέρουσαι τὸ ὄνομα Μπότσαρης. Ὁ τάφος του ἐν Μεσολογγίῳ τιμᾶται ὡς ἂν τὸ Καρπενῆσι ἦτο πρόσφατον ὡς καὶ ὁ θάνατος τοῦ Μάρκου. Ἀνδριάντες του ὑπάρχουν εἰς τὸ Πεδίον τοῦ Ἄρεως καὶ εἰς τὸ Καρπενῆσι.

Θὰ παραθέσωμεν διάφορα σχόλια Ξένων καὶ Ἑλλήνων περὶ τοῦ Μάρκου.

Ὁ Καραϊσκάκης ἐξετίμα τὸν Μάρκον ἀπεριορίστως καὶ ἔλεγε «Σὰν τὸν Μάρκο ἤρωα, μάννα δὲν ξαναγεννάει!». Τὸν εἶχε θαυμάσῃ εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τῆς Ἄρτης τοῦ 1821. Εἶναι χαρακτηριστικὸν τὸ ἀνέκδοτον ποὺ ὁ Καραϊσκάκης εἶχε προείπη εἰς τὸν φίλον του Βαγγέλην Κοντογιάννην, ὅτι θὰ ἐγίνετο Ἀρχιστράτηγος, ὅταν εὕρισκοντο εἰς τὸν Ζυγὸν τοῦ Μεσολογγίου ὀλίγον πρὸ τῆς ἐξόδου. Ἴδου ὁ διασωθεὶς διάλογος :

—«Καπετὰν Βαγγέλη, τὸ βλέπω πὼς θὰ γίνω Ἀρχιστράτηγος τῆς Ρούμελης.

—Πῶς τὸ ξέρεις, τὸν ρώτησε ὁ Βαγγέλης.

—Ἀπ' τοὺς Καπεταναίους τῆς Ρούμελης, ὅσοι ἀπέμειναν εἶναι γεροκούσαλα. Ὁ γιὸς τοῦ Ἀνδρούτσου πάει, ὁ Μάρκος σκοτώθηκε, δὲν μένει ἄλλος κανένας.

—Καλὰ μὰ ὁ Μάρκος ἦταν καλύτερος ἀπ' τὴν ἀφεντιά σου ;

—Ὁ Μάρκος ἦτανε τρανός! εἶχε νοῦ ποὺ δὲν εἶχε ἄλλος, εἶχε καρδιὰ λιονταριοῦ καὶ γνώμη δίκαια σὰν τοῦ Χριστοῦ. Οὔτε τὸ δάχτυλό του δὲν τοῦ φτάνουμι!».

Ἐξ ἴσου τὸν ἐθαύμαζαν καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροί, οἱ Τούρκοι. Ἀνεφέρα ἤδη μερικὰ χαρακτηριστικά. Ὅταν ἔπεσε τὸ Μεσολόγγι, οἱ Τούρκοι ἐπεχείρησαν νὰ ἐκθάψουν τὸ λείψανόν του, ἐκ περιεργείας. Πληροφωρηθεὶς τοῦτο ὁ Μουσταῆς ἔσπευσεν ἐπὶ τόπου, ἀπηγόρευσε τὴν ἐκτα-

ρην· και ἐξεφώνησε λόγον ἐπὶ τοῦ τάρου του ὃ ὁποῖος ἐτελείωσε μὲ τὴν ἀναφώνησιν :

«Αἶ ὄρε Μάρκο! Ἦθελα νὰ εἶχα τὴν παλληκαριά σου ἀλλ' ὄχι καὶ τὴ θρησκεία σου!».

Ἐλλην Προξενος Εἰγ. Τεμενῆς εἰς τὸ Γαλλικὸν σύγγραμμά του γράφει :

«Ὁ Μάρκος μόνον ἀνταπεκρίθη πλήρως εἰς τὴν προσδοκίαν τῶν ξένων ποὺ πολεμοῦσαν εἰς τὸ πλευρό του καὶ ἐπραγματοποίησε τὸν τύπον ποὺ αὐτοὶ ὠνειρεύθησαν. Ἡ μαρτυρία τῶν ξένων δικαιολογεῖ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ Λεωνίδα, ἡ ὁποία ἀπεδόθη εἰς τὸν Μάρκον».

Ἐδουάρδος Μπλάκιερ, μέλος τοῦ Ἑλληνικοῦ Κομιτάτου τοῦ Λονδίνου, γράφει :

«Ὁ Μάρκος Μπότσαρης ἦτο προικισμένος μὲ ὅλας τὰς ἀρετὰς ποὺ μπορεῖ ἓνας ἄνθρωπος νὰ ἐπιτύχη καὶ αὐταὶ ἦσαν εἰς αὐτὸν ἐξυψωμένα ἀπὸ μίαν ἀπλότητα χαρακτῆρος, ὁμοίαν τῆς ὁποίας δὲν βρῖσκει κανεὶς παρὰ στοὺς μεγάλους ἄνδρας τοῦ Πλουτάρχου. Ἀπὸ τὰ νεανικά του ἀκόμη χρόνια ὑπῆρξεν ἡ ἐλπίς καὶ ἔπειτα ὁ θαυμασμὸς τοῦ τύπου του, ὡς πολίτης, ὡς πατριώτης, ὡς στρατιώτης».

Ἐ Μένδελσον Βαρθόλδι δίδει τὸν ἐξῆς χαρακτηρισμὸν τοῦ Μάρκου:

«Οὐδεὶς εἶχε τὴν ἀφιλοκερδῆ αὐτοῦ ἀφοσίωσιν ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, οὐδεὶς τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ, οὐδεὶς τὴν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης γενναιότητα».

Ἐν γένει οἱ ξένοι ἐξήντησαν πᾶσαν ἔκφρασιν θαυμασμοῦ περὶ τοῦ Μάρκου. Εἰς τὸ Παρίσι μία ὁδὸς ὠνομάσθη μὲ τὸ ὄνομά του καὶ διατηρεῖται εἰσέτι.

Ἐ Raffenel εἰς τὸ ἱστορικὸν ἔργον του «Histoire des événements de la Grèce—1822 - 24» γράφει τὰ ἐξῆς :

«Ὁ γενναῖος Μάρκος Μπότσαρης ἐτηρεῖτο πάντοτε εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Ἀγγελό·Καστρον, ἐνῶ ὁ ἀδελφός του Κώστας διώκει ἀντ' αὐτοῦ τὴν φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου».

«Ὁ Μάρκος Μπότσαρης ἀντελήφθη τὴν δυσαρέσκειαν, πλείστων Ἀλβανῶν ὀπλαρχηγῶν, οἵτινες ἐξηκολούθουν τὸν πόλεμον αὐτὸν μὲ μεγάλην ἀντιπάθειαν. Δεσμεύοντες τὸν Ὁμέρ Βρουώνην διὰ τῆς ὑποσχέσεως μιᾶς ἀμέσου συνθηκολογήσεως, ἀπεσυνέθετον ἀναισιδήτως τὸν στρατὸν του. Ἐ Γιουσοῦφ Πασᾶς τῶν Σερῶν, εὗρίσκετο ἀκόμη περὶ τὴν Ἄρτιαν. Ἐ Μπότσαρης ἐνέσπειρε παραλλήλως τὴν διαίρεσιν μεταξὺ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἐπιτελείου του».

«Ὅτε ὁ Πασᾶς ἠθέλησε νὰ κατευθυνθῆ εἰς Βραχῶρι, ἵνα συναντήσῃ τὸν συνάδελφόν του, στάσις σχεδὸν γενικὴ ἐξεροράγη μεταξὺ τῶν Ἀλβανικῶν τάξεων. Ὅλοι οἱ ἄνδρες ἐζήτουν τοὺς μισθοὺς των καὶ

τὰς ἀμοιβὰς τὰς ὁποίας τοὺς ἔκαμαν νὰ ἐλπίζουσιν πρὸς διείκτας».

«Ὁ Γιουσοῦφ κατώρθωσε νὰ διασωθῆ, μεταμφιεσθεὶς. Διέφυγεν εἰς τὸν Ἀμβρακικὸν Κόλπον καὶ ἐκεῖθεν διεπεραιώθη εἰς Πάτρας».

«Ὁ Ὅμηρ Βρυώνης, εὐρισκόμενος εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ νὰ ὑποστῇ τὴν αὐτὴν τύχην, ἐγκατέλειπε βεβιασμένως τὸ Βραχῶρι καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὰ ἐνδότερα».

«Ἡ διάλυσις τοῦ σώματος τοῦ Γιουσοῦφ καὶ ἡ ὑποχώρησις τοῦ Ὅμηρ Βρυώνη, ἀφῆκαν εἰς τοὺς Ἑλληνας τὴν ἐλευθέραν κατοχὴν τῆς Αἰτωλίας μέχρι τοῦ Κόλπου τῆς Ἄρτας».

«Ἐν τούτοις ἡ στρατιὰ τῶν Σκοδριανῶν προήλυνεν ἐκ τῶν Ἀγρῶρων καὶ τὸ Μεσολόγγι θὰ περιεβάλλετο μετ' ὀλίγον ἀπὸ τὸ στίφος αὐτῶν βαρβάρων».

«Ὁ Μάρκος Μπότσαρης ἐγκατέλειπε τὸ Ἀγγελό-Καстро ὅπου ἡ παρουσία του δὲν ἦτο πλέον ἀναγκαία καὶ πετᾷ εἰς τὸ Καρπενησί πρὸς συνάντησιν τοῦ Μουσταῆ».

«Πετᾷ πρὸς τὴν ἀθανασίαν!»

«Ὁ γενναῖος Μάρκος ἐκλέγει μίαν θέσιν πλεονεκτικὴν εἰς Καρπενησί. Δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τῷ διαθέσωσι παρὰ 300 ἄνδρας· ἀλλὰ τὸ θάρρος του καὶ ἡ ἰδιοφυΐα του ἤξιζον μίαν στρατιάν. Αἱ δυνάμεις τῶν Τούρκων, ἀνείρχοντο εἰς 10.000 ἄνδρας».

«Ὁ Μάρκος ἐπινοεῖ σχέδιον ἀντάξιον τῶν καλυτέρων ἐποχῶν τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος».

«Ἡ πρόθεσις του εἶναι νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον, νὰ κτυπήσῃ τοὺς Στρατηγούς, νὰ ἐπιφέρῃ πανταχοῦ τὸν τρόμον καὶ τὸν θάνατον καὶ νὰ ἀπαλλάξῃ τὸ Μεσολόγγι καὶ τὴν Πελοπόννησον τῆς τελευταίας ἐρόδου ἢ ὁποία δύναται νὰ τὰ ἀπειλήσῃ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο. Ἡ ἐπιχείρησις εἶναι ἐκ τῶν ἐπικινδυνωδεστέρων: Διακυβεύεται ἀναντιρρήτως ἡ ζωὴ ἐκείνων οἵτινες τὴν ἐπεχειροῦν».

«Ἡ προᾶξις αὕτη, εἶναι ἄνευ ἀντιρρήσεως, ἡ ἐνδοξωτέρα ἐξ ὅλων ἐκείνων αἰτινες ἐπέφερον τὴν Ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἑλλήνων, τόσον διὰ τὸ παράτολμον τῆς πράξεως, τόσον διὰ τὴν πρόνοιαν μετὰ τῆς ὁποίας κατηθύνθη, ὅσον τέλος διὰ τὸν ἡρωϊσμόν της καὶ σχεδὸν τὸ μεγαλεῖον μετὰ τοῦ ὁποίου ἐξετελέσθη!»

«Ἄλλ' ἢ Ἑλλάς, ἀντὶ νὰ κανχᾶται διὰ μίαν τόσον περιφανῆ ἐπιτυχίαν, δὲν εἶχε παρὰ δάκρυα νὰ διασκορπίξῃ: Τῇ ἀληθείᾳ ἐκέρδισε πολὺ, ἀλλ' ἔχανε τὸ πᾶν χάνοντας ἓνα μόνον ἄνδρα!»

«Ὁ Μπότσαρης εἶχε πέσῃ ἐπὶ τοῦ σώματος ἐνὸς Πασᾶ».

«Τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος τούτου θὰ χρησιμεύσῃ διὰ μέσου τῶν αἰῶνων ἐν τῷ μέλλοντι, ἵνα χαρακτηρίξῃ τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὸν πατριωτικὸν ἐνθουσιασμόν, ὡς τὸ ὄνομα τοῦ Λεωνίδα».

«Οἱ Σουλιῶται οἱ ὅποιοι τὸν ἠκολούθησαν ἐξεδικήθησαν τὸν θάνατον του κατὰ τρόπον ἀντάξιον αὐτοῦ: ἀνεγνωρίζετο ἡ ἀπελπισία των ἐκ τῆς βιαιότητος τῶν κτυπημάτων των».

«Ὁ Μπότσαρης δὲν ἦτο μόνον μέγας στρατηλάτης, πολεμιστὴς ἀτρόμητος, ἐνάρετος πολίτης· ἦτο ἡ ψυχὴ τοῦ γενναίου, ὁ προστάτης του, ὁ σταθερώτερος ὑποστηρικτὴς του. Μακρὰν τοῦ νὰ προσποιεῖται τὴν αὐθάδη ὑπεροψίαν μερικῶν Ἑλλήνων στρατηγῶν, τὴν ὁποίαν ἀνέπτυσσον ἤδη εἰς Πελοπόννησον, ἠγάπα νὰ συνδιαλέγεται μετὰ τῶν στρατιωτῶν του, ἐν εἴδει συναδελφώσεως μετ' αὐτῶν. Ὡσαύτως τὰ στρατεύματα ἔτρεφον ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην πρὸς τὴν ἰδιοφυίαν του καὶ τὰς ἀρετάς του. Ἡδύνατο νὰ ὀδηγῇ τὸν στρατὸν του εἰς τὰς δυσχεροστέρας ἐπιχειρήσεις καὶ οἱ στρατιῶται θὰ ἐρρίπτοντο τυφλοῖς ὄμμασι ἐν τῷ μέσῳ τῶν κινδύνων, διότι ὁ Μπότσαρης ἀνέμενε τοῦτο παρ' αὐτῶν».

«Ὁλόκληρος ἡ Ἑλλὰς θὰ κλαίῃ ἐπὶ μακρὸν ἓνα τῶν μᾶλλον ζήλευτῶν ὑπερασπιστῶν της».

«Ὁ στρατὸς τοῦ Μπότσαρη, ἀπορφανισθεὶς τοῦ ἀρχηγοῦ του, ἐκληρονόμησε κατὰ τινὰ τρόπον τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ ἥρωος. Ἐγένετο ἀήττητος καὶ ὁ Πασᾶς τῆς Σκόδρας, ὅστις ἐφημίζετο ὅτι ἦτο πάντοτε νικητὴς, ἀπέτυχε παταγωδῶς εἰς ὅλας του τὰς ἐπιχειρήσεις».

Θὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ μίαν εἰκόνα τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Ἀμερικανὸς Περιηγητὴς Ἰζὼν Στέφενς, ἐπισκεφθεὶς τὸ Μεσολόγγι τῇ 1835, περὶ τοῦ ἥρωος Μάρκου:

«Καμμιά μνημιώδης στήλη δὲν τιμᾷ τοὺς ἄθλους καὶ τὴν φήμην του. Δὲν θέλω νὰ κλονίσω τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸ παρελθόν, ἀλλὰ δι' ἐμὲ ὁ Μιλτιάδης εἰς τὸν Μαραθῶνα καὶ ὁ Λεωνίδας εἰς τὰς Θερμοπύλας, δὲν ἦσαν ἡρωϊκώτεροι τοῦ Μάρκου Μπότσαρη εἰς τὸ Μεσολόγγι. Ὅταν οὗτοι ἐπολεμοῦσαν κατὰ τῶν Περσικῶν σιφῶν, αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη ἦσαν μεγάλαι καὶ ἐλεύθεραι πολιτεῖαι καὶ εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν δόξαν καὶ τὸ ἐγκώμιον τῶν ἀνθρώπων, πού ἦσαν εἰς τοὺς Ἕλληνας προσφιλέστερα πάντοτε ἀπὸ αὐτὴν τὴν ζωὴν. Ἀλλ' ὅταν ὁ Μαρκομπότσαρης ἔσυρε τὸ ξίφος του, ἡ Πατρίς του αἰμορροοῦσεν εἰς τὰ πόδια ἐνὸς γίγαντος καὶ ὅλη ἡ Εὐρώπη κατεδίκαζε τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν ὡς τρέλλαν καὶ χωρὶς ἐλπίδα».

«Ἐκεῖ κοντὰ εἰς τὸν τάφον τοῦ Μπότσαρη ἦτο μὲν πυραμὶς ἀπὸ κρανία καὶ σκελετοὺς ἀνθρώπων πού ἔπεσαν κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπίθεσιν τῶν Τουρκοαἰγυπτίων, ὑψουμένη πλησίον τοῦ μαυρισμένου καὶ κατακρημνισμένου τείχους, διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ ὁποίου ἔδωσαν τὴν ζωὴν των. Εἰς τὰς μετέπειτα περιπλανήσεις μου ἔμαθα νὰ μὴ προσέχω πολὺ παρόμοια πράγματα.... Τότε ὅμως ἦτο πολὺ μελαγχολικόν

νά βλέπω λευκάζοντα εἰς τὸν ἥλιον τὰ ὄστα ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι μόλις πρὸ ὀλίγου ἐστέκοντο μετὰ τὰ χεῖρα εἰς τὰ χεῖρα τῶν καὶ ἐνεπνέοντο ἀπὸ τὴν εὐγενῆ ἀπόφασιν ν' ἀπελευθερώσουν τὴν χώραν τῶν ἢ ν' ἀποθάνουν. Ὁ ὁδηγός μας μᾶς εἶπεν ὅτι ὅλα τὰ ὄστα περισυνελέγησαν καὶ ἐναπετέθησαν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ διὰ νὰ ταφοῦν καὶ ὅτι ὁ Βασιλεὺς Ὁθων, μόλις ἐνηλικιωθῆ καὶ ἀναλάβῃ τὴν ἐξουσίαν προτίθεται νὰ ἀνεγείρῃ μνημεῖον. Ἐν τῷ μεταξὺ εὐρίσκονται «εἰς τὸ ἔλεος» παντὸς περαστικοῦ καὶ ἡ μόνη παρατήρησις τοῦ ὁδηγοῦ μας ἦτο ὅτι ὅλα σχεδὸν τὰ κρανία ἔφερον τὸ σημεῖον τῆς Τουρκικῆς σπάθης κάτω ἀπὸ τὸ αὐτί».

Ἄξιος προσοχῆς εἶναι ἐμπνευσμένος ἐπίλογος τοῦ Ἱστορικοῦ, Ἀκαδημαϊκοῦ καὶ Διευθυντοῦ τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, κ. Δ. Κοκκίνου, περὶ τοῦ Μάρκου εἰς τὸ Κεφάλαιον τοῦ Ἑκτοῦ Τόμου τῆς Ἱστορίας του «Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις», ἔνθα πραγματεύεται τὸν θάνατόν του. Παραθέτομεν ἐξ αὐτοῦ ὁρισμένας περικοπὰς :

« Ὁ Μπότσαρης ».

«Εἶναι στιγμαὶ πράγματι, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἱστορικὸς εἰς τὸ βαρὺ καὶ ξηρὸν ἔργον του θὰ ἤθελε νὰ γίνῃ διὰ μίαν σελίδα ποιητής. Νὰ δώσῃ μὲ τὴν συγκίνησιν του ζωὴν εἰς τὴν εἰκόνα ἐνὸς ὑπερόχου ἀνδρός, πού συναντᾷ μεταξὺ τοῦ δρωῦντος πλήθους, τοῦ κινουμένου εἰς τὸν δρόμον τῶν ἱστορουμένων πράξεων, τῶν γεμάτων ἀπὸ ἀντιθέσεις, ἀπὸ λαμπρὰς ἐνεργείας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀντίδρασιν καὶ τὰς θλιβερὰς κινήσεις τῶν ἐνστίκτων, τῶν πιεζομένων ἢ προωθουμένων ἐκ τοῦ ζωϊκοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Αὐτὸν τὸν ὑψηλὸν πόθον καὶ τὴν ψυχικὴν ἀνάτασιν προκαλεῖ ἡ μορφή τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Λάμπει ἀπὸ ἀρετὴν καὶ ἀπὸ ἡρωϊσμόν».

«Ἐπέρασε ἀπὸ τὴν αὐλὴν τῶν Ἰωαννίνων, ὅπου ὅλοι οἱ Ρουμελιῶται Ὀπλαρχηγοὶ διετέλεσαν Ἀξιωματικοί, ἀλλὰ καὶ εἶχαν ταῦτο χρόνως εἰς τὴν πρώτην δυσμένειαν τὴν τύχην αἰχμαλώτων τοῦ φοβεροῦ Πασσᾶ, καὶ ὅπου ἐδημιουργοῦντο πολεμικοὶ ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ διεστρέφοντο οἱ χαρακτῆρες. Ὁ Μάρκος ἐσώθη ἀπὸ αὐτὴν τὴν φθοράν. Μοναδικὸν φαινόμενον ἀγνοῦ καὶ ἀδιαφθόρου χαρακτῆρος παρὰ τὸ καταθλιπτικὸν ἐκεῖνο περιβάλλον, ὅπου ὅλοι ὅσοι τὸ ὑφίσταντο εἶχαν τὴν μοῖραν σιδήρου βυθισμένου εἰς διαβρωτικὰ ὀξεῖα, ἀνιδιοτελής, πιστὸς εἰς τοὺς φίλους, ἀξιοπρεπὴς πρὸ τῶν ἐχθρῶν, γενναῖος καὶ μετριόφρων, ἠνδρώθη σιωπῶν καὶ ἀναμένων. Δὲν ἐδολιεύθη οὐδὲ αὐτὸν τὸν Ἀλῆν. Δὲν τὸν ἤκουσαν ποτὲ νὰ ὀμιλῇ διὰ τὰς πράξεις του. Ὅταν κάποτε πρὸ τοῦ Πασσᾶ καὶ παρουσίᾳ πολλῶν ἄλλων ἐξεθειάζετο ὁ Κώστας Μπό-

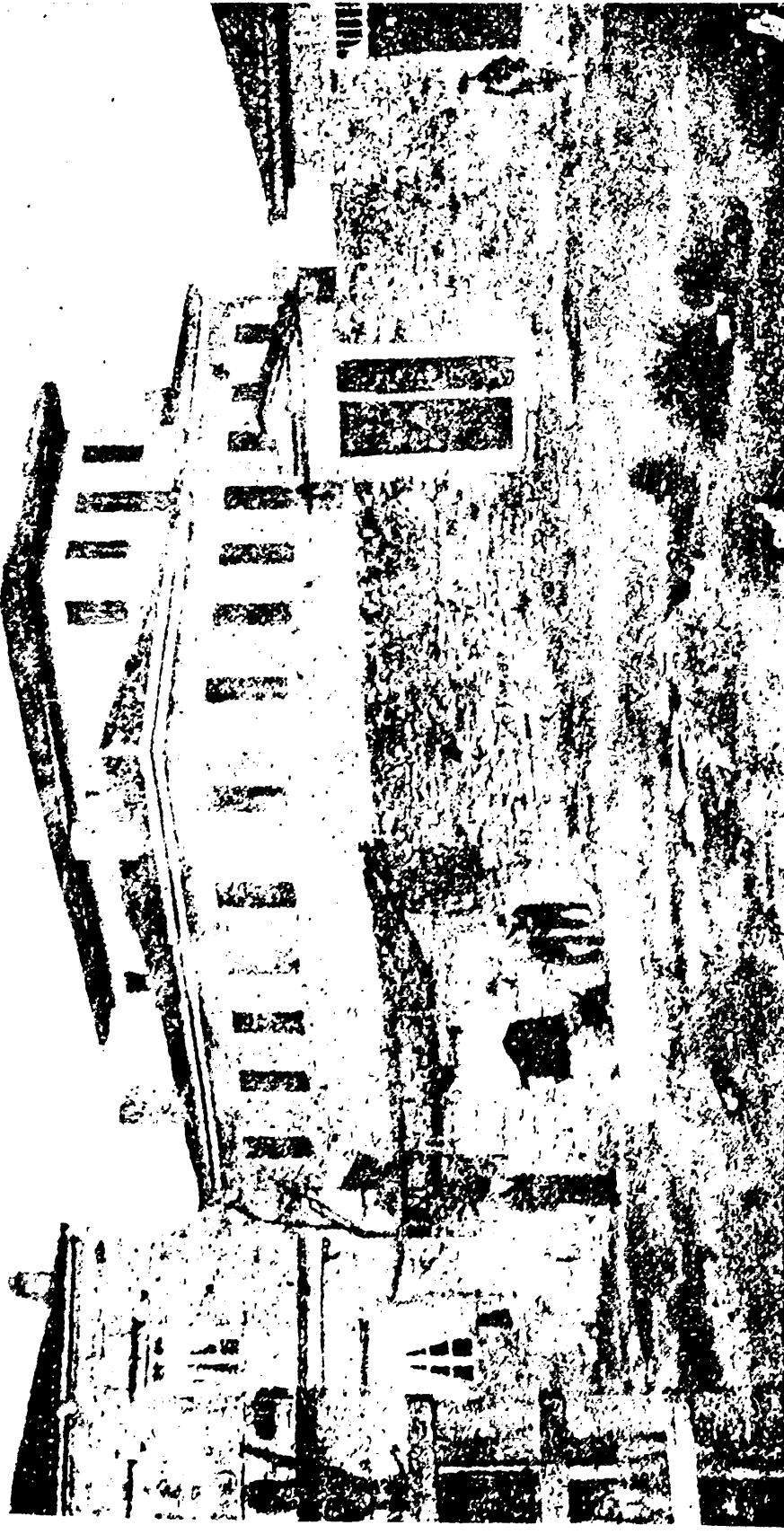
τσαρης (νεώτερος αδελφός του εύρισκόμενος επίσης εις την αΐλην) ὡς ὁ ἀνδρειότερος τῶν Σουλιωτῶν, ὁ Ἄλῆς ἔδειξε τὸν παράμερα καθήμενον Μάρκον Μπότσαρη καὶ εἶπε :

— Ὅχι. Αὐτὸς ἐκεῖ ποὺ δὲ λέει μιλιὰ θὰ φάη πολλὴ Τουρκιά».

«Ὁ Ἄλῆς ἐγνώριζε νὰ ζυγίξῃ τὰ μέταλλα τῶν ἀνθρωπίνων ἀξιών. Καὶ πράγματι. Ὅλη ἡ ἱστορία τοῦ Σουλίου κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνια εἶναι γεμάτη ἀπὸ πολεμικὰ κατορθώματα τοῦ Μπότσαρη. Καὶ ὅταν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1821 συμμαχεῖ ἀκόμη, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι Σουλιῶται, μὲ τὸν Ἄλῆν ἐναντίον τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων καὶ χάριν τοῦ Σουλίου πάντοτε, κατώρθωσε νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς Αἰτωλοακαρνανὰς Ὀπλαρχηγούς, ἐθεώρησε τὸν τοπικὸν ἀγῶνα του μέρος μόνον τοῦ γενικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Πατρίδος καὶ ἐτάχθη ὑπὲρ τούτου ὀριστικῶς. Ἀρχίζει ἔκτοτε ἡ γεμάτη πάθος δρᾶσις του ὡς Ἑλληνοῦ Ἀρχηγοῦ. Αὐτὴν τὴν δρᾶσιν τὴν ἐξαορακτῆρισε ἡ στρατηγικὴ ἔμπνευσις, ἡ πολιτικὴ δραστηριότης καὶ ἡ ἀρετὴ, ποὺ δὲν τοῦ ἔλειψε ποτέ. Καταπνίγων τὰ προσωπικὰ του αἰσθήματα, ἐσυγχώρησε τὸν φονέα τοῦ πατρὸς του Μπακόλαν χάριν τοῦ γενικοῦ συμφέροντος. Αὐτὸς εὗρε τὸν τρόπον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν πραγματοποίησιν τῆς Ἑλληνοἀλβανικῆς συμπράξεως. Ἡ ματαιώσις τῆς δὲν εἶναι λάθος του. Τὸ σχέδιον ἐκστρατείας πρὸς τὴν Ἡπειρον καὶ τῆς προσβολῆς τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὸ κέντρον του ἦτο ἰδικόν του. Ἄλλ' εἶχε τὴν ἀτυχίαν νὰ συνεχιστρατεύσῃ μὲ τὸν Βαρνακιώτην, ὁ ὁποῖος δὲν τοῦ ἐσυγχωροῦσε τὴν εἴνοιαν τοῦ Μαυροκορδάτου, διὰ τὴν συμφορὰν δὲ τοῦ Πέτα δὲν ἦτο ὑπεύθυνος αὐτός, ὑποδείξας τὸναντίον τὴν προκάλυψιν τοῦ στρατοπέδου ὑπὸ τῶν ἀτάκτων Ἑλληνικῶν σωμάτων, καὶ ὄχι ὑπὸ τῶν φιλελλήνων τῶν ἐκτεθέντων εἰς βέβαιον κίνδυνον ἐκ τῆς ἀγνοίας καὶ τοῦ τόπου καὶ τῶν μεθόδων τοῦ ἐχθροῦ. Τὰς πλαστὰς διαπραγματεύσεις μὲ τὸν Ὁμέρ Βρυώνην, ποὺ ἔσωσαν τὸ Μεσολόγγι κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν τὰς ἐπενόησε καὶ τὰς διεξήγαγεν ὁ Μάρκος. Ἡ κατὰ τοῦ Μουσταῖ ἔκστρατεία ἐνηργήθη ἐγκαίρως, χάρις εἰς τὴν εὐφυχίαν καὶ τὴν δραστηριότητά του. Κατὰ τὸν ἐσωτερικὸν δὲ ἀνταγωνισμὸν διὰ τὴν προσωπικὴν ἢ κομματικὴν ἐπικράτησιν, ποὺ εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους καὶ εἶχε παρασύρει εἰς τὴν δίνην του ὅλους σχεδὸν τοὺς κορυφαίους Ἑλληνας, ὁ Μπότσαρης κατώρθωσε νὰ μείνῃ στρατιώτης πιστὸς εἰς τὸ καθῆκον. Τὸ καθῆκον τοῦτο καὶ ὁ φλογερὸς πόθος διὰ τὴν ἐλευθερίαν τὸν ὠδήγησεν εἰς τὴν τελευταίαν του ἐπιχείρησιν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὸ Καρπενῆσι, καὶ ὁ θάνατός του λαμβάνει τὸν χαρακτῆρα τῆς αὐτοθυσίας. διότι ἐγνώριζε πρὸς ποῖον πιθανώτατον κίνδυνον ἔτρεχε».

«Ἡ δόξα του ἐπέρασε τὰ Ἑλληνικὰ ὄρια. Ἡ συγκινημένη πρὸ

Τὸ Τουρκικὸν Διοικητήριον Μεσολογγίου τὸ ὁποῖον ἐδωρήθη εἰς τὸν Μάρκον Μπότσαρην ὑπὸ τοῦ Ἐπαρχοῦ Πολ. Διοικητοῦ Δ. Ἑλλάδος, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του. Κατεστράφη πρὸ τινος ἐκ πυρκαϊᾶς. Εἶχε πωληθῆ ὑπὸ τῶν κληρονόμων Μάκου καὶ Κώστα Μπότσαρη.

του Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος Εὐρώπη ὕψωσε τὴν μορφήν του ὡς σύμβολον ἡρωϊσμοῦ. Εἶδε νὰ ἀναγεννῶνται εἰς τὸν Μπότσαρη οἱ ὀμηρικοὶ ἥρωες, οἱ ἀγνότεροι τῶν σταυροφόρων καὶ οἱ Νιμπελοῦγκεν. Ὁ ζωηρὸς ρωμαντισμὸς τῆς ἐποχῆς εὐρῆκε νέον βωμόν, διὰ τοὺς θαυμασμοὺς του. Τὰ εὐρωπαϊκὰ κέντρα ἐγέμισαν ἀπὸ εἰκόνας του. Ἐνέπνευσε τὴν ποίησιν καὶ τὴν τέχνην. Ἐνας διάσημος διὰ τὴν ἐποχὴν του γλύπτης ὁ Δαβίδ ντ' Ἀνζῆρ ἔκαμεν ὡραῖον ἔργον διὰ τὸν τάφον του. Γάλλοι καὶ Γερμανοὶ ποιηταὶ τὸν ἐξύμνησαν. Ὁ Λουδοβίκος τῆς Βαυαρίας ἀνέλαβε τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ υἱοῦ του. Βιογραφικὰ λεξικά τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως τοῦ Φέλλερ, ἀφιέρωσαν ἄρθρα δι' αὐτόν, ὅπως διὰ μίαν ἐξαιρετικὴν προσωπικότητα».

Ἐν ὅταν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μάρκου, ἡ Κυβέρνησις ἀπεφάσισε τὴν κατάληψιν τῆς Καλιακούδας, διὰ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν κάθοδον τοῦ ἐχθροῦ, ὅπου καὶ συνήφθη ἡ αἱματηρὰ μάχη ἣτις ἐστοίχισε τὴν ζωὴν μεταξὺ ἄλλων καὶ τοῦ Ζυγούρη Τζαβέλλα καὶ Ν. Κοντογιάννη ὡς καὶ πλείστων Σουλιωτῶν, ἀπέστειλε πρὸς ἐνίσχυσίν των Πελοποννησίους ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν Λόντον. Οὗτος διαπεραιωθεὶς ἐκεῖ ὑπέβαλεν ἔκθεσιν περὶ τῆς ἐκτιμήσεως τῆς καταστάσεως ἣτις δὲν ἦτο βεβαίως εὐχάριστος.

Ἡ Κυβέρνησις ἀπηύθυνε πρὸς αὐτὸν ἔγγραφον εἰς τὸ ὁποῖον μεταξὺ ἄλλων ἔλεγε τὰ ἑξῆς :

«Πρὸς τὸν Εὐγενέστατον στρατηγὸν Ἀνδρέαν Λόντον.

«Ἐλήφθη τὸ ἔγγραφόν σου τῶν 16 τοῦ παρόντος, ὅπου εὐρέθησαν τὰ τῆς Λυτ. Ἑλλάδος».

«Λόντε! Ἡ εὐγένειά σου ἐφάνης Πατριώτης καὶ ἀνθόρμητος ἔδραμες πάντοτε ὅπου σὲ προσκαλεῖ ὁ κίνδυνος τῆς Πατρίδος, ἀξιομίμητος εἶναι ὁ ζῆλος τὸν ὁποῖον ἔδειξες καὶ εἰς ταύτην τὴν κρίσιμον περίστασιν, διαβὰς ἀντίπερα διὰ ν' ἀγωνισθῆς ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας. Ἐπαινοῦνται τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα τῆς καρδίας σου καὶ σοῦ ἐγγυῶνται διὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθανασίας. Ἀνδρίζου ἄριστε ἀνδρῶν καὶ ἀμύνου περὶ Πατρίδος. Φθονεῖς τὴν δόξαν τοῦ Μπότσαρη βέβαια, μιμήσου καὶ τὸν ἡρωϊσμόν του».

«Ἐκ Σαλαμίνας τὴν 22 Αὐγούστου 1823»

Ὁ Πρόεδρος Εἰς ἀπουσίαν τοῦ Γεν. Γραμματέως
Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης Ν. Σπηλιάδης».
Σωτήρ Χαραλάμπης. Α. Μεταξᾶς».

Ὁ κ. Γ. Ἀθανασιάδης Νόβας, εἰς διάλεξίν του ἐπὶ τῇ Ἐθνικῇ ἑκατονταετηρίδι, ἔκαμε περὶ τοῦ Μάρκου τὸν ἑξῆς χαρακτηρισμόν :

«Ὁ Μάρκος Μπότσαρης εἶναι ἴσως ὁ μόνος Στρατηγὸς τοῦ Ἀγῶνος διὰ τὴν στρατηγικὴν ἀξίαν, διὰ τὴν προσωπικὴν ἀνδρείαν, διὰ τὴν πολιτικὴν σύνεσιν, διὰ τὴν ψυχικὴν εὐγένειαν, διὰ τὴν εὐθύτητα τοῦ χαρακτῆρος, διὰ τὴν μοναδικὴν ἀνδιοτέλειαν τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχει δευτέρα γνώμη. Εἶναι ὁ μόνος ἀσκίαστος, εἶναι ὁ μόνος πάλλευκος Ἀρχηγός. Αὐτὸς καὶ ὁ Ἀθανάσιος Διάκος εἶναι οἱ ἀγνότεροι ἥρωες τοῦ 1821. Ὁ φωτοστέφανός των ἔχει ἀπέραντον, ἄγχαντον, παρθενικὴν, ἀγγελικὴν αἴγλην. Ὅσοι ὠμίλησαν καὶ ὅσοι ἔγραψαν διὰ τὸν Μάρκον Μπότσαρη, σύγχρονοί του καὶ μεταγενέστεροι ἐξεφράσθησαν μὲ τὸν μεγαλύτερον σεβασμόν, μὲ τὴν βαθυτάτην εὐλάβειαν».

«Ἡ δόξα του ἀπήχησεν εὐθὺς ἀμέσως εἰς τὸν κόσμον ὀλόκληρον. Ποιηταὶ καὶ καλλιτέχναι ἀνεῦρον βαθεῖαν πηγὴν ἐμπνεύσεως εἰς αὐτήν. Ἔϊναι γνωστὸν τὸ ποίημα τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ. Εἶναι γνωστὸν τὸ ἀγαλμα τοῦ Νταβίνι ντ' Ἀνζέο. Ἀλλὰ καὶ πέραν τῶν Ὀκεανῶν τὸ ὄνομά του καὶ ἡ δόξα του συνεχίνησαν τὰς μεγάλας ψυχάς. Ἀνεῦρον κάπου ποίημα τοῦ Ἀμερικανοῦ Χάλλεκ, ἀφιερωμένον εἰς τὸν Μάρκον Μπότσαρη. Ἡ τελευταία του στροφὴ ἔλεγε :

«Μπότσαρη, ἡ Ἑλλάς σὲ κατέταξε μετὰ τῶν ἐνδόξων ἡρώων τῆς Ἀρχαιότητος. Εἰς τὸ τερπνόν της κλίμα δὲν ὑπάρχει εὐκλεέστερον μνῆμα. Διηγούμεθα τὸν θάνατόν σου χωρὶς λύπην, διότι ἔγινες τέκνον τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Δόξης, διότι εἶσαι ἀπὸ τὰ ὀλίγα ἀθάνατα ὀνόματα ποῦ ἐγεννήθησαν διὰ νὰ μὴ ἀποθάνουν ποτέ!».

«Ὁ Μάρκος δὲν ἐλησμονήθη μετὰ τὸν θάνατόν του. Τὸ παράδειγμά του ἔμεινε ὀλοζώντανο καὶ ὀλοδύναμο. Ἡ σκέψις τῶν παλληκαριῶν σὲ κάθε δύσκολη περίστασι ἀπὸ τὴν σκιάν του Μάρκου ἐζητοῦσε βοήθειαν, ἀπὸ τὸν τάφον τοῦ Μάρκου ἀντλοῦσε δύναμιν καὶ ἐγκαρτέρησιν. Τὸ ἐκφράζει ὁ Β. Οὐγκώ μὲ τοὺς στίχους του :

«Ἀκούω στὴ μάχη, ποῦ τὴν πόλη γεμίζει
Φωνές νὰ κρᾶζουνε! Σκιά τοῦ Μπότσαρη
Τοὺς ἄμοιρους τοὺς Ἕλληνας προστάτεψε!».

«Χαρακτηριστικώτερα ὅμως καὶ ἐκφραστικώτερα εἶναι τὰ Ἑλληνικὰ δημῶδη τραγούδια τὰ ὁποῖα ὑπενθύμιζον εἰς τοὺς ἀγωνιστὰς τὸν Μάρκον καὶ τοὺς ἐνέπνεον τὰ παραδείγματά του, τινὰ τῶν ὁποίων τραγουδεῖ ἀκόμη συχνότατα ὁ λαὸς τῆς Ρούμελης».

Ἴδου τινὰ ἐξ αὐτῶν :

«Τὸ θάνατο τοῦ Μπότσαρη
Τοῦ ἀντρειωμένου Μάρκου
Τὸν ἄκουσεν ἡ μαύρη γῆ
Δέν χόρτασε τρεῖς χρόνους
Τὸν ἄκουσαν καὶ τὰ βουνά
Κι' ὄλα τους ραγιστῆκαν
Τὸν ἄκουσαν κι' οἱ οὐρανοὶ
Δέν ἔβρεξαν τρεῖς χρόνους!» καὶ

«Ὁ Γέρω Νότης κάθησε στοῦ Μάρκου τὸ κιβούρι
Καὶ λέει τραγοῦδια θλιβερά καὶ παραπονεμένα:
—Γιὰ σήκω ἀπάνω Μάρκο μου καὶ μὴ βαρσοκοιμᾶσαι
Κι' ὁ Βάλτος ἐπροσκύνησε κι' ὄλο τὸ Ξηρομέρι
Τὸ Μεσολόγγι ἀπόμεινε δὲ θεὸ νὰ προσκυνήσῃ
Στεριάς τὸ δέρνει ὁ Κιουταχῆς κι' Ἀράπης τοῦ Πελάγου».

Ἕτερον λαϊκὸν τραγοῦδι :

Ὁ Μάρκος Μπότσαρης.

«Ἐνα πουλάκι ξέβγαينه πού μεσ' ἀχ' τὴν Ἀθήνα,
ράχη σὲ ράχη περβατεῖ, λημέρι σὲ λημέρι,
θέλει τοῦ Μάρκου τὸ οὐρδί, τοῦ Μάρκου τὸ λημέρι,
κι' ἄλλο πουλάκι τοῦ 'λεγε, κι' ἄλλο πουλί τοῦ λέ(γ)ει.
«Τὸ Μάρκο τὸν ἐσκότωσαν μέσα στὸ Μεσολόγγι,
στ' Αἰτωλικὸ τὸν πῆγαιναν, νὰ πάνουν νὰ τὸν θάψουν,
χίλιοι παππάδες πᾶν μπροστὰ κ' ἐξῆντα δεσποτάδες,
χίλια κορίτσια ξέπλεγα κοντὰ μιργιολογόντας,
κ' ἡ Μάρκαινα ἀπὸ κοντὰ μὲ τὸ παιδί στὰ χέρια.
«Μάρκο π' ἀφίνεις τὰ παιδιὰ τὸ ἔρημο λημέρη;»
.....

Καὶ ἔν ἀκόμη :

«Ἐνα πουλί ἀναστέναζε μέσα στὸν Ἀἰ Νικόλα
κι' ἔμαρσθησαν τὰ κλαδιά, ὄλα τὰ περιβόλια·
στοὺς κάμπους ὅπ' ἀκούστηκε μαράθησαν τὰ χόρτα.
Τ' ἄκουσαν καὶ δυὸ Ἑλληνες δυὸ Ἀνατολικιῶτες:
«Τ' ἔχεις πουλάκι μου καὶ κλαῖς στὸν ἥλιο καὶ μαδιέσαι;»
«Ἀντιπροχθὲς ἐδιάβαινα ἀπὸ τὸ Καρπενῆσι
κι' ἄκουσα νὰ συνομιλοῦν στοῦ Σκόδρα τὸ τσαντήρι.
Κι' ἔλεγαν στὸ συμβούλιο τὸ κάτες τὸ χαμπέρι.
Ὁ Μάρκος ἐσκοτώθηκε καὶ ἔσφαξε καὶ χίλιους!».

Καὶ τέλος :

«Καλὰ ἦσουν Μάρκο στὸ γιαλό, καλὰ στὸ Μεσολόγγι.
Καλὰ ἔρωγες, καλὰ ἔπινες, καλὰ ἔχτενες τὸ Κάστρο.
Στὸ Καρπενῆσι τ' ἠθελες νὰ πᾶς νὰ πολεμήσης.
Μαύρα χαμπέρια σούφεραν ἀπὸ τὸ Καρπενῆσι.
Νὰ βγῆς Μάρκο μου γλήγορα μ' ὄσους κι' ἂν ἠμπορέσης.
Νὰ πιάσης τὴν Τατάραινα, νὰ πιάσης τὰ γεφύρια.

Κι' ὁ Μάρκος ἐξεκίνησε μὲ χίλιους πεντακόσιους.
 Κι' ἐβγῆκε στὴν Τατάραινα κι' ἔπιασε τὰ γεφύρια.
 Πιάνει κι' ἀλλάζει γράμματα μὲ τοὺς καπεταναίους.
 Οἱ Τοῦρκοι ποῦθε κάμανε κι' αὐτοῦν οἱ Σκοντραλήδες
 Ὁ Καραϊσκάκης τοῦγραψε καὶ τότε χαιρετάει.
 Σὲ χαιρετάω Μάρκο μου καὶ σοῦ φιλῶ τὰ μάτια.
 Ἄν ἐρωτᾷς γιὰ τὴν Τουρκιά 'γὼ νὰ σοῦ φανερώσω.
 Στὸ Μαραθιά 'χουνε τὸ ὄρντι κ' ἐκ' ἔχουν τὰ τσαντήρια.
 Καὶ τοῦ τζαούση τ' ἔκραξε καὶ τοὺς μπουλοκπασῆδες.
 Τζαούση μοίρασ' τὸ ψωμί καὶ μοίρασ' τὰ φυσέκια.
 Παιδιά θὰ κάμω πόλεμο τ' ἀντέτι τῶν Σουλιώτων.
 Στῆς πέντε ὄρες τῆς νυκτός θ' ἀνοίξω τὸ τουφέκι.
 Θέλω πασσάδες ζωντανούς καὶ μπέικα κεφάλια.
 Κι' αὐτὸν τὸν Σκόντρα τὸν πασᾶ ἀτός μου νὰ τὸν πάρω.
 Πρωτὶ γιουροῦσι ἔκαμε κι' ἐμπῆκε στὰ τσαντήρια.
 Καὶ Τούρκικα τοὺς φώναξε καὶ λέγει τῶν συντρόφων.
 Τουφέκι νὰ μὴ ρίξετε, τουφέκι νὰ μὴν πέση.
 Τ' ἀκονιασμένα τὰ σπαθιά νὰ κόψουνε τοὺς Τούρκους.
 Κι' οἱ Τοῦρκοι τότε' ἐσκούζανε κ' ἕνας τὸν ἄλλο λένε.
 Τεῖν' τὸ κακὸ ποῦ γίνεται ἀπόψ' αὐτὴ τὴν νύχτα.
 Κι' ὁ Μάρκος τοὺς ἐφώναξε καὶ Τούρκικα τοὺς λέγει.
 Γιαγκίνι γίνεται παιδιά ἀποψ' αὐτὴ τὴν νύχτα.
 Δέκα τσαντήρια ἔκαψε, πασσᾶ μέσα δὲν ἦυρε.
 Κι' ὁ Μάρκος ἐβαρέθηκε, κι' ὁ Μάρκος ἐλαβώθη.
 Κι' ἡ συντροφιά τὸν πήρανε, τὸν ἔβγαλαν στὴ ράχη».

Ὁ Παπαρηγόπουλος ἐξιστορῶν τὰ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Σκόδρα Πασᾶ καὶ τοῦ μεγάλου κινδύνου ὅστις προέκυψεν ἅμα αἱ προφυλακαὶ του κατέλαβον τὸ Καρπενῆσι, λέγει :

«Καθὼς τῷ 1822, οὕτω καὶ νῦν ἐπρωταγωνίστησεν ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ὁ Σουλιώτης Μάρκος Βότσαρης. Ὁ Μάρκος ὑπῆρξε βεβαίως εἰς τῶν ἡρωϊκωτάτων καὶ τῶν εἰγενεσταίων τύπων τοῦ Ἑλληνικοῦ μαχητοῦ. Δὲν εἶχε τὸ πολυμήχανον τοῦ Κολοκοτρώνη πνεῦμα· δὲν εἶχε τὸ μεγαλεπήβολον πνεῦμα, ὅπερ ἀπεκάλυψε περὶ τὰ τέλη τῆς Ἐπαναστάσεως ὁ Καραϊσκάκης. Λόγω ἀφοσιώσεως ὅμως καὶ προσωπικῆς ἀνδρείας, οὐδεὶς ἦτο αὐτοῦ ἐνάμιλλος. Ἡ χρηστότης ἦτο ἐξωγραφισμένη εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ καὶ ἡ καλοκαγαθία ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν τρόπων καὶ τῶν λόγων αὐτοῦ».

Καὶ περαιτέρω χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς ἐξῆς :

«Ἦτο ἀρνίον κεκτημένον καρδίαν λέοντος».

Ἡ «Collection de l' Institut Français d' Athènes» ἐξέδωκεν ἐσχάτως ἔργον τοῦ Eugène Dalleggio, ὑπὸ τὸν τίτλον «Les Philhellènes et la guerre de l' Indépendance» περιέχον 138 ἐπιστολάς ἀνεκδότους τοῦ Ι. Ὁρλάνδου καὶ Α. Λουριώτη, λίαν ἐνδιαφερούσας.

Εἰς τὴν σελ. 201, ὑπάρχει ἐπιστολὴ ὑπ' ἀρ. 6, Ἑλληνιστὶ γεγραμ-

μένη, ἀπευθυνομένη πρὸς Ἀμερικανόν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀποσπῶμεν πα-
ράγραφον σχετικὴν μὲ τὸ ἐν ὄψει ἱστορημα :

«To His Excellency John Quinez Adams.

June 10th 1824.

Excellent Sir

.....
«Κατὰ τὴν ἀφίξίν μου εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ παρελθὸν ἔτος μετὰ
μακρὸν καὶ ἐπίπονο ταξείδι, εὔρον τὴν Κυβέρνησιν μεταφερθεῖσαν
ἐξ Ἀστρουσ εἰς Τριπολιτσᾶν, τὴν δὲ κατάστασιν βαίνουσαν βελ-
τιομένην. Εἶχα τὴν ἱκανοποίησιν νὰ ἴδω τὴν ἀποτυχίαν τῶν προ-
θέσεων τοῦ Σκόδρα Πασᾶ, ὅστις ἠγῆτο ἐνὸς ἰσχυροῦ στρατοῦ ἐξ
124.000 Ἀλβανῶν (δύναμις ὑπερτέρα κατὰ 100.000 τῶν λοιπῶν
Ἀλβανικῶν σωμάτων), ὡς καὶ τὴν ἦταν τοῦ Τουρκικοῦ Στόλου,
συνισταμένου ἐξ 80 ἰστιοφόρων, ἐκ τῶν λιμένων Κωνσταντινου-
πόλεως, Ἀλγερίου, Τύνιδος καὶ Αἰγύπτου.

Αὐταὶ αἱ δυνάμεις καὶ οἱ σκοποὶ των, οἱ ὁποῖοι ἐφαίνετο ὅτι
θα συνέτριβον σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα, ἐξεμηδενίσθησαν ἀπὸ τὴν γεν-
ναιότητα τῶν στρατευμάτων καὶ τὴν πείραν τῶν Ἀρχηγῶν ξηρᾶς
καὶ θαλάσσης καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, τοῦ ὁποίου
τὸν θάνατον θρηνεῖ ἡ Ἑλλὰς καὶ τοῦ Ναυάρχου Μιαούλη».

.....
I am Your Excellency's e.t.c.

Παραθέτομεν τὸ ἐξῆς ἄγνωστον ἀνέχδοτον.

Ὁ Σουλιώτης Ὀπλαρχηγὸς Σέχος, ἀκολουθῶν τὸ ἐκστρατευτικὸν
σῶμα τοῦ Μάρκου, εἶχε, τὴν προηγουμένην τῆς ἐφόδου ἐξετάσῃ τὴν
πλάτην ἀμνοῦ τὸν ὁποῖον εἶχον ψῆσῃ διὰ νὰ γευματίσουν. Ὑπῆρχε
πεποίθησις ὅτι, προελέγοντο τὰ μέλλοντα νὰ συμβῶσιν εἰς τὴν πλάτην
ἀμνοῦ, ἐὰν ἐγνώριζέ τις νὰ ἐρμηνεύσῃ διάφορα σημεῖα ἐπ' αὐτῆς, με-
ταξὺ δὲ τῶν εἰδημόνων ἦτο καὶ ὁ Σέχος.

Ἐξετάζων οὕτως τὴν πλάτην τοῦ ἀμνοῦ εἶδε σημεῖα τὰ ὁποῖα ἠρ-
μίνευσεν ὅτι τὴν ἐπομένην ἕνας μεγάλος Ἀρχηγὸς θα ἐφρονεύετο. Με-
τέβη παρὰ τῷ Μάρκῳ καὶ τοῦ ἀνεκοίνωσεν ὅτι πρέπει νὰ προσέξουν
κατὰ τὴν ἐφοδον, διότι, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν του ἢ ὁ Μάρκος ἢ αὐτὸς ὁ
ἴδιος πρόκειται νὰ φονευθῇ. Κατὰ τὴν ἐφοδον, κατ' ἐπανάληψιν, ὡς
διηγεῖτο ὁ Σέχος κατόπιν, ἐτράβηξε τὴν φουστανέλλα τοῦ Μάρκου, ὅστις
ἐξετίθετο παρατόλμως καὶ τῷ ὑπενθύμιζε τὸ προγνωστικὸν τῆς ράχως
τοῦ ἀρνοῦ. Ἀλλ' ὁ μὲν Μάρκος δὲν ἔδωκε σημασίαν καὶ δὲν ἐπρόσεχε,
τὸ προγνωστικὸν ὅμως ἐπληθήθευσε!

Ἐνταῦθα θὰ παραθέσωμεν ἓν ἀκόμη ἀνέκδοτον, τὸ ὁποῖον ἐξ ἀφορμῆς ἀφηγήσεώς μου σχετικῆς εἰς τὸ «Ἔθνος» ἔδωκεν εἰς δημοσιότητα ὁ κ. Ε. Ν. Κοντογιάννης, γόνος καὶ οὗτος τῶν Μποτσαραίων.

Ἐὶς τὴν ἐσπέραν τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Μάρκου Μπότσαρη κατὰ τῆς πρωτοπορίας τῆς Στρατιᾶς τοῦ Πασᾶ τῆς Σκόδρας, ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἀλβανικοῦ αὐτοῦ τμήματος Τζελαλεντίν, εὐρίσκετο στρατοπεδευμένος εἰς Κεφαλόβρυσον καὶ εἶχε στήσει τὴν μεγαλοπρεπῆ σκιηνὴν του εἰς τὸ μέσον τοῦ στρατοπέδου ἐκείνου, ἔχων περὶ αὐτὸν ἑννέα χιλιάδας πολεμιστῶν ἀρίστων, ἐν οἷς καὶ οἱ περίφημοι Ἀλβανοὶ Μιθρίται, θεωρούμενοι οἱ κράτιστοι. Εἰς τὸ δεῖπνον τῆς ἐσπέρας ἐκείνης παρεκλήθησαν εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ Τουρκαλβανοῦ μεγιστάνος, πλὴν τῶν περὶ αὐτὸν πασάδων καὶ μπέηδων καὶ τινες Ἕλληνες, ἐκόντες - ἄκοντες ἀκολουθοῦντες τὴν στρατιάν του. Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ ὁ Ἕλλην προύχων τῆς Εὐρυτανίας, τότε, Νίκο - Θεός, ὅστις ἐπιζήσας τῆς ἐπαναστάσεως, διηγείτο τὰ ἑξῆς: Καθ' ἣν ὥραν ἔτρωγον, ἐκομίσθη πρὸς τὸν Τζελαλεντίν ἐπιστολή, τὴν ὁποίαν οὗτος ἀναγνούς, ἐγέλασε καὶ στραφεὶς πρὸς τὸν Νίκο - Θεόν εἶπε, τείνων ἅμα τὴν ἐπιστολήν:

«Διάβασε Νίκο ἐφέντη, γὰρ νὰ ἴδῃς πῶς οἱ Ρωμηοὶ μουχλάθηκαν καὶ λένε κουταμάρες. Γράφει πῶς θὰ μὲ βαρέσουν ἐδῶ οἱ Σουλιῶτες!». Λέγων ταῦτα ὁ Τουρκαλβανός, ἐξηκολούθει νὰ γελᾷ διὰ τὴν ἀνόητον ἀπειλήν».

Ἐὶς τὴν ἐπιστολήν, εἶδεν ὅτι αὐτὴ προήρχετο ἀπὸ Ἕλληνα ὄπλαρχηγὸν τοῦ Καρπενησίου καὶ ὅτι πράγματι δι' αὐτῆς εἰδοποιεῖτο ὁ Πασᾶς περὶ ἐπιχειρήσεως ἐπιθέσεως τῶν Σουλιωτῶν, χωρὶς νὰ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγοῦ των. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν εἶπεν:

«Ἀλήθεια Πασᾶ μου, παλαβωμάρα εἶναι ἄλλ' ἂν εἶναι ὁ Μάρκο Μπότσαρης... τότε; ξέρω κ' ἐγώ;... Μάρκο τὸν λέν αὐτόν!».

Μὲ τὸ τέλος τῆς φράσεως τοῦ Ἕλληνος προύχοντος, ἠκούσθησαν καὶ οἱ πρῶτοι πυροβολισμοί, πιστοποιοῦντες τὴν ἀλήθειαν τῆς σκέψεώς του καὶ δικαιοῦντες αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς Ἕλληνας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πιστεύοντες ὅτι διὰ τὸν Μάρκον δὲν ὑπῆρχον ἐμπόδια εἰς τὰς πολεμικὰς του ἀποφάσεις. Ἦτο ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ Ἀχιλλέως».

Ἐὶς τὴν ἐπιστολογράφον ὄπλαρχηγὸς τὴν ἐπομένην ἔπεσε μαχόμενος κατὰ τῶν (!!) Τούρκων εἰς Καλιακούδαν μετὰ τῶν Ζυγούρη Τζαβέλα, Νικολάκη Κοντογιάννη καὶ ἄλλων. Ἡ μάχη τῆς Καλιακούδας εἶναι σημειωτέον, ἑκατόμβη εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν ἡ Ρούμελη προσήνεγκεν ἐπὶ τῇ ἐκλείψει τοῦ Λέοντος τοῦ Σουλίου. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἡ μάχη ἐκείνη σώζεται, μόνις ἀναγραφομένη, διότι ἔλαβε χώραν τὴν ἐπομένην τῆς τοῦ Κεφαλόβρυσου. Οἱ νεκροὶ τῆς ἡσαν ἀτυ-

χείς ὡς πρὸς τὴν ὑστεροφημίαν, τινὲς δὲ τούτων ἀρνηθέντες ν' ἀκολουθήσουν τὸν Μάρκον ἐν τῇ ζωῇ ἐκ φθόνου, ὑπεχρεώθησαν ὑπὸ τῆς μοίρας νὰ τὸν ἀκολουθήσουν εἰς τὸν Ἄδην. Μὴ στέργοντες νὰ ὑστερήσουν ἐκείνου ἐν ζωῇ καὶ ἐνώπιον τοῦ θανάτου δὲν ὑστέρησαν. Εἶχον ἐλαττώματα οἱ ἐλευθερωταὶ μας, ἀλλὰ ἦσαν ἥρωες».

Ἐν κατακλείδι θὰ παραθέσωμεν ἐν γεγονός, περὶ τῆς αἵγλης τοῦ ὀνόματος Μπότσαρης εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἐκ τοῦ ἥρωος Μάρκου, περιελθὸν εἰς γνῶσιν μου πρὸ τινων ἡμερῶν.

Ἡ Α.Β.Υ. ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος, δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Βασιλέως Γεωργίου τοῦ Α', Ναύαρχος τοῦ Β.Ν., διήνυσε τὰς ναυτικάς του σπουδὰς ὡς ναυτικὸς δόκιμος, ἐν τῇ Σχολῇ Ν. Δοκίμων Δανίας, ἐν συνεχείᾳ δὲ ὑπηρετεῖ ὡς Ἀξιωματικὸς ἀπὸ τοῦ 1884 ἕως 1891. Μοὶ διηγήθη ὅτι, οἱ Δανοὶ Ναυτικοὶ τόσον ἔτρεφον θαυμασμὸν πρὸς τὸν Μάρκον Μπότσαρη, ὥστε τὸν ἀπεκάλουν «Μπότσαρη», καθ' ὃ Ἕλληνα, ἐπρόφερον μάλιστα «Μποτσάρη!». Συγχρόνως ἐξεπαιδεύετο εἰς Ἕλληνα Ὑποπλοίαρχος ἐν Δανία, ἀκολουθῶν τὸν Πρίγκηπα, ὀνομαζόμενος Γαρουφαλιᾶς, τοῦτον δὲ ἀπεκάλουν «Κολοκοτρώνη!».

Νομίζομεν ὅτι πᾶν σχόλιον παρέλκει. Τὸν Ἕλληνα Βασιλόπαιδα Γεώργιον, ἕγγονον τοῦ τότε Βασιλέως τῆς Δανίας Χριστιανοῦ, ἔκρινον οἱ Δανοὶ ὅτι τὸν ἐτίμων, προσαγορεύοντες Αὐτὸν «Μποτσάρη!!!».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 16ον

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΜΑΡΚΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ

(Ἀπεβίωσε τὸ 1854)

Σύζυγος τοῦ Μάρκου εἰς δεύτερον γάμον, γενόμενον ὡς εἶπομεν ἐν Κερκύρα, τὸ δὲ γένος Καλογήρου.

Γυνὴ ἐνάρετος καὶ τιμίαι. Ὁ συζυγικὸς βίος τῆς ὑπῆρξε τεταραγμένος λόγῳ τῆς ἐμπολέμου καταστάσεως τῶν Σουλιωτῶν. Δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι αἱ καλύτεραι ἡμέραι τῆς ἦσαν αἱ ἐν Κερκύρα μετὰ τὸν γάμον τῆς, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ οὐχὶ ἐπὶ μακρόν, λόγῳ τοῦ πολέμου μεταξὺ Ἀγγλων καὶ Γάλλων.

Ὅτε ὁ Μάρκος ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Κέρκυραν καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἡπειρον—μετὰ τὴν ἤτταν τῶν Γάλλων—τὸν ἠκολούθησε. Εἶπομεν ἤδη εἰς τὸ περὶ Μάρκου κεφάλαιον, ὅτι ἡ ἐκεῖ διαβίωσις του πᾶν ἄλλο ἢ ἥρεμος ἦτο, λόγῳ τῆς καχυποψίας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὅστις τὸν ἐπετῆρει ἀγρύπνως.

Ἄφ' ἑτέρου, ἐλέχθη ἤδη, ὅτι ὁ Μάρκος δὲν ἦτο καὶ πολὺ εἰκόλος καὶ ἦτο αὐστηρὸς καὶ πρὸς τὸν ἑαυτὸν του πρῶτον. Ἦτο φυσικὸν τοῦτο ἄλλως τε, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς περιπετειώδους ζωῆς του.

Παρὰ ταῦτα ὑπῆρξεν ὑπόδειγμα συζύγου καὶ μητρὸς, ἀλλὰ καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ ἀνδρός τῆς, διαβιοῦσα ἀρμονικώτατα μετὰ τῆς Θειακούλας, ἣτις ἦτο ἡ διευθύνουσα τὰ τῶν συμβιουσῶν οἰκογενειῶν Μάρκου καὶ Κώστα, ὑπῆρξε δὲ δευτέρα μήτηρ, διὰ τὰ ἀπροφανισθέντα προῖως τέκνα τοῦ Κώστα Μπότσαρη.

Ἡ «Μάρκαινα», ὡς ἀπεκαλεῖτο ὑπὸ συγγενῶν, φίλων ἀλλὰ καὶ τῶν Σουλιωτῶν, ὡς εἶδομεν ἤδη, ἅμα τῇ πτώσει τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῇ ἐξοντώσει τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, παρὰ τῷ ὁποίῳ εὗρισκετο ὡς ὄμηρος μετὰ τῶν τέκνων τῆς, ἀπῆλθῃ εἰς Λάρισαν μετὰ τῶν ὀμηρῶν, τῷ 1820, πρὸς τὸν ἐκεῖ ἐδρεύοντα Δράμαλην, ἐκ φόβου μήπως ὁ Μάρκος ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀρπαγὴν των ἐξ Ἰωαννίνων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ εἶχε σκεφθῆ.

Ὁ Δράμαλης, ἰδὼν τὴν Μάρκαιναν θηλάζουσαν τὸ βρέφος τῆς, διενεόθη νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ ὡς τροφὸν τοῦ ἀναμενομένου νὰ γεν-

νηθῆ τέκνου του. Πληροφορηθεῖσα τοῦτο ἡ Μάρκαινα, ἀπεγαλάκτη-
σεν ἀμέσως τὸ τέκνον της, ἵνα ἀποφύγη τὴν ταπείνωσιν εἰς τὴν ὁποίαν
ὁ Δράμαλης ἐσχεδίαζε νὰ τὴν ὑποβάλῃ. Θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις
τὴν ἐκδίκησίν του κατὰ τῆς Μάρκαινας, εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῆς Ρό-
ζας Μάρκου Μπότσαρη.

Εἴπομεν ἤδη ὅτι ἡ οἰκογένεια τοῦ Μάρκου, ἀντηλλάγη μὲ τὰ χα-
ρέμια τοῦ Χουρσίτ, ἅτινα ἠχμαλωτίσθησαν ἅμα τῇ πτώσει τῆς Τρι-
πόλεως. Οἱ ὄμηροι καὶ αἰχμάλωτοι τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη, συλ-
ληφθέντες ἐν Ἰωαννίνοις καὶ Κακολάκκῳ τῆς Πογωνιανῆς, ὑπὸ τῶν
Σουλτανικῶν στρατευμάτων, ἦσαν, ἡ μητροιὰ τοῦ Μάρκου μετὰ τοῦ
υἱοῦ της Στρατῆ, ὅστις καὶ ἀπεπνίγη μετ' ἄλλων αἰχμαλώτων ἐν Λα-
ρίσῃ, ἡ Μάρκαινα μετὰ τῶν τέκνων της, αἱ δύο ἑτεροθαλεῖς ἀδελφαί
του Ἀγγελικὴ καὶ Ἑλένη καὶ ἡ θεία του Μάρω, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν.

Ἄμα τῇ ἀπελευθερώσει των ἔφθασαν εἰς Κόρινθον ἔνθα μετέβη
καὶ ὁ Μάρκος διὰ νὰ τοὺς συναντήσῃ. Ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ τοὺς
ἀπομακρύνῃ ἐξ Ἑλλάδος, ἡ σύζυγός του διεμαρτυρήθη καὶ ἐπέμεινε νὰ
παραμείνῃ πλησίον του, ἀλλ' οὗτος ἔμεινε ἀνένδοτος. Αὕτη ἐπέπρωτο
νὰ εἶναι ἡ τελευταία συνάντησίς των.

Ὁ Μάρκος διὰ νὰ παραμείνῃ ἀπερίσπαστος εἰς τὰς πολεμικὰς
ἐπιχειρήσεις, κατώρθωσε νὰ ἀποστείλῃ τὴν οἰκογένειαν εἰς Ἀγκῶνα.
Θὰ παραθέσω σχετικὴν ἐπιστολὴν τοῦ ἱστορικοῦ Ἱεράρχου τῆς Ὁρθο-
δόξου Ἐκκλησίας Ἰγνατίου, γνωστοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Μητροπολίτης
Ἀρσῆς» ἐκ Πίζας τῆς Ἰταλίας.

«Πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κοινότητα τῆς Ἀγκῶνος».

Κύριοι

«Ἡ εὐγενεστάτη σύζυγος τοῦ λαμπροῦ Μάρκου Μπότσαρη
καὶ ἡ λοιπὴ οἰκογένεια ἔφθασαν αὐτοῦ διὰ νὰ σταθῇ πρὸς καιρὸν.
Στέκει δὲ εἰς τὴν φιλογενειάν σας νὰ ὑποδεχθῆτε τὴν ρηθεῖσαν
ἀρχόντισσαν, ὡς μίαν πριγκηπέσσαν τοῦ Γένους, διότι ἡ Πατρίς
δὲν γνωρίζει ἄλλους πριγκηπας καὶ προκρίτους, εἰμὴ τοὺς καλοὺς
πατριώτας, ὅσοι ἢ μὲ ὄπλα ἢ μὲ χρήματα ἢ μὲ ὁποιονδήποτε
ἄλλον τρόπον τὴν δουλεύουν καὶ προσπαθοῦν διὰ τὴν ἀνεξαρτη-
σίαν της. Καὶ ἐπειδὴ ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς Μάρκος Μπότσαρης
ἔδειξεν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ τούτου ἀγῶνος ζῆλον διακαῆ, ἀνδρείαν,
φρόνησιν καὶ ἀφιλοκέρδειαν καὶ ἔγινε δι' αὐτὰς τὰς ἀρετὰς του
ἄξιος τῆς εὐνοίας καὶ παροχῆς τῆς Πατρίδος του, περιποιούμενοι
τὴν σύζυγόν του καὶ τὴν οἰκογένειάν του, θέλετε κάμει πρῶγμα
δίκαιον καὶ πρὸς τὴν Πατρίδα εὐχάριστον...».

«Ἐν Πίζα

16 Σεπτεμβρίου 1822».

Εὐχέτης σας ἐν Χριστῷ

Ὁ Μητροπολίτης Ἰγνάτιος»

Ἡ οἰκογένεια τοῦ Μάρκου ἔτυχεν εἰς Ἀγκῶνα πολλῶν περιποιήσεων, τόσον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς Κοινότητος, ὅσον καὶ ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μάρκου, ἡ οἰκογένεια ἐγκατέλιπε τὴν Ἀγκῶνα καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Ζάκυνθον. Προστάτης πλέον αὐτῶν ἦτο ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου, Κώστας Μπότσαρης. Ἡ ζωὴ των βεβαίως δὲν ἦτο ἄνετος.

Πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεώς των εἰς Ζάκυνθον, ἅμα ἀνεχώρησαν ἐξ Ἀγκῶνος, μετέβησαν εἰς Κέρκυραν, ὅπου ἐφιλοξενήθησαν παρὰ τῆς οἰκογενείας Κεφαλᾶ.

Αἱ τοπικαὶ Ἀγγλικάι ἀρχαί, ὑπέδειξαν ὅτι ἡ ἐκεῖ παραμονὴ τῆς οἰκογενείας Μάρκου δὲν ἠδύνατο νὰ παραταθῆ, διότι θὰ ἐδημιούργει προστριβὰς μετὰ τῆς Τουρκίας, τὴν ἐποχὴν δ' ἐκείνην τὸ συμφέρον τῆς Ἀγγλίας ἐπέβαλλεν ἀγαθὰς σχέσεις πρὸς αὐτήν.

Ἡ κ. Δετζώρτζη, ἐγγονὴ τοῦ Κώστα Μπότσαρη καὶ κόρη τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀθανασίου, ὅστις εἶχε σύζυγον τὸ γένος Κεφαλᾶ, γνωρίζει ἐκ παραδόσεως τῆς μητρικῆς τῆς οἰκογενείας, ὅτι ὁ Κεφαλᾶς ἀπῆντησεν εἰς τοὺς Ἄγγλους ὅτι δὲν τοῦ ἐπετρέπετο ν' ἀρνηθῆ ἄρτον καὶ στέγην εἰς τὴν χήραν καὶ τὰ ὄρφανὰ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, οἱ Ἄγγλοι ὅμως παρέμειναν ἀνένδοτοι καὶ ἡ οἰκογένεια ἠναγκάσθη ν' ἀπέλθῃ, μεταβᾶσα εἰς Ζάκυνθον, ἔνθα καὶ ἐγκατεστάθη τῇ ἀνοχῇ τῶν Ἄγγλων. Ἐν Ζακύνθῳ ἐφιλοξενήθη ὑπὸ τῆς οἰκογενείας Ρώμα.

Εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ ἀναφαίνεται ζωηρὸν τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὸν υἱὸν τοῦ Μάρκου, Δημήτριον, δεκαετῆ ὄντα, τόσον ἐξ ἡμεδαπῶν καὶ ἀλλοδαπῶν Ἑλλήνων, ὅσον καὶ ξένων. Ἐπ' αὐτοῦ θὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ Δημητρίου Μπότσαρη. Ἐστεμμένοι καὶ ἀνθρωποὶ τῶν γραμμῶν ἐνδιεφέρθησαν δι' αὐτὸν καὶ τέλος ἀπεφασίσθη νὰ ἀποσταλῆ εἰς Μόναχον ὡς φιλοξενούμενος καὶ ἐπότροφος τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου, πατρὸς τοῦ Ὀθωνος, τῷ 1827.

Ἡ Μάρκαινα εἶχεν ἐνδοιασμοὺς καὶ δὲν ἠθέλε νὰ ἀποχωρισθῆ τοῦ τέκνου τῆς. Ἐπενέβη τότε ὁ Ι. Καποδίστριας, προτοῦ γίνῃ Κυβερνήτης, ὅστις ἔγραψεν εἰς τὸν ἐν Ζακύνθῳ Φραγκίσκον Καρβελᾶν, νὰ μεταβῆ πρὸς συνάντησίν τῆς ἵνα τὴν μεταπέισῃ.

Ὅντως ὁ Καρβελᾶς ἐξετέλεσε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Καποδίστρια καὶ τοῦ ἀπῆντησε, περιγράφων τὴν συνέντευξιν. Τῆς ἐπιστολῆς ταύτης παραθήτομεν ἀπόσπασμα, ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς οἰκογενείας :

«Εὐγενέστατε Κύριε Κόμη

«Μοῦ εἶναι ἰδιαιτέρως εὐχάριστον νὰ ἀπαντήσω εἰς τὴν πολιτικὸν ὑμετέραν ἐπιστολὴν τῆς 18/30 Ἀπριλίου ἣν ἔλαβον σήμε-

ρον, καθ' ἣν ὄραν εὐρισκόμην εἰς τὴν οἰκίαν εἰς τὴν ὁποίαν κατοικεῖ ἡ κυρία Μπότσαρη καὶ νὰ σᾶς ἐσωκλείσω τὴν ἀπάντησιν τῆς ρηθείσης κυρίας καθὼς καὶ τὰ διαβατήρια τὰ ὁποῖα θὰ χρησιμεύσωσι διὰ τὸ ταξίδιον τοῦ υἱοῦ τῆς εἰς Μόναχον».

«Μόλις ἔλαβον τὴν ὑμετέραν ἐπιστολήν, ἦλθον πρὸς συνάντησίν τῆς καὶ τῇ ἀνεκοίνωσα τὸ περιεχόμενον ταύτης. Ἡ κυρία Μπότσαρη ἐφάνη δισταύουσα ἐπειδὴ δὲν ἐγνώριζεν ἀκόμη τὴν ἀπάντησιν τοῦ ἀνδραδέλφου τῆς Στρατηγοῦ Κώστα, ἣτις ἀτυχῶς εἶχε φθάσῃ μὲ τὸ χθεσινὸν ταχυδρομεῖον καὶ ἐνῶ ἐγὼ ἐπέμενον νὰ τὴν πείσω, ἵνα μὴ ἀφήσῃ νὰ διαφύγῃ παρομοία τύχη τοῦ υἱοῦ τῆς, ἔφερον ἐπὶ παρουσίᾳ μου ταύτην καὶ τοιουτοτρόπως διελύθη κάθε δισταγμός. Καὶ ἐφάνη ὅτι μὲ εὐχαρίστησιν ἔδωκε τὴν συναίνεσίν τῆς, διὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ υἱοῦ τῆς εἰς Βαυαρίαν. Αὕτη μοῦ ὑπέβαλε νὰ σᾶς γράψω ὅλα τὰ ἀνωτέρω, διὰ νὰ ἐννοήσετε ὅτι ἡ βραδύτης διὰ νὰ λάβῃ ὀριστικὴν ἀπόφασιν, δὲν προήρχετο ἀπὸ ἄλλον, εἰμὴ ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῆς καταφατικῆς ἀπαντήσεως τοῦ ἀνδραδέλφου τῆς. Συγχρόνως μὲ παρεκάλεσε νὰ σᾶς συστήσω θερμῶς ὅπως, εἰ δυνατόν, καὶ ἐὰν τοῦτο δὲν ἤθελε φέρῃ μεγάλο κώλυμα εἰς τὸ ταξίδιον τοῦ υἱοῦ τῆς, οὗτος διερχόμενος ἐκ Ζακύνθου παραμείνῃ ἔστω καὶ ἐπὶ μίαν ἡμέραν πλησίον τῆς, δηλαδὴ ἐφ' ὅσον τὸ πλοῖον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παραμείνῃ εἰς τὸν λιμένα. Δόσατε κύριε Κόμη εἰς μίαν τρυφερὰν μητέρα, ἐὰν δύνασθε, αὐτὴν τὴν ἱκανοποιήσιν καὶ εὐχαρίστησιν, δίδων ἐντολήν νὰ παραμείνῃ τὸ πλοῖον ὥρας τινὰς ἐπὶ πλεόν καὶ βεβαιωθῆτε ὅτι κάθε διαταγὴ σας θὰ ἐκτελεσθῇ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ. Ἐπίσης ἐπιθυμεῖ ἡ κυρία Μπότσαρη, ὅπως ὁ Ἄνδρέας Χρήστου συνοδεύσῃ, κατὰ τὸ ταξίδιον του ὡς παιδαγωγός, τὸν υἱόν τῆς. Δι' ὅ,τι δῆποτε ἄλλο ὄπερ θὰ ἀφεώρα τὸν υἱόν τῆς, αὕτη ἐπαφίεται πλήρως εἰς τὰς ἐπιθυμίας σας».

«Χαίρω κύριε Κόμη, ὅτι ἐτελείωσα ἐπιτυχῶς μίαν ὑπόθεσιν, ἣτις μὲ ἐβάρυνε τὴν καρδίαν καὶ ὅτι ἠδυνήθην νὰ ὑπερβῶ τὰ προσκόμματα τὰ ὁποῖα παρενέβαλλον διάφοροι θερμοῖαιμοι, οἱ ὁποῖοι διὰ τῶν συμβουλῶν των, ἔκαμον τὴν Κυρίαν Μπότσαρη νὰ ἀγνοήσῃ τὸ ἀγαθὸν αὐτῆς συμφέρον».

«Δέξασθε κ.λ.π.

Φραγκίσκος Καρβελᾶς

Ζακύνθος 3 Μαΐου 1827».

Θὰ παραθέσωμεν ἤδη ἐπιστολήν τοῦ Ι. Καποδίστρια πρὸς τὴν Μάρκαινα, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ υἱοῦ τῆς :

« Ἀγκῶν τὴν 15 Δεκεμβρίου 1827.

« Μετὰ τὴν εἰς τὰς Ἰωνικὰς νήσους ἐπιστροφὴν σας, ὁ αὐτὰ-
δελφός μου Βιάρος δὲν ἔλειψε Κυρία ἀπὸ τὸ νὰ μὲ εἰδοποιῇ περὶ
τῶν κατὰ τὴν Εὐγενίαν σας καὶ τὸν ὁμολογῶ Χάριτας διὰ τὴν
εὐκαιρίαν τὴν ὁποίαν μὲ δίδει σήμερον νὰ σᾶς γράφω τὰ ἀκό-
λουθα».

« Ἡξεύρω ὅτι ὁ υἱός σας Δημήτριος εἶναι τὸ νόμιμον ἀντικεί-
μενον ὄλου τοῦ μητρικοῦ σας φίλτρου, καὶ ὅτι ἡ πολυμελὴς οἰκο-
γένειά σας καὶ τὰ μέσα τῆς ἐξοικονομήσεώς της δὲν σᾶς ἀφίνουν
χωρὶς ἀνησυχίαν. Εὐτυχίαν μου ἄρα νομίζω τὸ νὰ δύναμαι νὰ
σᾶς εἰπῶ πράγματα παρηγορητήρια, καὶ διὰ τὰ δύο αὐτὰ ἐγκάρ-
δια συμφέροντά σας».

« Ὁ φίλτατός σας καὶ ὁ παιδαγωγός του Κύριος Χρῖστος
Ἄνδρέου μ' ἔγραψαν ἐσχάτως ἤδη, ζητοῦντες με ὁδηγίαν καὶ
ἴσως ὀλίγην ἐμπύχωσιν διὰ νὰ μὴ δυσαρεστῶνται πολὺ εἰς τὴν
ξενητείαν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται. Ἐπιθυμῶ νὰ ἐλπίζω ὅτι
ἀκολουθοῦν τὰς συμβουλὰς ὅσας τοὺς ἔδωσα, ὁ φίλτατος θέλει
κάμῃ προόδους, καὶ εἰκταίας ἐπιδόσεις. Ὁ παιδαγωγός του θέλει
εἶναι σύντροφός του ἐπωφελῆς καὶ ἀχώριστος καὶ θέλουν μὲ
δώσει ἀκολούθως καιρὸν ὥστε νὰ στοχασθῶ περὶ τῶν μέσων τῶν
ἱκανῶν νὰ τοὺς προξενῶσι πλειότεραν εὐχαρίστησιν, καὶ μάλιστα
περὶ τῶν μέτρων τῶν πληροφορητικῶν ὅτι ὁ φίλτατός σας θέλει
ἀποκατασταθῆ ὁ κληρονόμος τῶν ἀρετῶν τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου,
τοῦ ὁποίου τὸν θάνατον θέλει θρηνεῖ αἰωνίως ἡ Πατρίς».

« Ὅσον δι' ὅσα ἀποβλέπουν Κυρία τὴν οἰκογένειάν σας ὁ αὐτί-
δελφός μου λαμβάνει τὴν παραγγελίαν νὰ ἐξακολουθῇ δίδων σας
τὸ μικρὸν τριάντα ταλήρων σιτηρέσιον κατὰ μῆνα, ἕως οὗ τὸ
Ἔθνος νὰ δυνηθῇ νὰ σᾶς διατάξῃ ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν τὴν ἐξοι-
κονόμησιν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἐπιτηδίων. Καὶ μολονότι τὸ γένος
διὰ τὴν ἀνεφικτότητα τῶν τωρινῶν πόρων του δὲν θέλει κατορ-
θῶσει τὸ τοιοῦτον κατ' ἀναλογίαν τῶν ὄσων χρεωστεῖ εἰς τὰς
ἐκδουλεύσεις τοῦ Μακαρίτου Μάρκου Μπότζαρη τοῦλάχιστον
θέλει σᾶς ἀποδείξει τὸν βαθμὸν τῆς εὐγνωμοσύνης του προμη-
θεῦν σας τὰ μέσα τοῦ νὰ ἀπολαμβάνετε τὴν τοιαύτην Ἐθνικὴν
Βοήθειαν μὲ ἡσυχίαν καὶ εἰς τοὺς κόλπους τῆς Πατρίδος».

« Μένετε λοιπὸν ἡσυχῶς καὶ ἂν εἰδοθῶ ἀπὸ τὴν θείαν ὁδη-
γίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, λάβετε τὴν καλωσύνην νὰ ἀπευθύνεσθε
πρὸς ἐμὲ ἀμέσως ὡσάκις θέλετε μὲ νομίζει ἱκανὸν νὰ σᾶς χρησι-
μεύσω καὶ θέλετε μ' εὐρίσκει πάντοτε μ' ὄλην ἐκείνην τὴν προ-
θυμίαν, ὅσην μὲ ἐμπνέουσι τὰ αἰσθήματα τὰ συνάπτοντά με μὲ

τὴν οἰκογένειάν σας. Τὰ αἰσθήματά μου ταῦτα εἶναι ἀναλλοίωτα, ὡς καὶ τὰ ὅσα κατ' ἐπανάληψιν διὰ τοῦ παρόντος μου σᾶς παρῆ-
σταίνω».

«Πρὸς τὴν Κυρίαν Χρυσουῖλα
Χήρα τοῦ Μακαρίτου
Μάρκου Μπότζαρη
Εἰς Ζάκυνθο.

Ὅλος πρόθυμος
Ι. Α. Καποδίστριας».

Καὶ τέλος παραθέτομεν τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐμφαίνεται ὅτι ὁ Βασιλεὺς Λουδοβίκος, πλὴν τῆς ὑποτροφίας τοῦ υἱοῦ τῆς Μάρκαινας, ἐχορηματοδοτεῖ καὶ τὴν οἰκογένειαν :

«Ζάκυνθον

Πρὸς τὴν τιμιωτάτην κυρίαν Μάρκαιναν Μπότζαρη
Κορυφὸς 13 8βρίου 1828».

«Διορισμένος ἀπὸ κύριον Ἐϊνὰρ νὰ σᾶς ἐμβάζω κατὰ μῆνα φράγκα διακόσια διὰ λογαριασμὸν τῆς αὐτοῦ μεγαλειότητος βασιλέως τῆς Μπαβαρίας, γράφω σήμερον τοῦ κυρ Δημητρίου Χαριάτη νὰ σᾶς δώσῃ διὰ μίαν τριμηνίαν φράγκα 600 ἀπὸ 7βρίου ἕως Νοεμβρίου τάλλαρα 111, ὅπου τόσα κατὰ τὸ ἐδῶ μὲ ἐκεῖ κάμνουν, σᾶς ἀνήκουν ὅθεν καὶ λαμβάνοντάς τα ὑπογράφετε δύο ἀποδείξεις κατὰ τὸν κάτω τρόπον καὶ τοῦ ταῖς δίδετε. Εἶμαι ἔτι διατεταγμένος νὰ σᾶς κοινοποιήσω ὅτι ὁ Βασιλεὺς εἶναι πολὺ εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν καλὴν διαγωγὴν τοῦ υἱοῦ σας. Παρεμπρὸς ἔκανες καλὰ νὰ τοῦ γράψῃς μίαν γραφὴν εὐχαριστήριον, καὶ διὰ τὴν πρὸς τὸν υἱὸν σας εὐνοϊάν του, καὶ διὰ τὴν πρὸς τὴν μισθοφορίαν· μένω δὲ

«εἰς τοὺς ὄρισμούς Σας»
Κωνσταντῖνος Γεροστάθης».

Ἡ οἰκογένεια τοῦ Μάρκου παρέμενεν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἀδελφοῦ του Κώστα μετὰ τῆς οἰκογενείας του, εἰς τὴν ἐν Μεσολογίῳ οἰκίαν Μπότζαρη τῷ 1835. Ὁ Ἀμερικανὸς περιηγητὴς Στέφενς ἐλθὼν εἰς Ἑλλάδα, ἔσπευσε νὰ τὴν ἐπισκευθῇ, ὡς ἐξῆς δὲ περιγράφει τὴν ἐπίσκεψιν εἰς τὸ βιβλίον του :

«Εἰσήχθην εἰς ἓνα μεγάλο δωμάτιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπὶ διβανίου καὶ σταυροπόδι ἐκάθητο τρεῖς Ἕλληνες, καπνίζοντες μακρὰς Τουρκικὰς καπνοσύριγγας. Εὐθὺς κατόπιν εἰσῆλθεν ἓνας λιπόσαρκος ἄνδρας, μέσου ἀναστήματος, πεντηκονταετῆς τὴν ἡλικίαν καὶ μὲ βαυαρικὴν στολήν, καθ' ἃ κατέχων τὸν βαθμὸν τοῦ συνταγματάρχου εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος. Μὲ τὴν ἐπιδεικτικὴν Σουλιώτικην ἐνδυμασίαν θὰ εἶχε καλλιτέραν ἐμφάνισιν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου

Μπότσαρη και εύκολότερα θὰ άνεγνώριζα τόν τολμηρόν πολεμιστήν, ό όποίος εις τό πεδίον τής μάχης και εις στιγμήν ύψίστης κρισιμότητος, εύρέθη άξιος ύπό όλων νά διαδεχθῆ τόν πεσόντα ήρωα. Τό στενόν τώρα χιτώνιον και αί σφιγχταί περισκελίδες, ό ζωστήρ κ.λ.π. έφαινοντο νά περιορίζουν τās έλευθέρας κινήσεις του όρεσιβίου πολεμιστου. Ο Συνταγματάρχης μās έδέχθη φιλοφρόνως, μās ηύχαρίστησε διά τήν πρός τήν χήραν του άδελφου του τιμήν και άφοϋ μās παρεκάλεσε νά καθήσωμεν, διέταξε καφὲ και τσιμπούκια».

Περιγράφει μετ' όλίγον τήν είσοδον τής Μάρκαινας, διά τήν όποιαν γράφει τὰ έξῆς :

«Ήτο άνταξία τών Έλληνίδων εκείνων που έδωσαν τὰ μαλλιά των, διά νά γίνουν χορδαι τόξων, τās ζώνας των διά νά γίνουν τελαμώνες και ένϋ συνετρίβετο ή καρδιά των, έστελλαν τους άγαπημένους των νά πολεμήσουν και νά χαθοϋν διά τήν Πατρίδα των. Ίσως νά ήτο αυτή ή όποία έχειραγώγησε τόν Μάρκον Μπότσαρην εις τήν όδόν τής Άθυνασίας, ή όποία τόν ύψωσεν επάνω από τόν άγριον κλεφτοπόλεμον, εις τόν όποιον επέρασε τὰ πρώτα χρόνια τής ζωής του και τόν ένεπότισε με τήν ύψηλήν και ιεράν φιλοδοξίαν τής άπελευθερώσεως τής Πατρίδος του. Δι' ένα πράγμα είμαι βέβαιος : κανένας άνδρας δέν θὰ ήμποροϋσε νά τήν άντικρύσει χωρίς νά αισθανθῆ σταθεροποιημένην τήν άποφασιστικότητα του, χωρίς νά όδεύσει με στερεώτερον βήμα πρός τους μεγάλους και τολμηρούς σκοπούς».

«Έσηκώθημεν όλοι μόλις εισῆλθεν εις τό δωμάτιον. Μολονότι δὲ ζῆ άπόμονον ζώην και σπανίως άντικρύζει τό πρόσωπον ξένου, έδέχθη τās ευχάς μας και μās τās άνταπέδωσε με πολϋ όλιγωτέραν άμνηγανίαν παρ' όσην ήσθανόμεθα και έδειχναμεν έμείς».

«Η άμνηγανία μας όμως, ή τοϋλάχιστον ή ιδική μου, εύρε κάποιαν διεξοδον, από τό γεγονός ότι ή προσοχή μου ειλκύσθη από δύο νεαρά και ώραία κορίτσια, τὰ όποία τήν συνώδευαν, και τὰ όποία μου παρουσίασαν ως θυγατέρας της. Αυτό με έξέπληξε διότι καθ' όν χρόνον επερίμενα νά εισέλθουν εις τό δωμάτιον και μιλοϋσα με τόν Κώσταν Μπότσαρην, είχα σχηματίσει τήν ιδέαν ότι θὰ ήσαν μικρά κοριτσάκια και έσκόπενα νά τὰ πάρω εις τὰ γόνατά μου νά τὰ φιλήσω.... Δι' αυτό και εις τό άντίκρουμά των έμεινα άμνηγανών και κρατῶν τήν μακράν καπνοσύριγγα, που τότε άκόμη δέν ήξευρα καλά νά καπνίζω».

«Η μικρότερα ήτο ήλικίας δεκαεξ περιπου έτών (πρόκειται περι τής Λικατερίνης—Ρόζας) και κατά τήν γνώμην επίσης του φίλου μου W... , ψυχρου έν προκειμένω κριτου, ώραία νεάνις προικισμένη εις τό άπόλυτον με όλα τὰ γνωρίσματα τής Έλληνικῆς καλλονῆς. Καθαρομελάχροινον χρῶμα, μαϋρα μαλλιά έπιστεφόμενα από μικρό κόκκινο

φέσι μὲ χρουσαφιά κεντήματα καὶ μακρὰ γαλάζια φούντα, μεγάλα μαῦρα μάτια ἐκφράζοντα ἤρεμον μελαγχολίαν, ποὺ ἠμποροῦν ὅμως νὰ ἐκτοξεύσουν πύρινα βλέμματα, φοβερῶτερα ἀπὸ τὸ σπαθὶ τοῦ πατρός της. Εὐτυχῶς δι' ἡμᾶς, ὠμιλοῦσε τὴν Γαλλικὴν, τὴν ὁποίαν ἔμαθεν ἀπὸ Γάλλον Μαρκήσιον, ὑπηρετήσαντα εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ οἰκεῖον των. Νεαρὰ ὅμως καὶ συνεσταλμένη ὡς ἦτο καὶ ἀσυνήθιστος εἰς τὴν συναναστροφὴν ξένων, ἐδοκίμαζε τὴν συνήθη στενοχωρίαν τῶν νεανίδων ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ ὀμιλήσουν μίαν ξένην γλῶσσαν».

«Ὅταν ἔφευγα τοὺς εἶπα ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ἦτο τόσον γνωστὸν εἰς τὴν Ἀμερικὴν, ὡς τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος τῆς ἰδικῆς μας ἐπαναστάσεως καὶ ὅτι ἐξῆψε τὴν ἔμπνευσιν ἑνὸς Ἀμερικανοῦ Ποιητοῦ. Ἐπιστρέφων εἰς τὴν Ἀμερικὴν, εἶπεν, θὰ τοὺς ἔστελε, ἂν τὸ ἐδέχοντο, τὴν ἔντυπον ἐκδήλωσιν τῶν ἐν Ἀμερικῇ αἰσθημάτων πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Μπότσαρη, τὸ ποίημα τοῦ Χάλλεκ μὲ τὸν τίτλον «Μάρκος Μπότσαρης».

«Ζητῶ συγγνώμην, καταλίγει ὁ Στέφενς, ὅτι εἰσήγαγα εἰς τὸ βιβλίον μου τὴν οἰκογένειαν τοῦ Μάρκου Μπότσαρη.... Ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ θεωρηθῇ παράβασις τοῦ ἱεροῦ οἰκογενειακοῦ ἀσύλου. Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει δὲν ἀπολογοῦμαι. Ἡ χήρα καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ἀνήκουν εἰς ὀλόκληρον τὸν κόσμον».

Ὅταν ὁ υἱὸς τῆς Μάρκαινας Δημήτριος, ἐπρόκειτο νὰ νυμφευθῇ, ἐζητήθη ἡ γνώμη τοῦ Κώστα Μπότσαρη, ἀρχηγοῦ τῶν οἰκογενειῶν Μάρκου καὶ ἰδικῆς του. Ὁ Κώστας ἐξέφρασεν ἀμφιβολίας ἂν θὰ ἐταίριαζε τὸ ζεῦγος, κατὰ δὲ τὴν παράδοσιν τῆς οἰκογενείας εἶπεν: «Γοῦνα καὶ κάπα μποροῦν νὰ ταιριάσουν;» Πράγματι ἐντὸς ὀλίγου ἐπηλήθευσε διότι ἐπηκολούθησε δυσαρμονία μεταξὺ πενθερᾶς καὶ νύμφης.

Ἡ Μάρκαινα τότε ἐπανῆλθε παρὰ τῷ γυναικαδέλφῳ της Κώστα ἵνα συμβιώσῃ καὶ πάλιν μετὰ τῆς οἰκογενείας του. Ὁ υἱὸς της ἠθέλησε νὰ διαζευχθῇ τὴν σύζυγόν του καὶ ν' ἀκολουθήσῃ τὴν μητέρα του. Αὕτη ὅμως τοῦ εἶπε: «Γὴν κατάρρα μου νὰ ἔχῃς ἂν δὲν ἐπιστρέψῃς εἰς τὴν γυναῖκα σου. Ἐγὼ θὰ ζήσω μὲ τὸν Κώστα καὶ τὰ παιδιὰ του».

Ἔτσι καὶ ἔγινε. Ἐξῆψε μὲ τὴν οἰκογένειαν τοῦ ἀνδραδέλφου της—αἱ θυγατέρες της ἦσαν ὑπανδροὶ—ἀρμονικώτατα. Ὅταν δὲ ὁ Κώστας ἠσθένησε τὸν περιποιήθη παραδειγματικῶς καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς μακρᾶς ἀσθενείας του. Ἐφόρεσε μιὰ καλογερικὴ κουκοῦλα καὶ δὲν κατεκλίθη καθόλου.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κώστα ἀνέλαβε τὴν ἀνατροφὴν τῶν ὀρφανῶν τέκνων του—ἡ σύζυγός του εἶχεν ἀποθάνῃ ἔνωρις—ἀφοσιωθείσα τελείως εἰς αὐτά.

Κάποτε ἡ κόρη τοῦ Κώστα ἐξέφρασεν ἐπιθυμίαν νὰ ὑπανδρευθῇ

ὄρισμένον πρόσωπον. Ἡ Θειακοῦλα Μάρω καὶ ἡ Μάρκαινα κατεξάνεστησαν καὶ σώζεται ἡ παράδοσις τῆς ἐκφράσεώς των: «Τὸ Βασιλεῖον ἀρτισίστατον καὶ τὰ κορίτσια θὰ μᾶς ποῦνε ποιὸν θὰ πάρουν! ;». Καὶ τὸ ἀπηγόρευσαν αὐστηρῶς.

Ἔτερον φυσικὸν προσὸν τῆς Μάρκαινας ἦτο ἡ ὑπερηφάνεια εἰς ἣν προσετέθη ἡ ὑψηλοφροσύνη διὰ τὸν σύζυγόν της Μάρκον τοῦ ὁποίου τὴν μνήμην, ἐθεώρει σκοπὸν τῆς ζωῆς της νὰ τιμᾷ καὶ νὰ φανῇ ἀνταξία του, κατορθώνουσα νὰ συνδυάζῃ τὰ ἀνωτέρω μὲ τὸ καλοκάγαθον, τὸ ὁποῖον ἀπέκλειε πᾶσαν καταφρόνησιν ἢ ὑπεροψίαν καὶ τὴν καθίστα σεβαστὴν καὶ ἀγαπητὴν εἰς ὅλους. Ἐδεξιώθη κατ' ἐπανάληψιν τοὺς Βασιλεῖς Ὁθωνα καὶ Ἀμαλίαν εἰς τὸ σπῆτι της εἰς Μεσολόγγι, «τὸ σαράϊ», οἷτινες ἠσπάζοντο αὐτὴν καὶ τὰ τέκνα της, μὲ ἀπλότητα καὶ ἀξιόπρεπειαν χαρακτηριστικὴν. Οὐδόλωσ δὲ ἐπηρεάσθη ἐκ τῆς θέσεως τοῦ ἀνδραδέλφου της Κώστα, ὡς ὑπασπιστοῦ τοῦ Ὁθωνος καὶ Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ Δυτ. Ἑλλάδος, οὐδὲ ὅταν ἡ κόρη της Ρόζα προσελήφθη Κυρία ἐπὶ τῶν Τιμῶν τῆς Βασιλίσσης Ἀμαλίας καὶ ὁ υἱός της Δημήτριος ὑπασπιστὴς τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος. Μετώκησε μόνον εἰς Ἀθήνας καὶ κατώκησεν ὀπισθεν τῶν Ἀνακτόρων, ἔνθα καὶ ἐδέχετο τὴν ἐπίσκεψιν τῶν Βασιλέων. Εἰς δὲ τὰ ἐπισκεπτήριά της ἀνεγράφετο «Χρυσούλα γῆρα Μάρκου Μπότσαρη».

Ὅταν ἀπενεμήθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως σύνταξις, εἰς τὰ ὄρφανὰ τέκνα τοῦ Κώστα, ἡ ὁποία ἦτο μικρὰ ὡς ἐκ τῶν δυσμενῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν, ἀπεποιήθη νὰ τὴν ἀποδεχθῇ θεωροῦσα αὐτὴν μειωτικὴν τοῦ ἀνδρὸς καὶ παρὰ τὰς δικαιολογίας τῆς Κυβερνήσεως, παρέμεινεν ἀμετάπειστος εἰποῦσα ἐν ἀγανακτήσει: «αὐτὰ ἔδωσαν εἰς τὰ ὄρφανὰ τοῦ Κώστα· δὲν τὰ θέλω· θὰ τὰ ἀναλάβω ἐγώ». Καὶ τὰ ἀνέλαβε μὲ τοὺς πενιχρούς της πόρους ἀπορρίπτουσα ὑπερηφάνως τὰς δικαιολογίας τῆς Κυβερνήσεως.

Ὁ θάνατός της ἐπῆλθε κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τῆς χολέρας ἐν Ἀθήναις τὸ 1854.

Παρεθέσαμεν ὅλην αὐτὴν τὴν ἀλληλογραφίαν καὶ τὰ οἰκογενειακὰ ἀνέκδοτα, ἵνα καταδειχθῇ εἰς ποίαν ἀτμόσφαιραν ἔζων αἱ οἰκογένειαι Μάρκου καὶ Κώστα Μπότσαρη καὶ πῶς ἀνέτρεφον καὶ διαπαιδαγώγουν τὰ παιδιά των, ἀφ' ἑτέρου δὲ καταφαίνεται ἡ ἐντιμὸς πενία τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν, αἷτινες ἔζων μὲ τὴν ἀρωγὴν τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου Λ', ὅστις ἀνέλαβε καὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Μάρκου Δημητρίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ι. Καποδίστρια.

Καὶ ὡς ἦτο ἐπόμενον ἡ νεωτέρα γενεὰ ἀποτελουμένη διὰ μὲν τὴν οἰκογένειαν τοῦ Κώστα εἰς τὴν τῶν υἱῶν του Γιαννακοῦ, Ἀξιωματικοῦ τοῦ Πεζικοῦ, διατελέσαντος ἐπὶ μακρὸν ὑπασπιστοῦ τοῦ Βασιλέως

Γεωργίου Α' και αποθανόντος με τον βαθμόν Ὑποστρατήγου, Μάρκου Ἀξιωματικοῦ Β. Ναυτικοῦ, σπουδάσαντος ἐν Ἀγγλίᾳ, ἄριστα μορφωμένου διὰ τὴν ἐποχὴν του, με ἀξιοσημείωτον δρᾶσιν ἐν τῷ Ναυτικῷ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν και ἐξωτερικόν, χρηματίσαντος Ἀρχηγοῦ Στόλου ἀποτελουμένου ἐκ τῶν Θωρηκτῶν «Υδρα», «Σπέτσαι» και «Ψαρά» ἅμα τῷ κατάπλω των ἐκ Γαλλίας ἐνθα ἐναυπηγήθησαν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν του, κατοπιν δὲ τοποθετηθέντος Ἀρχηγοῦ τῆς Ἐκπαιδευτικῆς Μοίρας ἐν Πόρῳ, ἐνθα και ἀπεβίωσε, με τον βαθμόν τοῦ Πλοιάρχου, —τότε δὲν ὑπῆρχον Ναύαρχοι— Κίτσου, Ἀξιωματικοῦ τοῦ Πεζικοῦ σχόντος τον βαθμόν Ὑποστρατήγου, ὅτε ἀπενεμήθη τὸ πρῶτον μετὰ τον πόλεμον τοῦ 97, και διοικήσαντος τὴν μίαν ἐκ τῶν ὑφισταμένων τότε τριῶν μόνον Μεραρχιῶν, ὅστις πολιτευθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ ἐξελέγη κατ' ἐπανάληψιν βουλευτῆς Ἀρτης και Ἀθανασίου, Ἀξιωματικοῦ τοῦ Πεζικοῦ ἐπίσης, σπουδάσαντος εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Σχολὴν Πετροπόλεως και ἀποθανόντος με τον βαθμόν τοῦ Συνταγματάρχου, διὰ δὲ τὴν οἰκογένειαν Μάρκου, ἐκ τοῦ υἱοῦ του Δημητρίου, περὶ οὗ θὰ πραγματευθῶμεν περαιτέρω, ὡς ἦτο ἐπόμενον λέγω οἱ γόνοι οὔτοι με τὰς οἰκογενειακὰς παραδόσεις των και τὴν αὐστηρὰν ἀγωγὴν των, ἀπέβησαν ἄνδρες ἄξιοι τῶν προγόνων των, τιμήσαντες τὸ ὄνομά των και προσενεγκόντες πολλαπλὰς ὑπηρεσίας εἰς τὴν Πατρίδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 17ον

ΚΩΣΤΑΣ ΚΙΤΣΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ

1792 - 1853

Υἱὸς τοῦ Κίτσου Μπότσαρη καὶ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου, ἀμφότεροι ἐκ τοῦ πρώτου γάμου τοῦ πατρὸς των.

Τὸ πλεῖστον μέρος τῆς νεανικῆς του ἡλικίας ἔζησε παρὰ τῷ Ἀλῆ Πασᾷ ὡς ὄμηρος διὰ τὴν οἰκογένειάν του καὶ τοὺς Σουλιώτας. Τὸ κέρδος τὸ ὁποῖον ἀπεκόμισεν ἐκ τῆς μακρᾶς ὀμηρίας του, ἦτο ὅτι ἐφοίτησεν εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Σχολὴν τὴν ὁποίαν ὁ Ἀλῆ Πασᾶς εἶχεν ἰδρῶση μὲ Γάλλους Ἀξιωματικούς ὡς ὀργανωτὰς καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἐφοίτησαν ἐπίσης ὁ Γ. Καραϊσκάκης καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρουτσός.

Ὅτε οἱ Σουλιῶται, ὡς εἶδομεν, συνεμάχησαν μετὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ κατὰ τῶν Σουλτανικῶν στρατευμάτων, συμπεριελήφθη καὶ πάλιν μεταξὺ τῶν ὁμήρων οὔτινες ἐδόθησαν εἰς αὐτόν, ἐν οἷς καὶ ἡ Μάρκαινα μετὰ τῶν τέκνων τῆς, εἰς ἀντάλλαγμα τοῦ δοθέντος ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἀνειμποῦ του, ὡς ὁμήρου.

Ὅτε ὁ Ἀλῆς, παραπεισθὴς ὑπὸ τοῦ Ἀρχιστρατήγου τῶν Σουλτανικῶν στρατευμάτων Στρατάρχου Χουρσίτ, ὑποσχεθέντος ὅτι θὰ ἀπενέμετο αὐτῷ ἀμνηστία ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου, ἐὰν ἐγκατέλιπε τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἀπεσύρτετο εἰς τὴν νησίδα τῆς λίμνης, ἐδέχθη τοῦτο, παρέλαβε μετ' αὐτοῦ τὴν φιλιτάτην του Βασιλικὴν, ἐλαχίστους ἀκολούθους καὶ τὰ τιμαλφῆ του ἀντικείμενα, παρέλαβεν ἐπίσης ἐκ τῶν ὁμήρων του μόνον τὸν Κώσταν Μπότσαρη, προφανῶς λόγῳ δυσπιστίας πρὸς τοὺς Σουλιώτας.

Τὸ ἀνωτέρω τεκμαίρεται καὶ ἐκ τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ» τοῦ Σπ. Π. Ἀραβαντινοῦ, βάσει τοῦ ἀνεκδότου ἔργου τοῦ Παναγιώτου Ἀραβαντινοῦ, εἰς τὴν σελ. 327 τῆς ὁποίας ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς :

«Ἐκ τῆς πρὸς Σισίνην ἐπιστολῆς, ἧς μνείαν ἐποιήσαμεν, πληροφοροῦμεθα, ὅτι μεταξὺ τῶν εὐαρίθμων συνοδῶν τοῦ Ἀλῆ ὑπῆρχε καὶ ὁ ὡς ὄμηρος τῶν Σουλιωτῶν παρ' αὐτῷ διατελὼν Κώστας Μπότσαρης, ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Ἐκ τῶν λοιπῶν σωματοφυλάκων του εἶναι γνωστοὶ οἱ Θανάσης Βάγιας, Μανθᾶκης Οἰκονόμου (ὁ μικρὸς),

Ο ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ τῷ 1827.
Ἰπὸ Α. Friedel.

Ἐκ τῆς Bibliothèque Nationale

Φείμ Τσάρης (κατά πᾶσαν πιθανότητα ἀδελφὸς τοῦ φύλακος τῆς πυρι-
ταποθήκης) Μπραΐμης καὶ Σέλφος».

Φονευθέντος τοῦ Ἀλῆ, ὡς ἀναφέρει καὶ πάλιν ὁ Ἀραβαντινὸς εἰς
τὴν σελ. 332 : «Ἐκ τῶν αἰχμαλωτισθέντων ἦσαν ὁ Θανάσης Βάγιας,
ὁ μικρὸς Μανθάκης, ὁ Κώστας Μπότσαρης καὶ ἡ Κυρὰ Βασιλική».

Ἐν τούτοις ὁ Κώστας Μπότσαρης κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ τὴν
αἰχμαλωσίαν καὶ ἀναφαίνεται ἐν συνεχείᾳ δροῶν παρὰ τῷ ἀδελφῷ του
Μάρκῳ.

Ἡ πρώτη ἐμφάνισίς του ὡς πολεμιστοῦ εἶναι κατὰ τὰς πρώτας
ἐπιχειρήσεις τῶν Σουλιωτῶν ὑπὸ τοῦ Μάρκου κατὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ,
ὅτε ἦσαν σύμμαχοι τῶν Σουλτανικῶν στρατευμάτων ἐναντίον του. Ὅτε
οἱ Σουλιῶται συνεμάχησαν μετ' αὐτοῦ καὶ ὁ Κώστας παρεδόθη ὡς
ἄμνηρος, ἐχρησιμοποιήθη ἐπανειλημμένως ὡς σύνδεσμος μεταξὺ Μάρκου
καὶ Ἀλῆ Πασᾶ.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλῆ, διαφυγὼν ἠκολούθησε τὸν Μάρκον
εἰς ὅλας τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, διακρινόμενος διὰ τὴν σωφροσύ-
νην, τὴν ψυχραιμίαν καὶ τὴν ἀνδρείαν του.

Κατὰ τὴν ὑποχώρησιν μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐν Πέτα, συγκατελέ-
γεται μεταξὺ τῶν ἐλαχίστων διασωθέντων, οἵτινες ἔφθασαν εἰς Μεσο-
λόγγι. Ἐκεῖ ὁ Μάρκος ἀνεσυγκρότησε τὸ σῶμα του καὶ προέβαινε εἰς
τὰς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐπιδρομὰς, τὰς ὁποίας ἀφηγήθημεν.

Ἐμφανίζεται τότε ὁ Κώστας ὡς διοικητὴς τοῦ σώματος τοῦ Μάρ-
κου ἐν Μεσολογγίῳ κατὰ τὰς ἀπουσίας του.

Ἄμα τῷ θανάτῳ τοῦ Μάρκου, ἀνεκηρύχθη ἀμέσως ὑπὸ τῶν Σου-
λιωτῶν Ἀρχηγός των, διαδεχόμενος οὕτω τὸν Μάρκον. Τοῦτο ἐπρο-
κάλεσε τὴν ἀντιζηλίαν τῶν Ἰζαβελαιῶν καὶ ὁ Ζυγούρης Ἰζαβέλας δὲν
ἠθέλησε νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ. Οἱ φίλοι ὅμως καὶ συνεργάται τοῦ Μάρ-
κου, προεξαρχόντων τῶν Δαγκλίδων καὶ Ζερβαίων, ἀντετάχθησαν ἐν-
τόνως εἰς βαθμὸν ἐμπνέοντα ἀνησυχίαν διὰ τὸν περαιτέρω ἀγῶνα.

Ἡ διάστασις ἔφθασε μέχρι τοῦ Ἐπάρχου Κ. Μεταξᾶ, ὅστις
ἔσπευσε νὰ καλέσῃ τὸν Κώσταν νὰ κατέλθῃ εἰς Βληχὸν καὶ νὰ κατα-
λάβῃ τὰς γεφύρας τοῦ Ἀλαήμπεη, τὸν δὲ Ἰζαβέλαν νὰ μείνῃ ὅπου εὑ-
ρίσκετο, ἀντιμετωπίζων τὸν Μουσταῆν. Ἐπηκολούθησεν ἡ μάχη τῆς
Καλιακούδας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔπεσαν 200 Ἕλληνες νεκροὶ ἐν οἷς καὶ
ὁ Ζυγούρης Ἰζαβέλας καὶ ἐγκατελείφθησαν ὅλαι αἱ ἀποσκευαὶ τοῦ
σώματός του.

Ὁ Μουσταῆ Πασᾶς, μετὰ τὴν μάχην ἐκείνην, σχεδιάζει τὴν κατά-
ληψιν τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ διὰ νὰ καλύψῃ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην,
προελαύνει μέχρι Μεσολογγίου, τὸ ὁποῖον καὶ βομβαρδίζει, ἵνα προσ-
ελκύσῃ τὴν προσοχὴν τῶν Ἑλλήνων πρὸς αὐτό. Ὁ Κώστας, ὑποπτενύ-

μενος τὰ σχέδια τοῦ ἐχθροῦ, προσβάλλει αὐτὸν νύκτωρ, φονεύει ἢ αἰχμαλωτίζει μέρος τοῦ στρατοῦ του καὶ ἐπανέρχεται εἰς Μεσολόγγι πλήθους λαφύρων, κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Μένδελσον. Ἐξεδικήθησαν οὕτως οἱ περὶ τὸν Κώσταν Σουλιῶται τὸν θάνατον τοῦ ἥρωος Μάρκου. Ἐκτοτε ἄρχεται ἔντονος πολεμικὴ δρασις τοῦ Κώστα.

Εἰς Μεσολόγγι συνηντήθη μετὰ τοῦ Λόρδου Μπάυρον ὅστις, κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς οἰκογενείας, τῷ ἐπέδειξε φιλικώτατα αἰσθήματα καὶ ἀποκαλεῖ αὐτόν, «Happy Mortal» (εὐτυχῆ θνητέ), ἐπειδὴ εἶχε τὴν τύχην νὰ εἶναι ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου. Ἐδώρησε δὲ εἰς αὐτὸν τηλεσκοπίον, σωζόμενον παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ μας καὶ φέρον τὰ κάτωθι χαρακτηριστικά: «Sidney and Carter—Portable—Day or night—Birmingham».

* * *

Τῷ 1824, ὁ Μαυροκορδάτος ἐκάλεσε τοὺς Σουλιώτας ὑπὸ τὸν Κώσταν εἰς Κυλλήνην, ὅπως χαλινώσῃ τὴν φρουρὰν τῶν Πατρῶν, ἣτις εἶχε πρὸ ὀλίγου ληλατήσῃ τὴν Γαστούνην, ὡς ἀναφέρει ὁ Πρόκενζ Ὅστεν. Πράγματι τῷ 1824 ἐξεστράτευσεν εἰς Πελοπόννησον.

Τὴν 12 Ἰουλίου 1824 ἐξῆλθον τοῦ φρουρίου τῶν Πατρῶν 400 Τοῦρκοι ἰππεῖς καὶ ἐπέδραμον εἰς Λεχαινᾶ ἔνθα πολλοὺς Ἕλληνας ἐφρόνευσαν καὶ ἠχμαλώτισαν. Τότε 200 Σουλιῶται ὑπὸ τὸν Κώσταν, ὁμοῦ μετὰ τοσοῦτων ἔντοπίων ὑπὸ τὸν Χρῦσανθον Σισίνην, ἐπέπεσαν κατ' αὐτῶν καὶ τοὺς ἀπέκρουσαν, σώσαντες πολλοὺς ἐκ τῶν αἰχμαλωτισθέντων, ὡς ἀναφέρει ὁ Τρικούπης ἐν τῇ Ἱστορίᾳ του.

Ὅτε οἱ Αἰγύπτιοι ὑπὸ τὸν Ἱμπραήμ ἀπεβιβάσθησαν εἰς Μεθώνην, ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις διέταξε συγκέντρωσιν στρατιωτικῆς δυνάμεως εἰς Κρομμύδι, χωρίον ἀπέχον δίωρον ἀπὸ τῆς Μεθώνης, ἵνα τὸν ἀντιμετωπίσῃ. Μεταξὺ τῆς δυνάμεως ταύτης συγκατελέγετο ὁ Κώστας Μπότσαρης μὲ τὸ σῶμα του, ὡς καὶ ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Τζαβέλας. Ὑφισταμένης ἀνάγκης Ἀρχιστρατήγου, τὴν Ἀρχηγίαν ἀνέλαβε μὲν ὁ Πρόεδρος τοῦ ἐκτελεστικοῦ Γ. Κουντουριώτης, ἀλλ' ἄμοιρος ὢν τοῦ κατὰ ξηρὰν πολέμου, διέπραξε τὸ σφάλμα νὰ διορίσῃ οὐχὶ τὸν ἐνδεδειγμένον Καραϊσκάκην (εὐρισκόμεθα εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν διχονοιῶν ὅπου ὁ Κολοκοτρώνης εἶναι ὑπὸ διωγμὸν), ἀλλὰ τὸν Ὑδραῖον Σκούρτην, ἄνδρα γενναῖον καὶ ἐμπειρον ναυτικόν, ἀλλ' ἀδαῆ τοῦ Πολέμου κατὰ ξηρὰν, ἐπὶ πλέον δὲ τελείως ἄγνωστον εἰς τὰ ἀρεϊμάνια στίφη τὰ ὅποια ἐπρόκειτο νὰ διοικήσῃ. Ὁ διορισμὸς οὗτος δικαιολογηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ὅτι ἐγένετο διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὰς ἀντιζηλίαις μεταξὺ τῶν προμνησθέντων Ἀρχηγῶν, οἵτινες ἴσας εἶχον τὰς ἀξιώσεις καὶ ἴσον τὸ ὄνομα, δὲν ἐπέτυχεν τοῦ σκοποῦ του, διότι ἐγένετο ἀνταρσία καὶ δυσαρέσκεια

ἐπεκράτησε μεταξύ τῶν ἐμπειροπολέμων Ἀρχηγῶν. Ὁ Καρατάσος μετὰ τῶν Μακεδόνων ἀπεχώρησεν, ἀγωνισθεὶς κατόπιν μόνος ἐναντίον Τάγματος Αἰγυπτίων καὶ διαπρέψας. Ἡ Κυβέρνησις πληροφορηθεῖσα τὴν δυσαρέσκειαν, ἔπεμψε τὸν Γενικὸν Γραμματέα Μαυροκορδάτον, ὅστις ἐθεωρεῖτο ὅτι εἶχεν ἀποκτήσει πολεμικὴν πείραν ἐκ τῶν ἀγῶνων ἐν Δ. Ἑλλάδι, καὶ ἦτο γνωστὸς τῶν Ἀρχηγῶν, δὲν ἐπρόλαβεν ὅμως οὗτος τὴν συμφορὰν. Οἱ Τοῦρκοι ἐπελθόντες, ἰσάριθμοι περίπου, διέσπασαν τὸ ἡμικύκλιον τῆς παρατάξεως τῶν Ἑλλήνων ὅπερ διηύθυνε ὁ Σκούρτης αὐτοπροσώπως εἰς τὸ κέντρον, διότι ἦτο ἐντελῶς ἀνοχύρωτον, ἐνῶ οἱ κατέχοντες τὸ δεξιὸν Κ. Μπότσαρης καὶ Χατζῆ Χρήστου, καὶ τὸ ἀριστερὸν Καραϊσκάκης καὶ Τζαβέλας εἶχον ἀνεγείρει ὀχυρώματα καὶ ἀντέσχον. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ Σκούρτης, κατὰ τὸν ἱστορικὸν Παπαρηγόπουλον, βλέπων τὴν προετοιμασίαν των πρὸς ἄμυναν ἰδίαν κατὰ τοῦ Τουρκικοῦ ἰππικοῦ, εἶπεν «ὅτι ἠμπορεῖ νὰ ἀντιῆξῃ μὲ στῆθος ἀνοιχτὸν εἰς τὴν προσβολὴν τῶν ἐχθρικῶν λογχῶν». Οὕτως ἐγένετο αἴτιος τῆς ἥττης καὶ τῆς διαλύσεως τοῦ ὅλου στρατοπέδου.

Ὁ Κώστας Μπότσαρης εἶχε προετοιμάσει περιχαράκωσιν τοῦ σώματός του ἐκ κορμῶν δένδρων, καίτοι δὲ ὑπέστη ἐπανελημμένας ἐπιθέσεις, ἀντέσχε προσενησας σημαντικὴν φθορὰν εἰς τὸν ἐχθρὸν.

Βλέπων ὁ Κώστας τὴν κάμψιν τοῦ κέντρου καὶ τὰς συνεπείας τοῦ του διὰ τὸν ἀγῶνα δὲν ἐδίστασε νὰ σπεύσῃ εἰς βοήθειάν του διὰ νὰ συγκατήσῃ τοὺς ἐχθρούς. Ἀτυχῶς ἡ προσπάθειά του αὕτη ἀντὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὸ κέντρον πρὸς ἀντίστασιν, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα οἱ τοῦ κέντρου, ἀσφαλίσαντες τὴν κάλυψιν τῆς ὑποχωρήσεώς των, νὰ τραπῶσιν ἀκάθεκτοι εἰς φυγὴν. Οὕτως ὁ Κώστας μὲ τοὺς ἄνδρας τοὺς ὁποίους εἶχε παραλάβει μεθ' ἑαυτοῦ, ἐδέχθησαν ὀλόκληρον τὴν πίεσιν τῶν Αἰγυπτίων καὶ ὑπέστησαν πανωλεθρίαν, τοῦ Κώστα διασωθέντος χάρις εἰς τὴν αὐτοθυσίαν τῶν ἀνδρῶν του, μετ' ἐλαχίστων ἐξ αὐτῶν.

Θὰ παραθέσωμεν ἀπόσπασμα ἐκ τῆς περιγραφῆς τῶν «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν», ἀριθ. 30, 15 Ἀπριλίου 1825, σελ. 42, διὰ τὴν ἐν Κρεμύδι μάχην:

«Ὁ Κώστας Μπότσαρης, ἄξιος ἀδελφὸς καὶ διάδοχος τοῦ ἥρωος Μάρκου, ἔτρεξεν εὐθύς μὲ ἑκατὸν περίπου ἐκλεκτοὺς στρατιώτας εἰς τοῦτο τὸ δυστυχὲς κέντρον, ἀλλ' ἔφθασεν ἀργά, ὅτε ἤδη ἡ ἰππικὴ εἶχε διασπάσει αὐτὸ σχεδόν. Ὁ γενναῖος οὗτος στρατηγὸς εὐρέθη ἐν τῷ μέσῳ τῆς σφαγῆς' ἐλθὼν εἰς χεῖρας μὲ τοὺς ἐχθρούς ἐφόνευσεν ἱκανούς' ἀλλὰ περικυκλωθεὶς πανταχόθεν μόνις διὰ μέσου τῆς ὑπερβολικῆς ἀνδρείας καὶ ἐπιτηδειότητος τῶν στρατιωτῶν του, ἐκ τῶν ὁποίων 24 ἔμειναν εἰς τὸν τόπον θυσία, εἰμπόρεσε νὰ ἐκφύγῃ τὸν κίνδυνον ὥστε ἡ μάχη αὕτη, ἂν καὶ ἀπέβῃ ἐν μέρει ἐπιζημία εἰς τὸ

μέρος μας, ἐν γένει ὅμως ἐδόξασε τὰ Ἑλληνικά ὄπλα καὶ ἀνέδειξεν ἐπίσημα τὰ ὀνόματα τῶν στρατηγῶν Χ. Χρήστου, Τζαβέλα καὶ περιπλέον τοῦ Κώστα Μπότσαρη καὶ τοῦ ἑξαδέλφου του Ἀθανασίου Τούσα, οἵτινες ἀποσιωπόμενοι ἕως τώρα, ἐφάνησαν διαμιᾶς λαμπροὶ καὶ παρέστησαν εἰς τὸ Πανελλήνιον καὶ εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ὅτι εἶναι τῷ ὄντι κληρονόμοι γνήσιοι τῆς ἡρωϊκῆς καὶ ἀθανάτου ψυχῆς τοῦ Μάρκου Μπότσαρη».

Ὁ δὲ Emerson ἐν τῇ ἀφηγήσει του, ἀναγράφει τὰ ἑξῆς εἰς τὴν σελ. 92 :

«...Αἱ δύο πτέρυγες ἐκράτησαν τὰς θέσεις των μὲ τρομακτικὴν ἀνδραγαθίαν, ἂν καὶ ἄνω τῶν 300 σφαιρῶν ἢ ὀβίδων πυροβόλων ἔπασαν ἐπὶ τῶν γραμμῶν των εἰς τὸ κέντρον ὅμως, ἡ ἔλλειψις τῶν συνηθισμένων τυμπανοκρουσιῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα, ἐπέφερε σύγχυσιν μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τοῦ Σκούρτη καὶ μετὰ μικρὰν ἄμυναν ὑπεχώρησαν ἐσπευσμένως, ἐγκαταλείποντες μόνους τοὺς ἀνδρας τοῦ Μπότσαρη ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ. Οὗτοι μετ' ὀλίγον κατεκόπησαν καὶ μόλις μετὰ κόπου διεσώθη ὁ ἴδιος μετὰ 27 ἀνδρῶν, ἀφοῦ εἶδε νὰ πίπτουν ὅλοι οἱ ἐκλεκτοὶ πολεμιστὰὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Μάρκου. Ἡ μάχη αὕτη ἐστοίχισε ἄνω τῶν 200 ἀνδρῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας...».

Καὶ περαιτέρω :

«Ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Ρουμελιωτῶν εἰς τὸ στρατόπεδον, δὲν ὑπῆρξε ποτὲ σοβαρὰ συνεργασία μεταξὺ τῶν στρατευμάτων τῶν δύο κατηγοριῶν. Ἡ καταστροφὴ τοῦ Μπότσαρη τὴν 19, τὴν ὁποίαν δικαίως κατολογίζει εἰς τὴν μικροψυχίαν τῶν Μωραϊτῶν, διοικουμένων ὑπὸ τοῦ Σκούρτη, δὲν ἔκαμε παρὰ νὰ διενδύνη τὸ χάσμα...».

Εἰς δὲ τὴν σελ. 326 :

«Ὁ Κώστας Μπότσαρης, ὡς ἔχω ἤδη παρατηρήσει, εἶναι τὸ εἶδωλον τῶν συμπολεμιστῶν του. Κατὰ τὴν τελευταίαν ὑπόθεσιν τῆς 19 Ἀπριλίου, τὸν ἔσωσαν μὲ τὸ αἷμα των. Εἶχε γίνεαι ἀντιληπτὸς καὶ ἀφιππεύσει, θὰ ἐγένετο δὲ αἰχμάλωτος ἐνὸς Αἰγυπτίου Ἀξιωματικοῦ. Πάσαντα οἱ ἀνδρες του καὶ οἱ συγγενεῖς του, ἐντροπέοιμοι νὰ χάσωσι τὸν ἀρχηγόν των, ἀποφασίζουσιν νὰ τὸν σώσουν πάσῃ θυσίᾳ. Τοῦ κάμνονν χαράκωμα μὲ τὰ σώματά των, μάχονται ὑποχωροῦντες, τὸν ὠθοῦν πρὸ αὐτῶν, καὶ τὸν φέρουσιν εἰς ἀπόστασιν ἐνὸς μιλίου. Ὅταν ὁ ἐχθρὸς τοὺς πιέζει, ἀνθίστανται, μάχονται, πίπτουσι, ἀντικαθίστανται καὶ κατορθώνουσιν νὰ ἀπαγάγωσι τὸν ἀρχηγόν των, ἀφοῦ ἀφῆκαν δέκα ἐπτὰ νεκροὺς ἐπὶ τόπου. Ξαναπαίρουν τὸ ἄλογόν του καὶ ἀρπάζουσι ἀκόμη δώδεκα ἄλογα, ἀνήκοντα εἰς ἀναλόγους ἐχθρούς, τοὺς ὁποίους ἐσκότωσαν. Εἰς αὐτὸν τὸν ἀγῶνα, ποὺ ἐνθυμίζει τοὺς τῆς

Ἰλιάδος, ἕξ ἀδελφοὶ συγγενεῖς τοῦ Μπότσαρη, ἐχάθησαν διὰ νὰ σώσουν τὴν ζωὴν καὶ τὴν τιμὴν τῶν Σουλιωτῶν».

Κατὰ τὴν μάχην ταύτην βλήμα ἐχθρικὸν ἀπέκοιψε τὴν κνήμην τοῦ ὄπλου τοῦ Κώστα.

Ὁ Λαμπρίδης ἀναφέρει ὅτι ὁ Κ. Κοτῆς, ἐκ Τόσκηση, ἔπεσεν ἡρωϊκῶς ἐν Πύλῳ, ἀφοῦ ἔσωσεν ἐκ τῶν χειρῶν τῶν Ἀράβων τὸν Κώσταν Μπότσαρη.

Παραθέτομεν ἐνταῦθα μίαν κριτικὴν τῆς μάχης ταύτης τῆς 19ης Ἀπριλίου, ὑπὸ τοῦ Κόμητος Reschio :

«Ὅταν ἡ λυπηρὰ αὕτη εἶδησις ἐφθασεν εἰς Ναύπλιον, ἐπλήρωσε τὰς καρδίας ὄλων ἀπὸ κατάπληξιν. Ἀπὸ τῆς μάχης τοῦ Πέτα, τῷ 1822, ὅπου οἱ Ἕλληνες εἶχον 200 νεκρούς, δὲν συνέβη ποτὲ νὰ ὑποστῶσι τόσον σημαντικὴν ἀπώλειαν. Εἰς τὰς ἄλλας μάχας, ἦσαν συνηθισμένοι νὰ μὴ χάνουν παρὰ 10, 15 ἢ τὸ πολὺ 20 στρατιώτας. Ὅταν ὁ Μάρκος Μπότσαρης ἐφονεύθη, δὲν εἶχε παρὰ μόνους 12 ἄνδρας φονευθέντας μετ' αὐτοῦ. Εἰς στρατιώτης τοῦ Wagram ἢ τοῦ Waterloo, ἴσως γελᾶση ἀκούων νὰ γίνεταί λόγος διὰ τὰς μάχας αὐτάς, ὅπως γελῶμεν ὅταν ἀναγινώσκομεν, εἰς τὸν Ὅμηρον, τὴν ἀφήγησιν τοῦ πολέμου τῶν βατράχων μετὰ τοὺς ποντικούς· ἀλλὰ τὸ πεπρωμένον τῶν λαῶν δὲν ἐξαρτᾶται πάντοτε ἀπὸ τὸ χυνόμενον αἷμα. Ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ἔσωσαν τὴν Πατρίδα τῶν εἰς Μαραθῶνα, δὲν ἔχασαν παρὰ μόνον 192 ἥρωας! Μιὰ μικρὰ ἀπώλεια πολλάκις, κατὰ τὸν μεσαῖονα, ἐπέφερε τὴν κατάρρευσιν μιᾶς ἐκ τῶν Ἰταλικῶν Δημοκρατιῶν. Μήπως αἱ μάχαι τοῦ Βολίναρ δὲν εἶναι παρὰ μικροσυμπλοκαὶ ἐν παραβολῇ μετὰ τῶν τοῦ Ναπολέοντος; Ἐν τούτοις τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι καὶ διαρκέστερον καὶ ἐνδοξότερον».

Ἡ ἀγανάκτησις κατὰ τοῦ Σκούρτη ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ Προέδρου τοῦ ἐκτελεστικοῦ Γ. Κουντουριώτη, ἰδίᾳ ἐκ μέρους τοῦ Καραϊσκάκη, λόγῳ τοῦ χαρακτῆρος του, ἐκορυφώθη.

Ἐπῆλθε τέλος συμφωνία μεταξὺ Καραϊσκάκη, Κώστα Μπότσαρη καὶ Κίτσου Ἰζαβέλα, ὅπως μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοὺς 2.000 ἀνδρῶν, αἰτήσωσι νὰ ὑποχωρήσουν εἰς Ρούμελην ἥτις ἐκινδύνευε. Ὁ Γ. Κουντουριώτης ἀντέστη, ὁ Καραϊσκάκης ὁμοίως μετέβη εἰς Ναύπλιον καὶ λόγῳ τῆς ὀρμητικότητός του ἡ Κυβέρνησις καὶ ἡ Βουλὴ ἠναγκάσθησαν νὰ δεχθῶσι τὴν ἀποχώρησίν των, παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Γ. Κουντουριώτη, ὅστις ἐξήτει καὶ τὴν καθάαρσιν τοῦ Καραϊσκάκη.

Ἡ διάστασις αὕτη τῶν Ρουμελιωτῶν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἀνησύχησε δικαίως καὶ τοὺς φιλέλληνας, οἵτινες παρηκολούθουν τὸν Ἀγῶνα δεδομένου ὅτι ὑφίστατο ἤδη καὶ ἡ πρὸς τὸν Θ. Κολοκοτρώνην ἀντίθεσις, εὐρισκόμενον ἐγκλειστον εἰς Ὑδραν.

Ὁ κόμης Reschio εἰς τὸ σύγγραμμά του ἀναφέρει ὅτι εἰσηγήθη εἰς τὸν ἐκπρόσωπον τοῦ Ἑλληνο-Γαλλικοῦ φιλελληνικοῦ Κομιτάτου Στρατηγὸν Roche, νὰ προσπαθήσῃ νὰ μεταπέσῃ τὸν Κώστα καὶ νὰ ἀμβλύνη τὰς διαφορὰς πρὸς τὴν Κυβέρνησιν. Ὅντως δὲ ἔλαβε χώραν συνέντευξις μεταξὺ Κώστα καὶ στρατηγοῦ Roche, εἰς ἣν παρέστη καὶ ὁ κόμης Reschio, ὅστις διέσωσε τὸν διαμειφθέντα διάλογον, τὸν ὁποῖον παραθέτομεν ἐπὶ λέξει :

«Ὁ στρατηγὸς (Roche). Εἰσθε στρατιώται· καὶ δὲν ἀγνοεῖτε τὴν ἀνάγκην τῆς πειθαρχίας. Δύνασθε νὰ μοῦ εἴπετε, ἐὰν ἐγκαταλείψατε τὸ στρατόπεδον κατόπιν ἀδείας τοῦ Προέδρου ;».

«Μπότσαρης. Ἐἷ ἀληθεία ὁ Πρόεδρος ἐπεθύμει νὰ παραμείνωμεν εἰς τὸ στρατόπεδον. Ἡμεῖθα ὁμως ὑποχρεωμένοι νὰ ἀπέλθωμεν, ὅτε ἐπληροφορήθημεν ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἠπειλεῖ νὰ προσβάλλῃ τὸ Μεσολόγγι καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν Δυτ. Ἑλλάδα».

«Ὁ στρατηγός. Ὅπως δήποτε δὲν ὑπακούσατε εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς Κυβερνήσεως : εἶναι ἓνα πολὺ κακὸν παρᾶδειγμα. Θέλετε νὰ μείνετε εἰς Τρίπολιν ; Ἐγὼ ὅστις εἶμαι ἀφοσιωμένος εἰς τὴν ὑπόθεσίν σας καὶ εἶμαι πεπεισμένος ὅτι μόνον ἡ ἔνωσις δύναται νὰ τὴν ὀδηγήσῃ εἰς εὐτυχὲς ἀποτέλεσμα, προσφέρομαι νὰ μεσιτεύσω. Εἶμαι ἀμερόληπτος καὶ ἐὰν σεῖς, Μπότσαρη, συγκατατίθεσθε νὰ ἀναστείλετε τὴν ἀποχώρησίν σας, εἶμαι βέβαιος ὅτι καὶ οἱ λοιποὶ θὰ μεταβάλλουν ἐπίσης τὰς ἀποφάσεις των».

«Μπότσαρης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐγκαταλείψαμεν τὸ στρατόπεδον παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Προέδρου, εἶμεθα ὁμως πάντοτε φίλοι του. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναστείλωμεν τὴν ἀναχώρησίν μας· ἡ Πατρίς μας ἀπειλεῖται· οἱ ἄνδρες μας γνωρίζουν ὅτι αἱ οἰκίαι των καὶ αἱ οἰκογένειαι των κινδυνεύουν. Θὰ μᾶς ἐγκατέλειπον πρῶτοι, ἐὰν παρεμέναμεν περισσότερον εἰς Μωρέαν· καὶ ἂν οἱ ἄνδρες μου μὲ ἐγκατέλειπον, κατὰ τὴν θὰ ἦμουν χρήσιμος, ἐγὼ μόνος, εἰς τὸν Πρόεδρον ; Δὲν θὰ προσέφερα οὐδεμίαν ὑπηρεσίαν, οὔτε εἰς τὸν Μωρέαν οὔτε εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα».

«Ὁ στρατηγός. Ἀφοῦ ἡ ἀπόφασίς σας εἶναι ἀνεκκλήτως ἐλημμένη, ὑποσχεθῆτε μου τοῦλάχιστον ὅτι θὰ εἰσθε πάντοτε σύμφωνος μὲ τὸν Πρόεδρον καὶ ὅτι δὲν θὰ ἀπειθήσετε πρὸς τὴν Κυβέρνησιν».

«Μπότσαρης. Σᾶς βεβαιώνω ὅτι δὲν ἐχθρεύομαι ποσῶς τὸν Πρόεδρον καὶ σᾶς ὑπόσχομαι ὅτι θὰ εἶμαι πάντοτε φίλος του».

*
*
*

Μετὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς Στερεὰν Ἑλλάδα, τὸ Μεσολόγγι ἐπολιορκεῖτο ἤδη. Ὁ Κώστας Μπότσαρης διωρίσθη τότε Ἀρχιστρατήγος τῶν

Νεοζαμφοβαει

Ο ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ ἐν στολῇ Στρατηγοῦ.

στρατευμάτων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, τῶν ἐκτὸς τοῦ Μεσολογγίου.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συνέβη καὶ διὰ τὸν ἀδελφόν του Μάρκον, ἐπα-
νελήφθη· αἱ ἀντιζηλῖαι δὲν ἔλειψαν. Οὐχ' ἦττον τὸ πρᾶον τοῦ χαρα-
κτῆρος καὶ ἡ σωφροσύνη τοῦ Κώστα ἤμβλυναν αὐτάς. Ὁ Γούδας εἰς
τοὺς Παραλλήλους Βίους λέγει ὅτι καὶ μεταξύ Καραϊσκάκη — Κώστα
ἐπῆλθε δυσαρέσκεια καὶ δὲν ὑπῆρξε συνεργασία τούτων κατὰ τὴν πο-
λιορκίαν καὶ τὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου. Τοῦτο ἐλέγχεται ἀνακριβές,
ἐπιμαρτυρούμενον καὶ ὑπὸ τοῦ πολὺ βραδύτερον ἐκδοθέντος ὑφ' ἡμῶν
ἀτομικοῦ Ἀρχείου τοῦ Κώστα Μπότσαρη, ἐν ᾧ πλείσται ὑφίστανται
ἐπιστολαὶ μεταξύ τῶν δύο ἀνδρῶν, ἀποδεικνύουσαι ἀγαθωτάτας μεταξύ
τῶν σχέσεις καὶ συνεργασίαν.

Τὸ πλείστον μέρος τοῦ ἀτομικοῦ Ἀρχείου τοῦ Κώστα, ὕπερ εὐρί-
σκειται παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ μου, ἀνάγεται κυρίως εἰς ἀλληλογραφίαν
αὐτοῦ μετὰ τῶν πολιορκουμένων ἐν Μεσολογγίῳ, ὡς καὶ μετὰ τοῦ ἐκτὸς
εὐρισκομένου Καραϊσκάκη καὶ δίδει σαφῆ τὴν εἰκόνα τῆς καταστάσεως
ἣτις ἐπεκράτει. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐπὶ τῶν γεγο-
νότων ἐκείνων ἐν ἐκτάσει. Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐμβαθύνωσιν εἰς τὴν
μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δύνανται νὰ ἀντλήσουν στοι-
χεῖα ἐκ τοῦ δημοσιευθέντος ὑφ' ἡμῶν ἐν λόγῳ Ἀρχείου.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προκύπτει ἐξ αὐτοῦ εἶναι ὅτι, οἱ ἔξωθεν δρωῶ-
ντες Ἡγήτορες, δὲν ἐνήργουν αὐτοβούλως, ἀλλὰ συνεμορφοῦντο πρὸς τὰς
γενικὰς κατευθύνσεις τῆς Κυβερνήσεως. Οἱ πολιορκημένοι ὡς ἦτο φυ-
σικόν, ἀντιλαμβανόμενοι τὴν ἐπικειμένην πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου,
ἐπέζητουν μὲ κάθε τρόπον τὴν ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς του, χωρὶς νὰ
λαμβάνωσιν ἐπαρκῶς ὑπ' ὄψει ὅτι, ἐὰν τὰ τεταγμένα σώματα ἀνὰ τὸ
Ἀνατολικὸν πρὸς παρεμπόδισιν τῶν συγκοινωνιῶν τοῦ ἐχθροῦ, εἰσῆρ-
χοντο εἰς τὴν πόλιν, ἡ πτώσις του μοιραίως θὰ ἐπεσπεύδετο, τοῦ
ἐχθροῦ ὄντος ἐλευθέρου νὰ μετακινήται καὶ νὰ ἐφοδιάζεται ἄνευ οὐδε-
νὸς περισπασμοῦ. Ἀφ' ἐτέρου οἱ ἔξωθεν δρωῶντες Ἡγήτορες Κώστας
Μπότσαρης καὶ Καραϊσκάκης καὶ τὰ σώματά των, ὑπέφερον ἐξ ἴσου
ἂν ὅχι πλείότερον τῶν πολιορκουμένων ἐξ ἐλλείψεως τροφίμων καὶ ἐφο-
δίων, δεδομένου ὅτι μόνον ἀπὸ ξηραῖς ἦτο δυνατὸς ὁ ἐφοδιασμὸς των,
καὶ τοῦτο διὰ μέσου τῶν ἐχθρικών δυνάμεων, ἐνῶ τὸ Μεσολόγγι ἐφο-
διάζετο ἐνίοτε καὶ ἀπὸ θαλάσσης ὑπὸ τοῦ ὑπὸ τὸν Ναύαρχον Μιαού-
λην Στόλου.

Τέλος ὡς πρὸς τὸν συντονισμὸν ἐνεργείας τῶν ἔσω καὶ ἔξω τοῦ
Μεσολογγίου κατὰ τὴν ἠρωϊκὴν ἔξοδον καὶ τὴν μὴ αἰφνηδιαστικὴν
ἐπίθεσιν τῶν ἔξω κατὰ τὴν ὄραν τῆς ἐξόδου, αὕτη ἀφείλεται εἰς πλεί-
ονα αἷτια.

Ἐν πρώτοις τὸ σχέδιον τῆς ἐξόδου ἐξεπονήθη ὑπὸ τῶν πολιορκ-

κουμένων Ἡγητόρων μόνον καὶ οὐχὶ ἀπὸ κοινοῦ τῶν ἔσω καὶ ἔξω, ὁπότε θὰ συνεζητοῦντο αἱ ἐκατέρωθεν ἀπόψεις· φυσικὸν ἦτο ἄλλως νὰ ἐκτιμᾶται ἢ κατάστασις ἐκατέρωθεν. Συνέπεια τούτου ἦτο ἡ πλημμελὴς συνεννόησις μεταξύ των.

Ἄφ' ἑτέρου, συνεπεία τούτου, ὑπῆρξεν ἀπροθυμία πλείστων Ὀπλαρχηγῶν τῶν ἔξω νὰ συμβάλωσι, διότι ἐθεώρουν τὴν ἐπιχείρησιν καταδικασμένην ἐκ τῆς μεγάλης ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἐχθροῦ.

Τέλος τὸ κυριώτερον, ὁ αἰφνηδιασμὸς τοῦ ἐχθροῦ διὰ τῆς ἐξόδου ἀπέτυχεν, λόγω προδοσίας. Εἰς ἵπποκόμιος, φερόμενος ὡς Βούλγαρος τὴν καταγωγὴν, ἀνήκων εἰς πολιορκημένον Ὀπλαρχηγόν, ἀντελήφθη ἐκ συσκέψεων τῶν Ἡγητόρων τὴν προπαρασκευὴν καὶ ὠτακουστήσας ἔμαθε τὴν ἡμέραν τῆς Ἐξόδου. Αὐτομολήσας εἰς τὰς τάξεις τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ διὰ νὰ σωθῆ, ἐπρόδωσε τὸ μυστικὸν τῆς Ἐξόδου.

Οὕτως ὁ Ἰμπραήμ, ἔλαβε τὰ ἐνδεικνύμενα μέτρα, ὅταν δὲ τὴν 10ην πρὸς 11ην Ἀπριλίου 1826 ἐπεχειρήθη ἡ ἔξοδος, οἱ ἠρωϊκοὶ πολιορκημένοι εὐρέθησαν πρὸ ἀγρυπνούντων Τούρκων καὶ Αἰγυπτίων, ἐνισχυμένων διὰ μεγίστων δυνάμεων εἰς ὅλα τὰ σημεῖα διαβάσεως. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ζυγός, πρὸς ὃν ὁ Κώστας Μπότσαρης κατηνθύνθη μετὰ τῶν ἀκολουθησάντων αὐτόν, κατὰ τὴν ὑπόδειξιν τῶν πολιορκημένων πρὸς ἀντιπερισπασμόν, εὐρέθη κατελιμμένος ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ.

Ὁ Ἄ. Γούδας, ἀπόγονος τοῦ Β. Γούδα, γραμματέως τῶν Μάρκου καὶ Κώστα Μπότσαρη, ὅστις ὅμως ἀτυχῶς δὲν ἀφῆκεν ἀπομνημονεύματά του, εἰς τὸ ἔργον του «Βίοι Παράλληλοι» ἀνακριβῶς πραγματεύεται τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς Ἐξόδου, εἰς τὸ κεφάλαιον «Μποτσαρῶται».

Εἶναι προφανές ὅτι δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου Κώστα Μπότσαρη ἅτινα πολὺ βραδύτερον ἐδημοσιεύθησαν ὑφ' ἡμῶν, ὡς δὲ εἶπον ἤδη, ἡ οἰκογένεια Μπότσαρη πρὸς ἣν ἀπετάνθη ὅτε συνέγραφε τὸ βιβλίον του, ἐκδοθὲν μόνον τὸ 1876, ὡς ὁμολογεῖ ὁ ὁ ἴδιος, ἠρνήθη νὰ τῷ δώσῃ οὐδὲν στοιχεῖον.

Ἄντὶ πάσης ἐξιστορήσεως, θὰ παραθέσωμεν ἐπίσημα τινὰ κείμενα ἐκ τοῦ ἀρχείου Κώστα Μπότσαρη, ἐξ ὧν καταφαίνεται ἐξοφθάλμως ἢ ἀποψις ἦν ὑποστηριζόμεν. Καὶ οἱ δύο Στρατηγοί, Καραϊσκάκης καὶ Κώστας Μπότσαρης ἐκινήθησαν ἀνὰ τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, περισπῶντες τὸν ἐχθρὸν παντοιοτρόπως καὶ ἐπωφελῶς διὰ τὸ πολιορκούμενον Μεσολόγγι, ἐνίστε δὲ καὶ πέριξ αὐτοῦ. Ὁ Καραϊσκάκης, λόγω τῆς κακῆς καταστάσεως τῆς υγείας του κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην, δὲν ἠδυνήθη νὰ δράσῃ ἰδιαιτέρως. Ὁ Κώστας Μπότσαρης εἶχε πολὺ ἐκτεταμένην δρᾶσιν, τεκμαιρομένην ὑπὸ πάντων τῶν ἱστορικῶν, ἐκ τῆς ὁποίας ἢ μᾶλλον ἀξιοσημείωτος ἦτο ἡ ἐπιχείρησις τῶν Σαλώνων, ἣν

θὰ ἀναφέρωμεν περαιτέρω. Εἶναι δὲ ἐκτὸς πάσης συζητήσεως ὅτι ἀμφότεροι οἱ Στρατηγοὶ οὗτοι, ἔσπευσαν πάντοτε εἰς ἐνίσχυσιν τῶν πολιορκουμένων καὶ εἰδικῶς κατὰ τὴν Ἔξοδον, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν κειμένων τὰ ὁποῖα καὶ παραθέτομεν :

1ον

«Γενναιότατοι ἀδελφοί, στρατηγὲ Γεωργάκη Καραϊσκάκη, καὶ Κώστα Μπότσαρη, σᾶς ἀσπάζομαι ἀδελφικῶς».

«Μὲ τὸ παρὸν μου ἔρχομαι νὰ ἐρευνήσω περὶ τῆς ποθητῆς μοι αὐτῆς ὑγείας σας καὶ δεύτερον χάριτι θεία καὶ ἡμεῖς ὑγειαίνομεν ἕως ὅρας. Ἀδελφοί, ὁ παρὼν σᾶς φέρνει γράμμα ἀπὸ πάντας τοὺς ἐδῶ ἀδελφούς, πρὸς τοὺς αὐτοῦ σημαντικούς, φανερώνοντάς σας τὰ ἐδῶ, ὅθεν καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιον λαμβάνετε καὶ ἰδιότερον ἐδικόν μας εἰς τὸ ὁποῖον σᾶς λέγω καὶ ἐγὼ ὡς ἀδελφός. Τοὺς ἐδῶ παληοπερσάνους δὲν τοὺς φοβοῦμαι εἰς τὸ οὐδέν, ὅσον φοβοῦμαι τὴν ἀσυμφωνίαν καὶ ἀκαταστασίαν, διότι ἐδῶ εὐρίσκεται ὅλον τὸ γερὸ τουφέκι τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, καθὼς προχθὲς ἐξεληθόντες μόνον ἑκατὸν Ἕλληνας ἔξω, ἐσκότωσαν Τούρκους ἔπιασαν ζωντανούς, πέρνοντάς του ἔξη μπαργιάκια. Ὅθεν ἡ γνώμη μου σᾶς λέγω, ὅτι νὰ κάμετε κάθε τρόπον ἀδελφοί νὰ μᾶς προφθάσετε ἐδῶ μὲ καμπόσους στειλιαράδες ὅλοι εἰς τὸ γελέκι, ἔρχονται ἀπ' ἔξω εἰς ἓν μέρος, ὅπου ἐκεῖ νὰ ποιήσωμεν τὰ σηριάλα μας, καὶ τότε ἐξερχόμενοι καὶ ἡμεῖς νὰ τοὺς δόσωμεν τοῦ διαβόλου, ἐπειδὴ ἡμεῖς ἂν δὲν τοὺς ἐτζακίσωμεν ἀπὸ ἓν μέρος, δὲν ἠμποροῦμεν νὰ τοὺς χαλάσωμεν, καὶ βλάπτοντάς τους ἀπὸ ἓν μέρος, τότε θέλει τοὺς τρέξωμεν πάντες εἰς τὸ κατόπιν, ἢ ὅθεν τὸ καλέσει ἡ ἀνάγκη τῆς Πατρίδος. ».

«Περιμένοντας λοιπὸν ἀνυπομόνως γράμμα σας, περὶ τῶν αὐτοῦ τρεχόντων, καθὼς καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν γραφομένων μας, ἀσπάζομενός σας εἰλικρινῶς μένω, μὲ ὅλην τὴν εἰλικρίνειαν».

Ἐν Μεσολόγγι τῆ ὁ ἀδελφός καὶ πατριώτης
α'. Ἰουλίου 1825 Νικίτας σταματελόπουλος

τοὺς αὐτοῦ στρατηγοὺς καὶ λοιποὺς ἀσπάζομαι.

Πρὸς τοὺς γενναιοτάτους στρατηγοὺς Γεωργάκην
Καραϊσκάκην καὶ Κώσταν Μπότσαρην».

2ον

«Γενναιότατε στρατηγὲ καπετὰν κώνσταν Μπότσαρη χαῖρε».

«Μάθε διὰ τῶν ἰδικῶν μας δόξα τῷ Θεῷ καλῶς ἔχωμεν τὸ ὅμοιον ἐπιθυμῶ καὶ διὰ τὴν Γενναιότητά της ἀπὸ ὅσα γράμματα

σου ἔγραψα ἀπόκρισή σου δὲν ἤξιώθην νὰ λάβω ἄλλην ἀπὸ ἐκεῖνο μὲ τὸν ἐρχομὸν τοῦ νούτσου αὐτοῦ εἰς τὸ ὁποῖον καὶ δὲν μοὶ ἐφανερώνες τίποτες. Μάθιτε καὶ τὰ ἐδῶ τρέχοντα, οἱ πόλεμοι ὅποῦ ἐγιναν καὶ ὀλοένα γίνεται στοχάζομαι εἰς κατένα κάστρον παρόμοιοι δὲν ἐγιναν· τρία γυρούσια ἔκαμεν ὁ ἐχθρὸς, καὶ εἰς τὰ τρία θέλοντας ὁ Θεὸς ἐντροπιάσθη, καὶ ἐνικήθη· τὸ τέταρτον ἐγένετο ἀπὸ ὑμᾶς ἀφοῦ μᾶς ἦλθον τὸ ἔξω ἱμανάτι εἰς αὐτὸ τὸ κίνημα ἐθουσιάσθησαν καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη λίγοι ἀπὸ τοὺς ἔξω καὶ ἀπὸ ἡμᾶς πενήντα ἤ(0). ἔξω τὸν λαβομένους ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς. ἄπιοροι ἔχουν φρονεῦθῃ ἀπὸ τὴν ἡμέραν τοῦ ἀποκλεισμοῦ μέχρι σήμερον ὑπὲρ τὰς 4 χιλιάδες παθῶς μᾶς πληροφοροῦν οἱ πιασμένοι ἀπὸ ἡμᾶς. 24 ἡμέρας ἐπολιορκήθημεν ἀπὸ τὴν ἐχθρικὴν ἀρμάδα καὶ ἀπὸ τὰ λαντζάνια ὅπου ἐμβίκαν εἰς τὴν λίμνην. καὶ πόλεμος ἀκατάπαυστος ἡμέραν καὶ νύκτα καὶ μὲ τὸν ἐρχομὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου μας, ἐδιέλυσεν αὐτὴν τὴν ἡμέραν τὸν πολιορκισμὸν ὅποῦ μᾶς εἶχον συγχρόνως ἀπὸ τὰ ἐχθρικά λαντζάνια ἐπῆραν οἱ ἰδικοὶ μας πέντε λάντζαις τῶν πλοίων μεγαλιήτεραις τὰ δᾶλλα εὐρίσκονται εἰς τὴν ἀλυκὴν συρμένα ἔξω, τὰ ὅποια ἔχουν ἔως νὰ σαπίσουν».

«Τὸ σῶμα τοῦ Σ. Τζαβέλα, Χ. Φωτομάρα, Γ. Βαλτινοῦ ἐμβήκαν μέσα ὡς χίλιοι περίπου. καὶ μὲ βεβαιώνουν ὅτι ἦτον ἀπόφαση νὰ ἐμβίτε ὅλοι μαζί καὶ πῶς ἐστάθη, ὅπου ἐλίπετε ἀπὸ αὐτὸ δὲν ἠξεῦρο. ἐμάθαμεν ὅτι ἐκάματε καὶ ἓναν πόλεμον αὐτοῦ καὶ πῶς ἐβγήκεν εἰδίσειν διόλου δὲν ἔχομεν καὶ νὰ μᾶς γράψετε, λοιπὸν πάρετε γνώμην καὶ μὲ τοὺς ἄλλους ὀπλαρχηγούς, καὶ ὁ καιρὸς εἶναι ὀδηγὸς ὅποῦ νὰ σᾶς ὀδηγήσῃ κατὰ κερδὸν κάμετε. Ὁ ἐχθρὸς ὅπως φερθῆ αὐτοῦ καὶ αὐτοῦ πάλιν νὰ γίνεται ὅπως γνωρίζετε πάντα πρὸς βλάβην τοῦ ἐχθροῦ. ἡμεῖς ἀπὸ ἐδῶ δὲν ἠξεύρομεν νὰ σᾶς ὀδηγήσομεν ἀρχετοὶ ἦσθε. κάμετε· καθὼς βλέπομεν ὁ ἐχθρὸς εἰς τὸ ἔξῃς ἀπεξενώθη πέντε μῆνες καὶ θὰ στενοχωρηθῆ καὶ τὸ μόνον αὐτὸ θέλει τὸν βλάβῃ ἂν κριθῆ εὐλογον ἀπὸ ὅλους σας αὐτοῦ ὀμιλήσατε οὕτως καὶ μὲ τὴν πανουργίαν ὅποῦ νὰ πιασθῆ ὁ δρόμος ὅπου ἔχουν τὴν συγκοινωνίαν, ὅτι ἀπέξω ἐχθροὺς δὲν προσμένουν ἄλλο οἰμὴ ἀπ' αὐτοῦ καμίαν δύναμιν, καὶ εἰς τὸ σφίξιμον ὅποῦ τοὺς ἐγένετο. ἀπὸ ἐδῶ καὶ αὐτὸ ὅσον ἠμπορῆτε μὴ τὸν ἀφήσετε ἀνενόχλητον. ὅλους τοὺς ὀπλαρχηγούς πατριώτες καὶ συντρόφους ἐκ ψυχῆς κατασπάζομε. καὶ μένω μὲ ἀγάπην εἰς ἀπόκρισιν σας».

«Ὁ ἀρχηγὸς τῆς πολιορκίας Μεσολογγίου

«τῆ 9 Αὐγούστου 825

καὶ θεῖος σου

ἐκ τοῦ φρουρίου μεσολόγγι».

Νότη Μπότζηναρης»

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἀνωτέρω ἐπιστολὴ τοῦ Νότη, σὺμφρονος καὶ πεπειραμένου Ἀρχηγοῦ τῶν πολιορκουμένων, περὶ τῆς σημασίας τῆς παρεμποδίσεως τῶν συγκοινωνιῶν τοῦ πολιορκουήντος ἐχθροῦ.

*
**

Διακόπτομεν ἐνταῦθα τὴν ἀφήγησιν τῶν ἐν Μεσολογγίῳ συμβαινόντων, ἵνα παρακολουθήσωμεν τὸν Κώσταν εἰς τὴν πρὸς Σάλωνα ἀποστολὴν του.

Τὰ Σάλωνα ἀπετέλουν σημαντικὸν κόμβον συγκοινωνιῶν ἀπὸ Βορρᾶ, τὸν ὁποῖον ὁ ἐχθρὸς κατεῖχε σταθερῶς χάρις εἰς τὸ ὄχυρόν φρούριόν των. Οὕτως αἱ συγκοινωνίαι του πρὸς Μεσολόγγι ἦσαν ἐξησφαλισμέναι, χάρις εἰς τὸ ἰσχυρὸν τοῦτο ἔρεισμα. Ὁ Κώστας, ὡς Ἀρχιστρατῆγος τῆς Δυτ. Ἑλλάδος, διείδεν ὅτι ἐὰν τὸ φρούριον ἐκεῖνο κατελαμβάνετο, ὁ ἐχθρὸς θὰ ἀντιμετώπιζε σοβαρὰς δυσχερείας διὰ τὸν ἐφοδιασμόν του καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κατάληψίν του, ἣν καὶ ἐπρότεινεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν καὶ ἐνεκρίθη ὑπ' αὐτῆς.

Ἡ ἐπιχείρησις δὲν ἦτο εἴκολος. Τὸ φρούριον ἦτο ἰσχυρότατον καὶ οἱ ἀμυνόμενοι ἱκανοὶ καὶ πολυάριθμοι. Ὁ Σουλιώτης Πολέμαρχος παραλαβὼν τὰς μονάδας του, κατηνθύνθη ἐκεῖ καὶ ἐξαπέλυσε τὴν ἐπίθεσιν κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1825. Ἐκτιμῶν τὴν κατάστασιν, ἔκρινεν ὅτι ὑπὸ τὰς ὑφισταμένας συνθήκας ἡ ἐκπόρθησις δὲν ἦτο δυνατὴ δι' αἰλῆς κατὰ μέτωπον ἐπιθέσεως. Τὸ φρούριον εἶχε πολεμίστρας μεγάλας καὶ μικρὰς εἰς μέγαν ἀριθμόν, ὁπόθεν τὰ πυροβόλα καὶ τὰ τυφέκια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐνεργοῦντα ἰσχυρὸν φράγμα πυρός, καθίστων αὐτὸ ἀπροσπλάστον. Ἐπεβάλλετο ὅθεν νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ περιορισμὸς τοῦ φρονικοῦ αὐτοῦ πυρός, διὰ νὰ ἐπιχειρηθῇ ἡ ἐπίθεσις πρὸς ἐκπόρθησίν του. Δυναμικῶς τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν. Ἐπεβάλλετο συνεπῶς νὰ ἐπιχειρηθῇ διὰ παρατόλμου τεχνάσματος.

Ὁ Κώστας κατέστρωσε τὸ σχέδιόν του, ἐπινοήσας τέχνασμα εἰσφύεστατον καὶ ἀποδοτικόν, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως ἐξαιρετικῶς τολμηρὸν καὶ ἐπικίνδυνον. Μὲ τὴν μεγάλην στρατιωτικὴν του πείραν καὶ τὸ πολεμικόν του αἰσθητήριον, ἔθεσεν ὡς βάσιν τὸν αἰφνιδιασμόν τοῦ ἐχθροῦ ἐν νυκτὶ κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον: νὰ ἀποφραχθοῦν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότεραι πολεμίστραι καὶ ταυτοχρόνως οἱ Σουλιῶται νὰ ἀναρριχηθοῦν διὰ κλιμάκων εἰς τὰ τεῖχη, νὰ εἰσχωρήσουν εἰς τὸ φρούριον καὶ νὰ ἀνοίξουν τὰς πύλας. Συγχρόνως θὰ προσεποιούντο ἐπίθεσιν ἐξ ἀντιθέτου μέρους τοῦ φρουρίου, διὰ νὰ προκαλέσουν ἐκεῖ τὴν προσοχὴν τοῦ ἐχθροῦ.

Τὸ σχέδιον αὐτὸ καταδεικνύει ὅτι ὁ τόσον συνετὸς καὶ σὺμφρον στρατηγὸς Κώστας Μπούτσαρης, ἐγνώριζε ταυτοχρόνως εἰς κατάλληλον

περίστασιν νὰ εἶναι τολμηρὸς καὶ ριψοκίνδυνος. Ἄλλὰ καὶ τελείως γνόστης τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ἱκανότητος τῶν ἀνδρῶν του, διότι ἄνευ τοῦ παράγοντος τούτου, τοιοῦτον τόλμημα ἦτο καταδικασμένον.

Οὔτω μίαν νύκτα, ἐνῶ ἀπησχολεῖτο τὸ φρούριον μὲ ψευδεπιθέσεις ἀλλαγῶν, ἐπίλεκτοι ὀμάδες ἔφραξαν ἐνδιαφερούσας πολεμίστρας καὶ ἀμέσως διετάχθη ἡ ἐξόρμησις καὶ διὰ τῶν κλιμάκων ἀνελθόντες οἱ ἄνδρες εἰς τὸ τεῖχος, ἄνευ ἀντιστάσεως σχεδὸν ἤνοιξαν τὴν πύλην, ὁπόθεν εἰσορμήσαντες οἱ Σουλιῶται ἐγένοντο κύριοι τοῦ φρουρίου.

Ὡς ἦτο ἐπόμενον ἡ ἐπιτυχία αὕτη ἀνύψωσε τὸ κῆρος, τὸ γόητρον καὶ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ Κώστα, ὅχι μόνον εἰς τὰ στρατεύματα ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν πολιτικῶν, οἵτινες ἔσπευδον νὰ τὸν προσεταιρισθῶσι. Παραθέτομεν χαρακτηριστικὰς τινὰς ἐπιστολάς, γραφείσας κατὰ τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἐπιχειρήσεως :

«Πρὸς τὸν γενναιότατον στρατηγὸν Κ. Κώσταν Μποτζαρην».

«.
μείνον λοιπὸν ἡσυχος, καθότι ἐλπίζω νὰ ἐγνώρισες, ὅτι ἐγὼ εἶμαι πάντοτε ὁ ἴδιος ἀδελφὸς καὶ ἀληθὴς φίλος σου, καθὼς πολλάκις καὶ προσωπικῶς εἰς πλάτος σοὶ τὸ ἐξηγήθην, καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἔχεις βάσιν εἰς τὴν καθαρὰν αὐτὴν φιλίαν μου, καθὼς κ' ἐγὼ εἰς τὴν εἰς τὴν εἰλικρίνειαν τῆς γενναιότητός σου, καὶ δὲν χρειάζομαι νὰ μακροσχοινίσω περὶ τούτου πρὸς τὸν Κώσταν Μποτζαρην, διότι βέβαια μ' ἐγνώρισεν, ὡς νομίζω, ἀρκετά».

«Στρατηγέ! πολλοὶ θέλουν σοὶ γράψει δι' ἰδίας αὐτῶν δυστροπίας καὶ ὀλεθρίους σκοπούς, καὶ κυρίως διὰ νὰ σῆς παρασύρουν καὶ ἐμβάλουν διαιρέσεις εἰς τὴν φιλίαν καὶ ἀδιαίρετον ἔνωσίν μας καὶ νὰ κατασπαράξουν τὴν ὁποίαν χαίρομεν κοινὴν σύμπνοιαν καὶ δόξαν τῶν ὄπλων μας· ἡ γενναιότης σου ὅμως σταθερὸς εἰς τὰς ὠφελίμους ἀποφάσεις μας, ὅχι μόνον νὰ ἀπορρίψῃς τὰς ὅποιας δῆποτε προτάσεις των, ἀλλὰ μῆτε ὅτα ἀκοῆς νὰ καταδεχθῆς νὰ δώσης εἰς αὐτάς, ὡς πολεμίας πάντῃ εἰς τὴν ὠφέλειαν καὶ δόξαν τῆς πατρίδος μας. Ἔσω ἀκλόνητος εἰς τὴν μεταξὺ ἡμῶν πατριωτικὴν ἔνωσιν καὶ φιλίαν, διὰ νὰ λαμβάνουν πάντοτε εὐτυχὴ ἔκβασιν τὰ ὑπὲρ πατρίδος ἐπιχειρήματά μας, βέβαιος ὢν, ὅτι ὅταν βασιλεύῃ, ἡ μεταξὺ ὄλων τῶν Στεροελλαδικῶν ὄπλων ἀκαταμάχητος θεὰ, σύμπνοια καὶ ἀμετάτρεπτος ἀπόφασις πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς δόξης καὶ εὐτυχίας των, θέλομεν κατασταθῆν πλεόν ἀναντίρρητοι, ἀπελπίζοντες τοὺς ἐχθροὺς διὰ νὰ παραιοφρῦσουν καὶ νὰ παραλύσουν τὸν Ἰερὸν σφυγμὸν μας αὐτόν, κατασταίνοντές μας ἀδυνάτους καὶ παίγνιον τῆς ἐθελοκακίας καὶ μοχθηρίας των, καθὼς καὶ

εἰς τὰ παρελθόντα τῶν δεινὰ πραγματικῶς τὸ ἐγνωρίσαμεν.
Ἐγὼ ὡς πατριώτης καὶ ἀδελφός, γνωρίζων τὰ συμφέροντα καὶ
τὴν ὠφέλειάν μας, δὲν λείπω καθ' ἑκάστην ἀπὸ τοῦ νὰ σᾶς προ-
τρέπω πρὸς ὅθεν μέλλομεν, ἂν θιλήσωμεν, νὰ κλαδεύσωμεν διὰ νὰ
πλέξωμεν τὸν στέφανον τῆς δόξης καὶ εὐτυχίας τῶν ὅπλων μας,
καὶ ἡ Γενναιότης σου ἐκ μέρους σου, ἐλπίζω νὰ μὴ βραδύνῃς διὰ
νὰ βάλῃς εἰς πρᾶξιν αὐτὰς τὰς πατριωτικὰς μου συμβουλὰς, τῶν
ἄλλων τὴν ὠφέλειαν οὐ πολὺ, καὶ θέλετε πραγματικῶς τὴν γνω-
ρίσει, ὕστερον».

«ὕγίαινε γενναῖα φρονῶν

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 30 Αὐγούστου 1825

ὁ πατριώτης καὶ ἀδελφός
Ἰωάννης Κωλέτης

Πρὸς

τὸν γενναιότατον στρατηγὸν Κ. Κώσταν Μπότζαρην

εἰς τὸ περὶ τὰ Σάλωνα στρατόπεδον».

Ἄλλοτερον ἀνάλογον :

«Γενναιότατε ἀγαπητέ μου Στρατηγέ»

«Ἐπειδὴ ἔρχεται ὁ ἴδιος Γούδας, δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ σοῦ
γράψω διεξοδικῶς—τόσον μόνον ἤμπορῶ νὰ σὲ βεβαιώσω, ὅτι ἡ
Ἑλλὰς οὐτ' ἐπωλήθη, οὐτε πωλεῖται, καὶ ὅσοι διασπείρουν τὰ
τοιαῦτα, διὰ νὰ ταραξοῦν τὰ πράγματα εἰς τὰς παρούσας κρισί-
μους περιστάσεις, ἤμπορῶ νὰ εἶπω ὅτι εἶναι καὶ οἱ ἀληθεῖς ἐχ-
θροὶ τοῦ ἔθνους».

.....
«31 Αὐγούστου 1825 ἐν Ναυπλίῳ

ὁ ἀδελφός σου
Α. Μαυροκορδάτος

Πρὸς

τὸν Γενναιότατον στρατηγὸν Κώσταν Μπότζαρην

εἰς τὸ περὶ Σάλωνα στρατόπεδον».

Καὶ ἐν συνεχείᾳ :

«Γενναιότατε ἀγαπητέ στρατηγέ»

«ὅσα ἐνεργοῦνται εἰς τὸ στρατόπεδον, καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολι-
κὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν Σοφιανόπουλον καὶ Σουτζον, ἐτάραξαν τὴν
διοίκησιν, καὶ διὰ τοῦτο ἐδιώρισαν νὰ πιασθοῦν, καὶ νὰ σταλοῦν
ἐδῶ, ἐπειδὴ σ' ἔχω μερικὸν φίλον, σὲ γράφω ὅτι πρέπει νὰ συνερ-

γήσης εἰς αὐτήν τὴν ὑπόθεσιν; καὶ θέλεις εὐαρεστήσει τὴν Διοί-
κῃσιν».

«10 Σεπτεμβρίου 1825 ἐν Ναυπλίῳ

ὁ ἀδελφὸς καὶ φίλος σου

Α. Μαυροκορδάτος

Πρὸς

τὸν Γενναϊότατον στρατηγὸν Κ. Κώστα Μπότζιερν

κ. λ. π. κ. λ. π.»

Καταφαίνονται σαφῶς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων αἱ προσπάθειαι τῶν κορυφαίων πολιτικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης νὰ περιπλέξωσι τοὺς πολεμικοὺς ἠγήτορας εἰς πολιτικὰς διαμάχας καὶ ἀντιζηλίας.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἐξητήθη ὁ Κώστας ὑπὸ τῶν Ὑδραίων ὅπως μεταβῆ εἰς Ὑδραν μετὰ Σουλιωτῶν ἵνα ὀργανώσῃ τὴν ἀμυναν τῆς νήσου ἀπὸ ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς· τοῦτο συνέβη μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Στόλου καὶ τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν, ὅποτε δικαίως ἀνησύχθησαν οἱ Ὑδραῖοι, διότι εἶχον πληροφορίας ὅτι ὁ Τουρκικὸς Στόλος ἐπρόκειτο νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν καταστροφὴν τῆς Ὑδρας καὶ Σπετσῶν ἵνα ἀποστερήσῃ τὸν Στόλον τῶν ὀρμητηρίων του.

Ἡ Κυβέρνησις ὁμως, ἔχουσα ὑπ' ὄψιν τὴν μελετωμένην ἐπιχείρησιν τῶν Σαλόνων, δὲν ἐπέκρινε τὴν αἴτησιν τῶν Ὑδραίων, ἀπαντήσασα ὅτι καθίσταται ἀδύνατος ἡ διάθεσις τοῦ Κώστα καὶ τῶν Σουλιωτῶν, ἀπαραιτήτων ἀλλαγῶν.

Τὰ ἀνωτέρω τεκμαίρονται καὶ ἐξ ἐγγράφου πρὸς προκρίτους Ὑδρας ὑπ' ἀριθ. 3419, περίοδος Β', τῆς προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος.

Κατόπιν ἐξητήθη ὁ Κώστας ὅπως ἀποσταλῆ εἰς Κρήτην ὡς Ἀρχηγός, ἐψηφίσθη δὲ σχετικὸν ψήφισμα ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως. Παραθέτομεν σχετικὰς ἐπιστολάς ἐκ τοῦ Ἀρχείου του.

«Γενναϊότατε στρατηγέ»

«Φθάνοντας ἔδῳ ἔδωσα τὰ γράμματα εἰς ὅλους τοὺς φίλους, μετὸν πρίγκηπα ὁμίλησα στοματικῶς ὅσα μοῦ εἶπες ὁ ἴδιος· μοῦ ἀπεκρίθη ὅτι: αἱ ὑποθέσεις τοῦ Κώστα εἶναι ἐδικές μου, καὶ νὰ στέκει ἕσυχος. διὰ τὸν νοῦτζον καὶ γιάνη μοῦ ὑπεσχέθη ὅτι χωρὶς ἄλλο τοὺς τελειώνει. μοῦ ἔδωσεν καὶ τὸ σχέδιον καὶ ὁμίλησα δι' αὐτούς, ἐκεῖ ὅπου ἔκανεν χρεῖα καὶ πές τους νὰ μῆνουν ἕσυχοι καὶ μετὸν ἐρχομόν μου λαμβάνουν τὰς διαταγὰς».

«Ἐχθὲς εἰς βουλευτικὸν σῶμα ἀνεφέρθη ἡ Κρήτη, νὰ σταλθῆ ἓνας ἀρχηγὸς τῶν ἀρμάτων καὶ ὁμοφώνως οἱ παραστάται εἶπαν ὅτι νὰ σταλθῆ ὁ Κώστα Μπότζιερν, διὰ νὰ μῆν χάσομεν πάλιν,

καὶ ἔκαμαν προβοίλευμα καὶ ἔστειλαν εἰς τὸ ἐκτελεστικὸν νὰ ἐπι-
κυρωθῆ, εἶναι εἰς ἀμφιβολίαν ὅμως ἂν τὸ δέχεσαι ἢ ὄχι, εἶπαν
καὶ διὰ τὸν μαυροκορδάτον, πλὴν ἐδυσκολεύθη ὡς ἀναγκαῖος ἐδῶ
καὶ νὰ πηγαίνη ὁ τρικούπης, ἐροτήθηκα ἀπὸ διάφορα ὑποκείμενα
ἂν ὁ κόστας τὸ δέχεται, τοὺς ἀποκρίθηκα ὅτι δὲν ἤξεύρω καὶ
γράψτε τοῦ, λοιπὸν ἔγινε ἀπόφασις διὰ νὰ σοῦ γράψουν περὶ
αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως».

«Ὁ αἰνιὰν ἐφυλακίσθη εἰς τὸ καστέλο μαζὺ μὲ τὸν σουτζιον.
κατὰ τὰ γράμματα ποῦ ὁ μαυροκορδάτος ἔλαβεν ἐχθές, χωρὶς
ἄλλο ὁ λόρδ κοκρὰν εἶναι κημιμένος ἀπὸ λόντραν μὲ τὴν βασελα-
ράζα δύο φρεγάδες τέσερα ἡμπρῖκια καὶ δύο ἀτμοκίνητα καὶ τρεῖς
χιλιάδες τακτικούς, καὶ ἐλπίζουν ὅποῦ εἰς ὀλίγας ἡμέρας νὰ φθάσῃ
ἐδῶ. μάλιστα ἦλθον γράμματα ἀπὸ σύρα καὶ γράφουν ὅτι ὁ μινί-
στρας τῆς Ἀγγλίας ἀναφέρθη εἰς τὸ ντηβάνι τῆς πόρτας ὅτι ἕνας
μέγας λόρδος ἔρχεται μὲ ἀρκεταῖς δυνάμεις νὰ βοηθήσῃ τὴν γραι-
κίαν, καὶ νὰ πάρῃ τὰ μέτρα του ὅτι ἡ ἀγκλία κατὰ τοὺς νόμους
δὲν ἤμποροῦσεν νὰ τὸν ἐμποδίσῃ. τὸ δάνειον περιμένεται ὄραν
τὴν ὄραν καὶ μένω μὲ ὄλον τὸ ἀνῆκον σέβας».

«1825 ὁκτωβρίου 2
ναύπλιον.

ὁ ταπεινὸς δοῦλος σου
Βασίλειος γούδας.

Πρὸς τὸν γενναιότατον στρατηγὸν κύριον Κώστα μπότηζαρην
πανευδαιμόνως εἰς στρατόπεδον σαλώνου».

Ὁ Βασίλειος Γούδας ἦτο ὁ γραμματεὺς τοῦ Κώστα. Παραθέ-
τομεν καὶ ἀπόκομμα ἐτέρας ἐπιστολῆς, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, χαρ-
κτηριστικῆς δὲ διὰ τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἀνδρός :

«Ἐξοχότατε

«Μὲ τὸν ἐδικὸν σας Β. Γούδαν ἐλάβομεν τὰ ἀπὸ τὰς 17 τοῦ
παρελθόντος ἀγαπητὸν καὶ ἀδελφικὸν μας καὶ ἴδομεν τὰ ἐνδια-
λαμβανόμενα, διὸ καὶ ἀποκρινόμενοι σᾶς λέγομεν ὅτι δὲν διευθεν-
τεύομεν ἡμεῖς τὰ δίκαιά σας ἀπὸ καμμίαν μας ἀρετὴν, ἀλλὰ αὐτὰ
τὰ δίκαιά σας αἰ πράξεις σας καὶ ἡ ἀρετὴ σας ἀναγκάζουν καὶ
ἡμᾶς καὶ κάθε καλὸν πατριώτην νὰ ὀμιλῇ ἐπαινῶν τὴν ἀρετὴν,
ὅτι δὲ ἡ μεταξὺ ἡμῶν εἰλικρινὴς φιλία, καὶ ἀδελφικὴ ἀγάπη θέλει
μένει ἀδιάσειτος διὰ βίου εἶναι ὁμολογημένον· διὸ καὶ κατὰ τὴν
ζήτησίν σας καὶ κατὰ τὸ ἀδελφικὸν μας χρέος σᾶς εἰδοποιοῦμεν
τὰ τρέχοντα νέα. Ὁ Ἰμπραήμ τὴν παρελθοῦσαν Τρίτην, ἀφ' οὔ
ἄφησεν ἕως τρεῖς χιλιάδες εἰς τὴν τριπολιτζάν, ἀνεχώρησε διὰ
Μοθοκόρωνα μὲ ἕως ὁκτὸν χιλιάδας, ἐκτὸς τῶν σκλάβων καὶ ἀρρώ-
στων τοὺς ὁποίους ἐπῆρε μαζὺ του. Ὁ ἐχθρικὸς στόλος κατὰ τὰς

εἰδήσεις ὅπου ἔχομεν δὲν ἐξεκίνησεν ἀκόμα· μάλον ὅτι ἐτοιμά-
ζεται ὡς λέγεται μὲ δώδεκα χιλιάδας τακτικόν, δύο ἀτμοκίνητα
καὶ δεκαπέντε μπουρλότα. Ὁ κοκρῶν ἀπὸ πολλὰ μέρη πληροφο-
ρούμεθα ὅτι ἐξεκίνησε διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ εἶθε νὰ προφθάσῃ
διότι ματαιώνονται τὰ σχέδια τοῦ ἐχθροῦ. Σᾶς συγγαίρομεν,
διότι τὸ ἔθνος σᾶς ἐκλεξεν ἀρχηγὸν τῆς εἰς Κρήτην ἐκστρατείας
του, καὶ εἰχόμεθα νὰ εὐδοκιμήσετε· γράφετέ μας νὰ μανθάνωμεν
περὶ τῆς περιποθήτου ἡμῖν ὑγείας σας, καὶ ἐπιφορτίζετε μας εἰς
ὅτι μᾶς νομίζετε ἱκανούς, ἡμεῖς δὲ μὲ ὅλην τὴν ἐπιθυμίαν νὰ σᾶς
ἀπολαύσωμεν ἐν ὑγείᾳ καὶ νὰ σᾶς ἴδωμεν ἐστεφανωμένον τῆς
δόξης τὸν στέφανον εὐχαρίστως ὑποσημειούμεθα.

«1825 Ὀκτωβρίου 3 Ναύπλιον».

«Οἱ εἰλικρινεῖς ἀδελφοὶ

Σπυρίδων Τρικούπης, Λυκοῦργος Ι. Κρεσνίτης,

Λιβέριος Λυμπερόπουλος.

Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον στρατηγὸν Κύριον Κώνσταν Πότζαρη
Εἰς τὸ Μετόχι τοῦ Προφήτου Ἡλία».

Παραθέτομεν ἐν συνεχείᾳ καὶ ἀποσπάσματα δευτέρας ἐνδιαφε-
ρούσης ἐπιστολῆς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος :

«γενναιότατε στρατηγὲ»

«.
Ἐπροχτὲς ὅταν ἐγένεεν ἡ ἀπόφασις τοῦ βουλευτικοῦ διὰ νὰ
πηγαίνης εἰς τὴν Κρήτην μὲ ἔκραξεν τὸ ἐκτελεστικὸν νὰ μὲ ἐρο-
τήσῃ ἂν τὸ δέχεσαι ἢ ὄχι λοιπὸν ὁ φίλος μὲ ὀδήγησεν πῶς νὰ
ἀποκριθῶ. μοῦ εἶπαν ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ βουλευτικοῦ εἶναι νὰ
πάρῃ ὁ κόστας τοὺς πεντακοσίους στρατιώτας του καὶ νὰ πηγαίῃ
ἀρχηγὸς τῶν ἀρμάτων καὶ νὰ τοῦ δόσωμεν καὶ ἕναν πολιτικὸν
μαζύ του καὶ πρὸς δύο λίρες τὸ κάθε στρατιώτη ἀφοῦ μετρηθοῦν
εἰς τὸ καράβι, ἐγὼ τοὺς ἀποκρίθηκα ὅτι ὁ κόστας χωρὶς νὰ τοῦ
πληρωθοῦν οἱ παλαιοὶ μισθοὶ τῶν στρατιωτῶν του καὶ τῶν ὑπὸ
τὴν ὀδηγίαν του καὶ χωρὶς νὰ τοῦ διορισθοῦν καὶ οἱ ὑπὸ τὴν
ὀδηγίαν του νὰ τοὺς πάρῃ μαζύ του δὲν τὸ δέχεται· θὰ ζητήσῃ
καὶ πολιτικὸν ἐκείνον πὸν θέλει λοιπὸν ἂν ἡ διοίκησις ἐπικυ-
ρώσῃ αὐτὰ τότες ἐλπίζω νὰ τὸ δεχθῇ ἢ διοίκησις μοῦ ἀποκρίθη
ὅτι γρόσια διὰ τοὺς παλαιοὺς μισθοὺς δὲν εἶναι, μόνον πενήντα
χιλιάδες γρόσια τοῦ δίδομεν καὶ διὰ παλαιὰ καὶ διὰ καινοῖρια,
ὅθεν τοὺς εἶπον μὴν τοῦ γράφετε ὅτι δὲν δέχεται.
ἀπὸ τὸ μεσολόγγι ἦλθον γράμματα ἐχθὲς καὶ γράφουν ὅτι εἰς τὰς
28 τοῦ σεπτεμβρίου ἐπῆγεν εἰς Καρβασαρᾶν ὁ Καραϊσκάκης καὶ

τοὺς ἐρίχθησαν τὴν νύχτα ἐσκότουςαν ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους ἑξή-
 ποσεν τὸ κάστρον ἐπνίγησαν πολὺ εἰς τὴν θάλασσαν ἐπῆραν ἑκα-
 τὸν τριάντα καμήλια ὄγδοήντα μουλάρια σαράντα γαῖδούρια καὶ
 ἄτια, καὶ ἄλλα πολλὰ λάφυρα τοῦ ἐλαβόθησαν μόνον δύο καὶ ἓνας
 τοῦ δήμου τζιούλιον, τὸ κάστρον ἕστερα τὸ ἐπαράτησαν μὴν
 ἔχοντας τζουμπουχανὲν καὶ ἐτραβήχθη εἰς ὕδραγαμέστρον, εἰς τὴν
 πρώτην τοῦ παρόντος ἔβαλαν φωτιὰν εἰς τὴν μίναν ὅπου εἶχαν οἱ
 ἔδικοί μας εἰς τὴν τερίμπελην καὶ εἰσέκοσαν ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους
 τούρκους εἰς τὸν ἀέραν ἐβγήκαν καὶ ἔξω οἱ ἔδικοί μας καὶ τοὺς
 ἐπίραν τρία ταμπούρια καὶ ἐτραβήχθησαν οἱ ἐχθροὶ εἰς τὸν Ἅγιον
 Ἀθανάσιον τὸ δάνειον περιμένεται ὥραν τὴν ὥραν καὶ ὁ κοκράν,
 τὴν δουλιὰν τοῦ νούτζου καὶ γιάνη μου ὑπεσχέθη ὁ φίλος ὅτι τὴν
 τελειώνει. μένω ἐδῶ μὲ ὄλον τὸ ἀνῆκον σέβας».

«1825 ὄκτωρ. 10

Ναύπλιον

ὁ δοῦλος σου

Βασίλης γούδας»

«ὁ γιάννης σουλτάνας σᾶς προσκυνᾷ ὁμοίως καὶ ὁ ἀδελφός του
 γιοργάκης. Ὁ ἱμπραϊμπασιὰς ἀφοῦ ἄφησεν μόνον χιλίους πεντα-
 κοσίους εἰς τριπολιτζᾶν ἐπέρασεν εἰς ἀρκαδίαν, πύργον, καὶ γα-
 στουήνην καὶ πόσους σκλάβους ἐπῆρεν ὁ Θεὸς τὸ ἱεζούρη».

«Πρὸς τὸν γενναιότατον στρατηγὸν

κύριον Κώστα μπότζαρην

εἰς τὸ μετόχι».

Ἡ ὑπόθεσις τῆς Κρήτης δὲν εἶχε συνέχειαν διότι ἐν τῷ μεταξὺ
 ἢ κατάστασις ἐν Μεσολογγίῳ ἐπεδεινώθη καὶ ἡ παρουσία τοῦ Κώστα
 μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ομάδων ἐκρίθη ἀπαραίτητος ἐκεῖ, ὡς ἐμφαίνεται
 ἐκ τῶν ἐν συνεχείᾳ ἐγγράφων.

* *

Συνεχίζομεν τὴν δημοσίευσιν τῶν κειμένων περὶ τῶν κατὰ Μεσο-
 λογγιον πεπραγμένων :

3ον

«γενναιότατοι στρατηγοὶ ἀδελφοί μας!»

«Ὁ ἐχθρὸς ἀφ' οὗ ἐτραβήχθη ἀπὸ τὰ χαντάκια παραπάνω μᾶς
 ἐλάφρωσεν ὀλίγον ἀπὸ τὸ ντουρέκι καὶ τὴν ἰσχυρότερον δου-
 λείει μὲ τὰ κανόνια, μανιδάνομεν ὅμως ἀπὸ τὰ πέριξ ὅλα ὅτι
 ἔγραψεν νὰ τοῦ ἔλθῃ καινούργιο ἄσκηρι καὶ ἐργᾶται καὶ προσμέ-
 νει' ἔξω κτίζει καὶ ἐτοιμάζεται νὰ ξεχειμάσῃ τὰς πληροφορίας
 ὅπου ἔχομεν κατὰ τὸ παρὸν εἶναι αὐταῖς' ὅσους ἔχει παλαιούς
 τοῦ φεύγον κατημερινῶς καὶ ἀδυνατῆ κάθε ἡμέραν ἐπειδὴ ὅμως

προσμένει ἀσκέρι καὶ ἐνδυναμώνει τὸν τόπον νὰ προφυλαχθῆ ἔχρίναμε ἀναγκαῖον νὰ προλάβωμε καὶ νὰ τὸν στενοχωρήσωμε πρὶν τοῦ ἔλθῃ δύναμις· διὰ νὰ ἐλαφροθοῦμεν διόλου· διότι ἂν ξεχειμάσουν αὐτοὶ ἐδῶ ἔλα τὰ βιλαέτια μολισμένα θὰ εἶναι ἀπὸ Τούρκους».

«Ἐναφέρθημεν λοιπὸν πρὸς τὴν ἐδῶ ἐπιτροπὴν ἢ ἀμέσως ἢ νὰ ἀναφερθῆ εἰς τὴν Σ. Διοίκησιν τὸ ὀγληγορότερον ἢ ἡ γενναιότητά σας νὰ ἔλθετε ἀπὸ τὸν Ζυγὸν καὶ νὰ ρίξεται τὸ στρατόπεδόν σας, ἢ εἰς τὸν Προφήτην Ἡλία ψιλὰ, ἢ εἰς ἄλλο δυνατότερον μέρος κοντὰ εἰς τὸν ἐχθρόν, καὶ τὰ σώματα Ἐρημέρου ὁποῦ εἶναι καὶ αὐτὰ δυνατὰ νὰ ρίξουν τὸ ὄρδι τους πρὸς τὸ Σκαλί Ἀνατολικοῦ ἢ παρὰπάνω εἰς δυνατόν μέρος· καὶ ἔτζη ἀφ' οὗ εἴμεθα τρία σώματα προμηθευμένα ἀπὸ θροφᾶς ἂν ὁ ὁ ἐχθρὸς κινιθῆ εἰς τὸν ἕναν νὰ βοηθοῦν οἱ δύο, τὸν στενοχωροῦμε τότες ὅπως καὶ ἂν εἶναι καὶ διαλύεται· καὶ γλυτώνωμεν μίαν φορὰν αὐτοῦ εἰς Σάλωνα ἃς διορισθῆ νὰ σταλοῦν ὁ Γκούρας μὲ τοὺς ἐντοπίους καὶ λοιποὺς ὀπλαρχηγούς ὁποῦ εὐρίσκονται εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλ.»

«Φθάνωντάς σας λοιπὸν αἱ διαταγαὶς μὴ ἀργοπορῆτε μόνον ἀπερατε καὶ ἀπὸ τὸν Σκαλιτῶν καὶ ζητήσατέ τον βοήθειαν· πάρατε καὶ τοὺς ἄλλους στρατηγούς Σιαφάκαν Γιολδασέους καὶ τὸν κατήφορον ὄλους καὶ ἐβγάτε ἀπάνω νὰ τὸ κάμωμεν μίαν φορὰν ἀπὸ τῆς τρεῖς μερῶν, καὶ ὁ θεὸς μᾶς εἶναι βοηθός. Ἐν παραμελήσωμε αὐτὸ τὸ σχέδιον ὁ ἐχθρὸς ἔπειτα δυνάμωνει καὶ τίποτας δὲν τοῦ κάμνωμεν καὶ θὰ κινδυνεύσωμεν».

«διὰ τὴν προμήθειαν τῶν ζαηρέδων θέλει φροντίζει ἢ ἐδῶσε ἐπιτροπὴ καὶ διὰ ἐφόδια. Πλησιάζοντας πρὸς τὸ ἀπόκουρον νὰ μᾶς εἰδοποιήσητε τὸν ἐρχομὸν σας· τὸν ἐρχομὸν σας νὰ τὸν βιάσετε καὶ αἱ διαταγαὶς σᾶς ἔρχονται κοντὰ ἄφενκτα καὶ σᾶς προσμένωμε ἐξάπαντος καὶ ἐλπίζωμεν μὲ τὸν ἐρχομὸν ὄλων σας κατὰ τὸ σχέδιον καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ θεοῦ νὰ τοὺς χαλάσωμε».

«τῆ 23 Ὀκτωβρ. 1825

οἱ πατριώτες καὶ ἀδελφοὶ σας

Μοσολόγγι

Μητζηος Κοντογιάννης
Νικόλαος Στουρνάρης
Δημήτριη Μακρὶς
ἀνδρέος ἰσκου
Γ. Βαλτινὸς
Ἀθανάσης Ραζηκότζικας

νότης μπότζηαρης
Κιτζο τζαβέλας
γιοργη κιτζο
Νικόλαος Ζέρβας
λαμπροβέϊκος
Χρ. Φωτομάρας

Κωνστας Βλαχόπουλος
Ἀποστολάκις Κούσουρης
γιανάκης σταΐκος
Δημήτριος γεροθανάσης

Λαμπρούσης Φωτομάρας
Φωτομπόμπορης
Σπυρομήλιος
σωτήρης γκοτζαμάνης

Πρὸς τοὺς γενναιοτάτους στρατηγοὺς Κωσταν Μπότζιαρην,
Τουση Ζέρβα, Γεωργάκη Δράκου, Γιώτη Νταγκλή καὶ λοιποὺς
ὄπλαρχηγοὺς Σουλιώτας καὶ Δυτικοελλαδίτες

Στρατόπεδον Σαλώνων».

4ον

«Προσωρινή Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος

Ἡ προσωρινή διευθύνουσα τὰ τῆς Δυτ. Ἑλλάδος Ἐπιτροπή.

Πρὸς τοὺς ἐν Σαλόνοις Γενναιοτάτους ὄπλαρχηγούς».

«Μὲ χαράν μας μεγάλην ἐπληροφορήθημεν ἀπὸ γράμματά σας
πρὸς τοὺς ἐδῶ ἀδελφοὺς στρατιωτικούς, ὅτι ὁ πατριωτικὸς ζῆλος
καὶ ἡ ἐπιμονὴ κατηνάγκασαν τοὺς εἰς τ' αὐτόθι ἐχθροὺς νὰ δοθῇ
εἰς αἰσχροὺς φυγὴν καὶ νὰ λάβῃ τὴν ὁποίαν ἐδοκίμασε φθορὰν
ἀνάλογον μὲ τὴν τόλμην του νὰ εἰσβάλῃ εἰς ταῦτα τὰ μέρη, καὶ
σᾶς εὐχόμεθα ἐκ ψυχῆς καὶ ἄλλας λαμπροτέρας νίκας κατὰ τῶν
ἐχθρῶν. χθὲς ἐπανηγυρίσαμεν μὲ κανόνια, βόμβας καὶ τουφέκια
ταύτην τὴν φθορὰν τῶν ἀπίστων καὶ δὲν εἶναι ἀμφιβολία ὅτι
ἐντὸς ὀλίγου θέλομεν κάμει τὰ αὐτὰ καὶ διὰ τὸν Κιουταχῆν. Σᾶς
περικλείομεν τὸ γράμμα τῶν ἐδῶ ἀδελφῶν καὶ πληροφορησθε
ἀπ' αὐτό, ὅθεν τρέξατε ἀδελφοὶ διὰ νὰ ἀπελευθερωθῇ ἡ δυτικὴ
Ἑλλὰς καὶ νὰ σφραγισθῇ ἐρέτος ἢ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος.
Ἔως τώρα πρέπει νὰ ἐλάβετε τὰ προλαβόντα γράμματά μας μὲ
τὸν καπ. Ζήσιμον, καθὼς καὶ τῶν ὄπλαρχηγῶν καὶ νὰ ἐπληρο-
φορήθητε τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ φθάσητε ὅσον τάχιον. Εἰς τὸν
ἐρχομὸν σας δὲ παραλαμβάνετε μαζί σας καὶ τοὺς στρατηγοὺς
ἐκείνους καὶ κατοίκους τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος πρὸς τοὺς ὁποίους
ἐγράψαμεν καὶ προτίτερα καὶ πάλιν τώρα καὶ ἐρχόμενοι εἰς τὰ
συμοτινότερα μέρη μᾶς εἰδοποιήτε διὰ νὰ σᾶς σταλοῦν τὰ ἀναγ-
καῖα σχέδια. Εἶναι περιττὸν νὰ σᾶς γίνῃ περισσοτέρα πιρακί-
νησις ἐπειδὴ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἴσως ἦσθε εἰς τὸν δρόμον λαμ-
βάνοντες καὶ προηγουμένως γράμματά μας καὶ βλέποντας τὴν τόσην
ἀνάγκην τοῦ ἐρχομοῦ Σας. Ἐδῶ εἴμεθα ὅλοι καλὰ καὶ μὲ ἀνυπο-
νησίαν Σᾶς περιμένομεν νὰ ἐλθῆτε διὰ νὰ χαλάσωμεν ἐξολοκλήρου
τούτον τὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ πανηγυρίσωμεν καὶ ταύτην τὴν λαμ-

πρὸν καὶ ἀείμνηστον νίκην. Σᾶς ἀσπαζόμεθα ἀδελφικῶς καὶ μένομεν»

«Μεσολόγγιον
τῆ 3 Νοεμβρίου 1825
(Τ.Σ.)

ὁ Γεν. Γραμματεὺς
Ἐπαμεινώνδας Πλατῆς

οἱ πατριῶται καὶ ἀδελφοί σας
Ιω. Παπαδιαμαντόπουλος
Δημήτριος Θεμελῆς».

5ον

«Γενναϊότατοι Στρατηγοὶ ἀδελφοί»

«Μὲ μεγάλην εὐχαρίστησιν τῆς ψυχῆς μας ἐλάβομεν τὸ ἀπὸ 26 Ὀκτωβρίου γράμμα σας δηλωτικὸν τῆς κατεντροπιασμένης φυγῆς καὶ φθορᾶς τῶν εἰς ταῦτα τὰ μέρη ἀπίστων, καὶ εἰχόμεθα νὰ σᾶς ἀξιῶσῃ ἡ δεξιὰ χεὶρ τοῦ Ὑψίστου καὶ εἰς ἄλλας λαμπροτέρας νίκας εἰς τελείαν ἐλευθέρωσιν τῆς φιλτάτης Ἑλλάδος. Ὁ ἐχθρὸς, ἀδελφοί, πάντα ἐπιμένει ἐδῶ, σκοπὸν ἔχων κατὰ τὰ κινήματά του νὰ ξεχειμάσῃ ἀντικρου τοῦ Μεσολογγίου· ἡμεῖς σᾶς ἐγράψαμεν καὶ προτιήτερον μὲ τὸν καπ. Ζήσιμον, καὶ ἔως τῶρα θενὰ ἐλάβετε τὸ γράμμα μας. Σᾶς λέγομεν καὶ τῶρα, ὅτι ἀφοῦ λάβετε τὸ γράμμα μας εἶναι ἀνάγκη πᾶσα νὰ κινήσετε μὲ τὰ σώματά σας μίαν ὄραν ἀρχήτερα, καὶ διαβαίνοντας ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας συμπαραλαμβάνετε καὶ τοὺς ἄλλους στρατηγοὺς Δῆμον Καϊτῶν καὶ λοιποὺς ὁμοῦ μὲ ὄλους τοὺς κατοίκους, καὶ πλησιάζετε πρὸς τὰ μέρη μας, ὅπου φθάνοντες μᾶς εἰδοποιήτε μὲ ἐπίτηδες πεζόν, διὰ νὰ σᾶς στείλωμεν τὸ σχέδιον πῶς νὰ κτυπηθῇ ὁ ἐχθρὸς, καὶ νὰ χαλασθῇ μὲ περισσοτέραν εἰκολίαν. δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι θέλετε τρέξει προθύμως καὶ τῶρα ὅπως πάντοτε, διὰ νὰ πάθῃ καὶ ὁ Κιουταχῆς τὰ ὅσα ἐπαθον οἱ αὐτοῦ καὶ χειρότερα, διὰ νὰ ἐπισφραγισθῇ καὶ ἐφέτος ἡ ἀνεξαρτησία τῆς φιλτάτης Ἑλλάδος, ἀδελφοί κρίνομεν περιττὸν νὰ σᾶς παραικινήσωμεν περισσύτερον, ὄντες βέβαιοι ὅτι ἴσως εἴσθε καὶ εἰς τὸν δρόμον, ἀφοῦ ἐλάβετε τὰ γράμματά μας, καὶ ἴδετε τὴν ἀνάγκην. ἐδῶ εἴμεθα ὄλοι καλά, καὶ χθὲς ἐπανηγγυρίσαμεν μὲ χρότους κανονιῶν καὶ τουφεκιῶν τὰς αὐτοῦ λαμπὰς νίκας σας. Σᾶς προσμένομεν λοιπὸν πὺ νὰ ἐλθῆτε καὶ ἐδῶ, διὰ νὰ χαλάσωμεν ἐξ ὀλοκλήρου καὶ τοῦτον τὸν ἐχθρὸν, καὶ νὰ χειροκροτήσωμεν καὶ ταύτην τὴν λαμπρὰν καὶ ἀείμνηστον νίκην. Σᾶς ἀσπαζόμεθα ἀδελφικῶς καὶ μένομεν»

«Μισολ. 3 Νοεμβρίου 1825

Οἱ πατριῶται καὶ ἀδελφοί σας

Μήτσης Κοντογιάνης, Ἄνδρέας Ἴσζου, Δημήτριον μακροῆς

Νιόλιας στορνάρης

νοτιεμποζιναρης

«Γ. Βαλτινός
Ἀθανάσης ραζηκότζικας
νικολάκης κοντογιάνης
γληγόρη λιακατάς
αποστολάκης κούσουρις
βασήλη χασάπης
Δημήτριος Γεροθανάσης

Γεώργιος Πασκάλης
κιτςος τζαβέλας
χρ. φωτομάρας
λαμπρο βείκος
Νικόλαος Ζέρβας
λαμπρούσης φωτομάρας

Πρὸς τοὺς ἐν Σαλώνοις Γενναιοτάτους Ὀπλαρχηγούς
Εἰς Σάλονα».

60ν

«Γενναιότατε ἀγαπητέ μου στρατηγέ».

«προχθὲς σ' ἔγραψα, ἀλλ' ἐπειδὴ ἔμεινεν ὁ Βασίλης, ἔμεινε καὶ τὸ γράμμα μου. μετὰ ταῦτα ἔγειναν τὰ πρὸς τὴν γενναιότητά σου καὶ τοὺς λοιποὺς ὀπλαρχηγούς γράμματα τῆς Διοικήσεως, διὰ νὰ μεταβῆτε εἰς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου. τοῦτο τὸ βλέπω τόσον ἀναγκαιότερον, καθόσον εἰξεύρομεν μὲ βεβαιότητα τὸ διὰ θαλάσσης πέρασμα τοῦ Ἰμπραχίμ μὲ ἱκανὰ στρατεύματα εἰς Π. Πάτρας, καὶ τὸν σκοπὸν του νὰ βοηθήσῃ τὸν Κιουταχῆ εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου. Ἐὰν τὸ Μεσολόγγι χαθῆ, δὲν χρειάζεται νὰ σᾶς εἰπῶ ὅποιον θέλει εἶσθαι τὸ ἀποτέλεσμα, διότι ἔχεις ὁ ἴδιος ἱκανὸν νοῦν νὰ τὸ γνωρίσῃς. Λοιπὸν διὰ τὴν ἀγάπην τῆς Πατρίδος πρέπει νὰ τρέξῃς μὲ τὴν μεγαλητέραν προθυμίαν καὶ ταχύτητα, πρὶν γενῆ τὸ κακὸν ἀδιόρθωτον. Διὰ εἰδήσεις τῆς Εὐρώπης ὁποῦ μ' ἐρωτᾷς, πολὺ ὀλίγας ἔχομεν. Εἰξεύρομεν μόνον ὅτι γίνεται εἰς ὕλης τὰς αὐτὰς λόγος περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι ἀφεύκτως ἐντὸς τοῦ χειμῶνος τούτου πρέπει νὰ μεσιτεύσουν ἰσχυρῶς διὰ νὰ δοθῆ ἕν τέλος, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐλπίζομεν τίποτε ὠφέλιμον, πρέπει νὰ εἴμεθα εἰς κατάστασιν ὅποσῶν, καὶ ὄχι ἀφρανισμένοι, διότι τότε τί ὠφελεῖ ἡ μεσιτία των; εἰξεύρω ὅτι μὲ ὅλους τοὺς συμπατριώτας σου στρατηγοὺς εἶσαι καλά, εἰς αὐτὴν ὅμως τὴν περίστασιν πρέπει νὰ ἐνωθῆτε μὲ τὴν πλέον ἀδελφικὴν εἰλικρίνειαν. Ἄς μᾶς χρησιμεύσουν εἰς παράδειγμα οἱ ἴδιοι ἐχθροὶ μας. Δὲν ὑπῆρχαν ἔχθρα μεγαλητέρα ἀπὸ ἐκείνην ὁποῦ ἦτον μεταξύ τοῦ Μεχμέτ ἀλῆ Πασᾶ, καὶ Τοπάλη, μόνον τοῦτο τώρα συνεδέθησαν πειά, διὰ νὰ μᾶς συμπολεμήσουν. Ἡ Πετζιότικη μοίρα εἶχε χωρισθῆ ἀπὸ μίαν φουρτούναν ἀπὸ τὰ ἐπίλοιπα πλοῖα, καὶ ἐπέστρεψεν, ἀναχωρῶν ὅμως πάλιν διὰ νὰ

ένωθῆ με τὴν ὑδραϊκὴν, καὶ νὰ πασχίσῃ νὰ ματαιώσῃ τοὺς σκοποὺς τοῦ ἐχθροῦ κατὰ τοῦ Μεσολογγίου».

«10 Νοεμβρίου 1825
ἐν Ναυπλίῳ

ὁ φίλος καὶ ἀδελφός σου
Α. Μαυροχορδάτος

Πρὸς τὸν γενναιότατον στρατηγὸν κ.λ. εἰς Σάλωνα».

7ον

«Γενναιότατοι ἀδελφοί»

«Ἐλάβομεν τὸ ἀδελφικόν σας με ζῆσον καὶ εἶδομεν τὴν ἀπόφασίν σας, μᾶς ἐπληροφόρησε καὶ ὁ ζῆσος στοματικῶς τὸν ζῆλον σας, ὅθεν καὶ σᾶς προσμένομεν ὥρα τῆ ὥρα νὰ ἐλθῆτε ἀδελφοὶ ὅλοι ὁμοῦ καὶ σύμφωνοι διὰ νὰ κτυπήσωμεν τὸν ἐχθρὸν καὶ με τοῦ Θεοῦ τὴν δύναμιν νὰ τὸν κατατροπίσωμεν, νὰ ἐλευθερώσωμεν τὴν Πατρίδα καὶ τὸν ἑαυτὸν μας, ὅχι τὸ ἐναντίον καὶ δὲν συμφωνήσῃ ὁ Σ. Γκούρας εἰς τὴν καλὴν σας ἀπόφασιν, καὶ ἀδιαφορῶν, ἢ Γενναιότης σας νὰ ἀπεράσῃτε ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς Σ. Δῆμον καλιτζᾶ, Σαφάκα, καὶ Γιολτασαίους καὶ νὰ πάρετε τὸν κόσμον ὅλον σβάρνα καὶ νὰ ἐλθῆτε ὅσον τάχος εἰς μίαν σιμωνιτικὴν θέσιν, καὶ ἀμέσως νὰ μᾶς εἰδοποιήσῃτε, νὰ γράψωμεν καὶ εἰς τὸ ἐν ξηρομέρῳ στρατόπεδόν μας (τῶν ὁποίων πρὸ πολλοῦ ἔχομεν γράψει καὶ νὰ εἶναι ἔτοιμοι) νὰ συννεοηθῶμεν αἱ τρεῖς δυνάμεις, νὰ κτυπήσωμεν τὸν ἐχθρὸν, κατὰ τὸ σχέδιον ὁποῦ ἤθελε μᾶς φανῆ εὐλογον. Ἐπειδὴ ὅμως ἀδελφοὶ ἡμεῖς εἴμεθα πολιορκημένοι καὶ ἔχομεν ἔλλειψιν κατὰ τὸ παρὸν ἀπὸ τροφᾶς, ἀνάγκη πᾶσα νὰ ἔξοικονομήσῃτε τριῶν τεσσάρων ἡμερῶν ἢ καὶ περισσότερον ψωμί, καὶ ἀνίσως ἀπὸ ψωμί δυσκολεύεσθε, κάμετε οἰκονομίαν διὰ σφικτὰ ἕως ὅτου νὰ μᾶς εἰσκόλυνῃ καὶ ἡμᾶς νὰ σᾶς ἔξοικονομήσωμεν ἀγκυαῖα ἕως νὰ ἐλθῆτε ἐλπίζομεν νὰ διαλυθῆ ἢ διὰ θαλάσσης πολιορκία μας, καὶ νὰ ἐνωθῶμεν ὅλοι οἱ μέσα καὶ οἱ ἔξω καὶ νὰ ἔχομεν καίτε εὐκολίαν».

«σᾶς ἀσπαζόμεθα ἀδελφοὶ καὶ σᾶς προσμένομεν ἀνυπομόνως.

Μεσολόγγιον

1825. 20 Νοεμβρίου

Μ. Κοντογιάννης
Νικόλαος στορνάσης
ἀνδρέας ἴσκου
δημήτρης μαχοῆς
Γ. Βαλτινός
Ἀθανάσιος ραζικότησας

οἱ ἀδελφοί σας

νότι μπότζηαρης
Κήτζος τσαβέλας
γιουργη κίτζος
λαμπρο βείκος
Νικόλαος Ζέρβας
Χρ. Φωτομάρας»

Φότο μπομπορης

Σπήρο μήλιος

Πρὸς τοὺς γενναιοτάτους στρατηγοὺς ἀδελφοὺς Κώστα Μπότζαρη, Τούσα Ζέρβα, Γεωργάκη Δράκο, Γιώτη Νταγκλῆ καὶ Δήμο Δέδε, καὶ λοιποὺς ὄπλαρχηγοὺς
Εἰς Σάλωνα».

8ον

«Περίοδ. Γ'. Ἀριθ. 15537.

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος .
Τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα.

Πρὸς τοὺς Γενναιοτάτους στρατηγοὺς
Κώστα Μπότζαρη καὶ Γιώτην Νταγγλῆν».

«Ἐλήφθη τὸ ἀπὸ 24 παρελθόντος Γράμμα σας, καὶ παρατηρήθησαν τὰ ἐνδιαλαμβανόμενα περὶ τῶν ἐχθρικῶν κινήσεων. Ἐπίνεσεν ἡ Διοίκησις τὴν προθυμίαν μὲ τὴν ὁποίαν ἐσπεύσατε νὰ δώσετε βοήθειαν εἰς τὸν γυναικάδελφόν σας στρατηγὸν Γ'. Δράκον, καὶ τὴν δραστηριότητα μὲ τὴν ὁποίαν ἐνεργήσατε τὰ πρὸς ἀποκρουσιν καὶ καταδιωγμὸν τῶν αἴφνης ἀποβάντων ἐχθρῶν εἰς τὰ Σάλωνα. Πεισμένη ἡ Διοίκησις διὰ τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὴν ἐπίμονον προθυμίαν τόσον τῆς Γενναιότητός σας, καθὼς καὶ τῶν συναδελφῶν σας, ἐλπίζει ὅτι ὁ μὲν στρατηγὸς Γ'. Δράκος φυλάττων τὴν θέσιν αὐτὴν τῶν Σαλώνων θέλει κάμει κάλιστα τὸ χρέος του ἐν περιστάσει, προσέχων εἰς κάθε ἐχθρικὸν κίνημα καὶ φροντίζων ἀνηκόντως ὑπὲρ ἀσφαλείας ἐκείνων τῶν μερῶν· ἡ δὲ Γενναιότης σας τρέξατε εἰς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου ὅπου ἐνούμενοι καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν αὐτόθι εὐρισκομένων Γενναίων ὄπλαρχηγῶν νὰ διαλύσετε τὴν διὰ ξηρᾶς πολιορκίαν, ἐν ᾗ ἀφ' ἑτέρου ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἐμφανισθέντα καὶ τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα τώρα ἐκπλέουν ὅλα ἐν ταύτῃ θέλουν ἀντικρούσει τὰ κατὰ θάλασσαν κινήματα τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ Διοίκησις δὲν νομίζει ἀναγκαῖον νὰ ἐκτανθῇ εἰς τὸ νὰ σᾶς παρακινήσῃ εἰς τὸ σωτηριῶδες τοῦτο ἐπιχείρημα, μὴν ἀμφιβάλλουσα ὅτι μὲ τὴν ἐγνωσμένην προθυμίαν σας, θέλετε τρέξει ὅσον τάχοι ὅπου ὁ κίνδυνος».

«Τῇ 15 Δεκεμβρίου 1825 ἐν Ναυπλίῳ.

ὁ πρόεδρος
γεώργιος κουντουριώτης
(Τ.Σ.) ἀναγνώστης σπηλιωτάκης
Ἰωάννης Κωλέτις

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς
Α. Μαυροκορδάτος
»

«Γενναιώτατοι ἀδελφοὶ στρατηγοὶ σᾶς ἀσπαζόμεθα»

«Σήμερον προτὴ ἐλάβομεν τὸ ἀδελφικὸν σας, σημειωμένο τὰς 18 τρέχοντος, βλέπομεν τὴν συντρομὴν καὶ σύνταξιν ὅπου ἔχετε ἕως τὴν ὥρα καμῆ καὶ ὁ ζαερός σας ἐμποδίζει, λοιπὸν ἀδελφοὶ ἕως τῆς συνάξεως ζαερὸ δὲν μᾶς καταφθάνετε διότι οἱ ἐχθροὶ ὀγλήγωρα ἔχουν νὰ κάμουν τὸ ἠροῦσι, οἵτινες ἔχουν ἡμέρας ὅπου κά-
νουν ἐτοιμασίαν, πρὸς τούτοις σᾶς ἐγράψαμεν νὰ στείλετε καὶ ἑξα-
κοσίους διὰ μέσα, ἀκόμη αὐτῆνους ἔχομεν νὰ τοὺς ἰδοῦμεν, πλὴν οἱ διωρισμένοι διὰ τὸ μέσα ἅμα ὅπου λάβετε τὸ παρὸν μας, δίχως στιγμῆς ἄργητα νὰ τοὺς κινήσετε κατ' εὐθείαν, καὶ δίχως ἐμπόδιον εἰς τὸν δρόμον, καὶ νὰ εἶναι καὶ ἀπ' ἐκείνους ὅπου νὰ ἔχουν τῆς φαμελιές τους εἰς τὰ ἐδῶ, καὶ νὰ εἶναι καλοὶ, οἱ ὅποιοι νὰ μὴν εἶναι ὀλιγώτεροι ἀπὸ ἑπτακοσίους, καὶ τὸ ψῶμι ὅπως εἰς τὰ αὐτοῦ τρωτὲ νὰ ἔλθετε σημώτερα ὅπου ὁ ἐχθρὸς νὰ φοβερίζεται, ὅτι εἰς τὸ διάστημα ὅπου μᾶς σημειώνετε ὅτι θέλει ἔλθετε, εἶναι ἀνωφε-
λές, λοιπὸν ἐλάτε ὅπου ὁ ἐχθρὸς μάντεμ ἔχει προτῆτερα ἀπὸ τὰς ἀνωθεν ἡμέρας ἔχετε νὰ ἔλθῃ ἔχει νὰ κάμῃ τὸ ἠροῦσι, καὶ ὄντας εὐρεθῆτε σιμά, τότες βοηθοῦμεν, καὶ τοῦ ἐχθροῦ κόπτεται ἡ δύ-
ναμὶς του, ἂν καὶ λείπεται καὶ δὲν ἔλθετε προτῆτερα ἀπὸ τῆς ὀκτῶ ἡμέρας, ὅπου ἄλλ' οὔτε δύο νὰ κάμετε εἰς τὰ αὐτοῦ, ἐμεῖς ἢ δίδω-
μεν ἢ πέρνωμεν, καὶ ἄλλο δὲν χρησιμεύετε καὶ μένομεν ἀδελφικῶς».

«21 Δεκεμβρίου 825, μεσολογιο,

οἱ ἀδελφοὶ σας

Μ. Κοντογιάνης
ἀνδρέας ἴσκου
αποστολὶς κουσουρις
Κοστα βλαχόπουλος
σπιρομηλιος
Βασιλῆς χασάπης
Κώστα σιαδήμας

νοτῆ μπότζηαρης
Κίτζος τζαβέλας
φοτο μπομπορης
κίτζος πάσκος
Λαμπρο φωτομαρας
σωτιρης Γκοτζαμάνης
αθανάσιος ραζηκότζικας»

«καὶ οἱ ἄνθρωποι ὅπου εἶναι νὰ ἔλθουν, ἢ φαμελιές ἔχουν ἢ δὲν ἔχουν νὰ εἶναι καλοὶ διότι εἶναι ἀνάγκη».

«Πρὸς τοὺς Γενναιοτάτους ὀπλαρχηγοὺς τοὺς εὐρισκομένους
εἰς Ἄπόκορον».

«Σᾶς εἰδοποιοῦμεν ὅτι μόλις ἀπόψε ἐφθάσαμεν ἐδῶθε ἀπὸ τὸν Προφήτην Ἡλίαν καὶ αὐριον μὲ τὴν βοήθησαν τοῦ Θεοῦ θέλο-
μεν ἔμβει

προσέτι σᾶς εἰδοποιοῦμεν ὅτι ἀπὸ τοὺς ἑπτακοσίους ἀνθρώπους ὅπου ἐδιορίσθησαν διὰ μέσα, μόλις τετρακόσιοι εἴμεθα, καὶ ἐμβαίνωτες μέσα σᾶς γράφομεν ποῖοι καὶ ἀπὸ τίνος σῶμα δὲν ἦλθαν. ταῦτα καὶ ὑγιαίνετε».

«τῇ 26 Δεκεμβρίου 1825
Βρύση τοῦ Γαλάνη

οἱ ἀδελφοὶ σας
δημήτρη μακρης, τούσα Ζέρβας
αθα. κουτσονίκας, χρ. Φωτομάρας
φ. παναγιωτης

Πρὸς τοὺς Γενναιοτάτους δπλαρχηγούς ἐν Δεβέρκιζα εὐρισκομένους».

11ον

«Γενναιότατε Στρατηγέ!»

«Σὲ εἰδοποιοῦμεν διὰ τῆς παρουσίας μας ὅτι τὸν δρόμον ἦλθαμεν καλὰ καὶ ὅλοι οἱ σύντροφοι ἕως τὴν σήμερον καλὰ εἴμεθα. ὅσον διὰ τὴν ἀρμάδα μας ἤξευρε εὐρίσκεται ἀναμεταξὺ Ζακύνθου καὶ Γλαρέντζα. ἡ ὁποία προσμένει τὸν Μιαούλην νὰ ἐνωθοῦν ὅλα μαζί. Ὁ Κιουταχῆς ὡς ἐμάθαμεν ἔγινεν ἄζηλε, καὶ τὸ ἀσκέρι του βλέπομεν ὅπου ἀναχωρεῖ καθημερινῶς. ταῖς ντάμπιες τῶν κανονιῶν του τὰς ἐξουσίασεν ὁ ἱμπραήμπασις καὶ ἔχει ὅλην τὴν πληροξουσιότητα αὐτός. ὅλα αὐτὰ ἐπληροφορήθημεν ἀπὸ ἀνθρώπους φρόνιμους ὅπου ἔβγῃκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, καὶ μὲ ἀδελφικὴν ἀγάπην μένομεν».

«τῇ 3 Ἰανουαρίου 1826
Μεσολόγγι

οἱ ἀδελφοί σου
Ἰ. Αθ. Κουτσονίκας
Φύτοπαναγιωτης
(δυσανάγνωστος)
Γιανάκις σουλτάνης
Γ'. μπαϊρακτάρης

Πρὸς τὸν Γενναιοτάτον Στρατηγὸν
Κύριον Κώσταν Μποτζαρην
εἰς Δερβένιτσα».

12ον

«Γενναιότατε κ. κώστα σὲ ἀσπάζομαι».

«λάβε αὐτὰ τὰ γράμματα ἀπὸ τὸ μισογγι καὶ διάβυσέ τα καὶ κατάλαβε καὶ ἂν ἀγαπᾶς κατέβα εἰς τὸ ὄρδι τοῦ τζιόγκα, εὐγαίνω

καὶ ἐγὼ ἐκεῖ καὶ ἀνταμονόμεθα καὶ ὁμιλοῦμεν, καὶ ἀκολουθοῦμεν τὸ συμφέρον».

«τῇ 17 Ἰανουαρίου
1826
καλύβια

μένω
ὁ ἀδελφός
καραησκακίς

Πρὸς τὸν γενναιότατον Κ. Κώστα μπότσιαρη».

Παρεθέσαμεν ὅλην αὐτὴν τὴν σειρὰν τῶν ἐγγράφων, τινὰ τῶν ὁποίων ἐπαναλαμβάνουν τὰ αὐτά, διὰ νὰ καταδειχθῶσι τὰ ἑξῆς:

α) Ὅτι τὰ σώματα τὰ δοῶντα ἐκτὸς καὶ πέραξ τοῦ Μεσολογγίου ὑπὸ τὴν Ἀρχιστρατηγίαν τοῦ Κώστα Μπότσιαρη, δὲν ἐπρόκειτο ποτὲ νὰ εἰσέλθουν εἰς αὐτό, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐγγράφων τῶν πολιορκουμένων καὶ τῆς Κυβερνήσεως. Ἀποστολὴ των ἦτο ἡ παρενόχλησις τῶν Τούρκικων στρατευμάτων καὶ τῶν συνοδειῶν ἐφοδιασμοῦ, πρὸς ἀνακούφισιν τῶν πολιορκουμένων. Ὅταν δὲ ἐζητήθη ἡ ἐνίσχυσις εἰς ἄνδρας, ἀπεστάλη αὕτη ὡς τεκμαίρεται ἐκ τῶν παρατιθεμένων ἐγγράφων.

β) Ὅτι αἱ σχέσεις Κώστα Μπότσιαρη—Καραϊσκάκη, ἦσαν φιλικαὶ καὶ ἡ συνεργασία των ὑπῆρξε πλήρης καὶ ἁρμονικὴ.

γ) Ὅτι οἱ πολιτικοὶ κατέβαλον προσπαθείας προσεταιρισμοῦ τῶν ἐνόπλων δυνάμεων πρὸς ἐπικράτησίν των, κολακεύοντες τὰς ἀδυναμίας τῶν Ὀπλαρχηγῶν καὶ προκαλοῦντες τὰς ἀντιζηλίας των.

δ) Ἡ σημασία τῆς ἀλώσεως τῶν Σαλῶνων ὑπὸ τοῦ Κώστα, ἣτις ἐπανηγυρίσθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐνεψύχωσε τὸν Ἀγῶνα. Καὶ ἐν Εὐρώπῃ ἐπίσης προῦκάλεσεν αἴσθησιν καὶ ἐνθουσιασμόν, ἐμψυχώσασα τὸν ἀπανταχοῦ φιλελληνισμόν. Ὅταν ὁ Κώστας ἀπεχώρησε πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Μεσολογγίου, οἱ Τούρκοι ἀπεπειράθησαν νὰ τὸ ἀνακτίσουν, ἐπανελθὼν ὅμως ὁ Κώστας ἀπεδίωξεν αὐτούς.

Τὸ γεγονός τοῦτο ἔχει ἀναπαρασταθῆ ἐν Βαυαρικῷ πίνακι, χαλκογραφία τοῦ ὁποίου εὑρίσκετο ἐν τῇ ἐν Λονδίῳ Ἑλληνικῇ Πρεσβείᾳ, κάτωθι τῆς ὁποίας ἀναγράφονται Γερμανιστὶ τὰ ἑξῆς: «Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Κώσταν Μπότσιαρη, καταλαμβάνουν τὸ φρούριον τῶν Σαλῶνων». Ἀντίτυπον αὐτοῦ εὑρίσκεται ἐν τῇ πινακοθήκῃ τοῦ Ἀγῶνος παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ ἡμῶν.

Ἐν αὐτῷ ἐμφαίνονται οἱ πολιορκηταὶ πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ἄνδρες φέροντες τὰς κλίμακας πρὸς ἀνάβασιν καὶ εἰκονίζεται κατὰ φαντασίαν καὶ ὁ Κώστας, παρ' αὐτὸν δὲ ἡ Σημαία μὲ τὸν Σαυρόν.

καὶ ε) Τὸ κῦρος καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς προσωπικότητος τοῦ Κώστα, τὸσον ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ ὅσον καὶ ἐπὶ τοῦ στρατιωτικοῦ κόσμου.

* * *

Είσερχόμεθα ἤδη εἰς τὴν ἀγωνίαν καὶ τὸ δράμα τῆς ἱερᾶς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου. Καὶ πάλιν ἀντὶ ἀφηγήσεως θὰ παραθέσωμεν τὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦσι κάλλιον πάσης περιγραφῆς, ἀλλὰ καὶ ἀκριβέστερον.

109

«Ἐξοχώτατε στρατηγὲ κύριε Κώστα Μπότζαρη»

«ὁ ἐδικός σας Βασίλειος γούδας μὲ εἶπεν ὅτι ἔρχονται ἀνθρωποὶ σας εἰς ἀντάμωσίν σας· ὅθεν κατὰ χρέος ἀδελφικὸν σπεύδω νὰ ἐρωτήσω διὰ τὴν ποθητὴν μοι ὑγείαν σας, καὶ νὰ σᾶς εἰδοποιήσω ὅσα ἐνταῦθα ἔχομεν περίεργα κατὰ τὴν αἴτησίν σας. τὸ ταμεῖον τῆς Ἑλλάδος εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὴν παντελῆ ἀχρηματίαν ὑπὲρ ἄλλοτε. τὰ στρατεύματα εἰς ὅλα τὰ μέρη φαίνονται διαλυόμενα ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν ἀναγκαίων. ἡ Διοίκησις ἐδιακήρυξε δύο φοραῖς τὴν Ἐθνικὴν συνέλευσιν, καὶ ἄμποτε οἱ ὁμογενεῖς νὰ ταχύνουν τὴν συγκρότησίν της, νὰ σκεφθοῦν τὰναγκαῖα καὶ ἐφεύρουν τρόπον τῆς σωτηρίας των. τίποτε περίεργα ἔξωθεν δὲν ἔχομεν. Ἐπιθυμῶ νὰ μοῦ γράφης συνεχῶς τὴν ὑγείαν σου καὶ κάθε περίεργον αὐτόθεν, καὶ μένω μὲ τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην»

«τῇ 21 Ἰανουαρίου 1826

ἔξ Ἄργους

πρόθυμος ἀδελφὸς

ἀνδρέας ζαήμης»

«ἡ συνέλευσις φαίνεται ὅτι θέλει συγκροτηθῆ ἔπειδὴ ἄρχισαν νὰ συνέρχωνται ἀπὸ πολλὰ μέρη».

«Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον στρατηγὸν κύριον Κώνσταν Μπότζαρη».

«Ἀδελφὲ στρατηγὲ Κώστα»

«δώσατε πρὸς τὸν νοῦτζον γρόσια πεντακόσια (500), ὅπου ἔχει χρεῖαν διὰ νὰ ἐξοδεύσῃ καὶ ἀκολούθως σᾶς τὰ δίδω ἐγώ».

«1826 27 Ἰουνίου Μπουρτζι

ὁ ἀδελφὸς

ἀνδρέας ζαήμης»

«νὰ φυλαχθῆς ἀπὸ φαγὶ νὰ μὴ ξανακυλίσης. Εἶμαι πικραμένος πολὺ ποῦ δὲν ἤμπορῶ νὰ ἔλθω νὰ σὲ ἰδῶ. βάλε τὴν προσοχὴν σου εἰς τὴν διαφύλαξιν τῆς ὑγείας σου, καὶ τὰ λοιπὰ φρασκέλωσέ τα».

Εἶναι χαρακτηριστικαὶ αἱ ἐπιστολαὶ αὗται τῶν δυσχερειῶν ὡς ἀντιμετώπιζον οἱ Ὀπλαρχηγοὶ διὰ τὴν συντήρησιν τῶν σωμάτων των, ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως χρημάτων. Ὁ Κώστας, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ἀρχείου του, καὶ ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ ἐγγράφων τῆς Κυβερνήσεως, πολλὰκις κατέ-

βαλεν ἐξ ιδίων διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἀνδρῶν του. Μαρτυρεῖ τοῦτο καὶ ἡ ἀνωτέρω ἐπιστολὴ τοῦ Ζαΐμη. Ἀφ' ἐτέρου ἐκ τῶν ἄνω ἐπιστολῶν μαρτυρεῖται ὁ στενὸς σύνδεσμος τῶν δύο ἀνδρῶν. Ὁ Κώστας τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχεν ἀσθενήσῃ βαρέως, τοῦτο ὅμως δὲν τὸν ἠμπόδισε νὰ μεταβῇ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ κινδυνεύοντος Μεσολογγίου.

2ον

«γενναιότατοι Στρατηγοὶ ἀδελφοί»

«Σᾶς εἰδοποιῶ ὅτι ὁ ἐχθρὸς ταῖς ντάμπιαις του ταῖς πλησίασεν τήρα ντουφεκιῦ πρὸ δώδεκα ἡμέραις καὶ ἄρχησαν ἀκατάπανστα νὰ μᾶς βαρῆ με 22 κανόνια 12 βόμβες καὶ 3 κομπούζια νύκτα ἡμέρα ἀπὸ τῆς ντάμπιαις του πλησίασεν ἔπειτα διὰ νυκτὸς εἰς τρεῖς τέσσαραις ἡμέραις με τὰ καλάθια ἔξω εἰς τὸ χῶμα τῆς μεγάλης ντάμπιας μας. ἰδῶντες τὸν στοχασμὸν του οἱ Ἕλληνες ἄρχησαν τὸν πόλεμον, ἀπὸ ταῖς 8 ὥραις τῆς νυκτὸς τὴν τρίτην εἰς τὰς 16 τοῦ τρέχοντος καὶ πηδήσαντες ἔξω με τὰ σπαθιά καὶ τὰ γιαταγάνια εἰς τὰ χέρια τους ρίχθησαν ἀπάνω καὶ ἐκεῖνο ὅπου τοὺς ἔκαμαν εἶναι ἀπερίγραπτον, ἄλλους ἔσφαξαν ἄλλους πῆραν ζωντανούς, ἐσκότωσαν πολλούς, ἐπῆραν μπαγιονέτες ντουφέκια μιπούνια ἀσημέϊνια σπαθιά κουμποῦραις γρόσια καὶ ἄλλα λάφυρα πλῆθος ἔπειτα ἐπέστρεψαν. καὶ ἀνάπτωντας τὸ ντουφέκι καὶ ἀπὸ τὸ κάστρον, οἱ ἐχθροὶ ἐσαρώθησαν καθῶς αἱ θυμωναῖς εἰς τὰ ἀλώνια. τὸ ἐσπέρας εἰς τὰς 12 ξαναπήδησαν οἱ Ἕλληνες ἔξω καὶ με μίαν παταργιὰν ἐσκότωσαν 40, πῆραν πάλιν λάφυρα πολλὰ καὶ τζαπιά καὶ φκιαρία καὶ οἱ τοῦρκοι κατέφυγαν ἀπὸ τὸν τρόμον εἰς ταῖς κανονιέραις των νὰ προφυλαχθοῦν. με αὐτοὺς τοὺς δύο τρομοκρατικούς πολέμους ὁ ἐχθρὸς μούδιασεν τόσον ἀδελφοὶ ὅπου δὲν ἐξιστορεῖται».

«Οἱ Ἕλληνες ἀδελφοὶ ἀπὸ τὸ χρέος των δὲν ἔλειψαν οὔτε λείπουν, ἡ γύμνια ὅμως καὶ ἡ ἀπελπισία ὅπου ἔφθασαν εἶναι μεγάλη, ὁ δὲ ἐχθρὸς μ' ὄλον ὅπου ἔπαθε τόσον κακὸν πάλιν χέρι δὲν τραβᾷ καὶ τὸ ἔργον του τὸ ἐξακολουθεῖ, τὰ λαντζόνια τὰ ἔρριξαν εἰς τὴν λίμνην καὶ περιφέρονται, καὶ τώρα εἴμεθα διόλου ἀπελπισμένοι καὶ ἀπὸ ἔθνος καὶ ἀπὸ συντρόφους».

«Οἱ Τοῦρκοι ὅπου ἐπιάσθησαν ζωντανοὶ ἦτον καλοὶ καὶ εἰδήμονες, μᾶς παράστησαν λοιπὸν ὅτι τοῦ ἀράπη τὸ ἀσκέρι εἶναι ἔως 7 ἢ 8 χιλιάδες καὶ ἔως 6 τοῦ κιονταχῆ, πλὴν πολλὰ ἀδύνατοι καὶ κακορίζικοι εὐρίσκονται. εἶναι καιρὸς ἀδελφοὶ ἄς τοὺς πηδήσωμε καὶ ἀπὸ ἔξω καὶ ἀπὸ μέσα νὰ τοὺς ἀφανίσωμε διόλου. διὰ τοῦτο

χωρίς νὰ χασομερήσετε οὔτε στιγμὴν νὰ συναχθῆτε ἀδελφια καὶ νὰ κινήσετε ἓνα κ' ἓνα ὁποῦ εἰς δέκα ἡμέραις νὰ εὐρεθῆτε ἀπάνω τους καὶ νὰ πηδήσωμε ἀπὸ ἔξω καὶ ἀπὸ μέσα νὰ τοὺς ξωλοθρεύσωμε διόλου. ἀφήσατε κάθε ἄλλην δουλειὰν ἂν θέλετε νὰ βαστάξωμε ἐτοῦτο τὸ φρούριον καὶ τρέξατε τὸ ὀγληγορώτερον· καὶ ἴσως καὶ ἔως τότε φθιάση καὶ ἡ θαλάσσιος δύναμις μας· εἰδὲ ἀδελφοὶ καὶ δὲν ἔλθετε καὶ δὲν προφθασθοῦμεν καὶ ἀπὸ θάλασσαν, τὸ Μεσολόγι πλεόν ἀπὸ ἡμᾶς μόνον δὲν κρατιέται καὶ οὔτε ἠμποροῦμεν νὰ βαστάξωμε περισσότερον ἀπὸ ὀλίγαις ἡμέραις ὁποῦ ἐλπίζωμεν νὰ καταρθῶσιν ὅσα σᾶς γράφωμεν παρὰ χάνεται καὶ ἄς ὄψωνται οἱ αἴτιοι ὁποῦ δὲν συνέτρεξαν νὰ βοηθηθῆν».

«Αὐτὴ εἶναι ἡ κατάστασις μας ἀδελφοὶ καὶ σᾶς τὴν γράφω, ἐπειδὴ δὲ ἐδῶ ἀναλύσαμεν καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν καὶ κατάστασιν, ἓναν χρόνον ἀποκλεισμένοι καὶ ἡ ἐλπίδα μου ὅλη διὰ Κυβέρνησιν ἔμεινεν εἰς τὰ ὀλίγα πρόβατα ὁποῦ ἔστειλα μὲ τὸν τζέληκάν μου κωνσταντῆν ντρίζαν καὶ βόσκουν ἐνταῦθα σᾶς πσορακαλῶ νὰ τὰ προφυλάξετε ἀπὸ κάθε ἀναντίον καὶ νὰ μὴ μοῦ τὰ ἀποφάγουν καὶ μείνομεν διόλου γυμνοὶ καὶ τετραηλισμένοι».

«Ἐφᾶς ἐσυνάχθημεν ὅλοι κοινῶς νὰ σᾶς γράψωμεν καὶ ὁ πόλεμος δὲν μᾶς ἄφησεν, καὶ ἐμέναν τὰ γράμματα. σᾶς προῖδεάζω λοιπὸν μὲ τὸ μερικόν μου καὶ δοξάσετε τὸν θεὸν καὶ ἡ γεναιότη σας διὰ τὴν νίκην μας καὶ νὰ τρέξετε καὶ μίαν ὥραν ἀρχήτερα νὰ τοὺς παρ' ὁ διάβολος. καὶ μένω»

«τῆ 20 Φεβρουαρίου 1826.

Μεσολόγι.

ὁ ἀδελφός σας

Νικολός

Στορνάρης

Πρὸς τοὺς γενναιοτάτους στρατηγοὺς Κώσταν Μπότζιμωρη, Πανουργιᾶν, καὶ Γιώργην Δράκον καὶ λοιποὺς ὀπλαρχηγοὺς εἰς Σάλωνα».

Οἱ συνεργαζόμενοι ὑπὸ τὸν Κώσταν ὀπλαρχηγοί, ἀπέστειλαν ἐπιτροπὴν ἐξ αὐτῶν εἰς Ναύπλιον, διὰ νὰ ἐκθέσῃ τὴν κατάστασιν καὶ νὰ ζητήσῃ παροχὴν ἐφοδίων καὶ πρὸ παντὸς τοῦ Στόλου. Ἐν τῷ μεταξύ ἡ κατάστασις ἐπεδεινοῦτο ἐν Μεσολογγίῳ, ἰδίᾳ διὰ τῆς πτώσεως τοῦ Βασιλαδιοῦ. Παραθέτομεν ἔγγραφον τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης, περὶ τῶν ἐνεργειῶν της :

3ον

«Γενναιοτάτοι Στρατηγοὶ καὶ Ἀδελφοὶ»

«Ἐλάβομεν τὸ ἀδελφικόν σας, μὲ τὸ ἀπὸ Μεσολόγγιον. ἴδομεν

ἐν αὐτῷ καὶ τὸν μεγαλῶτατον κίνδυνον τῶν ἀδελφῶν μας, καὶ τὴν προθυμίαν σας διὰ νὰ τρέξετε ὅσον δύνασθε νὰ τοὺς βοηθήσετε».

«Ἡμεῖς ἀδελφοὶ ἀφοῦ εὐκολύναμεν ὅλα τὰ μέσα διὰ νὰ ξεκινήσουν τὰ καράβια, καὶ νὰ τρέξουν τὸ γληγωρότερον ἴσως τοὺς εὐρωμεν ζωντανούς καὶ τοὺς βοηθήσωμεν, σᾶς τὸ εἰδοποιούμεν ὅτι ἡ μὲν γενναιότης σας μὴν ἐμποδισθῆτε ἀπὸ κανένα ἐναντίον, ἀλλὰ κάθε τι ὅπου εἶναι εἰς τὸ χέρι σας νὰ τὸ μεταχειρισθῆτε καὶ τρέξατε ἡ γενναιότης σας ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἡμεῖς ἢ τὸ Σάββατον, ἢ τὸ πολὺ τὴν Δευτέραν χωρὶς ἄλλο σὺν θεῷ μαρκαίρωμεν στὰ καράβια, καὶ ξεκινούμεν χωρὶς ἄλλο καὶ μὲ πολλὰ καράβια, καὶ μὲ γονέτα καὶ ὅπως εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ».

«Ἀδελφοὶ οἱ λόγοι οἱ ἰδικοὶ μας ὅπου σᾶς γράφομεν εἶναι ἀληθινοί, διὰ τοῦτο τρέξατε ἡ γενναιότης σας ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἡμεῖς ἀπ' ἐδῶ μὲ τὰ καράβια, καὶ μὲ ἀσκέρι ξεκινούμε τὴν Δευτέραν, χωρὶς ἄλλο, καὶ ἂν ἡ εἰσπλαχνία τοῦ θεοῦ δὲν μᾶς ἐγκατέληψεν ἀκόμη, καὶ ἡ θεία του δύναμις βαστᾷ ἀκόμη τοὺς ἀδελφούς μας καὶ τοὺς εὐρωμεν ζωντανούς εἴμαστε βέβαιοι ὅτι θὰ τοὺς ἐλευθερώσωμεν, ἢ θὰ πεθάνωμεν ὅλοι ἐκεῖ».

«Καὶ μένομεν
10 Μαρτίου 1826
Ναύπλιον

οἱ ἀδελφοὶ σας
Φοτομάρας
Νικόλαος Ζέρβας, Ἀνδρεᾶς Ἴσκου
λάμπροβέϊκος, Ἀποστολάκης Κουσοῦρης»

«Προχθὲς ἐστείλαμεν ἐπίτηδες εἰς τὴν Ὑδραν τὸν ἀδελφόν μας στρατηγὸν Σπύρον Μήλιον διὰ νὰ ἰδῆ μὲ τὰ μάτια του καὶ νὰ μᾶς πληροφωρήσῃ πότε τὰ καράβια ξεκινοῦν, καὶ μᾶς γράφει σήμερον ὅτι βεβαιότατα τὸ ἐρχόμενον Σάββατον ξεκινοῦν χωρὶς ἄλλο. Θὰ ἐστέλαμεν καὶ τὸ ἴδιο γράμμα του διὰ νὰ πληροφωρηθῆτε περισσότερο ἐπειδὴ δὲ σπεύδομεν νὰ σᾶς εἰδοποιήσωμεν ὅσον τάχιστα διὰ νὰ προλάβωμεν τὴν ἀνάγκην, δὲν ἀργοπορήσαμεν τὸν πεζὸν ἐπειδὴ τὸ γράμμα ἐστάλθη εἰς μέρος ὅπου ἔπρεπε νὰ σταλθῆ, καὶ διότι ἡ γενναιότης σας μᾶς πιστεύετε».

«Πρὸς τοὺς Γενναιοτάτους στρατηγοὺς ἀδελφούς μας
Κώστα Μπότζιαρην, Γ. Δράκον, Γιώτη Λαγκλῆ, Π. Ζέρβα Κούσταν
Εἰς τὰ Σάλωνα».

40v

«Γενναιοτάτοι ἀδελφοὶ Στρατηγοὶ καὶ λοιποὶ κάθε τάξεως
καὶ βαθμοῦ, ὅσοι πιστεύετε τὴν Ἀγίαν Τριάδα—Ντεβέρκισταν».

«μὲ τὸν πεζὸν μᾶς ἔγραψαν οἱ ἀδελφοί, Σκαλιτῆς καὶ Δράκος

ὅτι ἔρχεσθε ὅλοι σας διὰ νὰ μᾶς δώσετε βοήθειαν, ὅθεν ἀδελφοὶ
 σᾶς λέγομεν ὅτι οἱ ἐχθροὶ εἶναι πολλὰ ἀδύνατοι, διότι ἐκεῖνοι
 ὁποῦ ἦτον παλικάρια ἀπὸ τοῦ ἱμπαχήμη καὶ τοῦ κιουταχῆ τοὺς
 ἐσκοτώσαμεν μὲ τοῦ Θεοῦ τὴν βοήθειαν, οἱ ἀρβανίτες καὶ ἄλλοι
 ἐπῆραν σκλάβους καὶ πλιάτζικα καὶ ἀνεχώρησαν διὰ τὸν τόπον
 τους, ἐκεῖνοι ὁποῦ ἔμειναν, οἱ περισσότεροι εἶναι λαβομένοι καὶ
 ἄρρωστοι, ὅθεν ἂν εἴστε χριστιανοί, νὰ τραβίσετε ἡμέραν καὶ
 νύχτα καὶ νὰ ἔλθητε καὶ νὰ τοὺς πέσωμεν ἀπὸ συμφώνου ἀπάνω
 τους καὶ ἔχωμεν θάρως εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ θεοῦ νὰ τοὺς ἀφα-
 νίσωμεν ὅτι, τὸ δυνατὸν ἀσκέρι τὸ ἔχει εἰς τὴν ἄκραν τοῦ Κά-
 στρου εἰς τὰ ταμπούρια. τὰ τζατίρια εἶναι ἄδια μὲ τοὺς ἄρρωστους
 καὶ πληγωμένους, ὅθεν αὐτὴ εἶναι ἡ ὥρα ὁποῦ νὰ ἐλευθερωθῶμεν
 διὰ παντὸς καὶ ἂν χρονοτριβόσετε καὶ ἀπεράσουν ἡμέρες ἡμπορεῖ
 νὰ τοῦ ἔλθῃ βοήθεια νὰ δυναμώσῃ καὶ τότε ὁ θεὸς μὴ τὸ δώσῃ
 τὰ χάνομεν, ἐπροψὲς ἔπεσε φωτιὰ εἰς τὰ τζατίρια τοῦ Κιουταχῆ,
 καὶ ἐκάγικαν τὰ μισά, αὐτὸ εἶναι κακὸς ἰωνὸς τῶν ἐχθρῶν ὅτι ὅλο
 τὸ ταρτζὶ τους ἐκάγη, ἐκεῖνα ὁποῦ εἶναι εἰς τὰ χαντάκια, στέκουν
 ἡμέρα καὶ νύχτα μέσα εἰς τὸ νερό, καὶ ἀπέκαμαν, αὐτὰ ὁποῦ Σᾶς
 γράφομεν εἶναι ἀληθινά, καὶ ὄχι διὰ νὰ σᾶς δώσωμεν θάρρος διὸ
 μὴν βάλετε στιγμὴν εἰς τὴν μέσην, ἀλλὰ νὰ προφθάσετε πρωτοῦ,
 νὰ μᾶς ἐκδικήσῃ ὁ θεός. Κατὰ τὰ γράμματα τῆς Σ. διοικήσεως,
 προσμένομεν ὥραν παρ' ὥραν καὶ τὴν θαλάσσιον δύναμιν, καὶ ἴσως
 ὁ θεὸς τὸ φέρῃ ράτσι νὰ γίνῃ μία ἡμέρα καὶ ἀπὸ τῆς δύο μεριές,
 ἂν χασωμερίσετε περισσότερον γνωρίσατε ὁποῦ θὰ γίνουν οἱ κό-
 ποι σας ἄχριστοι διὸ πάρτε μέτρα ὅταν πλησιάσετε ἐδῶ νὰ μᾶς
 στείλετε ἀμέσως τὸν πεζὸν διὰ νὰ μᾶς ἰδοποιήσῃ, καὶ ὁμοίως καὶ
 ἡμεῖς θέλει ἐβγάλωμεν ἀπὸ ἐδῶ ἀνθρώπους διὰ νὰ ἀγρικηθῶμεν
 ὅτι νεότερον ἔχετε νὰ μᾶς ἰδοποιήσετε καὶ νὰ μὴ μᾶς λύπουν τὰ
 γράμματά σας ἀδιακόπως, ὥστε ὁποῦ νὰ φθάσετε ἐδῶ, καὶ νὰ
 ταχύνετε τὸν ἐρχομὸν σας τὸ ὀγλιγορότερον διὰ νὰ ἐπιτύχωμε
 ἡμεῖς καὶ ὄχι οἱ ἐχθροὶ ὃ μὴ γένητο, καὶ μένομεν»

«Μεσολόγγιον 1826 Μαρτίου 17

οἱ ἀδελφοί σας

Μ. Κοντογιάνης

νοτιμποτζιαρης

Δημήτριος Μακροῆς

Κίτζος Τζαβέλας

Γ. Βαλτινὸς

γιορρη κήτζος

Ἀθανάσιος Ραζηκοτζικας

Χρ. Φωτομάρας

Χρῖστος Τζαούσης

Χρηστόπουλος Χ. Πέτρου»

«Ἀδελφοὶ ἐκεῖ ποῦ πεινάσατε τόσον καιρὸν πεινάστε καὶ πέντε
 δέκα ἡμέραις, πάρτε ὅλα τὰ ζωντανὰ καὶ φάτετα καὶ ὅταν ὁ θεὸς
 μᾶς γλυτώσει, ὅλα διορθώνονται».

«Πρὸς τοὺς γενναιοτάτους Ὀπλαρχηγούς καὶ λοιποὺς ἀδελφοὺς
πάσης Τάξεως καὶ βαθμοῦ τοὺς πιστεύοντας τὴν Ἀγίαν Τριάδα».

Εἶναι ἐμφανὴς ἡ προσπάθεια τῶν πολιορκουμένων νὰ πείσουν
τοὺς ἐκτός, ὅτι ἡ κατάστασις εἶναι εὐνοϊκὴ διὰ τοὺς Ἕλληνας. Τὰ
πράγματα ὅμως εἶχον ἀντιθέτως. Ὁ Στόλος ἐβράδυνε νὰ καταπλεύσῃ
καὶ ὅταν ἐφθασεν ἦτο ἀργὰ πλέον διότι εὐρέθη πρὸ τοῦ ὄγκου τοῦ
Τουρκο—Αἰγυπτιακοῦ Στόλου, ὅστις ἀπέκλειε τὸ Μεσολόγγι. Καὶ ἔκα-
μεν μὲν ὁ Ναύαρχος Μιαούλης τὰς ἐνδόξους συμπλοκάς του μετὰ τοῦ
ἐχθροῦ, δὲν κατώρθωσεν ὅμως νὰ ἐφοδιάσῃ τοὺς πολιορκουμένους ἢ
μὲ ἀσήμαντα ἐφόδια. Κατὰ ξηρὰν ἀφ' ἑτέρου ὁ ἐχθρὸς εἶχεν ἐνισχυθῆ
κατὰ τρόπον ἀποκλείοντα πᾶσαν σοβαρὰν ἐπιχείρησιν ἐναντίον του.

Ἡ Κυβέρνησις πρὸ τῆς ἀνωτέρω καταστάσεως, εἰς ἣν προστετέθη ἡ
ἐν Ἀνατολικῷ καταστροφὴ καὶ ἡ κατάληψις τοῦ Βασιλάδι, ἐσκέφθη τότε
νὰ χρησιμοποιήσῃ ἐνεργότερον τὸν Γ. Καραϊσκάκη, τὸν ὁποῖον μέχρι
τῆς στιγμῆς εἶχε ὑπὸ δυσμένειαν, ἵνα ἔχῃ εὐχαριστημένους τοὺς φίλους
τῆς Ρουμελιώτας Ὀπλαρχηγούς, τοὺς καὶ ἔχοντας διαφορὰς μετὰ τοῦ
Καραϊσκάκη. Ἐπανελαιμβάνετο δηλ. ὅτι ἐγένετο καὶ μὲ τὸν Κολο-
κοτρώνην.

Ἐξέδωκε τότε τὸ ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Περίοδος Γ'
Ἀριθ. 18202, «Προσωρινή

Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος, τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα, Πρὸς τὸν Γενναϊό-
τατον Ἀρχηγὸν Κύριον Γεώργιον Καραϊσκάκη» ἔγγραφόν της, ὑπογε-
γραμμένον, ἐν Ναυπλίῳ τῇ 22 Μαρτίου 1826 ὑπὸ τοῦ Ἀντιπροέδρου
Γίκικα Μπότση, τῶν Κωνσταντίνου Μαυρομιχάλη καὶ Ἰωάννου Κω-
λέτη καὶ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως Α. Μαυροκορδάτου, ἐκ τοῦ ὁποίου
ἀποσπῶμεν τὰ ἀκόλουθα :

5ον

«Ἡ Διοίκησις βλέπουσα πόσον ἀναγκαία εἶναι ἡ σύστασις ἐνὸς
στρατοπέδου εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, τὸ ὅπριον ἐνεργοῦν εἰς τὰ
ὀπίσθια τοῦ ἐχθροῦ ἢμπορεῖ νὰ συντελέσῃ μεγάλως εἰς τὴν σωτη-
ρίαν τοῦ πολυπαθοῦς Μεσολογγίου, καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος, γνω-
ρίζουσα δὲ ἐν ταυτῷ, τὴν ἀξιότητα, τὴν προθυμίαν, καὶ τὴν πολε-
μικὴν ἐμπειρίαν σου, σὲ διατάσσει νὰ ἐνεργήσῃς τὴν συγκρότησιν
αὐτοῦ τοῦ στρατοπέδου, τοῦ ὁποίου σὲ διορίζει ἀρχηγόν, ἀφή-
νουσα εἰς τὴν γενναϊότητά σου τὴν φροντίδα, νὰ συντάξῃς ὅλους
τοὺς ὀπλοφόρους τῆς Δ. Ἑλλάδος καὶ νὰ συστήσῃς εἰς τὴν θέσιν
ἐκείνην ἣτις ἤθελε κριθῆ ἀρμοδιότερα διὰ τὴν περίστασιν, συγ-
χρόνως δὲ διατάττει καὶ τοὺς Ὀπλαρχηγούς τοῦ Λοιδορικοῦ, τῶν
Κραββάρων, τοῦ Ἀποκούρου καὶ τοῦ Καρπενησιοῦ καὶ ὅλους

τοὺς λοιποὺς μέχρι τῆς Βόνιτζας, πρὸς τοὺς ὁποίους πέμπει διὰ τῆς γενναιότητός σου τὴν ἐσώκλειστον διαταγὴν, διὰ νὰ εἶναι ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν σου. Ἐπειδὴ κατὰ τὸ παρὸν εἶναι ἀδύνατον νὰ πεμφθοῦν αἱ ἀναγκαῖαι τροφαί, θέλεις φροντίσῃ μὲ ὅλους τοὺς δυνατοὺς τρόπους νὰ τὰς οἰκονομήσῃς ἐκ τοῦ προχείρου ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας.».

Τὸ ἔγγραφο τοῦτο εὑρίσκεται εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Κώστα, πρὸς ὃν ἐκοινοποιήθη πρὸς διαχωρισμὸν τῶν ἀρμοδιοτήτων, δεδομένου ὅτι οὗτος ἦτο ἀρχιστράτηγος τῶν Ἑπειρωτῶν καὶ τῶν Ρουμελιωτῶν ἀπὸ Σαλῶνων μέχρι καὶ Μεσολογγίου.

Συγχρόνως ἡ Κυβέρνησις ἀπηύθυνε τὸ ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Περίοδος Γ' Ἀριθ. 18536

«Πρὸς τοὺς ἐν Μεσολογγίῳ Γενναιοτάτους Ὀπλαρχηγούς» ἔγγραφο τῆς 26 Μαρτίου 1826, ὑπογεγραμμένον ὡς τὸ ἀνωτέρω ἐξ οὗ ἀποσπῶμεν τὰ κάτωθι :

6ον

«Ἡ λαμπρά σας κατὰ τῶν βαρβάρων νίκη τῆς 28 Μαρτίου ἐχαροποίησε τὴν Διοίκησιν καὶ τὸ Ἔθνος, ἔδωσε εἰς ὅλους χρηστάς ἐηπίδας, ὅτι ἅμα φθάσῃ ἢ βοήθεια θέλετε κατορθώσῃ μεγαλυτέρους θριάμβους, καὶ θέλετε ἐκδικηθῆ τὰ τόσα αἵματα τῶν ἀδελφῶν σας, καὶ τὴν θλιβερὰν καταστροφὴν τοῦ Ἀνατολικοῦ, καὶ τὴν πῶσιν τοῦ Βασιλαδίου. Διὰ νὰ γίνῃ τελεία ἢ καταδίωξις καὶ φθορὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἐκτὸς τῶν Ἑπειρωτικῶν Σωματίων (τῶν ὑπὸ τὸν Κώσταν Μπότσαρην), τὰ ὁποῖα προδιετάχθησαν νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειάν σας ἀπὸ Σάλωνα, διετάχθη ὁ στρατηγὸς Γ. Καραϊσκάκης νὰ συστήσῃ στρατόπεδον ἔξω τοῦ Μεσολογγίου, ἔχων ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν ὅλους τοὺς κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν καὶ Δυτικὴν Ἑλλάδα Ὀπλαρχηγούς.».

Καὶ τὸ ἔγγραφο τοῦτο ἐκοινοποιήθη εἰς τὸν Κώσταν καὶ περιλαμβάνεται εἰς τὸ ἀρχεῖον του.

Τὸ στρατόπεδον ὅμως τοῦ Καραϊσκάκη δὲν κατορθώθη νὰ συγκροτηθῆ, καὶ ἐλλείπει μέσων ἐφοδιασμοῦ ἀλλὰ καὶ λόγῳ ἀπροθυμίας τῶν Ὀπλαρχηγῶν ὡς ἐκ τῶν ἀντιζηλιῶν των καὶ τῆς κακῆς καταστάσεως τῆς υγείας τοῦ Καραϊσκάκη, ὁ ὁποῖος ὡς ἐκ τούτου δὲν ἠδυνήθη νὰ παρέξῃ συνδρομὴν ἢ νὰ μετάσῃ ἐπιχειρήσεώς τινος τοῦ Μεσολογγίου.

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Καραϊσκάκη πρὸς τὸν Κώσταν, δεικνύουσα τὸν ἐκνευρισμὸν του ἐκ τῶν δυσχερειῶν πὸ ἀντεμετώπιζε, τὴν ὁποίαν καὶ παραθέτομεν :

7ον

«Καπετὰν Κῶστα λάβετε τὰ γράμματα τοῦ γομάρου ἀναγνώστη καὶ καταλάβετε ἢ στείλτε καθὼς ἐδιωρίσατε νὰ μᾶς σταλθῇ ὁ ζαηρὲς ἢ γράψατέ μου νὰ στείλω ἐγὼ νὰ τοῦ γαμίσω τὸ κέρατο ὅτι δὲν μᾶς πεθαίνει ἀπὸ τὴν πείναν αὐτὸς καὶ αὔριον πάλιν λέγομεν σκορπίσαμε ἀπὸ τὴν πείνα ἀπὸ τέτοιους χαλοῦν οἱ δου-
λειαῖς καὶ δὲν μᾶς ἔστελνε τὸν ζαηρὲν μόνον λέγει τὸν ἐβγένει παραπάνω».

«Καραῖσκάκης.

Πρὸς τοὺς ἐξοχοτάτους στρατηγούς Κόστα μπότζαρη καὶ γιορ-
γάκι δράκου νικολὸ τζαβέλα γιότη ντακλῆ προσκινητός.
εἰς ντερβέκιστα».

Παραθέτομεν ἤδη τὰς ἐπιστολὰς τῶν πολιορκουμένων, εὐρισκο-
μένων πλέον εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀγωνίας τοῦ Μεσολογγίου καὶ αὐτῶν
τῶν ἰδίων :

8ον

«Γενναιοτάτοι ἀδελφοὶ Στρατηγοί».

«Ἐλάβομεν τὸ ἀπὸ τὰς 27 τοῦ παρόντος ἀδελφικόν σας, καὶ
πληροφορηθέντες τὴν ἀπόφασίν σας, σᾶς λέγομεν ὅτι εἰς τὰς 27
τοῦ τρέχοντος σᾶς ἀποκρίθημεν μὲ τὸν πεζὸν Λαδιᾶν γράφοντές
σας νὰ ἔλθετε εἰς τὸν Κουδουνιώτικον Ἰλιῶν νὰ κάμετε τὰ ταμ-
πούρια, καὶ ἀκολουθῶς νὰ εἰγῆτε εἰς τὴν ἰδίαν ῥάγην νὰ κάμετε
μπαταριά, ἕως τὴν ἰδίαν ῥάγην νὰ κάμετε εἰς τὴν ἄνωθεν
θέσιν, ἢ καὶ ἂν δὲν ἔλθετε τὸ γληγορότερον νὰ προφθάσητε ἐκεῖ
γράφοντες ἀκόμη εἰς κἀθε ἄλλον σύντροφον ὅπου λείπει νὰ προ-
φθάση καὶ νὰ ἔλθῃ νὰ συσσωματωθῆτε ὅλοι. ὄθεν πάλιν σᾶς
λέγομεν ἀμέσως ὅπου προφθάσητε εἰς τὴν ἄνωθεν θέσιν καὶ κάμετε
τὰ ταμπούρια σας νὰ μᾶς κάμετε τρεῖς φανοὺς νὰ πληροφορη-
θοῦμεν τὸν ἔρχομόν σας καὶ νὰ σταθῆτε εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν».

«Τοὺς φανοὺς ἂν ἀποφασίσετε νὰ τοὺς κάμετε μὲ καπνὸν τὴν
ἡμέραν, ἂν τοὺς κάμετε τὴν νύκτα τοὺς κάνετε μὲ φωτιά».

«Ἀδελφοὶ ἀφ' ὅτου ὁ ἐχθρὸς μᾶς ἐπολιορκήσῃ διὰ θαλάσσης
στενωτάτα, καὶ ὑστερήθημεν τροφῆς, ἐβιάσθημεν νὰ ξεσκεπάσωμεν
κάποια θαλάσσια μονοπάτια, καὶ μὲ μικρὰ πλοία μόνον νὰ
φέρνομεν πολλὰ ὀλίγον, ἀποφασισμένοι μὲ μεγάλην στενοχωρίαν,
καὶ νηστικοὶ νὰ μπορέσωμεν νὰ διαφυλάξωμεν τὸ φρούριον τοῦτο,
κακῇ τύχῃ ὅμως τὴν ἀπερασμένην νύκτα μᾶς ἐξεσκέπασαν οἱ ἐχθροὶ
τὰ ἀπόκρυφά μας μονοπάτια, μᾶς ἔπιασαν δύο πλοία, καὶ μὲ

ἀνθρώπους, αὐτὸ λοιπὸν μᾶς ἔφερον εἰς τὴν ἀπελπισίαν, ὅτι ἔχομεν τρεῖς ἡμέρας χωρὶς ψωμί. μ' ὅλον τοῦτο ἐπειδὴ ἀκόμη λείπουν δώδεκα πλοιάρια διὰ νὰ μᾶς φέρουν ζαχηρέ, δὲν ἀπελπιζόμεθα, ἐλπίζοντες νὰ ἀπεράσουν, καὶ νὰ ἔλθουν. ἂν ὅμως κατὰ δυστυχίαν καὶ μᾶς ἐμποδισθοῦν τὰ ἄνωθεν περιμενόμενα πλοιάρια, τότε πλεον ἀπελπιζόμεθα. καὶ πλεον τόπος διὰ ἡμᾶς δὲν μένει νὰ σταθῶμεν ἐδῶ, ἀλλὰ νὰ ἐβγοῦμεν. διὰ νὰ γνωρίσετε ὅμως, ὅτι πλεον τὰ πλοιάριά μας ἐμποδίσθησαν, ψωμί δὲν ἔχομεν καὶ θέλα βγοῦμε, ἀφοῦ λάβετε τὸ παρὸν μας καὶ κάμετε τὸν φανὸν τότε σᾶς κάμνομεν ἕναν μεγάλον φανὸν εἰς τὴν κλεισόβαν, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ σημάδι ὅπου δὲν μᾶς ἦλθεν ὁ ζαχηρὲς καὶ θέλα βγοῦμεν, ἂν ὅμως μᾶς ἔλθῃ ὁ ζαχηρὲς τότε κάμνομεν μπαταριάν ὅλον τὸ κάστρον μὲ τόπια, καὶ ντουφέκια, καὶ αὐτὸ εἶναι σημάδι ὅτι μᾶς ἦλθεν ὁ ζαχηρὲς καὶ δὲν βγαίνομεν, καὶ τὴν ἰδίαν βραδιὰν σᾶς βγάζομεν πεζόν».

«Ἄν κακῇ τύχῃ δὲν ἰδῆτε τὴν παταριάν, παρὰ μοναχὸν τὸν καπνόν, τότε κινᾶτε, οἱ μισοὶ ἀπὸ ἐσᾶς πηγαίνετε ἀπὸ τὸν μίλον τοῦ μόσκου ἀπανοκέφαλα τὸ ὄρη τοῦ Κιουταχῆ ζυγόνετε καὶ τοῦ ἀνοίγετε ντουφέκι, οἱ ἄλλοι μισοὶ ἔρχεστε καὶ πιάνετε τὸ ρέμα τοῦ Ἄϊσιμνιοῦ καὶ κασεβ.αίνετε εἰς τὴν μεγάλην στράταν. ἀφ' οὗ φθάσουν ἐκεῖνοι πλησίον εἰς τὸ ὄρη τοῦ Κιουταχῆ ἀνοίγουν τὸ ντουφέκι. τότε ἀμέσως καὶ ἡμεῖς βγαίνομεν ἀπὸ τὸ μέρος τῆς τάπιας τοῦ Καπετὰν Νότη πρὸς τὸ μέρος τοῦ Μποχωριοῦ, ὅσα ταμπούρια εὔρομεν ἐμπρὸς μας τὰ πέρομεν σβάρνα, καὶ αὐτοὶ ὅπου θέλει ἔλθουν πρὸς τὸ ρέμα τοῦ Ἄϊσιμνιοῦ κατεβαίνουν μὲ προσοχὴν νὰ μᾶς δόσουν βοήθειαν, διὰ νὰ ἀνταμοθοῦμεν. τὸ δὲ καβοῦλι μας, ὅταν ἀνταμωθοῦμεν, διὰ νὰ μὴν ἀκολουθήσῃ κανένα λάθος, καὶ σκοτωθοῦμεν ἀναμεταξύ μας, ἀπὸ μὲν τὴν μεργιά μας εἶναι «καστρινοὶ» ἀπὸ τὴν μεργιά σας νὰ ἦναι «λογκίσιμοι».

«Ἀδελφοί, ἂν εἰς αὐτὸ τὸ ὀλίγον διάστημα ἤθελεν παρησιασθῆ καμμία θαλάσσιος δύναμις τότε τὴν βλέπετε καὶ ἐσεῖς, καὶ ἡμεῖς εἴμαστε εἰς καιρὸν καὶ σᾶς βγάζομεν πεζόν».

«Ἐκεῖνοι ὅπου θέλα πηγαίνουν εἰς τὸν μίλον τοῦ μόσκου νὰ τὸ κρατήσουν τὸ ντουφέκι ἕως τρεῖς ὥρες διὰ νὰ δώσουν καιρὸν νὰ ἀνταμωθῶμεν μὲ ἐτούτους θέλα ἔλθουν ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ Ἄϊσιμνιοῦ καὶ διὰ νὰ γνωρίσουν πάλιν ἐκεῖνοι ὅπου θέλα εἶναι πρὸς τὸν μίλον τοῦ μόσκου, ὅτι ἀνταμωθήκαμεν, ὅταν βγοῦμεν ἐπάνω εἰς τὸν Ἄϊσιμνιὸν κάμνομεν ὅλοι μπαταριάν, καὶ τραβιοῦνται ὅλοι ἀπὸ ἐκεῖ εἰς τὸ καβοῦλι νὰ ἀνταμωθοῦμεν ὀπίσω εἰς τὰ ταμπούρια σας. τέτοιον καβοῦλι νὰ δώσητε ἐκείνην ποῦ

θελά πηγαίνουν πρὸς τὸν μίλὸν τοῦ μύσκου καὶ ὅλη ἡ σύναξις νὰ γίνῃ ἐκεῖ».

«βάλετε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ περιεχόμενον καὶ μὲ προσοχὴν διὰ νὰ μὴν ἀκολουθήσῃ ὅμι γένοιτο κανένα λάθος».

«Ὁ Θεὸς ἅς κάμῃ τὸ καλλίτερον, καὶ ἅς μᾶς ἀνταμώσῃ ὡς ἐπιθυμοῦμεν».

«Ἀδελφοὶ τὴν ἰδίαν ἴδραν ὁποῦ φθάσητε νὰ κάμετε τοὺς τρεῖς φανούς, καὶ ἂν εἶναι ἡμέρα τοὺς κάμνετε με-καπνόν, ἂν εἶναι νύκτα τοὺς κάμνετε με φωτιὰν καὶ σᾶς ἀποκρινόμεθα ὡς ἄνωθεν».

«1826 Μαρτίου 30

Μισολόγη.

σᾶς πληροφοροῦν στοματικῶς
καὶ οἱ καπετὰν ζήσιμος Κραβα-
ρίτης καὶ ὁ σύντροφός του Τριαν-
τάφυλλος καὶ Σ. Δ. Μακροῦ.

»Μ. Κοντογιάννης
»δημήτριος μακροῦ
»Γ. Βαλτινὸς
»Κώνστας Βλαχόπουλος
»Βασίλης Χασάπης
»κόστας χορμόβας

οἱ ἀδελφοί σας

»νοτη μπότζηαρης
»Κύτζος Τζαβέλας
»γιόργης Κίτζος
»Ἐβγένιος Ζέρβας
»γεωργάκης βάγιας
»Χρ. Φωτομάρας

Πρὸς τοὺς Γενναιοτάτους ἀδελφούς μας Στρατηγοὺς
τοὺς ἐρχομένους εἰς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου

“Ὅθεν τύχωσιν».

Προκαλεῖ ἐντύπωσιν πόσον μελετημένον εἶναι τὸ σχέδιον ἐπιχειρήσεως ἐν τῇ ἀπλότητί του. Ὡς εἶπον ὅμως ἤδη τὸ μειονέκτημά του ἦτο ὅτι εἶναι μονόπλευρον καὶ δὲν λαμβάνει ὑπ’ ὄψιν τὰς δυνατότητας καὶ τὰς συνθήκας τῶν «ἔξω» τοῦ φρουρίου εὐρισκομένων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ἦτο μικρότερος τῶν «ἔσω», εἶχον δὲ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν ὄγκον τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων ἀκίλυπτοι, δι’ ὃ καὶ οἱ «ἔσω» τοὺς ὑποδεικνύουν μόνις φθάσουν νὰ κατασκευάσουν ταμπούρια. Ἡ συμφορὰ ἄλλως τε τῆς Ἐξόδου μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ.

Ἐπακολουθοῦν τὰ δύο τελευταῖα γράμματα, τὰ ὅποια καὶ παραθέτομεν:

9ον

«Ἀδελφοὶ στρατηγοὶ καὶ λοιποὶ Πατριώτες
κάθε τάξεως καὶ βαθμοῦ».

«Τί νὰ εἰποῦμεν; δὲν ἤξεύρομεν! ἢ τὰ γράμματά μας δὲν δια-

βάζετε ἢ τὰ γραφόμενά μας δὲν πιστεύετε, ἢ ἀποφασίσατε νὰ μᾶς ἀφήσετε νὰ χαθοῦμεν ὅλοι μὲ τὴν λέξιν μόνον βαστάτε! ἡμεῖς ἀδελφοὶ τὸν πόλεμον τοῦ ἐχθροῦ ποτὲς δὲν ἐφοβηθήκαμε καὶ μῆτε ἀπὸ αὐτὸν δειλαιζόμεν, πλὴν τί νὰ κάμωμεν τῆς πείνας; δὲν ἦσθε χριστιανοί; ἔχομεν ὀκτὼ ἡμέρας νηστικοὶ ἀφ' οὗ ἐφάγαμεν ὅλα τὰ γαϊδούρια ἄλογα γάτες καὶ λοιπὰ καὶ προσμένοντες ἕσᾶς τοὺς ἀδελφούς μας νὰ μᾶς προφθάσετε νὰ μᾶς δώσετε τὸ χέρι ἐμπαϊλ-τήσαμεν. μ' ὄλον τοῦτο καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἀθλίαν κατάστασιν ὅπου εὐρισκόμεθα γνωρίζοντες τὴν μεγάλην ἀδυναμίαν τοῦ ἐχθροῦ ὅπου σήμερον εὐρίσκεται πληροφορημένοι καὶ ἀπὸ τὸν Μέζιον Ἀλεξανδρίνας Ἀνατολικιώτην ὅστις προχθὲς τὴν αὐγὴν ἐφυγεν ἀπὸ τὸ ὄρδι καὶ ἦλθεν μέσα ὅτι εἰς τοὺς διαφόρους πολέμους ποὺ ἐκάμαμε ὁ ἐχθρὸς ἔχασεν περίπου ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες καὶ ὅπου κήτονται ὑπὲρ τοὺς 2: ἡμισὴ χιλιάδων πληγωμένοι εἰς τὸ ὄρδι των. χωριστὰ ἄλλες δύο χιλιάδες ἔχει σκορπισμένους εἰς διαφόρους θέσεις βασιλᾶρι λούρους λαντζάνια καὶ εἰς ἄλλα πόστα ὅμως καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Κιουταχῆς λαβωμένος μὲ μιστράλι εἰς τὸ μποῦτι μετὰ βεβαιότητος ἀπὸ τὸν πόλεμον τῆς Κλείσοβας. διὰ τοῦτο τέσσαρες χιλιάδες ὅπου εἴμεθα ἀποφασίσαμε νὰ κτυπηθοῦμε ἔξω εἰς τὸ ὄρδι των ἡμεῖς ἀπὸ ἐδῶ καὶ ἡ ἀφρευτιὰ σας κατὸ τὸ κάτωθεν τερτίπη».

«Τὸ καλῆτερον ντουφέκι καὶ τὸ περισσότερον νὰ πέσετε ἀπὸ τὸν Ἀγιοσιμιὸ εἰς τὸ ὄρδι τοῦ ἀράπι ὅπου εἶναι ἀδύνατον καὶ μᾶς ὀφελῆ. καὶ βροντῶντας τὸ ντουφέκι σας πρῶτα πηδοῦμε καὶ ἡμεῖς εὐθὺς εἰς τὰ κανόνια του καὶ σμίγουμε τὸ ἰδικὸ μας ντουφέκι μὲ τὸ ἰδικὸ σας».

«Προσέτι χίλιοι ἄλλοι μὲ τοὺς ἀρχηγούς των νὰ κινήσουν ἀπὸ τὴν Ἀγίαν Κυριακὴν νὰ πέσουν ἀνακέφαλα εἰς τὸ ὄρδι τοῦ Κιουταχῆ νὰ βαστήξουν τὸ ντουφέκι νὰ μὴν ἐμπορῆ ὁ Κιουταχῆς νὰ βοηθήσῃ τὸν Ἀράπην καὶ ἂν ἰδοῦμεν ὅτι χαλνοῦμεν τὸν Ἀράπην μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ θεοῦ τότε πέρνωμε σβάφρα καὶ κινοῦν καὶ ἐκεῖνοι καὶ πέφτουν μέσα καὶ κερδίζοντας τὴν νίκην καὶ τὰ μέσα καὶ τὰ ἔξω ἰδικόν μας εἶναι. αὐτὸ ὅμως τὸ τερτίπι χωρὶς ἄλλο νὰ γίνῃ καὶ τὴν Τρίτην τὸ γιόμα νὰ ἦσθε ἀπάνω καὶ τὸ βράδυ τὴν Τρίτην εἰς τῆς δύο ὥρες τῆς νυκτὸς νὰ πιασθῆ τὸ ντουφέκι κατὰ τὸ ἄνωθεν τερτίπι. εἰδὲ ἀδέλφια καὶ δὲν ἔχετε ἀπόφασιν νὰ ἔλθετε τότε ἡμεῖς θὰ κινηθοῦμε μοναχοί μας νὰ βγοῦμε καὶ ὅσοι μείνουν καὶ ὅσοι πεθάνουν καὶ ἂν μᾶς ἀφήσετε μοναχοὺς ἔχετε μας εἰς τὸν λαιμόν σας ὅτι πλέον δὲν ὑποφέρομεν τὴν πείναν».

« Ἀληθινὰ πῶς τὰ καράβια ἤλθαν καὶ ἐπολέμησαν μόνον θροφήν οὔτε σπυρὶ δὲν εἶδαμε καὶ δὲν βασιτέται».

« Τὸ μυστικόν μας νὰ γνωρίζομεθα εἰς τὸν πόλεμον ἕνας τὸν ἄλλον τὸ προχθεσινὸν εἶναι καὶ νὰ τὸ ἤξεύρετε, ἔχομεν σημεῖον καὶ τῆς τρομπέταις».

« Τὸ ντουφέκι νὰ ἀνοιχθῇ πρῶτον ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ Κιουταχῆ. τρέξατε λοιπὸν ἀδελφοὶ μὲ ἀπόφασιν ὅλοι καθὼς καὶ ἡμεῖς διότι ἂν δὲν χαλασθῇ ὁ ἐχθρὸς μήτε ἡμεῖς ζωὴ ἔχομεν ἔπειτα. καὶ μένομεν καρτεροῦντας σας»

« τῆ 4 Ἀπρ. 1826

Μεσολόγγι.

» (δὲν φέρει ὑπογραφήν)

» Μ. Κοντογιάνης

» Δημήτριος μακροῆς

» Γ. Βαλτινὸς

» Ἀθανάσιος Ραζηκόζικας

» Ἀνδρέας Γριβογιόργου

» Κώνστας Βλαχόπουλος

» Βασίλης χασάπης

» Κόστας σιαδήμας

οἱ ἀδελφοὶ

» Νότη Μπότζαρης

» Κυτζος τζαβέλας

» Γιοργης Κίτσος

» χρ. φωτομάρας

» Ἀθ. Κουτζονήκας

» Παναγιώτης τσέλος (:)

» γιωργάκης βάγιας

» Κωστα χωρομόβας

« Πρὸς τοὺς γενναιοτάτους Στρατηγοὺς καὶ λοιποὺς ἀξιωματικοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἐρχομένους εἰς βοήθειαν τῶν ἀποκλεισμένων Μεσολογγίου.

Εἰς στρατόπεδον ντερβέκηστας».

Ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν δύο ὡς ἄνω ἐπιστολῶν συνάγεται ὅτι τὸ σχέδιον τῶν ἔσω ὑπέστη ἐλαφρὰν μετατροπὴν. Ἐκ δὲ τῆς δευτέρας ἐμφαίνεται ἄγνοια τῶν διατιθεμένων ὑπὸ τῶν «ἔξω» δυνάμεων.

Ἀκολουθεῖ ἡ τελευταία ἐπιστολή :

10ον

« Ἀδελφοὶ μας ! »

« Ἦν κατάστασίν μας σᾶς τὴν ἐγράψαμεν προχθὲς καὶ καθὼς σᾶς ἐγράψαμε ἐλπίζαμε νὰ τρέξετε διψασμένοι διὰ νὰ μᾶς βοηθήσετε καὶ σᾶς καρτερούσαμεν ἐψὲς μὲ τὸ στόμα ἀνοικτὸ εἶδαμε ὅτι δὲν εἴθλατε καὶ ἄλλο δὲν ἐστοχάσθημεν παρὰ ὅτι ἐσκήλησεν ἡ καρδιά σας καὶ δὲν πιστεύετε τοὺς ἀδελφούς σας. τὴν ὥρα ὅσον ἀργῆτε καὶ ἡμεῖς σᾶς καρτεροῦμε ἀπὸ τὴν πείναν πένθαναν οἱ μοισοί. καὶ διὰ νὰ σᾶς βεβαιώσωμε καλύτερα σᾶς στέλνωμε καὶ τὸν Γιάννην δοῦλον καὶ μαντέλον νὰ σᾶς πληροφορήσουν καὶ ἂν

δὲν κινήσατε νὰ κινήσετε εὐθύς καὶ νὰ ἔλθετε καθὼς θὰ σᾶς εἰποῦν οἱ ἴδιοι. εἰδὲ καὶ δὲν ἔλθετε ἀδελφία νὰ μᾶς ἔχετε εἰς τὸν λαιμόν σας καὶ εἰς ἐτοῦτον τὸν κόσμον καὶ εἰς τὸν ἄλλον ὅπου μὲ τὴν ὑπόσχεσίν σας ἐβαστάξαμε νὰ καταφθάσετε καὶ ἐτελειώσαμε οἱ περισσότεροι. ὥρῃ ἀδελφία δὲν ἦσθε χριστιανοί ; ἡμεῖς μὲ τὴν ὑπόσχεσίν σας ὡς χριστιανοὶ σᾶς ἐπιστεύσαμεν τώρα φαίνεσθε ἀντίχριστοι ἂν δὲν καταφθάσετε ἄλλο δὲν σᾶς λέγομεν μόνον εἰς τὸν λαιμόν σας νὰ μᾶς ἔχετε. τὰ λοιπὰ σᾶς τὰ λέγουν οἱ ἀπεσταλμένοι μᾶς στοματικῶς».

«σᾶς σημειοῦμε καὶ ὅτι καὶ ἐκεῖνοι ποῦ εἶναι ἀκόμη ζωντανοὶ καὶ σᾶς γράφουν ἀπὸ τὴν πείνα τὸ ντουφέκι δὲν ἤμποροῦν νὰ τὸ βαστάξουν καὶ ἂν δὲν ἔλθετε νὰ μᾶς ἔχετε εἰς τὸν λαιμόν σας νὰ μᾶς ἔχετε εἰς τὸν λαιμόν σας νὰ μᾶς ἔχετε εἰς τὸν λαιμόν σας καὶ νὰ δόσετε ἀπολογία εἰς τὸν θεόν».

«τῆ 7 Ἰαν. 1826
Μεσολόγι

Οἱ Πατριώτες μικροὶ καὶ μεγάλοι
οἱ ἀποκλεισμένοι ἐν τῷ Μεσολογίῳ.

† † †

Πρὸς τοὺς ἀδελφούς μας μεγάλους καὶ μικροὺς ὅπου εὐρίσκονται
στρατοπεδευμένοι εἰς ντερβέκησταν.

Εἰς στρατόπεδον ντερβέκηστας».

Κάτωθεν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τῆς εὐρισκομένης εἰς τὸ ἀρχεῖον
τοῦ Κώστα, ἀναγράφονται ἰδιοχείρως ὑπ' αὐτοῦ τὰ ἑξῆς :

11ον

«καπετὰν βαγκέλι τραταφλε ξύδη καὶ ὄπηος ἄλος ἦνε αἰροῦ
διαβάστε το γράμμα τοῦ μεσολογκίου καὶ καταλαμβάνετε ἄβριο
βράδι πρέπει νὰ ἡμαστε εἰς το ζηγό. ὅπου να εἴγουν τα ἀδελφιά
μας χορῆς ἄλο το ληπὸν ἀδελφῆ νὰ κινήσετε νήχτα να ξημερόσετε
εδὸ να κινήσομε ὅτι αυτοι θα βηεναν αποτα προχιδῆς ος καθὼς
μας ἔγραφαν ὁμος καρτέρηγαν ιμας και ηγηνετε»

«η ἀδελφὴ σας
κοσταμποτζαρης
γι. νταγλῆς».

Τέλος παραθέτομεν ἐπιστολὴν τοῦ Καραϊσκάκη :

12ον

«Γενναϊότατοι ἀδελφοὶ στρ. σᾶς ἀσπάζομαι ἀδελφικῶς».
«ἔρωτῶ διὰ τὴν ἀδελφικὴν μου ὑγείαν σας καὶ διὰ τοῦ ἀδελφι-

κοῦ μου σᾶς εἰδοποιῶ, ἔξ ἀκοῆς μανθάνω, ὅτι οἱ λοιποὶ στρατηγοὶ τοῦ αὐτοῦ στρατοπέδου ἐσκόρπισαν καὶ ἀπορῶ. δὲν ἠξεύρω ὅμως ἂν εἶναι ἀληθινόν. καὶ τί τὸ αἷτιον. ἔπρεπε νὰ μοὶ εἰδοποιησθε. ἐπειδὴ καὶ ἐγὼ εἶμαι ἄρρωστος ἂν ἤμην ὅμως ὑγείης καὶ ἂν ἐσκορποῦσαν δὲν ἦτον χρεία. εἰς αὐτὸ προσμένω τὴν ἀπόκρισίν σας καὶ ὅτι ἄλλο νέον ἔχετε μαζῆ καὶ περὶ τῆς ὑγείας σας». «μένω ἀδελφικῶς

τῆ 8 Ἀπριλ. 1826.

Πλάτανος

ὁ ἀδελφὸς

Γ. Καραϊσκάκης».

«ἀδελφοὶ ἂν μερικοὶ μὴ ἔχοντες ὄρεξιν καὶ μὴν ἀγαπῶντες πιστὰ τὴν Πατρίδα ἐσκόρπισαν, ἢ γενναιοῦτες σας πρέπει νὰ συνταχθῆτε εἰς αὐτὸ τὸ πόστον, ὡς γνωρίζετε τὴν ἀνάγκην καὶ ἂν θέλετε ἔρχομαι καὶ ἐγὼ μὲ τὸ ξυλοκρέβατον εἰδὲ ἀλέως δὲν ἠμπορῶ νὰ ἐλθῶ ἀπὸ τὸ ἀσθενὲς τοῦ σώματός μου καὶ πάλιν ὅπως γνωρίζετε».

«τοῖς Γενναιοτάτοις στρ. ἀδελφοῖς μου Κ. Κῶστα μπότζαρη καὶ λοιποῦς

ντερβέκιστα».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐπιστολῶν αἷτινες ἀποτελοῦσι τὸν ἐπίλογον τοῦ δράματος τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῶν ἡρώων οἷτινες τὸ ὑπερήσπιζον δύναται τις εὐχερῶς νὰ συναγάγῃ ὠρισμένα συμπεράσματα.

Ἐν πρώτοις ἀποτελεῖ μεγάλην ἀλήθειαν τὸ γραφόμενον εἰς τὴν τελευταίαν ἐπιστολὴν τῶν πρώην πολιορκουμένων, ὅτι «σᾶς σημειοῦμεν καὶ ὅτι καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι εἶναι ἀκόμη ζωντανοὶ καὶ σᾶς γράφουν ἀπὸ τὴν πεῖνα τὸ ντουφέκι δὲν ἠμποροῦν νὰ τὸ βαστάξουν». Αὐτὸ καταφαίνεται σαφῶς καὶ ἐκ τῆς λαμπρᾶς ἀφηγήσεως τοῦ Ν. Κοσομούλη εἰς τὰ «Ἐνθυμήματα Στρατιωτικὰ» αὐτοῦ, ὅστις παρέστη αὐτόπτης μάρτυς, ὦν μεταξὺ τῶν πολιορκουμένων καὶ διασωθεῖς. Τελειωτέραν περιγραφὴν τοῦ δράματος ἐκεῖνου, οἶδαμοῦ ἀνεύρομεν. Οἱ ἡρωῖκοὶ ἐκεῖνοι Ἕλληνες εἶχον καταντήση πραγματικοὶ σκελετοὶ κινούμενοι μηχανικῶς ἐκ τῆς αἰτίας· μόλις δὲ ἀπέθνησκον ἐπρήσκοντο τὰ πτώματά των, ἀπὸ τὰ ὅποια οἱ δρόμοι τοῦ Μεσολογγίου τὰς τελευταίας ἡμέρας ἦσαν πλήρεις, διότι παρέμενον πλέον καὶ ἄταφοι, κατὰ τὸν Κοσομούλην. Τί μάχην λοιπὸν ἦτο δυνατόν νὰ δώσωσιν, πρὸς τὸν πολυπληθῆ καὶ πάνοπλον πολιορκοῦντα ἐχθρόν; Προσεπάθουν νὰ πείσουν τοὺς «ἔξω» περὶ τῆς πιθανότητος κατατροπώσεως τοῦ ἐχθροῦ, τὴν ὁποίαν ὅμως καὶ οἱ ἴδιοι δὲν ἐπίστευον. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἡ τελευταία ἐπιστολὴ των ἀντὶ ὑπογραφῶν φέρει σταυροῦς, τὸ ὅποιον σημαίνει ὅτι ἐθεώρουν ἑαυτοὺς νεκροὺς πλέον. Ἀπόδειξις τῆς ἀδυνα-

μίας των είναι ότι κατά την ηρωϊκὴν ᾿Εξοδὸν των, οὐδεμίαν σοβαρὰν ἀντίστασιν ἠδυνήθησαν νὰ προβάλωσιν εἰς τὸν ἐχθρὸν, ὅστις κατέσφαξεν αὐτοὺς ἀνάνδρως.

Ἐκ παραδόσεως τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη, γνωρίζομεν τὸ ἐξῆς περιστατικόν, ἐπιβεβαιοῦν τὴν ἀντίληψιν τῶν πολιορκουμένων περὶ τῆς τύχης των, ἣτις ἐξυψώνει αὐτοὺς ἔτι πλέον καὶ τοὺς κατατάσσει μεταξὺ τῶν ἀθανάτων τῆς φυλῆς μας. Εἷς ἐπιφανὴς Σουλιώτης, καταλεγόμενος μεταξὺ τῶν πολιορκουμένων, συνεπάθησε καὶ συνεδέθη μετὰ γυναικὸς ἣτις δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς αὐτόν, ὄχι μόνον ἀπὸ ἀπόψεως καταγωγῆς ἀλλὰ ἐθεωρεῖτο καὶ ἠθικῶς οὐχὶ ἄμεμπτος. Τοῦτο δὲν ἦτο ἀνεκτὸν εἰς τὰ αὐστηρὰ Σουλιωτικὰ ἔθιμα, δι' ὃ καὶ ὁ ἐπιφανὴς Σουλιώτης δὲν ἐτόλμα νὰ σκεφθῆ νὰ τὴν συζευχθῆ, διαρκούσης τῆς πολιορκίας. Ὅταν ὅμως ἡ κατάστασις ἐπεδεινώθη, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἐγγίζει τὸ τέλος τῶν ἀμυνομένων, ἀπεφάσισε νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν γάμον του. Ἐσκέπετο ὅμως τὴν κοινὴν γνώμην τῶν συμπατριωτῶν του Σουλιωτῶν. Ἀπετάνθη τότε εἰς ἕτερον σημαίνοντα Σουλιώτην, τὸν Γέρο Νότην καὶ τοῦ ἐξεμυστηρεύθη ὅτι ἐθεώρει ὑποχρέωσίν του νὰ νυμφευθῆ αὐτὴν τὴν γυναῖκα. Ἡ ἀπάντησις τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἦτο, «ἐδῶ πὺ εἶμαστε κλεισμένοι κανεὶς δὲν πρόκειται νὰ γλυτώσῃ. συνεπῶς, ἀφοῦ νομίζεις πὺς πρέπει νὰ τὴν στεφανώσῃς, πάρε την».

Ἐκ τῆς προτελευταίας ἐπιστολῆς τῶν πολιορκουμένων ἐπιβεβαιοῦται ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εἶπομεν, ὅτι ὁ στόλος δὲν κατώρθωσε κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκείνην περίοδον νὰ τοὺς ἐφοδιάσῃ. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ φράσις των: «Ἀληθινὰ πὺς τὰ καράβια ἦλθαν καὶ ἐπολέμησαν μόνον θροφὴν οὔτε σπυρὶ δὲν εἶδαμε καὶ δὲν βασιτέται».

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἐπίσης τοῦ Καραϊσκάκη διαπιστοῦται ὅτι οὗτος οὐδεμίαν ἀνάμιξιν εἶχε, βαρέως ἀσθενῶν. Ἀφ' ἑτέρου ἡ σκέψις τῆς Κυβερνήσεως νὰ δημιουργήσῃ στρατόπεδον δεύτερον ὑπὸ τὸν Καραϊσκάκη, οὐδὲν ἀπέδωκεν, διότι δὲν κατωρθώθη νὰ συγκροτηθῆ καν, ἀλλὰ καὶ ἐξημίωσε διότι ἐπέφερε σύγχυσιν· πλεῖστοι Ὅπλαρχηγοὶ εὐρέθησαν κατὰ τὴν ᾿Εξοδὸν μὴ ἀνήκοντες οὔτε εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Κώστα οὔτε τοῦ Καραϊσκάκη, συνεργούσης καὶ τῆς ἀπροθυμίας ὡς ἐκ τῆς δυσχεροῦς καταστάσεως.

Τέλος ὁ Κώστας ἅμα τῇ λήψει τῆς τελευταίας ἐπιστολῆς, ἔσπευσε νὰ ἀνταποκριθῆ εἰς τὴν αἴτησιν τῶν πολιορκουμένων. Ἀποδεικνύεται τοῦτο ἐκ τῆς ἰδιοχείρου σημειώσεώς του κάτωθι τῆς ἐπιστολῆς. Δὲν ἀνέμεινε καν τὴν ἀφίξιν γραμματέως του, διὰ νὰ δώσῃ ἐντολὴν συγκεντρώσεως εἰς τὸν Ζυγόν, ἀλλ' ἔγραψε μόνος του, παρὰ τὰς πενιχρὰς γραμματικὰς του γνώσεις, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς γραφῆς του. Δὲν τὸν ἠκολούθησαν ὅμως παρὰ μόνον οἱ πιστοὶ του Σουλιῶται. Ἄλλ' ὡς

εἶπομεν ἤδη, λόγῳ τῆς προδοσίας, ὁ ἐχθρὸς ἔλαβεν ὅλα τὰ ἐνδεικνύμενα μέτρα καὶ εἶχε καταλάβῃ τὸν Ζυγόν, ὅταν ὁ Κώστας μὲ τοὺς Σουλιώτας ἔφθασεν ἐκεῖ διὰ τὴν ἐνισχύση τοὺς ἐξερχομένους ἐκ Μεσολογγίου. Ἦναγκάσθη τότε νὰ παραμείνῃ εἰς τὰ πέριξ τοῦ Ζυγοῦ ὑψώματα.

Τοῦτο τεκμαίρεται ἐκ πλείστων ἱστορικῶν πηγῶν.

Ὁ Κασομούλης λέγει ὅτι ὅσοι διεσώθησαν πρὸς τὸν Ζυγόν, συνήντησαν τὸν Κώστα μὲ ὀλίγους Σουλιώτας, οἵτινες τοὺς περιέθαλψαν. Προσθέτει μάλιστα ὅτι ἔσπευσαν οἱ προσφεύγοντες νὰ γευματίσωσι μὲ τὸ μούλαρι τοῦ Κώστα, τὸ ὁποῖον ἔψησαν!

Ὁ δὲ Μένδελσον γράφει :

«Ἐκ τῶν 2,000 ἐν Πλατάνῳ συνηθροισμένων Ἑλλήνων μόνον ἑκατοστίες τινὲς ἐπροθυμοποιήθησαν νὰ συμπορευθῶσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ὑπὸ τὸν Κώστα Μπότσαρη. Προυχώρησαν δὲ ἀνατολικῶς καὶ τὴν 22αν Ἀπριλίου διὰ πυροβολισμῶν τῶν ὄπλων τῶν παρὰ τὸν Ἅγιον Συμεῶνα, ἔκαμαν τὸ πρῶτον μεταξὺ τῶν πολιορκουμένων προσυμφωνηθὲν σύνθημα. Οἱ Ἀλβανοὶ ἀντέταξαν πρὸς τὸ σῶμα τοῦ Κώστα ἀνωτέραν δύναμιν, ἀπέναντι τῆς ὁποίας ἔμελλε τάχιστα νὰ ὑποχωρήσῃ».

«Οἱ φεύγοντες εἶδον ἑαυτοὺς ἐν ἀσφαλείᾳ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ζυγοῦ, ὅπου εὔρον ἐλαχίστους ἄνδρας τοῦ σώματος τοῦ Κώστα καὶ τινα τρόφιμα».

Ὁ Πλάτανος ὅστις ἀναφέρεται εἶναι ἡ ἔδρα τοῦ στρατοπέδου τοῦ Καραϊσκάκη. Ἡ δὲ ἀναφερομένη ἡμερομηνία «22 Ἀπριλίου» δὲν εἶναι ἀκριβής· φαίνεται ὅτι δὲν μνημονεύει τὸ Ἑλληνικὸν ἡμερολόγιον, τὸ Γρηγοριανόν, ἀλλὰ τὸ ἡμερολόγιον τῶν Φράγκων, τὸ Ἰουλιανόν.

* *

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι τὸ ἡρωϊκὸν τέλος τοῦ Μεσολογγίου ἦτο ἀναπόφευκτον, ὡς ἐκ τῶν δημιουργηθεισῶν συνθηκῶν ἐν αὐτῷ καὶ γενικῶς ἐν τῇ Βορ. Ἑλλάδι. Πλείστοι ἱστορικοὶ κακίζουσι τὴν τότε Κυβέρνησιν, ὅτι παρημέλησε τὴν ἄμυνάν του, ἀσχολουμένη μὲ τὰς ἀντιζηλίαις τῶν πολιτικῶν, τὰς διχονοίας καὶ τὰς ἀντεκδικήσεις. Ἀλλὰ καὶ ὅτι συγκεκροτημένη ὡς ἦτο καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν Πελοποννησίων, ἐπρόσεχε κυρίως τὴν Πελοπόννησον καὶ παρημέλει τὴν Βόρ. Ἑλλάδα. Ἄφ' ἑτέρου οἱ Ὑδραῖοι, ὡς ἐκ τῆς σημασίας τῆς κατὰ θάλασσαν συμβολῆς των, κατέχοντες τὰ σκῆπτρα ἐν τῇ Κυβερνήσει, ἐμερίμων διὰ τὴν ἀπορρόφησην τῶν χρημάτων, διὰ τὸν Στόλον κυρίως. Ἐξ οὗ καὶ ἐπικρίσεις διὰ κακὴν διαχείρισιν.

Δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ δόσις τις σχετικῆς ἀληθείας εἰς τὰς ἀνωτέρω

κρίσεις, οὐχὶ ὅμως ἀπόλυτος. Αἱ ἀνάγκαι τοῦ Ἀγῶνος εἰς χρῆμα ἦσαν μέγισται, αἱ δὲ οἰκονομικαὶ δυνατότητες ἀσήμαντοι. Ἀνθρώπινον δὲ εἶναι, ἕκαστος νὰ μεριμνᾷ κυρίως διὰ τὰ τοῦ οἴκου του, ἔστω καὶ ὑποσυνειδήτως. Προσθέτοντες εἰς ταῦτα τὰς ἀντιζηλίας καὶ φιλοδοξίας Πολιτικῶν καὶ Ὀπλαρχηγῶν, ἀνευρίσκομεν τὸ αἷτιον τῶν ὀλεθρίων διχονοιῶν.

Ὅπως δὴποτε τὸ Μεσολόγγι, ὅτε ἐπῆλθεν ἡ κρίσις του, εὐρέθη ἄνευ ἐφοδίων παντὸς εἴδους. Ὁ Στόλος δὲν κατώρθωσεν ἐγκαίρως νὰ συνδράμῃ αὐτὸ δι' ἐφοδίων, προβαλλομένης τῆς ἐλλείψεως χρημάτων διὰ τὴν κινητοποίησίν του. Ὅλα τὰ προβλήματα ἐλύοντο προχείρως καὶ ἐμβαλωματικῶς. Ὡς εἶδομεν ἐν τῷ περὶ Μάρκου Μπότσαρη κεφαλαίῳ, ἡ ἀνάγκη μερίμνης διὰ τὴν ὀχύρωσίν του καὶ τὸν ἐφοδιασμόν του ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ἐτέθη καὶ ὑπεστηρίχθη ὑπ' αὐτοῦ, ἀμέσως μετὰ τὴν μάχην τοῦ Πέτα; δι' αὐτοπροσώπου μεταβάσεώς του εἰς Πελοπόννησον καὶ συναντήσεως μετὰ τῶν ἰθυνότων. Δι' ὃ καὶ εἰς ξένος ἱστορικός, ἀναμνησκόμενος τοῦ Μάρκου κατὰ τὴν κρίσιν καὶ τὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου, ὡς καὶ τὴν ἐπιτυχῆ ἀντιμετώπισιν τῆς πρώτης πολιορκίας του καὶ τὸν ἡρωϊκὸν θάνατόν του, ὅστις τὸ ἔσωσε καὶ διὰ δευτέραν φοράν, καὶ περιγράφων τὴν δεινὴν θέσιν του ὀλίγον πρὸ τῆς πτώσεως, ἐπιλέγει «ὁ Μάρκος δὲν ὑπῆρχε πλέον».

Εἶναι εὐνόητος ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἐπικρατήσασα μετὰ τῶν Ρουμελιωτῶν Ὀπλαρχηγῶν κυρίως ἀπαισιοδοξία καὶ ἀπροθυμία. Τὸ Μεσολόγγι, ὡς εἶχεν ἡ κατάστασις, ἐθεωρεῖτο ὑπόθεσις χαμένη. Εἶναι ἐξόφθαλμον, ὅτι πολιορκημένον στενῶς ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ὑπὸ ἐχθροῦ διαθέτοντος πλοῦτον ἐφοδίων καὶ πολυάριθμον στρατόν, στερούμενον τῶν πάντων, ἦτο μοιραῖον νὰ ὑποκύψῃ μίαν ἡμέραν. Δι' ὅ, ὡς εἶπομεν, ἡ δόξα τῶν πολιορκημένων, οἵτινες ἀντέσχον μέχρις ὅτου ἔδαμάσθησαν ὑπὸ τῆς πείνης, εἶχον δὲ σαφῆ ἀντίληψιν τῆς πραγματικότητος, τέλος δὲ ἡ ἡρωϊκὴ Ἐξοδὸς των, παραμένει ἀμάραντος εἰς τὴν αἰωνιότητα τῆς φυλῆς μας καὶ κατέταξεν αὐτοὺς μετὰ τῶν ἀθανάτων. Ἀξιοθαύμαστοι εἶναι ἐπίσης ὅλοι ἐκεῖνοι οἵτινες, ἐν γνώσει τῆς πραγματικῆς καταστάσεως, ἔσπευσαν εἰς ἐνίσχυσιν τῶν ἐξερχομένων. Ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἦτο ὁ Κώστας Μπότσαρης.

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν κειμένων τοῦ ἀρχείου Κώστα, συνάγεται ὅτι, ἡ ἀπροθυμία τῶν Ὀπλαρχηγῶν δι' ἐνεργὸν ἀνάμειξιν εἰς τὰς ἐκκλήσεις τῶν πολιορκουμένων, συνοδεύεται καὶ ἀπὸ σχετικὴν πονηρίαν, ἔμφυτον ἄλλως τε εἰς τοὺς Ρουμελιώτας, ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητον διὰ τὸν Ἀγῶνα, τοῦ νὰ μὴ ἐκφράζονται περὶ τῆς πραγματικῆς καταστάσεως, νὰ παρακινοῦν τοὺς ἄλλους πρὸς ἐνεργὸν δράσιν, νὰ ἀποφεύγουν ὅμως τοῦτο οἱ ἴδιοι.

Θὰ παραθέσωμεν περικοπὰς τινὰς ἐπιστολῶν ἐκ τοῦ ἀρχείου, καὶ δὴ σχετικῶς μὲ τὸν Καραϊσκάκη :

«Γενναιότατε στρατηγὲ ἀδελφέ!»

«ἡμεῖς ἀπὸ Σάλωνα σᾶς ἐγράψαμεν καὶ κοινῶς καὶ μερικῶς τῆς Γενναιότητός σου καὶ σοῦ ἐστέλναμε καὶ γράμματα τοῦ ὀσπιτιού σου, αὐτὰ ὅλα μαμαξοὺς πεζὸν σοῦ τὰ ἐστέλναμε καὶ σοῦ ἐγράψαμε ὅτι ἂν εἶναι χρειὰ μεγάλη νὰ καταφθάσωμε καὶ ἡμεῖς, καὶ ἂν δὲν εἶναι χρειὰ μεγάλη νὰ ἐλθοῦμε μὲ τὸν ζαχιρὲν μαζὺ διὰ νὰ ἐξοικονομήσωμε τὰ ζῶα. αὐτὰ τὰ γράμματά μας ὅλα τὰ ἔλαβεν ὁ Καραϊσκάκης καὶ μᾶς ἀπεκρίθη ὅτι εἰς τὸ Μισολόγγι ἐπολέμησαν τὰ καράβια μας ἐνίκησαν καὶ ἔμβασαν τροφάς, καὶ ἀφοῦ ἐλάβαμεν αὐτὴν τὴν εἶδησιν ἐπροσπαθούσαμε νὰ φωρτώσωμε καὶ τὸν ζαχιρὲν διὰ νὰ τὸν φέρωμεν ὅπου γνωρίζομε τὴν ἔλλειψιν. ὅταν αἰφνιδίως μανθάνομεν εἰς τὸ λοιδορικὴ ὅτι ἐτοιμασθήκατε καὶ ἐκατευήκατε κάτω διὰ νὰ ἐβγάλετε τοὺς ἐν Μεσολογγίῳ, ἀφήσαμε καὶ τὸν ζαχιρὲν καὶ ἐτρέξαμε μὰ τὶ τὸ ὄφελος ὅπου μὲ ἄκρον μας κακοφαισμονὴν ἐμάθαμε ἐδῶ ὅτι τὸ Μεσολόγγι ἔπεσεν καὶ πόσοι καὶ ποῖοι ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς μας ἐγλύτωσαν ἢ ποῖοι ἐχάθησαν δὲν ἠξεύρωμεν ἢ ἔλαβες ἢ δὲν ἔλαβες τὰ γράμματά μας ὅπου ἐκράτησεν ὁ Καραϊσκάκης ἔπρεπε ἢ Γενναιότη σου νὰ μᾶς γράψῃς ὅτι ἔγεινεν ὅμως ἔτσι θεόθεν ἔγεινεν».

«Τώρα ὅμως βλέπομεν ὅπου ἀπέρασαν διακόσια πράγματα νὰ φωρτώσουν ἀπὸ τὸ μαλανδρίνον τὸν ζαχιρὲν τῆς Διοικήσεως καθὼς μανθάνομεν ἐδῶ ἀπὸ τὸν κόσμον αὐτὸν τὸν ζαχιρὲν τὸν ἔχει ὁ Καραϊσκάκης διὰ τὴν ἀποκλείστραν, καὶ ὄχι διὰ τὸ στρατόπεδον καὶ σὲ παρακαλοῦμε νὰ μᾶς γράψῃς καθαρὰ ἔχετε ἀπόφασιν νὰ στήσωμε στρατόπεδον κοινῶς ὅλοι μαζὺ νὰ συνάξωμε ὅλοι τοὺς ζαχιρέδες τῆς Διοικήσεως εἰς ἓνα μέρος καὶ νὰ τοὺς μεταχειρισθῶμεν ὅλοι μαζὺ ἢ ὅτι ζαχιρὲν ἠμπορέσει ὁ καθ' ἓνας νὰ συνάξῃ νὰ εὐὸν μεταχειρισθῇ χωριστὰ διὰ τὸ σῶμα του ; »

«τῇ 13 Ἀπριλίου 1826
Λουμπουδινα

οἱ ἀδελφοί σου
τζηόγγας
γιαννάκι ράγκος.

Τῷ Γενναιωτάτῳ στρατηγῷ

Κώστα Μπότζαρη

Δερβέκησταν».

Και δεύτερον :

«Γενναιώτατε ἀδελφέ !»

«τὸ σημερινὸν σας γράμμα ἐλάβομεν.
μὲ τὸ νὰ ἀκουσῶν τὸ πέσιμον τοῦ μεσολογγίου ὁ κόσμος ἐπῆραν
τὰ πράγματά τους καὶ οἰκονομοῦσι τῆς φαρμακείας τους, καὶ δὲν
ἔφεραν τὸν ζαχιρὲν ἄλλος ἔμεινε εἰς Βελούχοβον καὶ ἄλλος εἰς τὴν
σκάλα τοῦ Σαλιῶνου ἐδῶ πράγματα δὲν εὗρισκονται οὔτε ἕνα τὰ
ἐπῆρε ὁ στρ. Καρμαῖσκάκης ἕως διακόσια πενήντα καὶ ἐπεὶ διὰ
τὸν ζαχιρὲν καὶ ἄβριον φιλάνουν αὐτόντι πολλὰ ἀπὸ ἐκεῖνα. ὄλιγον
ζαχιρὲν ὁποῦ ἐφέρισκον ἐδῶ ἔχομε τριῖς ἡμέρας τώρα ἐδῶ καὶ τὸν
ἐφάγαμε.

.
διὰ πράγματα ὁποῦ μᾶς γράφουν νὰ στείλωμε βεβαιώσου ὅτι ἄλλο
ἀπὸ ἕνα φορ' ἀπὸ ἕνα κουτσομούλαρο ὁποῦ ἔχομε δὲν
εἶναι καὶ νὰ τὰ στείλωμε δὲν ἐβγαίνουν ἀπὸ τὴν πύνα καὶ κωκο-
στρατιά»,

«μένομεν εἰς τὴν ἀγάπην σου

1826 τῆ 14 Ἀπρῆλι ἐσπέρας οἱ ἀδελφοί σου
τζηόγγας
γιαννακι ράγκος.

Ἐν τῷ Γενναιωτάτῳ στρατηγῷ Κώστα Μπότζιαρη
εἰς Πλάτανον».

Νομίζομεν ὅτι αἱ ἀνωτέρω ἐπιστολαί, γραφείσαι ὄλιγον μετὰ τὴν
πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου, ἔρχονται εἰς κάποιαν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐπι-
στολὴν τοῦ Καρμαῖσκάκη πρὸς τὸν Κώστα, ἣν παρεθέσαμεν ἀνωτέρω.
Γραφείσαν τὴν παραμονὴν τῆς Ἐξόδου καὶ ὁμιλοῦσαν περὶ ξυλοκρέ-
βατου κ.λ.π., εἰς ἐπίφωσιν δὲ τῆς ἀπόψεως ὅτι τὸ Μεσολόγγι ἐθεω-
ρεῖτο ὑπόθεσις χαμένη, διότι πᾶσα ἄλλη σκέψις, ἀποκλείεται προκει-
μένου περὶ τῆς φυσιογνωμίας τοῦ Καρμαῖσκάκη.

Μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου, ὡς ἐξίγεται ἐκ τοῦ ἀρχείου
καὶ τῆς ἀνωθεν τελευταίας ἐπιστολῆς, ὁ Κώστας κατηυθύνθη εἰς Πλά-
τανον, ἔνθα ἦ ἔδρα τοῦ στρατοπέδου τοῦ Καρμαῖσκάκη.

Ὁ ἔχθρὸς μὲ τὴν κατάληψιν τοῦ Μεσολογγίου, ἦτο πλέον κύριος
ἀπόλυτος τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ πλείστου μέρους τῆς Ἀνατο-
λικῆς. Πᾶσα ἰδέα ἀντιστάσεως ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπεκλείετο. Ἡ Ἐπα-
νάστασις οὐσιαστικῶς περιορίζετο εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἣτις ὅμως
ἐστέναζε ὑπὸ τὰς ὀφθαλμοὺς τῶν Αἰγυπτίων τοῦ Ἰμπραήμ, καὶ τὰς Νήσους.

Παρὰ ταῦτα, ἡ θυσία τοῦ Μεσολογγίου, ἀπετέλεσεν ἕν τῶν θεμε-

λίωv ἐφ' ὧv ἔστερεώθη ἡ ἀπελευθέρωσις. Ἡ κοινὴ γνώμη ἐν Εὐρώπῃ, συντελούντων καὶ τῶν ἀπανταχοῦ φιλελλήνων, ἐξηγέρθη καὶ παρεσκέυασε τὸ Ναυαρίνον καὶ τὴν Ἀνεξαρτησίαν.

Ὡς ἦτο ἐπόμενον ἡ θέσις τῶν σωμάτων τῶν ὑπὸ τοὺς Καραϊσκάκη καὶ Κώσταν καθίστατο δεινὴ. Εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα δὲν ἦτο δυνατὸν πλέον νὰ σταθοῦν καὶ ἐπεβάλλετο ἡ διαφυγὴ τῶν πρὸς Πελοπόννησον διὰ τῆς ἐλευθέρου Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, ἢ τὸ προσκύνημα καὶ ἡ ὑποταγὴ εἰς τὸν ἐχθρὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Τὸ ἐγγεῖρημα τοῦτο δὲν ἦτο βεβαίως εὐχερές. Ὁ Καραϊσκάκης ἔθεσε τότε εἰς ἐνέργειαν τὰ «καπάκια» ἵνα ἀντιμετωπίζων τὴν κατάστασιν, ἐπιτύχῃ τὴν διαφυγὴν τοῦ ὡς καὶ τῶν σωμάτων ἅτινα τὸν ἠκολούθουν. Οἱ ὄπλαρχηγοὶ τῆς Ρούμελης καὶ τινες Σονλιῶται ἐτάχθησαν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς του. Ὁ Κώστας ὅμως μετὰ τῶν ἀκολουθούντων αὐτὸν δὲν συνεφώνησεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καὶ ἀπῆλθεν εἰς Πλάτανον.

Τὰνωτέρω ἐξάγονται ἐκ τῶν κειμένων τοῦ Ἀρχείου, περικλοπᾶς τῶν ὁποίων καὶ παραθέτομεν :

«Γενναιότατε στρατηγὲ καὶ ἀδελφέ, σὺν τὸ χρηστὸς ἀνέστη σὲ ἀσπαζόμεθα».

«Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν σας ἀπ' ἐδῶ μᾶς ἔπαισαν οἱ ἐδῶ ἐντόπιοι εἰς τὸν λεμὸν διὰ νὰ σταθοῦμε κάμποσαις ἡμέραις ἐδῶ ὥστε νὰ κυβερνηθοῦν ἐν ταῖς ἀποκλείστραις τοὺς καὶ ἄλλοθεν καὶ μᾶς οἰκονομῆσαν καὶ ἀπὸ ὀλίγον ζαχιρέν, εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα μέσα ἦλθιν δύο ἀπεσταλμένοι ὁ Βασίλειος Μπαρλᾶς καὶ ὁ ἠγούμενος ἀπὸ τὸ μοναστήρι καὶ ἀγάδες τοῦ λιγοβιτζιοῦ, καὶ ἤφεραν καὶ γράμμα ἀπὸ τοὺς μπέηδες καὶ ἀγάδες τῆς ἀρβανιτιᾶς ὡς τὸ ἀντίγραφον ὁποῦ σοῦ περικλείωμεν. ἡμεῖς ἐγροικῆθημεν μετὰ τὸν Καραϊσκάκη καὶ Γιολδάσην καὶ ἀνταμώθημεν εἰς χῶμοριν καὶ ἀφοῦ ὁμιλήσαμεν, συμφώνως ἀποφασίσαμε νὰ κάμωμε ἀπόκρισιν διὰ νὰ ἡμπορέσωμε νὰ ἐμποδίσωμε τὸ κίνημά τους κάμποσαις ἡμέραις καθὼς βλέπεις τὸ ἀντίγραφον τῆς ἀποκρίσεως ὁποῦ σοῦ περικλείωμεν. ὥστε νὰ ἀγροικηθοῦμε καὶ μετὰ τὴν Γενναιότητάν σας καὶ σὰ ἰδοῦμε ἡ Διοίκησις τί μέτρα ἔλαβε μετὰ τὸ πέσιμον τοῦ Μεσολογγίου διὰ τοῦτα τὰ μέρη, καθὼς τὰ προχθὲς σᾶς ἐγράφαμε».

«Χθὲς ἐλάβαμε ἀντίγραφον ἀπὸ ἓνα μπουγιουρτι ὁποῦ ὁ Κιουταχῆς γράφει τοῦ Καραϊσκάκη μερικῶς, ἡμεῖς ἀπὸ προτιήτερα τὸν γνωρίζωμε, αὐτὸ ὅμως τὸ μερικόν του κίνημα μᾶς ἔβαλε καὶ ἡμᾶς καὶ τοὺς ἄλλους εἰς μεγάλην ὑποψίαν καὶ σοῦ περικλείωμε καὶ ἀπὸ αὐτὸ ἀντίγραφον νὰ τὸ στοχασθῆς καὶ νὰ καταλάβῃς, καὶ νὰ μᾶς δώσητε τὴν γνώμην σας εἰς ὄλα. τί μέτρα ἐπῆρεν ἡ Διοίκησις

μετὰ τὸ πέσιμο τοῦ Μεσολογγίου, εἰς ποῖον τρόπον θὰ βασταχθοῦν τοῦτα μέρη, καὶ εἰς τί τρόπον ἡ ρούμελη ἔχει νὰ μείνῃ. διὰ νὰ ἰξεύρωμε καὶ ἡμεῖς πρὸς ὁδηγίαν μας».

«Μάλιστα ἡ ἀνωθεν ἀπεσταλμένοι τῶν Τουρκῶν μᾶς εἶπαν ὅτι ὁ ἀνοιψιὸς τοῦ καραϊσκάκη σωτήρης στρατός, ὅστις πρὸ ἡμερῶν εἶχε ἀναχωρήσῃ ἀπὸ αὐτὸν ἀπέρασαν εἰς τὸν Βάλτον, καὶ μαζὺ μὲ ὄλους ἐκείνους τοὺς τρυπολόγους βαλτινοὺς ὅποῦ εὐρίσκονται ἐκεῖθεν ἐπροσχύνησε καὶ ἐπῆρε τὴν καπετανία τοῦ Βάλτου, καὶ ἔγεινε ἡ κακὴ ἀρχὴ ἀπ' ἐκεῖνο τὸ μέρος καὶ δὲν ἰξεύρωμε μὲ ποίου παρακίνησιν τὸ ἔκαμε αὐτό».

«Τὰ νέα ἀπ' ἐδῶ εἶναι αὐτά. ἓνας χριστιανὸς σκλάβος εἶναι πέντε ἡμέρες ὅποῦ ἔφυγεν ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς ἀπὸ Μισολόγγι καὶ μᾶς ὁμολόγησεν ὅτι ὄλους τοὺς ἄνδρες τοὺς ἀπέρασαν ἀπὸ τὸ σπαθὶ τὰ παιδιὰ τὰ ἐτούρκεψαν ὅλα καὶ ταῖς γυναῖκας τὰς ποιοῦν ἀναμεταξύ των τῶν Τουρκῶν μόνον».

«Ἐνα φηρμάνη ἦλθεν ὅποῦ νὰ μὴν ἀφήσουν οὔτε πέτρα εἰς τὸ Μισολόγγι μέσα, ὁ ἀράπης τὸν δευτέραν ἡμέραν ὅποῦ ἐπάρθη τὸ Μισολόγγι. ἀπέρασαν εἰς τὸν Μορηὰν καὶ ἔβγαλεν καὶ ὅλα τὰ κανόνια ἀπὸ τὸ Μισολόγγι, τὰ ἀπέρασαν εἰς τὸ κριονέρι καὶ ἀπ' ἐκεῖ εἰς Μορηὰν. διὰ τὸν κίουταζὶ μᾶς εἶπαν ὅτι θὰ ἀπεράσει εἰς τὰ Σάλωνα καὶ εἰς τὴν Ἀθήνα. ἄλλο χαμπέρι ἀπ' ἐδῶ δὲν ἔχωμεν πρὸς φανέρωσίν σου καὶ μὲ ὄλην τὴν εἰλικρίνιαν μένωμεν»

«τῇ 27 Ἀπρίλι 1827

οἱ ἀδελφοί σου

λομπουτινά.

γ. τζόγγας

γιαννάκη ράγκος

Κώνστας Βλαχόπουλος

Τῷ Γενναιωτῶ στρατηγῷ Κώνστα Μπότζιαρη εἰς Σάλωνα ἢ ὅθεν τύχει».

Ἀκολουθοῦν ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τὰ ἀντίγραφα, περὶ ὧν ἀναφέρει ἡ ἐπιστολὴ ὡς ἑξῆς :

α) Ἐπιστολὴ τῶν ἀγάδων ἥτις προσαγορεύει «Ἀγαπητοί μας καπεταναῖοι καὶ προεστοὶ καὶ λοιποὶ κάτοικοι Βιλαετίων, Καρπενησίου, Πατρατζικίου, Κραβάρων ἀποκούρου καὶ Βενέτικου», ἥτις καταλήγει μὲ τὸ νὰ τοὺς καλῇ νὰ προσκυνήσουν.

Ἡμερομηνία, 16 Ἀπρίλι 1826. στρατόπαιδ. Μισολόγγι.

Υπογράφεται δὲ ἀπὸ τοὺς, ἄγω βασιάρην, ἡσμαλίλητης κονίτζας, μπεκίρ τζογαδορος, ἡλμάς μείζιος, ταῆρ ἀμπάζη, βελίκο γιατζες, ἰσημιήλαδες φὸς μπανσὴ σέβρασι καὶ Μουστάμπεη κιαφεζέης.

Κατόπιν ἔρχεται ἐπιστολὴ τῶν Ἑλλήνων Ὀπλαρχηγῶν εἰς ἀπάντησιν τῆς ἀνωτέρω, ἥτις προσαγορεύει αὐτοὺς «Ἐνδοξότατοι Μπέηδες

καὶ ἀγάδες» καὶ λέγει ὅτι σήμερον ἔλαβον τὴν ἐπιστολὴν των, ὅτι ὑπάρχουν μεγάλαι δυσκολίαι δι' αὐτὸ πού τοὺς γράφουν καὶ τοὺς καλοῦν «νά κοπιάσουν νά ἀνταμωθοῦν καὶ νά κουβεντιάσουν» καὶ καταλήγει «ταῦτα καὶ οἱ χρόνοι σας πολλοί.

τῆ 24 Ἀπριλίου 1826

Μοναστηρι χόμερης».

ἴσον ἀπαράλλακτον.

ὑπογράφονται δὲ οἱ ἐξῆς : Μήτζιος Κοντογιάννης, Γ. Τζιόγας, Γιαν. Γιωλδάσης, Γεω. Καραϊσκάκης, Για. Ράγκος, νικολὸς τζαβέλας, Δῆμο τζήλιος, Κωστα Βλαχόπουλος, σταθάκης σταίκος, Κώστας Κάτω Γιωργάκης, σπύρος ξύδης, Ἀναστάσιος ροκίς, Δημήτριος Παλεσιγιάννης.

Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἡμερομηνιῶν, ὅτε ἔγραφον εἰς τὸν Κώσταν οἱ Τζιόγας, Ράγκος καὶ Κ. Βλαχόπουλος, εἶχον ἤδη ἀποδεχθῆ τὴν πρότασιν τῶν Τούρκων καὶ ἀπήντησαν, ζητοῦντες συνάντησιν, διότι ἡ μὲν ἐπιστολὴ των φέρει ἡμερομηνίαν 27 Ἀπριλ., ἡ δὲ ἀπάντησις πρὸς τοὺς Τούρκους 24 Ἀπριλ. Μεταξὺ δὲ τῶν ὑπογραφόντων εἶναι καὶ ὁ Καραϊσκάκης.

Τέλος ἀκολουθεῖ τὸ ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Καραϊσκάκη ἐχοῦσης ὡς ἐξῆς :

«Βεξιρ Ρεσίτ Μεχμέτη πασιᾶ ρούμει.

Ἰωάννινα».

«Χαῖρ τζουατζή μας καραϊσκάκης μὲ τὸν χαιρετισμόν μου σᾶς φανερώνω ὅτι ἔλαβον τὸ ἀρτζιγάλι σου καὶ ἐκατάλαβα τὰ εἰς αὐτὸ γραφόμενά σου. ἐγὼ ἂν εἶμαι μερχαμετζής, καὶ ἂν ὁ σκοπός μου ἀποβλέπει πρὸς σύστασιν καὶ εἰρήνην τοῦ κόσμου, μόνος ὁ θεὸς τὸ ἰξεύρει. ἀλλ' ὅμως ἀπὸ τό, ὡς μουσαφύρης ἀπέρασμά μου τῆς περασμένης χρονιάς ἐξ ἀγράφων σοι εἶναι γνωστός ὁ τρόπος μου, ὅπου ἐν ᾧ τότε τ' ἀσκέρια ἐσκλάβωσαν τόσους ραϊάδες ἐκείθεν, ἐγὼ ἔλαβον τὴν μεγαλυτέραν φροντίδα, καὶ ἐπιμέλειαν, εἰς τὸ νὰ ἐλευθερώσω, ὥστε τοὺς ἐπῆρα ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν στρατευμάτων καὶ σοὺς ἐπαράδωσα εἰς τὰ ἴδια, κ.τ.λ., κ.τ.λ., κ.τ.λ., εἰς τὸ ὁποῖον ἀπὸ σᾶς βλέπω ν' ἀκολουθῆ ὅλον τὸνναντίον καὶ εἰς ποίους; εἰς τοὺς ὁμοθρήσκους ἀδελφούς σας, τοὺς ὁποίους ἐστάθητε αἷτιοι νὰ τοὺς σκλαβώσητε καὶ νὰ τοὺς ἀφανίσητε κατὰ κράτος, ὥστε καταντήσετε νὰ τοὺς κάμετε τέσσαρες, ἡμισυ μόνον διὰ τοὺς ὁποίους καὶ αὐτοὺς δὲν φροντίζετε ὅπου νὰ συστηθοῦν καὶ γελεστήσουν, μόνον ὅπου ἐξαυτῶν ἔχετε νὰ οἰκονομηθῆτε καὶ σεῖς, καὶ νὰ ζήσετε μαζύ των, αὐτὸ λοιπὸν ἐάν εἶναι ὅπου ἔχετε αἰσθήματα ὑπὲρ τοῦ καλοῦ των, καὶ θέλετε ὅπου νὰ μὴν ἀποχαλάσουν, καὶ ἀφανισθοῦν, δὲς λόγον εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους, εἰς αὐτὰ τὰ μέρη καλετα-

ναίους καὶ προεστῶτας καὶ μαζὺ μὲ αὐτοὺς νὰ ἐλθῆτε εἰς Μοναστήρι ἀποκούρου Δερβέτζισταν, ὅπου θέλει στείλω κ' ἐγώ, δύο τρεῖς ἀπὸ τοὺς πλέον ἐμπιστευμένους ἀνθρώπους μου καὶ ἐκεῖ νὰ γίνῃ ἡ ἀπαιτουμένη ὁμιλία καὶ θεμελιώδης σύστασις διὰ τὴν ἡσυχίαν καὶ ὠφέλειαν αὐτῶν τῶν ραιϊδῶν τοῦτο ὅμως νὰ γίνῃ εὐθὺς ὅπου λάβεις τὴν παροῦσαν μου χωρὶς ἀναβολήν. ὅτι σοὶ εἶναι γνωστὸν ὅπου τόσαις χιλιάδες στρατεύματα ὅπου εὐρίσκονται ἐδῶ κάθονται ἀργά. τὰ ὅποια ἀπὸ πολλοῦ ἔπρεπε νὰ ἐκχυθοῦν ἐναντίον τῶν αὐτόσε μερῶν. ἀλλ' ὅμως ἐμακροθύμησα ἕως τώρα, ὅπου ἐκατήντισεν εἰς αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ πρᾶγμα, καὶ ἀπεφάσισα ὅπου νὰ κρεμάσω καὶ αὐτὴν τὴν ἁμαρτίαν ἐπάνω σας. ὅθεν ἐὰν ἐπιθυμῆτε τὸ καλὸν σας ἀκολουθῆτε ὡς ἄνωθεν. καὶ ἐὰν δίδετε πίστιν εἰς τὸ Μερχαμέτι μου, κίνα καὶ ἔλα εἰς τὸ εἰρημένον Μοναστήρι ἄφοβα, μὲ ὅλους μαζὺ τοὺς πέριξ καπεταναίους καὶ προεστῶτας ὡς εἴρηται καὶ πρὶν φθάσητε ἐκεῖ στείλτε μας ἀνθρώπους σας ἐδῶ νὰ μὲ εἰδοποιήσουν τὸν ἐρχομὸν σας, καὶ οὕτω νὰ στείλω καὶ ἐγὼ ἰδικούς μου, οἱ ὅποιοι θέλει σᾶς ἰδεάσουν ἐντελῶς τὰ αἰσθήματα μου, καὶ ἰγειαίνετε»

«1826 Ἰουλίου 22 Μεσολόγγι.

Ἴσον ἐξ ἴσου ἀπαράλλακτον τῷ πρωτοτύπῳ».

Εἶναι ἀξιοσημείωτος ὁ τρόπος μὲ τὸν ὅποιον ὁ Καραϊσκάκης ἔπαιξε τὰ «καπάκια» μὲ τὸνον νικητοῦ μᾶλλον ἢ ἡττημένου ὁμίλει καὶ ἐξίτηται τὴν συνάντησιν, οὕτω δὲ ἐκέρδιζε χρόνον.

Παραθέτομεν ἤδη σχετικὴν ἐπιστολὴν καὶ τὴν ἀπάντησιν τῶν μπέηδων καὶ ἀγάδων :

«Γεν. στρ. Ἀδελφέ!

«Καὶ χθὲς εἰς πλάτος σοῦ ἐγράψαμεν περικλείοντές σου καὶ ἀντίγραφα 3 μὲ μαζοὺς πεζὸν καὶ περιμένομεν ἀνυπομόνως τὴν ἀπόκρισίν σου».

«Τώρα μὲ τὸν παρόντα Νικολάκιν κατουνιώτην ἄνθρωπον τοῦ Δήμου Τζέλιου ὅπου ἔρχεται αὐτόθι ἀπὸ Πλάτανον θέλει ὁμιλήσης καὶ θέλει σὲ πληροφορήσει ὅσα εἰς Πλάτανον εἶδε καὶ ἰξεύρει ἀπὸ τοὺς φίλους πρὸς πληροφορίαν σου».

«Ἡ Γεναιώτισου γράψε μας τὴν γνώμην σου εἰς τὰ ὅσα χθὲς σοῦ ἐγράψαμε, καὶ ἰδέασέ μας τί ἄλλα νέα ἔχετε ἀπὸ Πελοπόννησον, καὶ ποίας ὁδηγίας ἔχετε ἀπὸ διοίκησιν πρὸς ὁδηγίαν μας, ὅτι ἡμεῖς τὸ τζεβᾶπισας προσμένομεν καὶ μένωμεν»

«τῆ 28 Ἀπρηλλι 1826.

λοιμπουτινὰ

οἱ ἀδελφοί σου

τζηόγκας

γιαννάκι ράγκος

Κωνστας Βλαχόπουλος».

«'Απογράφοντας τὸ γράμμα μας ἦλθεν ἡ ἀπόκριση τῶν ἀγάδων με βασίλην μαρλάν εἰς τὸν καραισκάκη, καὶ μᾶς τὸν ἔστειλεν ἔδῳ. ἐγράψαμε καὶ τοῦ στρατηγοῦ Σκαλιτῆ καὶ κοντογιάννη καὶ λοιπῶν νὰ συναχθοῦμε αὔριον καὶ νὰ εἰδοῦμε τί τζεβαπι θὰ τοὺς κάμωμε. ἀπὸ αὐτοῦ ὅμως μᾶς ἔχετε διόλου εἰς τὰ σκοτεινὰ καὶ γράψετε μας τὸ ὀγλυγορώτερον τί εἰδήσεις ἔχετε ἀπὸ Πελοπόννησον ἀπὸ τὴν διοίκησιν περὶ ἀποκαταστάσεως τί ἀπόφασιν ἔκαμε διὰ ταῦτα τὰ μέρη. καὶ ποῦ ἔχετε τὰ ταμπούρια σας αὐτοῦ ποῦ εἶναι ὁ καθένας διὰ νὰ ἱξεύρωμεν πρὸς ὁδηγίαν μας καὶ ἱξεύρετε καὶ ἡ Γενναϊώτισας διότι αὐτοὶ περισσότερο ἀπὸ πέντε ἡμέρες τώρα δὲν θέλει ἀργοπορήσει»

«οἱ ἴδιοι ἀδελφοί σας
τῷ Γενναϊοτάτῳ στρατηγῷ Κώστα Μπότζιαρη
εἰς Σάλωνα».

Παραθέτομεν καὶ τὸ συναποστελλόμενον ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς τῶν μπέηδων καὶ ἀγάδων :

«'Αγαπητοί μας καπεταναῖοι σᾶς χαιρετοῦμε μετὰ τὸ ἀγαπητόν μας σᾶς φανερώνομε ἐλαβίμε τὸ γράμμα σας καὶ εἶδαμε τὰ γραφόμενα. διὰ τὴν ἀντάμωσίν μας ὅπου ζητᾶτε καὶ γράφετε νὰ γείνη διὰ νὰ ἡσυχάσουν ὁ κόσμος καὶ νὰ γίνῃ ὁμηλία καὶ δουλιὰ χωρὶς νὰ σιουρτίσει ἄργυρα ἢ ὅποια φέρει τὴν φθορὰν τοῦ κόσμου ἐκρήθη εὐλογον καὶ ἀπὸ τὸν ὑψηλότατον Βεζήρηφένδην μας, ὁ ὁποῖος εἶναι γεμάτος μερχομιέτι καὶ ὅλος διόλου ἢ ἀπόφασίς του νὰ ὑσυχάσῃ τὸν κόσμον νὰ μὴν ἀποχλασθῆ. διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν κεφαλιῶν σας σᾶς δίδομε ὑπόσχεσίν μας ἐπειδὴ γνωρίζετε καὶ ἡμᾶς καὶ τὴν μέσαν μας καὶ πλέον ἐβγάλετε κάθε ὑποψίαν. ἢ ἀντάμωσις ὅμως νὰ γίνῃ ὡς ἀκολούθως. ἐσὺς νὰ ἐλθῆτε εἰς τὸ Πετροχώρι ἀποκούρου καὶ ἡμεῖς πιγαίνωμε εἰς Μακρουῦ καὶ ἐκεῖθεν ἀνταποκρινόμεθα διὰ νὰ ἀνταμωθοῦμε εἰς τὸ μεταξὺ τῶν δύο χοριῶν ὅθεν εἶναι συμφερότερον. ευθὺς λοιπὸν ὅπου λάβετε τὸ παρόν μας ἀμέσως νὰ μᾶς γράψετε τὴν σωστὴν ἀπόφασιν τοῦ ἐρχομοῦ σας καὶ νὰ ξεκινήσετε, φανερόνοντάς μας καὶ ἡμεῖς νὰ ξεκινήσωμεν ἀμέσως διὰ τὸ μακρινοῦ. μαζὺ σας νὰ φέρετε καὶ τοὺς προεστοὺς τῶν χειρῶν ὅπου νὰ μὴ χρειασθοῦν ἔπειτα καὶ ἀκολουθήσῃ ἀργοπορία ἐπειδὴ δὲν εἶναι δεκτὴ. ὡσὰν ὅπου δὲν προξενεῖ ποτέ καλόν. μετὰ τὴν ἀντάμωσίν μας ὁμιλοῦμε καὶ πληροφορεῖσθε λεπτομερῶς περὶ πάντων καὶ ὑγιαίνετε».

«1826 Ἰαννουαρίου 26 Μισολόγγι».

«ἂν ἡ ἀπόφασίς σας εἶναι σωστὴ μετὰ θεμέλιον νὰ γίνῃ ἀληθινὴ

μὲ θεμέλιον νὰ προσκυνήσητε, γράφατέ μας νὰ ἐλθοῦμε καὶ νὰ ἀνταμωθοῦμε νὰ γίνῃ διόρθωσις. καὶ ἄργυρα μὲ τὸ σύρε καὶ θλα νὰ λείψῃ πλέον ἀλλὰ νὰ κοπῆ τώρα καὶ νὰ ἀποφασισθῆ ἕκαστο ὅπου ἔχει νὰ γίνῃ».

«σουλημαύμπης	μουχουτὰρ	βελίαιας	μουστάμπης
κονίζις	ἀγοβαπιύση	γρεβενῶν	κιαρεζέλης
()	()	()	()

βελίμπη	μπεκὴρ	ἡλμάς	ταῖο	σουλημαύμπη	μπάλιο
γιατζές	τζογαδόρος	μέτζις	ἀμπάζης	ζάγκανης	χοῦσος
()	()	()	()	()	()

ἴσον ἀπαράλακτον».

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἐπιθυμία τῶν Τούρκων νὰ ἐπέλθῃ συνεννόησις καὶ νὰ προσκυνήσουν οἱ ἐπαναστάται. Εἰς τὸ ἀρχεῖον δὲν ἐμφανεῖται ἂν ἐγένετο ἡ συνάντησις. Πάντως εἴτε ἐγένετο εἴτε ἄχι, οὐδὲν ἀποτέλεσμα προέκυψεν, ὃ δὲ Καραϊσκάκης ἔκλειε τὰ «καπάκια» καὶ ἐκέφεισε τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον νὰ ἀποσυρθοῦν τὰ σώματα ἀμαχητὲ ἢ πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ἢ εἰς Πελοπόννησον.

Ὁ Κώστας ἔμεινε ἀμέτοχος τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς, ἀποσυρθὲς ἀμέσως εἰς Σάλωνα, ὅπου μετ' ὀλίγον μετέβησαν καὶ οἱ λοιποὶ στρατηγοὶ καὶ ἐκεῖθεν ὄδυσαν πρὸς ἀνατολίας· συγχρόνως κατεβιάλλετο προσπάθειαν νὰ διαπεραιωθοῦσιν εἰς Πελοπόννησον. Ταῦτα τεκμηριώνονται ἐκ τῆς κάτωθι ἐπιστολῆς:

«Πρὸς τοὺς Γενναιωτάτους στρατηγοὺς κυρίους Κόστα Μποτζιοφί, κυτζιο τζαβέλα καὶ Καραϊσκάκη καὶ χρίστο φροτομίμα τὸ ογλιγοροτερον εἰς ὄθεν τύχουν».

«Πρὸς τοὺς Γενεωτάτους στρατηγοὺς»

«παιδιά μου τὴν εἶδιαν ὄραν καὶ στιγμὴν νὰ ἀπεράσεται ὅσον τὸ ογλιγοροτερον εἰς Βιτρονιτζα εἰ ὡθεν σὺς φέρει ὁ καιρὸς ὅτι ἡ Τούρκου παλιν ἐβίκαν καὶ ερχονται ἀραδα τα χοριὰ καιγοντας καὶ σφάζοντας τοὺς ἀδελφοὺς σὺς χριστιανοὺς. δια το ὄνομα τοῦ Θεοῦ νὰ ἀπερυσεται ἀπόψε μὲ ὅσον τὸ γλιγοροτερον νὰ προφθάσεται νὰ γλιτοσεται τοσαις ψυχῶς ἀνθρώπων γυνεκόπεδα. ὅπου ερθασαίμαι. εἰς εσχάτην ἀπελπισίαν. εἰ ἐλπίς ἔμεινε εἰς τὸν θεόν καὶ ἡς τὴν Γενεωτητα σὺς νὰ προφθασεται γὰρ ὄνομα Θεοῦ μὲ ὅσον ταχיתה»

«ταυτα μὲν ευχετη σὺς

Β: Μάϊ ὡρες εἰμερός: 2: Βιτρονιτζα χάνι

ὡς πατήρ καὶ ἀδελφός σὺς
Πάππα Γεώργιος πολίτης»

«ο αδελφώ σας Χαλαάμπις εχθες σαβατο παγι εις τα σαλωνα
πρὸς την σεβαστην ἐπιτροπὴν»

«εχθες εγραψαμεν και εις γαλαξιδη νὰ ελθουν ει βαρκες με οσον
ταχυτητα εγραψα δια : 100 εκατὸ βάρκες. μαλιστα εγραψαν και
της σεβαστις επιτροπῆς με τοσιν σφοδροτητα να προφθασουν ει
βαρκες και πολέμου εφοδια »

Τὴν 8 Μαΐου 1826 ὁ Κώστας μὲ τὸ σῶμα του εὐρίσκειται εἰς
Μέγαρα καὶ συνεννοεῖται μὲ τοὺς λοιποὺς Σουλιώτας ὄπλαρχηγοὺς εὐρι-
σκομένους εἰς Περαιώρα διὰ τὴν ὀργάνωσιν στρατοπέδου. Τὴν 20
Μαΐου ὁ Κώστας εὐρίσκειται εἰς Ναύπλιον ἄνευ τοῦ σώματός του, συμ-
μετέχων ἀνακριτικῆς Ἐπιτροπῆς μετὰ τῶν Νότη Μπότσαρη καὶ Κίτζου
Τζαβέλα ἐπὶ ὑποθέσεως ἀφορώσης Στρατηγούς, συσταθείσης διὰ τῆς
ὑπ' ἀριθ. 786 τῆς 24 Μαΐου 1826 ἀποφάσεως τῆς Κυβερνήσεως.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ κατάστασις ἐπιδεινοῦται ἐν Πελοποννήσῳ. Τὰ
σώματα τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος διέβησαν εἰς Πελοπόννησον καὶ μὲ τὴν
αἴγλην τῶν ἀγώνων των καὶ ἰδίᾳ οἱ διασωθέντες ἐκ τῆς Ἐξόδου τοῦ
Μεσολογγίου, ἐγείρουν ἀξιώσεις καὶ τὰ φρούρια Ναυπλίου καὶ Κορίν-
θου καταλαμβάνονται ὑπ' αὐτῶν. Ἡ Κυβέρνησις ἀναγκάζεται νὰ ἐγκα-
ταλείψῃ τὸ Ναύπλιον καὶ νὰ καταφύγῃ εἰς Μπούρτζι. Παραθέτομεν
χαρακτηριστικὴν ἐπιστολὴν τοῦ μέλους τῆς Κυβερνήσεως Α. Δεληγιάννη
αἰτοῦντος τὴν παρέμβασιν τοῦ Κώστα :

«Ἐξοχώτατε Στρατηγέ»

«ἠξέυροτε ἀπὸ ποίας αἰτίας ἐβιάσθη ἡ Διοίκησις νὰ μεταβῆ
ἐνταῦθα. Παρακαλεῖσθε, νὰ προσέχετε τὰς φαιμίλιας μας νὰ μὴ
λάβουν ἀπὸ τοὺς στρατιώτας καμμίαν ἐνόχλησιν».

«Πούρτζι 16 Ἰουν. 1826.

ὁ ἀδελφός σου

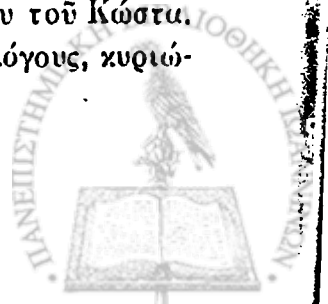
Ἀναγνώστης δηλιγιάννης.

οἱ ἀδελφοί μου εὐρίσκονται πλησίον
σας, μετ' αὐτῶν θέλει συνεννοῆσθε.
ὡς εἶναι ὑπὸ τὴν προστασίαν σας καὶ
ἡ φαιμίλια τοῦ Κυρίου ταριότη.

Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Στρατηγὸν Κύριον Κώσταν Μπότσαρη».

Ἐπὶ τὰς συνθήκας αὐτὰς ἀποφασίζεται ἡ ἐκστρατεία εἰς Ἀττι-
κὴν. Οἱ Σουλιωτοπαιρῶται συνεκεντρώθησαν εἰς Κόρινθον ἐν ἀνα-
μονῇ τῆς κινητοποιήσεως, οἱ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Κώστα Μπότσαρη
καὶ Κίτσου Τζαβέλα, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι παρέμενον εἰς Ἀράχωβαν καὶ
ἐτέλουν ἐν διαρκῇ συνεννοήσει, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Κώστα.

Ἀτυχῶς ἡ ἐκστρατεία ἐπεβραδύνετο διὰ διαφόρους λόγους, κυριώ-

τερος τῶν ὁποίων ἦτο ἡ ἔλλειψις χρημάτων, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν δημιουργίαν σοβαρῶν ἀνωμαλιῶν, ὡς ἐκ τῶν ἀντιζηλιῶν καὶ φιλοδοξιῶν ὀρισμένων Ὀπλαρχηγῶν, ἐκμεταλλευομένων τὴν ἐπικρατοῦσαν δυσπραγίαν ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως χρημάτων.

Παραθέτομεν ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Προεδρεύοντος τῆς Κυβερνήσεως Α. Ζαήμη, ἐνδεικτικῆς τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως :

«Ἐξοχώτατε στρατηγέ».

«Πρὸς ἡμερῶν ἔλαβον τὸ ἀπὸ 10 ἐνεστῶτος ἀδελφικόν σας καὶ ἐχάρην ὅτι ὑγιαίνεις. δὲν ἐμεσολάβησε κανὲν οὐσιῶδες πρᾶγμα καὶ διὰ τοῦτο δὲν σὲ ἔγραψα. Πρὸς τὸ ὑποκείμενόν σου σῶζω πάντοτε τὴν αὐτὴν ὑπόληψιν καὶ ἀγάπην καὶ αὐτὰ θέλει φυλάξω πάντοτε. μὲ γράφεις ὅτι ἤκουσες πολλὰ καὶ ὅτι δὲν ἔδωσες πίστιν, δὲν μὲ σαφινίζεις ὅμως ὁποίας φύσεως ἦτον αὐτὰ τὰ ἀκούσματα. εἰς τὸ Ναύπλιον ἠκολούθησαν μικραὶ τινες ταραχαί, αἱ ὁποῖαι ἐγεννήθησαν πάλιν ἀπὸ τὴν ἀστοχίαν τοῦ Φωτομάρου. οἱ στρατιῶτες του καθ' ὃν καιρὸν ἡ Διοίκησις τοῦ ἔδωσε ἀδείας νὰ συναχθοῦν σαράνταοκτὼ χιλιάδες γρούσια, διὰ τὴν μὴ καλὴν οἰκονομίαν εἰς τὴν διανομὴν αὐτῶν, οἱ στρατιῶτες ἀναστατώσαντες αὐτὸν μὲν ἔκλεισαν ἔξω τοῦ οὔτζ - καλέ, τοὺς δὲ μπουλουξήδες ἄλλους ἔξοπλίσαντες, ἄλλους μαστιγώσαντες ἀπέβαλον. Ἐκ τούτου συνέβη ἀναρχία καὶ ἐξ αὐτῆς οἰκ' ὀλίγη ἀταξία. ἡ Διοίκησις βλέπουσα τὴν μὴ καλὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ διὰ νὰ προλάβῃ ὅσα ἐπόμενα ἀπεικταῖα ἐνέκρινε νὰ ἐμπιστευθῇ τὴν φύλαξιν τῶν θυρῶν εἰς τοὺς ἀρχηγούς τοῦ Παλαμίδιου, χωρὶς νὰ πειραξῇ τὸν Φωτομάραν μῆτε εἰς τοὺς μισθοὺς μῆτε εἰς τὰ σιτηρέσια, καὶ ἔκτοτε διατηρεῖται ὡς ἔγγιστα εὐταξία».

«μετὰ ταῦτα ἀνεφύησαν ἄλλαι συνομοσίαι στρατιωτικαὶ εἰς τὰς ὁποίας ἐνήχοντο καὶ Πελοποννησιακά τινα σώματα. ἀλλ' ἡ Διοίκησις λαβοῦσα τὴν ἀπαιτουμένην πρόνοιαν ἔκαμε νὰ παύσουν καὶ τὰ τοιαῦτα.

ἡ ἐξοχότης σας, διὰ νὰ μὴ βλάψετε τὸν χαρακτῆρα σας καὶ τὴν ὑπόληψίν σας, ἐὰν τὰ λοιπὰ στρατεύματα μετατοπίσωσιν αὐτόθεν νὰ μὴ μετατοπίσετε, ἀλλὰ νὰ σταθῆτε. σῆς ἀσπάζομαι καὶ μένω»

«τῇ 21 8|βρίου
Ναύπλιον 1826.

ὁ ἀδελφὸς
ἀνδρέας Ζαήμης

Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον στρατηγὸν Κύριον
Κώσταν Βότζαρη».

Ταῦτα βεβαιώνει ὁ Κασομούλης, τῇ πρωτοβουλίᾳ δὲ τοῦ Κώστα ἐν τέλει διεπεραιώθησαν εἰς Ἀττικὴν μετὰ τῶν σωμάτων των στρατοπεδεύσαντες ἀρχικῶς εἰς Μέγαρα. Μεσολαβοῦντος καὶ τοῦ Ἀρχιστρατήγου Τσῶρτς συνδιηλλάγησαν μὲ τὸν Καραϊσκάκη καὶ ἦλθον εἰς συνάντησίν του περὶ τὸν Πειραιᾶ, κατόπιν τῆς ὡς ἄνω ἐπιστολῆς του. Θὰ παραθέσω ὁλόκληρον τὴν περιγραφὴν τῆς συναντήσεως, ὑπὸ τοῦ Ν. Κασομούλη, ἐκ τοῦ Β' Τόμου τῶν Στρατιωτικῶν ἐνθυμημάτων.

«Ἐπειτα ἀπὸ μίαν ὥραν ἔφθασαν καὶ οἱ Ἀρχηγοὶ τῶν Σουλιωτικῶν Τμημάτων. Ἦλθαν μὲ ὄλην τὴν παράταξιν, ἐμβῆκαν. Ὁ Ἀρχηγὸς τοὺς ὑπεδέχθη, ἐφιλήθησαν, καθὼς καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι Ἀξιωματικοί, ἕναν τὸν ἄλλον συγχαιρόμενοι. Εἰς τὴν σκηνὴν ἐντὸς ἀνέφερον τὰς περιστάσεις καὶ διηγήσεις τῆς μάχης καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ στρατοπέδου τοῦ Καραϊσκάκη». Καὶ εἶπεν ὁ Κώστας Μπότσαρης:»

«Καραϊσκάκη ὅ,τι καὶ ἂν ἔτρεξε μεταξύ μας ὅλα ἄς τὰ θάψωμεν εἰς τὴν καρδιάν μας· ἡ Πατρίς ἔχει ἀνάγκην—ζητεῖ ἀπὸ ἡμᾶς τὴν ἐλευθερίαν της. Ἐλαβες τῆς Ἀρχηγίαν. Ὁ Θεὸς καὶ αἱ δουλεύσεις σου σὲ κατέστησαν ἄξιον ὥστε νὰ σὲ σεβώμεθα καὶ οἱ Σουλιῶται καὶ νὰ ὑπακούωμεν εἰς τὰς διαταγὰς σου. Πρόσταξέ μας ἐλεύθερα, καὶ θέλεις μᾶς εὔρη μὲ ὄλην τὴν προθυμίαν ἐτοιμοὺς νὰ δουλεύσωμεν διὰ τὴν Πατρίδα».

«Καὶ ὁ Καραϊσκάκης ἀποκρίθη:»

«Ἀδελφοὶ Καπεταναῖοι, τίποτες μόνος μου δὲν ἔκαμα, τὸ ἐκάμαμεν ὅλοι μαζί. Ἄνθρωποι εἴμεσθεν, ἔχομεν χολήν, καὶ καμμίαν φρορὰν κ' ἐγὼ ἔπταισα, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἔπταισαν, πολλὰς φρορὰς. Ἐσφάλαμεν ἕνας πρὸς τὸν ἄλλον, καὶ τοῦτο ἴσως δὲν ἦτο ἀπὸ ἡμᾶς (ὑπενόει τοὺς πολιτικούς ὡς αἰτίους). Διότι ἕναν καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἔχομεν, τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος μας. Καὶ τώρα πάλιν ποιὸν ἄλλον θὰ ἔχω παρὰ τὴν Γενναιότητά σας καὶ τοὺς Ἀξιωματικούς σας βοηθοὺς; Ὅλοι μαζί λοιπὸν θὰ σκεπτόμεθα, καὶ ὅποιον εἶναι καλύτερον, ἐκείνο θὰ κάμνωμεν».

Ἐτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ὑπολήψεως διὰ τὸν Κώσταν καὶ εἰς τὸν ἐχθρὸν, εἶναι ὅτι ὅταν ὁ Καραϊσκάκης ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μὲ τοὺς Ἀλβανούς, οἵτινες ἀνήκοντες εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Τούρκων, ἦσαν κλεισμένοι καὶ ὑπερήσπιζον τὸ Μοναστήρι ἐξωθι τοῦ Πειραιῶς, ὅπως συνθηκολογήσωσι καὶ τοῦ παραδώσωσι τὸ Μοναστήρι ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦ νὰ ἀπέλθωσιν ἀνενόχλητοι, οἱ Ἀλβανοὶ ἀπήτησαν ὅπως τὴν συνθήκην ὑπογράψῃ καὶ ὁ Κώστας, στρατοπεδευμένος πλησίον. Οἱ Ἀλβανοὶ οἵτινες ἦσαν πιστοὶ ὅταν συνεφώνουν—εἶχον «μπέσαν»—ἐγνώριζον τοὺς Σουλιώτας, ἐκ τῶν μεταξύ των πολέμων, ὡς ἐπίσης πιστοὺς εἰς τὰς συνθήκας, τὸ ἱστορικὸν «μπέσα» γιὰ «μπέσα» μεταξύ των.

Ἴδου τί γράφει περὶ αὐτοῦ ὁ Κασσομούλης :

«Μόνον ὁ Κώστας Βοτζιάρης δὲν ἠθέλησε νὰ δώσῃ τὴν ὑπόσχεσιν του ἢ τὴν ὑπογραφὴν του περὶ πιστῆς ἐκτελέσεως τῆς συνθήκης ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, μὴ ἔχοντας βύσιν εἰς τὸ ἠθικὸν τοῦ στρατοῦ, τὸ ὁποῖον ἐσύγκειτο ἀπὸ τόσα σώματα ἀγνώριστα ἀναμεταξύ των, ὥστε νὰ ἐγγυηθῇ τις διὰ τὴν καλὴν διαγωγὴν των κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς συμφωνίας, καὶ ἔκαμεν τὰς παρατηρήσεις του πρὸς τοὺς λοιποὺς ὀπλαρχηγοὺς συσταίνων νὰ μὴ δώσουν μίαν τοιαύτην γραπτὴν ὑπόσχεσιν, ἀλλὰ καλύτερα νὰ τοὺς πάρουν μὲ ἔφοδον ἢ τέλος καὶ τοὺς ἀσφαλίσουν λαμβάνοντες προφυλακτικὰ μέτρα».

Ἐπιπλέον ὁ Κασσομούλης ὅμως ἐπειγόμενος νὰ καταλάβῃ τὴν ὀχυρὰν αὐτὴν θέσιν, ἀλλὰ κατὰ τὸν ἱστορικὸν καὶ πειραγμένος ἀπὸ τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν Ἀλβανῶν κυρίως εἰς τὸν Κώστα, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Κώστα παρουσίασε τὸν ἐξάδελφον τούτου Σταῦρον Γεωργιάκη ὡς ἐκπρόσωπόν του, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔθετε καὶ τὸν ἴδιον ἑαυτὸν του ὡς ὄμηρον, οὕτω δὲ ἡ συνθήκη ὑπεγράφη.

Ἐπιπλέον ὅμως ἐφοβεῖτο ὁ Κώστας ἐπηλήθευσε. Λόγω παρεξηγήσεως ἐκ πυροβολισμοῦ ἑνὸς Ἀλβανοῦ καὶ ἑνὸς ἀτάκτου Ἕλληνος, καθ' ἣν στιγμὴν οἱ Ἀλβανοὶ ἐξήρχοντο, περιστοιχούμενοι ἀπὸ ἰππεῖς καὶ πεζοὺς οὓς ἔταξεν ἐκατέρωθεν ὁ Καραϊσκάκης διὰ τὴν ἀσφάλειάν των, ὁ ἴδιος δὲ εὗρίσκετο εἰς τοὺς στοίχους τῶν Ἀλβανῶν, ἐφορμήσαντες οἱ Ἕλληνες, κατέσφαξαν τοὺς Ἀλβανούς, πρὸς μεγάλην δυσαρέσκειαν τῶν ξένων φιλελλήνων καὶ ἀγανάκτησιν εὐλόγως τοῦ Καραϊσκάκη, ὅστις ὑπέβαλε καὶ τὴν παραίτησίν του ἀκόμη ἐκ τῆς Ἀρχηγίας, μετὰ κόπου δὲ μετεπέσιθη νὰ παραμείνῃ. Ὁ Κώστας μετὰ τῶν ἀνδρῶν του, ὡς βεβαιοὶ καὶ ὁ Γούδας, ἔσπευσε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν πυρασπονδίαν, ἀλλ' ἦτο ἀργὰ πλέον.

Κατὰ τὰς διαφωνίας αἵτινες ἠγέρθησαν μετὰ τῶν ὀπλαρχηγῶν διαρκούσης τῆς ἐκστρατείας κατὰ τῶν πολιορκούντων τὰς Ἀθήνας Τούρκων, ὅτε ἠπειλήθη διάλυσις τοῦ στρατοπέδου, διότι πλείστοι ὀπλαρχηγοὶ ἐθεώρουν ματαίαν τὴν προσπάθειαν, ὁ Κώστας παρέμεινε μετὰ τῶν Σουλιωτῶν παρὰ τὸν Καραϊσκάκη καὶ ὄντως ἀπεφείχθη ἢ διάλυσις.

Τότε ἐλέγχθη παρὰ τοῦ Καραϊσκάκη πρὸς τοὺς θέλοντας νὰ ἀπέλθωσι ὀπλαρχηγοὺς τὸ κάτωθι θαυμάσιον ἱστορικὸν ἀπόφθεγμα του :

«Πηγαίνετε, ἀνέκραξεν, ὅπου ἀγαπᾶτε, ὁ Καραϊσκάκης θέλει ἐπιμείνει εἰς τὴν θέσιν του καὶ ἄς χαθῇ. Ὅταν ὅμως σᾶς ἐρωτήσουν οἱ ἄνθρωποι, τί ἐκάματε τὸν Ἀρχηγόν σας, εἰπέτε ὅτι τὸν παρεδώσαμεν εἰς τοὺς ἐχθρούς, διότι δὲν ἠθέλησε νὰ γίνῃ ἀρχηγὸς τῆς λιποταξίας!».

Ἐπελθόντος τοῦ θανάτου τοῦ Καραϊσκάκη ὠρίσθη εἰς ἀντικατά-

στασίν του Γεν. Ἀρχηγός ὁ Κώστας Μπότσαρης. Ὁ Ἀρχιστρατήγος Τσώρτζι παρεκινεῖτο ὑπὸ τοῦ Ναυάρχου Κόχραν, ὅστις παρέσυρεν αὐτὸν καὶ ἐγένοντο, δύναται νὰ λεχθῆ, αἴτιοι τοῦ θανάτου τοῦ Καραϊσκάκη ὡς καὶ τῆς μετέπειτα συμφορᾶς, θέλοντες αὐτοὶ νὰ ἔχουν τὴν πρωτοβουλίαν. Οἱ Ὀπλαρχηγοὶ ἐρωτηθέντες ὑπὸ τοῦ Ἀρχιστρατήγου Τσώρτζι, ἐπέμειναν νὰ ἐκτελέσουν τὸ σχέδιον ἐπιχειρήσεως ὡς κατέστρωσε τοῦτο ὁ Καραϊσκάκης πρὸς τιμὴν τῆς μνήμης αὐτοῦ. Τοῦτο ἠνύθουν καὶ οἱ Τσώρτζι καὶ Κόχραν, ἐπηρεαζόμενοι καὶ ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ἦσαν ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν εἰς πέρας τὸ σχέδιόν του. Πρέπει ὅμως νὰ τονισθῆ ἔνταῦθα ὅτι τὸ σχέδιον ἐκεῖνο δὲν ἦτο τὸ τοῦ Καραϊσκάκη ἀλλὰ ἐξεπονήθη τῇ ἐπιμονῇ τοῦ Κόχραν, ἐπιβίβασε καὶ τῆς Κυβερνήσεως. Ὁ Καραϊσκάκης ἐπέμενε ὅπως πρὸ τῆς ἐπιθέσεως, διακοπῶσι τελείως αἱ συγκοινωνίαι τοῦ ἐχθροῦ πρὸς Βορρᾶν.

Μόνος ὁ Κώστας διεφώνησεν, εἰπὼν τὰ ἑξῆς προφητικά, ὡς τὰ παραθέτει ὁ Κασομούλης ἐπὶ λέξει :

«Ἐκεῖνος ὅπου συνέλαβεν ἐκείνην τὴν ἰδέαν αὐτοῦ τοῦ σχεδίου, ἐκεῖνος μοναχὸς ἦταν ὁποῦ καὶ ἐμελλεν νὰ τὸ ἐνεργήσῃ, καὶ δι' αὐτὸ ὄλοι τὴν ἐνεκρίναμεν τότε. Ἀπέθανεν ὅμως ἐκεῖνος. Ἐπομένως καὶ τὸ σχέδιον εἶναι καλὰ νὰ τὸ ἀφήσωμεν διότι κανένας ἄλλος δὲν δύναται νὰ τὸ βάλῃ εἰς πρᾶξιν ἀπὸ ἡμᾶς, καὶ νὰ προλάβῃ ὅσους κινδύνους θὰ ἠμποροῦσαν νὰ προκύψουν, ὥστε καὶ νὰ διορθώσῃ, ἂν γίνῃ καὶ κανὲν λάθος. Νὰ τὸ ἀφήσωμεν λοιπόν, τὸ ξαναλέγω, καὶ νὰ κάμωμεν ἄλλο, κατὰ τὴν περιστάσιν τὴν τωρινὴν ὅπου εὐρισκόμεθα».

Λόγοι συνετοί, πεπειραμένου πολεμιστοῦ, οἵτινες δὲν εἰσηκούσθησαν καὶ ἐπηρεολούθησεν ἡ μοιραία σαμφορά.

Οἱ Σουλιῶται ἠξίωσαν παρὰ τοῦ Καραϊσκάκη, διὰ τοῦ Κώστα ὅταν προητοίμαζε τὴν ἔφοδον καὶ ἐτοποδέτει τὰ στρατεύματα, νὰ ταχθῶσιν εἰς τὸν ἐπικινδυνωδέστερον τομέα τῆς παρατάξεως, ἐξ εἰγενοῦς ἀμίλλης ὀρμώμενοι καὶ ἐπέτυχον τοῦτο.

Διαταχθείσης τῆς ἐξορμήσεως, γενναίως μαχόμενοι, προήλασαν σημαντικῶς καὶ ὡς ἦτο ἐπόμενον ἐπελθοῦσης τῆς κάμψεως, κανονικῶς ὑποχωροῦντες καὶ καλύπτοντες τὰ ἀτίκτως ὑποχωροῦντα στρατεύματα, ὑπέστησαν τὸ βάρος τῆς ἐχθρικῆς πιέσεως, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ὁ ἀποδεκατισμὸς των. Ὁ Κώστας ἐσώθη ὡς ἐκ θαύματος, χάρις εἰς τὴν αὐταπάρησιν τῶν Σουλιωτῶν οἵτινες τὸν περιέβαλλον ἡρωϊκῶς προασπίζοντες αὐτόν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ ἐξάδελφος του Τούσας, ὅστις ὡς εἶπομεν ἔπεσε μαχόμενος.

Λί ἀπόλειαι τῶν Σουλιωτῶν ὑπῆρξαν μέγισται. Ὁ Κασομούλης, μὴ συμπαθῶν τοὺς Σουλιώτας, καὶ ὁ ἀνήκων εἰς τὴν παρατάξιν τῶν Ρουμελιωτῶν, γράφει :

«Οἱ μὲν λοιποὶ Ὀπλαρχηγοὶ ἔχασαν στρατιώτας καὶ ἀξιωματικοὺς συναγωνιστάς· ὁ Κώστας ὁμῶς Βότζιαρης, ὁ Κίτσος Τζαβέλας καὶ οἱ Ζερβᾶται ἔχασαν ὅλους σχεδὸν τοὺς συγγενεῖς των, καὶ ἔμειναν μόνοι εἰς τὰς σκηνάς. Ὁμοῦ μὲ τὸν Κώσταν Βότζιαρην ἐσώθη καὶ ὁ φρονιμώτατος καὶ γενναῖος ὑπασπιστὴς του Ἄνδρέας (Βαλτινὸς) Δόστη, ὅστις μ' ἔδωκεν τὰς καλυτέρας πληροφορίας τῶν ἐκ τοῦ πλησίον διατρεξάντων».

«Εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὐρισκόμενοι ἐτοῦτοι οἱ δύο Στρατηγοὶ Κώστας Μπότζιαρης καὶ Τζαβέλας, διὰ τὸν θάνατον τῶσων συγγενῶν των διήγειραν τὴν συμπάθειάν μας, καὶ ἐπεθυμήσαμεν νὰ τοὺς στηριξώμεν καὶ νὰ τοὺς ἐνισχύσωμεν».

Ὁ δὲ δημοσιεύων τὰ «Στρατιωτικὰ ἐνθυμήματα» τοῦ Κασομούλη, Βλαχογιάννης, προκατειλημμένος κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς τὸ ἔπακρον, καὶ ὡς ἐκ τούτου δυσμενῶς διακείμενος καὶ κατὰ τοῦ Κώστα, ὃν ἐθεώρει ὡς στενῶς συνδεδεμένον μετ' αὐτοῦ καὶ κατὰ καὶ μετὰ τὸν ἀγῶνα, ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Κώστας ἀρξαμένης τῆς ἐπιθέσεως «ἔτρεξε μπροστινός, παραβγαίνοντας τοὺς ἄλλους στὴν τρεχάλα καὶ ἔφθασε εἰς τὸ τέρμα»—(τὸ καθωρισμένον σημεῖον πρὸς κατάληψιν), κατὰ τὴν φρασεολογίαν του.

Μεταξὺ τῶν φρονεθέντων, εὐρίσκετο καὶ ὁ ἐξάδελφος τοῦ Κώστα, Τούσας ὡς εἶπομεν, καὶ ὁ πιστὸς ὑπασπιστὴς τοῦ Μάρκου καὶ κατόπιν τοῦ Κώστα, Νοῦτζος, ἀγαπητὸς καὶ πιστὸς εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ γράφων πρὸς αὐτὴν κάτωθι τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μάρκου, ἀνδρείος καὶ ἀφοσιωμένος εἰς τοὺς Ἄρχηγούς του, κατ' ἐπανάληψιν τραυματισθεὶς καὶ ὑπὸ τὸν Μάρκον καὶ τὸν Κώσταν εἰς μάχας.

Αὐτὸ ὑπῆρξε τὸ τέρμα τῆς ὑπὸ τῶσων καλοῖς οἰωνοῖς ἀρξαμένης ἐκείνης ἐπιχειρήσεως, τὴν ἠθικὴν εἰρήνην τῆς ὁποίας φέρει ὁ Ναύαρχος Κόχραν, ὅστις παρέσυρε καὶ τὸν ἀγνὸν Φιλέλληνα, ὅστις ἀφιέρωσε τὴν ζωὴν του εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τῶσας ὑπηρεσίας προσέφερε, Στρατηγὸν Τσώρτζι, Ἀρχιστρατήγον ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων κατὰ τὸν ἀγῶνα.

Περὶ αὐτῶν γράφει ὁ Κασομούλης :

«Πολλοὶ μᾶς ἐπληροφόρησαν ὅτι ὁ Κόχραν καὶ ὁ Τζιῶρτζι, ὄντες ἔξω (τῶν πλοίων) ἐκινδύνευσαν νὰ λυποθυμήσουν ἀπὸ τὸ τρέξιμον καὶ πρόφθασαν καὶ ἐβαρκαρίσθησαν».

Ὁ Κώστας μετὰ τῶν διασωθέντων Σουλιωτῶν ὠχυρώθη εἰς Καστέλλιν ἐντὸς ὑφισταμένης σπηλιᾶς καὶ ἐκεῖ παρέμεινε διευθύνων τὰς ὑπολειφθείσας δυνάμεις, αἵτινες κατεῖχον ὄχυρά σημεῖα εἰς τὰ ὑψώματα τοῦ Πειραιῶς, ἀπεχώρησε δὲ τελευταῖος, ὅτε ἡ Κυβέρνησις διέταξε τὴν ἀποχώρησιν ὅλων τῶν στρατευμάτων.

Τὸ ἀρχεῖον τοῦ Κώστα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παραθέτει κατά-
λογον φονευθέντων Σουλιωτῶν μόνον, τὸν ὁποῖον καὶ μεταφέρομεν :

«Σημειόνοντας τὰ ὀνόματα τῶν, ὅσοι Σουλιῶται ἐκ τῶν ὑπὸ τὴν
ὀδηγίαν Μάρκου καὶ Κώστα Μπότσαρη ἐφονεύθησαν κατὰ διαφόρους
πολέμους ἀπὸ ἀρχᾶς τῆς εἰς τὴν Δ. Ἑλλάδα μεταβάσεως τοῦ ἀειμνή-
στου Μάρκου μέχρι τούτων τῶν ἡμερῶν.

1827. Αὐγ. 8.

Εἰς τὴν μάχην τοῦ Καρπενησίου 8 Λυγούστου 1823 :

Τζίμα Πάσχος
Ἐποστόλης Κοσκόνης
Γεώργιος Ντούκος
Κίτζιος Μανούζης

Εἰς τὴν πολιορκίαν Ἀνατολικοῦ ἀπὸ σκόδρα :

Βασιλάκης Γεωργίου Βαριαδίτης	ἀξιωματ.
Κούρτης Ντούντος εἰς Μεσολόγγι	ὁμοίως
Ἰωάννης Παντούλας	ὁμοίως

Ἀφοῦ μετέβη τὸ σῶμα εἰς Γαστούνην εἰς μίαν μάχην ποῦ ἐγένετο
εἰς αἰλῆ-τσαλαπῆ μὲ τοὺς Τούρκους τῶν Πατρῶν :

Κολέτης Παππᾶ

Εἰς τὴν μάχην Νεοκάστρου κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον 1824 :

Κύτσιοι Πίσκας	ἀξιωματικὸς
Διαμάντης Πίσκας	
Κουτῆς	ἀξιωματικὸς
Ἀναστάσιος Γούσης	ὁμοίως
Κώνστας Γούσης	
Νάσιος Πάτσης	τρομπιέρης
Δημήτριος Παππᾶς	
Κώνστας Πανχὸς	
Δῆμος Ντούκας	
Δημήτρης Θεοδοροῦ	
Μήτσο Κανιάρης	

Ἀφοῦ μετέβη τὸ Σῶμα εἰς Σάλωνα, εἰς τὴν μάχην τὴν 2 Αὐγ. 1824 :

Λαμπάκη Κοσμᾶς	ἀξιωματ.
Τόσκας	ἀδελφός του
Φῶτος Τζιούκας	

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τελευταίας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου :

Φῶτος Παναγιώτης	ἀξιωμ.
Γεώργιος Ναυρίκιος	ὁμοίως
Κύττος Πάσχος	ὁμοίως
Γουσάκης	ὁμοίως
Κώνστας	ἀδελφός του
Πάσχος Γούσης	
Γιώργης Γούσης	
Νάσος Μαντσιάκης	
Κίττος Κώνστας Νταγλῆς	ἀξιωμ.
Νάστας	ἀδελφός του, ὁμοίως
Τζελίκης	
Κώνστας Μπέης	
τσυβίλης	

Εἰς τὴν μάχην Ραχόβου :

Κώνστας Γιαννούλης

Εἰς Κερασίνη Ἀττικῆς :

Μῆτρος Γκιόκας ἀξιωμ.

Εἰς τὴν μάχην τῶν 24 Ἀπριλίου 1827 :

Ἀθανάσιος Τούσα Μπότσαρης

Νοῦττος Κοντακτζῆς ἀξιωμ.

Βασίλειος Κολιοῦ ὑπαξιωμ.

Κώνστας ἀδελφός του

Γεώργιος Λιάμας

Γιαννάκης Κουτῆ ὑπαξιωμ.

Ἀθανάσιος Σουλτάνης ὑπαξιωμ.

Ἀδαμάντιος νικόλας

Ἀποστόλης Γ. Κύττος

Κούτσης Ντούκας ἀξιωμ.

Σωτήριος Ντούκας

Κώνστας Γκιόκας ὑπαξιωμ.

Φῶτος Μπέκιος ἀξιωμ.

Γιαννάκης Φ. Μπέκιος

Πατούχας Κοσμᾶς ἀξιωμ.

Κολιός Γιαννιούρης ὁμοίως

Κύττος Ντούκας ὑπαξιωμ.

Χρῖστος Καμπούρης

Εὐαγγέλης Καούρης»

Δὲν συμπεριλαμβάνονται οἱ νεκροὶ Σουλιῶται κατὰ τοὺς ἀγῶνας τοῦ Μάρκου ἐν Ἠλείῳ καὶ κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου. Ὡς εἶπομεν ἀναγράφονται μόνον οἱ Σουλιῶται οὐχὶ δὲ καὶ οἱ ἐκ τῶν ὑπηρετούντων εἰς τὰ σώματά των λοιποὶ Ἕλληνες.

* * *

Κατόλιν ὁ Κώστας ἐμφανίζεται, ὅταν ὁ Ἀρχιστρατήγος Τσώρτζης ἀπεφάσισεν ἐκστρατεῖαν εἰς τὴν Στερεάν, ἀποβιβαζόμενος εἰς Κεχροῖες μετὰ 1500 ἀνδρῶν καὶ διοριζόμενος Ἀρχηγὸς τοῦ Α' Σώματος στρατοῦ. Εὐρισκόμεθα εἰς τὸ θέρος τοῦ 1827. Ἡ ἀπόβασις ἐκείνη εἰς Στερεάν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἐπιχειρήσεις κατὰ θάλασσαν εἰς τὸν Κορινθιακὸν—Πατραϊκόν, ἀπεσκοπεῖ εἰς τὸν ἐπηρεασμὸν τῶν διαπραγματεύσεων, πρὸς εἰρήνευσιν μετὰ τῆς Τουρκίας καὶ ἀναγνώρισιν τῆς Ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος.

Εἰς τὸ ὑφ' ἡμῶν ἐκδοθὲν Ἀρχεῖον τοῦ Κώστα καὶ εἰδικῶς εἰς τὴν ἐκτεταμένην ἀλληλογραφίαν του μετὰ τοῦ Ἀρχιστρατήγου τῶν ἐνόπλων δυνάμεων Τσώρτζης κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις ἐκείνας, καταφαίνεται ποίαν ἐκτίμησιν ἔτρεφεν ὁ Ἀρχιστρατήγος πρὸς τὸν Κώσταν ὅστις ἔλαβε μέρος εἰς ὅλας τὰς ἐπιχειρήσεις.

Παραθέτομεν μίαν χαρακτηριστικὴν Στρατιωτικὴν διαταγὴν, ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πρώτου, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἀποκοπῆς τῶν συγκοινωνιῶν τοῦ ἐχθροῦ καὶ τοῦ ἐπισιτισμοῦ του ἐξ Ἄρτας :

«Στρατιωτικὴ Διαταγὴ».

«Ἐκ μέρους τῆς Αὐτοῦ Ἐξοχότητος τοῦ Στρατηγοῦ ἰππότη τοῦ μεγάλου σταυροῦ τοῦ Εὐγενεστάτου στρατιωτικοῦ τάγματος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀμφοτέρων τῶν Σικελιῶν, ἰππότη τοῦ τιμιωτάτου στρατιωτικοῦ τάγματος τοῦ Λουτροῦ τῆς Ἀγγλίας, Διοικητοῦ τοῦ Ἐξοχοτάτου στρατιωτικοῦ τάγματος τῆς Ἀγγλίας, Διοικητοῦ τοῦ Ἐξοχοτάτου στρατιωτικοῦ τάγματος τοῦ Γ'κουέλφ τοῦ Αἰνόβερ καὶ τῶν παρασήμων τοῦ Ἁγίου Φερδινάνδου καὶ τῆς ἀξιοῦτος κ.τ.λ., κ.τ.λ., κ.τ.λ., Ἀρχιστρατήγου καὶ Διευθυντοῦ ἀπασῶν τῶν κατὰ ξηρὰν Δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος κ.τ.λ., κ.τ.λ., κ.τ.λ.».

«Πρὸς τὸν Στρατηγὸν Κώσταν Μπότσαρην».

«Διὰ τὴν μεγάλην πεποίθησιν τὴν ὁποῖαν ἔχω εἰς τὸ ὑποκείμενόν σας, ἔνεκα τοῦ πατριωτικοῦ ζήλου τῆς ἀξιοῦτος καὶ τῶν λοιπῶν ἐγνωσμένων προτερημάτων σας, Σᾶς Διατάττω διὰ τῆς παρούσης νὰ ἐκστρατεύσητε ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κατὰ διαταγὴν Μου κινουμένης δυνάμεως κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἔχοντες πληρεστάτην

ἄδειαν νὰ πράξητε, ὡς ἄλλος Ἐγώ, ὅ,τι ἐγκρίνετε ἀρμοδιώτερον πρὸς ὠφέλειαν τῆς Πατρίδος καὶ βλάβην τοῦ ἐχθροῦ».

«Ἐχων πραγματικὰ γνωρίσματα τῆς μεγάλης σας ἀξιότητος ἐλπίζω ἀναμφίβολον τὴν εὐκταίαν ἐπίτευξιν ταύτης τῆς Ἐκστρατείας, περὶ ἧς θέλω εἰδοποιήσω τὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα τὸν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος».

Ἄρχιστράτηγος
R. Church»

«Ἐκ τοῦ Ἀρχιστρατηγείου
Δραγαμέστροφ τῆ 27 Ἰανουάρι
1828

Τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Κώστα περιλαμβάνει ὅλας τὰς διαταγὰς τοῦ Ἀρχιστρατήγου Τσώρτς ἐξ ὧν ἐξάγονται εὐχερῶς αἱ γενόμεναι ἐπιχειρήσεις. Θὰ παραθέσωμεν ἐλαχίστας, χαρακτηριστικὰς, ἐξ αὐτῶν :

«Ἐκ τοῦ Ἀρχιστρατηγείου
Δραγαμέστροφ τῆ 30 Ἰανουαρι 1828»

«Στρατηγὲ

«Ἐλαβα τὴν ἀναφορὰν σας, καὶ ἶδα μετὰ μεγάλης, εὐχαριστήσεως τὴν προόδόν σας, καὶ τὴν ἀπὸ Πόρτες ἀπόδρασιν τῶν Τουρκῶν. Σᾶς εὐχαριστῶ διὰ τὴν ὁποίαν δεικνύετε ἐνεργητικότητα εἰς τὰ κινήματά σας, καὶ δι' ὑμῶν εὐχαριστῶ τοὺς συναγωνιστάς σας Ἀξιωματικοὺς καὶ Στρατιώτας ἢ φρόνησις καὶ ὁ Πατριωτικὸς σας ζῆλος καὶ ἐγνωσμένα σας πολεμικὰ προτερήματα μοι ἐγγυῶνται διὰ τὴν ὁποίαν ἔχω ἐλπίδα περὶ λαμπροτέρων προόδων καὶ κατορθωμάτων σας. μὴν ἀμφιβάλλετε ὅτι εἶμαι ἔτοιμος νὰ πράξω ὑπὲρ ὑμῶν καὶ τῶν γενναίων Συναγωνιστῶν σας ὅ,τι δύναμαι».

«Πρὸς τὸν Στρατηγὸν Κ. Βότζαρη
Ἄρχηγὸν τοῦ εἰς Ἐκστρατείαν Στρατοῦ
κ.τ.λ., κ.τ.λ., κ.τ.λ.

Ἄρχιστράτηγος
R. Church

Ἐκ τοῦ Ἀρχιστρατηγείου
Πρὸς τὸν Στρατηγὸν Κ. Βότζαρη
Ἄρχηγὸν τοῦ εἰς Ἐκστρατείαν Στρατοῦ
κ.τ.λ., κ.τ.λ., κ.τ.λ.
Εἰς τὸ Στρατόπεδον».

Ἐτέρα :

«Ἐκ τοῦ Ἀρχιστρατηγείου
Δραγαμέστροφ τῆ 3 Φεβρουαριου 1828

Ἡμεροῖσιος Διαταγῆ».

«Ὁ Ἀρχιστράτηγος εὐχαριστεῖ μέγαν τοὺς Ἀξιωματικοὺς

καὶ Στρατιώτας τῶν διαφόρων σωμάτων ὅσοι συνηγωνίσθησαν κατὰ τὰς μάχας τοῦ Μαχαλά καὶ Παπαδάτες, τὴν Ἀην τοῦ ἐνεστῶτος μηνός.

Ὁ Ἀρχιστρατήγος αἰσθάνεται βαθυτάτην λύπην διὰ τὴν ὁποίαν ἡ Πατρις ἔπαθε ζημίαν στερουμένη τὸν Καπετὰν Ἀναστάσιον Γιώτην, καὶ τὸν Γενναῖον Γιωργάκην Ξιότην. θέλει λάβει ὅλην τὴν δυνατὴν ἐπιμέλειαν καὶ φροντίδα διὰ τοὺς ἀνδρείους Ἐκείνους ὅσοι ἐνδόξως ἀποθνήσκουν ὑπὲρ τῆς Πατρίδος, καθὼς καὶ δι' ἐκείνους ὅσοι πληγώνονται».

«Ὁ Στρατηγὸς Βότζαρης καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ ὅλων τῶν Σωμάτων θέλει ἀναφέρουν, μετὰ πᾶσαν μάχην, τὰ ὀνόματα τῶν ἀριστούντων Ἀξιωματικῶν καὶ Στρατιωτῶν, διὰ νὰ βραβεύονται καὶ γνωστοποιῶνται πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν».

«Χωριστὰ ἀπὸ τὴν ὁποίαν οἱ πληγωμένοι θὰ λαμβάνουν ἐπιμέλειαν, θέλει λαμβάνουν τοῦ λοιποῦ, κατὰ δίκαιον λόγον, καὶ δῶρον ἀνὰ ἕξ τάλληρα ὁ καθείς».

«Ἐξ ἐπιταγῆς τοῦ Ἀρχιστρατήγου
Sir Richard Church

Ὁ Στρατηγὸς καὶ Ἀρχηγὸς τῆς Ἀνωτάτης Γάξεως
Dentzes».

Ἴδου καὶ μία διαταγὴ ἐνδεικτικὴ τῆς καταστάσεως :

«Ἐκ τοῦ Στρατηγείου
Δραγαμέστρω

Πρὸς τὸν Σφαλάγκην καὶ ῥόκον».

«Πολλάκις σᾶς διέταξα νὰ παύσετε ἀπὸ τὶς κλεψιές, καὶ μὲ δυσαρέσκειάν μου πληροφοροῦμαι ὅτι δὲν ἀλλάζετε σκοπόν. Σᾶς διατάττω καὶ αὐθις διὰ τελευταίαν φορὰν, καὶ σᾶς λέγω νὰ ἀποδώσετε ἄνευ προφασεολογίας ὅσα βόϊδια ἐπήρατε τοῦ καιψάλα, διότι ἂν δὲν ὑπακούσετε θέλω μεταχειρισθῶ τὰ αὐστηρότερα ἐναντίον σας μέσα».

Ὁ Ἀρχιστρατήγος
«Πρὸς τοὺς Κους Σφαλάγκην καὶ ῥόκον. R. Church».

Ἐτέρα :

«Ἐκ τοῦ Ἀρχιστρατηγείου
Δραγαμέστρω τῇ 5 Φεβρουαρίου 1828.

Περιπόθητέ μου Στρατηγέ».

«Σπεύδω νὰ σᾶς ἀναγγείλω ἀξιωματικῶς τὸ εὐτυχὲς φθάσιμον τοῦ Κυβερνήτου μας, πρὸς χαρὰν σας καὶ χαρὰν τῶν συναγωνι-

σμένων μεθ' ὑμῶν, καὶ νὰ σᾶς στείλω τὰς προκηρῦξεις, θὰ λάβετε καὶ τὰς ἡμερησίους διαταγὰς μου καὶ κοινοποιήσατέ τας πρὸς Ἐμφύχωσιν τῶν ἀγωνιζομένων ὑπὲρ τῆς Πατρίδος».

«μένω μὲ τὴν πρὸς ὑμᾶς εὐλικρινῆ ἀγάπην

Πρὸς τὸν Στρατηγὸν

ὁ Ἀρχιστρατήγος

κ.λ., κ.λ., κ.λ.

R. Church».

Κ. Βότζαρην

Ἐτέρα :

«Ἐκ τοῦ Ἀρχιστρατηγείου

Ἐν Διονίῳ τῇ 8 ἀπριλίου 1828».

«Στρατηγὲ

«Κατ' ἐπιταγὴν τῆς Α.Ε. τοῦ Ἀρχιστρατήγου, εἶμαι ἐπιφορτισμένος νὰ σᾶς εἰδοποιήσω ὅτι σᾶς ἀφίεται ἡ διοίκησις τοῦ ἐνταῦθα στρατοπέδου μὲ δύο κανόνια καὶ δύο μουρτάρια».

«Ἡ Α.Ε. ὁ Ἀρχιστρατήγος γνωρίζων τὸν ζῆλον σας καὶ τὸν πατριωτισμὸν σας κρίνει περιττὸν νὰ σᾶς συστήσῃ τὴν διατήρησιν τῆς εὐταξίας, ἂν λάχητε καμμίαν εἶδησιν ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, θέλετε εἰδοποιήσῃ ἀμέσως τὸν Ἀρχιστρατήγον εἰς στεκλάδι».

«Ἐπεταὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν σημάτων καὶ τῶν ἀποσπασμάτων ὅπου μένουσιν ἐνταῦθα ὑπὸ τὰς διαταγὰς σας».

Τὸ Σῶμα σας	στρ.	130
Τοῦ Βλαχοπούλου	»	150
Τοῦ Βελισσαρίου Καλόγηρου	»	82
Τοῦ Κουδούρη	»	30
Τοῦ Χρυσάνθου	»	50
Τοῦ Στελῆ	»	50
Τοῦ Σπαρτατεῖ	»	40
Τοῦ Εὐμορφοπούλου	»	40
Τοῦ Καραββερίδη	»	30
Τοῦ Καραϊσκάκη	»	15

στρ. 617»

«ὁ Στρ. Ἀρχηγὸς τῶν περὶ τῶν Ἀρχιστρ. τῶν τοῦ Α'. βαθμοῦ
Δέντζελ

Ἐκ τοῦ Ἀρχιστρατηγείου

Πρὸς τὸν Στρατηγὸν Κύριον Κ. Μπότζαρην».

Θὰ παραθέσωμεν τέλος ἔγγραφον τοῦ Ἀρχιστρατήγου ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ὅτι ὁ Κώστας καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἀνά τὴν Ἰνδ. Ἰ. Βουλ. Ἑλλάδα ἐκστρατείας, συνετήρει τὸ σῶμα του ἐξ ἰδίων :

«Ἐκ τοῦ Ἀρχηστρατηγείου
τῆ 25 Μαΐου 1828 ἐκ τοῦ κατέναντι τοῦ Ἀνατ/οῦ Στρατοῦ».

«Ὁ Στρατηγὸς Κ. Μπότζαρη παρακολουθήσας τὸν Ἀρχι-
στράτηγον εἰς ὅλας τὰς ἐκστρατείας, καὶ διατελῶν εἰς τὰς ἀμέσους
διαταγὰς του ἀπὸ 1ης Ἀπριλ. 1827 ἕως τέλους Ἀπριλίου 1828,
μῆνας δεκατρεῖς ἀριθ. 13, ἐπιθεωρηθεὶς κατὰ διαφόρους ἐποχὰς
εὑρέθη

Εἰς μὲν ταῖς Κεγχρηαῖς μὲ στρατιώτας ἑκατὸν δώδεκα ἀριθ. 112

Εἰς Δραγαμέστρον κατὰ τὴν 27 Μαρτίου 1828 ἑκατὸν

τέσσαρες » 104

Εἰς τὴν τελευταίαν καταμέτρησιν εἰς τὸ κατὰ τὴν θέ-
σιν τοῦ Ἁγίου Νικολάου στρατόπεδον τὴν 30 Ἀπρι-
λίου 1828 » 100

316»

«Εἰς ὅλον δὲ τοῦτο τὸ διάστημα δὲν ἔλαβεν ἄλλην πληρωμὴν διὰ
τοὺς στρατιώτας του, εἰμὴ ἀνὰ τάλληρα τρία ἀριθ. 3. κατ' ἀρ-
χὰς τῆς εἰς Δραγαμέστρον ἀποβάσεώς μας. εἰς ἔνδειξιν, λοιπόν,
τούτου δίδεται τὸ παρόν, δυνάμει τοῦ ὁποῦ παρουσιασθεὶς
ὅπου ἀνήκει θεωρήσῃ τοὺς λογισμοὺς του καὶ νὰ λάβῃ τὸ Δί-
καιόν του».

«Ὁ Ἀρχιστράτηγος
R. Church»

Ἐσωκλείονται οἱ λογαριασμοί.

Ἡ ὑπὸ τὸν Ἰζώρτζ ἐκστρατεία ἀνὰ τὴν Δυτ. Ἑλλάδα, ἐκρίθη
τότε ἀπαραίτητος ὅπως ἀπελευθερωθῶσι τὰ κατεχόμενα ὑπὸ τῶν Τούρ-
κων ἐδάφη, ἐπικειμένων διαπραγματεύσεων πρὸς σύναμιν εἰρήνης ἐπέ-
τυχε δὲ τοῦ σκοποῦ της.

Ἐπέπρωτο εἰς τὸν Κώστα νὰ ἀνατεθῇ ἡ κατάληψις τοῦ Μεσο-
λογγίου. Παραθέτομεν τὴν σχετικὴν ἀπόφασιν τῆς Ἑλληνικῆς Πολι-
τείας πλέον :

Ἑλληνικὴ Πολιτεία.

Ὁ Πληρεξούσιος τοποτηρητὴς τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὰς
Ἐπαρχίας τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τὸ Στρατόπεδον».

Πρὸς τὸν Στρατ. Κον Κώστα Μπότζαρη

«Ἐπειδὴ ἡ ἐν Μεσολογγίῳ τῶν Τούρκων φρουρὰ στερομημένη
τροφιῶν καὶ μὴ προσμένουσα πλέον ἀπὸ κανὲν μέρος βοήθειαν,
ἤδη μάλιστα πεσόντος καὶ τοῦ Καρβοσασαῦ εἰς χεῖρας μας, εἶναι
πιθανώτατον, ὅτι κλίνει πρὸς συμβιβασμὸν διὰ νὰ ἐξέλθῃ ἐκεῖθεν

χωρίς πόλεμον καὶ νὰ μᾶς τὸ παραδώσῃ, διατάττεσαι νὰ ἀπέλθῃς ἐκεῖσε καὶ νὰ συνομιλήσῃς μετὰ τῆς εἰρημένης τοῦ Μεσολογγίου φρουρᾶς, προσπαθῶν νὰ τοὺς καταπέσῃς νὰ ἐξέλθῃ μὲ τὰ ὄπλα τῆς καὶ τὴν περιουσίαν τῆς, παραιτοῦσα εἰς ἡμᾶς τὴν πόλιν ταύτην. ἂν καὶ καταπεισθῇ εἰς τοῦτο, ἠμπορεῖτε νὰ τῇ ὑποσχεθῆτε ἐκ μέρους μου καὶ πᾶσαν ἀσφάλειαν, καὶ πλοῖα διὰ νὰ ἐμβαρκαρισθῶσιν, εἰδοποιοῦντες με ἐν καιρῷ διὰ νὰ λάβω τὰ περὶ ταύτης ἀναγκαῖα μέτρα».

«Ἐν τῷ Κόλπῳ τῆς Ναυπάκτου
τῇ αἡ Ἀπριλίου 1829.

Ὁ Πληρεξ. Τοποτ.
Τοῦ
Κυβερν.
Α. Κ. Καποδίστριας».

**

Εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Κώστα περιλαμβάνεται ἡ ἐξῆς ἐπιστολὴ τοῦ Μητροπολίτου Ἰγνατίου, γραφείσα μετὰ τὴν πρόσκλησιν τοῦ Καποδίστρια ὅστις ἦτο φίλος τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη :

«Κύριε

«ὁ νέος Διοικητὴς ἠγάπη ποτὲ τὸν πατέρα σου, καὶ πρέπει νὰ τὸν στοχασθῆς ὡς ἄλλον πατέρα, καὶ νὰ δουλεύσῃς εἰς τὸ ἐξῆς τὴν Πατρίδα περισσότερον παρὰ ἄλλοτε ποτέ. εἶναι τέλος πραγμάτων, καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ φανῶσιν ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἄξιοι τῶν παλαιῶν προγόνων των διὰ νὰ στερεώσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Πατρίδος των, καὶ νὰ ζήσωμεν ἔπειτα ἐλεύθεροι, ὡς ἐκείνοι οἱ μεγάλοι ἄνδρες. ἡ περίστασις εἶναι καλή. ἄνθρωπον ἐπὶ κεφαλῆς τῶν πραγμάτων ἐλάβετε καλόν. κάμετε καὶ σεῖς τὸ χρέος σας μετὰ τὴν πεποιθήσιν ὅτι θέλετε ἀπολαύσει τὴν ἐπιθυμητὴν ἐλευθερίαν. εἶθε!»

«1827 βοιωνίας (Bologna)

Εὐχέτης ἐν Χριστῷ
ὁ μητροπολίτης Ἰγνάτιος

Πρὸς τὸν Γενναιότατον στρατηγὸν κύριον
Κώσταν Μπότσαρη».

Ἐπέπρωτο ἡ ὑπὸ τόσον καλοὺς οἰωνοὺς ἄφιξις καὶ ἀνάληψις τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου Ἰωάννου Καποδίστρια, νὰ λάβῃ τὸ δραματικὸν τέλος τῆς.

Ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ τοῦ Κώστα ὑπάρχουν ἐπιστολαὶ ἰδίαι τοῦ Α. Ζαΐμη καὶ Α. Μαυροκορδάτου, πλήρεις ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἐλπίδων διὰ τὸ ἔργον τοῦ Κυβερνήτου, ἅμα τῇ ἀφίξει του.

Θὰ παραθέσωμεν ἐκ τοῦ Ἀρχείου ἐπιστολάς καὶ ἔγγραφα, ἐξ ὧν καταφαίνεται ἡ ἐξέλιξις τῶν πραγμάτων, ἄνευ πολλῶν σχολίων. Παραθέτομεν ἐν πρώτοις τὴν διαταγὴν τοῦ Καποδίστρια περὶ καταρτισμοῦ τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας, ἅμα τῇ ἀναλήψει τῶν καθηκόντων του :

«Ἑλληνικὴ Πολιτεία.
Ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος
διατάττει.

Ἄρθρον α.

Διορίζονται μέλη τοῦ Πανελληνίου ἐπὶ τοῦ παρόντος οἱ Κύριοι Γ. Κουντουριώτης, Α. Ζαήμης, Πέτρος Μαυρομιχάλης, Ν. Σπιλιάδης, Γ. Ψύλλας, Κ. Ζωγράφος, Α. Παπαδόπουλος, Χρ. Αἰνιὰν καὶ Χρ. Κλονάρης.

β.

Διορίζεται Πρόεδρος ὁ Κύριος Γ. Κουντουριώτης

α. Γραμματεὺς ὁ Κύριος Ν. Σπιλιάδης

β. Γραμ : ὁ Κύριος Α. Παπαδόπουλος

Τμῆμα τῶν Ἐσωτερικῶν

Πρόεδρος ὁ Κύριος Α. Ζαήμης

α. Γραμ : ὁ Κύριος Γ. Ψύλλας

β. Γραμ : ὁ Κύριος Χρ. Αἰνιὰν

Τμῆμα τῶν Πολεμικῶν

Πρόεδρος ὁ Κύριος Π. Μαυρομιχάλης

α. Γραμ : ὁ Κύριος Κ. Ζωγράφος

β. Γραμ : ὁ Κύριος Χρ. Κλονάρης

γ.

Ἡ ἐκλογὴ τῶν λοιπῶν 18 μελῶν, ὅσα ἀπαιτοῦνται κατὰ τὸ ψήφισμα 4 πρὸς ἀπαρτισμὸν τοῦ Πανελληνίου, ἀναβάλλεται πρὸς τὸ παρόν.

δ.

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ὑπουργικοῦ συμβουλίου καὶ τῶν λοιπῶν πολιτικῶν ἐπιτροπῶν, ὡς καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς ἀναβάλλεται ὡσαύτως πρὸς τὸ παρόν.

Ἐν Αἰγίνῃ τῇ 23 Ἰανουαρίου 1828

ὁ Κυβερνήτης

Ι. Α. Καποδίστριας».

Ὅλα τὰ μέλη τοῦ Πανελληνίου ἦσαν προσωπικότητες πολλὰ προ-

σενεγκοῦσαι εἰς τὸν Ἀγῶνα. Μία πυρετώδης ἐργασία ἤρξατο, μὲ πρω-
τεργάτην τὸν Κυβερνήτην περὶ πάντων μεριμνῶντα καὶ ἀσχολούμενον
καὶ μὲ τὰς λεπτομερείας ἀκόμη, οἱ καρποὶ τῆς ὁποίας σώζονται μέχρι
καὶ τῆς σήμερον.

Εἶδομεν ἤδη ὅτι ὁ Καποδίστριας ἐμερίμνα διὰ τὴν οἰκογένειαν
Μπότσαρη πολὺ πρὶν τῆς ἀφίξεώς του καὶ ἰδίᾳ διὰ τὴν οἰκογένειαν
τοῦ Μάρκου. Παραθέτομεν ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Κόσταν ἣτις
ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἐπαφὴ των ἀπὸ τῆς ἀναλήψεως ὑπ' αὐτοῦ τῆς ἀρχῆς :

« Ἀριθ. 848

Ἑλληνικὴ Πολιτεία
Ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος
Πρὸς τὸν Στρατηγὸν Κ. Μπότσαρη».

«Μὲ πόσῃν περισσοτέρῃ ἐὺχαρίστησιν ἀπαντῶ εἰς τὴν ἀπὸ 26
Φεβρουαρίου ἐπιστολὴν Σου, ὅταν αὕτη μ' ἐνθυμίζει τὴν παλαιὰν
γνωριμίαν μας· καὶ μὲ βεβαιώνει ὅτι ἔχεις τὰ πατριωτικὰ αἰσθή-
ματα τὰ ὁποῖα καὶ ἐπιθυμοῦσα καὶ ἠλπίζον νὰ εὔρω εἰς τὸ ὑπο-
κείμενόν Σου. Ὁ ἴδιος ἐκθέτεις πόσα κακὰ ἐπήγασαν ἀπὸ τὴν
ἀταξίαν, ὅτι ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ μόρφωσις τοῦ Ἕθνους θέλει
κατορθωθῆ διὰ τῆς εὐταξίας καὶ πειθαρχίας. ἔξεδεσα εἰς πλάτος
τὰς περὶ τούτου ἰδέας μου εἰς τὴν ἐπιστολὴν τὴν ὁποίαν κοινῶς
διευθύνω εἰς ὅλους τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ Στρατοπέδου Σας. Δὲν
ἀμφιβάλλω ὅτι πρῶτος θέλεις φιλοτιμηθῆ νὰ συντρέξης μὲ τὸ
παράδειγμά Σου εἰς τὸ νὰ εἰσαχθῆ ὁ ἀποφασισθεὶς διοργανισμὸς
τοῦ στρατιωτικοῦ διὰ νὰ δυναθῶ καὶ ἐγὼ νὰ ἐκτελέσω ἐντὸς ὀλί-
γου τὰ ὅσα εἰς τὴν ρηθείσαν ἐπιστολὴν ὑπόσχομαι καὶ τὸ κυριώ-
τερον νὰ κατορθωθῆ ἡ σωτηρία τῆς Πατρίδος. Μὲ εὺχαρίστησίν
μου πληροφοροῦμαι ἀπὸ διαφόρους ἀναφορὰς τοῦ Ἀρχιστρα-
τήγου, ὅτι μεταξὺ τῆς Γενικῆς ἀταξίας ἐφύλαξες τὴν δυνατὴν
τάξιν, καὶ ἔδωκες τὸ παράδειγμα τῆς πειθαρχίας· εἶναι λοιπὸν
ἀναμφίβολον ὅτι καὶ τώρα θέλεις διπλασιάσει τὸν ζῆλον Σου διὰ
νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν στερέωσιν τῆς εὐταξίας».

« Ἐν Πόρῳ τῇ 12 Μαρτίου
1828 (σφραγίς)

Ὁ Κυβερνήτης
Ἰ. Α. Καποδίστριας
Ὁ Γραμ. τῆς Ἐπικρατ.
Σ. Τρικοῦπης».

Ἀκολουθεῖ ἐπιστολὴ τοῦ Ζαΐμη, ἵνα καταφανῆ ὁ δεσμὸς τῶν
δύο ἀνδρῶν :

«γενναιοτάτε φίλε

«πρὸ τινῶν ἡμερῶν σὲ ἔγραψα καὶ ἔδωσα τὸ γράμμα μου πρὸς τὸν κοινὸν φίλον Τούτζην νὰ σὲ τὸ στείλῃ. ἐν ἐκείνῳ σὲ ἔλεγον τὴν γνώμην μου, εἰς τὸ τί ὀδηγεῖ σήμερον ἡ περίστασις νὰ κάμνης. ὁ γραμματικὸς σου ἤδη ἐρχόμενος αὐτοῦ θέλει σὲ εἰπῆ διὰ ζώσης, καὶ ἴσως σὲ φέρει καὶ γράμμα τοῦ κυρίου μαυροκορδάτου, αὐτὸς ἴδε καὶ τὴν κυβέρνησιν καὶ τοὺς διοργανισμοὺς τοὺς στρατιωτικούς, καὶ τοὺς στρατηγούς καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν πολιτικὴν· ἐγὼ δὲν ἔχω ἄλλο τί νὰ σὲ προσθέσω. εἰμὴ νὰ προφυλάττεισαι εἰς καιρὸν συμπλοκῆς μὲ τοὺς ἐχθρούς, ἐπειδὴ ἤκουσα ὅτι εἰς τὴν κατοχὴν ἐθανατώθη πάλιν εἰς ἐξάδελφός σου, καὶ νὰ σὲ εἴπω τὴν ἀλήθειαν ἐλυπήθηκα πολὺ. φύλαξον τὸ τομάρι, καὶ διὰ τὰ λοιπὰ θέλει ἔλθῃ καὶ ἡ ἐδική σου στιγμή· γράφε μου τὴν ὑγίαν σου γνώριζέ με φίλον ἀναπόστατον καὶ κάμνε... νὰ τρυγήσω τὴν σταφίδα μου. ταῦτα. 1828 ματίου 10 ἐξ Αἰγίνης».

«ὁ ἀδελφὸς

ἀνδρέας ζαήμης

Πρὸς τὸν γενναιοτάτον στρατηγὸν κύριον
Κώνσταν Πότζαριν».

Ἐτέρα :

«Αἶγινα 29 Μαρτίου 1829.

«Κυριέ μου

«Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διετάχθη διὰ τὸ στρατόπεδον εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκεσθε, νομίζω ὅτι θέλει σᾶς εὐχαριστήσῃ. Εἰς τὸ γενικὸν ἐμπεριέχεται καὶ τὸ μερικόν. Πρῶτερον τὰ μερικὰ ἔφεραν τὰ πράγματα εἰς τὴν ἀθλίαν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται, καὶ ταῦτα, τώρα, καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἐλπίζω νὰ μὴν γίνουν πλέον».

«Ταῦτα εἰς ἐκπλήρωσιν τῆς ὑποσχέσεώς μου, καὶ μένω

ταπεινῶς δοῦλος σας

Β. Α. Καποδίστριας

Πρὸς τὸν Γενναῖον Στρατηγὸν

Κύριον Κώστα Μπότζαρη

Εἰς Δραγομέστρον».

Τὰ πράγματα ὅμως ἔβαιναν ἐπὶ τὰ χεῖρω ἀνησυχητικῶς. Ἡ ἀντιπολίτευσις κατὰ τοῦ Κυβερνήτου ἔβαινε ὀγκουμένη ἡμέρα τῇ ἡμέρα. Οἱ ἄνδρες οἵτινες ἀπετέλεσαν τὸ Πανελλήνιον, ὡς ὠνομάσθη, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐτάσσοντο κατὰ τοῦ Κυβερνήτου. Οἱ ἱστορικοὶ, προφανῶς παρουσιάζουσι τὴν κατάστασιν ἀναλόγως τῶν συμπαθειῶν καὶ ἀντιπα-

θειῶν των, διίστάμενοι μεταξύ των. Αἱ ὀξύτητες καθ' ἑκάστην ἐπο-
λαπλασιάζοντο.

Νομίζομεν ὅτι τὰ αἷτια ἦσαν διττά.

Ἄφ' ἑνὸς δὲν ἦτο εὐκόλον, οἱ σκληροτράχηλοι ἐκεῖνοι ἄνδρες, οἷτινες διεξήγαγον τὸν ἀγῶνα ἐπὶ δετίαν περίπου μὲ τόσας θυσίας, νὰ ἀποδεχθῶσι μίαν διοίκησιν, ἀναντιρρήτως χρηστὴν καὶ πολλὰ ὑποσχο-
μένην, ἀλλὰ δι' αὐτοὺς ἀνθαίρετον καὶ δικτατορικὴν. Ἐπρόκειτο περὶ ἀνδρῶν οἷτινες καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἦσαν ἄρχοντες σεβαστοὶ καὶ εἰς τὸν κατακτητὴν καὶ ἀπολαμβανόντων ἡγεμονικῶν προνομίων καὶ πλούτου καὶ παντὸς ἀγαθοῦ, οἷτινες τὰ πάντα ἐθυσίασαν εἰς τὸν Ἄγῶνα. Εὐρέθησαν οὕτω στερούμενοι τῶν πάντων σχεδόν, εἰθισμένοι ὡς ἦσαν εἰς τὴν εὐμάρειαν καὶ τὴν παλαιὰν ἀρχοντιάν των. Πρέπει ὅμως νὰ ἀναγνωρισθῇ ὅτι καὶ τὸ ἀναγεννώμενον Κράτος ἐστερεῖτο τῶν πάντων, πανταχοῦ ἦσαν ἐρείπια καὶ ἔδει νὰ δημιουργηθῇ ἐκ τοῦ μη-
δενός. Ὁ Καποδίστριας ἀπέβλεπεν εἰς Κράτος δικαίον, εἰς εἰνομίαν καὶ ἰσότητά τοῦτο ὅμως ἐσήμαινε κατὰ τὴν ἀντίληψίν των, ἐκπεσμόν καὶ ἀπαθλίωσίν των. Ἴσως ὁ Καποδίστριας νὰ μὴ ἔλαβε τοῦτο ἐπαρ-
κῶς ὑπ' ὄψιν του καὶ νὰ ἐφάνη καθ' ὑπερβολὴν ἄκαμπτος, ἐξ ἀγαθῆς ὅμως πάντοτε προαιρέσεως καὶ ἐν τῇ σπουδῇ τῆς τακτοποιήσεως καὶ προόδου τῆς Πολιτείας.

Ἄφ' ἑτέρου ἤρξαντο αἱ ἀντιζηλῖαι καὶ οἱ ἀνταγωνισμοὶ ἐπικρατή-
σεως τῶν ἀποκληθεισῶν προστατῶν δυνάμεων. Χαρακτηρίσαντες τὸν Καποδίστριαν ὡς φιλόρωσσον, αἱ δύο ἕτεραι δυνάμεις, ἔλαβον ἐμφανῶς ἐχθρικὴν στάσιν ἐναντίον του. Εὐρίσκαν κατάλληλον ἔδαφος εἰς τοὺς δυσηρεστημένους, οἱ ὅποιοι εἶχον ἴσως καὶ ὑπερβολικὰς ἀξιώσεις, ἱκα-
νοποιήσεώς των, παρὰ τὴν κακὴν οικονομικὴν κατάστασιν ἣτις ὑφί-
στατο καὶ παρώτρυνον αὐτοὺς εἰς ἀντίδρασιν παιθητικὴν κατ' ἀρχάς, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐξέγερσιν σὺν τῷ χρόνῳ. Πᾶσα πρᾶξις τοῦ Κυβερνήτου, ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἐχθρικὴ ἐναντίον των. Οὕτω τὰ μῖση ὑπεθάλλοντο καὶ ὠγκοῦντο διαρκῶς. Φέρονται οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Καποδίστρια καὶ δὴ ὁ Βιάρος, ὅτι ἔβλαψαν αὐτὸν σημαντικῶς.

Ἐξ ὅλων τῶν ἱστορημάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, θεωροῦμεν τὴν ἀπλὴν περιγραφὴν τοῦ Ν. Κασομούλη εἰς τὰ «Στρατιωτικὰ Ἐνθυμή-
ματά του» ὡς τὴν μᾶλλον ἀμερόληπτον.

Ὁ Κώστας καθ' ὅλην τὴν περίοδον ἐκείνην, κατὰ τὰ ἐπακολουθή-
σαντα δεινὰ ὑπῆρξε μεμετροημένος, συνετὸς καὶ διαλλακτικὸς, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ συμφέρον τῆς Πατρίδος. Ὡς θὰ καταδειχθῇ ἐκ τῆς πα-
ραθέσεως ἐπιστολῶν ἐκ τοῦ Ἀρχείου του, δὲν ἐδίστασε νὰ ἔλθῃ καὶ εἰς ψυχρότητα μετὰ ἀνδρῶν φιλάτων του, ταχθέντων κατὰ τοῦ Κυβερνή-
του, ὡς ὁ Α. Ζαήμης καὶ ὁ Μαυροκορδάτος. Προκειμένου μάλιστα

περὶ τοῦ δευτέρου, τῷ ἀπεδόθη κάποια μομφή ὑπὸ ἱστορικοῦ ὅτι ἦτο πειθήνιον ὄργανόν του.

Εἰς τὴν στάσιν τῶν προστατίδων δυνάμεων κατὰ τοῦ Καποδίστρια, ἐπέδρασε μεγάλως καὶ τὸ κάτωθι ἔγγραφον :

« Ἀριθμὸς 2497.

Ἑλληνικὴ Πολιτεία
Ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος».

« Ἡ Κυβέρνησις λαμβάνει ταύτην τὴν στιγμὴν τὴν ἐπίσημον ἀνακοίνωσιν τῆς Διακηρύξεως τοῦ Μεγαλειοτάτου Αὐτοκράτορος Πασῶν τῶν Ρωσσιῶν ἢ ὁποῖα προπορεύεται τοῦ στρατοπέδου προχωροῦντος πρὸς τὸν Δούναβιν».

« Ἀποστέλλοντες εἰς τὸ Πανελλήνιον, εἰς τοὺς κατὰ τὰ διάφορα τμήματα τῆς Πελοποννήσου καὶ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους, εἰς τοὺς Στρατηγοὺς τῶν κατὰ ξηρὰν Στρατευμάτων καὶ τοῦ Στόλου, αὐτὸ τὸ ἔγγραφον, ὀφείλομεν νὰ ἐπισυνάψωμεν καὶ θετικὰς ἐρμηνεῖας δι' ὧν ἕκαστος τῶν ἐν τοῖς πρώτοις Ὑπουργήμασι τῆς Ἐπικρατείας νὰ δυνηθῇ καθ' ὅσον ἐκτείνεται ἢ νόμιμος ἐπιρροή του, νὰ διατάξῃ τὸ Ἔθνος τὴν ἀληθῆ του θέσιν, καὶ οὔτω νὰ ἐξασφαλίσῃ τοὺς πολίτας ἀπὸ τὰς κακοβούλους, ἐπισφαλεῖς, καὶ ἀπατηλὰς εἰσηγήσεις, εἰς τὰς ὁποίας τὰ πολυχρόνια διστυγήματά των ἠθέλον τοὺς παρασύρει».

« Ἡ Διακήρυξις τῆς 14 Ἀπριλίου ἐξηγεῖ τρανώτατα τὰς ἀφορμὰς τοῦ σκοποῦ τοῦ μεταξὺ τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Πόρτας Πολέμου. Ἡ εἰρηνοποίησις καὶ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος εἶναι πάντοτε τὸ ἀντικείμενον τῆς Χριστιανικῆς Εὐδαιμονίας τοῦ Μεγαλειοτάτου Αὐτοκράτορος Πασῶν τῶν Ρωσσιῶν. Ἄλλ' αὐτὴν τὴν εἰρηνοποίησιν καὶ αὐτὸ τὸ μέλλον μᾶς τὸ ὑπόσχεται καὶ αὐτὴ ἡ ἰδίᾳ Ρωσσία ὡς συνάδοντα μὲ τὰς καθιερωθείσας Ἀρχὰς τῆς ἐν Λονδίνῳ συνθήκης τῆς β' Ἰουλίου καὶ ὑπὸ τὴν αἰγίδα καὶ τῶν τριῶν Δυνάμεων αἱ ὁποῖαι τὴν συνυπέγραψαν καὶ ὄχι μιᾶς μόνης ἐξ αὐτῶν».

« Ἄς καταπεισθῶμεν εἰς τὴν σωτηριώδη ταύτην ἀλήθειαν. Ἄς τὴν θέσωμεν ὡς ἀμετάσπρεπτον βᾶσιν τῆς διαγωγῆς σας, καὶ ὄλον τῶν Ἀγώνων σας, καὶ ἅς μὴν ἀμφιβάλλωμεν ὅτι αἱ εὐλογίαι τοῦ Θεοῦ θέλουν πληρώσει τὰς εὐχὰς μας, αἱ ὁποῖαι καὶ εἰσηκούσθησαν. Ἡ ἀπορία μας ἔγεινεν ἤδη γνωστὴ καὶ ὁ Μ. Αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσσίας εὐδοκεῖ νὰ θέσῃ ὑπὸ τὴν ἔξουσίαν τῆς Κυβερνήσεως χρηματικὰ βοηθήματα, τὰ ὁποῖα δὲν θέλουν βραδύνει νὰ

χορηγήσουν εἰς αὐτήν τὰ μέσα, τοῦ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἐπειγούσας ἀνάγκας τοῦ Στρατοῦ καὶ τοῦ Στόλου, καὶ τῶν ἄλλων κλάδων τῆς Δημοσίας ὑπηρεσίας».

«Αὐτὸ τὸ βοήθημα μ' ὅλον τοῦτο μᾶς ἐδόθη ἐπὶ συμφωνία τοῦ νὰ τὸ μεταχειρισθῶμεν μὲ ἄκραν οἰκονομίαν μόνον καὶ μόνον εἰς τὴν Ὑπεράσπισιν τοῦ τόπου, εἰς τὴν ἀποδίωξιν τοῦ ἐχθροῦ, καὶ εἰς Ἀνακουφισμὸν τῶν φρικτῶν δυστυχιῶν τοῦ λαοῦ, τὰς ὁποίας ἐπιβαρύνει περισσότερον ἢ πολιτικὴ νόσος, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ παρουσία τῶν Τούρκων μᾶς ἐμαστίγωσεν καὶ μᾶς ἐπαπειλεῖ ἀκόμη. Εἴμεθα εὐέλπιδες ὅτι ὁ Μεγαλειότατος Βασιλεὺς τῆς Μεγάλης Βρετανίας, καὶ ὁ Μ. Β. τῆς Γαλλίας, θέλουν μᾶς ἀξιῶσαι τῆς συνδρομῆς των».

«Ὅσον ἰσχυρὰ καὶ ἂν φανῇ ἡ συνδρομὴ αὐτῆ, ἀφ' οὗ μᾶς συνδράμουν ἐκ συμφώνου αὐταὶ αἱ δυνάμεις, ἡ κρίσις τῶν πραγμάτων μας δὲν εἶναι ὀλιγότερον δεινὴ, καὶ τὸ μόνον μέσον τοῦ νὰ τὴν μετριάσῃ εἶναι τὸ νὰ φανῶμεν ἄξιοι διὰ τῆς ἀνορθώσεως τῶν Ἐσωτερικῶν μας καὶ τῶν βοηθημάτων τὰ ὁποῖα ἐλάβομεν καὶ ἐκείνων τὰ ὁποῖα δὲν παύομεν ἐξαιτούμενοι».

«Ἐνθαρυνθέντες ἀπὸ τὴν πρώτην αὐτὴν ἐκβασιν τῶν αἰσθησέων μας ἂν ἐξακολουθῶμεν μὲ ὑπομονὴν καὶ εὐνιότητα τὸν σκοπὸν, τὸν ὁποῖον μᾶς προσδιορίζει τὸ χρέος μας, θέλομεν φθάσει εἰς αὐτὸν τὸν σκοπὸν ἐπειδὴ καὶ ὁ θεὸς εἶναι μεθ' ἡμῶν, καὶ οἱ Σύμμαχοι Βασιλεῖς μᾶς προστατεύουν».

«Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, Κύριοι, θέλετε γνωστοποιήσῃ τοὺς ὁποίους αἱ σχέσεις τῆς Δημοσίας Ὑπηρεσίας ἔθεσεν ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν σας τὴν τωρινὴν κατάστασιν τῶν μεγάλων συμφερόντων τῆς Πατρίδος. οὔτε πρέπει νὰ τοὺς ἀφήσετε ν' ἀγνοοῦν ὅτι ἡ Πατρίς περιμένει ἀπὸ τὴν φρόνησιν των, τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὸν ζῆλον των».

«Ἐν Πόρῳ τῇ 18ῃ Μαΐου 1828

Ὁ Κυβερνήτης

I. Α. Καποδίστριας».

Παρ' ὅλην τὴν προσπάθειαν ἣτις καταφαίνεται διὰ μέσου τῶν γραμμῶν τοῦ ἐγγράφου τούτου, ὅπως ἀποφευχθῇ ἡ ἀντιζηλία μεταξὺ Προστατίδων Δυνάμεων, δὲν ἐπετεύχθη τοῦτο. Ἐξακρηρίσθη ὡς προπαγανδίζον τὴν Ρωσικὴν ἐπιρροήν, διότι ἐμνημόνευε τὴν ἐξ αὐτῆς οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν, ὅπερ ἦτο πραγματικότης, ἐπροκάλεσε δὲ τὴν ἀπροκάλυπτον πλέον ἐχθρότητα Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας κατὰ τοῦ Κυβερνήτου.

Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Κώστας μετὰ τῶν συνεργαζομένων ὑπ' αὐτὸν Ὀπλαρχηγῶν, κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Κυβερνήτου εἰς τὸ στρατόπεδον τῆς Δυτ. Ἑλλάδος, ὑπέβαλον τὴν γνώμην αὐτῷ ὅπως αἱ ἐπιχειρήσεις ἐπεκταθῶσι πρὸς Βορ. πρὸς ἀπελευθέρωσιν καὶ ἐτέρων ἑδαφῶν κατοικουμένων ὑπὸ Ἑλλήνων, συγχρόνως δὲ ἐπέδωκαν καὶ ἔγγραφον ὑπόμνημά των. Παραθέτομεν τὴν ἀπάντησιν τοῦ Κυβερνήτου :

«Ἐν Αἰγίνῃ τῇ 17 Αὐγούστου 1828.

«Ἐλαβον τὴν ἐπιστολὴν Σας σημειουμένην ὑπὸ τὴν 27 τοῦ παρελθόντος, καὶ ἐσκέφθην μετὰ τῆς προεπίσκεψης προσοχῆς τὰς ἐν αὐτῇ παρ' Ὑμῶν ἐκφραζομένας προτάσεις».

«Νομίζω ὅτι ἡ σφοδρὰ ἐπιθυμία ἦν ἔχετε νὰ δουλεύσετε τὴν Πατρίδα ἐκτελοῦντες τὸ πολεμικὸν σχέδιον, ὅπερ μοὶ ἐπροβάλλετε εἰς τὸν καιρὸν τῆς αὐτόσε παρουσίας μου, σὰς ὑπαγόρευσε τὸ ζήτημα ὁποῦ μοὶ κάμνεται περὶ τοῦ Αὐταδέλφου μου Αὐγουστίνου. Ἐνῶ λοιπὸν ἐπαινῶ τὸν ζῆλον Σας, σὰς μαρτυρῶ καὶ τὴν εὐχαρίστησίν μου διὰ τὴν καλὴν ὑπόληψιν, ἣν περὶ τοῦ ἰδίου τρέφετε. Ἐπιθυμῶ βέβαια νὰ ἐκπληρωθῇ τὸ σχέδιον, καὶ λαβόντες Ὑμεῖς ἀφορμὴν νὰ δείξετε τὸν πατριωτισμὸν σας καὶ τὴν ἀνδρείαν Σας, νὰ πλατυνθῶσι τὰ σύνορα τῆς Ἐπικρατείας, ὥστε νὰ ἀναποκτήσετε τὸ πατρικὸν ἔδαφος καὶ νὰ ἐξασφαλίσετε τοὺς ἀδελφούς, ὅσοι εὐρίσκονται ἀκόμη εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν καὶ ὑπόκεινται εἰς μεγάλους κινδύνους».

«Ἐν ᾧ Ὑμεῖς μὲ δίκαιον λόγον δὲν ἔχετε πρὸ ὀφθαλμῶν εἰμὴ τὸ κατόρθωμα τοῦτο, καὶ τὰ πρὸς ἐπίτευξίν του ἀναγκαῖα, χρέος μου ἰδιαίτερον εἶναι τὸ νὰ συνδέσω αὐτὸ μὲ τὸ γενικὸν σύστημα τὸ ὁποῖον εἶναι ἀναγκασμένη ἡ Κυβέρνησις ἀπὸ τὰς περιστάσεις νὰ ἀκολουθήσῃ. Εὐαρεστοῦμαι νὰ σὰς εἰπῶ ὅτι αἱ μεγαλύτεραι δυσκολίαι ἐξομαλύνθησαν, καὶ ἐλπίζω μετ' ὀλίγον νὰ ἐπιτύχετε τὸν σκοπὸν Σας».

«Ὅταν ὁ καιρὸς τὸ καλέσῃ, θέλω φανερώσει εἰς τὸν αὐτάδελφόν μου τὴν ἐπιθυμίαν Σας καὶ πιστεύω ὅτι τόσον ὁ ζῆλος τῆς Πατρίδος ὅσον καὶ ἡ ἰδιαίτερα κλίσις ὁποῦ ἔχει πρὸς τὴν Γενναιότητά Σας, θέλει τὸν παρακινήσουν εὐκόλως νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὰς προτροπὰς μου, τόσον μᾶλλον δέ, ὅσον ἐλεύθερος ὢν ἀπὸ πᾶν βάρους καὶ ἐπάγγελμα, θέλει ἔλθῃ μόνον διὰ νὰ μεθῆξῃ εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀγῶνας καὶ κινδύνους».

«Σὰς εἶχομαι πᾶν ἀγαθὸν

Ι. Α. Καποδίστριας.

Πρὸς τοὺς Γενναιοτάτους Κυρίους Κωνσταντῖνον Μπότζαρη,

Ν. Βαρνακιώτην, Γ. Γρίβαν, Διαμαντῆ Ζέρβαν, Γιαννάκην Ράγκον, Τζόγκαν, Δ. Μακρῆν, καὶ Ἀθανάσιον Κουτζονίκαν.

Ἐν τῇ Δυτικῇ Ἑλλάδι».

Ἡ αἴτησις των διὰ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυβερνήτου Αὐγουστίνου ἦτο, νὰ συμμεθέξῃ εἰς τὴν μελετωμένην ἐκστρατείαν ὡς πολιτικὸς σύμβουλος.

Ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἐξῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου προσωπικῆ ἐπιστολῆ, ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν :

«Ἐν Αἰγίνῃ τῇ 17 Αὐγούστου 1828.

«Μὲ εὐχαρίστησίν μου ἔλαβον τὸ ἀπὸ τῆς 12 τοῦ παρελθόντος σημειωμένον γράμμα Σας. Δὲν Σᾶς ἀποκρίνομαι λεπτομερῶς εἰς τὰ ἐν αὐτῷ περιεχόμενα, ἐπειδὴ θέλετε εὖρη τὴν ἀπάντησιν εἰς τὴν πρὸς ὄλους τοὺς ὄπλαρχηγοὺς ἐπιστολήν μου.»

«Πιστεύσατε ὅτι ἐπιθυμῶ τὴν πλέον αἴσιον καὶ λαμπρὰν ἔκβασιν εἰς τὸ προμελετημένον σχέδιον, δὲν θέλω λείπει νὰ πάρω τὰ μέτρα τὰ πλέον ἀναγκαῖα καὶ οὐσιώδη πρὸς τὴν ἐπίτευξίν του».

«Πεπεισμένος εἰς τὸν ζῆλον Σας καὶ ἀγρυπνίαν Σας, εὐαρεστοῦμαι νὰ Σᾶς ἐκφράσω ὅλην μου τὴν ὑπόληψιν».

«Ι. Α. Καποδίστριας

Πρὸς τὸν Κύριον Κωσταντῖνον Μπότζαρη».

Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1829 ὁ Κώστας εὐρίσκεται εἰς Αἶγιναν, ὅπου ἔλαβε τὴν κάτωθι ἐπιστολήν :

«Φίλε Καπετὰν Κώστα

«Ἦλπιζα ἕως τώρα, ὅτι ἠθέλατε ἔλθῃ πρὸς ἐμὲ χωρὶς πρόσκλησίν μου. Ἀλλὰ βλέπων ὅτι δὲν ἦλθατε κρίνω ἀναγκαῖον νὰ σᾶς εἶπω διὰ τῆς παρουσίας μου, ὅτι ἂν αὐτοῦ δὲν ἦσθε ἐμποδισμένος ἀπὸ σημαντικωτέρας τινὰς ὑποθέσεις σου, ἢ ἐπιφορτισμένος μὲ δημόσιον τινὰ παρὰ τοῦ Κυβερνήτου ὑποθέσιν ἐπιθυμῶ νὰ ἔλθετε ἀμέσως πρὸς ἀντάμωσίν μου ὅπου εὐρίσκομαι».

«Ἡ παρουσία σας εἰς ταύτην τὴν περίστασιν μοὶ εἶναι ἀναγκαῖα καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θέλει ὄχι ὀλίγον μοὶ χρησιμεύσει εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς Πατρίδος ὑπηρεσίαν ἢ ἀξιότης Σας, ἢ προθυμία Σας καὶ ὁ ζῆλος Σας».

«Ἐν τοσοῦτῳ ἀναμένων νὰ Σᾶς ἀπολαύσω μὲ ὅλην τὴν εὐχαρίστησιν ὑποσημειοῦμαι μὲ τὴν προσήκουσαν ὑπόληψιν».

«Καστρὶ

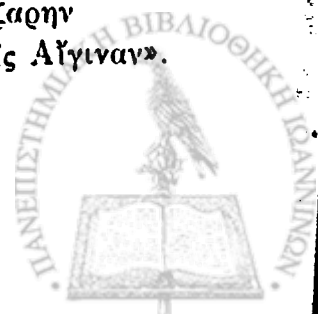
ὁ φίλος σας

τῇ 23 Φεβρ. 1829

Α. Κ. Καποδίστριας

Πρὸς τὸν Κύριον Καπετὰν Κώστα Μπότζαρη

εἰς Αἶγιναν».

Αἱ διχόνοιαί καὶ ἀντιδράσεις ἐντείνονται καθ' ὅλον τὸ 1830 καὶ ταταλήγουν εἰς τὴν ἀποστασίαν τῶν ἀντιπολιτευομένων τὸν Καποδίστριαν Πολιτικῶν Ἀνδρῶν, οἵτινες συγκεντροῦνται εἰς τὴν νῆσον Ὑδραν, ἣτις καθίσταται τὸ κέντρον τῆς διχασθείσης πλέον Ἑλλάδος. Ὡς ἀφορμὴ ἐμφανίζεται ἡ σύγκλησις Ἐθνοσυνελεύσεως. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἐν Ἑλλάδι, παίζουσι σημαντικὸν ρόλον, ρίπτοντες διαρκῶς ἔλαιον εἰς τὴν πυράν.

Ἐπακολουθεῖ ἡ κατάληψις τοῦ Στόλου ἐν Πόρῳ ὑπὸ τοῦ Ναυάρχου Μιαούλη μετὰ 150 Ὑδραίων ναυτῶν, ἡ ἐπέμβασις τοῦ Ρώσσοις Ναυάρχου, ἐν τέλει δὲ ἡ δραματικὴ πυρπόλησις τῆς φρεγάτας «Ἑλλάς» καὶ τοῦ Πάρωνος «Ὑδρα». Σχετικῶς μετὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἐδημοσιεύσαμεν μελέτην εἰς τὴν «Ναυτικὴν Ἐπιθεώρησιν», ἣν παραθέτομεν ἐν τῷ συνημμένῳ παραρτήματι (Γον) καὶ ἐν ἣ ἐμφαίνονται λεπτομερῶς τὰ γεγονότα καὶ αἱ ἐκατέρωθεν ἀπόψεις.

Θὰ παραθέσωμεν ἤδη ἐπιστολὰς ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Κόστα, ἐξ ὧν ἐμφαίνεται ἐξοφθάλμως ἡ στάσις του κατὰ τὰ θλιβερὰ ἐκεῖνα γεγονότα καὶ πλήρης ἀντίληψις τῆς κρατούσης καταστάσεως:

«Ἐὐγενέστατε κύριε μπενιζέλε καὶ γενναιότατε
στρατηγὲ κύριε Πότζαρη.

«Εἶμαι ἐπιφορτισμένος ἀπὸ τοὺς ἐν Ὑδρα καὶ ναύπλιον ἀγωνιστὰς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ ἔθνους νὰ σᾶς διευθύνω τὰς ἐσωκλείστους προκηρύξεις τῆς κοινότητος τῆς Ὑδρας, καὶ νὰ σᾶς ἐξηγήσω τὴν στάσιν τῶν πραγμάτων, ὡς ἐκεῖνοι τὴν γράφουν, καὶ τῶν ὁποίων τὰ γράμματα φθάνουσιν ἕως τὰς ἑπτὰ τοῦ ἱσταμένου, μ' ὅλον ὁποῦ οἱ ἐν Ὑδρα δὲν ἐγνώριζαν, τὴν διακήρυξιν τῆς ἐξουσίας περὶ προσκλήσεως, προέβλεπον ὅλα τὰ μέσα τὰ ὁποῖα ἔμελλε νὰ μεταχειρισθῇ διὰ νὰ συνάξῃ ἐν μέρος ὑπεξουσίων ἀνθρώπων εἰς τὸ ἄργος καὶ ἀκόμη νὰ τοὺς θέσῃ ὑπὸ τὴν ἀντίρρῃσιν τῶν ὀπλισμένων της καὶ διὰ νὰ προλάβουν ὅσον ἠδύναντο, τὴν δυστυχίαν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκειται τὸ ἔθνος, ἔλαβον μέτρα διὰ νὰ συνταχθῶσι ὅλοι οἱ ἐλευθερόφρονες πληρεξούσιοι εἰς τὴν Ὑδραν, καὶ ἐκεῖθεν νὰ συνυπακουσθῶσι καὶ μετὰ τοὺς λοιπούς, καὶ ἂν συμβιβασθῶσι διὰ νὰ συνέλθουν ὅλοι εἰς μέρος ἀσφαλὲς καὶ ἀνεπιρρέαστον ἀπὸ κακωτικὸς δυνάμειθα ἤδη καλῶς, εἶδὲ μόνοι των καὶ αὐτοὶ νὰ ἐργασθῶν, καὶ νὰ ἀναφερθῶν πρὸς τὰς συμμάχους δυνάμεις κατ' αὐτὸ τὸ στάδιον λοιπὸν ἦλθον εἰς Ὑδραν οἱ τῆς χώρας τῶν Ψαρῶν, καὶ ἓνας τῆς Πάρου, δύο ἐμβρίκια καὶ μία γολέτα ὑδραϊκὰ ἐβγήκαν διὰ νὰ πάρουν καὶ τοὺς λοιπούς αἰγεοπελαγίτας, καὶ νὰ συνάξουν καὶ τὰ ἐκ τῶν προ-

σόδων, καὶ δασμοτελωνίων χρήματα καὶ νὰ τὰ φέρωσιν εἰς Ὑδραν. ἐλπίζωσιν ὅτι θὰ ἔχωσι συντρόφους τοὺς Σπαρτιᾶτας, μέρος ἀπὸ τὴν στερεὰν Ἑλλάδα, καὶ μέρος ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, καὶ οὕτω στοχάζονται ὅτι ἡ πλάστιγξ θὰ βαρύνει εἰς τὸ σύνταγμα, καὶ ὁ θρίαμβος νὰ εἶναι βέβαιος. Γνωρίζουσι καὶ ἐκεῖνοι ὅτι αἱ ἐκλογαὶ τακτικαὶ δὲν ἤμποροῦν νὰ γίνουν, ἦσαν τῆς βίας καὶ ραδιουργίας ἡ παρουσία παντοῦ, ἀλλὰ ἤμποροῦν νὰ λάβωσι οἱ ἄνθρωποι πληρεξουσιότητα δι' ὑπογραφῶν. καὶ ἐφοδιασμένοι μὲ αὐτὰς νὰ ὑπάγωσιν καταλείποντες διὰ νὰ ἐκκινήσουν ἐν πλοῖον διὰ τὴν σπάρτην καὶ διὰ τὰ παράλια τούτων τῶν μερῶν, νὰ δώσουν τὴν εὐκολίαν τοῦ ταξειδίου, προσθέστε ὅμως ὅτι ἂν περίστασις τις τὸ ἐμποδίσει, οἱ κύριοι οὗτοι πληρεξούσιοι ἤμποροῦν νὰ ταξειδεύσουν ὑπὸ Ἴωνικὴν σημαίαν. αὐτὰ μὲ ἐπιφορτίζουσι νὰ σᾶς γράψω καὶ ἰδοῦ ἐκλήρω τὸ χρέος μου. μένει τώρα νὰ σᾶς εἰπῶ καὶ τὰ ἀπὸ μέρους μου (καὶ συγχωρήσατέ με τὸ θάρρος), τίποτε δὲν πρέπει νὰ ἐλπίσωμεν ἂν οἱ σκοποὶ τῆς ἐξουσίας τελεσφορήσωσι, ἡμεῖς κύριε ροῦφε, καὶ ὅσοι ἀκόμη ἔχουν τὴν τάξιν μας εἰς τὰς ἐπαρχίας πρέπει νὰ λάβουν ἀπὸ τώρα πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν ἀφανισμόν καὶ τὴν τελείαν ἐξόντωσιν. ἡ γενναιότης σας δὲ στρατηγέ μου περιφρόνησιν τὴν ὁποίαν δὲν θὰ δυνηθῆς νὰ ὑποφέρῃς καὶ οὕτω λέγω ἂν θέλετε νὰ ἔχωμεν καὶ ἄλλους νὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν γνώμην τῆς Ὑδρας, τότε ἂν ὄχι δὲ ἄλλο κᾶν, τὸ ἔθνος νὰ φανῆ συστηματικῶς διηρημένον καὶ θὰ στοχασθῆ ἀφεύκτως ἀπὸ τὴν Εὐρώπην ἀναγκαία μία ἄλλη τάξις πραγμάτων. κοινοποιήσατε τὰ γραφόμενά μου πρὸς τοὺς ἐν γαστούρῃ καὶ πύργῳ καὶ ὄπου ἄλλοῦ κρίνετε, καὶ γράφατέ μου τὴν γνώμην σας καθαρὰ νὰ ὀδηγηθῶ».

«Τὰ πραχθέντα εἰς Πόρον θάπτωσι τὴν Ἑλλάδα (σ.γ. ἡ ἀνατίναξις τοῦ Στόλου ὑπὸ τοῦ Μιαούλη) ἀλλὰ πῶς ἐξετυλίχθη ὁ ρωσισμὸς ὁ ὁποῖος ἐκρύπτετο ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς διπλωματίας, καὶ εὐκόλα ἤμπορεῖ νὰ στοχασθῆ κανένας ὅτι τοιαύτην ἀντίρρησην εἰς τοῦτον τὸν τόπον δὲν θὰ τὴν ἰδοῦν οἱ ἄλλοι μὲ ἀδιαφορίαν».

«Ὁ ρίκορντ (σ.γ. ὁ Ρῶσσοσ Ναύαρχοσ) μὲ ὕλασ τὰς ἐπιπλήξεισ πού ἔγιναν ἀπὸ τοὺσ δύο ἄλλουσ (σ.γ. Ἄγγλον καὶ Γάλλον) ἐπιμεινεν ἀκόμη εἰς τὴν ἀπόφασίν του νὰ κατατρέξῃ τοὺσ ἀποστίτασ καὶ τὰ λοιπά, ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι πρὸς τὸ αἰγαῖον πέλαγοσ δὲν τὸν ἀφίνουν νὰ ξεθυμᾶνῃ τὴν ὀργὴν του, ἂν εἰς τὴν Ὑδραν θελήσει νὰ τραβῆσει μερικὲσ κανονιέσ, διὰ νὰ πτοήσῃ τὸν λαόν, τὸ ἔχουν ὑπ' ὄφιν καὶ δὲν θὰ ἐβγάλλει οὐδένα καρπόν, ἐν τοσοῦτῳ γίνεται μεγάλη προσπάθεια ἀπὸ τοὺσ δύο ἀντιπροσώπουσ νὰ τὸν

ἐμποδίσουν. καὶ εἶναι πιθανώτερον νὰ ἐμποδισθῆ ἔν τοσοῦτῳ ἕως ἡμεῖς νὰ ξεκινήσωμεν θὰ εἶναι τελειωμένη καὶ αὐτὴ ἡ σκηνή.

Ἐγὼ εὐρίσκομαι εἰς δυσάρεστον θέσιν, ἕξ ἑνὸς μέρους ἀπὸ τὸ ναύπλιον μὲ ἔγραψαν ὅτι ἐξεδόθη διαταγὴ νὰ μὲ συλλάβουν, ἀφ' ἑτέρου τὸ μέγα σπήλαιον κατελήφθη ἀπὸ στρατιώτας, ὁ διοικητὴς φυλακῶνει τοὺς τακτικούς μου, καὶ οἱ ἵππεῖς βούλγαροι πηγαινοέρχονται, χθὲς ἦλθαν σαράντα πάλιν εἰς τὰ καλάβρυτα ἔλαβα τὴν εἶδησιν πρὶν φθάσουν καὶ οὕτως ἐβγήκα εἰς τὸ κυνήγι. ἔμεινα χθὲς καὶ σήμερον εἰς τὸ βουνὸν τῆς κερπηνῆς ἴσως αὖριον ἀπεράσω εἰς τὸ σαραδί καὶ ἕως τὸν ποντιᾶ νὰ κυνηγήσω ὀψάρια, ἀλλ' ἐπὶ πολὺ δὲν ἠμπορεῖ νὰ τρέξῃ τούτο. ἕως ἐδῶ εἶχον γραμμένο ὅτε ἀπεσταλμένος ἀπὸ τὴν κερπηνὴ ἔλθὼν μὲ εἶπεν ὅτι οἱ Βούλγαροι ἦλθον εἰς κερπηνήν. εἶτε διὰ νὰ τρομάξῃ τοὺς κερπηνιώτας τὸ ἔκαμεν ὁ διοικητὴς ἢ βέβαια φέροντες διαταγὰς εἰς τὸν μανώλη ὑπῆγον ἐλεῖ. ἐγὼ ἐβιάσθην νὰ τραβηχθῶ ἐκεῖθεν τρεῖς ὥρες ἕως νὰ ἰδῶ μεγάλον τρόμον ἔχει νὰ μὴν εὐρεθῆ ἄνθρωπος μὲ κρίσιν ἕως τὴν συνέλευσιν, εἰς τὴν ρούμελην στέλλονται ὁ μαυρομάτης νικόλαος καὶ ὁ αἰνιὰν νὰ νοθεύσουν τὰς ἐκλαγὰς, καὶ ἐνὶ λόγῳ θέλει νὰ μᾶς θέσῃ ὑπὸ τὴν σπάθην τὴν συνέλευσιν. αὐτὴν δὲν τὴν ἐπροσκέλεσε δι' ἄλλο τίποτε, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ καταδικάσῃ τοὺς ὑδραίους καὶ συντροφίαν καὶ νὰ ζητήσῃ φόρους, ἡ ὥρα εἶναι κρίσιμος, ὅτι ἔχομεν νὰ κάμωμεν πρέπει νὰ γίνῃ πολλὰ ὀγλήγωρα, διότι δὲν θὰ ἔχωμεν καιρὸν μετὰ ταῦτα. περισσότερα δὲν εἶναι χρεῖα νὰ σᾶς γράψω. καὶ ὑποσημειοῦμαι μὲ ὑπόληψιν».

«1831: Αὐγούστου 11

εἰς τὰς διαταγὰς σας

ἀνδρέας ζαήμης

Πρὸς τὸν εὐγενέστατον κύριον μπενιζέλον ροῦφον καὶ

τὸν γενναιότατον στρατηγὸν κώσταν Πότζαρην.

Εἰς Πάτρας».

«Συνημμένον τῆ ὑπ' ἀριθ. 2.

Ἑλληνας»

«Ὡς νὰ μὴ ἦτον ἀρκετὴ ἡ χύσις τοῦ Ἑλληνικοῦ αἵματος, τὴν ὁποῖαν ὁ παιδοκτόνος ἀρχηγὸς τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως τῆς Πατρίδος μας μὲ τόσην ἀπανθρωπίαν ἐπροκάλεσεν ἀκόμη καὶ σήμερον προσπαθεῖ νὰ μᾶς ἐνοχοποιήσῃ εἰς ὅσα μόνος αὐτὸς ὑπόκειται εἰς φοβερὰν εὐθύνην».

«Μᾶς ἀποδίδει ἀντιφάσκων ὡς ἔγλημα ὅτι ἠθελήσαμεν νὰ ἀντιτάξωμεν βίαν εἰς τὴν βίαν, ἡ φυσικὴ ὑπεράσπισις, εἶναι τὸ πρῶτιστον καὶ ἱερώτερον δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου».

νομίμων Ἀντιπροσώπων του, θέλει καθιερώσει τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας μὲ τόσους κινδύνους ὑπερασπίσθητε. Ἀρχεῖ, Ἀδελφοί, ἡ ἀπόφασίς μας, καὶ ἔφθασεν ὁ καιρὸς νὰ στερεώσωμεν εἰς βάσεις ἀμεταβλήτους τὴν τόσον ποθητὴν εὐνομίαν, καὶ τὴν σύντροφον αὐτῆς ἡσυχίαν, διὰ τὴν στέρησιν τῶν ὁποίων πρὸ καιροῦ στενάζομεν. Τότε, καὶ τότε μόνον, αἱ ἐνεστῶσαι γενεαὶ θέλουν μᾶς εὐλογῆσαι καὶ αἱ μεταγενέστεραι θέλουν μᾶς μακαρίσει».

«Ἐν Ὑδρᾷ τῇ 3 Αὐγούστου 1831.

Τὸ κοινὸν τῆς Ὑδρας».

Ἐν συνεχείᾳ :

«Ἐν Ὑδρᾷ 4 7 : βορίου 1831.

Φίλιππε Στρατηγέ»

«Μὴ ἔχοντες καμμίαν ἀμφιβολίαν περὶ τῶν Πατριωτικῶν φρονημάτων Σου, καὶ γνωρίζοντες ἀπὸ πολλὰ προλαβόντα διδόμενα πόσον ὀρθῶς κρίνεις τὴν παροῦσαν τῶν πραγμάτων τῆς Πατρίδος στάσιν, καὶ ἐπιθυμεῖς τὴν στερέωσιν τῶν νόμων, καὶ τὴν παῦσιν τῆς παρανομίας, ἠθέλαμεν σὲ γράφει πρὸ πολλοῦ, ἂν δὲν ὑπῆρχον αἱ δυσκολίαι τῆς ἀνταποκρίσεως, ἀλλ' ὁποῖαι καὶ ἂν εἶναι αἱ δυσκολίαι αὐταὶ δὲν ἠμποροῦμε νὰ μὴ σὲ γράψωμε ἤδη ὅτε νομίζομε τὴν στιγμὴν κρίσιμον ὡς πρὸς τὴν τύχην τῆς Πατρίδος, καὶ μανθάνομε ὅτι ἡ ἐξουσία καταγίνεται παντοιοτρόπως ν' ἀναβάλλῃ τὴν συγκρότησιν τῆς Συνελεύσεως διὰ τῆς ὁποίας μόνης πρὸ πολλοῦ ἐγγώρισε τὸ Ἔθνος ὅτι δύναται νὰ φθάσῃ τὸν σκοπὸν τῆς θεραπείας τῶν δεινῶν του. Εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζῃς ὅτι μ' ὅλας τὰς Μηχανογραφίας, μ' ὅλας τὰς ἀλλεπαλλήλους διαδιδόμενας ψευδεῖς φήμας ἐναντίον τῆς Ὑδρας, καὶ τῶν ἄλλων μερῶν ὅσοι εἰλικρινῶς ἀνέλαβον τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ Συντάγματος, τὸ συνταγματικὸν πνεῦμα τοῦ Ἐθνους ἀναπτύσσοντες μὲ ἀξιεπαινον πεισμονὴν, καὶ σταθερότητα, ἑπὲρ τοὺς εἴκοσι πληρεξούσιοι τοῦ Αἰγαίου Πελάγους εὐρίσκονται ἤδη ἐδῶ καὶ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν περιμένονται οἱ λοιποί. Οἱ Σπαρτιᾶται οἱ ὁποῖοι ἐπροχώρησαν εἰς τὴν Καλαμίταν, καὶ ὡς μανθάνομε σήμερον εἰσῆλθον καὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Μιστρᾶ, ὅχι μόνον θέλει πέμψῃ σήμερον αὐριον ἐδῶ τοὺς πληρεξουσίουσ των, κατὰ τὰ γράμματα τῆς Συνταγματικῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς των, ἀλλὰ θέλουν συντελέσει εἰς τὴν ταχείαν ἄφιξιν καὶ ἄλλων Πληρεξουσίων τῆς Πελοποννήσου, τῆς ὁποίας ὅλαι σχεδὸν αἱ ἐπαρχίαι ἠθέλον κάμει τὸ αὐτό, ἂν δὲν ἦσαν πλακωμέναι ἀπὸ ἔνοπλον δύναμιν. Δὲν ἀμφιβάλλομε, κατὰ τὰς ὁποίας ἔχομε πληροφορίας, ὅτι καὶ πολλαὶ

τῆς στερεᾶς ἐπαρχίαι εἶναι μὲ τὸ αὐτὸ φρόνημα, ἀλλὰ κρέματα πολὺ ἀπὸ τὴν φανέρωσίν του, καὶ ἀπὸ τὴν ταχεῖαν ἀφίξιν τῶν πληρεξουσίων ἐνταῦθα, διὰ νὰ συναχθῶσιν εἰς ἱκανὸν ἀριθμὸν, ὥστε καὶ τὸν τόπον τῆς συνελεύσεως νὰ ἀποφασίσωσι καὶ νὰ προκηρῦξωσι, καὶ τὰ σχέδια τῆς ἀναβολῆς τῆς ἐθνοσυνελεύσεως νὰ ματαιώσωσι. Γράφομε ἐπομένως τὰ ἔγκλειστα πρὸς τοὺς στρατηγούς Ἄνδρέαν Ἴσκον, Γ. Τσόγκαν, καὶ Θ. Γρίβαν, ἠξέυρομε ὅτι ἐνδέχεται μεταξὺ αὐτῶν νὰ μὴ ὑπάρχη ἐντελής ἀρμονία, ἀλλ' ὑμεῖς ἔχοντες σχέσεις μὲ ἕνα ἕκαστον αὐτῶν γνωρίζετε τοῦτο καλλήτερα. ἔπειτα μὴ κρίνοντες εἴλογον νὰ ἐξετάσωμε τὰ μερικά των, ἀλλὰ θεωροῦντες πρὸ πάντων ἀναγκαίαν τὴν κοινὴν σύμπραξίν των, εἰς τὸν κοινὸν πατριωτικὸν σκοπὸν, ἀπεφασίσαμε νὰ σὲ πέμψωμε τὰ πρὸς αὐτοὺς γράμματά μας, καὶ νὰ ἀφίσωμε εἰς τὴν κρίσιν σας ἂν κανὲν ἐξ αὐτῶν δὲν συμφέρει νὰ δοθῆ, τούτου δοθέντος θέλετε κρατήσῃ καὶ σχίσει ὅποιον νομίζετε περιττόν, τὰ δὲ ἄλλα θέλετε φροντίσει νὰ δοθῶσιν, ἢ νὰ σταλῶσιν ἀσφαλῶς. Ἐπαναλαμβάνομε, στρατηγέ, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ φθάσετε ἐνταῦθα, μίαν ὥραν προτίτερα ὅσοι ἦσθε πληρεξούσιοι καὶ νὰ ἐπιταχύνετε καὶ τῶν λοιπῶν πληρεξουσίων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς στερεᾶς τὸν ἐρχομὸν ἐδῶ. ἢ ἀναβολὴ τῆς Συνελεύσεως, ἢ ὁποία θέλει φέρει τὴν κατάπαυσιν τῶν δεινῶν ἀπὸ τὰ ὅποια πάσχει τὸ Ἔθνος, εἶναι κατὰ πάντα λόγον ὀλεθρία, καὶ ὁ μόνος τρόπος νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὴν δεινὴν αὐτὴν θέσιν εἰς τὸ νὰ συνέλθουν οἱ πληρεξούσιοι εἰς ἕν ἐλεύθερον μέρος διὰ νὰ ἀποφασίσουν τι πρέπει νὰ κάμουν μετὰ ταῦτα».

«Ἴσως κατορθωθῆ νὰ παρουσιασθῆ ἐντὸς ὀλίγου κανὲν πλοῖον εἰς τὰ παραλία σας διὰ νὰ παραλάβῃ τοὺς ἐτοιμοὺς πληρεξουσίους, ἀλλὰ καὶ τούτου μὴ δοθέντος, διότι τὰ πλοῖα ἀναχωροῦν περὶ τὴν Σπάρτην καὶ τὸ Αἴγαῖον, ἠμπορῆτε νὰ ἔλθετε μὲ πλοῖον Ἴωνικόν, καθὼς ἐλπίζομε ὅτι θέλουν κάμει καὶ οἱ πληρεξούσιοι τῶν Πατρῶν, Γαστιούνης, Πύργου καὶ ἄλλων παραλίων ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου».

«καὶ ἐγὼ ὁ φίλος σου
Κ. Ζωγράφος σὲ ἀσπάζομαι

Οἱ ἀδελφοί σου
γεώργιος κουντουριώτης
ἀνδρέας ζαίμης
Α. Μαυροκορδάτος
ἀνδρέας λόντος
μ. ροῦφος

Πρὸς τὸν γεναιότατον Στρατηγὸν κῶσταν μπότηζαρη»

«ἡ Κυβέρνησις ἐκτοπίσασα τὴν ἀθλιότητα εἰς τὴν ὁποίαν τὴν κατήντησαν τὰ λάθη τῆς καὶ ὁ κακὸς τρόπος τῶν συμβούλων, καὶ ὑπαλλήλων τῆς, ἐπιθυμεῖ νὰ κερδήσῃ καιρὸν, ἐπιθυμεῖ τὴν συνδιαλλαγὴν μὲ τὰς κατακτήσεις τῆς καὶ προσπαθεῖ τὴν μεσιτείαν τῶν διπλωματικῶν ὑπουργῶν συνεργόν.

πάντοτε ὁ σκοπὸς εἶναι δόλιος, ὅτι ἡμπορεῖ νὰ μᾶς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὰ ἐνεστῶτα δεινά, καὶ νὰ μᾶς ἀσφαλίσῃ εἰς τὸ μέλλον, εἶναι τὸ νὰ συγκεντρωθῶσι οἱ πληρεξούσιοι εἰς τὴν Ὑδραν. Εἶναι χρέος μας, στρατηγέ, νὰ σὲ εἰπῶ ὅτι εἶναι καιρὸς νὰ ἔμπης εἰς ἐνέργειαν, καὶ ἀκόμη νὰ ἔλθῃς ὅσον τάχιστα εἰς Ὑδραν».

Ἐκ τοῦ ἐν τῷ ἀρχεῖῳ Κ. Μπότσαρη πρωτοτύπου ἐμφαίνεται ὅτι τὸ Υ.Γ. δὲν εἶναι τοῦ αὐτοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρος πρὸς τὸν τῆς ἐπιστολῆς, ἀλλὰ διαφόρου, προφανῶς δὲ ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Α. Ζαΐμη, ὡς ἐξάγεται ἐκ παραβολῆς πρὸς τὰς ἐν τῷ ἀρχεῖῳ ἐπιστολὰς αὐτοῦ.

«κύριε στρατηγέ

«ἂν καὶ ἡ σιωπὴ σου μοῦ εἶδει νὰ ἐννοήσω, ὅτι δὲν εὐρίσχετε εἰς τὰ γράμματά μου εὐαρέσκειαν, δὲν δυσκολεύομαι καὶ τώρα νὰ σᾶς ἐρωτήσω, πῶς βλέπετε τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων. θὰ συμβιβασθῶσιν εἰς τὰ πράγματα οἱ πληρεξούσιοι τῆς στερεᾶς ἑλλάδος μὲ τοὺς ὀνομασθέντας εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὸ ἐρωτῶ φιλικά, καὶ ὑπὸ ἐμπιστοσύνην, ἂν μένεις ἀκόμη φίλος μου, ἡμπορεῖς νὰ μοῦ εἰπῆς ὅτι ἀκούγεις, ἐὰν τὸ ἐναντίον πάλιν εὔχομαι νὰ εἶσαι καλὰ, καὶ ὑποσημειοῦμαι εἰς τὰς προσταγὰς σας»

«1831 ὀκτωβρίου 30 εἰς Ὑδραν ἀνδρέας ζαΐμης

Πρὸς τὸν κύριον στρατηγὸν
κώσταν μπότηζαριν αἰσίως

εἰς τὸ ἄργος».

Εἶναι ἐκφραστικώταται αἱ ἐπιστολαὶ αὗται καὶ καταδεικνύουσι νομίζομεν ἀπολύτως, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶπομεν ὅτι ὁ Κώστας δὲν ἐδίστασε νὰ ἔλθῃ εἰς ἀντίθεσιν μὲ τοὺς ἄνδρας οἵτινες ἠγοῦντο τοῦ κινήματος καὶ εὐρίσκοντο ἐν Ὑδρῃ καὶ μετὰ τῶν ὁποίων συνεδέετο διὰ δεσμῶν στενῆς φιλίας, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ Ἀρχείου του, ὅταν ἐνόμισεν ὅτι εὐρίσκοντο ἐν πλάνῃ καὶ τὸ κίνημά των ἀπέβαινε ἐπιβλαβές. Παρέμεινε οὕτως πιστὸς ὁπαδὸς καὶ συνεργάτης τοῦ Κυβερνήτου, μέχρι τοῦ βιαίου θανάτου του.

* * *

Εἶναι φαίνεται, ἀτυχῶς, ἡ Μοῖρα τῆς Ἑλλάδος, νὰ παρασύρονται τὰ τέκνα τῆς ἀπὸ τὰς εἰσηγήσεις τῶν ἰσχυρῶν, πρὸς κατευθύνσεις ἐξυ-

πηρετούσας δήθεν τὰ συμφέροντα τῆς Πατρίδος των καὶ διὰ κολακειῶν τῶν ἀτομικῶν ἀδυναμιῶν καὶ φιλοδοξιῶν των, νὰ καθιστοῦν αὐτὰ ἀθελήτως των, τυφλὰ ὄργανα πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν συμφερόντων τῶν ἰσχυρῶν, παραβλαπτομένων οὕτω τῶν συμφερόντων τῆς Ἑλληνικῆς Πατρίδος των.

Ὁ Ἰ. Καποδίστριας ἐπάλλαισε παρὰ τοῖς ξένοις πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν συμφερόντων τῆς Ἑλλάδος καὶ μόνον, δὲν ἀπέφυγεν ὅμως τὸν χαρακτηρισμὸν του ὡς φλογεροῦ φιλορῳσσοῦ, ὑπὸ τῶν ἑτέρων Ἀνακτοβουλίων, καὶ συνέπεια τούτου ὑπῆρξεν ὁ ἀγὼν ἐξοντώσεώς του ὑπ' αὐτῶν, ἐνεργούμενος ὅμως ὑπὸ τῶν ἰδίων Ἑλλήνων. Εἶναι ἡ μέθοδος ἢ ἐφαρμοσθεῖσα κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὸν τόπον μας.

Ἐν τέλει, ἀφοῦ διεξήγαγε σκληροὺς ἀγῶνας κατὰ τῆς ξένης διπλωματίας, διότι δὲν ἤθελε νὰ μεταβάλῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς δορυφόρον οἷας δήποτε μεγάλης δυνάμεως καὶ ἀφοῦ ἐπολέμησε μὲ δημιουργικὰ ἔργα τὴν λυσσώδη ἀντιπολίτευσιν τῶν προεστῶν, ἐγνωσμένων ὅμως πατριωτικῶν φρονημάτων ἀνδρῶν, πολλὰς ὑπηρεσίας προσενεγκόντων κατὰ τὸν Ἄγῶνα, ἀντιμετώπισε δὲ ποικίλας ἀνταρσίας, ἐδέχθη τὸ γνωστὸν μοιραῖον πλήγμα εἰς τὰς 27 Σεπτεμβρίου 1831 ἔξωθι τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος τοῦ Ναυπλίου, ὅπου μετέβαινε ἵνα ἐκκλησιασθῇ. Καὶ τὸ πλήγμα ἐδίδετο ὑπὸ γόνων οἰκογενείας τὰ πρῶτα φερόντων Ἑλλήνων, προσενεγκούσης εἰς αἷμα θυσίας εἰς τὸν Ἄγῶνα, ἂν ὄχι ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην, πάντος μὴ ὑστερούσης οὐδεμιᾶς ἑτέρας καὶ τῆς ὁποίας ὁ Ἀρχηγός, ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, πατὴρ τοῦ ἐνὸς τῶν δραστῶν, εὐρίσκετο τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐγκάθειρτος ἐν Ναυπλίῳ. Εἰς τοὺς δύο ἐκείνους ἀνδρας, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ πατριωτισμὸν καὶ ἀγαθὴν πρόθεσιν, ἔστω πεπλανημένην, ἀλλὰ καὶ ἀνδρισμὸν, διότι ἐνήργησαν ὅ,τι ἐπίστευον αὐτοπροσώπως, ἀδιαφοροῦντες διὰ τὴν τύχην των, ἦν καὶ ὑπέστησαν, ὁ ἕτερος μάλιστα ἀπανθρώπως τυραννηθεῖς.

Εἴπομεν ἤδη ὅτι ὁ Ἰ. Καποδίστριας διέπραξε βεβαίως σφάλματα τὸ κυριώτερον τῶν ὁποίων ἦτο, ὅτι δὲν κατώρθωσε νὰ συλλάβῃ τὴν νοοτροπίαν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, νὰ τοὺς πολιτευθῇ καὶ νὰ προλάβῃ τὸ νὰ πέσουν εἰς χεῖρας τῆς ξένης προπαγάνδας καὶ νὰ καταστῶσιν ἀθελήτως ὄργανά της, φανταζόμενοι ὅτι ἐξυπηρετοῦσι τὴν Πατρίδα των. Ἀφ' ἑτέρου καὶ αἱ ἀξιώσεις τῶν προκρίτων ἦσαν ὑπερβολικαί, οὐχὶ ἀπολύτως ἔναντι τῶν θυσιῶν ἃς ὑπέστησαν, ἀλλ' ἔναντι τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀναγεννωμένου τότε Κράτους. Ὅπως δήποτε ὁ Ἰ. Καποδίστριας ὑπῆρξεν ἀγνὸς Ἕλληνας, ἐπεδίωξε τὸ συμφέρον τῆς Πατρίδος δι' ὅλων τῶν δυνάμεων του θυσιάσας καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν του ἐν τέλει, δι' ὃ καὶ ἡ μνήμη του ἐτιμήθη καὶ τιμᾶται εἰσέτι ὑπὸ τῶν ἐπιγιγνομένων.

Οἱ δὲ ἰσχυροί, ἀφοῦ ἐπέτυχον τὴν ἐξόντωσίν του, ἐπροθυμοποιήθησαν νὰ διαθέσουν πολεμικὸν πλοῖον διὰ τὴν μεταφορὰν τῆς σοροῦ του, καταδικάζοντες τρόπον τινὰ τὸ γενόμενον, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξαν ἠθικοὶ αὐτουργοί. Θλιβερὰ ὑπόθεσις, ἐπιναλαμβανομένη κατὰ καιροὺς ἐν Ἑλλάδι.

Θὰ ἐπικαλεσθῶμεν καὶ πάλιν τὴν ἀπλὴν ἀλλ' ἐκφραστικωτάτην ἀφήγησιν τοῦ Ν. Κασομούλη, περὶ τῆς τραγωδίας ἐκείνης, τῆς ὁποίας ἡ ἀμεροληψία εἶναι ἐμφανεστάτη.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καποδίστρια ἡ διακυβέρνησις τῆς Χώρας ἀνετέθη εἰς τριμελῆ Ἐπιτροπὴν ἀπαρτιζομένην ἐκ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Καποδίστρια, Αἰγυστίνου, ὡς προέδρου τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ Κωλέτη.

Ἡ ὁμαλότης ὅμως πᾶν ἄλλο ἢ ἀπεκατέστη. Ὁ διχασμὸς παρέμεινεν ἀμείωτος καὶ αἱ ἀντίπαλοι παρατάξεις εὐρίσκοντο ἐν ὅπλοις, πλειστάκις δὲ συνέβαινον καὶ ἔνοπλοι συγκρούσεις. Καὶ ὡς ἦτο ἐπόμενον τὰς ἀμαρτίας ἐπλήρωνεν ὁ δυστυχὴς λαός, ὁ ἐξηντλημένος ἐκ τοῦ ἐπταετοῦς Ἀγῶνος, ὅστις ὑφίστατο τὰς καταπιέσεις καὶ τὰς διαρπαγὰς πρὸς συντήρησιν τῶν ἐνόπλων σωμάτων.

Ὡς εἶπομεν ὁ Κῶστας προσεπάθησε πάντοτε νὰ εἶναι διαλλακτικὸς καὶ νὰ ἐπιδρᾷ κατευναστικῶς. Εἶδομεν ὅτι ἔφθασεν εἰς ψυχρότητα μὲ στενοὺς φίλους του οἵτινες ἐπέμενον νὰ τὸν παρασύρουν μὲ τὸ μέρος του, παρέμεινε δὲ πιστὸς εἰς τὸν Κυβερνήτην.

Εἰς τὸ Ἀρχεῖον του εὐρίσκονται πλεῖστα ἔγγραφα ἐμφαίνονται τὴν ἐξέλιξιν τῆς καταστάσεως καὶ τὴν στάσιν του, ἐξ ὧν παραίτεω τινὰ χαρακτηριστικά :

«κύριε στρατηγὲ

«Σᾶς ἔγραψα καὶ ἄλλοτε, ἐν τῷ μεταξύ τῶν τελευταίων συμβάντων. ἀπάντησίν σας δὲν ἔλαβον ἄλλην, ἐκτὸς τῆς προφορικῆς ὁμιλίας, τὴν ὁποίαν ἐλάβετε μὲ τοὺς ἐκεῖ οἰκείους μου, καὶ πρὶν καὶ ὅταν διέβητε ἀπὸ Πάτρας μὲ τοὺς λοιποὺς πληρεξουσίου τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος».

«Τώρα εὐρισκόμενος εἰς τὸ ἄργος ὅπου ὡς μανθάνομεν συνῆλθον καὶ τῆς Πελοποννήσου, οἱ ὀνομασθέντες πληρεξούσιοι, εὐρισκόμενος εἰς τὸ μέρος εἰς τὸ ὁποῖον σήμερον, φαίνονται αἱ διαθέσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ ὁμιλοῦνται τὰ πλέον ὑψηλὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος, παραιτοῦμαι ἀπὸ τοῦ νὰ σᾶς εἰπῶ ὅτι ἀδικεῖτε τοὺς φίλους σας, φυλάττοντες αὐτὴν τὴν βαθεῖαν σιωπὴν καὶ ἔρχομαι νὰ σᾶς παρατηρήσω μερικὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ἰδικὴν μου ἰδέαν, φαίνονται μεγάλης προσοχῆς ἄξια. ὁ Κυβερ-

νήτης τῆς Ἑλλάδος ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ νὰ ἦναι εἰς τὸν κόσμον ἀπὸ τὴν 27 τοῦ Σεπτεμβρίου, ἢ ἔλλειψίς του κατ' ὄρθον λόγον, ἄλλαξε ὅλως διόλου τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ὁ μακαρίτης ἐκεῖνος ἔχων ἀρκετὴν ὑπόληψιν εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ ἀξιοσύνητα ξεχωριστὴν καὶ ἂν ἤθελε φανῆ νικητὴς μίᾳ τάξιν πραγμάτων ἤθελε φυλαχθῆ πάντοτε εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἦτον πολλὰ ἐνδεχόμενον νικῶν, νὰ ἀλλάξῃ σύστημα καὶ νὰ μὴ καταστρέψῃ πλέον τόσον ὅσους ἐνόμιζεν ἐμπόδιον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ του».

«Γώρα τὸ νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι εἰς τὸ τωρινὸν διοικητικὸν σύστημα, θέλει εὐρωμεν τὴν σιβαρὰν ἐκείνην χεῖρα τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια, καὶ ὅτι ἡ ἑλλάς θέλει δυνηθῆ νὰ φυλάτῃ μίαν οἰανδήποτε τάξιν πραγμάτων ἢ ὁποῖα νὰ ἐγγυᾶται τὴν ὑπαρξίν της εἶναι τὸ ἴδιον, ὡσὰν νὰ θέλωμεν νὰ ἀπατώμεν τὸν ἑαυτὸν μας».

«Κύριε στρατηγέ, γνωρίζομεν ὅλοι ἐκ τῆς πείρας, ὅτι μίᾳ ἀδύνατος διοίκησις, ἢμπορεῖ καὶ νὰ βαστᾷ ἓνα τόπον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἄλλου μέρους, δὲν ἢμπορεῖ νὰ φυλάτῃ τὴν ἀξιοπρέπειαν ἐκείνην, ἣτις εἶναι ἀναγκαῖα διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἔθνους. δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθοῦν τὰ συμφέροντα καὶ τὰ πάθη τοῦ ἀνθρώπου τούτου. ἀκόμη ζῶντος τοῦ κυβερνήτου εἶχον ξεσχισθῆ τὰ πράγματα μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου ἐθανατώθησαν καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ σχέσεις του, καὶ αἱ χρηματικαὶ βοήθειαι, ἐθανατώθη ἡ ἀνωτάτη ἐκείνη ἠθικὴ ὑπόληψις, εἶναι δυνατὸν οἱ διαδεχθέντες αὐτὸν νὰ φυλάξουν, ὅτι πρέπει νὰ φυλαχθῆ ;»

«Ἀκόμη πρέπει νὰ ἠξεύρωμε ὅτι ἂν ἀρήσωμεν τὴν περίστασιν ταύτην νὰ φύγῃ, καὶ ἐξωτερικῶς δὲν θέλει ὑπάγουν τόσον αἷσια τὰ πράγματα ἀρκετὰ ἐγνωρίσαμε τὴν πολιτικὴν τοῦ κόσμου. ἂν λοιπὸν εἶναι ἀληθῆ τὰ ὅσα ἀκούομεν περὶ τοῦ συστήματος τῶν πληρεξουσίων τῆς στερεᾶς ἑλλάδος παραιτοῦμαι νὰ εἶπω περὶ πελοποννήσου ἐπειδὴ σεῖς ἠξεύρετε πῶς ἡ βία κατήνησεν αὐτὸ τὸ μέρος, κάμετε χωρὶς νὰ περνᾷ ὁ καιρὸς, καὶ νὰ λαμβάνουν οἱ μερικοὶ στοχασμοὶ χώραν ὅτι πρέπει νὰ λάβουν».

«Ζητήσατε μὲ ἔγγραφον ἐπίσημον ἀπὸ τὴν διοικοῦσαν ἐπιτροπὴν τὴν παῦσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, καὶ τὴν συγκέντρωσιν ὅλων τῶν πληρεξουσίων τοῦ ἔθνους καὶ τὴν πρόσκλησιν τῶν διωχθέντων ἀδίκως, εἰπέτε ὅτι συγκεντρωθείσης τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως αὕτη εἶναι ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ ἢ ὁποῖα δύναται νὰ κρίνῃ περὶ τῶν ἐμφυλίων διαιρέσεων στείλετε ἀντίγραφον ταύτης τῆς πράξεώς σας πρὸς τοὺς κυρίους ἀντιπροσώπους ἀπάντων τῶν συμπραττόντων εἰς τὴν ἔνωσιν τοῦ ἔθνους, καὶ τοῦτο ἀρκεῖ νὰ πείσῃ τὰ διεστῶτα».

«ἐνωμένοι ὅλοι οἱ πληρεξούσιοι δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θέλει περ-
τώσωσι τοὺς συνταγματικούς νόμους των, θέλει συμφωνήσωσι
περὶ τῶν δικαιωμάτων δῆλον, λογαριασμῶν ἀποζημιώσεων καὶ τὰ
λοιπά, τὰ ὅποια ἀφορῶσιν ἰδιαιτέρως τοὺς Ἕλληνας, καὶ ἐπομέ-
ως νὰ ἀναφερθῶσιν εἰς τὰς συμμαχικὰς δυνάμεις, καὶ νὰ ζητή-
σουν βασιλέα συνταγματικόν, χωρὶς τὸν ὅποιον ὅλα τὰ ἄλλα θέλει
εἶναι τίποτες δὲν μὲ προσμένει ἢ εὐκαιρία βιάζεται νὰ ἀναχωρήσῃ
δὲν ἡμπορῶ λοιπὸν νὰ σᾶς εἰπῶ περισσότερα ὅπου εἶχον σκοπόν.
σᾶς παρακαλῶ συγχωρήσατέ με τὸ θάρρος, ἡμπόρεσα νὰ σᾶς
γράφω προσφέρετε τὰς ἀδελφικὰς μου προσρήσεις, εἰς τοὺς φίλους
σας στρατηγούς καὶ δεχθῆτε τὴν βεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου ὑπολή-
ψεως μεθ' ἧς ὑποσημειοῦμαι».

«1831 νοεμβρίου 13
Ἵδρα

ὁ φίλος σας
Ἄνδρέας Ζαήμης».

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Ζαήμη πρὸς τὸν
Κώσταν ἐξ ἧς ἐμφαίνονται τὰ ἐπόμενα :

Ἐνάμισυ μῆνα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κυβερνήτου οἱ πολιτικοί
του ἀντίπαλοι εὐρίσκονται καθηλωμένοι εἰς Ἵδραν, ἐνῶ ἡ ἀναρχία
ἐπικρατεῖ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα.

Οἱ σοφοὶ λόγοι τοῦ διαπρεποῦς ἐκείνου Ἕλληνοσ-Ἀ. Ζαήμη,
ὅστις καίτοι ἀντιπολιτευθεὶς τὸν Κυβερνήτην μετὰ φανατισμοῦ, ἀνομο-
λογεῖ τὰς ἀρετὰς του, ἔστω καὶ κατόπιν ἐσορτῆς.

Τέλος τὸ κῦρος τοῦ Κώστα καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ νὰ πεισθῆ καὶ
νὰ συμφωνήσῃ μὲ τὰς ἀπόψεις τῶν ἐν Ἵδρα.

Ἐπακολουθεῖ ἡ κάτωθι ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κώσταν :

«γενναιότατε ἀδελφὲ

ἐνθυμῆσθε ὅταν εἴμεθα εἰς τοῦ πληρεξουσίου καὶ ἐμιλήσαμεν
καὶ δὲν ἤλπιζα ποτὲ νὰ φύγετε ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν ἐκείνην, ἀλλὰ
ἐπερίμενα νὰ ἐπιστρέψητε καὶ νὰ ὀμιλήσωμε πάλιν».

Ἐπειδὴ ὅμως καὶ θεωρῶ ὅτι ἕως σήμερον δὲν ἤλθατε, λυποῦ-
ται διὰ τὴν μεταξύ μας ἀγάπην, διότι ἠκούσατε λόγους ἀνισχύρους
μερικῶν ἰδιοτελῶν καὶ ἀπεσύρθητε».

Ἐβιασμένοι λοιπὸν ἀπὸ τὴν φιλίαν, καὶ πατριωτισμὸν καὶ ἐπι-
θυμίαν τῆς ἀνταμώσεώς μου, ἔρχομαι διὰ τῆς παρουσίας μου νὰ
σᾶς εἶπω ὅτι αὐτοῦ ἔρχεται ὁ γαμβρὸς καπ. χρῆστος, ὁ ὅποιος
θέλει σᾶς ὀμιλήσῃ προφορικῶς, φάζοντας ὅθεν βάσιν εἰς τὰ λεγό-
μενά του, ἂν ἐπιθυμῆτε τὴν κοινὴν ἡσυχίαν, ἂν ἔχετε τῷ ὄντι
πατριωτισμὸν καὶ εὐχαρίστησιν, εἰς τὰ γενικὰ καὶ μερικὰ συμφέ-
ροντα, πάρете τὸν Καπ. Ἄνδρέαν Ἴσκον τὸν Καπ. τζιόγκαν, τὸν

Καπ. Ζέοβα και μετὰ μὲ τὸν χοῦστον ἔρχεσθε κατ' εὐθειᾶν ἐνταῦθα, ἢ εἰς ἄρογος φθάνοντες δὲ ἔξω εἰς ἓνα χωρίον εἰς λάλουκα ἢ τελαμανάρα, ἢ ὅπου ἀγαπᾶτε μείνετε ἐκεῖ καὶ ἔρχεται ὁ χοῦστος καὶ μᾶς εἰδοποιεῖ τὸν ἐρχομὸν σας. Τότε πηγαίνομε ἐγὼ καὶ ἄλλοι φίλοι καὶ ἀνταμώνουμε».

«Καπ. κώστα πάλιν σοῦ λέγω, ἂν ἦσθε ὁ μπότζιαρης τὸν ὅποιον ἐγὼ γνωρίζω καὶ φίλος κοινὸς καὶ μερικῶς, καὶ ἀδελφὸς τὸ ὄντι, κάμετε ὅτι σᾶς λέγω, διότι δὲν εὐχαριστοῦμαι νὰ εἰδῶ τὴν περιφρόνησίν σας».

«μὴν δέχεσθε νὰ ἀμαυρώσετε τὴν ὁποίαν χάρει ἡ οἰκογένεια σας ὑπόληψιν, μὴν θέλετε νὰ ρίψετε τίς θυσίας ἔχετε κάμη καὶ ὁ ἴδιος καὶ ὁ μακαρίτης ἀδελφὸς σας εἰς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα τῆς πατρίδος. μὴν πείθεσθε εἰς τὰς σεσιπότας ὁμιλίας καὶ ὑποσχέσεις μερικῶν εὐρηστομίων αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς καλὸς πατριώτης καὶ φίλος ἀκούσατέ με καὶ ἐπιστρεῦσατε ὡς ἀνωτέρω σᾶς λέγω, ἀνταμιωνόμενοι δὲ θέλετε εὖρη τοὺς λόγους μου ὀρθοῦς καὶ εἰλικρινεῖς. Σᾶς ἀσπάζομαι ἀδελφικῶς καὶ μένω ὁ ἀδελφὸς»

τῇ 18 Νηβρίου 1831 ἐν ναυπλίῳ

Α. Πλαπούτας».

Ἐπακολουθεῖ ἡ κάτωθι ἐπιστολή:

«Πρὸς τὸν γενναιότατον Καπ. Κώστα μπότζιαρην

κύριε στρατηγέ

καγὼ ὁ γεώργιος κουντουριώτης σὲ ἀσπάζομαι».

Κάτωθι αὐτῆς ἐν εἴδει ὑστερογράφου, ὑπάρχει μακρὰ ἐπιστολὴ τοῦ Ζαήμη, ὅστις προσπαθεῖ νὰ πείσῃ τὸν Κώσταν νὰ παραλάβῃ τοὺς ἀκολουθούντας αὐτὸν Στερεοελλαδίτας Ὀπλαρχηγούς καὶ νὰ μεταβῇ εἰς Κόρινθον, ἢ ὅπου ἄλλοῦ προκρίνουν, διὰ νὰ συνέλθῃ ἡ Ἐθνοσυνέλευσις ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς δυνάμεώς των, ὅτι δὲ οἱ Πελοποννήσιοι ἀναλαμβάνουν τὴν πληρωμὴν 300 ἀνδρῶν τῆς δυνάμεώς των.

Εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ἡ συγκέντρωσις τῶν πληρεξουσίων ἐμποδίζεται ἐπὶ τῶν ἀντιφρονούντων, ὁ δὲ Κώστας μετὰ τῶν Στερεοελλαδιτῶν εὐρίσκαται εἰς Ἄρογος. Καταλήγει δὲ ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη ὡς ἑξῆς:

«ἡ συμμαχία εἶναι τριπλῆ καὶ ὅταν συγκεντρωθοῦν οἱ πληρεξούσιοι τοῦ ἔθνους εἰς ἓνα μέρος καὶ δὲν εἶναι ἀμφιβολία ὅτι σήμερον συνάζονται ὅπου σεῖς θέλετε, ἢ προσοχὴ ὅλη τῆς τριπλῆς αὐτῆς συμμαχίας θέλει δωθεῖ ἐκεῖ καὶ αἱ φωναὶ καὶ οἱ φοβερισμοὶ ἐκείνων ὅπου φοβερίζουν δὲν ἰσχύουν εἰς τίποτε, μένει λοιπὸν εἰς τὸ χέρι σας. σεῖς ὅπου ὑποστηρίζετε τὴν πατρίδα μὲ τὸ αἷμα σας καὶ μὲ τὰ ὅπλα σας, σεῖς καὶ ὑποστηρίζετε καὶ τὴν εὐνομίαν τώρα

καὶ τὰ συμφέροντά της. εἰς τὸ ἐναντίον τί νὰ κάμωμεν θὰ χορεύ-
σωμεν μὲ τὴν μουσικὴν ὁποῦ λαλεῖ ὁ κολοκοτρώνης; χορεύωμεν
ἀκόμη κάμποσον καιρὸν, καὶ ἔπειτα ὅτι θέλει ὁ Θεός. ταῦτα καὶ
ὕγιαίνετε».

«1831 : 19 : Νοεμβρ. Ὑδραν.

εἰς τὰς προσταγὰς τοὺς πρόθυμος
ἀνδρέας ζαήμης

τοὺς στρατηγούς τζόγκαν, ἴσκον, γρίβαν καὶ λοιποὺς ἀσπάζομαι
ἀδελφικῶς ὁμοῦ καὶ τὸν κύριον τάζον.

προσφέρατε τὰς προσρήσεις μου καὶ πρὸς τὸν κύριον κολέτην».

Εἶναι καταφανὴς ἡ προσπάθεια νὰ ταχθῶν οἱ στερεολαδίται κατὰ
τῆς Κυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς, ἧς μέλος ἦτο ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ἦτις
ἀπέστρεψε τὴν σύγκλησιν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως.

Ἐπακολουθεῖ ἐπιστολὴ τοῦ Α. Καποδίστρια :

«Ναύπλιον 18 δεκεμβρίου 31.

«Φίλε Κε Κώστα—Ἐρχεται αὐτοῦ ὁ Κοσ Χρῆστος Φωτομάρας
διὰ νὰ σᾶς προτρέψῃ ἐκ μέρους μου νὰ ἐπιστρέψῃτε ἐδῶ μὲ τὸν
Κον Ἰσκο καὶ Ἰζονκα σᾶς προσθέτω καὶ ταῦτα τὰ δύο λόγια διὰ
νὰ σᾶς βεβαιώσω ὅτι θέλω σᾶς τὸ γνωρίσω ὡς χάριν καὶ τοῦτο
ὄχι διὰ τὸν ἑαυτὸν μου ἀλλὰ διὰ τὴν ὑπόληψίν σας καὶ διὰ τὰ
συμφέροντα τῆς Πατρίδος—Χαίρετε».

«Πρὸς τὸν Γενναιώτατον Κον
Κώστα Μπότζαρη

ὁ φίλος σας
Α. Κ. Καποδίστριας»

Εἰς ἀπάντησιν τῆς ἀνωτέρω ἐπιστολῆς ὑπάρχει ἀντίγραφον τῆς
ἐπιστολῆς τοῦ Κώστα, εἰς τὸν Κυβερνήτην πλέον Αὐγουστίνον Καπο-
δίστριαν ἔχον ὡς ἐξῆς :

«Ἐκλαμπρότατε !

«Ἀνέγων μετ' ἐπιστασίας τὸ ἀπὸ 18 Δεκεμβρίου ἔγγραφόν
σας, ἤκουσα μὲ προσοχὴν τὰ ὅσα ὁ Καπετὰν Χρῆστος Φωτομάρας
μὲ εἶπεν, Ἐκλαμπρότατε ἱεζύρετε ὅτι ἐγὼ ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους
δὲν ἔκανα ἄλλο παρὰ ἐφρόντιζα ὅλαις δυνάμεσι διὰ νὰ ἐνωθῇ τὸ
Ἔθνος καὶ δὲν ἔπαυσα τοῦτο. ἀναχωρήσαμε ἀπὸ Ἄργος διὰ νὰ
μὴ αὐξήθῃ περισσότερον ἡ φωτειὰ ἀλλὰ νὰ παύσῃ, ὥστε νὰ μείνῃ
ὁ δρόμος τῆς ἐνώσεως ὅσον δυνατὸν ἀνοιχτός. διὰ τοῦτο λαμβάνω
τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἐξηγηθῶ καὶ τώρα, ἵνα προσπαθήσετε διὰ τὴν
γενικὴν ἔνωσιν τοῦ Ἔθνους καὶ μὲ τοῦτο καὶ τὸν ἑαυτὸν σας
θέλετε δοξάσει, καὶ τὸ ἔθνος ἐλευθερώσει ἀπὸ τὸν ἐπαπειλούμενον

κίνδυνον. ἂν μερικοὶ λέγουν ὅτι ἂν τραβηχθῶ ἐγὼ παύει ὁ κίνδυνος αὐτός, εἶναι κατὰ πολλὰ λανθασμένοι διότι δύναται νὰ ἀνάγη περισσότερον τοῦτον».

«Θέλει πληροφορηθῆτε Ἐκλαμπρότατε ὅτι δι' ὅσους χρόνους εἰς τὴν Ἑλλάδα, οὔτε ποτὲ ἐπειθίμησα, οὔτε θέλει ἐπιθυμήσω ἐμφύλιον πόλεμον, ὡς πρᾶγμα τὸ ὁποῖον φέρει τὸν ὄλεθρον τοῦ Ἔθνους. Μὲ συγχωρῆτε ὁποῦ λαμβάνω τὴν τόλμην νὰ σᾶς ἐξηγηθῶ ὡς ἀνωτέρω. Τὰ πάντα θυσιάζω ἐκλαμπρότατε! διὰ τὰ συμφέροντα τῆς Πατρίδος καὶ διὰ τὴν ὑπόληψίν μου. τοῦτο ἐστάθην καὶ θέλει σταθῆ ὑπὸ τὴν προτέρημα τῆς οἰκογενείας μου. τὰ πράγματα τὸ βέβαιον ὄντι».

«Ἄν ἀποφασίσετε νὰ δώσετε ἀκρόασιν εἰς ὅσα ὁ Καπετὰν Χρῆστος θέλει σᾶς εἶπῃ καὶ ἂν παύσετε μερικὰ κινήματα τὰ ὁποῖα ὡς προετοιμαστικὰ νέων δυστυχιῶν καὶ ἐχθροπραξιῶν ἐμποδίζουν νὰ ἐνεργηθῶσιν αἱ προτροπαὶ σας δὲν εἶμαι μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ εἶμαι βέβαιος ὅτι θέλει γίνῃ διόρθωσις τῶν πραγμάτων. Ἐπειδὴ καὶ πάντες οἱ ἐδῶ ἐπιθυμοῦν τὴν παῦσιν τῶν δυστυχιῶν τοῦ ἔθνους. ἐγὼ δὲ εὐγνωμονῶν διὰ τὰ ὁποῖα δεικνύετε πρὸς ἐμὲ φιλικὰ αἰσθήματα.

«τῇ 21 δεκεμβρίου

1831 ἐν πέρα χώρῳ.

εἶμαι

δοῦλος σας ταπεινός».

Παραθέτομεν τέλος ἐκ τῆς σειρᾶς αὐτῶν τῶν ἐπιστολῶν τὴν ἀπάντησιν τοῦ Κώστα πρὸς τὸν Πλαπούταν ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω ἀναγραφείσης ἐπιστολῆς του :

«Γενν. ἀδελφὲ

«Ἐλαβα τὸ ἀδελφικὸ σου σημειωμένον τῆς 18 τρέχοντος, ἐκατάλαβα τὰ γραφόμενά σου. μοῦ γράφεις ὅμως μὲ ἓνα ὕφος ὅπως διόλου ἀσυνήθιστον ἀπὸ τὴν γενναιότητά σου πρὸς ἐμέ, τοῦτο τὸ συγχωρῶ διότι φαίνεται ὅτι τὸ γράμμα σας ἐπέρασεν καὶ ἀπὸ ἄλλο μάτι».

«γνωρίζεις πολὺ καλὰ ὅτι διάφορες, φωραῖς οἱ δύο μας ὁμιλήσαμε ἐκτεταμένα, ἐπιθυμοῦντες πάντοτε καὶ οἱ δύο μας τὴν γενικὴν ἔνωσιν, ὡς τὸ μόνον πρᾶγμα ὁποῦ δύναται νὰ σώσῃ τὴν πατρίδα. ἰξεύρεις καλὰ ὅτι ἡ συμφωνία, ἦτον νὰ ἀναχωρήσῃ ὁ γρίβας ἀπὸ Ἄργος καὶ νὰ παύσῃ κάθε ἀσυμφωνία καὶ ἐνῶ ἦτον πανέτοιμος νὰ ἀναχωρήσῃ καὶ τὰ πάντα ἦτον σύμφωνα, ἀνεπίστως ἄρχησεν ὁ κανονιοβολισμός, καὶ ὁ πόλεμος ἐπροχωροῦσεν, καὶ οὕτως ἡ ἀναχώρησις του ἐμποδίστη. Τὴν ἄλλην ἡμέραν τὸ πρῶτ' ὁποῦ ἀναχωρήσαμε ὅλοι μαζὺ εἶδετε τὴν λογὴν ἐβγήκαμε, καὶ δὲν ἠδυνήθη

να πείσω κανένα να μείνωμε εις κανένα χωρίον σιμά, ἀλλ' ἐκρίθη εὐλογον να ἀπομακρυνθῶμεν εις μέρος ὥστε να λύψη κάθε παραμικρὰ αἰτία ἐχθροπραξίας».

«Μοῦ γράφεις ὅτι να ἔλθωμεν να ἀνταμωθοῦμεν καὶ δὲν ἰξεύρω πῶς δύναται να ἔλθωμε εις Ἄργος ἐνῶ ἔχετε ὄλους τοὺς δρόμους καὶ θέσεις πιασμένα με στρατιώτας, ἡμεῖς ἀναχωρήσαμε ἕδιὰ να παύσωμε τὸν πόλεμον καὶ ἡ γενναιότης σας στέλετε στρατιωτικὴν δύναμιν διὰ να τὸν ἀνανεώσητε. Ἐὰν ὅσα μοῦ γράφεις τὰ στοχάζεσαι ὀρθὰ πρέπει να ἐνεργήσετε διὰ να δυνηθῇ τὸ ἔθνος να ἐνωθῇ εις ἓν καὶ τότε μόνον εἶναι ἡ ὑσυχία καὶ ἡ εὐτυχία του· ἔὰν στοχάζεσαι ὅτι εἶναι τὸ ὄντι ἐπιθυμητὴ ἡ ἔνωσις ἐκ μέρους σας, μὴν ἀμελήσητε ἀπὸ τοῦ να λάβετε τὸν κόπον, τρεῖς τέσσαρες ἀπὸ τὴν γενεώτητάι σας να κοπιήσητε εις Κόρινθον, διὰ να εὐκολυνθῇ ἡ ἀντάμωσίς μας καὶ τότε να ὀμιλήσωμε καὶ ἂν γίνεται ἡ ἐπιθυμητὴ αὕτη ἔνωσις διὰ να λυτρωθῇ ὁ δυστυχὴς λαὸς ἀπὸ τὸν ἐπαπειλούμενον κίνδυνον, ἔὰν εις τοῦτο δυσκολεύεσθε, τότε ἂς ἔλθῃ ἂν δυνατὸν ἐν εὐρωπαϊκὸν πλοῖον τῶν συμ. Δυνάμεων εις Καλαμάτα διὰ να ἐμβαρκαριστῶμεν να ἔλθωμεν αὐτοῦ, ἢ να ἔλθετε ἡ Γενεώτης σας με αὐτὸ να ὀμιλήσωμεν ἐδῶ. καθὼς ἡ γενναιότης σου δὲν ἐπιθυμεῖ ποτὲ να ἀμαυρωθῇ ἡ ὑπόληψίς μου τὸ ἴδιον ἐπιθυμῶ καὶ ἐγὼ, καὶ ἀφοῦ ἡ ὑπόληψίς μου βλάπτεται διότι ζητῶμεν τὴν στερέωσιν τῶν νόμων, δὲν ἰξεύρω ποῖα ὑπόληψις μένει εις ὄλους μας, ἴδα με κακοφανισμόν μου να μοῦ γράφεις ὅτι παρασύρομαι ἀπὸ μερικους, ἂν μοῦ τὸ ἔγραφε ἄλλος δὲν μοῦ κακοφαίνονταν, ἀλλ' ἀφοῦ μοῦ τὸ γράφεις ἡ γενναιότης σου ἀποκρίνομαι ὅτι ἂν σύρωμαι ἐγὼ βέβαια σύρεται καὶ ἡ γενναιότης σου με τὸ να γνωρίζεις καλὰ τὸ ἴδιόμαί μου, ὅπου στοχάζομαι να σύρωμαι καὶ ὄχι να σύρωμαι. μὴν τὰ στοχάζεσθε ἀδελφὲ τὰ πράγματα μικρὰ, να προσπαθήσωμε ἀπὸ τὸ ἓνα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος να σβύσωμε τὸ περαιτέρω ἄναμα τῆς φωτειᾶς, διότι ἀφ' οὔ ἀνάψη περισσότερον δὲν εἶναι εις τὸ χέρι μας πλέον να τὴν σβύσωμε οὔτε ἀπὸ τὸ ἓνα οὔτε ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος. θέλει σε πληροφορήση καὶ ὁ ἀδελφός μας καπετὰν Χρηστος περὶ τῶν ὅσων ὀμιλήσαμε ἐδῶ. ὁ θεὸς να κατορθώση τὴν γενικὴν ἔνωσιν, καὶ μένω».

Διὰ τῆς σειρᾶς αὐτῆς τῶν ἐπιστολῶν δίδεται πλήρης εἰκὼν τῆς ἐπικρατούσης καταστάσεως.

Ὁ Λύγουστινος δὲν ἦτο εις θέσιν να διαδεχθῇ τὸν ἀδελφόν του Ι. Καποδίστριαν. Ἄγαθὸς ἀνήρ, ἐνάρετος, πατριώτης, ἀλλ' ὄχι ἀντα-

ποκρινόμενος εἰς τὰς δυσχερεῖς ἐκείνας περιστάσεις καὶ ἄξιος νὰ ἠγηθῆ τῆς χώρας.

Ὁ διχασμὸς ἐξηκολούθει ὑφιστάμενος. Πλὴν τοῦ δράματος τοῦ Κυβερνήτου, ὑφίστατο ἡ σφοδρὰ ἀντίδρασις τῶν Πελοποννησίων πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην· ἐκφραστικώτατα λέγει ὁ Ζαήμης εἰς τὴν παρατεθεισάν ἐπιστολὴν του: «Θὰ χορεύσωμεν μὲ τὴν μουσικὴν ὅπου λαλεῖ ὁ Κολοκοτρώνης». Ἦτοι συνεννόησις δὲν ὑπάρχει.

Ὁ Κωλέτης διαφανήσας καὶ αὐτὸς πρὸς τὸν Λύγουστίνον καὶ Κολοκοτρώνην, ἤσκει ἰδίαν πολιτικὴν καὶ ἐν τέλει ἀπεσύρθη ἐκ Ναυπλίου.

Οἱ ἐν Ὑδρᾷ ἀντιπολιτευόμενοι τὸν Καποδίστριαν, παρέμενον ἐν τῇ νήσῳ, μὴ ἔχοντες ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν Διοικοῦσαν Ἐπιτροπὴν.

Εἰς ταῦτα θὰ πρέπει νὰ προστεθῆ καὶ κάποια οὐχὶ ἀδικαιολόγητος ψυχικὴ διάθεσις τοῦ Λύγουστίνου νὰ θεωρῆ πάντας τοὺς ἀντιπολιτευομένους, αἰτίους τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννη.

Οὕτως ἡ κατάστασις ἔβαινε διαρκῶς ἐπὶ τὰ χεῖρω. Τὰ μῖση καὶ τὰ πάθη ὠγκοῦντο, αἱ ἀντιζηλῖαι καὶ φιλοδοξίαι εὗρισκον κατάλληλον ἔδαφος δράσεως. Αἱ ἔνοπλοι ρήξεις διεδέχοντο ἀλλήλας.

Ὁ Κώστας, ὅστις, ὡς εἶδομεν, ζῶντος τοῦ Κυβερνήτου ὑπῆρξε πιστὸς στρατιώτης, πρὸ τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως, μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν σύνεσιν καὶ πατριωτισμὸν, κατείδεν ὅτι τὸ νέον καιεστῶς δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἡρεμίαν. Καὶ δὲν ἐδίστασε ποσῶς νὰ λάβῃ τὴν ὀρθὴν κατὰ τὴν κρίσιν του θέσιν ἐπὶ τῶν διεστῶτων.

Ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἀρχείου του, ὧν τινὲς παρετέθησαν, ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως πάντων πρὸς ἀντιμετώπισιν καὶ ἐξυπηρέτησιν τῶν συμφερόντων τῆς Πατρίδος.

Λόγῳ τοῦ κύρους του καὶ τῆς ἐπιβολῆς του, ἀλλὰ καὶ τῆς δυνάμεως ἣτις τὸν ἠκολούθει μετὰ τῶν Ρουμελιωτῶν Ὀπλαρχηγῶν, κατέστη περιζήτητος εἰς ἀμφοτέρας τὰς παρατάξεις.

Εἶδομεν τὰς ἀπόψεις τῶν ἐν Ὑδρᾷ, ἐκφραζομένων διὰ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Α. Ζαήμη. Ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Λύγουστίνου Καποδίστρια, καλοῦντος αὐτὸν παρ' αὐτῶν. Ἐπίσης τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Πλαπούτα στενωῶς μετ' αὐτοῦ συνδεομένου ὁπαδοῦ καὶ συνεργάτου τοῦ Λύγουστίνου ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν.

Αἱ ἀπαντήσεις του, νομίζομεν, χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἄκραν σύνεσιν, θέτουσαι ὡς προταρχικὴν βᾶσιν, τὴν ἔνωσιν πάντων πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς Πατρίδος, θετικότητα σκέψεων καὶ παρησιάν, ἀλλὰ καὶ καυστικότητα ὅπου ἐπεβάλλετο.

Ἡ πρὸς τὸν Λύγουστίνον ἀπάντησις του, συγκεκριατημένη, ὡς ἤρμοξε πρὸς τὸ ἀξίωμα του, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάρρους καὶ ὑπερηφανείας,

ἄνευ περιστροφῶν, ὑποδεικνύουσα τὰ τρωτὰ τῆς καστάσεως καὶ τὴν κατεύθυνσιν ἣς ἐπεβάλλετο. Ἡ δὲ πρὸς τὸν Πλαπούταν, διδακτικωτάτη.

Μέσα ἀπὸ τὰ λιτὰ αὐτὰ κείμενα τῶν ἐπιστολῶν του προβάλλει ὁ ψυχικὸς δυναμισμὸς τοῦ Κώστα Μπότσαρη, ὁ ὁποῖος ἀντεμετώπιζε καὶ τὰ ἄμεσα γεγονότα μὲ ἀποφασιστικότητα, ἀλλ' ἔβλεπε καὶ πολὺ καθαρὰ ὅτι τὸ συμφέρον τοῦ μόλις ἀπελευθερωθέντος Ἑθνους ἐπέβαλλεν ἀπόλυτον ἐνότητα.

Ἄτυχῶς ἡ φωνὴ τῆς λογικῆς δὲν ἐπεκράτησε καὶ τὰ πράγματα ἔβαινον πρὸς τὸ ἀπροχώρητον. Πρὸς στιγμὴν ὑπῆρξεν ἐλπίς ὅτι ἐπεκράτουν φρονιμώτεραι σκέψεις καὶ ὅτι ἐκόπασεν ἡ ὀξύτης. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἐπεδείχθη ἀδιαλαξία ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Αὐγουστῖνον, οἵτινες ὡς εἶδομεν προσεπάθουν νὰ παρασύρουν καὶ τὸν Κώσταν καὶ ἡ ἀναρχία ἐξέσπασεν φοβερωτέρα.

Ὁ ὄργανωθείς διὰ τόσων θυσιῶν στρατὸς ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου, παρέλυσεν καὶ ἐτάχθη εἰς τὰς σχηματισθείσας παρατάξεις. Ἐσχηματίσθησαν οὕτω δύο ἀντιμέτωποι παρατάξεις: ἡ Κυβερνητικὴ καὶ ἡ Ἐπαναστατικὴ ὡς ἀπεκλήθη ὑπὸ τῶν Κυβερνητικῶν, Συνταγματικὴ δὲ ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς.

Οἱ Ἐπαναστατικοὶ συνεκεντρώθησαν εἰς Μέγαρον καὶ Περαιχώραν, ὅπου καὶ ὀργανοῦντο ἵνα ἐκστρατεύσωσι κατὰ τῆς Πελοποννήσου πρὸς κατάληψιν τῆς ἔδρας τῆς Κυβερνήσεως Ναυπλίου. Οἱ Κυβερνητικοὶ συνεκεντρώθησαν περὶ τὸν Ἴσθμὸν πρὸς ἀντιμετώπισίν των.

Ὁ Κώστας μετὰ τῶν συνεργατῶν του ἐτήρησαν σταθερῶς οὐδετέρων στάσιν.

Πρὸ τοῦ κινδύνου τῆς ἐμφυλίου γενικῆς συρράξεως, τῇ ὑποδείξει καὶ τῶν Ἀντιπρέσβων, κατεβλήθη ὑστάτη προσπάθεια συνδιαλλαγῆς καὶ ἀπεφασίσθη ἡ συγκρότησις ἐπιτροπῆς ἐξ ἀμφοτέρων τῶν παρατάξεων πρὸς ἐξέτασιν τῶν διαφορῶν καὶ ἀνέυρεσιν συμβιβαστικῆς λύσεως.

Ὁ Στράφορδ Κάνιγκ, ἐπεβλήθη εἰς τὸν Αὐγουστῖνον Καποδίστριαν ἵνα ἀποστείλῃ εἰς Λουτράκι πληρεξουσίους οἵτινες νὰ συναντηθοῦν μετ' ἀντιπροσώπων τῶν ἀντιπολιτευομένων πρὸς ἐξεύρεσιν συμβιβασμοῦ. Ὁ Αὐγουστῖνος τότε, ἔστειλεν ὡς πληρεξουσίους του; τοὺς, Πλαπούταν, Νικήταν, Ἀναγνώστην Παπασταθόπουλον, Νικόθεον καὶ Γιατροῦλον. Ὁ Κωλέτης, ὅστις πλέον ἠγεῖτο τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ ἐπεδείξατο δραστηριότητα καὶ σθένος ἀσύνηδες, ἀπετάνθη εἰς τὸν Κώσταν καὶ τοῦ ἀνέθεσε τὴν ἡγεσίαν ἀποστολῆς συγκειμένης ἐξ αὐτοῦ καὶ τῶν Γεωργίου Βαλτινοῦ, Γάτση Μαγγίνα, Γεωργίου Διοβουνιώτου καὶ Νικολάου Ζέρβα.

Ἡ συνάντησις ὅμως τῶν δύο αὐτῶν πεντάδων ἐν Περαιχώρα, εἰς

οὐδὲν ἀπέληξε. Ἡ ἀταξία ἐπηκολούθησε, λαβοῦσα πλέον μορφὴν ἐμφυλίου πολέμου.

Ὁ Κώστας πλέον μετὰ τῶν ὀπαδῶν του, τάσσεται μετὰ τῶν ἀντιπολιτευομένων. Οἱ «Συνταγματικοὶ» λεγόμενοι ἐκκινοῦν πρὸς διάβασιν τοῦ Ἴσθμοῦ, φυλασσομένου ὑπὸ τῶν «Κυβερνητικῶν» καὶ ἐπιτυγχάνουν, καίτοι ὀλιγαριθμώτεροι, νὰ ἐπικρατήσουν· ἀπωθοῦντες τοὺς Κυβερνητικοὺς καὶ προελαύνοντες μὲ μικρὰς ἀψιμαχίας, φθάνουσιν εἰς Ἄργος, ἀπειλοῦντες πλέον τὰς πύλας τοῦ Ναυπλίου.

Οἱ Ἀντιπρέσβεις λαμβάνοντες ἀφορμὴν ἐκ τούτου, συνιστῶσιν εἰς τὸν Αὐγουστῖνον νὰ παραιτηθῇ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Κυβερνήτου, τὸ ὅποιον τῷ εἶχεν ἀνατεθῆ διὰ ψηφίσματος καὶ νὰ ἀποδεχθῇ τὸν σχηματισμὸν Κυβερνήσεως ὑπὸ τῆς Γερουσίας. Σημειωτέον ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦ Κυβερνήτου εἶχε λάβῃ παρὰ τὴν θέλησιν τῶν Ἀγγλο-Γάλλων, οἵτινες ἐχαρακτήρισαν αὐτὸ ὡς ἀντιβαῖνον εἰς τὸ Πρωτόκολλον τῶν Συμμάχων Αὐλῶν.

Ὁ Αὐγουστῖνος, καίτοι ἔχων περὶ αὐτὸν δύναμιν διπλασίαν εἰς ὄπλα τῶν ἀντιπολιτευομένων, ἠθικῶς πλέον ἀδυνατίσας καὶ εὐρισκόμενος μεταξὺ τῶν σκευωριῶν τῶν ἀντιδρώντων αὐτῷ Ἀντιπρέσβειων καὶ δυσπιστῶν πλέον καὶ εἰς τοὺς περὶ αὐτόν, ἀποδέχεται τὴν πρότασιν τῶν Ἀντιπρέσβειων καὶ ἀποφασίζει νὰ παραιτηθῇ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Κυβερνήτου, πιστεύων ὅτι θὰ τῷ ἀνατεθῇ ἡ Προεδρία τῆς μελλούσης Κυβερνήσεως.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἡ ἀντίδρασις ὑποκινουμένη καὶ ὑπὸ τῶν σκευωρούντων Ἀντιπρέσβειων, δημιουργεῖ ἀναρχίαν καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Ναυπλίῳ. Ὀχλοκρατία δημιουργεῖται· ὁμάδες ἐξάλλων κατευθύνονται πρὸς τὸ οἶκημα τοῦ Αὐγουστίνου, ἀπευθύνοντες ὕβρεις ὄχι μόνον κατ' αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ μακαρίτου Κυβερνήτου Ἰωάννη.

Ἐπὶ τὰς συνθήκας αὐτάς, κατόπιν τῶν σκευωριῶν τῶν Ἀντιπρέσβειων, πολῖται κάτοικοι Ναυπλίου αἰτοῦσι παρ' αὐτῶν, νὰ καταληφθῇ τὸ φρούριον τοῦ Ναυπλίου ὑπὸ ἀνδρῶν τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων. Οὕτω μετ' ὀλίγον τρεῖς λόχοι, Ἀγγλων, Γάλλων καὶ Ρώσων, ἀποβιβάζονται καὶ ἀνερχόμενοι εἰς τὸ φρούριον, ὑψοῦσιν ἐπ' αὐτοῦ τὰς σημαίας των.

Ὁ Αὐγουστῖνος, ὅστις ἐμφανῶς δὲν ἦτο μαχητικὸς, βλέπων τὴν ἐγκατάλειψιν του αὐτὴν, ὑποκύπτων εἰς τοὺς Ἀντιπρέσβεις, παραιτεῖται καὶ τὴν 28 Μαρτίου τὸ ἔσπερας, μετακομίσας τὸ λείψανον τοῦ Κυβερνήτου Ἰωάννη, τῇ συνδρομῇ Ρωσικῆς δυνάμεως καὶ Ἑλληνικοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, καὶ παραλαβῶν τὴν σημαντικωτέραν ἀλληλογραφίαν τοῦ ἀδελφοῦ του, περὶ τὸ μεσονύκτιον ἐπεβιβάσθη τοῦ Ρωσικοῦ πλοίου, χωρὶς νὰ δεχθῇ ἢ νὰ ἀποχαιρετήσῃ οὐδένα, καὶ ἐγκατέλειπε τὴν Ἑλ-

λάδα. Ολιβερός επίλογος ενός αδικίου δράματος. Ἐναφερόμεθα καὶ πάλιν εἰς τὸν Ν. Κασομούλην αὐτόπτην τῶν γεγονότων ἐκείνων καὶ ἀφελῆ ἀφηγητήν.

Θὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, ἀποσπάσματα τινα, σχετικὰ, ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ Μένδελσον—Βαρθόλδι :

«Διὰ τῆς προγραφῆς τοῦ Κωλέτη καὶ τῶν περὶ αὐτόν, ὁ κόμης Αὐγουστῖνος ἐπανῆλθε ταχέως εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν ἀντιποίνων καὶ κατεδίκασεν ὡς φονεῖς καὶ ληστές, ὁλόκληρον ὁμάδα ἀνδρῶν ἐξόχων, ἀλλὰ μὴ ἀνηκόντων εἰς τὸ Ρωσικὸν κόμμα. Ἡ ἀντιπολίτευσις ἀπήντησεν ἄνευ ἀναβολῆς, ὅτι συνεστήθη ἀντικυβέρνησις, ἔχουσα σύνθημά της τὸ Σύνταγμα».

«Περὶ τὸν Κωλέτην δὲ τὸν Κώστα καὶ τὸν Νότην Μπότσαρη, συνετάχθησαν ἤδη ὁ Τσόγκας, ὁ Γκριζιώτης, ὁ Θ. Γρίβας καὶ οἱ ὑπῆκοντες εἰς αὐτοὺς πληρεξούσιοι, οἵτινες εἶχον κλονισθῆ ἐπὶ στιγμὴν. Ἐπρόκειτο δὲ τώρα νὰ ἐπισφραγισθῆ ὁ ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας Ἀγὼν τῆς Ἑλλάδος, διὰ τῆς θεμελιώσεως ἐδραίου εὐνόμου πολιτικοῦ οἰκοδομήματος».

* * *

Ἀπελθόντος τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ἐγκαταλείψαντος τὴν Ἑλλάδα ἐν πλήρει ἀναρχίᾳ, πρῶτον ἐπεῖγον θέμα, προέβαλεν ὁ σχηματισμὸς Κυβερνήσεως. Ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς τὴν Γερουσίαν, πρὸς ἣν ὑπεβλήθη καὶ ἡ παραίτησις.

Ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τοῦ Κώστα, ὑπάρχουν ἐπιστολαὶ καταδεικνύουσαι τὴν σπουδὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀλλὰ καὶ τὴν συμπαράστασιν αὐτοῦ. Παραθέτομεν τινὰς ἐξ αὐτῶν :

«ἀδελφὲ Κώστα

«βλέπεις εἰς τὸ κοινὸν γράμμα, ὁποῖον μέτρον ὑπαγόρευσαν αἱ περιστάσεις νὰ λάβουσιν οἱ ἐν ναυπλοίῳ καὶ ἄργος κατὰ προτροπὴν τῶν κυρίων ἀντιπρέσβων, διὰ νὰ ἐπαναφέρουν τὴν ἡσυχίαν εἰς τὸν τόπον. εἶσαι ἄνθρωπος μὲ γνῶσιν μὲ τιμὴν καὶ πατριωτισμὸν, λοιπὸν μεταχειρῆσου ὅλα τὰ μέσα ὅπου γνωρίζεις. νὰ καταπαύσης τὰς δυσαρεσκείας τῶν ὁποίων λείψανα πρέπει νὰ μένουν ἀκόμη. ὅτι προβλήματα νομίζουσιν οἱ ἄνθρωποι δίκαια νὰ κάμουν μὲ τὸν λόγον τὰ ὅπλα εἶναι περιττά. εἰς τὸ ἐξῆς ἄς πασχίσωμεν Κώστα ὅσον δυνάμεθα νὰ φυλάξωμεν τὸν λαόν, ὁ ὁποῖος σὲ βεβαιῶ κατήντησεν ἀξιολάκρως. ἐν ἐνὶ λόγῳ ἐλπίζω τὸ πᾶν ἀπὸ τὴν ἀρετὴν σου, ἢ ὁποῖα σὲ διέκρινεν εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις. Περιττὸν πλεόν καὶ ἀσύμφορον τὸ ἀπέρασμα τοῦ στρατοῦ εἰς Πελοπόννησον.

δεχθῆτε κύριε τὴν βεβαίωσιν τῆς βαθείας μου ὑπολήψεως, μεθ' ἧς ὑποσημειοῦμαι»

«1832 ἀπριλίου 2 ἐκ καλαβρύτων

ὁ ἀδελφός
ἀνδρέας ζαήμης

Πρὸς τὸν γενναιότατον στρατηγὸν κύριον κῶστα μπότηζαρην κ.τ.λ.
ὅπου εὑρίσκεται».

Καὶ δεύτερον :

«Γενναιώτατε ἀδελφὲ

ὅσον τὸ ὀγλυγωρότερον νὰ ταχύνετε τὸν ἐρχομὸν σας μετ' τὸν Κύριον Κωλέτην διὰ νὰ διορίσωμεν τὴν ἐπιτροπὴν ἀπόψε σᾶς περιμένωμεν μένω»

«τῆ 8 Ἄργους

Ἄδελφός σας
ἀνδρέας ζαήμης

Πρὸς τὸν Γενναιότατον Στρατηγὸν Κ. Κῶσταν Μπότζαρην
Εἰς Ναύπλιον».

Καὶ τρίτον :

«Γενναιώτατε Κύριε.

«Ὁ Κ. Χρηστος Φωτομάρας ἐλθὼν ἐνταῦθα, μετ' εἶπεν τὴν ἐπιθυμίαν ἣ ὁποία σᾶς κινεῖ διὰ νὰ ἀνταμωθοῦμε, ἀφ' οὗ ἐφθάσατε εἰς Ἄργους».

«δὲν φαίνεται πρὸς ἐμὲ εὐκόλον ἢ μετάβασίς μου αὐτόθι, ἢ ὁποία ἤθελε φέρει ἄμεσον τὴν ἀντάμωσιν, μάλιστα διότι εὑρίσκομαι ἤδη πειραγμένος εἰς τὴν ὑγείαν. καὶ διὰ τοῦτο θεωρῶ εὐκολότερον, ὅταν προηγουμένως ἐπιθυμῆτε νὰ ἀνταμωθοῦμε, νὰ μεταβῆτε ἢ Γενναιότης σας ἐνταῦθα, τοῦτο θέλετε κάμει συντομώτερον συναντώμενοι μετ' τὸν Κύριον Κωλέτην μέλλοντα νὰ ἐπιστρέψῃ ἐδῶ».

«τῆ 11 ἀπριλίου 1832

ἐν Ναυπλίῳ

ὁ ἀδελφός καὶ φίλος
ἀνδρέας ζαήμης

Πρὸς τὸν Γενναιότατον Στρατηγὸν Κ. Κῶσταν Μπότζαρην
εἰς Ἄργους».

Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἐμφαίνεται ἡ σπουδὴ διὰ τὴν μετάβασιν τοῦ Κωλέτη καὶ Κῶστα εἰς Ναύπλιον, ὀφειλομένη εἰς τὴν ἐκουσίον κατάστασιν ἣτις εἶχε δημιουργηθῆ. Ἡ ἀνάμιξις τῶν ξένων πρὸς προστασίαν τῶν προσκειμένων πρὸς αὐτοὺς ἦτο ἐμφανής. Ἐπεζήτησαν ἀνάδειξιν Κυβερνήσεως ἐκ φίλων των. Ὁ κίνδυνος ἐμφυλίων συρράξεων ἀλλὰ καὶ ἐπιθέσεων ἐναντίον τῶν ξένων δυνάμεων, ἐπεκρέματο, τελικῶς δὲ καὶ δὲν ἀπεφεύχθη.

Τέλος μετὰ πολλὰς ἀμφιταλαντεύσεις καὶ ἐκβιαστικὰς πιέσεις, ἡ Γερουσία ἐξέλεξε τὴν ἀποκληθεῖσαν «Κυβερνητικὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Ἑλλάδος» εἰς τὰς 7 Ἀπριλίου 1832, ὡς ἐξῆς: Γ. Κουντουριώτης Πρόεδρος, Α. Ζαΐμης, Ι. Κωλέτης, Δ. Ὑψηλάντης, Κ. Μπότσαρης, Δ. Πλαπούτας, Α. Μεταξᾶς. Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας ὁ Δ. Χριστίδης. Διὰ τῆς τοιαύτης συνθέσεως, κατεβάλλετο προσπάθεια ἱκανοποιήσεως τῶν ἀντιθέτων παρατάξεων. Οἱ Ὑψηλάντης καὶ Κ. Μπότσαρης, ἐξελέγησαν ὡς μετριοπαθεῖς καὶ κατευναστικοὶ τοῦ διχασμοῦ. Οἱ Κωλέτης καὶ Ζαΐμης ἀναμφισβητήτως ἦσαν οἱ οὐσιαστικῶς ἡγούμενοι τῶν πολιτικῶν μερίδων. Ἀπετελέσθησαν οὕτω δύο παρατάξεις, ἡ τοῦ Ζαΐμη, Μεταξᾶ καὶ Πλαπούτα καὶ ἡ τοῦ Κωλέτη, Κουντουριώτη καὶ Ὑψηλάντη. Ὁ Κώστας καὶ πάλιν ἐτήρησε μέσσην ὁδὸν μὴ ἐνταχθεὶς εἰς οὐδεμίαν ἐξ αὐτῶν.

Ἡ Κυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ, διώρισε καὶ Κυβέρνησιν ἀπαρτιζομένην ἐκ τῶν Μαυροκορδάτου, Χριστίδη, Κλωνάρη, Σπ. Τρικούπη, Ρίζου Νερούλου καὶ Δημ. Βούλγαρη.

Κατεβλήθησαν προσπάθειαι πρὸς ἐπιβολὴν κάποιας τάξεως καὶ κατευνασμόν τῶν πνευμάτων, ἀλλὰ δὲν κατωρθώθησαν μεγάλα πράγματα. Καίτοι καθωρίσθησαν ἔδραι τῶν διαφόρων σωμάτων μετὰ τῶν Ὀπλαρχηγῶν των, ἵνα ἀποσυμφορηθῇ τὸ Ναύπλιον καὶ τὸ Ἄργος, ἐν τούτοις οὐδεὶς ἀπεμακρύνθη. Αἱ διαρπαγαὶ τῶν ἀγαθῶν τοῦ καταπεπονημένου Λαοῦ, αἱ πιέσεις καὶ αἱ παντὸς εἴδους ἀνθυαιρεσίαι ἔβαινον ἀὔξανόμεναι. Συμπλοκαὶ ἐλάμβανον συχνὰ χώραν. Ὁ Κολοκοτρώνης ἀφ' ἑτέρου, ἐξωργισμένος διότι παρηγκωνίζετο, ἐκστρατεύει ἐν τέλει κατὰ τοῦ Κυβερνητικοῦ στρατοπέδου, εἰς Τρίπολιν, λαμβάνει δὲ χώραν καὶ μάχη εἰς Μαντζαγραῶν.

Αἱ προσπάθειαι τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως νὰ συνεδριάσῃ, δὲν εὐδοῦνται λόγῳ τῶν κομματικῶν ὑπολογισμῶν καὶ ἀντιδράσεων, μέχρις ὅτου εἰς τὸ Ἄργος, εἰσβαλὼν ὁ Ζέρβας μὲ τὸ σῶμα του, διέλυσε τοὺς συνεδριάζοντας, κακὴν κακῶς.

Τὸ δὲ χεῖριστον, ὁ ἀναβρασμὸς τῶν Ἑλληνικῶν σωμάτων κατὰ τῶν Γάλλων ἰδίως, ὅστις κατέληξεν εἰς τὸ τραγικὸν ἐπεισόδιον τῶν σφαγῶν καὶ ἀμάχων φιλησύχων πολιτῶν εἰς Ἄργος, παρὰ τῶν Γάλλων.

Πρὸ τῆς καταστάσεως αὐτῆς ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἀτενίζουν πρὸς τὸν ἐλεγέντα ἤδη Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων, Ὁθωνα, ἐν συμφωνίᾳ τῶν προστατῶν, ὡς τὸν Μεσίαν ὅστις θὰ σώσῃ τὸν τόπον.

Ὁ Βασιλεὺς Ὁθων, πληροφορούμενος τὴν κατάστασιν, παραγγέλλει ἡσυχίαν μέχρις ἀφίξεώς του.

Παραπέμπομεν εἰς τὸ παράρτημα τῆ παρούσης, τὸ δημοσιευθὲν ἐν

τῆ Ν. Ἐπιθεωρήσει, ἔνθα ἐμφαίνεται ἡ ἐπικρατοῦσα ἀθλιότης καὶ ἀποσύνθεσις.

Εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Κώστα, περιλαμβάνεται πληθώρα ἐπιστολῶν, ἀνθρώπων τελούντων ἐν ἀπογνώσει λόγῳ τῆς ἀναρχίας, ὡς ἐπίσης καὶ αἰτούντων προστασίαν καὶ διορισμούς.

Θὰ παραθέσωμεν περικοπὰς τινὰς, χαρακτηριστικὰς τῆς θλιβερᾶς ἐκείνης καταστάσεως ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Μένδελσον—Βαρθόλδι.

«Ὁ Τρικούπης ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν του φοβηθεὶς μὴ ἐπιρροφῆ ἔπ' αὐτοῦ ἡ μομφὴ ὅτι ἔνεκα τῆς μικροφιλοτιμίας του ἤναψεν ὁ ἐμφύλιος πόλεμος. Οἱ πρὸ τῆς πόλεως εὐρισκόμενοι Ὀπλαρχηγοὶ τῶν Ρουμελιωτῶν συνεφώνησαν νὰ προτείνουν εἰς τὴν Γερουσίαν τὸν Κώσταν Μπότσαρη εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ ἀποχωροῦντος. Ἀλλ' ἡ Καποδιστριακὴ μερὶς ἀντέταξε τὸν ἐκ τῶν ἀφοσιωμένων αὐτῇ Ρουμελιωτῶν Α. Λοιδωρῖκην. Ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ ὁ Θήρσιος ἐσκέφθη νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς δυστρόπου Γερουσίας καὶ προέτρειπε τοὺς κατοίκους τοῦ Ναυπλίου νὰ ἐμφρανισθῶσιν εἰς αὐτὴν πολυάριθμοι καὶ ἀπαιτήσωσι παρ' αὐτῆς ρητῶς καὶ σοβαρῶς ὑποχώρησιν. Ἡ ἐντύπωσις τῆς πρὸ τοῦ γερουσιαστηρίου γενομένης πανδήμου ἐπιδείξεως, παρήγαγεν ἀλλαγὴν φρονήματος καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς φανατικωτάτοις ὁπαδοῖς τοῦ Καποδιστηρίου. Ἡ Γερουσία συνῆλθε μετὰ τῆς Κυβερνήσεως εἰς κοινὴν συνεδρίασιν, καὶ ἀπεφάσισε τὴν 26 Ἀπριλίου 1832 νὰ δεχθῆ ἐν τῇ Κυβερνητικῇ Ἐπιτροπῇ τὸν Κώστα Μπότσαρη, ἀντὶ τοῦ Λοιδωρῖκη καὶ νὰ συγκαλέσῃ τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν κατὰ τὴν 1 Μαΐου».

«Εἰς τὴν ἑπταμελῆ Ἐπιτροπῇ, οἱ Κωλέτης, Κουντουριώτης καὶ Μπότσαρης ἦσαν ὑπὲρ τῆς ἀποκηρύξεως τοῦ Κολοκοτρώνη ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, ὁ Ὑψηλάντης ἀντέστη καὶ οἱ Ζαΐμης, Μεταξᾶς, Πλαπούτας, εἶχον καθημερινὴν ἀνταπόκρισιν μετ' αὐτοῦ».

«Διεσπάρησαν ταχέως οἱ Ρουμελιῶται καθ' ὅλην τὴν Χερσόνησον καὶ κατέλυσαν ἀπρόσκλητοι εἰς τὰς οἰκίας τῶν τεταλαιπωρημένων κατοίκων, ὀκτακισχίλιοι, ὡς ἔπελογίσθη, εἰσπράττοντες καθ' ἑκάστην 20.000 μερίδας παρ' αὐτῶν. Κατέστησαν δὲ ἐντὸς ὀλίγου τοιαύτη μάλιστα οἱ ἐπιδρομεῖς αὐτοί, ὥστε οἱ κάτοικοι ἤρχισαν ποθοῦντες τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἦσαν ἐκτεθιμένοι καὶ εἰς περιοδικὰς ἀπλῶς λαφυραγωγίας τῶν Τούρκων, ἀπέναντι τῶν νέων τούτων ληστῶν, τοῦ Θ. Γρίβα καὶ τοῦ Τοφίλ Πούζα ἀκόμη, ὅστις ὑπὸ Τουρκικὴν σημαίαν ἐλαφυραγῶγει εἰς Κόρινθον».

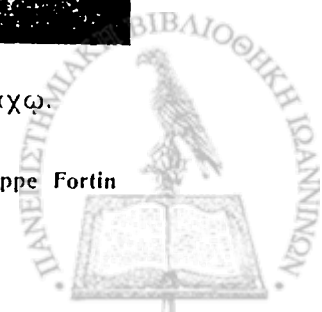
Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ἀποφασίζεται ἡ ταχεῖα ἀποστολὴ τριμελοῦς ἐπιτροπῆς, ἥτις νὰ ἐκφράσῃ τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Ἔθνους εἰς τὸν Βασιλέα Ὁθωνα διότι ἀπεδέχθη τὸ Στέμα καὶ νὰ παρακαλέσῃ τὴν ταχεῖαν ἀφίξιν του εἰς Ἑλλάδα.

Ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Ὀθωνος ἀποχαιρετισμὸς τῆς οἰκογενείας του ἐν Μονάχῳ.
6 Δεκεμβρίου 1832. Εἰς τὸ ἄκρον δεξιὰ ὁ Κώστας Μπότσαρης.

Ἐν Νέῳ Πίνακοθῆκῃ Μονάχου Philippe Fortin

Ἡ ἔπιτροπή αὕτη ἀπηρτίσθη ἐκ τῶν, Νανάρχου Ἀνδρέα Μιαούλη, Στρατηγοῦ Κώστα Μπότσαρη καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Κολοκοτρώνη, Γενναίου, Ὁ πατὴρ τοῦ τελευταίου ὅμως, μὴ θέλων ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴν, δὲν ἐπέτρεψε τὴν μετὰβασίν του καὶ τότε ἀντ' αὐτοῦ ὠρίσθη ὁ Δ. Πλαπούτας ἢ Κολιόπουλος. Οὗτοι παραλαβόντες ἕκαστος καὶ ἓνα ὑπασπιστὴν των, ἀνεχώρησαν εἰς Μόναχον, τὴν 23 Αὐγούστου ἐπιβαίνοντες τῆς φρεγάτας «Μαδαγασκάρη», καὶ ἔτυχον θερμῆς ὑποδοχῆς καὶ πλείστων τιμῶν ἐκ μέρους τοῦ Ὁθωνος καὶ τοῦ πατρὸς του Βασιλέως Λουδοβίκου, τοῦ θερμοῦ αὐτοῦ φιλέλληνος.

Ἡ ἀνώμαλος κατάστασις ἐξηκολούθησε, προστεθεισῶν τῶν ἀντιζηλιῶν διὰ τὴν ἀποστολὴν εἰς Μόναχον. Ἐπελθόντος ἐν τῷ μεταξὺ καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ὑψηλάντη ἡ Κυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ ἀπέμεινε, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Κ. Μπότσαρη καὶ Πλαπούτα, τετραμελῆς.

Ὁ Γ'. Κουντουριώτης, βαρυνθεὶς τὰς ἀντιδράσεις, ραδιουργίας καὶ πλεκτάνας, πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν, ἐξεδήλωσεν διαθέσεις ἀποχωρήσεως ἐκ τῆς Προεδρίας τῆς Ἐπιτροπῆς. Παρὰ τὰς προτροπὰς τοῦ Κωλέτη καὶ τῶν φίλων του παρέμεινεν ἀμετάπειστος καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Ὑδραν ἐπ' ἀδεία, ὁπόθεν ἀπέστειλε τὴν παραίτησίν του ὀριστικῶς.

Ὁ Κωλέτης, παραμείνας μόνος, δὲν ἠδύνατο νὰ συνεργασθῇ μετὰ τῶν ἀντιπάλων του Ζαΐμη καὶ Μεταξᾶ ἀποσυρθεὶς εἰς τὴν οἰκίαν του, διέκοψε πᾶσαν ἐπαφὴν μετ' αὐτῶν, οὕτω δὲ παρέμεινεν οὐσιαστικῶς ἀκυβέρνητον τὸ Κράτος, τῶν Ὑπουργῶν διηρημένων καὶ αὐτῶν.

Παραπέμπομεν καὶ πάλιν εἰς τὸ δημοσίευσμά μας ἐν τῇ Ν. Ἐπιθεωρήσει τὸ κατεχωρημένον εἰς τὸ παράρτημα, ἐν τῷ ὁποίῳ δίδεται ζωηρὰ ἢ εἰκὼν τῆς δημιουργηθείσης τότε καταστάσεως καὶ τῆς διαλύσεως καὶ γενικῆς ἀποσυνθέσεως.

Τέλος ἡ ἀφίξις τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος καὶ τοῦ Βαυαρικοῦ στρατοῦ ὅστις τὸν συνώδευεν, ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ἀναρχίαν.

Τὸν Βασιλέα συνώδευε καὶ ἡ τριμελὴς ἐπιτροπὴ, Μιαούλη, Μπότσαρη καὶ Πλαπούτα, ἀποβιβασθεῖσα μετὰ τῆς ἀκολουθίας του.

Ἐν Μονάχῳ ἐφιλοτεχνήθη θαυμάσιος πίναξ, παριστῶν τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος ἐκ τῶν Ἀνακτόρων τοῦ Μονάχου ἀποχαιρετῶντος τοὺς Βασιλεῖς, ἐν ᾧ φαίνεται εἰς τὸ ἄκρον δεξιὸν ὁ Κώστας Μπότσαρης μὲ τὸ Ἐθνικὸν ἔνδυμα καὶ ἕτερος κατὰ τὴν ἀποβίβασιν τοῦ Ὁθωνος εἰς Ναύπλιον, ἐν ᾧ ἐμφαίνονται ἔφιπποι οἱ τρεῖς Ἕλληνες τῆς Ἐπιτροπῆς ἀκολουθοῦντες αὐτόν, ἔφιππον ἐπίσης. Οἱ πίνακες οὗτοι, ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Μονάχου, μέχρι τῶν προπολεμικῶν ἔτων.

Παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζίῃ καὶ ἐν τῷ γραφείῳ τοῦ Διοικητοῦ αὐτῆς, εὐρίσκειται ἀντίγραφον τοῦ δευτέρου πίνακος εἰς μέγιστον σχῆμα,

ἀρίστης τέχνης, ὡς καὶ εἰκῶν τοῦ Ὁθωνος εἰς φυσικὸν μέγεθος.

Τῶν πινάκων τούτων εἶχον ἐκδοθῆ ἀντίτυπα χαλκογραφίας, εὐρίσκονται δὲ καὶ παρὰ τῆ οἰκογενείᾳ ἡμῶν.

Παραθέτομεν τὴν διαταγὴν τῆς συγκροτήσεως, τῆς εἰς Μόναχον ἀποσταλείσης, ἐπιτροπῆς :

« Ἀριθ. 39

« Ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ.

« Ὀφείλουσα κατὰ τὰς ὁμοφώνους εὐχὰς τοῦ Ἔθνους νὰ διαδηλώσῃ πασιφανῶς εἰς τὸν Μεγαλειότατον Βασιλέα τῆς Βαυαρίας τὴν κοινὴν ἀγαλίαν τοῦ λαοῦ διὰ τὴν ἀνάβασιν ἐπὶ τοῦ Βασιλικοῦ Θρόνου τῆς Πατρίδος τῆς Α. Β. Υ. τοῦ Πρίγγιπος Ὁθωνος τῆς Βαυαρίας, καὶ νὰ προσφέρῃ καὶ τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν ὑποταγὴν τοῦ Ἔθνους πρὸς τὸν Βασιλέα του»,

« Διατάττει

« Ὁ Ναύαρχος Κύριος Ἀνδρέας Μιαούλης, ὁ Στρατηγὸς Κώστας Βότζαρης, καὶ ὁ Συνταγματάρχης Γενναῖος Κολοκοτρώνης συνελθόντες εἰς ἐπιτροπὴν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Βασιλεύουσαν τῆς Βαυαρίας εἰς ἐκπλήρωσιν τῆς ἀνωτέρω διαδηλωθείσης Ἐθνικῆς εὐχῆς».

« Ἐν Ναυπλίῳ τῆ 1^η Αὐγούστου 1832.

Ὁ Πρόεδρος Γ. Κουντουριώτης, Ἀνδρέας Ζαῖμης, Ι. Κωλέττης, Κ. Μπότσαρης, Α. Μεταξᾶς, Δ. Πλαπούτας.

Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Γραμμ. Σ. Τρικούπης κ.τ λ. (Τ.Σ.)».

Καὶ ἡ ἀκόλουθος :

« Κύριε Τρικούπη.

« Εἰς ἔλλειψιν τοῦ κυρίου Γενναίου ἔχετε τὴν γνώμην μας νὰ βάλετε εἰς τὸν τόπον του τὸν Κύριον Κολιόπουλον, ἐννοεῖται διὰ τὴν εἰς Μόναχον ἀποστολὴν».

« 1832. Αὐγούστου 23.

Ἀνδρέας Ζαῖμης, Ἰω. Κωλέττης, Α. Μιαούλης, Α. Πλαπούτας, Κ. Μπότσαρης».

Κολιόπουλος εἶναι ὁ Πλαπούτας.

Ἐν τέλει παραθέτομεν ἐπιστολὴν τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου πρὸς τὸν Κώστιν, ἅμα τῆ ἐπανόδῳ του εἰς Ἑλλάδα :

« Κύριε Στρατηγέ.

« Ἐκτελῶν τὴν ὁποίαν μ' ἐδώκατε ἐν καιρῷ τῆς ἀναχωρήσεώς

σας προσταγήν, σπεύδω διὰ τοῦ παρόντος νὰ ἐρωτήσω τὴν ποθη-
τὴν ὑγείαν σας καὶ αἰσίαν εὐδωσίν σας, καὶ νὰ σᾶς εἰδοποιήσω,
ὅτι ὁ κόμης Ἄρμανπερκ ἐκίνησεν ἐντεῦθεν μετὰ τοῦ Κ. Ἄβελ, τὴν
παρελθοῦσαν δευτέραν δεκάτην τοῦ παρόντος, ὁ δὲ κύριος Μάουερ
μετὰ τοῦ Κ. Ἐϊνδέκου τὴν τρίτην πρωί. Οἱ γραμματεῖς καὶ διερ-
μηνεῖς τῆς ἀντιβασιλείας ἀναχωροῦσι τὸ ἐρχόμενον σάββατον».

«Εὐχομαι εἰς τὸν καλοῦ ἄγαθον Βασιλέα μας καὶ εἰς ὅλους τοὺς
συμπλωτῆρας τῆς Α. Μ. αἰσίον καὶ ταχὺ κατευόδιον εἰς τὴν φίλην
Ἑλλάδα. Εὐχομαι ν' ἀκούσω τοὺς καλοὺς πολίτας ἠνωμένους ὑπὲρ
τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, καὶ ὑπὸ τὸ Βασιλικὸν σκῆπτρον συνερ-
γοῦντας μετὰ ζήλου, καὶ χωρὶς ἰδιωφελῶν μικρολόγων σκοπῶν,
πρὸς στερέωσιν τῆς μελλούσης ἡσυχίας καὶ δόξης τῆς Ἑλλάδος».

«Εἶσθε, νομίζω, ἀρκετὰ πληροφορημένοι, κύριε Στρατηγέ, ὅτι
σᾶς τιμῶ εἰλικρινῶς καὶ σᾶς σέβομαι. Ἡ πρὸς τοὺς τιμίους καὶ
ἐναρέτους ἄνδρας τῆς Πατρίδος ἀγάπη ἀποκατέστη ἀνάγκη τῆς
καρδίας μου, καὶ βεβαιωθῆτε, ὅτι τίποτε ἄλλο παρὰ τὴν μετ' αὐ-
τῶν σχέσιν δὲν μὲ εὐφραίνει τόσον οὔτε μ' εὐχαριστεῖ. Ἐπιθυμῶ
νὰ προστάσσωμαι παρ' αὐτῶν εἰς ὅ,τι δύναμαι νὰ τοὺς ὑπηρετήσω,
καὶ καθ' ὅτι δύναμαι τὰ συντελέσω πρὸς πραγματοποίησιν τῶν
κοινοφελῶν καὶ ἀξιεπαίνων σκοπῶν των. Ὅθεν προστάσσετε με καὶ
ἐξῆς ἐλευθέρως, εἰς ὅσα μὲ κρίνετε ἰκανόν, καὶ θέλετε πληροφο-
ρηθῆ ἔκ τῆς προθυμίας μου πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν προσταγῶν σας,
πόσον τιμῶ τὴν χρηστὴν οἰκογένειαν τοῦ περιφήμου Βότσαρη».

«Ἐν τοσοῦτῳ σᾶς προσκυνῶ μὲ ὅλον τὸ σέβας μένων

Εἰς τὰς προσταγὰς σας ἐτοιμότητος

Φίλιππος Ἰωάννου

Μὴ λησμονήσητε νὰ στείλετε πρὸς τὸν Κόμητα κύριον Λαουμ-
χάρτεν τὸ εὐχαριστήριον γράμμα.

Πρὸς τὸν γενναιότατον Στρατηγὸν Κύριον Κώστα Βότσαρη
Εἰς Τεργέστην».

Παραθέτομεν ἤδη περιγραφὴν τῆς ἀφίξεως τοῦ Ὄθωνος ἐκ τῆς
ἱστορίας τοῦ Πρόκεξ Ὄστεν.

«Τέλος τὴν 23ην Ἰανουαρίου, ταχυδρομὸς ἐκ Ναυαρίνου ἀνήγγει-
λεν ὅτι στόλος φέρων τὴν Βασιλικὴν Σημαίαν ἐπὶ τοῦ προπορευομένου
πλοίου ἐφάνη παραπλέων ἐκεῖθεν. Ἀμέσως δὲ τὰ ὄρη τοῦ Ἄστρους,
Ἄργους καὶ Ναυπλίου ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ ὅλα τὰ ὄμματα
ἐστράφησαν πρὸς τὸν κόλπον. Τὴν ἐσπέραν ἀνεκάλυψαν ὀκτὼ πλοῖα καὶ
τὴν πρωΐαν τῆς 29ης ἀνῆλθον εἰς τριάκοντα. Ὁ Στόλος πλησιάζει.
Φέρει τὸν Βασιλέα. Ὅστις δύναται νὰ εἴρῃ λέμβον, τρέχει εἰς προῦπάν-
»

τησιν, ἀλλ' ἐναντιοὶ ἄνεμοι ἐμποδίζουσι τὴν ἄφιξιν μέχρι τῆς 30ῆς. Τὴν ἡμέραν τούτην ἀγκυροβολοῦν πρὸ τοῦ Ναυπλίου, ἢ Ἀγγλικὴ φρεγάτα «Μαδαγασκάρη» φέρουσα τὸν Βασιλέα, ἢ Ρωσικὴ φρεγάτα «Ἄννα», ἢ Γαλλικὴ κορβέτα «Κορνηλία» καὶ 36 φορηγά. Ἐκ τῶν ναυαρχίδων ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου κροτεῖ ἀκαταπαύστως τὸ τηλεβόλον. Ὅλοι οἱ ἀρχηγοὶ σπεύδουσι εἰς τὸ πλοῖον ἵνα χαιρετήσωσι τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Δυνάμεων σταλέντα μονάρχην. Τὴν 3ην Φεβρουαρίου τὰ Βαυαρικὰ στρατεύματα παραλαμβάνουσι ἀπὸ τῶν Γαλλικῶν τὰς θέσεις τῆς πόλεως καὶ τῶν φρουρίων, τὴν 6ην δὲ ἐπάτησεν ὁ Βασιλεὺς τὸ Ἑλληνικὸν ἔδαφος ἐν πανηγυρικῇ εἰσόδῳ, χαιρετισθεὶς ὡς ἄγγελος τῆς εἰρήνης, ὡς τὸ ἀντίτιμον τοῦ αἵματος καὶ τῶν ἀτελευτήτων τλαιπωριῶν, ὡς ἡ ἐλπίς τοῦ μέλλοντος. Ἄμα δ' οὗτος ἐπάτησε τὸ Ἑλληνικὸν ἔδαφος, ἢ Κυβέρνησις καταθέτει εἰς χεῖρας του τὴν ἐξουσίαν της».

*
* *

Ἄμα τῇ ἐγκαταστάσει τῆς Βασιλείας τοῦ Ὄθωνος, ἢ Ἀντιβασιλείας, ἀναλαβοῦσα τὴν ἀρχὴν, ἤρξατο τοῦ ἔργου τῆς περισυλλογῆς μετὰ σπουδῆς. Δὲν ἔλειψαν βεβαίως καὶ πάλιν τὸ παράπονα, ἦτο ὅμως φυσικὸν νὰ μὴ εἶναι δυνατόν νὰ θεραπευθῶσιν ὅλαι αἱ ἀνάγκαι καὶ ὑποχρεώσεις τοῦ Κράτους πρὸς τοὺς ἀπεργασθέντας τὴν Ἑθνικὴν Ἀνεξαρτησίαν καὶ τόσας θυσίας προσενεγκόντας, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς οἰκονομικῆς ἀνεπαρκείας τοῦ νεοσυστάτου Βασιλείου. Προσθετέον εἰς ταῦτα καὶ τὸ μικρόβιον τῆς ἀντιζηλίας.

Ἡ Ἀντιβασιλεία ἐπεδείξατο σταθερότητα καὶ θέλησιν ἐπιβολῆς Κράτους δικαίου, φθάσασα μέχρι τῆς δίκης τῶν Θ. Κολοκοτρώνη καὶ Δ. Πλαπούτα. Κατηγορήθη μάλιστα ὅτι παρέβλεψεν ἐντελῶς τὰ πρόσωπα, ὅπερ τῇ κατελογίζετο ὡς σφάλμα.

Ὁ Κώστας παρέμεινεν ὁ νομοταγῆς καὶ πιστὸς ὑπὸ τῆς Βασιλείας καθ' ὅλον τὸν ὑπόλοιπον βίον του.

Τὰ τοῦ Στρατοῦ ἐπεβάλλετο ἐπίσης νὰ διαρρυθμισθῶσι, διότι πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῆ ὅτι μετὰ τὰς διαφορὰς πολιτικὰς ἀνωμαλίας καὶ τὰς ἀντιζηλίας τῶν Ὀπλαρχηγῶν, εἶχε καταρτήσῃ οἱ Στρατηγοὶ νὰ ἀποτελοῦν τρομερὰν δυσαναλογίαν πρὸς τοὺς στρατιώτας. Πρῶτη λοιπὸν πράξις ὑπῆρξεν ἡ κατάργησις τοῦ βαθμοῦ τοῦ Στρατηγοῦ, ἀναγνωρισθέντος μόνον εἰς τὸν Κολοκοτρώνην ἀρχικῶς. Κατόπιν ἀνεγνωρίσθησαν τρεῖς συνταγματάρχαι, εἰς ἕκ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ Κώστας Μπότσαρης.

Μὲ τὸν βαθμὸν τοῦτον, διωρίσθη Νομοεπιθεωρητῆς τῆς Ἀυτικῆς Ἑλλάδος, μετὰ ἔδραν τὸ Μεσολόγγιον. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἰσοδυναμεῖ πρὸς Στρατιωτικὴν ἡγεσίαν, ἔχουσαν ὅμως καὶ ἐπέμβασιν εἰς τὰς πολι-

τικὰς ἀρχάς. Ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Ἀρχείου του, ἐπρόκειτο περὶ θέσεως ἀναλόγου πρὸς τὰς Γενικὰς Διοικήσεις τῆς σήμερον, μὲ ἀρχηγίαν ὅμως καὶ ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν τῆς περιοχῆς του.

Ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ του περιλαμβάνεται μακρὰ σειρὰ ἐγγράφων καὶ ἐπιστολῶν, ἀναγομένων εἰς τὰ καθήκοντά του ταῦτα, κατὰ γενικὸν δὲ κανόνα πάντες ἐζήτουν τὴν Κρατικὴν προστασίαν.

Μία μάλιστα ἣτις ἐνεφανίσθη τότε ὑπῆρξεν ἡ ληστεία, ἣτις προὐκάλεσεν ἄμεσον τὴν προσοχὴν τοῦ Κώστα.

Παραθέτομεν σχετικὴν ἐπιστολὴν :

«Ἐν Ναυπλίῳ 26 Ἰουνίου 1833.

«Ἀγαπητὲ Στρατηγέ.

«Ἐλαβα τὸ ἀπὸ 19 ἀδελφικόν Σας, ὅσον πρόξενον λύπης, καὶ ἄξια τῆς Μεγαλητέρας Προσοχῆς εἶναι τὰ Γραφόμενά Σας περὶ ληστείας, τόσον ἦτον ἀνάγκη νὰ ἔχη ἡ Κυβέρνησις λεπτομερεῖς πληροφορίας τῶν συμβάντων. μὲ γράφετε ὅτι πρὸς κατάπανσι τῶν τοιούτων συντείνει μεγάλως ἡ ἐκλογή ἀνδρῶν τιμίων, καὶ ἀξίων διὰ τὴν κοινὴν ἡσυχίαν τοῦ Κράτους· δὲν ἐξηγήθη ὅμως ἂν ἐννοῆτε τοὺς χωροφύλακας, ἢ ἄλλους ἄνδρας. Σᾶς παρακαλῶ νὰ μὲ γράψετε λεπτομερῶς, καθὼς μὲ ὑπόσχεσθε εἰς τὸ τέλος τοῦ γράμματός Σας».

«Ὁ Ἀδελφὸς καὶ δοῦλος Σας

Λ. Μαυροκορδάτος

Πρὸς τὸν Ἐξοχὸν στρατηγὸν Κον Κ. Μπότζαρη

Εἰς Μεσολόγγιον».

Διὰ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν ὁποίας δυσχερείας καὶ δυστυχίαν ἀντιμετώπιζον οἱ διαχειριζόμενοι τὰ κοινὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, παραθέτομεν ἐπιστολὴν τοῦ Ι. Παπαρηγοποῦλου :

«Ἐν Ἀθήναις τῇ 6 Σεπτεμβρίου 1833.

«Ἀκριβοὶ Φίλοι

«Ἐνα ἑσπέρας τῆς παρελθούσης ἐβδομάδος ἀναθεωρῶν τὸ θησεῖον μετὰ τοῦ Κυρίου Πετᾶκη, εἰς τὸ σκότος μέσα τοῦ Ναοῦ ἴδον ἕναν ἄνθρωπον κείμενον καταγῆς, καὶ ἀναστενάζοντα τὴν δυστυχίαν του : τὸν ἠρώτησα ποῖος εἶναι, καὶ τί ἔχει, ὅστις μετὰ δακρύων καὶ φωνὴν πλήρη θλίψεως, μοὶ ἀπεκρίθη, καλοῦμε Καραπατλιάς, κατ' ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως ἐπολέμησα τοὺς ἐχθρούς, εἰς τὸν Ἱερὸν λόγον ὄν, μετὰ ταῦτα, ἐλθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐστάθην μὲ τὸν Ὀδυσέα, τὸν Γκούρα, τὸν Καραϊσκάκη, πολεμήσας εἰς διαφόρους μάχας, ἐπληρώθην καὶ εἰς τὴν χειρᾶ : καθ' ὅλον

τὸ διάστημα ἐφρόντισα νὰ μὴν ἀρπάσω τὰ πράγματα τῶν ἀδελφῶν μου Ἑλλήνων καὶ τοὺς στρατιώτας, εἰ δυνατόν, νὰ ἐμποδίσω τῶν τοιούτων ἔργων. Εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ ἀτάκτου σώματος εὐρεθεὶς ἀχρήματος δυστυχῶ τὰ μέγιστα ὑστερούμενος καὶ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. Γνωρίζομενος τὸ πρὶν ὡς ἄνθρωπος, τώρα ἐντρέπομαι νὰ φανῶ εἰς τὸν κόσμον τὴν ἡμέραν με τοιαύτην ἀθλίαν κατάστασιν, δι' ἐμὲ ὁ θάνατος εἶναι παρηγορία».

«Ταῦτα ἀκούσας τὸν ἐσηκώσαμεν ἀπὸ τὴν γῆν καὶ ἐσκέφθην, ὅσον τὸ δυνατόν, τὴν βοήθειάν του, ἀλλὰ γνωρίζων τὰς ἀγαθοεργίας τῆς Κυβερνήσεως περὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ τὸ φιλοδίκαιον τὸ ὑμέτερον, τολμῶ φιλικῶς νὰ σᾶς ἀποπέμψω τὸν φέροντα τὸ παρὸν Καραπατλιᾶ, ἀφιερῶνων τὴν ἔρευναν τῶν λόγων του εἰς τὸ φιλοδίκαιον τοῦ χαρακτῆρος σας: εὐρεθεὶς δὲ τοῦτος οἷος λέγει, θέλω χαίρομαι ὅτι συνήρογησα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν φιλαγάθων σκοπῶν τῆς Σ: ταύτης ἐπιτροπῆς».

«Δεχθῆτε, Κύριοι τὴν ἄκραν πρὸς ὑμᾶς ὑπόληψιν μετὰ τὴν ὁποίαν ἔχω τὴν τιμὴν νὰ εἶμαι».

«Πρόθυμος δοῦλος Σας
Ἰωάννης Παπαρρηγόπουλος

Πρὸς τοὺς γενναιοτάτους στρατηγοὺς Κυρίου
Κόστα Μπότσαρη καὶ Βάσον Μαυροβουινίτη.

Εἰς Ναύπλιον».

Ἐκμαίρεται ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπιστολῆς ὅτι εἶχε συσταθῆ ἐπιτροπὴ περιθάλψεως τῶν Ἀγωνιστῶν ὑπὸ τὸν Κόσταν.

Κατὰ τὸ 1834 ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ ἐπιστολῶν τοῦ Α. Ζαΐμη καὶ τοῦ Α. Λόντου, παρατηρήθησαν σοβαραὶ ταραχαὶ καὶ ἀνταρσῖαι συνεπείᾳ τῶν ὁποίων ἐλήφθησαν τὰ γνωστὰ αὐστηρὰ μέτρα τῆς Κυβερνήσεως.

Θὰ παραθέσωμεν ἐπιστολὴν τοῦ Α. Πλαπούτα χαρακτηριστικὴν.

«γενεώτατε Ἀδελφέ.

«τὸ ἀνέλπιστον συμβεβηκῶς ὁποῦ με ἠκολούθησεν, καὶ εἰς τὴν θέσιν τὴν ὀπίαν εἰ συκοφαντία με ἔριψεν δὲν μποροῦσα ἄλλο πάρα νάσευλογέμε ὡς φήλον καὶ συναδελφὸν καθεκάστιν, τέλος πάντων ὀφυλεύσπλαχνος καὶ φιλοδῆκος ποληπόδητος εἰμῶν Βυσιλέας Μας ἀφοῦ ἐπιπροφορίθι τὴν ἀθώοιτά μας, ἅμα ἔλαβεν τὰ ἡνία τῆς Κυβερνήσεως διὰ Υ. Β. διατάγματος με ἐλευθέρωσε τῆς φυλακῆς καὶ μόλις δύο εἴμερες εἶδομε τὰς εἰς ναύπλιον οἰκογενείας, ἀπεράσαμεν ἐνταῦθα εἰς τὴν καθέδραν διὰ νὰ προσφέρωμεν εἰς

Είσοδος του Ὁθωνος εἰς Ναύπλιον 25 Ἰανουαρίου 1833.
Πρὸ τοῦ Ὁθωνος ἔφιπτοι ὁ Μπότησαρης πρῶτος, Μιαούλης εἰς τὸ μέσον καὶ Παναγιώτης

τοὺς πόδας τοῦ Υ. θρόνου τὰ Βαθέα Σεβάσματά μας, τὴν ἄμετρον εὐγνωμοσίην μας καὶ τὴν εὐλικρινῆ ἀφοσίωσίν μας, ὅπου ἤδη χέρομεν τὴν εὐνην τοῦ Βασιλέως μας, καὶ εἴμεθα εἰς τὸν Κυνο- νικῶν κόσμον. ἔρχομε λιπῶν διὰ τῆς παρουσίας μου ναῆροτήσω τὴν μυριοποθητὴν μοι εὐλίαν σου καὶ ἔπητα τῶν τῆς οἰκωγενήα σου νὰ φέρο καὶ εἰς τὴν μνήμην σου τὰ ἀκόλουθα»

συνεχίζων ὁμιλεῖ περὶ χρηματικῶν δοσοληψιῶν ἐκ τοῦ εἰς Μόνα- χον ταξιδίου των. Καὶ καταλήγει :

«καὶ μένο ἀσπάζοντά σε καὶ ἅπαντας του εἴκουσον ἀδελφικῶς καὶ εὐλικρινῶς»

«τῇ 14 Ἰουνίου 1835»

Ἀθήναις

ὁ ἀδελφικῶς

Λ. πλατούτας

Πρὸς τὸν γενεώτατον συνταγματάρχην

Κ. Κώσταν Βότζιαρην κ.τ.λ.

Εἰς μισολόγη ἢ καρπενίσση».

Αἱ ραδιουργίαι λόγφ ἀντιζηλιῶν ἐν τούτοις δὲν ἔπαυον. Πλεῖσται ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Κώστα, τὸν πληροφοροῦν σχετικῶς. Παραθέτομεν μίαν χαρακτηριστικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ζαΐμη :

«Κύριε συνταγματάρχα

(1837 αὐγούστου 24. ἐν Πάτραις)

«ἄπαντήσας τὸν κύριον βεντραμὴν ἐρχόμενον εἰς τὸ αὐτόθι, ἐρωτῶ περὶ τῆς ποθητῆς μοι ὑγείας σας. καὶ εἶτα σᾶς εἶδοποιῶ ὅτι πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν μὲ ἔγραψαν ἐξ Ἀθηνῶν, ὅτι μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἀναχώρησίν μου, ἐδόθησαν ἀναφοραὶ ἀπὸ ἀντικημένους ἀνθρώπους, κατ' εὐθείαν εἰς τὴν αὐτοῦ μεγαλειότητα τὸν βασιλέα, ἀναγγέλουσαι ὅτι ὁ ζαΐμης συνεργεῖα τῶν κυρίων θεοχαροπούλου, κόνστα πότζαρη, γιαννιάκη σταΐκου, καὶ ἀνδρέα Ἰσκου, ἐνεργεῖ νὰ συστάσῃ μίαν φατριάν ἀντιβασιλικήν, ἣ ὁποία σκοπὸν ἔχει τὴν ἀνατροπὴν τῶν καθεστῶτων καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον ἕως σήμε- ρον μετοχὴν δεκατρεῖς ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν στρατιωτικῶν τῆς στε- ρεῖς ἐλλάδος. μετὰ ταῦτα τὰς ἰδίας ἰδέας ἔγραψεν καὶ ἕνας ἀπὸ αὐτὰ τὰ μέρη εἰς ἀθήνας, ἀλλὰ ποῖος καὶ εἰς ποῖον ἔγραψε δὲν μὲ φανέρωσαν, ἔλαβε τὴν καλοσύνην καὶ ὁ λύσανδρος ἀπὸ πῦργον νὰ γράψῃ καὶ αὐτός, ὅτι ὁ ζαΐμης συνεργοῦντος τοῦ κολιόπουλου, καταγίνεται νὰ ἐτοιμάσῃ ἐπανάστασιν εἰς τὴν πελοπόννησον, καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του ἔλαβε δεκαῆς χιλιάδες δίστηλα ἀπὸ χρηματιστὰς ἄγκλους νὰ τὰ μεταχειρισθῇ πρὸς εὐκολίαν. μὲ λέγουν

ὅτι ἡ μεγαλειότης του κατεφρόνησεν ὅλας αὐτὰς τὰς μωρολογίας, καὶ εἰς ἓν γράμμα του ὁ παναγιωτάκης σουτζος, ὅπερ χθὲς ἔλαβον μὲ εἰδοποιεῖ, ὅτι αἱ συκοφαντίαι αὐταὶ ἔστρεψαν πρὸς βλάβην τῶν κινησάντων αὐτάς, ἀλλὰ δὲν μὲ ἐξηγεῖ ποῖοι ἦσαν οἱ κινήσαντες. οὔτε τὴν βλάβην ὁποῦ ἔλαβον. σὲ γράφω περὶ τούτου διὰ νὰ πασχίσης μὲ εὐμορφον τρόπον νὰ μάθης, ἂν εἶναι δυνατόν ποῖος εἶναι ὁ φίλος αὐτὸς τῆς δυτικῆς ἐλλάδος, Ἕλληνα ἢ ξένος, καὶ ἂν θέλῃς νὰ μὲ γράψῃς. καθότι μὲ τὸν πηγερμένον μου εἰς τὰς ἀθήνας ἔχω σκοπόν, νὰ ἀναφερθῶ ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν αὐτοῦ μεγαλειότητα τὸν βασιλέα, μὲ τρόπον, ὁποῦ πιστεύω νὰ κάμῃ ἐντύπωσιν, συμπεραίνω ὅτι ἀκούσαντες, περὶ ἔκαμον ἐν δάνειον μὲ ὑποθήκην τῶν κτημάτων μου, διὰ νὰ πληρώσω τὰ χρέη ὁποῦ ἐκέρδησα εἰς τὴν ἐπανάστασίν μας κατὰ τῶν τούρκων καὶ ἐπειδὴ συνέπεσαν ὁ πρέσβυς τῆς ἀγκλίας, νὰ συγχισθῇ μὲ τὸν ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν, οἱ καλοὶ ἄνθρωποι ἠθέλησαν νὰ δοκιμάσουν αὐτὴν τὴν συκοφαντίαν, ἴσως καὶ ἐπιτύχει, χωρὶς νὰ στοχασθοῦν τυφλωμένοι ἐκ τοῦ πάθους, ὅτι τοιαῦται εὐπλαστοὶ μωρολογίαι ἀποτελεσμα δὲν ἠμποροῦν νὰ ἔχουν, καὶ ἂν λάβουν θὰ εἶναι τῷ ὄντι πρὸς βλάβην των. ἐν τοσοῦτῳ αὐτοὶ ἔκαμαν ὅτι ἠμπόρεσαν, καὶ ἡμεῖς πρέπει νὰ φροντίσωμεν ὅσον τὸ δυνατόν νὰ εὕρωμεν τὴν πηγὴν διὰ νὰ κάμω καὶ ἐγὼ τὸ χρέος μου ὅπως δυνηθῶ. σὰς παρακαλῶ προσφέρεται τὰς προσρήσεις μου εἰς ὅλους τῆς οἰκογενείας σας, καὶ ὑποσημειοῦμαι μὴ κακολογήσης τὰ γραφόμενά μου».

«Εἰς τὰς προσταγὰς σας
ἀνδρέας ζαήμης

Πρὸς τὸν συνταγματάρχην νομοεπιθεωρητὴν
κύριον Κῶνσταν βότζασην κ.τ.λ., κ.τ.λ.

εἰς μεσολόγγιον».

Εἶναι ἐμφανὲς ἐξ αὐτοῦ ὅτι ἡ Ἀγγλικὴ διπλωματία ἀρχίζει νὰ κινεῖται κατὰ τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος, περιπεσόντος εἰς δυσμένειαν,

Ἐπακολουθεῖ ἐπιστολὴ τοῦ Α. Λόντου τελοῦντος Ἐπουργοῦ, τῆς 17 Σεβρίου 1837, δι' ἧς, ἀφοῦ τοῦ βεβαιῶναι τὰς συκοφαντίας, αἱ ὁποῖαι ἐθεωρήθησαν ἀνάξια προσοχῆς, τὸν εἰδοποιεῖ ὅτι καλεῖται εἰς Ἀθήνας διὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Βασιλέως καὶ καταλήγει :

« . . . μὲ τὴν προσθήκην ὅτι ἂν δὲν προφθάσητε καὶ ἐλθῆτε καὶ ὑστερώτερα, ἡ Μεγαλειότης του θέλει Σὰς δεχθῆ μετ' εὐχαριστίας, ὅπερ ἔχει νὰ εἰπῇ πρέπει νὰ ἔλθετε χωρὶς ἄλλο, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐλπίζω νὰ κάμειτε λάθος τὸ νὰ μὴν ἐλθετε Κύριε Μπότζαση, δὲν

σαῦς ἐκτείνομαι περισσότερον, ἀλλὰ σαῦς προσμένω μὲ ἀνυμομονη-
σίαν. Ταῦτα καὶ μὲ σέβας μένω»

«Ἐν Ἀθήναις
τῇ 17 Ἰμβρίου 1837

Ὁ ἀδελφός Σας
ἄνδρέας Λόντος

Πρὸς τὸν Συνταγματάρχην Κ. Κώσταν Μπότζαρην
Στρατιωτικὸν ἐπιθεωρητὴν
Κατὰ τὴν ἀκαρνανίαν καὶ αἰτωλίαν
εἰς Μισολόγγι».

Εἰς τὸ Ἀρχεῖον περιλαμβάνεται ἐμπνευσμένη διαταγὴ τοῦ ἀναλα-
βόντος τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, ἣν θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ
παραθέσωμεν, διὰ τὰς ὑψηλὰς ἐννοίας της :

«Ἀριθ. 8415

Γ'.
Διαταγὴ τῆς Ἡμέρας
διὰ τὸν
Ἑλληνικὸν Στρατὸν

«Ἡ Α. Μ. ὁ Σεβαστὸς ἡμῶν Βασιλεὺς ἠδόκησε νὰ μοὶ ἐμπι-
στευθῇ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Β. Αὐτοῦ Γραμ-
ματείας. Εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὡς ἐκ τούτου ἐπιβληθέντων μοι
ἱερῶν χρεῶν δὲν θέλει βεβαίως μὲ λείπει οὔτε ἡ πρὸς τὸν Κύριον
ἡμῶν χρεωστομένη εἰληκρινὴς ἀφωσίωσις, οὔτε ὁ ζῆλος καὶ ἡ
ἄοκνος μέριμνα περὶ τῶν συμφερόντων τῆς ὑπηρεσίας, οὔτε ἡ
ἀγάπη καὶ τὸ σέβας πρὸς τὸν ἔνδοξον Ἑλληνικὸν στρατὸν, λείψα-
νον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ἱερωτέρου τῶν ἀγῶνων. Ἀλλ' ὅλα
ταῦτα ἤθελα νομίζω ὡς μέσα ἀνίκανα πρὸς ἐντελῆ ἐκπλήρωσιν
τῶν σοβαρῶν καθηκόντων μου, ἂν δὲν ἐπίστευα ἀδυστάκτως, εἰς
τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀρχηγῶν τοῦ Στρατοῦ καὶ ὅλων ἐν γένει τῶν
Ἀξιωματικῶν οἵτινες πιστοὶ εἰς τοὺς ὄρκους των, θέλουν καταβά-
λῃ πᾶσαν προσπάθειαν εἰς τὸ νὰ ἐγχαράττωσιν εἰς τὴν καρδίαν
τοῦ στρατιώτου ὅλα ἐκεῖνα τὰ αἰσθήματα δι' ὧν πρέπει οὗτος νὰ
διακρίνηται, πρὸ πάντων δὲ τὴν πρὸς τὸν θρόνον ἀπεριόριστον
ἀφοσίωσιν, τὴν ἄκραν πειθαρχίαν, καὶ τὸ σέβας πρὸς τοὺς νόμους
τοῦ Βασιλείου».

«Ἀρχηγοὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ! διευθύνετε ἄνδρας, τῶν
ὁποίων οἱ κραταιοὶ βραχίονες ὑπεστήριξαν τὰ ἱερὰ δικαιώματα τῆς
φιλιτάτης ἡμῶν πατρίδος. Ὅσοι δὲ πάλιν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ λά-
βωσι μέρος εἰς τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα διὰ τὴν ἡλικίαν των,
ἀνεφάνησαν ἄξιοι διάδοχοι τῶν πατέρων των κληρονομοῦντες τὰς

ἀρετάς των, ὑπηρετοῦντες πιστῶς τὸν θρόνον καὶ πρόθυμοι ὄντες καὶ αὐτοὶ εἰς ὅποιανδήποτε περίστασιν νὰ χύσωσι τὸ αἷμα των, διατρέχοντες τὸ ἔνδοξον στάδιόν των ἔχουν ἐπομένως ἅπαντες ἀδιαφιλονείκητα δικαιώματα εἰς τὴν εὐνοίαν τοῦ Σεβαστοῦ ἡμῶν Κυρίου, εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Ἔθνους, καὶ εἰς τὰς ὑπὲρ αὐτῶν ἀόκνους προσπαθείας μου. Αἱ εὐτυχισμένα στιγμαὶ τῆς ζωῆς μου θέλουν εἶσθαι αἱ δαπανηθησόμεναι εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ἐνὸς χρέους ἐπὶ τοσοῦτον ἱεροῦ. Εἰληκρινῆς εἰς τὰ αἰσθήματα ταῦτα, θέλω ὠφελῆσθαι ἀπὸ κάθε περίστασιν διὰ νὰ προκαλῶ τὰς βασιλικὰς ἀμοιβὰς ὑπὲρ ἐκείνων, οἵτινες ἀποκαθίστανται ἄξιοι αὐτῶν καθὼς ἐπίσης ἡ θέλησίς μου θέλει εἶσθαι ἄκαμπτος εἰς τὸ νὰ ἐπισύρω τὴν δικαίαν ὀργὴν τῶν νόμων κατὰ τῶν ὅσοι λησμονοῦντες τὰ ὑψηλὰ καθήκοντά των ἤθελαν φανῆν ἀνάξιοι τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ θρόνου καὶ τῆς πατρίδος».

Ὁ

«ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Γραμματεῦς τῆς Ἐπικρατείας
Α. Μεταξᾶς (Σφραγίς)

Πρὸς τὸν Συνταγματάρχην

Στρατιωτικὸν Νομοεπιθεωρητὴν Ἀζαρνανίας

Κον Κώσταν Βότζορην κ.τ.λ., κ.τ.λ., κ.τ.λ.».

Ἐπακολουθεῖ ἡ γνωστὴ στάσις τῶν Ἀθηνῶν, δι' ἧς ἐπεβλήθη τὸ «Σύνταγμα». Ὁ Κώστας παρέμεινε μακρὰν πάσης ἀναμίξεως, πιστὸς εἰς τὸν πρὸς τὸν Βασιλέα ὄρκον του. Παρέμεινε μονίμως εἰς Μεσολόγγι, διαρκῶς περιοδεύων ἀνά τὴν ὑπ' αὐτὸν περιοχὴν.

Περὶ τῆς ἀφοσιώσεως τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη εἰς τὸν Βασιλέα Ὁθῶνα, παραπέμπομεν εἰς Παράρτημα Δον.

Συνεκατόκει μετὰ τῆς οἰκογενείας του καὶ τῆς οἰκογενείας τοῦ ἀδελφοῦ του Μάρκου, εἰς τὸ «σαράϊ», ὑπερ ὡς εἶδομεν εἶχε δωρηθῆ εἰς τὸν Μάρκον τὸ 1823, ἀνῆκε δὲ εἰς τὴν οἰκογένειάν του.

Ἐκεῖ ἐφιλοξενήθησαν κατ' ἐπανάληψιν, οἱ Βασιλεῖς Ὁθῶν καὶ Ἀμαλία μετὰ τῆς αὐλῆς των, ὡς καὶ πάντες οἱ ἐπιφανεῖς ξένοι οἵτινες ἐπεσκέπτοντο τὸ Μεσολόγγι.

Τὸ Τουρκικὸν τοῦτο Διοικητήριον, εἶχε μεταβάλλῃ εἰς ἄσυλον τῶν Σουλιωτῶν. Πλεῖστοι ἀνάπηροι τοῦ ἀγῶνος Σουλιῶται, ὡς καὶ γῆραι φρονευθέντων κατ' αὐτὸν Σουλιωτῶν, εἶχον συγκεντρωθῆ ἐκεῖ καὶ ἐτύγχανον πάσης δυνατῆς συνδρομῆς ὑπὸ τοῦ Κώστα, διαθέτοντος πάντα τὰ ὑπάρχοντά του καὶ τὰς ἀποδοχὰς του, πρὸς περίθαλψίν των.

Εἰς τὸν περίβολον ὀλόκληρον εἶχον κτισθῆ μονόριχτα κελιά, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐβίουσαν λιτῶς, μὲ τὰ πενιχρὰ μέσα των. Ὑπηρετοῦν δὲ καὶ

κων ἐπὶ μεταξωτοῦ ὑφάσματος δωρηθεῖσα εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Μπότσαρην ὑπὸ τοῦ ΟΘΩΝΟΣ.
 νω ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ ἡ Ἑλληνικὴ ἀποστολὴ ἣτις μετέβη εἰς Μόναχον ἵνα ἐναγγεῖλη
 τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Ὀθωνος εἰς τὸν Θρόνον :

D. K. Plaroutas, And. Miaoulis, C. Botzaris.

Εἰς τὸ μέσον: Otto I - Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος.

Ἀριστερά του: Therese - Βασίλισσα τῆς Βαυαρίας. Δεξιὰ του: Ludwig - Βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας.
 πω, ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ: Carl Heideck - Ὑπουργὸς τῆς Ἑλλάδος, Στρατηγὸς Dichitsck,
 Graf Armansberg - Ὑπουργὸς τῆς Ἑλλάδος.

τὰς Πατριαρχικὰς οἰκογενείας Μπότσαρη, ποὺ τοὺς ἐφιλοξένουν.

Ἡ μάμμη μου κόρη τοῦ Κώστα, Ἀσπασία Τυπάλδου, ἥτις ἐμεγάλωσεν ἐκεῖ μᾶς ἐδιηγείτο ὅτι, διὰ τὸ ἀνοιγμα καὶ κλείσιμον τῶν παραθύρων τοῦ «σαραγιού» τὰ ὁποῖα ὑπερέβαινον τὰ πενήκοντα, ἀρμόδιος ἦτο ἀνάπηρος Σουλιώτης, ἀποκαλούμενος μάρμπα Χοῦτος, καὶ οὕτω καθεξῆς ἐχρησιμοποιοῦντο οἱ φιλοξενούμενοι Σουλιῶται, διὰ νὰ δικαιολογεῖται καὶ ἡ φιλοξενία των. Ὡς παιδαγωγὸς δὲ τῶν υἱῶν τοῦ Κώστα, ἐχρησιμοποιεῖτο Σουλιώτισσα βωβή, Βάβω ἀπολαλουμένη, τὴν ὁποίαν ἐνεθυμοῦντο καλῶς καὶ ἡ ὁποία κατὰ τὴν τάξιν τῆς οἰκίας, ἐλάμβανε τὰ γεύματα μετὰ τοῦ γραμματέως καὶ οὐχὶ μία τῶν ὑπηρετῶν.

Τὴν 15ην Ὀκτωβρίου 1843, ὁ Κώστας ἀνεδείχθη πληρεξούσιος τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, μετὰ τὰ γεγονότα τῆς 3ης Σεπτεμβρίου, κατόπιν δὲ ἐγένετο γερουσιαστῆς.

Ὁ Γούδας λέγει ὡς Γερουσιαστῆς «ἀείποτε συνετέλεσε διὰ τῆς ψήφου του εἰς τὴν ὅσον ἔνεστι καλυτέραν καὶ ἀθορυβωδεστέραν ρύθμισιν τῶν τῆς Πατρίδος ἰδίως δὲ εἰς τὴν ἀφορῶσαν τὴν ἐπέκτασιν τῶν σημερινῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος».

Τέλος τὸ 1844 προάγεται εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ Ὑποστρατήγου καὶ προσλαμβάνεται Γενικὸς Ὑπασπιστῆς τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος, ἐξακολουθήσας καὶ τὰ καθήκοντά του ὡς Νομοεπιθεωρητοῦ. Τὴν 1ην Νοεμβρίου τοῦ 1853 ἀπέθανεν καὶ ἐτάφη ἐν Ἀθήναις.

Ὡς ἐπίλογον τοῦ ὑπηρετήσαντος τὴν Πατρίδα ἐπιλέκτου ἐκείνου ἀνδρός, θὰ παραθέσωμεν ἀπόσπασμα τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Emerson καὶ Pecchio, «tableau de la Grèce en 1825», περὶ οὗ ὠμιλήσαμεν ἤδη, καὶ διάλεξιν τοῦ Γάλλου Στρατηγοῦ Roche μετὰ τοῦ Κώστα.

Θὰ παραθέσωμεν ἐν πρώτοις ἐπιστολὴν εὐρισκομένην εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Κώστα, δι' ἧς ὁ Στρατηγὸς Roche ἐζήτηε συνέντευξιν μετ' αὐτοῦ :

«γενναιότατε στρατηγέ!

«ἢ ἐν Παρισίῳ φιλελληνικῆ ἑταιρεία, γνωρίζουσα τὰ ἀνδραγαθήματα τῆς γενναιότητός σας καὶ τοῦ μακαρίτου ἀδελφοῦ σας, μοῦ ἐπαράγγειλε νὰ σᾶς ζητήσω μίαν περιγραφὴν τῶν πολεμικῶν σας πράξεων καὶ τοῦ μακαρίτου Μ. Μπότσαρη, καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θέλετε συγκατανεύσει εἰς τὴν ἐπιθυμίαν της. ὁ σκοπὸς τῆς ἑταιρείας, ἡ ὁποία εἶναι ὅλη ἀφιερωμένη εἰς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων, εἶναι νὰ συνάξῃ τὰς πλέον ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τῶν κατορθωμάτων τῶν ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ἐσυνείσφεραν εἰς τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς πατρίδος σας ἀπὸ τὸν ἀνυπόφερτον ζυγὸν τυραννίας καὶ ὕστερον νὰ κηρύττῃ διὰ μέσου τοῦ τύπου τὴν δ

τάς Πατριαρχικὰς οἰκογενείας Μπότσαρη, ποὺ τοὺς ἐφιλοξένουν.

Ἡ μάμμη μου κόρη τοῦ Κώστα, Ἀσπασία Τυπάλδου, ἥτις ἐμεγάλωσεν ἐκεῖ μᾶς ἐδιηγεῖτο ὅτι, διὰ τὸ ἀνοιγμα καὶ κλείσιμον τῶν παραθύρων τοῦ «σαραγιοῦ» τὰ ὁποῖα ὑπερέβαινον τὰ πενήκοντα, ἀρμόδιος ἦτο ἀνάπηρος Σουλιώτης, ἀποκαλούμενος μπάρομπα Χοῦτος, καὶ οὕτω καθεξῆς ἐχρησιμοποιοῦντο οἱ φιλοξενούμενοι Σουλιῶται, διὰ νὰ δικαιολογεῖται καὶ ἡ φιλοξενία των. Ὡς παιδαγωγὸς δὲ τῶν υἱῶν τοῦ Κώστα, ἐχρησιμοποιεῖτο Σουλιώτισσα βωβή, Βάβω ἀπολαλουμένη, τὴν ὁποίαν ἐνεθυμοῦντο καλῶς καὶ ἡ ὁποία κατὰ τὴν τάξιν τῆς οἰκίας, ἐλάμβανε τὰ γεύματα μετὰ τοῦ γραμματέως καὶ οὐχὶ μία τῶν ὑπηρετῶν.

Τὴν 15ην Ὀκτωβρίου 1843, ὁ Κώστας ἀνεδείχθη πληρεξούσιος τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, μετὰ τὰ γεγονότα τῆς 3ης Σεπτεμβρίου, κατόπιν δὲ ἐγένετο γερουσιαστής.

Ὁ Γούδας λέγει ὡς Γερουσιαστής «ἀείποτε συνετέλεσε διὰ τῆς ψήφου του εἰς τὴν ὅσον ἔνεστι καλυτέραν καὶ ἀθορυβωδεστέραν ρύθμισιν τῶν τῆς Πατρίδος ἰδίως δὲ εἰς τὴν ἀφορῶσαν τὴν ἐπέκτασιν τῶν σημερινῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος».

Τέλος τὸ 1844 προάγεται εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ Ὑποστρατήγου καὶ προσλαμβάνεται Γενικὸς Ὑπασπιστὴς τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος, ἐξακολουθήσας καὶ τὰ καθήκοντά του ὡς Νομοεπιθεωρητοῦ. Τὴν 1ην Νοεμβρίου τοῦ 1853 ἀπέθανεν καὶ ἐτάφη ἐν Ἀθήναις.

Ὡς ἐπίλογον τοῦ ὑπηρετήσαντος τὴν Πατρίδα ἐπιλέκτου ἐκείνου ἀνδρός, θὰ παραθέσωμεν ἀπόσπασμα τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Emerson καὶ Pecchio, «tableau de la Grèce en 1825», περὶ οὗ ὠμιλήσαμεν ἤδη, καὶ διάλεξιν τοῦ Γάλλου Στρατηγοῦ Roche μετὰ τοῦ Κώστα.

Θὰ παραθέσωμεν ἐν πρώτοις ἐπιστολὴν εὕρισκομένην εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Κώστα, δι' ἧς ὁ Στρατηγὸς Roche ἐζήτει συνέντευξιν μετ' αὐτοῦ :

«γενναιότητα στρατηγέ!

«ἢ ἐν Παρισίῳ φιλελληνικῆ ἑταιρεία, γνωρίζουσα τὰ ἀνδραγαθιήματα τῆς γενναιότητός σας καὶ τοῦ μακαρίτου ἀδελφοῦ σας, μοῦ ἐπαράγγειλε νὰ σῶς ζητήσω μίαν περιγραφὴν τῶν πολεμικῶν σας πράξεων καὶ τοῦ μακαρίτου Μ. Μπότζαρη, καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θέλετε συγκατανεύσει εἰς τὴν ἐπιθυμίαν της. ὁ σκοπὸς τῆς ἑταιρείας, ἡ ὁποία εἶναι ὅλη ἀφιερωμένη εἰς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων, εἶναι νὰ συνάξῃ τὰς πλέον ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τῶν κατορθωμάτων τῶν ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ἐσυνείσφεραν εἰς τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς πατρίδος σας ἀπὸ τὸν ἀνυπόφερτον ζυγὸν τῆς τυραννίας καὶ ὕστερον νὰ κηρύττῃ διὰ μέσου τοῦ τύπου τὴν δόξαν

τῶν Ἑλλήνων εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην, διὰ νὰ μάθουν ὅλοι πόσον ἀξιοεπαινετοὶ εἶναι εἰς τὸν σκοπὸν τῶν καὶ πόσον ἐφάνησαν ἀξιοὶ τῶν προγόνων τῶν».

«μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θέλετε ἀκούσῃ τὴ ζήτησή μου, μένω

Ναύπλιον τῇ 27 Ἰουνίου 1825

πρόθυμος φίλος
ὁ στρατηγὸς
A. Roche

Πρὸς τὸν γενναιότατον στρατηγὸν

Κύριον Κώστα μπότζαρη

ὅπου εὑρίσκεται».

Καὶ περιγραφὴν μὲν ὁ Κώστας δὲν ἔδωκε, ἐδέχθη ὅμως τὸν Γάλλον στρατηγόν, συνοδευόμενον ὑπὸ τοῦ κόμητος Pescchio, ὅστις γράφει τὰ ἑξῆς περὶ τῆς συναντήσεως :

«Ἐνας ζωγράφος θὰ ἠδύνατο νὰ κάμῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Κώστα Μπότσαρη, ὅταν ἐπήγαμεν νὰ τὸν ἴδωμεν εἰς τὸν καταυλισμὸν του. Εὑρίσκετο κάτωθι μιᾶς μεγάλης λεύκης· τὰ παλληκάρια του ἦσαν ὅλα παρατεταγμένα ὄρθια πέριξ αὐτοῦ. Δὲν διέκρινέ τις ἐπ' αὐτοῦ οὔτε χρυσὸν οὔτε ἄργυρον. Ἡ ἐνδυμασία του ἦτο τόσον ἀπλὴ καὶ μετριοπαθῆς, ὅσον καὶ ὁ χαρακτήρ του. Ἐπὶ τοῦ ἐνδύματός του ἐκ κίτρινου ὑφάσματος, ἔφερε μίαν λευκὴν καπότα δέρματος τράγου μὲ μακρὰς τρίχας, ἡ ὁποία εἶναι ἡ συνήθης καπότα τῶν Σουλιωτῶν. Συνηθισμένοι νὰ διακρίνωμεν τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἀνδρῶν του ἀπὸ τὸν πλοῦτον τῶν ἐνδυμάτων του, τὸν ἀνεζητούσαμεν ἀκόμη ὅταν ἦτο ἔμπροσθέν μας. Ἐνας τύπης ἀπλωμένος ἐπάνω εἰς τὸ χόρτον, διὰ νὰ δύναται νὰ κάθηται ἀναπαυτικά, ἦτο τὸ μόνον διακριτικὸν σημεῖον τὸ ὁποῖον ἀπεδίδοτο εἰς τὸν βαθμὸν του. Βαθεῖα σιγὴ ἐπεκράτει εἰς αὐτὴν τὴν συγκέντρωσιν πολεμιστῶν σιωπηλῶν. Ὁ Μπότζαρης ἐκάπνιζεν ἡσύχως· ἡ ὑποδοχὴ του ἐπῆρξε ψυχρὰ ἀλλ' ὑποχρεωτικὴ. Κατάγεται ἐκ Σουλίου, καὶ εἶναι ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου Μπότζαρη, τοῦ Λεωνίδα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἄν καὶ μικρόσωμος, ἔχει τὰ μέλη του γερὰ καὶ καλοδεμένα, καὶ λέγουν ὅτι δμοιάζει πρὸς τὸν ἀδελφόν του. Ἐξ ὅλων τῶν ὀνομάτων τὰ ὁποῖα ἐπιζῶσιν ἀκόμη ἐκ τῆς πολεμικῆς ἀποικίας τῶν Σουλιωτῶν, τὸ τῶν Μπότσαρη τοῖς εἶναι προσφιλέστερον. Οἱ στρατιῶται του εἶναι σχεδὸν ὅλοι Σουλιῶται. Ὁ στρατηγὸς Roche τοῦ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἡ Γαλλικὴ ἐπιτροπὴ ἐξέλεξε τὸν υἱὸν τοῦ ἀδελφοῦ του Μάρκου διὰ νὰ τὸν μορφώσῃ ἐν Γαλλίᾳ. Ὁ Μπότσαρης ἀπήντησεν ὅτι ἦτο εὐγνώμων δι' ὅ,τι ἡ ἐπιτροπὴ ἠθέλε νὰ πράξῃ καὶ ὅτι ἐπεθύμει ἵνα ὁ ἀνεψιὸς του δυνηθῇ νὰ σπουδάσῃ».

Ὁ Στρατηγός. «Ἐνεβαθύνετε εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ εἰς τὰς χειρονομίας των ;».

Μπότζαρης. «Δὲν ἀνεγνώσαμεν τὴν Ἱστορίαν των, ἀλλὰ ἠκούσαμεν νὰ τὴν διηγοῦνται».

Ὁ Στρατηγός. «Τὸ στάδιον τὸ ὁποῖον ἀκολουθῆτε θὰ σᾶς ἐξασφαλίσῃ τιμὴν μεταξὺ τῶν συγχρόνων σας καὶ τὴν ἀθανασίαν μεταξὺ τῶν ἐπιγεγνομένων».

Μπότζαρης. «Μοναδικὸς σκοπὸς τῶν πράξεών μας εἶναι τὸ καλὸν τῆς Πατρίδος μας».

Ὁ Στρατηγός. «Ὁ θάνατος τοῦ ἀδελφοῦ σας θὰ εἶναι πάντοτε μία ἔνδοξος ἀνάμνησις διὰ τοὺς Ἕλληνας».

Μπότζαρης. «Ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐπιθυμοῦν ἓνα θάνατον ὡς ὁ ἰδικός του».

Ὁ Στρατηγός. «Ἐπάρχει μεταξὺ τῶν Σουλιωτῶν κάποιος ποὺ νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα ἐνδόξου τινὸς ἀρχαίου ;». Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην, εἰς ἐξάδελφος τοῦ Μπότζαρη, ὅστις εὗρισκετο ὀπισθὲν του, ἀπεκρίθη εἰς τόνον ἀποφασιστικόν : «Ἡ καρδιά καὶ οὐχὶ τὸ ὄνομα κάμνει τὸν ἥρωα». (Ἐξάδελφος τοῦ Κώστα ἦτο, ὁ Ἀθανάσιος Τούσας Μπότζαρη).

Ὁ Στρατηγός. «Θὰ ἦσθε εὐχαριστημένοι νὰ ἔχετε ἓνα Βασιλέα ἐν Ἑλλάδι ;».

Μπότζαρης. «Νομίζω ὅτι θὰ ἦτο ἐπιθυμητὸς ἐν Ἑλλάδι ἓνας Βασιλεὺς ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας».

«Ὁ Στρατηγός ἔκαμε τὴν αὐτὴν ἐρώτησιν εἰς πλείστους ἄλλους ἀρχηγούς καὶ ὅλοι ἀπήντησαν ὡς ὁ Μπότζαρης. Δὲν γνωρίζω ἂν δύναται τις νὰ ἐμπιστευθῇ, τῇ ἀληθείᾳ, εἰς τὴν σοβαρότητα τῶν ἀπαντήσεων αὐτῶν καὶ ἂν οἱ Καπεταναῖοι δὲν ἐπεδείκνυον μίαν πολὺ μεγάλην συγκατάβασιν, εἴτε ἐξ εὐγενείας, εἴτε ἐξ ὑποκρισίας».

Ὁ Κώστας Μπότζαρη, ὡς παρετήρησα ἤδη, εἶναι τὸ εἶδωλον τῶν συμπολεμιστῶν του. Εἰς τὴν τελευταίαν ὑπόθεσιν τῆς 19 Ἀπριλίου (τῆς μάχης τοῦ Κρομύδι), τὸν ἔσωσαν μὲ τὸ αἷμα των. Εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ ἀφιπλεύσῃ ὑπὸ Αἰγυπτίου ἀξιωματικοῦ ὅστις ἐπέδωκε νὰ τὸν αἰχμαλωτίσῃ. Πάραυτα τὰ παλληκάρια του καὶ οἱ συγγενεῖς του, ἐντρεπόμενοι νὰ χάσουν τὸν ἀρχηγόν των, ἀποφασίζουν νὰ τὸν σώσουν πάσῃ θυσίᾳ. Τοῦ κάμνουν πρόχωμα μὲ τὰ σώματά των, μάχονται ὑποχωροῦντες, καὶ τὸν ὠθοῦν πρὸ αὐτῶν καὶ τὸν φέρουν εἰς ἀπόστασιν μιλλίου περίπου. Ὅταν ὁ ἐχθρὸς τοὺς πιέζει, τὸν ἀντιμετωπίζουν· μάχονται πίπτουν, ἀντικαθίστανται καὶ κατορθώνουν νὰ πάρουν τὸν ἀρχηγόν των, ἀφοῦ ἀφῆκαν δέκα ἐπτὰ νεκρούς ἐπὶ τόπου. Ξαναπέρνουν τὸ ἄλογόν του καὶ γίνονται κύριοι 12 ἀλόγων ἀνηκόντων εἰς ἀντιστοίχους ἐχθρούς τοὺς ὁποίους ἐσκότωσαν. Εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτόν,

ὅστις ἐνθυμίζει τοὺς ἀγῶνας τῆς Ἰλιάδος, ἕξ ἀδελφοί, συγγενεῖς τοῦ Μπότζαρη, ἐχάθησαν διὰ νὰ σώσουν τὴν ζωὴν του καὶ τὴν τιμὴν τῶν Σουλιωτῶν».

«Ἀποχαιρετῶν ἡμᾶς ὁ Κώστας Μπότζαρης, μᾶς ἐφίλησεν εἰς τὸ στόμα. Εἶναι ὁ ἀβρότερος φιλικὸς χαιρετισμὸς ὅστις δύναται νὰ δοθῇ ἐν Ἑλλάδι».

Ὁ δὲ Φάμπρ εἰς τὴν ἱστορίαν του τῆς πολιορκίας Μεσολογγίου λέγει: «Ἐβλεπέ τις εἰς τὸ Μεσολόγγι τὸν ἀδελφὸν τοῦ νικητοῦ τοῦ Καρπενησίου, τὸν γενναῖον Κώσταν Μπότσαρην ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μέσῳ τῶν Ἀρχηγῶν, ποὺ ἀπήστραπταν ἀπὸ ἐπίχρυσα ὄπλα καὶ πλούσια κεντήματα, διεκρίνετο ἀπὸ τὴν ἀπλῆν του κίπυαν καὶ τὰ ὄπλα τὰ ὅποια δὲν εἶχον κόσμημα ἢ τὴν νίκην».

Τέλος θὰ παραθέσω ἀποσπάσματα ἄρθρου τῆς ἐφημερίδος «Πανελληνιον» δημοσιευθὲν τῇ 5 Νοεμβρίου 1853 ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Κώστα Μ.

Ὁ Κώστας Μπότσαρης.

«..... ποτὲ δὲν ἐψεύσθη, ποτὲ δὲν ἐκώφευσεν εἰς τὴν ἱερὰν φωνὴν τοῦ καθήκοντος, ποτὲ δὲν ἔπαυσε θυσιάζων εἰς τὸν βομῶν τῆς πατρίδος, ποτὲ δὲν ἐπροτίμησε τοῦ κοινοῦ τὸ ἴδιον συμφέρον, ποτὲ δὲν ἐθυμίασε τὴν ἐπιτυχίαν, ποτὲ δὲν ἐπρόδωσε τὴν φιλίαν, ποτὲ δὲν ἐσυμβιβάσθη μὲ τὰς πεποιθήσεις του! Χαρακτῆρος ἀγνοῦ καὶ ἀκηλιδότου, καὶ μεταξὺ διαστροφῶν καὶ δελεασμάτων! βίου ἁμαλοῦ καὶ ἀταρξίου, καὶ μεταξὺ τρικυμιῶν καὶ σκοπέλων».

«..... ἂν καὶ αἱ στρατιωτικαὶ του ὑπηρεσίαι ἀπέδειξαν ὅτι ποτὲ ἢ ἡρωϊκὴ του καταγωγὴ δὲν ἐψεύσθη ἀπέναντι τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ὅτι ὑπὸ τὴν ἥσυχον καὶ εἰρηνικὴν ἐκείνην μορφήν ἐκρύπτετο ἀληθὴς εὐτολμία καὶ περιφρόνησις τῶν ἐν μάχαις κινδύνων, ἂν καὶ ἐν Καρπενησίῳ καὶ Μεσολογγίῳ καὶ ἐν Σαλώγοις καὶ ἐν Κρομμυδίῳ καὶ πολλὰς ἄλλας περιστάσεις, ὑπηρετήσεν εὐκλεῶς τὴν πατρίδα καὶ ὡς στρατιώτης καὶ ὡς στρατηγός, τὴν πολιτικὴν ἰδίως ἀνδρείαν καὶ τὴν βουλευτικὴν φρόνησιν, καὶ τὴν ἀκράδαντον εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ πολιτικὰς πεποιθήσεις ἐγκαρτέρησιν, εἴμεθα κοινότερον συνηθισμένοι νὰ θαυμάζωμεν καὶ νὰ τιμῶμεν εἰς τὸν πολῦτιμον τοῦτον ἄνδρα».

«Δὲν πρέπει νὰ παραλείψωμεν δύο περιστάσεις καθ' ἃς ὁ Κώστας ἐκινδύνευσεν καὶ ἠρίστευσεν. Ἐν τῇ φρικώδει τοῦ Κρομμυδίου συμπλοκῇ, ἐπὶ τῆς στρατηγίας τοῦ Σκούρτη, διαμείνας εἰς τὸ στάδιον τῆς μάχης μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν λοιπῶν, ἐδέχθη τὴν προσβολὴν τοῦ

Αιγυπτιακοῦ στρατοῦ, καὶ ὡς ἐκ θαύματος ἐσώθη. Ἐπίσης μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Σαλώνων παρὰ τῶν Τούρκων κατὰ τὸ 1825, στρατοπεδευμένος ἐν Μετοχίῳ πλησίον τῆς πόλεως, ἀπέκρουσε καὶ διέλυσε πολυάριθμον σῶμα ἐπιλέκτων Ὀθωμανῶν, πανταχόθεν περικυκλῶσαν αὐτούς. Εὐθὺς δὲ μετὰ ταῦτα ὤρμησε κατὰ σώματος δεινῶς πολιορκούντος τὸν Γκούραν καὶ τὸν Παπᾶ· Πολίτην, καὶ ἐλύτρωσεν αὐτούς ἀπὸ βεβαίας καὶ ἐπικειμένης καταστροφῆς, καίτοι ἀποστρεφόμενος τὸν Γκούραν διὰ τὸν ὄλεθρον τοῦ Ὀδυσέως».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 18ον

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΙΤΣΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ

Ἀπέθανεν τῷ 1804

Τελευταῖος υἱὸς τοῦ Κίτσου ἐκ τοῦ πρώτου γάμου του, καὶ ὁμο-
γάλακτος ἀδελφὸς τῶν Μάρκου καὶ Κώστα.

Ἀκολουθῶν τὴν μητέρα του κατὰ τὸ ἔπος τοῦ Σέλτσου, ἦτις ὡς
εἶδομεν καὶ ἐτραυματίσθη ἐκεῖ, ἐφρονεύθη ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 19ον

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΙΤΣΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ

1810 — 1876

Δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Κίτσου ἐκ τοῦ τρίτου γάμου του καὶ ἑτεροθαλῆς ἀδελφὸς τῶν Μάρκου καὶ Κώστα.

Συμμετέσχε πάντων τῶν ἀγῶνων ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἐντεῦθεν. Τῷ 1825 ἔλαβε τὸν βαθμὸν τοῦ Ταξιάρχου. Ἴδου τὸ σχετικὸν ἔγγραφον :

«Περίοδος Γ'.

Ἄριθ. 2547.

«Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος
Τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα.

«Δυνάμει τοῦ «Ν. τοῦ Νόμου τῆς Ἐπιδιούρου.

Δ Ι Α Τ Α Τ Τ Ε Ι

Αον.—Ὁ κύριος Νικόλαος Μπότζαρης προβιβάζεται εἰς τὸν βαθμὸν τῆς Ταξιαρχίας.

Βον.—Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦ Πολέμου θὰ ἐνεργήσῃ τὴν παροῦσαν διαταγὴν».

«Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 12 Ἰουλίου 1825.

(Τ.Σ.)

Τῇ 13ῃ Ἰουλίου 1825.

Ναύπλιον

Ὁ ἀντιπρόεδρος

Ἄναγνώστης Σπηλιωτάκης

Κωνσταντ. Μαυρομιχάλης

Ἰω. Κωλέτης

Ὁ Γεν. Γραμμ.

Λ. Μαυροκορδάτος

Ὁ Γεν. Γραμμ. τοῦ Πολέμου

Δημ. Σταυτέλης».

Ἡ ἀπόφασις αὕτη ἔχει τὸ ἐξῆς ἐξαιρετικόν : Ὅτι ἀπενεμήθη εἰς τὸν Νικόλαον, — ἀποκαλούμενον Νικολάκην παρὰ τῆ οἰκογενείᾳ — ὄτε οὗτος ἦτο δεκαπενταετής, ὁ βαθμὸς τοῦ Ταξιάρχου. Ἀπετέλει τοῦτο ἐξαιρετικὴν τιμὴν δι' ἓνα τόσον νέον ἀγωνιστήν, ἀλλὰ καὶ μοναδικὴν ἐξ ὅσων γνωρίζομεν. Ὑπῆρξε δὲ συνέπεια τῆς λαμπρᾶς καὶ ἡρωϊκῆς διαγωγῆς του κατὰ τὰς μάχας Ἀραχώβης καὶ Διστόμου κατὰ τὸ 1825.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Νικόλαος Μπότσαρης συμμετέσχεν εἰς ὄλους τοὺς Ἀγῶνας τῆς Ἀνεξαρτησίας. Ὅταν ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης διωρίσθη Ἀρχιστρατήγος τῶν δυνάμεων αἰτινες ἔδρων πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν λύσιν τῆς πολιορκίας τῆς Ἀκροπόλεως ἐτάχθη ὑπ' αὐτὸν καὶ συμμετέσχε τῆς ἐκστρατείας εἰς Ρούμελην. Φαίνεται ὅτι ἡ μοῖρα τοῦ Νικολάου Μπότσαρη ἦτο νὰ διαπρέπη εἰς τὴν περιοχὴν Ἀραχώβης - Διστόμου.

Ὅντως εἰς τὴν ἔκθεσιν ἣτις ὑπεβλήθη ὑπὸ τῶν Ὀπλαρχηγῶν, μετὰ τὴν λαμπρὰν νίκην τῆς Ἀραχώβης, κατὰ τὸ 1826, καθ' ἣν κατετροπώθη ὁ ἐχθρὸς, ἀπωλέσας τὰ πάντα καὶ φονευθέντων τῶν ἀρχηγῶν του Κεχαγιάμπεη καὶ Μουστάμπεη, τὴν ὁποίαν ὑπογράφει ὁ Καραϊσκάκης πρῶτος καὶ ἔπονται πάντες οἱ συμμετασχόντες Ὀπλαρχηγοί, περιλαμβάνεται ὁ Νικόλαος Μπότσαρης. Ἀπευθύνεται αὕτη « Πρὸς τὴν Σεβαστὴν Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Ἑλλάδος » καὶ φέρει ἡμερομηνίαν « Ἐκ τοῦ στρατοπέδου Ράχοβας 1826, Νοεμβρίου 26 ».

Ἐν συνεχείᾳ εὐρέθη μεταξὺ τῶν πολιορκημένων ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ εἰς Διστόμον, κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1827. Παραθέτω ἀποσπάσματα ἐκ τῆς ἐκθέσεως τῆς μάχης τοῦ Διστόμου πρὸς τὴν Διοίκησιν, ὑπὸ τοῦ Καραϊσκάκη :

«..... Εἰς Βελίτζαν ἐπληροφορήθημεν, ὅτι οἱ ἐχθροὶ ἐπολιόρκησαν τοὺς ἰδικούς μας φυλάττοντας τὴν θέσιν τοῦ Διστόμου, εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν εἶχαμεν τὸν κ. Ν. Μπότζαρη, Γ. Μαῖρακτάρην, Σ. Γεωργάκη, Γεωργάκην Ν. Κάσσαρη, Γ. Κίτζον, Κ. Δοῦκαν, Γ. Κουτζονίκαν, Χ. Κουτζονίκαν, Γιώτην Κονταξῆ, Κ. Δημήτρην, Μπιρμπίλην τοῦ ἀρχηγοῦ Καραϊσκάκη, Λ. Ροῖζον, Δ. Φίλον, Β. Μποῦγζον, Μ. Τριανταφύλου, Α. Περγάντην, Α. Στεφάνου καὶ Γ. Στεφάνου, οἵτινες διὰ τῶν γενναίων των στρατιωτῶν, ἀντεστάθησαν ἡρωϊκῶς, καὶ μὲ ἀσίγητον καρτεροψυχίαν ἐναντίον τοῦ πολυαορίμου ἐχθροῦ, διότι οἱ ἐχθροὶ ἀφοῦ τοὺς ἐπόλεμησαν δι' ἀκαταπαύστου κανονιοβολισμοῦ, καὶ τῆς ψυλῆς φωτίας, εἰς μίαν ὁλόκληρον ἡμέραν, ἔκαμον εἰς τὴν ἐπαύριον εἰς τῆς 19 (Ἰανουαρίου 1827) τὸ γεῦμα καὶ γενικὴν ἔφοδον διὰ νὰ κυριεύσουν τὸ χωρίον, καὶ ἐπομένως ν' ἀποκλείσωσι τοὺς ἰδικούς μας, εἰς τοὺς 3 προπαρασκευασμένους πύργους ὁποῦ εἶχον, καὶ μετ'

«.....'Αλλά ἄς μὴν μακρολογῶ μελετώντας τὰ γνωστὰ παληκάρια τοῦ σπητιοῦ σας, πλὴν ἔχω εὐχαρίστησι νὰ θυμίσω τὸ μικρὸ ἀδελφί τοῦ γονέου σου (τὸν Νικολάκη) ποῦ παιδί 15 χρονῶν ἐπῆρε ἔπαινο παληκαριοῦ πρώτη φορά, πολεμώντας εἰς Ἀράχωθα καὶ Δίστομο καὶ μ' ἀρέσει νὰ θυμίσω τὸ πράγμα διὰ δύο αἰτίας. Ἐτοῦτο τὸ παιδί ὅταν σηκώθηκε τὸ ἐθνικὸ τουφέκι ἦταν 10 χρονῶνε καὶ κρένω ὅτι βέβαια θὰ γένη τὸ Ἑλληνικόν, ἀφοῦ τόσο ἐτράβηξε ἡ ἐλευθερία ποῦ ἀναστήθηκαν παιδιὰ τοῦ πολέμου. Χαίρομαι κι' ὅτι εἰς τούτην τὴν μάχην ἐξεχορίσθηκε τὸ παιδί καὶ τὸ πέρνω σὰν καλὸ προμύνημα τῆς ζωῆς του, ἐπειδὴ αὐτοῦ ἐνικήθησαν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι εἶχαν κάμει καρτέρι εἰς τὸ βοννὸ φονεύοντας πολλὰ παληκάρια ποῦχαν φύγει ἀπὸ τὰ χαντάκια τοῦ Μισολογγιοῦ».

Παραθέτομεν δύο ἐπιστολάς ἐκ τοῦ ἀρχείου ἐξ ὧν ἐμφαίνεται ἡ χρησιμότης τοῦ Νικολάου Μπότσαρη πρὸς τὸν Κώστα, ἀλλὰ καὶ μετὰ τι ἐπάλαιον οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι :

«Γενεότατε ἀδελφὲ προσκυνοῦμε

«Ἐροτοῦμε διὰ τὴν καλὴν σας εἰγὴν πρὸς χωρὰν μας μάθε καὶ διὰ λόγου μας θία χάριτη εἰγιένομε ἀπὸ ἀταξία ἀδελφὲ δὲν σὲ τροπιάζομε ἐμῆς, ὅμος εἰσυντρόφι μας παραπονοῦντε διὰ τὰ διπλώματα ἐπηδὶς καὶ εἰ ἄλλη ὅλοι τα πῆραν καὶ τοῦτη λένε ταθελομε καὶ ἐμῆς καὶ ὅτη νὰ μὴ πιάστουνε ὅλα ταλλα δὲν παεινους καὶ τα δικά μας τόχα ἀδελφὲ κήτταξε ἂν εἶναι καὶ χριάζουνται βγαλτεμας καὶ στῆλτε σοῦ στέλνομαι καὶ τὸ δευτέρου τὸ δικομου καὶ τοῦ κασκαρι εἶδε γράψε μας ἓνα γράμμα καὶ πές μας με τη τροπο θελα καταντήσουν διὰ νὰ τῆς λέμε καὶ ἐμῆς καὶ διὰ τοὺς λουφέδες διὰ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ πάσκησε τὸ γληγορότερον διὰ τὴ ἐμηνε ὁ κόσμος δίχως τζουρέγια καὶ μπασκὲ ἐγὼ ὁποῦ δὲν ἔχο ἓναν παρὰ καὶ ἐνεργήσουν εἰπαράδες στείλεμας μιὰ ἐξεκονόμηση ἀπὸ πεντικόσημα γροσημα νὰ τοὺς δώσο καὶ μεθάβριο τοὺς κρατὸ εἰς τοὺς λουφέδες τους διατὴ ἐδὸ γλέπομε ὅτι σηκόνουν ἀπὸ στρατιότες τοὺς βάνουν κατοτάρχους καὶ θελεπὲς τοὺς πάρον ὅλους τοὺς συντρόφους ἐμῆς εἶρθεμε ἐδὸ εἰς τὴν τρομπολητίζα διατὴ θελαλοκτοῦμε καὶ δὲν εἰξέρομε τὰ παραπογνια τῶν συντρόφων ἐμῆς σὲ στέλνομε κουντὰ του γεωργου σουλτανᾶ τοῦ διμιτρι τοῦ γεοργάκη ὁποῦ εἶναι αὐτοῦ διὰ πενηντάρχους τοῦ

θανάση πάλλα τοῦ κήτζου βγγελὲ καὶ τοῦ θανασαγᾶ διὰ εκατονταρ-
χος ἀπόμαχος».

«Ταῦτα και μενομε εἰς τοὺς ὀρισμοὺς σας

τῆς 1832 μαγι 4
τρομπολητζα

Οἱ ἀδελφί σας
Νικόλαος μπότζαρις
Νικόλαος κασκαρις.

ἐγὼ και ο κασκαρις εἴμαστε σὲ ενα χοργιὸ εἰς την καντιλᾶ και
ἀπὸ αταξία δὲν κανομε ἐμῆς ἐπιδὶς ὄλα τὰ χοργιὰ μᾶς γιρέβουν ἐμᾶς.
ὄλη ει σηντροφισε προσκνυῖν

Πρὸς τὸν γενεοτατον στρατήγον Κοστα μπότζαρι
εἰς νάπληο».

Και ἡ ἑτέρα :

«Γενεώτατε ἀδελφὲ σε προσκνυῶ.

«και αὐθις δὲν λύπω νὰ ἐρωτήσω τὴν ποθυτοτάτην μοι ὑγείαν
σου καθὼς και ἐγὼ ἡγαινω. προλαβόντος Σᾶς ἐξαπόστειλα δύο
ἐπιστολάς μου και ἀπόκρισίν σας δὲν ἤξιώθην μέχρι τοῦδε διὰ
νὰ μάθω τὰ τῆς ἡγείας σας τὸ πῶς εὑρίσκεσθαι τούτο μὲ θλίβει
περισσοτερον ἀπὸ ὄλα τὰ ἄλλα ὀποῦ σᾶς ἔλεγον».

«ἀδελφὲ ὁ κίτζος μὲ ἐνόχλησεν παραπολλῆ ἅμα ὀποῦ ἐκατά-
στροσα τὸ κατάστιχον διὰ νὰ δώσω εἰς τὸν ἐπιθεωρητὴν και τὸν
ἐπρόσθεσα και λοχαγὸν δεῦτερον δὲν εὐαρεστήθη κατὰ τοῦτο
ἀλλὰ ἐφιλονικήσαμε κάμποσο λέγοντάς με ὅτι ἡ γεννεώτη σας τοῦ
εἴχεται ὑποσχεθεὶ διὰ ὑποταγματάρχη και ἐδῶ βλέπω διαφορε-
τικὰ πράγματα ἐτοῦτος ὁ τρόπος του ἀγνοῶ».

«μόλις λοιπὸν τὸν καθ' ἡσύχασα μὲ τόσους ἀγῶνας εἰς τὸν
βαθμὸν αὐτόν, ἰδοῦ λοιπὸν ὀποῦ ἔρχεται εἰς τὰ αὐτόσε ἡ γεν-
ναιότη Σας μὴν μοῦ προβάλετε οὐδὲν ἀπὸ αὐτὰ ὀποῦ ἠκολού-
θησαν ἀλλὰ καθ' ὀδηγήσεται τον νὰ ἰσυχάση εἰς αὐτὸν τὸν βαθμὸν,
ἀδελφὲ πρόσεξε καλῶς μὴν ἀπατηθῆς και τοῦ δώσης δίπλομα διὰ
ὑποταγματάρχη διότι τότε ὄλοι οἱ σύντροφοι θέλει πειραχθοῦν
και νὰ μὲ ἀφήσουν μόνον. ἀκόμη και ὁ γιωργάκις ρώσις βλέπω
νὰ εἶναι ἀγανακτισμένος ἐπειδὴ και τὸν ἐπρόσθεσα και αὐτὸν
λοχαγὸν, δὲν ἤξεύρω τί τοῦ εἴχατε ὑποσχεθῆ και αὐτοῦ ἔξω εἰς
τὸν ἔπακτο. ὀθεν ιδεάσετέ μοι μὲ πρῶτον και ἐγὼ τότε τοὺς ἀπο-

κρίνομαι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἀρμόζει. Ἐν τοσούτῳ ἀσπαζόμενός σε μένω μὲ ὄλον τὸ ἀνίκον σέβας»

«τῇ 18 Μαΐου 1832 καντίλα ὁ εὐπιθεῖς ἀδελφός σου
Νικόλαος μπότζαρις

ἐξέτασε καὶ τὸν γραμματικὸν νὰ σὲ ἦπη
προφορικῶς τὰ ὅσα ἐδοκίμασα καὶ δοκιμάζω.

Πρὸς τὸν Γενναιώτατον ἀδελφόν μου
Κ. Κώσταν μπότζαρι
Ναύπλιον».

Ἡ ἀντιζηλία τῶν οἰκογενειῶν Μπότσαρη - Τζαβέλα, ἣτις ὡς εἶδομεν χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Σουλίου καὶ ἣτις εἶχε μίαν τῶν ἀφορμῶν τῆς καὶ τὴν ματαίωσιν ἐνὸς συνοικεσίου μεταξὺ τῶν οἰκογενειῶν, ἡμβλύνθη πλέον διὰ τοῦ συνοικεσίου τοῦ Νικολάου Μπότσαρη μετὰ τῆς Ρίνας Τζαβέλα, πολὺ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν. Εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Κώστα, ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιστολὴ σχετικῶς :

«Φίλε συνπέθερα.

» : Τὸ παρὸν μου δὲν ἀποβλέπει εἰς ἄλλο ἢμὶ διανὰ σὰς ἐνθιμισο διατὶν σινπέθαιρηάν μας ὡς βλέπεις κατὰ εφκίν. Τορα εἰμεθα ολι εδὸ ὅπου εἶλθεν καὶ ο ἀδελφός μου Νικόλας διανὰ δόσωμε ἐνατελὸς τις σινκένιας καὶ νὰ προσδιορισομε καὶ τον καιρον. δια τουτο προτου ἀναχορίσεται καὶ ειδιόσας νὰ ανταμοθουμε καὶ νὰ ἀποφασισομε τον κερὸν του στεφανοματος διανὰ εἰγοῦμε ἀπὸ αφτὶν τὶν φροντιδα».

«1837 : 15 Νοεμβρίου
Ἀθῆναι

Ἵ ἀδελφός καὶ
συνπεθερόσου
Κ. Τζαβέλλας

Πρὸς τὸν Συναγματάρχη Κίριον
Κώσταν μπότζαρη

Εἰς Ἀθίνας».

Ἵ Νικόλαος Μπότσαρης νυμφευθεῖς μετὰ τῆς Ρίνας Τζαβέλα, ἐγκατεστάθη εἰς Ναύπλιον, ἐνθα καὶ διήνησε τὸν βίον του. Κατὰ τὴν τακτοποίησιν τῶν Ἀγωνιστῶν ἐπὶ Ὁθωνος, τῷ ἀπενεμήθη ὁ βαθμὸς τοῦ Συνταγματάρχου τῆς Φάλαγγος.

Ἐπὶ βασιλείας Γεωργίου τοῦ Α' σπανίως ἐπεσκέπτετο τὰς Ἀθῆνας. Κατὰ μίαν ἐπίσκεψίν του, ἐζήτησε νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν Βασιλέα ὅστις, τιμῶν τοὺς Ἀγωνιστάς, ἐδέχετο αὐτοὺς εὐχαρίστως. Ἦτο ἀπλοῦς ἄνθρωπος ὡς ὄλοι οἱ Ἀγωνισταί, ἔφερε δὲ πάντοτε τὴν ἐνδυμασίαν τῶν Ἀγωνιστῶν, τὴν φουστανέλαν.

Κατὰ τὴν παρουσίαν του εἰς τὸν Βασιλέα, ἐκλήθη εἰς πρόγευμα παρ' αὐτῷ. Ὑπηρετεῖ τότε ὡς Ὑπασπιστὴς τοῦ Βασιλέως ὁ Γιαννακὸς Μπότσαρης, υἱὸς τοῦ Κώστα Μπότσαρη καὶ ἀνεψιὸς τοῦ Νικολάου, ἐξ αὐτοῦ δὲ σώζονται τὰ κατωτέρω ὡς παράδοσις ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Ὁ ἀνεψιὸς του Γιαννακὸς ἠσθάνθη δυσφορίαν ὅταν ἐπληροφορήθη τὴν πρόσκλησιν, φοβούμενος ὅτι ὁ γέρον θεῖος του δὲν θὰ τὰ ἐπήγαινε καλὰ μετὰ τὴν ἐθνοτυπίαν τῆς Αἰλῆς, καὶ αὕτη ηὔξηθη ὅταν τὸν εἶδε νὰ φθάνῃ μετὰ τὸ ταγάρι του, συνάρτημα τῆς φουστανέλας.

Κατὰ τὸ πρόγευμα ἡ Βασίλισσα τὸν ἠρώτησε ἂν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μάρκου, ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἀρχηγίαν τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη. Ἀπήντησεν ἁπλὰ «ὄχι Βασίλισσά μου, εἶχα ἄλλον ἀδελφὸν μεγαλύτερον τὸν Κώστα».

Ὁ Βασιλεὺς εἶχε τότε ἓνα σκύλον τὸν ὁποῖον ἠγάπα καὶ ἐκράτει πλησίον του εἰς τὴν αἴθουσαν φαγητοῦ, τοῦ ἔδιδε δὲ ἐντὸς πιάτου ἐκ τοῦ φαγητοῦ νὰ φάγῃ καὶ αὐτός. Ὁ ἀπλοῦς Σουλιώτης, ἰδὼν τοῦτο, εἶπεν εἰς τὸν Βασιλέα: «Βασιλεῦ μου, νὰ μὴ τὸ κάνῃς αὐτό, γιατί εἶναι βρώμικο!». Καὶ ὁ μὲν καλοκάγαθος Βασιλεὺς ἐγέλασεν ἀφελέστατα, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Νικολάου ὅμως, Γιαννακὸς, Ὑπασπιστὴς τοῦ Βασιλέως, ἔμεινε κεραυνόπληκτος. Οἱ Ὑπασπισταὶ τῆς ὑπηρεσίας τότε, ἐπρογευμάτιζον μετὰ τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας.

Ὁ θάνατός του ἐπῆλθε τὸ 1876.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 20ὸν

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΙΤΣΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ

Ἄπέθανε τῷ 1822

Τριτότοκος υἱὸς τοῦ Κίτσου ἐκ τοῦ τρίτου γάμου του, ἀδελφὸς ὁμογάλακτος τοῦ Νικολάου καὶ ἑτεροθαλῆς τῶν Μάρκου καὶ Κώστα. Ἔλαβε τὸ αὐτὸ ὄνομα μὲ τὸν θανόντα ἑτεροθαλῆ ἀδελφόν του Γεώργιον, εἰς ἀνάμνησίν του.

Ἀκολουθῶν τὸν Μάρκον ἐφονεύθη κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, τῷ 1822.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 21^{ον}

ΣΤΡΑΤΗΣ ΚΙΤΣΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ

Ἀπέθανε τῷ 1820

Ἵστερότοκος υἱὸς τοῦ Κίτσου ἐκ τοῦ τρίτου γάμου του, ἀδελφὸς ὁμογάλακτος τῶν ἀνωτέρω Νικολάου καὶ Γεωργίου.

Εἶχε δοθῆ ὡς ὄμηρος εἰς τὸν Ἀλῆ Πασᾶ, ἅμα τῇ συμφωνίᾳ συμπράξεως μετὰ τῶν Σουλιωτῶν, εἰς ἐγγύησιν τῶν ὄρων αὐτῆς, μετὰ τῆς λοιπῆς οἰκογενείας τοῦ Μάρκου.

Ἄμα τῇ πτώσει τῶν Ἰωαννίνων συνελήφθη ὑπὸ τοῦ Χουρσίτ μετὰ τῶν ἄλλων ὁμήρων, τοὺς ὁποίους παρέλαβε μετ' αὐτοῦ, ἀπερχόμενος εἰς Λάρισσαν, ἔνθα ἀπέπνιξεν αὐτόν, ἐκδικούμενος οὕτω, τὸν Μάρκον ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν φυγὴν τοῦ Κώστα, ὅστις ἦτο ἐπίσης ὄμηρος.

Ὁ ἱστορικὸς Πουκεβίλ γράφει σχετικῶς τὰ ἑξῆς :

«Ὁ Χουρσίτ ἀπέπνιξε φθάσας εἰς Λάρισσαν, τοὺς ὁμήρους τῶν Ἰωαννίνων οὓς μεθ' ἑαυτοῦ συμπαρέλαβε καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων εὐρισκετο καὶ ὁ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου, ὅστις εἶχε παραδοθῆ ὡς ὄμηρος εἰς τὸν Ἀλῆ».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 22^{ον}

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΑΡΚΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ

1814 - 1871

Πρωτότοκος υἱὸς τοῦ Μάρκου ἐκ τοῦ δευτέρου γάμου του καὶ μόνος ἄρσην, καλούμενος ὑπὸ τῶν οἰκείων Δημητράκης.

Ὡς εἶδομεν μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τῆς οἰκογενείας τοῦ Μάρκου μεταξὺ τῆς ὁποίας ἦτο καὶ ὁ Δημήτριος εἰς Ἰωάννινα καὶ τὴν ἐπὶ μακρὸν διαμονὴν της ἐν Τουρκίᾳ, ἀντηλλάγη αὕτη μὲ τὰ χαρέμια τοῦ Χουρσίτ καὶ ἦλθεν εἰς Κόρινθον, ὁπόθεν ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Μάρκου, εἰς Ἀγκῶνα, ἵνα παραμείνη οὗτος ἀπερίσπαστος εἰς τὸν Ἀγῶνα, ἐμπιστευόμενος τὴν φροντίδα τῆς οἰκογενείας του εἰς τὸν Μητροπολίτην Ἰγνάτιον.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μάρκου, ἡ οἰκογένειά του μετέβη εἰς Κέρκυραν, κατόπιν δὲ τῶν περιπετειῶν τὰς ὁποίας ἐξιστορήσαμεν ἤδη, λόγῳ ἀρνήσεως τῶν Ἀγγλων νὰ δεχθοῦν αὐτὴν εἰς Ἐπνάνησον, ἵνα μὴ διαταραχθῶσιν αἱ μετὰ τῆς Τουρκίας φιλικαὶ τότε σχέσεις των, ἐγκατεστάθη τελικῶς εἰς Ζάκυνθον, μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Μητροπολίτης Ἰγνάτιος ἐξηκολούθη νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς οἰκογενείας καὶ εἰδικῶς διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ μόρφωσιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Μάρκου, Δημητρίου. Διὰ νὰ καταδειχθῇ εἰς ποίαν ἀτμόσφαιραν ἀνετρέφῃ ὁ υἱὸς τοῦ Μάρκου, παραθέτομεν ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Μητροπολίτου Ἰγνατίου, πρὸς τὸν δεκαπενταετῆ τότε παιδα Δημήτριον διαμένοντα ἐν Ζακύνθῳ. Ἀφοῦ μετεβίβασε μὲ ἀπλᾶ λόγια τὰς ὁδηγίας του διὰ τὴν ἐπίδοσίν του εἰς τὴν γραμματικὴν καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ἰταλικῆς γλώσσης, τοῦ συνίστα νὰ προσέχη διὰ νὰ μὴ λησμονήσῃ τὰς οἰκογενειακὰς του παραδόσεις καὶ ἔγραφε :

«Δὲν θέλω νὰ συνηθίσῃς τῆς Εὐρώπης τὴν ζωὴν καὶ διὰ τοῦτο καὶ δὲν σὲ κράζω κοντὰ μου. Θέλω νὰ λάβῃς παιδείαν, ἀνήκουσαν εἰς τὴν μέλλουσαν κατάστασιν τῆς Πατρίδος μας, ἀλλ' ἐν ταυτῷ θέλω ν' ἀνατραφῇς Σουλιώτικα καὶ νὰ μένης πάντοτε Σουλιώτης, καθὼς ἦτο καὶ ὁ μακαρίτης πατήρ σου. Δηλαδὴ νὰ συνηθίσῃς

Στρατηγός ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ (Υἱός τοῦ Μάρκου).
Ἕπασπιστὴς τοῦ Ὀθωνος
καὶ Ἕπουργός τῶν Στρατιωτικῶν κατ' ἐπανάληψιν.

νὰ τρώγῃς πότε μόνην τὴν μπομπόταν μὲ ἑληές καὶ κρομμίδι καὶ κάποτε μὲ κρέας ψητόν, νὰ συνηθίσῃς νὰ κοιμᾶσαι κατὰ γῆς ἔξω, νὰ ἔχῃς ἀπὸ τὸ ἓν μέρος τὸ καλαμάρι καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὰ ὄπλα, νὰ γράφῃς καλὰ καὶ νὰ σημαδεύῃς καλλίτερα, ὅταν ἔχῃς τὸ ντουφέκι. Τοιαύτην ἀνατροφήν θέλω νὰ λάβῃς διὰ νὰ γενῆς μίαν ἡμέραν ἄξιος τοῦ ἐνδόξου πατρὸς σου καὶ τῆς Πατρίδος σου...».

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη κλείεται μὲ τὴν ἀκόλουθον ἀρχαιοελληνικὴν εὐχὴν :

«ὦ παῖ, γένοιο πατρὸς εὐτυχέστερος
τὰ δ' ἄλλα ὅμοιος καὶ γένοι ἄν οὐ κακός».

7 Ἀπριλίου 1824».

Θὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὸ πρῶτον γράμμα τοῦ υἱοῦ τοῦ Μάρκου Δημητρίου, πρὸς τὸν θεῖον του Κώσταν, γραφὲν ἐκ Ζακύνθου, ὅπου ἐμαθήτευε, εἰς ἡλικίαν δέκα ἐτῶν. Εἶναι προφανὲς πόσον αἱ συμβουλαὶ τοῦ Ἰγνατίου ἐπέδρασαν :

«Σεβασμιότατε Θίε

«Συγχοριστέ μοι, πολυσέβαστε θίε ὅτι σᾶς διακόπτο εἰς πολὰ πράγματα ἀνασχολουμένους, ἡ ἀνάγκη μὲ βιάζῃ, ἥτις δὲν ἔχει νόμον παρακαλῶ λοιπὸν θερμὸς νὰ γράψιτε τοῦ διδασκάλου μου Κυρίου Ἀντρέα Κοκκίνη διὰ νὰ μὴ ἐπιμεληθῇ καλίτερα νὰ ἤμπορέσο νὰ γένο Καλὸς τῆς ἀφθεντία σου καὶ νὰ μιμιθῶ τὸν πατέρα μου».

«Ἐγὼ δὲ διὰ τὴν χάριν τὴν ὁποῖαν θέλετε κάμη εἰς ἐμέ, δὲν θέλο παύση δεόμενος ἐκάστοτε τοῦ Κυρίου ὑπὲρ τῆς ὑμετέρας ὑγίας καὶ ἐφημερίας ὅστις συστένον ἔμαφτὸν ταπεινότατα εἰς τὴν ἐυνοίαν σᾶς μένο μετὰ τῆς ὀφιλομένης αἰδοῦς καὶ ἐυλαβίας».

«Τοῦ Σεβασμιωτάτου μου θείου
ταπηνότατος ἀνεψιὸς
Δημήτριος Μπότζαρῆς»

Ζάκυνθο : 11 : Σηπτεμβρίου 1824»

«ἡ Μητέρα μου καὶ ἡ ἀδελφές μου Σᾶς προσκυνᾶν τὸν θεῖον μου Καπετὰν Νότη προσκυνὸ καὶ τοῦ φιλοῦ τὸ χέρι ὁμοῖος καὶ τὸν θεῖον μου Καπετὰν Θανάση καὶ νοῦτζο καὶ σταφβρο Ποργάκι τοὺς προσκυνὸ καὶ τοὺς φιλοῦ τὸ χέρι».

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐπίσης ἐπιστολὴ τοῦ Γ. Τερτσέτη πρὸς τὸν Δημήτριον, δημοσιευθεῖσα ἐπ' ἐσχάτων. Ὁ Τερτσέτης, ἐνδιεφέρθη καὶ αὐτὸς διὰ τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Μάρκου, ὅταν δὲ οὗτος ἀνεχώρησε διὰ Βαναρίαν πρὸς ἐκπαίδευσιν, τῷ ἀπηύ-

θινε τὴν ἐν λόγῳ μακρὰν ἐπιστολήν, πλήρη νουθεσιῶν καὶ σοφῶν συμβουλῶν, ἀποσπάσματα τῆς ὁποίας παραθέτομεν :

Εἰς τοῦτον τὸν αἰῶνα σὺ ἐγεννήθηκες ὅποταν τὰ ἑλληνικὰ ντουφέκια πάσχουν ν' ἀποχτήσουν τὴν ἐλευθερία καὶ νὰ χαροῦμε τὴν πίστι μας. Καὶ ποία φοβερὰ ἀνδραγαθήματα ἔγιναν εἰς τοῦτον τὸν καιρὸν δὲν δύναμαι νὰ τὸ ὁμολογήσω, ἢ τάχα κι' ἂν ἠδυνόμουν δὲν ἤμποροῦσες καλὰ νὰ τὸ αἰσθανθῆς, διὰ τὸ ἀνήλικο τοῦ χορμιοῦ σου».

«Τέτοιας λογῆς κι' ἐσὺ Δημήτρη θὰ καρδιοκτυπήσης ὅποταν ἀπὸ τὰ παιδικὰ σου ἐμπῆς εἰς τὴν ἀνδρῖκια ἡλικία καὶ συλλογισθῆς διὰ πρώτη φορὰ τὲς περίσσιες μάχες τῶν Καπεταναίων τὲς νίκες, τοὺς χαῦμούς, τὰ περιβόητα πειλάγα καὶ τὲς στεριές. Μὲ ποία αἴσθησι θὰ ἀκοῖς ὅτι τὰ Νησιά ἔβγαλαν ἕναν ἄνδρα ποὺ μανάδες ὀρφάνεψε καίοντας τὰ παιδιά τους εἰς τὰ πέλαγα... Πόσους θὰ ρωτᾷς διὰ τὸ Μεσολόγγι, τόπος καλοθύμητος διὰ ἐσέ, ἐπειδὴ αὐτοῦ κείνεται ὁ τάφος τοῦ γονέου σου».

«Ἐβιεναν ἄνθρωποι ἀφίνοντας πίσω τους ἔρημο τὸ Μισολόγγι καὶ τὸ μνήμα τοῦ γονέου σου. Ποιὸς ἤθελε εἰπῆ ἐτότες τὴν ὥραν ποῦ ἔθαφταν τὸ λείψανο τοῦ Μάρκου κι' ἔβαναν κλάματα τὰ παληκάρια κι' ἀσχολογοῦσαν τὰ ἀμέρητα μοιρολόγια τῶν γυναικῶν ὅτι θὰ ἔλθει ἕνας καιρὸς εἰς τὸν ὁποῖον μῆτε πατρίδα τους θὰ ἠμπορέσουν νὰ διαφεντέψουν, μῆτε τὸ μνήμα τοῦ Μάρκου νὰ μὴν τὸ πατήσουν περίφανη Ἀρβανιτιά. Τριμόνονταν, τριμόνονταν οἱ πολέμαρχοι, μανάδες, γέροντες, παιδιά εἰς τὰ γεφύρια καὶ τὰ γεφύρια τσακίζονταν. Ἄς μὴν τοὺς μοιρολογοῦμε ὅσο πρέπει νὰ τοὺς χαιρόμασθε. Γιατὶ εἰς τοῦτον τὸν κόσμον ἔδοξάσθησαν, ὅσο θᾶναι πολύτιμο τὸ αἷμα ποὺ χύνεται παλληκαρίσια γιὰ τὴν πατρίδα, κι' ἡ ψυχὴ τους πάλε χαίρεται στὸν κόρφο τοῦ Θεοῦ τὴν ἀθάνατη μακαριότητα».

«Κ' ἐσὺ λοιπὸν Δημήτρη ἔπρεπε ἂν ἦταν ἀπὸ τὸ χέρι σου γλήγορα νὰ γενῶσουν ἄνδρας διὰ νὰ συναγωνισθεῖς σὰν καλὸ τουφέκι διὰ τέτοια πατρίδα καὶ γιατί ἐτοῦτοι οἱ καιροὶ εἶναι πάρα ποτὲ ἀρμόδιοι σ' ἐκείνους ποὺ αἰσθάνονται μεγαλόψυχο φρόνημα, καιρὶ ποῦ οἱ μεταγενέστεροι ὄχι μονάχα θὰ ζηλεύουν τὰ παιδιά ποῦ Ἑλληνίδες μανάδες ἐγέννησαν εἰς τούτην τὴν ἐποχὴ, ἀλλ' ἀκόμα ἀπὸ ἄλλην φυλὴν ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι ζῶντας τώρα ἀκοῖν συγχρόνως ἢ καὶ βλέπουν μὲ τὰ μάτια τους τὰ ἑλληνικὰ ἀνδραγαθήματα».

«Ὅταν ὁμως ἐσὺ φθάσεις εἰς τὴν ἀνδρῖκια σου ἡλικία δὲν σέ

καλεῖ ἢ τύχη ἀπλὸ στρατιώτῃ ἀλλὰ Καπετάνιο γιατί ἀπὸ τῶ ζωνά-
ρια κατεβαίνει εἰς ἐσένα τὸ Καπετανάτο, κι' ἐσένα ἀκαρτεροῦν
Καπετάνιο τὰ τουφέκια τοῦ γονέου σου καὶ οἱ θεῖοι σου καὶ τὰ
ἑξαδέλφια σου σὲ ἀγαποῦν σὰν παιδὶ τοῦ Μάρκου. Κι' ἐδῶ ται-
ριάζει κάποιον τὶ νὰ σοῦ κρίνω διὰ τὸν γονέο σου. Στὴν ὥρα ποῦ
ξεποστένουμε τὰ παλληκάρια καὶ λαλοῦμε πολλές φορές συνομι-
λῶντας ὅτι αὐτὸς ὁ Μάρκος θὰ ἦταν ξεχωριστὸς στὴν παληκαριά
καὶ στὴ γνώση, διατὶ τὸ νὰ δοξασθεῖ τινὰς παληκάρι μέσα σὲ
ἀνανδρες φυλὲς εἴκολο εἶναι, ἀλλ' αὐτὸς ἐδοξάσθηκε τὴν ἡμέρα
ποῦ τόσοι ζοῦσαν ἀξετίμωτοι ἀνδριωμένοι καὶ τὴν ἀξιάδα του τὴν
ἴδια παληκάρια τὴν ὁμολόγησαν χύνοντας ἀσυνήθειστο δάκρυο
εἰς τὸν χαμόν του. Κι' ὅχι μοναχὰ τότες οἱ φίλοι ἐπήρανε τ' ἄρ-
ματα ἀπὸ τὴν ζώστρα τοῦ ἀδελφοῦ του ἀλλὰ κι' ἀπὸ τὲς ζώστρες
ξένων ἄλλων παληκαριῶν. Ἔχει ὁ Καπετὰν Γούσας, ἔχει τὴν φο-
ράδα τοῦ Μάρκου καὶ βόσκει στὲς καλὲς βοσκὲς ἐλεύθερη παχειὰ
καὶ δὲν ἀφίνει κανέναν νὰ τὴν καθαλικεύσει ἀφοῦ ἐκεῖνος τὴν κα-
βαλίκευε. Διὰ τέλειον ἔπαινο τοῦ πατέρα σου ἄς ποῦμε κι' ἐτοῦτο
ποῦ οἱ ἴδιοι του ἐχθροὶ τὸν ἐπαίνεσαν, ἐκεῖνοι ποῦ ἀφορμῆς του
εἶχανε κλείσει τὰ σπήτια τους καὶ μὲ δίκηο στὴς βαθιὲς Ἀμερι-
κὲς τοῦ ἔκαμαν ἐντάφιες τιμὲς πανυγυρίζοντας τὴν ἐνθύμιό του
μὲ παιγνίδια, κατὰ πῶς διαβάζουμε στὰ βιβλία ἔκαμε ὁ Ἀχιλλέας
τοῦ Πάτροκλου καὶ οἱ Τρωάδες τοῦ Ἔχτορος. Ὁ κόσμος καὶ πε-
ρισσότερο θὰ τὸν ἐπαίναε ἂν ἐγνώριζε καὶ κάποια κρυφὰ του ποῦ
οἱ ἐντόπιοι ἤ, νὰ εἰπῶ καλύτερα, οἱ σπητίσιοι του γνωρίζουν.
Ποιὸς ἀπὸ τοὺς ξένους εἶδε τὸ Μάρκο ὅταν τὰ παληκάρια ἐτρα-
γουδοῦσαν τὸν ἀχὸ τοῦ Μούρτου Τεζελιοῦ, τούρκου παληκαριοῦ,
καὶ τ' ἄκουε κι' ὁ Μάρκος μέσα ἀπὸ τὸ σπίτι κι' ἔβιεναν οἱ ἀδελ-
φὲς του παρακαλώντας τὰ παληκάρια νὰ πάψουν τὸν ἀχὸ γιατί
κλαίει ὁ Μάρκος ἀκούοντας τὸ τραγοῦδι τοῦ βλάμη του. Ὅταν
ἐκάθονταν εἰς τὸ Κακολάκο, πρὶν γίνοι ἡ Ἐπανάσταση, ἔπερνε
πέρα τὰ μονοπάτια, τὲς διάβες, νὰ βρεῖ διαβάτες νὰ σημώση στὰ
σπίτια του κι' ὅταν δὲν γένουνταν ἡ πεθυμία του μαραμένος γυρ-
νοῦσε κι' οὔτε δεῖπνο, οὔτε κρεβάτι ὀρέγονταν ἀλλὰ παραπονιού-
νταν μὴνα τὸν ὀχτρεύτηκε ὁ Θεὸς ποῦ δὲν τῷστειλε διαβάτη νὰ
κοιμήση στὰ σπίτια του. Τὸν φοβόταν ὁ Γόγος ὅταν κι' αὐτὸς
ἦταν μὲ τὰ ἑλληνικὰ τουφέκια, ἀλλ' ὁ Μάρκος γιὰ νὰ τοῦ διώξη
τὲς ὑποψίες ἀγγαλιάζοντάς τον ἐφίλιε τὸ κορμὶ τοῦ ἀνδρὸς ποῦ
τὸν εἶχε κάμη ὀρφανὸ ἀπὸ γονέο κι' ἔλεγε πρὸς τὸν γέροντα : Ἄν
ἐσὺ μοῦ σκότωσης τὸν πατέρα μου ἐγὼ κάνω πατέρα ἐσένανε κι'
ἄς πάψουν οἱ ἐχθρες. Καὶ τὴν πρώτη του θυγατέρα διὰ πλειότερη

ἐμπιστοσύνη ἀρρεβόνιασε εἰς τὸ παιδί τοῦ Γόγου. Ἐκάθονταν
 μιὰ μέρα ὁ Μάρκος στὴν Κόρινθο στὸ σπίτι του μ' ἄλλους Κα-
 πεταναίους κ' ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι στὸ ἴσιωμα ἐχοροκοποῦσαν τὰ
 παληκάρια κι' ἐβροντοῦσαν τ' ἀσήμια καὶ τὰ χρυσάφια στοὺς
 κόρφους τους. Ρωτάει ὁ Μάρκος. Μήνα ἤφεραν μουλάρια τοῦ
 Δράμαλη καὶ κουδουνίζουν, μήνα τὰ τζαντήρια του, μήνα τὰ χα-
 ρέμια του; Τοῦ ἀποκρίθησαν ἐκεῖνο ποῦ ἤξευρε, εἶναι τὰ φραγ-
 κλήδια τῶν παληκαριῶν ποῦ σειοῦνται καὶ κουδουνίζουν. Τότε ὁ
 Μάρκος ποῦ λογγίσιος ἄνθρωπος δὲν ἤθελε φανεῖ εἰς κανέναν,
 τοὺς ἔκρινε ἐτοῦτα τὰ λόγια: Ἡ χρυσὴ φορεσιὰ δὲν κάνει τὰ
 παληκάρια. Δὲν εἶναι ἐντροπή μας νὰ κουδουνίζομε σὰν γυναῖκες
 μέσα στ' ἀσήμια; Ἐπειτα τί τὰ φοροῦμε, ποῦ δὲν εἶναι δικά μας
 ὅσο κινδυνεύομε νὰ τὰ χάσομε, γιατί ὄχι πλιά μὲ ἀκοὴ ἀκοῦμε,
 ἀλλὰ νάτα, ἀγνάντια στὰ μάτια μας φέγγουνε, λάμπουνε τὰ τούρ-
 κικα σπαθιά καὶ τὰ ἀμέτρητα μπαϊράκια. Νὰ στολισθοῦμε ἀφοῦ
 μὲ τὴν παληκαριά καὶ μὲ τὸν ἴσιο ἐλευθερώσομε τὴν Πατρίδα
 κατὰ τὴν ὑπόσχεσι ποῦ ἐκάμαμε τοῦ Θεοῦ, καὶ νὰ εἶναι εἰς τὸν
 νοῦν μας ὅτι δὲν θὰ μᾶς κρίνουν ἄνθρωποι ἀλλ' ὁ μεγαλοδύναμος.
 Ντροπιάζονται τριγύρω ὅσοι Καπεταναῖοι ποῦταν ἐντυμένοι πατό-
 κορφα μὲ χρυσά, ντροπιάσθησαν τὰ παληκάρια κι' οἱ περισσό-
 τεροι ἐμιμήθησαν τὸν Μάρκο ποῦ ἔμοιαζε ἡ στολή του σὰν τὸ
 κατώτερο παληκάρι. Ἐγὼ πολλὰς φορές, μ' ἄλλους καλύτερους μου
 συλογοῦντας τὴν δικαιοσύνη καὶ τὴν παληκαριά τοῦ ἀνθρώπου
 καὶ πόσο οἱ φίλοι τὸν ἀγαποῦσαν κι' οἱ ἐχθροὶ τὸν φοβούνταν
 μᾶς πέρνει τὸ παράπονο ὅτι χρειάζονται ἡ Ρωμισσύνη νὰ κατα-
 σταθῇ ἐλεύθερη, ἐξ αἰτίας ποῦ ἂν τοῦτο δὲν γένη ἡ κατάντια τῆς
 ὀβρισισύνης θὰ εἶναι ζηλευτὴ μοῖρα στὰ κακορίζικα ἀπομεινάριά
 μας, γιατί ἐκεῖνος ὁ θάνατος νὰ μὴν εἶναι ὥστε ὀποῦ ἡ ἐλευθερία
 νὰ στερεωθῇ ἢ κάνε ἀργότερα στὰ βαρεῖα γερατεία νάθελε τὸν
 πλακώσει ἢ νύχτα τοῦ Καρπενησιοῦ. Ἐπειδὴ ἐγὼ ἄκουσα περισ-
 σια στόματα νὰ λένε: Ἄν ἔζηε ὁ Μάρκος ἀλλοιωτικός ἤθελε εἶναι
 ὁ κόσμος. Τέτοιου γονέου ἐσὺ εἶσαι παιδί, ἀλλὰ μὴν περιφανευ-
 θῆς γιατί τὰ ἄρματα τοῦ γονέου διαβαίνουν κληρονομία στὸ παιδί
 ὄχι ὁ ἔπαινος τῆς ἀρετῆς του, κι' ἂν κατὰ τύχη ἐσὺ ἀποκοιμηθῆς
 μὲ τὴ δόξα τοῦ γονέου σου κατὰ πῶς κι' ἄλλα παιδιὰ ἠρώων
 μὲ τέτοια πλάνη ἐγελάσθησαν, ἄκουσέ με, ὅσο ζεῖς θὰ σὲ χαίρεται
 ὁ κόσμος, γιατί ἂν δὲν εἶναι ἀλλὰ μοιάζεις εἰς τὸ προβάτισμα,
 εἰς τὸ πρόσωπο ἐκεῖνου ποῦ σ' ἐγέννησε, ἀλλὰ οἱ μεταγενέστεροι
 θὰ καταλάβουν τὴν ζημίαν σου, γιατί μήτε ὄνομα, μήτε πόθο
 θ' ἀφίσεις εἰς τοὺς ἀνθρώπους κι' ἔτσι ἐσὺ πάσχισε μὲ δικές σου

ἀρετὲς νὰ στολίσῃς τοῦ λόγου σου κι' ὄχι μὲ τὴ γλαμύδα τοῦ γονέου σου».

«Ἀληθινὴ ἦταν ἡ ὥρα εἰς τὴν ὁποίαν ὁμίλησαν τὰ πρωτάτα κι' οἱ γυναῖκες τοῦ ταραφιοῦ σας ἐχόρευαν εἰς τὸ στεφάνι τοῦ Ζαλόγγου. Καὶ σώζονται ἀκόμα ἀποκάτου ἀπὸ τὸ στεφάνι στὸ λόγγο, εἰς τὰ κλαδιά, οἱ κούνιες τῶν παιδιῶν καὶ τὰ σουλιώτικα κόκαλα. Κι' ὁ Ἄσπρος ἄκουσε τὰ παρακαλέσματα τῶν νυφάδων τοῦ σπιτιοῦ σας, οἱ ὁποῖες ἀφοῦ εἶδαν ἐμπρὸς εἰς τὰ μάτια τους σκοτωμένα τὰ ἀμογόγητα παληκάρια ἐκούτσεβαν τὸν κατήφορο στὴν ἀκροποταμιὰ καὶ ἐδέονταν τὸ ποτάμι εἴμορρα καὶ γλήγορα νὰ τὲς πνίξῃ νὰ μὴ πέσουν στὰ τούρκικα χέρια».

«Καὶ διὰ νὰ κοντολογιάω σῶος μονάχος ἐγλύτωσε ἀπὸ τὴν Βριστενίτζα ὁ πάπος σου καὶ ὁ γονέος σου, πὺ τότε παιδί ἦταν σὰν εἶσαι ἐσὺ τώρα, κι' ὁ Κίτζος γιὰ ἐνιά ἡμέρες μέσα σὲ μιὰ σπηλιὰ ἐχόρτανε τὸν γιό του χιόνι καὶ σπάνιο χορτάρι κι' μοίρα ἐφύλαε τὸ παιδί γιὰ νὰ δοξασθῇ ἡμερος ἤρωας εἰς τὸν κόσμον».

«Ἐχοντας λοιπὸν Δημήτριον ὁμπρὸς εἰς τὰ μάτια σου τὰς πράξεις τῶν προγόνων σου, κι' ἀφοῦ ἡ μοίρα σ' ἐμοίρανε νὰ καπετανεύῃς, ἀξίως νὰ ἐνδυθῇς τὸ Καπετανᾶτο καὶ νὰ ἐπιτύχῃς ἐτοῦτο τὸ πράγμα. Εἶναι τώρα στὸ χέρι σου ἀφοῦ καλὸς βασιλιᾶς θέλοντας νὰ τιμήσῃ τὸν γονεόν σου καλῶν ἐσέ, τὸ παιδί τοῦ Μάρκου, διὰ νὰ διδαχτῆς τὴν πολεμικὴ τέχνη καὶ τὰ γράμματα. Μὲ πόθο λοιπὸν νὰ προχωρῆς εἰς τὴν μάθησιν τῆς πολεμικῆς τέχνης, κι' ὅσο διὰ τὴν παληκαριὰ πὺ χρειάζεται εἰς τοὺς Καπετανάιους αὐτὴ τὴν ἔχεις ἀπὸ τὸ σόϊ σου. Κι' ἀφίνοντας τοὺς πεθαμένους ἔχομε παράδειγμα καὶ τὸν θεῖον σου τὸν Κώστα, πὺ ἂν ἀδελφὸς δὲν ἦταν τοῦ γονέου σου, ἀδέλφια θὰ τοὺς ἔλεγε ὁ κόσμος διὰ τὸ μοιάσιμο τῆς μεγαλοψυχίας. Ζεῖ κι' ὁ θεῖος σου ὁ Νότης, ξακουστὸς μέσα στοὺς πολέμους, ξαδέλφι πρῶτο τοῦ γονέου σου. Εἶναι κι' ὁ Τούσας κι' ὅπου ἂν ἡ τύχη τοῦ πολέμου ζωὴ ἀφίση, περίσσια τιμὴ θὰ ἀπολαύσῃ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Ἄλλὰ ἄς μὴν μακρολογιάω μελετώντας τὰ γνωστὰ παληκάρια τοῦ σπητιοῦ σας, πλὴν ἔχω εὐχαρίστησιν νὰ θυμίσω τὸ μικρὸ ἀδέλφι τοῦ γονέου σου πὺ παιδί 15 χρονῶν ἐπῆρε ἔπαινο παληκαριοῦ πρῶτη φορὰ πολεμώντας εἰς Ἀράχωβα καὶ Δίστομο καὶ μ' ἀρέσει νὰ θυμίσω τὸ πράγμα διὰ δύο αἰτίας. Ἐτοῦτο τὸ παιδί ὅταν σηκώθηκε τὸ ἐθνικὸ τουφέκι ἦταν 10 χρονῶνε καὶ κρεῦω ὅτι βέβαια θὰ γένει τὸ Ἑλληνικόν, ἀφοῦ τόσο ἐτραβῆξε ἡ ἐλευθερία πὺ ἀναστήθηκαν παιδιὰ τοῦ πολέμου. Χαίρομαι κι' ὅτι εἰς

τούτην τὴν μάχην ἐξεχωρίσθηκε τὸ παιδί καὶ τὸ πέρνω σὰν καλὸ προμήνυμα τῆς ζωῆς του, ἐπειδὴ αὐτοῦ ἐνικήθησαν ἐκείνοι οἱ ὅποιοι εἶχαν κάμει καρτέρι εἰς τὸ βουνὸ φονεύοντας πολλὰ παληκάρια ποῦχαν φύγει ἀπὸ τὰ χαντάκια τοῦ Μισολογγιοῦ». (Πρόκειται περὶ τοῦ Νικολάου Μρότσουρη).

«Ἀπεθύμησα Δημήτρη, ὅπου στὸ γυρισμὸ σου νὰ ἐτύγγαινε μιὰ περίσταση, ἄς ποῦμε σὰν μιὰ συνέλευση ποῦ ἦταν μαζωμένοι οἱ πολεμικοὶ τῆς Πατρίδος καὶ μάλιστα οἱ Σουλιῶτες κι' ἐσὺ ὄμπρὸς τους νὰ τοὺς μιλήσης μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια :

«Ὡ τιμημένοι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ μακάριοι εἰς τὴν βουλή τοῦ Θεοῦ. Ἐγὼ ἔρχομαι ἀπὸ τὶς ξηνητιές νὰ γένω ἕνας τῆς συντροφιάς σας, γιατί κι' ἐγὼ μιὰ φορὰ εἶχα ἕναν πατέρα ποῦ σᾶς ἔμοιαζε καὶ τὸν εἶχατε σύντροφο κι' ἐγὼ εἶμαι κληρονόμος του. Πλὴν μοῦ ἔρχεται σὰν φόβος μὴν τάχα δὲν μὲ καταδεχτῆτε, γιατί ἂν ἀγαπούσατε τὸ γονέο μου—οἱ ἄξιοι μὲ τοὺς ἄξιους ἀγαπιοῦνται—κι' ἐγὼ τί καλωσύνη ἔχω ὄμπρὸς στὰ μάτια σας, ποῦ ὅταν ἐσεῖς εἶχατε τοὺς χρόνους μου ἔτρεμαν οἱ λόγγοι καὶ τὰ βουνὰ εἰς τ' ὄνομά σας. Δοκιμὴ τῶν ἀληθινῶν ἀνθρώπων εἶναι ὁ πόλεμος. Ἐπειδὴ αὐτὸς τὶς περισσότερες φορὲς εἶναι κίνδυνος δίχως κέρδος κι' ὄχι σπάνια οἱ στρατιῶτες μὲ τὴν χαρὰ τῆς νίκης ἀντάμωσαν τὰ μοιριολόγια τῶν Καπεταναίων. Κι' ἐσεῖς καλὰ τὸ ἤξεύρετε ποῦ ἴδετε ζερβιὰ δεξιὰ σας σκοτωμένους τοὺς μεγαλόψυχους συντρόφους κι' ἂν τοῦ λόγγου σας χαιρόσασθε τὸν πάνου κόσμο. Ἐπαινετοὶ εἶσθε καὶ σὰν νὰ εἶχατε ἀποθάνῃ διὰ τὴν Πατρίδα, γιατί ὄχι ἢ θέλησί σας, ἀλλὰ μοίρα σᾶς γλύτωνε ἀπὸ τὴν περίσσια φρωτιά, μοίρα ὅμοις ἀγαθὴ γιὰ νὰ στολίσετε ἀκόμη ζωντανοὶ τὸν κόσμο μὲ τῆς ἀρετές σας. Πῶς λοιπὸν δοξασμένα παληκάρια νὰ καταδεχθῆτε ἐμένα εἰς τὴν συντροφιά σας; Ἐδιδάχθηκα, ἀληθινὰ, τὰ γράμματα εἰς τὰ σχολιά. Ἀλλὰ τί εἶναι τὰ γράμματα παρὰ λόγια καὶ τὸ σοφώτερο βιβλίον ἀξίζει τὸ κατώτερο ἀνδραγάθημα τοῦ παληκαριοῦ; Ἐσπούδαξα τὴν τέχνη τοῦ πολέμου, ἀλλ' αὐτὴ εἶναι ὄλοένα εἰς ἐμὲ μιὰ ζωγραφιὰ ὄμπροστὰ στὸν ζωντανὸν ἀνθρώπον. Μὲ ποιὸν τάχα τρόπον νὰ σᾶς παρακινήσω νὰ μοῦ γενῆτε καλοσυνᾶτοι; Ὡ Καπετανέοι ὅσοι ἐφιλήσατε τὸ Βαγγέλιο μὲ τὸ γονέο μου. Ἀγαπᾶτε με ἐξ αἰτίας ὅπου εἶμαι παιδί ὄρφανὸ τοῦ ἀδελφοῦ σας καὶ οἱ ἐπιλοιποὶ νὰ μ' ἀγαπᾶτε, θυμόντας τὰ παιδιὰ σας. Καὶ σᾶς κάνω ὄρκον, μὰ τὸ πικρὸ Καρπενῆσι, ἐκεῖ ποῦ χάθηκε ὁ κατώτερος ἀπ' ὄλους σας εἰς τὴν παληκαριά, πλὴν ἴσιος μὲ τοὺς δικαιότερους, ὅτι δὲν θέλει ἐντροπιάσω τὸ σπίτι μου. Ὡ μεταγενέστεροι μὴν μάθετε ὅτι ὁ Μᾶρκος ἄφισε παιδί

ἐὰν δὲν ἀκολουθήσω τὰ δοξασμένα του ἴχνη, γιὰ νὰ μὴ τοῦ γένει καταφρόνεση μέσα στο μνήμα ἀφοῦ καλὴ ἐστάθηκε ἡ ζωὴ του καὶ καλότατος ὁ θάνατος βάνοντας εἰς μία νύχτα θυσία τοῦ λόγου του καὶ τοὺς συντρόφους διὰ τὴν σωτηρία τῆς Πατρίδος».

Γ. Τερτσέτης».

Ἀσφαλῶς ἡ ἐπιστολὴ αὕτη θὰ ἦδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς δια-
παιδαγώγησιν τῆς νεολαίας.

Περὶ τῆς ἀνατροφῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Μάρκου Δημητρίου ἐνδιεφέ-
θησαν πλείοι ξένοι χῶροι. Ὁ Βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, ὡς εἶδομεν
διὰ τοῦ στρατηγοῦ Roche, ἡ Ἰταλία, ἡ Ἀγγλία, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ
τῆς σχετικῆς ἐπιστολῆς καὶ ἡ Βαυαρία, ἥτις καὶ τελικῶς ἀνέλαβε τὴν
ἐκπαίδευσίν του, προτιμηθεῖσα ὡς ἐκ τῶν φιλελληνικωτάτων αἰσθη-
μάτων τοῦ Βασιλέως Λουδοβίκου καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντός του διὰ
τὴν οἰκογένειαν Μπότσαρη, ὅστις καὶ ἔλαβε τὸν νεαρὸν Δημήτριον
ὑπὸ τὴν προστασίαν του.

Ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ τοῦ Κώστα ὑπάρχει ἡ ἐξῆς σχετικὴ ἐπιστολή, ἣν
καὶ παραθέτομεν, περιέχεται δὲ καὶ εἰς τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά».

«Κύριε.

«Ὁ Βενθάμι, ὁ σοφώτατος τῶν νομικῶν, καὶ ὁ μεγαλότερος
ἀφ' ὅλους τοὺς εὐεργέτας τοῦ δημοσίου, μὲ ἐπεφόρτισε νὰ πέμψω
εἰς Ἀγγλίαν, διὰ νὰ παιδευθῇ μὲ ἔξοδά του, τὸν υἱὸν ἐκείνου τοῦ
Ἑλληνοσ, ὅστις ἐπρόσφερε τὰς πλέον ὠφελίμους ἐκδουλεύσεις εἰς
τὸν περὶ Ἐλευθερίας σας ἀγῶνα».

«Διὰ τοῦτο σὰς ἐπικαλῶ εἰς τὸ μέγιστον τοῦ ὄνομα νὰ μὲ πέμ-
ψετε πρὸς τὸν φίλον τῆς Ἑλλάδος τὸν υἱὸν τοῦ Μάρκου Μπότσαρη».

«Ζάκυνθος 21 Μαΐου 1824.

Ταῦτα καὶ μένω

Δοῦλος σας

Α. Στονχόπ.

Πρὸς τὸν κ. Κωνστ. Μπότσαρη».

Ἦδη παραθέτομεν ἐπιστολὴν τοῦ Δημητρίου Μπότσαρη, δεκα-
πενταετοῦς περίπου τότε πρὸς τὸν θειὸν του Κώσταν, ὅστις καὶ τὸν
ἐπετρόπευε :

«Πολυσέβαστε θεῖε καὶ πάτερ νίκῳς σὲ ἀσπάζομαι τὴν δεξιάν.

Τῆ 17|29 Μαΐου 1828 ἐκ Μονιχίας.

«Ἐλαβον τὸ ἀπὸ 21 Φεβρουαρίου Πατρικόν μοι γράμμα σας,
πόσον σέβας καὶ πόσῃν ἀγάπῃν ἀναστέναξεν εἰς τὴν καρδίαν μου
ἡ Πατρικὴ σας καὶ κιδεμονικὴ ἐπιστολὴ δὲν δύναμαι μῆτε μὲ τὸν
προφορικὸν λόγον μῆτε μὲ τὸν γραφικὸν κάλαμον νὰ σὰς παρα-

στήσω ἀξίως, καὶ μὲ ποῖον τρόπον νὰ ἀρχήσω νὰ λάβω τὴν συμπάθειάν σας πολυσέβαστε μου θεῖε δὲν ἠξεύρω καὶ βέβαια ἔχεις ὅλα τὰ δίκαια νὰ παραπονήσῃς διὰ τὴν σιωπὴν μου διότι ἐγὼ θεμελιωμένος εἰς τὸν παιδαριώδη μου στοχασμὸν ὅτι ἡ μητέρα μου ἔκαμνε τὸ ἀδελφικὸν χρέος νὰ σὲ ἠδεάσῃ τὰ ὅσα περὶ ἐμοῦ ἐμάνθανε, οὕτως καὶ ἐγὼ ἔπρεπε νὰ κάμω καὶ τὸ γνωρίζω ὅτι πολὺ ἔσφαλα καὶ διὰ τοῦτο σοῦ ζητῶ συνγνώμην τὴν ὁποῖαν ἐλπίζω νὰ λάβω ὄχι διὰ ἄλλο παρὰ διὰ τὴν ἀνήλικόν μου ἡλικίαν καὶ σοῦ τάζω ὅτι εἰς τὸ ἐξῆς δὲν θέλει λείψω καθὼς καὶ προτῆτερον σοῦ ἔγραφον διὰ μέσον τοῦ σεβαστοῦ μας Κυβερνήτου. Ἐγὼ δὲ καθὼς ἔως τῶρα ἠδυνήθην νὰ ἀκολουθήσω τὰς πατρικὰς μοι συμβουλὰς σας ἐλπίζω καὶ εἰς τὸ ἐξῆς νὰ τὰς διατηρήσω πιστῶς χωρὶς νὰ παραστρατήσω μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ὑψίστου Θεοῦ καὶ μὲ τὴν εὐχὴν σου. Πόσῃν δὲ εὐγνωμοσύνην χρεωστῶ καὶ εἰς τὸν σεβαστόν μοι εἰεργέτην καὶ προστάτην τὸν βασιλέα ὅστις ὡς καλὸς πατὴρ προσπαθεῖ μὲ παντίους τρόπους νὰ μὲ ἐλαφρύνῃ ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ ξένου κλίματος νὰ μὲ ἐμψυχώσῃ κάθε τόσον μὲ τὴν παρουσίαν του νὰ παρατηρῇ τὰ βιβλία μου τὰ γραψίματά μου νὰ ἐπαινῇ τὰς προόδους μου καὶ νὰ χέρεται ὡς καλὸς πατὴρ, γυρεύει νὰ μὲ διασκεδάξῃ, κάθε φορὰν ὅπου παρασταθεῖ εἰς τὸ θέατρον ἢ εἰς κανὲν δημόσιον πράξεις πολεμικὰς δὲν μὲ ἀλησιμονῇ ποτέ, ἀλλὰ μὲ στέλνει μπουλέτα νὰ ὑπάγω νὰ τὸ εἰδῶ καὶ ἐκεῖ ἔρχεται καὶ ὁ ἴδιος καὶ μὲ ἐρωτᾷ πῶς μὲ ἀρέσει τὰς τόσας μεγάλας περιποιήσεις καὶ εἰεργεσίας τοῦ σεβαστοῦ μου βασιλέως τὰς γνωρίζω καὶ παρακαλῶ τὸν θεὸν νὰ μὲ ἀξιῶσῃ νὰ τοῦ τὰς ἀποδώσω ἀξίως καὶ τότε νὰ ἀποθάνω».

«Πρὸς τούτοις ἦλθε ἡ μεγαλειότης του εἰς τὸ γυμνάσιόν μας καὶ ἐκάθισε περίπου ἀπὸ μίαν ὥραν καὶ μᾶς εἶπε χαίρεται διότι ἡ πατρίσας εἶναι ἐλευθέρη καὶ τῶρα ἀπαριθμεῖτε με τὰς αὐτὰς τῆς Εὐρώπης. Ὁ Καποδίστριας εἶναι μέγας ἄνθρωπος ὅστις καὶ χαίρεται τὴν εὐνοίαν ὅλων τῶν βασιλέων τῆς Εὐρώπης καὶ ξεχωριστὰ ἐκείνην τοῦ Ἱμπεράτορος τῆς Ρωσίας. Χθὲς ἐπῆγα εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ σεκρεταρίου του καὶ μὲ εἶπεν ὅτι ὁ Βασιλεὺς θέλει νὰ στείλῃ εἰς τὴν Ἐθνικὴν σας Τράπεζαν 50 χιλιάδες φράγκα τὰ ὁποῖα ἐλπίζω ἐντὸς ὀλίγου νὰ τὰ στείλῃ. Πρὸς τούτοις σᾶς εἰδοποιῶ καὶ διὰ τὸν Βασίλην Γούδαν ὅτι ἐμεσίτευσεν εἰς τὸ ἐδῶ κομητᾶτον καὶ μὲ ἔδωσαν 150 φιορίνια καὶ ἀμέσως τοῦ τὰ ἔστειλε εἰς Παρίσιον. ὁμοίως τοῦ ἔστειλε καὶ μίαν συστατικὴν μου γραφὴν διὰ τὸν Φιλέλληνα Ἐϊνάρδον ὅστις ἐχθὲς μοὶ ἀπεκρίθη ὅτι τὸν ἐπεριποιήθη ὅσον ἠδύνατο ὅσον καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γούδας μὲ

γράφει ότι τὸ ἐδέχθη ὁ εὐσπλαχνότατος Ἕϊναρδὸς ὡς τὸν ἴδιόν του υἱόν, τοῦ ἔκαμε τὰς μεγαλητέρας περιποιήσεις τοῦ ἔδωσε ἓνα ἀξιόλογον τουφέκι, ἔβγαλε τὸ χρυσόν του ὁρολόγιον ἀπὸ τὴν τζέπι καὶ τοῦ τὸ ἔδωσε καὶ τὸν ἐφοδίασε μὲ χρήματα ἕως νὰ φθάσῃ εἰς Ἔγιναν. εἰς τὰ παρῖσι ἰατροεὐθὴ ἀπὸ τὰς λαβοματίας του, τὸ ἐκεῖ Κομιτάτο τοῦ ἐχάρισε ἓνα ζευγάρι πιστόλαις μαλαγματένιαις, ὁμοίως καὶ οἱ λεονέζοι τὸν ἐπεριποιήθησαν κατὰ πολλὰ καὶ εἰς τὰ 10/22 τοῦ παρόντος ἀνεχώρησεν ἀπὸ Γενεύραν διὰ τὴν Πίζαν καθὼς μᾶς γράφει ὁ ἴδιος καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἔρχεται εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ φοβούμενος νὰ μὴν ἀργήσῃ δὲν τοῦ ἔστειλα τὰ γράμματά μου ἀλλὰ σοῦ τὰ στέλνομε διὰ μέσου Ζακύνθου μὲ τὴν Πόστα ὅπου ἔρχεται ἔγρηγορότερα. ταῦτα καὶ ξαναπαρακαλῶντάς σας νὰ μὴ λησμονήσεται νὰ μὲ γράφεται συχνότερα συμβουλευόντάς με τὰ δέοντα πρὸς ἐλάφρωσιν τοῦ μεγίστου ἀγῶνος τῶν μαθημάτων μου χάρις εἰς τὸν Πανάγαθον Θεὸν διότι ἔχω καὶ τὸν Μέντωρά μου Χριστό, ἀλέως δὲν ἠξεύρω πῶς ἦθιλα τὰ ἐβγάλει εἰς τὸ κεφάλι, ἐλπίζω δὲ εἰς τὴν Θεῖαν Πρόνοιαν καθὼς ἕως τώρα μὲ ἐβοήθησεν οὕτω καὶ εἰς τὸ ἔξῃς νὰ μὲ ἀξιώσῃ ἄξιον τῆς Πατρίδος καὶ τῶν Συγγενῶν μου. ταῦτα καὶ μένω εἰς τὰς προσταγὰς σου»

«ὁ εὐπειθέστατος υἱὸς
Δημήτριος Μπότζαρης»

«Ἐγὼ δὲ Χριστὸς ἀντρέας με σεβας σας προσκρινῶ καὶ σας παρακαλο νὰ μας συγχωρισετε διότι εσφαλामε ἐπηδὴ εἰς τὰς ἀρχὰς οπου εδο ἐφθασαμε καὶ ἡν ἐβρισκοντας εδο τον Βασηλεα ἐτραβησαμε καμποσην δυσκοληα καὶ δια νὰ μὴν σε ἐπικρανομε καὶ τὴν ευγενια σας δὲν σας ἐγραψαμε ευθὴς ἐπητα ἀπο τρις μνηες οπου ἦλθε μας ἐδεχθη ὡς υἱὸς πατηρ καὶ τὸσην χαρὰν ἐλαβε οπου του ἐστειλατε τον δημητρακη της μεγαλιωτητος του οπου το ἐπενεβετο της γινεκος του της Βασιλησας καὶ της μητερας του καὶ ὁλον τον γκενεραλεον του λεγοντας οτι τον Μποτζαρηα τον ἐστειλαν ἐμε ο δημητρακης κάμνη καλας προσδους εἰς τὰ μαθηματα καὶ τὸσον περισσοτερον ἀγαπατε ἀπο τον Βαειλεα διότι εἶναι πολλα φιλομαθης ο Βασιλευ καὶ ἀγαπα ἠπερβολικα τὴν δοξα καὶ καμνη παντοιους νὰ τον ἐπενει εἰς τὰς ἐφημεριδας καὶ δια τουτο ο δημητρακης θελει νὰ τον ἐχη ὡς πατερα καὶ εδο καὶ εἰς τὴν ἐλαδα οταν ἐλθῃ ο Βασιλευ θὰ τον ἐχη παντοτε ὡς πεδι του καὶ παρακαλο τον θεον νὰ τους χαριση ἐκατον χρονον ζωη καὶ του Βασιλεως καὶ του δημητρακη καὶ της ευγενια σας νὰ χέρομε».

«ἀπο τον χθεσινον ταχυδρομον ἐμαθαμεν το περασμα τον ροσον ἀπο τον ντουναβιν ἀπερασαν ἀναμεσα σκλήστρα καὶ ρουτζουνη

εις τας 12 του παροντος την νυχτα εκη επιλατον 40 χιλιαδες τουρκοι εσκοτοθησαν τουρκοι 10 χιλιαδες και τρις εχμαλοτηστησαν με εναν Πασσα απο τους ροσους 1700 εσκοτοθησαν και τρις γκενεραλη η τουρκη εκαιτασκορηστησαν ενθεν κακειθεν εμηνε ὄλος ο καμπος τον ροσον με 60 κανονια τούρκικα και εφθασαν η ροση εος το καστρο της σουμνας εκη παλιν εγινε μικρος πολεμος και εσκοτοθησαν 1300 τουρκη και διο χιλιαδες εχμαλοτηστησαν και εος να λαβετε την γραφι μας ελπηζω να ηνε εις κονσταντινοπολην».

«Τῷ εὐγενῇ Στρατηγῷ Κωνσταντίνῳ Μπότζαρη

Εἰς Δραγομέστο».

Βραδύτερον ἀπεστάλη εἰς Μόναχον μετ' ἄλλων νέων καὶ ὁ ἐξάδελφος τοῦ Δημητρίου, Σ. Λιόλιος, ἐπιστολὴν τοῦ ὁποίου πρὸς τὸν θεῖον του Κώσταν Μπότσαρην παραδέτομεν, ἐμφαντικὴν τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Βασιλέως Λουδοβίκου Α'. πατρὸς τοῦ Ὁθωνος :

«Σεβαστέ μοι θεῖε σᾶς προσκυνῶ καὶ τὴν δεξιάν σας ἀσπάζομαι ἐν Μονάχῳ τῇ 12 Ἰανουαρίου 1834.

«Μετὰ τὴν ἔρευναν τῆς ποθητῆς υἰείας σας σᾶς ἰδοποιῶ ὅτι καὶ ἐγὼ σὺν θεῷ χαίρω ἄκραν υἰείαν. Ἐπροχθὲς ἐκάμαμεν ἔναρξιν τῶν μαθημάτων μας καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἔχομεν ἀνὰ χείρας τὰ Γερμανικὰ καὶ Ἑλληνικὰ. Ἐχθὲς κατὰ πρόσκλησιν τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως ἐπαρουσιάσθημεν ἐνώπιόν του μὲ τὰ ἑλληνικὰ φορέματα, συνοδευόμενα ἀπὸ ἕναν Στρατηγόν! καὶ θέλομεν παρῶρησταθῆ ἄλλιν ἐνώπιόν του μὲ τὰ Εὐρωπαϊκὰ φορέματα τὰ ὁποία ἐντὸς ὀλίγου θέλωμεν ἐνδυθῆ. Σᾶς παρακαλῶ νὰ γράψης τοῦ πατρός μου νὰ μοῦ γράφει συχνά. ἐπειδὴ ὡς εἶναι γνωστὸν τοῦ ἔγραψα τόσα γράμματα καὶ εἰς κανένα δὲν ἔλαβα ἀπαντησίαν του».

«Τὸν Χρῆστον προσκυνῶ, τὸν Δημητράκην γλυκοασπάζομαι τὸν Καπετ. Παῦλον προσκινῶ. καὶ μὴ ἔχοντας ἄλλο σᾶς προσκινῶ καὶ μένω».

«ὁ ἀνεψιός σας
Σπυρίδων λιόλιος

Πρὸς τὸν Γενναιότατον Στρατηγόν
Καπ. Κιόνστα Βότζαρην

εἰς Ναύπλιον.

Διὰ Καλλινίκον Καμπάνη ὅστις καὶ σᾶς ἀσπάζεται.»

: Ἐπανερχόμεθα ἤδη εἰς τὸν Δημήτριον.

Ἐξηκολούθησεν οὗτος τὰς σπουδὰς του ἐν Μονάχῳ μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐγκυκλίων σπουδῶν εἰς ἃς ἠρίστευσεν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ σωζομένου παρὰ τοῖς ἀπογόνους του ἐνδεικτικοῦ τοῦ σχολείου ἐν Μονάχῳ, εἰσήχθη εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Σχολὴν ὁπόθεν ἐξῆλθεν Ἀξιωματικός. Ἐπανῆλθεν εἰς Ἑλλάδα τὸ 1833, συμπεριληφθεὶς εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ὁθωνος, ἀκολουθῶν τὸν θεῖον του Κόσταν, μέλος ὡς εἶδομεν τῆς ἀντιπροσωπείας ἣτις ἐκάλεσε τὸν Ὁθωνα καὶ κατετάχθη εἰς τὸν Στρατὸν ἐνταχθεὶς εἰς τὸ πυροβολικόν. Ὡς φυσικὸν δὲ ἐφοδιασμένος μὲ μὀρφωσιν ξένης σχολῆς, ἐπιμελῆς μὲ ἀνώτερα ἰδανικὰ ἐμπνεόμενος διεκρίθη εὐθὺς ἀμέσως. Βραδύτερον τὸ 1854 προσελήφθη ὑπασπιστής, τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος, ἀπεστάλη δὲ εἰς Μόσχαν, ἵνα τὸν ἀντιπροσωπεύσῃ εἰς τὴν στέψιν τοῦ Αὐτοκράτορος Πασῶν τῶν Ρωσσιῶν. Ἐν τέλει δὲ ἐγένετο Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως Κριεζῆ ἡ ὁποία καὶ ἀπεκλήθη μὲ τὸν ἐπικρατοῦντα φανατισμὸν «Ὑπουργεῖον τοῦ αἵματος». Σταθερὸς εἰς τὰς πεποιθήσεις του καὶ πιστὸς εἰς τὸν Βασιλέα του, ἅμα τῇ ἐξώσει τοῦ Ὁθωνος, ἐτέθη ὑπὸ διωγμὸν καὶ διέφυγεν εἰς Ζάκυνθον ἔνθα καὶ διέμενε.

Ἡ συγκληθεῖσα τότε Ἐθνικὴ Συνέλευσις, ἐξέδωκε τὸ ψήφισμα, ὑπὸ στοιχ. ΞΓ', δι' οὗ ἐστεροῦντο τῶν πολιτικῶν των δικαιωμάτων οἱ «Ὑπουργοὶ τοῦ Αἵματος», δημοσιευθὲν εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 37 τῆς 21 Ὀκτωβρίου 1863 φύλλον τῆς «Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως».

Κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 8 Νοεμβρίου 1863 τῆς Συνελεύσεως, ὁ πληρεξούσιος καὶ καθηγητὴς Σαρίπολος ὑπέβαλε πρότασιν ἀνακλήσεως τοῦ ψηφίσματος καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν ὑπουργῶν εἰς πλήρη τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα, ὡς καὶ τῆς μνήμης τοῦ ἀποθανόντος ἐξ αὐτῶν Μιχαὴλ Ποτλῆ. Ἡ Συνέλευσις ὁμως ἀπεφάσισεν ὅπως ἡ ἀνάπτυξις τῆς προτάσεως ταύτης γίνῃ μετὰ δέκα ἔτη.

Τὴν 10 ὁμως Ὀκτωβρίου 1864 ἡ Συνέλευσις ἐδέχθη πρότασιν τῶν πληρεξουσίων Τιμ. Βάσου καὶ Α. Καλοῦ, δι' ἧς κατηργήθη τὸ ψήφισμα τῆς 8 Ὀκτωβρίου 1863 καὶ ὠρίζετο ὅτι οἱ δι' αὐτοῦ καταδικασθέντες Ὑπουργοὶ ἀνέκτον καθ' ὀλοκληρίαν τὰ δικαιώματά των. Ἡ ψηφισθεῖσα αὕτη πρότασις, κυρωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α', ἐγένετο ὁ νόμος ΠΖ' ὅστις ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 45 τῆς 29 Ὀκτωβρίου 1864 φύλλον τῆς «Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως».

Ἐκ τῶν «Ὑπουργῶν τοῦ αἵματος» ὁ Πρωθυπουργὸς Ἀθιανάσιος Μιαούλης, ἀπεβίωσεν ἐν Παρισίοις τὸν Μάϊον τοῦ 1867. Ὁ Εἰστάθιος Σίμος διωρίσθη ἐν συνεχείᾳ. Πρεσβευτὴς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ θεωρεῖται ἐκ τῶν ὀλίγων διαπρεφάντων εἰς τὴν θέσιν αὐτήν.

Ὁ Ἄνδρέας Κουντουριώτης ἐχρημάτισεν ἐπίσης ἐπὶ μακρὰ ἔτη πρεσβευτὴς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν συνεχείᾳ δέ, διωρίσθη Αἰλάρχης

τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α', ἀπὸ τοῦ 1889 μέχρι 1895, ὅτε καὶ ἀπέθανεν. Ὁ Δημ. Μπότσαρης ἀποκατασταθεὶς οὕτως εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἐν τῷ Στρατῷ ἔτυχε τῆς πλήρους ἐμπιστοσύνης τοῦ Βασιλέως Γεωργίου καὶ ἐγένετο Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, δις τὸ 1867 καὶ τὸ 1870. Ἐπίσης Ὑπουργὸς ἐγένετο καὶ ὁ Χ. Χριστόπουλος. Τὸ Ὑπουργεῖον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διέφυγε καὶ διεσώθη ἐκ τῆς μανίας τῶν ἐπαναστατῶν, ἐδικαιώθη ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ἐθεωρήθη ἐκ τῶν ἀρίστων Ἑλληνικῶν Ὑπουργείων, ἕνεκα τῆς ὑπεροχῆς τῶν Ὑπουργῶν του.

Ἐπανελθὼν ὁ Δημήτριος Μπότσαρης εἰς τὴν ἐνεργὸν ὑπηρεσίαν ἐν τῷ Στρατῷ καθεῖξε σημαντικὰς θέσεις καὶ προσέφερε πολυτίμους ὑπηρεσίας ἀπὸ ἀπόψεως ὀργανώσεως χάρις εἰς τὰς ἐπιμελημένας σπουδὰς του καὶ τὴν ἀριάν μορφωσίν του, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀργανωτικὸν πνεῦμα του, τὴν δραστηριότητα, τὴν ἐνεργητικότητα καὶ τὴν εὐρείαν ἀντίληψιν ἣτις τὸν διέκρινε. Μετὰ τὴν προσάρτισιν τῶν Ἴονίων Νήσων, ἀπεστάλη ὡς Στρατιωτικὸς Διοικητὴς ἐδρεύων εἰς Κέρκυραν.

Ἐν συνεχείᾳ ἀνεμίχθη εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ, ὡς εἶπομεν, ἐγένετο Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν καὶ ἐπὶ Βασιλείᾳ Γεωργίου Α'. Ἡδυνήθη τότε νὰ θεσπίσῃ τὰ ἐκ τῆς πείρας καὶ τῶν γνώσεών του συμπεράσματά του καὶ ἀφῆκε πολυτίμον ἐργασίαν νομοθετικὴν, ἰσχύουσαν, μέχρι καὶ τῆς σήμερον. Εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Μετοχικοῦ Ταμείου Στρατοῦ, τοῦ Ἀρτοποιείου Στρατοῦ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του δὲ ὡς Ὑπουργοῦ, ἐθεσπίσθη ἡ Στρατιωτικὴ ποινικὴ Νομοθεσία, εἰς ἐκπονητῆς ὑπῆρξεν ὁ σύζυγος τῆς πρώτης ἐξαδέλφης του Ἀσπασίας κόρης τοῦ Κώστα Μπότσαρη, Ἰωάννης Ἀλφονᾶτος Ὑπάδδος, διαπρεπὴς νομοδιδάσκαλος, διδάξας τὸ πρῶτον τὸ μάθημα τοῦτο εἰς τὴν τότε Σχολὴν τῶν Εὐελπίδων.

Οἱ πρῶτοι κανονισμοὶ τοῦ Πυροβολικοῦ, εἶναι ἔργα τοῦ Δημητρίου Μπότσαρη, ὅστις, ἐφήρμοσε τὰς τότε μεθόδους ἐκπαιδευσεώς του.

Μὲ τὴν σειρὰν του, ἀνταποδίδει τὰ ἴσα εἰς τὸν θεῖον του Κώσταν, ὅστις τὸν ἐπετρόπεισεν ἅμα τῷ θανάτῳ τοῦ πατρὸς τοῦ Μάρκου μέχρι ἐνηλικιωσεώς του, ἐπετρόπευσε καὶ οὗτος τὰ τέκνα τοῦ Κώστα, τοὺς τέσσαρας πρώτους ἐξαδέλφους του καὶ τὴν ἀδελφήν των Ἀσπασίαν, μεθ' ὧν καὶ συνεκατόκουν, τοὺς ἐχώριζε δὲ μεγάλη διαφορὰ ἡλικίας. Καὶ χάρις εἰς αὐτὸν ἀπεκατεστάθησαν ὡς εἶδομεν οἱ τρεῖς ὡς Ἀξιωματικοὶ τοῦ Στρατοῦ καὶ εἰς τοῦ Ναυτικοῦ, παρὰ τὰς οικονομικὰς δυσχερείας πού ἀντεμετώπιζον. Σχετικῶς ὑπάρχει τὸ ἐξῆς ἀνέκδοτον παρὰ τῆ οἰκογενείᾳ.

Ὅταν ὁ τριτότοκος υἱὸς τοῦ Κώστα, Κίτσος, ἐξῆλθε τῆς ἐν Αἰγίνῃ τότε Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων, πρωτεύσας τῆς τάξεώς του, ὁ Δημήτριος ἦτο Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν. Ὁ Κίτσος ἐλθὼν εἰς

Ἀθήνας, παρουσιάσθη πρὸ τοῦ ἑξαδέλφου του Ὑπουργοῦ, ὅστις ἀφοῦ τὸν συνεχάρη καὶ τῷ ἠυχήθη νὰ φανῆ ἀντάξιός του ὀνόματός του, τῷ εἶπεν ὡς ἑξαδελφός του, ἐπιτροπεύων αὐτόν: «καὶ τώρα νὰ σοῦ παραδώσω καὶ τὴν περιουσίαν σου» καὶ ἑξαγαγὼν μίαν σφάτιζικαν—τὸ τρέχον νόμισμα τῆς ἐποχῆς—τοῦ τὴν παρέδωκε γελῶν. Αὕτη ἦτο ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῶν ἀπογόνων τῶν ἡρώων ἐκείνων, οἵτινες τὰ πάντα ἐθυσίασαν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας.

Τὴν δὲ ἑξαδέλφην του Ἀσπασίαν σύζυγον Ἀλφονσάτου Τυπάλδου, ἐπροίκισεν, ἔξοφλήσας τὴν σύνταξιν ἣτις εἶχεν ἀπονεμηθῆ εἰς τὰ ἀπορφανισθέντα τέκνα τοῦ Κώστα Μπότσαρη καὶ τὴν ὁποίαν, ὡς εἶδομεν, ἡ μήτηρ του, ἡ Μάρκαινα, ὅταν ἀπενεμήθη αὕτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κώστα, ἐθεώρησεν ὡς ἐξευτελιστικὴν καὶ ἠρνήθη νὰ τὴν ἀποδεχθῆ, ἀναλαβοῦσα ἡ ἰδία τὰ βάρη τῆς οἰκογενείας τοῦ ἀνδραδέλφου της, ἐκ τῶν περιορισμένων πόρων της.

Ὁ Δημήτριος Μπότσαρης ἀπεβίωσε φέρων τὸν βαθμὸν τοῦ Συνταγματάρχου—Στρατηγοὶ τότε δὲν ὑπῆρχον—τὴν 19 Αὐγούστου 1871, ἐν Ἀθήναις, ἔνθα καὶ ἐτάφη, τιμώμενος καὶ σεβαστὸς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κοινωνίαν καὶ ἀπολαμβάνων τῆς ἐκτιμήσεως καὶ ἀγάπης τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α΄, ἅμα δὲ τῷ γάμῳ του καὶ τῇ ἀφίξει τῆς Βασιλίσσης Ὀλγας, προσελήφθη ὡς Κυρία τῶν Τιμῶν τῆς Βασιλίσσης, ἡ κόρη του Χρυσούλα, παραμείνασα μέχρι τοῦ γάμου της μετὰ τοῦ Γεωργίου Προβελεγγίου. Συνεχίζων καὶ αὐτὸς τὴν παράδοσιν τῆς οἰκογενείας, ἀφῆκε τὴν οἰκογένειάν του ἐν ἐντίμῳ πτωχείᾳ.

Τὸ Κράτος τότε, τιμῶν τὸν ἄνδρα, ἐχορήγησε σύνταξιν εἰς τὴν οἰκογένειάν του, φαινόμενον σπάνιον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Παραθέτομεν τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα τῆς «Ἐφημερίδος τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς» ὡς ἀπεκαλεῖτο τότε, ἐν ᾧ ἐμφαίνεται ὁ Νόμος περὶ ἀπονομῆς συντάξεως, ὡς καὶ τὴν αἰτιολογικὴν ἔκθεσιν:

«Αἰτιολογικὴ Ἔκθεσις
τοῦ Νομοσχεδίου περὶ συντάξεως τοῦ Συνταγματάρχου
μακαρίτου Δημητρίου Μ. Μπότσαρη.

Πρὸς τὴν Βουλὴν».

«Ἡ οἰκογένεια τοῦ πρὸ μικροῦ ἀποβιώσαντος Συνταγματάρχου Δημητρίου Μ. Βότσαρη ἀποτελεῖται ἐξ ἑννέα μελῶν· ἦτοι ἐκ τῆς συζύγου αὐτοῦ, ἐκ τεσσάρων θυγατέρων ἡλικίας εἴκοσι, δέκα καὶ ὀκτώ, δέκα καὶ τεσσάρων καὶ πέντε ἐτῶν, καὶ ἐκ τεσσάρων υἱῶν ἡλικίας δέκα καὶ ἑπτὰ, δώδεκα, δέκα, καὶ τοῦ νεωτάτου ὀκτὼ ἐτῶν, ἡ δὲ περιουσία ἦν ἐγκατέλειπεν εἰς αὐτὴν ὁ ἀποθανὼν ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας ταύτης εἶναι εὐτελεστάτη οὐδ' ἀρκεῖ ἢ ἐκ ταύτης

μικροτάτη πρόσδοδος καὶ ἡ ἐκ δραχ. 120 περίπου ἀπονεμητέα εἰς τὴν οἰκογένειαν ταύτην σύνταξις κατὰ τὸν περὶ συντάξεων τοῦ στρατοῦ νόμον εἰς τὴν συντήρησιν τῆς οἰκογενείας καὶ εἰς τὴν ἀνατροφὴν καὶ ἐκπαίδευσιν τῶν χρηζόντων αὐτῆς τέκνων».

«Ὁ μακαρίτης Δημ. Μ. Βότσαρης εἶναι υἱὸς τοῦ ἀειμνήστου Μάρκου Βότσαρη τοῦ τοσοῦτον ἐνδόξως συνενώσαντος τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα μετὰ τῆς ἡρωϊκῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου· δὲν εἶναι ὅμως τοῦτο ὁ μόνος τίτλος, ὃν ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ ἔχει ἵνα τύχη τῆς συνδρομῆς τοῦ δημοσίου. Ὁ Δημήτριος Βότσαρης ὑπηρετήσεν ἐν τῷ τακτικῷ στρατῷ μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνικότητος λίαν ἐντίμως, ἀρξάμενος τοῦ σταδίου τοῦ ἀπὸ τῆς κατωτάτης τάξεως τοῦ μικροῦ βαθμοφόρου καὶ ἀναβιβασθεὶς μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ Συνταγματάρχου, ὃν ἔλαβεν μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου του. Ἐκτὸς δὲ τούτου ὑπηρετήσεν καὶ ἄλλως τὴν πολιτείαν, ἐκδραμῶν ἀπὸ τῶν στρατιωτικῶν τάξεων εἰς τὰς τοῦ πολιτευομένου καὶ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἀφιερῶσας ἐν ταῖς τάξεσι ταύταις τὰς εἰλικρινεῖς προσπαθείας του εἰς τὰς πρὸς κυβέρνησιν τοῦ τόπου ποικίλας καὶ ἀτελευτήτους μερίμνας· οἱ εἰς τοιαύτας μερίμνας τραπέντες οὐδ' εὐχερὲς ἢ εὐχαρὶ διεξάγουσιν ἔργον, εἰς ἀδιάλειπτον πάλιν πρὸς τὰ ἐπιπροσδιοῦντα προσκόμματα ἀποδύομενοι καὶ πολλάκις τὰς προσπαθείας των καθορῶντες ματαιουμένας, οὐδὲ ἀμείβονται ἐπαρκῶς ὅσον οἱ περὶ τὰ βιοποριστικὰ ἔργα τρεπόμενοι· διὰ τοῦτο συνήθως πενέστεροι ἀπέρχονται τῶν δημοσίων πραγμάτων ἢ ὅσον ἦσαν ὅτε εἰσῆλθον εἰς αὐτά· τοῦ κανόνος τούτου δὲν ὑπῆρξεν ἐξαίρεσις ἐπὶ τοῦ Δημητρίου Μ. Βότσαρη».

«Ὅθεν καὶ ἐγὼ καὶ οἱ συνάδελφοί μου ἐκρίναμεν δίκαιον νὰ δαψιλεύσῃ ἡ πολιτεία τὴν συνδρομὴν της εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ συμπολίτου ἡμῶν τούτου, παρέχουσα αὐτῇ τὰ μέσα ὅσα ἀναγκαιοῦσι πρὸς συντήρησιν αὐτῆς καὶ πρὸς ἀνατροφὴν καὶ ἐκπαίδευσιν τῶν τέκνων της· συνεπεία δὲ τούτου συνέταξα καὶ εἰσάγω εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδιον περὶ ἀπονομῆς συντάξεως εἰς τὴν οἰκογένειαν τούτου, τοῦ ὁποίου αἱ κατὰ μέρος διατάξεις δὲν χρήζουσι διασαφήσεως ἢ ἀναλύσεως τινός, καὶ διὰ τοῦτο δὲν προβαίνω εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὑπαγορευσάντων αὐτὰς λόγων».

«Παρακαλῶ δὲ τὴν Βουλὴν νὰ εὐαρεστηθῇ νὰ ψηφίσῃ αὐτό.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 18 Δεκεμβρίου 1871

Ὁ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπουργὸς

Βουλευτὴς ἐκ Γόρτυνος

Θεόδωρος Δελιγιάννης».

«Συνεδρίασις 64 τῆς 10 Ἰουλίου 1873.

Τρίτη (Ὥρα 9 π.μ.)

«Ἀναγινώσκειται τὸ νομοσχέδιον περὶ συντάξεως τῆς χήρας Δ. Βότσαρη καὶ ψηφοφορεῖται διὰ σφαιριδίων εἰς τρίτην ἀνάγνωσιν ἔχον ὡς ἑξῆς :»

«Ἄρθρον 1.

«Χορηγεῖται σύνταξις ἐκ δραχμῶν τριακοσίων κατὰ μῆνα εἰς τὴν χήραν τοῦ Συνταγματάρχου μακαρίου Δημητρίου Μ. Βότσαρη».

Ἄρθρον 2.

«Ἄν ἡ χήρα ἀποθάνῃ, ἢ ἄλλως ἀπωλέσῃ, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ νόμου τῆς 19 Αὐγούστου 1852, τὸ πρὸς σύνταξιν δικαίωμα, ἢ ἀνοτέρω σύνταξις θέλει ἀποδίδεσθαι εἰς τὰς θυγατέρας αὐτῆς Αἰκατερίνην, Ἀθηναῖν καὶ Εὐφροσύνην».

«Ἐκάστη τῶν θυγατέρων τούτων ἔχει τὸ δικαίωμα ἐπὶ τοῦ τρίτου τῆς συντάξεως· ἐπομένως ὅταν τις τούτων ἔλθῃ εἰς γάμον, ἢ ἔὰν ἀποθάνῃ ἄγαμος, τότε τὸ δικαίωμα αὐτῆς παύει, ἐλαττωμένου ἀναλόγως τοῦ κατὰ τὸ ἄρθρον 1 τοῦ παρόντος νόμου ποσοῦ τῆς περιελθούσης εἰς αὐτὰς συντάξεως».

Ὡς ἐπίλογον τῆς ζωῆς τοῦ Δημητρίου Μπότσαρη, παραθέτομεν σχετικὸν ἄρθρον τῆς Ἐφημερίδος «Παλιγγενεσία» τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπὶ τῷ θανάτῳ του :

«Ἐφημερίς «ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑ»

Παρασκευὴ 20 Αὐγούστου 1871

Κηδεῖα Δ. Μπότσαρη».

«Τὴν τρίτην ὥραν μετὰ μεσημβρίαν ἐγένετο χθὲς ἡ κηδεῖα τοῦ Συνταγματάρχου Δ. Μπότσαρη. Προσηνέχθησαν αὐτῷ αἱ προσήκουσαι τιμαὶ καὶ μέχρι τοῦ τάφου. Τὸν ἠκολούθησε πολὺ πλῆθος ἕξ ὄλων τῶν τάξεων καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν ξένων τιμῶντες αὐτόν».

«Ἐν τῷ Ναῶ τῆς Μητροπόλεως δύο ἕξεφωνήθησαν ἐπικήδειοι λόγοι, ὁ μὲν ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας Φιλίππου Ἰωάννου, ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Ὀρφανίδου, Καθηγητοῦ τῆς Βοτανικῆς. Ἐπὶ τοῦ τάφου ὠμίλησεν ὀλίγα ὁ Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργείου κ. Ἄλ. Κουμουνδούρος, τεθλιμμένος διὰ τὸν θάνατον φίλου σπουδαίου. Ὁ βραχὺς καὶ ἐκ τοῦ προχείρου ἀπὸ στήθους ἀπαγγελθεὶς λόγος τοῦ κ. Κουμουνδούρου ἔχει ὡς ἑξῆς».

«Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ Δ. Μπότσαρη
ἐκφωνηθεὶς ὑπὸ τοῦ κ. Ἄλ. Κουμουνδούρου.

«Ἐναποθέσατε μετὰ σεβασμοῦ τὸν υἱὸν τοῦ Μάρκου, γνήσιον ἀπό-

γονον ἐνὸς τῶν δμηρικῶν ἐκείνων ἡρώων, οἵτινες ἀπέθανον ἵνα ἀναζήση ἡ Ἑλλάς».

«Ἐπέπρωτο νὰ κλαύσω καὶ σὲ φίλε Μπότσαρη. Ἐντὸς μικροῦ δύο μὲ ἐγκατέλιπον πολῦτιμοι φίλοι, δύο ἀγλαὰ τῆς πατρίδος τέκνα, τῶν ὁποίων εἶθε νὰ μὴ αἰσθανθῇ τὴν ἔλλειψιν. Ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου, δύο συνάδελφοι καὶ συνεργάται τοῦ 1867 ἔφυγον».

«Ὅποιον ἔτος τὸ 1867; Τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος ἤρχισε τότε νὰ πληροῖ τὸν κόσμον. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι, ὅτε καθήμεθα περὶ τὴν ὑπουργικὴν τράπεζαν καὶ ἀνεγινώσκομεν τὰς ἔξωθεν ἐρχομένας ἐπιστολάς, ὧν ἑκάστη περιεῖχε μίαν ἀπειλὴν ἢ μίαν ἐνθάρρουνσιν, μίαν ἐλπίδα ἢ μίαν ἀπελπισίαν, μίαν μομφὴν ἢ ἓνα ἔπαινον, ἡσθανόμεθα ὅτι ζῶμεν. Ἡ Ἑλλάς ἀπέβλεπεν εἰς μέλλον εὐρύ, ἐδίωκε σκοπὸν μέγαν ἢτο μεγάλην, καὶ ἡμεῖς εἶμεθα μεγάλοι, διότι ὁ ἄνθρωπος ἐξισοῦται πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ τὰς ἰδέας τὰς ὁποίας ὑπηρετεῖ. Πλὴν φεῦ! τὸ 1867 δὲν ἦτο ὄνειρον μόνον, ἀλλ' ἦλθε νὰ μᾶς διδάξῃ ἐν ταῖς δυστυχίαις καὶ συμφοραῖς ὅτι ἠλλαξαν οἱ καιροί, ὡς τὸ 1870 ἦλθε νὰ μᾶς διδάξῃ ἓνα ἄλλον πολὺν κρείττονα ἡμῶν λαὸν ὅτι ὁ πατριωτισμὸς, ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ αἱ θυσίαι δὲν ἀρκοῦν μόναι, διότι οἱ καιροὶ ἠλλαξαν καὶ αἱ ἀναγκαίαι ἠλλαξαν. Ἐνθυμοῦμαι τὸν Βότσαρη ἐνθουσιῶντα μίαν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων νὰ μοὶ λέγῃ. «Ὁ πολιτικὸς πρέπει νὰ ζητῇ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς πατρίδος τὴν δόξαν του, θυσιάζων». Ὁνειροπόλει τότε τὴν δόξαν τοῦ ἥρωος πατρός του. Αἱ λέξεις αὗται μ' ἔκαμον ἐντύπωσιν, διότι δὲν ἦτο πρόγραμμα στρατιώτου, ἀλλὰ καὶ ἀληθοῦς πολιτικοῦ ἐπιζητοῦντος νὰ ὑψωθῇ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς πατρίδος δι' ἀτομικῶν θυσιῶν. Ὁ Βότσαρης δὲν ἔλεγε μόνον ἀλλὰ καὶ ἔπραττεν. Ὅλαι αἱ σκέψεις, ὅλαι αἱ ἐνεργεαὶ του ἦσαν ἔντιμοι καὶ εἰλικρινεῖς. Ἐφλέγετο ὁ μακαρίτης ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐξισωθῇ μὲ τὸν πατέρα του. Τὰ τρόπαια ἐκείνου δὲν τὸν ἀφίρναν νὰ ἡσυχάσῃ. Ἐτέρπετο ἀληθῶς τις ἀκούων αὐτὸν περιγράφοντα τὸν Ἑλληνα στρατιώτην, παλαίοντα ἐν τῷ στρατοπέδῳ πρὸς τοὺς κινδύνους καὶ τὰς στερήσεις καὶ ἐπὶ τέλους ἀξιούμενον τοῦ στεφάνου τοῦ ὑπὲρ πατρίδος μαρτυρικοῦ θανάτου. Ἐπεθύμει ζωηρῶς ὁ Βότσαρης τέλος τοιοῦτο· πλὴν παρὰ τὸν στρατιώτην ὑπῆρχεν ὁ πολιτικὸς Βότσαρης, ὁ προσβλέπων εἰς τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος, καὶ ὁ πολιτικὸς ὑπερίσχυε τοῦ στρατιώτου Βότσαρη. Οἱ πόθοι τοῦ στρατιώτου δὲν τὸν ἐμπόδιζον νὰ βλέπῃ ὀλόκληρον τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης, ἐγνώριζε δὲ κάλλιον ἡμῶν τὰ καθ' ἡμᾶς καὶ τὰ πέριξ ἡμῶν. Νοῦς πρακτικὸς κατεμέτρα μὲ τὸν πῆχυν τοῦ μαθηματικοῦ ὕλας τὰς δυσκολίας καὶ τὰς ἐλλείψεις, καὶ ἦτον ὁ μᾶλλον δύσειπς, καὶ ὅμως εἰργάζετο μετὰ πλήρους ἀφοσιώσεως καὶ ἐπιμονῆς, ὡς νὰ ἦτο βέβαιος περὶ

τοῦ ἀποτελέσματος. Πιστὸς στρατιώτης ἐτήρει τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἐτάχθη».

/ «Ἐγνώρισα τὸν Μπότζαρη καθ' ὅλας τὰς περιόδους τοῦ βίου του. Τὸν ἐγνώρισα ὅτε τὰ πάθη ἐξημμένα καὶ ἀχαλίνωτα τὸν ὑστέρουν τοῦ δικαίωματος τοῦ πολίτου. Ὁ Μπότζαρης νομίζετε ὅτι ἐγόγγυζεν, ὅτι παρεπονεῖτο, ὅτι ἐμεμφιμοῖρει; ὄχι· τὸν ἐγνώρισα ὑπουργὸν εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἰσχύος του. Ἡ ἐξουσία δὲν τὸν ἐσκότισε, δὲν τὸν παρέσυραν ἢ ἀλαζωνία καὶ ὁ τύφος· ἦσαν ξένα ταῦτα. Τὸν ἐγνώρισα ἀντιπολιτευόμενον καὶ ὡς τοιοῦτος παρέσχε πολλάκις σπουδαίας ὑπηρεσίας εἰς τὴν κυβέρνησιν· ἐπολέμει τὰ πρόσωπα διὰ τὰς πράξεις των, ἀλλ' ὑπεστήριξε τὴν κυβέρνησιν, ὑπεστήριξε τὴν βᾶσιν, ἦτο οὕτως εἰπεῖν κυβερνητικὸς ἀντιπολιτευόμενος. Ὑπῆρξαν ἐποχαὶ καθ' ὅς λόγοι προσωπικῶν δυσαρρεσκειῶν ἠδύναντο νὰ τὸν παροργίσωσι πολλάκις. Ὑπῆγον πρὸς αὐτὸν πλήρης καὶ ἐγὼ ὀργῆς πιστεύων ὅτι ἤθελον τὸν εὔρει μὲ κοχλάζον τὸ στήθος ἀπὸ ἀγανάκτησιν, πλὴν πάντοτε τὸν εὔρον ἡσυχον, γαληνιαῖον. Ἄς σκεφθῶμεν πρῶτον τί συμφέρει εἰς τὴν πτωχὴν αὐτὴν πατρίδα, μοὶ ἔλεγε, καὶ μ' ἀφώπλιζεν ὁ πρῶτος αὐτοῦ χαρακτήρ. Ὁ Μπότζαρης ἦτο εἷς καὶ ὁ αὐτὸς πάντοτε, διότι εἶχε μίαν μόνην κεντρικὴν ὑπερισχούσαν ἰδέαν τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος, εἰς αὐτὴν ὑπέταττε τὰ πάντα. Ὑπέταξε τὴν καρδίαν εἰς τὸν νοῦν· ὁ δὲ νοῦς ἐκυβέρνησε καὶ διὰ τοῦτο δὲν παρεκτρέπετο, ἐκτὸς ὅταν ἐπρόκειτο νὰ πράξῃ τὸ καλόν, εἶχε πρὸς τοῦτο ροπὴν ἀκάθεκτον».

«Ὅσοι ἔλαβον τὴν τύχην νὰ συνεργασθῶσι μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ Βουλῇ ὁμολογοῦσι τὴν ἰσχύν, τὸν πλοῦτον, τὸ ὕψος τοῦ λόγου του καὶ τὸ ἀκαταμάχητον τῶν ἐπιχειρημάτων. Ἦν πάντοτε νικητὴς ἐπὶ τοῦ βήματος διότι συνεμῶρφον τοὺς λόγους πρὸς τὰ πράγματα καὶ δὲν διέστρεφε τὰ πράγματα μὲ τὰς λέξεις. Γαληνιαῖος καὶ μέτριος ἐξέθετε τὰ πράγματα· ἔπραττεν ἐπὶ τοῦ βήματος, δὲν ἔλεγεν ἀπλῶς. Μίαν δὲ καὶ τὴν αὐτὴν ἔχων πάντοτε ἰδέαν περὶ τοῦ ὀρθοῦ καὶ ὡς φίλος καὶ ὡς πολέμιος, ἔλεγεν ὅ,τι ἐνόμιζεν ὀρθὸν καὶ ἀληθές, ἐψηφοφόρει καὶ ἐπολιτεύετο τιμίως».

«Παρεπονέθης, ἀτυχῆ φίλε Μπότζαρη, καὶ ἠπόρεις διατὶ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς δὲν ἦλθον νὰ σὲ ἐπισκεφθῶ. Εἶχες δίκαιον, γνωρίζων τὴν πρὸς σὲ ἀγάπην καὶ ὑπόληψίν μου. Παρεστάθην κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ ἀτυχοῦς φίλου μας Χριστοπούλου. Εἶναι ἀληθὲς μαρτύριον αἱ στιγμαὶ αὗται. τὸ δὲ μαρτύριον αὐτὸ δὲν ἠδυνάμην νὰ ὑποστῶ δίς! Ναί! Μεταβαίνων εἰς τὴν νέαν κατοικίαν σου πρῶτον θὰ ἀπαντήσῃς τὸν Χριστόπουλον· εἰπέ αὐτῷ τοὺς ἀσπασμούς μου. Ἐνθυμοῦμαι ὅταν μοὶ ἔλεγεν ὁ ἀτυχὴς «δὲν θὰ μᾶς εὐλογοῦν ἄραγε ἐὰν δυνηθῶμεν πτωχὰ μὲν ἀλλὰ διὰ τῶν πόρων μας μόνον νὰ ζήσωμεν,

ἐὰν δυνηθῶμεν νὰ ἐπαναφέρωμεν τὴν ἀσφάλειαν καὶ νὰ διάγωμεν ἐν ἀρμονίᾳ μετὰ τῶν γειτόνων ἡμῶν ;» Ἐλυπεῖτο ἴσως ἀποθνήσκων διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ δρέψῃ τοὺς καρπούς καὶ αὐτὸς τῶν ἔργων τούτων ἄλλ' ἠπατάτο. Ἡ Ἑλλὰς δὲν ἱκανοποιεῖται, ὅπως δὲν ἱκανοποιεῖται ἢ φαντασία, καὶ εἰς τοῦτο ὀφείλει ἴσως τὴν μεγάλην πρόοδόν της. Οἱ λειτουργοὶ αὐτῆς ὡς μερίδιον δὲν ἔχουν τὴν ἀδικίαν ἀλλὰ τὸ μαρτύριον ἔαν ἔζη ἤθελεν ὑποστῆ καὶ αὐτὸς νέον μαρτύριον».

«Ὁ θάνατός σου, φίλε Μπότσαρη, διέκοψε δυστυχῶς τὸ σπουδαῖον ἔργον τὸ ὁποῖον πρὸ πολλοῦ ἐμελέτας. Ὁ πρακτικὸς καὶ ἰσχυρὸς νοῦς σου πρὸ πολλοῦ ἐνόησε τὴν ἀνάγκην καλοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ ἦσο ὁ καταλληλότερος ἵνα τὸν ἐκτελέσῃς. Καὶ τῷ ὄντι καὶ τὰ μικρὰ καὶ τὰ μεγάλα κράτη ἐὰν θέλουν νὰ ἀσφαλίσουν τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν των σπουδαίως εἰς τὸν ὀργανισμὸν τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεών των πρέπει νὰ ἀσχοληθῶσιν. Ὁ Μπότσαρης δὲν ἠδυνήθη νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τοῦτο, διότι ρέκτης μὲν καὶ ἄνθρωπος ριζικῶν μεταβολῶν δὲν τὰς ἐπελαμβάνετο ἐὰν προηγουμένως μετὰ ἐμβριθοῦς μελέτης δὲν ἐπέιθετο ὅτι ἦσαν ὀφέλιμοι καὶ ὀρθαί. Ὁ Μπότσαρης εἶχε τὴν τόλμην τῆς φρονήσεως καὶ οὐχὶ τῆς ἀγνοίας. Ἀπέθανε δυστυχῶς προῶρος καὶ ἐν καιρῷ καθ' ὃν ἡ πατρις εἶχε μᾶλλον ἀνάγκην αὐτοῦ. Εἶθε, φίλε Μπότσαρη, ἡ πατρις νὰ μὴ αἰσθανθῆ μετ' ἄλλους τὸ κενὸν τῆς ἀπωλείας σου. Εἶθε νὰ μὴ ἐνθυμηθῆ μετὰ τὸν θάνατόν σου εἰμὴ ὅτι ἦσο μετὰ τῶν νεωτέρων πολιτικῶν ὁ ἔχων τὰ ἀγνότερα αἰσθήματα».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 23^{ον}

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ - ΡΟΖΑ ΜΑΡΚΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ

(ΚΑΤΟΠΙΝ ΣΥΖΥΓΟΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ Γ. ΚΑΡΑΤΖΑ)

1822 - 1875

Τέταρτον τέκνον τοῦ ἥρωος Μάρκου ἐκ τοῦ δευτέρου γάμου αὐτοῦ καὶ ἀδελφὴ τοῦ Δημητρίου.

Ἐὰν συμβαίνει νὰ μὴ ἔχη τις ἀκούσει τὸ ὄνομα τῆς περιωνύμου Ρόζας Μπότσαρη, θὰ εἶναι περίεργον νὰ μὴ γνωρίζῃ τοῦλάχιστον τὴν εἰκόνα τῆς ὡραίας αὐτῆς κόρης. Πρόκειται περὶ εἰκόνας εὐρύτατα γνωστῆς ὄχι μόνον εἰς τὸ Πανελλήνιον ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἔξω κόσμον. Εἶναι πίναξ ὅστις εὐρίσκετο ἀνηρτημένος εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς συλλογῆς τῶν καλλωνῶν τοῦ Ἀνακτόρου τοῦ Μονάχου, τοῦ μετέπειτα Μουσείου. Ἐπιλοτεγήθη ὑπὸ τοῦ διασήμου Γερμανοῦ ζωγράφου τοῦ παρελθόντος αἰῶνος Στῆλερ, κατ' ἐντολὴν τοῦ Βασιλέως Λουδοβίκου Α', πατρὸς τοῦ Ὁθωνος.

Εἶναι ἀφάνταστον ποίαν διάδοσιν εἶχεν ἡ εἰκὼν αὐτῆ. Εἰς ὅλην τὴν Γερμανίαν εὐρίσκεται καὶ σήμερον εἰς τοὺς εἰδικοὺς οἴκους παλαιῶν ἔργων τέχνης εἰς ποικίλα μεγέθη καὶ κυρίως εἰς μικρὸν ὀμοειδὲς σχῆμα, ἐκ σμάλτου, ἐντὸς λευκοῦ πλαισίου. Εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Μονάχου προπολεμικῶς, ὃ ἐπισκέπτῃς ἐπρομηθεύετο ἀντίτυπα τῆς εἰκόνας αὐτῆς εἰς διάφορα μεγέθη, ἀπὸ ἐπιστολικοῦ δελταρίου μέχρι μεγάλης καὶ ἐπιβλητικῆς ἐγχρώμου μεγεθύνσεως. Εἰς τὰ Γερμανικὰ σπήτια ἐθεωρεῖτο ὡς κομψοτέχνημα διακοσμητικόν. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας, εἰς τὴν Γαλλίαν κυρίως καὶ εἰς ἄλλας χώρας τῆς Δύσεως καὶ τοῦ Βορρᾶ, ἡ εἰκὼν τῆς Ρόζας συναντᾶται συχνὰ καὶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «κλασικὴ».

Πλὴν ὅμως τῆς εἰκόνας αὐτῆς ὑπάρχει καὶ ἕτερα, εὐρισκομένη εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων. Ἔχει χρονολογίαν 1842. Δὲν εἶναι τόσον διαδεδομένη ὅσον ἡ «κλασικὴ» τοῦ Μονάχου, καθ' ἡμᾶς ὅμως εἶναι ἐπιτυχεστέρα. Ἔχει δημοσιευθῆ εἰς τὸ λαμπρὸν βιβλίον τῆς Σοφίας Ἀλιμπέρτη, «Αἱ Ἡρωίδες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι φέρει κάτωθι αὐτῆς τὸ Στέμμα καὶ

ὕπ' αὐτὸ Β. Ν., ὅπερ σημαίνει ὅτι ἐλήφθη ἐξ εἰκόνας εὐρισκομένης ἐπὶ πλοίου τινὸς Πολεμικοῦ ἢ Ναυτικῆς ὑπηρεσίας.

Ὡς ἐλέχθη ἤδη ἡ Ρόζα ἀπήχθη μετὰ τῆς οἰκογενείας τοῦ Μάρκου αἰχμαλωτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Χουρσίτ, ὅτε ἦτο βρέφος ἀκόμη καὶ ἀπεστάλη μετὰ τῶν λοιπῶν μελῶν εἰς Λάρισσαν, πρὸς τὸν Δράμαλην. Ἐκεῖ τοὺς ἀνέμενε νέα περιπέτεια. Ὁ Δράμαλης ἰδὼν τὴν Μάρκαινα θηλάζουσαν τὸ βρέφος τῆς Αἰκατερίνης, ἔταξεν αὐτὴν ὡς τροφὸν διὰ τέκνον του, τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο νὰ γεννηθῇ ὑπὸ γυναικὸς του. Τοῦτο μαθοῦσα ἡ Μάρκαινα, ἀπεγαλάκτισε τὸ βρέφος τῆς, ἵνα, στερουμένη τοῦ γάλακτος, μὴ θηλιάσῃ τουρκόπουλον. Ὁ Δράμαλης τότε πρὸς ἐκδίκησιν, ἀφῆρεσεν τὸ βρέφος Αἰκατερίνης ἀπὸ τὴν Μάρκαιναν καὶ τὸ παρέδωκεν εἰς ἓνα Μπέην τῆς Δράμας, ὅστις ἦτο ἄκληρος. Εἶχε τότε ἡλικίαν 2 ἐτῶν περίπου καὶ παρέμεινε παρὰ τῷ Μπέῃ ὑπὲρ τὴν διαίταν. Ἐκεῖ ἐξέμαθε νὰ ὀμιλῇ τὴν ἑλληνικὴν καὶ τουρκικὴν. Ὀφείλεται τοῦτο εἰς τὸ ὅτι, ἐνῶ ἐστάλη διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς σκλάβος, κατέκτησε τὴν συμπάθειαν τῆς συζύγου τοῦ Μπέῃ, πλουσίας χανούμισσας μὲ τοὺς τρόπους τῆς καὶ τὴν ἐξυπνάδα τῆς καὶ συνεδέθη μὲ μικρὸν υἱὸν χανούμισσας μεθ' οὗ ἔπαιζε. Παρ' ὅλην ὁμῶς τὴν καλὴν μεταχείρισιν τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων Τούρκων, δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ τὴν μητρικὴν ἀγκάλην καὶ δὲν ἦτο εὐχαριστημένη, ἐξ οὗ καὶ εἶχε παιδικὰς ἰδιοτροπίας αἱ ὁποῖαι ὁμῶς τὴν καθίστων συμπαθεστέραν εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς πάτρωνάς τῆς. Οὕτω μὲ τὸ παιδικὸν τῆς ἔνστικτον διετήρησε τὸ αἶσθημα τῆς καταγωγῆς τῆς.

Ἡ δραματικὴ περιπέτεια τῆς οἰκογενείας τοῦ μεγάλου Σουλιώτου, διεκόπη ὅταν ὁ Χουρσίτ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπόλεως ὑπεχρεώθη νὰ ἀποδώσῃ τὴν αἰχμάλωτον οἰκογένειαν τοῦ Μάρκου, ἀνταλλάσσων αὐτὴν μὲ τὴν αἰχμαλωτισθεῖσαν οἰκογένειάν του.

Ὅταν ὁ Μπέης καὶ ἡ οἰκογένειά του μετὰ μεγάλης λύπης ἐπρόκειτο νὰ ἀποχωρισθῶσιν ἀπὸ τὴν πενταετῆ πλέον Αἰκατερίνην καὶ νὰ τὴν ἀποδώσουν εἰς τὴν οἰκογένειάν τῆς, τῆς προσέφερον ὡς δῶρον «μιά φούχτα φλωριά», κατὰ τὸ λεκτικὸν τοῦ ἀνεκδότου. Ἡ Αἰκατερίνη δὲν τὰ ἐδέχθη. Ὁ Μπέης ἐπέμεινε μὲ καλωσύνην. Ἄλλ' ἐκείνη μὲ πείσμα τοῦ ἐπινέλαβε τουρκιστί: «ἴστεμέμ!» (δὲν θέλω). Ἐνέκλειε τὸ γνήσιον ἐκεῖνο Σουλιωτικὸν τέκνον ἐν ἑαυτῷ ὀρμεμφύτως τὴν Σουλιωτικὴν ὑπερηφάνειαν.

Ἡ οἰκογένεια τοῦ Μάρκου κατόπιν μὲ τὴν Αἰκατερίνην ἐγκατεστάθη εἰς Ἀγκῶνα τῆς Ἰταλίας καὶ τελικῶς εἰς Ζάκυνθον, μετὰ τὸν ἡρωϊκὸν θάνατόν του.

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐγκαθίστανται εἰς Μεσολλόγι ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ μὲ τὴν οἰκογένειαν τοῦ Κώστα Μπότσαρη, ἀναφέρει-

Ἡ ὠραία κόρη τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ΡΟΖΑ.
Κυρία ἐπὶ τῶν Τιμῶν τῆς Βασιλίσσης Ἀμαλίας.
Προσωπογραφία τοῦ ἔτους 1842.

Ἐκ τῆς Bibliothéque Nationale Παρισίων

ται δὲ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ Ἀμερικανοῦ Στέφενς, ἣν παρεθέσαμεν εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ Μάρκαινας κατὰ τὴν ἐκεῖ ἐπίσκεψίν του, μετ' ἐγκωμίων ἢ Αἰκατερίνη - Ρόζα.

Τὸ ἱστορικὸν τοῦ ὀνόματός της Ρόζα, ὅπερ ἐπεκράτησε τοῦ βαπτιστικοῦ της ὀνόματος Αἰκατερίνη ἔχει ὡς ἑξῆς :

Ἐδόθη εἰς αὐτὴν τὸ πρῶτον εἰς Ἀγκῶνα. ὅπου ὡς εἶδομεν παρέμεινε κατὰ τὴν μικρὰν τῆς ἡλικίας. Οἱ Ἴταλοι βλέποντες τὸ εὐμορφοκοριτσάκι ἐκείνο τῶν 6-7 χρόνων μὲ τὸ ροδαλὸ χρῶμα του ἀλλὰ καὶ τὴν ἔξυπνίδα του, τὸ συνεπάθουν καὶ τὸ παρωμοίαζον μὲ τριαντάφυλλον (ρόζα). Ἐκτοτε ἐπεκράτησε καὶ ἦτο γνωστὴ πλέον ὡς Ρόζα.

Τὰ μέσα Μαρτίου τοῦ 1838 ἡ Βασίλισσα Ἀμαλία, ἀπεράσισε νὰ προσλάβῃ Ἑλληνίδα κόρην, ὡς Κυρίαν τῆς ἐπὶ τῶν Τιμῶν καὶ ἐξέλεξε τὴν Ρόζαν. Τὸ γεγονός αὐτό, συνδυαζόμενον μὲ τὴν αἴγλην τοῦ πατρικοῦ της ὀνόματος καὶ τὴν καλλονὴν της, ἐδημιούργησεν εἰς αὐτὴν ἰδιαιτέραν προσωπικότητα, ἣ φήμη τῆς ὁποίας διεσώθη μέχρις ἡμῶν.

Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ Ἀμαλία εἶχε Κυρίαν ἐπὶ τῶν Τιμῶν τὴν Βαυαρὴν Κόμησσαν Νόρδενφλιχτ. Ἦτο αὐτὴ παλαιὰ συνοδὸς καὶ φίλη της καὶ ἦτο πλησίον της ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς της εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ Νόρδενφλιχτ ἐτήρει συνεχῆ ἀλληλογραφίαν μετὰ τῆς Κομήσσης Σάνχορστ, Κυρίας τῆς Λύλλης τοῦ Μονάρχου, ἣτις διεσώθη καὶ εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα, διότι περιγράφει τὴν ζωὴν τῶν πρώτων Βασιλέων μας, ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ ἀλλὰ καὶ ἀπλότητι. Ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ αὐτῇ περιλαμβάνονται λεπτομέρειαι τῆς προσλήψεως καὶ εἰσόδου τῆς Ρόζας εἰς τὴν Αἴγλην, τὴν ἐντύπωσιν ποὺ προὐκάλεσε καὶ τὰς κρίσεις περὶ αὐτῆς.

Θὰ παραθέσωμεν ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν ἐνδιαφέροντα ἀποσπάσματα, ἀφορῶντα τὴν Ρόζαν, ἐκ μεταφράσεως δημοσιευθείσης εἰς «Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος» ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Ἐσαποσοπούλου :

«Μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ νέου ἔτους ἐλπίζω νὰ τελειώσῃ καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς Ἑλληνίδος Κυρίας τῆς Τιμῆς. Ἡ σκέψις τῆς Βασιλίσσης νὰ προσλάβῃ μία νέα πού νὰ ὀμιλῇ μόνον τὴν Ἑλληνικὴν καὶ νὰ φορῇ τὴν Ἑλληνικὴν φορεσιά, εἶναι πράγματι ἰδέα ἔξυπνη καὶ πολὺ σωστὴ καὶ βεβαίως θὰ κίνη ἀρίστη ἐντύπωσιν... Ἡ ἐκλογὴ τοῦ καταλλήλου προσώπου θὰ ἀργήσῃ ὀλίγον. Ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ χρέη τῆς Κυρίας τῆς Τιμῆς τὰ ἐκτελῶ ἐγώ. Δὲν εἶναι ὅμως σωστὸ νὰ διαωνισθῇ τὸ πρᾶγμα».

Μετ' ὀλίγον γράφει πρὸς αὐτὴν :

«Ἐπὶ τέλους ἡ Βασίλισσα Ἀμαλία ἀνήγγειλε ὅτι ἐδιάλεξε τὴν

πρώτη Ἑλληνοπούλα «Κυρία τῆς Τιμῆς». Ἡ ἐκλεκτὴ εἶναι ἡ Αἰκατερίνη Μπότσαρη, ἡ πεντάμορφη κόρη τοῦ ἥρωος Μάρκου Μπότσαρη».

«Ἡ ἐκλογή τῆς Βασιλίσσης ὑπῆρξεν ἀναμφισβητήτως ἀρίστη. Ἡ ὡραία Σουλιώτισσα δὲν μπορεῖ νὰ καυχηθῆ ὅτι φέρνει εἰς τὴν Αὐλὴν τὴν γνῶσιν τῆς ἐθιμοτυπίας καὶ μάλιστα τῆς σχολαστικῆς καὶ πληκτικῆς τῆς Γερμανικῆς ἐθιμοτυπίας τῶν Γερμανικῶν Ἀνακτόρων, εἶναι ὅμως κόρη ἐξόχου κάλλους καὶ ταχείας ἀντιλήψεως καὶ πολὺν γλήγορα ἡ ὄρεινὴ καὶ ἀφελῆς ἀπόγονος τοῦ ἥρωϊκοῦ Σουλίου, δὲν θὰ ξεχωρίζῃ ἀπὸ τὰς κυρίας, τὰς γεννηθείσας καὶ ἀνατραφεύσας εἰς τοὺς ἀνλικοὺς κύκλους».

Εἰς ἄλλην ἐπιστολὴν τῆς γράφει τὰς ἐξῆς :

«Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Μαρτίου 1838.

«Πρὸ 15 περιόπου ἡμερῶν προσελήφθη ἡ μικρὰ μας Βότσαρη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν, ὡς Κυρία τῆς Τελετῆς τῆς Βασιλίσσης. Φέρει αὕτη τὸ Ἑθνικὸν ἔνδυμα, τὸ ὁποῖον προσαρμόζεται τόσον ἐπιτυχῶς μὲ τὸ πρόσωπον τῆς νέας καὶ ὡραίας ταύτης κόρης».

«Ἡ Ρόζα Μπότσαρη εἶναι θυγάτηρ τοῦ περιφήμου Σουλιώτου, ὅστις ἔπεσεν ἥρωϊκῶς μαχόμενος ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Πατρίδος του κατὰ τὴν νυκτερινὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοπέδου εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Καρπενησίου τὴν 9ην Αὐγούστου 1823».

«Χθὲς ἐβγήκαμε μαζὺ εἰς ἐπισκέψεις καὶ ἀντελήφθη πύσιν εὐχαρίστησιν ἡσθάνετο ὅλος ὁ λαὸς βλέπων αὐτὴν καθισμένην κοντὰ μου, μέσα εἰς τὴν Βασιλικὴν ἄμαξαν. Ἀπὸ τὰ διάφορα καταστήματα ἔβγαιναν οἱ Ἕλληνες διὰ νὰ τὴν καμαρώσουν. Ἐχαιρετοῦσαν δὲ ἀλλήλους μὲ χαρὰν καὶ βλέμμα βαρυσήμαντον, ὡς νὰ ἤθελαν νὰ εἶπουν :

«Νὰ ἡ Ρόζα Μπότσαρη ἡ Κυρία τῆς τιμῆς τῆς Βασιλίσσης μας. . . .»

«Καὶ δὲν εἶχον ἄδικο, διότι ἡ πρώτη Ἑλληνὶς Κυρία τῆς Τιμῆς τῆς πρώτης Βασιλίσσης τῆς Ἑλλάδος ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως πρόσωπον κοινοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ φυσικὰ πολὺ ἀγαπητὸν εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ὅσον ἀφορᾷ αὐτὴν τὴν ἰδίαν, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον ἐντροπαλὴ παρ' ὅ,τι ἐπερίμενα. . . Κατὰ τὰς ἐπισκέψεις μας, ὡσάκις δὲν μᾶς δέχονται, ἐγχειρίζει εἰς τὸν ὑπηρετὴν τὸ ἐπισκεπτήριόν της μὲ πολλὴν ἀφέλειαν καὶ μὲ ὕψος κυρίας συνηθισμένης ἐκ τῶν Παρισίων ἢ ἐκ τῆς Βιέννης εἰς τὰς τοιαύτας ἐφ' ἁμάξης πρὸς ἐπίσκεψιν περιοδείας. . . .»

«Σήμερα θὰ πᾶμε μαζὺ εἰς γεῦμα εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Πρεσβείαν καὶ εἶμαι πολὺ περίεργη νὰ ἴδω ποίαν ἐντύπωσιν θὰ προξενήσῃ. . . Εἰς τὸ μεταξὺ ἤρχισε νὰ μανθάνῃ Γαλλικὰ καὶ θὰ φροντίσωμεν νὰ τῆς διδάξωμεν καὶ τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς χορούς. . . .»

Εἰς ἄλλην ἐπιστολὴν της ὑπὸ ἡμερομηνίαν 8 Ἀπριλίου 1838 ἡ Νόρδενφλιχτ γράφει :

«Ἡ νέα μας Κυρία τῆς Τιμῆς, ἡ ὠραία Ρόζα Μπότσαρη, εἶναι πράγματι χαριεστάτη. Τὴν πρώτην ἡμέραν τοῦ Πάσχα, θέλει ἀναλάβει τὴν ὑπηρεσίαν της. Παρεχώρησα εἰς αὐτὴν τὰ δωμάτιά μου καὶ μετεκόμισα εἰς ἄλλα παραπλεύρως. . . Πολὺ περίεργη εἶμαι νὰ ἴδω, ἂν ἡ νεαρὰ Κυρία θὰ συνηθίσῃ εὐκόλως τὸν αὐλικὸν βίον καὶ πῶς θὰ κανονίσῃ τὴν ὑπηρεσίαν της. Ἡ μητέρα της ἐνοικίασε σπίτι κοντὰ εἰς τὰ Ἀνάκτορα. Θὰ κατοικήσῃ ἐκεῖ μὲ τὴν μεγαλειτέρα κόρη της. Φαίνεται νὰ εἶναι σεβαστὴ καὶ ἀγαθὴ κυρία, ἡ δὲ μεγάλῃ της κόρη εἶναι ἐπίσης ὠραία, ἡλικίας 19 ἐτῶν, εὐγενῆς καὶ σεμνῆ, ὁμιλοῦσα τὴν Γαλλικὴν καὶ Ἰταλικὴν».

Εἰς ἄλλην ἐπιστολὴν της :

«.

«Μεσολόγγιον τῆ 28 Ὀκτωβρίου 1838.

«Ἡ Βασίλισσα συνήνητησε πάλιν τὸν προσφιλῆ σύζυγον, εὐρισκόμεθα ἐκ νέου ἐπὶ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους καὶ ἐλπίζω ἐντὸς ὀλίγου νὰ εἴμεθα εἰς Ἀθήνας. . . . Ἐνταῦθα μένομεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Ἡ χήρα του, τὸ χαριτόβροντον θυγάτριόν του καὶ ἡ μικρὰ μας Κυρία ἐπὶ τῶν τιμῶν ὑπεδέξαντο τοὺς Βασιλεῖς ἐν τῇ εἰσόδῳ τῆς οἰκίας».

Ἐτέρα :

«Καρπενήσιον 21 Μαΐου 1839.

«.

Μετὰ τῆς συντροφου μου Ρόζας Μπότσαρη συνεννοούμεθα τελείως· μὲ διδάσκει Ἑλληνικά, εἶναι δὲ νέα ἀγαπητὴ καὶ ὠραία, ἐπίσης εὐφυῆς καὶ ἐπιτηδεῖα. . . .».

Ἐτέρα :

«Ἐν Ἀθήναις τῆ 10 Μαΐου 1842.

(ὁμιλεῖ περὶ τῆς Δουκίσσης τῆς Πλακεντίας).

«.

Καὶ αὐτοὶ οἱ Βασιλεῖς καὶ ἡ ἀκολουθία των δὲν τυγχάνουσι

τῆς εἰνοίας της. Ἐξαίρεσιν φυσικῶ τῷ λόγῳ ποιεῖται ὡς πρὸς τὴν δεσποινίδα Βότσαρη, ἣν ἀγαπᾷ ὡς Ἑλληνίδα . . .».

Εἰς δύο ἐπιστολάς της ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὰς περιουσίας τῶν Βασιλέων Ὁθωνος καὶ Ἀμαλίας εἰς τὰ δυσπρόσιτα ὄρεινά μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἔνθα δὲν ὑπῆρχον κατάλληλα καταλύματα, ἐκοιμᾶτο εἰς τὸ αὐτὸ δωμάτιον μετὰ τῆς Ρόζας.

Εἰς ἐπιστολὴν της τῆς 8 Ἀπριλίου 1841 ὁμιλεῖ περὶ ταξιδίων τῆς Βασιλίσσης Ἀμαλίας εἰς Βαυαρίαν καὶ λέγει μεταξὺ ἄλλων :

«...Ἡ Βασίλισσα θὰ λάβῃ μεθ' ἑαυτῆς καὶ τὴν δεσποινίδα Βότσαρη, εἶμαι δὲ βεβαία ὅτι ἡ ὠραία Ἑλληνίς πολὺ θὰ ἀρέσῃ. Αὕτη θὰ ἔχῃ εἰσέτι πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς της τὴν εὐχαρίστησιν νὰ παρευρεθῇ εἰς τοὺς γάμους τῆς μεγαλυτέρας της ἀδελφῆς μετὰ τοῦ Συνταγματάρχου Σισίνη, καλοῦ καὶ καταλλήλου γαμβροῦ». Εἰς ἐπιστολὴν της τῆς 22 Μαΐου ἐκ Πύργου γράφει :

«...Ἡ μικρὰ Βότσαρη μοὶ εἶναι πολὺ συμπαθῆς, ἀντέχει δὲ μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης εἰς τὰς κοπώσεις περισσότερον παρ' ὅτι ἀνέμενον παρὰ τῆς λεπτοφυοῦς καὶ τρυφερᾶς αὐτῆς κόρης. Εἶναι δὲ τόσον ἐπιτηδεῖα καὶ γενναία ἀμαζών, ὥστε νὰ ἀρηφῆ πάντα κίνδυνον. Εἰς τὰ μᾶλλον ἐπικίνδυνα μέρη μόνον κατόπιν ρητῆς διαταγῆς κατέρχεται τοῦ ἵππου. Διὰ τὴν Βασίλισσαν εἶναι χρησιμωτάτη εἰς τὸ ταξίδιον τοῦτο. Ἡ ὠραία καὶ εὐφυῆς κόρη ἔχει ἀποκτήσει ἀπάντων τὴν συμπάθειαν. Εἰς ἐμὲ ἐνεπιστεύθη ἰδιαιτέρως ἡ μήτηρ της καὶ ὡς ἐκ τούτου δεικνύω δι' αὐτὴν διπλοῦν ἐνδιαφέρον . . .».

Κατὰ Μαΐον τοῦ 1839 οἱ Βασιλεῖς εὗρισκοντο εἰς περιουσίαν εἰς Καρπενήσιον. Κατὰ διάβασιν εἰς τὰ ὄρεινά ἐκεῖνα μέρη, ἡ Νόρδενφλιχτ κατέπεσε μετὰ τοῦ ἵππου της καὶ ἔπαθε κάταγμα τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς ἄνωθεν τοῦ ἀστραγάλου : μετεκομίσθη τότε εἰς Μεσολόγγιον ὅπου ἐφιλοξενήθη εἰς τὸ σαράϊ τῆς οἰκογενείας τῆς Ρόζας καὶ ἐκεῖθεν γράφει :

Μεσολόγγιον 4 Ἰουνίου 1839.

«...Κατοικῶ ἐδῶ καλὸν δωμάτιον ἐν τῷ οἴκῳ τῆς μητρὸς τῆς δεσποινίδος Βότσαρη καὶ ἔχω μεγάλην περιποίησιν . . .».
καὶ ἑτέρα :

Μεσολόγγιον 20 Ἰουνίου 1839.

«...Ἀπὸ τινων ἐν τούτοις ἡμερῶν μὲ μεταφέρουσι μετὰ μεσημβρίαν ἀπὸ τῆς κλίνης μου εἰς τὸ παρὰ τὸ παράθυρον ἀνάκλιτρον καὶ ὀνομάζω τὴν μεταφορὰν μου ταύτην «τὸν περιπατόν μου εἰς τὴν Παραλίαν . . .» Ἡ μεγαλυτέρα ἀδελφὴ τῆς Βότσαρη, ἀγαπητὴ

καὶ χρηστὴ νεάνις, μένει παρ' ἐμοὶ καθ' ἑκάστην ἐπὶ ὥρας πρὸς συντροφίαν. Εἶναι γνώστης τῆς Γαλλικῆς καὶ συνομιλοῦμεν ἐπὶ πολὺ. . .».

Εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιστολὴν περιγράφουσα τὴν περιοδεῖαν εἰς Καρπενῆσι καὶ τὸν θαυμασμὸν διὰ τὴν «ἀγρίαν, ἐπιβλητικὴν καὶ μεγαλοπρεπῆ φύσιν ἐπὶ τῶν ἀποτόμων ὄρειων ράχεων μὲ τὰς καθόδους πρὸς τὰ δροσερὰ δάση τῶν κρημνῶν σκιαζομένων ὑπὸ γιγαντιαίων πλατάνων καὶ θαλερῶν δασῶν» κατὰ τὰς ἐκφράσεις τῆς λέγει :

«... Πόσον ὠραῖον ἦτο τὸ θέαμα, ὅταν ἡ μακρὰ συνοδεία ἡ ἀποτελουμένη ἐξ ἑκατὸν εἴκοσιν ἵππων, ἐξήρχετο ἐκ τῶν σκοτεινῶν φαράγγων ἀνερχομένη εἰς φωτεινὰ ὕψη, ἐκυμάτιζον δὲ εἰς τὸν ἀέρα αἱ λευκαὶ φουστανέλλαι».

«Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς συνοδείας ἦτο ὁ εὐσταλῆς καὶ ἵπποτικὸς Βασιλεὺς περιβεβλημένος τὴν λαμπρὰν ἐθνικὴν ἐνδυμασίαν, πέριξ δὲ αὐτοῦ ἡ ἀκολουθία, φέρουσα ἐπίσης πολυχρόμους γραφικὰς ἐνδυμασίας καὶ ἀποστράπτοντα, ὄπλα, καλπάζουσα πρὸς αὐτὸν καὶ ἐξαφανιζομένη διὰ μέσου τῶν λόφων. Ὀλίγα βήματα πρὸ αὐτῶν ἵππευεν ἡ Βασίλισσα στρέφουσα ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καὶ παρατηροῦσα μετ' εὐχαριστήσεως τὸ πλῆθος ἐκεῖνο τῶν διεσκορπισμένων ποικιλοχρόων ἵπέων, μεταξὺ τῶν ὁποίων εὗρίσκετο καὶ ἡ δις Βότσαρη, ἑλαφρὰ ὡς πτερὸν διερχομένη πρὸ τῶν γηραιῶν παλληκαρίων οἵτινες ἔβλεπον μετὰ χαρᾶς καὶ ὑπερηφανείας τὴν ὠραίαν Ἑλληνίδα, τὴν θυγατέρα τοῦ συμπατριώτου των καλπάζουσαν παρὰ τὴν Βασίλισσάν τῆς. Ἄλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὄρους τινὸς ἐπεθύμουν νὰ σᾶς ὀδηγήσω, ὅπου θὰ σᾶς ἀντίμοιβε πλουσιοπαρόχως διὰ τοὺς κόπους τῆς ἐπιμόχθου ἀναβάσεως τῆς βραχῶδους ἀτραποῦ ἡ θαυμασία ἀπὸ τοῦ ὕψους θέα τοῦ κόλπου τῆς Ἄρτης, ὅστις ἔλαμπεν ὡς ἄλλος οὐρανός. Ἐξηκολογηθήσαμεν κατόπιν τὴν πορείαν μας διευθυνθέντες πρὸς ἡσυχον μικρὸν χωρίον κεκρυμμένον μεταξὺ παναρχαίων πλατάνων. Δὲν θὰ εἶχον ὅμως τὸ θάρρος νὰ σᾶς ξενίσω ἐν μικρῇ ἀπλῶς ἐκ κλάδων καλύβῃ, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐκοιμήθην μετὰ τῆς Βότσαρη καὶ τῆς Καρολίνας μου κατακλιθεῖσα ἐπὶ τοῦ ἀργιλώδους ἐδάφους. Τὸ διαφανὲς καὶ ἀσθενὲς οἶκημά μας ἐσεῖετο διαρκῶς ὑπὸ τοῦ ἐγερωθέντος τὴν νύκτα ἀνέμου. Καὶ νομίζετε ὅτι μόνοι ἡμεῖς διενυκτερεύσαμεν ἐκεῖ; Ἀπατᾶσθε! δύο γαλαὶ ἐκάθηντο μεθ' ἡμῶν ἐντὸς τοῦ εὐαέρου τούτου ἀνακτόρου. Ἐνίοτε ἀνέβαινον διερχόμενοι ἄνωθεν τῶν κεφαλῶν μας ἐπὶ τοῦ περιστεγασμάτος, ἔπειτα εἰσήρχοντο ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην διὰ τῶν ὀπῶν τῆς στέγης τῆς καλύβης καὶ κατεκλίνοντο πλησίον μας.....».

Είναι ευνόητον ὅτι μὲ τὰ προσόντα τῆς αὐτῆς ἢ Ρόζα κατέκτησε τὴν ἀγάπην τῶν Βασιλέων τῆς, ἀλλὰ καὶ ἐξήσκει γοητείαν ὅχι μόνον μεταξὺ τῶν συμπατριωτῶν τῆς ἀλλὰ ἰδίᾳ μεταξὺ τῶν ξένων. Μόλις 19 ἐτῶν ὅταν προσελήφθη ὡς Κυρία τῶν Τιμῶν, εὐμορφοτάτη, ἔξυπνη, ὑπερήφανος ἀλλ' ὄχι καὶ ἐπληρωμένη, κατέκτησε τοὺς πάντας.

Θὰ παραθέσωμεν ἑνταῦθα ἓν ἀνέκδοτον τῆς οἰκογενείας σχετικῶς μὲ τὸν θαυμασμὸν τῶν ὑψηλῶν ξένων, ὅτε ὁ Πρίγκηψ Μαξιμιλιανός, διάδοχος τοῦ Βαυαρικοῦ θρόνου καὶ ἀδελφὸς τοῦ Ὁθωνος, εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὴν Ἑλλάδα τὸ 1841, κατὰ τινα δεξίωσιν εἰς τὰ Ἀνάκτορα, ὅπου ἡ Ρόζα ἦτο ἤδη Κυρία τῶν Τιμῶν, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν ἀδελφόν τῆς Δημήτριον, Ἀξιωματικὸν τοῦ Πυροβολικοῦ, γνωστὸν του ἐκ Μονάχου ὅπου ἐσπούδασεν, ἐξέφρασε τὸν θαυμασμὸν του πρὸς αὐτὸν λέγων, «ἡ ἀδελφή σας ἔχει τὴν Ἑλληνικὴν καλλονήν».

Ὁ Δημήτριος Μπότσαρης, παρ' ὅλην τὴν μακρὰν διαμονὴν καὶ μόρφωσιν του ἐν Μονάχῳ, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποξενωθῆ τῶν αὐστηρῶν παραδόσεων τῆς οἰκογενείας του καὶ τῶν Σουλιωτῶν. Δὲν ἔμεινεν εὐχαστημένος ἀπὸ τὴν φιλοφρόνησιν καὶ τὸν ἐκδηλούμενον θαυμασμὸν, καὶ ἔσπευσε νὰ τοῦ ἀπαντήσῃ «Ὑψηλότατε, ἡ ἀδελφή μου ἔχει πρὸ παντὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἀρετήν!»

Μετ' ὀλίγον ἡ φήμη τῆς ὡραίας νεαρᾶς Σουλιωτοπούλας ἐπρόκειτο νὰ ἐπεκταθῆ καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος. Ἀφορμὴν ἔδωκεν τὸ ὅτι ἡ Ἀμαλία παρέλαβεν αὐτὴν εἰς τὸ ταξίδι τῆς εἰς τὴν Εὐρώπην.

Ἡ Ρόζα ὡς Κυρία τῶν Τιμῶν ἱκανοποίησε τὰς προβλέψεις τῆς Βασιλίσσης. Ὑπῆρξεν ἀξία τοῦ τίτλου τῆς καὶ ἡ εὐμορφία τῆς καὶ ἡ χάρις τῆς κατὰ προσέφεραν εἰς τὴν αἴγλην τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ἐμφάνισίς τῆς εἰς τὰς Γερμανικὰς Αὐλὰς ὑπῆρξε θριαμβευτική. Πρίγκηπες καὶ Μεγιστᾶνες ἔσπευδον νὰ γνωρίσουν τὴν κόρην τοῦ ἥρωος Μάρκου Μπότσαρη καὶ νὰ θαυμάσουν τὴν γλαυκώπιδα καὶ πανωραϊὰν Ἑλληνίδα.

Εἰς τὸ Μόναχον ἡ Ρόζα ἔδραψε δάφνας. «Εἶναι ἡ κόρη τοῦ Μπότσαρη!... Εἶναι ἡ ὡραιότερη Ἑλληνοπούλα» ἔλεγον καὶ ἀλληλοωθοῦντο εἰς τοὺς δρόμους καὶ πρὸ τῶν Ἀνακτόρων διὰ νὰ τὴν ἴδοῦν. Ἐπολιορκοῦντο τὰ Ἀνάκτορα τοῦ Μονάχου ἀπὸ τὸν λαὸν ὁ ὁποῖος ἐπιθυμοῦσε νὰ τὴν θαυμάσῃ.

Ἡ ἐμφάνισις τῆς Ρόζας εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ Μονάχου ἀφῆκεν ἐποχὴν.

Ὁ θεριμὸς φιλέλληνας Βασιλεὺς Λουδοβίκος Α', ὁ πατὴρ τοῦ Ὁθωνος, παρὰ τὴν αὐστηρὰν ἐθιμοτυπίαν τῆς Αὐλῆς του, προσέφερε πάντοτε εἰς τὰς ἐορτὰς καὶ τὰ γεύματα τὸν βραχίονά του εἰς τὴν Ρόζαν κατὰ τὴν ἐκεῖ διαμονὴν τῆς, ἀφήνων τὸν Διάδοχόν του Μαξιμιλιανόν

ἐπόμενον αὐτοῦ, νὰ ὀδηγῇ, δίδων τὸν βραχίονα, εἰς τὴν νύμφην τοῦ Βασίλισσαν Ἀμαλίαν τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ φημιζομένη διὰ τὴν αὐστηρότητά της μήτηρ τοῦ Ὁθωνος, Βασίλισσα τῆς Βαυαρίας καὶ σύζυγος τοῦ Λουδοβίκου Α', ἡ ἀποκαλουμένη ὑπὸ τοῦ λαοῦ της «Ἀγία», ἠρέσκετο νὰ συνδιαλέγεται μετὰ τῆς Ρόζας, τὴν ὁποίαν ἐκάλει παρ' αὐτῇ κατ' ἰδίαν, ἵνα τὴν συντροφεύσῃ.

Ὁ δὲ Βασιλεὺς Λουδοβίκος, ἀνέθεσεν εἰς τὸν διασημότερον ζωγράφον τοῦ Μονάχου Στῆλερ νὰ φιλοτεχνήσῃ τὴν εἰκόνα τῆς Ρόζας, ἡ ὁποία, ὡς εἶπομεν, ἀνηρτήθη εἰς τὴν περίφημον πινακοθήκην τῶν Ἀνακτόρων, μεταξὺ τῶν εἰκόνων τῶν ὠραιότερων γυναικῶν τῆς Εὐρώπης.

Θὰ κλείσω αὐτὴν τὴν ἀναδρομὴν μὲ μίαν ἀξιόλογον ἔξαρσιν τοῦ κ. Κ. Μπαστιᾶ διὰ τὸν ἱστορικὸν αὐτὸν πίνακα κατὰ ἐπίσκεψίν του εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Μονάχου. Λέγει :

«Εἰς μίαν γωνιὰν τοῦ Πανθέου αὐτοῦ τῶν καλλονῶν, ποὺ εὐρίσκειται εἰς τὸ ἀνάκτορον τῶν Βίτελσμπαχ εἰς τὸ Μόναχον, ὁ Ἕλλην ἐπισκέπτης διακρίνει ἓνα πίνακα, ποὺ εἰκονίζει μίαν ὠραιότητα θαυμαστήν, μὲ στολὴν Ἀμαλίας. Τὸν τραβᾷ ἡ ὠραιότης, ἀλλὰ τὸν καλεῖ καὶ ἡ στολή. Κάτι γνώριμον λαλεῖ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀποδήμου. Καὶ πλησιάζει μὲ συγκίνησιν, μὲ κάποιον φόβον, μὲ ἀρκετὴν ἀμφιβολίαν. Μὰ εἶναι δυνατὸν μέσα εἰς τὴν λαμπρὰν αὐτὴν γλιδὴν νὰ ἔστειλεν ἡ πτωχή, ἡ βραχῶδης, ἡ ταλαιπωρημένη Ἑλλὰς τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου ἑνάτου αἰῶνος, τὸ ὠραιότατον ἄνθος της; Ἀμφιβάλλει λοιπὸν καὶ πλησιάζει. Δὲν τοῦ εἶναι καὶ τόσον ἄγνωστη ἡ ὠραία. Κάτω ὅμως ἀπὸ τὸν πίνακα διαβάζει. «Αἰκατερίνη Μπότσαρη!». Δὲν ἠπατήθη λοιπόν. Τὸ ἄνθος ἦταν Ἑλληνικὸν καὶ ἦταν τὸ γνησιώτερον προῖόν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἡπειρωτικοῦ βουνοῦ. Ἡ Αἰκατερίνη Μπότσαρη εἶναι ἀπὸ τοὺς βλαστοὺς τοῦ λεοντόκαρδου Μάρκου Μπότσαρη».

«Τὸ μάτι πέφτει ἀμέσως γύρω. Εἰς ὄλο τὸ πάνθειον τῶν καλλονῶν. Εἶναι ὅλες ὠραῖες, ἔχουν ὅλες τὴ φρεσκάδα τῶν εἴκοσι χρόνων, τὶς ἀβρότερες χαμπύλες, τὰ γλυκύτερα χρώματα καὶ τὰ ἐκφραστικώτερα μάτια. Ἀλλὰ ἡ Μπότσαρη ἔχει κάτι ποὺ τοῦ εἶναι γνώριμον, κάτι ἀπὸ τὴν εὐστροφίαν τῆς Φυλῆς, ἀπὸ τὴν πονεμένην καρτερίαν τοῦ ἔθνους, κάτι ἀπὸ τὴν ἀρχοντιὰν τῶν προγόνων της. Δὲν ἦτο ἀπλῶς ὠραία, ἀλλ' ἡ ἐκφραστικώτερη ὁμορφιὰ τοῦ Πανθέου. Ὑπῆρχον ὠραιότατες παγερές, ὠραιότητες ἀψυχές, ὠραιότητες ποὺ δὲν ἀντιφέγγιζαν ὅσα ἐπρόδιδαν τὰ μάτια τῆς Μπότσαρη».

«Ἐκόνταξα τὸ θαυμάσιον πορτραῖτο της καὶ ὕστερα γύρω τὴν αἴθουσαν, τὴν μεγάλην σάλα τῶν ὑποδοχῶν, τὴν αἴθουσαν τοῦ Θρόνου, καὶ τὴν εἶδα παντοῦ ζωντανήν, ὠραίαν, γενναίαν, ἄνθος ἀρετῆς, νὰ

ἀκούη ψίδυρον τοῦ θαυμασμοῦ τῶν εὐγενῶν, ἓνα κολακευτικὸν λόγον ἑνὸς βετεράνου τῶν Ναπολεοντείων πολέμων, τὴν συγκίνησιν ἑνὸς Πρίγκηπος, τὸν θαυμασμὸν τοῦ Βασιλέως Λουδοβίκου. Τὴν εἶδα παντοῦ νὰ στέκη, νὰ κάθεται, νὰ χορεύη μενουέτο, νὰ σκορπᾶ γοητεῖαν».

«Καὶ ὕστερα νὰ ἐπιστρέφῃ νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν ἄνδρα της, τὸν στρατηγὸν Καρατζᾶ, τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἀρετὴν της, νὰ γίνεται μητέρα καὶ νὰ μαραίνεται ἀπὸ ἓνα χτύπημα τῆς Μοίρας. Τὸν θάνατον τῆς κόρης της. Ἡ καλλονὴ ποὺ ἀπεθανάτισε τὸ χέρι τοῦ Βαυαροῦ ζωγράφου, δὲν ὑπῆρχε πλέον. Ἡ θλίψις εἶχε σβύσει τὰ πάντα. Ἡ Ρόζα εἶχε πεθάνει. Ἐζοῦσεν ἀκόμη ἡ Αἰκατερίνη Καρατζᾶ . . .».

Καὶ διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν Νόρδενφλιχτ, ἡ τελευταία της ἐπιστολὴ πρὸς τὴν φίλην της, τῆς 23 Ἰουνίου 1842 ἐξ Ἀθηνῶν περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς :

«Μετ' ἐκπλήξεως ἀνέγνωσα εἰς τὰς σημερινὰς ἀγγλικὰς ἐφημερίδας τὸ λυπηρὸν συμβεβηκὸς ἐν Ἀγγλίᾳ. Πόσον πρόπει νὰ προσέχη ἡ Βασίλισσα πρὸς ἀποφυγὴν παρομοίων ἐπιθέσεων. Ἐνῶ ἐκαθήμεν χθὲς τὴν νύκτα ἐν τῷ δωματίῳ μου καὶ ἐσκεπτόμην περὶ πάντων τούτων, εἶχε δὲ παρέλθει ἡ 11η, ἤκουσα αἴφνης τὸν Βασιλέα ἐπιστρέφοντα ἔφιππον εἰς τὰ Ἀνάκτορα καὶ συνοδευόμενον ὑπὸ μόνου τοῦ ὑπασπιστοῦ του, ἀμέσως δὲ κατόπιν τὴν Βασίλισσαν ἐπιβαίνουσαν μετὰ τῆς δεσποινίδος Βύτσαρη ἀμάξης σχήματος φραεθῶνος. Οἱ Βασιλεῖς ἀφοῦ εἶχον ἐξέλθει ἐφ' ἀμάξης περὶ τὴν ἑβδόμην, εἶχον κατέλθει αὐτῆς παρὰ τὸν ἐλαιῶνα, ἐπεχείρησαν δίωρον περίπατον, εἰς ἀπόστασιν δὲ μιᾶς ὥρας ἀπὸ τῆς πόλεως, συνήντησεν ὁ Βασιλεὺς τοὺς ἵππους του, ἡ δὲ Βασίλισσα τὴν ἀμαξάν. Τὸ τοιοῦτον συμβαίνει νῦν καθ' ἑκάστην, ἐνίοτε δὲ ὑπὸ βαδύτατον σκότος. Ἄνευ τοῦ ἐλαχίστου φόβου περιπατοῦσιν οἱ Βασιλεῖς μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, εἰς ἀπόστασιν ἀρκετῶν ὥρων, δύνανται δὲ ἡσύχως νὰ πράξωσι τοῦτο καὶ δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην ἐν τῇ δυσφημισμένῃ Ἑλλάδι οὔτε στρατιωτικῆς συνοδείας οὔτε ἄλλων προφυλακτικῶν μέτρων . . .».

Εἶναι αἱ «ἀρχαὶ ὀδύνων», τῶν ἐναρέτων ἐκείνων Βασιλέων.

Ἡ ἀτυχὴς εὐγενὴς αὕτη Κυρία Νόρδενφλιχτ, ἐπρόκειτο νὰ ἐπανέλθῃ ὀριστικῶς πλέον εἰς τὴν πατρίδα της καὶ ἦτο πολὺ εὐχαριστημένη διὰ τοῦτο. Ἐπέπρωτο ὅμως νὰ μὴ πραγματοποιηθῇ ἡ ἐπιθυμία της. Ὡς εἶπομεν ἡ ἀνωτέρω ἐπιστολὴ ἦτο ἡ τελευταία της. Μετ' ὀλίγον ἠσθένησεν ἐκ κρυολογήματος εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἔδωκε σημασίαν. Ἐπρόκειτο ὅμως περὶ πνευμονίας καὶ μετὰ πενθήμερον ἀσθενείαν ἀπέθανεν τὴν νύκτα τῆς 10ης πρὸς 11ην Ἰουνίου 1842 πρὸς μεγίστην θλίψιν τῆς

Η ΡΟΖΑ ΜΠΟΤΣΑΡΗ-ΚΑΡΑΤΖΑ
Κυρία επί των Τιμών της Βασιλίσσης Ἀμαλίας

Ἐκ τῆς ἐν τῷ Μουσείῳ Μονάχου Συλλογῆς Καλλιμνήμωνων

τόσον ἀγαπημένης ὑπ' αὐτῆς Βασιλίσσης, ἥτις μέχρι τῆς τελευταίας πνοῆς τῆς πιστῆς φίλης τῶν νεανικῶν καὶ παιδικῶν της χρόνων, δὲν ἀπεμακρύνθη τῆς κλίνης της.

Ἡ Βασίλισσα Ἀμαλία τῆς ἀνήγειρε περικαλλὲς μνημεῖον εἰς τὸ παρὰ τὸ Ζάππειον Ἀγλικανικὸν νεκροταφεῖον, τὸ ὁποῖον μὲ τὴν μετακομιδὴν τῶν λειψάνων μετεφέρθη εἰς τὸ Ἄον νεκροταφεῖον Ἀθηνῶν, ἔνθα καὶ σώζεται εἰσέτι.

* * *

Ἡ Ρόζα ἦτο πρώτη ἐξαδέλφη τῆς μητέρας τῆς μητρός μου, Ἀσπασίας Τυπάλδου Ἀλφονσάτου κόρης τοῦ Κώστα Μπότσαρη. Ἡ μητέρα μου Ἀναστασία Ἀλεξάνδρου Οἰκονόμου ἦτο συνεπῶς ἀνεψιὰ τῆς Ρόζας, ἥτις ὅμως ἦτο καὶ ἀνάδοχός της.

Ἐνδιαφέρετο ὡς ἐκ τούτου ἡ Ρόζα διὰ τὴν ἀνατροφὴν της καὶ διαπαιδαγώγησιν, ἔλεγε δὲ εἰς τὴν μητέρα της Ἀσπασίαν, «τὴν βαπτισικὴν μου θὰ τὴν ἀναθρέψω ἐγὼ γιὰ νὰ μοῦ μοιάσῃ ἐμένα». Καὶ πράγματι ὡς μᾶς διηγῆτο ἡ μητέρα μου, τὴν ἐφρόντιζεν εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας κατὰ τὴν παιδικὴν της ἡλικίαν, ὁμοῦ μετὰ τῆς κόρης της Εὐφροσύνης, εἶχε δὲ ἐπέλθῃ στενὸς ψυχικὸς σύνδεσμος μετὰ τῶν δύο αὐτῶν κορασίδων. Ἡ μητέρα μου διετήρει καθ' ὅλην τὴν ζωὴν της εἰς τὸ δωμάτιόν της, τὴν εἰκόνα τῆς ἐξαδέλφης της Εὐφροσύνης, ἥτις σώζεται ἀκόμη παρὰ τῆ οἰκογενεῖα μας καὶ κατὰ περίεργον σύμπτωσιν ὑπάρχει κάποια ὁμοιότης εἰς τὴν ἔκφρασίν των.

Ἡ ἱστορία τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας, τὰ κατορθώματα τῶν Σουλιωτῶν καὶ τῆς Οἰκογενείας Μπότσαρη, ἀπετέλουν βάσιν τῆς διαπαιδαγωγήσεώς των, εἰς αὐτὴν δὲ ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος τὸ ἐνδιαφέρον τῆς μητρός μου, ἡ γνῶσις πλείστων ἐκ παραδόσεων λεπτομερειῶν τῆς οἰκογενείας καὶ ἀνεκδότων, ὡς καὶ τὸ ἐνδιαφέρον της διὰ τὴν ταξινόμησιν καὶ ἔκδοσιν τοῦ ἀρχείου τοῦ πάπου της, Κώστα, εἰς τὸ ὁποῖον, ὡς εἶπομεν, εἰργάσθη ἐπιμόνως, συμπληρώσασα τὴν ἀρξάμενην ὑπὸ τοῦ πατρός της ἐργασίαν.

Ὁ κ. Μπαστᾶς, εἰς τὴν παρατεθεισάν ἐμπνευσμένην ἀναπαράστασιν τῆς Ρόζας, ἐκ τῆς ἐπισκεψείας του εἰς τὴν Αἴθουσαν Καλλονῶν, τοῦ Μουσείου τοῦ Μονάχου, λέγει μιὰν μεγάλην ἀλήθειαν σχετικῶς μετὰ αὐτὴν μετὰ τὸν γάμον της καὶ τὸν συζυγικὸν βίον της.

«Ἡ Ρόζα εἶχε πεθάνει. Ἐζοῦσεν ἀκόμη ἡ Αἰκατερίνη Καρατζᾶ . . . »

Πράγματι ἀφοσιθεῖσα εἰς τὸν συζυγικὸν βίον καὶ ἀνατροφὴν τῶν τέκνων της, ἔχασε τὴν εὐμορφίαν καὶ τὴν χάριν της, ἡ προκαλοῦσα τόσον θαυμασμὸν πραγματικῆ ἐκείνη ἀμαζῶν. Εἰς τοιοῦτον δὲ βαθμὸν

ὥστε, ὅτε μετὰ ἔτη εἷς τινα δεξίωσιν τῶν Ἀνακτόρων, καθ' ἃ ἐξιστοροῦνται ὑπὸ τῆς Κυρίας τότε τῶν τιμῶν, Λιδωρική, δύο Βουαροὶ γνωρίζοντες τὴν Ρόζαν ἐκ Μονάχου, ἐζήτησαν παρ' αὐτῆς νὰ τὴν ἰδοῦν ἐὰν παρευρίσκειτο. Ὄταν ἡ Λιδωρική ὑπέδειξε τὴν παρευρισκομένην Καρατζᾶ, ἐνόμισαν ὅτι τοὺς εἰρωνεύετο καὶ τῆς ἐφέρθησαν ψυχρῶς. Τόση ἦτο ἡ μεταμόρφωσις ἡ ὁποῖα εἶχεν ἐπέλθῃ εἰς τὴν μορφὴν καὶ τὸ λυγερὸν σῶμα της. Ὄταν δὲ τοὺς ἐβεβαίωσαν ὅτι, ἡ σοβαρὰ καὶ ἡλικιωμένη ἐκείνη κυρία ἐλάχιστα ἔγχευ ὠραιότητος διατηροῦσα, ἦτο ὄντως ἡ Ρόζα—Κυρία Καρατζᾶ, ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν εἶπεν: «Ἀναγνωρίζω μόνον τὴν ὑπερηφάνειάν της καὶ τὴν σεμνότητά της!».

Κατὰ τὰς διηγήσεις τῆς μητρὸς μου, ἡ Ρόζα ἦτο αὐτὸ πού ἠνομάζουον σήμερον «γυναῖκα μὲ πολὺ δυνατὴν προσωπικότητα». Ἦτο γυναῖκα ἔξυπνη, μορφωμένη, νοικοκυρά, γεμάτη ζωντάνια καὶ θέλησι. Ἀφοσιώθη ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ σπίτι της καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν παιδιῶν της, τὰ ὁποῖα ὑπεραγαποῦσε. Ἀπέκτησε τρία τέκνα, τὸν Μάρκον, σταδιοδρομήσαντα ὡς Ἀξιωματικὸν τῆς Ξηρᾶς, τὸν Ἀλέξανδρον, σταδιοδρομήσαντα ὡς δικαστικόν, διακριθέντα καὶ ἀνελθόντα εἰς τὰ ἀνώτερα ἀξιώματα τῆς Δικαιοσύνης καὶ τὴν Εὐφροσύνην, περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμεν ἤδη, καὶ ἡ ὁποία ἦτο ἡ ἰδιαιτέρα ἀδυναμία της.

Ἐπέπρωτο ἡ κόρη της αὐτὴ νὰ φαρμακώσῃ τὴν ζωὴν της καὶ νὰ ἐπιφέρῃ τὸ τέλος τῆς Ρόζας. Ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 20 περίπου χρόνων, συναποκομίζουσα κυριολεκτικῶς καὶ τὴν ζωὴν τῆς μητρὸς της. Πράγματι ἡ Ρόζα μετὰ τὸν θάνατον τῆς προσφιλοῦς της κόρης, ἔχασε κάθε δεσμὸν μὲ τὰ ἐπίγειο.

Ἐκλείσθη εἰς τὸ σπῆτι της ἐγκαταλείψασα πᾶσαν φροντίδα δι' αὐτὸ καὶ διὰ τὸν ἑαυτὸν της. Δὲν ἤθελε νὰ δέχεται ἐπισκέψεις. Ἐξαίρεσιν ἀπετέλει ἡ μητέρα μου, τὴν ὁποῖαν ἐδέχετο ἔλευθέρως καὶ ἐκράτει ἐπὶ μακρὸν πλησίον της, διότι τῆς ἐνεθύμιζε τὴν κόρην της, μετὰ τῆς ὁποίας συνεδέετο ἀδελφικῶς καὶ εἶχον συνανατραφῆ, ὠμίλει δὲ διαρκῶς περὶ αὐτῆς καὶ διὰ τὰ «παλιὰ».

Εἶπεν ἡ Ρόζα ὅτι, ἐν ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τῆς κόρης της, θὰ ἀπέθνησκε καὶ αὐτή. Εἴκοσιν ἡμέρας πρὸ τῆς πρώτης ἐπετείου τοῦ θανάτου αὐτῆς, κατεκλίθη καὶ μετὰ τινὰς ἡμέρας ἐζήτησε καὶ ἐκοινώνησε, τὴν δὲ ἐπέτειον ἀκριβῶς, ἀπέθανε.

Οὐδεμία παραίνεσις ἢ παράκλησις ἦτο ἱκανὴ νὰ μετατρέψῃ τὴν ἀπόφασίν της. Αὐτὸ ἄλλως τε ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς οἰκείους της ἐκ πλείστων παραδειγμάτων τῆς ζωῆς της. Ἐν ἑξ' αὐτῶν ἦτο, ὅταν ἡ μητέρα της ἠσθένησε καὶ ἀπέθανεν, ὡς εἶδομεν, κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τῆς χολέρας. Μετέβη τότε εἰς τὴν οἰκίαν τῆς μητρὸς της, ἀπεμάκρυνε

τούς ἀδελφούς της καὶ ἑξαδέλφους της—τὰ τέκνα τοῦ Κώστα—καὶ παρέ-
μεινε μόνη της παρὰ τὴν μητέρα της, νοσηλεύουσα αὐτὴν μέχρι τοῦ
τέλους της. Ὁ σύζυγός της ἔσπευσε καὶ προσεπάθησε νὰ τὴν πείσῃ
ν' ἀπομακρυνθῆ, ἵνα μὴ κολλήσῃ, ἐμπιστευομένη τὴν νοσηλείαν τῆς
μητρὸς της εἰς ἡλικιωμένην πιστὴν γυναῖκα τῆς οἰκογενείας των.
Ἀπήντησε ξηρῶς εἰς τὸν σύζυγόν της, ἂν αὐτὸς θὰ ἐγκατέλειπε τὴν
μητέρα του, ἐὰν εὐρίσκετο εἰς παρομοίαν θέσιν. Καὶ τὸν ἐκάλεσε ν' ἀπο-
μακρυνθῆ ἵνα μὴ κολλήσῃ αὐτός.

Ὁ θάνατός της ἐπῆλθε τῷ 1875.

Τὸ ὄνομά της συνεδέθη μὲ τὴν ἀναγεννηθεῖσαν Ἑλλάδα καὶ κάτι
προσέθεσεν εἰς τὴν αἴγλην τῆς Πατρίδος μας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

Μὲ τὴν Ρόζαν—Αἰκατερίνην Μπότσαρη, τερματίζομεν τὴν παροῦσαν ἱστορικὴν ἔρευναν. Ἐπαναλαμβάνομεν καὶ πάλιν ὅτι δὲν προϋπιθέμεθα νὰ συγγράψωμεν ἱστορίαν. Ἡθελήσαμεν νὰ δώσωμεν μίαν γενικὴν ἰδέαν περὶ τοῦ Σουλίου καὶ τῶν Σουλιωτῶν καὶ λεπτομερῆ περὶ τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη, σκιαγραφοῦντες τὰ ἐξέχοντα αὐτῆς μέλη, ἅτινα ἔδρασαν πρὸ τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας καὶ κατ' αὐτόν, ὡς καὶ κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα τὴν Ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν γεγονότα καὶ τινα κατὰ τὴν Βασιλείαν τοῦ Ὀθωνος.

Ἐβασίσθημεν κυρίως ἐπὶ τῶν ἀνὰ χεῖρας μας τεκμηρίων τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τοῦ Κώστα Μπότσαρη, μὴ ἐπιδεχομένων ἀμφισβήτησιν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ συνόλου σχεδὸν τῶν Ἱστορικῶν πηγῶν τοῦ ὑπὲρ τῆς Ἀνεξαρτησίας ἡμῶν Ἱεροῦ Ἀγῶνος, αἵτινες καὶ ἀναφέρονται ἐν τῇ συνημμένῃ βιβλιογραφίᾳ, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁμῶς ὑφίστανται παραλλαγὰι καὶ ἀντιθέσεις. Προσεπαθήσαμεν νὰ μὴ ἀφιστάμεθα αὐτῶν κατὰ τὸ δυνατόν, οὐδὲ νὰ ἐκφέρωμεν κρίσεις καὶ συμπεράσματα, ἀφήνοντες τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τοὺς ἱστοριοδίφας. Πιστεύομεν ὅτι τὸ παρὸν βιβλίον δύναται νὰ ἀποβῆ χρήσιμον εἰς τοὺς ἐπιγιγνομένους, παρέχον τὸ μέγεθος τῆς θυσίας μιᾶς Ἀρχοντικῆς Οἰκογενείας, ἥτις ἀπολαύουσα ἀγαθῶν, δὲν ἐδίστασε τὸ πᾶν νὰ θυσιάσῃ διὰ τὴν Ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, ἠγηθεῖσα τῶν ἡρωϊκῶν Σουλιωτῶν, πολὺ πρὶν τῆς Ἐθνεγεροσίας. Ἴσως εἶναι ἡ ὑποστᾶσα τὰς μεγαλυτέρας θυσίας εἰς αἷμα οἰκογένεια. Ἄς χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα εἰς τοὺς Ἐθνικόφρονας Ἕλληνας.

ΤΕΛΟΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α΄.

Η ΕΛΕΝΗ ΜΠΟΤΣΑΡΗ

Ευρίσκομαι εἰς τὴν δυσάρεστον θέσιν νὰ δώσω κάποιαν ἐξήγησιν ἐπὶ ἑνὸς σημείου τῆς ἀφηγήσεώς μου, τῆς δημοσιευθείσης εἰς τὸ «Ἔθνος», εἰς τὸ ὁποῖον ἔρχομαι εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὴν ἀφήγησιν τοῦ Στρατηγοῦ καὶ θείου μου κ. Δημ. Νότη Μπότσαρη.

Πρόκειται περὶ τῆς ἡρωίδος Ἑλένης Μπότσαρη, περὶ τῆς ὁποίας ἐγὼ μὲν ἔγραψα ὅτι ἦτο κόρη τοῦ Κίτσου Μπότσαρη καὶ ἀδελφὴ τοῦ Μάρκου, ὁ δὲ στρατηγὸς ὅτι ἦτο κόρη τοῦ Νότη. Θεωρῶ ὅθεν ἐπιβεβλημένον νὰ παραθέσω τὰ στοιχεῖα ἐπὶ τῶν ὁποίων βασιζῶ τὴν ἀποψίν μου, διότι πᾶν ὕπερ ἀφηγήθην ἐστήριξα ἐπὶ ἱστορικῶν καὶ θεικῶν δεδομένων.

Ἐν πρώτοις ὁ γενεαλογικὸς πίναξ τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη, ὅστις κατηρτίσθη ἰπὸ τῆς μητρὸς μου Ἀναστασίας τὸ 1938, ἀρχικῶς τῇ βοήθειᾳ τῆς ἀδελφῆς μου Ἑλένης, συνεπληρώθη δὲ ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ μου Στρατηγοῦ Κωνσταντίνου ἐν ἔτει 1943-45 καὶ εἶναι κατατεθειμένος εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην, περιλαμβάνει μόνον τοὺς μεταγενεστέρους κλάδους Μάρκου καὶ Κώστα Μπότσαρη, ἐκ δὲ τοῦ κλάδου Νότη, φέρει τὸν Νότην, υἱὸν τοῦ Γεωργίου, καὶ ὡς υἱὸν αὐτοῦ μόνον τὸν Δημήτριον (1808 - 1842), παραπλεύρως ὅμως αὐτοῦ ἀναγράφεται : «Ἡ ὅλη σειρὰ ἀπογόνων τοῦ Νότη Μπότσαρη, ἀποκτήσαντος πλείονα τέκνα, θὰ περιληφθῆ εἰς ἰδιαιτέρον πίνακα», τὸν ὁποῖον ἀνέμενε νὰ ἐκπονήσῃ ὁ ἀπόγονός των Στρατηγός, δὲν ἐπέτρεψαν ὅμως νὰ συμβῆ τοῦτο μέχρι σήμερον αἱ περιστάσεις. Ὡς ἐκ τούτου ἀγνοῶ τὰ τέκνα τοῦ Γέρο· Νότη, τὰ ὁποῖα, ὡς εἶπον, κατὰ τὴν σημείωσιν τῆς μητρὸς μου, ὑπῆρξαν πλείονα.

Ἐν τῷ πίνακι τούτῳ περιλαμβάνονται, ὡς τέκνα τοῦ Κίτσου Μπότσαρη, μεταξὺ τῶν ἐπιζησάντων 12 ἐκ τῶν 18 ἄτινα ἀναφέρονται ἐκ τριῶν γάμων, ὡς πρωτότοκος ὁ Ἰωάννης (φονευθεὶς τὸ 1804 ἐν Σέλτσῳ) δευτερότοκος ἡ Ἑλένη, 1785·1804 (φονευθεῖσα ἐπίσης ἐν Σέλτσῳ), ἀκολουθοῦν ὁ ἦρως Μάρκος καὶ ὁ Κώστας ἐκ τοῦ πρώτου ἐπίσης γάμου καὶ κατόπιν ἄλλα τέκνα (ὧν δύο ἐφονεύθησαν ἐν Σέλτσῳ καὶ ἐν

ἀπεπνίγη μετ' ἄλλων Σουλιωτῶν, μεταφερομένων ὡς αἰχμαλώτων τῶν Τούρκων ἐν Λαρίσῃ εἰς τὸν ποταμόν), ἑτέρα κόρη Ἑλένη ἐκ τοῦ τρίτου γάμου τοῦ Κίτσου, συζευχθεῖσα τὸν Εὐάγ. Κονιογιάννην καὶ θανοῦσα τὸ 1884.

Παρέθηκα ταῦτα διότι θὰ χρησιμεύσουν περαιτέρω.

Αἱ ἱστορικαὶ πηγαι ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζω τὴν ἀποψίν μου ὅτι ἡ Ἑλένη Μπότσαρη ὑπῆρξε κόρη τοῦ Κίτσου καὶ ἀδελφὴ τοῦ φονευθέντος ἀδελφοῦ της Γιάννη καὶ τῶν Μάρκου καὶ Κώστα, εἶναι : Ὁ Λαμπρίδης—«Ἡπειρωτικὰ Μελετήματα, τεῦχος 10ον, Σουλιωτικά»— ὅστις εἰς τὴν σελ. 49, ἀναφέρων τὰ τέκνα τοῦ Κίτσου Μπότσαρη, ἀποκαλεῖ αὐτὴν «περιβόητον Ἑλένην».

Εἰς τὴν σελ. 50 λέγει ἐπὶ λέξει :

«Ἐν τῷ εἰς Βριστενίτζαν ἀπροόπτῳ ἐκείνῳ ἀγῶνι μεταξὺ πάντων καὶ πασῶν διεκρίθη ἡ Ἑλένη Κίτσου Βότσαρη, δεκαπενταέτης καὶ ἄγαμος οὔσα. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν αὕτη ἐπολέμησε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ της Γιαννάκη. Φονευθέντος δὲ τούτου, ἔμεινε μετὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ μόνη καὶ ἡρωϊκῶς μετ' αὐτῶν ἠγωνίζετο. Μαθοῦσα δ' ὕστερον ὅτι ὁ θεῖος αὐτῆς Νίκηζας διῆλθε τὸν ποταμόν, ἔσπευσε νὰ προλάβῃ αὐτόν. Ἐπειδὴ δὲ παρακολουθεῖτο ὑπὸ Τουρκαλβανῶν, καὶ νὰ συλληφθῆ ἔκινδύνευσεν, ὁρμᾷ κατ' αὐτῶν, φονεῦει τρεῖς, ἔξασφαλίζει οὕτω τὴν τιμὴν της, ρίπτεται εἰς τὸν Ἀχελῶον καὶ παρασύρεται ὑπὸ τῶν κυμάτων αὐτοῦ. Ἡ δημώδης μοῦσα ἔψαλε καὶ τὸ ἐξῆς περὶ τῆς ἡρωίδος ἄσμα :

«Ὅλες οἱ καπετάνισσες κλπ.»

Ἴδε καὶ συλλογὴν δημοδῶν ἀσμάτων Π. Α. σελ. 52 καὶ 53 καὶ Γ. Χασιώτη σελ. 102—εἶναι τὰ ἄσματα τὰ ὁποῖα λέγουν :

«Ἐγὼ εἶμαι ἡ Λένω Μπότσαρη ἡ ἀδελφὴ τοῦ Μάρκου»

Καὶ ἕτερον :

«ἡ ἀδελφὴ τοῦ Γιάννη»

τοῦ φονευθέντος πλησίον της».

Κατόπιν ὁ Περικλῆς Ζερλέντης εἰς τὸ σύγγραμμά του : «Ἡπειρωτικὰ Μελετήματα» : Α' Ἱστορία Σουλίου καὶ Πάργας Χ. Περραιβοῦ, ὑπὸ ἔποψιν τοῦ ἀξιοπίστου ἐξεταζομένη, Β' Περὶ τῆς ἐν Ζαλόγγῳ καταστροφῆς, ἔκδοσις 1889», καὶ εἰς τὴν σελ. 21—34 λέγει τὰ ἐξῆς :

«Ἐνταῦθα ποιοῦμαι παρέκβασιν τινὰ περὶ τῆς ἡρωίδος Ἑλένης Μπότσαρη καὶ τῶν Ὀπλαρχηγῶν Χρησιτάκη καὶ Γεωργίτσα».

«Ἡ ἐκ τοῦ πρώτου γάμου θυγάτηρ τοῦ Κίτσου Μπότσαρη Ἑλένη, δεκαπενταέτης οὔσα, ἐπολέμη μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ της Γιαννάκη. Τούτου δὲ φονευθέντος ἀπῆλθε παρὰ τῷ θείῳ της Νίκηζα, πολεμοῦντι παρὰ

τὸν Ἀχελῶον, καὶ πολλοὺς Τούρκους ἐφόνευσε. Ὑπὸ τούτων δὲ περι-
κυκλωθεῖσα καὶ μὴ θέλουσα νὰ παραδοθῆ, ἔρριψεν ἑαυτὴν ἐν τῷ Ἀχε-
λώφ καὶ εὔρε τὸν ἐν τῷ ρεύματι τοῦ ποταμοῦ τούτου ἔντιμον θάνατον».

«Περὶ τῆς ἡρωίδος διεσώθη τὸ ἐξῆς δημοτικὸν ᾄσμα :

«Ὅλες οἱ καπετάνισσες κ' οἱ καπετανοπούλες,
ὅλες τὴν Ἄρτα πέρασαν στὰ Γιάννενα τίς πᾶνε
κ' ἡ Λένω δὲν ἐπέρασε, μήτε σκλάβα πηγαίνει,
μόν' πῆρε δίπλα τὰ βουνά, δίπλα τὰ κορφοβούνια,
πέντε Τοῦρκοι τὴν κυνηγοῦν· πέντε τζοχαντζαραῖοι.
Γυρίζει ἡ Λένω καὶ τοὺς λέει καὶ μὲ θυμὸ τοὺς κραίνει :
«Ποῦ πᾶτε, βρὲ βρωμότουρκοι καὶ σεῖς παληοζαγάρια ;
Ἐγὼ μ' ἡ Λένω Μρότζαρη, ἡ ἀδελφὴ τοῦ Γιάννη
π' ἔκαμε τὴν Ἀρβανιτιὰ κ' ἐντύθηκε στὰ μαῦρα».

(πρόκειται περὶ ἄλλης ἐκδόσεως τοῦ ᾄσματος) καὶ συνεχίζει :

«Ἐποιήσαμεν μνεῖαν τῆς ἐνδόξου ταύτης ἡρωίδος, ἀδελφῆς τοῦ
ἥρωος Μάρκου, διότι ἀποδίδεται τοῦτο ὑπὸ τινῶν εἰς ἕτερον μέλος τῆς
οἰκογενείας ταύτης».

Πόθεν οὗτος ἠρῦσθη τὰς πληροφορίας του ; Εἰς τὴν σελίδα 61 λέγει :

«Ὁ συγγραφεὺς μετέβη τὸν Ἀπρίλιον 1888 εἰς Πρέβεζαν ὅπως
ἐξετάσῃ τὰ κατὰ Ἰγνάτιον καὶ εἰς Καμαρίναν πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς ἐκεῖ
κατοικούσης ἀπὸ τοῦ 1828 Ἀγγελικῆς Κώτση Γεωργίτζα Σαφάκα,
ἀδελφῆς τοῦ Μάρκου Μπότζαρη, ἀποζώσης ἐξ εὐτελοῦς συντάξεως,
χορηγουμένης ὑπὸ τοῦ Ρωσικοῦ Κράτους, ἀφοῦ αἱ κατὰ καιρὸν Κυβερ-
νήσεις τοῦ Κράτους ἐλησμόνησαν αὐτήν».

»Ἐπὶ ὥραν ἔμεινα παρὰ τῇ σεβασμίᾳ γραΐα, πολλὰ ἀνερωτῶν
αὐτὴν καὶ πολλὰ διηγουμένην».

Ἔρχεται κατόπιν ὁ Ν. Πολίτης, ὅστις εἰς τὴν σελ. 11 τῆς ἐκδό-
σεως 1914, ἐπιβεβαιώνει ἀπολύτως τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Ζερλέντου.

Ἀναφέρω ἐπίσης τὴν Ἀλιμπέρτη, ἥτις προσθέτει ὅτι ἡ κόρη τοῦ
Μάρκου, ἡ περίφημος Ρόζα, κατὰ παράδοσιν, ὁμοίαζε πρὸς τὴν θεϊαν
της, ἀδελφὴν τοῦ πατρὸς τῆς Ἑλένης.

Ὁ δὲ ἱστοριοδίφης Γ. Βλαχογιάννης εἶναι κατηγορηματικὸς, συμ-
φωνῶν πρὸς τὴν ἄποψιν τῶν ἀνωτέρω, δὲξὺς δὲ χαρακτῆρ ὡς ἦτο, ὀνο-
μάζει τὴν φερομένην ὡς κόρην τοῦ Νότη «Ψευδολένω».

Ὁ Χ. Περραιβὸς ἐπίσης συμφωνεῖ μὲ τοὺς ἀνωτέρω.

Ἀλλὰ καὶ τὰ δημοτικὰ ᾄσματα τῆς Ἠπείρου, τοῦ Γ. Χασιώτη,
τοῦ Π. Ἀρβαντινοῦ, τοῦ Ζαμπέλη καὶ τοῦ Χρηστοβασίλη, ὡς καὶ
τῶν ξένων Πασσὸβ καὶ Φορριέλ, συμφωνοῦν ὅτι ἡ Ἑλένη εἶναι ἀδελφὴ
τοῦ Μάρκου ἢ τοῦ Γιάννη.

Οἱ μόνοι φέροντες τὴν Ἑλένην ὡς κόρην τοῦ Νότη εἶναι ὁ ὑπὸ
τὰ στοιχεῖα Π.Α.Σ. συγγραφεὺς «Ἱστορίας τοῦ Σουλίου», ἥτις ἀπο-

δίδεται εἰς τὸν Σαλαπάνταν καὶ ὁ Γούδας, εἰς τοὺς Παραλλήλους Βίους του, οἵτινες, χωρὶς νὰ ἐξιστοροῦν τὴν πολεμικὴν τῆς δρασίαν, εἶναι οἱ μόνοι παραθέτοντες τὸ ὅτι κατὰ τὸν πνιγμὸν τῆς παρέσυρε καὶ ἓνα Τοῦρκον, ὅστις κατὰ τὸν ἓνα τῆς ἔτεινε ζώνην διὰ νὰ τὴν ἀνασύρη, ὁ δ' ἕτερος τὸ ὄπλον του, τὸ ὁποῖον λαβοῦσα ἔσυρεν αὐτὸν εἰς τὸν ποταμόν.

Δὲν νομίζω ὅμως ὅτι τὸ κῦρος τῶν ἄνω μνησθέντων δύναται νὰ προβληθῇ πρὸς τοὺς δύο τούτους ἀπὸ ἱστορικῆς πλευρᾶς Ἄλλωστε ὁ Γούδας (ὅστις δὲν εἶναι υἱὸς τοῦ Β. Γούδα, τοῦ γραμματέως τοῦ Μάρκου), λέγει ἐπὶ λέξει εἰς τὴν σελ. 80 τοῦ κεφαλαίου «Μποτσα-ρᾶτοι» :

«Ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχωσι πλείοτεραί τινες ἀτέλειαι, διότι οὐδεὶς τῶν ἐπιζόντων ἐγγόνων εὐηρεστήθη νὰ δώσῃ ἡμῖν τὴν ἐλαχίστην πληροφορίαν».

Ἐξέθηκα τὰς ἱστορικὰς πηγὰς ἐφ' ὧν στηρίζω τὴν ἄποψίν μου περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς Ἑλένης Μπότσαρη. Ἦδη θὰ παραθέσω τὰς παραδόσεις τῆς οἰκογενείας μου ἐν προκειμένῳ :

Ἡ Ἑλένη Μπότσαρη, ἀδελφὴ ἑτεροθαλῆς τῶν Μάρκου καὶ Κώστα Μπότσαρη, ἐκ τοῦ τρίτου γάμου τοῦ πατρὸς των Κίτσου, σύζυγος, ὡς εἶπον, τοῦ Εὐαγγέλου Κοντογιάννη, θανοῦσα τὸ 1884, διηγεῖτο εἰς τὴν οἰκογένειάν της ὅτι ὠνομάσθη Ἑλένη, εἰς μνήμην τῆς ἑτεροθαλοῦς ἀδελφῆς της Ἑλένης, τῆς ἡρωίδος τοῦ Σέλτσου.

Ἡ μάμμη μου Ἀσπασία Ἀλφονσάτου Τυπάλδου, κόρη τοῦ Κώστα Μπότσαρη, ἐνθυμοῦμαι ζωηρῶς ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας μου ὅτι ἐκάστοτε κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, ἔχυνε μερικὰ δάκρυα εἰς μνήμην τοῦ πατρὸς της Κώστα καὶ τῆς θυγατρὸς της Ἑλένης, ἀδελφῆς τῆς μητρὸς μου, ἣτις ἀπέθανεν εἰς νεαρὰν ἡλικίαν. Μᾶς διηγεῖτο δὲ συχνὰ τὸν ἡρωϊκὸν θάνατον τῆς ἡρωίδος Ἑλένης εἰς Σέλτσον, ἀδελφῆς τοῦ πατρὸς της Κώστα καὶ τοῦ θεοῦ της Μάρκου, εἰς μνήμην τῆς ὁποίας ὠνόμασε τὴν κόρην της Ἑλένην.

Οἱ γονεῖς μου εἶχον ἀποφασίσῃ ἐκ τῶν τέκνων των αἱ θυγατέρες των νὰ ἐλάμβανον ἢ μὲν πρώτη τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς τοῦ πατρὸς μου καὶ ὠνομάσθη Βασιλική, ὅταν δὲ ἐγεννήθη ἡ δευτέρα νὰ λάβῃ τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς τῆς μητέρας μου, κόρης τοῦ Κώστα Μπότσαρη Ἀσπασίας. Ἀνάδοχος τῆς ἀδελφῆς μου αὐτῆς εἶχεν ἀποφασισθῆ νὰ εἶναι ἡ Βασιλικὴ Ἀντωνοπούλου, ἡ πρωτότοκος κόρη τοῦ Μάρκου Μπότσαρη καὶ ἀδελφῆ τῆς Ρόζας. Ἡ ἀνάδοχος ὅμως Βασιλικὴ Ἀντωνοπούλου ἐπέμεινε νὰ ὠνομασθῇ Ἑλένη, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀδελφῆς τοῦ πατρὸς της Μάρκου, ἡρωίδος Ἑλένης. Οἱ γονεῖς μου ὑπεχώρησαν πρὸ τῆς θελήσεώς της καὶ οὕτως ἡ δευτερότοκος ἀδελφὴ μου ὠνομάσθη

Ἑλένη, ὠνομάσθη δὲ Ἀσπασία ἢ τριτότοκος. Ἡ βάπτισις αὐτὴ ἔχει μείνει κεχαραγμένη εἰς τὴν μνήμην μου, μὲ τὴν ζωηρότητα ποὺ ἀποτυπῶνται εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ὀρισμένα γεγονότα, ὡς καὶ ἡ σοβαρὰ μορφή τῆς Βασιλικῆς Ἀντωνοπούλου, ἣτις, βεβαρυμένη ἐκ τῆς ἡλικίας, ἐκάθητο κατὰ τὴν βάπτισιν καὶ ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ τῶν τέκνων τῆς Κωνσταντίνου καὶ Χρυσούλας Ἀντωνοπούλου.

Υπάρχουν ἐπίσης τὰ ἐξῆς ἱστορικὰ γεγονότα. Εἰς τὸν Μάρκον Μπότσαρη βεβαιοῦται ἱστορικῶς ὅτι τὰ ὄπλα ἐδίδαξε τὸ πρῶτον ἡ ἀδελφή του Ἑλένη.

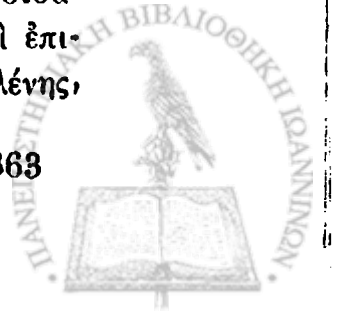
Ἀναγράφεται ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Γούδα ὅτι ἡ ἡρωὶς Ἑλένη, τὴν ὁποίαν φέρει ὡς κόρην τοῦ Νότη, ἔρριψε πρῶτον εἰς τὸν ποταμὸν τὴν μητέρα της καὶ κατόπιν ἐρρίφθη καὶ αὐτὴ. Τοῦτο εἶναι ἀνακριβές. Ἡ μήτηρ τῆς Ἑλένης τοῦ Κίτσου, Χρυσούλα, τὸ γένος Γιώτη, παρενόησθη εἰς Σέλτσον καὶ δὲν ἐρρίφθη μὲν εἰς τὸν ποταμὸν, ἔπεσεν ὅμως τραυματισθεῖσα βαρέως. Ὅτε δὲ οἱ Τούρκοι κατέλαβον τὸ Σέλτσον, ἀνεῦρον ταύτην καὶ τὴν μετέφερον εἰς Ἄρταν ἔνθα καὶ ἀπέθανεν ἐκ τῶν τραυμάτων της. Ἐνῶ ἡ σύζυγος τοῦ Νότη διεσώθη.

Ἐτερον σημεῖον, ἄξιον προσοχῆς, εἶναι ὅτι, ὡς ἀναγράφει ὁ Γ. Χασιώτης εἰς τὸ δημῶδες ἄσμα του, ἡ Ἑλένη φέρεται ὡς μαυρομάτα, διὰ τὴν ὁμοιάζην δὲ πρὸς αὐτὴν καὶ ἡ ἀνεμιά της Ρόζα, κατὰ τὴν Ἀλεμπέρτη, ἔπεται ὅτι καὶ τὰ μαλλιά τῆς Ἑλένης ἦσαν μαῦρα καὶ οὕτω συμβιβάζεται μὲ τὸ μαυρομάτα τοῦ ἁσματος. Ἐνῶ ἡ κόρη τοῦ Νότη, κατὰ τὸν Στρατηγὸν κ. Α. Νότη Μπότσαρη, ἦτο ξανθὴ.

Τέλος, ὁ κ. Γ. Ἀθανασιάδης - Νόβας κατὰ τὴν διάλεξίν του ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας ἀνέφερε δημῶδες πασίγνωστον ἄσμα σχετικῶς μὲ τὴν Λένη Μπότσαρη, τὴν ὁποίαν λέγει «τοῦ Νότη θυγατέρα». Δὲν γνωρίζω πόθεν ἠρτίσθη τοῦτο. Εἶναι ὅμως περίεργον ὅτι τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς ἄσμα ἐκ 14 στίχων ἀναφέρουν εἰς τὰ βιβλία των ὁ Πολίτης καὶ ἡ Ἀλεμπέρτη, μὲ μόνην διαφορὰν ὅτι, ἐνῶ ὁ κ. Γ. Ἀθανασιάδης - Νόβας λέγει τοῦ «Νότη θυγατέρα», ἡ Ἀλεμπέρτη καὶ ὁ Πολίτης λέγουν «ἡ ἀδελφὴ τοῦ Γιάννη», ὡς καὶ πλείστοι ἄλλοι. Πρέπει νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἔχω ἐρευνήσῃ ὅλας τὰς πηγὰς τῶν δημοδῶν ἱστορικῶν ἁσμάτων τῆς Ἡπείρου, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἀνεῦρον τὴν ἔκδοσιν ταύτην. Παντοῦ φέρεται ὡς ἀδελφὴ τοῦ Μάρκου ἢ τοῦ Γιάννη.

Αὐτὰ εἶναι τὰ ἱστορικὰ δεδομένα καὶ αἱ οἰκογενειακαὶ παραδόσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐσιτήριξα τὴν ἀποψίν μου περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς ἡρωίδος Ἑλένης Μπότσαρη.

Τώρα ὁ Στρατηγὸς καὶ προσφιλὴς μου θεῖος κ. Α. Νότη Μπότσαρης παραθέτει τὰς παραδόσεις τοῦ κλάδου τῆς οἰκογενείας του καὶ ἐπικαλεῖται καὶ στιχομνηθίαν τοῦ Γέρο - Νότη μετὰ τῆς κόρης του Ἑλένης,

δτε κατέκειτο τραυματίας ἐν Σέλτσφ. Ἐπὸ τὴν μητέρα μου καὶ μάμμην μου δὲν ἤκουσα βεβαίως ποτὲ τοιοῦτον τί. Ἐπίσης παραθέτει ἐν δημῶδες ἄσμα, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι δὲν ἐγνώριζα ὅτι ὑφίστατο καὶ ποῦ ἀναγράφεται. Δὲν εἶμαι ἐγὼ ὅμως ἐκεῖνος ὅστις θὰ ἀμφισβητήσω τὰς παραδόσεις του. Ἄλλως τε, ὡς πολὺ ὀρθῶς λέγει πάντως περὶ Μποτσαροπούλας πρόκειται. Ἄλλὰ τί συμβαίνει; Ποία εἶναι ἡ πραγματικότητα;

Καὶ μοῦ γεννᾶται εὐλόγως ἡ σκέψις: Μήπως λοιπὸν ὑπῆρχον δύο Ἑλένες, αἱ ὁποῖαι νὰ ἐχάθησαν εἰς τὸν ποταμὸν ἐν Σέλτσφ;

Εὐχαριστῶν διὰ τὴν φιλοξενίαν, μετὰ φιλικῶν χαιρετισμῶν

Δ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Β'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ ΤΟΥ ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΥ

Διερχόμενος κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1887 ἐκ Καρπενησίου, ἵνα μεταβῶ εἰς Ἀγρίνιον ἐξ Ἀγᾶ (νῦν Σπερχειάδος), παρέμεινα ἐπὶ τινὰς ἡμέρας παρὰ τῷ ἀειμνήστῳ θεῷ μου Ἰωάννῃ Χρ. Γιώτῃ, ἀξιωματικῷ τοῦ Πεζικοῦ, ὁμομητρίῳ καὶ ὁμοπατρίῳ ἀδελφῷ τῆς μακαρίτιδος μητρός μου.

Ἐπιθυμῶν ὁ θεῖος μου νὰ μεταδώσῃ καὶ διατηρήσῃ ἐν τῇ μνήμῃ ἡμῶν τῶν μεταγενεστέρων ἱστορικὸν γεγονὸς, τὴν μάχην τοῦ Καρπενησίου, τὰ μέγιστα ἐνδιαφέρον τὴν Οἰκογένειαν τῶν Γιωταίων, ὡς ἤκουσε τοῦτο ἱστορούμενον ὑπὸ τοῦ πατρός του Χρίστου Γιώτῃ, πρώτου ἐξαδέλφου τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, οὗτινος μετὰ τοῦ Κώστα Μπότσαρη, ἀδελφοῦ τοῦ Μάρκου καὶ Τούσα Μπότσαρη, πρώτου αὐτοῦ ἐξαδέλφου, ἀπετέλει οὗτος οἶονεὶ τὸ Ἐπιτελεῖον καὶ τὸ Συμβουλευτικὸν Σῶμα, μοὶ ἐξεδήλωσε τὴν ἐπιθυμίαν του, ὅπως μεταβῶμεν εἰς τὸν τόπον τῆς μάχης καὶ ἐκεῖ μοὶ ἐκθέσῃ πῶς αὕτη ἔλαβε χώραν καὶ πῶς ὁ Μάρκος ἐφρονεύθη.

Ὅντως τὴν ἐπομένην μετέβημεν εἰς τὴν πρὸς Μεσημβρίαν τοῦ Καρπενησίου μικρὰν πεδιάδα, ἐν ἣ εὗρισκετο προικῶν αὐτοῦ κτῆμα, 10 περίπου στρεμμάτων, περιοριζόμενον ὑπὸ χθαμαλοῦ ἐκ ξηρολιθιάς μανδροτοίχου, ἐκ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου ἠρειπωμένου τότε.

Ἀνατολικῶς τῆς μάνδρας ταύτης ῥεεὶ χεῖμμαρος καὶ ἐκεῖθεν αὐτοῦ ὑψοῦνται δασώδεις λόφοι.

Εἰς τὴν μάνδραν ταύτην ἐστάθημεν καὶ ὁ θεῖος μου ἤρξατο ἀφηγούμενος τὰ τῆς μάχης.

«Παιδί μου» μοὶ λέγει, «ἐδῶ εἶναι ὁ τόπος, εἰς τὸν ὁποῖον ἔλαβε χώραν ἡ μάχη ἡ λεγομένη μάχη τοῦ Καρπενησίου».

Ἐδῶ ἐστρατοπέδευσε καὶ εἰς τὰ πέριξ ἢ ὑπὸ τὸν Τζελαλεδὶν πρωτοπορεία τῆς μεγάλης Στρατιᾶς τοῦ Πασᾶ τῆς Σκόδρας, κατερχομένου, ὅπως καταπνίξῃ τὴν ἐπανάστασιν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων γηραιῶν δένδρων (δρυῶν) «καὶ μοὶ ἔδειξε τὰ δύο δένδρα, εὗρισκόμενα ἔτι ἐν τῇ Μάνδρᾳ καὶ εἰς τὴν δυτικὴν αὐτῆς πλευράν», εὗρισκετο ἡ σκηνὴ τοῦ Τζελαλεδίν».

Ἐὰν ἀλλάξῃ, ἢ ὁποῖα περιθέει τὴν μάνδραν, ἦτο καὶ τότε καὶ τὴν

ἐκάλυπτε καθ' ὄλον τὸ μῆκος εὐβλαστῆς καὶ εὐρωστος βάτος».

«Ὁ Μάρκος, ἀφοῦ ἔξεσχισεν εἰς τὸ Μεσολόγγι τὸ δίπλωμα τῆς Ἀρχιστρατηγίας κατόπιν μεμψιμοιριῶν τῶν ἄλλων Ὀπλαρχηγῶν διεκδικούντων ταύτην ἐκ φθόνου καὶ φιλοπρωτίας, ἐκάλεισε τὸν ἀδελφόν του Κώσταν καὶ τοὺς πρώτους ἑξαδέλφους Τούσαν Μπότσαρη καὶ Χρῆστον Γιώτην καί, συσκεφθεὶς μετ' αὐτῶν, ἀπεφάσισεν, ἵνα μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν 300, ὡς ἔγγιστα Σουλιωτῶν, σπεύσῃ εἰς Καρπενήσιον καὶ ἐμποδίσῃ τὴν κἀθοδὸν τῆς μεγάλης Στρατιᾶς εἰς Λυτικὴν Ἑλλάδα καὶ ὄντος διὰ συντονωτικῆς πορείας εὐρίσκει τὴν πρωτοπορίαν αὐτῆς εἰς Καρπενήσιον».

Ἐπιπέδως καλύπτεται ἐντὸς τῶν δασωδῶν λόφων, τῶν ἀνατολικῶς τοῦ Στρατοπέδου τῶν Τούρκων κειμένων, τὴν ἐπομένην δὲ νύκτι κατοπτεύσας τὸ Στρατόπεδον τῶν Τούρκων διὰ τοῦ Τούσα Μπότσαρη καὶ μαθὼν τὴν τε διατάξιν καὶ ποῦ εὐρίσκεται ἡ σκηνὴ τοῦ Τζελαλεδίν, δίδει τὸ σύνθημα (Σκοτάδι—Σπαθὶ) καὶ περὶ τὸ μεσονύκτιον διατάσσει τοὺς ὑπ' αὐτὸν νὰ ἐπιτεθῶσιν ἀθορύβως, κατὰ τῶν κοιμωμένων Τούρκων διὰ τῶν γαταγανίων καὶ κατασφάξωσιν ὅσους ἠδύναντο περισσοτέρους, ἀποφεύγοντες αὐστηρῶς τὴν χοῆσιν τυφεκίων, αὐτὸς δέ, ὁ Μάρκος, μετὰ τοῦ Κώστα Μπότσαρη, Χρῆστου Γιώτη, Τούσα Μπότσαρη καὶ Χρῆστου Κάσκαρη κατευθύνεται πρὸς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἀρχηγοῦ. Ἡ καλύπτουσα ὅμως τὴν αἴλακα εὐρωστος βάτος, ὑψηλὴ οὔσα, ἐμποδίζει τὴν διέβασιν καὶ εἴσοδον εἰς τὴν Μάνδραν καὶ ὁ Χρῆστος Γιώτης, κρατῶν τὸ Καρνοφύλλι του ἐκ τοῦ κοντακίου κτυπᾷ τὴν βάτον ἐπανειλημένως διὰ τῆς μακροῦς αὐτοῦ κἀννης, ἵνα ἰσοπεδώσῃ αὐτὴν καὶ στηρίζων τὸ στόμιον αὐτῆς ἐπὶ τοῦ μανδροτοίχου, καλεῖ τὸν Μάρκον, ἵνα, πατῶν τὸν πόδα ἐπὶ τῆς κἀννης πηδήσῃ πρὸς τὴν μάνδραν. Τὴν στιγμὴν ὅμως, καθ' ἣν ὁ Μάρκος, ἔχων τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Χρῆστου Γιώτη καὶ ἀριστερὸν πόδα ἐπὶ τῆς κἀννης, ἠτοιμάζετο νὰ πηδήσῃ, σφαιρα πλανωμένη πλήττει αὐτὸν εἰς τὸ μέτωπον καὶ τὸν φονεύει. Τὸ πτώμα αὐτοῦ, πεσὼν εἰς τὴν ἀγκάλην τοῦ Χρῆστου Γιώτη, μετέφερον οἱ τέσσαρες συμμαχηταὶ του εἰς τὸν λόφον».

«Οἱ τριακόσιοι συμφώνως τῇ διαταγῇ τοῦ Μάρκου ἤρξαντο τῆς σφαγῆς ταχέως, προσπαθοῦντες νὰ μὴ προξενήσωσι θόρυβον ἑνομένης ὅμως ἀντιληπτῆς τῆς ἐπιθέσεως ἐκ τῶν οἰμωγῶν τῶν σφαζομένων, οἱ Τούρκοι ἀφυπνίσθησαν καὶ ἤρξαντο πυροβολοῦντες ἐν τῷ σκότει ἀσκόπως τεθορυβημένοι καὶ ἐντρομοί. Μία τῶν πλανωμένων τούτων σφαιρῶν ἦτο ἡ πλήξασα τὸν Μάρκον καὶ ἡ ἐπενεγκούσα τὸν θάνατον εἰς τὸν μεγαλύτερον ἄνδρα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ρίψασα εἰς βαρύτατον πένθος ὀλόκληρον τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα».

Ἡ σφαγὴ γενικεύεται καὶ Τούρκοι συναντῶντες Τούρκους ἀλληλο-

σπαράσσονται καὶ ὁ δαίμων τῆς Κολάσεως ἀπηνῆς καὶ ἀμείλικτος θερίζει τὸ Στρατόπεδον, ὅπερ κυριολεκτικῶς ἀποσυντίθεται. Οἱ Σουλιῶται μεταχειριζόμενοι τὸ σύνθημα ἀποφεύγουσι τὴν ἀλληλοσφαγὴν καὶ ἐκ τῆς φρικώδους αὐτῆς πάλης ἐξέρχονται περὶ τὸ λυκαυγὲς νικηταὶ ἄνευ σοβαρᾶς φθορᾶς».

Ἡ τολμηρὰ καὶ ἡρωϊκωτάτη αὐτὴ τῶν ὑπὸ τὸν Μάρκον ἐπίθεσις, καλῶς σχεδιασθεῖσα καὶ ἐπιμελῶς καὶ ταχέως ἐκτελεσθεῖσα, ἐπέφερε τὴν διάλυσιν τῆς πρωτοπορείας καὶ ἐματάλωσε τὴν κάθοδον εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα τῆς μεγάλης Στρατιᾶς, ἀθαρσοῦς ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου καταστάσης καὶ ὑποπτειυσάσης ἀπείρους ἐνέδρας, ἐὰν ἤθελεν αὐτὴ ἐξακολουθήσει τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν ἐπὶ ἀτραποῦ ἐξελισσομένης διὰ μέσου ἀγρίων φαράγγων καὶ ἀποκρήμνων δασωδῶν ὄρεων καὶ διὰ τοῦτο ἡ μάχη αὕτη, ἀποτελοῦσα τὴν μεγαλυτέραν καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμητικῆς τῶν ἐπιτεθέντων πενιχρότητος τὴν θαυμαστοτέραν πολεμικὴν ἐπίνοιαν κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἱερὸν τῶν πατέρων ἡμῶν ἀγῶνα, ἐνέχει ὑψίστην σημασίαν καὶ δικαίως κατατάσσεται μετὰ τὴν "Ἐξοδον τοῦ Μεσολογγίου.

Ἀθῆναι τῇ 2ῷ Μαρτίου 1944

Ν. ΨΙΛΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ

Γ'.

Η ΠΥΡΠΟΛΗΣΙΣ ΤΗΣ ΦΡΕΓΑΤΑΣ "ΕΛΛΑΣ," ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΡΒΕΤΑΣ "ΥΔΡΑ," ΕΝ ΠΟΡΩ

Ἐπ' ἐσχάτων εἰς τὴν ἑφημερίδα «Ἔθνος» ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν στήλην Ἱστοριῶν τοῦ 21, σειρὰ ἄρθρων περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δρασεως τοῦ ἡρωϊκοῦ Ναυάρχου τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας Ἀνδρέα Μιαούλη, περιέχουσα πλείστας ἀγνώστους σελίδας, προερχομένας ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ Ἀρχείου, εὑρισκομένου εἰς χεῖρας τοῦ ἀπογόνου του κ. Γ. Πεσματζόγλου, Δ|τοῦ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης. Ἡ ὅλη μελέτη εἶναι ἀξία πάσης προσοχῆς.

Ἐν αὐτῇ περιέχεται ἐν τέλει καὶ τὸ λυπηρὸν ἐπεισόδιον τῆς πυρπολήσεως τῆς φρεγάτας «Ἑλλάς» καὶ τῆς κορβέτας «Ἵδρα» ἐν Πόρῳ, ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέα Μιαούλη, ὅστις ἐνεργῶν ὡς ἐντολοδόχος τῶν προκρίτων τῆς Ἵδρας, κατέλαβε ταῦτα ἐπαναστατικῶς δι' Ὑδραϊκῶν πληρωμάτων καὶ ἐν τέλει τὰ ἀνετίναξε.

Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἔχω καταγίγη εἰς ἱστορικὴν ἔρευναν, ἐξ ἐνδιαφέροντος διὰ τὸ καταπληκτικὸν φαινόμενον τοῦ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἀπονενοημένον αὐτὸ διάβημα, ἀνῆρ μὲ τὸν ἄδολον πατριωτισμὸν τοῦ Ἀνδρέα Μιαούλη, ὅστις τόσας ὑπηρεσίας προσέφερεν εἰς τὸ Ἔθνος καὶ πάντα τὰ ὑπάρχοντά του ἔθεσεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Πατρίδος, τὴν ὑγίαν του καὶ τὴν ζωὴν του, ἀλλὰ καὶ πρὸ παντὸς τὸν καλῶς ἐννοούμενον ἐγωϊσμὸν του.

Διότι δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ἡ χειρονομία του ὅταν αὐτὸς ὁ ὅποιος, δὲν ἀποτελεῖ καθόλου ὑπερβολὴν νὰ λεχθῆ, συμβολίζῃ τὸν κατὰ θάλασσαν Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας μας, ἀνευ τοῦ ὁποίου δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ἡ Ἐπανάστασις καὶ ἡ Ἀνεξαρτησία, ὁ ὁδηγῆσας τὸν Στόλον εἰς τόσους ἀγῶνας καὶ νίκας, δὲν ἐδίστασε νὰ θέσῃ τὸν ἑαυτὸν του ὑπὸ τὸν Ἀγγλον Ναύαρχον Κόχραν, ὡς ἀπλοῦν Κυβερνήτην τῆς Ναυαρχίδος του «Ἑλλάς», μόνον καὶ μόνον διότι οἱ ἰθύνοντες ἀνέμενον ἐξ αὐτοῦ θαύματα, ἀπατώμενοι οἰκτρῶς, ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη. Ἐνθυμίζει ὀλίγον τοῦτο τὸ ἱστορικὸν «πάταξον μὲν, ἄκουσον δέ».

Θὰ παραθέσω ἔνταῦθα μόνον τὰ ἐπίσημα κείμενα, τὰ ἐκφράζοντα τὰς ἀπόψεις τῶν ἀντιτιθεμένων τότε μερίδων ὑπὸ τῶν ἐκπροσώπων των.

Πρὸς διευκρίνισιν μιᾶς διαφόρου ὀνομασίας ἣτις παρουσιάζεται μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν περὶ τῆς «Ἑλλάδος», ὀνομαζομένης «φρεγάτας» ἢ «δικρότου», σημειῶ ὅτι τὸ πλοῖον τοῦτο ἦτο κατὰ κυριολεξίαν φρεγάτα, εἶχεν ὅμως πυροβόλα καὶ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, λόγῳ ὅμως τῆς ὑπάρξεως δύο σειρῶν πυροβόλων, τὴν ὠνόμαζον δίκροτον, χωρὶς νὰ εἶναι τοῦτο ἀκριβές· μᾶλλον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποκληθῇ «βαρεῖα φρεγάτα» κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ βαρὺ καταδρομικὸν τῆς σήμερον. Οἱ Γάλλοι ἀπεκάλουν τὸν τύπον τοῦτον «déguisé».

* * *

Αἱ πολιτικαὶ ἔριδες κατὰ τὸ 1831 εἶχον ὡς ἀπετέλεσμα τὴν συγκέντρωσιν εἰς τὴν νῆσον Ὑδραν πάντων τῶν ἀντιπολιτευομένων τὸν Ι. Καποδίστριαν σημαινόντων πολιτικῶν καὶ τινων Ὀπλαρχηγῶν, ὁπόθεν ἠξίουν παρὰ τοῦ Κυβερνήτου τὴν ἄμεσον σύγκλησιν Ἐθνοσυνελεύσεως διὰ νὰ ψηφίσῃ «Σύνταγμα».

Μὴ συναινούντος τοῦ Κυβερνήτου, οἱ ἐν Ὑδρᾷ ἀπεφάσισαν νὰ τεθῶσιν ἐκτὸς νόμου, νὰ κατάρχωσι τὰς προσόδους τοῦ Κράτους ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ νὰ καταβάλωσι τὰ ἐν Πόρῳ ὀροῦντα, ἐν παροπλισμῷ λόγῳ οἰκονομιῶν, πολεμικὰ πλοῖα, φρεγάτα «Ἑλλάς», κορβέτα «Ὑδρα» καὶ τὰ δύο ἀτμοκίνητα, «Καρτερία» καὶ «Ἐπιχειρήσεις». Τοῦ κινήματος ἠγήθη ὁ Ναύαρχος Ἀνδρέας Μιαούλης, μετὰ Ὑδραίων ναυτῶν, ὧν ὁ ἀριθμὸς ποικίλλει μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν, κατὰ δὲ τοὺς Ὑδραίους ἀνήρχετο εἰς τριακοσίους.

Ἄμα τῇ καταλήψει, οἱ Ὑδραῖοι ἐκοινοποίησαν, ὅπου τοῖς ἦτο δυνατὸν, ἔντυπον μακρὸν ἔγγραφον ἀπευθυνόμενον πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐν τῷ ὁποίῳ ἐν ἀρχῇ ἐπιτίθεντο κατὰ τῆς Κυβερνήσεως ἣν ἐχαρακτήριζον ὡς αὐθαίρετον, κατέληγεν δὲ ὡς ἑξῆς, δικαιολογοῦντας τὸ πραξικόπημα :

«Δὲν ἦτο συγχωρητὸν εἰς τὴν Ὑδραν, ἣτις ἔχουσα συνεργούς καὶ τὰς ἄλλας δύο λαμπρὰς νήσους, τὰς Σπέτζας καὶ τὰ Ψαρά, διεκρίθη τόσον, καὶ ἐδυσίασε τὸ πᾶν εἰς τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα, νὰ παραβλέπῃ τὸν κίνδυνον τῆς δουλείας καὶ ἀδίκου τιμωρίας, τὸν ὁποῖον ἔτρεχον αἱ κοινότητες τοῦ Αἰγαίου, οὐδὲ νὰ ἀρνηθῇ τὴν σύμπραξίν της εἰς τὸ νὰ ἀφαιρεθῶσι τὰ μέσα δι' ὧν ἔμελλον νὰ πάθωσιν. Ὁ ἐπισημότερος τῶν κατὰ θάλασσαν πρωταγωνιστῶν, ὁ ἀξιοσέβαστος κατὰ πάντα ναύαρχος Ἀνδρέας Μιαούλης παρεκαλέσθη νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἔργον καὶ τὸ ἐξεπλήρωσε· τὸ δίκροτον ἢ «Ἑλλάς», καὶ ἄλλα πλοῖα ἐπισκευαζόμενα σπουδαίως διὰ νὰ φέρουσι τὰ ὄργανα τῆς βίας εἰς τὰς

νήσους τοῦ Αἰγαίου, κατεσχέθησαν εἰς τὸν Πόρον· τὸ ἀσφαλιστικὸν τοῦτο μέτρον ἤθελεν ἀρκέσει, ἂν ἡ Κυβέρνησις ἤθελεν ἀποφασίσει νὰ παραιτηθῆ τοῦ σκοποῦ τῆς βίας, καὶ νὰ ἀφήσῃ ἐλευθέραν τὴν ἔκφρασιν τῶν φρονημάτων τοῦ Ἔθνους. Ἄλλ' ἡ ἀποστολὴ στρατευμάτων ἀπέναντι τοῦ Πόρου καὶ αἱ βίαιαι πράξεις τῶν ἐναντίον πολιτῶν ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ Ναυπλίου, ἀποδεικνύουσι φανερὰ τοὺς σκοπούς της. Ἡ Ὑδρα ἔκαμε καὶ θέλει κάμει τὸ χρέος της, ὑπὲρ τῆς ὑποστηρίξεως τῶν ἐθνικῶν δικαίων, καὶ εἰς τὴν βίαν θέλει ἀντιτάξει τὴν βίαν, θέλει δὲ μάλιστα διατηρήσει ὅ,τι καὶ εἰς τὴν ἐσχάτην πρὸς τὸν Κυβερνήτην ἀναφορὰν της ἐξέθεσε συντελοῦσα ὅλαις δυνάμεσιν εἰς τὴν συντήρησιν τῆς εὐταξίας καὶ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ ἐμπορίου κατὰ τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος· μένει δὲ εἰς Σᾶς, Ἕλληνες, νὰ δείξετε ἤδη τὸ φρόνημά σας μετὸς τῆς ἐλευθερίας ὅσην σταθερότητα καὶ ἀπόφασιν. Τὸ γενναῖον φρόνημα τῶν Ἑλλήνων, τὸ ὁποῖον δὲν ἐταπείνωσαν μυριάδες βαρβάρων, ἠμπορεῖ νὰ ταπεινωθῆ ἀπὸ ὀλίγους ἀναξίους τοῦ Ἑλληνικοῦ ὀνόματος φίλους καὶ ὑπερασπιστὰς τῆς τυραννίας καὶ τοῦ αἰθαιρέτου; ὄχι, ὄχι, ποτὲ δὲν θέλει κατορθωθῆ τοῦτο. Τὸ ἱερὸν ὄνομα τοῦ Συντάγματος κρυμμένον εἰς τὰ βᾶθρα τῆς καρδίας τῶν θέλει ἐκφωνηθῆ παρησιᾶ, τὸ αἰθαιρέτον θέλει ἰδεῖ καὶ τρομάξει τὴν μόνωσιν καὶ ἀδυναμίαν του, καὶ θέλει αἰσθανθῆ ὅτι δὲν καταπατοῦνται ἀτιμωρητὶ τὰ δίκαια Ἔθνους, τὸ ὁποῖον ἔχουσε ποταμοὺς αἱμάτων διὰ τὴν ἐλευθερίαν του».

«Ὑδρα 20 Ἰουλίου 1831

Τὸ κοινὸν τῆς Ὑδρας».

Ἐπακολουθεῖ ἡ πυρπόλησις τῶν πλοίων ἐν Πόρῳ, καὶ οἱ Ὑδραῖοι ἀπευθύνουσι τὴν κάτωθι προκήρυξιν :

«Ἕλληνες

«Ὡς νὰ μὴ ἦτον ἀρκετὴ ἡ χύσις τοῦ Ἑλληνικοῦ αἵματος, τὸ ὁποῖον πρῶτος ὁ παιδοκτόνος ἀρχηγὸς τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως τῆς Πατρίδος μας μετὸς τῆς ἀπανθρωπίας ἐπροκάλεσεν, ἀκόμη καὶ σήμερον προσπαθεῖ νὰ μᾶς ἐνοχοποιήσῃ εἰς ὅσα μόνος αὐτὸς ὑπόκειται εἰς φοβερὰν εὐθύνην».

«Μᾶς ἀποδίδει, ἀντιφάσκων, ὡς ἔγκλημα, ὅτι ἠθελήσαμεν ν' ἀντιτάξωμεν βίαν εἰς τὴν βίαν, καὶ λησμονεῖ, ὅτι ἡ ἀντίκρουσις τῆς βίας, ἡ φυσικὴ ὑπεράσπισις, εἶναι τὸ πρῶτιστον καὶ ἱερώτατον δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου».

«Φύσει ἀνίσχυρον καὶ ἀσθενὲς μόλις τὸ αἰθαιρέτον εἶδε κατακρητημένα τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ τὴν βίαν κατὰ τῶν φιλελευθέρων κατοίκων τοῦ Αἰγαίου, καὶ διὰ τῶν χαρακτηριστικῶν ραδιουργιῶν του ἔσπευσε νὰ περιπλέξῃ εἰς τὴν μεταξὺ τῆς

ἐλευθερίας καὶ τοῦ δεσποτισμοῦ πάλιν ξένον ἀρχηγὸν ναυτικῆς δυνάμεως πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀδυναμίας του».

«Μόλον τοῦτο δὲν ἠδυνήθημεν ποτὲ νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι αἱ φανεραὶ ἐχθροπραξίαι τοῦ ξένου τούτου ἀρχηγοῦ νὰ εἶναι ἐντὸς τῶν ὁδηγιῶν καὶ τῶν καθηκόντων του, ἐγκαίρως ὅμως ἠσθάνθημεν, ὅ,τι ἀπὸ σέβας καὶ ἀφοσίωσιν πρὸς μίαν τῶν εὐεργετίδων Δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος ἔμεινεν ἀκόμη νὰ πράξωμεν».

«Μία μεγάλη θυσία ἦτον ἀναγκαία· καὶ διὰ ν' ἀποφύγωμεν μίαν μεγαλητέραν καὶ ἀποφασιστικὴν σύγκρουσιν μετὰ τοῦ ξένου ἀρχηγοῦ, δὲν ἐδιστάσαμεν οὔτε μίαν στιγμὴν νὰ τὴν προσφέρωμεν. Τὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα ἔμελλεν νὰ χρησιμεύσουν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὀλεθρίων σκοπῶν τοῦ δεσποτισμοῦ, δὲν ὑπάρχουν πλέον».

«Τὰ ἐπροσφέραμεν ὡς ὀλοκαύτωμα τῆς προσωπικῆς καὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας μας. Τὰ ἠφανίσσαμεν ἀπὸ σέβας πρὸς μίαν τῶν τριῶν εὐεργετίδων Δυνάμεων. Τὰ ἠφανίσσαμεν διὰ νὰ ἐμποδίσωμεν τὴν χύσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ ρωσικοῦ αἵματος· τὰ ἠφανίσσαμεν τέλος, διὰ νὰ ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὸ αὐθαίρετον τὰ βάρβαρα μέσα τῆς κακοποιήσεως».

«Σταθεροὶ καὶ ἀκλόνητοι πάντοτε εἰς τὸν σκοπὸν μας, καὶ μετὰ τὸν Θεὸν ἔχοντες ὅλας τὰς ἐλπίδας μας εἰς τὴν ἱερότητα τῶν δικαίων μας καὶ εἰς τὴν προστασίαν τῶν εὐεργετίδων τῆς Ἑλλάδος Δυνάμεων, διακηρύττομεν ἤδη ἐπισήμως καὶ διαμαρτυρόμεθα ἔμπροσθεν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ὅτι ἐπιμένοντες εἰς ὅσα προλαβόντες διεκηρύξαμεν τὴν 20 τοῦ λήξαντος Ἰουλίου, εἴμεθα ἔτοιμοι μετὰ τῶν λοιπῶν συναδελφῶν μας νὰ χύσωμεν καὶ αὐτὴν τὴν τελευταίαν ρανίδα τοῦ αἵματός μας πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἀναφαιρέτων δικαιωμάτων καὶ τῶν συνταγματικῶν νόμων τοῦ ἔθνους μας».

«Ἐν τούτοις αἱ κοινότητες τοῦ Αἰγαίου, ἀσφυλεῖς εἰς τὸ ἐξῆς ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς βίας καὶ τῆς ἀχαλινώτου ὀργῆς τοῦ δεσποτισμοῦ, ἀπὸ τὰς ὁποίας τὰς ἐπροφυλάξαμεν, ἄς σπεύσουν, ὅσαι δὲν ἔσπευσαν, νὰ πέμψουν τοὺς πληρεξουσίουσ των».

«Ἄλλὰ καὶ σεῖς φιλελεύθεροι Ἕλληνες τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεῆς Ἑλλάδος, σεῖς ὅσοι γνήσια τέκνα μιᾶς λαμπρᾶς πατρίδος, διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ὁποίας ἐκάματε τόσας ἐνδόξους θυσίας, θαρσεῖτε καὶ σεῖς, ὅτι εἰς τὸ ἐξῆς δὲν ἔχετε τι πλέον νὰ φοβηθῆτε. Ἐντὸς ὀλίγου τὸ ἔθνος συντεταγμένον διὰ τῶν νομίμων ἀντιπροσώπων του, θέλει καθιερώσει τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας μὲ τόσους κινδύνους ὑπερασπίσθητε. Ἀρχεῖ, ἀδελφοί, ἡ ἀπόφασίς μας, καὶ ἔφθασεν ὁ καιρὸς νὰ στερεώσωμεν εἰς βάσεις ἀμεταβλήτους τὴν τόσον ποθητὴν εὐνομίαν, καὶ τὴν σύντροφον αὐτῆς ἡσυχίαν, διὰ τὴν στέρησιν τῶν ὁποίων πρὸ

καιροῦ ὅλοι στενάζομεν. Τότε καὶ τότε μόνον αἱ ἐνεστῶσαι γενεαὶ θέλουν μᾶς εὐλογῆσαι καὶ αἱ μεταγενέστεραι θέλουν μᾶς μακαρίσει».

«Ἐν Ὑδρα τῇ 3 Αὐγούστου 1831

Τὸ κοινὸν τῆς Ὑδρας».

Ἄφ' ἐτέρου ὁ Κυβερνήτης ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν ἐξέδωκε τὴν κάτωθι ἐγκύκλιον αὐτοῦ :

«Ἀριθμ. 4172

Ἐγκύκλιος

Ἑλληνικὴ Πολιτεία

Ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος

Πρὸς τοὺς κατὰ τὴν ἐπικράτειαν ἐκτάκτους ἐπιτρόπους, διοικητὰς καὶ τοποτηρητὰς».

«Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 4055 ἐγκυκλίου ἀνηγκείλαμεν δι' ὑμῶν πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν ὑπὸ τὴν διοίκησίν σας ἐπαρχιῶν, ὅτι οἱ Ὑδραῖοι ἀπετόλμησαν καὶ κατεκυρίευσαν τὰ εἰς Πόρον ἐθνικὰ πλοῖα καὶ τὸν ναύσταθμον, τοὺς ἐκοινοποιήσαμεν προσέτι τὴν ἐπιστολὴν τῶν κυρίων ἀντιπρέσβων, διὰ τῆς ὁποίας ἔσπευσαν νὰ διατρανώσουν ὅτι ἀποδοκιμάζουν τὸ τολμηθὲν ἔγκλημα».

«Ἦδη κρίνομεν χρέος μας νὰ γνωστοποιήσωμεν εἰς τὴν Πατρίδα τὰ συμβάντα ἕκτοτε μέχρι σήμερον εἰς Πόρον, καὶ τὸ ἐκπληροῦμεν διὰ τῆς παρούσης ἐγκυκλίου, τὴν ὁποίαν διατάττομεν νὰ δημοσιεύετε καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν».

«Οἱ κύριοι Πλοίαρχοι Λιὸνς καὶ Λαλάνδ, διοικηταὶ τῶν μοιρῶν ἀγγλικῆς καὶ γαλλικῆς, πλεύσαντες εἰς Πόρον καὶ ἐνωθέντες μὲ τὸν κύριον ἀντιναύαρχον Ρικὸρδ ἐπανελάβον διακηρύξαντες πρὸς τοὺς ἀρχηγούς τοῦ ἀνταρτικοῦ κινήματος τὰ αὐτά, ὅσα καὶ οἱ κύριοι ἀντιπρέσβεις διεκήρυξαν ἕξ ὀνόματος τῶν αὐτῶν τῶν· τοὺς ἐπέταξαν νὰ ἀποχωρήσουν παραδίδοντες εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὰ ἐθνικὰ πλοῖα καὶ τὸν ναύσταθμον· ἀλλ' οἱ κύριοι Μαυροκορδάτος καὶ Μιαούλης ἀπεκρίθησαν ὅτι εἶχον ὀριστικὰς διαταγὰς ἀπὸ τὸ κοινὸν τῆς Ὑδρας νὰ μὴ ὑπακούσουν εἰς τὴν ἐπιταγὴν τῶν· αἱ διαταγαὶ αὗται ἐπεκυρώθησαν ἐπομένως διὰ τινος πρεσβείας σταλείσας ἐπ' αὐτῷ ἀπὸ Ὑδραν εἰς Πόρον».

«Τούτων οὕτως ἐχόντων, οἱ κύριοι Λιὸνς καὶ Λαλάνδ ἔλυσαν πανιὰ διὰ Ναύπλιον, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ συνδιαλεχθοῦν περὶ τοῦ προκειμένου μὲ τοὺς κυρίους ἀντιπρέσβεις καὶ μὲ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν. Ὁ δὲ κύριος Ἀντιναύαρχος Ρικὸρδ ἔμεινε εἰς τὸν Πόρον καὶ ἐφύλαττεν μὲ τὸ δίκροτόν του καὶ ἔν ἐκ τῶν βρικίων του τὸ μεγάλον στόμιον

τοῦ λιμένος, ἐνῶ τὸ μικρὸν ἐφυλάττετο ἀπὸ ἕτερον ρωσικὸν βρίκιον ὃ «Τηλέμαχος».

«Τὸ ἑσπέρας ἀφοῦ ἀνεχώρησαν οἱ κύριοι Λιδὸνς καὶ Λαλάνδ κορβέτα ἐξ Ὑδρας ἐρχομένη ἐπειράθη νὰ εἰσπλεύσῃ εἰς τὸν λιμένα διὰ τοῦ μικροῦ στομίου. Τὸ ρωσικὸν πλοιάριον, τὸ ὁποῖον ἐστάλη ἀπὸ τὸ βρίκιον ν' ἀναγγείλῃ τὴν κορβέταν διὰ ν' ἀναχωρήσῃ, ἀπεκρούσθη τουφεκισθέν. Πάραντα δὲ τὸ φρούριον τοῦ Πόρου, παραδοθὲν δι' αἰσχρᾶς προδοσίας εἰς τοὺς ἀντάρτας, καθὼς καὶ ἡ κορβέτα «Ἡ νῆσος Πετζῶν», κυριευθεῖσα ἤδη παρ' αὐτῶν, ἐκανονοβόλησαν ταυτοχρόνως τὸν «Τηλέμαχον» καὶ μετὰ δύο ὥρων μάχην, ἡ μὲν κορβέτα «Ἡ νῆσος τῶν Πετζῶν» ἀφηρέθη τὰ κατάρτια, ἡ δὲ ἑτέρα ἐβιάσθη νὰ ὀπισθοδρομήσῃ».

«Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 4154 ἐγκυκλίου εἰδοποιήσαμεν ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν τὸ θλιβερὸν τοῦτο συμβάν καὶ τὴν κακοπραξίαν, ἐφ' ἧς ἐπήγασεν· εὐχόμεθα δὲ ὥστε τὰ γενόμενα νὰ συντελέσουν τοῦλάχιστον, διὰ νὰ σταθοῦν εἰς τὰ ἄκρα τοῦ βαράθρου ἄνθρωποι, τοὺς ὁποίους ἐπίβουλοι σύμβουλοι δὲν ἔπαυσαν νὰ ὠθοῦν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀπωλείας».

«Ἀλλὰ μ' ὅλην τὴν φονικὴν πείραν, τὴν ὁποίαν οἱ εἰς Πόρον συνελθόντες Ὑδραῖοι ἔλαβον, ὅχι μόνον δὲν ἠθέλησαν νὰ παραιτήσωνται τὰ μωρὰ ἀμυντικά, καὶ ἔτι μωρότερα ἐπιθετικά σχέδιά των, ἀλλ' ἐσύναξαν ἐκ νέου τὸ πλήρωμα τῆς κορβέτας «Ἡ νῆσος Πετζῶν» καὶ ἐνδυναμώσαντες τὰ λοιπὰ πλοῖα, τέλος ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν ἀπὸ τὸ κοινόν των».

«Ὁ κύριος Ἀντιναύαρχος Ρικὸρδ ἔκριεν ἔκτοτε ἀναγκαῖον, διὰ νὰ προκαταλάβῃ τοὺς σκοπούς των, νὰ κυριεύσῃ τὰς δύο κορβέτας τὰς ἐλλιμνισμένας εἰς τὸν μικρὸν κόλπον τοῦ μοναστηρίου. Τὸ βρίκιον ὃ «Ὀδυσσεύς» διετάχθη νὰ ἐκτελέσῃ τὰ τῆς κυβερνήσεως αὐτῶν, καὶ ἐνῶ δύο βρίκια ἑλληνικὰ ἐκανονοβόλουν τὸ φρούριον, ἕτερον βρίκιον ὃ «Ἀχιλλεύς», ἐρχόμενον τὴν ἰδίαν στιγμὴν ἀπὸ Ναύπλιον, ἠμπόρεσε νὰ βοηθήσῃ τ' ἄλλα τρία· εἰς ὀλίγας στιγμὰς ἡ κορβέτα «Ἡ νῆσος Πετζῶν» ἐπέταξε εἰς τὸν ἀέρα καὶ ἡ ἄλλη παρεδόθη».

«Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ἐκατατρόμαξε τοὺς Ὑδραῖους, οἵτινες στενοχωρηθέντες ἀπὸ τὰ πλοῖα τοῦ κυρίου Ἀντιναυάρχου Ρικὸρδ καὶ ἀπὸ τὰ στρατεύματα τῆς Κυβερνήσεως, ἐξ ὧν μέρος ἦσαν τοποθετημένα εἰς τὰ ὑψηλὰ μέρη, ὅθεν προσβάλλεται ἡ πόλις, ἤρχισαν νὰ λιποτακτοῦν ἀφήνοντας τὰς θέσεις των, καὶ τὴν ἐπιοῦσαν, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς κορβέτας «Ἡ νῆσος Πετζῶν», ὁ κύριος Μιαούλης ἔμεινεν εἰς τὸ δίκροτον μὲ περίπου εἴκοσι ἀνθρώπους».

«Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ποριῶται ἐζήτησαν αὐθόρμητα καὶ μετ' ἐπιμονῆς

νά ἔμβη ὁ διοικητὴς τοῦ Πόρου εἰς τὴν πόλιν συνοδευόμενος μὲ τινὰς στρατιώτας τακτικούς».

«Ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ ἐκφράσωμεν εὐχαρίστως τὴν εὐγνωμοσύνην μας εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς κατὰ τὴν Πελοπόννησον πολιτικῆς φρουρᾶς Νικήταν, εἰς τὸν Ἀντισυνταγματάρχην Καλλέργην καὶ λοιποὺς Ὀπλαρχηγούς, οἵτινες ἐδιοίκουν τὰ στρατεύματα, ὡς ἐκπληρῶσαντας τὸ ὁποῖον ἐνεπιστεύθησαν δύσκολον χρέος μὲ σταθερότητα, μὲ ζῆλον καὶ μὲ πατριωτισμόν».

«Ὁ κύριος Μιαούλης ἀφοῦ τὸν ἐγκατέλιπον, ὡς ἐρρέθη ἀνωτέρω, ἀλληλοδιαδόχως, οἱ ἰδικοὶ του, ἐγνωστοποίησεν ἐμμέσως εἰς τὸν κύριον Ἀντιναύαρχον Ρικὸρδ διὰ τοῦ γαλλικοῦ πλοίου ὁ «Γρανιτῆρος», φθάσαντος εἰς Πόρον τὴν παρελθοῦσαν, καὶ διὰ τῶν κυρίων Σαχτούρη καὶ Σαχίνη, ὅτι ἅμα ἤθελεν ἐπιχειρήσει κίνημα ἐχθροπραξίας ἐναντίον τοῦ δικροτοῦ ἢ «Ἑλλάς», αὐτὸς ἔμελλε νὰ τὴν καύσῃ καὶ αὐτήν, καθὼς καὶ ὅλα τὰ πλοῖα ὅσα εὗρισκοντο εἰς τὴν ἔξουσίαν του».

«Ἀφοῦ ἤκουσε τὴν ἀπόφασιν ταύτην ὁ κύριος Ἀντιναύαρχος, ἀπόφασιν, ἣτις εἶναι ἀξία τῆς ἡλιθίου βαρβαρότητος τῶν τοιούτων ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι τὴν ἐσχέδιασαν καὶ εἰς τὸν νοῦν των, ἐβιάσθη νὰ δώσῃ τὸν λόγον του ὅτι ἀναβάλλει πᾶσαν ἐχθροπραξίαν, ἄχρις ὅτου φθάσουν οἱ συνάδελφοί του, ἀναχωρήσαντες ὡς τοῦ ἦτον γνωστόν, ἀπὸ Ναύπλιον, καὶ μέλλοντες νὰ ἐνωθῶσιν ἐντὸς ὀλίγου ἀναμφιβόλως μὲ αὐτόν, διὰ νὰ δώσουν τέλος εἰς τὴν ἀθλίαν ταύτην ὑπόθεσιν. Ἐσυμφώνησαν λοιπὸν διὰ τινος συμβιβασμοῦ, δυνάμει τοῦ ὁποῖου τὰ ἀτμοκίνητα καὶ ἄλλα ἐθνικὰ πλοῖα νὰ ἐκκενωθοῦν καὶ ν' ἀναχωρήσουν οἱ Ὑδραῖοι· ὁ δὲ κύριος Μιαούλης νὰ μένῃ εἰς τὸ δίκροτον μὲ πενήντα ἀνθρώπους, ἄχρις ὅτου φθάσουν οἱ κύριοι Πλοίαρχοι Λιὸνς καὶ Λαλάνδ, καὶ ἀπὸ τὰ στρατεύματα τῆς Κυβερνήσεως νὰ εἰσέλθουν ἕως ἑκατὸν πενήντα ἀνθρωποὶ εἰς τὴν πόλιν τοῦ Πόρου».

«Αὗται αἱ συμφωνίαι ἀπεφασίσθησαν ἐν μέρει καὶ ἐβλήθησαν εἰς πρᾶξιν τὸ πρῶτ', ὃ ἐστὶ τὴν πρώτην τοῦ Ἰσταμένου· ὥστε τὰ πάντα ἐπρομήνυαν ὅσον τὸ δυνατόν αἰσίαν καὶ ταχείαν τὴν ἐκβασιν».

«Ἀλλὰ θέλετε ἴδει, πόσον αἱ ἐλπίδες ἀπέτυγον, ἀναγινώσκοντες τὰς ἀκολούθους λέξεις, μὲ τὰς ὁποίας ἐξεφράσθη μετ' ὀλίγην ὥραν ὁ γενναῖος Κανάρης».

«Ἐν Πόρῳ 1/13 Λυγούστου 10 1/2 ὥρας πρὸ μεσημβρίας».

«Ὁ Μιαούλης παρέδωκεν εἰς τὰς φλόγας τὴν «Ἑλλάδα» καὶ τὴν κορβέτα ἢ «Ὑδρα»· εἶθε νὰ παραδοθῇ τὸ ὄνομα τοῦ αὐτουργοῦ τοιαύτης πράξεως βαρβαρωτάτης εἰς αἰώνιον ἀνάμειθα».

«Τὰ στρατεύματα κατέλαβον τὴν πόλιν, τὸ φρούριον καὶ τὰ δια-

σωθέντα ἀτμοκίνητα. Εὐρέθησαν δὲ εἰς τὰ ἀτμοκίνητα αὐτά, εἰς τὸν ναύσταθμον καὶ εἰς τὰς ἀποθήκας φυτίλια εἰς τὰς ὑπονόμους, αἱ ὁποῖαι ἔμελλον ν' ἀποκαταστήσουν τὸν Πόρον σωρὸν ἐρειπίων, καὶ φαίνεται ὅτι ὀλίγον ἔλειψεν ὥστε νὰ τελειώσουν ὁ Μιαούλης καὶ οἱ συναίτιοι τοιαύτην πράξιν καταστροφῆς καὶ ἐρημώσεως».

«Ἴδου ἡ σύντομος μὲν ἀλλὰ γνησία ἔκθεσις τῶν συμβάντων ἐσχάτως εἰς τὸν Πόρον».

«Πᾶσα ἔκφρασις δι' ἧς ἠθέλαμεν προσπαθήσει νὰ χαρακτηρίσωμεν τοιαύτας πράξεις, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραστήσῃ τὴν ἀληθῆ φρίκην αὐτῶν καὶ τ' ἀλγεινὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα θέλει συναισθανθῆ τὸ ἔθνος ὀλόκληρον μεθ' ἡμῶν».

«Οἱ ἄθλιοι οὗτοι ἄνθρωποι, οἵτινες ἀφοῦ ἀνήρεσαν αἰσχροῦς τοὺς λόγους των, ἔβαλαν τὸ πῦρ εἰς τὰ ἀδύνατα λείψανα τοῦ ἐθνικοῦ ναυτικοῦ μας, ἄς ἀποτολήσουν ἤδη νὰ κηρυχθοῦν, ὡς ἄλλοτε ἀναιδῶς ἐκηρύττοντο οἱ ὑπερασπισταὶ τῶν Αἰγιοπελαγιδῶν καὶ οἱ ὑπέρμαχοι τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ἡ Κυβέρνησις ὡς αὐτοὶ διατείνονται, κατεπάτησεν ἢ ἀτιμία, μὲ τὴν ὁποίαν ἤδη κατεκαλύφθησαν, θέλει ἐξάξει ἀπὸ τὴν ἀπάτην καὶ αὐτοὺς τοὺς πλέον ἀπλοῦς τῶν πολιτῶν».

«Ὡς ἂν τὰ πάντα συνέτρεχον διὰ νὰ γενῆ τρομακτικώτερα, ἡ καταστροφὴ τῆς πρώτης Αὐγούστου, συνέβη καθ' ἣν στιγμὴν οἱ διοικηταὶ τῶν μοιρῶν ἀγγλικῆς καὶ γαλλικῆς ἦσαν πλησίον τοῦ Πόρου. Συνεπέφερον δὲ τὸ ἔγγραφον διὰ τοῦ ὁποίου εἶχον συμφωνήσει μὲ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ἔχοντες, ὡς ἡμεῖς σταθερὰν ἐλπίδα, ὅτι τὸ αὐτὸ ἔγγραφον ἔμελλε νὰ παύσῃ τὴν αἵματοχυσίαν, τὸν ὄλεθρον, καὶ ἴσως ἀκόμη τὴν ὄλεθρίαν πώρωσιν τῶν Ὑδραίων».

«Ἐντὸς ὀλίγου θέλομεν δημοσιεύσει τὰς πράξεις, δι' ὧν θέλομεν ἀναγγεῖλει τὰ περαιτέρω μέτρα, ὅσα θέλει λάβει ἡ Κυβέρνησις περὶ τῶν διατρεχόντων».

«Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 3 Αὐγούστου 1831.

Ὁ Κυβερνήτης
Ι. Α. Καποδίστριας

Ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας
Ν. Σπηλιάδης».

Θὰ παραθέσω ἐν συνεχείᾳ ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἡμερολογίου τοῦ Ναυάρχου Μιαούλη.

«Τὰ κατὰ τὸν Πόρον συμβάντα ἐπὶ 23 Ἰουλίου
ἕως 1 Αὐγούστου.

«Τὴν 23 Ἰουλίου ὁ μοίραρχος Κ. Λαλάνδ καὶ ὁ Πλοίαρχος Κ. Λαΐονς ἐφάνησαν προσωρισμένοι ἔξω τοῦ λιμένος τοῦ Πόρου κατὰ τὸ μοναστήριον. Ὁ Ναύαρχος Μιαούλης, ἔπεμψε κατὰ τὴν τάξιν τοὺς ἄσπασμούς του πρὸς αὐτούς, καὶ ἔμαθεν εὐχαρίστως ἀπὸ τὸν ἀπεσταλ-

μένον του επιστρέψαντα, ὅτι θέλουν ἔλθει ἀμφοτέροι εἰς ἐπίσκεψίν του, ἀφοῦ πρῶτον ἐπισκεφθῶσι τὸν Ἀντιναύαρχον Κ. Ρικόρδον. Ἦλθον τῶντι περὶ τὴν μεσημβρίαν ἐπὶ τῆς φρεγάτας καὶ ἐσυμφωνήθη νὰ γενῆ ἢ πρὸς αὐτοὺς ἀντεπίσκεψις τοῦ Ναύαρχου εἰς τὴν ὥραν μετὰ τὴν μεσημβρίαν, ὅτε ἔμελε νὰ παρενρθεῖ ἐπὶ τοῦ πλοίου τοῦ μοιράρχου Λαλάνδ καὶ ὁ Ἀντιναύαρχος Ρικόρδος».

«Κατὰ τὴν ἔντευξιν ταύτην ἐφάνη ὅτι ὁ Ναύαρχος Κ. Ρικόρδος, εἶχε παραστήσει ὅτι ὁ Ναύαρχος Μιαούλης ὑπεσχέθη πρὸς αὐτόν, καθὼς καὶ ἡ δημογεροντία τῆς Ὑδρας πρὸς ἓνα ἀξιωματικόν του σταλέντα πρὸς αὐτήν, ὅτι θέλουν παραδοθῆ τὰ πλοῖα εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν μοιρῶν τῶν τριῶν Δυνάμεων, ὅταν συνέλθωσιν εἰς ἓν. Ὁ Ναύαρχος Μιαούλης ἠρνήθη τοῦτο, παρέστησε τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους ἐκρατήθησαν τὰ πλοῖα, καὶ τὰς πρὸς αὐτόν ὁδηγίας τῆς κοινότητος τῆς Ὑδρας. Ἐπροβλήθη εἰς τὸν Ναύαρχον Μιαούλην ν' ἀφήσῃ μίαν φρουρὰν μόνον ἐπὶ τοῦ δικροῦ καὶ νὰ μὴ ἐκπλεύσῃ ἕως ὅτου ἀπερχόμενοι οἱ Κ. ἀρχηγοὶ τῶν μοιρῶν εἰς Ναύπλιον συνεννοηθῶσι μετὰ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν ἀντιπρέσβειων. Ὁ Ναύαρχος Μιαούλης ὑπεσχέθη νὰ μὴ ἐκπλεύσῃ, ἀλλ' ἐζήτησε συγχρόνως ν' ἀποσυρθῶσιν ὀλίγον τὰ ἀντικρὺ τοῦ Πόρου στρατεύματα καὶ νὰ παύσωσιν αἱ καταχρήσεις διὰ νὰ μὴ συμβῆ αἱματοχυσία, τὴν ὁποίαν μὲ τόσον ἀγῶνα ἐμπόδισε μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης. Ἐσυμφωνήθη τέλος νὰ γράψῃ αὐτὸς εἰς Ὑδραν διὰ νὰ ἔλθωσι πληρεξούσιοι τῆς κοινότητος, οἱ ὁποῖοι νὰ παρενρθεῶσι τὴν αὐτὴν ὥραν τῆς ἀκολούθου ἡμέρας εἰς τὸ αὐτὸ μέρος».

«Τὴν 24. Μ' ὄλον ὅτι διὰ τὸν ἐναντίον ἀνεμον δὲν ἔφθασαν οἱ περιμενόμενοι πληρεξούσιοι τῆς Ὑδρας, ὁ Ναύαρχος ἀπῆλθε τὴν διωρισμένην ὥραν ὃ μετὰ τὴν μεσημβρίαν ἐπὶ τῆς φρεγάτας τοῦ Κ. Λαλάνδου, ὅπου εὑρέθη καὶ ὁ Πλοίαρχος Κ. Λαίϊος καὶ ὁ Πλοίαρχος τοῦ ρωσικοῦ βρικήου ὁ «Τηλέμαχος», ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἀντιναυάρχου Κ. Ρικόρδου. Κατὰ ζήτησιν τούτου ἐγένετο ἡ πρότασις τῆς παραιτήσεως τοῦ δικροῦ ἢ «Ἑλλάς», καὶ ὁ Ναύαρχος ἀπήνησεν ὅτι κρατεῖ αὐτὴν κατὰ τὰς ὁποίας ἔχει ὁδηγίας ἀπὸ τὸ Κοινὸν τῆς Ὑδρας, συνεννοούμενον μὲ πολλὰς ἄλλας κοινότητας, τῶν ὁποίων προσπαθεῖ νὰ προμηθεύσῃ τὴν ἀσφάλειαν, δὲν δύναται νὰ τὴν παραιτήσῃ οἴκοθεν. Ἐὰν ὅμως θελήσωσιν νὰ τοῦ τὴν πάρουν διὰ τῆς βίας, ἢ τιμῆ καὶ τὸ χρέος του τὸν ὑπαγορεύουν νὰ τὴν ὑπερασπισθῆ ἕως εἰς τὰ ἔσχατα. Μετὰ ταῦτα ἐγένετο ἕτερα πρότασις, νὰ μένωσι τὰ πλοῖα εἰς τὴν ὁποίαν ἦσαν στάσιν δι' ἕξ ἢ ἐπτὰ ἡμέρας, ἐντὸς τῶν ὁποίων οἱ ἀρχηγοὶ τῶν μοιρῶν ἀπερχόμενοι εἰς Ναύπλιον ἤθελον ἐπιστρέψῃ. Ὁ Ναύαρχος Μιαούλης ἐδέχθη τοῦτο ἐπὶ συμφωνίᾳ μόνον νὰ μὴ κινηθῶσι καὶ τὰ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ἀντιναυάρχου Κ. Ρικόρδ δύο Ἑλληνικά

πλοία, μήτε νὰ συμπράξωσιν εἰς τὴν μεταβίβασιν στρατευμάτων ἐπὶ τῆς νήσου, Οἱ πληρουξούσιοι τῆς Ὑδρας ἔφθασαν μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς συνεντεύξεως, καὶ δὲν ἔλαβον μέρος εἰς αὐτήν· αἱ ὁδηγίαι ὅμως τὰς ὁποίας ἔφερον, ἦσαν σύμφωνοι μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Ναυάρχου ἐκτεθέντα».

«Τὴν 25. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν διοικητῶν τῆς γαλλικῆς καὶ ἀγγλικῆς μοίρας, ὁ Ναύαρχος Κ. Ρικόρδος στέλει ἓνα ἀξιωματικὸν εἰς τὸ δίκροτον ἢ «Ἑλλάς» νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν Ναύαρχον Μιαούλην ὅτι θέλει στείλῃ ἔξω τοῦ λιμένος δύο τῶν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του πλοίων, ἓν βρικόιον καὶ ἓν κλίβερ, διωρισμένα τὸ μὲν διὰ Ναύπλιον, τὸ δὲ διὰ Κωνσταντινούπολιν».

«Τὴν 26. Τὰ ρηθέντα δύο πλοία εὐρέθησαν προσωρμισμένα πρὸς τὸ ἐκτὸς μέρος τῆς ἀβαθοῦς εἰσόδου τοῦ λιμένος τοῦ Πόρου, ἔχοντα εἰς τὸ μέσον τὴν κορβέταν «Ἡ νῆσος Σπετσῶν», ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς 24 Ἰουλίου εὐρίσκετο ἐλλιμενισμένη ἔμπρὸς τῆς εἰσόδου· μετ' ὀλίγον ἄρχισαν νὰ ἐμποδίζωσι τὴν εἴσοδον καὶ ἔξοδον τῶν πλοιαρίων, τὰ ὁποία ἤρχοντο πρὸς ὑδροφορίαν εἰς τὸ μοναστήριον ἢ εἰς ἄλλο μέρος τῆς ἑξωτερικῆς ὄχθης τῆς νήσου, εἰς τρόπον ὥστε ὁ Ναύαρχος Ρικόρδος ἠθέλησε νὰ ἀποκλείσῃ τὸν λιμένα μὲ δόλον καὶ χωρὶς προηγουμένως νὰ τὸ κηρύξῃ. Ὁ Ναύαρχος ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ στείλῃ τὸν Κ. Μ. Ἀργυρόπουλον πρὸς τὸν Ναύαρχον Ρικόρδον, διὰ νὰ ἐρωτήσῃ τὴν αἰτίαν τούτου. Ἀλλ' ὁ Κ. Ρικόρδος χωρὶς νὰ θελήσῃ νὰ δώσῃ ἀκρόασιν εἰς τοὺς λόγους, τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Ναυάρχου Μιαούλη, τὸν ἀπέπεμψε μὲ ὑβριστικούς λόγους, ὀνομάζων τὸν Ναύαρχον ἀρχηγὸν τῶν στασιαστῶν, καὶ κηρύττων ὅτι ἂν καμμία ἀπὸ τὰς βάρκας του πλησιάσῃ εἰς τὴν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του φρεγάταν, θέλει τὴν καταβυθίσῃ ἀμέσως, ἐπειδὴ δὲν θέλει νὰ ἔχῃ κοινωνίαν μὲ στασιαστάς. Ὁ Ναύαρχος Μιαούλης εἶδε τότε ὅτι ἦτον ἀνάγκη νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ μικρὸν θαλάσσιον φρούριον κείμενον ἐπὶ τῆς νήσου τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου ἔμπρὸς τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος. Αἱ ἐχθροπραξίαι τῶν Ρώσων ἔγιναν ἔκτοτε φανερότεραι· ὁ Πλοίαρχος τοῦ Ρωσικοῦ βρικόιου ὁ «Τηλέμαχος» προσεκάλεσε τὸν Πλοίαρχον τῆς κορβέτας «Ἡ νῆσος Σπετσῶν» καὶ τὸν διοικητὴν ἐνὸς μικροῦ κοτέρου ἐλλιμενισμένου εἰς τὸ μέσον τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος νὰ ἀναχωρήσῃ ἐντὸς ἡμισείας ὥρας· μετ' ὀλίγον ἐγνωστοποίησεν ὅτι ὁ λιμὴν εἶναι ἀποκλεισμένος, καὶ ἔστειλε τὰς βάρκας του νὰ ἀνακαλοῦν ὅσα πλοίαρια εἰσῆρχοντο ἢ ἐξήρχοντο. Τὰ δύο Ρωσικὰ πλοία ἐτηφειοβόλησαν ἐν πλοίαριον φέρον γυναῖκας, καὶ ἐπειδὴ αὐτὸ ἐξηκολούθει τὸν δρόμον του, ἐκανονιοβολήθη τρίς ἀπὸ αὐτό. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ μίαν ἐμπορικὴν γολέτταν τοῦ Πόρου ἐρχομένην ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐνῶ δὲ ἡ ἀβαθὴς εἴσοδος ἦτον ἀποκλεισμένη οὕτως, ὁ κύριος Ρικόρδος ἀπέκλειε τὸ μέγαλον στόμιον τοῦ λιμένος».

«Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἦλθον γράμματα τοῦ διοικητοῦ Ράμφου καὶ τῶν παρ' αὐτοῦ ἐκλεχθέντων πρώην δημογερόντων πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ Πόρου προσκαλοῦντα αὐτοὺς νὰ μεταβῶσι εἰς τὸ ἀντικρὺ μέρος, μὲ ὑπόσχεσιν νὰ μεσιτεύσωσι πρὸς τὸν Ἀντιναύαρχον Ρικόρδον καὶ τοὺς Ὀπλαρχηγούς νὰ τοὺς συγχωρήσωσιν. Ὅλα αὐτὰ ἀποδεικνύουν ἐναρχῶς ὅτι ἔχομεν νὰ κάμωμεν μὲ αὐτὸν τὸν Ναύαρχον Ρικόρδον, καὶ ὅτι αὐτὸς διευθετεῖ τὰ τοῦ πολέμου καθ' ἡμῶν, ἐνῶ εἴμεθα καὶ προλαβόντως πληροφορημένοι ὅτι ἐχορήγει διηνεκῶς καὶ ἀναφανδὸν τροφὰς καὶ πολεμοφόδια εἰς τὰ ἀντικρὺ τῆς νήσου τοποθετημένα στρατεύματα. Περὶ τὰς ἕξ ὥρας τῆς ἑσπέρας, ρωσικαὶ βάρκαι μετέφερον στρατεύματα καὶ ἀπεβίβασαν αὐτὰ ἐμπρὸς τῶν ρωσικῶν ἀποθηκῶν ἐπὶ τῆς μεγάλης νήσου. Τὰ στρατεύματα αὐτὰ προσέβαλαν πρὸς τὴν χώραν περὶ τὰς ἐννέα ἡμισιν, καὶ ἀποκρουσθέντες ἐτραβήχθησαν πάλιν πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἀποβίβασμοῦ τῶν ὅσα ἀνάγονται εἰς τὴν ἐπιβίβασιν καὶ ἀποβίβασιν αὐτῶν βεβαιοῦνται καὶ ἀπὸ στόματος ἐνὸς αὐτομόλου».

«Τὴν 27 ὁ Ναύαρχος Μιαούλης ἐνδίδων εἰς τὰς παρακλήσεις τῶν Ποριωτῶν, οἱ ὅποιοι ἀπεφάσισαν νὰ ἐξαποστείλουν τὰς οἰκογενεῖας των, βιασμένος πρὸς τούτοις ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἔχη ἐλευθέραν κοινωνίαν μὲ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ στόλου, ἀφοῦ συνεβουλευθῆ μετὰ τῶν μοιράρχων κυρίων Γ. Σαζίνη καὶ Α. Γ. Κριεζῆ, ἀπεφάσισε νὰ διαλύσῃ τὸν ἀποκλεισμόν. Ἐκοινοποίησε τοῦτο εἰς τὸν πλοίαρχον τοῦ βρικίου, προσκαλῶν αὐτὸν νὰ ἀπομακρυνθῆ, διότι θέλει κτυπηθῆ ἀπὸ τὸ φρούριον. Μετὰ τρία τέταρτα τῆς ὥρας τὸ φρούριον ἔρριψεν ἐν κανόνιον εἰδοποιήσεως ἀλλ' ἀντὶ ν' ἀποχωρήσουν τὰ ρωσικὰ πλοῖα, ἄρχισαν συνεχῆ κανονιοβολισμόν κατὰ τῆς κορβέτας, τῆς ὁποίας ὁ Πλοίαρχος εἶχε διαταγὴν νὰ μὴ κανονιοβολήσῃ, ἂν δὲν ἐκτυπᾶτο πρότερον. Τότε ἀπεκρίθη, πλὴν χωρὶς νὰ βλάβῃ πολὺ ἐξ αἰτίας τῆς θέσεώς του τὸ κανόνιον τοῦ φρουρίου ἠνάγκασε τὰ ρωσικὰ πλοῖα νὰ ἀνοιξῶσι πανία καὶ ἀμέσως ἔπαυσε τὸ πῦρ τοῦ φρουρίου κατὰ τὰς ὁποίας εἶχε λάβει ὁ φρούραρχος διαταγὰς παρὰ τοῦ Ναυάρχου. Τὰ ρωσικὰ πλοῖα ἐκανονιοβόλησαν τὸ φρούριον ἐν καιρῷ τῆς μάχης, καὶ μάλιστα τὸ μικρὸν κλίβερ ἐκτύπησε μὲ μισδράλια καὶ τὴν πόλιν, ἣ ὁποία δὲν εἶχε λάβει τὴν παραμικρὰν μετοχὴν εἰς ταύτην τὴν πράξιν· ὁ πόλεμος ἔγινε τότε γενικὸς εἰς τὸ ἀντικρὺ μέρος ὡς καὶ ἐπὶ τῆς νήσου, ὅπου ἐν Ἑλληνικὸν κότερον καὶ πολλαὶ Ρωσικαὶ βάρκαι μετεβίβαζον ἀπὸ πρωΐας στρατεύματα εἰς τὴν νῆσον. Ὁ ἰσθμός, ὁ ὁποῖος ἐνώνει τὴν μικρὰν νῆσον, ὅπου κεῖται ἡ πόλις, μὲ τὴν νῆσον τῆς Καλαυρίας, ἐφυλάχθη καλῶς· δύο κανόνια στημένα εἰς ἓνα λόφον ἀντικρὺ τῆς νήσου καὶ διευθυνόμενα ἀπὸ Ρώσους πυροβολητὺς ἐκανονιοβόλουν

εἰς διάστημα τινῶν ὠρῶν τὸ δίχροτον ἢ «Ἑλλάς», τὸ ἀτμόπλευστον ἢ «Καρτερία» καὶ τὰ πλοιάρια τὰ ὁποῖα μετέφερον οἰκογενείας ἐκτὸς τοῦ λιμένος. Ἡ «Ἑλλάς καὶ ἡ «Καρτερία ἀπεκρίθησαν καὶ ἔπαισε τὸ πῦρ».

«Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἔφθασεν ἔξ Ὑδρας καὶ ἡ κορβέτα ὁ «Ἀχιλλεύς», ἣτις οὐσα ἐκτὸς βολῆς δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν σύγκρουσιν· μετὰ τὴν ἀναχώρησιν δὲ τοῦ ρωσικοῦ βρικόου ἔρριψε τὴν ἄγκυραν ἔξω τοῦ στομίου τοῦ λιμένος».

«Τὴν 28 καὶ 29 ἔγιναν μερικαὶ ἀψιμαχίαι μόνον μετὰ τὰ ἀντικρὺ τοῦ Πόρου καὶ ἐπὶ τῆς νήσου στρατεύματα».

«Τὴν 30 δύο ρωσικὰ πλοῖα, τὸ μὲν ἐξεληθὸν τοῦ Πόρου, τὸ δὲ ἐρχόμενον ἀπὸ Ναύπλιον καὶ τὰ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ἀντιναύαρχου Κ. Ρικόνδου δύο ἑλληνικὰ πλοῖα, τῶν ὁποίων τὸ πλήρωμα, ἔλλειπὲς ὄν, ἐσμπληρώθη ἀπὸ Ρώσους, ἐκινήθησαν κατὰ τοῦ φρουρίου τοῦ ἀπέναντι τῆς μικρᾶς εἰσόδου. Οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ εἶχον διαταγὴν νὰ μὴ ρίψωσι κατὰ τῶν πλοίων τούτων πρῶτοι, καὶ οὕτω τὰ δύο ρωσικὰ βρίκια ἀνεμποδίστως ἐπροχώρησαν ἔνδον τοῦ φρουρίου πρὸς τὸ στόμιον· τὰ δὲ ἑλληνικὰ ἔμενον ἔξωθεν. Ὁ σκοπός, ὡς ὕστερον ἐπληροφορήθημεν ἦτον νὰ κυριεύσωσι τὰς δύο κορβέτας καὶ τὸ φρούριον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὰ ρωσικὰ βρίκια ἔμελλον μετὰ τὰς βάρκας τῶν νὰ μεταβιβάσωσι στρατιώτας ἀπὸ τὸ πλησιέστερον μέρος τῆς ἀντικρὺ στερεᾶς. Μόλις ἔρριψαν τὴν ἄγκυραν τὰ ρωσικὰ βρίκια καὶ ἄρχισαν νὰ κανονιοβολοῦν τὴν κορβέτα, «Ἡ νῆσος Σπετσῶν» καὶ τὴν ἄλλην ὁ «Ἀχιλλεύς», συγχρόνως δὲ ταῦτα καὶ τὰ ἔξωθεν ἑλληνικὰ ἐκανονιοβολοῦν τὸ φρούριον· ἐτέθησαν δὲ καὶ δύο κανόνια ἐπὶ τῆς στερεᾶς ὑψηροτέρου ἀπὸ Ρώσους πυροβολητάς, διὰ νὰ πυροβολῶσιν ἐκ πλαγίου τὸ κανονιοστάσιον τοῦ φρουρίου. Ἡ κορβέτα «Ἡ νῆσος Σπετσῶν» εἶχε μικρὸν μόνον μέρος τοῦ πληρώματός της, καὶ ὁ πλοίαρχος αὐτῆς εἶχε διαταγὴν νὰ καύσῃ εἰς ὄραν ἀνάγκης τὸ πλοῖον καὶ ν' ἀποσυρθῆ ἐπὶ τοῦ φρουρίου, ὡς καὶ ἔπραξεν· ὁ πλοίαρχος τῆς κορβέτας ὁ «Ἀχιλλεύς» εἶχε διαταγὴν καὶ πυροβολούμενος νὰ μὴν ἀντιπυροβολήσῃ, καὶ οὕτω δὲν ἀπεκρίθη. Τὸ δὲ φρούριον ἀφοῦ ἐπυροβολήθη, ἄρχισε καὶ αὐτὸ νὰ ρίπτῃ κατὰ τῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα ἠνάγκασεν ἐντὸς ὀλίγου ν' ἀποσυρθῶσιν ἀφίνοντα τὰς ἀγκύρας. Τὸ τέλος τῶν διαταγῶν τοῦ Ναυάρχου Μιαούλη πρὸς τοὺς πλοίαρχους τῶν δύο κορβετῶν ἦτο νὰ ἀποφύγῃ τὴν μεταξύ Ρώσων καὶ Ἑλλήνων αἱματοχυσίαν, κατὰ τὰς ὁποίας εἶχεν ἔξ Ὑδρας ὁδηγίας· καὶ τῷ ὄντι κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην σύγκρουσιν, τὴν ὁποίαν καὶ πάλιν ἐπροκάλεσεν ὁ Ναύαρχος Ρικόνδος, εἰς μόνος ἐφρονεύθη καὶ δύο ἐπληρώθησαν ἐκ τῶν ἡμετέρων».

«Μάρτυς τῶν συμβάντων ὑπῆρξεν καὶ ὁ Κ. Βαλλιὰν πλοίαρχος

ένος γαλλικοῦ βρικίου, ἐλθόντος τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ ρίψαντος τὴν ἄγκυραν ἐντὸς τοῦ λιμένος».

«Ἐν τοσοῦτῳ ἡ θέσις τοῦ Ἰσθμοῦ ἔμενε σχεδὸν ἀφύλακτος διὰ τὴν ἀπουσίαν τῶν Ποριωτῶν, οἱ ὅποιοι, συντροφεύοντες τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα των εἰς τὴν Ὑδραν, δὲν ἠμποροῦσαν νὰ ἐπιστρέψουν ἐμποδιζόμενοι ἀπὸ τὸν πνέοντα σφοδρὸν βόρειον ἄνεμον».

«Ἐβεβαιώθη δὲ ὁ Ναύαρχος Μιαούλης ἀπὸ ἀξιόπιστον ἄνθρωπον, ὅτι ὁ Στρατηγὸς Νικήτας διετάχθη νὰ ἔξακολουθήσῃ μετὰ δραστηριότητος, νὰ ὠφελῆθῃ ἀπὸ τὴν διάθεσιν τοῦ Ναυάρχου Ρικόρδου, καὶ νὰ ἐμβῆ ὅσον τὸ δυνατὸν τάχιον εἰς τὴν πόλιν τοῦ Πόρου, ἐνῶ ἡ Κυβέρνησις παρατείνει τὴν μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων διαπραγματεύσεις· ἐπέμπετο εἰς τὸν ρηθέντα Στρατηγὸν ἰκανὴ νέα ἐπικουρία καὶ εἰς λόχος πυροβολιστῶν· ὁ δὲ Ναύαρχος Ρικόρδος ὑπεσχέθη νὰ προσβάλλῃ τὰ πλοῖα, καὶ ἀπεβίβασεν ἑκατὸν ἄνδρας ἐκ τῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων του, διὰ νὰ ὀρμήσωσι κατὰ τῆς πόλεως ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Στρατηγοῦ Νικήτα».

«Ἡ θέσις τοῦ ὑπὸ τὸν Ναύαρχον Μιαούλην στόλου ἦτο δεινὴ διότι ἂν ἡ πόλις ἐκυριεύετο, ἠθέλε πολεμηθῆ συγχρόνως καὶ ἀπὸ τὰ ὑψώματα καὶ ἀπὸ τὰ ὑπὸ τὸν Ναύαρχον Ρικόρδον πλοῖα, ὁ δὲ σφοδρὸς βόρειος ἄνεμος δὲν τὸν ἐσυγχώρει νὰ ἐξέλθῃ τοῦ λιμένος· ἠθέλεν ἐπομένως ἀναγκασθῆ νὰ πράξῃ ἐν ἑκ τῶν δύο, ἢ νὰ παραδώσῃ ἢ νὰ καύσῃ τὰ πλοῖα».

«Τὴν 31 Ἰουλίου ὁ Ἀντιναύαρχος Σαχτούρης ἐλθὼν ἐκοινοποίησεν εἰς τὸν Ναύαρχον Μιαούλην, ὅτι ὁ Ἀντιναύαρχος Ρικόρδος εἶχεν ἀπόφασιν νὰ προσβάλλῃ τὰ πλοῖα ἐντὸς τῆς ἡμέρας, ἂν δὲν παρεδίδοντο εἰς αὐτόν, ἐπρόσφερε δὲ νὰ ὑπάγῃ ὁ ἴδιος παρὰ τῷ Ἀντιναύαρχῳ Ρικόρδῳ διὰ νὰ γνωστοποιήσῃ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ναυάρχου Μιαούλη. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Ναυάρχου ἦτο ὅτι παρακαλεῖται ὁ Ἀντιναύαρχος Ρικόρδος νὰ περιμείνῃ τὴν ἄφιξιν τῶν ἀρχηγῶν τῶν δύο ἄλλων μοιρῶν, ὅτι ὁ Ναύαρχος Μιαούλης διὰ νὰ φυλάξῃ τὸν λόγον τὸν ὁποῖον ἔδωκε πρὸς τοὺς αὐτοὺς ἀρχηγούς, δὲν ἠθέλησε νὰ ὠφελῆθῃ ἀπὸ τὸν προλαβόντως πνεύσαντα οὐριον ἄνεμον καὶ νὰ ἐκπλύσῃ τοῦ λιμένος· ὅτι δὲν ἔχει παντελῶς διάθεσιν νὰ ἴδῃ παρατεινομένην τὴν αἵματοχυσίαν μεταξὺ Ρώσων καὶ Ἑλλήνων, καὶ ἂν ὁ Ναύαρχος Ρικόρδος ἐπιμείνῃ, ἀντὶ νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτόν τὰ πλοῖα θέλει τὰ καύσει».

«Ὁ Ἀντιναύαρχος Σαχτούρης ἐπιστρέψας ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ Ναύαρχος Ρικόρδος δὲν ἠθέλε νὰ ὑποσχεθῆ τι, ἐὰν δὲν ἐσυγχωρεῖτο εἰς διακοσίους στρατιώτας νὰ καταλάβωσιν ἐντὸς τῆς ἡμέρας τὴν πόλιν. Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἦτο ἀπαράδεκτον διότι ἡ κυρίεσις τῆς πόλεως κατέσταιεν ἀδύνατον τὴν ἀναχώρησιν τῶν πληρωμάτων τοῦ στόλου.

Ὁ Ναύαρχος Μιαούλης ἔπεμψεν ἀμέσως τὸν Μοίραρχον Σαχίνην ἐπὶ τοῦ γαλλικοῦ βρικόου διὰ νὰ κοινοποιήσῃ εἰς τὸν Πλοίαρχον Βαλλιὰν τὰ διατρέγοντα, καὶ νὰ τὸν παρακαλέσῃ νὰ παρακινήσῃ τὸν Ναύαρχον Ρικόρδον νὰ περιμείνῃ τὴν προσεχῆ ἄφιξιν τῶν ἀρχηγῶν τῶν δύο ἄλλων μοιρῶν, φανερώων εἰς αὐτὸν ὅτι ἅμα γενῆ τὸ παραμικρότερον κίνημα ἢ τοῦ ρωσικοῦ στόλου, ἢ τῶν στρατευμάτων, ἔχει ἀπόφασιν ν' ἀναποδογυρίσῃ καὶ τὰ πλοῖα καὶ τὸ ἔμπροσθεν τοῦ λιμένος φρούριον. Ὁ Πλοίαρχος Βαλλιὰν ἐδέχθη εὐχαρίστως τὴν μεσολάβησιν παρὰ τῷ Ναυάρχῳ Ρικόρδῳ καὶ ὑπεσχέθη νὰ κοινοποιήσῃ τὴν ἀπάντησίν του. Περὶ τὰς 9 ὥρας μ. μ. εἰς ἀξιωματικὸς τοῦ γαλλικοῦ βρικόου ἐλθὼν πρὸς τὸν Ναύαρχον Μιαούλην ἐκοινοποίησεν, ὅτι ὁ Πλοίαρχος Βαλλιὰν ἀπῆλθε πρὸς τὸν Ναύαρχον Ρικόρδον καὶ κατὰ ζήτησιν αὐτοῦ κατεγίνετο νὰ ἐκθέσῃ ἐγγράφως τὴν κοινοποίησιν τοῦ κυρίου Μιαούλη. ἐλπίζων ὅτι οὕτω θέλει λάβει καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ναυάρχου Ρικόρδου τὴν ὁποῖαν θέλει σπεύσει νὰ κοινοποιήσῃ εἰς τὸν Ναύαρχον Μιαούλην ἢ τὴν αὐτὴν νύκτα, ἢ τὸ πρωῖ».

«Ἦτο φανερὸν ὅτι ὁ Ναύαρχος Ρικόρδος κινούμενος ἀπὸ τὰς ἐκ Ναυπλίου ὁδηγίας ἤθελε νὰ τελειώσῃ ἀφεύκτως πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν δύο μοιρῶν. Τὰ στρατεύματα ἐπλησίασαν εἰς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην· ὁ δὲ ἐνάντιος καὶ σφοδρὸς ἄνεμος ἐμπόδιζε τὴν ἐπιστροφὴν τῶν Ποριωτῶν· ἐπομένως ἐλήφθησαν ὅλα τὰ μέτρα διὰ νὰ καύσῃ τὰ πλοῖα καὶ νὰ σωθῶσι τὰ πληρώματα καὶ οἱ μένοντες Ποριῶται ἐπὶ τῶν πλοιαρίων εἰς ὥραν ἀνάγκης».

«Τὴν 1 Αὐγούστου. Μὴ ἔχων καμμίαν ἀπάντησιν ἐκ μέρους τοῦ Ἀντιναυάρχου Ρικόρδου ὁ Ναύαρχος Μιαούλης, ἔπεμψε τὸν Πλοίαρχον Φάλαγγαν πρὸς τὸν Πλοίαρχον Βαλλιὰν διὰ νὰ πληροφορηθῆ. Ὁ ἔντιμος οὗτος ἀξιωματικὸς θέλει μαρτυρήσῃ ποτὲ πῶς προσεφέρθησαν αἱ παρὰ τοῦ Ναυάρχου Ρικόρδου σταλεῖσαι βάρκαι διὰ νὰ συλλάβωσι τὸν Πλοίαρχον Φάλαγγαν».

«Ἡ ἀπάντησις τοῦ Ἀντιναυάρχου Ρικόρδου μετὰ τὸ ὁποῖον ἐσυγκρότησεν ἐπὶ τοῦ πλοίου του συμβούλιον μὲ τοὺς ἀξιωματικὸς τῶν στρατευμάτων τῆς ξηρᾶς ἦτον, ὅτι εἰς ὅσα ἐκοινοποίησεν τὴν προλαβοῦσαν, καὶ ὅτι διακόσιοι στρατιῶται ἔπρεπεν ἀφεύκτως νὰ καταλάβωσι τὴν πόλιν τοῦ Πόρου· συγχρόνως τὸ μὲν μικρὸν ρωσικὸν πλοῖον τὸ κλίβερ ἐσηκώθη εἰς τὰ πανιά, δύο δὲ βάρκαι ἠτοιμάσθησαν ὡσαύτως· οὐδ' ἦτο πλέον ἀμφίβολον ὅτι ὁ Ναύαρχος Ρικόρδος ἤθελε νὰ ἐκτελέσῃ τὸν σκοπὸν του».

«Δὲν ἔμενεν ἄλλο εἰς τὸν Ναύαρχον Μιαούλην παρὰ νὰ πέμψῃ καὶ πάλιν πρὸς τὸν Πλοίαρχον Βαλλιὰν, διὰ νὰ παρακαλέσῃ νὰ εἶναι μάρτυς τῶν ὅσων ἔκαμε κινήματων διὰ νὰ πείσῃ τὸν Ναύαρχον Ρικόρ-

δοκὴ νὰ περιμένῃ τὴν ἀφιξίν τῶν δύο ἄλλων Μοιράρχων, καὶ τῆς ἀνάγκης εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται νὰ ἐκτελέσῃ ὅ,τι προεδήλωσε διὰ νὰ ἀποφύγῃ νέαν καὶ πλειοτέραν χύσιν αἵματος ρωσικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ, ἐπιβάλλον εἰς τὸν Ναύαρχον Ρικόρδον τὴν εὐθύνην τῆς πράξεως, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν ἔσπρωχνεν».

«Ὁ Ἀντιναύαρχος Σαχτούρης, ὅστις οἴκοθεν ἀπῆλθε παρὰ τῷ Ἀντιναύαρχῳ Ρικόρδῳ, ἐπιστρέψας καθ' ἣν στιγμὴν ὄλον μὲν τὸ πλήρωμα τῆς Ἑλλάδος ἀπεμακρύνθη, ἔμενον δὲ ἔσχατοι ἐπ' αὐτῆς ὁ Ναύαρχος Μιαούλης καὶ ὁ Μοίραρχος Κριεζῆς, ἐδήλωσεν ἐπίσης τὴν ἐπιμονὴν τοῦ Ἀντιναύαρχου Ρικόρδου».

«Παρῆλθεν ἤδη ἡ δεκάτη πρὸ τῆς μεσημβρίας, ὅτε, ἀφοῦ ἐτέθη τὸ πῦρ, ὁ Ναύαρχος Μιαούλης καὶ ὁ Μοίραρχος Κριεζῆς ἀνεχώρησαν. Τὰ κατὰ τὴν ἐξοχὴν τὴν πρὸς τὸ κάτω στόμιον τοῦ λιμένος στρατεύματα ἐπυροβόλησαν κατὰ τῶν τελευταίων βαρκῶν, ἀλλὰ κατ' εὐτυχίαν εἰς μόνον ἐπληρώθη μετὰ τινος στιγμῆς ἡ διάβασις ἐγένετο ἀδύνατος».

Τὸ ἡμερολόγιον τοῦτο ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἀπόλλων» ὑπ' ἀριθ. 42, 44-45, εἶναι δὲ κατεχωρημένον εἰς τὸν δέκατον πέμπτον τόμον τῶν Ἀρχείων τῆς Κοινότητος Ὑδρας.

Ἄν θὰ ἐπεκταθῶ περισσότερο εἰς δημοσίευσιν ἐπισήμων ἐγγράφων, ἐφ' ὅσον τὰ δημοσιευθέντα προέρχονται ἐκ τῶν κυρίως ἐνδιαφερομένων, ἥτοι τοῦ Κυβερνήτου Ι. Καποδίστρια, τοῦ Ναυάρχου Μιαούλη καὶ τῶν προεστώτων Ὑδρας, ἢ μᾶλλον τῶν πολιτικῶν οἵτινες διηύθυνον τὴν κατὰ τοῦ Κυβερνήτου ἀντίδρασιν οἵτινες ἦσαν συγκεντρωμένοι εἰς Ὑδραν καὶ οἵτινες θεωροῦνται ὡς ἠθικοὶ αὐτουργοὶ τοῦ πραξικοπήματος τοῦ Ναυάρχου Μιαούλη. Τὸ ἡμερολόγιον ἄλλως τε τοῦ Ναυάρχου ὅπερ παρέθεσα, δίδει τὴν ἐντύπωσιν, παραβαλλόμενον πρὸς τὴν μακρὰν ἀλληλογραφίαν του κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος, μᾶλλον διπλωματικοῦ ἐγγράφου, ἐντελῶς ξένου χαρακτῆρος πρὸς τὴν διατύπωσιν τῶν σκέψεών του εἰς τὴν σωρείαν τῶν ἐγγράφων του. Πλείσται κατηγορίαι ἐλέχθησαν κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ κορυφαῖος εἰσηγητὴς τοῦ «Συντάγματος» καὶ κύριος μοχλὸς τῆς κατὰ τοῦ Καποδίστρια ἀντιδράσεως. Ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει εἶχε στενοὺς συνεργάτας τὸν Μ. Ἀργυρόπουλον, τὸν ὁποῖον βλέπομεν ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Μιαούλη καὶ τὸν παρὰ τῷ Μιαούλῃ σύμβουλον αὐτοῦ καὶ ἱατρὸν Α. Ζυγομαλάν, Χιώτην, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι οἱ Χιώτες ὑπῆρξαν φανατικοὶ ἀντιδραστικοὶ τοῦ Καποδίστρια. Ὁ Μαυροκορδάτος εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀπολογηθῇ διὰ τὴν κατηγορίαν ταύτην εἰς τὴν Βουλὴν μετὰ 13 ὁλόκληρα ἔτη ἐπὶ τοῦ προκειμένου, κατὰ μακροτάτην ἀγόρευσίν του, ὑπερασπίζοντος τὸ λεγόμενον Ὑπουργεῖον τῆς 29 Μαρτίου 1844, κατὰ τὴν συνεδρίαν

τῆς 26 Ἰανουαρίου 1845. Παραθέτω τὴν σχετικὴν περικοπὴν, ληφθεῖσαν ἐκ τῆς ἑφημερίδος «Συνένωσις» τῶν ἀδελφῶν Σούτσων, τῆς 27 Φεβρουαρίου 1845 :

«Παράδοξον μ' ἐφάνη, Κύριοι, τὸ ν' ἀκούσω κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν σημερινῶν πρακτικῶν ὅτι ἔγεινε μνεία περὶ τοῦ ἔμπρησμοῦ τοῦ ἔθνικοῦ στόλου ἐπὶ τοῦ Κυβερνήτου, ὅτι γίνεται μνεία δίκης, τὴν ὁποίαν ἔμελλον τότε νὰ ὑποστῶ μετὰ διαφόρων ἄλλων τῶν ἐντιμότερων πολιτῶν τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὴν ὁποίαν ὑπεξεφύγαμεν ἕνεκα τῆς ἀναρμοδιότητος τῆς τότε Γερουσίας· πρὸς τί, κύριοι, αἱ τοιαῦται ἀναμνήσεις; Πρὸς τί ἡ ὀρμαθιὰ τῶν κατηγοριῶν τὰς ὁποίας ἐπάγει κατ' ἐμοῦ μία τῶν ὑπουργικῶν ἑφημερίδων; Πρὸς τί αἱ ψευδολογίαι ὅτι ἔφερα τὸν Ἰμβραϊκὴν εἰς τὴν Πελοπόννησον; Ὅτι εὐρέθην ἐπὶ κεφαλῆς ὄλων τῶν πολέμων; Δὲν ἤθελα καταδεχθῆ καὶ νὰ ἀναφέρω περὶ τούτων, κύριοι, ἂν δὲν ἐστόλιζαν τὰς σελίδας τῆς πρώτης ὑπουργικῆς ἑφημερίδος καὶ ἂν τοῦτο δὲν ἐγίνετο συγχρόνως ὅτε κινεῖται ἡ κατὰ τοῦ Ὑπουργείου τῆς 29 Μαρτίου τόσον παράδοξος προσβολὴ ἐντὸς αὐτῆς τῆς Βουλῆς· τίς ἐξ ὑμῶν, κύριοι, δὲν γνωρίζει τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος; Ποῖος ἠμπόρεσεν ὄχι νὰ εἰπῆ ἀλλὰ νὰ φαντασθῆ καὶ ὅτι ἔφερα τὸν Ἰμπραϊκὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα; Ποῖος μὲ εἶδε ἀρχηγὸν εἰς τοὺς ἐμφυλίους πολέμους; Ἴδου ὁ Τουρκοφάγος Νικήτας! ὡς εἰπῆ πῶς τὸν ἐδέχθη εἰς τὸ Μεσολόγγι κατὰ τοὺς ἐμφυλίους ἐκείνους σπαραγμούς, ἂν τὸν διέσωσα μετὰ πολλῶν ἄλλων διωκομένων. Ἠθέλησαν, Κύριοι, νὰ μὲ φορτώσουν ὡς σακούλια τὰ φύλλα τοῦ «Ἀπόλλωνος»· ἠθέλησαν νὰ μ' ἀποδώσουν πᾶν ὅ,τι ἐγράφετο ἢ ἐδημοσιεύετο εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἐνῶ εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ πρῶτα φύλλα τοῦ «Ἀπόλλωνος»—ἔχω μάρτυρα τὸν ἐντιμον βουλευτὴν τῆς Τήνου Κ. Δρόσον—ἔλαβα πρῶτον εὐρισκόμενος εἰς Τήνον, καὶ ὅτι ἐκεῖθεν προσεκλήθη ὑπὸ πολλῶν φίλων νὰ μεταβῶ εἰς Ὑδραν· ἐκεῖ συνετέλεσα εἰς τὸ νὰ μετριάσω καὶ ὄχι νὰ ἐξάψω τὰ πάθη· ἔκατορθώθη τέλος ἡ ἀποστολὴ μιᾶς ἐπιτροπῆς εἰς Ναύπλιον παρὰ τῷ μακαρίτῃ Κυβερνήτῃ, ἐπιφορτισμένης νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸν συμβιβασμόν· τῆς ἐπιτροπῆς εἶχα τὴν τιμὴν νὰ εἶμαι μέλος μετὰ τοῦ Κ. Γ. Κουντουριώτου καὶ τοῦ μακαρίτου Ναυάρχου Μιαούλη· ἂν ραδιοιργαίαι ἄλλαι δὲν ἐμπόδιζαν τότε τὸν Κυβερνήτην ἀπὸ τοῦ νὰ μᾶς δεχθῆ καὶ νὰ μᾶς ἀκούσῃ, τὰ πράγματα ἀφεύκτως ἠθέλον συμβιβασθῆ, καὶ μολαταῦτα ἀποτυχῶν τοῦ νὰ ἴδω τὸν μακαρίτην Κυβερνήτην, δὲν ἠθέλησα ν' ἀφήσω τὸ Ναύπλιον χωρὶς ν' ἀπευθύνω πρὸς αὐτὸν ὑπόμνημα περιεκτικὸν τῶν παρατηρήσεών μου καὶ τῶν ὁποίων ἐνόμιζα καταλληλοτέρων μέτρων διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς κοινῆς ἡσυχίας. Ὅχι, Κύριοι, δὲν ἤμουν ποτὲ προσωπικὸς ἐχθρὸς τοῦ μακαρίτου, ἤξευρα νὰ ἐκτιμῆσω τὰ προτερή-

ματα και τὰς ἀρετὰς του, ἀλλὰ ποιὸς ἄνθρωπος εἶναι ἀναμάρτητος ; Εἶχε και ὁ μακαρίτης ἐν σφάλμα, τὸ νὰ ἐμπιστεύεται εἰς ἀνθρώπους ἀναξίους τῆς ἐμπιστοσύνης του· ὁ πολὺς ἀλλὰ ψευδῆς τῶν τοιούτων ζῆλος τὸν ἔβλαψε θανασίμως. Σᾶς εἶπαν, κύριοι, ὅτι ἐγὼ ἐσυμβούλευσα τὸν ἐμπρησμὸν τοῦ ἐθνικοῦ στόλου· δὲν εἶναι οὐδὲ τοῦτο ἀληθές. Ἴδου τὸ ἱστορικὸν τοῦ πράγματος· ἔφθασεν ἀπὸ Ναύπλιον εἰς Ὑδραν ὁ κ. Σταμ. Βουδούρης φέρων τὴν εἶδησιν ὅτι ἀπεφασίσθη νὰ ὀπλισθῆ εἰς Πόρον ἢ φρεγάτα «Ἑλλάς» και νὰ σταλῆ μετ' ἄλλων πλοίων εἰς ἀφοπλισμὸν τῆς Ὑδρας. Εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ναυάρχου Μιαούλη συνῆλθον ὁ Κ. Κουντουριώτης μετ' ἄλλων, ἐκεῖ ἀπεφασίσθη νὰ ἐμποδισθῆ ὁ ἀπόπλους παντὸς πλοίου ἀπὸ τὸν λιμένα τῆς Ὑδρας και ἡ ἐτοιμασία τῶν ἀναγκαίων ναυτῶν διὰ νὰ ὑπάγωσιν εἰς Πόρον αἰφνιδίως ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Ὑποναύρχου Κριεζῆ και νὰ καταλάβωσι τὰ πλοῖα. Ἐγὼ εἰς τὴν οἰκίαν μου καθήμενος, ἔμαθα τὸ ἐμπόδιον τῆς ἀποπλεύσεως παντὸς πλοίου ἐκ τοῦ λιμένος και διηυθύνθη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Κ. Κουντουριώτου διὰ νὰ βεβαιωθῶ· μαθὼν ὅτι εὗρισκετο μαρὰ τῷ Ναυάρχῳ, μετέβην ἐκεῖ και ἔμαθα τὰ ὑπόλοιπα· ἡ κρίσις μου κατ' ἀρχὰς δὲν ἦτο σύμφωνος μετ' τὴν κρίσιν ἄλλων ἐπὶ τοῦ ἐπιχειρήματος, τὸ ὁποῖον ἐθεώρησα ὑπὸ πολὺ σοφρωτέραν ἔποψιν. Ἀφοῦ τὸ πρᾶγμα ἔγινε, ἤθελα, ἂν ἦτο δυνατόν, νὰ ἐπιτύχη ἄνευ θυσιῶν και αἵματος. Ἐπῆγα κατὰ παραίνεσιν και ἄλλων εἰς Πόρον. Ὅταν ἔφθασαν ἐκεῖ τὰ πλοῖα τῶν ξένων Δυνάμεων, παρευρέθη εἰς τὰς μεταξὺ τοῦ Ναυάρχου και τῶν διευθυντῶν αὐτῶν συνδιαλέξεις, ἀλλ' ἐπέστρεψα εἰς Ὑδραν, και οὔτε εἰς τὸν ἐμπρησμὸν τοῦ στόλου παρευρέθη, οὔτε τὴν περὶ τούτου ρηθεῖσαν ἀπόφασιν ἐγνώριζα μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς ἐκτελέσεώς της. Ἴδου, κύριοι, ὅλη ἡ ἀλήθεια. Ἐπειδὴ ἠναγκάσθη νὰ ὀμιλήσω περὶ πραγμάτων ἀφορώντων ἐμὲ προσωπικῶς, τὰ ὁποῖα ἐπαναλαμβάνω ἠθελα θεωρήσει ὡς ἀτάξια και τῆς ἐλαχίστης ἀπαντήσεως ἂν δὲν τὰ ἔβλεπα καταχωριζόμενα εἰς τὰς στήλας τῆς ὑπουργικῆς ἐφημερίδος και δὲν τὰ ἤκουα ἐπαναλαμβανόμενα ἐντὸς τοῦ περιβόλου τούτου. Ἀλλὰ τὸ ἐπαναλαμβάνω· πρὸς τί αἱ ἀναμνήσεις αὗται ; Πρὸς τί ἡ ἔξαψις τῶν παθῶν, πρὸς τί αἱ προσωπικαὶ προσβολαὶ ; Νομίζουσι τάχα τινὲς ὅτι θέλουσι βλάψει διαδίδοντες ψευδῆ, ἀνυπόστατα πράγματα και ἀνύπαρκτα ; Ἐγὼ, κύριοι, ἔφθασα εἰς τὸ ὠμέγα τοῦ πολιτικοῦ μου σταδίου· δὲν ἔχω σκοπὸν νὰ ἐπανακάμψω εἰς τὸ ἄλφα. Τίποτε δὲν ζητῶ, κανένα δὲ φθονῶ, εὐχομαι μόνον εὐδαιμονίαν τῆς πατρίδος μου και αὐτὴν ἐπιθυμῶ νὰ ἴδω πραγματοποιουμένην· τὰ πρόσωπα εἶναι ἀδιάφορα δι' ἐμέ. . . .».

Εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του ὅμως ὁ Ἄλ. Κριεζῆς, Ὑποναύρχος, καταλαβὼν τὸν στόλον μετὰ τοῦ Μιαούλη, τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη εἰς

τὸ περιοδικὸν «Ἑβδομάς», φύλλον τῆς 15 Ἰουλίου 1889, σελ. 8, λέγει οὗτος ὅτι, εὐρισκόμενος ἐπὶ τῆς «Ἑλλάδος», παρέστη εἰς σκηνὴν ποῦ ὁ Μαυροκορδάτος μετὸν Μιαούλην προσεπάθουν νὰ πείσουν τὸν Κανάρη νὰ ταχθῆ μετ' αὐτῶν, ὅστις ὅμως παρέμεινεν ἀνένδοτος.

Εἰς τὴν ἀπολογία τῶ Μαυροκορδάτου ἐν τῇ Βουλῇ, ὁ Ὑδραῖος δημοσιογράφος Π. Παντελῆς, ἐκδότης καὶ συντάκτης τῆς ἑφημερίδος «Ἀνεξάρτητος», ἣτις ἐξεδόθη εἰς Ὑδραν τῷ 1827, κατόπιν δὲ εἰς Ἀθήνας, ἀπὸ 1843—1858, ἀπῆντησε δημοσιεύων τὸ κάτωθι βίαιον ἄρθρον :

«..... Μετὰ μακρὰν περιαντολογία ἐτόλμησε νὰ εἶπῃ ὅτι μῆτε εἰς τὴν διαβόητον ἐκείνην ἑφημερίδα ὁ «Ἀπόλλων» ἔλαβε μέρος, μῆτε περὶ ἐμπρησμοῦ τοῦ στόλου μας εἶχε τὴν παραμικρὰν εἴδησιν καὶ τὸ πλέον ἀσυνείδητον καὶ ἀναίσχυντον· εἶπεν ὅτι ἐπάσχιζεν νὰ συνδιὰλλάξῃ τοὺς δυσαρεστημένους μετὰ τοῦ μακαρίτου Κυβερνήτου· εἶπομεν ὅτι ἴσως δὲν φοβεῖται τὸν Θεόν, μῆτε ἀνθρώπους φοβεῖται, μῆτε τὴν ἀδέκαστον ἱστορίαν σέβεται, ὅ,τι φθάσῃ λέγει. Δὲν ἔγραφεν εἰς τὸν «Ἀπόλλωνα», λέγει, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τίποτε δὲν κατεχωρεῖτο εἰς ἐκεῖνον ἀπὸ Φαρμακίδας, Πολυζωΐδας, Τρικούπους καὶ λοιποὺς λογίους, κατὰ δυστυχίαν διεφθαρμένους, παρακολουθοῦντας τὸν κ. Μαυροκορδάτον ὡς οἱ ἀπονενομημένοι ἁμαρτωλοὶ τὸν διάβολον, ἐὰν αὐτὸς πρότερον δὲν τὰ ἐπιθεώρει. Δὲν ἐνέπρησε, λέγει, τὸν στόλον αὐτός· καὶ ἡμεῖς τὸν λέγομεν, ὅτι αὐτὸς δὲν εἶχε τὴν γενναϊότητα νὰ λάβῃ τὴν δαῖδα εἰς τὰς χεῖρας, καὶ εἶχε τὴν πρόνοιαν νὰ φύγῃ τόσον μακρὰν, ὥστε μῆτε τὸν κρότον τοῦ κρατῆρος νὰ ἀκούσῃ. Ἀλλὰ τὸν ἐρωτῶμεν, ποιὸς παρώξυνε, παρώθησε, ἀνέπεισε τὸν Ναύαρχόν μας νὰ προΐξῃ τὴν ἀθεράπευτον ἐκείνην ζημίαν εἰς τὸ Ἔθνος; Ἠκούσαμεν τὸν ἴδιον μακαρίτην Μιαούλην νὰ λέγῃ μετ' ἀναστεναγμοῦ βαθέος : «Ὁ ραδιοῦργος Μαυροκορδάτος μετὰ κατὰφερε νὰ βάλω φωτιὰν — καὶ εἰς τὸ ἴδιόν μου σπίτι». «Προσεκλήθην, λέγει, ἀπὸ Τῆνον εἰς Ὑδραν, καὶ ἐκεῖ συνετέλεσα εἰς τὸ νὰ μετριάσω, καὶ ὄχι νὰ ἐξάψω τὰ πάθη».

«Λέγε ὅ,τι ἡ ἀσυνειδησία καὶ τὸ ἀναίσχυντον σὲ ὑπαγορεύουσιν, κ. Μαυροκορδάτε. λέγε νὰ σ' ἀκούσουν οἱ μὴ γνωρίζοντές σε, καὶ νὰ σὲ καμαρώνουν οἱ τυφλοὶς ὁμιασι παρακολουθοῦντές σε ἐπ' ὀλέθρου τῆς πατρίδος· ὁ δὲ κόσμος ὅλος γνωρίζει ὅτι σὺ τόσον ἀπειχες ἀπὸ τοῦ νὰ μὴν ἀνάπτῃς τὰ πάθη εἰς Ὑδραν, ὥστε ἀφοῦ περιῆλθες τὰ πλείστα μέρη τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν σημαίαν τῆς ἀνταρσίας, ἐνεφώλευσες εἰς Ὑδραν καὶ ἐκεῖ νύκτα καὶ ἡμέραν δὲν ἐσυλλογίζεσο ἄλλο παρά, νὰ συνάξῃς τὰς πλέον ἐμπρηστικὰς ὕλας, καὶ νὰ τὰς ρίπτῃς εἰς τὸν κρατῆρα τοῦ «Ἀπόλλωνος» διὰ νὰ κρατῆς τὰ πάθη ἀείποτε ἐξημμένα. Καὶ τοῦτο εἶναι ἡ ἰδική σου γλυκυτάτη τροφή, ἡ χαρμωσύνη καὶ τὸ βάλσαμον τῆς καθαρᾶς καρδιάς σου. «Ἐκατορθώθη, λέγεις, τέλος ἡ

ἀποστολή μιᾶς ἐπιτροπῆς εἰς Ναύπλιον παρὰ τῷ μακαρίτῃ Κυβερνήτῃ, ἐπιφορτισμένης νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸν συμβιβασμόν. Τῆς ἐπιτροπῆς εἶχα τὴν τιμὴν νὰ εἶμαι μέλος μετὰ τοῦ Κ. Γ. Κουντουριώτου καὶ τοῦ μακαρίτου Μιαούλη».

«Καλότυχε! Δὲν φοβεῖσαι τὸν Θεόν, δὲν σέβουσαι κἂν ὀλίγον τοὺς ἀκροατάς σου; Σὺ ἐζήτησες συμβιβασμόν, ὅστις ἐπίτηδες ἠκολούθησες τὴν ἐπιτροπὴν διὰ νὰ ἀποτύχῃ ὁ συμβιβασμός; Κ. Μαυροκορδάτε, ὅταν ὁμιλεῖς νομίζεις ὅτι οἱ ἀκροαταί σου μήτε τὸν κοινὸν νοῦν δὲν ἔχουσι; Οἱ μεσιτεύοντες καὶ μεσολαβοῦντες διὰ νὰ συμβιβάσωσιν, ἔχθιστοι πρέπει νὰ εἶναι πρὸς τοὺς συμβιβαζομένους, καὶ νὰ θεωρῶνται ὡς προταίτιοι τῆς ἔχθρας, ἢ ἐκ τῶν φιλικωτέρων καὶ συμβιβαστικωτέρων; Καλότυχε! εἰς τὰ ὄμματά τοῦ Κυβερνήτου ἦσο ἔχθιστος, ἐθεωρεῖσο ὡς ὁ προταίτιος τῆς ρήξεως, ὡς ἔχων σκοπὸν νὰ τὸν ἐξουθενώσῃς καὶ ἐνώπιον τοῦ ἔθνους καὶ ἐνώπιον τῆς Εὐρώπης, καὶ ἔπειτα ἠκολούθησες τὴν ἐπιτροπὴν διὰ νὰ συμβιβάσῃς τὰ πράγματα; Ὅχι κύριε Μαυροκορδάτε, ἠκολούθησες τὴν ἐπιτροπὴν φοβούμενος μήπως κατορθωθῇ ὁ συμβιβασμός, καὶ ἐκατωρθώοντο βέβαια ἐὰν δὲν ἀντέτεινες σὺ κ. Μαυροκορδάτε. Ἐνθυμεῖσαι, κύριε Μαυροκορδάτε, εἰς Ναύπλιον ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ κυρίου Στ. Μπουδούρη, τί ὠμίλησεν ὁ ἀνεξάρτητος (Π. Παντελῆς) σταλεὶς παρὰ τοῦ μακαρίτου Κυβερνήτου, καὶ τί ἐπρότεινεν ἀπὸ μέρους του πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν τοὺς Κ. Κ. Κουντουριώτην καὶ μακαρίτην Μιαούλην; «Μὴν ἀπαιτῆτε παρὰ τοῦ Κυβερνήτου ἀπὸ σήμερον νὰ κηρύξῃ τὴν συγκάλεισιν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως» διότι αἱ Δυνάμεις θέλουσιν εἰπῆ ὅτι ἐβιάσθη εἰς τοῦτο ὁ Κυβερνήτης, καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν θέλει ἔχει καλὰς συνεπείας. Ἐχετε ὀλίγην ὑπομονὴν ἀκόμη μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου μηνός, καὶ ἂν ὁ Κυβερνήτης δὲν κατορθώσῃ νὰ πείσῃ τὰ μυστικοσυμβούλια τῆς Εὐρώπης εἰς τοῦτο, τότε ὁ ἴδιος Κυβερνήτης συγκαλεῖ τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν, καὶ ὡς ἐχέγγυον τῶν λόγων του δίδει εἰς χεῖρας του ὅλην τὴν δύναμιν, δίδει εἰς μὲν τὸν Μιαούλην τὴν ναυτικὴν ὅλην δύναμιν καὶ τὸ ναυτικὸν διευθυντήριον, εἰς δὲ τὸν Κουντουριώτην τὴν οἰκονομίαν, τὸ ἐθνικὸν ταμεῖον καὶ τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου Παλαμίδιον καὶ Ἴτζ-Καλὲ νὰ κατέχωνται ἀπὸ φρουρὰν Ἑδραϊκὴν». Ἐὰντα ὠμίλησεν καὶ ἐπρότεινεν ὁ ἀνεξάρτητος ἀπὸ μέρους τοῦ μακαρίτου Κυβερνήτου πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν, προσθέσας ὅτι ὁ Κυβερνήτης περιμένει αὐτούς, τὸν Κ. Κουντουριώτην καὶ Κ. Μιαούλην νὰ συνομιλήσωσι περὶ πάντων ἄνευ τοῦ ραδιούργου Μαυροκορδάτου. Ἦσο μέλος τῆς ἐπιτροπῆς Κ. Μαυροκορδάτε, ἔγινες αὐτήκοος τούτων ὅλων. Τί ἔκαμες; Παρεχώρησες σὺ ὁ καλοθελητῆς τοῦ ἔθνους, ὁ συμβιβαστής, ὅταν ἠκουσες τὰς προτάσεις τοῦ μακαρίτου Κυβερνήτου; Τοῦναντίον ἀνετριχιάσας παρατηρήσας μάλιστα ὅτι μετὰ χαρᾶς ἐδέχοντο

ταῦτα ὁ Κ. Κουντουριώτης καὶ ὁ μακαρίτης Μιαούλης καὶ ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ἔλθουν εἰς συνέντευξιν μετὰ τοῦ Κυβερνήτου ἐκεῖ, ἔδειξες ὅλην τὴν δεινότητα τῆς διπλωματίας σου διὰ νὰ πείσης ἄνδρας ἀπλοῦς καὶ ἔχοντας ὅλην τὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸ ἄτομόν σου, διὰ νὰ μὴ δεχθοῦν κανενὸς εἴδους συμβιβασμόν, ἀλλὰ διὰ νὰ διαμαρτυρηθῶσι καὶ νὰ ἐπιστρέψωσιν ἄπρακτοι. Ἐνθυμείσει, κ. Μαυροκορδάτε; τί ἐγύρισε καὶ σὲ εἶπε τότε ὁ ἀνεξάρτητος: «Καλὲ ἄνθρωπε, τί συνείδησις εἶναι αὕτη; Πῶς καταχρᾶσαι τὴν ἐμπιστοσύνην ἀνθρώπων ἀπλοϊκῶν; Δὲν φοβεῖσαι τὸν Θεὸν χαίρων εἰς τὴν ἀλληλομαχίαν τοῦ Ἔθνους; Ἐφημ. «Ἀνεξάρτητος».

Ἀθήνα 10 Φλεβ. 1845».

Τέλος θὰ μνησθῶ τοῦ Νικολάου Κασομούλη, τοῦ συγγραφέως τοῦ μνημειώδους ἔργου «Ἐνθυμήματα Στρατιωτικὰ τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων 1821—1833», οὗτινος προτάσσεται Ἱστορία τοῦ Ἀρματωλισμοῦ, ἀπαρτιζομένου ἐκ τριῶν τόμων καὶ σελίδων 1818, ἐκδοθέντος μόλις τὸ 1939—1942, ὑπὸ τοῦ ἱστοριοδίφου Γιάννη Βλαχογιάννη. Εἶναι ἄξιον θαυμασμοῦ πῶς ὁ ἀγωνιστὴς ἐκεῖνος, ὁ κυριολεκτικῶς πανταχοῦ παρὼν κατὰ τὸν Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας, κατώρθωσε νὰ συγκρατήσῃ τὸ σύνολον τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῶν γεγονότων ἐκείνων καὶ παρὰ τὰς πενιχρὰς γραμματικὰς καὶ ἰδίᾳ συντακτικὰς γνώσεις του, νὰ παρουσιάσῃ τὸ τέλειον αὐτὸ ἔργον, μὲ μεγάλην ἀντικειμενικότητα. τὸ ὁποῖον πλεῖστα κενὰ ἢ ἀμφιβολίας συνεπλήρωσεν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Ἀγῶνος.

Εἰς τὰ γεγονότα τοῦ Πόρου, παρευρέθη ὡς Λοχαγός, ἀνῆκε δὲ εἰς τὸ τυπικὸν λεγόμενον τάγμα, ὅπερ ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἔναντι τῆς νήσου Πόρου, εἰς Γαλατῶν, πρὸς καταστολὴν τῆς ἀνταρσίας μετ' ἄλλων δυνάμεων, ὑπὸ τὸν Στρατηγὸν Νικήταν καὶ τὸν Ναύαρχον Κανάρη. Ἡ ὅλη περιγραφή εὐρίσκεται εἰς τὸ κεφάλαιον 13ον τοῦ τρίτου τόμου, σελ. 381. Θὰ παραθέσω περικοπὰς ἐξ αὐτοῦ, διὰ νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἐξέτασις τοῦ ὅλου θέματος, κατὰ πιστὴν ἀντιγραφὴν τοῦ κειμένου.

Τὰ Κυβερνητικὰ σώματα, ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ρώσου Ἀντιναύαρχου, ἀρχηγοῦ τοῦ Ρωσικοῦ Στόλου ἐπεχείρησαν τὴν κατάληψιν τῆς νησίδος Ἀγ. Κωνσταντίνου, ἔνθα τὸ φρούριον τοῦ Ἐῦδεκ, Μπουρτζι, πρὸ τοῦ μεσημβρινοῦ μικροῦ στομίου Πόρου, ὅπου εἶχον ἐγκατασταθῆ ἐπὶ τοῦ φρουρίου οἱ ἐπαναστᾶται, διὰ νὰ ἀποκόψῃ τὴν συγκοινωνίαν αὐτῶν μετὰ τῆς Ὑδρας. Ἡ ἐπιχείρησις ἀπέτυχε καὶ ἡ Ρωσικὴ κορβέτα «Ὀδυσσεὺς» ὑπέστη βλάβας καὶ ἔσχεν ἀπώλειαν. Ὁ Κασομούλης γράφει σχετικῶς τὰ ἑξῆς:

«Ὁ Ρικόρδ, ἰστάμενος ἐπὶ τινος λόφου, ἀφοῦ εἶδεν τὴν ἀποτυχίαν ἐπιστρέψας λυπημένος εἰς τὸ δίκροτόν του, ἅμα εἶδεν τὸ πλοῖον

«Ὀδυσσεὺς» κακῶς κτυπημένων καὶ τοὺς ἀξιωματικούς καὶ στρατιώτας πληγωμένους, ὀργισθεῖς περισσότερον κατὰ τῶν ἀνταρτῶν ἐδιαλογίσθη νὰ κινήθῃ καὶ νὰ προσβάλλῃ τὸν Μιαούλην μὲ τὸ δίκροτον, ἐντὸς τοῦ λιμένος—ἀφοῦ οὗτοι δὲν ἐφύλαξαν τὰς ὑποσχέσεις των τὰς δοθείσας ἔμπροσθεν τῶν πλοιάρχων Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας—διὰ νὰ λάβῃ ἰκανοποίησιν τῆς σημαίας του, πρὶν οὗτοι οἱ ρηθέντες πλοῖαρχοι ἐπιστρέψουν εἰς Ναύπλιον. Τρεῖς ἡμέραις δὲ ἐπισχολούμενος εἰς νέα σχέδια ἐπιδρομῆς κατὰ τῶν στασιαστῶν, ἀπὸ τὰς 27 ἕως τὰς 30 Ἰουλίου, αἱ ἀπειλαὶ αὗται διαδιδόμεναι καὶ προξενούσαι φόβον εἰς τοὺς ναύτας Ὑδραίου, ἄρχισαν νὰ φεύγουν σωρηδὸν πρῶτον κρυφίως, καὶ ἔπειτα, καὶ ἀναφανδὸν μὲ τόσην αὐθάδειαν καὶ χωρὶς τινὸς συστολῆς, καθὼς καὶ οἱ Πορτιῶται, μὴ ἔχοντες ἀρχηγὸν πλέον νὰ συγκεντρωθοῦν, (ὁ ἀρχηγὸς των Χριστοδούλου ἐφρονεύθη κατὰ τινα συμπλοκὴν) ὥστε ἐντὸς δύο ἡμερῶν, ἕως τὰς 29 Ἰουλίου, μόλις εἰς τὸν Πόρον καὶ ἰσθμὸν εἶχον μείνη ἕως 150 τῆς ξηρᾶς καὶ εἰς ὅλα τὰ πλοῖα ἄλλοι τόσοι νὰ τὰ φυλάττουν».

«Οἱ Μιαούλης, Σιαχίνης καὶ Μαυροκορδαῖτος ἰδόντες τὴν δεινὴν θέσιν των, καὶ ὅτι εἰς τὸ παραμικρὸν κίνημα παρὰ τοῦ Ρικάρδ ἦτον ἀδύνατον νὰ ἀνθέξουν, ἐγνωστοποίησαν πρὸς τὸν Ρικάρδ διὰ τοῦ διοικητοῦ ἐνὸς Γαλλικοῦ πλοίου «Γρενατῆρ» ὀνομαζόμενον (πρόκειται περὶ τοῦ «Grenadier») —τὸ ὅποιον εἶχε φθάσει τὴν 29 Ἰουλίου, καὶ ἐλλειμίσθη πλησίον τῶν Ρωσικῶν πλοίων—διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Σαχτούρη καὶ Σιαχίνη (ὁ Σαχτούρης ὑπηρετεῖ ὡς Διοικητὴς τοῦ Ναυστάθμου, ὁ δὲ Σιαχίνης ἦτο ἐπαναστάτης), ὅτι, ἅμα οὗτος ἠθέλην κινήθῃ κατ' αὐτῶν, ὁ Μιαούλης ἐμέλλε νὰ καύσῃ καὶ τὴν «Ἑλλάδα» τὸ δίκροτον καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα. Ὁ Γάλλος διοικητὴς τοῦ βρικήου μεσολαβῶν, χωρὶς νὰ παρουσιασθοῦν οἱ ἄνωθεν δύο εἰς τὸν Ρικάρδ, ἔμειναν σύμφωνοι νὰ εὐκαιρώσουν ἡμέσως τὰ λοιπὰ πλοῖα, ὁ δὲ Μιαούλης νὰ μείνῃ εἰς τὴν «Ἑλλάδα» μὲ 50 ἄνδρας μόνον, ἕως ὅτου νὰ ἐπιστρέψουν οἱ Μοίραρχοι Λαλάνδ καὶ Λιόνς ἐκ Ναυπλίου (πρόκειται περὶ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἀγγλικῆς καὶ Γαλλικῆς μοίρας), νομιστὰι τοῦ ἀποτελέσματος τῶν συνεννοήσεων τῶν ἀντιπρέσβων μὲ τὸν Κυβερνήτην, οἱ ὅποιοι νὰ συμβιβάσουν τὰ περιπλέον. Προσέτι δὲ νὰ ἔμβῃ καὶ ὁ Διοικητὴς Κωνστ. Ράιμφος εἰς Πόρον μὲ 150 στρατιώτας φρουρᾶν».

«Εἰς τὰς κρίσιμους στιγμὰς ἐκείνας, κατὰ τὰς ὁποίας ἐφαίνετο ὅτι διὰ τῆς εἰρηνικῆς μεσολαβήσεως τοῦ διοικητοῦ τοῦ Γαλλικοῦ πλοίου ὁ θυμὸς τοῦ Ρικάρδ καταπραυνόμενος καὶ ἔδιδε ἐλπίδας συμβιβασμοῦ τινός, οἱ εἰρημένοι τρεῖς, Μιαούλης, Σιαχίνης καὶ Μαυροκορδαῖτος, συλλογιζόμενοι τὴν δεινὴν θέσιν των ὡς πρὸς τὴν διαπραχθεῖσαν ὕβριν

κατὰ τῆς Ρωσικῆς σημαίας καὶ τὴν ἀδυναμίαν των ὡς πρὸς τὸν αὐστη-
ρότατον Κυβερνήτην, ἀδυναμίαν τὴν ὁποίαν κατελάμβανον, ὅτι ἐὰν
δι' ὅλους τοὺς ἄλλους ἀποβῆ καλῶς ἀπονεμομένης ἀμνηστείας, διὰ τοὺς
πρωταιτίους ὅμως τῆς ἐπαναστάσεως ὄχι, ὅλην τὴν νύκτα βασανιζό-
μενοι ποῖον νὰ ἐκλέξουν ἀπὸ τὰ δύο, τὴν ὑποχώρησιν ἢ τὴν παράδοσιν
τῶν ἐθνικῶν πλοίων εἰς τὸν ἐξολοθρευτὴν, ἀποφασίσαντες τὴν νύκτα,
ὡς ἐφάνη τὸ δεύτερον, ἔδωσαν ἀμέσως ὁδηγίας νὰ θέσουν ἐπὶ τῶν
πολεμοφοδίων τὰ ἀναγκαῖα φητῖλια, καὶ οὕτω νὰ εἶναι ἔτοιμοι καὶ διὰ
τὸ ἓν καὶ διὰ τὸ ἄλλο. Μὲ ἄλλους λόγους, ἐπειδὴ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ
τὰ ἐξουσιάσουν, διὰ νὰ μὴ χρησιμεύσουν καὶ διὰ τὸν Κυβερνήτην, ἐν
ἔσχάτῃ ἀνάγκῃ νὰ τὰ δώσουν εἰς βορὰν τοῦ πυρός. Τὴν 1 Αὐγούστου
ἀπεφάσισαν νὰ γίνῃ τοῦτο».

«Τὴν ἀνανδρον ταύτην καὶ ὀλέθριον διὰ τὸ ἔθνος καὶ διὰ τοὺς
δυστυχεῖς ναύτας μας ἀπόφασιν μαθῶν ἓνας τῶν ὀπλοποιῶν Στερεοελ-
λαδίτης, ὅστις ἐδούλευεν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν ναύσταθμον, καὶ προσ-
φυγὼν λαθραίως τὸ πρῶτ' εἰς τὸ τυπικὸν τάγμα ἀναγγείλας τὴν ἀπό-
φασιν τῆς πυρπολήσεως, ἀμέσως τὸν διεύθυναν εἰς τὸν Νικήταν, Καλ-
λέργην καὶ Ρικὸρδ νὰ πληροφορηθοῦν (ὁ Καλλέργης διώκει τὸ ἱπι-
κόν). Ἄλλὰ τόσον οἱ πρῶτοι τοῦ τυπικοῦ ὕσον καὶ οἱ ρηθέντες ἀρχη-
γοί, γνωρίζοντες τὰ πατριωτικὰ αἰσθήματα τοῦ γενναίου Μιούλη, Σια-
ζίνη καὶ λοιπῶν Ὑδραίων, οἵτινες τὰ ἐδιοικοῦσαν, καὶ ἐκ τοῦ ἄλλου
τὴν φρόνησιν τοῦ Μαυροκορδάτου, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ σκληρυνθοῦν
εἰς τοιαύτην κατάστασιν, καὶ νὰ ἐκδικηθοῦν μὲ τὴν πυρπόλησιν τῶν
πλοίων τὸν Καποδίστριαν, δὲν ἐπέισθησαν διὰ νὰ λάβουν ἓν μέτρον
περὶ τῆς ἀσφαλείας τῶν κινδυνευόντων ἐθνικῶν πλοίων».

«Ἐνῶ ὅμως εὐρίσκοντο ὅλοι ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται τοῦ Τυπι-
κοῦ εἰς τὴν συζήτησιν ἐὰν δυνατὸν νὰ πιστεύουν ἢ ὄχι τὴν ἀπειλου-
μένην καταστροφὴν, καὶ ἡ ἡμέρα περνοῦσε, περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς
1 Αὐγούστου—καθ' ἣν στιγμὴν ἐφάνησαν ἐρχόμενοι μετὰ τῶν πλοίων
των οἱ Λαλάνδ καὶ Λιόνς, διοικηταὶ τῶν δύο ξένων μοιρῶν, κομισταὶ
προτάσεων διὰ νὰ παύσῃ ἡ αἱματοχυσία—ἕξαφνα ἀπὸ τὸ ὄχρωμα τοῦ
Τυπικοῦ τὸ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς βλέπουν μίαν λέμβον ἐφαιὰν ἐξερχομένην
ἀπὸ τὸ δίκροτον «Ἑλλάς» καὶ διευθυνομένην τὴν ἄκρην-ἄκρην τοῦ
Πόρου πρὸς τὸ μεσημβρινὸν στενόν, μὲ τὴν πλεον ταχεῖαν λαμνοκοπίαν
καὶ ἀγῶνα. Εἰς τὰς ἀρχὰς ὑποθέσαντες ὅτι αὕτη διευθύνετο δι' ἀγγε-
λίαν τινὰ πρὸς τὴν πόλιν, δὲν ἐκινήθησαν· μόλις ὅμως αὕτη πλησίαζεν
νὰ διαβῆ πρὸς τὸ στενὸν τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἕξαφνα βροντὴ ἐκραγεῖσα
ἀπὸ τὴν φρεγάδαν, καὶ μετ' αὐτὴν παρομοίᾳ ἀπὸ τὴν κορβέτταν ἢ
«Ὑδρα», τὸ μὲν δίκροτον εἰς μύρια μυριάδες κομμάτια διαμελισθὲν
ἕως καὶ τὸ ὕστερον ξύλον, ἀφοῦ ἐγέμισεν ἡ θάλασσα πελεκούδια—ἔφθα-

σαν και ἕως εἰς τὸ ὄχρωμα ἄλλα κομμάτια—καὶ τὸ κορβέττον βουλ-
 λισθέν, ἔμεινεν τὸ ἥμισυ ἔξω τοῦ ὕδατος. Ἡ φυλακὴ τῆς ἐκκλησίας
 ἐξ ἀνδρῶν τοῦ τυπικοῦ, ἐννοήσασα ποῖοι ἦσαν οἱ δρᾶσαι τοῦ κακοῦ,
 ἅμα ἔφθασαν μὲ τὴν λέμβον διερχόμενοι ἐκεῖθεν, ἀλησιμονοῦντες καὶ
 τὰ καλὰ τοῦ Μιαούλη καὶ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ Σιαχίνη καὶ ὄλων
 τῶν Ὑδραίων, ἀπὸ τὴν ἀγανάκτησίν των πυροβολοῦντες νὰ τοὺς φονεύ-
 σουν ἐντὸς τῆς λέμβου, μὴ δυνάμενοι οὗτοι νὰ διαβοῦν ἐκεῖθεν καὶ
 καὶ διαβοῦν πέραν τοῦ στενοῦ, ἐξελθόντες εἰς τὴν ἀκτὴν τοῦ Πόρου
 καὶ σπεύδοντες διὰ ξηρᾶς, δουφεκιζόμενοι, μόλις καὶ ὁ Μιαούλης καὶ
 οἱ λοιποὶ ἐδυνήθησαν νὰ σωθῶσιν φεύγοντες καὶ νὰ ἐμβαρκαρισθοῦν
 εἰς τὸν μικρὸν λιμένα, ὅπου ἐμβαρκαρίσθησαν καὶ οἱ λοιποί. (Κατὰ
 τὸν «Ἀπόλλωνα» ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Δημ. Κριεζῆς ἔμειναν τελευταῖοι
 ἐπὶ τῆς «Ἑλλάδος»).

«Πλησίον τοῦ δικρότου ἢ «Ἑλλάς» ἔκειτο ἀγκυροβολημένον τὸ
 δίχροτον «Ἐμμανουήλα» (λαϊκὴ ὀνομασία τοῦ «Ἐμμανουήλ»), ἢ δὲ
 «Καρτερία» τὸ ἀτμοκίνητον εὗρισκετο μεταξὺ τοῦ λιμένος, ὡς προεί-
 πομεν, τοῦ Γαλατᾶ καὶ τοῦ Πόρου. Οἱ μὲν λοιπὸν στρατιῶται ἐκ τοῦ
 νησίου τοῦ Πόρου, ὑποπτεύοντες τὴν ὑπομόνευσιν καὶ ἔκρηξιν τῆς
 «Ἐμμανουήλας» καὶ τοῦ ἀτμοκινήτου (φρίκη. . .), οἱ δὲ τοῦ τυπικοῦ,
 μὴ ἔχοντες λέμβους νὰ σπεύσουν πρὸς πρόληψιν τοῦ κακοῦ, ἐμμεΐναντες
 ἕως μιστὴν ὥραν ἀκίνητοι, ἀφοῦ εἶδαν ὅτι δὲν γίνεται καὶ ἀργοπορεῖ
 ἢ πυρπόλησις, καταβάντες εἰς τὴν σκάλαν τοῦ Γαλατᾶ, ἕνας τῶν στρα-
 τιωτῶν νὰ σώσῃ τὸ ἀτμοκίνητον μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς του, ἐκδυθεὶς
 ἀμέσως καὶ κολυμβῶν ταχέως, ἀναβάς ἐπὶ τοῦ ἀτμοκινήτου καὶ εὐρών
 τὸ φυτίλι ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, τὸ δὲ πῦρ προχωρῶν, σύρων καὶ
 κόπτων τὸ φυτίλι ἔσωσε τὸ ἀτμοκίνητον. Μόλις ἐσώθη τὸ ἀτμοκίνητον,
 καὶ τῆς «Ἐμμανουήλας» τὸ φυτίλι σπαραχθὲν ἀπὸ τὸν μέγαν κλονισμόν
 καὶ βραδύναν εἰς τὴν μετάδοσιν τοῦ πυρὸς ἔδωκεν καιρὸν εἰς ἄλλον
 ναύτην, νὰ σώσῃ καὶ αὐτήν, ἄξαφνα ἀκούγομεν τὸν βρόντον τῆς ἐκρή-
 ξεως τοῦ ἐπιθαλασίου φρουρίου καὶ τὸν ἀναποδογυρισμόν του, τὰς
 δὲ λέμβους μὲ τοὺς ἐπαναστάτας φεύγοντες ὡσὰν ἀπὸ τὴν ὀργὴν τοῦ
 Κυρίου πρὸς τὴν Ὑδραν».

Περαιτέρω γράφει :

«Λυπηρότερον πρᾶγμα διὰ ἕναν Ἀγωνιστὴν στρατιωτικὸν γὰ
 βλέπει ἐκείναις ταῖς ὥραις δὲν ἦτον ἀπὸ τὸ ἐν μέρος νὰ θεωρῇ τὰ
 πελεκούδια τῶν πλοίων ἐλκνόμενα ἀπὸ τὸ ρεῦμα γεμᾶτο τὸ παραθα-
 λάσσιον καὶ ἐξ ἄλλου τὰς οἰκίας τῶν πολιτῶν νὰ καταγυμνώνωνται»
 (πρόκειται περὶ τῆς λεηλασίας καὶ τῆς πυρκαϊᾶς πού ἐπηκολούθησεν
 ὑπὸ τῶν Κυβερνητικῶν στρατευμάτων ἐν Πόρῳ). Ὁ ναύσταθμος ἐπρο-
 φυλάχθη μετὰ στρατιωτικὴν δύναμιν. Εἰς τὸν ναύσταθμον ἐπεφορτίσθη

ὁ ὑποφαινόμενος νὰ κλεισθῶ μὲ μερικὸς στρατιώτας νὰ τὸν προφυλάξω, καὶ οὕτως ἐσώθησαν ὅσα εἶχεν ἀφήσει ἡ ἀναρχία τῶν Ὑδραίων ἀπὸ τὰ τρόφιμα καὶ ἄλλα ἀναγκαῖα τῶν πλοίων, σχοινία, πανιά καὶ καθεξῆς».

Ἐν συνεχείᾳ λέγει :

«Προσθήκη.—Βραδύτερον ὁ Τσάμης (Καρατάσος) ἐδιηγήθη ὅτι φθάσας εἰς Ὑδραν ἀπὸ τὴν Στ. Ἑλλάδα καὶ ἐξηγηθεὶς μὲ τοὺς ἐκεῖ πρόσφυγας παροίκους, Μαυροκορδάτον, Πολυζωίδους καὶ λοιπούς, ἐπιγενομένης ἔπειτα μίας συναθροίσεως τῶν προκρίτων Ὑδρας, προδιατεθειμένος ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτον νὰ ὁμιλήσῃ οὕτως, καὶ νὰ βοηθηθῇ ὑπ' αὐτοῦ εἰς ὅσα ἔλεγε, ὠμίλησεν» :

«—Κύριοι, ἔχω τόσαις ἡμέραις ὅπου ἦλθα ἐδῶ ἀπὸ Στ. Ἑλλάδα, καὶ παρατηρῶ τὴν νοηρότητα καὶ ἀκίνησίαν σας. Ἡξεύρετε διατὶ ἦλθα ; Διότι, ἀφοῦ εἶδα ὅτι ἀπάντησιν μὲ τὸν ἀπεσταλμένον μου παπᾶν τοῦ τάγματος δὲν ἔλαβα καὶ μὲ τὸν Μιχ. Γρίβαν παρομοίως, ἔπειτα πλοῖα κατὰ τὴν ὑπόσχεσίν σας δὲν ἐπέμψατε, χρήματα ὄχι, ἦλθα καὶ μόνος μου προσωπικῶς νὰ ἀνταμωθῶ μαζύ σας, καὶ νὰ ἰδῶ· ἐὰν ἦσθε σύμφωνοι νὰ κινηθοῦμεν, νὰ κινηθοῦμεν ὅλοι μαζύ, εἰδὲ καὶ δὲν ἦσθε, ἐπειδὴ ἄφησα τοὺς ἀξιωματικοὺς εἰς τὴν Στ. Ἑλλάδα καὶ στρατιώτας οἵτινες μὲ περιμένουν ἀνήσυχτοι, ἐπιθυμῶ νὰ μάθω τὸν σκοπὸν σας ὥστε, ἐὰν δὲν ἦσθε εἰς κατάστασιν νὰ κινηθῆτε, νὰ μεταβῶ κἂν νὰ τοὺς συνάξω καὶ νὰ τρέξω νὰ σωθῶ ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ Κυβερνήτου καὶ νὰ σώσω καὶ ἐκείνους».

«Συλλογιζόμενοι σοβαρῶς οἱ πρόκριτοι τί νὰ ἀποφασίσουν καὶ σκυθρωπάζοντες, ὁ Μαυροκορδάτος παρουσιάσας ἓν γράμμα ἐνός φίλου τοῦ ἀπὸ τὸ Ναύπλιον τοὺς λέγει ὅτι τὸ μόνον σωτήριον ἦτο δι' αὐτοὺς ὅλους νὰ καταλάβουν τὰ εἰς τὸν Πόρον πολεμικὰ πλοῖα. Ἀφοῦ λοιπὸν ἀποφασίσθη τοῦτο καὶ τὰ κατέλαβον, καὶ ἐνοχοποιήθησαν ἀρχετὰ, δὲν ἤρκεσεν τοῦτο, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐνοχοποιήσῃ τοὺς Ὑδραίους περισσότερον τοὺς ἠνάγκασεν ὁ Μαυροκορδάτος νὰ καύσουν τὰ πλοῖα. Ἀφοῦ δὲ τὰ ἔκαυσαν ἄνευ τῆς γνώμης τοῦ κοινοῦ τῆς Ὑδρας, ἀφιχθέντες εἰς Ὑδραν οἱ περὶ τὸν Μαυροκορδάτον ἐνήργησαν ἀμέσως, δῆθεν, νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν πρᾶξιν ταύτην τὸ κοινὸν τῆς Ὑδρας ὡς νόμιμον, καὶ συνεπέῃ ταύτης τῆς ἐνεργείας, διὰ νὰ ἀθωωθῶσιν ὅλοι, καὶ τὸ κοινὸν καὶ οἱ Ὑδραῖοι, οἱ πληρεξούσιοι τοῦ Αἰγαίου, οἵτινες ἦσαν εἰς Ὑδραν συνηγμένοι, ἐπεκύρωσαν αὐτὴν τὴν πρᾶξιν τῆς πυρπολήσεως τοῦ στόλου, ἀναλαβόντες ὅλοι ἀλληλεγκύως τὴν εὐθύνην, ἐὰν ποτὲ ἡ Ἐθν. Συνέλευσις τοὺς καταδικάσῃ, νὰ εἶναι ὑπόλογοι καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ τέκνα των διὰ τὰς ζημίας τοῦ ἔθνους τὰς ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ στόλου».

Ἐνταῦθα θὰ παραθέσω σχετικὸν σχόλιον τοῦ Γ. Βλαχογιάννη :

«Ὅσον καὶ ἂν εἶναι σπουδαία ἡ ἐμπιστευτικὴ αὕτη ἀνακοίνωση τοῦ Καρρατίσου, βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Ὑδρα εἶχε ἀνάγκη ἀπόλυτη νὰ καταστρέψῃ τὴ ναυτικὴ δύναμι πού εἶχε ὁ Κυβερνήτης στὴν ἐξουσία του, γιὰ νὰ σωθῇ ἀπὸ κάθε κίνδυνο ἀποκλεισμοῦ καὶ πείνας πού θὰ τὴν ἀνάγκαζε νὰ παραδοθῇ στὸν ἐχθρὸ τῆς. Μένει ὁμως ἀκόμη ἀδιαφώτιστο τὸ ζήτημα τῆς ἐναντία στὸ Μαυροκορδάτο κατηγορίας. Τὸν εἶδαμε νὰ φεύγῃ ἀπὸ τὸν Πόρο μὲ τὴ βάρκα τῆς «Ἑλλάδος» μαζί μὲ τὸ Μιαούλη, ἀφοῦ ἡ φωτιά εἶχε ἀναλάβῃ τὸ ἔργο τῆς τὸ ἀπαίσιο. Καὶ πρῶτα γιὰ τὸ Μιαούλη δύο λόγια. Καὶ γι' αὐτὸν ὑπάρχει ὑστερόχρονη προσπάθεια νὰ κάμῃ ποιοῦ ἐλαφρὸ τὸ βάρος τῆς εὐθύνης του. Κατὰ τὴ γραφτὴ παράδοση, ὁ Μιαούλης, ἀφοῦ ἔβαλε ὁ ἴδιος τὸ φυτίλι, ἄφησε τὴν «Ἑλλάδα» δακρυζόντας καὶ εἶπε νὰ μὴ βάλουνε φωτιά πρὶν φύγῃ. Ὅμως ἡ ἀληθινὴ ἱστορία διδάσκει τὰ ἀντίθετα. Στὰ χέρια τοῦ ἐκδότῃ (Γ. Βλαχογιάννη) βρίσκεται γράμμα τοῦ Μιαούλη πρὸς τὸ κοινὸ τῆς Ὑδρας, ζῆλο γεμᾶτο καὶ φανατισμὸ γιὰ τὴν Ὑδρα καὶ βροσιᾶς γιὰ τὸν Καποδίστρια».

Ἡ τελευταία παράγραφος τοῦ σχετικοῦ κεφαλαίου τοῦ Κασομούλη, ἔχει ὡς ἑξῆς :

«Ἀφοῦ ὅλα ταῦτα ἐγνωστοποιήθησαν δι' ἰδιαιτέρων ἀναφορῶν παρ' ὄλων τῶν διοικητῶν τῶν στρατ. σωμάτων εἰς τὸν Κυβερνήτην, καὶ ἡ γοερὰ φωνὴ ὄλων σχεδὸν τῶν Ἑλλήνων, φωνὴ ἀγανακτήσεως διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ στόλου διεδόθη εἰς ὅλον τὸ κράτος, καὶ οἱ πλέον σληρόκαρδοι θεωροῦντες τὴν πράξιν ταύτην τοῦ Μιαούλη ὡς ἀναξίαν τοῦ ὀνόματός του—συλλογιζόμενοι ὅτι μὲ τὸ καύσιμον ἄλλο τι δὲν ἔπραξε παρὰ νὰ ζηλιώσῃ τὸ ἔθνος—ἀπὸ καρδιᾶς ἀγανακτοῦντες ἀνέπεμπον τὰς μεγαλυτέρας ἀρὰς κατ' αὐτῶν καὶ τῶν συμμετόχων του πανταχόθεν δι' ἀναφορῶν καὶ διὰ λόγων».

Κλείων τὴν παροῦσαν ἀνασκόπησιν θὰ παραθέσω τὴν τελευταίαν παράγραφον τῶν «Στρατιωτικῶν Ἐνθυμημάτων» τοῦ Ν. Κασομούλη, πρὸς τὴν μνήμην τοῦ ὁποίου πᾶς Ἕλληνα καὶ δὴ στρατιωτικὸς, ὀφείλει σεβασμὸν ἴσον διὰ τὴν πολεμικὴν δρᾶσιν του, ὅσον καὶ τὸ μνημιῶδες ἐν λόγῳ σύγγραμμά του, παρὰ τὴν μετρίαν γραμματικὴν μόρφωσίν του.

Περιγράφων τὸ τέλος στρατοῦ, τὸν ὁποῖον μὲ τόσους κόπους καὶ θυσίας ὠργάνωσεν ὁ Ι. Καποδίστριας καὶ τὸν ὁποῖον ὑποβλέποντες οἱ πολιτικοὶ φοβούμενοι, ἀφοῦ ἐχρησιμοποίησαν διὰ τοὺς ἐπιδιωχομένους σκοποὺς ἐπικρατήσεώς των ἐν τέλει ραδιουργοῦντες αὐτὸν εἰς τοὺς Γάλλους, οἵτινες εἶχον ἀποβιβασθῆ εἰς Πελοπόννησιν κατὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν ὑπὸ τὸν Ἰμπραήμ στρατευμάτων, ἐπέτυχον, τὴν διάλυσιν του καὶ τὸν ἀφοπλισμὸν του, ἥτις τελικῶς καὶ ἐπεκρωθῆ διὰ Β. Διατάγματος, ἐπὶ τῆς Ἀντιβασιλείας τοῦ Ὄθωνος.

Είναι γνωσταί αί αίματηραί σκηναί τοῦ Ἄργου, ἐνθα ἤδρευον αἱ ἔνοπλοι Ἑλληνικαί δυνάμεις τακτικά καὶ ἄτακτοι, ἀδιακρίτως πολιτικῶν φρονημάτων, ἀναμένουσαι τὴν ἔλευσιν τοῦ Βασιλέως Ὀθωνος, ἀποβληθεῖσαι ἐκ Ναυπλίου καὶ Προνοίας τῇ εἰσηγήσει τῶν πολιτικῶν ἡγητόρων ἢ μᾶλλον τοῦ Κωλέττη ἰδίως, ὅταν ἐν Γαλλικὸν τάγμα διετάχθη νὰ ἐκτοπίσῃ καὶ ἐκεῖθεν τὸν στρατὸν ἐκείνον. Ἐξ ἀσημάντου ἀφορμῆς—προστριβῆς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Γάλλων τινῶν στρατιωτῶν, διατελούντων ἐν εὐθυμίᾳ ἐντὸς καφενεῖου—οἱ Γάλλοι ἐξαγριωθέντες ἐπετέθησαν ἐναντίον καὶ ἀόπλων κατοίκων, γυναικῶν, παίδων καὶ γερόντων, ἐφόνευσαν καὶ ἐντὸς τῶν οἰκιῶν των ἀκόμη περὶ τοὺς 350 Ἑλληνας, κατὰ τὰς ἱστορικὰς μαρτυρίας, ἐν οἷς καὶ Σπ. Καλλισγοῦρος ἀξιοῦ τοῦ Πυρῆκοῦ, καὶ Θεοδ. Ἀλκαίου, οἵτινες συλληφθέντες ἐτυφεκίσθησαν ἐντὸς τοῦ κήπου τῆς οἰκίας Καλλέργη, ὑπὸ Γαλλικοῦ ἀποσπάσματος κανονικῶς, ὡς ἂν εἶχε προηγηθῆ καταδικαστικὴ ἀπόφασις ἐναντίον των, ἐνῶ οὐδὲ κἂν ἀνάκρισις ἐγένετο.

Εἶναι ἐκτὸς ἀμφιβολίας ὅτι οἱ στρατιῶται τοῦ Ἄγωνος εἶχον τὰ παράπονά των καὶ περιέβη εἰς ἀπόγνωσιν, λόγῳ τῶν στερησέων καὶ αὐτόχρομα πείνης, ὑπὸ τῆς ὑποίας ἐμαστιζοντο, ἅμα τῇ λήξει τοῦ Ἄγωνος, ἥτις τοὺς ὠδήγει συχνὰ εἰς βίαν καὶ διαρπαγὰς. Ὅπως δῆποτε ὁ I. Καποδίστριας εἶχε κατορθώσει μὲ τὸν ὄργανισμὸν τοῦ Στρατοῦ, τὸν ὁποῖον ἐπέβαλε, νὰ ἐξοικονομήσῃ ἓνα μέγα μέρος ἐξ αὐτῶν, παρὰ τὰς δυσχετεστάτας οἰκονομικὰς συνθήκας τὰς ὁποίας ἀντεμετώπιζε καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς ἐνόπλου δυνάμεως βασιζόμενος, ἐτήρει ὅπως δῆποτε τὴν τάξιν καὶ ἐπέβαλε βαθμηδὸν τὸ Κράτος τοῦ Νόμου. Ἀτυχῶς οἱ πολιτικοὶ ἡγέται, ἅμα ὁ I. Καποδίστριας ἐξέλιπε, ἐπεδίωξαν διὰ παντὸς μέσου τὴν ἔνοπλον αὐτὴν δύναμιν νὰ σφετερισθῶσι πρὸς ἐπιβολὴν των. Ἀποτέλεσμα ἢ ἐπακολουθήσασα τραγικὴ κατάστασις, ὅτε ἐπέτυχον τοῦτο.

Ἴδου ἡ τελευταία παράγραφος τοῦ Κασομούλι, τοῦ ἀγνοῦ τούτου στρατιώτου καὶ πολεμιστοῦ, ἐξιστοροῦντος τὰ λυπηρὰ ἐκεῖνα γεγονότα :

« Ἄς χρησιμεύουν ταῦτα πρὸς παράδειγμα καὶ μάθημα τῶν μεταγενεστέρων στρατιωτικῶν, νὰ ἀποφεύγουν τοὺς λυμεῶνας πολιτικοὺς ἄνδρας, μὲ τοὺς ὁποίους ἐνωθέντες οὔτοι καὶ ἐπιβουλευόμενοι παρὰ τῶν ἰδίων πάντοτε, ἐπὶ τέλους αἱ προσπάθειά των εἶδομεν ὅτι ἀπέβησαν πρὸς ὄφελος τῶν πρώτων, τῶν δειλῶν τούτων ἀνδρῶν, καὶ καταστροφή τῶν δευτέρων, τῶν στρατιωτικῶν. Οὕτω συμπληρώσαντες τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς, ἀφησαν οἱ πολιτευόμενοι τῆς Ἐπαναστάσεως τὰς πλέον κακὰς ἀναμνήσεις δι' ἑαυτοὺς καὶ δι' ὄσους ἄλλους συνέπραξαν μὲ αὐτοὺς εἰς τοῦτο ».

Δ'.

Ο ΑΝΤΙΝΑΥΑΡΧΟΣ κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
ΔΙΑ ΤΗΝ ΣΤΑΣΙΝ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΜΠΟΤΣΑΡΗ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΚΘΡΟΝΙΣΙΝ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΟΘΩΝΟΣ

Παρηκολούθησα μετὰ πάσης προσοχῆς τὴν λίαν ἐνδιαφέρουσαν ἀφήγησιν τοῦ Στρατηγοῦ κ. Δημ. Νότη Μπότσαρη καὶ θείου μου, διὰ τὸν κλάδον τῆς οἰκογενείας Νότη. Ὑπάρχουν σημεῖα τινά, ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ ἕτεροι κλάδοι Μάρκου καὶ Κώστα, ἐν οἷς καὶ ἐγώ, δὲν συμφωνοῦμεν. Ἐγραψα ἤδη ὑμῖν σχετικῶς μετὰ τὴν ἠρωίδα Λένην, περὶ ἧς προέκυπτεν ἀντίθεσις πρὸς τὰ ὑπ' ἐμοῦ γραφέντα, εἶχате δὲ τὴν καλωσύνην νὰ δημοσιεύσητε τὴν ἐπιστολήν μου ἐκείνην εἰς τὴν ἔγκριτον ἔφημερίδα σας.

Αἱ διαφωνίαι αὗται μεταξὺ τῶν κλάδων τῆς οἰκογενείας δὲν δύνανται βεβαίως νὰ ἀποτελέσουν θέμα δημοσιότητος. Ὑπάρχει ὅμως ἐν σημείον, τὸ ὁποῖον θεωρῶ ἀπαραίτητον ὅπως διευκρινισθῇ. Εἶναι τοῦτο ἡ στάσις τῆς οἰκογενείας κατὰ τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ Ὁθωνος καὶ τὰ μετέπειτα ἀναρχικὰ γεγονότα.

Ὁ κ. Δημ. Νότη Μπότσαρης ἐν τῇ ἀφηγήσει του εἰς τὸ φύλλον τοῦ «Ἔθνος» τῆς 27ης λήξαντος χαρακτηρίζει τὴν Βασιλείαν τοῦ Ὁθωνος ὡς ἐξῆς: «Ὁ πάππος μου, ἀπεχθανόμενος τὴν ὑπὸ τοῦ Ὁθωνος συγνὰ ἀσκηθεῖσαν τυραννίδα...». Εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ τονίσω ὅτι, ἡ ἀντίληψις αὕτη ἀφεῶρα ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον τὸν πάππον του, ὅστις ἀπετέλει μοναδικὴν ἐξαίρεσιν παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ. Βεβαίως ὁ ἀφηγούμενος δὲν ἰσχυρίζεται τὸ ἀντίθετον, φοβοῦμαι ὅμως ὅτι διὰ τὸν ἀναγνώστην δὲν ἀποκλείεται νὰ νομισθῇ ὅτι καὶ οἱ Μποτσαραῖοι ἀπεδέχοντο τὴν ἄποψιν ἐκείνην.

Τονίζω ὅτι ἅπαντα τὰ λοιπὰ μέλη τῆς οἰκογενείας, ἐξ ἀρρενογονίας ἢ θηλυγονίας, ἦσαν πιστοὶ ὑπήκοοι, μέχρι φανατισμοῦ μάλιστα, τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος, ὅστις, ὡς καὶ ὁ πατήρ του, πλείστας εὐεργεσίας εἶχον προσφέρει εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Μάρκου, μετὰ πάσης δὲ εὐνοίας περιέβαλλον τὸν Κώσταν καὶ τὴν οἰκογένειάν του. Ὑπέστησαν δὲ διωγμοὺς ὡς ἐκ τοῦτου, τὸ κορύφωμα τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ἡ ἔκταφῆ τῶν

ὄστων τοῦ Μάρκου καὶ ἡ ἀπόρριψις αὐτῶν εἰς βορὰν τῶν κυνῶν, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχον κακοποιήσῃ τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου ἀγαλμάτιον τοῦ Ντάβιτ Ντανζὲ καὶ ἔθραυσαν τὴν πλάκα τοῦ τάφου. Ἡ ἀφάνταστος δὲ αὕτη κτηνωδία ἐστρέφετο κατὰ τῆς οἰκογενείας Μπότσαρη λόγῳ τῆς ἀφοσιώσεώς των πρὸς τὸν Ὁθῶνα καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μάρκου Δημητρίου, ὅστις κατὰ τὴν ἔξωσιν διετέλει ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν τῆς ἀποκληθείσης Κυβερνήσεως τοῦ Αἵματος, ἐφυγαδεύθη δὲ εἰς Ζάκυνθον.

Ἀντιθέτως, ὁ Δημ. Νότη Μπότσαρης, ὡς ἀφηγήθη ὁ ἔγγονός του Στρατηγός, ἐκ τῶν πρωτουργῶν τῆς προηγηθείσης τῆς ἐξώσεως στάσεως τοῦ Ναυπλίου, ἅμα τῇ ἐξώσει, ἐπανελθὼν ἐκ τῆς ἐξορίας, ἐγένετο Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἐπὶ μικρὸν χρονικὸν διάστημα, συνεργάτης ὢν τῶν ἐπικρατησάντων πολιτικῶν, ἔργον τῶν ὁποίων ἦτο ἡ στάσις τοῦ Ναυπλίου. Ἡ σοβαρὰ αὕτη διάστασις καὶ διαφορὰ ἀντιλήψεων τοῦ Δημ. Νότη καὶ τῆς λοιπῆς οἰκογενείας μοιραίως ἐπέφερε καὶ σχετικὴν δυσαρέσκειαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μεταξὺ των. Εἶναι ἡ μοῖρα τῆς Ἑλλάδος, ἀτυχῶς, αἱ πολιτικαὶ διαμάχαι νὰ συνοδεύωνται μὲ διχασμούς, ἐπιβλαβεῖς εἰς τὸ Ἔθνος, μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν οἰκογενειῶν ἀκόμη.

Εἰς τὴν ἐπακολουθήσασαν δὲ ἀναρχίαν μετὰ τὴν ἔξωσιν καὶ τὴν κατ' ἀπομίμησιν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως διαίρεσιν τοῦ Στρατοῦ εἰς Πεδινοὺς καὶ Ὁρεινοὺς, ὁπότε ἔρρευσεν ἀδόξως ἀρκετὸν αἷμα, τὰ τέκνα τοῦ Κώστα Μπότσαρη ἐτάχθησαν μὲ τοὺς Πεδινοὺς, οἵτινες προσεπάθον νὰ τηρήσουν τὴν τάξιν ἐν τῇ ἀναρχίᾳ ἐκείνῃ, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ἦτο νὰ ἀναφωνῇ ὁ ἑλληνικὸς Λαός: «Βασιλεῦ κι' ἄς εἶναι ἀπὸ ξύλο!».

Ὁ δὲ πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ Κώστα Μπότσαρη, Γιαννακός, ὑπολοχαγὸς ὢν τότε τοῦ πεζικοῦ, ὁ μετέπειτα ὑπασπιστὴς τοῦ Γεωργίου Α' ἀπὸ τοῦ βαθμοῦ τοῦ ταγματάρχου μέχρι τῆς ἀποστρατείας του ὡς συνταγματάρχου ἔσωσε τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν, ἐγκλεισθεὶς εἰς αὐτὴν μετὰ μικρᾶς φρουρᾶς, ἀπὸ τῶν ἐπιθέσεων τῶν Ὁρεινῶν, ὑπὸ τὸν Κορωναῖον, πρὸς κατάληψίν της, ἡ δὲ Ἐθνικὴ Τράπεζα τῷ ἀπένειμε πλείστας ἐγγράφους τιμᾶς, τιμῶσα αὐτὸν μέχρι τοῦ θανάτου του.

Ὡς πρὸς τὴν κτηνωδίαν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τάφου τοῦ Μάρκου, δὲν ἔχουν οὔτω τὰ παρατιθέμενα ὑπὸ τοῦ ἀφηγουμένου Στρατηγοῦ, ὅτι ὁ τάφος ἀνεστατώθη ὑπὸ τῶν ἀτάκτων ὁπαδῶν τοῦ Γρίβα, διότι ὁ Δ. Νότη Μπότσαρης τὸν εἰδοποίησεν ὅτι θὰ ἐμποδίσῃ τὴν περαιτέρω προέλασίν των, ἐπενέβη δὲ οὗτος δρακοντείως, ἀσθηρὸς ὢν.

Ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀφηγήσεώς μου εἰς τὸ «Ἔθνος» περὶ Μάρκου, ὁ τέως δήμαρχος Μεσολογγίου κ. Εὐαγγελῆτος, βαθὺς μελετητὴς καὶ γνωστὴς τῶν κατὰ τὸν Ἀγῶνα καὶ μετέπειτα γεγονότων, ἔγραψεν εἰς

τῶν «Νεολόγο» τῶν Πατρῶν τρία ἄρθρα περὶ τῆς ἱεροσουλίας τοῦ τά-
φου τοῦ Μάσκου, ἐν οἷς ἐκθέτει λεπτομερῶς τὰ γενόμενα, κατονομάζει
δὲ καὶ τοὺς πολίτας οἵτινες περισυνέλεξαν τὰ ὄσπια, ὡς καὶ τὴν φθορὴν
τοῦ ἀγαλματίου τοῦ Ντάβιτ Ντανζέ, τὴν ὀδύνην τούτου καὶ τὰ δάκρυά
τον, ὅτε ἐπισκεφθεὶς τὸ Μεσολόγγι βραδύτερον συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς
κόρης του, ἠτένισεν αὐτὸ ἠρωτηριασμένον, με ἀποτέλεσμα ἐκ τῆς βαρ-
βαρότητος ταύτης, ἀπὸ θερμῆς φιλέλλην κατὰ τὸν Ἄγωνα τῆς Ἀνε-
ξαρτησίας, ἐμπνευσθεὶς τὸ ἀγαλματίον ἐκ συνεργασίας μετὰ τοῦ Βίκτω-
ρος Οὔγγιου, νὰ μεταστραφῇ εἰς μισέλληνα.

Ὁ κ. Εὐαγγελῖτος ἀναφέρεται εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ βανδαλι-
σμοῦ εἰς τὸν 10ον τόμον τοῦ περιοδικοῦ «Ἐστία», τεύχος 234, τῆς
9ης Νοεμβρίου 1880, σελ. 714. Κατ' αὐτήν ὁ μὲν ἀρωτηριασμός τοῦ
ἀγαλματος Ντάβιτ ἐγένετο τὸ 1860, ἡ δὲ τυμβωρυχία τὸ 1862, μετὰ
τὴν ἔξωσιν. Τὰ δὲ ὄσπια περισυνελέγησαν ὑπὸ τῶν Ἰω. Πλατέκα, Χ.
Σεμιτέλου καὶ Γ. Γιοιάση καὶ ἐπανετέθησαν εἰς τὸν τάφον. Τὸν
Ι. Πλατέζαν ἐγνώρισεν ὁ κ. Εὐαγγελῖτος καὶ ἤκουσεν ἐκ στόματος
αὐτοῦ τὴν περιγραφὴν. Συνεπῶς οὐδεμίαν ἀνάμειξιν εἶχεν, ἐν προκει-
μένῳ, ὁ Θ. Γρίβας, πολὺ ὀλιγότερον δὲ ἢ τυμβωρυχία ἐγένετο πρὸς
ἐκδίκησιν κατὰ τοῦ Δημ. Νότη, διότι οὗτος ἠμπόδιζε τὴν πρὸς Ἀθή-
νας προέλασιν των.

Τέλος, διὰ τοὺς φιλόστοργους, σημειῶ ἐν βιβλίον ἐκδοθὲν ἀνωνύμως
τὸ 1898, ἐπὶ τὸν τίτλον «Σελίδες πινῆς τῆς Ἱστορίας τοῦ Βασιλέως
᾽Οθωνος», ἄξιον πίστεως προσοχῆς, κυρῆλον πλείστας ἀγνώστους λεπτο-
μερείας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τὸ περιεχόμενον ἀναφέρεται εἰς τὴν οἰκο-
γένειαν Λιδωρίκη, τῆς ὁποίας μέλος ἀποτελεῖ ἡ κυρία τῶν τιμῶν τῆς
Βασιλίσσης Ἀμαλίας καὶ δίδει τὴν εἰκόνα τῶν κινήσεων τῶν ᾽Οθωνι-
στῶν καὶ τὴν προσπάθειαν πρὸς καλινόρθωσιν τοῦ ᾽Οθωνος. Ἐν δὲ
τῇ σελίδι 268 ἀναγράφει ὅτι, ὁ Θεόδωρος Γρίβας ὀλίγον μετὰ τὴν ἐκ-
θρόνισιν, δεσπορευθεὶς κατὰ τῶν πολιτικῶν ἐπαναστατῶν, θεωρῶν δὲ
ὅτι παρηγωνίσθη, ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῶν τριῶν Κυβερνητῶν
(Βουλγαρη, Ρούφρον καὶ Κανάρη) καὶ ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν Ἀθηνῶν,
σχολεῶν νὰ ἐνεργήσῃ τὴν καλινόρθωσιν τοῦ ᾽Οθωνος.

Δύναται συνεπῶς νὰ συμπεράνη τις ὅτι ὁ Βουλγαρης, ἐνεργῶν
πρὸς παρεμπόδισιν τῆς ἀφίξεως τοῦ Γρίβα εἰς Ἀθήνας, εἶχε τοῦτο
ἐκ' ὄφει.

Μετ' ἐκτιμήσεως καὶ φιλικῶν χαιρετισμῶν.

Δ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Ε'.

Κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1884, ἔλαβε χώραν Ἐκθέσις Μνημείων τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος, τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασοῦ» καὶ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος.

Ἐκ τοῦ ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐκδοθέντος τότε Καταλόγου, ἐμφαίνεται πόσον ἐπιμελῶς εἶχεν ὀργανωθῆ ἡ Ἐκθέσις ἐκεῖνη καὶ πόσος πλοῦτος ἐκθεμάτων σημαντικῶν ὑπῆρξε.

Ἐπὶ τῆς αἰ ἐξῆς ἐπιγραφαὶ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Αἰθούσης :

«Τοῖς Ἐλευθερωταῖς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους Ἱερὸν».

«Ἐτῆ Εὐκλεῶν Κατορθωμάτων 1821—1822—1823—1824
Ἠγέται καὶ Λαός».

«Ἐτῆ Δεινῶν Δοκιμασιῶν 1825—1826—1827
Λαός καὶ Ἠγέται».

Ἐπὶ ἕξ δὲ στηλῶν τὰ μᾶλλον ἀξιωματικὰ γεγονότα τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος, κατὰ χρονολογικὴν τάξιν.

Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ Καταλόγου, κύριοι ἐκθέται ἦσαν τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν ἐκθέσαν 86 εἰκόνας ἐπιφανῶν Ἀνδρῶν τοῦ Ἀγῶνος, Ὀπλαρχηγῶν, Στρατιωτικῶν, Πολιτευομένων καὶ Φιλελλήνων.

Κατόπιν τὸ Ὑπουργεῖον Ναυτικῶν, μὲ 9 μεγάλας ἐλαιογραφικὰς εἰκόνας ναυτικῶν καὶ νησιωτῶν, ἐπιφανῶν Ἀνδρῶν τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος καὶ μίαν εἰκόνα τῆς Ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου. Ἐπίσης, μεγάλη ἐλαιογραφία παριστῶσα τὸ πτώμα τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ριπτόμενον εἰς τὴν θάλασσαν.

Ἀκολουθεῖ ὁ Ναύσταθμος μὲ 11 ἐπίσης ἐλαιογραφίας μεγάλας, εἰκόνας ἐπιφανῶν ἀνδρῶν τοῦ Ἀγῶνος ναυτικῶν καὶ νησιωτῶν καὶ μίαν εἰκόνα τοῦ Ναυάρχου Μιαούλη, μεγάλην ἐλαιογραφίαν, ῥεσοχομένου τῶν Πατρῶν.

Σημαντικὸς ἐκθέτης ἦτο τὸ Πολυτεχνεῖον, ἐκθέσαν 19 εἰκόνας Ἀγωνιστῶν καὶ μαχῶν τοῦ Ἀγῶνος.

Ἐπονται πλεῖσταὶ οἰκογένειαι τοῦ Ἀγῶνος μὲ πλοῦτον εἰκόπων.

Ἐξετέθησαν ἐν ὄλφ 224 πίνακες, λίαν ἐνδιαφέροντες, ἔργα ζωγραφικῆς καὶ Γλυπτικῆς.

Τὸ Β' Τμήμα περιλαμβάνει «Ὅπλα παντοειδῆ τοῦ Ἀγῶνος», ἀριθμούμενα εἰς 246, ὧν ὅμως ἕκαστος ἀριθμὸς περιλαμβάνει πλεῖστα εἶδη. Ἐκθῆται οἰκογένειαι Ἀγωνιστῶν.

Τὸ Γ' Τμήμα περιελάμβανε «Χειρόγραφα καὶ Ἐντυπα» τοῦ Ἀγῶνος, 423. Ἐκθῆται ἐπίσης οἰκογένειαι Ἀγωνιστῶν.

Καὶ τὸ Δ' Τμήμα περιελάμβανε «Διάφορα Ἀντικείμενα» ἀριθμούμενα εἰς 170, ἐκτιθέμενα ὑπὸ οἰκογενειῶν Ἀγωνιστῶν.

Μελαγχολεῖ τις ἀναλογιζόμενος ὅτι ἐκ τῶν κειμηλίων αὐτῶν εἶναι ζήτημα ἂν διασώζονται ἐλάχιστα. Ἐξ ὧν γνωρίζω τὰ Πολεμικὰ Ὑπουργεῖα τὰ ἀπέστειλαν εἰς τὴν Ἐθνολ. καὶ Ἱστορικὴν Ἐταιρίαν τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἠτύχησεν παταγωδῶς καὶ εἶναι ἄγνωστον τὶ διεσώθη. Ἡ ἐπιζήτησις τοῦ καλυτέρου ὑπῆρξεν ὁ ἐχθρός της. Ἀντὶ νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς τὸ Μέγαρον τῆς Λεωφόρου Ἀμαλίας, τὸ ὁποῖον ἐδωρήθη πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ὑπὸ τῆς οἰκογενείας Τυπάλδου Κοζάκη, διὰ Νόμου καταπατοῦντος τὴν θέλησιν τοῦ διαθέτου, τὸ ἐξεποίησεν ὡς ἀκατάλληλον διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὸ τέλειον, ἔκτοτε δὲ ἄρχεται ἡ ἀλητεία τῶν ἱερῶν αὐτῶν κειμηλίων, ἐκδιωκομένων πανταχόθεν ὡς ἐὰν ἔπασχον ἀπὸ λέπραν, τὰ δὲ χρήματα τῆς Ἐταιρίας τὰ ὁποῖα ἦσαν σημαντικά, ἐξημιόσθησαν. Ἀναγινώσκωμεν δὲ καθ' ἑκάστην ματαίας ἐκκλήσεις τῆς Ἐταιρίας πρὸς τὸ Κράτος πρὸς ἀπόκτησιν στέγης, μὴ λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν.

Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὡς ἐπληροφορήθημεν, ὅτι τὸ Πολυτεχνεῖον τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐμπιστευθῆ εἰς τὴν Ἐταιρίαν τὰ κειμηλιά του, ἠγειρεν ἀγωγὴν κατ' αὐτῆς, αἰτοῦν τὴν ἐπιστροφὴν των καὶ μάλιστα ὅτι ἐκέρδισεν αὐτήν.

Κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ὑπῆρξεν ἀοχικῶς σφάλμα ἢ ἴδρυσις τῆς Ἐταιρίας ὡς ἔχει. Ἐνεδεικνύετο ἡ ἴδρυσις Πολεμικοῦ Μουσείου μὲ δύο κύρια Τμήματα, Στρατῶς καὶ Ναυτικόν. Ἀμφιβάλλω, ἂν ἡ Ἐταιρία κατέχει τὶ σημαντικὸν πλὴν αὐτῶν ἀνάλογον τοῦ τίτλου της. Καὶ δὲν εἶναι μόνον ὁ Ἀγὼν τῆς Ἀνεξαρτησίας. Ἡ μακραίων καὶ ἐνδοξος Ἱστορία μας, ἐπιβάλλει τὴν ὑπαρξίν Πολεμικοῦ Μουσείου ὑπὲρ πᾶν ἕτερον Ἔθνος.

Θὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ ἐκθέματα τῆς ἐκθέσεως ἐκείνης, ἵτινα ἀφοροῦν τὴν οἰκογένειαν Μπάτσαρη, ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ Καταλόγου τῆς Ἐκθέσεως.

Ἀξιωμακρονέυτα Γεγονότα. 1823 Καρπενήσιον 11 Αύγουστου.
Θάνατος Μάρκου Μπότζαρη. 1827. Ἡ περὶ τὸ Φάληρον Πανωλεδρία. 24 Ἀπριλίου Ι. Νοταρᾶς,
Λ. Βέϊκος, Γ. Δράκος, Γ. Τζαβέλας,
Τούσας Μπότζαρης, Ἰγγλέσης.

Τ μ ἦ μ α Α΄.

Ζωγραφικὴ καὶ Γλυπτικὴ.

- Ἀριθ. 118. Πρᾶξις ἡρωϊκὴ τοῦ Μ. Μπότσαρη εἰς τὸ Καρπενῆσι.
Εἰκὼν παλαιὰ διὰ μελάνης. Ἐκθέτης Πολυτεχνεῖον.
» 119. Ὅμοία φέρουσα τίτλον θάνατος τοῦ Μάρκου Μπότζαρη.
Ἐκθέτης τὸ αὐτό.
» 120. Ὅμοία φέρουσα τίτλον Μᾶρκος Μπότζαρης πληγωθεὶς
κ.λ.π. Ἐκθέτης τὸ αὐτό.
» 121. Ὅμοία φέρουσα τίτλον Κηδεῖα καὶ Ἐνταφιασμὸς τοῦ
Μάρκου Μπότζαρη. Ἐκθέτης τὸ αὐτό.
» 224. Τάφος Μ. Μπότζαρη, ἔργον καὶ δῶρον τοῦ Γάλλου
γλύπτου Δανίδ Δ' Ἀνζέρο.

Τ μ ἦ μ α Β΄.

Ὅπλα Παντοειδῆ.

- Ἀριθ. 149. Σπάθη ἦν ἔφερον ὁ Μᾶρκος Μπότζαρης κατὰ τὴν ἐν
Καλλιδρόμῃ μάχην. Ἐκθέται Ἐγγονοὶ Μ. Μπότζαρη.
» 150. Ἐτέρα σπάθη Μάρκου Μπότζαρη. Ἐκείται τέκνα Λ.
Μπότζαρη.
» 151. Σπάθη Κώστα Μπότζαρη. Ἐκθ. Μάρκος Κ. Μπότζαρης.
» 152. Δύο πιστόλια τοῦ αὐτοῦ. Ἐκθ. ὁ αὐτός.

Τ μ ἦ μ α Γ΄.

Χειρόγραφα καὶ Ἐντυπα.

- Ἀριθ. 244. Πλαίσιον μέγα περιέχον 15 ἔγγραφα ἐν οἷς ἐπιστολὴν
Μ. Μπότζαρη 11 Φεβρουαρίου 1823. Ἐκθ. Ι. Τυπάλδος.
» 245. Ὅμοιον περιέχον 16 ἔγγραφα. Ἐκθ. ὁ αὐτός.
» 246. Ὅμοιον περιέχον 15 ἔγγραφα ἐν αἷς ἐπιστολὴν τῶν ἐν
Μεσολλογίῳ πολιορκουμένων 7 Ἀπριλίου 1825. Ἐκθέτης
ὁ αὐτός.
» 247. Ὅμοιον περιέχον 10 ἔγγραφα ἐν οἷς πέντε τῶν ἐν Με-
σολλογίῳ πολιορκουμένων. Ἐκθ. ὁ αὐτός.
» 248. Ὅμοιον περιέχον 15 ἔγγραφα. Ἐκθ. ὁ αὐτός.

- Ἄριθ. 249. Ὅμοιον περιέχον 15 ἔγγραφα. Ἐκθέτης δ αὐτός.
 » 266. Ἀναφορὰ Σουλιωτῶν Ἀρχηγῶν πρὸς Αἰκατερίνην Β΄.
 τῆς Ρωσίας φέρουσα τὰς ὑπογραφὰς καὶ σφαγίδας πλεί-
 στων Ἀρχηγῶν, Πρέβεζα 9 Αὐγούστου 1810. Ἐκθέτης
 Ἀρχεῖον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρίας.

Τ μ ῆ μ α Δ΄.

- Ἄριθ. 2. Μετάλλιον εἰς ἀνάμνησιν Μάρκου Μπότζαρη. Ἐκθέτης
 Χρ. Πολυχρονόπουλος.
 » 22. Θήκη περιέχουσα 12 μέταλλα ἐκ χαλκοῦ. 1) Μάρκου
 Μπότζαρη, 2) Καποδιστρίου, 3) Μιαούλη, 4) Θ. Κολο-
 κοτρώνη καὶ Νικήτα Σταματελοπούλου, 5) Π. Μαυρο-
 μιχάλη, 6) Λ. Μαυροκορδάτου, 7) Ὁθωνος καὶ Ἀμα-
 λίας, 8) Σπ. Τρικούπη. 9) Γ. Κουντουριώτου, 10) Ι.
 Κωλέτη, 11) Γερμανοῦ Πατρῶν, 12) Ὁθωνος. Ἐκθέ-
 της Κα Ἐλέλη Μαυροκορδάτου.
 » 29. Ξύλινον ἀγαλμάτιον παριστὸν τὸν ἥρωα Μάρκον Μπό-
 τζαρη. Ἐκθέτης Πολυτεχνεῖον.
 » 65. Φέρομελη χρυσοκέντητος τοῦ Μάρκου Μπότζαρη. Ἐκθέ-
 της Βασιλικὴ Μπότζαρη (Χήρα Ἀντωνοπούλου).
 » 121. Μετάλλιον ἀργυροῦν κοπὲν ἐν Ἑλλάδι τῷ 1823 εἰς ἀνά-
 μνησιν τοῦ θανάτου τοῦ Μάρκου Μπότζαρη. Ἐκθέτης
 Ναυτικὸν Ἀπομαχικὸν Ταμεῖον.
 » 133. Βολὴς δι' ἧς ἐφρονεύθη ὁ Μάρκος Μπότζαρης κατὰ τὴν
 ἐν Καλλιδορμῇ μάχην. (Ἡ βολὴς αὕτη εὐρέθη ἐντὸς τοῦ
 κρανίου κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων τοῦ ἥρωος).
 Ἐκθέτης Ἀσπασία Κ. Μπότζαρη.

Δ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελίς	Στ.				
37	11	ἀντί	τεμάχια τῶν σκευῶν γράφει :	τεμάχια ἐκ τῶν σκευῶν	
37	28	»	Ἄχιλεὺς	»	Ἀχιλλεὺς
39	18	»	ἐγκαταλιπόντες	»	ἐγκαταλειπόντες
39	21	»	Δογλῆν	»	Δαγλῆν
43	16	»	ἐνεαήμερον	»	έννεαήμερον
45	32	»	Συνιαβὶν	»	Σινιάβιν
46	39	»	ἐξέλιπεν	»	ἐξέλειπεν
48	35	»	Σωχρέτη	»	Σεχρέτη
48	39	»	προσκυνήσει	»	προσκινήσει
48	40	»	προκυνιμένος	»	προσκινημένος
50	4	»	Μακαντόνη	»	Μακαντόνη
51	13	»	Βεκίλης	»	Βεκίλης
56	22	»	ὀμιλήσετε	»	ὀμιλήσετε
60	33	»	Κρεμύδι	»	Κρεμμύδι
60	38	»	Κηλλήνην	»	Κυλλήνην
62	36	»	διότι εἰς τὸ Ζυγόν	»	διότι
64	15	»	ἔσχυσε	»	ἔκρυψε
65	35	»	καταγινόμασθαι	»	καταγινόμασθε
77	39	»	ἐνώπιον Rouqueville	»	ἐνώπιον τοῦ Rouqueville
85	25	»	Ἄλῃ Παπᾶς	»	Ἄλῃ Πασᾶς
88	3	»	θρῦλος, θὰ δώσω	»	θρῦλος. Θὰ δώσω.
88	11	»	καὶ συσσωρευθέντες	»	καὶ οἱ συσσωρευθέντες
93	15	»	κατησχιμένοι	»	κατισχυμμένοι
111	28	»	προῆλθεν	»	προσῆλθεν
112	39	»	Σαλαπάγχας	»	Σαλαπάντας
113	8	»	πολυόδυνα	»	πολυόδυνα
132	8	»	ἐγκαταλελειμένων	»	ἐγκαταλελειμμένον
410	11	»	ἀφήνει	»	ἀφίνει
143	3	»	ἔφερε	»	ἔφερον
146	25	»	θὰ ἐλάμβανε	»	θὰ ἐλάμβανον
154	23	»	νά ἐπιτευχθῆ	»	τοῦτο νά ἐπιτευχθῆ
159	30	»	στηριζομένου	»	στηριζόμενον
169	25	»	τὸ	»	τὸν
179	14	»	Μπότσαρης	»	Μπότσαρη
195	8	»	ἀτυχῶς	»	εὐτυχῶς
202	15	»	ἐγκατέλιπε	»	ἐγκατέλειπε
210	28	»	ἀπετάνθη	»	ἀπετάθη
212	11	»	παθῶς	»	καθῶς
249	17	»	τὸν	»	τὴν

Σελις	Στ.			γράφε : τούς
250	80	ἀντι	οούς	» ἀγωβασάρης
259	6	»	ἀγωβαπάρης	» συμφορά
259	25	»	σαμφορά	» Καρβασσαρά
267	37	»	Καρβασσαρά	» ἐπροσκάλεσε
279	20	»	ἐπροσκέλεσε	» θέλουν
281	33	»	θέλει	» ἀντιμετώπιζε
293	4	»	ἀντεμετώπιζε	» ἀπετάθη
293	35	»	ἀπετάνθη	» Πητάκη
303	31	»	Πετάκη	» συστήση
305	29	»	συστάση	» κοινολογίσης
306	24	»	κακολογίσης	» συγκατώκει
308	26	»	συνεκατώκει	» μετά
309	10	»	μία	» ἐπιγυνομένων
311	7	»	ἐπιγεγνομένων	» ἐνθουσιασμόν
317	10	»	ἐνθουσιασμόν	» Ἄράχωβα
318	4	»	Ἄράχωθα	» τόρα
318	23	»	τόχα	» ἀμολόγητα
329	10	»	ἀμολόγητα	» κρένω
329	38	»	κρένω	» Μπότσαρη
330	5	»	Μρότσαρη	» μην
332	24	»	ηην	» ἦς
336	22	»	εἷς	» ἐπετρόπευσεν
336	30	»	ἐπετροπεισεν	» Σωτηρίας
343	31	»	Σοφίας	» Τσαουσόπουλος
345	29	»	Τσαουσόπουλος	» ὠραιότετες
351	35	»	ὠραιότατες	» Ἰουλίου
352	39	»	Ἰουνίου	» Βαυαροί
354	2	»	Βουαροί	» ιστοριοδίφας
356	17	»	ιστοριοδίφας	» τῆς Ἑλένης
361	31	»	τῆς Ἑλένης	» Φωριέλ
361	37	»	Φωριέλ	» κατέληγον
369	27	»	κατέληγεν	» δικαιολογούντες
369	27	»	δικαιολογούντας	» ὑπακούσουν
372	31	»	ὑποκάσουν	» ἐλλιμενισμένας
373	27	»	ἐλλιμενισμένας	» πληρεξούσιοι
377	2	»	πληρεξούσιοι	» τὰς
380	11	»	τὴν	» ἐκπλεύση
380	32	»	ἐκπλύση	» ἀναξία
384	28	»	ἀταξία	» Ἐνθυμείσαι
387	6	»	Ἐνθυμείσε	» κτυπημένον
388	1	»	κτυπημένων	» ζημιώση
392	25	»	ζηλιώση	» Ἐκθέται
399	22	»	Ἐκείται	

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΝ ΜΠΟΤΖΑΡΗ

- ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ : «Έγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν», τόμος 9ος, σελ. 590.
- «ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ» : Τόμος 17ος, σελ. 714.
Έσφαλμένη ή δημοσίευσις εικόνας του Κώστα Μπότσαρη
ώς Μπότσαρη Νότη Παναγιώτη.
- Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ : «Ο Μάρκος Μπότσαρης λεξικογράφος». Έν πανηγυ-
ρικῷ φύλλῳ τῆς «Έστίας» Χριστούγεννα 1895.
- Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ : «Ο θάνατος του Μάρκου Βότσαρη» «Έστία», τό-
μος 6, σελ. 723, 739.
- ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Α. ΚΟΚΚΙΝΟΥ : «Η Έλληνική Έπανάστασις», τόμος 6,
σελ. 330.
- ΕΛΕΝΗ Α. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ : Κάτοχος τῆς μολυβδίνης σφαίρας του Μάρ-
κου Βότσαρη εύρεθείσης έν τῷ κρανίῳ αὐτοῦ καί περιελθούσης
ταύτη έκ κληρονομιῶν τῆς Ἀναστασίας Α. Οικονό-
μου, τῆς Ἀσπασίας Ι. Τυπάλδου, του Κώστα
Μπότσαρη.
- «ΕΣΤΙΑ» : «Έκθεσις μνημείων Ἱεροῦ Ἀγῶνος». Ἡ σφαίρα ἣτις ἐφό-
νευσε τόν Μάρκον Μπότσαρη. Τόμ. 17, σελ. 271.
- ΙΩΑΝ. ΛΑΜΠΡΙΔΟΥ : «Ἡπειρωτικά Ιστορικά μελετήματα» 1904. Α΄.
Τά Σουλιωτικά. Σελ. 7δ. 48-72.
- VICE-AMIRAL DURAND-VIEL : Les campagnes navales de Mohamed
Aly et d' Ibrahim 1937, Premier Volume. Μετά τήν σελ. 316 υπάρ-
χει ὁ πίναξ LX φέρων κάτωθι : Constantin Botzaris en
1897 par A. Friedel, Imprimerie Nat. Paris.
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ Κ. ΚΑΣΟΜΟΥΛΗ : «Ένθυμήματα στρατιωτικά 1821-1833».
Εισαγωγή Γιάννη Βλαχογιάννη Δ΄ 1939, Σουλιῶται,
πίναξ ὀνομάτων έν λέξι. «Μπότσαρης».
- «ΕΣΤΙΑ» : «Πανομοιότυπον ὑπογραφῆς τῆς χήρας του Μάρκου Βό-
τσαρη», τόμος 9ος, σελ. 256.
- «ΕΣΤΙΑ» : «Πανομοιότυπον γραφῆς του Μ. Μπότσαρη» μέ σκιαγρά-
φημα τῆς σφαίρας τῆς φονευσάσης αὐτόν. Τόμος 5ος, σελ. 289.
- «ΕΣΤΙΑ» : «Χαρακτηρισμός του Μ. Μπότσαρη» Κ. Μένδελσων Βαρ-
θόλδη. Τόμος 5ος, σελ. 302.
- J. EMERSON et du Cte PECCHIO : «La Grèce en 1825», 1826, p. 824, 831.
Υποναύαρχου Δ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ «Ἀρχεῖον του Στρατηγοῦ Κώστα
Μπότσαρη» 1934.

- ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΛΑΩΡΙΤΗΣ : «'Αλῆς Τεπελενλῆς καὶ Κάρολος Ναπιέρ 1819», «'Εστία», τόμ. 6ος, σελ. 432.
- «ΕΣΤΙΑ» : «Νεκρολογία τοῦ ἔτους 18/6» τόμ. 3ος, σελ. 91.
- «ΕΣΤΙΑ» : «Μία ἐπιστολὴ τοῦ Μ. Μπότσαρη» τόμος 4ος, σελ. 310», «Δύο ἐπιστολαὶ τοῦ Μ. Μπότσαρη» σελ. 623.
- ΑΝΑΞ. Ν. ΓΟΥΔΑΣ : «Βίοι Παράλληλοι» Μποτσαράται. Τόμος 7ος σελ. 45.
- F. ROUQUEVILLE : «'Ιστορία τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως» μετάφρασις ὑπὸ Ε. Ζυγούρα. Τόμος Β', σελ. 49 κλπ.
- Υποναυάρχου Ι. ΘΕΟΦΑΝΙΔΟΥ : «'Ιστορία Ἑλληνικοῦ Ναυτικοῦ» 1932 σελ. 55, 56, 180, 295.
- «ΕΣΤΙΑ» : «Ὁ Σουλιώτικος οἶκος ἐν τῷ ὀποίῳ ἐγεννήθη ὁ κ. Μπότσαρης, 1891, σελ. 56.
- ΦΑΜΠΡ : «'Ιστορία τῶν πολιορκητῶν τοῦ Μεσολογγίου».
- RAFFENEL : «Histoire des événements de la Grèce, 1822-1824».
- EUGENE DALLEGGIO : «Les Philhellènes et la guerre de l'Indépendance».
- Α. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ : «Εἰς τὴν ἀδελφὴν τοῦ Μ. Μπότσαρη», «'Εστία», τόμος ΚΖ σελ. 15.
- Κ. Γ. ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ : «'Η ἐν Ζαλόγγῳ καταστροφὴ», «'Εστία», τόμος ΚΧ, σελ. 285.
- «ΜΕΓΑΛΗ ΣΤΡΑΤ. ΚΑΙ ΝΑΥΤ. ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ» Τόμος IV, σελ. 620 καὶ τόμος ΧΧ σελ. 118.
- ΕΛΕΝΗ Α. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ : Κάτοχος ἐκ κληρονομίας τῆς μητρὸς τῆς Ἄ ν α σ τ α σ ί α ς Α. Ο ἰ κ ο ν ὀ μ ο υ : 1) Φωτοτυπίας (δωρηθείσης παρὰ τῆς Χρυσούλας Ἄ ν τ ω ν ο π ο ὐ λ ο υ) ἐνὸς ἀντιτύπου τοῦ πρώτου φύλλου ἰδιοχείρου τοῦ Μάρκου Μπότσαρη Ἄρβανιτο Ἑλληνικοῦ Λεξικοῦ νεογραφέντος ἐν Κερκύρα, ἐν σελ. 244, καὶ φέροντος ἰδιόχειρον ἐπισημείωσιν μετὰ χρονολογίας τοῦ F. R o u q u e v i l l e. 2) Φυλακτοῦ εἰς μικρὸν δέμα, ἐξ ἐνδυμασίας τοῦ Μ. Μπότσαρη, ληφθέντος κατὰ τὸν θάνατόν του, ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Κώστα Μπότσαρη, εἶτα τῆς Ἄ σ π α σ ί α ς Ι. Τυ π ά λ δ ο υ. 3) Φωτογραφίας, ἐν Μεσολογγίῳ τῆς αὐτόθι κειμένης ἀρχαϊκῆς οἰκίας τῶν Μποτσαραίων. 4) Φωτοτυπίας (Miniature) τοῦ Δημ. Μπότσαρη, φέροντος στολὴν ἀξιωματικοῦ τοῦ πυροβολικοῦ.
- «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ» : Μεσολογγίου 1824-1825. Ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Δρ. Ι. Ι. Μάγιερ. Πίναξ περιεχομένων ἐν λέξ. Μπότσαρης, ἐκδ. Β'.
- Γ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ - ΝΟΒΑΣ : «Ὁ Μάρκος Μπότσαρης» Ἡ Ἐθνικὴ Ἑκατονταετηρὶς εἰς τὴν αἰθουσαν Παρνασσός. «Ἡ Πρωΐα».
- «ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ» : 14 Σεβρίου 1930 «Εἰς μνήμην τοῦ Μάρκου Μπότσαρη».
- ΦΩΤΙΟΥ ΚΟΝΙΔΑΡΗ : «Ὁ Μ. Μπότσαρης στὸ Λόρδο Βύρωνα». «Ἡ Ἥχώ». 8/βριος - Ν/βριος 1939. Ἀθῆναι.
- ΓΙΑΝΝΗ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ : Ἐπιφυλλίδες τῆς «Πρωΐας». «'Ιστορία μιᾶς σημαίας».
- «ΜΠΟΥΚΕΤΟ» : «Ἡ Ρόζα Μπότσαρη» 24 Ἰουλίου 1930. Β'.
- ΕΛΕΝΗ Α. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ : Ἀλληλογραφία Οἰκογενειακὴ τοῦ Κώστα

- Μπότσαρη, ἐκ κληρονομίας τῶν: Ἀναστασίας Α. Οἰκονόμου, Ἀσπασίας Ι. Τυπάλδου.
- ΑΛΕΞ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΥ: Λόγος ἐπιτάφιος τοῦ Συνταγματάρχου Δημ. Μπότζαρη. Ἐφημερίς «Παλιγγενεσία». Παρασκευὴ 20 Αὐγούστου 1871.
- ΕΛΕΝΗ Α. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ: Προσωπογραφία τοῦ Κώστα Μπότσαρη ἐκ μεταβιβάσεων τῶν Γιαννακοῦ Κ. Μπότζαρη, Κωνσταντίνου Χρ. Μπότζαρη, Ἀντιναυάρχου Δ. Οἰκονόμου, Ἑλένης Α. Οἰκονόμου.
- «ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ»: Ζήτησις φακέλλου Μποτσαραίων παρὰ Διευθυντοῦ αὐτῆς.
- ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ: Γραφὴ δι' ἰδιοχείρων λέξεων τοῦ ὄνοματεπωνύμου τοῦ Μάρκου Μπότζαρη ἐπὶ τεμαχίου ἐκ σανίδος.
- ΣΠ. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ: «Ἱστορία τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ τοῦ Τεπελενλῆ».
- ΣΠ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ: Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως.
- ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ: Νέος Ἑλληνομνήμων.
- Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ: Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.
- Σ. ΑΛΙΜΠΕΡΤΗ: Αἱ ἠρωίδες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.
- Ι. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ: Ἑλληνικά Ὑπομνήματα.
- ΛΥΓΓΝΟΥ: Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ὑδρας.
- ΠΡΟΚΕΣ ΘΣΤΕΝ Ἱστορία τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων.
- ΑΝΩΝΥΜΟΣ: Σελίδες τῆς Ἱστορίας τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος.
- ΠΟΛΥΖΩΪΔΟΥ: Ἱστορία τοῦ Ἴονίου Κράτους μέχρι ἐνώσεως, τόμ. 4, ἐν Ζακύνθῳ 1874 σελ. 314, 395, 437, 459, 471.
- Χ. ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗ: Ἐθνικά Ἶσματα.
- Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ: Συλλογὴ Ἑπειρωτικῶν Δημοτικῶν Ἶσμάτων 1880.
- Γ. Χ. ΧΑΣΙΩΤΗ: Συλλογὴ Δημοτικῶν Ἶσμάτων.
- ΖΑΜΠΟΥΛΗ: Δημοτικά Ἶσματα Ἑλλάδος.
- Γ. ΤΕΡΤΣΕΤΗ: Ἐπιστολὴ πρὸς Δ. Μάρκου Μπότσαρη.
- Ε. Δ. Μ.: Ἡρωϊκὰ θαύματα Σουλιωτῶν καὶ Σουλιωτίδων.
- ΠΑΝ. ΧΙΩΤΗ: Ἱστορία Ἴονίου Κράτους μέχρι ἐνώσεως.
- Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ: Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.
- Χ. ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ: Ἱστορία Σουλίου καὶ Πάργας.
- Χ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ: Τρία ἄρθρα εἰς «Νεολόγον Πατρῶν» περὶ τοῦ τάφου τοῦ Μάρκου Μπότσαρη.

